4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi
(14 – 17 Şubat 2019 / Yalova)
(UBAK)

4th International Scientific Research Congress
(14 – 17 February 2019 / Yalova)
(UBAK)

Bildiri Tam Metin Kitabı
Proceeding Book

3

Sosyal Bilimler

Editörler / Editors
Prof. Dr. Behsat KARACA
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Dr. Esra KİRİK

Ankara 2019

Yayın Koordinatörü/ Broadcaste Coordinator•
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU

Yayın Yönetmeni / General Publishing Director •
Dr. Esra KİRİK

Editörs / Edited by •
Pprof. Dr. Behsat KARACA
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Dr. Esra KİRİK

Kapak Tasarım / Cover Design
Dr. Nermin ATİLA

İç Tasarım / Interior
Dr. Nermin ATİLA

Birinci Basım / First Edition• ©
2019-Yalova

ISBN: 978-605-80780-0-0

© copyright
Telif ve hukuki hakları UBAK'a aittir

Doğuhan
Tanıtım – Matbaa – Yayıncılık
Büyük San. 1. Cad. 103/6-7
İskitler / Ankara
Tel. 03123846334

Web: www.ubaksymposium.org
E-mail: ubakkongresi@gmail.com

Yalova – 2019

KURULLAR
Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY, Yalova Üniversitesi, Türkiye

DÜZENLEME KURULU
Dr. Öğr. Üyesi Sibel AKOVA, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Sibel AKYOL, İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. Dimitar ATANNASOV, Sofya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Füsun Çoban DÖŞKAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Muharrem ES, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Amira Turbic HADZAGİC, Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ersan KAVİ, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK, Yalova Üniversitesi
Arş. Görv. Dr. Esra KİRİK, Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selçuk SEÇKİN, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU, Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Redzep SKRİJEL, Novi Pazar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali UĞUR, Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ULUTÜRK, Sağlık Bilimleri Üniversitesi

BİLİM KURULU
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali AĞAÇFİDAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cihangir AKIN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Türkan Bayer ALTIN, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zuhra ALTYMYSHOVA, Kırgız. – Türk. Manas Üniversitesi, Bişkek
Prof. Dr. Dilek Sema ARICI, Bezmialem Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Numan ARUÇ, Makedonya Bilim ve SanatlarAkademisi
Prof. Dr. Lütviyye ASGERZADE, Milli Bilimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Yasemin AVCI, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sabina Bakšić, Saraybosna Üniversitesi, Bosna-Hersek
Prof. Dr. Ebru BALLI, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Handan Asude BAŞAL, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bahri BAYRAM, Gümüşhane Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Süleyman BERK, Yalova Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Leyla BİTİŞ, Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Leyla BLİLİ, Manuba Üniversitesi-Tunus
Prof. Dr. Rafet BOZDOĞAN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ebru BOZPOLAT, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet CANBULAT, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ebru CEYLAN, İstanbul Aydın Üniveritesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tansel ÇETİN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nurten ÇETİN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nihada DELİBEGOVİĆ DŽANİĆ, Tuzla Üniversitesi, Bosna-Hersek
Prof. Dr. Mustafa DENKTAŞ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İgor DESPOT, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Mesut DOĞAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Füsun Ç. DÖŞKAYA, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Recep Hayri EREN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ, Ordu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan GENÇ, Yüzüncüyıl Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mehmet Gökhan GENEL, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Feyzan Vural GÖKHAN, Niğde Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zafer GÖLEN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi. Emete GÖZÜGÜZELLİ, Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, KKTC
Prof. Dr. Metin IŞIK, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nevin GÜRBÜZ, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Esma İGÜS, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Aleksandr KADİJEVİC, University of Belgrade, Serbia
Doç. Dr. Beyhan KANTER, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Behset KARACA, Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ersin KAVİ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Fethi KAYALAR, Erzincan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Ayfer KAYNER, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Şengül KOCAMAN, Dicle Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Emina BERBIĆ KOLAR, Osijek Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Nimet Haşıl KORKMAZ, Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Telli KORKMAZ, Nevşehir Hacıbektaş Veli Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ahmet KÖÇ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Osman KÖSE, Polis Akademisi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz KÜÇÜKALKAN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sevinç Sakarya MADEN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Recep MAKAS, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Duken MASİMKHANOLİ, Eurasian National University, Kazakistan
Prof. Dr. Gülçin METE, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Leyla MURATHAN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kujtim NURO, Toronto/Kanada
Prof. Dr. Ahmet ÖGKE, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖKSÜZ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selami ÖZCAN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÖZTÜRK, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sacide PEHLİVAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim SADAVİ, Tunus Üniversitesi-Tunus
Doç. Dr. Ferhat SAYIM, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Bekir SELÇUK, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Redžep ŠKRIJELJ, Novi Pazar Devlet Üniversitesi, Sırbistan
Prof. Dr. Pınar SOMAKÇI, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Musa ŞAHİN, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hacı Yunus TAŞ, Yalova Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Türkmen TÖRELİ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Pınar ÜLGEN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viladan VİRİYEVİC, Kosovska Mitroviça University, Serbia
Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nadia YASEEN, Bagdad University, Irak
Prof. Dr. Şenay YÜRÜR, Yalova Üniversitesi, Türkiye

SEKRETERYA
Arş. Görv. Dr. Esra KİRİK, Sakarya Üniversitesi
Arş. Gör. Esranur KAZAR, Yalova Üniversitesi
Esra TÜRE, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Arş. Görv. Kutluğ Kağan KARAHAN, Yalova Üniversitesi

Yabancı Ülkeden Katılımcılar

Riad MERİEM - Centre Universitaire Morsli Abdellah / Algeria
Akhenak ATMANE - Centre Universitaire Ahmed Zabana / Algeria
Prof. Dr. B. Ben-NİSSAN - University of Technology, Sydney / Australia
Dr. Pınar AKARÇAY - Uppsala University / Sweden
Dr. Mehmet Akif DUMAN - Turkic and Circum-Baltic Studies of Johannes Gutenberg University Mainz- Germany
Işıl Akalan GÜNDÜZ - Leicester University / England
Aynura MUSTAFAYEVA - Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
Selime MEMMEDOVA - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Dr. Zemfira ABBASOVA - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Prof. dr. Gilara BALAYEVA - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi
Arş. Gör. Elvam-n CAFEROV - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversites
Öğr. Görv. Aynure ALİYEVA - Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi,
Dr. Ahmet KILINÇ - PH Schwäbisch Gmünd Deutschland / Germany
Prof. Dr. Amira Turbić-Hadžagić – Tuzla University / Bosnia and Herzegovina
Prof. Dr. Hugo VANKELECOM - KU Leuven Belgium
Dr. Zeynep Esra Abay ÇELİK – University of Vienna / Austrian
Farhad Mikayilov - Azerbaijan State University of Economics

İçindekiler

A-SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER 13
Sevda ÖZKAYA - Mısır'ın İktisadi İşgalinin Bir Aracı Olarak Bankalar (Emlak Bankaları Örneği) 15
İzzettin BEŞTAŞ - TBMM XX. Dönem Yalova Milletvekilleri ve Meclis İçi Faaliyetleri 29
Mehmet Zakir SARIKAYA- İslam Medeniyetinin Yeniden İnşası 57
Murat ÖZKAN- Rus Emperyal Yayılmasının Bir Vasıtası Olarak: Orenburg Neplüyev Askerî Okulu 65
Yılmaz FARAŞOĞLU - Osmanlılarda Erkek Modası 83
Özlem BAĞDATLI - İslam Siyaset Düşüncesinde Nasihat Kavramı 99
Tunay KARAKÖK - XIII Yüzyıllar Anadolusunda Yaşayan Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ticari Hayatları Üzerine Tespitler 109
Pınar ÜLGEN - Magna Charta Libertatum'a Hazırlık: Clarendon Yasaları 123
Servet AVŞAR - Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ve İngiliz Propagandası Üzerine Bir Değerlendirme -Berlin Büyükelçiliği Ateşesi M. Ziya Efendi'nin Raporu- 137
Tufan TURAN - I. Meşrutiyet'e Giden Süreçte İspanya'da Jön Türk İmajı 159
Tunay KARAKÖK - Medeniyetin Merkezi Şehir: Anadolu Selçuklu'da Şehir Üzerine Tespitler 173
Hasan GÜRKAN - Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Sürecinde Tarih Derslerinde Yunan İmgesi (1924-1950) 185
Ethem DEMİR - Arap Romanında Karakter Çeşitliliği 207
Bilge KAYA YİĞİT- 18. Yüzyıl Divan Şairi Osman-Zâde Tâib ve Sıhhat Âbâd İsimli Eseri 219
Özlem GÜNEŞ / Müzeyyen Melike ESİN- Fikret Mualla'nın Resimlerinde Japonizm'in İzleri 247

Zeynep Esra ABAY ÇELİK - Göç ve Kentleşme Sürecinde Türk Sinemasında Aile: "Gurbet Kuşları" Filmi Örneği 263
Gözde Dalan POLAT - Metropollerde Yaşayan Yaşlı Bireylerde Görülen Depresyonun Sosyokültürel Örüntüleri..... 277
H. Yunus TAŞ / Esra Nur KAZAR - Sosyal Kooperatifçiliğin Kadın Yoksulluğuna Etkisi: Bahçelievler Kadın Kültür, Çevre ve İşletme Kooperatifi Üzerine Bir Araştırma 289
Cengiz DİNÇ / Ata Taha KUVELOĞLU - NATO'nun Dönüşümü: Türkiye – NATO İlişkilerinde Devamlılık ve Değişim..... 295
Cengiz DİNÇ - Türkiye ve Avrupa Birliği Koşulsalliği: Zayif İnandiricilik- Pragmatik Reformlar..... 311
Aynur UÇKAÇ - Türkiye'de IMF Uygulamalarının Kamu Maliyesi Açısından Analizi: 1998-2008 Periyodu..... 327
Cemil ÖRGEV / Mehmet ONAT - Bir Kamu Hastanesinde Sağlık Çalışanlarının 360 Derece Performans Değerlendirme Sistemine Karşı Tutumu 345
Hasan TAŞTAN - Küresel İklim Değişikliği İle Mücadelenin Kültürel Boyutu; Sürdürülebilirlik-Sanat İlişkisi..... 361
İbrahim ASLAN- Türkiye-Sudan İşbirliğinin Afrika Boynuzu-Kızıldeniz Bölgesindeki Yansımaları..... 373
Kübra YAVUZ / Muharrem ES - Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Politika Aktörleri Arasındaki İşbirliği Ağlarının İncelenmesi 389
Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU - Doğu Akdeniz Hâkimiyeti İçin Türkiye İle Diğer Doğu Akdeniz Ülkeleri Arasındaki Mücadele..... 419
Fatih ARICİ / Zerrin KARAKUZULU - Geyve ve Pamukova İlçelerinde Bağ Alanlarının Yıllar Bazındaki (1994-2017) Değişiminin Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) İle Belirlenmesi 427
Haydar PEKDOĞAN- Klasik Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımında Nitel Performans Kriterlerinin Kıyaslanması: Göstergebilimsel Yaklaşım..... 445
Sezgi DURGUN - Küresel ve Yerel Arasında: "Küyerel" Mekânlar, Dönüşen Kolektiviteler..... 453
Nesibe VAROĞLU - DTÖ Ticareti Kolaylaştirma Anlaşması, GOÜ'ler Başta Olmak Üzere Anlaşmanin Üye Ülkeler Üzerinde Yaratacaği Fayda Ve Maliyetler 471
Sinem ÇAMBAY / Çağan YETİM/ Hande NAYMAN - Hayvanlara Yönelik Şiddetin Haberleştirilmesinde Etik Sorunlar: Sakarya'da Bacakları Kesilen Yavru Köpek Örneği..... 483
Türkan ACAR - Eskigediz'de (Kütahya) Su Mimarisi 501

Ulvi SANDALCI- Ücretler Üzerinden Vergilendirilen Mükelleflerin Vergi Farkındalığı: Bir Alan Araştırması 523
Selim Erdem AYTAÇ - Türkiye 2018 Genel Seçimlerinde Ekonomik Oy Verme Davranışı 543
Hakan ERDOĞDU / Nedim ALTUN - Sakarya İli Ayva Bahçelerinde Külleme Hastalığının Bulunma Oranı, Hastalık Şiddeti ve Yaygınlığının Belirlenmesi 555

B-DİN BİLİMLERİ 563
Murat KOBYA - Ziya Gökalp'e Göre İbadetlerin Toplumsal İşlevleri 565
Serkan BAŞARAN - Kuran'ın Korunmuşluğu Bağlamında Sünnetin Rolü 573

C-FİLOLOJİ 585
Aynure ALİYEVA - Kazaklar ve Kargapazar Köyü Toponimleri Üzerine 587
Elvan CAFAROV - Doğu Anadolu Ağizlarinda Bazi Fonetik Özelliklerin Azerbaycan Türkçesi İle Karşilaştirmali Analizi 597
Zemfira ABBASOVA - Yazar Dilinin ve Üslubunun Öğrenilmesinde Onomastik Leksikanin Önemi 607
Üren Şen SÖNMEZ - Orhan Veli, Mektuplar ve Dostluklar 617
Nagihan ÇAĞLAYAN - Kadı Burhaneddin Divanı'nda Uşşak Makamı 625
Fatma ATEŞ - Dîvânu Lugâti't-Türk'te Demir Unsurunun Kullanımına Dair Bir İnceleme 639
Osman ARSLANOĞLU - Abdurrahman Aktepî'nin Divanında Geçen Şahsiyetler 635
Osman ARSLANOĞLU - Şeyh Abdurrahman-ı Aktepî'nin Divanındaki Konular 679

D-İŞLETME 693
Burçin Tepe / Semih Okutan - İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Satış Elemanlarının Duygusal Bağlılığına Olan Etkisine Göre Önem Derecelerinin Belirlenmesi 695
Mustafa TAYTAK - Katılımcı Bütçe Anlayışının Üniversite Bütçeleri Açısından Uygulanabilirliği: Uşak Üniversitesi Üzerine Bir Araştırma 725

Serap GENCAN/ Şule YILDIZ /Ela YAZICIOĞLU- Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Muhasebe Derslerine Yönelik Beklentileri ve Karşılaştıkları Sorunlar 737
Ümran ŞENGÜL / Nalan ECE - Enerji ve Elektrik Sektöründe Yer Alan Firmaların Bütünleşik Dematel-Topsis Yöntemi İle Performans Analizi 757
Ahmet Hakim ESMER - Türkiye'de Elekronik Ticaretin İhracat ve Kobiler Üzerindeki Etkisi 773
Erdem BAĞCI / Ekonomik Krizleri, Sebepleri ve Sonuçlarıyla Anlamak 789
Sara DEMİR - Türkiye'nin Tarihi, Doğal ve Kültürel Peyzaj Karakterlerinin Sınıflandırılması 809
Ahsen YALIN - Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Sosyal Sorumluluk Kavramı Halkla İlişkiler Kampanya Örnekleri Üzerinden Kültürel Eksende Bir Değerlendirme 827
Gözde İrem CEBİR – Kahraman ESKİDEMİR – Selin BAŞCAN – Funda YİRMİBEŞOĞLU – Nurhan BAYKARA – Murat KURUOĞLU - Sürdürülebilir Kırsal Yerleşim Oluşturma Bağlamında Bir Ekoköy Modeli Önerisi 839
Serkan GÜNDÜZ – Işıl AKALAN GÜNDÜZ - Ancient Harbors and Underwater Surveys of Yalova Coasts – Altınova District 857
Umut HALAÇ – Rüstem Barış YEŞİLAY - Determinants of İnnovative Capacities For Transition Economies 867
Hande UFAT - Binalarda Optimum Yalıtım Kalınlığının Belirlenmesi ve Geri Ödeme Süreleri: Marmara Bölgesi Örneği 883

TAKDİM ve TEŞEKKÜR

Bir kongreler dizisinin devamı olan 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 14-17 Şubat 2019 tarihlerinde Marmara'nın şirin kenti Yalova'da yapılmıştı. Farklı bilim alanları ve dallarını aynı çatı altında birleştirmek; disiplinler arası çalışmalara kaynak sağlamak amacıyla yapılan kongrede Sosyal Bilimler, Fen ve Sağlık Bilimleri alanında toplam 650 bildiri sunulmuş; 950'nin üzerinde katılımcı yer almıştı.

Verimli geçen kongrenin ardından her ne kadar özet kitapçığı yayımlanmış olsa da tam bildiri metinlerinin de yayımlanması gerekliliği doğdu. Zira yalnız katılımcıların değil akademik veya bireysel çalışmalar yapanlar için de kongrede sunulan çalışmaları yayına dönüştürmek kongre düzenleme kurulunun birincil hedefiydi. Çünkü bizce en iyi çalışma, yayına dönüştürülmüş çalışmaydı. Bu kaygıyla yazarlardan çalışmalarını yayımlamak isteyenlerin taleplerine karşılık verilerek elinizdeki bu eser oluşturuldu.

Bu kitapta, yalnız Sosyal Bilimler alanında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Kitap dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Sosyal Beşerî ve İdarî Bilimler* alanında 34 bildiri yer almıştır. Çalışmada en çok yer bulan bölüm bu alandan oluşmaktadır. İkinci bölüm olan *Din Bilimleri*'nde yalnız 2 bildiri yer almıştır. Üçüncü bölümde *Filoloji* alanına yer verilerek bu bölümde de 3 bildiri yayımlanmıştır. Son bölüm olan *İşletme* bilim alanında ise 5 bildiri bulunmaktadır. Her bölüm konu bakımından kendi içinde tutarlıdır. Konu kartelası bilinçli olarak geniş tutulmuş; kongrenin hedefi doğrultusunda multidisipliner çalışmalara kapı aralamak amaçlanmıştır. Böylece toplamda 44 bildiri yayımlanarak ilgilisine sunulmuştur.

Kitabın oluşmasında en büyük pay elbette yazarlara aittir. Bu nedenle çalışmalarını yayımlayan, bilime katkıda bulunan yazarlarımıza teşekkür ediyoruz. Çalışmaların hakemliğini yürüten kıymetli hocalarımıza da ayrıca saygılarımızı sunuyoruz. Kongre düzenleme kurulu ve sekretaryasının emekleri neticesinde ortaya çıkan bu bildiri kitabını bilimin hizmetine sunmaktan onur duyuyoruz.

Saygılarımızla...

Prof. Dr. Behset KARACA
Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Dr. Esra KİRİK

A- SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER

MISIR'IN İKTİSADİ İŞGALİNİN BİR ARACI OLARAK BANKALAR (EMLAK BANKALARI ÖRNEĞİ)

Dr. Öğr. Üyesi Sevda ÖZKAYA
Kastamonu Üniversitesi

ÖZET: Mısır coğrafi ve stratejik önemi bakımından tarihin her döneminde bir cazibe merkezi olmuştur. Bu sebeple çoğu zaman büyük güçlerin hedef haline gelmiştir. İngiltere gibi ,sanayi Devrimi'nden sonra ekonomisi neredeyse tamamen sömürgeciliğe dayanan bir ülkenin işgaline uğradığı XIX. Yüzyılda artık iktisadi politikalar işgallerin bir aracı olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada İngiltere'nin Mısır'ı işgal etme sürecinde ve sonrasında sürdürdüğü iktisat politikalarının ve bu politikaların önemli bir parçası olan bankaların oynadığı rol üzerinde arşiv kaynaklarından yola çıkılarak bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mısır, İngiltere, Banka, İşgal, İktisat.

İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesine giden süreçte en önemli etkenlerden birisi mali iflastır. Bilindiği üzere Mısır'ı bağımsızlaştırmak ve modernleştirmek adına yapılan çalışmaların masrafları, edinilen dış borçlarla karşılanmış ve bu borçlar işgalin en büyük sebebi olmuştur. Zira 1882'de işgal gerçekleştiğinde İngiltere'nin vaatleri arasında Mısır'ı ekonomik refaha kavuşturmak, borçların ödenmesini sağlamak, gelir düzeyini artırmak yer almaktaydı.

İşgalden bir süre sonra görünürde, İngiltere'nin vadettiği üzere, bölgede bazı alanlarda iyileşmeler söz konusu olmuş, gelir artırılmıştır. İşgalin bölge ve halkı için çok olumlu neticeler doğurduğu İngiliz görevlilerce defalarca ifade edilmiştir. Bu sayede işgalin kalıcılığı noktasında Mısır halkının gözünde ve uluslararası alanda meşruiyet kazanma çabası gösterilmiştir. Verimli toprakları ve stratejik konumu nedeniyle İngiltere için kontrol altında tutulması gereken bu bölgede işgal çok uzun bir süre devam etmiştir.

Askeri işgalden önce iktisadi işgalin başladığının ve daha sonra iktisadi işgal ve sömürünün devam ettiğini gösteren pek çok uygulama ve gelişme bulunmaktadır. Başlangıçta en açık gösterge Mısır maliyesinin tamamen Avrupalı devletlerin

kontrolüne geçme sürecidir. Fransız, İngiliz ve İtalyan olmak üzere üç komiserden oluşan Duyûn-ı Umûmiye Sandığı'nın teşkilinden bahsetmekteyiz (2 Mayıs 1876). Bu komisyon 1854 ve 1871 senelerine ait borçların faizlerinin ödenmesi için Mısır vergisinin tamamen alacaklı devletlere ödenmesini kararlaştırmıştır[1]. Daha sonra İngiltere, Duyûn-u Umûmiye'nin kontrolünü tamamen ele geçirmiş, kendi menfaatine olacak biçimde ödemelerin yapılmasını sağlamış ve iktisaden işgalci politikaları sürüp gitmiştir.

XIX. Yüzyılda Mısır'da mali buhranın sebeplerini yenileşme, modernleşme çalışmalarına bağlamak mümkün olmakla birlikte XX. Yüzyılda bölgede iktisadi sıkıntıları gidermek iddiasında bulunan İngiltere hakimdir. 1876 senesinde Mısır'ın borçları 94 bin İngiliz lirasına yaklaşmışken 1908'de borçlar 95 bin İngiliz lirasına ulaşmıştır. Mısır Hükümeti'nin İngiltere'nin kontrolünde olduğu 1882'den 1909'a kadar milletten tahsil ettiği meblağın toplamı ise 350 milyon İngiliz lirasıdır[2]. İşgalin ardından uygulanan tedbirler ile böyle bir miktar toplanmış olmasına rağmen borcun miktarında bir azalma görülmemesi de askeri işgalden sonra da sosyal ve iktisadi işgalin devamlılığını göstermektedir.

Yine bu dönemde yüzyılın sonunda yabancı nüfus artmış ve kırsal kesimden kentlere göçün yoğun olarak yaşandığı yerler Kahire ile İskenderiye olmuştur. XX. Yüzyıla girerken Mısır'da yaşayan yabancıların sayısı 140 bini bulmuştur. Bu durum sosyal etkileşimi, kültürler arası alış verişi de canlandırmıştır. Bölgede bankalar, şirketler, borsa ajansları, büyük sermayelerle kurulmaya ve iş yapmaya başlamışlardır. Avrupa'nın büyük bankaları, bölgede büyük miktarda para pek çok kez tedavül ettiğinden Kahire ve İskenderiye'de yeni şubeler açmışlardır[3];

	Mikdâr-ı Nüfus
1800	*2 460 200*
1821	*2 536 400*
1846	*4 476 440*
1888	*6 831 171*
1897	*9 734 405*
1907	*11 287 350*

[1] Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade-i Mümtâze Defteri (BOA. İ. MTZ.) 05, 21-940, 10- 1294.
[2] Subhi Naci, "Mısır'da Hâlet-i Mâliye", *Teârüf-i Müslimin,* 1-20, s. 318-323, İstanbul, 1326.
[3] Ali Suad, "Mısır'da Buhrân-ı Mâli", *Ulûm- İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası,* 1-2, s. 249-268, İstanbul,1324.

Mısır'da 1850'lerde başlayan bankacılık faaliyetleri asıl gelişmesini XIX. Yüzyılın sonlarında göstermeye devam etmiş ve XX. Yüzyılda bankaların sayısı giderek artmıştır. İlk olarak Sait Paşa döneminde 1855 yılında Mısır Bankası (Bank of Egypt Ltd.) 1milyon İngiliz lirası sermaye ile bir Rum tarafından kurulmuştur[4]. 1877 yılında Mısır'da sekiz banka bulunmaktaydı. 1880'de ise iki yabancı ipotek bankası açılmıştır[5]. 1324 tarihli Ulûm-ı İktisâdiye mecmuasında yer alan bilgilere göre bu dönemde Mısır'da kurulan şirketler ve bankaların sermayeleri şöyledir; "... *1864'de bir buçuk milyon lira re'sü'l-mâl ile -Anglo Ejipesyen Limited- nâmıyla bir banka daha teessüs etdi. Bunu müteakib 1865'de de —Kahire Anvim su şirketi üç yüz kırk bin lira sermaye ile tesîs edildi. Bunlar pek ciddi, pek sağlam ve memlekete cidden lüzumlu şirketlerdi. Bundan sonra bazı ufak şirketler yapıldı. Fakat en mühim ve büyüklerinden olan* ***—Bank El Akâri El Mısrî =Credit Foncier Egyptien- ye gelinceye kadar aradan tamam on beş sene geçdi. Çünkü sekiz milyon lira sermayeyi hâiz olan bu banka 1880'de tesîs edimişdi.*** *1884'de üç,1885'de yalnız bir,1887'de üç şirket teşekkül etdi. ...Bundan sonra ki 1899 senesinde vücûda gelen şirketlerin adedi on sekize ve sermayelerin mecmû'u iki buçuk milyon liraya ve 1900 senesininkiler ise adedce on ikiye ve sermayece bir buçuk milyon liradan ziyâdeye bâliğ oluyor. 1903'de tam yirmi iki şirket teşekkül etmiş ve mecmû' re'sülmâlları beş milyon sekiz yüz yetmiş bin liraya bâliğ olmuşdur. (Bunların içinde en mühimi üç milyon yedi yüz elli bin lira ile teessüs eden —Ziraat Bankası'dır. 1904'de adedleri on sekiz ve mecmû' sermayeleri dört milyon, 1905'de ise aded-i şirkât yirmi sekiz ve mikdar-ı sermaye sekiz buçuk milyon lira, 1906'da şirketlerin adedi kırk yedi ve mecmû' sermayeleri sekiz buçuk milyondan biraz ziyâdedir... Buhrân-ı mâlînin vukû'undan beş ay evvel başlayan 1907 senesi ibtidâlarında teşekkül eden şirketlerin adedi elli beşe ve mecmû' re'sülmâlları on altı milyon liraya bâliğ olmuş idi. Bu şirketlerin kâffesinin mecmû' adedi 228 ve re'sülmâllarının mikdar-ı mecmû'u yetmiş milyon İngiliz lirasından ziyâdedir..."*[6].

Görüldüğü üzere Mısır'da yaşanan nüfus artışı, iktisadi hareketlilik ve büyüme neticesinde bölgeye çok sayıda yabancı sermaye sahibi gelmiş, şirketler ve bankalar kurmuşlardır. Bu bankalar içerisinde en önemlisi ve en fazla sermayeye sahip olanı Emlak Bankası'dır. Araştırmanın adından da anlaşılacağı üzere İngiltere'nin işgaline zemin hazırlayan ve ardından devam eden süreçte iktisadi sömürü düzeninin önemli araçlarından birisi bankacılık faaliyetleridir. Bu konuda 1331 (1329) tarihli Emlak

[4] J. B. Richmond, *Egypt 1798-1952 Her Advance Towards a Modern Identitiy,* Methuen, 1965, s. 72.
[5] D. S. Landers, *Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, London, 1958, s.14.
[6] Ali Suad, a.g.m.

Bankaları teşkilatı hakkında olan layiha değerli bilgiler vermektedir. Edinilen bilgilere göre söz konusu banka 1880 senesinde kurulmuş olup ve 7 milyon 715 bin Mısır lirası sermayeye sahipti. Emlak Bankası ya da diğer bankaların Mısır'ın sosyal ve iktisadi hayatında meydana getirdiği değişiklikler, buhranlar yahut işgalin kalıcılığının sağlanması borçlandırma yoluyla olmuştur. Emlak üzere borçlandırma sadece Emlak Bankası'na mahsus da değildir[7].

*"...1880 senesinden sonra tevârih-i muhtelifede yine kredi fonsiye gibi emlak ve arazi terhinine mukâbil akçe ikrâz etmek üzere diğer yedi müessese daha tesis kılınmıştır. Bu müesseselerden yalnız Ziraat Bankası'nın '' agrikültüral bank of ajipet'' ... hükümetten bazı teminât ve teshilâtı vardır.**....** Emlak Bankası bir şahsa beş yüz liradan dûn akçe ikraz etmeyüp Ziraat Bankası ise arazi terhinine mukâbil nihâyet yirmi senede istifâ olunmak üzere beş yüz liraya kadar akçe ikrâz eylediği gibi teminatsız olarak nihâyet on beş ayda istifâ olunmak üzere ziraa yirmi liraya kadarda ödünç para vermektedir Mısır'daki ikrâzât bankalarının fâizi ekseriyetle yüzde yediden başlar ve hatt-ı kanûnu olan yüzde dokuzu geçmez".*

"Mısır Emlak Bankası ve Ziraat Bankası ile beraber emlâk ve ârâzi üzerine akçe ikrâz eden sekiz bankanın sermâye-i itibârileri ve bundan te'diye olunan kısmı ve bu müesseselerin tedâvüle vaz' ettikleri tahvilâttan 1910 senesi nihâyetinde henüz itfâ' olunmamış olanların mikdârı...;

İsimleri	*Sermâye-i İtibârî Mısır Lirası*	*Te'diye Olunan Sermâye Mikdârı Mısır Lirası*	*Tedâvüldeki Tahvilât Mısır Lirası*	*Sermâye ve Tahvilât Yekûnu Mısır Lirası*
Mısır Emlak Bankası	*7715000*	*3857500*	*26435467*	*30292967*
Mısır Ziraat Bankası	*3646500*	*3646500*	*6405750*	*10052250*
Fransız- Mısır Merhûnât Bankası	*578625*	*145452*	*0*	*145452*

[7] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.

Mısır Merhûnât Bankası	*385750*	*128081*	*1846797*	*1974872*
Mısır Emlâk ve Ârâzi-i Merhûnât Bankası	*385750*	*40253*	*219916*	*260169*
Mısır Arazi-i Merhûnât Bankası	*877500*	*146250*	*385320*	*531570*
Mısır Ârâzi Bankası	*975000*	*975000*	*3244793*	*4219793*
Mısır Merhûnât Bankası	*1950000*	*1218750*	*975000*	*2193750*
Yekûn	*16514125*	*10157876(bu toplam yanlış doğrusu 10157786)*	*39514043 (bu toplam yanlış doğrusu 39513043)*	*49670829 (bu toplam yanlış doğrusu 49670823)*

(Bunlardan Emlâk Bankası 1880 ve Mısır Ârâzi-i Merhûnât Bankası 1881 ve Ziraat Bankası 1902 ve Mısır Merhûnât Sandığı 1903 ve Mısır Ârâzi Bankası 1905 senelerinde ve diğerleri ahdi karibinde tesis eylemiştir.)

Tüm bu borç veren bankaların mevcudiyetiyle birlikte emlak ve arazi rehini usulüyle borçlanma hususunda bir nizamnâme oluşturulmamıştır. Mısır halkı ve ecnebilerle aralarında çıkabilecek davalarda "olan kanun-ı medeni-i muhtelit ile bunun usul-u muhakematta emlak ve arazinin rehini suretiyle ve rehin bırakılan emlâkın mahkemece tescili ve borç mukavelesi gereğince ... *merhûnâtın mahkeme ma'rifeti ile satılması hakkında ahkâm-ı mahsûsa vaz' olunmuş ve ikrâzât bankaları kavânin-i muhteliteye tâbi bulunmuştur âhiren usûl-u muhâkemat kanûn-ı muhtelitenin bu husûsâta müteallik olan mevadd-ı müte'addidesi ta'dil olunmuştur. ..."* Bir takım aksamalar söz konusu olduğunda ise *"arâzi-i merhûnâtın mahkemece tensip olunacak bedel-i asgari ile müzâyedeye vaz'ı ve altmış bir günden az ve doksan bir günde ziyâde olmayan bir müddet zarfında salifü'z-zikr bedel-i asgari ile veyâhûd daha ziyâdesine zuhûr edecek tâlibine satılması ve bu yolda tâlibi zuhûr etmez ise müddet-*

i müzâyedenin temdidi ve nihayet zikr olunan bedel-i asgariden devr olmamak üzere mukarriz tarafından teklif olunacak bedel mukâbilinde ona füruht edilmesi ve istihsâl olunacak bedelden mahkeme masrafı çıktıktan sonra küsûrunun tediye-i duyûn derecesine kadar mukarrize 'itâsı ve ikinci ve üçüncü derecede rehin olduğu halde bunlarında sırası ile te'diyesi..." uygulanmıştır[8].

Böylece borç verme ve borç alma sadece şehirlerdeki emlak ve arsa ile sınırlı değildir. Aslında daha çok ziraat arazisi için söz konusudur. Mısır ekonomisinin temeli ziraata dayanmaktadır. Değerli, yüksek oranda ürün elde edilen toprakları rehin yoluyla en fazla elden çıkan alanlar olmuştur. Ziraat arazisi ile ilgili borçlanmaları en yoğun biçimde gerçekleştiren Emlak Bankası'nın 1912 Teşrin-i Evvel'in sonlarında bu konudaki verileri şöyledir;

	Mısır lirası	*Merhûn olan arâzinin mikdârı fedan*[9]
Ziraat arâzisi üzerindeki ikrâzât	*21928927*	*731283*
Şehirlerdeki emlâk ve arsalar üzerine ikrâzât	*2877113*	*0*
Muhtelit emlâk ve arâzi üzerine ikrazat	*2217021*	*49140*
yekûn	*27023061*	*780423*

Ayrıca Ziraat Bankası'nı 1913 senesi Kanun-ı Sânisi nihâyetinde 6 876 618 Mısır lirasına bâliğ olan ikrâzâtının hemen cümlesi de arazi terhinâtı üzerinedir.

Bu arazilerin neredeyse tamamı yabancıların eline geçmiştir. Gerek çıkılan müzayedelerde gerekse borca karşılık verilen rehin usulünde yerli halkın geri kazandığı görülmemektedir. Borç veren kurumlarda borca karşı gösterilen emlak ve arazide bey-i bi-l vefa (belli bir süre içinde satılanı geri almak) uygulaması değil rehin uygulaması geçerliydi.

[8] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.
[9] bir "feddan miktarı" 4200 metre merbiinde olduğundan dört buçuk dönüme karibdir.

"*Yerli ahâlinin merhûn emlâk ve arâzisinden satılanların bir kısmı ecânib 'uhdesine geçmektedir. Bunlardan yerlilere 'avdet edenler var ise de ecânib 'uhdesindeki arâzinin tedricen tezâyüd etmekde olduğu görülüyor hükümetin resmî istatistikleri mûcibince 1899 senesinde :*

feddan	
4485224	*Yerliler 'uhdesindeki arâzi*
557868	*Ecnebî " "*
5043092	*Yekûn*

Ki cem'an 5093092 fedan olduğu halde 1911 senesinde :

4752017	*Yerliler 'uhdesindeki arâzi*
706591	*Ecnebî " "*
5458608	*Yekûn*

Ki cem'an 5.458.608 fedana bali olmuştur.... şu müddet zarfında ziraat arâzisince bi'l-ıslah tezâyüd eden mikdar yüzde sekiz ve küsürden ibâret iken ecnebî 'uhdesine geçen arâzi yüzde yirmi nispetinde artmıştır. Hâl-i hazırda ecnebî 'uhdesine geçen arâzinin mikdârı umûmiyet itibâri ile şâyân-ı dikkat değilse de bunun refte refte mühim bir yekûn teşkil etmesi ihtimâline mebnî olmak gerektir ki Mısır hükümetince âhiren zirâ' 'uhdesinde beş feddana kadar olan arâzinin ikrâzâta mukâbil füruht olunmaması kararlaştırılmıştır... Şu kadar ki hatt-ı Mısriye'deki bilâdın en büyükleri Kahire ve İskenderiye olarak 1907 tahrir nüfusunda bunlardan birincisinin sekenesi 653.000 ve ikincisinin 332.000 nüfusa bâliğ olduğu ve diğer şehir ve kasabalardan hiç biri 60 000 nüfusa mütecâviz olmadığı ve benâberin asıl kıymetleri çok emlak şu iki şehirdeki binalardan ibaret olduğu halde Kahire'de ve İskenderiye'deki mebaninin hükümete ve hanedan-ı Hidiviye ait olanlardan maadâsının en muhteşem ve muazzamları kâmilen değilse de bir kısm-ı 'azimi ve belki kesrisi ecnebî şirketleri ve ecnebî efrâdı 'uhdesinde bulunmaktadır..."[10].

[10] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.

Mısır'da değerli olan her şeyin sahibi artık yabancılardır. Arazi ve kira fiyatlarının artmasıyla zirai alanlar, bahçeler parçalanıp satılmaya başlanmış ve elde edilen kâr görünürde bir büyüme sağlamıştır. Bu tarz büyüme sadece zirai araziyle sınırlı kalmamıştır. Bilhassa yabancıların tercih ettiği Kahire ve İskenderiye'de nehre bakan, demiryoluna yakın bahçeler satın alınıp arsa haline getirilmeye başlanmıştır. Böylece kısa yoldan kolayca para kazanmaya devam etmişlerdir. Arsa fiyatları bir kaç ay içerisinde üç dört katına çıkmıştır. Çünkü arsa satımından kâr elde edildiğini gören sermaye sahipleri bir kaç ay içerisinde aldıkları arsayı bir başkasına satmışlardır. Bu arsalar işlenmemiş yahut değerlendirilmemiştir. Arsa fiyatları giderek yükselmekle birlikte herhangi bir üretim, gelişme sağlanmamış, bankalar ise arsa satın almak için borç isteyenleri geri çevirmemişlerdir.

Bankalara ve şirketlere yüksek oranda borçlanıp arazisini, emlakını kaybeden halk İngiltere'nin sömürgesi olmaya karşı çıkacak gücü kendisinde bulamamıştır.

"...Mısır'da gerek işbu ikrâzat müesseseleri gerek diğer bankalar ve büyük şirketler hemen kâmilen ecnebi sermayedârânı tarafından teşkil olunmuş olup hükümetin iştirâki olmadığı gibi işbu müessese ve banka ve şirketlerin mevki-i tedavülde bulunan hisse senedat ve tahvilatı hâmiline aid olarak bunlardan yerli elinde bulunanlar var ise de mikdârı cüz'i olduğu ve ekseriyet-i azimesinin Mısır'da Avrupa'daki ecânib elinde bulunduğu tahkikât-ı vâkı'adan anlaşılmıştır...."[11].

Hükümetin sözü edilen uygulamaları ve kurumları hakkında herhangi bir gözetimi de bulunmamaktadır zira İngiltere kendi kontrolündeki bölgede zaten buna imkan bırakmamıştır; "*...İkrâzat bankaları üzerinde hükümetin el yevm fiilen hiçbir murâkabesi olmadığı anlaşılmıştır. Kredi fonsiyenin nizâmât-ı esâsiyesi iktizâsınca hükümetin komiserleri vâqsıtasıyla teftiş-i mu'âmelâta hakkı var ise de hükümetçe bir gûne zaman ve mes'uliyet mâni ve ihtimâlini tezammün etmemek üzere işbu murâkabe hakkının büsbütün iskatı bile arzu olunmuştur. .. Kredi fonsiyenin şu sureti kendi menâfiine muvâfık görmemesinden dolayı vuku'u bulan ihtârı üzerine hakk-ı murâkabe iskat olunmayıp ancak kredi fonsiyenin hesâbat-ı seneviye raporları üzerinde hükümet memurlarının ism-i mevkii gösterildiği halde açık bırakılarak teftiş-i hesâbat için komiser bile tayin olunmadığı bundan da müsteban olmaktadır. Maahaza Ziraat Bankası muamelatını dahi hükümetin memûrin-i mahsûsa ma'rifetiyle teftişe hakkı vardır...."*[12]

[11]BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.
[12] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.

Bankaların arazi üzerindeki uygulamaları neticesinde büyük arazi sahipleri ile küçük arazi sahipleri farklı nispette etkilenmişlerdir;

"...bunların mutasarrıflarının adâdı şu sûretledir

		5 Fedandan Devn		*5 Feddandan 10 Feddana Kadar*		*10 Feddandan Ziyâde*		*Yekûn*	
		Muta-sarrıfla-rının Adedi	*Feddan*	*Muta-sar-rıfla-rının Adedi*	*Fed-dan*	*Muta-sar-rıfla-rının Adedi*	*Fedan*	*Muta-sarrıfla-rının Adedi*	*Fedan*
1899	*Yerli*	*707725*	*1067984*	*80243*	*561772*	*70328*	*28855468*	*858296*	*4485224*
	Ec-nebi	*2552*	*5277*	*874*	*6539*	*3057*	*546052*	*6483*	*557867*
	Ye-kün	*710277*	*1073261*	*81117*	*568311*	*73385*	*3401518*	*864779*	*5043092*
1905	*Yerli*	*1002806*	*1259670*	*76997*	*539313*	*67521*	*2867267*	*1147324*	*4666250*
	Ec-nebi	*2899*	*4414*	*666*	*4951*	*2860*	*623157*	*6425*	*632522*
	Ye-kün	*1005705*	*1264084*	*77663*	*544264*	*70381*	*3490424*	*1153749*	*5298772*
1911	*Yerli*	*1292398*	*1376370*	*75615*	*528562*	*65410*	*2847085*	*1433423*	*4752017*
	Ec-nebi	*4163*	*6947*	*767*	*5803*	*2897*	*693841*	*7827*	*706591*
	Ye-kün	*1296561*	*1383317*	*76382*	*534365*	*68307*	*3540926*	*1441250*	*5458608*

Yerli arazi mutasarrıfının her birine hadd-ı vusta hasebiyle üç fedan ve bir rebʿ kadar isabet eylediği halde ecnebi mutasarrıflara doksan feddan kadar isabet eder.

1899 senesinde bir milyon yetmiş üç bin fedana malik olan yedi yüz on bin zirâʿ-ki küçük erbab-ı ziraat demektir- 1911 senesinde bir milyon üç yüz seksen üç bin fedana malik olmak üzere bir milyon iki yüz doksan altı bine çıkmıştır. Ancak bunların ziyadeleşmekte olan arazisi orta ve yukarı derecelerde ki erbabı ziraatin zararına olmayıp 1899-1911 zarfında yani on üç senede kabil ziraat-i arazinin dört yüz bin fedan ziyadeleşmiş olmasındandır. Mamafih bir taraftan da küçük zirailere

hattı vasat hasebiyle isabet eden arazi azalmıştır. 1899 senesinde bu zirailerin beherine bir buçuk fedandan ziyade isabet ederken 1911 senesinde bir fedan derecesinde isabet eylemektedir. .... fedandan on feddana kadar araziye ....büyük erbâb-ı ziraatin miktarı azalmakla beraber arazisi üç milyon dört yüz bir bin fedandan üç milyon beş yüz kırk bin fedana çıkmıştır. Hattı Mısriyeden bundan on üç sene mukaddem arazi-i mezruanın yüzde atmış sekizi yetmiş üç bin kişi uhdesinde olduğu gibi bugün dahi yüzde altmış beşi altmış sekiz bin kişi uhdesindedir. bu miktarın içinden de elli fedandan ziyadesine malik bulunan ve en büyük erbab-ı ziraat demek olan eşhas bin 1911 senesinde (12.293) ve bunların mecmu arazisi (2.443.218) fedan olduğundan işbu (12.000) kişi arazi-i memleketin yüzde kırk beşine malik bulunmuş oluyor. küçük arazi eshabının çoğalması ikrazat bankalarının teshilatından ziyade nüfusun tekessürüne ve kabil ziraat-i arazinin tevsiine ve yeniden ıslah olunan arazinin hükümetçe ziraiye pek ucuz verilmesine matuf olmak lazım gelir ve ahiren beş fedana kadar arazinin men-i füruhtuyla küçük arazi eshabının ikraz-ı teshilatı haricine çıkarılmasına lüzüm görülmesi bu mütalaayı teyit eder..."[13].

Borç karşılığı arazilerini rehin bırakmış, zirai arazisini satmış ve borç batağında bulunan halk için İngiltere'nin büyük vaatlerle girdiği bölgede sömürü düzeninin yarattığı buhranın etkileri ağır olmuştur. Fakirleşmeye başlayan Mısır'dan göç etmek isteyen insan sayısı artmıştır. Düzenli, kontrollü ve sağlam bir iktisadi temel üzerine oturmayan, pek çok işi krediyle halleder hale gelmiş olan Mısırlılar yabancı bankaların kölesi durumuna düşürülmüşlerdir. Yaptıkları düzenlemeler ile Mısır'da gelir düzeyini yükselttiğini iddia eden İngiltere, Mısır halkını bu batağa sürüklemekten çekinmemiştir. Mısır'da her alanda kontrolü ele geçirmiş olan İngiltere'nin bölgedeki bu kötü gidişatı görmemesi ve istediği takdirde önüne geçememesi söz konusu değildir. Yerli halkı tam manasıyla köleleştirmiş, İngiliz işgaline karşı tepkisini sürdürecek bir his bırakmayacak biçimde bankaları, şirketleri aracılığıyla sömürmüştür. Mısır hazinesinin İngilizlere tahsis edilmiş olması bunun en açık örneğidir.

İngiltere Mısır maliyesinin gelirlerini istediği gibi sarf etmiştir. 1907 senesinden itibaren maliyede, dört senelik 20 küsur milyon lirayı geçen gelir fazlası İngiltere Hükümeti'nin emriyle bankaya aktarılmıştır. Mısır'ın hisse senetleri İngiltere'nin kontrolünde olduğundan bu senetlerin kıymeti, İngiltere'nin arzusuna göre değer kazanmış yahut kaybetmiştir. Mısırlılar fakirlik içerisinde kalmaya devam ettikleri halde İngiltere, halkı refaha kavuşturacak herhangi bir iyileştirme yoluna gitmemiştir[14].

---

[13] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.
[14] BOA. (Eyâlet-i Mümtâze Kalemi) A.MTZ. (05), 20-59, H. 27 1328.

Mısır'da emlak ve arazi üzere borç veren kuruluşlardan Emlak Bankası'nın

Uzun müddetli ikrâzâtı	*26234182*
Kısa " "	*291082*
Füruht ettiği emvâl gayri menkûl üzerine ikrâzâtı	*91992*
Kredi açmak sureti ile ikrâzâtı	*405805*
Olup bunların mecmu'u	*27023061 (Mısır Lirası...)*

Ziraat Bankası'nın dahi 31 Kanun-ı Sani 1913 tarihinde :

Terhinât üzerine ikrâzâtı	*6841196*
İmza " "	*35422*
Ki cem'an	*6876618 (Mısır Lirası…)*

Şu iki müessesenin mecmu ikrâzâtı otuz dört milyon liraya mutekarrib olup diğerlerinin ikrâzâtı dahi on beş yirmi milyon lira tahmin olunur. Mektep-i hukun Hıdiv muallimlerinden Mösyö Pierre Armingeon (Mısır'ın Hâl-i iktisâdi ve Mâlisi) unvanı ile 1911 senesinde neşr ettiği bir eser-i mühimme nazaran evvel vakit mevcut bulunan altı ikrâzat müessesesi ile diğer yüz on müessesenin istimal etmekte oldukları sermaye bir veçhi atidir:

Sermaye

Nev-i teşebbüsâtı	*Şirketlerin 'adedi*	*Hisse senedâtı ve tahvilât Mısır Lirası*
İkrazat müesseleri	*6*	*48758700*
Mali ve itibari müesseseler	*15*	*7086080*
Emlak ve arazi şirketleri	*37*	*16360030*
Misafirhane şirketleri	*8*	*1855850*

Nakliye şirketleri	*9*	*6072590*
Bahri ve nehri şirketler	*7*	*982970*
Su şirketleri	*3*	*1101500*
Sanayi şirketler	*31*	*7827160*
		(yekûn) 90044880

Eser-i mezkûre nazaran bunlardan maada bir milyon lira sermayeli otuz beş maden şirketi olduğu gibi şu müesseselerin doksan bir milyonu tecavüz eden sermayelerinde yirmi bir milyon altı yüz yetmiş beş bin liralık hisse senedâtıyla kırk bir milyon altmış iki bin dört yüz liralık tahvilâtın Avrupa'da bulunduğu tahmin olunmuştur..."[15].

Yani sermayenin neredeyse tamamı yabancılara aittir. Anlaşılacağı gibi zirai alanlar, arazi ve gelirlerin de hisse senetlerinin de hemen hemen tamamı yabancılara ait bulunmaktadır. Şöyle ki;

"...hatt-ı Mısriyenin arazi ve emlak kıymetlerinin mecmu'u 800.000.000 liraya bâliğ olarak ikrâzât bankalarına ve sigorta şirketlerine ve eşhâsa terhinât üzerine ikrâzâtının matlûbu olan mebâliğ ise ... yetmiş milyon lira teşkil eylediğine ve bankalar hin-i ikrâzda emlâk ve arâziye ihtiyatkârâne kıymet takdir eyledikleri misillü ikrâzât-ı emlâk ve arâzi kıymetlerinin ekseriya nısfı derecesinde ve hatta daha devn bir miktarda bulunduğuna ve bir istikrâzın mecmu'u kurtulmadıkça mülk ve arâzi-i merhûnun rehinini baki bulunmadığına göre ***Mısır emlâk ve arâzisinin yüzde otuzu merhûn bulunmuş olduğu anlaşılır..."***[16]**.**

Daha çok ziraat arazisi üzerinde borçlanma gerçekleştiren ve zirai alanları ipotek eden İngiltere'nin bölgede ziraat politikası da ancak yüksek gelir getiren Mısır pamuğu üretimini artırmak yönünde olmuştur. Böylece tarım Mısır halkı için faydalı olmaktan çok İngiltere'nin gelirlerini artırmıştır[17];

[15] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.
[16] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.
[17] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.

1897-1898		*1911-1912*		
Feddan	*Yüzdesi*	*Feddan*	*Yüzdesi*	*Nev-i Mahsûl*
1 121 262	*16,38*	*1 721 815*	*22, 42*	*Pamuk*
1 515 948	*22, 14*	*1 833 068*	*23, 86*	*Mısır buğdayı*
214 506	*2, 14*	*226 010*	*2, 94*	*Pirinç*
1 191 240	*17, 39*	*1 282 935*	*16, 70*	*Buğday*
622 805	*9, 10*	*517 819*	*6, 74*	*Bakla*
506 890	*7, 40*	*364 051*	*4, 74*	*Arpa*
80 133	*1, 17*	*50 029*	*0, 65*	*Şeker Kamışı*
1 278 889	*23, 06*	*1 657 441*	*21, 58*	*Ot vesaire*
16 723	*0, 24*	*28 120*	*0, 37*	*Sebze*
6 848 396		*7 681 288*		*Yekün*

Son olarak Mısır'ın 1880 ve 1911 arasında bütçelerinin seyrine göz atmakta fayda vardır[18];

Senesi	*Vâridat Mısır Lirası*	*Mesârifat Mısır Lirası*
1880	*9 584 430*	*7 691 424*
1885	*14 329 242*	*13 928 586*
1890	*11 892 810*	*11 251 483*
1895	*10 720 819*	*9 729 201*
1900	*11 867 309*	*10 839 583*
1905	*17 103 376*	*14 999 037*
1906	*16 813 561*	*17 841 955*
1907	*16 832 959*	*18 926 911*
1908	*16 423 382*	*18 009 139*
1909	*15 887 313*	*16 900 015*
1910	*16 337 667*	*16 948 082*
1911	*17 177 107*	*17 077 207*

[18] BOA. *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, 1329.

İngiltere sadece bölgede siyasi-iktisadi hakimiyetini kalıcı hale getirmiş, Mısır'ın gelirlerini kendi menfaatine olacak şekilde kullanmıştır. İngiltere'nin etkisinden ve kontrolünden kurtulmak isteyen yerli yöneticiler, Mısır halkı sömürgeleştirilmeye karşı olsalar bile sürüklendikleri borç batağı sebebiyle haklarını temin edememişlerdir.

Sonuç olarak Mısır'ın bereketli toprakları yabancılar tarafından satın alınmış, arazi fiyatları birden yükselmiş, köyden kente göç ve bilhassa Kahire ve İskenderiye'ye yabancı nüfusun göçü önemli boyutlara ulaşmıştır. Avrupa yaşam biçimine özenen halkın tüketim alışkanlıkları değişmiş, lüks için harcanan para artmıştır. Hiç bir üretim gerçekleştirmeden sadece arazi alım satımıyla ve borsada hisse senetleri ile elde edilen servet nedeniyle temeli sağlam olmayan zenginlik dönemi kısa sürmüştür. Yabancılara ait olan şirket ve bankalar fahiş faizlerle halkı borçlandırmışlardır. İpotek bankaları aracılığıyla Mısır arazisinin büyük bir kısmı yabancıların eline geçmiş ve işgal gerçek anlamada kalıcı hale gelmiştir. Gerek Mısır halkının işgale tepkisini ve devam eden süreçte örgütlenmesini, bağımsızlık için harekete geçmesini önlemek gerekse Avrupalı devletler nezdinde işgalin daha uzun süre devam etmesini temellendirmek adına daha çok iktisat politikalarına ağırlık vermesi İngiltere açısından başarı ile sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Mümtâze Defteri (BOA. İ. MTZ.) (05), 21-940, 10- 1294.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Eyâlet-i Mümtâze Kalemi, *Mısır'da Emlâk Bankaları Teşkilâtı Hakkında Lâyiha-i Tedkıkiyye*, (BOA. A. MTZ.) (05), 1331.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Eyâlet-i Mümtâze Kalemi (BOA. A.MTZ.) (05), 20-59, H. 27 1328.

Ali Suad, "Mısır'da Buhrân-ı Mâli", *Ulûm- İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmuası*, 1-2, s. 249-268, İstanbul,1324.

Landers, D. S. *Bankers and Pashas International Finance and Economic Imperialism in Egypt*, London, 1958, s.14.

Richmond, J. B., *Egypt 1798-1952 Her Advance Towards a Modern Identitiy*, Methuen, 1965, s. 72.

Subhi Naci, "Mısır'da Hâlet-i Mâliye", *Teârüf-i Müslimin,* 1-20, s. 318-323, İstanbul, 1326.

TBMM XX. DÖNEM YALOVA MİLLETVEKİLLERİ VE MECLİS İÇİ FAALİYETLERİ

Öğr. Gör. İzzettin BEŞTAŞ
Pamukkale Üniversitesi

Özet: Yalova İstanbul iline bağlı bir ilçe iken, Tansu Çiller'in Başbakanlığındaki Doğruyol Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi Koalisyonuyla kurulmuş olan 52. Hükümet döneminde, 5 Haziran 1995 tarihinde kabul edilen bir kanunla il statüsüne kavuşur. 26 Aralık 1995'te yapılan milletvekilliği erken seçimleriyle, Doğruyol Partisi'nden Cevdet Aydın, Anavatan Partisinden Yaşar Okuyan Yalova ilinin ilk milletvekilleri olma sıfatıyla TBMM'de yer alırlar. Doğru Yol Partisinin kurucular Listesinde de yer alan Cevdet Aydın'ın, XX. Dönem boyunca Meclis içi herhangi bir faaliyetine rastlamadık. Yeni Seçim kararının alındığı günlerde geçirdiği rahatsızlık sonucu vefat eder. Anavatan Partisinden seçilen Yaşar Okuyan ise, gerek oldukça hareketli politik geçmişi ve gerekse gazeteciliğinin verdiği tecrübeyle XX. Yasama döneminin en renkli, en çalışkan vekillerinden birisi olmuştur. Yaşar Okuyan bu performansının doğal sonucu olarak XXI. Dönemde de aynı partiden yine Yalova'yı temsilen TBMM'de yerini almıştır.

Bu araştırmamızda 1995-1999 arası XX. dönem Yalova Milletvekillerinin Meclis içi faaliyetlerini irdeleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: TBMM, XX. Dönem, Anavatan Partisi, Doğruyol Partisi, Seçim, Sandık, Yalova, Cevdet Aydın, Yaşar Okuyan.

XX. Term Deputies of Yalova and Their Parliamentary Activities

Abstract: Yalova, which was a district of Istanbul, got a province status with the decree issued on 5 June 1995 during the period of 52nd Government, founded by the True Path Party and Republican People's Party under the Prime Ministry of Tansu Çiller. Yaşar Okuyan from Motherland party and Cevdet Aydın from True Path Party became the first deputies of Yalova in TBMM with the early parlementarian elections held on 26 December 1995. We did not find any activities of Cevdet Aydın who was among the founders' list of the True Path Party, within the Assembly throughout 20th term. He passed away during the days when decision was taken to hold a new election. As for, Yaşar Okuyan, who was elected from the Motherland Party, thanks to his lively political

background and his experience in journalism, has been one of the most colorful, hardworking deputies of the 20th legislative period. As a natural result of this performance, Yaşar Okuyan participated also in the assembly during the 21th term within the ranks of the same party as representing Yalova once again.

In this study, we will examine the parliamentary activities of the twentieth term deputies of Yalova during the period between 1995-1999.

Keywords: TBMM, 20th Term, Motherland Party, True Path Party, Election, Ballot Box, Yalova, Cevdet Aydin, Yaşar Okuyan

Giriş:

Cumhuriyet'in ilanından sonra Demokrat Parti iktidarında Adıyaman ve Nevşehir örnekleri dışında uzun yıllar il, ilçe gibi yeni idari birimlerin kurulmasına rastlanmaz. Ancak önce Anavatan Partisi iktidarında Turgut Özal'ın, daha sonra da Doğru Yol Partisi-Cumhuriyet Halk Partisi Koalisyonunda Başbakan Tansu Çiller'in popülist siyasetiyle Karabük, Kilis ve Yalova illeri kurulur. Muhakkak ki, coğrafik ve Sosyo-ekonomik koşullar bazen bu tür düzenlemeleri elzem kılar. Ancak Türkiye'de gördüğümüz şey; daha çok politik saiklerle ve genellikle Milletvekili Genel Seçimleri öncesinde oy hesabıyla bu düzenlemelerin yapılmış olmasıdır. 1957, 1991 ve 1995 Seçimleri öncesinde yapılan tam da budur ve 67 olan il sayısı bugün 81'e çıkmıştır. Yalovalılar ve diğer il yapılan yöre halkı kuşkusuz il olmaktan hoşnutturlar, ancak il olmanın gerekli koşullarını öncesinde ve hâlihazırda taşıyorlar mı, pek emin değiliz. Yalova'nın il yapılmasında ileri sürülebilecek yegane argüman kanımızca İstanbul'la karasal bütünlüğünün olmaması ve karasal bağlantının Kocaeli/İzmit üzerinden yapılıyor olmasıydı. İstanbul'un devasa büyüklüğü, sosyo-ekonomik, kültürel gelişmişliği göz önüne alındığında bu sebebin devede kulak kaldığı söylenebilir. Bir argo halkbilimi söylencesine dönüşen "Kim Takar Yalova Kaymakamını" deyiminden[1] rahatsız olan Yalovalıları Kaymakam esaretinden(!) kurtararak Vali'yle taltif etmek belkide, günün iktidarının Genel Seçimler Öncesinde Yalova Halkına bir manevi jesti olarak telakki edilebilir. 5 Haziran 1995 tarihli Bakanlar Kurulu kararının 6 Haziran 1995 tarihli resmi gazetede yayınlanmasıyla[2] Karabük ve Kilis'le birlikte Yalova da yeni iller kervanına katıldı. 1995 yılı milletvekili seçiminden önce, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nda yapılan yasal düzenlemeler ile çıkaracağı milletvekili sayısı 18 ve daha az olan iller 1 seçim çevresine, 19 ile 35 arasında

[1] "Kim Takar Yalova Kaymakamını" deyimi için bkz. http://blog.milliyet.com.tr/kim-takar-yalova-kaymakamini/Blog/?BlogNo=446259 (Erişim Tarihi: 29.01.2018)

[2] http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf (Erişim Tarihi: 27.11.2018)

3. İstanbul iline bağlı Yalova İlçe Merkezi merkez olmak ve ekli (11) sayılı listede adları yazılı ilçe, bucak, kasaba ve köyler bağlanmak suretiyle Yalova adıyla, Üç il kurulmuştur.

olan iller 2 seçim çevresine, 36'dan fazla olan iller 3 seçim çevresine bölünmüştür. Buna göre 1995 seçiminde toplam 83 seçim çevresi oluşturulmuştur. Kontenjan aday uygulaması ve seçim çevresi barajı, 1995 milletvekili seçimleri öncesi yapılan yasal değişikle kaldırılmıştır. Bunun yerine, ülke barajlı (%10) d'Hondt seçim sistemi getirilmiştir. Bunun yanı sıra, 1987 yılında 450 olarak belirlenen milletvekili sayısı 550'ye çıkarılmış, seçmen yaşı 18'e indirilmiş, ceza ve tutukevlerinde tutuklu olarak bulunanlara da oy kullanma hakkı tanınmıştır. [3]Ülke Barajlı d'Hondt Sistemi'yle yapılan 24 Aralık 1995 seçimlerinde [4] % 10 ülke barajını aşan 5 parti meclise girme imkânı elde etti. Necmettin Erbakan'ın başında olduğu Refah Partisinin % 21,4 ile birinci parti çıktığı 1995 Seçimlerinden, Anavatan Partisi % 19,6 ile ikinci, Doğruyol Partisi % 19,2 ile üçüncü, Demokratik Sol Parti % 14,6 ile dördüncü ve Cumhuriyet Halk Partisi de % 10,7 ile beşinci parti olmuştur. Kayıtlı 95.212 seçmenin % 86.5lik yüksek bir katılımla geçerli 80.248 oyun 19.634 oyla % 24,5'ini alan Anavatan Partisi ve 18.488 oyla % 23,0'ını alan Doğruyol Partisi 1'er milletvekilliği kazanırlar[5]. XX. Dönem TBMM Seçimleri sonucunda; Doğruyol Partisi'nden Cevdet Aydın, Anavatan Partisi'nden Yaşar Okuyan Yalova İlinin ilk vekilleri olma şerefine nail oldular[6].

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İlk Yalova Milletvekilleri

Cevdet AYDIN

DYP

Yalova – 1940, Faik – Nuriye – İlkokul – Sanayici, İnşaat Müteahhidi,

Anonim Şirket İdare Meclisi Başkanı ve Murahhas Üyesi - Büyük

Türkiye Partisi ve Doğru Yol Partisi Kurucu Üyesi – XX. Dönem Yalova

Milletvekili – Evli, 2 Çocuk.

Ölüm Tarihi: 17.03.1999 [7]

Cevdet Aydın'la ilgili araştırmamızda Meclis içi hiçbir faaliyetine rastlamadık. Gerek iktidara mensup bir vekil olması, gerekse hastalığı yüzünden son dönemde

[3] Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu yayınları, Açıklama XIV, yay. No:3685, Haziran 2012 Ankara

[4] D'Hondt Seçim Sistemi ve 1995 Seçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için, Erol TUNCER-Necati DANACI, *Çok Partili Dönemde Seçimler Ve Seçim Sistemleri,* Tesav yay., Ankara 2003 bakılabilir.

[5] http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf (Erişim Tarihi: 08.12.2018)

[6] http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf (Erişim Tarihi: 08.12.2018)

[7] https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt3/index.html (Erişim Tarihi: 18.11.2018)

Meclisten uzak kalması bunda etkili olmuş olabilir diye düşünmekteyiz. 1999 seçimlerine kısa bir süre kalarak sağlık sebebiyle hayatını kaybetmiştir[8]. Ortaokul terk olmasına rağmen, iş dünyasındaki başarıları Cevdet Aydın'ın gerek Yalova'da, gerekse 12 Eylül Sonrası siyasi yasaklar döneminde Adalet Partisinin devamı diyebileceğimiz Büyük Türkiye Partisi ve Doğruyol Partisi'nin kurucularından olması, siyasi mahfillerde büyük bir özgül ağırlığa sahip olduğu anlaşılmaktadır.

ANAP

Yaşar OKUYAN

İstanbul – 1949, Sultan – Sabire – İstanbul Gazetecilik Yüksekokulu– Orta düzey İngilizce – Gazetecilik – 24 Saat Gazetesi Muhabiri, Gazeteci, Yazar, Başyazar, İmbat Şirketler Topluluğu Yönetim Kurulu Başkanı, Özel Sektörde Genel Müdür – Anavatan Partisi Genel Başkan Başdanışmanı - XX. Dönem Yalova Milletvekili – Evli, 3 Çocuk[9].

Birinci Yasama Dönemi Meclisiçi Faaliyetleri

1.YASAMA DÖNEMİ (08.01.1996-30.08.1996)

Yaşar Okuyan'ın, Birinci Yasama Dönemi'nde 3 Meclis Araştırma Önergesi, 3 Söz Alma ve 1 Gündem Dışı Konuşma olmak üzere 7 faaliyetini tespit ettik[10]. Çiçeği burnunda Vilayetin Çiçeği burnunda bir vekili olarak Meclis'e oldukça hızlı giren Yaşar Okuyan, partisi Anavatan Partisi'nin hükümet ortağı olacağı 53. Cumhuriyet Hükümetinin kurulacağı 6 Mart 1996 tarihine kadar ağırlıklı olarak Evrensel Gazetesi Muhabiri Metin Göktepe Cinayetinin[11] araştırılması konusuna oldukça kafa yorduğu gözlenmektedir. Gençliği milliyetçi sağ hareketler içinde geçmiş olan birinin sol-sosyalist bir muhabirin emniyette bazı polislerce işkence yapılarak öldürülmesine "işkenceye-kötü muameleye sıfır tolerans" tanıması ve yurttaşı olduğu ülkenin böyle suçlarla anılmasından rahatsızlığını dile getirmesi takdire şayandır. Rejimin niteliğini analiz etme ve anlama çabasında, iktidara olduğu kadar, muhalif seslere de kulak vermek gerekir. Rejimi yalnızca iktidarın bize bıraktıklarından

[8] http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-kurt-larin-dansi-39072932 (Erişim Tarihi: 12.12.2018)
[9] https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt3/index.html (Erişim Tarihi: 18.11.2018)
[10]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=1&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=YA%20AR%20OKUYAN&v_sb=YALOVA&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=7&v_kullanici_id=13922185&v_gelecek_sayfa=1 (Erişim Tarihi: 18.12.2018)
[11] Metin Göktepe Cinayeti için bkz. https://bianet.org/biamag/diger/142483-metin-goktepe-cinayeti (Erişim Tarihi: 28.12.2018)

hareketle analiz etme çabası, muhakkak ki eksik kalacak ve yanlış sonuçlara ulaşmamıza neden olabilecektir.[12] Yaşar Okuyan partisi Anap'ın iktidarında aynı muhalif tutumu göstermese de XX. Dönemde muhalif bir ses olarak sınıfı geçtiği söylenebilir. Bakınız 31.01.1996 tarihinde bu mevzuuyla ilgili bir grup milletvekili arkadaşıyla TBMM'ye verdikleri Meclis Araştırma Önergesinde ne diyor: " … . *Gözlem altında bulunan bir kimse, devletin güvencesi altında demektir. Kaldı ki, İnsan Hakları Sözleşmesi altına imza koyan Türkiye Cumhuriyeti Devleti "her ferdin yaşama hakkı kanunun himayesi altındadır" prensibini kabul ettiğini, bu vesileyle beyan etmiştir. Bugünkü iktidarın dört yıllık icraatı döneminde 2 bini aşkın faili meçhul cinayetin işlenmiş olmasını ve sorumluların hâlâ bulunamamasını, demokratik hukuk devletinin geleceği açısından son derece kaygı verici görmekteyiz. Hukuk devletinin bu tür olaylarla yaralanmasını, hele Metin Göktepe olayındaki bir iddiaya muhatap olmasını, son derece üzücü ve utanç verici bir durum olarak kabul etmek gerekir. Bir taraftan işkencenin bir insanlık suçu olduğunu ifade ederken, diğer taraftan devlet eliyle işlendiği iddia edilen ağır suçlamalara muhatap olmak hukuk devletine olan güveni sarsacağı gibi, devlet ile vatandaşı karşı karşıya getirecektir. Bu olay nedeniyle tüm polis teşkilatının töhmet altında bırakılmasını doğru bulmuyoruz; ancak, diğer taraftan da, konunun acilen açıklığa kavuşturulması gerektiğine inanıyoruz. Tüm yukarıdaki nedenlerle, kamuoyunun haklı beklentisi doğrultusunda, vakit geçirmeden, olayın Yüce Meclisçe ele alınmasını, polis tarafından gözlem altına alındıktan sonra ölü olarak bulunan Metin Göktepe'nin ölümü üzerindeki esrarı ortadan kaldırmak ve failleri*nin bulunmasını *temin etmek amacıyla, Anayasanın 98 inci ve İçtüzüğün 102 nci maddeleri gereğince bir Meclis araştırması açılmasını arz ye teklif ederiz."*[13]

Yaşar Okuyan, 6 Mart 1996-28 Haziran 1996 tarihleri arasında görev yapan ve II. Mesut Yılmaz Hükümeti ya da ANAYOL olarak da anılan 53.Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti döneminde protest ve muhalif ceketini vestiyere asmış görünmektedir. Genel Başkanı A. Mesut Yılmaz'ın başbakan olduğu bu dönemde Meclisiçi hiçbir faaliyetine rastlamadık. XX. Dönem Birinci Yasama yılındaki son faaliyeti 26 arkadaşıyla 18.07.1996 tarihinde vermiş olduğu "Etibank tarafından yapılan alümina ihalesinde meydana gelen yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarını araştırarak, madenlerimizin daha rantabl işletilebilmesi İçin alınması gereken tedbirleri belirlemek amacıyla Meclis arattırması açılmasına ilişkin önerge"dir. Bu önergede; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Ülkemiz ekonomisinde önemli bir yeri olan

[12] Cemil Koçak, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler,* İletişim yay. , 1. Baskı, İstanbul 2011, s.219.
[13]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=109&sayfa_no_son=110&sayfa_no=110&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=007 (Erişim Tarihi: 21.11.2018)

madenciliğimiz, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Etibank Madencilik Genel Müdürlüğünün yanlış uygulamaları neticesinde büyük yaralar almıştır. Etibank Madencilik Genel Müdürlüğünün, Seydişehir işletmesinde üretilen alüminanın yurtdışına satışında yapılan yanlış ihale sonucu, devlet 108 milyar lira zarar ettirilmiştir" denilmiştir.

İkinci Yasama Dönemi Meclisiçi Faaliyetleri

II. YASAMA DÖNEMİ (01.10.1996-16.08.1997)

Yaşar Okuyan'ın en yoğun mesai yaptığı dönem bu dönemdir. Kısa ömürlü Anayol Hükümeti'nin sona erdiği ve Anavatan Partisi Genel Başkanı A.Mesut Yılmaz ile Tansu Çiller arasında siyasi rekabet ve nezaket sınırlarının aşıldığı, tarafların birbirlerini Yüce Divan ile tehdit ettiği bu dönemde Okuyan'ın da iktidara karşı hayli sert muhalefet ettiği görülmektedir.Yaşar Okuyan, XX. Dönem II. Yasama yılında 15 Yazılı Soruya Çevrilen Soru önergesi, 10 Sözlü Soru Önergesi, 6 Meclis Araştırma Önergesi, 2 Gündem Dışı Konuşma ve 1 Söz Alma olmak üzere 34 adet Meclisiçi faaliyette bulunmuştur. Bu faaliyetlere baktığımızda, yolsuzluk, israf, basın ve yayın kuruluşlarına yönelik baskılar, Hükümet Ortağı Refah Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Necmettin Erbakan'ın Mısır ve Libya ziyaretlerine yönelik sert tepki, bazı ihalelerdeki usulsüzlük iddiaları vs. göze çarpmaktadır. Bu dönemin ilk faaliyeti bir Gündem Dışı Konuşmayla Erbakan'ın Libya Ziyaretiyle ilgili ağır eleştiridir. Uzun sürecek ve iktidar ve muhalefet sıralarından karşılıklı atışma ve sataşmalara yol açan konuşmasının bazı bölümleri şöyledir: Bugün, milletimizin tamamı tarafından tepkiyle karşılanan Sayın Başbakanın Libya gezisi ve Libya lideri Kaddafi'nin ortaya koymuş olduğu sözlerle ilgili olarak huzurunuzdayım. Kaddafi denilen kişi, daha yirmi gün öncesinde, iki bakan arkadaşımız Libya'dayken, Türk Milletine hakaretamiz sözleriyle, aslında, Sayın Başbakan Erbakan'ın gezisi sırasında ne söyleyeceğini belli etmişti. O sözle, Türk Hükümeti tarafından, Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından karşı bir tepki ortaya konulmadan ve bununla ilgili bir diplomatik girişim, bir kınama yapılmadan, âdeta Kaddafi'nin 20 gün önce Türk Milletine hakaret eden sözlerine ödül mahiyetinde, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Başbakanlık sıfatını taşıyan Sayın Erbakan tarafından Libya'ya gidilmesi, tarihî ve vahim bir hataydı. Biz, Kaddafi'yi tanıyoruz. Kaddafi'nin sözleri, daha yirmi gün öncesinden ortada idi; ama buna orada tepki konmamasını, üzerinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Başbakanlık sıfatı bulunan Sayın Erbakan tarafından anında tepki konulmamasını şiddetle protesto ediyoruz. (ANAP sıralarından "Bravo" sesleri, alkışlar; DSP sıralarından alkışlar) 160 milyon dolarlık müteahhit alacakları bahanesiyle Libya'ya yapılan bu gezi, Türk Devletinin şerefine hançer gibi saplanmış bir gezidir. Burada, o heyette

bulunan, yine Refah Partili bir değerli arkadaşımın, Abdullah Gül arkadaşımın gazetelerde çıkan fotoğrafını acaba gördünüz mü? Başını ellerinin arasına almış "bu deli saçmasıdır" diyor; millî reaksiyonu ortaya koyuyor bu değerli Devlet Bakanı arkadaşım; ama Sayın Başbakan da bu reaksiyonun zerresini görmüyoruz. Bunu kabul etmemiz mümkün değil… Değerli arkadaşlarım, aslında, Kaddafi'nin ortaya koyduğu görüşlerin paralelinde birçok konunun, Sayın Erbakan'ın daha önce yaptığı konuşmalarla paralellik arz ettiğini de biliyoruz. Belki de, aynı şeyleri duymaktan -öyle olsa gerek- Sayın Erbakan'ın bir tepkisi gündeme gelmemiştir. (RP sıralarından " Bu iftiradır, çamur atmaktır" sesleri) [14] Mısır'da, Türk Bayrağının, karşılama ve uğurlama sırasında göndere çekilmemesinin, Libya'da Kaddafi'nin bu ağır, kabul edilemez sözlerinin, bu saltanat gezisinin sonuçları itibariyle, milletimizin yüreğine saplanmış bir hançer olarak tarihe geçeceği açıktır. Şimdi, Hükümete düşen görev, bu kararnamenin imzalanmamasıdır; asgari bu gezinin Libya kısmının kararnameden çıkarılmasıdır ve Sayın Başbakana düşen görev, Türkiye'ye dönüşlerinde, istifasını Sayın Cumhurbaşkanına vermesidir. Türk milletinin beklentisi budur. (ANAP sıralarından alkışlar, RP sıralarından gürültüler)

İktidarın Refah Partili kanadından Libya Ziyaretini ve dönemin Libya Lideri Kaddafi'nin tavırlarını mazur göstermeye yönelik açıklamalara Yaşar Okuyan; "*Türk Devletine hakaret edilmiştir.*"[15] Diyerek ten geri adım atmamıştır. Aynı şekilde Başbakan Necmettin Erbakan'ın Mısır Ziyaretinde yaşananları da sert bir şekilde eleştirmiştir.

YAŞAR OKUYAN (Yalova)Sorular:

1 - Sayın Başbakanın skandal Mısır ziyaretinde, Kahire'deki karşılama töreninde Türk Bayrağının göndere çekilmediği iddiaları doğru mudur?

2 - Kahire'de yaşanan Türk Bayrağı skandalına Sayın Başbakan neden tepki göstermemiştir? 3 - Sayın Başbakanın Mısır'a yaptığı gezi, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanının resmî ziyareti midir, yoksa Sayın Erbakan'ın saltanat gezisi midir?

ÖMER EKİNCİ (Ankara) - Deveyle kervan ziyareti!

BAŞKAN - Soru önergesini cevaplamak üzere, Devlet Bakanı Sayın Lütfü Esengün'e söz veriyorum. Buyurun Sayın Esengün.

---

[14]**https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.gorun-tule?sayfa_no_ilk=262&sayfa_no_son=264&sayfa_no=263&v_meclis=1&v_donem=20&v_ya-sama_yili=&v_cilt=11&v_birlesim=004** (Erişim Tarihi: 22.11.2018)

[15]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.gorun-tule?sayfa_no_ilk=262&sayfa_no_son=264&sayfa_no=268&v_meclis=1&v_donem=20&v_ya-sama_yili=&v_cilt=11&v_birlesim=004 (Erişim tarihi: 22.11.2018)

DEVLET BAKANI LÜTFÜ ESENGÜN (Erzurum) - Sayın Başkan, sayın milletvekilleri; Yalova Milletvekili Sayın Yaşar Okuyan'ın sorusunu cevaplandırmak üzere huzurunuzdayım; hepinize saygılarımı arz ediyorum. 1 inci ve 2'nci sorunun cevabını arz ediyorum: Mısır ziyareti konusunda, basınımızda yer alan haberlerin aksine, heyetimizin havaalanında karşılanmasında ve uğurlanmasında protokol bakımından bir eksiklik olmamıştır. Mısır makamları, ülkelerinin protokol uygulamaları çerçevesinde, havaalanlarında yapılan törenlerde, devlet başkanı ziyaretleri dışında göndere bayrak çekilmediğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan, Mısır tarafı, yerleşmiş uygulamanın aksine, güneş battıktan sonra Kahire'ye varan heyetimizi askerî törenle karşılamıştır. Anılan makamlar, bunun, Sayın Başbakanımızın ziyaretine verilen önemin bir göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir. Mısır tarafının ziyarete verdiği önemin diğer bir göstergesi, görüşmelerin öngörülen süreyi aşmış olmasıdır…[16]…Sayın Başbakanın Mısır'a yaptığı gezi, Türkiye Cumhuriyetinin Başbakanının resmî ziyareti midir, yoksa Sayın Erbakan'ın saltanat gezisi midir?" Böyle bir soruyu, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinden hiç kimsenin sormaması lazım muhterem arkadaşlar. Başbakan, bizim ülkemizin Başbakanıdır.

5. - Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, Diyarbakır Devegeçidi Barajının, ham petrol ve kimyasal madde atıklarıyla kirletildiği iddiasına ilişkin Başbakandan sorusu ve Devlet Bakanı Lütfü Esengün'ün yazılı cevabı (7/2377) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın Başbakan tarafından sözlü olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim. 18.7.1996 Yaşar Okuyan Yalova Sorular:

1. Diyarbakır Devegeçidi Barajının, ham petrol atığı ve kimyasal madde atıklarıyla kirletildiği iddiaları doğru mudur?

2. Devegeçidi Barajından Diyarbakır içme suyunun karşılanması için milyarlar harcanmaktadır. Bu kirliliğin önüne geçilmesi düşünülmekte midir?

3. Diyarbakır'da faaliyet gösteren SHELL'in çevresel etki değerlendirme raporu sunmadan faaliyet gösterdiği doğru mudur? 4. SHELL'i devraldığını söyleyen şirketin ruhsatı var mıdır? T.C. Devlet Bakanlığı 5.5.1997 Sayı: B.02.0.0010/02797 Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına İlgi: a) TBMM Başkanlığının 25.7.1996 tarih ve'A. Ol. O.GNS.0.10.00.02-6/298-2768/7533 sayılı yazısı.[17]

[16]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.gorun-tule?sayfa_no_ilk=489&sayfa_no_son=492&sayfa_no=489&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=25&v_birlesim=087 (Erişim Tarihi:23.11.2018)

[17]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=66:68&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=089 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Yine aynı gün, aynı Birleşimde, Hazine Arazilerinin iktidarın büyük ortağı Refah Partisine mensup gruplara peşkeş çekildiği hususunda ve Kamu Kurumlarına yapılan atamalarda partizanca davranılmaması hususunda Soru önergesine hükümet adına Devlet bakanı Lütfi Esengün cevap vermiştir:

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Hazine arazilerine RP'ye yakınlığı ile bilinen grupların talip olduğu iddiasına ilişkin sorusu ve Devlet Bakanı Lütfü Esengün'ün cevabı (7/2379)

7. - Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, hazine arazilerine RP'ye yakınlığı ile bilinen grupların talip olduğu iddiasına ilişkin Başbakandan sorusu ve Devlet Bakanı Lütfü Esengün 'ün yazılı cevabı (7/2379) Türkiye Büyük Millet Meçlisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın Başbakan tarafından sözlü olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim. s, 18.7.1996 Yaşar Okuyan Yalova.

T.B.M.M. B:89 6.5.1997 0,2 Sorular:

1. Satışı yapılacak hazine arazilerine RP'ye yakınlığı ile bilinen grupların talip olduğu iddiaları doğru mudur? [18]

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Kaybolan insanların bulunması için yapılan çalışmalara ilişkin sorusu ve İçişleri Bakanı Meral Akşener'in cevabı (7/2381

T.B.M.M. B: 89 6.5.1997 O: 2 2. Millî Gençlik Vakfı isimli Vakfın Sosyal Bilimler Üniversitesi kurmak amacıyla Hazine arazisi talebini konu alan, Bakanlığımıza intikal etmiş bir başvurusu bulunmamaktadır. Bilgilerinize arz olunur. Doç. Dr. Abdüllatif Şener Maliye Bakanı 8. - Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, kaybolan insanların bulunması için yapılan çalışmalara ilişkin sorusu ve İçişleri Bakanı Meral Akşener'in yazılı cevabı (7/2381) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın İçişleri Bakanı tarafından sözlü olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim.

18.7.1996 Yaşar Okuyan Yalova Sorular:

1. Son yıllarda kaybolma olayları hızlı bir şekilde artmaktadır. Bunların nedenleri nelerdir?

2. İçişleri Bakanlığı, kayıpların bulunması konusunda nasıl bir çalışma yapmaktadır?

T.C. İçişleri Bakanlığı 30.4.1997 Emniyet Genel Müdürlüğü Sayı: B.05,1.EGM.0.12.01.01/090402 Konu: Yazılı Soru Önergesi Türkiye Büyük Millet

[18]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=64:66&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=089 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Meclisi Başkanlığına İlgi: a) TBMM Başkanlığının bila tarih ve A.01.O. GNS.0.10.00.02-6063-7/2381 sayılı yazısı.

Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan tarafından TBMM Başkanlığına sunulan ve tarafımdan yazılı olarak cevaplandırılması istenilen soru önergesinin cevabı aşağıya çıkarılmıştır. Kaybolma olaylarının nedenleri; Evlatlık vermek için, evlenme vaadi ile organ ticareti için, parası-malı için, dilendirilmek ve fuhuş yaptırmak amacıyla kaçırılma, aile baskısı, macera için, sevdiğine verilmediği, ekonomik sıkıntı, yüz kızartıcı suç işlediği için, okulda başarısız olduğu için, şöhret olmak için kendi isteği ile kaçma, aklî dengesi bozuk olanlar, ileri yaş sendromu ve bunama nedenli zekâ özürlüler, denizde boğulma, tabii afetlerden dolayı kaybolma nedenleri ile akıbetinden haber almamama olarak sıralanabilir. Son zamanlarda yazılı ve basılı görsel yayın organları ile yurtiçi ve yurtdışındaki birtakım sivil toplum örgütlerinin, Türkiye'de kayıplar olduğu yönündeki iddialarını araştırmak üzere, Emniyet Genel Müdürlüğü Terörle Mücadele Daire Başkanlığı bünyesinde 20 Aralık 1996 tarihinde Kayıp Kişileri

Araştırma Büro Amirliği kurulmuştur. Ayrıca, kamuoyunda **Cumartesi Anneleri** [19] olarak bilinen ve kendilerini kayıp yakınları olarak tanıtan grubun müracaatlarının yerinde alınabilmesi için içerisinde telefon, telsiz, faks, bilgisayar ve daktilo bulunan bir Gezici Merkez oluşturulmuştur. Kaybolan ye bulunan şahıslar için resimli form yapılarak kayıp yakınlarının müracaatı halinde doldurulması sağlanmış, bu bilgiler bilgisayar kayıtlarına alınarak takibi yapılmakta, ayrıca kayıp şahıslar için eşkâl formu doldurulmakta bulunan cesetler eşkâl formu ile mukayese yapılarak tespitine çalışılmaktadır.[20]

Türkiye'de Valiler bazı Batılı ülkelerde olduğu gibi seçimle değil, atamayla geldikleri için, protokol adabında bir siyasi parti yetkilisinden ziyade bir kamu görevlisi olarak telakki edilir ve öyle davranması beklenir. Ancak Valilerin iktidarın resmi ilbaşkanı sıfatıyla siyasetin merkezinde yer aldıkları Tek parti döneminden, artık salt idari bir sıfata sahip oldukları Çok Partili dönemde de değişmeyen bir şey var ki, o da siyasi iktidarla içli-dışlı oldukları ve hatta yer yer abartılı siyasi destek sundukları gerçeğidir. İşte bu yasama döneminde de bir muhalefet milletvekili olarak Yaşar Okuyan Konya Valisi'nin benzer davranışını mecliste sert dille eleştirir:

[19] Cumartesi Anneleri hareketi hakkında http://t24.com.tr/haber/cumartesi-annelerinin-eylemi-ne-zaman-ve-nasil-basladi,685205 bkz.

[20]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=68:69&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=089 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Başbakan'ın, Konya mitinginde, Konya Valisinin protokol kurallarına uygun davranmadığı iddiasına ilişkin sorusu ve İçişleri Bakanı Meral Akşener'in cevabı (7/2369)

T.B.M.M. B:89 6.5.1997 0,2 3. - Yalova Milletvekili Yaşar Okııyan'ın, Başbakan'ın, Konya mitinginde, Konya Valisinin protokol kurallarına uygun davranmadığı iddiasına ilişkin sorusu ve İçişleri Bakanı Meral Âkşener'in yazılı cevabı (7/2369) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın İçişleri Bakanı tarafından sözlü olarak cevaplandırılmasını arz ederim. Saygılarımla.

Yaşar Okuyan Yalova Sorular:

1. Sayın Başbakan'ın Konya Mitinginde, Konya Valisi Ziyaettin Akbulut' un otobüsün üzerine çıkıp konuşma yapması protokol kurallarına uygun mudur?

2. Valiler Devletin Valisi olması gerekmez mi? "Partili" bir vali gibi davranan Konya Valisi Ziyaettin Akbulut hakkında soruşturma açıldı mı?

Doğrusu Yaşar Okuyan'ın bu haklı eleştirisi her dönemin tekrar eden bir yanlış siyasi geleneği olarak dünden bugüne devam etti ve edeceğe de benziyor. Bakınız bir asır öncesinde hem gazeteci hem de siyasetçi olarak yakın tarihimizin bir tanığı olarak Hüseyin Cahit Yalçın ne diyor: *İttihat ve Terakkinin bütün valileri, mutasarrıfları, kaymakamları, jandarma ve polisleri, çoğunluğu İttihat Terakki adaylarına sağlamak için çalışacaklardı. Gerekirse sandıkları açacaklar, oyları bildikleri gibi karıştıracaklardı.*[21] Gelişmiş Batı ülkelerindeki gibi Valiler atamayla değil, seçimle işbaşına gelirse arkasındaki halk desteğiyle daha serbestçe hareket edecekleri muhakkaktır.

T.C. İçişleri Bakanlığı 1.5.1997 Personel Genel Müdürlüğü Sayı: B050PGM0710001 -Ş/5805

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına İlgi: 1A1997 tarih ve KAN. KAR. MD. A.01.O.GNS.0.10.00.02.6063 sayılı yazınız. Yalova Milletvekili Sayın Yaşar Okuyan'm tarafımdan yazılı olarak cevaplandırılmasını istediği soru önergesine (7/2369) ait cevaplar aşağıya çıkarılmıştır. Arz ederim. Dr. Meral Akşener İçişleri Bakanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına 12 Temmuz 1996 tarihinde Başbakan'ın Konya İlini ziyareti esnasında Konya Valisi Ziyaettin Akbulut'un otobüs üzerinde konuşma yapmasına ilişkin konu incelenmiştir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu uyarınca İlde Devletin ve Hükümetin temsilcisi, ayrı ayrı her Bakanın mümessili ve bunların idarî ve siyasî yürütme vasıtası olan Valilerimiz; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ile diğer üst düzey görevliler tarafından illerine yapılan

[21] Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar,* Türkiye İş Bankası yay. İkinci Basım, İstanbul 2000, s.183.

ziyaretlerde mevzuat hükümlerine uygun hareket etmekte ve tarafsızlıklarını korumaktadırlar[22]

XX. Dönem İkinci Yasama yılında çeşitli konulardaki diğer faaliyetleri şu şekildedir:

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : ithalat ve İhracatımızın durumuna ilişkin Sanayi ve Ticaret Bakanından sorusu ve Devlet Bakanı Ayfer Yılmaz'ın cevabı (7/2382)

T.B.M.M. B:89 6.5.1997 0,2 Kayıp şahıslar için; polis radyolarında kayıp şahıs anons programı çalışmaları tamamlanmış, 15.4.1997 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlanmıştır. Kayıp şahısların resimleri bulunan albüm çalışması tamamlanmış, birimlerimize, ilgili birimlere ye kayıp yakınlarına dağıtımı yapılacaktır. Kayıp şahısların resimleri bulunan umut otobüslerinin diğer büyük illerde de faaliyete geçirilmesi için Büyükşehir Belediye Başkanlıkları ile yazışmalar yapılmış, bazılarının destekleri sağlanmıştır. İstanbul Fatih'te faaliyet gösteren "Yakınları Kaybolmuş Aileler Derneği"[23] ile koordine kurularak bilgi alış-verişinde bulunulmaktadır. Bilgilerinize arz ederim. Dr. Meral Akşener İçişleri Bakanı

9. - Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, ithalat ve ihracatımızın durumuna ilişkin Sanayi ve Ticaret Bakanına sorusu ve Devlet Bakanı Ayfer Yılmaz'ın yazılı cevabı (7/2382) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın Sanayi ve Ticaret Bakanı tarafından yazılı olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim. 23.7.1996 Yaşar Okuyan Yalova Sorular:

1. Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonraki ilk ayda ithalatımızın, ihracatımızın iki katına çıktığı doğru mudur?

2. İhracatımızı artırmak için ne gibi önlemler alınmaktadır? T.C. Başbakanlık -, • Dış Ticaret Müsteşarlığı 30.4.1997 Sayı: İHR-VIII-03.300.21004

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına İlgi: 15.4.1996 tarih ve A.01.O.GNS.0.10.00.02-7/2382-2814/7696 sayılı yazınız. İlgide kayıtlı yazınız konusunda, Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın ithalat ve ihracatımızın durumuna ilişkin yazılı soru önergesinde yer alan soruların cevaplar ilişikte sunulmaktadır. Bilgilerinize arz ederim. Ayfer Yılmaz Devlet Bakanı Soru 1: Gümrük Birliği Anlaşmasının" yürürlüğe girmesinden sonraki ilk ayda ithalatımızın, ihracatımızın iki katına çıktığı doğru mudur? 1996 yılının ilk ayına ilişkin DİE tarafından açıklanan rakamlara göre ihracatımız bir önceki yılın aynı dönemine göre % 11,8 oranında artarak 1,7

[22]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=57&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=089 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

[23]1992'de Zihinsel Engelli oğlu Kaybolan bir babanın İstanbul Fatih'te kurduğu dernek hakkında bkz. http://www.kayiplardernegi.com/index.php?page=hakkimizda

Milyar Dolar düzeyine ulaşmış iken, ithalatımız % 44,2 oranında artmış ve 3 Milyar Dolar seviyesine çıkmıştır. Bu rakamlara bağlı olarak, 1996 yılının ilk ayında dış ticaret açığı % 136 oranında artmış ve 1,3 Milyar Dolara yükselmiştir…[24]

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Ve 20 arkadaşının, Flash TV'ye yapılan saldırı ve kapatma olaylarıyla ilgili iddiaları araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi f 10' 185)

T.B.M.M. B:91 8.5.1997 0,1 16. Eyüp Cenap Gülpınar (Şanlıurfa) 17. Rüştü Kâzım Yücelen (İçel) 18. İrfan Köksalan (Ankara) 19. İlker Tuncay (Ankara) 20. Ataullah Hamidi (Batman) 21. Avni Kabaoğlu (Rize) 22. Yusuf Ekinci (Burdur) 23. Cemil Çiçek (Ankara) 24. Ali Doğan (Kahramanmaraş) BAŞKAN - Bilgilerinize sunulmuştur. Önerge gündemde yerini alacak, genel görüşme açılıp açılmaması konusundaki öngörüşme, sırasında yapılacaktır. Meclis araştırması önergeleri yardır, ayrı ayrı okutup bilgiye arz edeceğim:

2. - Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan ve 20 arkadaşının, Flash-TV'ye yapılan saldırı ve kapatma olaylarıyla ilgili iddiaları araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi (10/185) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Altı aylık bir zaman geçmesine rağmen, Susurluk olayı üzerindeki sis perdesi henüz aydınlığa kavuşmadan, Türk kamuoyu, bundan daha vahim sonuçlar doğurabilecek çarpıcı ilişkilerin ortaya atıldığı, inanılmaz iddia ve hukuk dışı uygulamalarla bir kez daha sarsılmıştır. Önceki gün İstanbul'un göbeğinde, ilçe emniyet müdürlüğü yakınında ve kapısında 3 polisin görev yaptığı Flash Televizyonunu basan 40-50 kişilik silahlı bir grup, on beş dakikaya yakın bir süre çalışanları kurşun yağmuruna tutmuş, binadaki eşyaları tahrip ettikten sonra, tehditler savurarak kayıplara karışmışlardır. Ertesi gün, hafta sonu tatili olmasına rağmen, Ulaştırma Bakanlığına bağlı Telsiz Genel Müdürlüğünce, Flash TV'nin, yayın araç ve gereçlerini izinsiz kullandığı gerekçesiyle, merkez şubesine iki yüze yakın Çevik Kuvvet Polisi eşliğinde gidilerek yayına engel olunmuştur. , Dünya Basın Gününün kutlandığı bir günde meydana gelen bu hukuk dışı baskın ve kapatma eylemlerini haklı gösterecek hiçbir gerekçe olamaz. Telsiz Genel Müdürlüğünün yaptığı icraatın hiçbir şekilde içinde olmadığını iddia eden Ulaştırma Bakanının, uygulama, "kanunun yerine getirilmesinden ibarettir. Sayın Genel Başkanın suçlanmasıyla bir ilgisi yoktur" şeklindeki beyanı da inandırıcılıktan ve yasal dayanaktan uzaktır... [25]

[24]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=69:74&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=089 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)
[25]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=116:118&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=091-116- (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Et ithalatına, Pamuk üreticilerinin desteklenmesine, İlişkin sorusu ve Tarım ve Köyişleri Bakanı Musa Demirci'nin cevabı (7.2384.2385)

T.B.M.M. B:91 8.5.1997 0,2

Soru 2: Çiftçinin uğradığı zararı hafifletmek amacıyla Ziraat Bankası kredi faizlerinin silinmesi, borçlarının ertelenmesi hususlarında herhangi bir çalışma var mıdır? Bu konuda ne yapmayı düşünüyorsunuz?

Cevap 2: Don afeti nedeniyle ekiliş ve ürünleri en az % 40 oranında zarar gören ve durumları îl Hasar Tespit ve İhtiyaç Komisyonlarınca belirlenen çiftçilerin; T.C. Ziraat Bankası, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü ve T.Tarım Kredi Kooperatiflerine olan 1997 yılı vadeli ziraî kredi borçlarının vade tarihinden itibaren bir yıl süreyle faizsiz ertelenmesi ve kredi kuruluşlarından ziraî kredi almamış çiftçilerin aynı nedenle meydana gelen zararlarının % 40 ve üzerinde olması, bu durumların İl Hasar Tespit ve İhtiyaç Komisyonlarınca belirlenmesi halinde bu durumdaki çiftçilere T.C. Ziraat Bankasınca % 30 faizli ve bir yıl vadeli ziraî kredi verilmesi için Kararname Taslağı hazırlanarak Başkanlığa sunulmuştur. Bilgilerinize arz ederim. Musa Demirci Tarım ve Köyişleri Bakanı

2.-Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın; Et ithalatına, - Pamuk üreticilerinin desteklenmesine, ilişkin soruları ve Tarım ve Köyişleri Bakanı Musa Demirci'nin yazılı cevabı (7/2384, 2385) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın Tarım ve Köyişleri Bakanı tarafından yazılı olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim.

23,7.1996 Yaşar Okuyan Yalova Sorular:

1. Yurt dışında hastalıklı hayvanlarla ilgili tehlike geçmediği halde et girişi neden sürmektedir?

2. Etin fiyatı Avrupa'da 2 milyon lirayı bulduğu halde, Türkiye'ye 80 bin, 100 bin lira gibi ucuz fiyattan nasıl et getirilmektedir?

3. Bu etler Türkiye'ye nasıl girmektedir?

4. Halkımıza hastalıklı et mi yedirilmektedir?

5. Rusya ve Ukrayna'dan ithal edilen ineklerin "nezleli" olduğu doğru mudur? Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın Tarım ve Köyişleri Bakanı tarafından sözlü olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim. [26]

[26]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=163&sayfa_no_son=166&sayfa_no=164&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=091-164- (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Son günlerde medyaya yapılan saldırılar ve Hürriyet Gazetesi binasının silahla basılmasına ilişkin

T.B.M.M. B:92 13.5.1997 0,1 Sonuçta, devletin katkısı, yöre halkının özverisiyle Safranbolu ve çevresi, ülkemizin, hatta dünyanın en önemli turizm merkezlerinden biri olacağına inanıyoruz. Bu duygu ve düşüncelerle, Yüce Meclisi saygıyla selamlıyorum. (DSP sıralarından alkışlar)

BAŞKAN - Teşekkür ediyorum Sayın Karan. Hükümet adına yanıt için bir söz talebi? Yok.

3. -Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'm, son günlerde medyaya yapılan saldırılar ve Hürriyet Gazetesi binasının silahla basılmasına ilişkin gündem dışı konuşması ve İçişleri Bakam Meral Akşener'in cevabı

İÇİŞLERİ BAKANI MERAL AKŞENER (İstanbul) - Sayın Başkan, cevap vermek istiyorum. BAŞKAN - Sayın İçişleri Bakanı gündem dışı konuşmayı yanıtlamak üzere söz istediler. Buyurun. (DYP sıralarından alkışlar)

İÇİŞLERİ BAKANI MERAL AKŞENER (İstanbul) - Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; Yalova Milletvekili Sayın Yaşar Okuyan'm, medyaya yapılan saldırı olayıyla ilgili olarak yapmış olduğu gündem dışı konuşmaya cevap vermek üzere, söz almış bulunmaktayım; Yüce Meclisin değerli üyelerini saygıyla selamlıyorum. Öncelikle, Hürriyet Gazetesine yapılan saldırıdan büyük üzüntü duyduğumu içtenlikle belirtmek istiyorum; olay nedeniyle, Hürriyet Gazetesinin tüm mensuplarına geçmiş olsun diyor, olayda yaralanan Hüseyin Alkır'a da şifalar diliyorum. Fikirlere tahammül gösteremeyen bir şahıs tarafından yapılan bu menfur saldırıyı nefretle kınıyorum. Bu kurşunları sıkanın esas amacı belirlenecek ve şayet var ise, arkasında olanların, kimliklerinin tespit edilerek yakalanmaları, mutlaka sağlanacaktır; zaman da alsa bu işin peşini asla bırakmayacağız. [CHP sıralarından "Bravo" sesleri, alkışlar (!)]

İSMET ATALAY (Ardahan) - Arkasında enişte var, enişte!

İÇİŞLERİ BAKANI MERAL AKŞENER (Devamla) - İstanbul Valisi ile Emniyet Müdüründen aldığım bilgiler doğrultusunda ifade etmem gerekirse, olayın cereyanı ana hatlarıyla şöyledir: 12.5.1997 günü saat 08.00 sıralarında, İstanbul E5-E6 bağlantı yolu üzerinde faaliyet gösteren Hürriyet Gazetesi kompleksine, İzmir İli Ödemiş İlçesi Türkmen Köyü nüfusuna kayıtlı 1975 Ödemiş doğumlu Hüseyin Vuran isimli şahsın, elinde kurusıkı tabanca ve bıçakla birlikte gazete binasına giderek, özel güvenlik görevlisinin elinde bulunan MP-5 silahı gasp ederek, bina içerisinde sağa sola rastgele ateş etmesi sonucu, gazete binasında temizlik işçisi olarak çalışan

Hüseyin Alkır adlı şahsın bacağından kurşunla yaralandığı, aynı binada güvenlik görevlisi olarak çalışan Hakan Memiş ile Murat Yüksel isimli şahısların da, kırılan camlardan hafif şekilde yaralandığı anlaşılmıştır. Adı geçen şahsın, 30 Kasım 1994 tarihinde İzmir Atatürk Devlet Hastanesinin Psikiyatri Kliniğinde tedavi gördüğü, Marmara Üniversitesi Hastanesinin 29.12.1994 gün ve 4552 sayılı raporuyla da "Compulsive obsession " bozukluğu teşhisinin konulduğu belirlenmiştir. Bu çirkin saldırı, çok yönlü olarak devlet ciddiyeti içerisinde büyük bir hassasiyetle soruşturulmaktadır.[27]

7. - Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan ve 20 arkadaşının, Flash Televizyonuna yapılan saldırı ve kapatma olaylarıyla ilgili iddiaları araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergesi (10/185)

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Ülkemizin elektrik ihtiyacının hangi kaynaklardan karşılanacağına ilişkin sorusu ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı M. Recai Kutan'ın cevabı (7/2610)

8. — Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan 'm, ülkemizin elektrik ihtiyacının hangi kaynaklardan karşılanacağına ilişkin sorusu ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı M. Recai Kutan'ın yazılı cevabı (7/2610) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı tarafından sözlü olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim. 23.7.1996 Yaşar Okuyan Yalova Sorular:

1. Elektrik kesintilerinin başlayacağı haberleri vatandaşlarımızı tedirgin etmektedir. .Bakanlığınız elektrik ihtiyacının karşılanması için ne gibi çalışmalar yapmaktadır?

2. Vatandaşlarımızın kış aylarında karanlıkta kalmaması için öngörülen bir enerji yatırımı var mıdır? 3. Daha önce elektrik sattığımız Bulgaristan'dan şimdi elektrik satın alıyor muyuz? [28]

T.B.M.M. B:101 3.6.1997 0,1 Yalova Milletvekili Sayın Yaşar Okuyan'ın tarafıma tevcih ettiği ve ilgi a'da kayıtlı yazı ile Bakanlığıma gönderilen 6/311 esas no.lu sözlü soru önergesi; 1 Ekim 1996 tarih B. 15,0.APK.0.23300-1320-15684 sayılı yazımız ile Parlamento İle İlişkilerden Sorumlu Devlet Bakanlığına gönderilmiştir. TBMM Başkanlığından alınan ilgi b'de kayıtlı yazıda ise, söz konusu sözlü soru önergesinin TBMM İçtüzüğünün 98'nci maddesi gereğince üç birleşim içinde

[27]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.gorun-tule?sayfa_no_ilk=192&sayfa_no_son=193&sayfa_no=194&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=26&v_birlesim=092 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

[28]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=179:183&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=28&v_birlesim=101 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

cevaplandırılmadığı gerekçesiyle, 7/2610 esas no.lu yazılı soru önergesine çevrildiği Bakanlığımıza bildirilmiştir. Bahse konu soru önergesi ile ilgili bilgiler ekte sunulmuştur. Bilgilerinize arz ederim. M.Recai Kutan.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Yalova Milletvekili Sayın Yaşar Okuyan'ın Yazılı Soru Önergesi ve Cevabı (7/2610)

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Ordu'nun İkizce İlçesine bağlı Yoğunluk Beldesi Belediye Başkanının DYP'ye geçmesi için transfer pazarlığı yapıldığı iddiasına ilişkin sorusu ve İçişleri Bakanı Meral Akşener'in cevabı (7/2688)

T.B.M.M. B:101 3.6.1997 0.1 35. - Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, Ordu'nun İkizce İlçesine bağlı Yoğunoluk Beldesi Belediye Başkanının DYP'ye geçmesi için transfer pazarlığı yapıldığı iddiasına ilişkin sorusu ve İçişleri Bakam Meral Akşener'in yazılı cevabı (7/2688) Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Sayın İçişleri Bakanı, tarafından sözlü olarak cevaplandırılması hususunda delaletlerinizi saygılarımla arz ederim. 3.9.1996 Yaşar Okuyan Yalova

Sorular: 1. Başbakan Yardımcısı Sayın Tansu Çiller'in, Ordu'nun İkizce İlçesine bağlı Yoğunoluk Kasabası Belediye Başkanı ile transfer pazarlıkları yaptığı haberleri doğru mudur? .

2. Adı geçen Belediye Başkanına DYP'ye geçmesi karşılığında tanıtma fonundan 3 milyar lira gibi bir para verilmiş midir?

3. Bir devlet memuru olan Sayın Çiller'in özel kalem müdürü Akın İstanbullunun parti işlerine karışıp DYP adına transfer pazarlığı yapmasını doğru buluyor musunuz?

4. Üzerinde tüyü bitmemiş yetimlerin hakkı olan devlet parasının particilik uğruna sarf edilmesini doğru buluyor musunuz? [29]

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Atatürk Hava Limanında yaşandığı iddia edilen bazı olumsuzluklara ilişkin sorusu ve Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç'un cevabı (6/286)

T.B.M.M. B:70 19.3.1997 0,1 Soruyu cevaplandıracak Sayın Bakan? Yok. Sorunun görüşülmesi ertelenmiştir.

20. — Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, Atatürk Hava Limanında yaşandığı iddia edilen bazı olumsuzluklara ilişkin Ulaştırma Bakanından sözlü soru önergesi ve Devlet Bakanı Ahmet Cemil Tunç'un cevabı (6/286)

[29]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=217&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=28&v_birlesim=101 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

BAŞKAN – 20'nci sırada yer alan, Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, Atatürk Hava Limanında yaşandığı iddia edilen bazı olumsuzluklara ilişkin Ulaştırma Bakanından sözlü soru önergesi. Soruyu cevaplandıracak Sayın Bakan? Burada. Önergeyi okutuyorum: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına Aşağıdaki sorularımın Ulaştırma Bakanı tarafından sözlü olarak cevaplandırılması hususunu müsaadelerine arz ederim. Saygılarımla.

Yaşar Okuyan Yalova Sorular:

1. Turizm mevsiminin en hareketli döneminde Atatürk Hava Limanında büyük bir keşmekeştik yaşanmaktadır. Yolcular gereksiz yere 3-4 saat zaman kaybetmektedirler. Atatürk Hava Limanındaki bu keşmekeşliğin önüne geçmek için, iyileştirme çalışmaları neden yapılmamaktadır?

2. Hizmete on ay önce açılan Charter Terminali neden kapasitesinin altında bir hizmet veriyor?

3. Pasaport kontrol masalarının artırılması, yük taşıyamaz hale gelen bagaj bantlarının yenilenmesi; bagaj arabalarının sayısının artırılması, yeterli polisin bulundurulması ve park ücretlerine bir istikrar getirilerek keşmekeşe son verilmesi düşünülüyor mu?

BAŞKAN - Buyurun Sayın Bakan.

DEVLET BAKANI AHMET CEMİL TUNÇ (Elazığ) - Sayın Başkan, değerli milletvekili arkadaşlarım; Yalova Milletvekili Sayın Yaşar Okuyan'ın sorularına cevap vermek üzere huzurunuzdayım; hepinizi saygıyla selamlıyorum. Kapasitesi dolma noktasına gelen Atatürk Havalimanında, özellikle son yıllarda yaşanan yoğun trafik karşısında, kapasite artırımına yönelik yatırımlara büyük ağırlık verilmiştir. Kapasite artırımına yönelik olarak inşaatı tamamlanan içhatlar yolcu salonu, 15.7.1996 tarihinde hizmete açılmıştır. Bu salonun hizmete açılmasıyla, daha önce 809 metrekare olan yolcu karşılayıcı salonunun hacmi, yüzde l00'ün üzerinde artırılarak 1709 metrekareye yükseltilmiştir…..[30]

BAŞKAN - 24 üncü sırada, Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, Kürt Parlamentosu adı altındaki toplantıların önlenmesi için yürütülen çalışmalara ilişkin Dışişleri Bakanından sözlü soru önergesi. , Soruyu cevaplandıracak Sayın Bakan? Yok. Sorunun görüşülmesi ertelenmiştir. 25. — Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, Irak'taki Türkmenlerin durumlarına ve Türkiye'ye gelenlerinin oturma ve çalışma izinlerine ilişkin Dışişleri Bakanından sözlü soru önergesi (6/292) .

[30]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=121:122&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=23&v_birlesim=070 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

BAŞKAN - 25 inci sırada, Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan'ın, Irak'taki Türkmenlerin durumlarına ve Türkiye'ye gelenlerin oturma ve çalışma izinlerine ilişkin Dışişleri Bakanından sözlü soru önergesi. [31]

3.YASAMA DÖNEMİ (01.10.1997-30.07.1998)

Yaşar Okuyan bu Yasama Döneminde 2. Yasama dönemine göre oldukça pasif bir dönem geçirmiştir. Bunda pek çok milletvekilinde gördüğümüz mensubu olduğu partinin tutumu ve pozisyonu etkili olmaktadır. Anavatan Partisi 3.ve 4. Yasama yıllarında iktidarda olduğundan Yaşar Okuyan da 2. Yasama yılındaki sert muhalif tavrını terk etmişe benziyor. Bu dönemi; 20 arkadaşıyla 1 Flash TV'ye yapılan saldırıyla ilgili Meclis Araştırma Önergesi ve 2 Söz Almayla tamamlamıştır.

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Ve 20 arkadaşı ile İçel Milletvekili Mustafa İstemihan Talay ve 30 arkadaşının, Flash Televizyonuna yapılan saldırı ve kapatma olaylarıyla ilgili iddiaları araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergeleri ve (10.185.186) esas numaralı Meclis araştırması komisyonu raporu (S. Sayısı:466)

T.B.M.M. B:79 21.4.1998 0,2 İKİNCİ OTURUM Açılma Saati: 17.15

BAŞKAN: Başkanvekili Yasin HATİBOĞLU KÂTİP ÜYELER: Haluk YILDIZ (Kastamonu), Ali GÜNAYDIN (Konya)

BAŞKAN - Türkiye Büyük Millet Meclisinin 79 uncu Birleşiminin İkinci Oturumunu açıyorum. Sayın milletvekilleri, kaldığımız yerden çalışmalara devam edeceğiz. Hatırlanacağı üzere, gündemin "Özel Gündemde Yer Alacak İşler" bölümüne geçmiştik.

IV. - GENSORU, GENEL GÖRÜŞME, MECLİS SORUŞTURMASI VE MECLİS ARAŞTIRMASI A) GÖRÜŞMELER

1. — Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan ve 20 arkadaşı ile İçel Milletvekili Mustafa İstemihan Talay ve 30 arkadaşının, Flash Televizyonuna yapılan saldırı ve kapatma olaylarıyla ilgili iddiaları araştırmak amacıyla Meclis araştırması açılmasına ilişkin önergeleri ve (10/185, 186) esas numaralı Meclis araştırması komisyonu raporu (S. Sayısı: 466) (1)

BAŞKAN - Şimdi, Genel Kurulun 14.4.1998 tarihli 76'ncı Birleşiminde alman karar gereğince, bu kısımda yer alan, Flash Televizyonuna yapılan saldırı ve kapatma olaylarıyla ilgili iddiaları araştırmak amacıyla kurulan (10/185, 186) esas numaralı

[31]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=121&sayfa_no_son=122&sayfa_no=122&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=23&v_birlesim=070 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Meclis Araştırması Komisyonunun 466 sıra sayılı raporu üzerindeki genel görüşmeye başlıyoruz. Sayın Komisyon hazır mı efendim?... Sayın önerge sahiplerinden söz talebi gelmedi; dolayısıyla, gruplar adına söz talebinde bulunanları çağırıyorum.[32]

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Kocaeli Milletvekili Osman Pepe ve 60 arkadaşının, İzmit'te SEKA'ya ait fidanlık bir araziyi bedelsiz olarak Ford-Koç Grubuna tahsis ettiği iddiasıyla Başbakan Ahmet Mesut Yılmaz hakkında verdikleri ve Genel Kurulca 14.7.1998 tarihli 106. Birleşimde gündeme alınması kabul edilen gensoru münasebetiyle

T.B.M.M. B:124 20.7.1998 0,1 Burada sözlerime son vermek istiyorum. Değerli arkadaşlarım, en iyinin ülkemize getirilmesine "evet" diyen herkes, bu gensoruya "hayır" demelidir. Ülkemizde yeni teknolojiyi, çağdaş teknolojiyi, dış sermayeyi ve ülkemizin refaha ulaşmasını isteyen herkes, bu gensoruya "hayır" demek durumundadır. Demokratik Sol Parti olarak biz, bu gensoruyu reddedeceğimizi bildirir, bu duygu ve düşüncelerle Yüce Meclisi saygıyla selamlarız. (DSP sıralarından alkışlar)

BAŞKAN - Teşekkür ediyorum Sayın Çalık. Anavatan Partisi Grubu adına, Sayın Yaşar Okuyan; buyurun.

ANAP GRUBU ADINA YAŞAR OKUYAN (Yalova) - Sayın Başkan, Yüce Meclisin değerli üyeleri; Anayasamızın 99 ve İçtüzüğümüzün 106'ncı maddeleri uyarınca Başbakanımız Sayın Mesut Yılmaz hakkında gensoru açılması isteğiyle Fazilet Partisi Kocaeli Milletvekili Sayın Osman Pepe ve 60 arkadaşı tarafından verilmiş bulunan gensoru önergesi sebebiyle huzurlarınızdayım. Bu vesileyle, Yüce Heyetinizi saygıyla selamlarım. Bugün, burada, Türk Milletinin temsilcisi olan Yüce Meclisin önünde, ülke menfaatini ilgilendiren çok önemli bir konuda, tamamen siyasî amaçla verilmiş olan bir gensoru önergesini cevaplamak durumundayız….Almanya, İspanya ve Portekiz'den uygun teklifler alınmıştı ve bu noktada bir tereddüt içerisindeydi. İşte, bu noktada, 55 inci Hükümet ve onun Başbakanı Sayın Mesut Yılmaz, bu tereddüdü ortadan kaldırmak üzere, bir girişim başlattı ve sonucunda, bugün, gensoru safhasına kadar gelen bir serüven yaşandı. Değerli milletvekilleri, hatırlanacaktır ki, yakın geçmişte de buna benzer bir olay yaşanmıştı: Japon otomotiv devi Toyota Firması, Türkiye'de bir yatırım planlaması için bedelsiz arazi tahsis edilmesi noktasında taleplerde bulunmuştu; fakat o günkü şartlar içerisinde, Türkiye'nin tereddüdü ve bu olaya olumlu yaklaşmaması neticesinde, Fransa'nın, bu firmaya

[32]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=95:117&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=51&v_birlesim=079 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

bedelsiz arsa tahsisi üzerine, bu proje Fransa'ya kaydırılmıştı…. Bu proje, aynı zamanda, bundan böyle Türkiye'ye yavaş yavaş yönelmiş olan yabancı sermayenin, bu oluşumlardan, bu gelişmelerden de cesaretlenerek, önümüzdeki dönemlerde çok daha fazla miktarda, çok daha farklı konularda Türkiye'ye yatırım akışının hızlanması bakımından da önemsediğimiz bir projedir. Burada bir sürü polemikler yapılıyor; "çevre" deniliyor, "ÇED Raporu" deniliyor, "Arazinin Koç Firmasına peşkeş çekildiği" deniliyor… Herkes bir şey söylüyor, doğaldır; ama işin esas yönlerini hep birlikte, zannediyorum, gözden uzağa atıyoruz gibi kayıtlarla, söz konusu olan bu arazinin Ford Otomotiv Sanayiine, ilgili kuruluşa verilmesi kararlaştırılmıştır. Buradaki işlemler tamamen hukuka uygundur.. [33]

YAŞAR OKUYAN (Devamla) - Bilemeyeceğim; ben, efendim, şimdi yorum yapmıyorum, sadece, gazetede çıkan açıklamaları okuyorum.

BAŞKAN - Sayın Okuyan, lütfen... Genel Kurula hitap edin.

YAŞAR OKUYAN (Devamla) - Şimdi, bakın, mesela "Doğru Yol Partili Gençlerden Ford'a Tam Destek" Gölcük Gençlik Komisyonlarının oradaki sözcüsünün açıklaması... Ben, bunları bir şey için söylemiyorum, sadece, mahallindeki insanların; yani, Anavatan Partisi mahalli teşkilatları da, DSP de, diğer partilerin yöneticileri de bu işe destek çıkıyorlar; onu teyit için söylüyorum, farklı bir şey için söylemiyorum, bir suçlama da getirmiyorum. Diğer partilerin yöneticilerinin de burada açıklamaları var. O arazinin bulunduğu İhsaniye Beldesinin Belediye Başkanının açıklaması, zaten, çok açık ve net; işte, burada: "Ford'u kucaklıyorum" diyor.

TURHAN GÜVEN (İçel) - Onu yapamaz!

YAŞAR OKUYAN (Devamla) - Hayır, kucaklıyor, bilmiyorum; yani, nasıl kucaklıyorsa... Bakın, aynen söyledikleri İhsaniye Belediye Başkanının: "Ben, bu bölgede doğup, büyümüş, bu bölgenin çocuğuyum. O arazinin düne kadar kimse farkında değildi, orası bataklıktır. Ford Otomotiv Fabrikası kurulması için, İhsaniye Belediye Başkanı olarak, bütün gücümle destekliyorum; her türlü imar planı değişikliğini de yapmaya, her türlü katkıyı sağlamaya da hazırım." Ben söylemiyorum, o bölgedeki Fazilet Partili Belediye Başkanı arkadaşımız söylüyor. [34] T.B.M.M. B:124 20.7.1998 0,1 Ayrıca da, Koç'a teşekkür ettiğini ifade ediyor ve devam ediyor. Bir başka açıklaması itibariyle de, yine aynı başkan, bir başka gün "bilen bilmeyen

[33]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=366&sayfa_no_son=370&sayfa_no=368&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=59&v_birlesim=124 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

[34]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=366&sayfa_no_son=370&sayfa_no=368&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=59&v_birlesim=124 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

konuşuyor" diyor; işte, buyurun... (FP sıralarından "Ağzı olan konuşuyor" sesleri) Vallahi, bilmiyorum, burada öyle yazıyor sadece.

HALİL ÇALIK (Kocaeli) - Hangi belediye başkanı?

YAŞAR OKUYAN (Devamla) - Fazilet Partili Belediye Başkanı... "Bilen bilmeyen konuşuyor, otuz yıldan beri ihmal edilen, unutulan arazi şimdi kıymete bindi. Bu arazinin büyük bölümü bataklıktır, sivrisinek, pislik yatağıdır. Biz, İhsaniyeliler olarak, bu bataklıktan otomobil çıksın istiyoruz" diyor. Daha birçok beyanlar var, Gölcüklü sanayicilerin, Kocaeli'ndeki işadamlarının bu konudaki açıklamaları ortada. Değerli milletvekilleri, geçtiğimiz cumartesi günü, bu konuda, orada, işte "fidanlar ağlıyor" "Türkiye'ye gücünüz yetmez; bugün fidanlık, yarın SEKA" gibi sloganlarla bir yürüyüş yapıldı... (Mikrofon otomatik cihaz tarafından kapatıldı)

YAŞAR OKUYAN (Devamla) -... Aynı şekilde arazileri vereceğini de bilgilerinize sunuyorum. Teşekkür ediyorum. (ANAP sıralarından alkışlar)

SALİH KAPUSUZ (Kayseri) - Sayın Başkan, galiba projeyle peşkeş karıştırılıyor.

YAŞAR OKUYAN (Devamla) - Karıştırmıyoruz efendim.

SALİH KAPUSUZ (Kayseri)-Öyle gözüküyor.

YAŞAR OKUYAN (Devamla) - Hayır...

BAŞKAN - Sayın Kapusuz, Sayın Okuyan, böyle bir diyalog yöntemimiz yok, lütfen... Teşekkür ediyorum. Gruplar adına başka söz talebi?.. Yok. Hükümet adına, Sayın Çelebi, buyurun.

DEVLET BAKANI IŞIN ÇELEBİ (İzmir) - Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; Kocaeli'ndeki SEKA arazisinin Ford Otomotiv Sanayi tarafından yatırıma açılmasıyla ilgili karar, burada, geçen oturumda ve bugün çeşitli yönleriyle tartışılmıştır. Bu tartışmaların kısa bir özetini hem kamuoyuna hem de Yüce Meclise sunmak istiyorum. [35]

YAŞAR OKUYAN (YALOVA) : Sekiz İlçe ve Üç İl Kurulması ve 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında 550 sayılı Kanun Hükmünde, Kararnamede Değişiklik Yapılması ve Bu Kararnameye Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı ve İçişleri ve Plan ve Bütçe komisyonları raporları münasebetiyle.

OSMAN PEPE (Kocaeli) - Sayın Başkan, böyle bir yorum yapmaya hakkınız var mı? Ben yerinde kullandığıma inanıyorum. ,

[35]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=366&sayfa_no_son=370&sayfa_no=370&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=59&v_birlesim=124 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

BAŞKAN - ANAP Grubu adına, Sayın Yaşar Okuyan; buyurun.

ANAP GRUBU ADINA YAŞAR OKUYAN (Yalova) - Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; hepinizi şahsım ve Anavatan Partisi Grubu adına saygıyla selamlıyorum. Şimdi görüşülmekte olan kanun tasarısı, üç yıldan bu yana il olan Yalova'mızın Altınova İlçesinde bir referandum yapılmasıyla ilgili. Ben, şahsen, Yalova Milletvekili olarak, bu noktada, değerli Kocaeli milletvekili arkadaşlarımızla da müteaddit defalar yaptığımız görüşmelerde, işin ta başlangıcından bugüne kadar, esas, alınacak olan tek bir kararın olduğunu ve o kararın da, o yörede yaşayan insanların kendi gelecekleriyle ilgili kararı vermelerinin en doğrusu olduğunu ifade etmiştim. Belli bir uzlaşmayla, bu, buraya kadar geldi. Aslında, burada, Kocaeli milletvekili arkadaşlarımız konuşma noktasında olmasaydı, ben de, Yalova Milletvekili sıfatımla bir konuşma yapmayı düşünmüyordum; ama benden önce konuşan değerli arkadaşım Sayın Pepe, işte "kanun kuvvetindeki kararnameyle Yalova İline bağlanan Altınova İlçesinin, yine kanun kuvvetinde kararnameyle geri verilmesi lazımdı" diyerek "ölümü gösterip, sıtmaya razı ediyorlar" tarzında bir tabir kullandı; ben, bunu, doğru bir tabir olarak görmüyorum. Yalova'nın il olması noktasında, o günkü siyasî iktidar, Anavatan Partisi değildi; benim partimin, burada, herhangi bir kusuru, kabahati, artısı eksisi mevzubahis değil. O gün, Doğru Yol Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisinin İktidarı vardı. Kilis seçimleri çok önemliydi, Kilis belediye seçimleri, o günkü siyasî iktidar tarafından çok önemseniyordu ve o noktada, Karabük ve Yalova da dâhil edilerek il oldu. Tabii, Yalova halkı, Yalova'yı il yapan herkese, bu konuda katkısı olan herkese şükranlarını sunmuştur; ama öyle alelacele il yapıldı ki, İçişleri Bakanlığının koridorlarında gece yarısı öyle kararnameler oluşturuldu ki, mesela, Altınova sınırları içerisinde olan Geyikdere Köyümüz unutuldu. Geyikdere Köyünün etrafındaki bütün köyler, yerleşim merkezleri Yalova İline bağlandı; ama bu köy, üç yıldan beri orta noktada Kocaeli'ne bağlı olarak kaldı; âdeta, bağımsız bir köy statüsü kazandı; çok ilginç bir şey... Sebep; çünkü gece yarısı, sabaha karşı, alelacele, Kilis'teki belediye seçimini nasıl kazanırız... Bütün mesele oydu; ama sonuçta, birtakım insanlar geldiler, orada yaşayan insanları, şu yönde veya bu yönde telkine muhatap ettiler. İşte, niye böyle oldu, niye şöyle oldu tarzında tartışmalar yaşandı ve üç yıldan bu yana da bu tartışmalar... Aslında, Altınova'da yaşayan vatandaşlar arasında bu tartışma yok; orada, sadece, bu tartışmayı, bir belediye başkanı arkadaşımız, kendi adına yapıyor. Şimdi, burada, en doğru karar nedir; en doğru karar, işte, huzurunuza getirdiğimiz bu kanun teklifidir. Altınova'da yaşayan bütün vatandaşlarımıza soracağız. Ben, Yalova Milletvekili olarak, tabii ki, Yalova'da kalmasını isteyeceğim; tabii ki, Kocaeli milletvekili değerli arkadaşlarım da Kocaeli'nde kalmalarını isteyecek. Bunun siyasî yönü yok; olmaması lazım; çünkü her partimizin, hem Yalova'da hem Altınova'da

hem de Kocaeli'nde teşkilatları var, milletvekilleri var. Şimdi, biz, burada siyasîler olarak, siyasî kimliğimizle, milletvekili kimliğimizle bu tartışmada taraf olmak gibi bir yanlışlığın içine düşemeyiz. En doğrusu, Tokmak'taki, Geyikdere'deki, Tavşanlıdaki, Hersek'teki, Fevziye'deki, Karadere'deki, Çavuşçiftliği'ndeki, Aktoprak'taki, Tevfikiye'deki, Örencik'teki, Havuzdere'deki, Ayazma'daki köylerde, Subaşı ve Kaytazdere beldelerinde yaşayanlara ve Altınova'daki halkımıza sormamız lazım. Halkımız, Altınova'da yaşayan vatandaşlarımız[36] eğer, referandum sonucunda, oylarıyla "Yalova" derlerse, hepimizin, verilecek karara saygı duyması lazım; "Kocaeli" derlerse, yine, hepimizin, o karara saygı duyması lazım. Biz, baştan beri bunu teklif ettik ve bunu savunduk. İşte, bu kanun tasarısıyla bugün gelinen nokta, bizim üç yıldan beri ortaya koyduğumuz bu görüşün doğrulandığı bir noktadır. Biz, Yalovalılar olarak. Altınova'nın, Yalova'da kalmasını arzu ediyoruz; çünkü, onlarla üç yıldır entegre olduk, bütünleştik. Bütün köylerimizde, beldelerimizde, ilçemizde yaşayan insanlarımızla bir ihtilafımız yok; ama takdir, mutlaka, tabii ki, orada yaşayan insanlarındır. Altınova halkının iradesine şimdiden saygı duyuyorum ve Altınova halkı, eğer, bu referandum sonunda tercihini Yalova'ya yapıyorsa, en azından, biz, kendimiz, memnuniyetle, bu iradeyi saygıyla karşılayacağız; "Kocaeli" diyecekse, yine, aynı şekilde saygıyla karşılayacağız. Ben, bu referandumun, Altınova'da yaşayan bütün vatandaşlarımıza hayırlı olmasını Cenabı Allah'tan niyaz ediyorum ve hepinize saygılar sunuyorum. (ANAP ve DSP sıralarından alkışlar)

BAŞKAN - Teşekkür ediyorum Sayın Okuyan. Maddenin tümü üzerinde başka söz isteyen? Yok. Maddelere geçilmesini oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Maddelere geçilmesi kabul edilmiştir. 1'inci maddeyi okutuyorum:

MADDE 1,6 Haziran 1995 tarihli ve 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin eki 6 sayılı listeye ve 11 sayılı listenin Altınova İlçesi kısmına Kocaeli İli Karamürsel İlçesi Merkez Bucağına bağlı Geyikdere Köyü dâhil edilmiştir. Aynı Kanun Hükmünde Kararnamenin 2'nci maddesinin üçüncü fıkrasında zikredilen 11 sayılı listeden Altınova İlçesi mevcut kasaba ve köyleriyle birlikte çıkarılmıştır.

BAŞKAN - Madde üzerinde söz isteyen? Yok. Maddeyi oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Madde kabul edilmiştir. 2'nci maddeyi okutuyorum:

MADDE 2. - 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye aşağıdaki geçici maddeler eklenmiştir. GEÇİCİ MADDE 6. - Altınova İlçesinin Yalova veya Kocaeli

[36]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=184:185&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=61&v_birlesim=131 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

İllerinden hangisine bağlanacağı 6 sayılı listede yazılı yerleşim birimleri ile Altınova Belediye sınırları içinde yapılacak halkoylaması ile belirlenir. Halkoylaması sonucu kesinleştikten sonra başkaca bir işlem yapılmaksızın Altınova İlçesi, lehinde fazla oy çıkan İl'e bağlanır.

BAŞKAN - Madde üzerinde söz isteyen? Yok. Maddeyi oylarınıza sunuyorum: Kabul edenler... Kabul etmeyenler... Kabul edilmiştir. Geçici 7'nci maddeyi okutuyorum:

GEÇİCİ MADDE 7. 6 sayılı listede yazılı yerleşim birimlerinin Altınova veya Karamürsel ilçelerinden hangisine bağlanacakları, bu birimlerde Geçici 6'ncı madde çerçevesinde yapılan halkoylaması sonuçları da göz önünde bulundurularak, ilçelerin coğrafi bütünlüğüne uygunluk sağlayacak şekilde, halkoylaması sonucunun kesinleştiği tarihten sonraki bir aylık süre içerisinde İçişleri Bakanının teklifi üzerine müşterek kararnameyle belirlenir. [37]

4. YASAMA DÖNEMİ (01.10.1998-25.03.1999)

Yaşar Okuyan'ın en sessiz kaldığı Yasama yılı 4. Yasama yılıdır. Bu dönemde sadece 2 kez Söz Almıştır. Birincisi Kocaeli'deki SEKA Arazisinin Koç Holding'e ait Ford Otomotive bedelsiz verilmesiyle ilgili Usulsüzlük iddialarına karşı yaptığı konuşma, İkincisi de Konya Milletvekili Veysel Candan ve 57 Arkadaşının, Petrol Ofisi AŞ (POAŞ)'ın Özelleştirilmesinde İhaleye Fesat Karıştırdıkları ve Usulsüzlük Yapmak Suretiyle Görevlerini Kötüye Kullandıkları ve Bu Eylemlerinin Türk Ceza Kanununun 339 ve 240. Maddelerine Uyduğu İddiasıyla Başbakan Ahmet Mesut Yılmaz ve Devlet Bakanı Işın Çelebi Haklarında Meclis Soruşturması Açılmasına ilişkin önergesi münasebetiyle önergeye karşı mensubu olduğu Hükümeti savunduğu konuşma…

YAŞAR OKUYAN (Yalova) - Sayın Başkan, sayın milletvekilleri; SEKA'ya ait arazinin Ford Otomotiv Sanayi Anonim Şirketine tahsis edilmesiyle ilgili olarak verilen Meclis soruşturması konusunda şahsî görüşlerimi arz etmek üzere huzurunuzdayım; Yüce Heyetinizi saygıyla selamlıyorum. Değerli milletvekilleri, dünya, hızla değişiyor, yeni bir yüzyıla girmemize çok az bir süre kaldı; 21 inci Asrın eşiğindeyiz ve değişen dünyanın, değişen şartlarına uymak zorundayız. Değişen [38] şartlar ve durumlar, her alanda olduğu gibi ekonomide de yeni yöntemler, yeni çözümler

[37]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.gorun-tule?sayfa_no_ilk=184&sayfa_no_son=185&sayfa_no=185&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=61&v_birlesim=131 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

[38]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=127:129&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=63&v_birlesim=002 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

üretilmesini, getirilmesini gerektirmektedir. Bazı muhalefet partisi mensuplarının, değişen ekonomi ve dünya şartları doğrultusunda ülkemizin geleceğine ve ekonomisine ilişkin katkılarda bulunmaları gerekirken, bugün, muhalefet partilerine baktığımızda, kendilerini, klasik muhalefet dar kalıplarından, birtakım sloganlardan kurtaramadıklarını görmekteyiz. Sayın milletvekilleri, Avrupa nereye gidiyor, dünya ekonomisi nereye gidiyor, dünyadaki değişiklikler Türkiye'yi nasıl etkileyebilir; biz, Türkiye'yi, bu gelişmeler içerisinde millî menfaatlerimiz doğrultusunda nasıl yönlendirebiliriz; bu konuda neler yapılmalıdır, nasıl bir politika izlenmelidir? Konularını tartışmamız gerekirken, biz, hâlâ, siyasetin kısır çekişmeleriyle uğraşmaktayız…[39]

YAŞAR OKUYAN (Yalova) - Sayın Başkan, Yüce Meclisin değerli üyeleri; Petrol Ofisi Anonim Şirketinin özelleştirilmesiyle ilgili Meclis soruşturması açılmasına ilişkin önerge sebebiyle huzurlarınızda bulunuyorum; bu vesileyle Yüce Heyetinizi saygıyla selamlıyorum. Değerli milletvekilleri, söz konusu önergede, Petrol Ofisinin gerçek değerinin altında bir bedelle satıldığı öne sürülmektedir. Petrol Ofisinin satış değerini tespit eden Başbakan veya[40]her hangi bir bakan arkadaşımız veya hükümet değildir. Bu kuruluşun değeri Özelleştirme Kanunu çerçevesinde oluşturulan değer tespit komisyonu tarafından belirlenmiştir. İhale, komisyonun tespitine göre, belirlenen bedel üzerinden başlamış ve bu bedelin çok üzerinde bir rakamla sonuçlanmıştır. Bugünkü piyasa kapitalizasyon değeri 936 milyon dolar olan Petrol Ofisinin yüzde 5 Tük. Hissesinin 1 milyar 160 milyon dolara satılmış olmasıyla, piyasa beklentilerinin üzerinde bir değere ulaşıldığı açıktır…

NACİ TERZİ (Erzincan) - Madalya vermek lazım!

YAŞAR OKUYAN (Devamla) – Evet, teşekkür etmek lazımdır; fakat bizim ülkemizde siyaset öyle bir hal almış durumdadır ki, maalesef, doğru yapılan işler bile yanlış tavırlarla karşılanmaktadır. Değerli milletvekilleri, Petrol Ofisinin, değerinden düşük bedelle özelleştirildiği varsayımından hareketle, bu özelleştirmenin, aynı sektörün diğer bir önemli halkası olan TÜPRAŞ'ın değerini düşüreceği iddiası da, aynı şekilde geçersizdir….

BAŞKAN - Sayın Okuyan teşekkür ediyorum. [41]

---

[39]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.gorun-tule?sayfa_no_ilk=127&sayfa_no_son=129&sayfa_no=129&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=63&v_birlesim=002 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

[40]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=501:503&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=63&v_birlesim=006 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

[41]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.gorun-tule?sayfa_no_ilk=501&sayfa_no_son=503&sayfa_no=504&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=63&v_birlesim=006 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

Sonuç:

Tarih insanlığın hikâyesi ve öylesine özgün, öylesine öznel bir hikâyesi. Duygu ve düşüncelerini sahip olduğu yetenekleri ölçüsünde kullanabildiği kendi hikâyesi. Biz tarihle iştigal edenler çoğu kez kendi zaviyemizden, kendi öznelliğimizi bilerek-bilmeyerek, farkında ya da farkında olmadan hikâyeye serpiştiriyoruz. Amacımız bilimse, Tarih Bilimine bir şeyler katmak ise olabildiğince nesnel olmak gerekiyor. Bu araştırmamızda 150 yıllık bir mazisi olan Türk Parlamento tarihinin çok küçük bir diliminde TBMM XX. Dönemde, Yalova ilinin ilk milletvekilleri olarak Yalova'yı temsilen 1995-1999 arasında TBMM'de yer almış Doğruyol Partisi'nden Cevdet Aydın ve Anavatan Partisi'nden Yaşar Okuyan'ın Meclisiçi faaliyetlerini incelemeye çalıştık. Umarım bilimsel kriterlere uygun değerlendirilir. Girişte de belirttiğimiz gibi, Meclis Zabıtlarından Cevdet Aydın'ın ne yazık ki, 4 yıl boyunca yasamaya ilişkin hiçbir faaliyetine rastlamadık. Yaşar Okuyan ise, ağırlıklı olarak XX. Dönem'in ikinci yasama yılı olmak üzere başarılı bir vekillik yapmıştır.

Yaşar Okuyan, 4 yıl boyunca yeni il Yalova'nın değil, adeta Türkiye milletvekili olarak ulusal bir çaba içerisinde olduğunu gözlemledik. Yalova ile ilgili tek faaliyeti; 1995'te Yalova il yapılırken, Yalova'ya bağlanan Altınova ilçesinin bazı köylerle birlikte yeniden Kocaeli'ne bağlanmasına karşı, "30.07. 1998 tarihli Sekiz İlçe ve Üç İl Kurulması ve 190 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerde Değişiklik Yapılması Hakkında 550 sayılı Kanun Hükmünde, Kararnamede Değişiklik Yapılması ve Bu Kararnameye Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Tasarısı ve İçişleri ve Plan ve Bütçe komisyonları raporları münasebetiyle söz alarak, yöre halkının referandum sonucunda kendi kararıyla nereye bağlı kalmak istedikleri hususunda tercihine başvurulmasını önermiş ve öneri kabul edilmiştir.[42] Sonuç itibariyle Altınova'nın Yalova'da mı kalacağı, yoksa yeniden Kocaali'ye mi bağlanacağı konusunda 05.10.1998'de yapılan referandum sonucunda Yalova'da kalması sonucu çıktı.[43]

XX. Yasama Dönemi'nde Yalova Milletvekili Yaşar Okuyan ağırlıklı olarak Metin Göktepe olayı, Başbakan Necmettin Erbakan'ın Libya ve Mısır ziyaretleri, Cumartesi Anneleri ve Kayıp Ailelerinin dramı, Flash TV ve Hürriyet Gazetesi baskınlarını, gazeteciler Sabahattin Önkibar ve Kadir Çelik'e saldırılara bağlı Basın ve Yayına yönelik sansür ve baskılar, Kamu İhaleleri ve atamalardaki usulsüzlük ve kayırmalara dikkat çektiğini tespit ettik. Partisinin muhalefette olduğu Birinci ve İkinci Yasama yılındaki cevval tutumunu, iktidarda olduğu son iki senede devam ettirmemiş olması politik tutarlılık açısından eksi puan olmuştur. Bu, maalesef Türk Parlamento tarihinde tekerrür eden olumsuz bir gelenek.

[42]https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=184:185&v_meclis=1&v_donem=20&v_yasama_yili=&v_cilt=61&v_birlesim=131 (Erişim Tarihi: 26.11.2018)
[43] http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/10/05 (Erişim Tarihi: 25.12.2018)

KAYNAKÇA:

1. Resmi Belgeler:

1.TBMM XI. Dönem Tutanak Dergisi

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_meclis=1&v_donem=11&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=NEV%20EH%20R&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=62&v_kullanici_id=13295997&v_gelecek_sayfa=1

2.http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf

3. http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf

1. Kitaplar:

1.Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu yayınları, Açıklama XIV, TÜİK yay. No:3685, Haziran 2012 Ankara

2. TUNCER, Erol,DANACI, Necati, *Çok Partili Dönemde Seçimler Ve Seçim Sistemleri*, Tesav yay. ,Ankara 2003

3. Koçak, Cemil, *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler,* İletişim Yay., 1. Baskı, İstanbul 2011.

4. Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar,* Türkiye İş Bankası Yay. İkinci Basım, İstanbul 2000.

2. İnternet kaynakları:

1. http://blog.milliyet.com.tr/kim-takar-yalova-kaymakamini/Blog/?BlogNo=446259 (Erişim Tarihi: 29.01.2018)

2.http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22305.pdf (Erişim Tarihi: 27.11.2018)

3. http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf (Erişim Tarihi: 08.12.2018)

4. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-kurt-larin-dansi-39072932 (Erişim Tarihi: 12.12.2018)

5. https://bianet.org/biamag/diger/142483-metin-goktepe-cinayeti (Erişim Tarihi: 28.12.2018) 6.http://t24.com.tr/haber/cumartesi-annelerinin-eylemi-ne-zaman-ve-nasil-basladi,685205 bkz.. 7.http://www.kayiplardernegi.com/index.php?page=hakkimizda.8.http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1998/10/05 (Erişim Tarihi: 25.12.2018)

İSLAM MEDENİYETİNİN YENİDEN İNŞASI

Mehmet Zakir SARIKAYA
Sabahattin Zaim Üniversitesi

Özet: Asırlar önce büyük bir medeniyet olarak ortaya çıkan İslam Medeniyeti, yayıldığı coğrafyalara sosyal, kültürel ve siyasal alanda şekil vermiş, bu coğrafyaların kültürlerinden etkilenerek zenginleşmiş ve bir Dünya Medeniyeti haline gelmiştir. Ortadoğu'dan Anadolu'ya, Balkanlardan Avrupa'ya, Horasandan Hindistan'a kadar uzanan İslam Medeniyeti, bundan birkaç asır öncesine kadar en güçlü medeniyet idi. Fakat ticaret yollarının değişmesi, Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte güç merkezleri de değişti. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve yıkılması ile birlikte Avrupalılar üstünlüğü ele geçirdiler. Modernite ile birlikte Avrupalılar bütün dünyaya kendi kültürlerini ihraç ederek adeta bunu empoze ettiler. Bilim ve teknik alanındaki gelişmelerle üstünlüğünü daha da güçlendiren Avrupalılar, yaptıkları kıyıcı savaşlar ve oluşturdukları sömürgelerle nüfuz alanlarını genişlettiler. Avrupalıların inşa ettiği bu medeniyet maddi değerler üzerine kuruludur. Pozitivist, Materyalist ve Kapitalist bir tohumla filizlenen Batı medeniyeti manevi ve dini ruhtan uzaktır. Bu nedenledir ki artık bu medeniyet insanlığın ihtiyaçlarına cevap verememekte, dolduramadığı bazı boşluklar sebebiyle tartışma konusu haline gelmektedir. Özellikle Müslümanlara ve İslam ülkelerine karşı son zamanlarda belirginleşen "öteki"leştirme ve tahammülsüzlük ile birlikte Müslümanların yeniden kendi köklerine, geçmişlerine ve bir zamanlar sahip oldukları yüksek kariyerli medeniyetlerine rücu etme noktasında bir eğilim ortaya koyduklarını söylemek mümkündür. Peki bütün bunlar nasıl gerçekleştirilebilir? Batı medeniyetinin ağlarından, bağlarından ve kuşatmalarından kurtulmak ve İslam Medeniyetini yeniden inşa etmek mümkün müdür? sorularının yanıtlarını arayacağız.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, Avrupa Medeniyeti, İslam Medeniyeti, Medeniyet Krizi, Modernite,

RECONSTRUCTION OF THE ISLAMIC CIVILIZATION

Abstract: Islamic civilization, which emerged as a great civilization centuries ago, has shaped the social, cultural and political landscape of its geography, has been enriched by the cultures of these geographies and has become a World Civilization. Islamic Civilization, extending from the Middle East to Anatolia, from the Balkans to Europe and from Horasan to India, was the strongest civilization a few centuries ago. However, with the change of

Trade Routes as well as Renaissance and Reform Movements, power centers have also changed. With the weakening and collapse of the Ottoman State, Europeans had the upper hand. With modernity, the Europeans have almost imposed their own culture by exporting it to the whole world. Europeans, who have strengthened their supremacy further in the field of science and technology, have expanded their areas of influence through destructive battles and colonialism. This civilization, built by Europeans, is based on material values. Western civilization sprouting up by a positivist, materialist and capitalist seed is far from spiritual and religious spirituality. For this reason, this civilization is no longer able to respond to the needs of mankind and becomes a matter of debate because of some gaps that it can not fill. Along with the "othering as well as alienation" and intolerance that have recently become evident especially to Muslims and Islamic countries, it is possible to say that Muslims have returned to their roots and that they have once again set a trend to return to their high-caliber civilizations that they once possessed. Well, how can all this be done? Is it possible to get rid of the savage networks, ties and sieges of Western civilization and rebuild Islamic civilization? Here we will look for answers to these questions.

Key Words: Civilization, European Civilization, Islamic Civilization, Civilization Crisis, Modernity

1. GİRİŞ

İslam dünyası bugün siyasi, iktisadi ve içtimai sorunlarla karşı karşıyadır. Buna ilaveten Müslümanlar, bir ahlaki yozlaşma ve fikrî bir kriz içerisindedir. Bir dönem ihtişamlı bir medeniyet oluşturan Müslümanlar, günümüzde karşılaştıkları sorunların üstesinden nasıl gelebileceklerinin yollarını aramakta ancak ortaya koyabildikleri somut bir çalışma da bulunmamaktadır. Müslüman entelektüeller yıkılmış bir medeniyetin enkazından bu medeniyeti yeniden inşa etmenin yollarını aramakta ancak hakim batı medeniyetinin fikrî sarmalından kendilerini kurtaramamaktadırlar. Batı menşeli pozitivist paradigma bütün yaşayış ve düşünüşümüze sirayet etti. Batının hegemonyası altında kaldığımız bu asırda "aydın" olarak vasıflandırılan entelektüellerimiz İslami düşünüş anlamında büyük bir zaaf içerisindedir. İslam dünyasının entelektüelleri -pek azı hariç- batının fikrî taarruzunun tesirinde kalarak kendi medeniyetine dair değerler üretemediler. Bütün yaptıkları özellikle oryantalistlerin söylediklerinin tekrarı mahiyetindedir. İslam coğrafyasında yaşayan Müslümanlar İslam medeniyetinin yeniden ihya ve inşası için büyük bir umut beslerken, bu umuda öncülük edebilecek bir entelektüel kuşağın ya da güçlü kurumların var olduğunu söylemek de gerçekçi bir iddia olmayacaktır. Mevcut durum böyle iken, kısa vadede bir

değişim ve dönüşümün olması mümkün müdür? sorusunun yanıtı ise bazı temel faktörlerin değişmesine bağlı olduğunu söyleyebiliriz.

2. BATI MEDENİYETİNİN ÇIKMAZLARI VE MEDENİYET KRİZİ

Batı medeniyeti bütün dünyayı taarruzu ve tahakkümü altına almış olmasına rağmen, batı merkezci yaşayış ve düşünüşe rağmen, batı medeniyetinin birçok konuda bir çıkmazda olduğunu ve sorgulanır hale geldiğini görmekteyiz. Bu durum yeni medeniyet tartışmalarını beraberinde getirmekte İslam medeniyetinin alternatif bir medeniyet olarak yeniden inşası fikrini güçlendirmektedir. Modern batı medeniyetinin en büyük noksanlığı medeniyetin en önemli unsuru olan insanı tanımlayamamasıdır. Yaradılış ruhuna uygun bir insan tasavvuruna sahip olmayan batı medeniyeti, insanı adeta özünden koparmış, aydınlanma düşüncesinin inşa ettiği rasyonel insan tipi ile aklın dışında kalan değerleri görmezden gelmiştir. Rasyonalite tek başına eşyanın özünü bilemez. Bunu bilebilmesi için akla eşlik edecek bir ruha ihtiyaç vardır. Ruhun yardımı ve ışığı olmadan insanı açıklamaya çalışmak modern Batı medeniyetinin saplanıp kaldığı bir çıkmazdır. Batı medeniyeti-İslam medeniyeti ayrımından hareketle "Batı'da fabrikalardan yükselen dumanlar, Batı'nın sadece maddi hayatını değil, manevi ufkunu da bulandırdı. Doğu'da manevi bir şekilde cereyan eden esere gömülmüş erdem Batıda asla belirmedi" (Karakoç, 2012:85) diyen Sezai Karakoç, ahlak erdem ve maneviyat eksikliğini Batı medeniyetinin en büyük çıkmazı olarak değerlendirmektedir.

Bugün batı medeniyetinin paradigması içerisinde insan, seküler bir kuşatma altında hayatın gerçek manasını kaybetmiştir. Seküler dünya insanı maddeye ve pozitif davranış kalıplarına indirgeyerek insanın fıtratını hiçe saymakta ve onu metalaştırmaktadır. (Öztürk, 2015:21). Batı medeniyetinin temelini oluşturan aydınlanma düşüncesi, İnsanı "homo economicus" yani üreten ve tüketen olarak değerlendirmiş, insana insani değer katan ahlak ve din gibi temel unsurları dikkate almadan insanı tasvir etme yoluna gitmiştir. Bu nedenledir ki modern batı medeniyeti sorgulanır hale gelmiştir. Batı medeniyeti bilim, sanat ve teknikte zirve yapmış olmasına rağmen medeniyetin diğer yüzü olan maneviyat ihmal edildiği yahut yok sayıldığı için kemal noktasına erişememekte bunun yanında eksik kalmakla, yarım değil zeval halinde bulunmakta, dünyadaki insanların refahına hizmet edeceğine onlar için savaş ve ölümden daha fazla bir şey getirme becerisi gösterememektedir (Şahin ve Toplaoğlu, 2016:599). Said Halim Paşa bu durumu "İşte ancak ahlak seviyesi de fen ve sanatların seviyesini bulduğu zaman, medeniyet kemalini ve dengesini bulmuş olur" (Said Halim Paşa,2012:205) diyerek medeniyetin maneviyatsız olamayacağını, olursa bunun eksik/yarım kalacağını vurgulamaktadır. Batı medeniyeti bütün gelişimi

rasyonaliteye bağladı ve insanı temele alarak tanrısal olanı reddetti. Batıda ilim otoritesi insanın kendisidir. (Atay,1989:118). Oysa ki insan unutkan, kaygısız ve yetersizdir; onun için de vahye muhtaçtır (Nasr, 1996:19). Yahudilik'te zâhir, Hıristiyanlık'ta bâtın, İslam'da ise her ikisi birlikte önemlidir (Nasr, 1996:39).

Batı medeniyeti modernleşme ile birlikte İslam medeniyetinin aksine ulus-devlet anlayışını getirmiştir. Ulus-devletler ise kendi kültürlerini ön plana çıkarırlar. Dolayısıyla bir medeniyet hamlesi yapamazlar ve kendileri dışında kalanları hep "öteki" olarak görürler. Medeniliği ve medeniyeti Avrupa'nın aklı ve tarihiyle özdeşleştiren Aydınlanma düşünürleri, Batı-dışı toplumları medeniyetten yoksun ve yarı-medeni topluluklar olarak gördüler (Kalın, 2010:5-6). Avrupa medeniyetini merkeze alan tarih ve kültür tasnifleri, hiyerarşik bir kültürler ve medeniyetler tipolojisi üretti ve böylece medeniyet kelimesi Avrupa-merkezci düşüncenin temel kavramlarından biri haline geldi (Kalın, 2010:5).

XX. yüzyılda ise Müslümanlar çok farklı bir fenomenle karşı karşıya kaldılar. Siyasî hürriyetlerini görünüşte kazandılar ve fakat, seyahat ve iletişim araçlarının gelişmesiyle ortaya çıkan modernite/globalleşme, İslam'ın sosyal ve toplumsal üstünlüğüne son verdi (Aslan, 2001:82).

3. İSLAM MEDENİYETİNİN YENİDEN İNŞASI

Hıristiyan kültürünün etkisi altında gelişip güçlenen Batı medeniyeti kendisi dışında kalanların tamamını öteki (Kalın,2007:240) olarak algıladı. Müslümanlar dönemsel olarak batı medeniyetiyle entegrasyona yönelmelerine rağmen kendi değerlerine, inançlarına ve yaşam tarzlarına uygun bir zemin bulamadılar. Zira dinleri ve telakkilerini reddeden, inanç ve değerlerine müsamaha göstermeyen bir medeniyet ile karşılaştılar. Ahlakı ve adaleti temele almayan manevi ruhtan uzak ve Müslümanları tahkir eden batı medeniyeti, Müslümanların bütünleşebilecekleri bir medeniyet de olamazdı. Bu durum batı medeniyetini topyekûn reddetmek anlamına gelmediği gibi, onun bazı yönlerinden istifade etmeyeceğimiz anlamı da çıkarılmamalıdır. Müslümanların yeni bir medeniyet kurmalarının ya da kaybettikleri medeniyetlerini yeniden inşa etmenin yolu Avrupa medeniyetinin tekniğe müteallik taraflarını kendi muhitimize ısındırırken medeniyet kurmuş eski Müslüman milletleri de tetkik edip İslam'ın hakiki hususiyetlerini de kavrayarak var güçle çalışmak olmalıdır (Şahin ve Toplaoğlu, 2016:601). Bu konuda Said Halim Paşa'nın tespitleri dikkate şayandır. "Müslüman milletler, İslam dinin kabul etmekle çok büyük ve parlak bir medeniyet kurmaya muvaffak olmuşlardı. Bugün de İslam esaslarını daha güzel anlayıp, daha derin bilgi ve faziletle tatbik ve icra eder, onlara daha ciddi ve samimi bir bağ ile

bağlanılırsa, bugünkü gerilik çukurundan yükselerek, şimdiki medeniyetin üstünde yeni bir medeniyet kuracaklardır. İnsanlar arasında yayılacak olan müsamaha, adalet ve eşitlik fikirleri, bunlardan doğacak dayanışma ahengi, fertlere bahşedeceği sayısız nimetler ve hazlar, bu yeni medeniyetin üstünlük sebebini teşkil edeceklerdir (Said Halim Paşa, 2012:181-182).

İslam medeniyetinin yeniden inşası bilhassa İslam coğrafyası için bir tercihten ziyade bir zorunluluktur. Zira batı medeniyeti Müslümanların muhtaç olduğu ahlak ve adalete cevap verememektedir. Batı medeniyetinin medeniyet tasavvuru ile İslam medeniyetinin medeniyet tasavvuru birbirinden çok farklıdır. Merhum Şehid Hasan El Benna'nın İslam tanımından hareketle İslam medeniyeti doğru akide ve ibadet olduğu gibi aynı zamanda devlet ve vatandır, hükümet ve ümmettir, ahlak ve kuvvettir, rahmet ve adalettir, kültür ve kanundur, ilim ve hükümdür, madde ve servettir, cihad ve davadır, ordu ve fikirdir. Bununla birlikte elbette İslam dünyasında birlik ve bütünlüğün sağlanması, tüm Müslüman toplumların tarihsel ve ilmi birikimleriyle yekvücut olması, büyük İslam medeniyetinin yeniden inşası için zaruri bir durumdur. Nitekim Sezai Karakoç, "diriliş" düşüncesini İslam coğrafyasının bir olması ve bu birliktelikle birlikte ortaya çıkacak ve toplumun her alanını kapsayan bir ihya hareketi olarak tanımlar. “Mesele nedir? İslam insanını, İslam ülkesini, millet ve devleti ilerletmek, yükseltmek, çağda söz sahibi yapmak, ezilmekten korumak, tek kelimeyle ihya etmektir” (Karakoç, 1989:142). Ona göre İslam ülkeleri en kısa zamanda, yeni bir devlet, medeniyet, kültür ve ülke anlayışı modelini geliştirmek zorundadırlar. Zira “bu ufak ufak devletçiklerle, bu vaktiyle Avrupalıların, suni olarak adeta cetvelle çizdikleri uydurma sınırlı devletçiklerle” İslam dünyasının bir yere varamayacağını iddia eder (Karakoç, 1996:92).

Karakoç’a göre, “İslam dünyası ufak ufak lokmalar halindedir. Batı kargası için. Ama lokmalar birleşir ve büyürse belki yutamaz veya biri boğazında kalır, o da boğulur gider” (Karakoç, 1986a:58). Asıl mesele Müslümanların birlik olmaları ve bu öteki karşısında yıkılmalarını önlemektir. Zira Karakoç’a göre, İslam medeniyetinin dirilişinin aynı zamanda dünya üzerinde bütün insanların dirilişine sebep olacaktır. O, İnsanlığın dirilişinin, orta doğunun dirilişiyle doğru, Avrupa’nın dirilişiyle ters orantılı olduğunu söyler (Karakoç, 1986a:50-51). Burada Karakoç söz konusu dirilişin gerçekleşmesi için İslam ülkelerinin batılılaşma sevdalarından vazgeçmelerinin de gerekliliğine vurgu yapar. Ona göre, İslam ülkeleri için devrim, batılılaşma, kendi medeniyetine ihanetten başka bir şey değildir. Diriliş ise “batılılaşmaya paydos” değiştir. “İçe doğru bir radikal değişimidir” ve “bir öze dönüş” değişimidir (Karakoç, 1978:71). Batının etkisizleştirdiği İslam ülkelerinin birlik ve beraberliklerinin, Batı medeniyeti ile mücadelede ve İslam coğrafyasının kendini yutulmaktan

kurtarılmasındaki önemine binaen Karakoç şöyle demektedir:"İslam ülkelerinin, hele Ortadoğu ülkelerinin bir pakt veya bir blok etrafında toplanması kadar gerekli, realist, kazançlı ikinci bir dış politika projesi bulmak güçtür (…) bu devlet ve ülkelerin şu veya bu şekilde bir araya gelerek teknik, kültür ve ekonomi alanlarında güçlerini birleştirmeleri, hatta dış politikada ve askeri alanda da bir bütünlük göstermeleri, gerek her ülkenin savunması gerek bölgenin ortak problemlerinin çözümlenmesi, gerek sulhünün devamı, gerek milletlerarası kuvvet dengesi bakımından şarttır" (Karakoç, 1989:104). Dolayısıyla İslam coğrafyasının maddi ve manevi bütün unsurlarını birleştirerek batı medeniyetinin taarruzuna karşı durması elzemdir.

Evrensel ve hakim bir medeniyeti tesis edebilmek için sağlam ahlaklı ve sağlam kariyerli bir toplum da inşa etmek gerekiyor. Aynı zamanda yüksek seviyede bir ilim ve kültür de ortaya koymak gerekiyor (Aslan, 2001:81). Dolayısıyla İslam medeniyetinin yeniden inşası için sadece İslami yaşayış kafi gelmemekte aynı zamanda İslami düşünüşte icap etmektedir. Bu sebeple Müslüman entelektüeller İslamî yaşayışın değil, İslamî düşünüşün yeniden inşası hakkında fikir beyan etmeye cüret edebilir (Aslan,2001:84). Batı karşısında medeniyet kavgası veriyorum diyebilmek için bile hangi kafa yapısı doğrultusunda hareket ettiğimizi, nasıl bir hayat tarzı amaçladığımızı, nasıl bir insan tipine ulaşmak istediğimizi de açıkça ortaya koymalıyız (Özel, 2014:90). İslam medeniyetinin bugünün ve geleceğin alternatifi olduğu tarihi ve ilmi bir realite olarak ortadadır. Bütün bu gerçekliğe rağmen İslam dünyasındaki bazı entelektüellerin kendilerini tarihlerinden ve sahip oldukları İslami değerlerden soyutlayarak; batı medeniyetinin takipçileri ve taklitçileri olmaları da son derece hazin bir hadisedir. İslam medeniyetinin esas itibariyle geri çekildiği doğrudur; ancak ortaya konan tecrübenin derinliği, zenginliği, doğru zaman ve zemini bulduğunda yeniden ve yenilenerek batı medeniyetine meydan okuyabilecek kudrete sahip olduğu da bir gerçektir. İslam medeniyetine farklı bir pencereden bakan ve İslam medeniyetinin yeniden ihya ve inşasını "diriliş" olarak kavramsallaştıran Sezai Karakoç, ufuk açıcı değerlendirmelerde bulunur. İslam'ın bütün insanlığı içine alan ve insanı her cephesiyle, düşünüş ve yaşayış biçimiyle bir bütünlük içinde kabul eden yorumu, Karakoç'ta İslam'ı medeniyet ile özdeş kılmaya götürmüş görünmektedir. Böylece Karakoç, hem toplumu ilgilendiren her cepheye maddi ve manevi anlamlarıyla İslami bir bakış açısı kazandırmayı amaçlar görünmektedir hem de bu medeniyet düşüncesi dolayısıyla kazandığı geniş kapsamlı bakış açısıyla bütün bir İslam tarihini birlikte ve beraber okuma imkanı kazanmış görünmektedir. "İslam'ı medeniyet olarak ele almak, onu metafizik cephesiyle, yani iman açısından ele almak demektir; tarih açısından, bilim, sanat ve edebiyat açsından, yani kültür açısından ele almak demektir. Ekonomi, teknik ve sosyal ilişkiler açısından ele almak demektir.

Felsefe, bilim, ahlak, sanat ve daha nice açılardan ele almak ve bunun tarih boyunca değişim ve gelişimlerini incelemek demektir" (Karakoç, 1986b:67).

Batılılaşmanın yaygınlaşarak İslâm'ın kalesini tehdit ettiği bir zamanda, Batı'da yavaş yavaş pek çok kişi, İslam'ın ve İslam medeniyetinin iç zenginliklerine yöneliyor. Bu paradoksal durum, İslam vahyinin ilkelerinin yeniden vurgulanmasını ve Kur'ani vahy'den kaynaklanan geleneğin dallarında yer alan öğretilerin yeni baştan ifade edilmesini gerekli hale getirmiş bulunuyor. Modernizmin kendisini içine ittiği dört yanı çevrili bataklıktan çıkış yolu arayan Batı insanına ve İslam medeniyetinin öz varlığını tehdit eden yıkıcı güçlerle savaşmak için tutunacak bir dal arayan modernleşmiş Müslüman'a İslam'ın öğretilerini sunmak için, bu gereklilik yerine getirilmelidir.

4. SONUÇ

İslam medeniyetinin esas itibariyle geri çekildiği doğru bir değerlendirme olmakla birlikte, bu medeniyete ait tecrübenin derinliği ve zenginliği ve tarihsel tecrübeleri, İslam medeniyetinin yeniden dirilişini ve hatta Batı medeniyetine bir meydan okuyuşunu da mümkün kılmaktadır.

Günümüzde İslam dünyasındaki kaos ve istikrarsızlık tablosu İslam toplumu için bir yıkım gibi gözükse de bu durum yeniden diriliş ve medeniyet hamlesinin vesilesi de olabilir. medeniyet coğrafyamızın yeniden bir "diriliş" hamlesi gerçekleştirebilmesi için ahlak ve adaletin yeniden inşa edilmesi zorunluluğu muhakkaktır. İslam medeniyetinin yeniden ihya ve inşası için insanın inşasının gerektiği aşikardır. Batı medeniyetinin sahip olduğu değerleri ve ürettiği bilim, fen ve tekniği de reddetmeden ve hatta bunlardan faydalanmak suretiyle İslam medeniyetini yeniden inşa etmek afakî bir yaklaşım değildir. Fakat bunu yaparken bir metodolojik fark ortaya koymalıyız. Bu anlamda ahlakı ve insanın yaradılışından mütevellid ihtiyaç duyduğu manevi argümanları merkeze alarak ilerlemeliyiz.

İslam Medeniyetini yeniden ihya ve inşa edecek olanlar elbette ki Müslümanlar olacaktır. Müslümanlar bunun için hür bir düşünce ve kendi medeniyetine ait özgün metotlarla hareket etmelidirler. Yeni bir İslam medeniyeti ya da İslam medeniyetini yeniden inşa ancak bu yolla gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

ASLAN A. (2001). "*İslami Yaşayış ve Düşünüşün Yeniden İnşası",* Köprü Dergisi, S.73, s. 80-88.

ATAY H. (1989). *"Medeniyet Tarihinde Yeni Bir İslam Medeniyeti",* İslami Araştırmalar Dergisi, Ankara, C.3, S.3, s.115-121.

KALIN İ. (2010). *"Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş"*, Divan, C.15, S.29, s.1-61.

----------,(2007) İSLAM ve BATI, İSAM Yayınları, İstanbul.

KARAKOÇ S. (2012) Diriliş Muştusu, Diriliş Yayınları, İstanbul.

----------(1996) Çağ ve İlham IV, Diriliş Yayınları, İstanbul.

----------(1989) Günlük Yazılar II. Sütun, Diriliş Yayınları, İstanbul.

----------(1986a) Günlük Yazılar III Sur, Diriliş Yayınları, İstanbul.

----------(1986b) Günlük Yazılar IV. Gün Saati, Diriliş Yayınları, İstanbul.

----------(1978) İnsanlığın Dirilişi, Diriliş Yayınları, İstanbul.

NASR S. H. (1996) İslam İdealler ve Gerçekler, trc. Ahmet Özel, İz Yayıncılık, İstanbul.

ÖZEL İ. (2014) Üç Mesele Teknik Medeniyet Yabancılaşma, Tiyo Yay., İstanbul.

ÖZTÜRK İ. (2015) "*Medeniyetin İhyası İçin İnsanın İnşası"*, Terkip ve İnşa, K. Maraş, S.1, s.18-24.

SAİD H. P. (2012) Buhranlarımız, İz Yayıncılık, İstanbul.

ŞAHİN E. ve TOPALOĞ S. (2016) "*Modernleşme Devri Türk İslamcılığının Medeniyet Tasavvuru"*, İslami Araştırmalar Dergisi, C.1, S.4., s.590-611.

RUS EMPERYAL YAYILMASININ BİR VASITASI OLARAK: ORENBURG NEPLÜYEV ASKERÎ OKULU

Arş. Gör. Dr. Murat ÖZKAN
Ordu Üniversitesi

Özet: Çarlık Rusya, Orenburg'da askerî bir okul açma konusunu, henüz 1744 gibi erken denilebilecek bir tarihte, Orenburg bölgesinin ilk valisi olan İvan İvanoviç Neplüyev döneminde gündemine almıştır. Neplüyev bölgeden topladığı bağışlarla okulu açmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. G. S. Volkonskiy'in bölgede valilik yaptığı yıllar, okulun açılması için faaliyetlerin hızlandırıldığı bir dönem olmuş; askerî okulun açılması için gerekli onay ise ancak 1825'te, P. K. Essen'in valilik döneminde alınmıştır. Böylece Orenburg'da askerî okul kurulmuş ve okula Orenburg'un ilk valisi ve bu müessesenin fikir babası olan Neplüyev'e ithafen *'Neplüyev Askerî Okulu'* adı verilmiştir. Bu eğitim kurumunda sadece Ruslara değil aynı zamanda Kazak, Kırgız ve Başkurt çocuklarına da eğitim verilmiştir. Ruslara karşı teyakkuzda olan yerel halkın sadakati, onların çocuklarına Rus eğitimi verilerek sağlanmak ve korunmak istenmiştir. Neplüyev Askerî Okulu'nun ana görevi, çok uluslu Orenburg bölgesinde hizmet vermek üzere sivil ve askerî yetkilileri eğitmek, Türkistan ile sınır bölgesinde doğu dillerini iyi bilen çevirmenlere olan ihtiyacı gidermektir. 1825'te açılan okul farklı isimler altında 1920 yılına kadar varlığını sürdürerek Orenburg bölgesindeki kültürel ve siyasi hayatta önemli bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çarlık Rusya, Askerî Okul, Orenburg, Neplüyev, Türkistan.

AS A MEAN OF RUSSIAN IMPERIAL EXPANSION TOOL: ORENBURG NEPLUYEV MILITARY SCHOOL

Abstracat: Tsarist Russia took the issue of opening a military school in Orenburg to the agenda as early as 1744 when Ivan Ivanovich Nepluyev was the first governor of the Orenburg region. Although Nepluyev tried to open the school with donations from the region, he was not successful. The activities for the opening of the school gained momentum when G. S. Volkonskiy was the governor in the region, but the necessary approval for the opening of the military school was taken in 1825, during the governorship of P. K. Essen. Thus, a military school was established in Orenburg and the school was named after

the first governor of Orenburg, Nepluyev Military School. In this educational institution, not only the Russians, but also Kazakh, Kyrgyz and Bashkir children were educated. The loyalty of the local people, who were vetted against the Russians, was intended to be provided and protected by the Russian education of their children. The main task of the Nepluyev Military School was to educate the civilian and military authorities to serve in the multinational region of Orenburg, and to eliminate the need for translators who know the eastern languages of Turkestan in the border region. Opened in 1825, the school continued to exist under different names until 1920 and played an important role in the cultural and political life of the Orenburg region.

Keywords: Tsarist Russia, Military School, Orenburg, Nepushev, Turkestan.

Giriş

Büyük insan kaynağı ve maddi olanaklara sahip olan Çarlık Rusyası, hemen hemen tümüyle dış dünyadan bağımsız var olmaya muktedir, kendi kendine yeten bir devlettir. Bu nedenle çarlık yöneticileri, uzun yıllar boyunca devletlerinin bütünlüklerini korumak amacıyla uğraş vermiştir[1]. Çarlığı imparatorluk seviyesine çıkartmak için reformlar yapmışlardır. Çarlık yönetimi boyunca modernizasyonun önemini anlayarak faaliyette bulunan ve haleflerine büyük miras bırakan Rus çarı I. Petro'dur (1682-1725). Petro, hüküm sürdüğü yıllarda Avrupalı devletlerin gelişmişlik seviyesine yükselebilmek için ülkesinde pek çok reform yapmıştır. Bu dönemde Petro, batı ülkelerinin sanayide, bilim ve fende özellikle de denizcilikte nasıl ilerlediklerini anlamak için yurtdışına öğrenci ve diplomatlar göndermiştir[2].

Bu dönemde devletin daha modern bir kurum olması için siyasî, ekonomik, askerî vb. birçok bakımdan yenilik yapılmıştır. Devletin sınırlarının genişlemesi ve imparatorluk hüviyetine bürünmesi, mücadele halinde bulunulan devlet sayısında artışa neden olmuş, buna paralel olarak çarlığın asker ihtiyacı doğmuştur. Kalifiye asker ihtiyacını karşılamak üzere askeri okulların açılmasının gerekliliği üzerine yönetimle komutanlar arasında fikir teatilerinde bulunulmuştur. Avrupalı devletlerin daha o zamandan ilk askerî akademileri kurmuş olmaları da bu düşünceleri güçlendirmiş ve Rusya'da askerî okulların açılması gündeme gelmiştir[3]. Yetkililer öğrencilerin

[1] *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, çev. Hakan Aksay, Derleyenler: Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 45, İstanbul 2003, s. 4.
[2] Vadim Nesterov, *Lyudi Prinesşiye Holod Kniga Pervaya, Les i Step*, s. 34.
[3] Ayrıntılı bilgi için şu çalışmamıza bakılabilir. Murat Özkan, "Çarlık Rusyası'nın Askerî Okulu: Nikoalevskaya Akademisi", Türk Tarihine Dair Yazılar II, ed. Alpaslan Demir vd., Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss. 357-369.

gelişiminde sürekliliği sağlayacak bu tür eğitim kurumlarından mezun olacak öğrencilerin kolordunun asker ihtiyacını sağlayacağını düşündüklerinden bu askerî okullara önem vermiştir[4].

Neplüyev Askerî Okulu bahsine geçmeden önce, özellikle Türkistan'ın işgalinde önemli bir konumda bulunan Orenburg bölgesinin Ruslar tarafından ele geçirilmesinin üzerinde durmak isabetli olacaktır.

Petro döneminde yapılan bu reformların yanı sıra, devlet politikasında da birtakım değişiklikler gerçekleşmiş; Çarlık, Osmanlı Devleti ve İsveç ile yapılan savaşlardan fırsat buldukça yönünü güneydeki topraklara yani Türkistan'a çevirmiştir. Aslına bakılırsa Rusların Türk devletleri üzerinde emperyalist ve yayılmacı politikası, İvan Grozniy (1547-1584) zamanında başlamıştır. Rus tarihinin büyük simalarından biri olarak karşımıza çıkan bu çar, Kazan Hanlığı'nı 1552, Astrahan Hanlığı'nı 1556 yılında ortadan kaldırınca Başkurt toprakları, Nogay yurtları ve ardından Sibir toprakları Rus işgaline uğramıştır. Böylece Ruslar, Kafkaslara ve Hazar sahillerine ulaşarak Türkistan'a açılan Kazak steplerine komşu olmuştur[5]. Bu açıdan bakıldığında Kazan ve Astrahan'ın Rusya'ya ilhakının Türkistan istikametinde Rusya'nın yayılmasında kilit rol oynadığı görülecektir[6].

Rusların Türkistan'a açılan hudutlara ve stratejik noktalara askerî üsler kurması, XVII. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Petro zamanında gerçekleştirilen reformların yanı sıra düzenli bir devlet inşası ve mutlak rejimin kurulması amacıyla Başkurt topraklarına göz dikilmiş[7]; sonrasında bölgede kale yapımına hız verilerek Kazak steplerini ele geçirmek amaçlanmıştır. Bu amaca uygun olarak Bugholtz, emrine verilen askerî kuvvetler, çoğunluğunu İsveçli esirlerin oluşturduğu teknisyen ve maden mühendisleriyle İrtiş Nehri üzerinde araştırmalara başlamıştır. 1 Ekim 1715 yılında bölgede yapılan kalenin hemen ardından 1716 yılında Omsk Kalesi de inşa edilmiştir. 1717 yılında Stupin tarafından Jelezninsk ve Yamışevsk Kaleleri, 1718 yılında Dolonsk, Semipalatinsk ve Ubinsk Kaleleri inşa edilmiştir. Son olarak 1720 yılında Liharev öncülüğünde, Ustkamenegorsk Kalesinin yapılmasıyla Kazakistan'ın kuzeyi Ruslar tarafından çevrelenmiştir[8]. Kazakistan'ın kuzeybatısının da baskı

---

[4] E. V. Dyakina, "İstoriko-Pedagogiçeskiy Opıt Stanovleniya i Razvitiya Kadetskih Korpusov v Dorevolyutsionnoy Rossi", *İstoriya Pedagogiki*, No: 3, 2013, s. 89.

[5] Fatih Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015, s. 87.

[6] Fatih Ünal, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 38, Erzurum 2008, s. 238-239.

[7] D. A. Safonov, *Naçalo Orenburgskoy İstorii (Sozdanie Orenburgskoy Gubernii v Seredine XVIII v.)*, Orenburgskaya Guberniya, Orenburg 2003, s. 11.

[8] Fatih Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 51.

altına alınabilmesi için Orenburg hattının Ruslar tarafından ele geçirilmesi gerekmektedir. Bu sebeple 1725'te Sakmarskiy, 1730'da İletzk kaleleri kurulmuştur. İvan İvanoviç Neplüyev'in gayretleriyle Orenburg hattı da tamamlanmış; böylece Orenburg-İrtiş hatlarıyla Yayık'tan Ustkamenegorsk'a kadar yaklaşık 3,5 bin verst[9] uzunluğundaki aralıksız askerî hat oluşturulmuştur. Böylece XVIII. yüzyılın ilk yarısında Ruslar Türkistan'a açılan kapı konumundaki Kazak topraklarını kuzeyden tamamen kuşatma altına almayı başarmıştır[10]. Orenburg kalesinin inşa edilmesiyle sonraki yıllarda Türkistan'a yapılacak seferlerin başlangıç noktası da belirlenmiştir[11].

Çarlık Rusya'nın, Kazak topraklarında bulunan Büyük, Orta ve Küçük Ordaları hakimiyetine almasıyla, Rus yöneticiler kendi halklarını egemenliklerine giren bu yeni bölgelere yerleştirmeye başlamıştır. Bu iskân politikasıyla ilerleyen dönemlerde, bölgede yaşayan nüfusun büyük bir kısmını Ruslar oluşturmuştur. Bu şekilde bölgeyi koloni haline getirebilmek adına gerekli nüfus hareketliliği de başarıyla yapılmıştır[12]. Rusların bölgeyi ele geçirmesi burada yaşayan Müslüman Türklerin Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına maruz kalmaları anlamına gelmekteydi. Nitekim İvan Grozniy döneminden itibaren başlayan bu politika Petro zamanına gelindiğinde şiddetini artırmıştır. Özellikle 1730-1740 yılları, başta Tatarlar olmak üzere Rusya'da yaşayan Müslüman Türkler için oldukça zorlu geçmiştir. Bölgenin her tarafında kiliseler inşa edilmiş, manastırlar kurulmuş, misyoner okulları açılmıştır. Ayrıca Müslümanların cami ve medreseleri yıktırılmıştır[13].

Orenburg hattının Ruslar tarafından ele geçirilmesinin ardından Elizabet (1741-1762) hükümeti, Orenburg bölgesinin yeniden inşa edilmesi ve iyi bir şekilde yönetilmesi amacıyla buraya bir yönetici göndermek istemiştir. Çariçe Elizabet, bölgede olup bitenler hakkında güvenilir raporlar istediği için, buraya atanacak yöneticinin belirlenmesi biraz zaman almıştır[14]. Bu esnada Orenburg'da bulunan Neplüyev, bölgedeki faaliyetlerin daha sistematik bir hale getirilmesi amacıyla birtakım görüşmeler gerçekleştirmek üzere, 5 Şubat 1744 tarihinde Moskova'ya gitmiştir. Neplüyev, Orenburg'un canlandırılması için tüccarların buraya yerleştirilmesi, nüfusun arttırılması ve Başkurt topraklarında fabrikaların kurularak Rus ekonomisinin yükseltilmesi konularında ilgili hükümet yetkililerine teklifler sunmuştur. Bütün teklifler

[9] Rus uzunluk ölçü birimidir. 1 verst, 1.0668 km eşittir.
[10] Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev*, s. 89.
[11] Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, Otağ Yayınevi, Ankara 1975, s. 50.
[12] Alton Donnelly, "The Mobile Steppe Frontier The Russian Conquest and Colonization of Bashkiria and Kazakhstan to 1850", *Russian Colonial Expansion to 1917*, Mansell Publishing Limited, London and Newyork 1987, s. 205.
[13] Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev*, s. 87.
[14] Safonov, s. 60.

senato tarafından kabul edilmiştir. Bunlar arasında en önemli karar, Orenburg'un statüsü ve görevleriyle alakalı olanıdır. Çünkü senatonun 15 Mart tarihli raporunda Orenburg'a valilik statüsü verilmiştir[15]. Bölgenin idari adlandırılması meselesi üzerinde de tartışmalar yaşanmış; ancak Neplüyev'in ricası üzerine bu valiliğin adı *'Orenburg Vilayeti'* olarak belirlenmiştir[16]. Ayrıca Elizabet aradığı yöneticiyi bulmuş ve bölgenin ilk valisi olarak İvan İvanoviç Neplüyev'i tayin etmiştir[17].

Neplüyev Askerî Okulu'nun Açılışı

Neplüyev'in bölgede vali olarak görev yaptığı yıllar Rusların burada kalıp kalmayacaklarını belirleyecek yıllar olması açısından önemlidir. Rusların bölgedeki aktif ve sert politikalarından dolayı meskûn halk onlara karşı ayaklanmalar çıkarmış ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar bölgedeki hareketlilik son bulmamıştır. Neplüyev'in faaliyet sahasında gerçekleşen bu olaylara karşı takındığı sert tutum halkın bağımsızlık isteklerinden bir nebze olsun vazgeçmeyişinden dolayı yerini başka bir siyasete bırakmıştır. Buna göre bir yandan Rus yönetimine karşı ayaklanan ve kendi aralarında muhtelif sebeplerden dolayı her daim mücadele halinde bulunan Türklere karşı teyakkuzda bulunulacak diğer yandan da halk eğitilerek çarlığın yararına kullanılacaktı. Bu sebeple bölgede bir okul açılma fikri gündeme gelmiştir.

Neplüyev Askerî Okulu'nun resmi açılışı 2 Ocak 1825'te yapılmasına rağmen bu süreç uzun ve zorlu olmuştur. Henüz 1744 gibi erken bir tarihte, ilk Orenburg Valisi İvan İvanoviç Neplüyev bir askerî eğitim kurumu oluşturmak istemiştir[18]. Kurulacak okulun birincil amacı bölgedeki Kazak çocuklarının eğitilmesi olarak belirlenmiş[19] ve bu amaçla halktan bağış bile toplanmaya başlanmıştır. Neplüyev'in bağış kampanyasına en fazla destek Kazaklardan gelmiştir. Çocukları, Ruslar tarafından askere alınmasın diye, kurumun açılması için ciddi meblağlar ödemişlerdir. Neplüyev, burada görev yaptığı zaman diliminde bu uğurda çalışmalar yapmış; lakin okulun açılması hususunda başarılı olamamıştır[20].

Orenburg Neplüyev Askerî Okulu'nun açılmasında, 1803'ten 1817'ye kadar bölgeyi yöneten Orenburg Valisi G. S. Volkonskiy (1742-1824) önemli rol

[15] Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev*, s. 116.
[16] Zafer Sever, *Molla Münir Hadiyev'in Başkurt Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelenmesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015, s. 49.
[17] Safonov, s. 60.
[18] V. G. Semenov, V. P. Semenova, *Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus İstoriya v Litsah*, Orenburgskoe Knijnoe İzdatelstvo İmeni G. P. Donkovtseva, Orenburg 2017, s. 16.
[19] V. S. Bolodurin, "1 İstoriya Stanovleniya i Razvitiya Obrazovaniya v Orenburje (XVII-XXI VV.)", *Vestnik OGU*, No: 5 141 /Mayıs 2012, s. 32.
[20] "K Yubileyu Orenburgskogo Neplüyevskogo Kadetskogo Korpusa (14/01/2015)", http://www.oren.aif.ru/society/event/1424100. (Erişim tarihi: 18.11.2018)

oynamıştır. Volkonskiy göreve gelir gelmez; *'Bana emanet edilen geniş topraklardaki nüfusun cahillik içinde olduğunu gördüm',* diyerek Orenburg'da Kazaklar ve diğer halklar için bir eğitim kurumu kurmaya karar vermiştir. Hazırladığı taslakta da kuruma Orenburg bölgesinin kurucusu olarak görülen ve okulu açmak için ciddi çaba gösteren ilk Orenburg valisi İvan İvanoviç Neplüyev'in adını önermiştir[21].

Orenburg'da bir askerî okul açmak için yapılan bu çalışmalar kolordu ihtiyacını sağlamak amacıyla Rusya'da yeni bir askerî eğitim birimi fikrinin ortaya çıkmasıyla karşılığını almaya başlamıştır. Bu fikri destekleyen adımlar hızla atılmış, 1805 yılında çıkarılan kanunla askerî okulların açılacağı ilan edilmiştir. Böylece askerî eğitimin daha sistematik bir şekilde yapılması amaçlanmıştır[22]. Bu askerî okulların açılacağı bölgeler arasına Orenburg ilk başta dahil edilmemiştir. Volkonskiy bu yüzden, valilik yıllarını bölgenin böyle bir eğitim kurumuna ihtiyacı olduğunu ispatlamakla geçirmiştir. Ayrıca devlet hazinesine yük olmamak amacıyla bağışlar alarak 20 bin Ruble civarında para toplatmıştır. Bağışların 10 bin Rublesi, Neplüyev'in torunu İ. N. Neplüyev tarafından yapılmıştır. 1806 yılına gelindiğinde, Volkonskiy ayrıntılı bir fizibilite çalışmasının ardından, askeri okulun kurulması için gerekli 60 bin Rublenin 20 bininin bağışlardan karşılanacağını; geriye kalan 40 bin Rublenin ise devlet tarafından karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Volkonskiy'in askerî okul kurulmasına dair isteği, 1804'te kabul edilen eğitim kurumları tüzüğüne göre reddedilmiş, Orenburg'da bir gimnazyum ve kent koleji kurulması uygun görülmüştür[23].

Volkonskiy, bu isteğinin reddedilmesinin ardından çalışmalarını ısrarla sürdürmüştür. Hazineden istediği 40 bin Rubleden de vazgeçerek bağış toplamaya devam etmiştir. Yine Orenburg bölgesinde bulunan camilerin yapımı ve tadilatı için bölgeye aktarılan fonların bir kısmına el koymuş; bu paraları açtıracağı okulun hesaplarına ekletmiştir. Volkonskiy bu çabalarına karşılık alamamış; 1817'de, onun yerine Orenburg valiliğine P. K. Essen getirilmiştir[24].

Orenburg bölgesine geldikten kısa bir süre sonra Essen, Neplüyev Askerî Okulu'nun en erken sürede açılabilmesi için çalışmalar yapmış ve bu eksende hazırladığı raporu Savaş Bakanlığı'na göndermiştir. Ayrıca mali hesaplamalar ve eğitim kurumunun faaliyeti için de bir plan hazırlamıştır. 1824 yılında, P. K. Essen'in dilekçesi önce konseyde, daha sonra senatoda uzun tartışmalar sonucu kabul edilmiştir.

---

[21] Galina Pavlovna Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", *Vestnik Orenburgskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta,* UDK, 94(470.56):37(091), No 2 (18), 2016, s. 168.
[22] Dyakina, s. 91.
[23] Semenov, s. 22-23.
[24] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 169.

Okulun statüsünü, amaç ve görevlerini, personelini vb. belirleyen *'Orenburg Neplüyev Askerî Okulu Tüzüğü'* hazır hale getirilmiştir. Bu belge, Neplüyev Askerî Okulunun Orenburg valisinin komutası altında olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim tüzüğe göre, Orenburg askerî valisi, Neplüyev Askerî Okulunun tüm faaliyetlerini belirleyen baş yetkilidir[25].

Essen'in okulun açılmasından sonra yapacağı ilk iş okula bir sivil yönetici yani müdür atamak olmuştur. Bu amaçla da seçimini Orenburg Kolordusu Baş Mühendisi ve şehrin saygın albayı Gens'ten yana yapmıştır[26]. Böylece kurumun ilk müdürü Gens olarak belirlenmiştir[27]. Zengin asil bir Alman ailesine mensup olan Grigoriy Fedoroviç Gens (1787-1845) St. Petersburg Mühendislik Kolordusundan 1807 yılında mezun olmuş ve ölümüne kadar 38 yıl hizmet ettiği Orenburg'a gönderilmiştir. Bir yönetici ve diplomat yeteneğinin kendini gösterdiği çeşitli sorumluluk ve pozisyonlarda görev almıştır. Mükemmel bir askerî mühendis olan Gens, çeşitli bilim alanlarında geniş bir bilgi birikimine sahiptir. Türkistan hakkında önemli bilgiler içeren yazıları bilim adamlarının dikkatini çekmiştir. Gens'in yetenekleri ve Alman olmasından dolayı disipline vereceği önem P. K. Essen'i etkilemiş ve 14 Mayıs 1824'teki askerî okullar konseyine verdiği bir raporda kendi seçimini bildirmiştir. Böylece Gens, 4 Ağustos 1824'te Orenburg Kolordusu'nun başmühendisliği görevinden istifa etmiş; Neplüyev Askerî Okulu'nun Müdürü olarak atanmıştır[28].

Neplüyev Askerî Okulunun resmi açılışı 2 Ocak 1825 tarihinde, Orenburg'da düzenlenen bir törenle yapılmıştır. Törende dikkat çeken en önemli husus katılımcıların çok çeşitli sosyal gruplardan gelmeleridir. Törene askerî ve sivil valiler, Ortodoks ve Müslüman din adamlarının temsilcileri, bazı üst düzey yetkililer, şehrin sakinleri ve burada yaşayan Asyalıların ileri gelenleri katılmışlardır. Konukların en dikkat çekeni ise Kazakların Küçük Orda Hanı Şirgazi Ayçuvakov'dur. Tören dualarla başladıktan sonra Rus dili eğitmeni İlyin, kurumun önemi ve bölge halkları için faydalarına dair bir konuşma yapmış; papaz Sodalskiy ise kısa bir vaaz vermiştir.

[25] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 169.
[26] D. P. Kuznetsov, "İstoriografiya Problem Srednego Obrazovaniya v Orenburgskoy Gubernii Dorevolyutsionnogo Perioda", *Vestnik South Ural State University Series «Sotsialno-Gumanitarnıe Nauki»*, Vol: 16, No: 3, 2016, s. 36.
[27] Kurumun müdürleri sırasıyla şöyledir; Grigory Fedoroviç Gens (1824-1832), Konstantin Demyanoviç Artyukhov (1832-1837), Illarion Mihailoviç Markov (1837–1848), Mihail Sergeeviç Şilov (1848–1862), Peter Loginoviç Engelke (1862–1864), Pavel Vasilyevich Domerşikov (1864-1876), Feofil Matveyeviç Samotsvet (1876-1906), Latur İosif Onufrieviç (1906–1908), Nikolay Aleksandrovich Puzanov (1908–1918), Vyaçeslav Aleksandroviç Karlikov (1918–1919). bkz. Semenov, s. 91.
[28] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 171.

Yine Tatar dili eğitmeni Absalyamov, Müslümanlara hitaben Orenburg bölgesinde yaşayan halklar için bu okulun ne kadar faydalı olduğunu Tatar diliyle anlatmıştır[29].

Neplüyev Askerî Okulu'na, ilk başta Orenburg Sınır Komisyonu'na ait ahşap bir ev tahsis edilmiştir. Ancak asker için kullanışsız görülen bu ahşap evin, okul için uygun olmadığına karar verilmiştir. Burada okuyan eski öğrencilerden biri olan Piyade Generali N. G. Zalesov, oradan taşınan okulun yeni binasıyla alakalı şunları ifade etmiştir: *'Okul, Kutsal Üçlü Kilisesinin karşısındaki iki katlı, kasvetli ve oldukça pis kokan bir evde bulunuyordu[30].'* Nihayetinde komitenin almış olduğu bir kararla sonradan Lenin adını alan Neplüyev Sokağı'nda, Sovetskaya ve Pravda caddelerinin kesişme noktasında, taş binadan oluşan bir okul yapılması kararı alınmıştır ve 1830 yılında yapılan çalışmaların ardından iki kattan oluşan bir bina hizmete girmiştir. Zemin kat derslikler, yemekhane, dinlenme salonu, büfe, depo ve komite odasından oluşmaktadır. İkinci katta yatak odaları, tuvaletler, kiler, görevli odası ve hücreler bulunmaktadır. Halen ayakta olan bina en son 1879 yılında restorasyon görmüştür[31].

Neplüyev Askerî Okulu'nun Kuruluş Amacı, Personeli, Müfredatı ve Mezunları

Neplüyev Askerî Okulu'nun Türkistan politikasına uygun olarak belirlediği en önemli amaç, çok uluslu Orenburg bölgesinde hizmet vermek üzere sivil ve askerî yetkilileri eğitmek ve Türkistan ile sınır bölgesinde doğu dillerini iyi bilen çevirmenlere olan ihtiyacı karşılamaktır[32]. Orenburg'da böyle bir okulun açılmasıyla kültür hayatının canlandırılması da amaçlanmıştır[33]. Neplüyev Askerî Okulu'nun eğitim müfredatı sadece Rusların değil; Kazakların, Kırgızların ve Başkurtların çocuklarını da kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Bunda nihai hedef, bölgede bulunan yerel halkla bölgeye iskân edilen Rus halkını Rusya'nın çıkarları ve Rus kültürünün yerleştirilmesi doğrultusunda kaynaştırmaktır[34]. Okulda verilecek eğitim yoluyla,

[29] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 173.
[30] Tatyana Nikolaevna Savinova, "Neplüevskiy Kadetskiy Korpus — Tsentr Nauçnıh Obşestv Orenburjyav Dorevolyutsionnıy Period", *Voenno-İstoriçeskiy Jurnal*, No: 2, 2016, s. 66.
[31] Semenov, s. 37-38.
[32] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 169-170.
[33] Mirsaitova Svetlana Gabdraufovia, *Narodnoe Obrazovanie na Yujnom Urale v Pervoy Polovine XIX Veka*, Dissertatsii Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk, Ekaterinburg 2000, s. 19.
[34] Galina Pavlovna Matvievskaya, *Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus Oçerk İstorii*, İzdatelskiy Dom Akademii Estestvoznaniya, Moskova 2016, s. 12.

Ruslara karşı teyakkuzda bulunan Türklerin çarlığa olan bağlılıklarını artırmak amaçlanmıştır.

Okul personeli; bir yönetici, bir sınıf müfettişi, bir ekonomist, bir sayman, bilim ve dil öğretmenleri, askerî işlerin temellerini öğreten bir memur ve öğrencilerin davranışlarını denetlemek için bir eğitmenden oluşuyordu. Okulun yönetimi müdür, sınıf müfettişi, öğretmen ve hizmetliden oluşan komiteye emanet edilmiştir[35]. Okula verilen önem eğitimcilerin seçiminde de kendini göstermiştir. Burada eğitim veren o dönemin ünlü eğitmenleri Oryantalist Peter İvanoviç Demezon[36]; yazar Nikolay Vasilyeviç Uspenskiy; edebiyat eleştirmeni Apollon Aleksandroviç Grigoryev; ressam Lukian Vasilyeviç Popov; filolog Nikolay Vasilyeviç Şlyakov; gazeteci Pavel Nikolaeviç Raspopov; müzisyen Grigoriy Frantseviç Esterreyh; matematikçiler Mihail Grigoryeviç Poprujenko, İvan Petroviç Dolbinya ve Boris Bronislavoviç Piotrovskiy'dir[37].

Neplüyev Askerî Okulu'nun öğrenci mevcudu 80 kişi olarak belirlenmiştir[38]. Eğitimin birinci yılında okula yalnız 20 kişi kaydedilmiştir. Bölge halkının Ruslara mesafesine rağmen burada eğitim görenlerin yarısı Müslümandır[39]. Bunlardan Kazaklar, hem Rus yönetimine yakın olmak hem de çocuklarının memur olabilecekleri avantajlı bir yaşamı onlara sunabilmek amacıyla çocuklarını bu okula kaydettirmişlerdir[40]. Askerî okulun ilk yıl için hedeflenen sayıya ulaşamaması bir başarısızlık olarak görülse de okula kayıt yaptıranların yarısının Müslüman olması, Ruslar açısından asıl hedefleri bakımından bir başarı olarak değerlendirilebilir. Zira bu oran, Rusların bölge halkına ne denli nüfuz edebildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Bölge valileri yıllar içerisinde değişmesine rağmen, eğitim politikasında herhangi bir değişiklik yaşanmamıştır. Ruslar, bütün yukarıda bahsedilen sebepler ölçüsünde Orenburg'da açtığı bu okuldan fayda sağlamıştır. Örneğin Ruslarla iyi ilişkiler içerisinde olduğu bilinen Bökey Orda hanları tarafından da desteklenen bu okulda

---

[35] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 169.

[36] Rus dil bilimcisi, Oryantalist ve kâşif P. İ. Demezon, Orenburg'dan hareket ederek Tatar molla Mirza Cafer adı altında, Buhara'ya seyahate gitmiştir. Kırk beş gün sonra, Buhara'ya ulaşmış, ertesi yıl 25 Mayıs'a kadar orada kalmıştır. 8 Haziran 1834'te de Orenburg'a geri dönmüştür. Avrupalılar için yasaklanan Buhara gezisi önemli tehlikelerle dolu olmuştur. Demezon kusursuz oryantal dil bilgisi, yerel gelenek bilgisinden dolayı verilen tüm görevleri sıkıntı çekmeden yerine getirmiştir. Matvievskaya, *Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus Oçerk İstorii*, s. 38.

[37] Semenov, s. 7.

[38] Matvievskaya, *Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus Oçerk İstorii*, s. 12.

[39] "K Yubileyu Orenburgskogo Neplüyevskogo Kadetskogo Korpusa (14/01/2015)", http://www.oren.aif.ru/society/event/1424100. (Erişim tarihi: 18.11.2018)

[40] A. V. Ganin, V. G. Semenov, *Ofitserskiy Korpus Orenburgskogo Kazaçego Voyska 1891-1945 Biografiçeskiy Spravoçnik,* Russkiy Put Biblioteka-Fond «Russkoe Zarubeje», Moskva 2007, s. 11.

Bökey Han'ın oğlu Cangir Han da eğitim almıştır[41]. Buradan sadece halkla değil, üst düzey yöneticilerle de ilişkileri sağlamlaştırma amacı olduğu görülmektedir.

Perovskiy'in bölgeye vali olarak görevlendirilmesinden sonra buradaki eğitim sisteminde değişiklikler yapılmaya başlanmış; okulda *'Asya'* ve *'Avrupa'* olarak iki grup sınıf oluşturulmuş ve eğitim müfredatında değişikliğe gidilmiştir. Eğitim yılı 6 yıl olarak belirlenmiş ve askerî eğitimler yalnız *'Avrupa'* sınıfıyla sınırlandırılmıştır. Topçuluk, İstihkâm ve Eskrim dersleri *'Avrupa'* sınıfında verilirken, Tarım ve Ormancılık dersleri *'Asya'* sınıfında verilmiştir[42]. Eğitimler öğrencilerin Hıristiyan veya Müslüman olmalarına bağlı olarak verilmiştir. Örneğin, Kur'an ve Arap dili sadece *'Asya'* grubunda öğretilmiştir. Yabancı dil öğretimi her iki grupta da yoğun bir şekilde yapılmıştır. Öğretilen diller arasında Rusça, Fransızca, Almanca, Tatarca, Arapça ve Farsça gösterilebilir. Fransızca ve Almanca *'Avrupa'* sınıfında; Tatarca, Arapça ve Farsça *'Asya'* sınıfında öğretilmiştir. Yalnızca Kazak, Kırgız ve Başkurt ileri gelenlerinin çocuklarına Avrupa dilleri öğretildiği ayrıca belirtilmelidir. Bunlar eğitimde ikili bir sistemin varlığını ve belli bir amacın hedeflendiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yine bu yönüyle Orenburg Neplüyev Askerî Okulu, oryantal dillerin zorunlu öğretildiği ilk askerî eğitim kurum olması bakımından önemlidir[43].

Okulda öğrencilere eskrim, jimnastik, yüzme ve dans eğitimleri de verilmiştir[44]. Ayrıca Dünya ve Rus tarihi, coğrafya, botanik, zooloji, mineraloji, aritmetik, cebir, geometri ve trigonometri dersleri de verilmiştir. Özellikle coğrafya derslerinde genellikle Orenburg bölgesi ve Türkistan sahası ele alınmakta, bölgenin şartlarına göre dersler dizayn edilmektedir[45].

Öğretmenler ve sınıf müfettişi, öğrencilerin başarılarının takip edilmesi ve sonuçların her ay yönetime sunulması ile görevlendirilmiştir. Öğrencilerin dersteki durumları, yılda üç defa askerî valiye de ayrıntılı bir şekilde rapor edilmektedir. Öğretim yılı sonunda, bütün öğrenciler askerî vali ve dışarıdan gelen katılımcıların huzurunda, önce özel ve daha sonra kamuoyuna açık olarak test yapmak zorundadır.

---

[41] "1-y Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus, Restavratsiya", https://kitano12.livejournal.com/1932.html. (Erişim Tarihi: 23.12.2018)

[42] D. V. Bobılev, "Podgotovka Kazaçıh Ofitserskih Kadrov v Sisteme Voennogo Obrazovaniya v Uralo-Sibirskom Regione v Kontse Pervoy Polovini XIX. Veka", *Sotsium i Vlast,* No: 4/20, 2008, s. 114. ss. 111-118.

[43] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 170. ss. 167-186.

[44] Semenov, s. 32.

[45] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 170. ss. 167-186.

Testlerin ardından başarılı olan öğrenciler bir sonraki sınıfa aktarılmakta, başarılı olamayanların okulla ilişikleri kesilmektedir[46].

Dersler günde 6 saat olarak verilmektedir. Sınıfı geçmek için her bir öğrencinin *'Asya'* sınıfında doğu dillerinden 10 üzerinden en az 7 puan, *'Avrupa'* sınıfında ise batı dillerinden en az 8 puan alması gerekmektedir[47]. Yabancı dil dersleri dışındaki derslerden başarılı olsalar dahi, öğrenciler bu derslerden başarılı olamadıkları takdirde sınıfı geçememektedir.

Öğrencilere verilen yoğun derslerin ardından yaz dönemi kurslarına devam edilmiş ve onların daha iyi bir eğitim almalarına özen gösterilmiştir. Öğrencilerin okulda kurulan bu disiplinli yapıdan ayrıldıklarında rehavete kapılacaklarını düşünen okul yönetimi, yaz kursları tertip ederek öğrencilerin derslere ilgisini sıcak tutmuştur. Öğretmenler yaz kurslarında saha araştırmaları da yaptırmıştır. Böylece burada eğitim gören bütün öğrenciler, Orenburg ve Türkistan'ın bazı yerlerini gözlemleme imkânı kazanmıştır.

1830 yılında P. P. Suhtelen'in bölgede valilik yaptığı yıllarda okul için bir müze oluşturulmuş ve bir kütüphane öğrencilerin hizmetine açılmıştır[48]. 1844 yılında Orenburg Valiliği görevine V. A. Obruçev getirilmiştir. Obruçev'in valiliği döneminde öğrenci sayısında büyük artış yaşanmış ve zorunlu eğitim 8 yıla çıkarılmıştır. 1860'lı yıllara gelindiğinde, ormancılık ve sivil mimari eğitim müfredatından çıkartılarak Hukuk dersi verilmeye başlanmıştır. Orenburg Neplüyev Askerî Okulu'nun adı bu dönemde önce *'Orenburg Kadet Korpus'* olarak değiştirilmiş; sonra, 1866 yılında, okulun adı tekrar değiştirilerek *'Neplüyev Askerî Gimnazyumu'* olmuştur[49].

Kurumdan mezun olan öğrenciler rütbe ile askere ya da devlet memurluğuna atanma hakkı elde etmişlerdir. Özellikle Türk halklarından olan öğrenciler, buradaki eğitimlerini başarılı bir şekilde bitirdikten sonra Çarlık Rusyası'nın Türkistan politikasında kullanılmak üzere tercüman olarak istihdam edilmiştir[50]. Okul mezun verdiği ilk yıllardan itibaren onlarca tercüman yetiştirmiştir. Örneğin Kuklyaşev Salihjan Biktaşeviç bu okuldan mezun olan ilk tercümanlardandır. O 1836-1850 yılları arasında Orenburg sınırında tercüman olarak çalışmıştır. Rusların bu amaçla yetiştirip bölgede Kuklyaşev gibi kullandığı pek çok tercüman olmuştur[51].

---

[46] Matvievskaya, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", s. 170. ss. 167-186.
[47] Bobılev, s. 116.
[48] Matvievskaya, *Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus Oçerk İstorii*, s. 30.
[49] Semenov, s. 11-12.
[50] Tatyana Nikolaevna Savinova, "Biblioteki Voenno-Uçebnıh Zavedeniy Orenburga (Seredina XVIII v. — 1918 g.)", *İstoriçeskie Praktiki i Rekonstruktsii UDK*, T. 66, No: 1, 2017, s. 78.
[51] Semenov, s. 34.

Kurulduğu ilk 20 yılda, Neplüyev Askerî Okulu toplamda 88 mezun vermesine rağmen bu sayı, yüzyılın son çeyreğinde artış göstermiştir. Çünkü okulun ilk dönemlerinde 80 olan öğrenci kapasitesi önce 200'e, daha sonra 250 ye çıkarılmış; dolayısıyla mezun sayısında da büyük artış olmuştur. 1878'de, 93 Harbi'nin bitmesinin ardından bu sayı 275'e çıkartılmış; bu şekilde okulda eğitim gören Kazak öğrencilerin sayısı da artmıştır. Kuruma alınan öğrenci sayısına paralel olarak buradaki eğitimler daha da çeşitlendirilmiştir. Böylece ilk 20 yıl 88 olan mezun sayısı, 1845-1867 yılları arasında 403'e[52]; isminin *'Orenburg Neplüyev Kadet Korpus'* olarak değiştirildiği 1882 yılı[53] ile 1912 yılı arasında da 767'ye çıkmıştır[54]. Okulun 1825-1920 yılları arasında toplamda verdiği mezun sayısına bakılırsa bu sayının 2 binin üzerinde olduğu görülecektir[55].

Neplüyev Askerî Okulu'nun donanımlı mezunları, Çarlık Rusyası'nın hem Türkistan'ın işgalinde hem de batıda Osmanlı Devleti ile girdiği mücadelelerde Ruslar adına önemli görevler ifa etmiştir. *'Asya'* sınıfından mezun olanlar Türkistan sahasında ön plana çıkarken, *'Avrupa'* sınıfından mezun olanlar devletin üst mevkilerinde kendilerine yer edinmişlerdir. Bu mezunlara pek çok örnek verilebilir. Ancak aşağıdaki tabloda bunlardan birkaçının ismi, unvanı, uyruğu ve görev yeri hakkında bilgi verilmiştir[56]:

İsmi	**Unvan**	**Uyruk**	**Görev Yeri**
Mihail Nikaranoviç Borodin	Tümgeneral	Rus Kazak	-Kazak Alayları -I. Dünya Savaşı
Viktor Dezidereviç Dandevil	General	Fransız	-Türkistan Sahası (1850-1863) -93 Harbi
Aleksandr İliç Dutov	Korgeneral	Rus Kazak	-Türkistan Sahası I. Dünya Savaşı

[52] "K Yubileyu Orenburgskogo Neplüyevskogo Kadetskogo Korpusa (14/01/2015)", http://www.oren.aif.ru/society/event/1424100. (Erişim tarihi: 18.11.2018)
[53] Semenov, s. 12.
[54] "K Yubileyu Orenburgskogo Neplüyevskogo Kadetskogo Korpusa (14/01/2015)", http://www.oren.aif.ru/society/event/1424100. (Erişim tarihi: 18.11.2018)
[55] Semenov, s. 7.
[56] "Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus 1825", http://cadethistory.ru/orenburgskiy-neplyuevskiy-kadetskiy. (Erişim tarihi: 29.12.2018)

Boris Sergeeviç Steçkin[57]	Bilim Adamı	Rus Kazak	-Moskova Yüksek Teknik Akademisi
Mihail Vasilieviç Hanjin	Topçu Generali	Rus Kazak	-Rus-Japon Savaşı -I. Dünya Savaşı
Dimitriy Saveleviç Şuvaev	Piyade Generali	-	-Türkistan Sahası (1873-1875) -Kiev Askerî Okul Müdürü -Savaş Bakanı (1916-1917)
Muhammetsalim İşmuhammetoviç Umetbaev	Şair Filolog Tercüman	Başkurt	-Orenburg Müslüman Ruhanî Meclisi -Rusya Coğrafya Derneği
Mihail Pavloviç Horoşhin	General	Rus Kazak	-Kırım Savaşı -Trans-Baykal Bölgesi Valisi
Vasiliy Rodionoviç Serov	Korgeneral	Rus Kazak	-Türkistan Sahası

Okulun Son Yılları ve Kapatılışı

XX. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın yaşadığı değişimler Orenburg Neplüyev Kadet Korpus'u da etkilemiştir. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan fikir hareketleriyle meşgul olan halkın mevcut yönetime karşı ayaklanması devleti zor durumda bırakmıştır. Bu meseleler Rusya'nın bütün gündemini işgal etmiş; bu yüzden askerî eğitim veren kurumlarla ilgilenilememiştir. 1917 yılına gelene kadar okul, askerî eğitim veren bir kurum hüviyetinden sıyrılarak sivil bir eğitim kurumu izlenimi vermiştir. Eğitimler aksamış, eğitmen, memur ve öğrenci sayısında ciddi azalmalar görülmüştür. Rusya'da gerçekleşen bu ayaklanmalar rejimi değiştirecek boyutlara gelmiştir. Devletin hemen hemen her tarafında çarlığı boykot eden gösteriler düzenlenmiş ve gün geçtikçe propaganda yapan kişi sayısı artmıştır. 1917'de diğer bölgelere kıyasla gittikçe büyüyen bu ayaklanmalar karşısında, Orenburg'un etkilendiği görülmemiştir. 1917 yılının Kasım ayı ortalarına kadar Kazak birliğinin Atamanı Dutov, okulu himayesinde tutabilmiş ve tarafsızlığını koruyabilmiştir. Ancak aynı yılın Aralık ayında Kızıl Ordu, Buzuluk tarafından Orenburg'a girmeye başlamıştır. Askerî gönüllüler ve Kazak birlikleri hem okulu hem bölgeyi korumaya çalışmış; fakat başarısız olmuştur. Bu sebeple okulun güçlendirilmesi için birtakım faaliyetler yapılmıştır.

[57] Boris Sergeeviç Steçkin, çok önemli bir bilim adamı olarak ön plana çıkmıştır. İlk havacılık motorunu üreterek, motor silindirlerine ilk kez yakıt enjeksiyonu yapmıştır. Ayrıca geri tepmesiz dinamik reaksiyon topunu icat eden kişidir. "Boris Stechkin", http://russia-ic.com/people/general/s/394. (Erişim tarihi: 24.12.2018)

17 Aralık 1917 tarihinde, bölge dışında bulunan Orenburg kurmayları okula dönüş yapmıştır. Öncekilerden farklı olarak Neplüyev Kadet Korpus'ta, 2. Petersburg Korpus'tan gelen küçük birlikler, Yaroslavlar, Arakçeyevtsevler ve Simbirtsevler görülmektedir. Böylece okulun personel ve öğrenci sayısında da ciddi farklılıklar olmuştur[58].

Bolşevik taraftarlarının ülkeyi dört bir taraftan sarması, Orenburg Neplüyev Kadet Korpus yöneticilerinin, kurmaylarının ve öğrencilerinin çarlığa bağlılıklarını etkilememiştir. Bu sebeple devleti zor durumda bırakan Bolşeviklere karşı silahlanmışlardır. Bu mücadeleler esnasında büyük çatışmalar gerçekleştirilmiş ve okula mensup bazı öğrenci ve yöneticiler hayatlarını kaybetmiştir. Ölenler için büyük bir cenaze merasimi gerçekleştirilmiştir. Bu olay okullu yönetici ve öğrencileri daha da kenetlemiştir.

15 Ocak 1918 tarihinde okulun 1889 mezunlarından olan Hrustalev ve Miller okul yönetimine getirilmiştir. Aynı gün Orenburg Neplüyev Kadet Korpus, Orenburg şehri boyunca son bir kez geçit töreni yapmış ve ardından Bolşeviklerin baskısını arttırdığı bu bölgeden ayrılmıştır. Kargala İstasyonu'nda Dutov'un emrindeki birliklerle karşılaşılmış ve ardından Bolşevik yanlılarıyla çatışmalara girilmiştir. Çatışmalar bittikten sonra hayatta kalanların bir bölümü Dutov'un emrinde kalmış; diğerleri ise Orenburg'a geri dönmüştür. Bolşeviklerin bölgede tam olarak hakimiyeti sağlamasının ardından okulun adı *'1. Orenburg İşçi Okulu'* olarak değiştirilmiş ve Fransız dili uzmanı Arman Petroviç Gra, okula müdür olarak atanmıştır. Kısa bir dönem sonra 1919 yılının sonlarında okul İrkutsk'a nakledilmiştir. Ocak 1920'de Sovyet idaresi kurulduktan sonra da *'29. İrkutsk İşçi Okulu'* adını almış ve Orenburg Neplüyev Kadet Korpus'un tüm faaliyetlerine son verilmiştir[59]. Böylece kurulduğu 1825 yılından kapatıldığı 1920 yılına kadar yaklaşık 100 yıl eğitim veren bu okul Çarlık Rusya gibi tarihin tozlu sayfalarında yerini almıştır.

Sonuç

Çarlıktan imparatorluğa dönüşen Rus Devleti, aynı süreci geçiren başka devletler gibi büyümenin sancılarını çekmiştir. Devlet politikalarının köklü bir şekilde değişmesi, Rus İmparatorluğu'nun daha askerî nitelikleri belirgin bir devlete dönüşmesine neden olmuştur. Karşısında güçlü devletlerin bulunması sebebiyle, Ruslar orduya çok önem vermiştir. Savaşlar sonucunda, işgalle ele geçirilen toprakların

[58] "K Yubileyu Orenburgskogo Neplüyevskogo Kadetskogo Korpusa (14/01/2015)", http://www.oren.aif.ru/society/event/1424100. (Erişim tarihi: 18.11.2018)

[59] "K Yubileyu Orenburgskogo Neplüyevskogo Kadetskogo Korpusa (14/01/2015)", http://www.oren.aif.ru/society/event/1424100. (Erişim tarihi: 18.11.2018)

korunması ve yeni toprakları ele geçirme arzusu, Rusların özellikle askerlik kurumuna olan ilgisini her zaman canlı tutmuştur. Devletin varlığı, askeriyenin iç dinamizmine ve zindeliğine bağlı olduğu için, yapılan reform hareketleri çoğunlukla askerî alanda yapılmıştır. Önceleri sadece mevcut ordu yapısında değişikler yapılırken, sonraları bunun yeterli olamayacağı düşünülerek daha kalıcı iyileştirmeler yapmak amaçlanmıştır. Bu sebeple Ruslar askerlerin daha iyi eğitim alabilmeleri, disiplinli yetişebilmeleri ve savaşçılık hakkında hemen her bilgiye hâkim olabilmeleri amacıyla askerî okullar açmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren açılmaya başlanan askerî okullardan biri olan Neplüyev Askerî Okulu, Rusların henüz işgal ettiği Kazak yurtlarında inşa ettikleri Orenburg'da kurulmuştur. Türkistan'a sınır olması ve bölgede Türk halklarının meskûn olmasından dolayı Rusların ayrıca önem verdiği bir bölge olan Orenburg'da böyle bir okulun açılması bölgede siyasî-kültürel hareketliliğin artmasını sağlamıştır.

Ruslar bu okulu, özellikle yerel halkın kendilerine karşı ayaklanmalarının önüne geçebilmek ve buradaki Türk çocuklarını kendi çıkarları doğrultusunda yetiştirebilmek için açmıştır. Neplüyev Askerî Okulu, kurulduğu ilk yıldan itibaren bölgedeki Müslüman Türklerin çocuklarını eğitim görmeleri için bu okula göndermeleriyle amacına ulaşmıştır. Yaklaşık yüzyıl içerisinde isminde, eğitim müfredatlarında, öğrenci sayılarında ve okul binasında değişiklik olmasına rağmen, açıldığı ilk günkü misyonunu kaybetmeyen Neplüyev Askerî Okulu, kapatıldığı 1920 yılına kadar hem Rus hem de kendilerine hizmet eden Kazak ve Başkurt kökenli pek çok öğrenciyi mezun etmiştir. Buradan mezun olan öğrenciler, Rus politikasına uygun olarak görevlendirildikleri bölgelerde subay, tercüman ve memur olarak görev yapmıştır. Pek çoğu generallik rütbesi almış; Kırım Savaşı, Türkistan Hanlıklarının işgali, 93 Harbi, Rus-Japon Savaşı ve I. Dünya Harbi'nde görev yapmıştır. Bu savaşlar yanında, okul mezunlarının en çok görev yaptığı yerlerin başında Türkistan gelmektedir. XIX. yüzyılda, Çarlık Rusyası'nın güneyde bulunan Türk topraklarına ilgisini artırması ve bölgeyi müstemleke yapmak istemesinden dolayı bölgeyi bilen, halklarını tanıyan, dillerine hâkim olan kişilere ihtiyaç duymuştur. Orenburg Neplüyev Askerî Okulu da kendisine biçilen bu özel görevi layıkıyla yerine getirerek donanımlı yüzlerce memuru Çarlık Rusya'nın emrine vermiştir.

Ekler

Ek 1: *Neplüyev Kadet Korpus'tan Bir Görünüş (XIX. Yüzyıl)*

Ek 2: *Günümüzde Neplüyev Kadet Korpus'tan Bir Görünüş*

Kaynakça

"1-y Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus, Restavratsiya", https://kitano12.livejournal.com/ 1932.html. (Erişim Tarihi: 23.12.2018)

"Boris Stechkin", http://russia-ic.com/people/general/s/394. (Erişim tarihi: 24.12.2018)

"K Yubileyu Orenburgskogo Neplüyevskogo Kadetskogo Korpusa (14/01/2015)", http://www.oren.aif.ru/society/event/1424100. (Erişim tarihi: 18.11.2018)

"Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus 1825", http://cadethistory.ru/orenburgskiy-neplyuevskiy-kadetskiy. (Erişim tarihi: 29.12.2018)

BOBILEV, D. V., "Podgotovka Kazaçıh Ofitserskih Kadrov v Sisteme Voennogo Obrazovaniya v Uralo-Sibirskom Regione v Kontse Pervoy Polovini XIX. Veka", *Sotsium i Vlast*, No: 4/20, 2008, ss. 111-118.

BOLODURİN, V. S., "1 İstoriya Stanovleniya i Razvitiya Obrazovaniya v Orenburje (XVII-XXI VV.)", *Vestnik OGU*, No: 5 141 /Mayıs 2012, ss. 32-38.

DONNELLY, Alton, "The Mobile Steppe Frontier The Russian Conquest and Colonization of Bashkiria and Kazakhstan to 1850", *Russian Colonial Expansion to 1917*, London and Mansell Publishing Limited, Newyork 1987, ss. 189-207.

Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler, çev. Hakan Aksay, Derleyenler: Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 45, İstanbul 2003.

DYAKİNA, E. V., "İstoriko-Pedagogiçeskiy Opıt Stanovleniya i Razvitiya Kadetskih Korpusov v Dorevolyutsionnoy Rossi", *İstoriya Pedagogiki*, No: 3, 2013, ss. 89-93.

GABDRAUFOVİA, Mirsaitova Svetlana, *Narodnoe Obrazovanie na Yujnom Urale v Pervoy Polovine XIX Veka*, Dissertatsii Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk, Ekaterinburg 2000.

GANİN, A. V., SEMENOV, V. G., *Ofitserskiy Korpus Orenburgskogo Kazaçego Voyska 1891-1945 Biografiçeskiy Spravoçnik*, Russkiy Put Biblioteka-Fond «Russkoe Zarubeje», Moskva 2007.

HAYİT, Baymirza, *Türkistan Rusya İle Çin Arasında*, Otağ Yayınevi, Ankara 1975.

KUZNETSOV, D. P., "İstoriografiya Problem Srednego Obrazovaniya v Orenburgskoy Gubernii Dorevolyutsionnogo Perioda", *Vestnik South Ural State University Series «Sotsialno-Gumanitarnıe Nauki»*, Vol: 16, No: 3, 2016, ss.36-40.

MATVİEVSKAYA, Galina Pavlovna, "Stanovlenie Orenburgskogo Neplüyevskogo Voennogo Uçilişa (1825—1832 gg.)", *Vestnik Orenburgskogo*

Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta, UDK, 94(470.56):37(091), No 2 (18), 2016, ss. 167-186.

MATVİEVSKAYA, Galina Pavlovna, *Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus Oçerk İstorii*, İzdatelskiy Dom Akademii Estestvoznaniya, Moskova 2016.

NESTEROV, Vadim, *Lyudi Prinesşiye Holod Kniga Pervaya*, Les i Step.

ÖZKAN, Murat, "Çarlık Rusyası'nın Askerî Okulu: Nikoalevskaya Akademisi", *Türk Tarihine Dair Yazılar II*, ed. Alpaslan Demir vd., Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ss. 357-369.

SAFONOV, D. A., *Naçalo Orenburgskoy İstorii (Sozdanie Orenburgskoy Gubernii v Seredine XVIII v.)*, Orenburgskaya Guberniya, Orenburg 2003.

SAVİNOVA, Tatyana Nikolaevna, "Biblioteki Voenno-Uçebnıh Zavedeniy Orenburga (Seredina XVIII v. — 1918 g.)", *İstoriçeskie Praktiki i Rekonstruktsii UDK*, T. 66, No: 1, 2017, ss. 77-86.

SAVİNOVA, Tatyana Nikolaevna "Neplüevskiy Kadetskiy Korpus — Tsentr Nauçnıh Obşestv Orenburjyav Dorevolyutsionnıy Period", *Voenno-İstoriçeskiy Jurnal*, No: 2, 2016, ss. 66-68.

SEMENOV, V. G., V. P. Semenova, *Orenburgskiy Neplüyevskiy Kadetskiy Korpus İstoriya v Litsah*, Orenburgskoe Knijnoe İzdatelstvo İmeni G. P. Donkovtseva, Orenburg 2017.

SEVER, Zafer, *Molla Münir Hadiyev'in Başkurt Tarihi Adlı Eserinin Çeviri ve İncelenmesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu 2015.

ÜNAL, Fatih, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 38, Erzurum 2008, ss. 227-252.

ÜNAL, Fatih, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2010.

ÜNAL, Fatih, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev (İstanbul'dan Orenburg'a)*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

OSMANLILARDA ERKEK MODASI

Yılmaz FARAŞOĞLU
Sabahattin Zaim Üniversitesi

Özet: İnsanı hayvandan ayıran en temel özelliklerden birisi kıyafet giymesidir ve kıyafet insanlık tarihi kadar eski bir konudur. Giyim insanın temel ihtiyaçlarından biri olmasına rağmen çoğu zaman toplumun etkisiyle temel ihtiyaç olmanın da ötesinde anlamlar kazanır. Giyim aynı zamanda kişisel bir dışa vurma aracı olarak bireylerin ve toplumun yapısı hakkında bilgiler ve mesajlar verir.

Tarihin en büyük devletlerinden birini kurmuş olan Osmanlı devleti hiç kuşkusuz büyük bir kültür ve medeniyetin de kurucusu ve temsilcisi olmuştur. Bu devlet altı yüz yıl yaşamış ve birçok farklı kültür ve özelliklere sahip onlarca milleti idaresi altında tutmuş ve ortak bir yaşama zemini oluşturmuştur. İşte bu büyük kültür birikiminin hiç kuşkusuz en önemli göstergelerinden birisini giyim ve kuşam oluşturmaktadır.

Osmanlı devletinde 17. ve 18. yüzyıllar devletin her alanda duraklama ve gerilemesinin başlangıcı olmuştur. Avrupa'nın üstünlüğü ele geçirmeye başlamasıyla her alanda olduğu gibi giyim-kuşam alanında da batı örnek alınmaya başlamıştır. Biz bu çalışmamızda özellikle erkek giyim kuşamı ve modası üzerinde duracağımızdan çalışmamızda askeri giyim kuşam önemli bir yer işgal etmektedir.

Ben bu çalışmada modanın tanımı ve nasıl ortaya çıktığı, modanın tarihçesi ve etkilendiği şeyleri, Osmanlı halkının geleneksel giyimi ve Osmanlı askeri giyim-kuşamı hakkında bilgiler vereceğim. Sonrasında Osmanlı erkek giyiminde batı modasının etkileri ve Batının Osmanlı askeri giyimi üzerindeki etkilerinden bahsedecek ve sonuç bölümü ile makalede anlattıklarımı kısaca özetlemeye çalışacağım.

Anahtar Kelimeler: Moda, Osmanlı, askeriye, giyim, batılılaşma

Men's Fashion in Ottomans

ABSTRACT

One of the most fundamental features that distinguish man from animals is to wear clothes and clothes are as old as human history. Although clothing is one of the basic needs of people, it is often more than just a basic need by the

influence of society. Clothing also gives information and messages about the structure of individuals and society as a personal outward tool.

The Ottoman state, which has established one of the largest states in history, has undoubtedly been the founder and representative of a great culture and civilization. This state has lived for six hundred years and has undertook dozens of nations with many different cultures and characteristics and established a common ground for life. There is no doubt that one of the most important indicators of this great cultural accumulation is clothing and clothing.

In the Ottoman Empire, the 17th and 18th centuries were the beginning of the stagnation and decline of the state in all areas. As Europe has begun to take control of the supremacy, it has begun to take the western model in the field of clothing. In this study, military clothing has an important place in our study especially since we will focus on men's clothing and fashion.

In this study, I will give information about the definition of fashion and how it emerged, the history of fashion and the influences, the traditional clothing of the Ottoman people and the Ottoman military clothing. Then I will talk about the effects of Western fashion in Ottoman men's clothing and the effects of the West on Ottoman military clothing and I will try to summarize the results section and the article.

Keywords: Fashion, Ottoman, military, clothing, westernization

Giriş

Bir ulusun kültürü, o milletin geçmişinden özümsenerek gelen, maddi ve manevi tüm değerlerinin zaman içerisinde kaynaşarak kendine has duygu, düşünce ve ifade ediş tarzı ile ortaya çıkan halidir. Kültür varlıkları içerisinde önemli bir yeri olan giysiler kültür ürünüdür ve insanın yaşama biçimini belirten göstergelerdendir. Giyim ve kuşam, bir taraftan bireyin yaptığı işi, kişinin statüsünü, diğer taraftan da ekonomik durumunu ve cinsiyetini ortaya koyar. Bu arada giyim ve kuşamı iklim, coğrafya ve tabiat şartları kadar dinî inanış ve kültürel değerler de belirlemekte ve etkilemektedir.

Maddi kültürün bir ögesi olarak giyim, bir milletin kültürünü gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimini de simgeleyen ve tanıtan unsurlardan biridir. Tüketimin en görünür biçimlerinden olan giyim, kimliğin kurulmasında da önemli rol oynar. Giyim tercihleri, insanların hem belli bir zaman dilimine uygun güçlü normları, hem de kültürün belirli bir biçimini kendi amaçları doğrultusunda nasıl yorumladıklarını gösteren eşsiz bir alandır (Crane, 2000).

Giyim insanın temel ihtiyaçlarından biri olmasına rağmen çoğu zaman toplumun etkisiyle temel ihtiyaç olmanın da ötesinde anlamlar kazanır. Giyim aynı

zamanda kişisel bir dışa vurma aracı olarak bireylerin ve toplumun yapısı hakkında bilgiler ve mesajlar verir.

Osmanlı kıyafet tarihi hakkında özellikle son yıllarda yoğunlaşan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi başta olmak üzere çeşitli müze ve koleksiyonlarda korunarak günümüze ulaşabilmiş giysiler üzerinden yapılan bu araştırmalar, Osmanlı giyim-kuşamı hakkında önemli bilgiler sunar. Günümüze ulaşmış bu kıyafet örnekleri arasında padişah ve şehzade kaftanları, sultan entarileri ve başlıkları, bazı askeri giyim türleri, pabuçlar, kemerler ve takılar bulunur. Ancak kıyafet albümlerinde gördüğümüz kıyafet türlerinin çoğunun günümüze ulaşamadığı da anlaşılmaktadır.

Çalışmamda modanın tanımı ve nasıl ortaya çıktığını, modanın tarihçesi ve etkilendiği şeyleri, Osmanlı askeriyesindeki giyim tarzı ve buna batının etkilerini ve Osmanlı halkının geleneksel giyimi ve bu giyimin batı kültüründen nasıl etkilendiği hakkında bilgiler vermeye çalışacak ve sonuç bölümü ile makalede anlattıklarımı kısaca özetlemeye çalışacağım.

1. Moda Nedir, Nasıl Ortaya Çıkmıştır

Moda terimi kökeni 'facio' olan Latince bir sözcükten gelmektedir. Fransızcaya ve oradan da İngilizce'ye 'fashion' diye geçmiştir. Türk Dil Kurumu'na göre ise moda "Gelenek ve göreneğe göre daha kısa süreli olan, çabuk değişebilen, öykünme yoluyla yayılan geçici davranış, giyim ve yaşama biçimi" olarak tanımlanır.

Barınma, beslenme ve giyim insanların temel ihtiyacıdır. Giyinmeye duyulan gereksinim eski çağlarda insanların vücutlarını doğanın etkilerinden koruma düşüncesiyle doğmuştur. İnsanların güzel görünme ve dikkat çekme arzu ve istekleri daha iyi ve daha güzeli arama çabaları her zaman olmuştur.

Moda, daha iyi ve güzeli arama duygusu, yıpranan eskiyen giysinin yerine aynısını değil de farklısını edinme isteği ile başlamıştır. Moda, temelde ısınmak veya korunmak amacına hizmet etmekten çıkıp kişinin kendini güzel ve çekici olmaya; kişiliğini, duygularını, yaşam koşullarını, statüsünü ifade etmeye yönelik bir araç haline gelmiştir.

Moda, bir toplumda bazı zaman dilimlerinde ortaya çıkan giyim tarzlarını da ifade edebilir; genel davranışlar, sanat, mimari, edebiyat ve yemek gibi birçok konuyu da içine alabilir. Bir süre etkin olan toplumsal bir beğeni de genel olarak "moda" olarak tanımlanır. Moda sadece kıyafet değildir. Makyajın da modası vardır, çantaların da… Müzik, edebiyat, sinema, tiyatro, sanat, ve alışveriş gibi her türlü eylem ve aktivite de modadır veya modalardan hayat bulur.

Son yüzyılda moda ile birlikte başlayan yoğun tüketim ve gösterişin etkisi ile giyinişler arasında ayırımlar da yok olmaya başlamıştır. Varlıkla birlikte gelen kent giyimi ve reklamın yaygınlaşması giderek ortak modanın oluşmasını sağlamıştır.

2. Modanın Tarihçesi ve Modayı Etkileyen Nedenler

Yapılan araştırmalarda modanın tarih öncesi çağlara kadar uzandığı görülmektedir. Zaman içerisinde insanlığın gelişimi ile moda da değişmiş ve gelişmiştir. Orta çağ öncesinde Mısırlılar sıcaktan korunmak için ince ve havadar kumaşları seçerken Sümerlerde genelde mantoya benzer elbiseler seçilmiş, Antik Yunan'da kıyafetler dikilmek yerine vücuda kumaş sarılarak giyilmiştir.

13. yüzyılda ve daha sonrasında giyimden bahsederken konu olan kitlenin daima asiller olduğu göze çarpmaktadır. 13. yüzyılda asillerin giysileri halk giysilerinden çok farklı idi, zenginlerin giyimlerinin yanında asaletlerini belirten amblemleri de vardı. Doğu'dan ipek ithal ediliyor çok kumaş harcanarak yapılan uzun elbiseler giyiliyordu.

Anadolu'da ilkel toplumlarda giyim kültürünün ileri bir düzeyde olduğu düşünülmektedir. Bu bilgilere kazılarda çıkan o dönemlerden kalma giyim kuşam eşyaları ve kabartmalar sayesinde ulaşılmaktadır. Osmanlı'da erken dönemi ayrıntılarıyla ortaya koyacak yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte giyim kuşam ile ilgili bilgilere minyatürlerden ve yazılı eserlerden ulaşılabilmektedir.

Moda aslında hayatın her alanında kendini gösterir. Kıyafetler için yapılan tanımlar, diğer eşyalara veya kültürel, sanatsal, dini tercihlere de uyarlanabilir. Ekonomik faktörler de modayı önemli ölçüde etkiler. Ülkelerdeki genel ekonomik durum, yoksulluk, baskılar ve savaşlar insanların moda tercihlerinde dikkate aldıkları durumlardandır. Savaşlarda daha kanaatkâr olmak için daha ucuz ve az malzeme kullanılmış kıyafetler seçmek zorunda kalınır. Ekonomik gelişmelere göre ise kıyafetlerde kullanılan kumaşların miktarı ve kalitesi artar, gösteriş ön plana çıkar.

Genellikle moda güçlü ve baskın olan toplum ve sınıflar tarafından belirlenir ve daha düşük, daha alt tabakada bulunan halk kitleleri bu zengin, güçlü ve kültürel birikimi fazla olan kesimi taklit eder.

3. Osmanlı'da Giyim

Orta Asya Türklerinde şekillenen Türk giyim tarzı ana hatları ve detayları ile Anadolu'ya kadar gelmiştir. Türk giyim geleneği, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluk devrinde çeşitlenip, zenginleşerek devam etmiştir (Önge, 1995:9). Giyim kuşam biçimlerini günümüze aktaran ilk kaynaklar, Osmanlı dönemi minyatürleridir ve

bunlarda giyim kuşamın çok ayrıntılı çizimleri görülebilmektedir. Geçmişe ait ikinci tür görsel kaynaklar ise 17. ve 18. yüzyılda çoğu yabancı müşterilerin siparişleri üzerine yapılan İstanbul'daki çarşı ressamları albümleridir. Üçüncü kaynak ise, Batılı görgü tanıklarının bazen bir fotoğraf gerçekliği taşıyan kıyafet albümleridir. (And, 2008:43).

Kıyafet albümleri dönemlerinin kadın, erkek ve çocuk giyim-kuşamı hakkında ayrıntılar taşıyan görsel belgelerdir. Bu tasvirlerde çok zengin bir erkek giyiminin olduğu görülür. Resimler yapıldığı dönem giysilerinin yaka, kol, beden kesimleri, astarları hatta kumaşları hakkında fikir verir. Özellikle erkek başlıklarında tanımlaması zor bir çeşitlilik bulunduğu görülmektedir. (Çetin, 2016).

Tarihi belge niteliği taşıyan eserler arasında, yazma eserlerdeki olayları görselleştirmek için, metin içinde olayları dönemin detaylarını gösterecek şekilde küçük renkli resimlerle ifade eden (Tanyeli, 1996:13). minyatürler önemli yer tutmaktadır. Nakkaş Osman'ın eserleri devrinin İstanbul hayatını, esnafların işlerini nasıl yaptıklarını, kıyafetlerini günümüze aktaran, devrin ekonomik ve sosyal yapısını yansıtan tarihi belge niteliğinde örneklerin başında yer almaktadır.

Nigari'nin Topkapı Sarayı'nda bulunan Kanuni'yi yaşlı halde canlandırdığı minyatürde, Fatih döneminden günümüze ulaşan Bedvittin Tebrizi'nin 860(1455-56) tarihli Dilzüz-name'sinin kopyası olan eserde (Aslanapa, 1984:372). yine aynı şekilde Kanuni döneminde Şükrü tarafından hazırlanan ve nakkaşı bilinmeyen Selimname'de (Yetkin, 1984:204), Yavuz Sultan Selim'in fetihlerini anlatan minyatürlerde giysilerin gerçeğe uygunluğu ve kumaş desenlerinin detaylı şekilde gösterilmesi (Elmas, 1994), nakkaşların, eserlerinde kıyafetlere verdikleri önemi göstermektedir.

Osmanlı döneminde giyim, toplumsal hiyerarşinin korunmasındaki temel unsurlardan biri olduğu için, giysilerin hazırlanışına, tasarım zenginliğine, kumaşın cinsine ve süslemesine önem verilmiştir. Padişahlar tarafından belirli aralıklarla yayınlanan fermanlarda giysilerin renk, biçim, kumaş kalitesi gibi özelliklerin belirtilmesi giyimin bu önemini vurgulamaktadır.

Osmanlı erkeği günlük yaşamda altta şalvar, üstte gömlek veya iç entarisi, üzerine kısa kaftan (ceket tarzında) veya uzun kaftan giyerdi. İç entariler ise resmi günlerde giyilirdi. Bu entariler dirsekten bileğe kadar düğmeli, bileği ayarlanabilen tarzda uzun kollu olur, üzerineyse kemha, seraser, kadife, çatma gibi ağır ipekli kumaşlardan hazırlanmış kısa kollu kaftan ve en üste içi kürklü, mücevher düğmeli yere kadar uzun etekli ve kollu, kapaniçe adı verilen üst kaftanlar giyilirdi. Bu kaftanlarda kullanılan kumaşlar, dokumasına katılan altın ve gümüş alaşımlı ipek iplik üzerine

sarılmış kılaptanla zenginleştirilir ve kumaşa pırıltılı, göz alıcı bir görünüm katardı (Tezcan, 1998: 517).

Osmanlı erkeklerinde ayak giyimleri de çeşitlilik gösterir. Ayaklarına tulumbacı yemeni veya ökçeli, altı kalın köseleli, çivili yemeni adı verilen arkaları basık ayakkabılar giyerlerdi. Burun kısmı sivri kesimli, deriden yapılan, topuk ve yan kısımlarına ip geçirilerek ayak gibi şekil verilen çarık, köylü arasında yaygın şekilde giyilirdi.

Üste giyilen kıyafet parçalarından en üste giyilen dışında, içte yer alanlar iç kaftanı, entari, dolama, mintan gibi isimler alırdı. Dolama adı verilen entariler bez, saten, tafta veya çok güzel başka kumaşlardan yapılmaktadır ve kışın pamuklu kumaşla da kaplanabilmektedir.

Bellerine ise kuşak veya altın veya gümüş halkaları olan, üç parmak genişliğinde deri bir kemer sarmaktadırlar. Dolamanın üzerine ferace giymektedirler ve feraceye çoğu zaman kaftan denilmektedir, bu giysi Türklerin imkanları olduğunda çok lüks olmasını istedikleri elbisedir.

Başlıklar kimliği, unvanı hatta mezhep ve milliyeti tanımlamamıza olanak veren bir çeşitlilik gösterir. Başlığa takılan tüy, tuğ veya sorguç unvanı belirleyen bir öğe olarak kullanılır. Başlıklar yazılı belgelerde kavuk, sarık, külâh, kuka, horasani, örfi, barata, üsküf, keçe ve takke gibi adlarla tanımlanırlar. Kuka, Horasani, örfi divan edebiyatı örneklerinde adı geçen erkek başlıklarındandır.

Osmanlı saray hayatının vazgeçilmez parçası olan "Hil'at (kaftan), padişahın başta sadrazam olmak üzere devlet görevlilerine ve daha alt kademede bulunanlara rütbe aldıkları, bir işe atandıklarında ya da yaptıkları işin beğenildiğini göstermek için giydirdiği değerli kumaştan veya kürkten yapılmış giysidir (Atasoy, Walter, Mackie: 2001).

Genellikle padişahlar tarafından giyilen bu giysinin muhtelif isimleri vardır. Bunların içi pamukla doldurulmuş kalınca çeşitleri olduğu gibi, giyenlerin derecelerine göre hasülhas, kuşluk, ala, bala, elvan gibi isimler alanları da vardır (Gönül, 1975: 267-295). Kaftan bir iletişim aracı olarak da önemliydi. Padişahların yabancı elçilik heyetlerine hediye ettikleri kaftanların sayısı ve kalitesi, heyetlerin görevlerinin iyi veya kötü sonuçlanacağını tahmin edebilmelerini sağlamaktaydı (Nutku, 1995). Kaftan, saray çevresinde ve erkek giyiminde resmi bir nitelik kazanırken, kadınlar tarafından da kullanılan bir giysi olmuştur (Görünür, Ögel: 59-68).

4. Osmanlı Askeriyesinde Giyim

Kılık ve kıyafete yönelik düzenlemeler, Osmanlı'daki tüm sosyal gruplar arasındaki farklılığı ortaya koymuştur. Aslında bu 15. yüzyılla birlikte daha belirgin hale

gelmiş bir durumdu. Daha 2. Mehmet zamanında hazırlanan Kanunname ile başta Divan-ı Hümayun üyeleri olmak üzere, resmi görevlilerin giyim kuşamlarıyla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığı sırasında asker ve devlet erkanının unvanlarına göre giyinmeye başlanması Kanuni Sultan Süleyman tarafından da devam ettirilmiş ve diğer padişahlar tarafından sürdürülüp geliştirilmiştir (Tuchelt, Naumann; 1965). Böylece giyim tarzları ile bir hiyerarşik düzen oluşturulmuştur.

18. Yüzyıl başlarında Pasarofça anlaşmasından sonra 3. Ahmet'in Lale Devrinde teşrifat'ta yeni düzenlemeler yapılarak değiştirilmiştir. Osmanlı sarayı ve devlet adamlarının kıyafetleri en gösterişli şekilde ve sembolik olarak, sınıf ve rütbelerine göre sıralanmış ve padişahın şahsında son bulacak şekilde bir düzene sokulmuştur. Bu sıralama huzura kabulde ya da dini merasimlerde protokolü belirlemiş, kıyafetlerin biçimleri, kesim ve renkler, kumaşın kalitesi ve uygunluğu, kürklerin çeşitleri ve başa giyilen sarıklar bu çok uluslu devlet içerisindeki ulusların rütbe, sınıf ve unvanlarını açıkça ortaya koymuştur (Tuchelt, Naumann; 1965).

Osmanlı dönemi askeriye kıyafetleri incelendiğinde çok zengin kıyafetlerle karşılaşılır. Zaten dünya tarihinde barış ve savaş zamanlarında sürekli ordu kurulması ilk defa Osmanlılarda görülmüştür. İlk zamanlar Osmanlı askerlerinde askeri kıyafetler olmayıp sadece başlıklar kullanılmış, zaman ilerledikçe birçok askeri kıyafet oluşturularak ordu içerisinde emir-komuta şeklinde hiyerarşik bir sistem kılık-kıyafette de kendini çok net bir şekilde belli etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sınıflar arasında ayırım ve tabakalaşmanın ayırt edici özelliklerinden biri de yönetici sınıfın "herkesin kendi yerini bilmesine" verdikleri önem ve bu konuda gösterdikleri özendir. Bu tutum özellikle belli bir meslek grubundan olanların zanaatlarını belirleyen bir işaret taşımaları; ya da belli bir millete mensup üyelerin ayırt edici giysiler içinde dolaşmalarını; ya da alt sınıfların seçkinlerce giyilen kıyafetleri giymemeleri gibi konular üzerinde ısrarla durulması biçiminde ortaya çıkar (Mardin, 1991: 67-100).

5. Osmanlı Erkek Giyimindeki Batı Moda Etkileri

Bilindiği gibi moda kavramı batı kültürüne ait, oradan doğmuş bir kavramdır. Avrupa'daki 1789 Fransız ihtilali ile başlayan ve devamında Sanayi devrimini getiren yenilikler, düşünce sistemi, bilim, felsefe, kültür, sanat, gibi birçok alanı etkileyerek toplumlar üzerinde gelişim ve değişime neden olmuştur. Böylelikle batıda gerçekleştirilen sosyo-ekonomik atılımlara, Osmanlı gereği gibi uyum sağlayamamıştır. Ayrıca Osmanlı devletinin yapılan savaşlarda sürekli mağlubiyetle karşılaşması da

devletin hem psikolojik hem de siyasi ve ekonomik açılardan zayıflamasına ve güç kaybına yol açmıştır.

Devlet Batı ile yarışabilmek, kaybedilen toprakları geri alabilmek, eski kuvvetli günlerine geri dönebilmek için çözümü Batı'ya benzemekte aramıştır (Dursun, 2009:). 3. Selim Devrinin ıslahat hareketlerinde, her konuda Avrupa usulleri kendini hissettirir. 2. Mahmut dönemindeyse askeri alanda yeniçeri ocağı kaldırılmış ve yerine, kıyafetinden teçhizatına kadar yepyeni bir ordu kurulmuştur. Böylece Osmanlı giyim kuşamında ilk yenileşmeler askeri kıyafetlerde başlamış, ilerleyen zamanlarda yavaş yavaş halka yansımıştır. Öyle ki bu yenilikler önce erkek kıyafetlerinde görülmüş sonra da kadın kıyafetleri batılılaşmıştır (Özer, 2006: 134).

Osmanlı Sarayı'nda ise padişahlar giyim kuşamlarına önem vermiş pahalı ve lüks kumaşlardan dikilen kaftanlar giymişlerdir. Osmanlı halkının giyim-kuşamı saray kıyafetlerine göre daha sade kumaşlardan hazırlanmıştır. Osmanlı Dönemi'nin kadın, erkek, çocuk kıyafetleri sadece farklı büyüklüklerde olup iç gömleği, entari, şalvar ve üste giyilen kaftandan oluşur (Tezcan, 2006: 17).

19. yüzyılın Osmanlı erkek giyimi Batı'nın etkisiyle geleneksel giyim tarzından uzaklaşarak değişim göstermiştir. Devletin önde gelenleri ve memurlarıyla İstanbul üst kesimi zaman içerisinde geleneksel kıyafetler yerine, setre pantolon başta olmak üzere Avrupai tarz kıyafetler giymişlerdir (Özer, 2006: 376).

İstanbulin denilen uzun ceketler ve pantolonlarla başa giyilen fes Osmanlı elitinin yeni erkek kıyafetini oluşturmaktadır. Bu kıyafetlerin kalıpları ve kesimleri, dikiş teknikleri Türk terzilerin bilmediği şeylerdir. Bu nedenle yabancıların yurtdışından kumaş getirterek sipariş üzerine dikiş diktir-dikleri İstiklal Caddesinde mağazalar vardır. Yine bu dönemde saray için dikiş diken atölyeler vardır.

Askeri kıyafetlerse koyu lacivert renkte, ağır işlemeli ceketleriyle tamamen Batı üniformalarının benzeridir. Dönemin sivil kıyafetlerinde İstanbulin ceket, içi astarlı askılı pantolonlu takım elbiselerin giyildiği görülür. Pantolon üzerine ipek veya pamuk gömlekler giyilmiştir. Bu dönemde kol ağzı ve takma yakaların kullanıldığı da bilinmektedir. Giysilerde aksesuar olarak beyaz eldiven, kravat ve mendiller kullanılmıştır. Bu dönemde ayakkabılar, sert, kalıplı, siyah renk, hafif topuklu bot veya çizmelerdir (Tezcan, 2008: 134).

Osmanlıda batılılaşma anlayışı, giyim kuşam tarzından, yaşam ve eğlenceye kadar saraydan alt tabakalara doğru egemen olmuştur. Tanzimat'la birlikte Osmanlı'daki Avrupa tüketim mallarına yönelik düşkünlük, en çok üst kademe yöneticilerinde görülmektedir. İşgal altında olan İstanbul'da, batıya olan özenti ile başlayan

modern yaşam, çay partileri, suareler, kadınların ve erkeklerin şıklık yarışı, roman ve mizah dergilerinde eleştirilmiştir.

Osmanlının ilk balosu 2. Mahmut zamanında Haliç'te bir gemide verilmiştir. Bu şekilde 2. Mahmut'la başlayan batılılaşma hareketi halkı şeklî bir inkılaba hazırlamış görünmektedir. Osmanlı'nın bu dönemde giyimde yapmış olduğu düzenlemeler, ancak belli bir kesim tarafından uygulanmış, geniş halk kitlelerinin kıyafetine yansıyamamıştır (Şahin, 2006: 34).

6. Osmanlı Askeri Giyimi ve Batı Etkisi

17. ve 18. yüzyıllardan itibaren Osmanlı sisteminin işleyişi duraklamaya başlamıştır. Dolayısıyla iç ve dış problemlerini çözmede aciz kalan ve bu sırada Avrupa'nın üstünlüğü ele geçirmesi karşısında paniğe kapılan Osmanlıda, sistem bozulmaya ve çökmeye başlamıştır. İlmiye teşkilatı, tımar sistemi, adalet sistemi, askeri sistem, yeniçeri ocağı bozulmuştur (Kodaman, 2006: 149-158).

Teknolojide olduğu kadar sanatta da kendini hissettiren Avrupa'nın her şeyiyle Osmanlıya sızmaya başlaması, özellikle kılık kıyafet anlayışındaki modernleşme adı altındaki bu değişiklikler, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal ve ekonomik açıdan inişe geçtiği bu döneme rastlamaktadır (Tezcan, 1998-1999: 519).

Osmanlı Devleti'nde askeri alanda modem bir ordu kurma fikri Sultan 1. Mahmut (1730-1754) zamanında oluşmuştur. Ancak yeniçeriler yenilikleri kabul etmeye niyetli olmadığından sık sık ayaklanmışlardır. Daha sonra sultan 3. Selim (1789) zamanında orduda reform özelliği taşıyan girişimler yapılmıştır.

18. yüzyılın ortalarından itibaren muharebe şekillerinin değişmesi ve Osmanlı askeri kıyafetlerinin buna uygun olmaması, yeni kurulan bu ordu için askeri üniformaların değiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Osmanlı ordusunun kullandığı giysiler genel olarak bugünkü anlamda üniforma tanımından çok, küçük ve yerel kumaş tezgahlarının geleneksel ürünlerinden oluşmaktaydı. O yüzden Osmanlı ordusundaki askeri giysiler, büyük bir renk ve biçim zenginliği içindeydi. Hatta bu giysiler, askeri fonksiyonlardan çok, bir tür görsel semboller sistemiydi.

Askeri giysilere aşırı mesaj yüklenmişti ve bu giysiler sanki bir marka, bir amblem olarak algılanmaktaydı. Bu nedenle 3. Selim döneminde batıdaki Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı yeniliklerin ülkede uygulanması hareketleri başlatıldığı zaman, yeniçeri ordusunun mevcut özellikleriyle geliştirilmesinin mümkün olmadığı açıkça görülmüştü (Küçükerman, 1996).

3. Selim'in niyeti özellikle askeri alanda batılılaşma yönündeydi. Bu padişah Osmanlı devletine yeni düzeni (Nizam-ı Cedid) getirecek kadar kararlıydı. Onun en

cesur ama tahttan düşüşüne de yol açan projesi, Avrupai tarzda eğitimli ve giyimli, yeni bir düzenli ordunun kurulmasıydı. Ne var ki yenikliklerden ve Fransız etkisinden korkan ulemanın çoğunluğunun kışkırttığı yeniçerilerin isyanı ile 1807'de tahttan indirildi (Davison, 2005).

Nizam-ı cedidin ilk oluşumunda 3. Selim doğrudan Avrupa ordularının setre pantolonunu almak yerine, eski yeniçeri kıyafetlerini, 18. yy. sonu Avrupa kıyafetlerine en yakın olanını almayı tercih etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez, "üniform" olan bir askeri giyim tasarlama girişimi kararı alınmıştır. Ancak bu "üniform" giysinin tasarımı için gereken standartlardaki değişik kumaşları sağlamak ise daha büyük bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Çünkü eski giyim sistemi, imparatorluğun her yöresindeki yerel dokuma atölyelerinin, geleneksel kimliğini taşıyan kumaşlarıyla kolayca sağlanabiliyordu. Üstelik böylece hem o bölgedeki genel üretim canlı tutuluyor, hem de özel bir dokuma sanayi kurmaya gerek kalmıyordu (Küçükerman, 1996).

Batılılaşma yolunda ilk kıyafet inkılabını yapan padişah Sultan 2. Mahmut (1808-1839) olmuştur (Koçu, 1967). 1808'de tahta çıkan 2. Mahmut 14 Haziran 1826' da orduya Avrupa tarzında yeni üniformalarını giydirip yeniçerileri ortadan kaldıracak reformunu gerçekleştirmiştir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye adını almış olan bu birliklerle, Batı etkilerinin önü açılmış oldu.

7. Osmanlı Kıyafetlerinde Batılılaşma

19. yüzyıl Osmanlı modernleşme hareketi müslim ve gayrı müslim arasında eşitlik ilkesini yaşama geçirme mücadelesi verirken, kılık kıyafet konusunda da bir serbestlik getirmiştir. Nizam-ı Cedid askerlerinin ya da 2. Mahmut dönemindeki kılık kıyafet değişiminin halk tepkisiyle karşılaşması, kamuoyunda bazı geleneksel kalıpların değişimine karşı gösterilen tepkinin bir yansımasıydı (Uzunçarşılı, 1954).

Halktan yükselen tepkiler dini gerekçelerle de destekleniyordu. Ancak gerek 2. Mahmut'un gerekse Abdülmecit'in Batılı kıyafeti benimsemeleri zihniyet değişimine işaret ediyordu (Koloğlu, 1978). Bu gelişme iki açıdan önemliydi. Her şeyden önce, müslim gayrı müslim arasındaki kılık kıyafet ayrımına artık yer olmadığı açıkça ortaya konuyordu. İkinci olarak ise modernleşmeyle birlikte eşit bir toplum meydana getirme koşulları oluşmaya başlıyordu (Oktay, 2003).

Toplumsal değişim ve hareketlilik, birçok konuda olduğu gibi kılık kıyafet konusunda da devletin kontrolünü sarstı. Nihayet Sultan II. Mahmut 1829'da bu sürecin göstergesi olarak bir dizi karar aldı ve kılık kıyafete dayalı tüm eski toplumsal

işaretleri kaldırdı. Yeni düzenlemeyle tüm devlet görevlilerinin fes giymesi zorunlu tutuldu ve farklı fes ve sarıklar ortadan kalktı (Lütfü Efendi, 1999).

1829 düzenlemesi, dini kimliklere veya diğer grup kimliklerine bakmaksızın bütün Osmanlı tebası arasında eşitliği tesis etmeyi amaçlayan 1839 ve 1856 fermanlarının habercisi oldu (Quataert, 2003). Sultan 2. Mahmut dönemindeki kıyafet değişikliğinde pantolon önce askeri giyim olarak kabul edilmiş, daha sonra memurlara da giydirilmiştir. Üst kısmı pantolondan geniş, ama şalvardan dar olan "Elifi" adlı şalvar ise ulema sınıfının giyimi olarak sürdürülmüştür (Küçükerman, 1996).

2. Mahmut, reformlarının kalıcılığını sağlamak ve yeni Osmanlı imajını benimsetmek için kendisi örnek olmuş, lacivert ceketi, püsküllü fesi ve şeritli beyaz pantolonu ile kendi boy resimlerini ve portrelerini yaptırıp bunları devlet dairelerine astırmıştır. Ayrıca kurduğu yeni ordu Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi batılı ressamlara da resimletmesi 2. Mahmut'un reformlarının kalıcılığı ve kararlılığı konusunda önemli bir kanıttır (Germaner, İnankur, 1989).

Ordu kıyafetlerinin batılılaşması, sultanların da batılı komutanlar gibi üniformalar giymelerini gerektirmiştir. Padişahlar daima siyah, lacivert gibi koyu renklerde dikilen takım elbiseler, yanları şeritli pantolonlar, çift sıra düğmeli, önleri ağır ve yoğun işlemeli ceketler giymişler ve başlarına da sarık giymişlerdir (Tezcan, 1998).

2. Mahmut Avrupalı kıyafetini askere giydirmiş ancak sivil memurları, özellikle küçük memurları bu konuda serbest bırakmıştır. Kırım savaşı başlayınca Abdülmecit bütün küçük memurların da setre-pantolon giymesini mecbur tutmuştur. Ancak pantolonla dışarı çıkmayı iç donu ile dışarı çıkmakla aynı kabul eden halkın pantolonu kabullenmesi oldukça zor olmuştur.

Askeri giysi olan setire-pantolon modası halk arasında da yayılmaya başlayınca İstanbul terzileri alaturka bir setire modeli olan "istanbulini" icat etmişlerdi. Bu kıyafette yaka önden iliklenmez fakat yakanın hemen altından İstanbulinin ilk düğmesi başlardı. Eteği tıpkı redingot gibi dizkapağına kadar uzar ve tek sıra bele kadar 5-6 düğme ile iliklenip kapanırdı (Koçu, 1967).

2. Abdülhamid döneminde, İstanbulin yerine diz kapağının altına kadar uzanan geniş etekli, arkası yırtmaçlı alafranga bir ceket olan redingot giyilmeye başlanmış, yakası kolalı frenk gömleği, boyun bağı, yelek ve redingotla aynı kumaştan pantolon beylerin yeni modası olmuştur.

Doğunun rahat giysilerine alışkın olan müslüman Türklerin, abdest almalarında sıkıntı oluşturduğu için, halk arasında yayılması ağır olmuştur. Ceket pantolonun çok yoğun olduğu dönemlerde bile esnaf frenk gömleğine ısınamamış, frenk

gömleği yerine ceket ve yelek, altına mintan giymiş boyun bağı da kullanmamışlardır (Koçu, 1967).

Üst giysi olarak deve tüyü ve siyah çuhadan yapılmış kukuletalı yağmurluk olan avniye Sultan Abdülaziz (1861-1876) zamanında alafrangalığa düşkün olmayanlar tarafından çok yaygın şekilde elli yıl giyilmiştir. Önden düğmeli, kolsuz fakat kolları örtmek için bele kadar pelerinli palto olan makfartan, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'ya gidip gelen alafrangalılık düşkünü pek az kişi tarafından giyilmiştir. Halk üstlüğü olarak yayılmamıştır (Koçu, 1967).

1873'te Osman Hamdi Bey ve Marie de Lanney tarafından hazırlanan ve Viyana'da halka sunulan "Elbise-i Osmaniye" adlı fotoğraf sergisi geleneksel kıyafetten Avrupa modasına geçişe ışık tutmaktadır. 19. yüzyılda Tanzimat reformları ve 1876 (1293) tarihli ilk Anayasa (Kanun-i Esasi); Avrupa ülkeleriyle sürekli ticaret, eğitim ve toplumsal ilişkiler içinde olan Osmanlı toplumundaki kıyafetlerin uğradığı değişimleri yasal bir çerçeve içine oturtmaktadır.

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydını, hem askeri hem teknik alanlarda batılılar tarafından artık dikkate alınacak bir taraflarının olmadığını farketmiş, batı karşısında görünme, onların dünyasında onların gücü ve değeri ile varolmaya çalışmanın şartlarını tartışmaya başlamışlardır (Barbarosoğlu, 2004).

Tanzimat fermanıyla birlikte ivme kazanan batılılaşma, toplumsal ve kamusal alanda yeni bir insan profilini resmeder. Bunun en tipik anlatımına 1874'te İstanbul'a gelmiş olan İtalyan seyyah Edmondo de Amicis'in anılarında rastlanmaktadır. Yazara göre eski Türkiye ile yeni arasındaki mücadelenin bütün safhaları kıyafetlerde görülmekteydi. Alışkanlıklarından dönemeyen Türkler, sarık, kaftan ve geleneksel ayakkabıları tercih ederken, Tanzimatçı Türk, çenesine kadar düğmeli uzun siyah bir İstanbulin, koyu renk bir pantolon giyiyordu. Genç Türkler ise önü açık bir setire pantolon giyerek, küçük zarif kravatlar takıyordu. İtalyan seyyahın ifadesiyle, kaftan giyenle İstanbulin giyenler arasındaki uçurum açıkça görülüyordu (Amicis, 1986).

Cemaatlerin kılık kıyafetlerinde Tanzimat sonrasında dikkat çeken yön, ayrımcılığın terk edilerek ortak semboller üzerinde İttihad-ı Osmani anlayışının hakim olmasıdır. 19. yüzyılda fesin Osmanlı ruhunu yansıtacak ortak bir sembol olarak yaygınlaşması, Osmanlıcılık anlayışının aradaki her türlü farkı gölgeleyen simgesel bir ifadesiydi: Fes, redingot ve pantolon devlet görevlisi sınıfların yeni üniforması haline geldi (Tezcan, 1998). Fes, sarık yerine ulema sınıfı dışındaki bütün memurlara zorunlu tutuldu. Yine bunun gibi, fesle birlikte Osmanlı bürokrasisini tek biçimli hale getiren İstanbulin (Siyah redingot) giyme zorunluluğu getirildi. Fes, İstanbulin ve yeni düzenlemeler, yavaş yavaş batılılaşmış bir bürokrasinin görünürdeki işaretleriydi (Davison, 2005).

Osmanlı döneminde 19. yüzyıl reformlarıyla başlayan ve Batı dünyası ile sürekli doğrudan temas içinde olması öngörülen, reform ve değişimi simgeleyen Osmanlı seçkin erkeğinin, Avrupai kılığını bir fes veya sonra bir kalpak ile bütünleştirmesi, batı kültür formlarının kullanımında Osmanlı Türk modelini ortaya koymuş ve bu modern Osmanlı erkeği, dış dünyaya kendisini "tam bir batılı" olarak göstermek istememiştir (Esenbel, 2000: 18-36).

Fes, onun farklılığını simgelemekte, kıyafetse Osmanlı reformcularının çeşitli düzenleme ve reformlarla imparatorluğu kendi mevcut siyaseti içinde, kendi yerli karakterini koruyarak güçlendirme isteklerini yansıtmaktadır. Fes tecrübesi, Osmanlı çağdaş bireyinin kamusal imajının, "tam bir Osmanlı" ve "tam bir batılı" unsurları arasında bir gidiş gelişinin olduğunu göstermektedir. Çağdaş Osmanlı bireyi, bu yerli ve batılı ikilemini yeni bir karışım haline getirip kendine has şekle sokarak yeni bir tarz oluşturmuştur (Esenbel, 2000: 18-36).

Osmanlı İmparatorluğunda modanın etkisini göstermeye başlaması, Modanın yukarıdan aşağıya doğru devam eden taklit özelliğiyle ortaya çıkar. Osmanlı cemiyetinde batılılaşmanın Saraydan daha aşağı tabakalara devam eden taklide dayalı giyim kuşam ve hayat tarzı, Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet dönemlerinde hız kazanan, bir toplumun kendine ait bir giyinme kültürünü bırakıp başka bir topluma benzeme çabaları birçok tartışmaya neden olmuştur. O dönem yazılan bir çok (Eylül, Genç Kız Kalbi, Sefile, Mai ve Siyah, Kırık Hayatlar vb.) roman, gazete, dergide ve başka eserlerde alafranga yaşam işlenmiştir (Nutku, 1995). Genellikle aşağılanmış bir kişi olan alafranga efendi (batılılaşmış efendi) eğitimiyle doğu-batı unsurlarını bir arada özümseyememiş olması sebebiyle levanten bir kişi olarak tanımlanmıştır (Davison, 2005).

İstanbulini de, Redingotu da, kolalı gömleği de giyenler, üst sınıfların giyinme üslubu ve yöntemi de çeşitli nedenlere bağlı olarak değişmekteydi. Ancak Osmanlılar son dönemdeki fesleriyle olsun, kılık kıyafet özellikleri ile olsun taklit ettikleri batıyla aralarında bir farklılığı korumakta kararlıydılar (Özer, 2006: 376).

Sonuç

Modanın yukarıdan aşağıya doğru devam eden taklit özelliği, Osmanlı'da da batılılaşmanın saraydan aşağı tabakalara doğru yayılmasını sağlamış, taklide dayalı giyim kuşam ve hayat tarzı tüm topluma yayılmıştır. Tanzimat ile başlayıp Meşrutiyet dönemlerinde hız kazanmış olan Avrupa modalarına uyma, toplumun kendine ait giyinme kültürünü bırakarak başka bir topluma benzeme çabaları birçok tartışmaya sebep olmuştur.

19. yüzyılda Tanzimat reformları ve 1876(1293) tarihli ilk Anayasa (Kanun-i Esasi); Avrupa ülkeleriyle sürekli ticaret, eğitim ve toplumsal ilişki içinde olan Osmanlı toplumundaki kıyafetlerin uğradığı değişimleri yasal bir çerçeve içine oturtmuştur. Osmanlıda batılılaşma ve modernleşme çabaları ile başlayan süreçte giyim kuşamla ilgili reformlar ilk olarak ordu da başlamış, devlet memurlarına zorunlu tutulmuş ve sonraları da halka yayılmıştır. Bu reformlar devlet tarafından zorunlu tutulduğu için, gerek asker gerekse halk tarafından zaman zaman direniş süreci yaşanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun reform sürecinde giyim, toplumunun etiket kurallarının bir parçası, çok önemli bir görsel iletişim dili ve toplumsal hiyerarşinin korunmasındaki temel unsurlardan biri olarak görüldüğü için bu yönde tanımlamalar ve tasarımlar gerçekleştirilmiştir. Batılılaşma yolunda ilk kıyafet inkılabını yapan padişah 2. Mahmut, ilk kez, üniform olan bir askeri giyim tasarlamış ve devamında bazı düzenlemelerle tüm devlet memurlarının fes giymesi zorunlu tutulmuştur.

Askeri kıyafetlerde görülen Avrupai tarz toplumun diğer kesimlerinde görülmekte gecikmemiş, devlet memurları ve İstanbul halkı kısa sürede setre-pantolonu tercih etmiştir. Askeri giysi olan setire-pantolon modası halk arasında da yayılmaya başlayınca İstanbul terzileri alaturka bir setire modeli olan "istanbulini" icat etmiştir.

2. Abdülhamid döneminde, İstanbulin yerine diz kapağının altına kadar uzanan geniş etekli, arkası yırtmaçlı alafranga bir ceket olan redingot giyilmeye başlanmış, yakası kolalı frenk gömleği, boyun bağı, yelek ve redingotla aynı kumaştan pantolon beylerin yeni modası olmuştur.

Avrupa kesimi ceket, pantolon, frenk gömleği ve boyun bağından oluşan bu giysiyi, doğunun rahat giyim tarzına alışkın olan Türk erkeklerinin giymek istememesi, halk arasında yayılmasını yavaşlatmıştır. Bunun yerine ceket ve yelek, altına mintan giyilmiş ve boyun bağı da kullanılmamıştır.

Osmanlılar son dönemdeki fesleri ve kılık kıyafetleriyle taklit ettikleri Batı'ya karşı farklılığını korumaya özen göstermiştir. Osmanlı elit tabakasının, Avrupai kılığını bir fes veya kalpak ile tamamlaması, dış dünyaya kendisini "tam bir batılı" olarak göstermek istememesinden kaynaklanır.

19. yüzyıl Osmanlı modernleşme hareketi müslim ve gayrı müslim cemaatler arasında eşitlik ilkesini yaşama geçirme imkanı vermiş, diğer alanlarda olduğu gibi kılık kıyafet konusunda da bir serbestlik getirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti ve özellikle Mustafa Kemal Atatürk'ün kıyafet devriminden sonra batı tek ölçü olmuş bu dönem ve sonrasında, sürekli yenilenen ve dinamik bir çerçeve sunan Avrupa modası takip edilmiştir.

KAYNAKÇA

AND M. (2008). Kıyafetnâmeler ve Giyim Kuşam Albümleri, Sanat Dünyamız Dergisi

ASLANAPA O. (1984). Türk Sanatı, Kervan Yayınları, İstanbul

ATASOY N. (2010). Minyatür Sanatı, Osmanlı Araştırmaları, http://www.os-ar .com

ATASOY N., WALTER B D., LOUİSE W., TEZCAN H. (2001). İpek, Türk Ekonomi Bankası Yay., İstanbul.

BARBAROSOGLU F. K. (2004). Moda ve Zihniyet, İz Yayıncılık, İstanbul

BİNARK İ. (1978). Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı, Vakıflar dergisi, sayı:12, Ankara

CEMİL O. (2003). Siyaset Bilimi İncelemeleri, Alfa Yayınevi, İstanbul (Yay. Haz. Tamer Erdoğan-Yücel Demirel), İstanbul.

CRANE D. (2000). Fashion and its social agendas class, gender and identitiy in clothing, The University of Chicago Press.

ÇETİN Ö. H. (2016). On yedinci yüzyıla Ait Kıyafet Albümlerinde Osmanlı Erkek Giyim-Kuşamı

DURSUN Y. (2009). Geçmişten Bugüne Türkiye'nin Bilim Ve Teknolojide Kat Ettiği Mesafe, Çukurova Üniv. Türkoloji Araşt. Mer.,Ankara

EFENDİ A. L. (1999). Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Yapı Kredi Yay., 2. Cilt

ELMAS H. (1994). Nakkaş Osman ve Levni'ye Ait Surname Minyatürlerinin Kompozisyon ve Renk Açısından İncelenmesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Enst., Konya

ESENBEL S. (2000). Türk ve Japon Modernleşmesi: 'Uygarlık süreci' kavramı açısından bir mukayese, Toplum ve Bilim, sayı: 84

GERMANER S., İNANKUR Z. (1989). Oryantalistlerin İstanbulu, Türkiye İş Bank Yay. İstanbul

GÖNÜL, M., (1975). Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Padişah elbiseleri, Antropoloji, Ankara Üniv. Dil tarih ve Coğrafya Fak. 7, Ankara

GÖRÜNÜR L., ÖGEL S. (2006). Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanılışları, İTÜ Sosyal Bilimler dergisi, C.3, Sayı. 1

DAVİSON H. R. (2005). Osmanlı İmparatorluğunda reform 1856-1876, (1996 Çev: Osman Akınbay), Agora kitaplığı, İstanbul.

KOÇU R. E. (1967). Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Yay., İstanbul

KODAMAN B. (2006). Osmanlıdan Cumhuriyete Çağdaşlaşma Sorunları, Türkiyat Araştırmaları Dergisi

KOLOGLU O (1978). İslam'da Başlık, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara

KÜÇÜKERMAN Ö. (1996). Türk giyim sanayiinin tarihi kaynakları, GSD Dış Tic. A.Ş. yayını, İst.

MAHİR B. (2005). Osmanlı Minyatür Sanatı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

MARDİN Ş. (1991). Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri : Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul

NUTKU Ö. (1995). Tarihimizden Kültür Manzaraları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul

ÖNGE E. (1995). Türk Giyim Tarihi Ders Notları, Selçuk Üniv. Mesleki Eğitim Fakültesini Yaşatma ve Geliştirme Vakfı Yay., Konya

ÖZER İ. (2006). Osmanlıdan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda, Truva Yayınları, İstanbul

ÖZDEMİR N. (2007). Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi, Milli Folklor, 2007, Sayı 73.

QUATAERT D. (2003). Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, (Çev. Ayşe Berktay), İletişim Yay., İst.

ŞAHİN Y. (2006). Türkiye'de Kadın Siluetinde Moda Anlayışı Ve Değişimleri, Dokuz Eylül Üniv. G.S. F. Yayınları, İzmir

TANYELİ S. U. (1996). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İst.

TEZCAN H. (1996). Osmanlı Sarayının Çocukları, Şehzadeler Ve Hanım Sultanların Yaşamları, Giysileri, İst.

TEZCAN H. (2008). Sarayın Terzisi Sadberk Hanım Müzesi, Mas Matbaacılık A.Ş., İstanbul

TEZCAN H. (1998). 16.-17. Yüzyıl Osmanlı Sarayında Kadın Modası, P Dergisi 12, İst.,

TUCHELT, K., NAUMANN R. (1965). 18. yüzyıl Osmanlı Kıyafetleri ve Cemiyeti, İstanbul.

UZUNÇARŞILI İ. H. (1954). Asakir-i Mansure'ye Fes Giydirilmesi Hakkında Sadrazam Takriri ve 2. Mahmut'un Hattı Hümayunu, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yay.,

YETKİN S. K. (1984). İslam Ülkelerinde Sanat, Cem Yayınları, İstanbul

İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİNDE NASİHAT KAVRAMI

Dr. Özlem BAĞDATLI

Özet: Bu makalede nasihat kavramı, Ortaçağ İslam dünyasında yazılan siyaset kitaplarındaki anlamı, yeri ve önemi açısından incelenmiştir. Nasihat, siyaset literatüründe hükümdara ve diğer devlet adamlarına sunulan öğütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nasihatin amacı, yöneticileri eğitmek, eylemlerine yön vermek, tüm hatalarını ve kusurlarını bir ayna gibi onlara yansıtmaktır. Bu açıdan nasihati dile getiren alimlerin üstlendikleri görevin önemi de ortaya çıkmaktadır. Alimler bu zor görevi olması gerektiği gibi yapabilmişler midir? Önlerine çıkan zorluklar nelerdir? İyi bir nasihatin içeriği ve yöntemi nasıl olmalıdır? Bu türden sorulara yanıtlar aranırken sadece doğruları içeren nasihatleri yöneticilere söyleyecek alimlerin taşımaları gereken bilgelik ve cesaret gibi özelliklerine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nasihat, Hükümdar, Alimler

Concept of Advice in Islamic Political Thought

ABSTRACT: This article examines the meaning and importance of the concept of advice in Islamic political books of medieval times. Advice was offered as a set recommendations to rulers and statesmen in political literature. The purposes of advice are to educate the rulers, to give direction their political practices and to show the flaws of their rule. This perspective emphasises the significance of the task of advice-giving scholars.

Did scholars fully achive the purposes of giving advice? What kind of challenges did they cope with? While searching for answers to these questions, this study refers to concrete political knowledge and solid courage that the scholars had to be equipped with.

Keywords: Advice, Ruler, Scholars

Giriş

İslam siyaset düşüncesinde nasihat kavramını ele alan bu çalışmada, nasihat kavramının siyaset kitaplarında yüklendiği anlam, alimler ile yöneticiler arasındaki ilişkide nasihatin önemi siyaset düşünürlerinin eserleri temelinde ortaya konulacaktır. Kimler nasihat etme yetkinliğine sahiptir? Nasihatin amacı nedir? Nasihatin özellikleri ve üslubu nasıl olmalıdır? Nasihat ile eleştiri arasında bir bağlantı kurulabilir mi? türünden sorulara yanıtlar aranacaktır.

Arapça "nush" kökünden türemiş olan ***nasihat*** kelimesi, "başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt; başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret" anlamındadır (Çağrıcı, 2006:408). Farsçada "pend" ile karşılanan nasihat kavramı, Pehlevi diliyle yazılı Zerdüşt dini eksenli kaynaklarda "enderz" kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmış, Türkçede ise "öğüt" kelimesiyle karşılık bulmuştur (Çağbayır, 2007:3681; Ayverdi, 2011:961). Kaşgarlı Mahmut (1008-1105), *Divanü Lügati't-Türk*'de öğüt ile liderlik arasında bağlantı kurmuş, öğüt alan beyin halkına da bilgelik ve erdem dağıtacağını ifade etmiştir (Kaşgarlı, 2005:372).

Nasihat kavramı ayet ve hadislerde de yer bulmaktadır. Kur'an'da iyiliği emredip kötülükten sakındırmak anlamında kullanılan nasihat kavramı "Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Al-i İmran, 3/104) şeklinde geçmektedir. Peygamberlerin, Allah'ın emirlerini topluluklara tebliğ eden nasihatçiler oldukları belirtilmiştir (Araf, 7/62). Peygamber, Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarından birinin de yüzüne karşı nasihatte bulunması veya gıyabında onun iyiliğini istemesi olduğunu belirtmiş, özellikle kendisine nasihat edilmesini isteyenin bu talebine karşılık verilmesini emretmiştir. Buhari şarihi Kurtubi'ye (1214-1273) göre, nasihat farz olup gücü yeten herkes eğer nasihatine uyulacağını tahmin ediyor ve kendisine bir zarar gelmeyeceğini düşünüyorsa bu görevi yerine getirmelidir (Çağrıcı, 2006: 408).

Nasihat içerikli metinler, dünya edebiyatlarında çok eski bir geçmişe sahiptir. "Orta Farsça Dilleri Dönemi" olarak da adlandırılan Eşkânîler (MÖ. 256-MS. 224) ve Sasaniler (MS. 224-651) dönemlerinde, Fars edebiyatının Pehlevi dilinde yazılmış ve günümüze kadar gelebilmiş eski yapıtlarının önemli bir bölümü, ahlak kuralları, ahlaki öğütler ve hikmet dolu cümlelerle doludur. Söz konusu kitaplarda yer alan öğüt ve ibretli sözlerin kaynakları hakkında kesin bilgi yoktur. Ancak yazılış tarzları ve içeriklerinden anlaşıldığı kadarıyla ahlaki içeriklerinin, önemli bir kısmı Zerdüşt'ün kutsal kitabı *Avestâ*'ya dayanır. Bu eserlere edebî değer kazandıran en önemli özellikleri, içerdikleri sözlerin bilgece söylenmiş olmaları, birtakım lâfzî

sanatlardan çok anlamlarının ön planda olması, çoğu zaman şiirsel ifadeler rengine bürünmeleri ve aynı zamanda düşündürücü ve öğüt verici olmalarıdır (Yıldırım, 2005: 52-53).

Hint kültüründe de nasihat edebiyatının ilk kaynaklarına rastlanmaktadır. Hintli bilgelerin hayvanlar üzerindeki gözlemleri "hayvan masalları" dediğimiz türün doğmasına neden olmuş ve Hintliler, hayvanları konuşturarak insanlara söyletemediklerini onlara söyletip siyasi kızgınlıkların hedefi olmadan siyaset yapma ve öğretme yolunu bulmuşlardır. M. Ö. I- IV. yüzyıla tarihlendirilen *Pançanantra,* hayvan masalları serisinin başını çekmektedir. Devlet yönetme, politika ve askerlik sanatı üzerine Kautilya tarafından yazılan *Arthaşastra* da nasihat edebiyatı içinde yer alan eserlerdendir (Kaya, 2006: VII, VIII).

Nasihat edebiyatı, ortaçağ Hıristiyan ve Müslüman dünyasında, hükümdarlara ve onun yardımcılarına öğütler sunan bir siyasi yazın türü olmuştur. Her iki gelenek de VIII.-IX. yüzyıllarda kaynağını geçmişten ve kutsal kitaplardan alarak ortaya çıkmış, XI.-XIII. yüzyıllarda üst noktasına erişmiş ve Avrupa'da Rönesans'a kadar sürerken, İslam dünyasında XIX. yüzyılda son bulmuştur Hem İslam geleneğinde hem de Hıristiyan Avrupa'da yaygın olan nasihat edebiyatında temel kaygı, toplumsal düzen için gerekli olduğuna inanılan hükümdar ve onun kişisel özellikleri ile erdemleridir. Nasihatlerin arkasındaki beklenti, hükümdarı eğitmek ve onun iyiliği için karakterini biçimlendirmektir. Avrupa'da yazılan "Mirrors for Princes" diye adlandırılan eserler, hükümdarın kazanması gereken erdemler, yaşam tarzı, görevleri, yönetim sanatının felsefi ve teolojik anlamı hakkında bilgiler vermeyi amaçlayan bağımsız çalışmalardır. İslam dünyasında yazılan eserler ise yönetimde bulunanlara danışmanlık yapmayı amaçlayan bilgelik edebiyatını, ahlaki nasihat eserlerini içermektedir (Blades vd., 2019:2-4).

Batı siyaset düşüncesindeki "Mirrors for Princes" eserlerinin bazıları şunlardır: Xenophon'un M.Ö. IV. yüzyılda yazdığı *Cyropedia/The Education of Cyrus* adlı eseri, Salisbury'li John (1115-1180)'nun *Policraticus* (Devlet Adamının Kitabı) adlı eseri, Aquinum'lu Thomas (1225- 1274)'ın *De Regimine Principum/De Regno (On The Kingship To The King Of Cyprus)* (Prenslik Yönetim Düzeni Üstüne) adlı eseri, Christiane De Pizan (1364-1430)'ın *The Book of Body Politic* adlı eseri, Machiavelli'nin (1469-1527) *Il Principe/Prince* (Hükümdar) (1513) ve Erasmus'un (1466-1536) *Institutio principis Christiani/Education of a Christian Prince* (Bir Hıristiyan Prensin Eğitimi) (1516) adlı eseri.

İslam siyaset literatüründe de nasihat yazın türüne Nizâmülmülk (1018-1092)'ün *Siyasetname* adlı eseri, Yusuf Has Hacip (1020-1070)'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri, Maverdi (972-1058)'nin *Nasihatü'l-Müluk* adlı eseri, Gazzali (1058-1111)'nin

Yönetim Sırları adlı eseri, Keykavus'un *Kabusname* (1082) adlı eseri, vd. örnek verilebilir.

1. İSLAM SİYASET KİTAPLARINDA NASİHAT

İslam siyaset düşüncesini içeren eserlerde düşünürler nasihatin önemini sıklıkla vurgulamışlardır. Maverdi'ye göre, Allah'ın kitabında indirdiği ve peygamberin lisanıyla dile getirdiği, alınmasını ve uyulmasını emrettiği her şey; önceki filozofların sonrakilere tavsiye ettiği güzel hikmet, faydalı öğüt, şifalı sözlerin hepsi birer nasihattir (Maverdi, 2004:145). Maverdi, kendi döneminin alimlerinden ve yöneticilerinden yaptığı alıntılarda, sultana nasihati gizlemenin ihanet olduğunu, sultana nasihat etmenin aynı zamanda tüm halka nasihat etmek olduğunu ve halka ulaşan nasihatin toplumun düzene girmesini sağlayacağını belirtmiştir (Maverdi, 2004:132). Aristoteles: "Sana nasihatini esirgemeyen kişiden yardım iste." demiştir. Müminlerin emiri Ömer (r.a): "Hatalarımızı bize ulaştıran kimseye Allah rahmet etsin." demiştir. Peygamber de: "Bizi aldatan kimse bizden değildir" buyurmuştur. Arap filozofları nasihat eden kişinin kendisine kardeş olduğunu, bir insanı aldatmanın yolunun ona nasihat etmeyip susmak olduğunu söylemişlerdir (Maverdi, 2004:145).

Keykavus, nasihati, "aklın bezeği, aklın süsü" olarak nitelendirmiştir (Keykavus, 2007: 24). Gazzali, nasihatin önemine vurgu yapmış, hükmetmek niyetinde olan kimsenin başkalarına yapılan vaaz ve nasihatleri kabul ile karşılaması, her karşılaştığı alimden kendisine öğüt vermesini istemesi gerektiğini belirtmiştir. Gazzali, eğer meliklerin imani temeli varsa hikâye ve haberlerle aktarılan nasihatlerin onlara yeteceğini ancak bunlardan etkilenmiyorlarsa, bunların kalplerinden imanın boşaltılmış olduğunu söylemiş ve nasihatlerle düzelmeyen yöneticiyi dini zayıf olmak ve aklın azlığı ile gaflete düşmekle itham etmiştir (Gazzali, 2011: 37, 44). İbn Fîrûz'a göre, bir hükümdar saltanat ve hilafetini sürdürmek istiyorsa alimlerin nasihatlerini can kulağıyla dinleyerek bu nasihatleri en güzel şekilde kabul etmelidir. Sultanlar, her zaman din alimlerinin ve faziletli kimselerin yüzünü görmeye ve onların nasihatlerini dinlemeye istekli olmalıdır (İbn Fîrûz, 2012:81, 235).

Yöneticilerin iktidarlarının devamında bu denli öneme sahip olan nasihatin amacı nedir? Nasihatin içeriği ve üslubu ne olmalıdır? Bu soruların yanıtları siyaset düşünürlerinin eserlerinde verilmiştir.

1.1. Nasihatin Amacı

Nasihatin amacı, yöneticileri izledikleri siyaset ve bireysel ahlakları konusunda doğruya yönlendirmektir. Yöneticiler birçok bakımdan öğüt dinlemeye,

nasihati kabule insanların en layığı görülmüştür. Bu sebeple yöneticilerin öğütle değiştirilmesi ve nasihatle hidayete ulaştırılması gereklidir. Maverdi'ye göre yönetici, nasihatleri dinlemekle kötü ahlak, cehalet ve gaflet ehlinin durumundan uzaklaşacak, hem dünyasını hem ahretini iyi duruma getirecektir. Yöneticiler, insanların en meşgulü, yükleri en ağır olanıdır; işlerinin neticelerini gözleriyle görmekten ve işlerini bizzat takip etmekten uzak kişilerdir. Alimlerin, fakih, vaiz ve zahitlerin meclislerinden uzaktırlar. İsteklerine ters düştüğü zaman, öğütten faydalanmak, verilen öğüde uymak ve nasihati kabul etmek istemezler. Ayrıca kültürlü dostlardan, samimi nasihatçilerden yararlanma bakımından en az şanslı olanlardır. Tüm bu sebepler dolayısıyla yöneticiler nasihate en çok ihtiyaç duyan insanlar olarak görülmüşlerdir (Maverdi, 2004:139-140).

Nasihate muhatap olan kişinin yönetici olduğu düşünüldüğünde, nasihat vermenin alimler için önemli bir sorumluluk ve görev olduğu anlaşılmaktadır. Nasihat veren alimin sözlerinin yöneticide doğru bir karşılık bulması gerekmektedir ki nasihatte hedeflenen amaca ulaşılabilsin. Bu durumda nasihatin özellikleri ve veriliş şekli önem kazanmaktadır.

1.2. Nasihatin Özellikleri

Nasihat, herhangi bir sorunu ve bu sorunun düzeltilmesi için izlenmesi gereken yolu anlatırken tercih edilen bir yaklaşım tarzı, bir yöntem olarak anlaşılmaktadır. Nasihat verilirken konu hakkındaki yargıyı güçlendirmek maksadıyla önce ayet ve hadislerden sonra geçmişteki adil yönetimlerden ve yaşanmış olaylardan örnekler verilir. Bu yolla yaşanılan zamandaki sorunun farkına varmak, örnekler ile kıyaslama yapmak, tarihten ders alarak hata yapmayı önlemek ve ideal olan düşünceye ulaşmak istenmektedir.

İslam alimleri nasihatin usul ve adabıyla ilgili bazı ilkeler benimsemişlerdir. Gazzali'ye göre sözün iyisi az, öz ve etkili olanıdır, nasihat usandırıcı olmamalıdır (Gazzali, 2011:156). Keykavus, nasihatin kısa ve özlü olması gerektiğini, "her nesnenin azı ve özü yeğrektir" sözleriyle anlatmıştır. Keykavus'a göre, söz söylenirken söz hüneri ve sanatıyla bezenmeli ve tatlı dille hitap edilmelidir. Kişi öğüt istemeyince ona nasihat verilmemelidir. Üstün bir kişiye öğüt verilse de işitmeyecektir, onun gibi bir kişiyi kendi rüzgârına bırakmalıdır ki her düştüğünde zorla öğütlensin. Nasihat, yalnızken verilmeli, kalabalık halk arasında kimseye öğüt verilmemelidir çünkü halk arasında öğütlemek kişinin bütün ayıbını ortaya çıkarmak demektir. Keykavus, bu durumu "başa kamçıyla vurmak" deyimiyle karşılamıştır (Keykavus, 2007: 24, 46).

İbn Abdirabbih'e göre, yöneticiye ayıbını söylerken doğrudan yüzüne vurmamalı, çeşitli örnekler verilmeli, yöneticinin kendi ayıbını görmesini sağlayacak bir üslup kullanmalıdır. Nasihat verilirken nasihat edilen kişinin arzularına uymaktan ve düşünmeden bir görüş belirtmekten kaçınmalı; despota, gaddara, deliye ve inatçıya akıl verilmemelidir (İbn Abdirabbih, 2012: 33, 107-108).

Nasihat isteyene nasihatçinin kendi keyfine göre nasihat etmesinin caiz olmadığını belirten Maverdi, nasihatçinin görüşlerini toptan ve aklın gereği üzerine sunması gerektiğini söylemiştir. Kimi zaman kabul edilmesi ağır gelen bir nasihat netice itibariyle övgüye layık, mükâfatı bol, sonucu güzel olabilir. Maverdi bu konuda ayetlerden örnekler vermiştir: "Sizin için kötü gördüğünüz bir şeyde çok hayır olabilir" (Nisa 4/19). "Sizin kötü gördüğünüz şeyde hayır, hayır gördüğünüz şeyde de şer olabilir" (Bakara, 2/16) (Maverdi, 2004: 148).

Nasihate muhatap olan kişi yönetici olduğunda alimlerin bu kurallara uyması zor gözükmektedir. Nasihat etmek bilgelik, dürüstlük, doğruluk ve cesaret gerektiren bir iştir. Bunu gerçekleştirecek alimlerin kimler olduğu önem kazanmaktadır.

2. ALİMLER

Siyaset kitaplarında alim ve bilge insanların, yöneticilere adaletli olma ve iyilikte bulunma yolunu göstermeleri ve bu işleri onlar için kolaylaştırmaları, yöneticilerin de alimlerle görüşerek onların nasihatlerine kulak vermeleri gerektiği belirtilmiştir (İbn Fîrûz, 2012:125).

Nasihat eden kişiler kimlerdir? Peygamberler birer nasihatçi kabul edilmiştir. Onlar, doğru yola iletmekle görevlendirildikleri toplumlara "Ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim." demişler ve bunu tekrarlamışlardır. Din, akıl, ilim ve fazilet ehli şükürle, kalpleriyle nasihati benimsemişlerdir (Maverdi, 2004: 145). Zahitler ve şairler de dönemin âlimleri olarak görülmüşler ve hükümdarlara nasihat vermişlerdir (Gazzali, 2011: 75).[1]

Yöneticilere nasihat veren alimler bazı özellikleri taşımalıdırlar. El- Katib'e göre, erdem bakımından önde olan ve bilgide derinleşen bilginlerin tavsiye ve öğütlerine başvurulmalıdır (Abdülhamid El- Katib, 2007: 50). İbn Abdirabbih'e göre iyi bir nasihatçi, "insanı hayra götüren bir yol ve etrafını aydınlatan bir fenerdir." Sultanlar, dünya hırsı ile dolu olup kendi menfaatleri için dua eden kötü âlimlerden uzak durmalıdır. Hayırlı âlim, sultanın malına açgözlülük göstermeyen ve yanlış işlerden

[1] Abbasi dönemi Zühd şairlerinin halifelere verdiği nasihatler için bkz. I. Abbasî Döneminde Zühd Şairleri - Atilla Yargıcı, *Nüsha*, Yıl: V, Sayı: 19, 2005; Divan edebiyatında nasihat içerikli eserler için bkz. Esma Polat, *XVII. Yüzyıl Divanlarında Nasihat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.

dolayı ona düşmanlık edebilendir (İbn Abdirabbih, 2012: 107-108, 235). Keykavus'a göre, ancak sınanmış, şefkatli dostların nasihatleri kabul edilmeli, her zaman böylesi öğüt veren dostların yanına yalnız olarak gitmeli ve nasihatlerinden faydalanmalıdır (Keykavus, 2007:56).[2] Maverdi'ye göre, melike nasihat edecek kişiler, Allah'tan korkanlar, emanet ehli düşünürler ve din ehli olanlardır. Bu kişiler, melike yönelerek ona hakkı tavsiye ederler, doğru yola yöneltirler, nasihat ederler, onu fesattan meneder, günahlardan uzaklaştırırlar (Maverdi, 2004: 181). Gazzali'ye göre yönetici "maddi hırsı olmayan, nasihatlerinde insaflı olan dürüst alimlerden" öğüt almalıdır (Gazzali, 2011: 31).

Alimlerin erdemli, bilgili, tokgözlü, şefkatli, dürüst, din ehli olmaları beklenmektedir. Bu özellikleri taşıdığı düşünülen alimler, görevlerini yerine getirirken bazı sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bunlardan biri, yöneticilerin kendilerine verilen nasihatlere karşı kayıtsız kalmaları, bir diğeri ise alimlerin söyledikleri sözlerden dolayı cezalandırılmaları korkusudur.

Alimler verdikleri nasihatlere uyulmadığı konusunda şikayetçidirler. Yusuf Has Hacip, hükümdara hitaben, nasihatin insana fayda getirdiğini söylemiş ve zamanındaki gidişattan memnuniyetsizliğini de dile getirirken nasihatin artık tutulmadığını ifade etmiştir: "Emanetin adı var onu yerine getiren nerede; nasihatin sözü var onu tutan nerede. Marufu emreden kim, münkeri nehyeden kim. Satıcılar emanet vasfını kaybettiler, ustalar artık nasihatten vazgeçtiler." (Yusuf Has Hacip, 2006:b. 5395, b. 6471- 6473). Koçi Bey de "Nasihat ile kul zapt olunmaz ve iltifat ile düzeltilmesi mümkün olmaz.", "Bu asrın kulu nasihatleri dinlemez, anlamaz.", "İnsanoğlu kahr ile zapt olunur; yumuşaklıkla olmaz" (Koçi Bey, 2008: 67) sözleriyle nasihatin hem kendi zamanında ciddiye alınmadığını hem de insanları kontrol etmede yeterli olmadığını anlatmak istemiştir. Maverdi, yöneticilerin kendilerine sunulan nasihat hükümleriyle imtihan edildiğini, kimisinin israf ettiğini, kimisinin haddi aştığını, kimisinin bu hükümlerin yolundan ayrıldığını söyleyerek nasihatleri dinlemeyenlerin olduğuna dikkat çekmiştir (Maverdi, 2004: 452).

Güvenilir, bilgili, şefkatli, işinin ehli ve tecrübeli olması beklenen nasihatçinin tüm bu özelliklerinin yanı sıra cesaretli de olması gerekmektedir. Nasihat edilen kişi hükümdar olduğu için zarar görmek hatta canından olmak olasıdır. Nasihat veren alim, sözlerinden dolayı hükümdar tarafından cezalandırılabileceğini de göz önünde bulundurmak zorundadır. İbn Abdirabbih'in *Hükümdar ve Siyaset Kitabı* adlı

[2] Keykavus'un nasihatlerini önemsediği en önemli kişi, kendisinin de aynı soydan geldiğini belirttiği Nuşirevan'dır. Ahbarda (eski kitaplarda) okuduğuna göre, Hulefa zamanında Halife Memun, Nuşirevan'ın mezarını ziyaret etmiş ve oradaki kitabede Pehlevi dilinde yazılı olan öğütleri tercüme ettirmiştir. (Keykavus, *Kabusname*, s. 66.)

eserinde, nasihat eden kişinin yönetici tarafından cezalandırılması olasılığı ortaya konmuştur.[3] Alimin nasihatinden dolayı cezalandırılacağı endişesi onu doğruyu söylemekten alıkoyan en önemli unsurdur.

Nasihat, hükümdarların karakter ve davranışlarını güzelleştirmeleri için bir "ayna" olarak görülmüştür. Nasihat eden alim, aynadan daha kıymetli ve daha parlaktır. Peygamber de "Mümin, mümin kardeşinin aynasıdır" sözüyle aynı görüşü dile getirmiştir. Her türlü kusur ve hatalarını tıpkı bir ayna gibi yöneticilere yansıtması için nasihatin sadece doğruları içermesi ve bu doğruları söyleyecek alimlerin de bilgili ve cesaretli olmaları gerekmektedir. Yöneticiler için insanların en sevimlisi, "kendilerine kusurlarını dosdoğru söyleyen, onlara en yakın olanlar ise kendilerine nasihatte bulunanlardır." (Maverdi, 2004: 143). Yöneticinin yönetimi, yaşam şekli ve davranışlarına yönelik alimlerin verdikleri nasihatler, onun doğru yolu bulacağı ve devleti bu nasihatler doğrultusunda yöneteceği beklentisiyle büyük bir önem taşımaktadır.

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere nasihat, kendisine nasihatte bulunulan kişinin (hükümdarın) hatalı bir davranışı üzerine söylenmektedir. Nasihatle, o kişi bir anlamda tenkit edilmekte ve ona uyması gereken doğru yol gösterilmektedir. Nasihatin içerisinde gizli bir eleştiri olduğu sezilmektedir.

3. NASİHAT VE ELEŞTİRİ BAĞLANTISI

Düşünürler tarafından, yöneticiyi uyarmak ama bununla birlikte ona boyun eğmek, inancın bir gereği kabul edilmiştir. (Koçi Bey, 2008: 21). Nisa/59'da "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin. Sizden olan emir sahiplerine itaat edin." diye ifade edilmektedir. Bu anlayışa göre din, yanlış eylemlerinden dolayı nasihat vererek yöneticileri ikaz etmenin alimlerin görevi olduğunu söylemektedir ancak alimlerin yönetici üzerinde nasihatleriyle bir yaptırım güçleri yoktur. Alim, sadece nasihat etmekle sorumludur. Asıl olan görev, yöneticiye itaattir. Bu durumda nasihatin amacına ulaşması tamamen yöneticinin kabulüne bağlıdır. "Yönetici öyle davranmalıdır ki..." devlet iyi, doğru ve adil yönetilsin; asker güçlü olsun, halk zulüm görmesin, vb. türünden verilen her nasihat, olmuş ya da olması muhtemel bir soruna veya yanlış olan bir duruma işaret etmektedir. Alimler, bir anlamda mevcut yönetime

[3] İbn Abdirabbih, Halife Velid'e nasihat eden Amr bin Utbe'nin, nasihatinden birkaç gün sonra öldürüldüğünü söylemektedir: "İnsanlar Halife Velid'e karşı tavır değiştirdiklerinde Amr bin Utbe ona şöyle demiştir: "Efendimiz, seninle yakınlığımız beni konuşturur, senden çekinmem de beni susturur. Ben görüyorum ki sen benim endişe duyduğum hususlarda güven içindesin. İtaat edip susayım mı yoksa sana şefkat gösterip konuşayım mı? Senden olan her şey kabuldür. Gaybı ancak Allah bilir. Biz ona döneceğiz." Birkaç gün sonra öldürüldü (İbn Abdirabbih, *Hükümdar ve Siyaset Kitabı,* s. 23).

ilişkin itirazlarını, eleştirilerini nasihatlerle dile getirmişlerdir. Bu açıdan nasihat, uyarı ve tenkit niteliği taşımaktadır. Nasihat, aslında üstü kapalı bir tür eleştiridir. Eleştiriye konu olan kişi, yönetici olduğundan üslup da daha yumuşak ve dikkatli olmak zorundadır. Nasihat anlayışı gereği, düşünürlerin üsluplarında incelikli, tedbirli ve özlü olmaya gayret gösterdikleri açıktır. Sorunların tespitinde cesurca davranan düşünürler bile eserlerinin girişlerinde çok kibar ve tedbirli olmaya özen göstermişlerdir. Aşağıdaki ifadeler bu görüşü doğrulamaktadır:

"Saadetli, şevketli, adalet yayan ve kullarını nimetlendiren padişah hazretlerinin cihanın aynası olan nurlu kalplerine gizli olmaya ki..." (Koçi Bey, 2008: 91)

"...Bütün bu zulümler ve zıtlıklar ki ceza gününde [kıyamette] saadetli padişahımdan sorulur. [Hâlbuki] aslında padişahımın haberi yoktur; o halde sorumlu olması reva mıdır? Ya bunun tedbirini almak lazım değil midir?" (Koçi Bey, 2008: 83)

Eleştiride bir kimse veya şeyin iyi ve kötü tarafları ortaya konularak bir değerlendirme yapılır. Nasihatte ise mevcut bir sorun veya kusur olduğu kabulü ya da olabileceği düşüncesiyle, bu sorunun ya da kusurun düzeltilmesi amacıyla kişiye tavsiyelerde bulunulur. Eleştiride tespit ve tenkitte kalınırken, nasihat çözüm yolu sunar. Nasihat bir anlamda eleştiriyi içinde barındırırken bir adım daha atarak sorunun çözümü için yol gösterir. Bu bakımdan nasihat, eleştiriyi içermektedir.

Sonuç

İslam siyaset düşüncesinde nasihat kavramı, yöneticileri doğruya yönlendirmek üzere dönemin bilge ve dürüst alimlerince dile getirilen, din ve ahlak temelli özlü sözler olarak anlaşılmaktadır. Nasihat verilirken, yönetimde görülen herhangi bir sorunun veya hatanın düzeltilmesi için izlenmesi gereken yol gösterilir, tavsiye edilir. Nasihatte benimsenen yöntem, ayet ve hadisler, tarihsel örnekler, hikayeler üzerinden açıklamalar yapmak ve geçmişten hareketle günün sorununu kavramak şeklindedir. Nasihat, dönemin sorunlarına işaret ederken eleştirel tavrı da saklı tutmaktadır.

Nasihatin, yöneticiyi bağlayan bir yönü, hukuki açıdan bir yaptırımı olmamakla birlikte, ahlaklılık ve dini çerçevede tavsiye niteliği bulunmaktadır. Dönemin alimleri birer nasihatçi olarak yazdıkları eserlerinde, ahlak ve din temelinde, hükümdara ve devlet idaresinde bulunan diğer idarecilere ideal olan bir yönetici modeli ve yönetim üslubu ortaya koymaya çalışmışlardır.

Kaynaklar

ABDÜLHAMİD EL- KATİB. (2007). Doğunun Hükümdarı: Siyaset Teorisinin Kayıp Halkası, Tercüme: Güldane Gündüzöz, Soner Gündüzöz, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul.

AYVERDİ, İ. (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul.

ÇAĞBAYIR, Y. (2007). Ötüken Türkçe Sözlük, Ankara.

ÇAĞRICI, M. (2006). "Nasihat", DİA, C: XXXII, İstanbul, TDV Yayınları, İstanbul.

GAZZALİ. (2001). Yönetim Sırları, Çeviri: İbrahim Doğu, Çelik Yayınevi, İstanbul.

İBN ABDİRABBİH. (2012). Hükümdar ve Siyaset Kitabı, Çeviren: Erkan Avşar, BS Yayın, İstanbul.

İBN FÎRÛZ. (2012). Gurretü'l-Beyza Adaletin Aydınlığında, Hazırlayan: Mücahit Kaçar, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

KAŞGARLI M. (2005). Divanü Lügati't-Türk, Çeviri: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

KAYA, K.(2006). "Önsöz", Hitopadeşa:Yararlı Eğitim, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi XLI, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.VII-VIII.

KEYKAVUS. (2007). Kabusname, Farsçadan Türkçeye Çeviren: Mercimek Ahmed, Gözden Geçiren: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul.

KOÇİ BEY. (2008). Koçi Bey Risaleleri, Hazırlayan: Seda Çakmakçıoğlu, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

BLADES L., GRİMMER J., MCQUEEN A. (2013). "Mirror for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governence in the Midieval Christian and Islamic Worlds", October 4, 2013; *Very Preliminary*, http://aalims.org/uploads/Mirrors%20Princeton.pdf Çevrimiçi 31 Ocak 2019.

MAVERDİ. (2004). Siyaset Sanatı -Nasihatü'l-Müluk, Çeviren: Mustafa Sarıbıyık, Ark Yayınları, İstanbul.

POLAT, E. (2018). XVII. Yüzyıl Divanlarında Nasihat, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

YARGICI, A. (2005). I. Abbasî Döneminde Zühd Şairleri, Nüsha, Yıl: V, Sayı: 19.

YILDIRIM, N. (2005). "Fars Öğüt Edebiyatı", Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, yıl V, sayı 16, s. 51-72.

YUSUF HAS HACİP. (2006). Kutadgu Bilig, Çev. Reşid Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

XI- XIII YÜZYILLAR ANADOLU'SUNDA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLERİN SOSYAL VE TİCARİ HAYATLARI ÜZERİNE TESPİTLER

Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK
Bartın Üniversitesi

Özet: 1071 yılında Malazgirt Meydan Muharebesi ile Anadolu coğrafyasının yani Diyar-ı Rum'un Türkler tarafından fethedilmesi Türk ve dünya tarihi açısından önemli bir olaydır. Bu olayın başkahramanı ise XI. yüzyılda İran coğrafyasında kurulmuş bir siyasal yapı olan Büyük Selçuklu Devleti'dir. Yaptığı başarılı fetihlerin sonucunda giderek güçlenen bu devlet nihayetinde kendi bünyesinden Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti, Irak, Suriye, Kirman ve Horasan Selçuklu devletlerini çıkarmıştır. Bu başarının altında yatan ana etkenlerden biri ise siyasi ve askeri tarihi kadar sosyo-kültürel ve ekonomik tarihine de baktığımızda büyüklüğünü kolayca anlayabileceğimiz bu devletin yapmış olduğu fetihlerin yaşandığı coğrafyalardaki halk unsurudur. Türklerin dışında Rum, Ermeni, Süryani ve Yahudi halklardan oluşan bu unsurlar karşılaştıkları bu devletin siyasi, dini, ekonomik ve sosyo-kültürel yapısına kısa sürede adapte olmaya çalışmak sureti ile varlıklarını devam ettirme yoluna giderken kısa sürede bu devlete maddi ve manevi katkılarda bulunmayı başarmışlardır.

İşte biz bu çalışmamızda; söz konusu yüzyıllarda Anadolu coğrafyasında yaşayan ve bu coğrafyaya hâkim yapı olan Selçuklular ile beraber katkı vermiş olan gayrimüslim unsurların sosyal ve ticari hayatları hakkında, dönem hakkında ilmi değeri yüksek bilgiler içeren kaynakları ışığında tespitlerde bulunmak ve bunların paylaşılmasıdır. Bu noktada çalışmamız; konuya genel anlamda bir altyapı hazırlamayı amaçlamış bir giriş, Anadolu'nun Selçuklularca fethinin anlatıldığı birinci bölüm, Anadolu'da XI-XIII. Yüzyıllarda yaşayan gayrimüslim unsurların demografik durumları ve sosyal-ticari hayatlarının anlatıldığı iki ayrı bölüm ile bir sonuç bölümünden oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Anadolu, Selçuklu, Gayrimüslim,

DETECTIONS ON SOCIAL AND COMMERCIAL LIFE OF THE NON-MUSLİMS LIVING OF XI-XIII CENTURY IN ANATOLIA

Abstract: The battle of Malazgirt in 1071 and the conquest of Anatolian geography, namely Diyar-ı Rum, by Turks, is an important event in terms

of Turkish and world history. The protagonist of this event is XI. It is the Great Seljuk State, a political structure founded in the XIth century in Iran. As a result of his successful conquest of this increasingly powerful state in Anatolia from his body finally (Turkey) Seljuk Empire, Iraq, Syria, Kerman and Khorasan has brought the Seljuk state. One of the main factors behind this success is the public element in the geographies where the conquests of this state, which we can easily understand the magnitude of the political and military history as well as its socio-cultural and economic history. Apart from the Turks, these elements of the Greek, Armenian, Syriac and Jewish peoples have been able to contribute to the political, religious, economic and socio-cultural structure of this state in a short period of time.

Here we are in this study; the social and commercial life of non-Muslim people who have contributed to this geography with the Seljuks who lived in the geography of Anatolia in these centuries. At this point, our study; An introduction of the Anatolian conquest of the Seljuks, XI-XIII. centuries in Anatolia. It is composed of two separate sections and a conclusion section describing the demographic situation and social-commercial life of non-Muslim people living in the centuries.

Key Words: Anatolia, Seljuks, Non-Muslims people

GİRİŞ

Selçuklular, Gaznelilerle yaptıkları ve tarih sahnesine belirgin bir şekilde ağırlıklarını koymaya başladıkları 1040 Dandanakan Savaşı'ndan otuz bir sene sonra 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunu yenerek Anadolu'nun kapılarını Türklere açmışlardır. Gerek Türk tarihi ve gerekse İslam tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan Malazgirt Savaşı'nın Selçuklular lehine galibiyetle bitmesinin ayrı bir önemi de, üzerinde daha önce Hitit, Frig, Lidya ve Roma gibi devletlerin hüküm sürdüğü, buna bağlı olarak da heterojen bir kültür mirasına sahip olan ve tarihin her döneminde doğu ile batı arasında bir köprü oluşturmuş Anadolu toprakları üzerinde yaşayan ve Bizans hâkimiyeti altındaki gayr-i müslim halkların artık yavaş yavaş bir Türk-İslam devleti olan Selçukluların kontrolü ve himayesi altına girmesidir.

Selçuklu fetihlerinden önce, bölgenin gayr-i Müslim halkı ağır vergilerden, mezhep ayrılıklarından ve buna bağlı olarak resmi idarenin baskısından, toprak aristokrasisinden, kilise kurumunun giderek bozulmasından, savaş, isyan ve yıldırma politikalarının birbirini takip etmesinden ve tüm bunların sosyal hayattaki menfi etkilerinden oldukça rahatsızlık duymaktaydılar. Bu açıdan bakıldığında ilk İslam Devletlerinden bu yana İslam Devletleri himayesi altında yaşayan gayr-i Müslim halkların huzur içerisinde yaşadıklarını bilen Anadolu'nun bu gayr-i Müslim halkı, kendi

dinlerinden olmasa bile, bu yeni yöneticilerine karşı tepki göstermek bir yana, onlara birer kurtarıcı gözüyle bakmışlar, bu fetihleri kendilerine karşı olmaktan çok Bizans için bir cezalandırma olarak görmüşlerdir. İlk fetihlerin ardından bölgeye göç eden Türklerin de yavaş yavaş yerleşik hayata geçmesi ile aynı dinin mensubu olmayan bu halklar hoşgörü ortamında yüzyıllarca birlikte yaşamışlardır. Selçuklular döneminde gayr-i Müslimlerle olan ilişkilerde İslam Hukukunun genel prensipleri uygulanmıştır. Selçuklu idaresinde yaşayan gayr-i Müslimler İslam hukukunun kendilerine tanıdığı haklardan ve serbestilerden yararlanmışlar, bazı hukuki meselelerini de kendi cemaat mahkemeleri yoluyla çözüme kavuşturmuşlardır. Bununla birlikte Selçuklu idaresine karşı olan görev ve yükümlülüklerini de yerine getirmişlerdir.

İşte bu çalışmada söz konusu unsurların XI-XIII. Yüzyıllar Anadolu'sunun tek hâkimi olan Anadolu (Türkiye) Selçukluları döneminde bölgede yaşayan gayrimüslim tebaanın Sosyal ve ticari hayatı üzerinedir.

I. BÖLÜM: ANADOLU'NUN FETHİ

XI. yüzyılın ikinci yarısı, Anadolu tarihinin, Türk Tarihinin, Bizans Tarihinin ve İslam Tarihinin kesiştiği ve tarihin dönüm noktalarından birini oluşturan bir zaman dilimidir denilebilir. Bu tarihten itibaren Anadolu'da Bizans hâkimiyeti yavaş yavaş sona erecek ve Anadolu'nun Türklerin hâkimiyetine girmesiyle birlikte burada İslamlaşma süreci de başlamış olacaktır. Anadolu'nun İslamlaşması Türk tarihinin olduğu kadar İslam tarihinin de en önemli hadiselerinden biridir. Anadolu'nun Türkler tarafından fethiyle başlayan bu süreç XIV. Yüzyılın ortalarına kadar devam edecek ve Anadolu'nun İslamlaşması tamamlanmış olacaktır.[1] Anadolu'nun fethi ve burada meydana gelen Türk yerleşmesi, XI. Yüzyılda İran'da kurulup güçlü bir imparatorluk haline gelen Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndaki etnik ve demografik gelişmelerle ilgilidir. XI – XII. Yüzyıllarda İran, Horasan ve Azerbaycan bölgeleri, çoğunluğu yeni Müslüman olmuş Türk nüfusu ile dolmaya başlamıştı. Büyük Selçuklu Devleti için, bu bölgede yığılan halkın ihtiyaçlarını gidermek, onlara yaylak ve kışlak tahsis etmek ve onları düzen ve intizamın bozulmaması açısından uygun bir takım hizmetlerde kullanma gereksinimi ve ihtiyacı doğmuştu. Başka bir deyişle, bu nüfus potansiyeli Büyük Selçuklu Devleti'nin toprak limitini zorluyordu. Bu da beraberinde, nüfusun uygun bir araziye aktarılması meselesini gündeme getirmişti. O tarihlerde, bu yer için en uygun bölge Anadolu olarak tespit edilmişti. Böylelikle Büyük

[1] Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 110; Nevra Necipoğlu,, "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)", *Cogito*, 29, Selçuklular, İstanbul, 2001, s. 84-85.

Selçuklular Bizans'a karşı cihat ve gazâ görevlerini de yerine getirmiş olacaklardı.[2] Türkler daha 1071 Malazgirt Savaşı'ndan önce, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da "din uğrunda muharebe eden gaziler" olarak görüldüler. Bizans'ın çeşitli sebeplerle zayıf olan bu doğu eyaletleri Türk akınlarına fazla mukavemet edememekle beraber yine de direnç göstermeye çalışıyorlardı. İşte bu devirden itibaren artan Türk göçleri XIV. yüzyıla kadar devam etmişti. Büyük çoğunluğunu Müslüman Oğuzların (Türkmenler) teşkil ettiği, fakat aralarında Kıpçaklar, Karluklar, Halaçlar ve hatta Uygurların da bulunduğu Türkler, başta Mâverâünnehir olmak üzere Hârizm, Horosan, Azerbaycan ve Arrân bölgelerinden Anadolu'ya akıyorlardı.[3]

Selçuklular, Anadolu'ya, ilk önceleri Çağrı Bey ve İbrahim Yinal gibi büyük komutanların idaresinde akınlar ve seferler düzenliyorlardı. Beş yıl süren bu Anadolu seferinden sonra Çağrı Bey, kardeşi Tuğrul Bey'e "Anadolu'ya girebileceklerini, orada kendilerine mukavemet edecek bir kuvvetin bulunmadığı " haberini veriyordu.[4] Anadolu'nun Türkler tarafından ciddi bir şekilde ele geçirilmesi ise 1073 yılında başlamıştı. Türkler Anadolu'ya ilk defa olarak Selçuklular zamanında derli toplu olarak yerleştiler. Etnik itibariyle bu Türklerin büyük kısmı Oğuzlar olmuştur.[5]

1048 Pasinler ve 1071 Malazgirt Savaşları ile Anadolu'yu kendilerine yurt tutmayı başaran Selçuklular, bölgenin gayr-i Müslim halkını da siyasi olarak hâkimiyetleri altına alınmıştır. Gayr-i müslim halk, başta bölgenin yeni sahiplerini, Müslüman Türkleri yani Selçukluları yadırgamışlarsa da, daha sonraları bu durumu benimsemişler, en azından bölgenin eski sahipleri Bizans'ın yönetimine tercih etmişler, hatta Selçuklu yöneticilerinden memnun kalmışlardır.

II. BÖLÜM: Anadolu'da XI-XIII. Yüzyıllarda Yaşayan Gayrimüslim Unsurların Demografik Durumları

Mısır'dan Çin sınırına, Kafkaslardan Yemen'e kadar dünyanın büyük bir kısmına hâkim olan Selçuklular, bu geniş coğrafyada değişik inançlardan insanları idare eden bir siyaset gütmüşlerdir. Sünni Müslüman olan Selçuklular, bu inanç sisteminin her durumda savunucusu olmak ve rakiplerine karşı onun müdafi olmayı kendilerine bir görev bilmişlerdir. Bunun yanında düşman olmamakla birlikte, ülke topraklarında

[2] Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000 – 1300)", *Selçuklulardan Bugüne El Kitabı*, Ed. Ahmet Nezihi Turan, Grafiker Yay., Ankara, 2004, s. 15.
[3] Ocak, *a.g.m.*, s. 110-111; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 2000, s. 49; Ali Sevim – Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1995, s. 30 – 31.
[4] Sevim – Yücel, *a.g.e.*, s. 31-33, 34.
[5] Robert Irwin, "İslami Dünya Sisteminin Doğuşu", *İslam Ülkeleri Tarihi*, Ed. Francis Robinson, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 81 – 82; Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, TTK Yay., 1981, s. 195.

Selçukluların inancını paylaşmayan kesimler de mevcuttu. Bu kitleler daha çok "gayr-i Müslim" veya "zımmî" olarak adlandırılan insanlardı. Bunların da Selçuklu ülkesinde bir takım hakları ve görevleri mevcuttu.[6]

Bu noktada Selçuklu dönemi Anadolu'sundaki gayrimüslim tebaanın demografik durumuna bakacak olursak; Anadolu'da farklı dinlere ve mezheplere mensup halkların yaşıyor olduğu gerçeğini ilk olarak kabul etmeliyiz. Peki, kimdir bu gayrimüslimler? Bunlardan Rumlar Anadolu halkının nüfus ve nüfuz bakımından en önde geleniydi. Ermeniler, özellikle Selçuklunun Anadolu fetihlerine başladığı Doğu Anadolu bölgesinde konuşlanmışlardı. Süryaniler ve bunlara nispeten az sayıda Yahudi de Anadolu'da bulunmaktaydı.

Anadolu'ya adlarını veren, Türklerden önce nüfusun en kalabalık bölümünü oluşturan Rumların en eski çağlardan bu yana Anadolu'da oturdukları, zaman içinde varlıklarını devam ettirdikleri, Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ile bu dini kabul ettikleri bilinmektedir. Ancak, bu halkların Hıristiyanlığın farklı mezheplerini kabul etmesi ile bir kısmına Rum, bir kısmına da Ermeni denilmiştir. Rumlar, Selçuklu fetihleri ile beraber savunması elverişli yerlere çekilmiş, kalan Rum köyleri de daha çok vadi kesimlerinde konuşlanmıştır. Özellikle Ürgüp yöresindeki kayalıklar içinde kalabalık bir Rum nüfus yerleşmiş bulunuyordu. Türkler onların burada Türk şartlarına tabi olarak yaşamalarına karışmadılar. Türklerin hem şehirlerde ve kalelerde hem de kırsal kesimlerde giderek çoğalmaları Rumları etkiliyordu. "Yabancı ve dinsiz" olan Türklerin gelişleri onları rahatsız etmişti. Bir kısım Hristiyanlar ise Hristiyan kalan bölgelere göç ediyordu. Savaşları ve çatışmaların olduğu bölgelerden de diğer bölgelere göçler yaşanıyordu. Böylece Türklerin gelişinden önce az olan Anadolu'nun yerli nüfusu sonraki yıllarda, özellikle Türklerin geldiği ilk bölgeler itibariyle epeyce azalmıştı. Bununla birlikte Türk nüfus her geçen gün artıyordu. Yine de, XII. Asrın sonlarında bile, Konya, Kayseri ve Sivas gibi en önemli Türk merkezlerinde bile Hristiyan nüfus azımsanmayacak derecedeydi. Konya'da yaşayan Rumlar Bizanslılardan itibaren şehir içinde ve köylerde yaşıyordu. Selçuklular döneminde şehirlerdeki nüfusu Müslüman Türkler ile Rum ve Ermeniler oluşturuyordu. Ancak şehir halkı durumunda görülen Rumlar ve Ermeniler en iyi tahminle şehir halkının %50'sini oluşturmaktaydı. Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Pontus Devleti, Çukurova'daki küçük Ermenistan Krallığı ve Trakya bölgeleri dâhil edilmeksizin, Selçuklu fetihlerinden sonra Anadolu nüfusunun %90'ını Türkler, geri kalan %10'unu

[6] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü,* Ötüken Yay., İstanbul, 2003, s. 377 – 378; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dini Siyaseti ve İslam Alemi*, 2002, s. 292.

da çoğunluğunu Rumların ve Ermenilerin oluşturduğu diğer gayr-i Müslim unsurlar oluşturuyordu.[7]

Ortodoks mezhebinden olmayan Gregoryenler, Rumlardan ayrılarak Ermeni milletini oluşturmuşlardı. Etnik bir topluluk olarak Ermeniler dördüncü yüzyılın başlarında Hristiyanlığı kabul etmişlerdi.[8] Selçuklulardan önce Ermeniler, Bizans İmparatorluğuna tâbi olarak Doğu-Karadeniz kıyıları, Gürcistan ve Armenia ile Vaspurakan adı verilen Van gölü havzasında, iki büyük aile kolunun (Bagratuni ve Ardzruni) yönetimlerinde, krallık adıyla zikredilen küçük siyasal birlikler halinde bulunmaktaydılar.[9] Bizans'ın Selçuklu hamleleri karşısında sürekli gerilemesi, Ermenilerin yaşadığı bölgelerin kolayca Türklere geçmesini mümkün kılmıştı. Türk fetihleri sonucunda Kilikya ovası, Maraş, Tarsus, Antep, Urfa Bölgesi Bizans'tan tecrit edilmiş, bölge Ermenilere kalmıştı. Ermeniler buralarda küçük prenslikler kurmuşlardır. Ermeniler, merkezi ve güney Anadolu'nun şehirlerinde daha XII. asırda hatırı sayılı bir unsur teşkil ediyordu.[10] Selçuklularla birlikte Türk hâkimiyetine rağmen Erzincan büyük bir Ermeni kenti olarak kalmıştır. Ermeniler hemen hemen sultanlara sadakat göstermişler ve kendilerine iyi davranıldığını düşünerek, yalnızca ölen kralları için yas tutmakla yetinmişlerdir. Ermeniler bu sadakatlarından dolayı Osmanlı tarihinde "sadık millet" anlamında "millet-i sâdıka" olarak nitelendirilmişlerdir. Ancak onlar da I. Dünya Savaşı sırasında Fransız İhtilali ile dünyaya yayılan milliyetçilik akımından etkilenmiş ve emperyalist güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda kendilerini desteklemesinden de faydalanarak ayaklanmışlardır.

Selçukluların ilk fetih dönemlerinde Malatya ve Urfa şehirlerindeki nüfus çoğunluğunu Süryanî ve Ermeniler teşkil ediyordu. Alparslan'ın Suriye seferi yıllarında Urfa'da 20.000 Süryanî, 8.000 Ermeni bulunuyordu. XIII. Asrın başlarında bile bu şehirlerdeki Süryanî ve Ermeni nüfusu yine çoğunlukta idi. Anadolu Selçukluları döneminde Malatya civarında bulunan Barsuma manastırı, Süryanîlerin önemli bir dini merkezi idi. Bir havari adına kurulan manastıra Suriye ve Iraktan bile ziyaretçiler geliyordu. Süryanî Kilisesi, her ne kadar ilk asırlarda Doğu Hıristiyanlığının liderliğini elinde bulundurmuş ise de bir taraftan kendi içinde yaşadığı teolojik problemlerle, bir taraftan da Roma ve Bizans kiliselerinin baskıcı tutumlarından dolayı gün

[7] Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1988, s. 181; Tuncer Baykara, I. *Gıyaseddin Keyhüsrev (1164 – 1211)*, TTK Yay., 1997, s. 61; Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür ve Sanat Yay., İstanbul, 2004, s. 235; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul, 1974, C. I, s. 14; Baykara (2004), *a.g.e.*, s. 235; Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara, 1997, s. 14-15.

[8] Tankut Soykan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler*, Ütopya Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 210.

[9] Ali Sevim, *Genel Çizgileri ile Selçuklu – Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., 2002, s. 41.

[10] İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbuL, 1953, s. 69.

geçtikçe zayıflamış, İslamiyet'in de Süryanî Kilisesi'nin hâkim olduğu bölgelere nüfuz etmesinden sonra taraftarlarını kaybederek, bugünkü duruma gelmiştir. Süryanî tabiri çeşitli ırklara mensup olmalarına rağmen, bugün bir Hıristiyan mezhebi ve kilisesi taraftarlarının adı olarak kullanılmaktadır.[11]

Anadolu'da, XII. Asırda küçük bir azınlık halinde de Yahudilere rastlanmaktadır. M.S. 70 yılında Roma İmparator'u Titus Kudüs'ü almasına müteakip Yahudileri katliama tabi tutmuştur. Bunlardan bazılarını Mısır'a çalışmaya götürmüş, bir kısmını da sürgün etmiştir. Bu kovuşturmadan kaçabilen Yahudiler Anadolu'ya göç etmiş, burada dini ve kültürel yapılarını devam ettirmişlerdir. Bizanslılar döneminde Anadolu'nun iç kesimlerinde küçük bir Yahudi cemaatinin bulunduğu bilinmektedir. Antalya'da oturan Yahudiler ise kentin Selçuklularca fethinden sonra da burada ikametlerini sürdürmüşlerdir. Selçuklular dönemindeki Yahudilerle ilgili bilgiler daha çok Eflâki'nin eserinde yer almaktadır. Eflâki, Hz. Mevlana devrinde Konya'da bir Yahudi mahallesinin ve burada şarap içen bir hahamın bulunduğundan bahseder. Selçuk Türkleri arasında Musevîler bulunduğunu ve hatta Konya Selçuk Sultanlarından birinin bir Yahudi veziri olduğu bilinmektedir. Selçuklu ülkesindeki Yahudilerin çoğu, XII. Yüzyıldaki ticari gelişmeyi görerek dışarıdan geliyorlardı. Onlar da Ermeniler ve Süryanîler gibi genelde, Türk Egemenliği altında yaşamaktan memnun idiler. Bunu, Antalya'da yaşayan Yahudilerin, şehrin Selçuklularca fethinden sonra bile buradan ayrılmayarak ticari faaliyetlerine devam etmesinden anlayabiliriz.[12]

Sonuç olarak ise; XI. yüzyılın son çeyreğinde Müslüman–Türk nüfusu giderek yoğunlaşan bir oranla Anadolu şehirlerine ve diğer yerleşim birimlerine göç etmekteydi. Haçlı seferlerinden önce Türkler Anadolu'nun batı sahillerine kadar genişlemişlerse de, I. Haçlı seferinden sonra, bu yerleşim alanı Anadolu'nun iç kesimlerine doğru kaymış ve buradaki Türk yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Türkiye Selçukluları idaresine giren Orta ve Doğu Anadolu'daki bu şehirler gayr-i Müslim yerli halkını muhafaza etmekle birlikte, bölgeye göç eden Müslüman - Türk kitleleriyle birlikte Türk-İslam kültürü altına girmeye başlamıştır. Müslümanlarla gayr-i Müslimlerin bir arada yaşadığı bu şehirlerde her yönde bir etkileşim ve iletişim söz konusuydu. Bu şehirlerin başlıcaları XI. ve XIV. Yüzyıllar arasındaki konumlarını değerlendirildiğinde Ahlat, Erzurum, Sivas, Konya ve Malatya gibi şehirlerdi.

---

[11] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980, s. 75; Mehmet Çelik, *Süryanî Kilisesi Tarihi, I*, 1987, 44-71.

[12] Eflâki, Şemseddin Ahmed el-Ârifî, *Menâkıbu'l Ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959, s. 342; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler,* 1979, s. 213.

III. BÖLÜM: Anadolu'da XI-XIII. Yüzyıllarda Yaşayan Gayrimüslim Unsurların Sosyal ve Ticari Hayatları

Anadolu'da Türk nüfusunun oranı ne olursa olsun, yine de her yerde çok sayıda Müslümanın bulunmadığı bir gerçektir. İlk akınların yol açtığı tahribata karşın ve hatta bundan ötürü, yerliler Türklere karşı sistematik bir biçimde düşmanlık duymamışlardır. Çoğu kez bu fetihleri, kendilerine karşı olmaktan çok Bizans için bir cezalandırma olarak yorumlamışlardır. Ayrıca, bazen, Bizans içinde yaşayanlar Bizans'a karşı Türklerden yardım istemişlerdir. Böylece, Türk fetihlerini önlemek isteyenler kadar kolaylaştırmak için de çaba sarf edenlerin olduğu da söylenilebilir.[13]

İşte bu gerçekten hareketle, dönemin gayri-Müslim tebaasının sosyal hayatlarına baktığımızda aşağıda belirteceğimiz durumlar ortaya çıkmıştır.

Selçuklular Dönemi Türkiye'si, İslam dünyasının diğer bölgelerine nazaran, gayr-i Müslimler ile Müslümanlar arasındaki faaliyet ve ilişkiler bakımından daha çok örnek bulmanın mümkün olduğu bir dönemdir. Günlük hayatta görülen eğlenceler, yaslar, matemler ve müşterek ziyaretgâhlar, toplum hayatındaki iç içe bir yaşantı olduğunu göstermektedir. Türkiye Selçuklularına en parlak dönemini yaşatan Alâeddin Keykûbâd 1230 tarihinde Yassı Çimen Savaş'ını kazandıktan sonra şehre döndüğünde, kendisini Müslüman âlim ve şeyhlerin yanında, Hıristiyanların da yanlarında papazları olduğu halde karşıladıkları görülmektedir. Müslümanların sevinç gösterilerine katılmayan bir grup Hristiyan'ın bir tepe üzerinde kendilerini izlemekle yetindiklerini gören Keykûbad onların arasına girerek törenlerinde çan çalmalarına ve ilahilerle şarkılar söylemelerine müsaade ettiğini açıklamış, bunun üzerine şenlik içerisinde hep birlikte şehre girilmiştir. Keykûbad'ın meclisinde Hıristiyan âlimlerin de çok itibar görüyor olması, gayr-i Müslimlerin bu devlet içinde hoşgörünün yanında kendilerine saygı duyulduğunun da bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.[14]

Ermenilerin, Konya'da eğlence yeri sayılabilecek mekânlar arasında bir meyhanelerinin bulunduğu ve buraya Ermenilerin gittiği belirtilmektedir.[15] Gayr-i Müslimlerden çeşitli zümrelerin, Selçuklu hükümdar ve Sultanların vefatı sebebiyle üzüntü duydukları ve onların cenaze törenlerine katıldıkları görülmektedir. Bunun yanında ulemadan ve şeyhlerden ölenlerin de cenaze törenlerine iştirak ettiklerini görmekteyiz. Bunun en güzel örneği de Mevlânâ'nın cenazesine birçok gayr-i Müslim'in katılmasıdır. Selçuklular döneminde, Anadolu'da gerek Hıristiyan halkın önceden beri ziyaret ettikleri, gerekse Müslümanların gelişi ile ortaya çıkan yeni ziyaretgâhlar vardı. Bunlardan bir kısmı Hıristiyanlarca da Müslümanlarca da kutsal

[13] Cahen, *a.g.e.*, s. 203.
[14] Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Yay., 2019, s. 150 – 151; Mehmet Şeker, *Anadolu'da Bir arada Yaşama Tecrübesi,* DİB Yay., 2012, s. 68.
[15] Togan, *a.g.e.*, s. 209.

sayılan ve her iki toplumun birlikte giderek ziyaret ettikleri yerler haline gelmişti. Yine bu dönemde Anadolu'da birçok Türkmen şeyhi veli olarak kabul ediliyor, ölümlerinden sonra da onların mezar ve türbeleri birer ziyaret yeri oluyordu. Bu durum Anadolu'yu bir evliyalar diyarı haline getirmişti denebilir. Müslümanlarla gayr-i Müslimlerin toplum içinde kaynaşmasının bir sonucu, bir kısım Hıristiyan halk, bazı Müslüman evliyalarının türbelerini ziyaret ederek, onun maneviyatından yalnız Müslümanların değil kendilerinin de yararlanma hakkı olduklarına inandığını göstermektedir. Örneğin Aksaray yakınlarındaki Obruk'da her taraftan gelen Müslim ve gayr-i Müslim pek çok ziyaret ettiği bir bölge bulunmaktadır. Bu yerde bulunan mağaralarda bir takım heykeller ve mumyalanmış cesetler, ayrıca bir kilise ile bir de cami bulunuyordu. Müslümanlar bu cesetleri Hz. Ömer devrinde (634-644) devrinde orada şehit düşmüş mücahitlere ait olduğunu düşündükleri için gelip ziyaret ediyor ve burada namaz kılıyorlardı. Hıristiyanlar da bu cesetleri sahiplenmişlerdi ve kendilerine ait sayıyorlardı. Onlar da bu bölgeye gelerek kiliseye gidiyorlar ve ibadet ediyorlardı. Sivrihisar'da Comnenus Kilise'si de hayvan hastalıklarının iyileşmesine faydalı olduğu inancı ile ortak olarak ziyaret edilen bölgelerdendi. Gevvâle Kalesi'nin bulunduğu Takkeli dağı eteğinde, bir dere yatağı içinde Charioton Manastırı ya da filozof Eflatun'un vücudundan arta kalanların orada gömülü olduğuna inanıldığı Eflatun Manastırı da denilen manastır, pek çok kişi tarafından ziyaret edilmekteydi. Eflatun ile ilgili olan bu efsane günümüze kadar gelmiştir. XII. Yüzyılın sonlarında, Romalılara karşı olan Teodore Balsamon, insan ruhuna karşı saygı duyan Türklere teslim olmayı, insan ruhunu tehdit eden Franklara teslim olmaya yeğ tutmuştur. Bu tip ziyaretgâh yerlerine Anadolu'nun daha birçok yerinde rastlamak mümkündür. Bunlardan gayr-i Müslim halk ile Müslüman halk ortaklaşa yararlanmışlardır.[16] Bu bakımdan bu insanların birbiriyle kaynaşıp bir arda yaşamanın en güzel örneklerini verdikleri söylenebilir.

Dönemin gayri-Müslim tebaasının ticari hayatlarına baktığımızda ise yine karşımıza Sünni İslam kaideleri çerçevesinde bir takım ilginçliklerin ortaya çıktığını müşahede etmiş oluyoruz.

Türk fetihlerinden sonra kentlere yönelen Türkmenler bir yandan kentler içinde yerli halklarla birlikte yaşayıp yeni mahalleler oluştururken; bir bölümü mevcut kentlerin yakınında yeniden kent kurmayı denemişlerdir. Ancak yerleşenlerden çok, kentsel yaşamaya hazır olmadıklarından, köyleri tercih eden Türkmenlerin yoğunlukta olması sonucu, kentlerdeki nüfusu artırmak için, dervişler tımar sahibi yapılarak kentlere yerleştirilmiş ve bir miktar daha nüfus, bu sayede kentlere çekilmiştir. Dervişlerin kurdukları zaviyeler etrafında oluşturulan bu mahalleler ise yapıyla aynı adı alarak gelişmişlerdir. Bununla birlikte XII. Yüzyılda ustalık gerektiren

[16] Şeker, *a.g.e.*, s. 70 -71.

zanaatlar genellikle yerli halkın, gayr-i Müslimlerin elindedir. Mimarlar, duvar ustaları gibi dallarda uğraş veren zanaatçılar genellikle gayr-i Müslimlerdir. Her ne kadar Anadolu'ya yerleşen Türk grupları içerisinde de çeşitli ustalar bulunmaktaysa da, yerli ustaların daha ince bir işçilikle çalışıp, üretim yaptıklarının farkına varan yönetici Türkler yeni yerleşimleri sırasında yerli ustaları kullanmayı tercih etmişlerdir. Yapılaşma dışında yerli sanayide de yerli hakların söz sahibi olduğu görülür. Öyle ki; Erzincan halkının önemli bölümünü oluşturan Ermeniler dokumacılık sektörünü ellerinde tutarken, Erzurum'da yaşayan Ermeniler maden işleme sektörünü; Antalya ve Alanya civarındaki Ermeniler Kuyumculuk sektörünü, Aksaray'da yaşayan Rumlar ise halı dokuma sektörünü ellerinde tutuyorlardı.[17]

Bütün bunlara karşın Türkmenler, bir süre sonra göçebe yaşam tarzı içinde kendi soyunu devam ettirme kaygısından ve üretimin günlük ihtiyaçları üzerine kurulu olmasından kurtularak; ticaretin getirdiği ekonomik getirinin farkına varıp, sadece soy devamlılığı uzaklaşarak, günlük kâr getirisi olan ekonomik yaşama geçmişlerdir. Bunun sonucunda da, kendi üretiminde bulunan ve sektörel olarak elinde tuttuğu, et ve süt ürünleri ile bunların yan ürün sektörünü pazar ekonomisi için sürerek, karşılıklı ihtiyaç gidermeyi öğrenmişlerdir. Bir süre sonra kendi kendine yeten doğal ekonomi, giderek kentler arası ticaretten bölgeler arası ticarete dönüşerek gelişmiş ve ticaret yaygınlaşmıştır. Ticaretin getirisi ile yapılan inşaatlar sonucunda kentler büyümeye başlamıştır. Kendi ürününü dış pazarlara süren feodaller yani yerel yöneticiler, yapılan bu ihracatın karşılığında yerli zanaatçıların yaptığı kimi ürünleri beğenmeyerek, Mısır, Suriye, Bağdat, Çin, Orta Asya, Şiraz, Gürcistan, Kafkasya, Rusya gibi yerlerden çeşitli ürünler getirerek bunları iç pazara sürmüştür.[18] Selçuklular döneminde gayr-i Müslimlerin ticaret hayatındaki nüfuzlarının ne olduğu hususunda ise "Anadolu Selçuklularında Serbest Meslekler" adlı makalesinde Erdoğan Merçil şunları söylemektedir: "Zaman zaman özellikle yabancıların yaptıkları araştırmalarda Anadolu'da yaşayan zanaatkâr ve ticaret erbabının çoğunlukla gayr-i Müslimlerden oluştuğu ileri sürülmektedir. Ancak bu çalışmamamız sırasında aşağı-yukarı on beş meslek grubunun dışında isim olarak gayri Müslimlere rastlanılmamıştır. Sözgelişi tespit edilen 31 mimardan üçü gayr-i Müslim'dir. Gerisi Türk veya Müslüman'dır. Otuz iki tabipten 7-8'i gayr-i Müslim'dir. Ticaret hayatında tespit ettiğimiz isimler arasında 19 Müslüman tüccara karşı iki Avrupalı vardır. Bu durum yazılanların aksine özellikle 13. yüzyılda Anadolu'da Türk İslam toplumunun iş hayatında artık çoğunluğa sahip olduğunu göstermektedir.[19] " Ancak Mustafa Akdağ'ın

[17] Ertuğrul Danık, *Ortaçağ'da Harput,* 2001, s. 59.
[18] Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehrinin Gelişmesi Üzerine Bazı Gözlemler", *Vakıflar Dergisi* VII, 1978, s. 53-74.
[19] Erdoğan Merçil, "Anadolu Selçuklularında Serbest Meslekler", *Cogito,* Selçuklular, 29, İstanbul, 2001, s. 150.

bu konu ile ilgili düşünceleri ve yorumu daha farklıdır: Anadolu şehirlerinin Selçukluların eline geçmesinden bahisle, burada bulunanların, yani şehirli Hıristiyan halkın "azınlık" statüsüne düşmelerine rağmen bu durumdan memnun olduklarını belirtir. Ticaretin bu gayr-i Müslim zümrelerin elinde olduğunu ve yeni oluşan bu Türk zümrelerinin onlar için yeni tüketici ve pazar oluşturduklarından bahseder. Hatta Anadolu'daki birçok şehirde, Türkmenlerin hayvan yetiştiriciliğine devam etmek amacıyla yaylalarda oturduklarına, bir kısmının da tarım amacıyla köyleri tercih ettiğine işaret ederek, Hıristiyan nüfusunun fazla olduğunu söylemektedir.[20] Ancak tüm bunlara rağmen, Erdoğan Merçil'in düşüncelerine de paralel olarak, önceleri Anadolu ticari hayatının kontrolünü ellerinde tutan gayr-i Müslim cemaatin 13. yüzyıl ve sonraları için artık yavaş yavaş ticari hayattaki eski nüfuzlarını yitirmeye başladıkları düşünülebilir. Selçuklu Devlet yöneticilerinin de gayr-i Müslim cemaatin ticarette daha faal olabilmeleri için zaman zaman onlara belli ayrıcalıklar ve imtiyazlar verdiği, kolaylık tanıdığı görülmektedir. Gıyaseddin Keyhusrev'in çıkardığı bir ferman bu açıdan önemlidir: "Bu günden sonra bütün Rum ülkelerinde ne ticareti yapılırsa yapılsın ve oradan hangi tüccar geçerse geçsin, vergiden (bac), geçiş ücretinden, ilave ve fazla rüsumdan muaf tutulmuştur. "Gıyaseddin Keyhusrev devrinde, ticari faaliyetlerin gelişmesi sonucu Türk ve Rum tüccarlar büyük ticari merkezler arasında ticaret yapabiliyorlar ve bu tip faaliyetler karşılıklı iletişimin artmasına sebep oluyordu.[21]

SONUÇ

Türklerin fethine kadar Anadolu, uzunca bir süre Hıristiyan Bizans'ın kontrolünde kalmış gayrimüslim tebaa kendilerine yapılan zulümden dolayı Türk Fetihlerini Bizans'a karşı bir cezalandırma olarak görmüşlerdi. Şu bir gerçekti ki dini, siyasi ve iktisadi açıdan kötü durumda olan Anadolu'nun Selçuklularca fethi ile yeni bir dönem açılmış oldu. Yerel halk başlarda bu yeni yöneticilerine karşı kuşku ile bakmış olmasına rağmen daha sonraları özellikle de dini hürriyetlerine hiç karışmayan Türklere karşı sempati duymaya başlamışlar ve dehasında gayr-i Müslimlerin Selçuklularca korunduğunun ve himaye edildiği durumlara şahit olmaya başlamışlardır. Selçuklular ise ticari hayatta da gayr-i Müslimlere kolaylıklar tanımış ve bu sayede ticari hayatın canlı tutulmaya çalışılmıştır.

[20] Akdağ, *a.g.e.*, s. 13- 15.
[21] İbn Bîbî, *Selçuknâme*, I, Trc. Mükrimin Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 174.

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, I, İstanbul, 1974.

Baykara, Tuncer, I. *Gıyaseddin Keyhüsrev (1164 – 1211),* TTK Yay., 1997.

Baykara, Tuncer, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür ve Sanat Yay., İstanbul, 2004.

Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler,* 1979.

Çelik, Mehmet, *Süryanî Kilisesi Tarihi, II*, 1987.

Danık, Ertuğrul, *Ortaçağ'da Harput*, 2001.

Eflâki, Şemseddin Ahmed el-Ârifî, *Menâkıbu'l Ârifîn*, nşr. Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959.

Irwin, Robert, "İslami Dünya Sisteminin Doğuşu", *İslam Ülkeleri Tarihi*, Ed. Francis Robinson, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 81 – 82.

İbn Bîbî, *Selçuknâme*, I, Trc. Mükrimin Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi, İstanbul, 2007.

Kafalı, Mustafa, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Ankara, 1997.

Kafesoğlu, İbrahim *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü,* Ötüken Yay., İstanbul, 2003.

Kuban, Doğan, "Anadolu Türk Şehrinin Gelişmesi Üzerine Bazı Gözlemler", *Vakıflar Dergisi* VII, 1978, s. 53-74.

Merçil, Erdoğan, "Anadolu Selçuklularında Serbest Meslekler", *Cogito,* Selçuklular, 29, İstanbul 2001, s. 150.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 2000.

Necipoğlu, Nevra, "Türklerin ve Bizanslıların Ortaçağda Anadolu'da Birliktelikleri (11. ve 12. Yüzyıllar)", *Cogito*, 29, Selçuklular, İstanbul 2001, s. 84-85.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Anadolu", *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 110

Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dini Siyaseti ve İslam Alemi*, 2002.

Pehlivanlı, Hamit, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri (1000 – 1300)", *Selçuklulardan Bugüne El Kitabı*, Ed. Ahmet Nezihi Turan, Grafiker Yay., Ankara 2004, s. 15.

Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1995.

Sevim, Ali, *Genel Çizgileri ile Selçuklu – Ermeni İlişkileri*, TTK Yay., 2002.

Soykan, Tankut, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslimler*, Ütopya Kitapevi, İstanbul, 1999.

Şeker, Mehmet, *Anadolu'da Bir arada Yaşama Tecrübesi,* DİB Yay., 2012..
Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, TTK Yay., 1981.
Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1980.
Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Ötüken Yay., 2019.
Umar, Bilge, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1988.

MAGNA CHARTA LIBERTATUM'A HAZIRLIK: CLARENDON YASALARI

Doç. Dr. Pınar ÜLGEN
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Özet: Kral Stephen'dan tacı geri aldıkları zaman Kral Henry'nin hükümdarlığı sırasında kralın yerel birlikler tarafından kazanılan gücünü kontrol etmek için Kral Henry II tarafından getirilen bir dizi reformun kanıtıdır. Clarendon yasaları, 1164 yılında kral II. Henry döneminde kilise mahkemelerinin yetkilerini sınırlandıran ve piskopos seçimlerinde kralın denetimini arttıran yasalardır. 1164 yılında İngiltere'nin Clarendon bölgesinde toplanan din meclisine, kral II. Henry tarafından kabul ettirilmiştir. Bu yasaların içeriği, devlet ve din ilişkilerinin düzenlemesiyle ilgili maddelerden oluşmaktadır. Hatta bu yasaların kabul ettirilmesi sırasında bazı üzücü olaylar da yaşanmıştır. Hatta bunlardan bir tanesi ilk defa bir kralın pişmanlık duymasına sebep olmuştur. Şöyle ki II. Henry, Canterbury piskoposu olan eski dostu Thomas Becket ile tartışmayı göze alma pahasına bu yasaları meclisten geçirmiştir ve kilise ve devlet ilişkilerini devlet yararına yeniden düzenlenmesine vesile olmuştur. Bu yasalar, 1166'da Clarendon'da yayınlanmıştır. Aynı zamanda bu yasaların kabulü sırasında büyük bir jüri kullanılarak ceza hukuku prosedürlerini iyileştirme çabasıyla ülkede işlenen en ciddi suçlar hakkında Kral tarafından hakimleri bilgilendirecek olan suçla ilgili adli bir prosedür de oluşturulmuştur. Bu çalışmamızda ise Magna Carta öncesinde İngiltere'de kabul edilen ve ettirilen ve de İngiltere'nin ilk yasaları olan Clarendon yasaları hakkında bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Avrupa, İngiltere, II. Henry, Clarendon Yasaları.

THE PREPARATION OF THE MAGNA CHARTA LIBERTATUM: THE CLARENDON LAWS

Abstract: It is evidence of a series of reforms introduced by King Henry II to control the king's power gained by the local troops during King Henry's reign when King Stephen retrieved the crown.

Clarendon's laws are laws that restrict the powers of church courts during the reign of King Henry II in 1164 and increase the control of the king in the Bishop's election. In 1164, it was accepted by the king Henry II to the

congregation was held in the Clarendon region of England. The content of these laws is composed of articles related to the regulation of state and religion relations. Even during the adoption of these laws, there were some sad events. One of them even caused a king's regret for the first time. That is, II. Henry passed these laws to parliament at the expense of arguing with his old friend Thomas Becket, the Bishop of Canterbury, and was instrumental in reorganizing church and state relations for the sake of the state. These laws were published in Clarendon in 1166. At the same time, a judicial procedure for the crime, which would inform the judges about the most serious crimes committed in the country, was established by a large jury during the adoption of these laws. In this study, we will try to make an assessment of the Clarendon's laws, which are considered and accepted in England before the Magna Carta, which are the first laws of England.

Key Words: Middle Ages, Europe, England, Henry II., The Laws of Clarendon.

Magna Charta Lıbertatum'a Hazırlık: Clarendon Yasaları

Clarendon yasaları Magna Charta Libertatum'dan önce II. Henry döneminde oluşturulmuş olan yasalardır. 1154–1189 yıllarında Plantagenet'lerin ilk kralı olan II. Henry, güçlü ve feodal bir imparatordu. II. Henry, Kral Stephen döneminden kalan karmaşık dönemi düzeltmek için uğraşmıştır (Davies, 2011:382-383; The Chronicle of "Benedict of Peterborough,1170). Dolayısıyla Kral Stephen'ın dönemindeki siyasi düzensizliği ortadan kaldırmak için yeni bir hukuk sistemi oluşturmuştur (Schaff, 1882, s. 71). Böyle bir girişimde bulunmasının bazı sebepleri vardı. Şöyle ki II. Henry dönemi başlangıçta feodal lordlar tarafından yönetilmekteydi. Cezalar ve kanunlar, ülkeden ülkeye değişiklik göstermekteydi. Halk ve lordlar arasında bir tartışma olursa bu durum, yerel mahkemelere yönlendirilirdi (Biancalana, 1988:436-438). II. Henry'nin bu reformları, bir nevi feodal lordlara yönelik olarak hazırlanmıştı (Salzman,1967:18).

II. Henry'nin amacı, İngiltere'ye yeniden barış ve düzeni getirmekti. Bunun için de ilk iş olarak kralsız dönemde aristokrasinin elde ettiği yetkileri sınırlandırma yoluna başvurdu. Ayrıca derebeyleri de kontrol altına aldı. Farklı vergi sistemleri getirerek birlik oluşturmaya çalıştı. Bunun yanı sıra II. Henry, hem İngiltere hem de Normandiya dükalığında önemli konuların ele alındığı "Writs" adlı mahkeme emirleri sistemini de kurdu. Burada işkence yoluyla sorgulamaları kaldırarak normal kanıtlama yöntemini getirerek jüri sistemini oluşturdu (Pilati,2014:92). Sonraki yıllarda ise II. Henry, kraliyet ailesine ayrıcalıklar verdi (Goff,2008:124). II. Henry'nin İngiltere'si Hristiyan dünyanın ilk modern krallığı haline geldi (Goff, 2008:85).

II. Henry, yaptığı yeni reformlar ile İngiltere'de Common Law yani Genel Hukuk sistemini oluşturmuştur ve de hiçbir İngiliz kralının yapmadığı gibi geniş ve güçlü bir imparatorluk kurmuştur (Appleby,1962:12,13,44).

Burada ilginç olan nokta, II. Henry'nin bu yenilikleri yaparken kilise mahkemeleri ve din adamlarının ayrıcalıkları konusunda kararların alınmamış olmasıdır. Dolayısıyla kraldan yayılan hukukun üstünlüğü konusunda daha önceki dönemde I. William ya da Fatih William tarafından ortaya konan mazeret ve din mahkemelerinin ayrılması konususnun daha çok incelenmesi gerekmekteydi (Ülgen, 2017:67-80). Çünkü sonuçta cinayet işleyen ve bir kilise mahkemesinde mahkum edilen bir din adamı bunun için neredeyse cezasız bırakılmaktaydı. II. Henry, tüm ülkede kurulmuş adalet meselelerinde tek tip bir laik otoriteye sahip olmaktan endişe duyuyordu ve anarşi sırasında kayda değer güç ve zenginlik kazanmış olan kilise üzerinde daha fazla denetim yapma konusunda kararlıydı. Bunlar, kralın hukuk sistemini yeniden düzenlemesi için geçerli nedenlerdi. Bu nedenle kilisenin yetkilerini sınırlandırmaya karar verdiği sırada kendisine yardımcı olması için Canterbury başpiskoposu Thomas Becket'i seçmiştir. Becket ise kendisini kralın tarafında gösterme konusunda hiç tereddüt etmemiştir (Kyzlinlova,1995:99-100).

Ancak bu noktada kilise yasasının ahlaki standartlara karşı işlenen suçlarla ve kamu suçlarıyla mücadele için kurallar düzenlemesi gerektiği de gözden kaçmamıştır. Örneğin, "Kanunlara göre tüm suçlar, kamuya açık olarak kabul edilir" ifadesi, Gratian'ın Decretium(Kararname) adlı eserine göre (1140) (Decretum Gratiani,1615), kullanılan standart kanonik metinlerin koleksiyonu dikkate alınarak açıklanmıştır. II. Henry'nin reformlarının da arkasında yatan bu ilke, belirsiz teoriden daha fazlasını ifade etmekteydi. Bu durumun somut sonuçları olmuştur. Şöyle ki düzenli kurallarla işleyen ve "dış forum" olarak adlandırılan kilisenin yasalarına aykırı davranan kamu mahkemeleri geliştirilmiştir. İngiliz kilise mahkemeleri sıkça suç işleriyle ilgileniyordu. Kral II. Henry ve Başpiskopos Thomas Becket arasındaki tartışmaların ardından kilise, bütün suç unsurlarında kutsal emirlere göre hareket etme hakkını tekrardan elde etmiştir (Cheney, 1936; Duggan,1962; Fraher, 1978:347).

Ortaçağ kanunlarında suç ve cezai yaptırımlarla ilgili çok ayrıntı bulunmaktaydı. Bu, din hayatın bir köşesine çekildiği anda ve ahlaki özel bir meseleye dönüştürüldüğü anda günümüze kıyasla tuhaf karşılanabilir.

Suçluların kilisenin kurallarına aykırı kovuşturması, Clarendon hükümleri tarafından açıklanan aynı jüri raporu ile halk şöhretiyle başlatılmıştır. Günümüzde mahkemelerde bulunan büyük jüri, kökenini 1166 yılında Kral II. Henry'nin çıkardığı Clarendon Hükümlerinin izlerini taşımaktadır (Helmholz, 1983:613).

Aslında Clarendon yasaları, Kral II. Henry'nin hükümdarlığı sırasında var olan kargaşa dönemini düzeltmek için getirilen bir dizi reformun kanıtıdır (Stubbs,1921: 170-73). Ve burada Clarendon Kurul kararı tarafından hazırlanan prosedür uyarınca şüpheli suçlular, kraliyet adaletinden önce huzura çıkarılır ve suçlulukları veya masumiyetleri, Tanrı'nın kararıyla belirlenirdi. Bu, soruşturma yönteminden ve ciddi suçlardan şüphelenilen kişilerin sunumundan sonra değişen koşullara adapte edilmiş ve uyarlanmıştır. Böylece ortak ceza hukuku prosedürünün özü olarak tanıdığımız iki aşamalı iddianame ve yargılama süreci uzamıştır(Helmholz,1983:613). .

Adli ilişkilerde monarşinin yeni rolünü oluşturan belgelerin ilki aslında bu Clarendon yasalarıdır. Kraliyet mahkemelerinin ayrılması konsunda sıkı bir denetim kurmuştur ("Constitutions of Clarendon", In Select Historical Documents of the Middle Ages, 1896:11-16) . Böylece lord ve onların mahkemeleri ile kilise ve kilise mahkemeleri üzerinde tacın gücünü ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bu yasanın en dikkat çekici maddeleri şöyledir: Clarendon yasalarına göre papanın davranışlarının büyük bir çoğunluğu aforoz etmek gibi durumlarda İngiltere kralı ile açıklığa kavuşmuştur. Ülkede din adamlarının gücünün azaltılmaya tacın gücünün ise arttırılmaya çalışılması durumu, Clarendon yasalarının sekizinci maddesinde belirtilmiştir (("Constitutions of Clarendon", In Select Historical Documents of the Middle Ages, 1896:14).

Bu yasalarla II. Henry, monarşiyi kilisenin adli hiyerarşinin üzerine koymuştur. Dördüncü maddeye göre din adamları kralın izni olmadan oradan ayrılamazlardı. Yedinci maddeye göre ise meslekten olmayan memurlar afarozdan korunmaktadır ki; din adamlarının yargıya kraldan önce getirilmesiyle bu gerçekleştirilmektedir. Sekizinci madde ise mahkemelere başvurulması durumunda kilisenin bazı konulardaki başarısızlıklarından sorumlu yetkili makam olarak kral ve onun denetimi, belirleyici unsur olarak kabul edilmiştir (Salzman,1967:177).

Clarendon Kurul kararının kaynakları, özel incelemenin nesneleri olmuştur (Turner, 1968:1). Bir düşünce okulu, bu yasanın prosedürünü inovasyon ürünü olarak görmüştür. Bu, özellikle Maitland'ın görüşü (Maitland, 1889) ile bağlantılıdır. Muhtemelen bugün hâkim olan görüşün ne olduğu konusu, bu yasadaki inovasyon unsurlarını aşağı çekmektedir. Bu görüş, English Historical Review'de 1941 tarihli bir makalede Bayan Naomi Hurnard tarafından en açık ve ikna edici bir şekilde sunulmuştur (Hurnard, 1941:374). Şöyle ki İngiliz yerel mahkemelerinin önceki zamanlardaki kullanımlarında bu yasanın prosedürü ile bağlantılı emsaller bulunmaktadır. Şöyle ki İngiliz krallarının 1166 yılından çok önce tacın yani karllığın önemiyle ilgili soruları yanıtlamak için yeminli erkeklerin sorgulandığı belirtilmiştir (Hurnard,

1941:380-96). Böylece Clarendon yasalarında şerifler yoluyla kraliyet gücü tarafından resmi bir jürinin kurulmasına açıklık getirilmiştir (Salzman, 1967:184).

Clarendon Hükümlerinin metni ve maddeleri ise aşağıdaki şekildedir ("Constitutions of Clarendon", In Select Historical Documents of the Middle Ages, 1896:11-16):

1164 yılında Alexander'ın papalığının 4. Yılında, İngiltere kralı II. Henry'nin 10. Yılında bu mutabakat ve soruşturma, kral Henry'nin atalarının saygınlığı, özgürlüğü ve geleneklerinin bir kısmının gözlemlenmesi ve krallıkta tutulması için yapılmıştır. Ve din adamı ve kralın adaleti arasındaki uyuşmazlıklarla krallığın baronları, gümrük ve onurlarla ilgili olarak soruşturma, başpiskopos ve piskoposların din adamları ve krallığın baronları ve şeflerinin huzurunda yapıldı. Ve Başpiskoposlar, baronlar, soylular ve krallığın büyükleri Canterbury'den Başpiskopos Thomas ve Yorklu başpiskopos Roger ve Londra piskoposu Gilbert ve Winchester Piskoposu Henry ve Ely Piskoposu Nigel ve Norwich Piskoposu William ve Lincoln'den piskopos Robert ve Chichester'dan piskopos Hilary ve Jocelin Salisbury Piskoposu ve Chester piskoposu Richard ve Exeter Piskoposu Bartholomew ve Robert Hereford Piskoposu ve le Mans'ın Piskoposu ve Roger tarafından tanınan bu gelenekler bağışlandı. Worcester'ı seçti; ve de kralın ve mirasçılarının egemenliği altında iyi niyetle ve kötü kararlar olmadan aşağıdakilerin varlığında doğruluk sözü üzerinde sıkıca tutmak ve gözlemlemek için söz verdi: Robert Leicester, Reginald Cornwall Kontu ,Conan Bretagne Kontu , John Eu Kontu , Roger Clare Kontu , Geoffrey Mandeville Kontu, Hugo Chester Kontu, William Arundel Kontu, Kont Patrick,William Ferrara Kontu, Richard de Luce, Reginald de St. Walerio, Roger Bigot, Reginald de Warren, Richer de Aquila, William de Braiose, Richard de Camville, Nigelde Mowbray, Simon de Bello Campo, Humphrey de Bohen, Matthew de Hereford, Walter de Medway, Mauassa Bisetlisteward, William Malet, William de Curcy, Robert de Dunstanville, Jocelin de Balliol, William de Lanvale,William de Caisnet, Geoffrey de Vere, William de Hastings,Hugo de Moreville, Alan de Neville, Peter'ın oğlu Simon,William Malduitchamberlain, John Malduit, John Marshall,Peter de Mare ve diğer birçok şef ve krallığın asilleri ve din adamları gibi meslekten olmayanlar.

Clarendon Tüzüğü-1164

1. Kiliselerin tavsiye ve sunumla ilgili rahip olmayan kişiler ve katipler arasında bir tartışma varsa, kralın mahkemesinde değerlendirilirdi ve feshedilmesi gerekirdi.

2. Kiliseler, hiçbir zaman ücretleri kraldan onun rızası ve imtiyazı olmadan veremezdi.

3. Kralllığın yargıcı tarafından çağrılan ve herhangi bir şeyden suçlanan katipler, onun mahkemesine gelmelidir ki onun orada olma sebebine cevap verebilsin. Ve o, kilise mahkemesinde buna cevap vermelidir. Böylece kralın yargıcı kutsal kilise mahkemesinde ilişkilerin ne şekilde taşınacağını görmek için gönderilmelidir. Katip, suçlu bulunursa ya da itiraf ettirilirse kilise, onu daha fazla korumamalıdır.

4. Bu durumda krallıktan kralın izni olmadan çıkmak, başpiskoposlar, piskoposlar ve insanlar için yasal değildir. Ve eğer kral, lütfederse ve de dışarı çıkarlarsa ki onların hiçbirinin gidiş, kalma ya da geri dönüşlerinin olmayacağına ve de kral veya krallığın zarar görmeyeceğine dair güvence verilmelidir.

5. Aforoz etme sırasında kalıcı olarak bir rehine verilmemelidir ve yemin de ettirilmemelidir; fakat sadece kilisenin mahkemesinden önce teminat ve teslim güvencesi, kendilerine ait olarak mutlak hale getirilebilir.

6. Rahip olmayanlar, piskoposun huzuruna gelen güvenilir tanıklar ve yasal suçlamalar ile suçlanmamalıdır. Böylece ve de ondan sahip olması gerekenleri kaybetmemesi gerekir.Ve eğer cezalandırılırlarsa hiç kimse, onları suçlamayı talep etmemeli ya da istememelidir. Piskopos tarafından talep edilen şerif, mahallenin veya kasabanın on iki yasal erkeğinin piskoposun yanında yemin etmesini sağlamalıdır ki; onlar, bu konuda vicdanlarına göre gerçeği tezahür ettireceklerini göstermelidirler.

7. Kralın elinde bulunan malikane hizmetkarlarından hiçkimse, aforoz edilmemelidir. İçlerinden birinin toprakları,-baştaki kral değilse- yasaklanmamalıdır. Eğer o, kralın toprağında ise ve onun adaleti altındaysa ve de eğer krallık olmazsa ona göre adalet istenmelidir. Bu şekilde kralın mahkemesine ait olanlar feshedilmelidir. Ayrıca dini mahkeme ile ilgili olanlara ilişkin olarak her ikisinin de tedavi edilebilmesi için gönderilmelidir.

8. Temyiz ile ilgili konularda piskopostan başpiskoposa kadar gidilebilir. Eğer başpiskopos, adaleti sağlama konusunda başarısız olursa, onlar, sonuçta krala onun emriyle ihtilafın emriyle Başpiskopos mahkemesine sona erdirilebilmesi için gidilmesi gerekir; ancak Kralın rızası olmadan daha ileriye gidilmemelidir.

9. Bir katip ile rahip olmayan biri arasında kavga çıkarsa veya rahip olmayan ve herhangi bir kiracılıkla ilgili bir konuda katip arasında katibin kilise mülküne bağlamak istediği herhangi bir kiracı ile ilgili uyuşmazlık olursa meslekten olmayanın ücretle işten çıkarılması konularında on iki tane yasal adamın soruşturması kralın adalet şefi kararı ile kendisinin adaletinin huzurunda kiracının kilisenin mülküne mi yoksa mesai ücretine mi ait olup olmadığı belirlenmeldir. Ve kilise mülküne ait

olduğu kabul edilirse dini mahkemede dava açılmalıdır; ancak her ikisi de aynı piskopos veya baron sahibine bağlı olanlar değilse mesai ücretine tabi ise, kralın mahkemesine dava açılmalıdır ve kralın mahkemesine bu durum rica edilir. Ama her ikisi de aynı piskopos veya barondan önce kefil olursa bu ücretin garantisi, dava mahkemesinde kabul edilmelidir; bu şekilde yapılan soruşturmaya göre mülkün ilk sahibi olan kişi, dava kanıtlanıncaya ve suçu kabul edilinceye kadar mülk edinme haklarını kaybetmemelidirler.

10.Kim şehre veya kaleye kralın malikanesine Piskopos tarafından çağrılırsa herhangi bir suçtan dolayı onlara cevap vermelidir.Onu göz altına almak kesinlikle doğrudur. Fakat o, kralın baş şefinin ki kasabanın kanunun çağrılara cevap vermesi ile onu zorlamasını istemesine kadar aforoz edilmemelidir. Ve eğer kralın hizmetkarı bu konuda ihmal edilirse, bu durum kralın merhametinde olmalı idi. Ve de piskopos, bundan sonra kimi ziyaret ederse etsin dini adaletle suçlanırdı.

11. Krallıktaki başpiskoposlar, piskoposlar ve kralı başta tutan bütün insanlar, bir baronluk gibi kralın mülküne sahiptirler ve kralın adaletine ve hizmetçilerine cevap verirler ve tüm gümrük ve görevleri krala saygılı şekilde yerine getirirlerdi. Diğer baronlar gibi onların da kral veya mahkeme kararlarında baronlarla birlikte, yaşam veya uzuv kaybı için bir karar verilinceye kadar bulunmaları gerekirdi.

12.Bir başpiskopos ya da bir manastır ya da kralın aleyhine manevi bir durum olduğunda, buradaki karar, onun elinde olmalıdır. Buradaki tüm gelirleri kazandıklarından elde etmesi gerekir. Ve kilisenin sağlanmasına gelince, kral, kilisenin daha önemli kişilerini çağırmalıdır. Kralın kendi kilisesinde, seçim, kralın rızasıyla ve bu amaç için çağırdığı krallıkta bulunan kişilerin danışmanı ile yapılmalıdır. Ve orada kutsanmadan önce seçilen kişi, krala, hayatı, üyeleri ve dünyevi onurları ve de emrini koruduğu için saygı ve nezaket gösterecektir.

13. Krallığın soylularından biri bir başpiskopos, piskopos ya da başpiskoposu görevden aldıysa, kralın şahsen ya da aileleri aracılığıyla adalet yapmaya zorlamaları gerekir. Ve eğer şans eseri bir kimse haklarının efendisine hakaret ederse başpiskoposlar, piskoposlar ve başpiskoposlar, onu krala memnuniyet vermeye zorlamaları gerekirdi.

14. Bir kilise ya da mezarlık, kralın adaletine aykırı olarak, kiliselerin içinde ya da kilisede bulunup bulunmadıklarına bakılmaksızın, kralın haksızlığına uğramış olanların taşlarını tutmazdı.

15. Bono verilmesiyle veya bono vermemesi gereken borçlarla ilgili ricalar, kralın yetki alanına girerdi.

16. Rustiklerin oğulları, doğdukları bilinen topraklarında efendinin izni olmadan bir düzen kuramazlardı.

17. Dahası söz konusu kraliyet adetlerinin ve onurlarının bir kaydı, yukarıda belirtilen başpiskoposlar ve piskoposlar, saygın ve sayısız baronlar, krallığın soyluları ve yaşlıları ve de efendisi kral Henry ile birlikte bereketli Meryem'in Arınma gününden önceki dördüncü gün Clarendon'da yapıldı. . Dahası kutsal ana kilisenin, lord kralının ve bu yazıya dahil olmayan krallığın baronlarının pek çok ve büyük adetleri ve de onurları vardı. Ve onlar, kutsal kiliseye, krala, mirasçılarına ve krallığın baronlarına karşı korunabilirlerdi ve sonsuza dek göz ardı edilemez şekilde gözlemlenebilirlerdi.

Clarendon Hükümleri -1166.

1.İlk olarak, yukarıda bahsedilen kral Henry, tüm baronlarla barışın korunması ve adaletin gözlenmesi üzerine çalışmıştır. Bu durum, pek çok ülkeler, on iki tanesi kanun adamı olan pek çok yüzlükler, dört tanesi kanun adamı olan her bir ilçen onların doğru söyleyeceklerine dair yemin etmelerine bağlı olarak acaba onların yüzlüklerinde ya da ilçelerinde kralın kral olduğu andanitibaren hırsız, katil veya hırsız olarak suçlanan kişi hırsız ya da katil olarak anılıp anılamayacağına karar verilecektir. Ve yargıçların bunu kendilerinden önceki şeriflerel soruşturmasına izin verelim.

2. Kral kral olduğundan itibaren onlardan kabul edilen ya da hırsız katil olarak anılanların yeminiyle bulunan o, onun tutuklanmasına izin verir ve suyun mahkemesine gider ve ona kral kral olduğundan itibaren hırsız katil olmadığına dair yemin ettrir ve bilindiği kadarıyla 5 şiling değerindedir.

3. Onun tutuklananefendisisi yada kahya ya da onun tutuklanmasından sonraki 3 gün içinde onu rehin olarak isterse, kanunları yapana kadar kölelerinden ve de ondan vazgeçmesine izin verilebilir.

4. Ve bir hırsız ya da katil, yukarıda belirtilen yemin üzerine alındıklarında eğer onların alındıkları ülke içinde adalet yeterince hızlı yerine getirilmezse; şerifler, akıllı bir adam aracılığıyla en yakın yargıca haber vermelidirler ki böylesi kişiler alınmışlardı. Ve de yargıçlar şeriflere bu adamların nereye getirilmesini istedikleri konusunda geri haber vermemelilerdir. Şerifler, onları yargıçlardan önce getirmelilerdi. Ve onlar, bu kişilerin alındığı yerler olan kasabalarda ya da yüzlüklerden getirilmelidir ve ülke adına kayıt yapacak iki yasal adam ve neden alındıklarıyla ilgili yüzlerce kişi, orada yargıçtan önce kanunları uygulamalarına izin verilsin.

5. Ve bu yukarıda belirtilen bu kurul kararıyla ilgili yemini üzerine tutuklananların bu durumunda, hiç kimse, kralın dışında köle ya da yargıç ya da mahkemeye sahip olamaz ve kral tüm kölelerin sahibidir. Fakat bu yeminden başka şekillerde tutuklananlar konusunda ise alışıldığı ve olması gerektiği gibi olsun.

6.Ve onları tutuklayan şeriflerin onları çağrılar olmaksızın yargıçtan önce getirmelerine izin verilsin. Ve haydutlar, katiller ve hırsızlar ya da onların kabul edicileri yani yemin edenler ve de diğerleri şeriflere teslim edildikleri zaman onlar da gecikme olmadan doğrudan onları kabul ederler.

7. Ve hapishanelerin olmadığı farklı ülkelerde eğer yakındaysa yada böylesi durumlar, kralın hizmetlilerinin tahminine göre kralın parasından kralın birkaç kalesinin içinde ya da kent içinde yapılmalıdırlar.Sona doğru şerifler, onların hizmetlilerinin arasından bunu yapmaya alışık olan hizmetliler ile alınanlar içinde tutulmalıdırlar.

8. Kral, ayrıca hepsinin bu yemini etmek üzere ülke mahkemelerine getirilmeleri gerektiğini istemektedir. Öyle ki hiç kimse, onun sahip olabildiği bir mahkemenin ya da daletin dokubulmazlığına göre uzak olamaz;fakat onlar bu yemini etmek üzere gelmeliler.

9. Orada hiç kimsenin kale içinde kalmasına ya da kalesiz kalmasına izin verilmesin.Ayrıca şeriflerin mahkemeye girişlerini yasaklayan ya da frank rehinelere bakmak için onun toprağına girmesini de Wallingford onurunda yasaklayan bütün rehinelere el altından izin verelim ve de özgür rehineler adı altında şeriflerden önce onları gönderelim.

10. Ve şehirlerde hiç kimsenin adamlarının olmasına ya da eğer onlar arandığında onun yargıçtan önce taahhüt veremeyeceğini belirtelim ya da ona frank rehinesi arasında kalmasına izin verelim.

11. Şehiriçinde veya mahallede ya da kalede içerde y ada dışarıda hiçkimse ya da o olmaksızın ayrıca Wallingford onuruna şerifin topraklarına girmesini yasaklayan veya soyguncusu, katili ve hırsızı olarak suçlanan veya aynı kişilerin limanlarını almak ya da ormanla ilgili olarak yasadışı olmakla suçlanan o, (kral), onları (soygunları) almalarına (soyguncular, vb.) yardım etmelerini emreder.

12. Soyulmuş olan veya çalınan mallara sahip olmayı düşünen halktan kötü niyetli biri tanıklık ederse, herhangi bir emri yoksa ve de herhangi bir kişi alınacaksa, ona kanunla igili bir şey uygulamayalım. Ve eğer ondan sahip olduğu mülklerden dolayı şüphe duyulursa, ona ait mülkiyetin suya gitmesine izin verelim.

13. Ve eğer herhangi birinin yüzlükler ve kanun adamlarının huzurunda soygun, cinayet, hırsızlık veya onları işleyenlerin itirafını yapması istenirse ya da onları

işlenmesinin kabulü ve sonradan bunu inkar etmek isterse, ona kanun uygulanmasına izin vermeyelim.

14. Ayrıca kral, eğer çok kötü tanıklık yapıyorlarsa ve halka açık ve utanç verici bir şekilde birçok insanın ifadesiyle karartılmışlarsa,kralın topraklarını terk etmelerini ister ve böylece sekiz gün içinde rüzgar onları tutmazsa denizi geçmeleri gerektiğini ve de yasalarca imtiyazlı olmalarını diler.Ancak kralın rahmeti olmadıkça uzun bir süre İngiltere'ye dönmemelidirler.Orada eğer geri dönerlerse, yasa dışı bırakılmalı ve haydut olarak kabul edilmeliler.

15. Kral, serseri veya bilinmeyen bir şahsın herhangi bir sahipsiz hayvan gibi kent dışında başka bir yerde eğlenmesini yasaklamalıdır ve orada, hasta olmazsa veya atı olmadıkça bir geceden daha fazla ağırlanmayacaktır; aksi halde açık bir kanıt gösterilmesi gerekir.

16. Ve eğer birden fazla gece orada kalacaksa efendisi onun rehineliğini kaldırmaya gelinceye kadar ya da kendisi rehinelere iyi bir şey teminat verinceye kadar onu yerleştiren de tutuklanacaktır.

17. Ve herhangi bir şerif, soygun veya cinayet ya da hırsızlık nedeniyle bazı kişilerin ülkeden başka bir ülkeye kaçtıklarıyla veya bunların barındırılması, haydutlar için veya kralın ormanıyla ilgili olarak, başka bir şerife haber verecek olursa, o (bilgilendirilen şerif) onları tutuklar. Gerçekte kendisinin ya da başkaları tarafından bu tür insanların ülkesine kaçtığını öğrenmiş olsa bile onun uklar ve göz altında tutar.

18. Ve tüm şeriflerin ülkelerinden kaçacak olan tüm kaçakların listesini yapalım; ve bunu ülke mahkemelerinden önce yapalım. Onlar, bu adamların isimlerini ilk geldikleri zaman yargıçlardan önce yazarak getirmeliler. Böylece tüm İngiltere'de aranabilir ve onların köleleri kralın hizmetine girmeleri için ele geçirilebilir.

19. Kral , şeriflerin onların ülke mahkemeleriyle onlardan önce gezici yargıçların çağrılarını kabul ettikleri zamandan itibaren ister ki; onlar da ülke mahkemelerine toplasınlar ve bu kuurldan itibaren ülkeye son zamanlarda gelenleri bulsunlar. Ve de onlar yargıçlardan önce ortaya çıkmalrı için rehine adı altında bunları göndersinler ya da yargıçlar gelene kadar ve sonradan yargıçlardan önce onları oluşturana kadar göz altında tutsunlar.

20. Ayrıca Lord kral, keşiş, kanon veya herhangi bir manastır evine daha alt sınıftan kişileri kabul ettiği için yasak koyar.Ölümüne hastalanmadıkça tanıklıklığı bilinenen kadar yasaklar.

21. Ayrıca kral, herhangi birinin İngiltere'de onun topragını ya da yargı yetkisini ya da aforoz edilmiş ya da Oxford'da dışlanmış olan dinden dönmüş olanlardan herhangi birinin evini ya da bölümünü kabul etmesini yasaklar.

Ve eğer birileri onları kabul ederse, kendisi kralın insafına kalacaktır. Ve içinde bulundukları ev, kasaba olmadan taşınmalı ve yakılmalıdır.Ve her bir şerif, bunu devam ettireceğine dair yemin etmiştir. Ve o, tüm hizmetçilerinin ve baronların görevlileri ve tüm şövalyeler ve ülkenin serbest kiracılarının aynı yemini etmesini sağlayacaktır.

22. Kral, bu kalabalığın onu memnun ettiği sürece krallığında tutulmasını ister.

SONUÇ

Sonuç olarak bu yasalar, olağanüstü yeteneği ve çarpıcı kişiliği konusunda hemfikir olunan II. Henry döneminde oluşturulmuştur. Derin dini veya ahlaki inanç olmasa da II. Henry'ye yine de üç çağdaş aziz yani Rievaulx'lı Aelred, Sempringham'lı Gilbert ve Lincoln'lü Hugh tarafından büyük saygı duyulmuştur. Davranışı ve amaçları her zaman ben merkezciydi; ama ne bir tiran ne de bir egoist idi. II. Henry'nin karakterinde hem insan hem de yönetici olarak Büyük Alfred'i ve Fatih William'ı belirleyen bir damga yoktu. Ayrıca bilgelik ve dinginlik eksikliği gibiydi ve ülkenin çıkarlarıyla ilgili kapsamlı bir görüşe sahip değildi. Fakat eğer hükümdarlığı İngiltere karllığına yansıyan sonuçlarla değerlendirilecekse kuşkusuz önemini korumakta ve asıl olarak Henry, en önemli İngiliz kralları arasında yer almaktadır.

Dolayısıyla onun oluşturduğu bu Clarendon yasaları da Magna Charta gibi önemli bir özgürlükler sözleşmesine hazırlık niteliği taşımaktadır. Çünkü Clarendon ile kilisenin yetkisi sınırlandırılmaya çalışılırken Magna Charta Libertatum ile karlın yetkileri sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Yani hep bir özgürleşme eğiliminin olduğunu görmekteyiz. Dini ve laik prosedürler arasındaki bir bağlantı hiçbir şekilde Clarendon hükümleri ile geçmiş İngilizce pratikleri arasında sürekliliğin olmadığı anlamına gelmez. Zaten Clarendon Yasası'nın İngiliz hukuku ve kurumları üzerinde geleneksel bir etkisi vardır (Oakley,1923). Bu durum, günümüz Avrupa hukukunun da temelini oluşturmuştur.

Sonuç olarak Clarendon Hükmüyle ilgili olarak şöyle denilebilir:

"İngiliz Yasal tarihi için en büyük öneme sahip bir belgedir ve hiçbir zaman özyönetim yoluna gitmeyecek olan adalet yönetiminde değişiklikler getirmesi gerektiği düşünülmüştür".

KAYNAKÇA

"Constitutions of Clarendon", *In Select Historical Documents of the Middle Ages,* (1896). (Ed.) Ernest F. Henderson, Londra: George Bell and Sons, ss.11-16.

Turner, R. V. (1968). "The Origins of the Medieval English Jury: Frankish, English, or Scandinavian?", *J. BRIT. STUD.,* 1.

Appleby, John T. (1962). *Henry II, The Vanquished King,* New York: The MacMillan Company.

Biancalana, J. (1988). "For Want of Justice: Legal Reforms of Henry II," *Columbia Law Review* 88/3, ss. 436-438.

Cheney, C.R. (1936). "The Punishment of Felonious Clerks", 51 *English Historical Review,* ss.215-236.

Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi,* (Çev.) Elif Topçugil, Burcu Çığman, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, Ankara: İmge yay.

Decretum Gratiani. (1615). Glossa Ordinaria, at C. 2, q. 3, c. 8, Venedik.

Duggan, C. (1962). "The Becket Dispute and the Criminous Clerks", 35 *Bull. Inst. Hıst. Research,* ss.1-28.

Fraher, R. (1978). "The Becket Dispute and Two Decretist Traditions: The Bolognese Masters Revisited and Some New Anglo-Norman Texts", 4 , *J. MEDEVAi HIST.* , ss. 347-68.

Goff, Jacques Le (2008) *Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev.) Timuçin Binder, Literatür yay., İstanbul, 2008.

Helmholz, R. H. (1983). *The Early History of the Grand Jury and the Canon Law,* University of Chicago Law School Chicago Unbound.

Hurnard, N.D.(1941). "The Jury of Presentment and the Assize of Clarendon", 56 *ENG. HIST. REV.* , ss. 374-410.

JoLLIFFE, J.(1961). *The Constitutional History of Medieval England.*

Kyzlinkova, L. (1995). "Thomas Becket in English Poetic Drama", *Sbornjk. Praci Filozoficke Fakult y Brnenske Univerzity Studia Minora Facultati s Philosophicae Üniversitatis Brunensis* — Brno Studies in English 21, ss.99-100.

Maitland, F.W. (1889). *Introduction to Select Pleas in Manorial and Other Seignorial Courts at XXXI-XXXVI.*

Oakley, T. (1923). *English Penitential Discipline And Anglo-Saxon Law in Their Joint Influence.*

Pilati, R. (2014). "İngiltere Krallığı", *Ortaçağ-Katedraller-Şövalyeler-Şehirler,* (Ed.) Umberto Eco-(Çev.) Leyla Tonguç Basmacı), İstanbul: Alfa yay., ss.92.

Poole, A. (1955). *From Domesday Book to Magna Carta.*

Salzman, L. F. (1967). *Henry II*, New York: Russell and Russell, 1967.

Sayles, G.(1950). *The Medieval Foundations of England.*

Schaff, P. (1882). *History of the Christian Church, The Middle Ages. A.D. 1049-1294,* c. V.

Stubbs, W. (1921). *Select Charters and Other Illustrations of English Constitutional History,* (Ed.)H.W.Davis, Oxford.

The Chronicle of "Benedict of Peterborough, (1170). The Murder of Thomas Becket, Archbishop of Canterbury, 29 December.

Ülgen, P. (2017). "Fatih William Tarafından Avrupa'nın Yeniden Dizaynı", *Gazios-manpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi,* 12(23), , Tokat, ss.67-80.

Warren, W. (1973). *Henry II*, Londra.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMAN VE İNGİLİZ PROPAGANDASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: -BERLİN BÜYÜKELÇİLİĞİ ATEŞESİ M. ZİYA EFENDİ'NİN RAPORU-

Dr. Servet AVŞAR

Özet: Berlin Büyükelçiliği Ateşesi M. Ziya Efendi Dışişleri Bakanlığı Özel Şube Başkanı ve Osmanlı elçilerinden Muhtar Beyefendi'den aldığı emir gereği, Almanya'da yayın ve propaganda faaliyetleri ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın en uzun süreli başkanlığını üstlenmiş olan Tunuslu Ali Başhempa Beyefendi'ye yazdığı ve Dışişleri Bakanlığı'na takdim ettiği bu raporda; Almanya'nın ve İngiltere'nin propaganda faaliyetleri karşılaştırılarak etkisi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin mevcut propaganda çalışmaları ele alınarak, Avrupa'da yerleşmiş olan Türk imajının düzeltilmesi için propaganda konusunda neler yapabiliriz konusu üzerinde durulmuştur.

Tebliğ konusu bu makalede; Ziya Bey'in raporu doğrultusunda, Genelkurmay Stratejik Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi, Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu'na ait belgelerden istifade edilerek, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman ve İngiliz propaganda faaliyetlerinin yöntemsel olarak bir değerlendirmesi ile Osmanlı propaganda faaliyetlerinin etkin olarak yapılabilmesi için gerekli olan çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Almanya, İngiltere, Osmanlı Devleti, Propaganda, Kamuoyu, Basın.

An Evaluation On German and British Propaganda in the 1st World War: The report of Berlin Embassy Attache M. Ziya Efendi

Abstract: Berlin Embassy Attache M.Ziya Efendi has prepared a report on propaganda and publishing because of the order he has taken from Muhtar Beyefendi who is Ottoman ambassador and chief of foreign ministry special branch .In this report he has written to Tunusian Ali Başhempa Beyefendi who has undertaken to act as the chief of organization of purpose for the

longest period and presented to foreign ministry propaganda activities of Germany and England have been compared and and evaluated in terms of its influence.

Recent propaganda works of Ottoman Empire have also been discussed,the matter of what we can do about propaganda in order to correct the image of Turks who have settled in Europe has been discoursed.

In this article which is the subject of the paper ın accordance with Ziya Bey's report a strategic evaluation of German and English propaganda activities in the first world war and the activities which are necessary to do Ottoman propaganda activities effectively will be discoursed by utilizing the documents of thr First World War collection and the archive of the general chief military history and strategic etude chairmanship.

Key words: First World War, Germany, England, Ottoman State, propaganda, public opinion, pres.

GİRİŞ:

Propaganda faaliyetlerinin öneminin en belirgin bir şekilde hissedilmesi, Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte başlamıştır. Savaştaki devletleri propaganda yapmaya iten pek çok sebep sayılabilir, fakat bunlardan en yaygını, düşmanı kötü gösterme arzusudur. Bütün propaganda organizasyonları düşmanlarının iyi taraflarını hasıraltı etmeyi ve kötü taraflarına vurgu yapmayı amaçlamıştır (McCarthy:2002, s.469).

Ancak, savaşın başlarında hiçbir ülkenin belli bir merkezden yönetilen bir propaganda teşkilat ağı bulunmuyordu. Almanya, İngiltere ve Fransa'da savaş devam ettikçe, tecrübeler ve karşılaşılan zorunluluklar nedeniyle, propaganda teşkilatları ortaya çıkmaya başlamıştır (Berkes:1942, s.66).

Nitekim 1914-1918 yılları arasında süren savaş boyunca, askerî harp kadar propaganda savaşı da önem kazandı. Propaganda, bir harp silahı olarak en sistemli şekilde savaşta kullanıldı. Bu savaş, propaganda adına şunu gösterdi: Gerek askerî gerekse ekonomik alanda elde edilecek zafer, ancak düşmanının maneviyatını kırmak ve kendi tarafının maneviyatını sağlam tutmakla mümkündür.

Propagandanın bir silah olarak ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nda sistemli bir şekilde kullanıldığını söylemenin bir gerekçesi de şudur: 1917 yılında Alman topraklarında propaganda kâğıdı atan iki İngiliz pilotu Almanların eline esir düşünce, bunlar ağır savaş suçu işledikleri gerekçesiyle mahkemeye sevk edilmişler ve on yıl ağır hizmete mahkûm edilmişlerdir[1]. 1923 yılında La haye'de, savaşlarda hava

[1] MI6 raporu, "propaganda işinde uçakla dağıtımın hukuki yönü", 12 Nisan 1918. PRO, WO 32/5140; "Düşmana Havadan Propaganda Dağıtımı", 23 Şubat 1918, PRO, WO 32/5143 D:35/1- Rapor No:1.

propagandalarının yapılabileceğinin kabul edilmesinden sonra, propaganda resmen meşru bir silah olarak kullanılmıştır (Avşar:2018, s.29).

Birinci Dünya Savaşı'nda uygulanan propagandanın başlıca amaçlarını, "belli bir dava uğruna kamuoyunu kontrol etmek ve karşı taraf aleyhine hisler oluşturmaktır. Savaşta ise devletin silahlı kuvvetlerinin manevî kuvvetini en üst seviyede tutmak, düşman kuvvetlerinin maneviyatını sarsmak, kendi kamuoyunun tarafsızlığı üzerinde kanaatler oluşturmak ve mümkünse onları kazanmaya çalışmak" şeklinde açıklayabiliriz (Oskay:1992, s.63-64).

Yazılı basının, kamuoyu oluşturan önemli bir etken olmaya başladığı, Birinci Dünya Savaşı'nda hükümetler, bu büyük savaşa neden katıldıklarını ve bu büyük savaştan ülkelerinin galip çıkması durumunda ne gibi çıkarlar elde edeceklerini ve bu konudaki haklılık gerekçelerini, başta kendi uluslarına ve daha sonra da bütün dünya kamuoyuna anlatma gereğini duymuşlardır. Bunun sonucunda ise inanılmaz bir propaganda savaşı yaşanacaktır.

İşte bu propaganda savaşında, etkinliği ve sonuçları açısından değerlendirildiğinde, hiç şüphesiz lider konumda bulunan İngiliz propaganda faaliyetleridir.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz propaganda teşkilatının temel yaklaşımı şuydu: İngiltere'nin düşmanları mümkün olduğu kadar kötü, İngiltere ve müttefikleri mümkün olduğu kadar iyi gösterilecekti. İngiliz propagandasının boy hedefi Almanlardı, onu hemen ikinci düşman sayılan Türkler izliyordu. Savaş yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Almanya'yla beraber İngiltere'nin karşısındaki, cephede yer almıştı. İngiliz propaganda teşkilatı bir yandan Almanya'ya bir yandan da Türkiye'ye karşı halkı tepkiye sevk edecek, kışkırtacak yayınlar yapmalıydı (Öymen:2014, s.125).

Bunun dışında Almanya ile birlikte hareket eden diğer devletler olan Avusturya- Macaristan ve Bulgaristan'a yönelik olarak, Alman karşıtı kamuoyu oluşturucu bir söylemle propagandalar yapmayı planlamıştır. Yapılan ve planlanan bu propagandaların malzemesinin mümkün olduğunca kaynağında işlenen konulardan seçilmesine özen gösterilmiştir. Değişen olaylar ve koşullara göre yeniden şekillendirmesi ve analizi yapılarak, daha geniş ölçüde dağıtımlarının yapılmasına gayret gösterilmiştir (Avşar:2018, s.57-58).

Buna karşılık olarak Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinden beri bu konuda zayıf kaldığı ve yeterince önem vermediği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Alman Meclisi'nin devletin genel politika ve özellikle dışişleri üzerine ne kadar az etkinliği var idiyse, basının da bu konudaki etkisi ondan fazla değildi. Bunun nedeni ise, Bismark'ın kendi hayatında Alman Meclisi'ni pek de dikkate almamak yolunda tuttuğu politikadır.

Almanya'nın ulusal basından vazgeçerek, dış basına ve basın aracılığıyla propaganda yapılmasına İngiltere'nin, Fransa'nın harcadığı paranın yarısını bile harcamadığı bilinmektedir. Çünkü Almanya propaganda işine yeteri derecede önem vermiyordu. Bunu gereksiz bir iş olarak değerlendiriyordu. Güney Amerika'da İngilizlerin bu konuda harcadığı çabalar ile Almanya'nın çabaları karşılaştırılırsa fark çok güzel bir şekilde göze çarpar.

Bu durumu, Almanya'da Berlin Büyükelçiliği Ateşesi görevinde bulunan M. Ziya Efendi Dışişleri Bakanlığı Özel Şube Başkanı ve Osmanlı elçilerinden Muhtar Beyefendi'den aldığı emir gereği, bir raporlamıştır.

M. Ziya Efendi, Teşkilat-ı Mahsusa'nın en uzun süreli başkanlığını üstlenmiş olan Tunuslu Ali Başhempa Beyefendi'ye yazdığı ve Dışişleri Bakanlığı'na takdim ettiği bu raporda; Almanya'nın ve İngiltere'nin propaganda faaliyetleri karşılaştırılarak genel bir değerlendirmesini yapılmıştır.

Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin mevcut propaganda çalışmaları ele alarak, Avrupa'da yerleşmiş olan Türk imajının düzeltilmesi için propaganda konusunda neler yapabiliriz konusu üzerinde durmuştur.

Raporun içeriği ve yapılan öneriler incelendiğinde; Berlin'de askeri ateşe görevinde bulunan M. Ziya Bey'in dünyada meydana gelen gelişmeleri çok yakından izlediğini, Almanya'da ve Avrupa'daki görev alanına giren olayları takip ettiğini söyleyebiliriz.

Esasen bu tür görevlere atanan tüm subaylar gibi M. Ziya Bey'in de aynı zamanda görev alanıyla ilgili konularda ve Osmanlı Devleti ile ilgili konularda bilgi toplamak ve bunu istihbarati açıdan ilgili makamlara göndermek gayreti içinde olduğunu ifade edebiliriz. Ama en önemlisi de savaş içinde önemi gittikçe artan "propaganda"ya ve onun eksikliğini gidermeye yönelik yapmış olduğu tespitlerdir. Son derece iyi bir gözlem neticesinde yapılan bu tespitlerde aynı zamanda bir kurmay zekâsı da görülmektedir. Bu nedenle yapılan tespitler propaganda tarihi çalışan araştırmacılara ışık tutabilecek niteliktedir.

M. Ziya Bey'in tespitlerini iki başlık altında raporlaştırdığı görülmektedir. Bunlardan birincisi: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ve İngiliz propagandasının değerlendirmesi, ikicisi ise; Avrupa'da yerleşmiş olan Türk imajının düzeltilmesi için yapılabilecek propagandalar ve yöntemleridir.

I- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMAN VE İNGİLİZ PROPAGANDASININ DEĞERLENDİRMESİ

M. Ziya Bey raporunun bu kısmında; Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bismark'ın, Alman Meclisi'ni dikkate almadan izlediği politikanın bir sonucu olarak;

Alman Meclisi'nin, devletin genel politika ve özellikle dışişleri üzerine hiçbir etkisinin olmadığını, aynı şekilde basının da bu konudaki etkisinin ondan fazla olmadığını ifade etmektedir. Bu genel tespitten sonra, Almanya'da ulusal basının işleyişine ve propagandaya verilen önemin eksikliğine İngiltere ile bir karşılaştırmasını yaparak raporuna devam etmektedir.

Almanya'nın ulusal basından vazgeçerek, dış basına ve basın aracılığıyla propaganda yapılmasına İngiltere'nin, Fransa'nın harcadığı paranın yarısını bile harcamadığını vurgulamaktadır. Almanya'nın propaganda işine yeteri derecede önem vermediğini ve gereksiz bir iş olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Bu duruma bir örnek olarak, Güney Amerika'da İngilizlerin bu konuda harcadığı çabalar ile Almanya'nın çabaları karşılaştırılmasının yeterli olacağını söylemektedir. Bu karşılaştırma ile birlikte farkın bütün açıklığı ile ortaya çıkabileceğini iddia etmektedir.

Konuyu biraz daha ileri boyuta taşıyarak Almanların dış politika konusunda deneyimsiz ve yetersiz oldukları değerlendirmesini yapmaktadır. Alman Dış Politikasının Alman devleti tarafından yönetilmeye başlanılmasının çok yeni olduğunu, Alman Milleti'nin dış politika ile çok az uğraştığını bu nedenle de konuya çok fazla önem vermediğini ifade etmektedir. Savaşın başlangıcında, İngiliz ve Amerikan politikasının hedefleri hakkında ileri sürülen fikirlerin politika arenasında savunulan ve en çok konuşulan fikirler haline gelmesinin de bunun bir ispatı olduğunu söylemektedir. Bütün bunların bir bütün olarak değerlendirildiği vakit, Alman basınının savaştan önceki geri kalmış durumu çok belirgin bir şekilde anlaşılabileceğini söylemektedir.

Bu durumun, savaştan sonra ne zaman ki düşmanlarımızın özellikle İngiliz basınının dünya kamuoyuna bir yön vermek derecesine varan başarısı ortaya çıkışına ve basının olağan üstü önemi dikkat çekmeye başlamasına kadar devam ettiğini belirtmektedir. İşte bu andan itibaren, Alman Hükümeti'nin de genel olarak basına ve propagandaya önem vermeye başladığını, daha doğrusu buna mecbur kaldığını ileri sürmektedir.

Bu durumun zaman ilerledikçe daha da belirgin bir hal aldığını ve ulusal basının olağanüstü bir derecede önem kazandığını belirtmektedir. Von Bethmann Holveg Hükümeti'nin iç ve dış politikaya yönelik olan ve her iki tarafı memnun etmek isterken her iki tarafı da gücendiren politikasının zayıflığı ve düzensizliği Almanya'da kuvvetin hükümetten Alman Meclisi'nin çoğunluğuna geçmesiyle sonuçlandığını anlatmaktadır.

Bu durumun doğal bir sonucu olarak, çoğunluğun koruması altında olmayan, bir hükümetin başarılı olmasının oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle

de kuvvetin kullanılmasında, doğal olarak basının büyük bir rol oynamasının gerektiğini anlatmaktadır.

Almanya'da bütün bu nedenlerle basının büyük bir yükselişe geçtiğini, basının savaştan sonra ve özellikle son yıllar içinde dış politika ile olağanüstü bir şekilde uğraşmaya başladığını bildirmektedir. Bunun bir diğer önemli bir sonucunun da Alman hükümetin bu durumdan memnun kalması ve gelişmeleri büyük bir dikkatle izlenmesine neden olduğunu kaydetmektedir.

Ayrıca Almanya'daki Ulusal basının durumuna ve bölünmüş yapısına değinmektedir. Alman Meclisi'ndeki (Rayştag'taki) partilerin adedi ile orantılı bir biçimde kısımlara ayrılabilirse de partilerin genel politikaları ile bu gazetelerin izledikleri politika arasında büyük farklılıklar bulunduğunu söylemektedir. Buna bir örnek olarak, o dönem için büyük bir önem kazanan merkez (Katolik) Partisi'nin politikası ile bu yolda yayında bulunan gazetelerin politikaları gösterilmektedir.

Bu farklılıkların, Almanya'nın başka şehir ve kasabalarında yayınlanan aynı parti gazetelerinin yayımında daha belirginleştiğini ve bunların birbirlerinden tamamıyla farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Bu durumun, Almanya'da henüz parti hayatının düzenli bir yapıda olmamasından ve çok fazla sayıda parti bulunmasından ileri geldiğini belirtmektedir. Yapmış olduğu bu tespitleri daha da detaylandırabileceğini ancak, Almanya'da politik farklılıkların çok karışık olması nedeniyle raporunda bunun ayrıntısını uzun uzadıya açıklamaya gerek olmadığını, bunun ayrıca ele alınabileceğini söylemektedir.

M. Ziya Bey raporunda, Almanya'daki aynı partiye bağlı milletvekillerinin dış politika hakkında fikirlerinin de birbirinden çok farklı olduğunu belirtmektedir. İzledikleri politikaların ayrıntısı yüzlerce sayfa doldurmayı gerektiren bu partiler ve gazeteleri Osmanlı Devleti'ne yakınlığı açısından dış politika yönüyle oldukça yüzeysel biçimde ve genel anlamıyla iki büyük kısma ayrılarak incelenebileceğini yazmaktadır. Bu ayrımı ise şu şekilde yapmaktadır:

"Birisi millî bir politika izleyen ve Almanya'nın geleceğini maddî güvencelere bağlamak isteyen kısımdır ki bütün muhâfazakârânı, millî hürriyetperverânı, merkez partisinin bir kısmını, çiftçi topluluklarını, ağır sanayi adamlarını, bütün ordu ve deniz memurlarının dörtte üçünden fazlasını kapsamaktadır.

Prusya Meclis-i Mebusanının çoğunluğunu oluşturan fakat Rayştag'da azınlıkta kalan muhâfazakârân bu fikrin taraftarıdır. Prusya Meclis-i a'yânının önemli bir bölümü de bu fikirdedir. Bunların başlıca başkentte gazeteleri; Deutsche Zeitung, Deutsche Zepezeitung, Kreug Zeitung gibi birçok haftalık ve aylık dergilerdir.

İkinci kısım ise, toprak alarak ve tazminatla bir barışa talip olan kısımdır ki millî hürriyetperverânın az bir kısmı, merkez partisinin büyük bir kısmı ilericiler ve sosyalistlerdir. Tüccarlar ve küçük sanayi adamları, işçi ve Yahudiler, Polonyalılar bunlarla beraberdir. Fikirlerini yaydığı en önemli yayın organları Vorsische Zeitung, Frankfurter Zeitung, Berliner Zaghlatt, Borreu Courier, Varwant, Germania vb. Şurasını hemen belirtmek isterim ki bunların izledikleri yayın politikaları birbirinden çok farklıdır. Sonra bir takım perakende partiler olduğu gibi gazeteler de vardır. Bu parti ve gazetelerin tamamı çok güçlü olup yukarıda saydığım halk kesimlerinden çokça taraftarları vardır. Bunlar daha ileriye giderek birçok sosyal aktivite kurumları oluşturmuşlardır. Örneğin; Liberaller: Natialone Aunelon, Muhafazakaran Walkhaugiger Aurselus ve nihayet Waterlaurpartei'i ki Almanya'nın en ünlü adamları bu sosyal aktivite kurumlarının başkanı ve üyesidir".

M. Ziya Bey bu anlatımından sonra, Almanya'da çok farklılık gösteren mevcut siyasi partilerin kuruluş amaçları dış politikayı belirlemek ve yönlendirmek olduğunu özellikle belirtmektedir. Almanya hükümetinin ise artık propagandanın gücünü anlamaya başladığını, propaganda için olağanüstü para ve çaba harcamağa başladığını ifade etmektedir. Bu amaçla, İskandinavya'da ve özellikle İsviçre'de satın alınan ve Doğu'da olduğu gibi yeniden kurulan pek çok gazete olduğunu, yine bu amaçla Doğu'da açılan salonların da olduğu yönünde istihbaratta bulunmaktadır. Bunların dışında propaganda amaçlı olarak, Dışişleri Bakanlığında oluşturulan istihbarat kalemleri aracılığıyla ve Genelkurmay Dairesi özel birimlerince çalışmalar yapıldığını belirtmektedir. Bu amaçla, propaganda yapılacak ülkelere, gazeteci adı altında, oranın durum ve dilini bilen ve siyasetine yetkin kişiler gönderildiğini yazmaktadır. Bunlar vasıtasıyla kendi amaçlarına hizmet edecek birçok makaleler yazdırıldığını belirtmektedir. Bu yönde bu gazetecilerin son derecede özverili çalışmalar yaptıklarını vurgulamaktadır. Böylece, görev yaptıkları ülkelerde Almanya lehine bir kamuoyu oluşturmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Bu gazetecilerin yapmış oldukları kamuoyu oluşturma görevini ise şu şekilde açıklamaktadır:

"Bu muhabirler iki şekilde görev yapıyorlar. Önce gönderildikleri ülke içinde makale yazarak, kamuoyuna etkide bulunuyorlar. Sonra oradan kendi ülkeleri içine makaleler gönderiyorlar ki asıl Almanya'da hükümetin başarısı hakkında Alman kamuoyunu influencer[2] etsin. Yani hükümet ve bu şekliyle karşı düşüncedeki parti ve gazetelere karşı bunları bir silah olarak kullanıyor. Bu böyle olduğu gibi küçük

[2] Etki anlamında kullanılan bir kelime. Sahip oldukları sosyal medya ve dijital kanalları aracılığı ile herhangi bir ürün ya da servis hakkındaki yaşadıklarını, deneyimlerini takipçileri ile paylaşmaları yoluyla tanıtım ve pazarlama aktiviteleri yapan, belirli bir topluluğu etkileme ve yönlendirme gücüne sahip kişi, kişiler ve gruplara **influencer** denir.

milletler de Almanya'da büyük propaganda yapmaya başlamışlardır. Örneğin İrlandalılar, Lehliler, Bulgarlar vb. gazeteler yayınlıyorlar. Ve birçok makaleler yazdırıyorlar. Bulgarlar bir gazete çıkarmak üzeredir".

Görüldüğü üzere basının ve gazetecilerin propaganda açısından önemi çok büyüktür. Almanya bu durumu gecikmeli olarak anladıktan sonra, büyük bir önem ve değer vermiştir. Kendi sınırları dışında da propaganda yapmak ve dünya kamuoyunu Almanlar lehine çekmek için gazeteler satın alama veya kurdurma yoluna gitmiştir.

Buralarda gazeteci olarak gönderdiği uzman propagandistler vasıtasıyla bir kamuoyu oluşturma yarışına girmiş ve karşı propaganda yapmaya başlamıştır. Bu propagandistler gittikleri ülkelerde yayınlanan çeşitli haberler ile de Alman kamuoyunu olumlu yönde etkilemeye ve savaşa olan desteklerini artırmaya yönelik bir çalışma içerisinde olmuşlardır.

M. Ziya Bey raporunun ikinci kısmında; Almanya'nın bu faaliyetinden hareketle, Osmanlı Devleti'nin de aynı yöntemle bir propaganda yürütmesinin faydaları üzerine durmaktadır. Bu yönde yapılacak bir çalışmanın aynı zamanda Avrupa'da yerleşmiş olan, kötü olarak algılanmakta olan Türk imajının da düzeltilmesine katkı sağlayabileceği değerlendirmesinde bulunmaktadır. Gerçekten de bir bütün olarak değerlendirildiğinde rapor, dış politikanın propaganda ile birlikte yürütülmesinin ne derecede önemli bir konu olduğunu belirtmesi açısından, dönemin siyasetçilerine adeta birer ışık niteliğindedir. Günümüz şartlarında bile geçerliliğini koruyan bu durum, o dönemde İngiltere tarafından çok önceden algılanmış "Wellington House" tarafından ve dünyanın değişik yerlerinde farklı isimlerle birçok gazete çıkartılıp ücretsiz olarak dağıtılmıştır (Polat:2014, s.148-149): (Çabuk:2018, s.13-29).

Özellikle de Osmanlı Devleti'nin cihat ilanını etkisizleştirmeye yönelik olan propagandalarında bu yöntemden oldukça etkili bir şekilde istifade etmişlerdir. Temelinde Arap milliyetçiliğinin güçlendirilmesi ve hilafetin Araplara geçirilmesini hedefleyen İngiliz propagandası ile İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikalar çıkartılan gazetelerde yoğunluklu olarak ele alınıp işlenmiştir.

Çıkartılan gazetelerin haberlerinde, Araplar arasında Osmanlı'ya karşı olan sevgi ve saygının azaltılarak, bir düşmanlık hissinin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Genelde Mekke kaynaklı bu olumsuz bakış açısı ile Türk Halifeliği'nin din dışılıkla itham edilmesine çalışılmıştır. Böylece, İngiltere Arap Halifeliği kavramını kullanan Araplara cesaret verdiği gibi, böyle bir hayalin gerçekleşmesinin İngiltere ile mümkün olabileceği hissinin yerleştirilmesine yönelik bir propaganda izlemiştir (Karaca:2018,s.247-248).

Kendilerine bağlı kaldıkları sürece bu hayallerinin gerçekleşebileceği, aksi durumda Osmanlı Devleti'nin baskısı altında yaşamaya devam edecekleri propagandası yapılarak, psikolojik harbin en önemli unsurlarından olan vaat, korku ve tehdit yerine göre kullanılmış ve cihat etkisizleştirilmeye çalışılmıştır.

Görüldüğü üzere, İngilizler basını son derece etkili kullanmışlar ve bundan da yeteri derecede geri dönüşümü sağlamışlardır. Hatta bunu biraz daha ileriye taşıyarak, başlangıçta göstermiş oldukları hassasiyetlerini bozarak, büyük bir sahtekârlık örneğine imza atmışlardır.

Tanin Gazetesi'nin sahte nüshalarını basarak, Osmanlı cephelerine atmışlardır. Gerçek dışı haberlerle Osmanlı ordusunu psikolojik olarak yıpratmak ve savaşta Osmanlı aleyhine gelişen ve kamuoyundan gizlenen haberleri Osmanlı ordusu tarafından duyulmasını sağlayarak moral ve motivasyonun düşmesini amaçlayan İngilizler, özellikle Filistin Cephesi'nde Tanin Gazetesi'nin sahte nüshalarını çoğaltarak uçaklarla dağıtmışlardır (Yılmaz-Karaman:2018, s.102).

II- AVRUPA'DA YERLEŞMİŞ OLAN TÜRK İMAJININ DÜZELTİLMESİ İÇİN OSMANLI DEVLETİ TARAFINDAN YAPILABİLECEK PROPAGANDALAR VE YÖNTEMLERİ

M. Ziya Bey'in raporunun ikinci bölümü Osmanlı Devleti açısından daha farklı bir önem taşımaktadır. Çünkü burada -Osmanlı Devleti'nin nasıl bir propaganda yapabileceği- konusu ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu yönde neler yapılabileceği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.

Avrupa'da her yönden en az bilinen millet olmamıza rağmen, kendimizi ve amaçlarımızı her vasıta ile tanıtmaya ve her yönden şiddetle muhtaç olmamıza rağmen, şimdiye kadar bu propaganda işine yeterli ölçüde önem vermeyişimizin anlaşılır bir durum olmadığını ifade etmiştir. Mısır'ın bile bir takım kişilerle, basın ve propaganda aracılığıyla çok büyük başarılar ettiğini, bu konuda çaba harcamaktan geri kalmadığını söylemektedir. Bütün bunlara karşılık Türklerin bu konuda herhangi bir girişimde bulundukları yönünde eleştiride bulunmaktadır. Bu durumun ise açıklanabilir bir şey olmadığını söylemektedir.

Ayrıca, Avrupa'dan gördüğümüz yakışık almaz bir takım uygulamaları ve aleyhimizde her gün değişik dillerde çıkan yüzlerce kitapları-ki bunlar dünya kamuoyunu etkilemekten geri kalmadıklarını dikkate aldığımızda bu yolda ne derecede bir kararlılıkla çalışmamızın zorunlu olduğu ikazını yapmaktadır.

M. Ziya Bey'e göre; "Almanya ile birlikte savaşa girdiğimizde ve ilerleyen dönemlerinde Osmanlı Devleti'ne ve Türklere karşı Almanya'da beslenilen sevgi ve

yakınlaşma duyguları anlatılmaz bir derecede idi. Fakat bu Türkleri bilerek, tanıyarak gerçekleşmiyordu. Çünkü her tutkulu heyecanlarda olduğu gibi burada da sebeplerin derinliğinden çok hoşa gidecek davranış göstermek amaçlanıyordu.

Bütün basında olduğu gibi aylık, haftalık dergiler Türkleri ve Türklüğü, İslâmiyet'i ve İslâmları uzun uzadıya söz konusu olarak işliyorlardı. Yeni çıkan bir takım kitaplar sırf bu hususlarla uğraşıyorlardı".

Gerçekten de bu konularda yapılan çalışmalar araştırıldığı vakit pek çok yazılan esere rastlandığını hatta yalnız Doğu kütüphanesinin bu amaçla yayınladığı kitapların sayısının yüzleri bulduğunu söylemektedir. Böyle bir ortamda ciddi ve durumu bilen bir kişi aracılığıyla bir dergi veyahut bir gazete çıkarılmış olsa, kolaylıkla büyük başarılara ulaşılabilineceğini belirtmektedir. Bunun yapılmamış olmasının büyük bir eksiklik olarak görülmesi ve bu yönde kaybedilen zamanın bir an önce giderilmesi önerisinde bulunmaktadır.

Ayrıca, ilerleyen zamanlarda soruna iktisadi çıkarlar ve bölgeler dâhil olmaya başlamasıyla birlikte eleştirilerin de başladığını kaydetmektedir. Bütün eleştirilere rağmen, olumlu karşılanabilecek bir durum varsa da onun da Almanlar çalışmaları sonucunda Osmanlı Devleti'nin ve Türklerin Batılılar için bilinmezlikten çıkarak tanınmaya bilinmeye başlandığı değerlendirmesinde bulunmaktadır. M. Ziya Bey bu değerlendirmelerine şu şekilde devam etmektedir:

"Sorunun acınacak yönü bütün bu çabaların sırf Almanlar tarafından yapılması ve Osmanlı Devleti'nin ise hiçbir şekilde önem vermeyişidir. Bundan bir sene önce "Islamische Welt" isminde aylık bir İslami yayınlanmaya başladı. Bu yolda atılmış ilk adım olduğundan son derece teşekküre değerdi.

Fakat derginin hemen hemen yalnız ünlü Alman yazarları tarafından yazılması ve birçok başka nedenlerle genel beğeniye erişimini zorlaştırdı. Bugün bütün Almanya'da İslâmiyet adına çıkan tek dergi budur. Bu derginin Osmanlı ve İslam çıkarlarına hizmet etmesi çok kolaydır. Ancak yönetim biçimi ve yayının içeriği değiştirilmelidir. Aslında böyle bilimsel dergilerde propaganda yapılması çok zordur. Çünkü bunları çok kimse okumaz.

Almanya'da ve bu yolla bütün Orta Avrupa'da ve İskandinavya'da etkin bir biçimde propaganda yapılması ilk önce bu sorunlarla büyükelçiliğin uğraşması gerekir. Çünkü Osmanlı Devleti tarafından belirlenmiş ve her zaman ve ortama göre yine o hükümete, onlara nasıl bir yazı yazdırmak gerekeceğine yönelik istemlerde bulunur ve bu şekilde emir alınır veyahut Dışişleri Bakanlığı'nın amaçlarına göre makale yazar ve yazdırılır. Bir görevli Büyükelçilikte bu şekilde basın ve hükümet arasında aracılık etmezse her yapılacak şey yarım kalır ve boşuna yapılmış olur.

Çünkü dünyanın her tarafında geçerli olduğu şekilden vazgeçilirse büyükelçilik basın ile bağlantıda bulunmazsa bu yolda hiçbir iş görmek imkânsızdır. Yalnız bu sorun gerek şu anki ve gerek gelecekteki genel siyasete ve dış politikaya, Almanya'nın politika farklılıkları, basın yaşamı hakkında bilgi sahibi olması, basınla uğraşmış bulunması, makale yazacak nitelikte olması ve Almancayı ana dili gibi bilmesi gerekir.

İşte böyle bir görevli doğal olarak gerektiğinde takma isimle yazı yazabildiği gibi, tanıdıkları aracılığıyla etkin makaleler yazdırarak, Osmanlı ve İslam çıkarlarına yardımcı olur. Hatta yerel basının başyazarlarınca bazı fikirler bile etki eder ve onlar üzerine etkinlikte bulunur. Şimdi Osmanlı Devleti ile basın arasında büyükelçilikte bu görevli aracılığıyla bağlantı kurar ve yapılacak birçok tarzda propagandanın merkezi bu görevli olduktan sonra propagandanın uygulanmasını iki büyük kısma ayırabiliriz: Birisi bir gazete kurmak veyahut var olan gazetelerden birini koruma altına almak suretiyle yayınlanacak bu gazete en aşağı haftalık olmalıdır. Çünkü on beş günlük veya aylık dergiler sırf bilimsel olduklarından propaganda işlerinde doğal olarak kullanılamazlar. İkinci olarak; son haberleri ve özellikle Türkiye'ye ilişkin olayları okurlarına duyurmalıdır.

Zira Almanların ve özellikle Doğu ile az ilişkide bulunanların- ki bunların sayıları oldukça fazladır.- Ancak bu şekilde meraklısını çekmek mümkündür. Üçüncü olarak; baş makale ile bir veya iki ilmî, siyasi, iktisadi makaleyi içermelidir. Çünkü bu şekilde hedeflenen amaç elde edilmiş olacaktır. Dördüncü olarak; dergi beğeniye değer olmalıdır ki bu da üç koşula bağlıdır: İlk önce; iyi bir tanıtımının yapılması, ikincisi; Almanların ve Batılıların dikkatini çekecek bir şekilde yayımı; üçüncüsü, iç politikadan uzak durarak hiçbir partinin emellerine hizmet etmemesi ve bunun yanı sıra politikacıya da hizmet etmemesi gerekir. Yayımlanacak gazetenin Osmanlı Devleti'nin maddî ve manevî koruyuculuğuna ulaşmasıyla geçerlidir. Çünkü gazetenin korunduğu el altından bilinince, o bunun önemine işaret eder ki birçok ilanların verilmesine neden olur. Doğaldır ki gazeteyi yaşatacak şey ilandır.

Bu şekilde nakit yardımı çok az miktara indirilmiş olur. Almanların ve Batılıların ilgisini çekmesi ise yine o gazetenin Türkiye'de çok okunduğunu göstermekle olur ki bu da gazetenin yarısının Türkçe yayımı ile geçerlidir. Çünkü Türkiye'de okunmayan veyahut okunacağı şüpheli olan bir gazete Almanya'da ve diğer yerlerde dikkate alınmaz.

Sonra gazete iç politikaya karışarak, kalem tartışmalarına girmemelidir. Çünkü bundan politik sonuçlar ortaya çıkabilir. Oysaki dış politika bundan korunaklıdır. Çünkü bütün bağlaşıkların savaş gayeleri ve yaşamsal sorunları değerleriyle

uygunluk gerektirdiğinden bu konuda bir şeyler yazabiliriz. Kalem dolaştırabiliriz. Asıl bunun ile iktisat politikaları bizim için propagandaya uygun en güzel alanlardır.

Bir de şurası göz önüne alınmalıdır ki Batı'da hilafet ve İslamiyet'in yeri ve önemi pek büyük olduğundan vazgeçilerek Almanya'da, genel ekonomik ve iktisadi politika dolayısıyla, buna büyük bir önem verildiğinden bu nokta dışarıda basın ile uğraşacak kişilerin dikkatlerinden uzak kalmamalıdır. Bu konuda daha ziyade sözün çok da uzatılması konunun bilinmesinden dolayı konuya iç politika bağlantısı olduğundan tekrarlaması gereksizdir.

Gazetenin ise Türkler ve İslamlar tarafından yazılması en esaslı koşuldur. Çünkü makale yazacak Alman yazarlarını halk Alman gazetelerinde okuduklarından başka kalemden çıkma makaleleri okumak isterler. Türklerin ruhunu anlamak için Türk kaleminden çıkmış makalelerin çekim kuvveti daha fazla olur. Yalnız şurası önemlidir ki bu konuda yazı yazacak kimseler baltayı taşa vurmamak ve amaca ulaşmak için Alman genel politikalarına ve bunları destekleyici başkaca bilgilere sahip olmalıdır. Doğaldır ki böyle yazarlar sürekli bulunamayacaklarından bu makaleleri hedeflenen amaca uygun bir şekle sokmak Osmanlı Büyükelçiliği'nde bu işle görevlendirilecek kişiye havale edilmiştir. Bundan dolayı bu görevin önemine bu durum bile yeteri derecede ispattır.

Almanya'da bir gazete kurulmasının 4-5 bin Mark'a mal olacağı kesindir. Bundan dolayı böyle büyük harcamaları seçmek istemezlerse var olan gazetelerden kısmî bir parasal kaynakla ve dolayısıyla manevi bir korumaya ulaştırılarak, amacı sağlayabilmesi için yukarıda belirttiğim koşullara ulaşması çareleri aranır. Örneğin; İslamişe Volt'un bu şekilde değiştirilmesi gayet kolay ve elverişlidir. Doğallıkla daha elverişli gazete mevcut olduğu halde o bu amaca hizmet için uygundur.

İkinci tarzda propaganda yaptırmak ise makaleler yazdırarak bunların Alman gazetelerinde yayımını sağlamakla olur. Bu ise makale yazarlarının yukarıda belirtildiği gibi genel politika ve diğer konularda bilgili olmasını gerektirir. Doğallıkla her yazardan bu istenilmeyeceğinden bu Osmanlı Büyükelçiliği'ndeki basın görevlisine bırakılmıştır. Bu görevli bu makalelerin hangi gazetelerde kabul ettirmenin yollarını vb. birçok önemli hususu belirleyip, sağlamalıdır. Sonra bu görevlinin önemli sorumluluklarından biri de yerel basını izleyip Osmanlı Devleti'ne bu konuda bilgi sunmasıdır.

Yani bizimle ilişkili her makaleyi, her satırı neden dolayı ve ne fikirde yazıldığını üst makamlara bilgi vermektir. Sonra buna ne yolda cevap verilmek gerektiğini belirlemesidir. Veyahut aldığı emirle derhal cevabını yazarak yayımlatmaktır. Bu suretle propaganda doğal olarak masrafsızca yapılır. Fakat elçilikteki görevlinin yanı

sıra bir, iki yazar görevlendirilmesini gerektiriyordu ki bu da ayda 300-400 markı geçmez.

Şu sahifeler içinde bu konuda yazılacak şeylerin gayet yüzeysel biçimde kaba bir taslağını yaparak önemli noktaları ancak dile getirebildim. Ayrıntıların görülmesi emir verildiği takdirde, bilgi vermeye hazırım. Alman basını ve yazarlarının Türkiye'nin amaçları ve politikası hakkında hiçbir fikre sahip olmadıkları ve kendilerine bu konuda hiçbir yardımda bulunulmadığı doğal olarak bundan dolayıdır ki Bulgarlar hakkında duyulanın aksi olarak, adı geçen basının ve Türkiye sorunları ve işleriyle uğraşmadıkları ve uğraşamadıkları sırası geldikçe söz konusu olacak ve tartışılacaktır.

Bundan dolayı Osmanlı Devleti çıkarlarına gerekli olduğu derecede bilgi akışı sağlanamıyor. Basın ve yazarların etki ettikleri göz önüne alınırsa bu hususta ne derecede hızla çalışmalara başlamamızın gerektiği ortaya çıkar".

Kısacası M. Ziya Bey Avrupa'da bir kamuoyu oluşturmak isteniyorsa, bunun ancak basınla yapılabileceğini savunmaktadır. Bun için de yerinde yayın yapacak gazetelerin teminini önemektedir. Buralarda görevlendirilecek kişilerin de işe ve dile hâkim olmalarını önermektedir.

SONUÇ

M. Ziya Bey raporunun başından beri propagandanın önemine değinmekte ve savaşta başarıya ulaşabilmek için propagandanın gücünden mümkün olduğu ölçüde istifade etmek gerektiği değerlendirmesini yapmaktadır.

Savaşın başlangıcında Almanya'nın bu durumun önemini pek kavrayamadığını, İngiltere ve Fransa'nın ayırmış olduğu bütçenin yarısını bile ayırmaktan imtina ettiğini belirtmektedir. Ancak, savaşın ilerleyen dönemlerinde bunun kendisi için olumsuz bir durum oluşturduğunu görmesi ile birlikte tutumunu değiştirdiği vurgulamaktadır.

Propagandanın kitleleri yönlendirmedeki gücünü anlamasıyla birlikte gerek karşı propaganda amacıyla gerekse kendi düşünceleri doğrultusunda bir kamuoyu oluşturabilmek için ulusal basına ve dış basına ağırlık verdiklerini, onların etkileme gücünden istifade etme yoluna gittiklerini söylemektedir.

Bu amaçla yurtdışında kamuoyu oluşturmak için gazete satın aldıkları veya yeniden kurdurdukları, gazeteci ismi altında bu ülkelere uzman propagandistler gönderdikleri ve kendi hedefleri doğrultusunda makaleler yazdırdıklarını kısacası, Almanya lehine bir kamuoyu oluşturmak için yoğun bir gayret sarf ettiklerini yazmaktadır.

Ancak, bütün bunların İngiltere tarafından yürütülen Alman karşıtı propagandaları etkisizleştirmeye yetmediğini ifade etmektedir. İngiltere'nin savaşın başlangıcından beri sistemli bir şekilde gerek ulusal basında gerekse dış politika ile birlikte yürüyen, dış işlerinden destek alan ve stratejik planlamalar ile hareket ettiğini belirtmektedir. Dış basın aracılığıyla yürütmüş olduğu propaganda çalışmaları ile lider ülke konumuna geldiğini ve İngilizler lehine bir kamuoyunun oluşturulduğunu, özellikle de savaştaki tarafsız kalan ülkelerde yapılan propagandaların büyük ölçüde etkisini hissettirmeye başladığını belirtmektedir.

İşte propagandanın bu etkileyici gücünden Osmanlı Devleti'nin de aynı şekilde yararlanması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin de bu konuda yeterince uyanık davranmadığını, yetersiz kaldığı yönünde eleştiride bulunmaktadır. Bu eleştirilerine gerekçe olarak, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki yerleşik imajının kötü olması ve bunu değiştirmeye yönelik en ufak bir adımın atılmaması gösterilmektedir.

Aslında bu kötü imajı iyi bir şekle dönüştürme için imkân bulunmasına rağmen bunun yapılmamasının anlaşılamaz olduğu belirtildikten sonra bu konuda neler yapılabileceğine yönelik önerilerde bulunmaktadır.

M. Ziya Bey' e göre Avrupa'da veya Almanya'da bu amaçla gazeteler satın alınabileceği gibi yeniden de kurdurabilirdi. Bunun maliyetinin de yaklaşık 3000 veya 4000 mark civarında olabileceği yönündedir. Büyükelçiliğin kontrolünde ve yönlendirmesinde burada Avrupa kamuoyunu etkileyici tarzda makaleler ve yazılar yazdırılmalı ve Osmanlı Devleti lehine bir propaganda yürütülmeli idi. Bu işle görevlendirilecek kişiler de mutlaka işi iyi bilen ve yabancı dile hâkimiyeti olanlar arasından seçilmeli idi.

Bu kişiler vasıtası ile yürütülecek gazetelerin başarılı olması için her türlü maddi ve manevi desteğin verilmesi gerekli idi. Bu da üç koşula bağlıdır: İlk önce; iyi bir tanıtımının yapılması, ikincisi; Almanların ve Batılıların dikkatini çekecek bir şekilde yayımı; üçüncüsü, iç politikadan uzak durarak hiçbir partinin emellerine hizmet etmemesi ve bunun yanı sıra politikacıya da hizmet etmemesidir.

Görüldüğü üzere, son derece doğru tespit ve değerlendirmeleri içeren bu rapor günümüz şartları içinde bile geçerliliğini korumaktadır. Devletimizin ve ülkemizin daha iyi bir şekilde tanıtımının yapılabilmesi ve dışarıda yürütülen Türkiye karşıtı olumsuz kampanyalara bir cevap verilebilmesi için bu yönde çalışmaların yapılması bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi Belgeleri:

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu

-BDH. BDH, K:1846, D:43/79.

TNA:PRO: Biritanya Ulusal Arşivleri (The National Archives of Britain, Public Record Office (Londra,İngiltere)

-WO: War Office Papers

-MI6 raporu, "propaganda işinde uçakla dağıtımın hukuki yönü", 12 Nisan 1918. PRO, WO 32/5140; "Düşmana Havadan Propaganda Dağıtımı", 23 Şubat 1918, PRO, WO 32/5143 D:35/1- Rapor No:1.

B- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

AVŞAR, Servet; *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Hava Propaganda Raporları*, Hitabevi Yayınları, Ankara, 2018.

BERKES, Niyazi; *Propaganda Nedir?* Ankara, 1942.

KARACA, Taha Niyazi; *Sınırları Çizen Kadın, İngiliz Casus Gertrude Bell*, Kronik Kitap, İstanbul, 2018

OSKAY, Ünsal; *Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş*, İstanbul,1992.

ÖYMEN, *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın, Dünyada ve Türkiye'de Sansür, Baskı ve Yönlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

C- MAKALELER

ÇABUK, Mustafa; "*İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Halklarına Yönelik Propaganda Gazeteleri*" History Studies, Volume, 10, Issue 3, 2018, s.13-29.

McCHARTY, Justin; "İngiliz Propagandası, Wellington Evi ve Türler", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:13, 2002, s. 469-481. (839-862).

POLAT, Ü. Gülsüm; "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (*el-Hakika* ve *Musavver Çöl*)", *OTAM*, 36 /Güz 2014, s. 141-156.

YILMAZ Birgül, KARAMAN, Mehmet Ali; "Birinci Dünya Savaşı Basınında Propaganda Faaliyetleri", *II. Uluslar arası Multidisipliner Akademik Çalışmalar*

Sempozyumu, Tam Metin Bildiriler Kitabı, Sosyal Bilimler, Editörler: Ahmet Yüksel, S.Ertan Tağman, Berikan Yayınevi, Ankara, 2018, s.91- 104.

EKLER

EK-1 Ali Başhempa Beyefendi Hazretleri'ne ve Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Takdim Olunan Raporun Osmanlıca'dan Transkripsiyonu

Atûfetlü Ali Başhempa Beyefendi hazretlerine

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne takdîm olunan raporun sûretidir (ATASE: BDH, K:1846, D:43/79, F: 005).

14 Kasım 1917

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Şu'be-i mahsûsaya âiddir.

Hâriciye nezâret-i celîlesi şu'be-i mahsûsa reîsi süferâ-yı Osmâniyeden atûfetlü Muhtar Beyefendi hazretlerinden telakkî etdiğim emr mûcebince Almanya'da ale'l-umûm matbû'ât ve propaganda hakkında ber vech-i âtî serd-i mütâla'âta müsâra'at eylerim:

Kable'l-harb Rayhstag'ın[3], devletin siyâset-i umûmiye ve be-tahsîs hâriciyesi üzerine ne kadar az te'sîr ve nüfûzu var idiyse matbû'âtın da bu bâbdaki te'sîri ândan fazla değildi. Bizzat Bismark'ın hayatında Rayhstag'ı pek de kâle almamak yolunda tutduğu politika halkları tarafından az, çok muvaffakiyetle ve mahâretle idâme ediliyordu.

Hükümet, matbû'ât-ı dâhiliyeden sarf-ı nazar matbû'ât-ı hâriciyeye ve matbû'ât vâsıtasıyla propaganda icrâsına düşmanların meselâ İngiltere'nin, Fransa'nın sarf etdiği paranın nısfını bile sarfdan çekiniyor ve buna pek o kadar ehemmiyet vermiyordu. Amerika-yı cenûbîde İngilizlerin bu bâbda masrûf-ı mesâ'îsi ile Almanya'nın mesâ'îsi mukâyese edilirse fark pek güzel göze çarpar.

Esâsen Alman umûr-ı siyâsiye-i hâriciyesinin Alman devleti tarafından tedvîre başlanılması pek yeni olduğundan Alman milleti siyâset-i hâriciye ile pek az uğraşır ve binâen aleyh bu husûsda müsta'mel vesâite pek de ehemmiyet atf etmezdi. Muhârebenin ibtidâsında İngiliz ve Amerikan siyâsetinin istikâmetleri hakkında belki en büyük mehâfil-i siyâsiye de câygîr olan efkâr-ı vâhiye buna bir delildir. İmdi bu ahvâl nazar-ı dikkate alınırsa Alman matbû'âtının kable'l-harb cihânda tutduğu mevki'-i pesti pek güzel anlaşılır.

[3] Alman Meclisi'nin.

Ba'de'l-harb ne zaman ki düşmanlarımızın bilhassa İngiliz matbû'âtının cihânın efkâr-ı umûmiyesine bir istikâmet vermek derecesine varan muvaffakiyeti meydana çıkdı ve matbû'âtın ehemmiyet-i fevka'l-âdesi gözlere çarpmağa başladı Alman hükümeti ale'l-umûm matbû'âta ve propagandaya başka bir nazar-ı ehemmiyetle bakmaya başladı ve daha doğrusu buna mecbûr oldu.

Gitgide matbû'ât-ı dâhiliye fevka'l-âde bir derecede kesb-i ehemmiyet eyledi. Fon Bethmann-*Holveg* hükümetinin dâhilî ve hâricî gayr-ı mu'ayyen bir istikâmete doğru giden ve her iki tarafı memnûn etmek ister iken her iki tarafı da dilgîr eyleyen siyâsetinin za'fiyeti ve adem-i ittirâdı Almanya'da kuvvetin hükümetden Rayhstag ekseriyetine intikâlini intâc etmiş olmağla – ki bugün ekserinin taht-ı himâyesinde olmayan bir hükümetin dikiş tutdurması muhâl değilse bile gâyet müşkildir, bu hâl işbu kuvvetin isti'mâlinde tabi'î matbû'âtın da büyük bir rol oynamasını mûcib olmuşdur.

Bu ehemmiyet matbû'âtın ne kadar yükseldiğine delâlet eyler. Matbû'ât ba'de'l-harb ve bilhassa son seneler zarfında siyâset-i hâriciye ile fevka'l-âde bir sûretde (ATASE: BDH, K:1846, D:43/79, F: 005a) iştigâl başlamışdır. Meselenin mühim ciheti ise bu meşgûliyetin hükümet tarafından nazar-ı dikkate alınması ve ehemmiyetle ta'kîb edilmesidir. Matbû'ât-ı dâhiliye Rayhstag'daki fırkaların adediyle mütenâsib bir tarzda kısımlara taksîm edilebilirse de fırkaların ale'l-umûm siyâsetleri ile bu gazetelerin tutdukları siyâset arasında büyücek farklar vardır.

Mesela şimdiki hâlde büyük bir ehemmiyet kazanan merkez (katolik) fırkasının siyâseti ile bu yolda neşriyâtda bulunan gazetelerin siyâsetleri birbirinden başkadır. Hele Almanya'nın sâir şehir ve kasabalarında münteşir aynı fırka gazetelerinin neşriyâtı bunlardan büsbütün tehâlüf eder. Bu hâl Almanya'da daha fırka hayatının muntazam bir şekle girmemesinden ve esâsen pek ziyâde fırka bulunmasından ileri gelir. Almanya'da fark-ı siyasiye hayatı pek karışık olduğundan burada bunun tafsîli sahîfelere muhtâcdır.

Binâen aleyh sarf-ı nazar edildi. Bundan başka aynı fırkaya mensûb meb'ûsların siyâset-i hâriciye hakkında fikirleri birbirinden çok tehâlüf eder. Meslek-i tahrîrlerinin tafsîli yüzlerce sahîfe doldurmağa muhtâc olan bu fırkalar ve gazeteler bize ta'alluku münâsebetiyle siyâset-i hâriciye nokta-i nazarından gâyet sathî sûretde ve ma'nâ-yı umûmîsiyle iki büyük kısma ayrılır: Birisi millî politika ta'kîb eyleyen ve Almanya'nın istikbâlini te'mînât-ı maddiyeye rabt etmek isteyen kısımdır ki bütün muhâfazakârânı, millî hürriyetperverânı, merkez fırkasının bir kısmını, ehl-i zürrâ'ı, büyük sanâyi' erbâbını, bütün ordu ve bahriye ve me'mûrînin dörtde üçünden fazlasını cem' eder ya'ni bunlar bu fikirdedir.

Prusya meclis-i meb‘ûsânının ekseriyetini teşkîl eden ve fakat Rayhstag’da ekalliyetde kalan muhâfazakârân bu fikrin mürevvicidir. Prusya meclis-i a‘yânının kısm-ı küllîsi de bu fikirdedir. Bunların başlıca pâyitahtda gazeteleri Deutsche Zeitung, Deutsche Zapezeitung, Kreug Zeitung vesâir birçok haftalık ve aylık mecmu‘alardır.

İkinci kısım ise bi’l-ilhâk ve tazmînât bir sulha tâlib olan kısımdır ki millî hürriyet-perverânının az bir kısmı, merkez fırkasının büyük bir kısmı, terakkîperverler ve sosyalistlerdir. Tüccârân ve küçük ehl-i sanâyi‘, amele ve yehûdîler, Lehliler bunlarla berâberdir. En benâm vâsıta-i neşr-i efkârları Vorsische Zeitung, Frankfurter Zeitung, Berliner Zaghlatt, Borreu Courier, Varwant, Germania vesâiredir. Şurasını hemen arz etmek isterim ki bunların meslek-i tahrîriyeleri birbirinden çok tehâlüf eder. Sonra bir takım perâkende fırkalar olduğu gibi gazetelerde mevcûddur. Bu fırka ve gazetelerin cümlesi pek kuvvetli olup yukarıda ta‘dâd etdiğim sınûf-ı ahaliden pek çok hemfikirleri vardır. Bunlar daha öteye giderek birçok cem‘iyyetler teşkîl etmişlerdir. Meselâ libâreller (Natialone Aunelon), muhâfazakârân Walkhaugiger Aurselus ve nihâyet (Waterlaurpartei)’i ki Almanya’nın en benâm adamları bu cem‘iyyâtın reis ve a‘zâsıdır (ATASE: BDH, K:1846, D:43/79, F: 005-001).

Maksad-ı teşekküllerinin rûhunu siyâset-i hâriciye teşkîl eder. Almanya hükümetine gelince: Propaganda içün fevka’l-âde para ve mesâ‘î sarfına başlamışdır. İskandinavya’da ve bilhassa İsviçre’de satın alınan ve Şark’da olduğu gibi yeniden te’sîs edilen gazeteler pek çokdur. Şark’da açılan salonlar da bunlara dâhildir.

Hâriciye nezâretinde teşkîl edilen istihbârât kalemleri vâsıtasıyla Ve erkân-ı harbiye-i umûmiye dâiresi şu‘be-i mahsûsasınca propagandaya son derece sarf-ı mesâ‘î ediliyor. Tabi‘idir ki bu maksadla ve muhâbir nâmıyla propaganda yapılacak memleketlere oranın ahvâl ve lisânını bilir ve siyasetine vâkıf adamlar i‘zâm ediliyor. Birçok makâlât yazdırılıyor.

Hîn-i hâcetde makâleyi basdırmak içün icrâ-yı fedâkârîden çekinilmiyor. Bu muhâbirler iki dürlü hıdmet ediyorlar. Evvelâ gönderildikleri memleket dâhilinde makâle yazarak efkâr-ı umûmiyeye te’sîr ediyorlar. Sonra oradan kendi memleketleri dâhiline Volf Ajansı vâsıtasıyla makâlât gönderiyorlar ki asıl Almanya’da hükümetin muvaffakiyeti hakkında Alman efkâr-ı umûmiyesini influencer etsin. Yani hükümet bu vechile mu‘ârız fırka ve gazetelere karşı bunları bir silah olarak kullanıyor. Bu böyle olduğu gibi küçük milletler de Almanya’da büyük propaganda icrâsına başlamışlardır. Meselâ: İrlandalılar, Lehliler, Bulgarlar vesâire gazeteler neşr ediyorlar. Ve birçok makâlât yazdırıyorlar. Bulgarlar bir gazete çıkarmak üzredir.

Hükümet-i seniyyenin ne yolda propaganda icrâ edebileceği Avrupa'da min külli'l-vücûh en az tanılan millet, Türk milleti olduğu ve biz kendimizi ve mekâsıdımızı her vâsıta ile tanıtmağa her cihetden şiddetle muhtâc bulunduğumuz âşikâr bulunduğu hâlde şimdiye kadar bu propaganda meselesine lâzım geldiği derecede ehemmiyet vermemekliğimiz gayr-ı kâbil-i fehmdir. Mısırlı bir takım zevât, matbû'ât ve propaganda vâsıtasıyla pek büyük muvaffakiyetler elde edilen şu zamanda, bu bâbda sarf-ı mesâ'îden geri durmadıkları hâlde bizim Türklerin ittirâd ve intizâm ile icâle-i kalem etdiklerini veyahud buna teşebbüs eylediklerini görmüyoruz.

Ma'lûm olduğu üzre şimdiye kadar Avrupa'dan gördüğümüz nâ-revâ bir takım mu'âmeleleri ve aleyhimizde hergün muhtelif lisânda intişâr eden yüzlerce kitâbları – ki bunlar cihânın efkârına icrâ-yı te'sîrden hâlî kalmazlar – göz önüne getirir isek bu yolda ne derece bir sebâtî ile çalışmaklığımızın îcâb etdiği meydâna çıkar. Bu bâbda makâm-ı âlî aid lâzım geldiği derecede ma'lûmâta mâlik olduğundan daha ziyâde tatvîl-i kelâma lüzûm görmem.

Harb-i umûmîye hîn-i duhûlümüzde ve biraz sonraları hakkımızda Almanya'da beslenilen muhabbet ve hüsn-i teveccüh ta'rîf edilmez bir derecede idi. Fakat bu bizi bilerek, tanıyarak vâkı 'olmuyordu. Çünkü her heyecan-ı meftûniyetlerde olduğu gibi burada da esbâbdan, ta'mîkden ziyâde izhâr-ı cemîle ve muhabbet maksûd idi. Bütün matbû'âtda olduğu gibi mâhî ve üsbû'î mecmû'alar Türkleri ve Türklüğü, İslâmiyeti ve İslâmları uzun uzadıya mevzû'-ı bahs ediyorlardı. Yeni çıkan birtakım kitâblar sırf bu meselelerle uğraşıyorlardı. Yalnız Şark kütübhânesinin bu maksadla neşr etdiği (ATASE: BDH, K:1846, D:43/79, F: 005-001a) kitâbların adedi yüzlere varır. İmdi bu sırada ciddî ve ahvâle vâkıf bir kimse vâsıtasıyla bir mecmû' veyahud bir gazete neşr edilse idi pek suhûletle büyük muvaffakiyetlere mazhar olurdu.

Gitgide meseleye menâtık ve menâfi'-i iktisâdiye dâhil olmağa başladı. Tenkîdlere yol açıldı. Teşekkür olunacak bir hâl var ise o da bu sûretle biz ve memleketimizin birçok Garblılar içün dâire-i hayâlâtdan çıkararak bir hâl-i hakîkîde görünmeğe başlamasıdır. Fakat meselenin şâyân-ı te'essüf olacak ciheti bu mesâ'înin sırf Almanlar tarafından vâkı' olması ve bizim ise hiçbir ehemmiyet atf etmemekliğimizdir. Bundan bir sene akdem Islamische Welt nâmında bir mecmû'a-i İslâmiye-i mâhiye intişâra başladı. Bu yolda atılmış ilk hatve olduğundan son derece şâyân-ı teşekkürdü.

Fakat mecmû'anın hemen hemen yalnız benâm Alman muharrirleri tarafından yazılması ve birçok esbâb-ı sâire rağbet-i umûmiyeye mazhariyetini tas'îb etdi. Bugün bütün Almanya'da İslâmiyet nâmına intişâr eden yegâne mecmû'a budur. Bu mecmû'anın menâfi'-i İslâmiye ve Osmâniyeye hâdim olması pek kolaydır meğerki

usûl-i idâresi ve neşri tebdîl edile. Esâsen böyle ilmî mecmû'alarla propaganda yapılması pek müşkildir. Çünkü bunları pek çok kimse okumaz.

Almanya'da ve bu tarîkle bütün Avrupa-yı vüstâda ve İskandinavya'da mü'esser bir sûretde propaganda icrâsı içün evvel be-evvel bu mesele ile sefâret-i seniyyenin meşgûl olması îcâb eder. Çünkü hükümet-i seniyye tarafından te'ayyün olunmuş ve her zaman ve mekâna göre yine o hükümet-i müşârun ileyhâya ne yolda yazı yazdırmak lâzım geleceğine dâir ma'rûzâtda bulunur ve o sûretle emr alır veyahud Hâriciye nezâretinin merâmına göre makâle yazar ve yazdırır. Bir me'mûr sefâret-i seniyyede bu sûretle matbû'ât ile hükümet beyninde tavassut etmezse her yapılacak şey yarı ve beyhûde olur.

Çünkü dünyanın her tarafında mer'î olduğundan sarf-ı nazar eğer sefâret matbû'ât ile irtibâtda bulunmazsa bu yolda bir iş görmek müstehîldir. Yalnız bu mesele gerek hâl-i hâzır ve gerek istikbâl nokta-i nazarından pek mühim olmağla ta'yîn olunacak me'mûrun her sûretle Almanya'nın ve Avrupa'nın siyâset-i umûmiyesine ve hâriciyesine, Almanya'nın fark-ı siyâsiye ve hayat-ı matbû'âtına vâkıf olması, matbû'âtla meşgûl olmuş bulunması, makâle yazacak kudretde olması ve Alman lisânına lisân-ı mâderzâdı gibi vâkıf bulunması iktizâ eder.

İşte böyle bir me'mur tabi'i hîn-i hâcetde nâm-ı müste'ârla yazı yazabildiği gibi ehibba vâsıtasıyla müesser makaleler yazdırarak menâfi'-i İslâmiye ve Osmâniyeye hâdim olur. Hatta matbû'ât-ı mahalliyenin sermuharrirlerince bazı fikirler bile (inspirer) eder ve onlar üzerine icrâ-yı te'sîr eyler. Şimdi hükümet-i seniyye ile matbû'ât arasında sefâretdeki bu me'mûr vâsıtasıyla irtibât hâsıl ve yapılacak birçok tarzda propagandanın merkezi bu me'mûr oldukdan sonra propagandanın icrâsını iki büyük kısma taksîm edebiliriz: Birisi bir gazete te'sîs etmek veyahud mevcûd gazetelerden birini taht-ı himâyeye almak sûretiyle (ATASE: BDH, K:1846, D:43/79, F: 005-002) İntişâr edecek bu gazete en aşağı haftalık olmalıdır. Çünkü on beş günlük veya aylık mecmû'alar sırf ilmî olduklarından propaganda işlerinde tabî'atıyla isti'mâl olunmazlar. Sâniyen son havâdisleri ve bilhassa Türkiye'ye âid şu'ûnu kâri'îne bildirmelidir.

Zîrâ Almanların ve be-tahsîs Şark ile az, çok temâsda bulunanların – ki bunların adedi pek çokdur – ancak bu sûretle celb-i merakları kâbildir. Sâlisen baş makâle ile bir veyahud iki ilmî, siyâsî, iktisâdî makâleyi ihtivâ etmelidir. Çünkü bu sûretle maksad elde edilmiş olacakdır.

Râbi'an bu mecmû'a mazhar-ı rağbet olmalıdır ki bu da üç şarta vâbestedir. Evvelen birçok i'lânât te'mîn edilmesi, sâniyen Almanların ve Garblıların merâkını mûceb bir tarzda intişârı, sâlisen ise dâhilî siyâsetden uzak bulunarak hiçbir fırkanın

âmâlini tervîc etmemesi. Tabî'î âmâl-i dâhiliyesini. Bu üç şart gazetenin hükümet-i seniyyenin himâye-i ma'neviye ve mâddiyesine mazhariyetiyle kâimdir. Çünkü gazetenin himâye olunduğu el altından ma'lûm olunca o bunun ehemmiyetine dâl olur ki birçok i'lânların verilmesini mûceb olur. Tabi'î gazeteyi yaşatacak şey i'lândır.

Bu sûretle mu'âvenet-i nakdiye pek cüz'î mikdâra tenzîl edilmiş olur. Almanların ve Garblıların merâkını celb etmesi ise yine o gazetenin Türkiye'de çok okunduğunu göstermekle olur ki bu da gazetenin yarısının Türkçe intişârı ile kâimdir. Çünkü Türkiye'de okunmayan veyahud okunmayacağı melhûz olan bir gazete Almanya'da vesâir yerlerde nazar-ı ehemmiyete alınmaz.

Sonra gazete siyâset-i dâhiliyeye karışarak münâkaşât-ı kalemiyeye girmemelidir. Çünkü bundan netâyic-i siyâsiye sâdır olabilir. Hâlbuki siyâset-i hâriciye bundan masûndur. Çünkü bütün müttefikînin mekâsıd-ı harbiyeleri ve mesâil-i hayatiyeleri yekdiğeriyle tevâfuk etmek îcâb etdiğinden bu bâbda icâle-i kalem edilebilir. Asıl bunun ile siyâset-i iktisâdiye bizim içün propagandaya sâlih en güzel sahalardır.

Bir de şurası nazar-ı dikkate alınmalıdır ki Garb'da hilâfet ve İslamiyetin mevki' ve ehemmiyeti pek büyük olduğundan sarf-ı nazar Almanya'da, siyâset-i umûmiye ve iktisâdiye dolayısıyla, buna büyük bir ehemmiyet atf edildiğinden bu nokta hâricde matbû'ât ile meşgûl olacak her kimsenin nazar-ı intibâhından dûr kalmamalıdır. Bu bâbda daha ziyâde tatvîl-i kelâmı ma'lûmiyetine binâen ve mevzû' dolayısıyla ta'allukundan nâşî lüzûmsuz görürüm.

Gazetenin ise Türkler ve İslâmlar tarafından tahrîri şart-ı esâsîdir. Çünkü makâle yazacak Alman muharrirlerini ahali Alman gazetelerinde okuduklarından başka kalemden çıkma makâle okumak isterler. Türklerin rûhunu anlamak içün Türk kaleminden sâdır olmuş makâlâtın kuvve-i câzibesi daha pek büyük olur. Yalnız şurası ehemmdir ki bu bâbda yazı yazacak kimseler baltayı taşa urmamak ve maksada nâil olmak içün Alman siyâset-i umûmiyesine vesâireye vâkıf olmalıdırlar. Tabi'î böyle muharrirler dâimâ bulunamayacaklarından bu makâlâtı matlûba muvâfık bir tarza sokmak sefâret-i seniyyede bu işe me'mûr olacak zâta muhavveldir. Binâen aleyh bu me'mûriyetin, me'mûrun ehemmiyetine bu hâl dahi delâlet eder.

Almanya'da bir gazete te'sîsinin ayda 4-5 bin Marka mâl olacağı muhakkakdır. Binâen aleyh böyle büyük masraflar ihtiyâr olunmak arzu edilmezse mevcûd gazetelerden biri cüz'î bir himâye-i nakdiye ile bir himâye-i ma'neviyeye mazhar edilerek maksadı te'mîn edebilmesi içün yukarıda arz etdiğim şerâite destres olması çârelerine bakılır. Meselâ: İslamişe Volt'un bu sûretle ta'dîli gâyet kolay ve elverişlidir. Tabi'î daha elverişli gazete mevcûd olduğu hâlde o bu maksada hâdim kılınır (ATASE: BDH, K:1846, D:43/79, F: 005-002a).

İkinci tarzda propaganda yapdırmak ise makâlât yazdırarak bunların Alman gazetelerinde neşrini te'mîn etmekle olur. Bu ise makâlât muharrirlerinin yukarıda arz olunduğu üzre siyâset-i umûmiyeye vesâireye vukûflarını iltizâm eder. Tabi'î her muharrirden bu taleb edilemeyeceğinden bu sefâret-i seniyyedeki matbû'ât me'mûruna muhavveldir. Bu me'mûr bu makâlelerin hangi gazetelerde neşri îcâb etdiğini, makâlelerin ne tarzda yazılması lâzım geldiğini, makâlelerin gazetelere kabûl etdirmenin yollarını vesâir birçok nikât-ı mühimmeyi ta'yîn ve te'mîn etmelidir. Sonra bu me'mûrun en mühim vazîfelerinden biri de matbû'ât-ı mahalliyeyi ta'kîb ve hükümet-i seniyyeye bu bâbda arz-ı ma'lûmât etmesidir.

Yani bize müte'allık her makâleyi, her satırı neden dolayı ve ne fikirle yazıldığını anlayarak arz etmekdir. Sonra buna ne yolda cevâb verilmek iktizâ etdiğini ta'yîn etmelidir veyahud aldığı emirle derhal cevabını yazarak neşr etdirmelidir. Bu sûretle propaganda tabi'î daha ucuzca olur. Fakat sefâretdeki me'mûrun ma'iyyetine bir, iki muharrir i'tâsını müstelzimdir ki ayda bu da 300-400 Markı tecâvüz etmez.

Şu sahîfeler derûnunda bu bâbda yazılacak şeylerin gâyet sathî sûretde kaba bir taslağını yaparak mühim noktaları ancak zikr edebildim. Tafsîlât i'tâsı emr buyrulduğu takdîrde arz-ı ma'lûmâta hâzırım. Alman matbû'ât ve muharrirlerinin Türkiye'nin mekâsıd ve siyâseti hakkında hiçbir fikre mâlik bulunmadıkları ve kendilerine bu husûsda hiçbir mu'âvenet olunmadığı ve tabi'î bundan dolayıdır ki Bulgarlar hakkında vâkı' olduğunun aksi olarak matbû'ât-ı mezkûrenin de Türkiye meseleleri ve işleriyle meşgûl olmadıkları ve olamadıkları her sıra düşdükce mevzû'-ı bahs ve münâkaşa olmakdadır.

Binâen aleyh bundan dolayı menâfi'-i Osmâniye lâzım geldiği derecede te'mîn edilemiyor. Bulgarların her fırsatdan bi'l-istifâde makâlât-ı mütenevvi'a yazdıkları ve yazdırtdıkları ve Alman matbû'ât ve muharrirlerini inspirer etdikleri nazar-ı dikkate alınırsa bu husûsda ne derece sür'atle icrâ-yı fa'âliyete başlamaklığımızın îcâb etdiği tebâyün eder (ATASE: BDH, K:1846, D:43/79, F: 005-003).

Berlin 14 Teşrîn-i sânî 1917

Berlin Sefâret-i Seniyyesi Ateşesi Bende M. Ziya

I. MEŞRUTİYET'E GİDEN SÜREÇTE İSPANYA'DA JÖN TÜRK İMAJI

Dr. Öğr. Üyesi Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi

Özet: Osmanlı Devleti ile İspanya Avrupa'nın iki ucunda birbirleriyle benzer tarihî süreçler yaşamış iki devlettir. 1782 yılında iki ülke arasında imzalanan Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması ile dostluk ilişkileri başlayan iki devlet, bir diğerinde yaşanan gelişmeleri takip etmişlerdir. İki ülkede de 19. yüzyılda liberal gelişmeler yaşanmıştır. İspanya'da 1868 Devrimi ile Kraliçe II. Isabel'in tahttan indirilmesinden ve cumhuriyet denemesi yapılmasından kısa süre sonra, Osmanlı Devleti'nde de Sultan Abdülaziz tahttan indirilmesi ile başlayan süreç, Sultan II. Abdülhamid döneminin başlangıcında meşrutî monarşi yönetimi kurulması ve anayasa ilanı ile sonuçlanmıştır. Bu eş zamanlı gelişmeler sırasında, İspanya kamuoyu ve basını, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmişlerdir. Hem taht değişiklikleri hem de Jön Türklerin faaliyetleri ile ilgili İspanya'da yoğun bir haber trafiği mevcuttur. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı, İspanyolların Jön Türklere bakış açılarının ve İspanya kamuoyundaki Jön Türk imajının ortaya konulmasıdır. Bu amaçla, kamuoyunu şekillendiren bir unsur olan basın üzerinden bir inceleme yapılarak bu imajın ortaya konulmasına çalışılacaktır. Çalışmanın kaynağı olan gazete haberleri, İspanya Milli Kütüphanesi ve İspanya Kültür ve Spor Bakanlığı bünyelerindeki gazete arşivlerinde yapılan taramalarda tespit ve temin edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Jön Türkler, Basın, İspanya, liberalizm

The Image of the Young Turks in Spain in the Course of the First Constitutional Era

Abstract: On the two edges of the continent, Ottoman Empire and Spain had similar historical background. After the establishment of amicable relations with the Peace, Friendship and Trade Agreement in 1782, these two countries had started to follow all the developments in the other one. Both countries had liberal process in the 19th century. Short after the demolition of the Queen Isabel II and the first republican era in Spain as a result of the 1868 Revolution, the process which had started with the demolition of Sultan Abdulaziz had concluded with constitutional monarchic system and proclamation of constitution at the start of the era of Sultan Abdulhamid II. While these

contemporaneous liberal movements, Spanish public opinion and press had monitored closely the developments in Turkey. There is a jam of news about the changes in the throne and activities of the Young Turks. In this frame, the main purpose of this work is to put forth the point of view of Spanish people to the Young Turks and the Young Turk image in the Spanish public opinion. With this context, this image will be put forth by using the press as a shape giver of the public opinion. As the main source of this work, news are determined and collected from the newspaper archives of the National Library of Spain and Spanish Ministry of Culture and Sports.

Keywords: Young Turks, Press, Spain, liberalism

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren başlayan Osmanlı-İspanyol mücadelesi, iki devlet arasında 14 Eylül 1782 tarihinde imzalanan Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması ile sona ermiştir[1]. Barış antlaşmasının imzalanmasının ardından iki ülke de birbirini tanımaya çalışmıştır. İspanya açısından basın, yeni dost devletin tanıtılması için oldukça elverişli bir araç olmuştur. Nitekim İspanyol basını oldukça erken bir dönemde, 1661 yılında başlamış[2] ve XVIII. yüzyıldan itibaren hem yayımcılık hem de basın özgürlüğü konularında büyük bir gelişme kaydetmiştir (Orosco Núñez, 2016: 13-19). İspanyol basını, Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iki devletin de liberal gelişmelerle meşgul olmaya başlaması, İspanyolların Osmanlı Devleti'ni daha da yakından takip etmeleriyle sonuçlanmıştır.

İspanya'nın Cadiz şehrinde 1868 yılında başlayan ve Kraliçe II. Isabel'in tahttan indirilmesi ve I. Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanan *Muzaffer Devrim* sırasında (White, 1909: 253-256), liberal İspanyollarla Karlistler (kralcılar) arasında şiddetli savaşlar yaşanmıştır. İspanya'da devrimin iç savaş şeklinde gerçekleşmesine rağmen Osmanlı Devleti'ndeki liberal hareket ve devrimin kansız ve savaşsız bir şekilde gerçekleşmesi, İspanyolların dikkatini Türkiye'ye yoğunlaştırmıştır. Jön Türklerin Avrupa'daki imajını iki bölümde incelemek doğru olacaktır. Nitekim meşrutiyet yönetimine geçilmesi ve özellikle de Berlin Antlaşması'nın ardından Avrupalıların Türklere, Sultan II. Abdülhamid'e ve Jön Türklere karşı bakış açıları büyük bir değişim

[1] Osmanlı-İspanyol ilişkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tufan Turan, *Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Sakarya, 2013.

[2] İspanyol basınının gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Maria Verónica de Haro de San Mateo, *Historia de la Prensa a través de los periódicos y las revistas de información general. Selección de artículos para el estudio de la Historia del Periodismo Español*, Murcia, 2011.

gösterecektir[3]. Bu nedenle bu çalışmada, Mehmet Emin Ali Paşa'nın 11 Şubat 1867 tarihinde Sadrazam makamına getirilmesinden (Beydilli, 1989: 426) anayasanın yani Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesine kadar İspanyol gazetelerinde Jön Türklerle ilgili bilgiler verilerek, Jön Türklerin nasıl göründükleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanı kaynakları olan İspanyol gazeteleri, İspanya Milli Kütüphanesi ve İspanya Kültür ve Spor Bakanlığı bünyelerinde yer alan gazete arşivlerinden temin edilmiştir.

İspanyol Basınında Jön Türkler

İspanya gazetelerinde Jön Türkler ile ilgili haberler, Mehmet Emin Ali Paşa'nın Sadareti ile birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Ali Paşa'nın Sadrazamlığa getirilmesi, 16 Şubat tarihinde İspanya gazetelerine yansımıştır. Haberde, eski Hariciye Nazırı Ali Paşa'nın Sadrazam, Fuad Paşa'nın Hariciye Nazırı, eski Sadrazam Mehmed Rüşdi Paşa'nın Harbiye Nazırı ve Kamil Paşa'nın da Adliye Nazırı olarak tayin edildikleri bildirilmiştir. Habere göre, Fuad Paşa'nın yeni kabinede yer alması, Hıristiyanlara tavizler veren ve Avrupa kamuoyunu memnun eden liberal gelişmelerin rafa kalkması anlamına geliyordu. Liberal alanda talep edilen reformları uygulayan Jön Türkler de yönetimden ayrılmış oluyorlardı (Diario Oficial de Avisos de Madrid, 16 Şubat 1867: 4). Jön Türklerle ilgili ilk izlenim, kendilerinin liberal görüşte oldukları ve liberal gelişmeyi sağlamak için çaba gösterdikleri şeklindeydi.

Jön Türklerin Türk siyasetinde önem kazanmaya başladığına dair ilk haber 25 Haziran 1867 tarihlidir. Haberde, 10-12 yıl önce önemsiz bir parti olarak değerlendirilen Jön Türklerin artık hem İstanbul'da hem de vilayetlerde şubelerinin olduğu, reformcu Jön Türklerle Sultan ve nazırları arasında bir mücadelenin başladığı ve bu durumun her geçen gün daha da ciddi bir hal aldığı belirtilmiştir. Habere göre, meşrutiyetçi Türklerin Avrupa ülkelerinde barışçıl gösteriler yapıldığını duymuşlardı ve bu tarz gösterileri İstanbul'a taşımak istiyorlardı. Sultan ise güç kullanarak siyasî durumu kontrol altında tutmayı amaçlıyordu. Sultan'ın nazırları ise durumdan korkmuşlar ve reformcu Jön Türklerden gelebilecek tehlikelere karşı olağanüstü tedbirlere başvurmaya başlamışlardı (La Esperanza, 25 Haziran 1867: 1). Haberde Jön Türkler, liberal reformlar yapmaya çalışan barışçıl kimseler olarak nitelenmektedir.

İspanyol basınına göre, Türkler meşrutiyetçiler haline dönüşmüşlerdi. Ancak İstanbul'da millî bir meclis açılmasını isteyen ve ülke meselelerinin sarayda kararlaştırılmasına karşı çıkan Jön Türklerden bazıları hapsedilmişlerdi (El Imparcial, 28 Haziran 1867: 3). Bununla birlikte, Jön Türkler, herhangi bir görevin

[3] Ayrıntılı bilgi için bkz. Serkan Yazıcı, "Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamanın Değişimi", *History Studies*, c. 6, sayı. 5, 2014, ss. 233-247.

sonlandırılmaması konusunda mevcut nazırlarla gizlice anlaşmışlardı. Jön Türklerin programı, medenî ülkelerin kurumlarını taklit etmek ve bir yasama meclisinin kurulmasını talep etmekten ibaretti. Jön Türkler de muhafazakârlar da mücadeleye hazırdı. Çatışma olmadan ve kan akmadan bir meclis kurulması mümkün görünmüyordu (La España, 30 Haziran 1867: 1). Ekim ayında yaşanan bir hükümet değişikliği ile ilgili haberde, Jön Türklerin artık yönetimde söz sahibi oldukları ve böylece Türkiye'nin reform sürecine girmiş olduğu bildirilmiştir. Habere göre, bu durum, artan Rus baskısı karşısında Türkiye'nin büyük Batı devletlerinin desteğini almalarını sağlayacaktı (La Esperanza, 14 Ekim 1867: 3). Sultan, Rus tehdidi karşısında Jön Türklerin reformcu yapılarından destek almak zorunda kalmıştı.

Jön Türklerin devrim çabalarına ilişkin ilk haber 6 Ekim 1868 tarihlidir. Haberde, Jön Türklerin Sultan Abdülaziz'i tahttan indirerek yerine Şehzade Murad Efendi'yi tahta çıkarmayı amaçlayan komplolarının ortaya çıkarıldığı ve bu nedenle de çok sayıda tutuklama gerçekleştiği bildirilmiştir (La Correspondencia de España, 6 Ekim 1868: 2; La Esperanza, 6 Ekim 1868: 4; Diario Oficial de Avisos de Madrid, 7 Ekim 1868: 4; La Discusion, 7 Ekim 1868: 3; El Imparcial, 7 Ekim 1868: 1). 26 kişinin tutuklanması ile sonuçlanan komploya Jön Türklerin yanı sıra Rus vatandaşları da katılmışlardı. General Ignatieff, tutuklanan Rus vatandaşını kurtarmak istemiş ancak Ali Paşa buna izin vermemişti (La Epoca, 7 Ekim 1868: 3; La Esperanza, 8 Ekim 1868: 3; Diario Oficial de Avisos de Madrid, 9 Ekim 1868: 4). 17 Ekim tarihli haberde, ortaya çıkarılan komplonun sınır dışı edildikten sonra Paris'te hayatını sürdüren Mustafa Fazıl Paşa'ya dayandırıldığı bildirilmiştir. Mısır'da da bir komplo ortaya çıkarılmıştı. Hidiv İsmail'in arabasına Fazıl Paşa'nın destekçileri tarafından bomba koyulmuştu. Fazıl Paşa'nın Mısır'da hıdivlik makamına gelmesi gerekiyordu ancak kardeşi İsmail'in talebi üzerine Babıâli, hıdivliğin babadan oğula geçmesini kararlaştırmıştı. Bu nedenle iki komplo da kendisine bağlanmaktaydı. İstanbul'da Şehzade Murad ise komplo ile ilgisinin olmadığını açıklamıştı. Jön Türklerin böyle bir olaya karışmış olmaları, halkın kendilerine olan güvenlerine de darbe vurmuştu (La Esperanza, 17 Ekim 1868: 4). Jön Türk komplosuna katılan yabancılar, kısa süre sonra ülkelerinin elçiliklerine teslim edilmişlerdi. Müslümanlar ise Anadolu ve Akka'ya sürgüne gönderilmişti (La Iberia, 29 Ekim 1868: 3).

Ekim ayında yaşanan komplo gelişmelerinin ardından, düzenlenen protesto gösterileri de İspanya gazetelerinde yer bulmuştur. 4 Kasım 1868 tarihinde, Jön Türklerin başarı ile tamamladıkları barışçıl bir millî gösteriden bahsedilmektedir. Habere göre, gösteride İspanya tezahüratları yapılmış ve Cadiz hareketini başlatan ünlü generaller alkışlanmıştı. Gösteride İstanbul'un Avrupa yakasında genel bir aydınlatma yapılmış, danslar, yemekler ve diğer festival unsurları ile şenlenmişti (La

Epoca, 4 Kasım 1868: 2). Haberde protesto gösterisinin barışçıl olduğu vurgulanmaktadır. Her ne kadar bu haberde Jön Türklerin barışçıl kimseler oldukları belirtilse de Ocak 1869'da yayımlanan bir haber bunun aksini iddia etmektedir.

Girit İsyanı neticesinde, Şubat 1869'da Paris'te bir konferans toplanması kararlaştırılmıştı. Kararlaştırılan bu konferansla ilgili beklentilerin kaleme alındığı 10 Ocak tarihli bir haberde, Yunanistan'ın askerî hareketliliğini arttırdığı ve buna karşılık da Jön Türklerin savaş yapılmasını istedikleri bildirilmiştir. Jön Türkler, diplomasinin olayı daha da karmaşık hale getireceğini düşünüyor ve konferansa kötü gözle bakıyorlardı. Jön Türk destekçileri bir yardım kampanyası başlatarak Sultan'a 30.000 tüfek hediye etmişlerdir. Onlara göre Avrupa Türkiye'yi ölmüş gibi görüyordu ve onlar ise yaşadığını kanıtlamaya çalışıyorlardı (La Discusion, 10 Ocak 1869: 2). Habere göre Jön Türkler Balkan sorunlarının savaşılarak çözümlenebileceğine inanıyorlardı.

1869 yılında Jön Türklerle ilgili yayımlanan diğer bir haber, partinin basın organları ile ilgilidir. Haberde, Jön Türklerin ilk yayın organı olarak Londra'da kurulan *Muhbir* gazetesinin yayın hayatına son verildiği belirtilmiştir. Haberde, Ali Suavi Efendi'nin yöneticiliğini yaptığı gazetenin İstanbul'da büyük bir sansasyon yarattığı ancak Jön Türkler tarafından kurulan diğer gazete olan *Hürriyet*'in böyle bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Habere göre, Muhbir'in kurucuları, gazeteyi Paris'te yeniden çıkarmayı planlıyor ve bu konuda Fransızların sempatilerine güveniyorlardı (La Tipografia, Aralık 1869: 6).

1869 yılından 1876 yılına kadar Türkiye ile ilgili haberlerde Jön Türk ifadesinin yer almadığı görülmektedir. Her ne kadar Türkiye'deki olaylarla ilgili haberler İspanyol basınına yansımış olsa da bu haberlerde kişi isimleri zikredilmekte ancak Jön Türklerden bahsedilmemektedir. Bu çerçevede Ziya Paşa, Namık Paşa, Mustafa Fazıl Paşa ve Midhat Paşa ile ilgili haberler olduğu dikkat çekmekle birlikte hareketten bir bütün olarak söz edilmemektedir. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz'in hal'i, Sultan V. Murad'ın tahta çıkışı ve kısa süre sonra hal'i, Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı ve meşrutiyetin ilanı gibi önemli olayların gerçekleştiği 1876 yılında, İspanyol basınında yeniden Jön Türk tabiri ortaya çıkmış ve Jön Türk hareketi ile ilgili yoğun bir haber trafiği yaşanmıştır.

Bu çerçevede Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra Jön Türklerle ilgili ilk haber, Sultan'ın tahttan indirilmesinin ertesi günü yayımlanmıştır. *La Epoca* gazetesinde yayımlanan haberde, Sultan'ın tahttan indirilmesi bir Jön Türk devrimi olarak adlandırılmıştır. Yeni Sultan'ın Jön Türklerin programına uygun hareket edeceğini bildirdiği ve kısa süre içerisinde bir meclis açmayı kabul ettiği de haberde aktarılmıştır. Türkiye'de yaşanan bu devrim, dünya siyasetinde olduğu gibi İspanyol

kamuoyunda da olumlu karşılanmış ve Doğu Sorunu'nun çözümüne yardımcı olabilecek bir gelişme olarak yorumlanmıştır (La Epoca, 31 Mayıs 1876: 3). *Revista de España* dergisinin Mayıs 1876 sayısında, Türkiye'de yaşanan gelişmelerle ilgili yayımlanan haberde, Sultan V. Murad'ın Türkiye'nin nazırları tarafından sunulan programa uyacağı belirtildikten sonra Jön Türklerin artık yönetimi ellerine geçirdikleri ve Hıristiyan vatandaşlar için yapacakları fedakârlıklar sayesinde, ülkedeki tansiyonun ortadan kalkmasının beklendiği bildirilmiştir. Bununla birlikte, Jön Türklerin Hıristiyan vatandaşlara yönelik büyük bir tavizde bulunmasından şüphe duyulduğu ve verilen sözlerin tutulması konusunda iyimser olmamak gerektiği de ifade edilmiştir (Revista de España, Mayıs 1876: 413-414). Jön Türk devrimi ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, başlangıçta oldukça olumlu görülmüş ve mevcut sorunların barışçıl bir şekilde çözümlenebileceği düşünülmüştür.

İspanya basınında, Jön Türk devrimi ile Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin Hersek, Bosna ve Bulgaristan'daki isyanlara etkisinin nasıl olacağı üzerinde de durulmuştur. 31 Mayıs tarihli diğer bir habere göre, isyan liderleri savaşa son verebilirdi ancak alınan izlenimlere göre isyancılar Türkiye'deki karışık ortamı kendi lehlerine çevirmek için dağlara çıkmaya ve isyanı genişletmeye çalışacaklardı (El Siglo Futuro, 31 Mayıs 1876: 3). Aynı gazetede ertesi gün yayımlanan habere göre ise Jön Türk devriminden sonra isyancıların kısa süre içerisinde silah bırakmalarının ve barışın tesis edilmesinin beklendiği bildirilmektedir. Ancak bunun için reformların ciddi bir şekilde uygulanması gerekiyordu. Bulgaristan'daki isyan ise muhtariyet yönetimi ile sona erdirilebilirdi. Haberde, İstanbul'daki yönetim değişikliğinin Doğu Sorunu'nun çözümü için bir çare olamadığı sadece sorunu yeni bir evreye taşıdığı ifade edilmiştir (El Siglo Futuro, 1 Haziran 1876: 3). İki haberde birbiriyle çelişkili ifadeler yer almaktadır. İlk haber Hersek isyanın sona ermeyeceğini iddia etmekteyken, ikinci habere göre isyancıların silah bırakmalarının beklendiği ifade edilmektedir.

Diğer bir habere göre, Jön Türklerin Girit İsyanı sırasındaki savaş yanlısı tutumları, 1876 yılında bu sefer Balkanlardaki gelişmeler sırasında da devam etmekteydi. Hersek isyanı ile başlayan dalgalanma, Osmanlı Devleti'ni Sırbistan ve Karadağ'la ve hatta Rusya ile savaşın eşiğine getirmişti. İlişkilerin oldukça gergin olduğu bir dönemde yeni Türk Hükümeti, Sırbistan'dan yıllık vergilerini ödemesini istemiş ve Karadağ'a sert bir nota göndermişti (La Epoca, 4 Haziran 1876: 3). Ertesi gün yayımlanan bir habere göre ise Türk Hükümeti, Sırbistan konusunda yeni tedbirlere başvuracaktı (El Globo, 5 Haziran 1876: 2). Sultan'ın, Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasındaki düşmanlıkların sona erdirilmesi yönündeki söylemlerine rağmen, Jön Türklerin programında Sırbistan ve Karadağ'a karşı sert bir tavır takınılması yer

alıyordu ve bu nedenle de biri 60.000 diğeri ise 24.000 kişilik iki ordu hazırlanmasına dair emirlerin gönderilmişti. Jön Türkler savaşa tamamen hazırdı ve topraklarını korumak için gerekli büyük harcamaları göze almışlardı (La Iberia, 7 Haziran 1876: 3).

Jön Türk devriminden sonra temelleri atılan meşrutiyetçiliğin Türkiye'de uygulanmasının çok zor olduğunun ifade edildiği 1 Haziran tarihli haberde, İslam'ın Türkiye'deki hilafet makamını elinde bulunduran Sultan'a tam ve mutlak egemenlik hakkı tanıdığı belirtilmiştir. Avrupa devletlerinde bile anayasal hareketler çatışmalara yol açıyordu ki bunu Türkiye'de gerçekleştirmek daha da zor olacaktı (La Iberia, 1 Haziran 1876: 2). Bununla birlikte, Jön Türk devriminden sonra yeni Sultan, bir daimî bir meclis açma kararı almıştı. Midhat Paşa'nın sadrazam olması bekleniyordu (El Bien Publico, 6 Haziran 1876: 2). Sultan Abdülaziz'in ölüm haberi de 6 Haziran günü İspanya basınına yansımıştır. Konuyla ilgili bir haberde devrimle tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in bir makasla intihar ettiği ve Avrupalı birkaç doktorun da intiharı doğruladığı bildirilmiştir (La Iberia, 6 Haziran 1876: 3).

Yeni Sultan Murad'ın Sultan Abdülaziz'in hatalarına ve yanlışlarına düşmesi beklenmiyor ve onun saltanatında ülkeyi Jön Türklerin yöneteceği düşünülüyordu. Muhalefetin başı Midhat Paşa Sadrazam ve Halil Şerif de Hariciye Nazırı olacaktı (Cronica Meridional, 7 Haziran 1876: 1). Jön Türk devriminin ardından Türkiye'de yaşanması beklenen değişimlere ilişkin bir haberde, Midhat Paşa'nın programı ve açıklamaları çerçevesinde bir dönüşüm olmasının beklendiği ifade edilmiştir. Buna göre, bir anayasa ilan edilecek, temsilciler sistemi oluşturulacak ve saray harcamaları kısılacaktı. Sultan Abdülaziz, Midhat Paşa'nın programını kabul etmemişti. Devrim hareketi sadece bir iç mesele olarak görülmüyordu. Aynı zamanda Rus karşıtı bir devrimdi. Devrim süresince General İgnatieff Büyükdere'deki elçilik binasından çıkmamıştı. İlk başta kabinedeki değişiklik sınırlı olmuştu ve bu durum da devrimi destekleyenleri memnun etmemişti. Bunun üzerine de 30.000 kişilik bir kalabalık Midhat Paşa'nın sadarete gelmesini talep etmek için saraya yürümüştü. Bunun üzerine de Midhat Paşa, nazır olmuştu (El Constitucional, 9 Haziran 1876: 1).

Devrim sonrası beklentilerle ilgili 10 Haziran tarihli bir haberde, Jön Türk devriminin sloganının *anayasal özgürlükleri sağlamak* olduğu ve bu nedenle de oldukça iyi karşılandığı bildirilmiştir. Bununla birlikte, bazı şüphelere de yer verilmiştir. Bunlardan biri devrimin Doğu Sorunu'nda yeni güçlüklere sebep olup olmayacağı konusundaydı. Çünkü yeni Sultan Rus taraftarıydı. Diğer bir şüphe de Hersek isyancılarının muhtariyet ilan etmeleri durumunda neler olacağı konusundaydı (El Constitucional, 10 Haziran 1876: 1). Yeni yönetimin bu konuda izleyeceği tavır da net değildi.

13 Haziran tarihli haberde, Jön Türk Devriminin barışçıl bir devrim olduğu ve tahttan indirilen Sultan Abdülaziz'in babası Sultan II. Mahmud'a karşı girişilen

askerî isyanla ilişkilendirilemeyeceği ifade edilmiştir. Türkiye'de eğitimin liberal olmamasına karşın devrimin Avrupaî söylemleri, Abdülaziz döneminin uzun süren çalkantılarını ortadan kaldırmıştı. Habere göre, Türkiye'nin hayatta kalabilmesi için bir çözüm gerekiyordu. Ancak Sultan Abdülaziz haremden ve antika toplamaktan zevk almak dışında bir şey yapmıyordu. Bu nedenle liberaller ile muhafazakârlar ilk kez ortak bir noktada birleşmişlerdi. Abdülaziz tahttan indirilmeliydi. Yeni Sultan Murad, anayasa ilan etmeyi kabul etmişti ancak bu konuda isteksizdi. Ancak ne olursa olsun Jön Türk devrimi ve Sultan Murad'ın iktidara gelmesi, öncekiyle kıyaslandığında, Doğu'da barışı sağlayabilecek gelişmelerdi (La Epoca, 13 Haziran 1876: 4).

Midhat Paşa, Jön Türk devriminin en büyük ve sadık destekçisi olarak görülüyordu. Anayasa temelli liberal bir yönetim kurmak istiyordu. Bununla birlikte, Hüseyin Avni, muhafazakâr sistemin devamından yanaydı. Ülkeyi askerler vasıtası ile rahatlıkla yönetebilirdi. Devrim, 6 madde üzerinde duruyordu. Temsilcilik sistemi başlatmak, Andrassy Notası'nda yer alan reformları isyancı vilayetlerde uygulamak, Sırbistan ve Karadağ'dan tamamen tarafsız kalmalarını talep etmek, nezaretleri yeniden düzenlemek, kamu borçlarının ödenmesi için düzenlemeler yapmak ve adalet sistemini iyileştirmek. 14 Haziran tarihli haberde, bu programa karşı iyimser bakılmakla birlikte, önceki uygulamalar ve verilen sözlerin tutulmaması göz önüne alınarak, yorum yapmak için programın uygulamaya konulmasını beklemek gerektiği ifade edilmiştir (La Iberia, 14 Haziran 1876: 2).

Devrimden sonra gerçekleşen Çerkes Hasan Olayı[4] da İspanya basınına yansımıştır. Konuyla ilgili 20 Haziran tarihli haberde, Çerkes kökenli Hasan adlı bir kişinin Hüseyin Avni Paşa ile Raşid Paşa'ları öldürdüğü bildirilmiştir. Haberde, Hasan'ın 4 yıllık bir askerî eğitimin ardından asteğmen olduğu, Bağdat ordusunda yüzbaşılığa terfi ettiği daha sonra da İstanbul'da farklı görevlerde bulunduğu belirtilmiştir. Habere göre olay Midhat Paşa'nın konağında gerçekleşmişti. Hasan, Hüseyin Paşa'nın üzerine mermi yağdırmıştı. Ateş sırasında Raşid Paşa, Ahmed Ağa ve bir asker de ölmüşlerdi. Bahriye Nazırı ile bir asker de yaralanmışlardı. Olayın ardından Hasan tutuklanmıştı (Diario Oficial de Avisos de Madrid, 20 Haziran 1876: 4). Olay İspanyol basınında ferdi bir suç olarak işlenmiş ve ilk bakışta politik bir öneme sahip olmadığı vurgulanmıştır (El Bien Publico, 20 Haziran 1876: 3).

Konuyla ilgili ertesi gün yayımlanan bir haberde ise Abdülaziz'e karşı devrimi başlatan Jön Türk Partisi'ne muhalif nazırların öldürülmesine şüphe ile bakıldığı belirtilmiştir. Avrupa basınının olayı bir utanç kaynağı olarak değerlendirdiğinin

[4] Ayrıntılı bilgi için bkz. Serkan Yazıcı- Alperen Demir, "Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası", Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi, c. 3, sayı. 6, 2017, ss. 93-118.

aktarıldığı haberde, İstanbul'da yayımlanan *Stambul* gazetesinin yasak olmasına rağmen Abdülaziz'in üçüncü eşinin ölüm haberini yapmasının ardından kapatıldığı da vurgulanmış ve bütün bu olaylar muhalefetin susturulmaya başlandığı şeklinde yorumlanmıştır (Diario Oficial de Avisos de Madrid, 21 Haziran 1876: 4; El Imparcial, 21 Haziran 1876: 3; La Correspondencia de España, 21 Haziran 1876: 1; La Epoca, 21 Haziran 1876: 3; La Iberia, 22 Haziran 1876: 3). Bu haberde, İspanyol basınının Avrupa basınında yer alan yorumlardan etkilendiği açıkça görülmektedir.

Bu şüphelerle ilgili 22 Haziran tarihli diğer bir haberde, kendilerine engel olan Sultan'ın tahttan indirilmesi ve intihar etmesi, üç gün sonra eşlerinden birinin ölmesi ve son olayda nazırların ölmesinin, Jön Türklerin yararına garip tesadüfler olduğu ifade edilmiştir. Haberde, bunların yanı sıra yeni Sultan'ın hasta olduğu haberlerinin de yalanlandığı ancak hastalığının günden güne ilerlediğinin bilindiği de aktarılmış ve V. Murad'ın saltanatının devam edip etmeyeceği de sorgulanmıştır (La Ilustracion Española y Americana, 22 Haziran 1876: 2). Aynı gazetenin 30 Haziran tarihli nüshasında, Türkiye'de son sekiz günde herhangi bir nazırın ölmediği, Murad'ın saltanatının sürdüğü, Jön Türklerin İngiliz bayrağı, demokrasi ve kan renkleriyle cisimleştiği ifade edilmiştir (La Ilustracion Española y Americana, 30 Haziran 1876: 1).

5 Temmuz tarihli bir haberde, Jön Türklerin Hersek Sorunu ile ilgili şikâyetleri göz önüne alındığında, büyük ve ciddi bir olayın yaklaşmaya başladığının anlaşıldığı ifade edilmiştir. Haberde, Jön Türklerin Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilen Andrassy reformlarını ağır buldukları ve bu reformlarla ilgili şikâyetlerde bulundukları aktarılmıştır (La Lucha, 5 Temmuz 1876: 1). Zaten daha önce de değinildiği gibi İspanyol basını, Jön Türklerin Hersek Sorunu'nu askerî saldırılarla çözmeye çalışacağını düşünüyordu.

Türkiye'de ise liberal gelişmeler, darbe ve Sultan'ın tahttan indirilmesi kansız ve çatışmasız bir şekilde gerçekleşmişti. Bu durum, İspanyolları derinden etkilemişti. Bunun önemli örneklerinden biri 24 Temmuz 1876 tarihli *El Solfeo* gazetesinde yayımlanan "Türk Olmak İstiyorum" başlıklı makaledir. Makalede, Türklerin her daim İspanyollardan daha medeni oldukları, orada softaların bile liberal olduğu ve daha annelerinin karnındayken pozitivist olmaya başladıkları ifade edilmektedir. İspanya'da ise liberal bir din adamına rastlanamayacağı ve *Genç İspanya* gibi bir hareketten bahsedilemeyeceği vurgulanmıştır. Haberde, kimsenin kimseyi öldürmek istemediği bir ortamda, eski Sultan Abdülaziz'in intihar etmesinin oldukça zor bir durum olduğu ancak barışçıl Türklerin karşısında her zaman birilerinin olacağı ifade edilmiş ve en azından İspanya'da bütün Türklerin eşit görülmediği vurgulanmıştır. Makalenin yazarı Elidan, İspanya'da bulamadığı bu liberal hareketten etkilenerek, hükümetlerin vatandaşlarına başka bir milliyete geçme hakkı vermesi gibi bir durum söz

konusu olsa, Türk olmayı tercih edeceğini ifade etmiştir (El Solfeo, 24 Temmuz 1876: 2).

Jön Türk devriminin önemli yapıtaşlarından biri olarak görülen anayasanın ilanı süreci ile ilgili haberler de İspanyol basınına yansımıştır. Konuyla ilgili 16 Ağustos tarihli haberde, İstanbul'dan alınan bilgilere göre, Avrupaî bir anayasa ilan edeceği ve çok meziyetli biri olduğu söylenen Sultan'ın artık deli olarak adlandırıldığı belirtilmiştir. Haberde, Sultan'ın nazırlarına ülke için daha faydalı bir yönetim şekli bulunmasını emrettiği fermana atıf yapılmış ve bu konudaki gelişmelerin gizli olarak yürütüldüğü ifade edilmiştir. Jön Türkler, anayasanın devletin bütün sorunlarını çözebileceğini düşünüyorlardı. "Tartışma ile aydınlık başlar" sözü, bu politikayı tam olarak ifade etmekteydi. Ancak bu politika en büyük saçmalıkların başlangıcı olurdu (El Siglo Futuro, 16 Ağustos 1876: 3). Anayasa ile ilgili diğer bir haberde, Jön Türklerin muhafazakârlarla henüz anayasa konusunda uzlaşamadıkları ve bu nedenle de anayasa ilanının ertelendiği bildirilmiştir. Habere göre halk anayasal sistemi tartışmaya başlamıştı. Bunun üzerine ilan edilen bir fermanla halkın bu konuları konuşması yasaklanmış ve polis bu yasağı uygulamak için tutuklamalar yapmaya başlamıştı (La Epoca, 14 Ağustos 1876: 4).

Anayasa çalışmalarının başladığı dönemde, Babıâli henüz Andrassy reformlarıyla ilgili harekete geçmemişti. Konuyla ilgili bir haberde, Meclis-i Vükela'nın halen reformlarla ilgili bir adım atmadığı, temsilcilik sisteminin henüz kurulamadığı ancak bununla birlikte anayasa hazırlanması çalışmalarının başladığı ifade edilmiştir. Haberde, Türk meclisinin kurulmasından büyük beklentiler içerisine giren Avrupalıların daha önceki tecrübelerde olduğu gibi bir hayal kırıklığına daha uğrayacakları belirtilmiştir. Habere göre, devrimin başlangıcından beri şüpheler ve çekinceler olduğu ve Babıâli'nin Avrupa'nın taleplerini karşılayacak reformlar yapmak konusunda samimi olmadığı belirtilmiştir (La Iberia, 28 Ekim 1876: 2). 30 Kasım tarihli bir haber de bu haberin tamamlayıcısı gibiydi. Habere göre, Türkiye istenen reformları tamamlayabilmek için 5 yıllık bir süre talep etmişti (El Imparcial, 30 Kasım 1876: 2).

Anayasanın ilan edileceğine ilişkin haberler de İspanyol basınını meşgul eden konular arasındadır. Bu konudaki ilk haber 24 Kasım tarihlidir. Haberde, Balkan sorununu çözmek için toplanması planlanan konferanstan önce hazırlanma ve yazma aşaması tamamlanan anayasanın ilan edileceği bildirilmiştir (La Mañana, 24 Kasım 1876: 3). 2 Aralık tarihli bir habere göre, Osmanlı Hükümeti, büyük güçlere, hazırlanan anayasanın metnini göndermiş ve bu devletleri Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına, bağımsızlığına ve bütünlüğüne aykırı davranmamaları konusunda uyarmıştı. Gönderilen notada kabul edilen bütün reformların yürürlüğe konulacağı garanti

edilmiş ve anayasal reformlar sorunların üstesinden gelineceği ifade edilmişti. Haberde, pek çok kez verdiği sözü tutmayan bir hükümetin verdiği yeni sözlerin Avrupa kabinelerinde olumlu bir hava yaratmadığı ve konferans konuyla ilgili karar alana kadar Bulgaristan'ın İtalya tarafından işgal edilmesinin planlandığı bildirilmiştir (El Siglo Futuro, 2 Aralık 1876: 3; El Constitucional, 2 Aralık 1876: 3.). Bu işgal planı ile ilgili bir haberde, İtalya Dışişleri Bakanı Melegari ile Salisbury arasındaki görüşme sonucunda işgalden vazgeçildiği bildirilmiştir (La Iberia, 3 Aralık 1876: 3; La Epoca, 3 Aralık 1876: 3).

7 Aralık tarihli haberde, Sultan'ın kısa süre içerisinde şahsen anayasayı ilan edeceği bildirilmiştir (El Bien Publico, 7 Aralık 1876: 3). Anayasanın ilan edileceği haberleri Avrupa'da olumlu bir etki yaratmamıştı. Bunun en önemli kanıtlarından biri İngiltere'de her vilayetten 1000'e yakın delegenin katıldığı konferansta Türkiye karşıtı bir hava oluşması ve İngiltere'nin Rusya ile bir savaş durumunda Türkiye'nin yanında yer almamasına karar verilmesidir (La Epoca, 9 Aralık 1876: 3). Konuyla ilgili diğer bir haberde, Babıâli'nin konferanstan önce anayasayı ilan etmesi ve büyük devletlerden 1856 Paris Antlaşması'nın gerekliliklerini yerine getirmelerini talep etmesi durumunda, Osmanlı Devleti'nin de antlaşma gereği üzerine düşenleri yapmadığına dair bir cevap verilmesinin beklendiği belirtilmiştir (El Bien Publico, 13 Aralık 1876: 2). Türkiye'nin Rusya ile büyük bir savaşa girişmesi ihtimali de haberlere konu olmuştur (El Bien Publico, 13 Aralık 1876: 3).

Sonuç

İspanya basınında Osmanlı Devleti'ndeki liberal kesim "Jovenes Turcos- Jön Türkler" ve "Joven Turquia- Jön Türkiye" kelimeleri ile ifade edilmiştir. Jön Türklerle ilgili haberler, Ali Paşa'nın sadareti ile eş zamanlı olarak Şubat 1867'de başlamış olsa da 1869-1876 arası dönemde Jön Türk hareketi ile ilgili bir haber yapılmamıştır. Jön Türk hareketi ile ilgili haber yoğunluğu 1876 yılında başlamaktadır. Kanun-ı Esasi'nin ilanı ve meşrutiyet yönetimine geçilmesine kadar Jön Türklerle ilgili yaşanan tüm gelişmeler aktarılmaya çalışılmıştır.

İspanya kamuoyu ve gazetelerinin bu dönemde Türkiye'yi yakından takip etmelerinin nedeni, İspanya'da gerçekleşen liberal hareketler olmuştur. Nitekim 1868 yılında başlayan liberal devrim hareketi, Kraliçe II. Isabel'i tahtından etmiş ve 1873 yılında İspanya'da I. Cumhuriyet yönetimi kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nde başlayan liberal hareketin sonuçları da bu süreçte merak uyandırmıştır. Her ne kadar liberal hareketler iki ülkede eş zamanlı olarak başlasa ve sonuçları açısından benzerlikler içerse de, bu süreç İspanya'da kanlı savaşları beraberinde getirmiş, ancak Osmanlı

Devleti'nde kansız bir devrim yaşanmıştır. Bu da İspanyolların ilgisini daha da çeken bir olay olmuştur.

İspanyol basını, Jön Türk devrimini başlangıçta oldukça olumlu karşılamış olsa da zaman zaman Avrupa basınının etkisine girmiş ve Jön Türklerle ilgili olumsuz yorumlar da yapmıştır. Başlangıçta oldukça barışçıl olarak görülen Jön Türkler, zaman içerisinde savaş yanlısı olarak görülmeye başlanmıştır. Hersek İsyanı ve Balkanlarda yaşanan gelişmeler karşısındaki tutumları ve Sultan Abdülaziz'in verdiği reform sözlerinin tutulmaması, Avrupa basınında Jön Türklere karşı tepki oluşmasına neden olmuştur. Bu tepkilerin İspanya gazetelerine yansıdıkları da görülmektedir.

Kaynakça

Kitap ve Makaleler

Beydilli, Kemal, "Ali Paşa, Mehmet Emin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1989, s. 425-426.

Haro de San Mateo, Maria Verónica de, *Historia de la Prensa a través de los periódicos y las revistas de información general. Selección de artículos para el estudio de la Historia del Periodismo Español*, Murcia, 2011.

Orozco Núñez, Miriam, *El Nacimiento de la Prensa de Masas en Europa: El Caso de España*, Cadiz, 2016.

Turan, Tufan, *Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Sakarya, 2013.

White, G. F., *A Century of Spain and Portugal (1788-1898)*, Methuen & Co Yayınevi, Londra, 1909.

Yazıcı, Serkan, "Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamanın Değişimi", *History Studies*, c. 6, sayı. 5, 2014, ss. 233-247.

Yazıcı, Serkan-Alperen Demir, "Kamuoyu Algı Yönetimine Erken Bir Örnek Olarak Yerli ve Yabancı Basın Kaynaklarında Çerkes Hasan Vakası", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, c. 3, sayı. 6, 2017, ss. 93-118.

Gazeteler

Cronica Meridional.

Diario Oficial de Avisos de Madrid.

El Bien Publico.

El Constitucional.
El Globo.
El Imparcial.
El Siglo Futuro.
El Solfeo.
La Correspondencia de España.
La Discusion.
La Epoca.
La España.
La Esperanza.
La Iberia.
La Ilustracion Española y Americana.
La Lucha.
La Mañana.
La Tipografia.
Revista de España.

MEDENİYETİN MERKEZİ ŞEHİR: ANADOLU SELÇUKLU'DA ŞEHİR ÜZERİNE TESPİTLER

Öğr. Gör. Tunay KARAKÖK
Bartın Üniversitesi

Özet: Şehir olgusu tarihin hemen her döneminde ve coğrafyasında değişik anlamalara sahip olan dinamik bir kavramdır. Bu yüzden de, her zaman ve her ülke için geçerli olabilecek bir şehir tanımı yapılamadığı görülmektedir. Milattan önce Aristo; şehirleri, insanların daha iyi bir yaşam sürmek için toplandıkları yerler olarak tanımlarken, bugün şehir kavramının tanımlanmasında istihdam yapısı, ekonomik faaliyet, nüfus yoğunluğu gibi çok daha farklı kriterler kullanılmaktadır. Özellikle sanayi devrimi ile birlikte kentsel mekanların biçim ve işlevlerinin değişmesi, bu nedenle sosyoloji, tarih, coğrafya ve ekoloji gibi birçok bilim dalının inceleme alanına girmesi ile kentin tanımlanmasında çok farklı yorumlar ortaya çıkmıştır.

İşte biz bu çalışmamızda; söz konusu kavramı bir medeniyet yuvası olarak algılayıp, Anadolu coğrafyasında en gelişkin şehir örneklerini vermeyi başarmış olan Anadolu (Türkiye) Selçuklu devleti şehir yapısı ve kurumları hakkında; dönemin kaynaklarına da değinerek, tespitlerde bulunmaya çalıştık. Bu noktada çalışmamız; şehir kavramının ele alındığı bir giriş ile eski Türklerde şehir, İslam'da şehir ve bu iki unsurun sentezi olan Anadolu (Türkiye) Selçuklu devletinde şehir ele aldığımız üç ayrı bölüm ile bir sonuç bölümünden oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Şehir, Medeniyet, Türkler, Anadolu Selçuklu

CITIES WHICH ARE CENTER OF CIVILIZATION: DETERMINATIONS ON THE CITY IN ANATOLIA SELJUKIAN STATE

Abstarct: The phenomenon of city is a dynamic concept that has different meanings in almost every period of history and geography. Therefore, it can be seen that there is no definition of a city that can be applicable for every country. Aristotle before Christ; While defining cities as places where people gathered to lead a better life, many different criteria such as employment structure, economic activity and population density are used today in defining the city concept. Especially with the industrial revolution, changes in the form and function of urban spaces, and so many fields such as sociology, history,

geography and ecology have entered the study area and many different interpretations have emerged in the definition of the city.

Here we are in this study; The concept comes as a civilization detect slot, in Anatolia, which has managed to give examples of the most advanced cities of Anatolia (Turkey) about the structure of the Seljuk state, cities and institutions; referring to the sources of the period, we tried to make determinations. At this point, our study; In the ancient Turkish city with an introduction of the concepts discussed city, Anatolia, the synthesis of these two elements in the city and Islam (Turkey) is formed from a section of the Results section we have dealt with three separate cities in the Seljuk state.

Key Words: City, Civilization, Türks, Anatolia Seljukian State

GİRİŞ: ŞEHİR NEDİR?

Şehir tanımı üzerinde, bilim adamları ve uygulayıcılar arasında bir görüş birliği yoktur. Sosyologlar, coğrafyacılar, şehirciler, iktisatçılar, yöneticiler şehri kendi özel bilgi çerçevesi açısından görmekte ve tanımlamaktadırlar. Ancak bu farklı ve çeşitli ölçülerden giderek kavramı anlayabiliriz. Kullanılan ölçülerden biri nüfustur. Bu ölçüyü kullanan araştırmacılar nüfusu belli bir büyüklüğe ulaşmış yerlere "şehir", ondan küçük olan yerlere de köy demektedirler. Örneğin; konu hakkında muhtelif eser kaleme almış olan H.S. Selen'e göre bu 3000 (Selen, 1957: 21), Tümertekin (Tümertekin, 1973: 1-2) ve Tunçdilek'e (Tunçdilek, 1961: 19) göre 5000'dir. Ruşen Keleş ise 10.000 nüfus ölçüsünü kullanmıştır (Keleş, 1962: 1). Ancak tüm bunlara rağmen bazı şehirsel fonksiyonların nüfusu 10.000 i aşmış bulunan yerlerde gözlenmesi son yıllarda bu ölçünün kullanılmasını yaygınlaştırmıştır. İkinci değerlendirme yerleşmenin idari statüsüdür, ülkemiz de resmi kaynaklarda kullanılan bu ölçüdür. Buna göre il ve ilçelerde yaşayan nüfus şehirli nüfus sayılmaktadır. Bazen de belediyelik yerlerde yaşayanlar şehirli nüfus addedilmektedir. Fakat bu sonuncu kıstas yanıltıcı olabilmekte, örneğin, sayıları 1500'ü bulan belediyelerin % 64 ünün nüfusları 5000 in altında kalan köy karakterindeki yerleşmelerdir. Başka bir ölçüye göre de, yerleşmedeki aktif nüfus çoğunluğunun tarım dışı işlerle uğraşmaya başlamış olması gerekir (Yavuz, Keleş, Geray, 1973: 19-25). Bunlar, sanayi, hizmet ve idari işlerdir. Şehirler sosyolojik ölçüler kullanarak da tanımlanmıştır. Sosyologlarca yapılan tanımların ortak özellikleri, belli bir nüfus miktarı, yoğunluk, işbölümü, uzmanlaşma ve türdeş olmama gibi özelliklerdir (Ledrut, Christian, 1969: 7).

Tüm bunların yanında, şehirlerle ilgili tanımlarda birinci kaçınılmazlığa en bilinen örnek M . Weber'in şehir tanımıdır. Weber'in tanımı zaman ve mekân sınırlıdır. Orta Çağ'ı esas almakla zaman sınırlı olmuş ve Orta ve Batı Avrupa'yı esas almakla

da mekân sınırlı kalmıştır. Weber'in şehir tarifini belirleyen en önemli hareket noktası, Roma kesintisinden sonra günümüz Batı şehrini üreten en eski ve en belirgin Batı tarzı yerleşim birimini belirleme düşüncesi olmuştur (Weber, 2000: 91). Weber bu düşünceden hareketle, adeta kendini Orta Çağ Avrupa site şehirlerinde bulmuştur. Bunlar arasındaki en belirgin ortak özellikleri maddeler halinde sıralayarak 'gerçek şehir tipi' teorisini sistemleştirmiştir. Temelde Orta Çağ Avrupa'sının sahip olabildiği görece en büyük yerleşim biriminden başkası olmayan yerleşim birimini, gerçek şehir tipi olarak ortaya koymuştur. Buna göre bir yerleşim biriminin şehir olarak nitelendirilebilmesi için beş asgari özelliğe sahip olması gerekir. Bunlar sırasıyla, 1-Tahkimat: Şehrin etrafının güçlü bir surla çevrili olması, 2-Pazaryeri: Tarımsal üretim dışında bir üretim olarak ticari üretimi içermek üzere, tarımdan elde edilen artı ürünün pazarlanıp değerlendirilebildiği bir pazaryerinin bulunması, 3-Kendilerine özgü ve en azından kısmen özerk hukuku olan bir mahkemenin mevcudiyeti, 4-Tutarlı bir birlik şekli, yani söz konusu şehir toplumunun iç tutarlılık sergilemesidir (Açıkgöz, 2007: 57-83).

K. Marx'in şehir yaklaşımı tam anlamıyla netleşmiş ve sistemleşmiş olmamakla beraber kısaca bahsetmeye değerdir. Marx, şehri yukarıda bahsedilen belli bir disiplin çerçevesinde açıklamaya çalışanlardandır. Bilindiği gibi bu disiplin iktisattır ve şehir, daha çok mülkiyet ilişkileri çerçevesinde ele alınır. Marx'a göre, endüstriyel şehirlerin meydana çıkması, kırsal hayattan uzaklaşma ve sınıf bilincinin gelişmesinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir (Holton, 1999: 34; Tatlıdil, 1992: 36).

Şehirleri, ekonomik ilişkileri esas alarak açıklamaya çalışan bir diğer düşünür de H. Pirenne'dir. Marx'ı da içine alacak şekilde Martindale, Prenne'in söz konusu tarzı ile ilgili şu ifadelere yer verir: "Marx ve diğerleri ve daha bütüncül bir şekilde Pirenne şehri ekonomik kurumlar çerçevesinde açıklamaya çalıştılar. Pirenne, bir şehrin kurulması için iki özelliğin şart olduğunu savundu: a) orta sınıf bir nüfus, b) komünal bir örgütlenme" (Martindale, 2000: 83).

Sonuç olarak ise, Şehirle ilgilenebilecek hemen bütün disiplinlerin şehirle ilgili bir tanımları mevcuttur. Meselâ İktisatçılar şehirdeki üretim ilişkilerini, mimarlar yapı ve plânlamayla ilgili gelişmeleri, coğrafyacılar mekân-toplum etkileşimini, siyaset bilimciler yönetim ilişkilerini ve sosyologlar toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri esas alan tanımlar geliştirmişlerdir. Bu durum şehir tanımlarında hem kaçınılmaz bir eksikliği ve hem de çeşitliliği beraberinde getirmiştir.

I.BÖLÜM: TÜRKLER DE ŞEHİR

Türklerde şehir yaşamının başlangıcı hakkında kesin bir tarih belirlemek hayli güçtür. Bu güçlük; insanlık tarihinin oldukça eski bir döneminde toplumsal yaşama ait kültür verilerini ortaya çıkarabilecek araştırmaların zorluğu ve yetersizliği yanında, gerçekleştirilebilmiş çalışmalarda ilgili araştırıcıların, henüz şehrin tanımında olsun, fikir birliğinde olmamalarından dolayı, doğrulanmış ve ortak kabul görmüş yeterli bilgilere ulaşılamamasından kaynaklanmaktadır (Baykara, 1975: 75; Divitçioğlu, 1987: 232; Sümer, 1984: 9).

Yüzyıllar boyu göçebe yaşamı, zaman Zaman yerleşik düzenle bir arada sürdüren eski Türk kavimlerinde, tarımsal artı ürüne dayalı olarak ortaya çıkan şehir tipine rastlamanın, ancak geç dönemler için söz konusu olabileceği düşünülebilir. Ancak savunma amacına dönük kalelerle çevrelenmiş ve içinde yöneticinin ve tapınakların yer aldığı, bir ölçüde iktisadi faaliyetlerin de gerçekleştiği daha dar kapsamlı bir şehir varlığını, en azından 'şehir' ve 'köy' sözcüklerinin farklı tanımlar içinde kullanımından, günümüze kalabilen mimari eser kalıntıları ile çeşitli yazıtlardan anlamak mümkün olabilmiştir. Görülmüştür ki, ilk Türk devletlerinden başlayarak "şehir kurmak ve şehirlerde oturmak fikri, Türk topluluklarının yüksek yönetici zümresi ve bilhassa Hunlardan çıkmış ve onlar tarafından uygulama safhasına konmuştur" (Sümer, 1984: 7) Bu suretle, özellikle yerleşik hayata geçiş ve şehirlerde oturma fikrinin yaygınlaşıp, nispeten canlandığı dönem olan X. yüzyıla kadar Türkler için şehrin yegâne önemi "devletin sembolü olan kağan ile otağının kurulduğu yer" olmasından ileri geliyordu (Ögel, 1978: 261). Bu özellik tarih boyunca Türk şehirleri için belirleyici önemini sürdüre gelmiştir. Çadır hayatını bırakıp şehirde oturmak isteyen ilk Türk hükümdarı K'imin Kağan olmasına rağmen şehir onun zamanında kurulamamış ilk Türk şehrinin kurulması Bilge Kağan tarafından ordu-balık adıyla Uygurlar döneminde gerçekleştirilmiştir (Sümer, 1994: 33).

Eski Türkler şehre balık adını veriyorlardı. "Balık" veya "baliğ" etrafı surlarla çevrilmiş şehir anlamında kullanılırdı (Kaşgarlı Mahmud, 1939: 379). Zaman içinde yer ve şehir adlarının kişi adı olarak söylenmesi Türkler arasında yaygın bir gelenek oldu.

Savaşçı bir halk olan Türkler şehir ve mabetleri gibi evlerini de bir duvar ile çevirirlerdi. Rüzgâr, kum fırtınası ve hırsızlardan kurtulmak için bu gerekliydi (Ögel, 1978: 305).

Buraya kadar edinebildiğimiz bilgiler, bize, göçebe, savaşçı topluluk birimlerinden oluşan Türklerin, yerleşik hayat ve onun ürünü olan şehirlerle ilişkilerini bir ölçüde olsun verebilmektedir. Eski Türklerde hâkim olan toplumsal yaşam

ilişkilerinin, üretim biçiminin ve yaygın kültürün bir ürünü olarak, yerleşik yaşamın sürekliliğinden çok göçebe ve savaşçı unsurların korunmasına çalışılmıştır. Şehirler devleti temsil eden kişilerin kararları ve bir anlamda cesaretleri sonucunda varlık bulmuşlardır. Ancak yerleşik hayatın gelişmesiyle birlikte şehirler çoğalmış, hareketlilik kazanmıştır. Yerleşik yaşama, köyler, yaylalar düzeyinde geçmiş olmalarına rağmen, töre ve gelenekleri bakımından Türk insanı, şehire ve onun sunduğu yaşam biçimine kuşkulu bakmıştır. Öyle ki şehir hayatının, insanlar için kötü, çekici ve tehlikeli şeylerle dolu olduğu ve bunların kendilerini ahlâkî doğruluktan uzaklaştıracağı, kalabalık şehirlerdeki yaşam içinde, tek başına insanın yüz yüze ilişkilerden nispeten uzak kalacağı ve şehirdeki "bütün" içinde kaybolacağı düşüncesi ile hemen kabul görür bir toplumsal yaşamı sunmuyordu. Ancak zaman içinde, şehirlerin ana kaynak ve dayanağı olan tarımsal üretimin geliştiği, siyasi istikrar, toplumsal güven ve huzurun sağlanabildiği dönemlerde, şehir hayatının sunduğu medeni yaşam, bu kuşkuları aşarak kendine özgü yeni toplumsal norm ve ahlâk anlayışını yaratabilmiştir.

II. BÖLÜM: İSLAMDA ŞEHİR

İslâm dini, sosyal düşünce olarak, yerleşik şehir hayatını savunmaktadır. Bunun için Hz. Muhammed'in Hadislerinde "Göçebelikte kalan zalim olur", "Köylerde oturma, çünkü köylerde oturan, kabirlerde yerleşene, ölüye benzer" ifadelerine yer verilmiştir (Gölpınarlı, 1957: 97-98). İslâm anlayışına göre şehir, mescidi ve çarşısı olan ve cuma kılınabilen toplu yerleşim yeridir (Zebidi, 1985: 44).

İlk İslâm kaynaklarının şehir ile medenî yaşam arasında gördüğü koşutluğun yanı sıra, klâsik İslâm düşünür ve yazarları da örneğin, Farabi ve İbni Haldun, doğrudan şehir hayatına ilişkin eserler yazmışlardır. Farabi,"El-Medinetü'i Fazıla" adlı eserinde, medenî- medeniyet kavramları ile siyaset, yönetim, hukuk, toplumsal yaşam ve insanlar arası hiyerarşiyi ele aldığı görülmektedir. "Her fert tabiatındaki mükemmelleşme ihtiyacını, ancak muhtelif insanların yardımlaşma maksadıyla bir araya gelmeleriyle elde edebilir. İnsanların bir araya gelmeleriyle oluşturulan küçük kâmil topluluklar, şehir halkı" olarak tanımlanır. "Hayrın efdali ve kemalin âlâsı-şehirden ufak olan topluluk merkezlerinde değil, şehirlerin sınırları içinde elde edilir" demektedir (Farabi, 1959: 64). Farabî, şehirler dışında bir araya gelen diğer insanları, yerleşik bile olsalar, örneğin köy, sokak, mahalle, evde bir arada olsalar dahi, "eksik topluluk" olarak nitelemektedir. İbni Haldun, medeniyet kavramını, yerleşik şehir toplumuna atfen kullanır. Bir arada yaşayan ve göçebelik sonrası yerleşik hayata geçen insan topluluklarının kendi aralarında geliştirdikleri İktisadî, siyasî, hukukî, ahlâkî ve maddî organizasyonun tümünü medeniyet çerçevesinde tanımlar. "Yerleşik

hayat, bolluk ve refahı çeşitlendirir ve çoğaltır, Bolluk içinde yaşamak için gereken şeyleri, istihsal vasıtası olan sanat ve hünerleri vücuda getirmeye ve kuvvetlendirmeye yol açar" (İbn Haldun, 1986: 436).

Genel çizgileriyle baktığımızda İslâm anlayışında şehir'e atfedilen Önemin büyük olduğu gözlenmektedir. Şehir, medenî toplumsal ilişkilerin gerçekleşebileceği, İdarî, İktisadî, kültürel ve dinî boyutlarıyla sosyal hayatın sürekliliği için varlığı mutlaka gerekli bir toplumsal birimdir.

III. BÖLÜM: ANADOLU (TÜRKİYE) SELÇUKLU DEVLETİNDE ŞEHİR

Anadolu Selçuklu kenti; Anadolu'da Hıristiyan–Bizans yerleşim kültürü mirası üzerinde, tarihsel kökenleri Orta Asya ve İran coğrafyasına uzanan Türk–İslâm toplumunun mekânsal gereksinimlerine göre uyarlanmış ya da Türk–İslâm toplumunun geleneksel yaşam biçimine göre yeniden yapılandırılmış mekânsal örgütlenme düzeni olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya aktarılan kültür birikimi ve yerleşme pratiklerinin, Anadolu'da devralınan Bizans yerleşme kültürü altyapısı üzerinde birleştirilmiş mekânsal ürünleridir (Özcan, 2005: 206-208). Anadolu Selçukluları, şehir hayatının düzenlenmesi ve dengeli bir sürekliliğin sağlanmasında etkin bir yönetsel model olarak îkta sistemini uygulamışlardır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında kurulmaları Nizam ül-mülk'e atfedilen askerî iktalar sayesinde devlet, maaş ödemeden büyük bir orduya sahip olabiliyor, göçmen Türkmen nüfusu toprağa ve devlete bağlayarak memleketin iskân ve imarına hizmet ettirilip, halk ile hükümet arasında askerî ve yönetsel bir kadro yaratılıyordu (Turan, 1969: 237; Turan, 1997: 957).

Bizans döneminde Anadolu da Ermeni ve Rumlar yaşıyor ve kastra denilen şehir yapısı içinde yaşıyorlardı. Selçuklular döneminde Anadolu şehir toplulukları daha zengin bir etnik yapı arz eder. Şehirlerde gayrimüslimler çok iken Türklerinde şehirlere yerleşmesi ile şehirler, kültürel açıdan ilerlemiştir. Türkler şehirlere yerleşince gayrimüslimlerin mülklerini satın almışlar ve şehirde beraber yaşamaya başlamışlardır (Vasiliev, 1943: 435).

Türkler başlangıçta şehrin dışına yerleşmişlerdir. Ancak daha sonra Türklerin yerleştikleri bu yerler, şehir merkezi haline gelmiştir. Türklerin gelmesinden sonra Hıristiyanların yaşadığı yerlerin içtimai özellikleri azalmıştır. Eskiden Hristiyanların yaşadığı sur içi bölgelerde sadece Hristiyanlara özgü bir yaşam vardır. Bu yapı içinde mahalle kapıları vardır. Akşamları bu mahalle kapıları kapatılırdı (Akdağ, 1974: 13-15).

Genellikle Türkiye Selçuklu Devleti şehir merkezlerinde Türklerin inşa ettiği hanlar ve alış veriş merkezleri ile Bizans'tan kalan yapılar, karmaşık bir yapı arz eder. Buralarda Türkler. Bizans ahalisi, Avrupalı ve İslam tacirleri bulunuyor idi. Şehir ticaret merkezlerinde bu insanlara has, yatıp kalkacakları sosyal merkezler bulunuyordu. Selçuklular, gayrimüslimlerin yaşadığı hunduklarda vakıf olarak kilise, İslam tüccarlarının yaşadığı yerler olan hanlarda ise mescitler yaptırmıştır (Ortaylı, 1979: 47-48).

Bizans devrinde Anadolu'ya yerleşmelerine dair kesin bir kanıt olmayıp ta azınlık statüsünde ticaret ile uğraşan Yahudiler, Türkiye Selçuklu Devleti devrinde şehirde yerleşik yaşantıya geçtiler. Gayrimüslim Türklerde şehirlerde yaşıyorlardı. Bu gayrimüslim Türkler, Bizans devrinde Anadolu'ya gelip yerleşen ve Hristiyan olan Türklerdir. Bunlardan, şehirde yaşayanlar Türkiye Selçuklu Devleti devrinde Müslümanlığı kabul ederken kırsal kesimde yaşayanlar Osmanlı devrinde bile Müslümanlığı kabul etmemişlerdir (Mazahari, 1972: 209-210).

Bu dönemdeki Şehir hayatının önemli bir parçası olan mahallelere bakıldığında ise; genellikle mahalleler, bir merkez mahalle ile onu çevreleyen kenar mahalleler şeklinde iki tiptir. Merkez mahalle, kozmopolitik bir yapı gösterir. Çevre mahallelerde ise her etnik unsur, kendi mahallesini kurmuştur. Bu nedenle Bizans devrinde kendi içine kapalı olan mahalle nüfusu yapısı, Türkiye Selçuklu Devleti devrinde de bazı bozulmalara rağmen yine de devam eder (Turan, 1969: 237).

Türkiye Selçuklu Devleti devrinde gayrimüslim mahalleler, eski Bizans şehir merkezinde iken Türk mahalleleri, onu çevreler durumdadır. Türkler bu bölgelere Türkiye Selçuklu Devleti devrinde zorla yerleştirilmemişlerdir. Bu husus, Türklerin hoşgörüsü sayesinde gayrimüslim ile Türklerin iç içe yaşadığını gösteren önemli bir hususdur. Türk Mahallesi, organik, düzensiz ve karmaşık bir yapı gösterir. Sokaklar dar ve eğri, çıkmaz sokakların bol olduğu bir mahalle tipidir. Bu tip, önceden bir şehir deneyimi olmayan Türklerin kendilerine has oluşturdukları bir şehir geleneği ve mahalle tipidir (Turan, 1969: 237).

Türk mahallelerinin sosyal yapısını gayrimüslim mahallelerinden ayıran özellikler vardır. Bunlar (Akdağ, 1974: 13-15; İbn Bibi, 1941: 99; Turan, 1969: 239; Turan, 1951: 449):

1- Her mahallede mescit ile birlikte beraber bir cami bulunurdu.

2- Her mahalle yaklaşık 40-50 haneden oluşuyordu. Bunu mescidin alabileceği erkek sayısından anlıyoruz. Şehrin ortasında bulunan Ulu Cami ise buluğ çağındaki tam erkek nüfusu alabilecek kapasitede olmalıdır.

3- Her mahallede bir zaviye bulunurdu. Zaviye mahallede Türkleri bir araya getiren sosyal bir yapıdır. Bu zaviyeler, bir din adamı ve Türk büyüğü tarafından yerleştirilmiş ve buraya yerleşen Türk halkının şehir hayatına uyumunu sağlanmıştır. Zaviyesini mekândan çek sosyal bir kurumdur. Zaviyeler sayesinde Türkiye Selçuklu Devleti de gece kondu sorunu ve buna bağlı olarak çarpık şehirleşme görülmez.

4- Çeşitli sosyal görevlerde Türk mahalli hiyerarşik bir yapı gösterir. Gayrimüslim mahaller, kendi içlerinde Hristiyanlığa bağlı bir sosyal yapı oluştururlar. Bu özellik sebebiyle kilise yöneticilerinin şehir yöneticisi olarak metro politikanlık görevini de üstlendiğini görüyoruz. Türkiye Selçuklu Devleti devri mahallelerin de kesinlikle bir imam, mahalle yöneticisi değildir. Mescitler ve zaviyelerde bitişik bir yapı gösterir. Türkiye Selçuklu Devleti mahallesinin başında bulunan mahalle muhtarlarına "Kethüda' adı verilir. Kethüdaların temsilcilerine ise 'iğdiş başı' adı verilirdi. Bunlar, şehirde asayişi sağlama açısından subaşının yardımcısıdırlar. Bu açıdan mahalle, şehir sosyal yapısı içinde önemli bir özellik taşır.

5- Sosyal kurumdaki yapıya yardımcı olan vakıflar ve imaretler bulunur. Selçuklu imaretleri, sosyal yardımlaşmayı sağlayan bir kurumdur. Bu açıdan her türlü sosyal kurumun mahallede kurulduğunu görürüz. Aç ve yoksul kimseler, bu vakıflar tarafından doyurulurdu. Burada belirtilmesi gereken diğer bir olay da iğdişlerin iktisadi hayatı kontrol eden ve daha çok Türk iktisadi yapılanmasını sağlayan ayrı görevleri de vardır.

Devamında ise şehirlerdeki Sosyal Kurumlara bakıldığında ise (Baykara, 1990: 122; Urfalı Mateos, 1987: 11; Cahen, 1992: 56; Vryonis, 1971: 26; Charanis, 1972: 213-216);

I- Mahalle Kethüdası: Mahallede halkın temsilcisi ve önderidir. Mahalle Kethüdası, şehir kethüdasına bağlı olarak çalışır. Şehir kethüdası, mahalle kethüdasının amiri ve Subaşı'nın yardımcısıdır. Şehir kethüdasının kethüda ve damgacı gibi isimleri olup vergiden muaftır. Şehir kethüdasının yardımcısı olan Muhtesipler, şehirde malların kontrolünü yapar, bütün ticari malların kalite kontrolünü ve vergilendirilmesini yapar, ayrıca, Şehir esnafının mallarındaki fiyat kontrolünü (Narh)'de yapardı. Malların taban fiyatın üzerinde satılmasını engellerdi. Muhtesipler birden fazla sayıda olabilirdi. Türkiye Selçuklu Devletinde muhtesiplerin de ticaret ile uğraştıkları görülür.

2- Mahalle Efendiliği = Ayanlık: Selçuklu şehirlerinde önde gelen kimselere "Ayan" denirdi. Halle, ayanlar kendi içinde seçerdi. Ayanlar, halkı ve kadıyı temsil eder. Şehrin en doğru ve dürüst kişileri olan ayanlar, kadılar tarafından şahitlik ile görevlendirilirdi. Mahallelerde iğdişlerde aynı ayanlar (eşit) statüsündedir. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nde iğdişler, ayanlardan yetki bakımından sosyal aristokrasiye ek olarak askeri güce sahip olması ile ayrılırlar.

3- Kadılık: Bir şehirdeki adaleti sağlamakla görevli olan kimsedir. Adalet, geciktirilmiş adalet değil, olay yerinde ayanlarla karar verilen süratli adalettir. Kadının maaşı, belli vakıflar tarafından karşılanır.

Kadı, hem adaletin ve hem de eğitimin başıdır. Ayrıca kadı, vakıfların işleyişinde ilgili kurumlardan ve belediye işlerinden de sorumludur. Kadı, ekonomik gücü sebebiyle (müstensih) şehrin en ileri gelen kişisinin aleyhinde bile karar alabilirdi. Kadı, gayrimüslimleri yargılamaz, onların yargılamasını kendi dini önderleri yapardı. Ancak, gayrimüslimlerle Türkiye Selçuklu Devleti devrinde devletten adaleti sağlama konusunda kadı istediklerini görüyoruz.

4- Subaşı: Taşra idari yapısının temeli olan Subaşı, Adaletin ve Güvenliğin başıdır. Şehir adaleti konusunda kadılar, şehir güvenliği konusunda ise zabıtalar ya da İğdişbaşılar Subaşının yardımcısıdırlar.

5- Ahi Teşkilatı = Fidyan: Bizans devri fıdyan teşkilatı, Türkiye Selçuklu Devleti'nde Ahi Teşkilatı olarak devam eder. Türkiye Selçuklu Devleti'nde ilk Ahi, I. İzzeddin Keykavus'tur. .Ahilik, şehirdeki meslek gruplarının iktisadi birlikler arasında oluşan önemli bir ticari kurumdur. Bu açıdan Anadolu'da bütün meslek loncaları Ahilerin denetiminde mesleki örgütlenmelerini yapmışlardır. Yardımcılarına ise Halfe (Kalfa) demir. Ahiler, her meslek grubunda bir temsilciye sahiptirler. Ahibaşına Ahi Çelebi (Ahi Baba) denir, her meslek grubunun kendi Ahi Çelebisi vardır.

Şehir ve Mahallelerdeki Sosyal Zümrelere bakacak olursak ise (Ünver, 1969: 325, Baykara, 1990: 122; Urfalı Mateos, 1987: 11; Cahen, 1992: 56; Vryonis, 1971: 26; Charanis, 1972: 213-216; Yinanç, 1944: 167-168; Turan, 1984: 20; Turan, 1980: 173);

1- Rünut = Rintler: Ahilikte olduğu gibi, Müslüman olma şartı aranmıştır Genelde tasavvufi şekilde oluşan Rünutlar için mezhep ve din birliği öngörülmemiştir. Ermeni ve Rumlar da bu yapı içine girmişlerdir. Bu yapı, zamanla şehirdeki aşağı tabaka insanların üye olduğu bir demek haline gelmiş, daha sonra da birçok sebepten ayaklanmışlardır, heterodoks tarikatları gibi bazı tarikatları bağrında toplamıştır.

2- Gayrimüslim Aristokratlar: Hristiyan aristokratlar Selçuklu dönemi boyunca zengin aristokratlar olarak kalmışlardır. Gayrimüslim Aristokratların Türk toplum yapısına fazla bir katkıda bulundukları söylenemez. Bunlar, Osmanlı devrine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

3- Askeri Zümre: Tarih boyunca askeri nitelikli Türk Beyleri, bir Aristokrat Zümre olmuşlardır. Çünkü askeri zümre, şehrin en tenha yerlerinde yaşayan Türk Aristokratları olmuşlardır. Osmanlı devri Paşalığının temelinde yatan sosyal yapı, işte budur.

IV. SONUÇ

Sonuç olarak ise; Türkiye Selçuklu Devletinde şehir yapısı ve hayatına bakıldığında, çok organize ve tebaanın hak ve hukukuna riayet edilmesini sağlayacak şekilde düzenlenmiş bir yapı ile karşılaşmaktayız.

Şöyle ki Selçuklu çağı kentlerinin fiziki yapısını belirleyen kent bölümlerinde kamusal, dini ve sivil yapılar bulunur. Her kentin bir sur sistemi mutlaka vardı. Ancak yerleşimin sur dışına taştığı Amasya, Erzurum Kayseri Kırşehir örneklerin yanı sıra, yerleşimi sur sisteminin sınırladığı Ankara, Konya, Sivas, Kütahya, Sinop, Antalya gibi kent modelleri de bulunur. Kentin bölümlerini sur içinde yer alan yönetimsel merkez olarak iç kale, ticaret alanı ve konut alanları (mahalleler) oluşturur. İç kalede saray, darphane, askeri garnizon, hapishane gibi yapılar bulunur.

Yukarıda verilen yapı türlerinden başka, tekke, zaviye, hangâh, dergâh, âsitâne gibi tarikat yapıları ve hamamlar, köprüler, türbeler Anadolu Selçuklu kentlerin fiziki yapısını oluşturan diğer yapılardır.

V. KAYNAKÇA

Açıkgöz, Özkan (2007), Şehir, Şehir Toplum ve Şehir Sosyolojisi, *Journal of Economy Culture and Society*, 1, 35, 2007, S. 57-83.

Akdağ, M. (1974), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1243-1453)*, C.l, Cem Yay., İstanbul.

Baykara, Tuncer (1990), *Anadolu'nun Selçuklu Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir.

Baykara,Tuncer (1975), "Türk İktisadi Hayatı ve Şehir", *İÜEFTE*D., , S.6, s.75;

Cahen, C. (1992), *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, (Türkçe Trc. Y. Yücel-B. Yediyıldız), Ankara.

Charanis, P. (1972), *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, London 1972.

Divitçioğlu, S. (1987), *Kök Türkler*, İstanbul.

Don Martindale, "Şehir Kuramı", *Şehir ve Cemiyet*, Çev. Fırat Oruç; Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.83.

Holton, R. J. (1999), *Kentler Kapitalizm ve Uygarlık*, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, İstanbul.

İbni Bibi (1941), *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev.: M. N. Gençosman, Notlar: F. N. Uzluk, Ankara.

İbni Haldun (1986), *Mukaddime*, C.I., (Çev : Z. K. Ugan) İstanbul.

Kaşgarlı Mahmud (1939), *Divan-ü Lûgat-ıt-Türk*, I, (Çev. B. Atalay), Ankara.

Keleş, Ruşen (1962), "Şehir Planlaması ve Sanayi", *S.B.F. Dergisi,*, s. 17/1, s. 289-317.

Kerimüddin Mahmud-el-Aksarayi (2000), *Müsameretü'l-Ahbar*, (Türkçe Trc. Mirsel Öztürk), Ankara.

Ledrut, R. - Christian R. (1969), *Sosyoloji ve Şehir Planlaması*., Ankara.

Mazahari, A. (1972), *Ortaçağda Müslüman Yaşayışı*, (Çev: B. Üçok), İstanbul.

Ortaylı, İlber (1979), *Türk İdare Tarihi*, Ankara.

Ögel, B. (1978), *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Ankara.

Özcan, Koray (2005)Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri, *Basılmamış Doktora Tezi,* Konya Selçuk Üniversitesi.

Selen, H. S. (1957), *Türkiye'de Nüfus Dağılışı*, SBF Yayını., Ankara.

Simbat Vekayinamesi, (Türkçe Trc. Hrant D. Andreasyon), Türk Tarih Kurumu, Basılmamış Türkçe Nüsha.

Sümer, Faruk (1984), *Eski Türklerde Şehircilik*, İstanbul.

Tanyeli, U. (1987), *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, İstanbul.

Tatlıdil, E. (1992), "Kent Sosyolojisi: Kuram, ve Kavramlar", *Ege Univ. Edeb. Fak. Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 3, s. 36

Tunçdilek, N. (1961), *Türkiye Nüfusu*., İstanbul.

Turan, Osman (1951), "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri", *AÜDTCFD*., C:9, S:4, Aralık 1951, s.449;

Turan, Osman (1969), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Turan Neşr., İstanbul.

Turan, Osman (1984), *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, II. Baskı, İstanbul.

Turan, Osman (1997), "ikta", *İ. A. (MEB),* C5/2, Eskişehir 1997, s. 957.

Tümertekin, E. (1973), *Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar*, İstanbul.

Urfalı Mateos (1987), *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, Türkçe Trc. Hrant D. Andreasyan, II. Baskı Ankara.

Ünver, S. (1990), "Anadolu'da Selçuklu Devleti, Beylikleri, Resmi Daireleri ve Toplantı Yerlerine Dair", *Vakıflar Dergisi,* VIII, 1969, s.325.

Vasiliev, A., A. (1943), *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, C.I., (Çev.: A. M. Mansel), Ankara.

Vryonis, s. (1971), *The Decline Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Contry*, London.

Weber, M. (2000), *Şehir Modern Kentin Doğuşu*, Ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, Çeviren: Musa Ceylan, Bakış Yayınlan, İstanbul.

Yavuz, Fehmi - Keleş Ruşen - Geray Cevat (1973), *Şehircilik Sorunlar - Uygulama ve Politikalar*, Ankara.

Yinanç, M. Halil (1944), *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul.

TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN İNŞASI SÜRECİNDE TARİH DERSLERİNDE YUNAN İMGESİ (1924-1950)

Hasan GÜRKAN

Özet: Bu çalışmada amaç, Türk ulusal kimliğinin inşası sürecinde (1924-1950) tarih derslerindeki Yunan imgesini ortaya koymaktır. Çalışmada tarihsel metot kullanılmıştır. Ulus devlet çağının en önemli meselelerinden biri ulusal kimliklerin "öteki" üzerinden inşasıdır. Türkiye'de tarih derslerinde ve kitaplarında Yunanlılar bazı yönleri ile övülürken bazı yönleri ile olumsuz bir biçimde ele alınmıştır. Bahsi geçen dönemin tarih derslerinde Yunanlılar, Kurtuluş Savaşı döneminde yaşananlar nedeniyle "zalim" ve "işgalci" olarak nitelendirilmiştir. Yunanlıların İzmir'i ve Anadolu'yu işgali ders kitaplarında oldukça dramatik bir biçimde anlatılmıştır.

Tarih ders kitaplarında Yunan uygarlığının eski zamanlarındaki Cumhuriyet devrinden övgü ile bahsedilmiştir. Ayrıca Yunanlıların Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki arkeolojik ve tarihi mirası yeni Türkiye'nin Avrupa uygarlığının içerisinde yer aldığı tezine dayanak olarak sunulmuştur. Yunan uygarlığında askerliğe önem verilmiş olması, tarih derslerinde Türk çocuklarına örnek alınması gereken bir olgu olarak aktarılır. Türkiye'de 1926 yılından itibaren öğretim programında Yunan uygarlığına verilen önemin artışı Batılılaşma arzusunun bir yansımasıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından tarih derslerinde Yunan uygarlığı, üzerinde en fazla durulan uygarlıklardan biridir. Ancak Yunan uygarlığının temelinde Orta Asya kültürünün olduğu savı Yunan kimliğine karşı "üstünlük" anlayışının da bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Ulus İnşası, Tarih Ders Kitapları, Türk Kimliği, Yunan İmgesi.

Greek Image in History Lessons in the Process of Building Turkish Identity (1924-1950)

Abstract: In this study, the aim is to put forward Greek image in history lessons in the process of building Turkish identity (1924-1950). Historical method is used in the study. One of the most important issues in nation-states' age is building national identity upon the image of "the other". Greek people were praised in one hand and covered negatively in the other in history lessons

and books. They were qualified as "brutal" and "invader" in Independence War term in the mentioned period. The invasion of İzmir and Anatolia by the Greek was held quite dramatically in course books.

Ancient Republican period of Greek civilization was complimented in history course books. Besides, archeological and historic heritage of ancient Greeks in various places in Anatolia was used as a base to the idea that modern Turkey is a part of European civilization. The fact that military service was important in Greek civilization was put in history lessons as a fact to be taken Turkish children's model. The increase of the importance on Greek civilization in Turkish curriculum from 1926 on is a reflection of the will to Westernization. After World War II, Greek civilization was one of the mostly covered civilizations in history lessons. But the argument that Central Asia is the basis of Greek civilization is a symbol of "superiority" idea towards Greek identity.

Key Words: Building Nations, History Course books, Turkish identity, Greek image.

Giriş

Tarih bir anlamda varlığını, zamana ve toplumsal değişmeye borçlu bir bilimsel alandır.[1] Bireyin tarih bilinci edinmesinde onun tecrübeleri, dünya görüşünü ve yaşam tarzını şekillendiren olaylar, ailesi, mensup olduğu toplumsal sınıf ve ekonomik durumu belirleyicidir. Toplumların tarih bilincinde ise, durum bu kadar net değildir. Çünkü toplum her şeyden önce, uzun bir zamanın ürünü olarak ortaya çıkar; bu uzun zaman içinde bir toplumsal düşünceye ve bilince ulaşılır ki bu kollektif (mâşerî) bir bilinçtir.[2] Toplumsal süreçlerin işleyişi tarih bilinci ve tarih yazımı ile ilişkilendirildiğinde başka sorunlarla karşılaşırız. Bunlardan bir tanesi, milletlerin kendilerini algılayışı, diğer deyişle "biz" bilinci, diğeri ise başka gruplara karşı oluşturulan grup önyargısı yani "öteki" anlayışıdır.[3]

Televizyon başta olmak üzere kitle iletişim araçları ve okul sistemi kaçınılmaz olarak fikirleri yönlendirir ve "öteki" stereotiplerini yaratır.[4] Okul sistemi içerisinde en etkin ve kitlesel olarak etkileyici gücü olan araçlar ise ders kitaplarıdır. Okullarda okutulan Tarih dersinin de bu bağlamda bireylerin ve toplumun bilincini derinden

[1] İlhan Tekeli, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011a, s. 49.

[2] İlber Ortaylı, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s. 8-10.

[3] İlhan Tekeli, Tarihyazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler, *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 1.

[4] Stefanos Pesmazoğlu, "Ötekilik" Üzerine Bazı Yöntemsel Yorumlar, *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 7.

etkilediği bir gerçektir. Pingel'in ifadeleriyle söylersek *"Tarih her zaman seçicidir; bir grubu tanımlarken aynı zamanda onu inşa eder, 'icat' eder."*[5]

Tarih dediğimiz kavram, sadece siyasi ve askeri gelişmelerden ibaret değildir. Toplumların, kültürlerin ve gündelik yaşamın da bir tarihi vardır. Tarihsel geçmiş, sadece "geçmişte kalmış" bir yaşanmışlık veya olaylar bütünü değildir. Geçmiş; her gün yeniden canlandırılan, hatırlanan ve geleceğe etkileri olan çok boyutlu bir olgudur. Tarihsel bellek, toplumların geçmişleriyle bağlantı kurar, politik imgelem yaratır ve böylece kültürel bir süreklilik sağlar. Bellek, gerçekte bireye aittir ancak sosyalizasyon sonucu oluşması nedeniyle, toplum tarafından inşa edilir.[6] Özellikle Asya ile Avrupa arasında bir köprü olan ve pek çok kavmin derin izler bıraktığı Anadolu bir tarihçiye inanılmaz malzeme verecek potansiyele sahiptir. Anadolu'nun iki köklü toplumu olan Türkler ve Yunanlıları ele aldığımızda ise uzunca bir tarihsel serüvene çıkmamız gerekir. Bu iki millet, dinleri, dilleri, yaşayışları ve kültürleri farklı olsa da pek çok benzerliği ve ilişkiyi de içinde barındırır. Birinin tarihini anlatırken diğerini anlatmamak ya da eksik bırakmak mantık dışı bir durumdur. Ancak konuya bu açıdan bakıldığında tarih yazıcılığında nasıl bir tutum takınılacağı ciddi bir problem olarak karşımıza çıkıyor.

Araştırma konusu dönem 20. yüzyıl içerisinde yer aldığından, kendimizi ulusçu tarih yazıcılığına bağlı olarak farklı tarih anlatılarının tam ortasında da buluyoruz. Bu bağlamda akıl yürütmelerimiz, birkaç sorunun cevaplanmasını zorunlu kılıyor. Türkler ile Yunanlar arasındaki tarihsel ilişkide "biz" ve "öteki" anlayışı bakımından algısal farklılıklar nelerdir ve kökenleri nerede yatmaktadır? Ege'nin iki yakasına ait, tarihsel olarak uzun bir geçmişe sahip bu iki toplumun ilişkilerinde nasıl bir kimlik inşası gerçekleşmektedir? Gerçekte cevabı zor ve bir o kadar da karmaşık olan bu sorulara bir yanıt bulabilmek tarihsel ve toplumsal gerçeklerin bazı yönlerinin aydınlatılmasını sağlayacaktır. Bu amaçla Türkiye'de 1924 ile 1950 yılları arasında ilkokul, ortaokul ve liselerde okutulan Tarih derslerinden yararlanmaya çalışıldı. Ayrıca bazı Yunan yazarların da meseleye bakış açılarının aktarılmasına özen gösterilmiştir. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak ilk önce, Anadolu'nun işgaline kadar Türk-Yunan ilişkilerine göz gezdirip ardından Tarih derslerinin analizini yapmak yerinde olacaktır.

---

[5] Falk Pingel, Tarihsel Anılar ve Çoketnisiteli Bir Bağlamda Tarih Ders Kitapları: Bazı Deneyimler, *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 135.

[6] Jan Assmann, *Kültürel Bellek. Eski Yunan Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001, s. 21-40.

1. Anadolu'nun İşgaline Kadar Türk-Yunan İlişkileri

Ege denizi ile çevrili adalarla Asya ve Avrupa kıyıları, yani Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun ise batı ve güney-batı kıyılarını içine alan bölge ve çevresi tarihte pek çok kavim için önemli bir geçiş noktasıydı.[7] Osmanlı Beyliği'nin doğduğu bölgenin İslamiyet ile Hıristiyanlık arasında sınır bölgesi olması itibariyle Türklerin Rumlarla iç içeliğinin geçmişi uzun bir serüveni andırır. Batılı seyyahlar 13. yüzyılda Türklerin idaresindeki Anadolu'ya Turquemenie ve Bizans İmparatorluğu'na tâbi yerlere Romanie diyorlardı ve bu tâbir daha çok Ortodoks Yunan mezhebinin hâkim bulunduğu Balkan yarımadasını ifade etmekteydi. Balkanlar için Rum-ili adını Romanya'dan alan Osmanlı'da, Rum adı eski anlamını da koruyarak Anadolu'da Selçukluların hâkim olduğu yerleri gösteren coğrafî bir isim olarak kaldı.[8]

Gerçekte Osmanlı'nın Rumeli'de yerleşmesi İstanbul'un fethi gibi tarihte yeni bir dönem açan olaydır.[9] Bu dönem itibariyle Türk ve Rum ilişkileri tarihsel değeri olan pek çok olay ve olguyu içinde barındıracaktır. Lewis'in aşağıda yer verilen ifadeleri Türk-Rum ilişkisinin tarihsel temellerini göstermesi bakımından değerlidir:

Türk sınır insanlarının hiç de azımsanmayacak bir kesimi Rum anneler tarafından emzirilmiş ve beslenmiştir ve imparatorluğun ilk dönemindeki üst tabaka ailelerin göz ardı edilemeyecek bir kesimi devşirme Rumlardan gelmiştir. Hem Hıristiyan Rumların hem de Müslüman Türklerin gündelik din anlayışlarında sayısız ortak din azizleri, ortak bayramlar ve ortak kutsal mekânlar bulunur ki her grup bunları kendi tarzında yorumlamıştır.[10]

Türk ve Rumlar arasında Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden başlayan bu tarihsel, toplumsal ve kültürel yakınlık Osmanlı'nın güçlenmesiyle Türklerin diğer milletler[11] üzerinde egemenliğinin pekişmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Ortodoks Rumlar uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında bulunmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrası Rumeli ve Balkanlarda Osmanlı'nın genişleyen sınırları oldukça büyük bir Rum tebaayı barındırmıştır. Turkokratia olarak adlandırılan bu dönemde, Patrikhanenin

[7] Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 3-4.
[8] Halil İnalcık, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 201.
[9] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 49.
[10] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Boğaç Buğra Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 60.
[11] Burada kullanılan "millet" sözcüğünü "dinsel cemaat" anlamında yorumlamak gerekir.

Ortodokslar üzerinde dinî ve sivil yetkilerinin varlığı ile tanınan geniş ayrıcalıklar Osmanlı devleti içerisinde Rumların uzun yıllar boyunca devlete bağlı olmalarını sağlamıştır.[12] Başka bir deyişle Rum Ortodoks kilisesi altında toplanan Hıristiyanlar; Osmanlının Katolikliğe karşıt bir siyasa gütmesi, Papalığın üniversalist din egemenliği iddiasına karşılık olarak İstanbul Ortodoks Patrikliğine tüm Ortodoksları kapsayan ruhanî egemenlik niteliği vermesi[13] Rumların "sorunsuz" bir azınlık olarak varlıklarını sürdürmelerini sağlamıştır. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde durum her iki taraf için de değişmeye başladı. 18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkileyen milliyetçilik akımı imparatorluk yapılarının çözülmesini de hızlandırdı. Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu bir yapının da bu durumdan etkilenmesi doğal olarak kaçınılmazdı. Hele ki 1850'den önce bütün Osmanlı tebaasının yaklaşık yüzde ellisinin Balkanlarda yaşadığı düşünüldüğünde durumun ciddiyeti daha da anlaşılacaktır.[14]

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıla gelindiğinde siyasî, askerî ve ekonomik açıdan büyük sıkıntılar içerisindeydi. İmparatorluğu bir arada tutma çabalarının önündeki en büyük engel şüphesiz milliyetçilik akımı ile harekete geçen unsurlardı. İmparatorluğun toprak kayıplarının siyasî sınırların daralmasının ötesinde itibar kaybı anlamına gelmesi devletin psikolojik üstünlüğünü yitirmesine de yol açtı. Bu dönemde dünya diplomasisindeki güç dengeleri de Osmanlı'nın lehine gözükmüyordu. 19. yüzyılda Balkanlarda, Anadolu'da ve Arap eyaletlerinde belirli bölgeleri Osmanlı'dan ayrılmak isteyen bağımsızlık hareketleri başladı ve bu hareketlerin hemen hemen tamamı büyük devletlerin en az biri tarafından desteklendi.[15] Osmanlı'da 1804'te Sırplar isyan etti. Ancak 19. yüzyılda Müslümanların katledilmesi ve kendi topraklarından sökülüp atılmasıyla özdeşleşen milliyetçi hareketler ilk olarak Yunan isyanında ortaya çıktı ve Osmanlı karşıtı diğer isyanlara da örnek oluşturdu.[16] 19. yüzyılın başları itibariyle milliyetçilik fikri Osmanlı bünyesindeki Rumları da harekete geçirerek bağımsız bir Yunan devleti kurulması fikrinin doğmasına yol açtı. Bu fikir sonradan Rumların Megali İdea (Büyük Ülkü) olarak bilinen ülküsünün Anadolu toprakları üzerine yönelerek bu toprakların işgaline yol açacak girişimin de temelini oluşturacaktı. 1821 yılında başlayan Yunan isyanı 1829 yılında Osmanlı ile Ruslar arasında imzalanan Edirne Antlaşması ile başarıya

[12] Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-123)*, Derlem Yayınları, İstanbul 2017, s. 24-26.
[13] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 144.
[14] Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 96.
[15] Quataert, *age*, s. 96.
[16] Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün. Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s. 9-10.

ulaşmış ve Yunanistan önce özerklik kazanmış üç yıl sonra Mayıs 1832'de de bağımsız bir krallık olmuştur.[17] Yunanistan 1908'de Girit'i de ilhak ederek egemenlik alanını genişletmiştir.

Birinci Balkan Savaşı'nda Yunan donanmasının Ege adalarının bir kısmını ele geçirmesinin yanı sıra Anadolu'dan Rumeli'ye asker gönderilmesine engel olması Osmanlı açısından bir felaket oldu. Yunanistan, İkinci Balkan Savaşı sonrası Selanik'in kuzeyinde ve Kavala'nın doğusunda kalan Makedonya topraklarını, Epir'in tümünü ve Yanya'yı da aldı. 14 Mart 1913'te Yunanistan ile yapılan antlaşma sonunda sınırlar kesinleşti.[18] Birinci Dünya Savaşı sonundaki diplomatik süreçlerde Yunanistan özellikle İngilizlerin desteğine sahipti. Venizelos, Paris Barış Konferası'na Ege'nin doğu ve batı kıyılarının tarihsel bağlarını ve ortak ekonomik gelişme olanaklarını ileri sürerek İzmir ile güneybatı Anadolu'nun büyük bir bölümünü işgal istemiyle gitmişti. İngilizler de Yunan isteğini destekliyordu.[19]

Birinci Dünya Savaşı sonucunda Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi ile fiilen yıkıldı. Birinci Dünya Savaşının sona ermesinin ardından çok geçmeden 15 Mayıs 1919'da Yunanistan İzmir'i işgal etti. Yunanistan'ın hedefi yalnızca İzmir ve çevresi değil İstanbul da dâhil Anadolu'yu ele geçirmekti. Yabancı bir yazarın gözüyle bile Yunanlılar'ın Anadolu'ya geçici bir süreliğine değil, "Megali İdea" doğrultusunda kalıcı olarak o toprakları almaya geldikleri bilinmektedir.[20] Yunan devlet adamı ve Megali İdea'nın savunucusu Venizelos, *"Yunan sorununa gelince; üç bin yıldan beri Yunan halkının oturduğu ve bu halk tarafından Elenize edilen Batı Anadolu'nun Yunanistan'a katılmasıyla halledilecektir."* diyerek Yunanistan'ın irredentist gayesini açık açık dile getiriyordu.[21] Andreas C. Michalopoulos "Megali İdea" düşüncesini ise şöyle tanımlıyordu:

Gelecekte bir gün tüm Yunanlılar birleşecek ve büyük Yunanistan krallığının İyonya (Batı Anadolu)'dan Trakya'yı, Küçük Asya sahillerini ve İstanbul'u da içine almak üzere Karadeniz'e kadar uzayacağı ümididir. Bu mağrur bir aydın fantazisi değil, bir rüya değil, Bizans İmparatorluğu'nu hortlatmak gibi bir vahşi ideal değil, bir ırkın hakimiyetinden kurtularak hür olmak isteyen insanların sesidir.[22]

---

[17] Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi 3. Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2014, s. 111, 112.

[18] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul 2010, s. 352-356.

[19] Shaw-Shaw, *age,* s. 393.

[20] Lewis'in görüşleri için bkz. Lewis, *age*, s. 326 ve sonrası.

[21] İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006, s. 30.

[22] Salahi Ramadan Sonyel, *Türk Yunan Anlaşmazlığı*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, Ankara 1985, s. 8.

Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve Anadolu'nun işgali sonucunda, Mustafa Kemâl önderliğinde başta Yunanistan olmak üzere Batılı devletlere karşı Ulusal Kurtuluş mücadelesi (1919-1922) verildi. 15 Mayıs 1919 sabahı Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine ülkenin birçok yerinde Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi hızla yayılmıştır.[23] İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Türk toplumunda büyük bir travma yaratmıştır. Ancak Çukurova'nın da belirttiği üzere, İzmir'in işgali Anadolu'nun köy ve kasabalarında mitingler düzenlenerek protesto edilmiş ve böylelikle bu olay Türklerde millî birlik ve beraberliği sağlayarak tüm yurtta Kuvâ-yı Milliye mücadelesinin fitilini ateşlemiştir.[24] Ardından kurulan düzenli ordu ile Kurtuluş Savaşı Türklerin başarısı ile 1922'de noktalanmıştır. Türkiye, Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Antlaşması ile de siyasî ve diplomatik olarak başarılı olmuştur. Ancak 1919-1923 yılları arasında yaşanan savaşlar ve siyasi gelişmeler sonucunda Türk-Yunan mübadelesi zorunluluğu ortaya çıkmış, Hıristiyanlar ve Müslümanlar evlerini ve yakınlarını yitirerek yeni vatanlarına göç etmişlerdir.[25] Yunan resmi tarih yazımında Lozan ve onunla ilişkili tüm olaylar topluca bir trajedi olarak "Küçük Asya Felaketi" olarak adlandırılırken, Türk tarihçiliği bunu ülkenin yeniden doğuşu ve zaferi olarak görmüştür.[26]

2. Türk Tarih Müfredatlarında Yunanlar

Yunanlıların Anadolu'yu işgal girişimi Türkiye'de tarih yazımını doğrudan etkilemiştir. Bu doğrultu ilköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki okul müfredatlarında ve Tarih derslerinde Yunanlılar ile olan ilişkiler geniş bir biçimde yer almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Maarif Vekâleti tarafından 1922 yılında yayınlanan müfredatta Yunan medeniyetinin siyasi, idari, toplumsal, ekonomik ve ticari yönleriyle ele alındığı görülmektedir.[27]

İlk mekteplerin 1924 tarihli müfredatına göre üçüncü sınıfta bir ders okutulan Tarih dersinde *"Özellikle millî hareketlerin başlamasıyla Cumhuriyet'in ilanına kadar geçirdiğimiz millî intibah [uyanış] devrine en fazla ehemmiyet verilecek…"* denilmektedir.[28] İbtidai Darülmuallimin ve Darülmuallimatlara mahsus 1924 tarihli

[23] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s. 124-125.
[24] Bülent Çukurova, *15 Mayıs 1919 İzmir'in İşgali Olayı*, (Ankara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1984, s. 1.
[25] *Göç. Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, Çev. ve Der: Herkül Millas, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 12.
[26] Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç. Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 22.
[27] Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Maarif Vekâleti, *İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı,* Ankara 1338 (1922), s. 47.
[28] *İlk Mekteplerin Müfredat Programı*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924), s. 23.

müfredatında Tarih dersi birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada iki ders olarak okutulmuştur. Birinci sınıfta Yunanlılar ve Makedonyalılar başlığı altında Tarih dersi içerisinde Yunanlıların hem siyasi tarihinin hem de kültür ve medeniyetinin (yönetim biçimi, dinleri, sosyal hayatı ve düşünce hayatı) yer aldığı görülmektedir.[29] Üçüncü sınıfta Yunanlılar ile olan ilişkiler "millî intibah [uyanış] devri" başlığı altında Türk Kurtuluş Savaşı çerçevesinde anlatılmıştır.[30]

1924 tarihli Lise müfredatında ikinci sınıfta haftada iki ders olan Tarih dersi içerisinde Yunanlıların hem siyasi tarihinin hem de kültür ve medeniyetinin (yönetim biçimi, dinleri, sosyal hayatı ve düşünce hayatı) yer aldığı görülmektedir.[31] Galatasaray Lisesi'nin 1924 tarihli müfredatında Tarih dersi (Türk ve İslam Tarihi) üçüncü ve dördüncü sınıfta haftada iki ders olarak yer almıştır. Dördüncü sınıf Tarih dersinde Yunanlılarla olan ilişkilerin Türk Kurtuluş Savaşı çerçevesinde anlatıldığı görülmektedir.[32] 1926 tarihli öğretim programına göre ilkokul dördüncü ve beşinci sınıfta Tarih dersine haftada iki saat yer verilmiştir. Dördüncü sınıf Tarih dersinde "Eski büyük medeniyetlere Yunanlılarla Romalılara daha ziyade ehemmiyet verilecektir." denilmiştir.[33]Tarih dersi, 1939 yılı sonrası ilkokulların ders programlarında önemini korumuştur. 1939 tarihli, beş sınıflı köy ilkokulu ders programına göre Tarih dersinin, dördüncü ve beşinci sınıfta ikişer saat olarak okutulduğu görülmektedir. 1948 tarihli ilkokul programına göre Tarih dersi ikinci devrede dördüncü ve beşinci sınıfta ikişer saat olarak yer almıştır.[34]

1939 yılı sonrası Türk tarih yazımında Atatürk devrimlerini doğrudan Hümanist kültür ile ilişkilendirmeye başlamıştır. Dönemin müfredatı ve ders kitaplarında Türkler güzel sanatlarda, ticarette ve tarımda ileri bir toplum olarak Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden uygar bir ulus olarak yansıtılmıştır. Örneğin; Etilerle beraber (Orta Asya'dan) Anadolu'ya gelen bir kısım göçmenlerin Anadolu'da kalmayarak Girit adasına geçtikleri, aynı zamanda kuzey koluyla gelen bir kısım Orta Asyalıların da Balkanlardan geçerek Yunanistan'a ve Ege denizi kıyılarına yerleştikleri söylenir. Bunlardan Girit'e gelenlerin Minos adında kuvvetli ve yüksek bir uygarlık kurdukları, Giritlilerin uygarlıklarını Yunanistan'a yerleşmiş olanlara da aşıladıkları ve Anadolu'nun batı kıyılarında dünya tarihinde önemli bir yeri olan İyon uygarlığının meydana geldiği söylenmiştir.[35] Türk tarihi böylelikle hem eski Yunan kültürü ile hem de hümanist kültür değerleri ile ilişkilendirilmiştir. Ancak mesele Anadolu'nun

[29] *İbtidai Darülmuallimin ve Darülmuallimatlara Mahsus Müfredat Programı,* Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924), s. 14.
[30] *İbtidai Darülmuallimin ve Darülmuallimatlara Mahsus Müfredat Programı,* s. 20.
[31] *Lise Birinci Devre Müfredat Programı,* Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924), s. 16.
[32] *Galatasaray Lisesi Müfredat Programı,* Maarif Vekâleti, İstanbul 1340 (1924), s. 18.
[33] *İlkmekteplerin Müfredat Programı*, Birinci Tab', Milli Matbaa, İstanbul 1926, s. 71.
[34] Milli Eğitim Bakanlığı, *İlkokul Programı,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.
[35] Faik Reşit Unat-Kâmil Su*, Tarih IV. Sınıf*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948, s. 13-18.

Yunanlılar tarafından işgaline gelince tarihsel bellek ve tarih yazımı farklı ifadeler ortaya koyacaktır.

3. Tarih Ders Kitaplarında Yunanlar

Türklerle Yunanlıların uzak bir geçmişe dayanan ilişkileri, tarih yazımında her anlatılan döneme göre farklılık göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle söylersek Türkler için iki farklı Yunan imgesi vardır. Birincisi; geçmişte siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan büyük bir medeniyet inşa etmiş ve onların mirasını sürdüren Yunanlılar, yani "Yunan Medeniyeti"dir. İkincisi ise "Türk yurdu Anadolu'ya gözünü dikmiş, işgalci ve medeniyetten nasibini almamış acımasız Yunan milleti" biçimindedir. Dolayısıyla Türk tarihçiliğinde Yunan imgesi aslında siyah ile beyazın iç içe olduğu ancak aynı zamanda özgün ve doğru ayrımlanması gereken bir olgudur.

Türklerde Yunan imgesini tanımlarken dikkate değer sorulardan bir tanesi Yunanlıların kendilerini nasıl tanımladığı ve hatırladığıdır. Diğeri ise Türklerin kendilerini nasıl algıladıklardır. Yunan tarih yazımından anlaşıldığı üzere Yunanlılar kendilerini "Ellinas" yani "Helen" olarak tanımlamakta hatta Yunancada "Yunanistan" sözcüğü hiç kullanılmamaktadır. Yunanistan'da okutulan tarih kitaplarında resmi Yunan tarihi; Bizans İmparatorluğu'nun tarihini Hıristiyanlığın ve Ortodoks mezhebinin tarihiyle doğrudan ilişkilendirmektedir.[36] O halde Yunan ya da Helen denildiğinde ortaya şöyle bir ulusal kimlik çıkmaktadır: Hıristiyan, Ortodoks, Rum ve Bizans'ın ardılları. Türk tarih yazımında ise "Türk" demek, Orta Asya'dan dünyaya yayılmış, çok eski kültürü olan, kahraman, güçlü, uygarlığın temel taşıyıcısı ve laik bir ulus demektir. Atatürk ve İnönü dönemi ders kitaplarının tümünde bu anlayışı görmemiz mümkündür.[37]

3.1. "Uygar Bir Millet" Olarak Yunanlar

Ders kitaplarının tamamında Yunanlılar tıpkı Mısırlılar, İbraniler, Hititler, İran, Romalılar ve Türkler gibi eski büyük medeniyetler içerisinde anlatılır.[38] Kemalist tarih yazımında Batı Anadolu'da Antik Yunan uygarlığının filizlenmesinde,

[36] Bu konuda Nilüfer Erdem'in verdiği bilgiler oldukça aydınlatıcıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, *age*, s. 13-23.

[37] Bu fikir hakkında genel bir bilgi vermesi adına şu eserler incelenebilir: Ahmed Refik, *Umumi Tarih. Kurun-u Ulâ, Kurun-u Vusta,* Dördüncü Tab, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul 1926; Ahmet Refik, *Çocuklara Tarih Bilgisi Eski Zamanlar Türkler*, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1932; *Tarih V. Sınıf*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938; Faik Reşit Unat-Kâmil Su, *Tarih IV. Sınıf*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.

[38] İhsan Şerif, *Cumhuriyetde Tarih*, (İlkmektep Beşinci Sınıf), Kanaat Kitabhanesi, İstanbul, 1927-1928.

İyonlar, Foçalar ve Etrüskler gibi yerleşimcilerin var olmasında Türk göçlerinin etkisinin olduğu fikri öne sürülmektedir.[39] Her ne kadar bu etkiyi tamamen Türklere mal etmek olanaksızsa da üçüncü bin yılda Anadolu'dan Yunanistan'a olan birtakım göçler olduğu filolojik olarak da kanıtlanmaktadır.[40]

Türk tarih yazımında, örneğin Emin Âli'nin bir eserinde eski Yunanlıların, medeniyeti şark milletlerinden öğrendikleri söylenerek "şark" öne çıkarılır. "Elifba'yı Fenikelilerden, hesap ve hendeseyi Asur ve Keldanilerden, mimariyi Mısırlılardan öğrenmişlerdir." Bu suretle Yunanlıların yavaş yavaş müstakil bir medeniyet sahibi oldukları söylenir.[41]

Mısırlılar, Keldaniler, Asurîler, İsrailoğulları, Fenikeliler, Sümerler, Hititler ve İranlılar şarkta kurulmuş olan medeniyetler olarak gösterilirken Avrupa'nın en parlak medeniyetinin ise binlerce sene önce Yunanistan'da kurulduğu ve bu medeniyetin Avrupa'nın diğer milletlerine örnek olduğu söylenmiştir. Gerçekte bu ifadelerle örtük de olsa Avrupa merkezci tarih anlayışına karşı bir tez geliştirildiği görülmektedir. Nitekim Jack Goody'nin son yıllarda oldukça ses getiren çalışmasında ortaya koyduğu üzere *"Mekân kavramı da Avrupa'da yapılan tanımlardan yola çıkmıştır… Avrupa'yla Asya arasındaki keyfi bölümleme dışında, sezgisel olarak ayrı bütünler halinde analiz edilmeleri bakımından, kıtaların sadece Batılı kavramlar olduğunu söylemek güçtür. Coğrafi olarak Avrupa ve Asya bir devamlılık oluşturur."*[42] Goody, Grek etnik-merkezli tarih anlayışının da yanlışlığını şöyle ifade etmektedir:

Antikçağ'da Persler Yunanların gözünde Doğu despotizmini temsil ediyorduysa, Türkiye de yeniçağ başlarında Şark despotizminin örneği haline geldi… Grek etnik-merkezci tutumlar Batılı akademik tarih yazımı ve kültürel analizi içine dâhil edildi. Yunanların kendi demokratik sistemleriyle "öteki" olarak algıladıkları despotik Pers İmparatorluğu arasına koydukları ikilik, Avrupa'nın Türklere ilişkin daha sonraki görüşleriyle kaynaşarak, Marx'ın "Asya istisnacılığı" terimiyle ifade ettiği ve Avrupa düşüncesinde ayırt edici özelliğini oluşturduğu bir paradigma üretti. Oysa bu coğrafyadaki kültürlerin tümü, Yakındoğu'nun Bereketli Hilal'inden Çin'e kadar uzanan ve antikçağdan itibaren Avrupa'daki gelişmelerin temelini oluşturan bronz çağı uygarlıklarının varisleriydi. Dolayısıyla, Avrupa ve Asya toplumları arasında

[39] Patrick Christian Helmut Schilling, *Between Turkish Nationalism And Western Civilization: Kemalist History Textbooks in the 1930s*, (Sabancı University, Institute of Social Sciences, Unpublishd Master's Dissertation), İstanbul 2016, s. 51.
[40] Mansel, *age*, s. 22.
[41] Emin Âli, *Türk Çocuklarına Tarih Dersleri*, İkinci Tab, Suhulet Kütübhanesi, İstanbul, 1927, s. 51-52,115.
[42] Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 22.

işaret edilen karşıtlık, erken dönem tarih söz konusu olduğu sürece pek az analitik değer taşır.[43]

Goody'nin yukarıdaki tespitlerinden de anlaşılacağı üzere ders kitaplarında o dönem yer alan ifadeler aslında oldukça gerçeğe yakındır. Söz konusu "uygarlık" olduğunda Türk tarih yazımında ana amaç herhangi bir uygarlığı küçümsemek değil, Türklerin de uygarlığın bir parçası olduğunu kanıtlamaktır.

Süleyman Edip ve Ali Tevfik'in eserinde ise Yunan uygarlığından müthiş bir hayranlıkla söz edilir:

Avrupa'da yerleşen kavimlerden "Tarih"e ilk geçen, Yunanlılardır. Küçük Yunanistan, çok eski zamanda bütün dünyanın gözünü kamaştıran büyük bir medeniyet kurdu ve bugünkü Avrupa medeniyetini doğurdu. İnsanlara vatan sevgisini, hürriyeti, güzelliği öğretti. Düşünüşleri, görüşleri, eserleri ile bütün dünyaya örnek oldu.[44]

Yunanlıların anlatıldığı bir bölümde Yunanistan'daki olimpiyat oyunlarından bahsedilirken olimpiyatların medeniyet sembolü olarak algılanıldığına şahit oluruz. *"Medeniyet âlemi, şimdi de Olimpiyat oyunları yapıyor ve cumhuriyetin ilânından beri biz de bu oyunlara karışıyor, Türklüğün şerefini yükseltiyoruz."*[45] ifadesi Türklerin cumhuriyetin ilanında sonra olimpiyat oyunları aracılığıyla da Yunanlılar gibi uygar bir ulus olduğu fikrini vermektedir.

Ders kitabında yer alan yukarıdaki metin gösteriyor ki yeni cumhuriyet Yunan medeniyetinin tarihsel geçmişinden meşruluk sağlamada yararlanmıştır. Isparta şehrinde ise sağlam vücutlu çocukların yedi yaşına gelince bir arada asker talimleri gördükleri ve büyüyünce güçlü, kuvvetli ve becerikli birer asker oldukları söylenerek Türklerdeki askerlik olgusu pekiştirilmeye ve benimsetilmeye çalışılmıştır. [46] Kitaptaki bu vurgu medeni bir millet olarak nitelenen Yunan uygarlığındaki çocuklar ile artık medeni Avrupa'nın bir parçası olarak görülen Türk çocukları arasında bir köprü kurulmaya çalışıldığının bir göstergesidir.

Yunanistan ile yeni Türkiye arasında "uygarlık" meselesinde kurulan bağlardan bir tanesi "Cumhuriyet" bağıdır. Yunanistan'da uzak geçmiş kent devletlerinde var olan cumhuriyet ve demokrasiye dayalı yönetimlerin varlığı (her ne kadar bugünkü gibi modern cumhuriyet ve demokrasi gibi olmasa da) Türkiye'de cumhuriyet

---

[43] Goody, *age*, s. 118-119.

[44] Süleyman Edip-Ali Tevfik, *İlk Mektep Çocuklarına Tarih Dersleri*, (Dördüncü Sınıf), Amedî Matbaası, İstanbul 1929, s. 33.

[45] Abdülbakî-Sabri Esat, *Yavrumun Tarih Kitabı*, (İlkmektep-Dördüncü Sınıf), Şirketi Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1930, s. 51, 65-66.

[46] *age*, s. 53-55.

yönetiminin hem varlığını meşrulaştıran hem de uygar olduğunu kanıtlayan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır:

Atina'da evvelce kırallar vardı. Fakat bir kişi tarafından idare edilmekliğin fenalığını anlıyan Atinalılar, kıralları kovup cumhuriyeti ilân ettiler… Halk; reis ve hâkimlerini büyük bir meydanda toplanarak içlerinden seçerler; vatana fenalığı dokunan bazı hainleri de hep birden karar vererek vatan haricine sürerlerdi. Böylece cumhuriyetle idare edildiklerinden ve hükümetleri bir halk hükümeti olduğundan medeniyette ilerliyip bütün garp milletlerine örnek oldular.

Yunan uygarlığının anlatıldığı kısımda, cumhuriyet ile yönetilen Yunan uygarlığı övülür. Burada cumhuriyetin de bir tanımı yapılır. *"Atina'da zengin, fakir herkes hükûmet işlerine karışırdı. Memleketin idaresinde bütün Atinalıların bir hakkı vardır. Atinalılar bazen 'Agora' denilen büyük bir meydanda toplanırlar, umûma ait işleri orada müzakere ederlerdi. İşte bu türlü idareye 'cumhuriyet' derler."*[47] şeklindeki bir cumhuriyet tanımı Türkiye'nin benimsediği yeni siyasî anlayışı göstermesi bakımından kayda değerdir.

Türkiye'de tarih ders kitaplarında genel yargı Yunan uygarlığının büyük bir uygarlık olarak görülmesinin yanı sıra "Türklerin yurdu Anadolu"nun bir parçası olarak görülmesi bakımından da kıymetlidir. Nitekim *"Memleketimizde Yunanlara ait birçok abideler, heykeller bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı müzemize getirilmiştir. İzmir civarında Foça, Milet, Ayasuluğ şehirleriyle adalarda ve Çanakkale civarında eskiden Truva denilen yerde bazı harabeler görülmüştür."*[48] ifadeleri Yunan ve Türk uygarlığının tarihî ve coğrafî açıdan ortak bir dairede yer aldığını göstermektedir.

Ahmet Refik'in, Akşam Neşriyatı tarafından yayınlanan "Tarih Öğreniyorum" isimli eserinde, büyükbabası ile bir müze gezintisi yapan çocuk etrafında şekillenen öyküsel bir metinde müzenin Yunan eserleri ile dolu salonların birinde bulunan bir Yunan heykeli *"Yunan sanatının en güzel eserlerinden biri"* olarak ifade edilir.[49] Ayrıca Ege medeniyetinin bütün dünya medeniyetine çok faydası olduğu, fikirlerin uyanmasına da bu medeniyetin çok yardımı ettiği vurgulanmıştır.[50] Elen [Helen] medeniyetinin tarihi anlatılırken Yunanistan'da Atina ve İsparta'nın iki önemli kent olduğu ve bunlardan Atinalıların güzel resimler, güzel heykeller yaptıkları, güzel kitaplar yazdıkları anlatılmıştır. İspartalıların ise varlarını yoklarını askerliğe verdiklerini ve hatta İsparta'nın âdeta askerî bir kışlaya benzediği anlatılmıştır. İspartalıların çocuklarını nazlı büyütmedikleri, sağlam vücutlu olmaları için idman talimleri

[47] Ahmed Rasim, *Bizim Tarih,* Hamid Matbaası, İstanbul 1926-1927, s. 46.
[48] *age,* s. 49.
[49] Ahmet Refik, *Tarih Öğreniyorum*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1934, s. 32.
[50] *age,* s. 34.

yaptırdıkları da söylenmiştir.[51] Yunanlıların Roma egemenliğine girmesiyle devletleri ortadan kalksa da sanatlarının ve bilgilerinin daima yaşadığı, güzel heykelleri, şiir kitapları, tarih ve tiyatro kitaplarının kendilerinden sonra gelenlere örnek oluşturduğu söylenmiştir.[52] Hellenizm döneminde Yunan mimarlığının Ege ve hatta Akdeniz ülkelerinin dışına çıktığı, genel karakteri bakımından bu mimarlığın klasik Yunan uygarlığını sürdürdüğü Türk tarihçilerince kabul edilen bir olgudur.[53] Yunan uygarlığının bu büyük özelliğine Türklerce verilen değer, Türkiye'de tarih ders kitaplarında Yunan ve Hellen mimarisine dair verilen oldukça fazla sayıda resim, fotoğraf, tasvir, figür vb. görsellerle ortaya konulmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nda ordunun öneminin anlaşılması ve Türk ordusuna olan güvenin verdiği moral güçle, Tarih derslerinde "askerlik" ve "ordu" konularının ön plana çıkarılmasını sağlamıştır. Söz konusu Yunan tarihi olduğunda da askerliğin ve güçlü bir ordunun önemi anlatılmıştır. Ispartalıların askerliğe verdikleri önem, Örneğin bir ders kitabında; Ispartalı çocukların asker olarak yetiştirilmesi ve Ispartalıların "kuvvetli orduları"na dayanarak M.Ö. 600'de Mora yarımadasının en güçlü devleti olduklarına dair bilgilere yer verilmesi bu olguyu kanıtlar niteliktedir.[54]

Atinalılar M.Ö. 500 yıllarında uygarlıkta çok ileri gittiler. Bu sırada Atinalıların başında Perikles vardı. Perikles, Solon'dan sonra yaşamış en büyük Atina devlet adamlarından biridir. Bunun zamanında Atinalılar bilim ve güzel sanatlar alanında çok ileri gittiler. Birçok mimarlık eserleriyle ve heykellerle Atina şehrini süslediler. Bu zamanda yapılmış mimarlık eserlerinin en güzellerinden biri, Atina'daki Partenon tapınağıdır. O dönemde Atina'da tiyatro ve tarih eserleri hâlâ unutulmıyan büyük filozoflar, bilginler yaşamışlardır. O devirden kalan birçok tiyatro eserleri bugün de oynanmaktadır.[55]

Unat ve Su'yun eserinde "İyon Uygarlığı" başlığı altında ise İyonlarla ilgili şu ifadelere yer verilir:

Yunanistan'da gelişen bu yeni uygarlık Anadolu'nun batı kıyılarına da geçmiştir. Burada da Efes, Milet gibi uygarlıkta zengin şehirler kurulmuştur. Anadolu'nun Ege kıyılarını kaplıyan bu uygarlığa İyon uygarlığı adı verilmiştir. İyon mimarları değerli eserleriyle Batı Anadolu şehirlerini süslemişlerdir. İyon şehirlerinde de birçok ünlü şairler, filozoflar ve bilginler yetişmiştir.[56]

---

[51] *age,* s. 34-35.
[52] *age,,* s. 36.
[53] bkz. Mansel, *age,* s. 549 ve sonrası.
[54] Unat-Su, *age,* s. 57.
[55] *age,* s. 61-62.
[56] Unat-Su, *age,* 62.

İlköğretimde okutulan Tarih derslerindeki yaklaşımlara benzer yaklaşım Liselerde okutulan Tarih derslerinde de mevcuttur. Mesele "askerlik, sanat ve medeniyet" söz konusu olduğunda Türk ve Yunan uygarlığının benzerlikleri yine öne çıkarılır:

Askerlik: Türk asker doğar. Çeşitli silâh kullanmağa, pek küçük yaştan başlar. Binicilik, avcılık ve tirendazlık Türk çocuğunun pek küçük iken başladığı millî sporlardır. Büyük sürgün avları, Helenlerin Olimpiyat müsabakaları gibi, kahramanlar arasında boy ölçme şeklinde tertip olunur.[57]

San'at ve medeniyet: Başta Herodot olmak üzere eski Yunan şair, muharrir ve müverrihleri, İskitleri 'en modern millet' diye tasvir etmişlerdi… Milâttan evvel IV. asırda en yüksek inkişafını idrak eden İskit san'ati, Yunan san'ati üzerinde de müessir olmuştu.[58]

Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere resmî Türk tarih yazımında Yunan uygarlığı görmezden gelinmemiş hatta pek çok yönüyle tarih anlatısının ana konularından birini oluşturmuştur. Dolayısıyla Türklerin resmî tarih yazımında Yunan uygarlığının ve Rum kimliğinin görmezden gelindiği görüşü geçersiz kalmaktadır.[59] Yunan yazar Herkül Millas'ın Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı yıllarda okutulan Tarih ders kitaplarından bazılarını değerlendirdiği çalışmasında; Türk tarih yazımında *"Toplumda ve tüm tarih boyunca benzer kişiliklerden oluşan tek bir Yunan ulusu vardır. Yunanlılar bir kere düşman olarak görülmüşlerdir ve sonsuza dek de böyle bilinmelidir."*[60] biçiminde genel bir yargı olduğu iddiasının en azından 1920'ler ile 1950'ler arasında geçerli olmadığını göstermektedir. Ayrıca ders kitapları incelendiğinde Yunan tarih ders kitaplarındaki metinlerde kullanılan "düşman" sözcüğünün Türkçe metinlere göre daha fazla olduğuna[61] dair kanıtların varlığı, tarih yazımında eleştiri getirilirken iki tarafı da iyi gözlemlemenin önemini bir kez daha göstermektedir.

---

[57] *Tarih Hulâsa ve El Kitabı*, Lise ve Orta 1, Muallim Ahmet Halit Kitap evi, 1941-1942, s. 11.

[58] *age*, s. 13-14.

[59] Ergül *The Formatıon of Turkısh Natıonal Identıty: The Role of The Greek "Other"* isimli çalışmasında böyle bir fikir öne sürse de aslında bu fikrin doğru olmadığı Tarih ders kitapları incelendiğinde açıkça görülmektedir. İlgili çalışma için bkz. Feride Aslı Ergül, *The Formation of Turkish National Identity: The Role of The Greek "Other"*, (Middle East Technical University, Department of International Relations, Unpublished Doctoral Dissertation), Ankara 2009.

[60] Herkül Millas, Türk Ders Kitaplarında "Yunanlılar": Bütünleştirici Bir Yaklaşım, *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 263.

[61] Penelope Stathis, Yunan [ve Türk] Tarih Ders Kitaplarında "Ben" ve "Öteki" İmgeleri, *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 130.

3.2. "Türk Yurdu Anadolu'yu İşgal Edenler" Olarak Yunanlar

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan müttefikleriyle beraber yenik sayılması ve sürecin Anadolu'nun işgaline doğru evrilmesi hem Anadolu tarihi hem de Türk-Yunan ilişkileri bakımından oldukça kritik ve sancılı bir süreci daha başlatacaktır. İncelenen dönemin resmi tarih yazımı bahsedilen süreçten doğrudan etkilenmiştir. Bu etkileri ilk, orta ve lise ders kitaplarında görmemiz fazlasıyla olanaklıdır. Örneğin Türk tarih yazarlarından Ahmet Refik'in bir eserinde "Mondros Mütarekesi Mütarekeden sonra neler çektik?" başlığı altında Türklerin genel durumuna ilişkin şu açıklamalar âdeta askerî bir rapor niteliğindedir:

Mütareke yapmakla harp bitmiş olmadı. Düşmanla görüşülecek, zarar ziyan ortaya konacaktı. Biz ne istiyoruz, onlar ne istiyorlar, bunlar hep görüşülecekti. O zaman Yunanlılar da düşmanla beraberdi. Nihayet, düşmana Boğazları açtık. İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerika, Yunan zırhlıları İstanbul'a girdi. Limanımız düşman gemileriyle doldu. Her tarafa düşman askerleri çıktı. Memleketimizde oturan Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, hepsi de bize düşmandı. Türklerin battığını en ziyade onlar istiyorlardı. İstanbul'da düşman zırhlılarını görünce, sevinçlerinden çıldırdılar. Rum, Ermeni, Yahudi mektepleri çocuklarını topladılar, ellerinde bayraklar, düşmanı karşıladılar. Düşman askerlerini, el çırparak, alkışladılar. Rumlar, evlerine ve dükkânlarına hep Yunan bayrağı astılar, «Bizi Türklerden kurtardı.» diye, Yunan Başvekili'nin resmini dükkânlarının camekânlarına koydular. Etrafını çiçeklerle süslediler, önünde kandiller yaktılar. Ayasofya camiini kilise yapmak için haç hazırladılar, kaç defalar hücum etmek istediler. Türk hükümetini tanımadılar, Türklere yapmadık hakareti bırakmadılar. Ermeniler ve Yahudiler de krallık bayrağı astılar. Ermeniler, İngilizlerle beraber, Türk çocuklarını yakaladılar: «Bunları Türkler müslüman etti.» diye kiliselerine götürdüler, zorla hıristiyan yapmıya çalıştılar. İstanbul sokakları, sabahlara kadar, türkülerle çınladı, Bu türkülerde hep Türkleri tahkir ediyorlardı. Sokaktan bir Türk zabiti geçirtmiyorlardı.[62]

Bir başka tarih yazarı İhsan Şerif'in eserinde ise Anadolu'yu işgale kalkışanlar *"Medeniyet yalancısı, medeniyet yabancısı kızıl Hıristiyanlar"* olarak betimlenmiştir.[63] İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin yarattığı etki ders kitaplarında oldukça belirgindir. Yunanlıların, *"Güzel İzmir'i kana boyadığı"* ifade edildikten sonra, bu olayın bıraktığı etki ders kitabına şöyle yansımıştır:

[62] Ahmet Refik, *Çocuklara Türk İstiklâl Harbi*, İlk Mekteplere Mahsus, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1929, s. 6, 7, 8.

[63] İhsan Şerif, *Cumhuriyetde Tarih*, İlk Mektep Dördüncü Sınıf, Türk Matbaası, Kanaat Kitaphanesi, 1927-1928, s. 117.

İzmir felâketi Türklerin yüreklerine işledi. Hele yüzlerce sene memleketimizde yaşıyan hıristiyanların yaptıkları, Türklerin akıllarını başlarına getirdi. Artık iyice anladılar ki, Türke hiç bir milletten hayır yok. Türk, kendi milletini yaşatmaya, bakmalı; yoksa, onun için dünya yüzünde yaşamak kabil değil..”[64]

Birinci Dünya Savaşı’nda Almanların yenilmesinden sonra İtilaf Devletlerinin İstanbul’u, Yunanların da İzmir’i işgal etmesinin ardından Türk İstiklal Harbi’nin başladığı belirtilmektedir. Türklerin istiklali için Yunanlılar, Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlarla savaşırken kendisine bir de Vahdettin’in düşman çıktığı söylenmiştir.[65] Anadolu’nun Yunanlılar tarafından işgal girişiminde düşmanın sadece Yunanlılar olmadığı, onlarla Sevr Antlaşmasını Türk milletine kabul ettirmeye çalışan Osmanlı padişahı ve devlet adamları ve Yunanlara sığınan Çerkez Ethem’in de suçlandığı görülmektedir. Ayrıca Yunanlıların Anadolu’nun içlerine kadar ilerleme çabalarının İngilizlerin kışkırtmasıyla gerçekleştiği vurgulanır.[66] Ortaokullar için yazılan bir Tarih kitabında şu metinler bize Yunan işgalinin Türkler’de bıraktığı izleri göstermesi bakımından önemlidir:

Konstantin eski Bizans İmparatorluğu’nu büyük Yunanistan biçiminde yeniden diriltmek, kendisi de on üçüncü Konstantin adıyla İmparator olmak sevdasına düştü. Bunun için 300 bin asker topladı… Ama gördük ki yüce Türk ordusu, onların iki ileri atılışını da İnönünde kırdı. Yunanlılar bunun hıncını almak için, İnebolu’yu topa tuttular, Karadeniz taraflarında Pontus Cümhuriyetini kurmak isteyen Rumlarla karışık Türk köylerini yaktılar, silâhsız kimseleri öldürdüler.[67]

Kütahya, Afyon, Eskişehir gibi yerlerimizi, düşman ayağı altında bırakmak çok ağırdı. Hele düşmanın silâhsız ahaliye yaptığı zulümler biliniyordu.[68]

Yunanlıların tüfek ve topu, bizimkilerden iki, makineli tüfekleriyle tayyareleri ise on misli fazla idi. Yunanlıların arkasında yollar açık, deniz açıktı. İngilizler paraca, silâhça, eşyaca onlara her türlü yardımı yapabiliyorlardı. Buna karşı Türk ordusu, Büyük Harpte hemen her şeyini kaybetmişti. Yunanlıların sayısız otomobilleri, kamyonları vardı; Türk ordusunun ise ancak kağnıları, merkepleri, develeri vardı. Arkası kapalı idi. Bir yerden bir şey alabilmesi mümkün değildi, ama Türklerin ve Türk ordusunun başında dünyanın en büyük bir askeri, en büyük bir idarecisi olan Mustafa Kemal vardı. Mustafa Kemal’den en küçük müfrezeye kadar bütün Türk ordusu, bütün Türk milleti ölümü göze almıştı.[69]

---

[64] Ahmet Refik, 1929, s. 10.
[65] Emin Âli, *age*, s. 150, 152-155.
[66] *Orta Mektep İçin Tarih III*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 205-213.
[67] *age*, s. 213.
[68] *age*, s. 213.
[69] *age*, s. 214.

Eskişehir'den düşmanı atan üçüncü kolordumuz da ateş ede ede Mudanyaya kadar geldi. Eylül'ün 18 inci günü, anayurt Yunan ordusundan tamamıile temizlenmişti. Yunanlılar çekilirken, en güzel kasabalarımız, köylerimizi yaktılar. Osmanlı tebaası Rum ahali de Yunanlılarla beraber, çekilip gittiler.[70]

İstiklâl Muharebesi, baştanbaşa en büyük zaferlerle dolu olan Türk tarihinde bile eşi az bulunan bir kahramanlık hikâyesidir. Böyle bir kahramanlığı, başka milletlerde göremezsiniz. Bugün on binlerce yıldan beri sürüp gelen kahramanlıklarımızla nasıl göğsümüz kabarıyorsa, bundan sonra bu İstiklâl Muharebesi kahramanlığı ile de, bütün dünyaya karşı göğsümüz kabaracak, başımız hiçbir vakit yere eğilmeyecektir. Bu yüce şanı biz, ancak ulu Gazimize, büyük Türkoğlu Gazimize borçluyuz.[71]

Ortaokullar için yazılan ve yukarıda örnekleri verilen Tarih dersine ait metinlerin gösterdiği üzere Anadolu'nun işgali, savaşın hem askerî hem toplumsal hem de siyasi yönlerini ele almaktadır. Yer yer duygusal ve coşkun ifadelerle oluşturulan metinlere başka örnekler de verebiliriz. Örneğin Ahmet Refik, Abdülbaki-Sabri Esat ve Muallim Ahmed de yazdıkları eserlerde Yunan işgalini çeşitli boyutlarıyla ortaya koymuşlardır:

Yunan askerleri bu esnada çok zulüm yaptılar. Kadınlarımızı kestiler, vücutlarını topraklara çaktılar. Kadın, erkek, çoluk çocuk, hepsini vagonlara doldurdular, bombalarla öldürdüler. Evlerini, barklarını yaktılar. Harmanlarını, ekinlerini mahvettiler. Türk askerinin önünden kaçarken bile, Türkleri yollarda kese kese kaçtılar. Bütün yolları insan ölüleriyle doldurdular.[72]

16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul'a asker çıkardılar. Askerlerimizi şehit ederek şehrin işgal edildiğini ilân ettiler. Millet Meclisini dağıttılar. Meb'uslarımızdan bir kısmını tutup Malta adasına sürdüler. Rumlar, Ermeniler düşmanlarımızla birleşip şenlikler yaptılar; Türkleri tahkir ettiler.[73]

Fakat Yunanlılar, İzmir'de, Bursa civarında, Bandırma'da, Eskişehir'de ve Afyonkarahisar'da yakıp yıktığı yetmiyormuş gibi her gün kan dökmekten ve memleket yakmaktan geri durmuyorlardı. Artık hadlerini bildirmek lazımdı.[74]

Yabancı yazarların araştırmaları ve görüşleri de yaşanan trajedinin boyutlarını göstermesi ve Türk tarih yazımındaki yorumu desteklemesi bakımından dikkat çekicidir. Örneğin McCarthy'nin şu sözleri durumu özetlemektedir:

---

[70] *age, age,* s. 226.
[71] *age,* s. 233.
[72] Ahmet Refik, 1929, s. 30.
[73] Abdülbakî-Sabri Esat, *age,* s. 156.
[74] Muallim Ahmed Halid, *Bizim Tarih*, İlk Mektep Dördüncü Sınıf, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1927, s. 144.

Yunan askerleriyle sivil halktan güruh, özellikle Osmanlı ordu mensuplarına çok kötü davrandılar. Yerli Rum halkı ve Yunan askerleri, birçok Osmanlı subayını üzerlerinde bulunan değerli eşyalarını çaldıktan sonra katlettiler, birçoklarını işkenceye tabi tuttular ve onların tümünü ağır hakaret ile aşağıladılar. Kışlalardan limana kadar uzanan yolda yürütülmekten sağ kurtulabilen subaylar Yunan gemisinin en alt katında atların taşınmasında kullanılan ambarda hapis tutuldular. Bu esnada kışlalar ve Hükümet Konağı yağmalandı. Her Osmanlı subayının evi belirlenip sırayla yağmalandılar. Bazı subayların eşlerinin ırzına geçildi.[75]

Yukarıda verilen tüm metinlerden anlaşılacağı üzere Türkler, Anadolu'nun işgaliyle birlikte çektiği acıları, zulümleri, toplumsal yıkım ve hayal kırıklıkları gibi duygularına resmi tarih yazımları içerisinde ayrıntılı bir biçimde yer vermişlerdir. Dolayısıyla Türklerde gelişen "Yunan İmgesi" özellikle o dönemde son yıllarda yaşanan siyasi, askeri ve toplumsal gelişmeler nedeniyle olumsuz bir görünüme sahiptir. Yalnızca resmi tarih yazımında değil aynı zamanda yabancı uyruklu yazarların tespitlerinin de aynı doğrultuda olması yaşanılanları daha gerçekçi bir zemine oturtmaktadır.

Sonuç

Türk ulusal kimliğinin inşası sürecinde şu açıkça anlaşılmaktadır ki "uygarlık olarak Yunanlılar" tarihte saygın ve önemli bir yere konumlandırılırken, "emperyal ve yayılmacı bir anlayışla Anadolu'yu işgal eden Yunanlılar", "öteki" olarak görülmüştür. Türk tarih yazımında Yunan tarihinin özellikle Antik döneminin şairleri, bilginleri, filozofları, sanat eserleri vb. yönlerine büyük bir önem atfetmekte ve övgüler dizmektedir. Türkler, batılılaşma ve modernleşme bakımından Avrupa medeniyetinin bir parçası olan Yunanlıları kendilerine bir örnek olarak görürken, Anadolu'yu batılı ülkelerin desteğiyle işgal eden Yunanlıları "öteki" ve "zararlı" olarak görmektedir. Türklerde Yunanlılara ilişkin oluşan ve ilk bakışta "ikilem" veya "çapraşık" olarak adlandırabileceğimiz bu durum, gerçekte Türklerin modern ve laik bir ulus olarak inşasında pragmatist bir etken olarak yararlanılmasını sağlamıştır.

Anadolu'nun işgali doğrudan doğruya birçok sonuç doğurmuştur. Birincisi bu olay Türklerde milliyetçilik duygularını pekiştirmiştir. İkinci olarak, bir zamanlar Osmanlı tebaası içinde yer alan Rumlar artık Türklerin zihninde Hıristiyan-Ortodoks kimliğiyle ayrı bir ulus olarak yer edinmiştir. Yaşanan askerî, toplumsal ve siyasî olaylar, Türklerin tarihsel ve kültürel belleğinde derin izler bırakmıştır.

Ulus inşası sürecinde abartılı ve küçümseyici ifadelerin varlığı her ülkenin resmi tarih yazımında az ya da çok, ama mutlaka rastlanılan bir gerçektir. Çünkü ulus

[75] McCarthy, *age*, s. 286.

inşası için bir "üstünlük duygusu"na gereksinim vardır. Ancak dönemin resmi Türk tarih yazımından ve ders kitaplarından ulaşabileceğimiz sonuç, Yunanlılara yönelik küçümseyici ifadelere nadiren yer verildiği gerçeğidir. Dönemin tarih yazarlarının bu tutumu, tarihsel olarak var olan gerilimli olan ilişkileri daha da körüklememiş olması bakımından oldukça değerlidir.

Kaynakça

Abdülbakî-Sabri Esat, *Yavrumun Tarih Kitabı*, (İlkmektep-Dördüncü Sınıf), Şirketi Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1930.

Ahmed Rasim, *Bizim Tarih,* Hamid Matbaası, İstanbul 1926-1927.

Ahmed Refik, *Umumi Tarih. Kurun-u Ulâ, Kurun-u Vusta,* Dördüncü Tab, Kitabhane-i Hilmi, İstanbul 1926.

Ahmet Refik, *Çocuklara Türk İstiklâl Harbi*, İlk Mekteplere Mahsus, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1929.

Ahmet Refik, *Çocuklara Tarih Bilgisi Eski Zamanlar Türkler,* Hilmi Kitaphanesi, İstanbul 1932.

Ahmet Refik, *Tarih Öğreniyorum*, Akşam Kitaphanesi, İstanbul 1934.

AKŞİN, Sina, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi 3. Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2014, s. 77-188.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

ASSMANN, Jan, *Kültürel Bellek. Eski Yunan Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978.

ÇUKUROVA, Bülent, *15 Mayıs 1919 İzmir'in İşgali Olayı*, (Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1984.

Emin Âli, *Türk Çocuklarına Tarih Dersleri*, İkinci Tab, Suhulet Kütübhanesi, İstanbul, 1927.

ERDEM, Nilüfer, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-123),* Derlem Yayınları, İstanbul 2017.

ERGÜL, Feride Aslı, *The Formation of Turkish National Identity: The Role of The Greek "Other",* (Middle East Technical University, Department of International Relations, Unpublished Doctoral Dissertation), Ankara 2009.

Galatasaray Lisesi Müfredat Programı, Maarif Vekâleti, İstanbul 1340 (1924).

GOODY, Jack, *Tarih Hırsızlığı*, Çev: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

İbtidai Darülmuallimin ve Darülmuallimatlara Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924).

İbtidai Darülmuallimin ve Darülmuallimatlara Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924).

İhsan Şerif, *Cumhuriyetde Tarih*, (İlk Mektep Dördüncü Sınıf), Türk Matbaası, Kanaat Kitaphanesi, 1927-1928.

İhsan Şerif, *Cumhuriyetde Tarih*, (İlkmektep Beşinci Sınıf), Kanaat Kitabhanesi, İstanbul, 1927-1928.

İlk Mekteplerin Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924).

İlkmekteplerin Müfredat Programı, Birinci Tab', Milli Matbaa, İstanbul 1926.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i 'Aliyye. Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

İNALCIK, Halil, *Osmanlılar. Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011.

Lise Birinci Devre Müfredat Programı, Matbaa-i Amire, İstanbul 1340 (1924).

MANSEL, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

McCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün. Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012.

MILLAS, Herkül, (Çev. ve Der.), *Göç. Rumlar'ın Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

MILLAS, Herkül, "Türk Ders Kitaplarında "Yunanlılar": Bütünleştirici Bir Yaklaşım", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 254-265.

Milli Eğitim Bakanlığı, *İlkokul Programı,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.

Muallim Ahmed Halid, *Bizim Tarih*, İlk Mektep Dördüncü Sınıf, Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1927.

Orta Mektep İçin Tarih III, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

ORTAYLI, İlber, *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZTOPRAK, İzzet *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006.

PESMAZOĞLU, "Stefanos "Ötekilik" Üzerine Bazı Yöntemsel Yorumlar", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 7-12.

PINGEL, Falk, "Tarihsel Anılar ve Çoketnisiteli Bir Bağlamda Tarih Ders Kitapları: Bazı Deneyimler", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 134-140.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

SCHILLING, Patrick Christian Helmut, *Between Turkish Nationalism And Western Civilization: Kemalist History Textbooks in the 1930s*, (Sabancı University, Institute of Social Sciences, Unpublishd Master's Dissertation), İstanbul 2016.

SHAW, Stanford J.- SHAW, Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul 2010.

SONYEL, Salahi Ramadan, *Türk Yunan Anlaşmazlığı*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi, Ankara 1985.

STATHIS, Penelope, "Yunan [ve Türk] Tarih Ders Kitaplarında "Ben" ve "Öteki" İmgeleri", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 125-133.

Süleyman Edip-Ali Tevfik, *İlk Mektep Çocuklarına Tarih Dersleri*, (Dördüncü Sınıf), Amedî Matbaası, İstanbul 1929.

Tarih V. Sınıf, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Tarih Hulâsa ve El Kitabı, Lise ve Orta 1, Muallim Ahmet Halit Kitap evi, 1941-1942.

TEKELİ, İlhan, "Tarihyazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler", *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu. 2. Uluslararası Tarih Kongresi Tebliğler* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 1-6.

TEKELİ, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Bir Tarihe Doğru*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011a.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Umûr-ı Maarif Vekâleti, *İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı*, Ankara 1338 (1922).

UNAT, Faik Reşit- SU, Kâmil, *Tarih IV. Sınıf*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.

YILDIRIM, Onur, *Diplomasi ve Göç. Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

ARAP ROMANINDA KARAKTER ÇEŞİTLİLİĞİ

Dr. Ethem DEMİR
Uludağ Üniversitesi

Özet: Kurgusal çalışmalarda zaman, mekân olay örgüsü, diyaloglar, epizotlar ve diğer tüm unsurlar gibi karakter de yazarın zihin dünyasında kurgulanmış, gerçek dünyada var olmayan hayali bir kişiliktir. Ancak karakter, her ne kadar hayali bir kişilik de olsa romanda insani bir hüviyetle yer alır, insani bir düşünce yapısıyla hareket eder ve bu şekilde bir ruh haline bürünür. Değinilen nitelikte kurgulanan karakter, romanın başarılı bir çalışma olmasına ve yazarın roman yoluyla iletmek istediği mesajını daha güçlü ifadelerle okura aktarmada ciddi manada katkı sağlamaktadır. İşaret edilen hedefler doğrultusunda yazar tarafından kurgulanan bu karakterlerin her biri farklı rolleri canlandırmakta, farklı pozisyonlarda konumlanmakta ve romanda farklı güçlerle yer almaktadırlar. Diğer bir ifadeyle karakterler, bir hiyerarşik tasnif çerçevesinde romanda yer alırlar. Ancak edebiyat teorisyenleri arasında değinilen hiyerarşik tasnifle ilgili değişik görüş ayrılıkları dikkat çekmektedir. Edebiyat teorisyenlerinin ortak bir karakter tasnifinde buluşamamalarının temelinde söz konusu tasnifin temel ilkelerinde farklı düşüncelere sahip olmaları yatmaktadır. Nitekim bazı teorisyenler, karakterlerin romanın unsurlarına dinamizm katıp katmadıklarından hareketle dinamik ve statik ilkelerini ön plana çıkarırken bazı teorisyenler de, roman karakterlerinin rollerini icra ederken okuyucuyu ikna edip etmediklerini ve şaşırtıp şaşırtmadıklarını dikkate alıp ikna ve şaşırtma ilkelerini ön plana çıkarmışlardır. Üçüncü bir grup ise, oynanan rolün karmaşık ve çok boyutlu bir rol olup olmamasından hareketle sadelik ve çok boyutluluk ilkelerini benimsemişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap romanı, Roman karakteri, Roman karakter çeşitliliği, Arap edebiyatı.

VARİETY OF ARAB NOVEL CHARACTERS

Abstract: In fictional works, besides space plot, dialogues, episodes, and all other elements, the character is an imaginary person who does not exist in the real world but constructed in the author's mind world. However, even though the character is a fictitious personality, it takes place in the novel with a human character, acts with a human thought structure and becomes a soul in this way. The character, which is designed as mentioned, contributes to conveying the message that the novel is a successful study and that the writer wants

to convey more powerful it through the novel. Each of these characters, which are constructed by the author in line with the objectives, revives different roles, are positioned in different positions and takes place in the novel with different powers. In other words, the characters are included in the novel in a classification framework. However, there are different methods about this classification mentioned among literary theorists. The fact that literary theorists cannot meet in a common character classification is based on the fact that they have different ideas in the basic principles of the classification. As a matter of fact, some theorists emphasized the dynamic and static principles of the characters with the dynamism of the elements of the novel, while some theorists emphasized the principles of persuasion and confusion by considering whether they convinced the reader and whether they were surprised or not by performing the roles of novel characters. A third group adopted the principles of simplicity and multi-dimensionality, since the role played was a complex and multi-dimensional role.

Key Words: Modern Arab novel, Novel character, Novel character variety, Arabic literature.

Giriş

Roman karakterlerinin niteliklerine bakıldığında epizotları canlandıran ve onlara hareket kazandıran diğer bir ifadeyle söz konusu epizotlarda olumlu veya olumsuz bir şekilde rol alan gerçek veya hayali tüm varlıklardan olabilecekleri görülmektedir. (Cûdî, 2012:30; Zeytûnî, 2002: 113-114).

Kendilerine tevdi edilen görev kapsamında romanın önemli bir yapı ögesi durumunda olan karakterler, bu anlamda romanın diğer ögeleri olan zaman, mekân ve olay örgüsünü hareketlendirdikleri ve onları okur için anlamlandırdıkları dikkat çekmektedir. Romanda mekânı imar eden, zamana hareket kazandıran, olay örgüsünü yönlendiren, iç ve dış diyaloglara muhatap olan, yazarın düşüncelerini canlandıran ve olaylara yol açan karakterler, romanın diğer unsurlarına nispeten çok önemli bir pozisyonda yer almaktadırlar. (‘Advân, 2014: 6; Lûsîf, 2016: 5).

Roman karakterlerinin nasıl bir niteliğe sahip olabileceği ve rol aldıkları romanlarda ne tür bir misyonla hareket edebileceklerine işaret ettikten sonra bu karakterlerin nasıl bir tasnif içerisinde romanda yer aldıklarına değinmek faydalı olacaktır. Bu anlamda bakıldığında Hasan Behrâvî, Edward Morgan Forster, Todorov et Ducrot, Michel Ziraffa, Roland O'Neill Bournoff, Vlademir Propp, Algirdas Julius Greimas ve Philip Hamon gibi pek çok edebiyat teorisyenin roman karakterlerini rollerinin niteliğinden hareketle farklı şekilde tasnif ettikleri görülmüştür. Bu anlamda Vlademir Propp, roman karakterlerini yedi kısma Algirdas Julius Greimas, altı kısma

Todorov et Ducrot, üç kısma ayırırken diğer bazı teorisyenler de farklı sayıya ayırmışlardır. (Behrâvî, 1990: 215-216; Furâdî, 2016: 24-28).

Edebiyat teorisyenlerinin roman karakter tasnifi üzerinde ittifak edemeyip herkesin farklı bir yol izlemesi söz konusu tasnifin temelini oluşturan ilkeler üzerinde ittifak edemediklerinden kaynaklanmaktadır. Bu manada bakıldığında Hasan Behrâvî gibi bazı teorisyenler, karakterin roman olaylarını harekete geçirip geçirmediğini ve olay örgüsüne yön verip veremediğini diğer bir ifadeyle romana dinamizm katıp katamadığını göz önünde bulundurarak statik ve dinamik ilkelerden hareket etmişlerdir. Öte yandan Edward Morgan Forster gibi bazı teorisyenler de, roman karakterinin rolünü icra ederken okuyucuyu ikna edip edemediğine ve şaşırtıp şaşırtamadığına dikkat çekip ikna ve şaşırtma ilkelerinden hareket etmişlerdir. Üçüncü bir grup ise roman karakterinin oynadığı rolün çok boyutlu ve karmaşık bir rol mü yoksa tek boyutlu ve düz bir rol mü durumundan hareketle çok boyutluluk ve sadelik ilkelerinden hareket etmişlerdir. (Behrâvî, 1990: 215-216; Furâdî, 2016: 24-28; Kaytûn ve Kûcîl, 2017:52).

Herhangi bir roman çalışmasında değinilen kategorilerdeki karakterlerin tümü rol alabileceği gibi sadece bazıları da rol alabilir. Öte yandan bir karakter herhangi bir roman sahnesinde bir kategoriye ait rolü, diğer bir sahnede ise başka kategoriye ait farklı bir rolü oynayabilir. (Behrâvî, 1990: 217)

Yapılan bu çalışmada edebiyat teorisyenleri tarafından üzerinde hassasiyetle durulan roman karakter çeşitliliğine projeksiyon tutulmuş ve her bir karakter sınıfının nasıl isimlendirildiğine ve ne tür niteliklere sahip olduğuna değinilmiştir.

Başkarakter

Romanın karakterleri arasında en kilit konumda bulunan başkarakterle ilgili muhtelif pek çok tanımın yapıldığı görülmektedir. Ancak bu anlamda efrâdını câmi ve ağyârını mâni şu tanımın sadra şifa bir nitelikte olduğu görülmüştür:

"Başkarakter, düşünce ve hislerini dile getirmek ya da betimlemek isteği şeyleri canlandırmak için roman yazarı tarafından seçilen sanatsal kişiliktir. Söz konusu kişilik, roman olaylarını canlandırırken ifade ve hareket özgürlüğüne sahip en güçlü kişiliktir." (Sa'îde ve Semîre, 2013: 4).

Diğer edebi sanatlarda olduğu gibi romanda da başkahraman merkezi bir konumdadır. Çünkü roman olayları kendisine bağlı olarak gerçekleşmekte, olay örgüsü etrafında şekillenmekte ve diğer oyuncular onun başkarakter nitelikli rolünü daha iyi bir şekilde icra edebilmesi için seferber olmaktadır. Romandaki bu önemli

konumundan dolayı başkahraman, diğer kahramanlara oranla yazarın kalemini daha çok meşgul etmektedir. (Berbârî, 2015:21).

Ana eksen durumunda olan başkarakter, romanın tümünde başkahraman olarak kalmayabilir. Ancak romanın olaylarını sürükleyen, onları yönlendiren ve değiştiren pozisyonda olmalıdır. Öte yandan başkarakterin, rolünü daha anlamlı bir şekilde icra edebilmesi için onunla mücadele eden, rolünü icra etmesi için ona hamle etme imkânı tanıyan ve farkını ortaya koyma fırsatını oluşturan bir rakibinin de romanda yer alması gerekmektedir. (Fethî, 1986: 212).

Otoriter bir kişiliğe sahip olan başkarakter, bazen bu kişiliğine uymayan davranışlar içerisinde de olduğu görülebilmektedir. Ancak roman olaylarında ortaya koyduğu rol genellikle onu olumlu veya olumsuz olarak ön plana çıkarmakta ve dikkatleri üzerinde toplamaktadır. (es-Selâmî, 2017:390).

Romanda genellikle isim, lakap veya künye ile yer alan başkahramanların söz konusu isimlerinin ilgi uyandıracak nitelikte olmasına dikkat edilmiştir. Bu manada bakıldığında tarihi şahsiyetleri çağrıştıran, toplumun teveccühüne mazhar olan ve en önemlisi de toplumsal hayatta karşılığı bulunan isimlerin özellikle tercih edildiği görülmüştür. Başkarakterler, rol aldıkları romanlarda sadece ilginç bir isimle yer almak yerine sosyal çevreleri, mesleki uğraşıları, enteresan karakter yapıları ve bu karakterlerine işaret eden mazileriyle yer alırlar. (Bervînî, 2014: 56).

Başkahramanın kimliğine, romanda ne şekilde yer aldığına ve romanın hangi noktasında bulunduğuna değindikten sonra oynadığı başrolün niteliklerine işaret etmek konunun bütünlüğü açısından anlamlı olacaktır.(Berbârî, 2015: 25).

- Rolünü, bireysel değil takım oyunuyla ortaya koymaktadır.
- İcra ettiği rol, karmaşık bir roldür.
- Rolü, epizotlarla beraber değişebilmektedir.
- Rolünün gizemli olması tercih edilmektedir.
- Ortaya konan rol, durağan değil dinamiktir.
- İcra edilen rol tabi ve yardımcı değil, başroldür.
- Rolü, diğer oyunculardan etkilenmeyen aksine onları etkileyen bir niteliktedir.

Yardımcı Karakter

Yardımcı karakter, romanda başkahramana göre, daha zayıf bir rolde oynamakta ve ihtiyaç çerçevesinde bazı epizotlarda kenara çekilmekte bazılarında ise ortaya çıkmaktadır. Yardımcı kahramana nispeten daha zayıf bir rolün verilmiş olması

kendisinin romana hiçbir anlam katmadığı ve bu anlamda romanda yer alıp almamasının eşit olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim kendisi, romanın karakter çeşitliliği noktasında zenginleşip monotonluktan kurtulmasında ve başkahramanın rolünü sağlıklı bir şekilde oynayabilmesinde kilit bir konumdadır. (Berbârî, 2015:23).

Yardımcı karakter, rolü gereği başkahramanın kapalı kalan yönlerine ışık tutmakta ve onun sırlarına vakıf olmaktadır. Öte yandan başkarakterle beraber roman olaylarından tedrici olarak perdeyi kaldırmakta ve olay örgüsünün gidişatı hakkında bilgi vermektedir. (Ebû Şerîfe, 2008: 135).

Yardımcı kahraman, kendisine tevdi edilen rol kapsamında pek çok farklı kişiliğe bürünebilir. Bu anlamda bazen herhangi bir şekilde başkahramana zarar vermeye çalışan bir düşmanı bazen ona yardım etmeye çalışan samimi bir dostu bazen de tarafsız durmaya çalışan biri olduğu görülmektedir. (İbn Abbâs, 2015: 11).

Yardımcı kahramanın rolünü icra ederken hangi noktada durduğuna ve nasıl bir kişiliğe sahip olduğuna işaret ettikten sonra konunun bütünlüğü açısından ortaya koyduğu rolün karakteristik özelliklerine değinmek önem arz etmektedir. (Berbârî, 2015: 25).

- Rolünü oynarken durağan bir pozisyondadır.
- Oynadığı rol kompleks bir rol değildir.
- Rolü takım değil, bireyseldir.
- İcra ettiği rol, başkahramanın rolüne tabi bir roldür.
- Roman epizotların değişimiyle rolü değişmez.
- Ortaya koyduğu rol, gizemli değil, aşikârdır.

Figüran Karakter

Figüran karakter, gerek toplumsal hayatta gerekse de sanata ilişkin çalışmalarda ciddi bir değer taşımayıp herhangi bir boşluğu kapatmak adına zaman zaman kendisine ihtiyaç duyulan kahramandır. Rolünü icra ederken ilgili eser sahnesinde çok kısa bir süre kalıp hayal misali hemen ortadan kaybolmaktadır. (Su'ûdî, 2017: 20).

Amerikalı akademisyen ve edebiyat teorisyeni Gerald Prince, Anlatıma dayalı edebi sanat türleri ile ilgili kaleme aldığı *Kâmûsü's-Serdiyât* adlı eserinde figüran karakterin sahip olduğu rolü değerlendirirken şu ifadeleri kullanmıştır:

"Figüran, aktarılan roman epizotları ve sahnesinde herhangi bir etkinliğe sahip olmayan sadece dekoru tamamlamak için başvurulan bir karakterdir." (Prince, 2003: 159).

İşârî Karakter

Arapçada eş-şahsiyyetü'l-vâsile ya da eş-şahsiyyetü'l-işâriyye diye isimlendirilen işârî karakterin kim olduğuna bakıldığında yazar ve okuyucunun varlığına işaret eden ve romanı anlatan kahraman olduğu görülmektedir. (Ûnîs, 2013:21). Roman râvîsi (anlatıcısı) olan işârî karakterin rolüne dikkat edildiğinde kendisinin varlığıyla roman yazarına vekâlet ettiği, olay örgüsünde kapalı kalan çeşitli hususları açığa kavuşturan girişimlerde bulunduğu, (Lûsîf,2016: 27). hâkim ve müşahit bakış açılarını[1] kullanarak roman epizotlarına vakıf olduğuna tesadüf edilmektedir.

Her romanda bulunmayan işârî karakter, hâkim ve müşahit bakış açılarının kullanıldığı romanlarda bulunmaktadır. Kimi romanlarda ise bu rolü yardımcı karakter canlandırdığı görülmektedir. Romanda bu karakterin psikolojik, fiziki ve sosyal niteliklerine değinen ve onu tanıtan herhangi bir kişi olmadığı için kendisi okuyucu nezdinde çok tanınmamakta ve gizemli bir karakter olarak kalmaktadır. (Lûsîf,2016:27; Kehîne ve Teyâkût, 2017:66).

Monoton Karakter

eş-Şahsiyyetü'l-musattaha, eş-şahsiyyetü'l-câhize, eş-şahsiyyetü's-sâbite, eş-şahsiyyetü'l-câmide ve eş-şahsiyyetü'n-nemetıyye gibi muhtelif isimlerle anılan monoton karakter, roman boyunca aynı niteliklerle standart bir rolde oynayan, romanın olay örgüsünün değişiminde aktif bir rol almayan, ancak zaman zaman diğer karakterlerle olan diyaloğunun niteliği değişebilen sabit karakterli kahramandır. (İsmâ'îl, 2013: 107; Su'ûdî, 2017: 21; Kaytûn ve Kûcîl,2017:59).

Monoton karakter, rol aldığı romanlarda oyun kurucu bir pozisyondan ziyade kurulan oyunların nesnesi ve değinilen çatışmaların kurbanı konumundadır.

[1] Kurgusal çalışmalardaki anlatımlar, bir anlatıcının değerlendirmesiyle ancak hayat bulabilmektedir. Şüphesiz ki bu zaruret durumu da, romanın anlatımı sırasında anlatıcının bilgi, deneyim ve kültürel birikimine çok önemli roller atfetmektedir. Anlatıcının söz konusu donanımı, esasen nasıl bir bakış açısıyla hareket edebileceğine de işaret etmektedir. Edebiyatçılar, anlatıcı bakış açısı tasnifi noktasında zengin sayılabilecek bir çeşitliliği ortaya koymuşlardır. Ancak çoğul, müşahit, kahraman ve hâkim bakış açıları şeklindeki tasnifin en ideal tasnif olduğu düşünülmektedir. Söz konusu bakış açılarından müşahit bakış açısı şeklinde de ifade edilen nesnel bakış açısına sahip anlatıcı, eserdeki olaylara ve diğer unsurlara hâkim olduğu ölçüde nesnel bir şekilde aktarır. Hâkim bakış açısı ile bakan anlatıcı ise, romandaki tüm gelişmeleri bilir, gizli olan tüm konuşmalara vakıf olur, perde gerisindeki olayları görür diğer bir ifadeyle eserdeki her durumdan haberdardır. III. tekil kipini kullanan bu anlatıcı, romanda insanüstü niteliklerle hareket edip insan ömrünü aşan uzun hikâyeleri anlatabilir. Kahraman bakış açısı ile hareket eden anlatıcı ise, roman kahramanlarından olup romandaki epizotları anlattığı için anlatıcı ve anlatılan rollerini üstlenmiştir. I. tekil zamirini kullanan bu anlatıcı, sadece kendisinin gördüğü, bildiği ve duyduğu şeylerle hareket ettiği için bakış açısı hâkim bakış açısına göre daha dardır. Çoğul bakış açısıyla hareket eden anlatıcı ise, romandaki olayları birden fazla bakış açısıyla ya da birçok kahramanın ağzından anlatır. (Hamdâvî, 2016: 71-77; Ayyıldız, 2011: 175; Aytür, 1977: 66).

Oynadığı rol, herhangi bir gelişim ve güç kazanamamaktadır. Monoton karakter, rol aldığı sanatsal çalışmalarda sıradan bir karakter olduğundan dolayı roman olayının gelişimine ancak katkı sağlayabilmektedir. Monoton karakterin rolü, tek bir düşünceyi canlandırma etrafında şekillenmiş tek boyutlu bir roldür. Bu sebeple roman boyunca epizotlardan olumlu ya da olumsuz herhangi bir şekilde etkilenmediği görülmektedir. (Semmâha, 1998: 9). Okuyucu, işâri karakterin aksine monoton karakterini hemen tanıyabilmekte ve rolünü zorlanmadan kolay bir şekilde anlayabilmektedir. Çünkü söz konusu karakterin nitelikleri ve romana yaptığı katkıları, derin ve gizemli olmaktan uzak ve gayet basittir. (Su'ûdî, 2017: 21).

Herhangi bir roman karakterinin rolünün monoton olup olmadığı ile ilgili olarak edebiyat teorisyenlerinin göz önünde bulundurduğu temel ölçü, karakterin okuyucuyu ikna ve şaşırtabilme konularında başarılı olup olmadığı ve oynadığı rolün çok yönlü olup olmadığıyla ilgilidir. Karakter, oynadığı rolle okuyucuyu ikna edemiyor, şaşırtamıyor ve rolünü çeşitlendiremiyorsa monoton bir rol oynadığı ifade edilebilir. (el-Mehâsine, 2007: 234).

Monoton karakter için ifade edilen hususlardan onun önemsiz ve roman için gereksiz bir karakter olduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü söz konusu karakter, gerek yazar gerekse de okuyucu nezdinde büyük bir öneme haizdir. Monoton karakterin roman için ifade ettiği önem özetle şu şekildedir: (Semmâha,1998: 9-10).

- Romana derin insani duygular katmak.
- Monoton karakterin sabit rolüne değinilerek başkahramanın dinamizmine, rolünün zenginliğine ve aktif kişiliğine işaret etmek.
- Romanda karakter çeşitliliği meydana getirmek.
- Dinamizm, ilerleme ve değişimin yanında hayatta statik, sabit ve gelenekçi bakış açıların da olabildiğine dikkat çekmek.

Roman yazarının monoton karakterin faaliyetlerinden bahsederken III. tekil kipi ya da I. tekil kipini kullanması, karakterle ilgili dikkat çeken önemli bir husustur. Öte yandan bu karakterin aktif bir şekilde yer aldığı romanlarda zaman ve mekâna güçlü bir şekilde işaret edilmemesi hatta geri plana itilmesi bu anlamda dikkat çeken diğer bir husustur. (Semmâha, 1998: 10).

Gelişen Karakter

eş-Şahsiyyetü'n-nâmiye, eş-şahsiyyetü'l-müdevvere, eş-şahsiyyetü'l-mihveriyye, eş-şahsiyyetü'l-mutegayyire, eş-şahsiyyetü'd-dinâmiyye, eş-şahsiyyetü'-mutatavvera ve eş-şahsiyyetü'l-mustedîra gibi pek çok farklı isimle anılan bu karakterin

tanımıyla ilgili olarak İskoçyalı şair ve roman yazarı Edwîn Muîr, kaleme aldığı *Binâü'r-rivâye* adlı eserinde şöyle demiştir:

"Roman epizotlarıyla beraber açıktan ve gizliden gelişen, romandaki geleneksel anlayışı yıkan ya da yıkmaya vesilen olan marjinal bir karakterdir." (Muîr, 1965:139; el-Mehâsine,2007:229).

Rol aldığı romanlarda sabit bir kişilikten ziyade olay örgüsündeki gelişmelere paralel olarak interaktif bir değişim süreci yaşayan söz konusu karakter, roman epizodların ortaya çıkmasıyla beraber daha fazla tanınmakta ve değişik nitelikleri ortaya çıkmaktadır. Roman olaylarıyla beraber nitelikleri tedrici olarak belirginleşen bu karakter, ancak romanın tamamlanmasıyla beraber gerçek anlamda tanınabilmektedir. (el-'Ubîdî, 2006: 140).

Roman olaylarıyla beraber yapboz misali tedrici bir şekilde ortaya çıkan ilgili Karakter, bu özelliği sayesinde romanda etkileyen ve etkilenen bir konumdadır. Karakterin söz konusu oluşum şekli rolünü oldukça dramatize etmekte ve okuyucuda ciddi anlamda bir şaşırtma ve ikna meydana getirmektedir. Nitekim karakter için değinen söz konusu nitelikler, rolüne derinlik kazandırdığı gibi ciddi anlamda bir gerçeklikte katmaktadır. (el-Mehâsine, 2007:229).

Duygusal alarak da zengin bir niteliğe sahip olan bu karakter, monoton karakterin aksine fikir ve duygu dolu rolüyle roman okuru nezdinde önemli bir etkileme gücüne sahiptir. (el-Mehâsine,2007:230).

Gelişen Karakterin rolünün sahip olduğu nitelikler şu şekilde ifade edilebilir: (Hilâl, 1997:530; el-Mehâsine,2007: 231).

- Roman olaylarıyla beraber tedrici bir gelişim gösteren söz konusu karakter, bu anlamda okur nezdinde ikna edici bulunmaktadır.
- Düz, donuk ve monoton bir niteliğe sahip olmaktan uzak bir profil çizen gelişen karakter; canlı, çok boyutlu ve olaylarla beraber tedrici olarak şekillenen interaktif bir karakterdir.
- Gerek kişiliğini, duygularını ve inancını gerekse de romanın diğer karakterleriyle olan yaklaşımını ortaya koyarken drama nitelikli bir rol oynayan bu karakter, bu anlamda okurda önemli bir iz bırakmaktadır.
- Rolünü romanın tamamına yayan gelişmiş karakter, sahip olduğu karmaşık duygusal düşüncelerle romanı sürükleyici kılmaktadır.

Hatırlanan Karakter

Arap roman sanatında eş-şahsiyyetü'l-istizkâriyye (hatırlanan karakter) ya da eş-şahsiyyetü'l-mütekerrere (mükerrer karakter) diye ifade edilen bu karakteri ünlü semiyolog ve edebiyat teorisyeni Prof. Dr. Philippe Hamon, roman karakterlerini

semiyotik[2] açıdan analiz etmeyi hedefleyen *Sîmyûlûjiyyetü'ş-şahsiyyeti'r-rivaîyye* adlı kitabında şu şekilde tanıtmıştır:

"Hatırlanmış karakter, olay örgüsünde çağrışım ve hatırlama yoluyla romanın yapı ögeleri arasında anlamla bir bağlantı oluşturma hedefiyle romanda yer alan kahramandır." (Hamon, 2013:36; Su'ûdî, 2017: 23).

Bu manada bakıldığında hatırlanan karakterin, iki farklı şekilde tezahür ettiğine tesadüf edilmektedir: Birincisi romandaki herhangi bir karakterin, hatırlama yoluyla zamanda geriye giderek geçmişte yaşadığı herhangi bir döneme gitmesidir. İkincisi de, söz konusu karakterin belirtilen yolla başka bir kişiyi hatırlaması şeklindedir.

Romanın önemli karakterlerinden biri olan hatırlanmış karakter, romanın ögeleri arasında anlamlı bağlar kurmanın yanında çok daha önemli görevler de ifa etmektedir. Bu manada bakıldığında roman olaylarının anlaşılması adına okurun hafızasını aktif tutmaya vesile olduğu, romanın olay örgüsünde kendisine yer bulamayan metinlere işaret ettiği, ihtiyaç duyulan düşünceleri yeniden canlandırdığı, roman olaylarını güçlendirdiği, romandaki gizemli olaylara çeşitli anlamlar yüklediği ve verilmek istenen mesajı netleştirdiği görülmektedir. (Lûsîf, 2016:28).

Hatırlanmış karakter, kendisine tevdi edilen görevler kapsamında roman anlatımının geride bıraktığı pek çok boşluğu kapatır, olay örgüsünü güçlendirir ve romanı okur nezdinde daha anlamlı bir forma kavuşturur. (Lûsîf,2016:28).

Sonuç

Roman sanatının baş unsuru durumundaki karakter, bu haklı şöhretine romanda ortaya koyduğu güçlü duruşu, öncü rolü ve kilit pozisyonuyla elde etmiştir. Nitekim roman birçok unsurun belli bir düzen çerçevesinde bir araya gelmesiyle oluşmasına rağmen söz konusu unsurları harekete geçiren, onları roman için anlamlı kılan, yazarın düşüncelerine tercüman olan ve mesajlarını okura aktaran kişi kendisidir. Değinilen rolleri canlandırmaları için roman yazarı tarafından özenle kurgulanan bu karakterlerin romanda eşit bir rol dağılımına sahip olmadıkları dikkat çekmiştir. Karakterlerin rol dağılımına bakıldığında her birinin romanda farklı

[2] Türkçede gösterge kelimesiyle karşılanan semiyotik kelimesi, eski Yunanca dilinde işaret anlamında kullanılan *semeıon* kelimesine dayanmaktadır. Bu kelimeye dayanan semiyoloji kavramı ise matematik, astronomi ve kimya gibi birçok ilimde adından söz ettiren Charles Sanders Pierce tarafından ilk defa kullanılmıştır. İşaretleri anlama ve yorumlama bilimi olan semiyoloji, XIX. yüzyılın sonlarında Amerika ve Avrupa'da kullanılmaya başlanmıştır. Psikanaliz, dil bilimi, mimarlık, sosyoloji, sanat ve daha birçok bilim dalını çalışma sahası olarak değerlendiren semiyoloji, interdisiplin niteliğe sahip bir bilim dalıdır. (Çulha, 2011).

pozisyonlarda bulundukları, farklı rolleri canlandırdıkları ve farklı etkinliğe sahip oldukları görülmüştür. Bu durumu göz önünde bulunduran edebiyat teorisyenleri, icra ettikleri rollerinin niteliğinden ve etkinliğinden hareketle karakterleri çeşitli sınıflara ayırmışlardır. Edebiyat teorisyenlerin karakterlerle ilgili farklı sınıflandırmalara gitmeleri karakterlerin rollerinin değerlendirme noktasında farklı kriterleri benimsemelerinden kaynaklandığı görülmüştür. Bu manada bazıları, dinamik ve statik ilkeleri benimseyerek karakterin rolünde dinamizmi ararken bazıları da, ikna ve şaşırtma kriterlerini benimseyerek icra edilen rolün okuyucu nezdinde ikna edici nitelikte olup olmadığına dikkat çekmişlerdir. Üçüncü bir grup ise, sadelik ve çok boyutluluk ilkelerinden hareketle karakterin rolünün karmaşık ve çok boyutlu olup olmadığına bakmışlardır. Edebiyat teorisyenleri arasında ihtilafa konu olan söz konusu karakterlere bakıldığında başkarakter, yardımcı karakter, figüran karakter, Îşârî karakter, monoton karakter, gelişen karakter ve hatırlanan karakter şeklinde çeşitli sınıflara ayrıldıkları görülmüştür.

Kaynakça

‘ADVÂN, S.‘A. H. (2014). eş-Şahsiyyetü fî A‘mâl Ahmed Refîk ‘Avd er-Rivâiyye Dirâse fî Dav’i’l-Menâhici’n-Nakdiyyi, Yüksek Lisans Tezi, Gazze İslam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Gazze.

AYTÜR, Ü. ve Henry, J. (1977). Roman Sanatı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

AYYILDIZ, M. (2011). Roman Tanım-Tarihçe-Teknik, Akçağ yayınları, Ankara.

BEHRÂVÎ, H. (1990). Bünyetü’ş-Şekli’r-Revâî, el-Merkezu’s-Sekâfiyyi’l-‘Arabiyyi, Beyrut.

BERBÂRÎ, M. (2015). Binâü’ş-Şahsiyât fî Rivâye ‘Arşi Ma‘şuk li Rabîa Celtî, Yüksek Lisans Tezi, Hayser Bisker Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Bisker.

BERVÎNÎ, H. “Binâü’ş-Şahsiyyeti fî Rivâye Ağustos li Sun‘illâh”, İdâetü’n-Nakdiyye Dergisi, 2014 (14).

CÛDÎ, M. (2008). Şi‘riyetü’ş-Şahsiyye ve’l-Mekâni’r-Rivâî fî ‘Âid ilê Hayfâ li Gassân Kenefânî: mine’l-Bünye ile’d-Delâle, Yüksek Lisans Tezi, Cezayir Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Bûzrîa.

ÇULHA, O. "Gösterge bilim (Semiyotik) tekniği kullanılarak Kanada fotoğraflarının incelenmesi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi 2011 (13): 409-424.

EBÛ ŞERÎFE, A. (2008). Medhal İlâ Tahlîli'n-Nassi'l-Edebî, Dâru'l-Fikr, 'Ummân, Ürdün.

FETHÎ, İ. F. (1986). Mu'cemü'l-Mustalehâti'l-Edebiyye, el-Müessesetü'l-Arabiyyetü li'n-Naşirîne'l-Müttehadîn, Tunus.

FURÂDÎ, H. (2016). eş-Şahsiyye fî Rivâye Meymûne li Muhammed Bâbâ 'Amî, Yüksek Lisans Tezi, Muhhamed Haydar Biskra Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Biskra, Cezayir.

HAMDÂVÎ, C. (2016). Üslûbiyyetü'r-Rivâye, y.y., b.y.

HAMON, P. (2013). Sîmûlûjiyyetü'ş-Şahsiyyeti'r-Rîvâiyye, (Çev: Sa'id Binkrâd), Dâru'l-Hivâr li'n-Neşri ve't-Tevzî', Lâzikiyye.

HİLÂL, M. G. (1997). en-Nakdü'l-Edebiyyi'l-Hadîs, Dâru'n-Nahdati Mısır, Kahire.

İBN ABBÂS, T. (2015). Bünyetü'ş-Şahsiyye fî Rivâyeti't-Tibr li İbrâhîm el-Kûnî, Yüksek Lisans Tezi, Muhammed Bûdyâf Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Musîla.

İSMÂ'ÎL, 'İ. (2013). el-Edeb ve Funûnuhu, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire.

KAYTÛN, H. (2017).'Ubeyde Kûcîl, Sîmiyûlûjiyyetü'ş-Şahsiyyât fî Rivâye "Tevâşîhi'l-Verd" li Munâ Beşlem, Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Bevâkî el-'Arabî b. Müheydî Üniversitesi Dil Edebiyat Fakültesi, Cezayir.

KEHÎNE, B. ve Kesâsî, T. (2016). Dirâsetü'l-Bünyeti's-Serdiyye fî Mecmû'ati Kısasiyyeti'l-La'netü 'Aleyküm Cemî'an li Sa'îd Bûtâcîn İnmûzecen, Yüksek Lisans Tezi, Bîcâye Abdurrahman Mîre Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Bîcâye.

LÛSÎF, S. (2016). eş-Şahsiyyetü'l-Hikâiyye fî Rivâyeti "Riyâhi'l-Kader" li Mevlûd b. Zâdî, Yüksek Lisans Tezi, Biskra Muhammed Haydar Üniversitesi Dil Edebiyat Fakültesi, Biskra.

MEHÂSİNE, Ş. İ. A. (2007). Bünyetü'ş-Şahsiyye fî A'mâl M'ünis er-Rezzâs er-Rivâiyye Dirâse fî Dev'i'l-Menâhici'l-Hadîse, Yüksek Lisans Tezi, Mü'te Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Mü'te, Ürdün.

MUÎR, E. (1965). Binâü'r-Rivâye, (Çev: İbrahim es-Sîrafî), el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-'Ammetü li't-Te'lîf ve'l-Enbâi ve'n-Neşri, Kahire.

PRİNCE, G. (2003). Kâmûsü's-Serdiyât,(Çev: Seyyit İmam), Dâru Merit li'n-Neşri vel-Ma'lûmât, Kahire.

SA‘ÎDE, S. S. ve Ferûş, S. (2013). Binâü’ş-Şahsiyyât ve ‘Alâkatühû bi’l-Vâki‘ i’s-Siyâsî fî Rivâyeti Dümyetü’n-Nâr li Müftî Beşîr, Yüksek Lisans Tezi, Bîcâye Abdurrahman Mîre Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Bîcâye.

SELÂMÎ, Û. S. K. “eş-Şahsiyye ve Temesulâtuhâ fî Rivâyeti ‘Bekâya’s-Suver’ li’r-Revâî Henâ Mîneh”, Mecelletü Külliyeti’t-Terbiyyeti’l-Esâsiyye li’l-Ulûmi’t-Terbeviyye ve’l-İnsâniyye, Bâbil Üniversitesi, 2017 (33).

SEMMÂHA, F. K. M. S. (1998). Resmü’ş-Şahsiyye fî Rivâyât Henâ Mîne, Yüksek Lisans Tezi, Âli Beyt Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Mafrak, Ürdün.

SU‘ÛDÎ, L. (2017). Bünyetü’ş-Şahsiyyeti fî Rivâyeti’l-Ecnihati’l-Mütekessere li Cibrân Halîl Cibrân İnmûzec, Yüksek Lisans Tezi, Muhammed Bûdiyâf Üniversitesi Dil Edebiyat Fakültesi, el-Mesîle.

‘UBÎDÎ, D. G. L. (2006). el-Bünyetü’s-Serdiyye fî Şa‘ri’s-Se‘âlîk, Doktora Tezi, Basra Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Basra.

ÛNÎS, K. (2013). en-Nemûzec el-‘Âmilî fî Rivâyeti Müznibûn Levnü Demmihim fî Keffî “li’l-Habîb Sâîh”, Yüksek Lisans Tezi, Biskra Muhammed Haydar Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi, Biskra.

ZEYTÛNÎ, L. (2002). Mu‘cem Mustalahât Nakdi’r-Rivâye, Mektebetü Lübnân, Beyrut.

18. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ OSMAN-ZÂDE TÂİB VE SIHHAT-ÂBÂD İSİMLİ ESERİ

Dr. Öğr. Üyesi Bilge KAYA YİĞİT
İzzet Baysal Üniversitesi

Özet: Asıl adı Ahmed olan Osmanzâde Tâib, 18. yüzyıl şairlerimizdendir. Ahmed Tâib'in babasının adı Osman Efendi'dir. Tâib, İstanbul'da doğmuş, eğitimini İstanbul'da tamamlamış, İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik görevinde bulunmuştur. İstanbul'dan başka Şam, Halep ve Kahire'de görevlerde bulunmuş; Kahire kadısıyken dilini tutamaması yüzünden 1724 yılında zehirletilerek öldürülmüştür. Mezarı Kahire'dedir.

Yazmış olduğu eserler edebi, tarihi, dini, ahlaki ve sosyal konulardadır. III. Ahmed'in çiçek hastalığından iyileşmesi sebebiyle kaleme aldığı Sıhhat-âbâd isimli eseri sıhhat-nâme türündedir. Eserde padişahın hastalığından ve iyileşmesinden bahsedilmektedir. Eserde kırk hadis de bir araya getirilerek hadisler üzerinde durulmuştur. Bu yüzden eser aynı zamanda kırk hadis türündedir. Sıhhat-âbâd 1708 yılında kaleme alınmıştır. Bu bildiride Osman-zâde Ahmed Tâib ve Sıhhatname isimli eseri hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osman-zâde Tâib, Kırk Hadis, Sıhhat-nâme, Sıhhat-âbâd, III. Ahmed, Klasik Türk Edebiyatı

18th Century Divan Poet Osman-zâde Tâib and His Work Named Sıhhat-âbâd

Abstract: Osman-zâde Tâib, whose real name is Ahmed, is from 18th century Ottoman poets.

Ahmed Tâib's father's name is Osman. After completing training Tâib worked as a lecturer in various madrasahs in Istanbul. Except İstanbul he worked in Damascus, Aleppo and Cairo; while he was a judge in Cairo, he was poisoned and killed in 1724 due to his satirically tomb. His tomb is in Cairo.

His works are in literary, historical, religious, moral and social subjects. III. Ahmed 's recovery from smallpox because of his work

called Sıhhat-âbâd is sıhhat-nâme category. Forty hadith has been brought together in the work too. Therefore, the work is also in the form of forty hadis. Sıhhat-âbâd was written in 1708. In this paper, information will be given about Osmanzâde Ahmed Tâib and Sıhhatname.

Keywords: Osman-zâde Tâib, Forty Hadith, Sıhhat-nâme, Sıhhat-âbâd, III. Ahmed, Classical Turkish Literature

1.1. Osman-zâde Tâib'in Hayatı:

Asıl adı Ahmed olan Osman-zâde Tâib 18. yüzyıl şairlerimizdendir. Ahmed Tâib'in babası Süleymaniye Vakfı ruznameciliği[1] görevindeyken vefat etmiş olan Osman Efendi'dir. Ahmed Tâib İstanbul'da doğmuş, eğitimini İstanbul'da tamamlamış, tahsil belgesini dönemin şeyhülislamı Çatalcalı Ali Efendi'den almıştır. Ayasofya ve Süleymaniye medreselerine kadar İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yapmıştır. 1695 yılında Şam valiliğine atanan Kemankeş Aşçı Mehmed Paşa'nın yanında vali yardımcısı olarak Şam'a gitmiştir. 1697 yılında tekrar İstanbul'a dönmüş müderrislik görevine devam etmiştir. 1717 yılında Halep Kadılığına tayin olmuş, bir yıl sonra görevden alınarak İstanbul'a dönmüştür. Damad İbrahim Paşa'nın vesilesiyle Valide Sultan Vakfı'ndan Demirkapı Çiftliğini almış, inzivaya çekilmiştir. Bu dönemde Tâib'in evi şairlerin, sanatçıların ve ilim adamlarının toplantı yeri olmuştur. III. Ahmed'in oğlu İbrahim'in 1133/1721 yılında doğumu vesilesiyle tarih düşürdüğü şiir çok beğenilmiş(İnce, 2018:147) ve padişah tarafından kendisine reis-i şâirân ünvanı verilmiştir(Yatman 1989:2). 1723 yılında Kahire Kadılığı görevine atanmıştır. Bu görevi sırasındayken yazdığı mektuplarda Mısır Mahkemesi hakkında bilgi vermiş, maiyetindeki kâtiplerin yetersizliğinden bahsetmiştir. Kısa bir süre sonra bu görevinden de azledilmiş, Kahire'de 25 Mayıs 1724'te zehirletilerek öldürülmüştür. Mezarı Kahire'deki Hazreti Hasaneyn türbesi haziresindedir(Çapan, 2005:124; BTK, 1987: 214, Tuğluk, 2013).

Osmanzade Tâ'ib, Lale devri şairlerinden Nedim gibi kendine has tarz yaratan şairlerden değildir. Mora Kalesinin fethini, İstanbul'daki büyük yangını ve yangında Nemçe Hasan Ağa'nın ihmalini vb toplumsal hadiselerden etkilenerek bunları şiirine konu yapması, daha önce yazılmış pek çok önemli eseri özetleyerek yeniden kaleme alması onun hususiyetlerindendir(Çapan, 2005: 118-119; BTK, 1987:215). Tâib, Nef'î gibi dili yüzünden katledilen şairlerimizdendir. Manzum ve mensur eserlerinde Edirne Vak'ası, kahve kıtlığı, pahalılığı gibi tarihi ve sosyal hadiselere de yer

[1] Ruznameci, günlük gelir ve giderlerin kaydını tutan memurlar hakkında kullanılan tabirdir. Kayıt defterine ruzname denildiği için defteri tutan memura ruznameci denilmiştir (Pakalın, 1983 III. Cilt, 62).

vermiştir. Çeşitli vesilelerle devrin ileri gelen devlet adamlarına kasideler, kıt'alar sunmuştur. Şiirlerini önce Hamdî mahlasıyla yazarken hiciv türündeki şiirleri sebebiyle sıkıntılar çekmiş ve hicve tövbe ederek 'tövbe eden, tövbekâr' anlamındaki Tâ'ib mahlasını seçmiştir(Çapan, 2005: 115; BTK, 1987: 214). Sıhhat-âbâd adlı eserinin son kısmında da dili yüzünden çok sıkıntılar çektiğini şu beyitlerle dile getirmiştir.

Hoş dimiş ol kâmil-i mu'ciz-beyân
Râhatu'l-insân fi hıfzı'l-lisân

Râhat olmak isteyen erbâb-ı dil
İltizâm itsün sükûtı muttasıl

Ba'd ez în bu abd-ı meksûrü'l-fu'âd
Eyledüm samt u sükûta i'tiyâd
Güft gûda rûy-ı râhat görmedüm
Şâiriyyet gibi töhmet görmedüm
Bezm-i irfândan çeküp âhir ayag
Şâiriyyetden dahi itdüm ferâg

İtse gâhî şi'r ü inşâ iktizâ
Eylerüm vasf-ı şeh-i adl-intimâ (Tâib, 1708 : Michigan 443/ 23b)

Osmanzâde Tâib'in Eserleri:

Divan: Osmanzade Tâib'in mürettep divanının nüshası bulunamamıştır. Dağınık halde bulunan şiirleri önemli ölçüde Salih Sadâvî tarafından İstanbul Üniversitesi'nde 1987 yılında tamamlanan doktora tezinde bir araya getirilmiştir. Mustafa Yatman da şairin dağınık halde bulunan şiirlerini toplamış ve 1989 yılında "Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler" adıyla yayımlamıştır.

Münşe'at: Tâib'in derlediği, yazdığı edebi mektupları ihtiva eden eseridir. 1. bölümde alt makamdan üst makama, 2. bölümde üst makamdan alt makama, 3. bölümde dostlar arasında yazılan mektuplar, 4. bölümde muhtelif konulardaki mektuplar bulunmaktadır. Sanatlı bir anlatımı vardır (Yatman, 1989:13-14).

Hadikatü'l-mülûk: Osman Gazi'den başlayarak 1703'te tahttan indirilen II. Mustafa'ya kadar yirmi iki padişahın hayatlarını anlatır. Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'ya sunulmuştur, çok sayıda nüshası vardır. 1887'de İstanbul'da basılmıştır(BTK, 1987: 214; Tuğluk, 2013; Yatman, 1989:14).

Hadikatü'l-vüzerâ: İlk vezir Osman Gazi'nin oğlu Alâaddin Paşa'dan başlayarak Râmî Mehmed Paşa'ya kadar yüz sekiz sadrazamın hayatının anlatıldığı eseridir. 1854 ve 1969'da basılmıştır.(Tuğluk, 2013) Hadikatü'l vüzerâ'yı zeyilleri ile birlikte Mehmet Arslan günümüz harfleriyle 2013 yılında yayınlamıştır[2].

Ahlâk-ı Ahmedî: Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin Ahlâk-ı Muhsinî adlı eserinin tercümesi olup Osman-zâde bu eseri evinde inzivaya çekildiği bir sırada kaleme almış ve III. Ahmed'e sunmuştur. İbadet, ihlâs, dua, şükür, sabır, tevekkül, hayâ ve iffete dair bu çeviri bazı kısımları çıkarılarak İstanbul'da basılmıştır(Tuğluk, 2013).

Telhîsü'n-nesâyih: Mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin yazdığı Nasihatü'l-mülûk adlı eserinin Tâ'ib tarafından özetlenerek kaleme alınmasıyla meydana gelmiştir(BTK, 1987:214). III. Ahmed'e sunulmuştur(Yatman, 1989:15).

Ahmedü'l-âsâr fi tercemeti meşârikı'l-envâr: Padişahın isteğiyle kaleme alınan bu eser yazma halindedir. (BTK, 215) III. Ahmed'in emriyle yapılan bu çalışma 1710 yılında tamamlanmıştır. Sâgânî'nin 2246 hadisten oluşan eserinin tercümesidir(Tuğluk, 2013). Tâib'in kırk hadis türüyle alakalı yazmış olduğu ikinci eseridir.

Simârü'l-esmâr: Kelile ve Dimne hikâyesinin özet halinde Türkçeye çevirisidir (BTK, 1987:215). 1705'te tamamlanıp III. Ahmed'e takdim edilmiştir(Yatman, 1989:15).

Telhîs-i Mehâsinü'l-edeb: Âlî Mustafa Efendi'nin Ebu Osman bin Ömer Câhiz'den çevirdiği Mehâsinü'l-âdâb'ın özetidir(BTK, 1987:215). Eserde padişahlara, şehzade ve vezirlere, saray hizmetçilerine öğütler, sır saklamanın önemi gibi konular yer almıştır. Sadrazam İbrahim Paşa'ya 1718 yılında sunulmuştur(Tuğluk, 2013).

Hülâsatü'l-ahlâk: Kınalızâde Ali'nin Ahlâk-ı Alâî isimli eserinin özetidir(BTK, 1987:214). Damat İbrahim Paşa'nın teşvikiyle yazılmıştır(Tuğluk, 2013). İstanbul Üniversitesi, Süleymaniye ve Nuruosmaniye Kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır.

Tâib'in eserlerine genel olarak baktığımızda tercüme veya telhis olarak yazdığı eserlerin sayısının fazla olduğunu görürüz.

---

[2] Tâib'in Sıhhatâbâd'da belirttiğine göre, Ahlâk-ı Ahmedî, Telhîsü'n-nesâyih, Zübdetü'n-nesâyih, Hadîkatü'l-vüzerâ ve Sıhhatâbâd'ı aynı yıl içinde (1708'de) yazmıştır(Tâib, 1708 : Michigan 443/ 23a).

1.2. Sıhhat-âbâd, Sıhhat-âbâdın Türü, Sıhhat-nâme ve Kırk Hadis Hakkında Bilgi

Osmanlı toplumunda padişahların büyük bir kısmı şiir yazar; şiire ve şaire değer verirdi. Şairler de kendilerinin sanat gücünü ispatlamak, padişahın takdirini kazanmak, caize almak, terfi etmek için sultanların elde ettikleri zaferleri, fetihlerini, millet için yapmış oldukları hizmetleri, şehzadelerin, sultanların doğumunu, düğünlerini, hastalıktan iyileşmelerini anlatan manzum veya mensur eser yazarlardı.

Sıhhat-âbâd, III. Ahmed'in hastalıktan kurtulması sebebiyle 1708 yılında yazılmış sıhhat-nâme türünde bir eserdir. Sıhhat-nâmelerle ilgili ayrıntılı ilk araştırmayı yapan Mehmet Arslan Sıhhat-nâmeyi "*Padisahın hastalıktan iyilesmesini tebrik etmek, bu güzel hadise ve mutlu haber karsısında kendi duygularıyla beraber halkın duygularını da yansıtmak, halkı bundan haberdar etmek ve bu arada padişahın muhtelif vechelerini övmek gibi birçok gayeye hizmet eden nitelikler taşıyan bir edebi tür*" (2002:776-777) olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre Sıhhat-âbâd'ı incelediğimizde, eser bu hususiyetlerin hepsini taşımaktadır. Sıhhat-âbâd'ın başlangıç kısmındaki nesir kısmı ve ardından kıt'a nazım şekliyle yazılmış olan şiir sıhhat-nâme türündedir. Sıhhat-âbâd'ın, muhtevasında kırk hadisin bir araya getirilmiş olmasından aynı zamanda kırk hadis türünde olduğunu söyleyebiliriz. Zaten eserin orijinalinde iki tane tezhipli sayfa yer alması da eserin iki ana bölümden oluştuğunu, iki türü ihtiva ettiğini işaret etmektedir. Tâib, eserinin önsözünde iki cihan saadeti elde etmek için Sıhhat-âbâd'ı kaleme aldığını belirtmiştir. Eserde padişah için, padişahın iyileşmesini tebrik etmek için yazdığı bölüm bu dünya saadeti, Hz. Muhammed'in kırk hadisini bir araya getirdiği bölüm âhiret saadeti elde etmek ümidiyle yazılmış olmalıdır.

Hadîs-i Erbaîn yazma geleneğinin doğmasında en baştaki sebep Hz. Muhammed'in rivayet ettiği belirtilen "Ümmetimden her kim hadis ezberler başkalarına öğretirse Allah onu kıyamet günü fakîhler ve âlimlerle haşreder." hadisidir(Şener-Yıldız, 2016 : 191). Osmanzade Tâib de derlemiş olduğu hadislerin başında 2. sırada bu hadisi anarak bu hadisin sonunda

İktifâ idüp kirâm-ı ümmete
Eyledüm cem'-i hadîs-i erba'în
Budur ümmîdüm cenâb-ı Kibriyâ
Eyleye ef'âlüm ihlâsa karîn

kıt'asında, kırk hadisi toplayarak yazdığı bu eserinin Allah katında makbul olmasını dilemiştir. Tâib aynı zamanda yazmış olduğu eserle Hz. Muhammed'in şefaatini kazanmayı ümit ettiğini dile getirmiştir.

Kırk hadis yazma geleneği İslami Türk Edebiyatının başlangıcından beri görülmektedir. Türk Edebiyatında, Arap veya Fars edebiyatından çeviri yoluyla Nevâyî, Fuzulî, Lâmiî, Nâbî, Tâib gibi pek çok şair kırk hadis türünde eser kaleme almıştır.

Kırk, seksen, yüz gibi belirli sayılarda bir araya getirilen hadislerin şerhleri ve tercümeleri yapılmış; böylelikle zengin bir literatür oluşmuş ve hadisler doğrudan edebi eserin konusunu teşkil etmiştir(Avcı, 2007:3).

Kırk hadisler Arap edebiyatında genellikle nesir, Türk ve İran Edebiyatında manzum veya manzum-mensur karışık olarak yazılmıştır(Karahan, 1954:27). Sıhhat-âbâd'daki hadislerin önce mensur olarak Arapçası yazılmış, Türkçe izahı yapılmış daha sonra her bir hadisin sonunda hadis manzum olarak da yazılmıştır. Manzum olarak yazılmasının sebebi, müellifin tercihi olabileceği gibi ezberlenip akılda kalmasını, toplumda yaygınlaşmasını sağlamak olabilir.

Kırk hadis tercümeleri arasında müstakil bir konuyu ihtivâ edenler olduğu gibi farklı konuların bir arada yer alanları da bulunmaktadır. Kur'ân'ın fazîleti, İslâm'ın şartları, Hz. Peygamber, âl ve ashabı, tasavvuf ve tarîkat, uhrevî meseleler, ilim, siyâset, hukuk, ictimaî ve ahlakî hayat, tıp, mizah, latîfe gibi mevzular bu tür eserlerin muhtevâsını oluşturabilmektedir(Karahan, 1996:95-96). Osmanzade Tâib'in Sıhhatâbâd'ındaki kırk hadislerde padişahın devlet ve millet için önemi, ona hayır dua etmek gerektiği, ana babanın evladına güzel isim koyması gerektiği, her hastalığın mutlaka devasının da olduğu, sağlıklı yaşamak için perhizin önemi, inek sütünün, pirincin, mercimeğin sağlığa yararlı olduğu, anne sütünün çocuğun hem fiziki yapısına hem karakterine etki ettiği gibi pek çok farklı konuları ihtiva etmektedir. Tâib'in seçtiği hadisleri, padişahlar-idareciler için yazılanlar, dini konulular, sağlıkla ilgili olanlar, şâirllik, dilini tutma, diline hakim olmanın önemi konularında olanlar şeklinde gruplandırabiliriz.

1.3. Sıhhat-âbâdın Şekil Bilgisi

Sıhhat-nâmeler genellikle kaside nazım şekliyle yazılmıştır(Pala, 2005 :403). Tâib'in Sıhhat-âbâd isimli eseri manzum-mensur karışık bir eserdir. Esere mensur olarak Allah'a hamd edilerek başlanmış ve kaleme alış sebebi anlatılmıştır. Nesir kısımdan sonra padişah övgüsünde iki beyitli bir kıt'a vardır. Daha sonraki beş beyitli kıt'ada da eserin yazılış sebebine değinilmiştir. Bu şiirden sonra sultanın övgüsü,

hastalığı, tedavisi, eseri yazış sebebi, padişah için duası ve Sıhhat-âbâd'ı ithafını anlattığı 28 beyitli kıt'a şeklinde bir manzume vardır. Bu şiirden sonra kırk hadis bölümü başlamış, hadislerin önce Arapçası, sonra Türkçe şerhi ve genellikle iki beyitli kıt'a nazım şekliyle manzum çevirisi yer almıştır. Ayrıca bazı hadislerin içinde Farsça birkaç kıt'a, nazm, mesnevi ve beyit vardır.

Sıhhat-namedeki 40. ve son hadiste diline sahip olmak konusuna değinilmiş olup aynı konu eser içinde 10 beyitli bir mesnevide de işlenmiştir. Mesneviden sonra kerem sahibi kişilerin adlarının söz ustaları, şairler sayesinde ebedileştiğini ve Tâib'in sultana iyi dileklerini bildirdiği Farsça kıt'a mevcuttur. Daha sonra nesir olarak hatime kısmına başlanır bu bölümde bir mısra, bir beyit ve bir kıt'a nazım şekli de bulunmaktadır. Nazım şekli açısından esere genel olarak baktığımızda manzumelerin daha çok kıt'a nazım şekliyle yazıldığını görürüz.

Sıhhat-nâme'deki şiirlerin vezinlerini incelendiğinde en çok Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün, Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün ve Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıplarına yer verildiği tespit edilmiştir. 1. kalıp Divan Edebiyatında en çok kullanılan kalıptır. 2. ve 3. kalıplar manzum kırk hadislerde ekseriyetle tercih edilen kalıplardır(Karahan, 1954:29).

1.4. Sıhhat-âbâdın Muhtevası

Sıhhat-âbâd'a Allah'a hamd edip peygambere salavat getirilerek başlanmıştır. Daha sonra sebeb-i telif bölümü yer almıştır. Bu kısımda Sultan Ahmed'in hastalığa yakalandığını, padişahın iyileşmesi için insanların kiminin kendisini, kiminin evladını feda etmeye hazır olduğunu, uygulanan tedaviler ve dualarla zamanla padişahın iyileştiğini, kendisininse ilim-irfandan başka sermayesi olmadığı için dönemin diğer şairleri gibi sözü uzatmadığını, kaside yazmayı tercih etmediğini, iki cihan saadetini kazanmaya vesile olacak bir eser yazmaya karar verdiğini, bunun için sahih hadis kitaplarından şahların kulaklarına küpe olacak 40 hadisi seçerek eserini kaleme aldığını ifade etmektedir. Tâib, nesir olarak bu yazdıklarını 28 beyitli sıhhat-nâme türünde manzum kıt'a şeklinde de ifade etmiştir. Bu kıt'ada sırasıyla aşağıdaki konular işlenmiştir:

1-8. beyitler Padişahın hastalığı sebebiyle duyulan üzüntü, tedaviyle iyileşmesi üzerine halkın sevinci, şükretmesi ve duası

9-14. beyitler padişahın cömertliği, idareciliği, ihtişamı

15-19. beyitler padişah için vezirin önemi ve Vezir Ali Paşa'nın medhi

20- 26. beyitler Sultanın iyileşmesine şükür ve Sıhhat-âbâd'ı yazma sebebi

27-28. beyitler Tâib'in padişaha dua etmesi

Sıhhat-âbâd'da ele alınan bu konular Sıhhat-nâmelerle ilgili ilk ayrıntılı bilgiyi veren Mehmet Arslan'ın muhteva planına[3] uymaktadır.

1.5. Sıhhat-âbâd'daki Hadisler

Hz. Muhammed'in söz ve davranışlarına hadis denir. İslamiyetin ilk yıllarından itibaren hadisler bir araya toplanıp kitap haline getirilmiştir. Hadislere, rivayet edenlerin adına göre tasnif edilmişse müsned, konuları esas alınarak sınıflandırılmışsa câmi adı verilmiştir. Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, İbni Mâce, Ebu İsa Muhammed, Nesâî'nin hadis kitapları meşhur ve makbul hadis kitapları sayılmıştır. Bu büyük eserlere her zaman her seviyedeki insanların kolaylıkla ulaşmasını sağlamak için daha az hacimli günlük hayatta daha kolay ve çabuk istifade edilecek hadis seçmeleri meydana getirilmiştir (Karahan, 1991:5).

Osmanlı döneminde padişahlar ve devlet adamları dini edebiyat mahsüllerini genellikle himaye etmişler ve bu alanda eser verenleri mükâfatlandırmışlardır. Böylece kırk hadis tercümelerinin çoğalmasına, yayılmasına, tesirlerinin devamına katkı sağlamışlardır. Müslüman halk da bu eserlere rağbet ve iltifat etmişlerdir(Karahan, 1996:98). Türk edebiyatında yazılmış pek çok kırk hadis eserinden biri olan Tâib'in izah etmiş olduğu hadislerin konusu aşağıda özetlenmiştir.

Eserde besmelenin faziletini, cennetin anaların ayakları altında olduğunu bildiren toplumda yaygın olarak bilinen hadisler olduğu gibi devlet idaresi, din, sağlık, sosyal hayatla ilgili pek fazla yaygın olmayan hadisler de bulunmaktadır.

Osmanzade Tâib her hadisin başında Arapça olarak "*kale resulullah sallallahu aleyhi vesellem"* diyerek Hz. Muhammed'e salavat getirir. Hadisin önce kırmızı mürekkeple Arapçasını, sonra siyah mürekkeple Türkçesini ve izahını, manasını destekleyecek âyeti, başka hadisi veya atasözü örneklerini de verir ve her hadisin sonunda hadisle ilgili genellikle iki beyitli kıt'a nazım şeklinde bir şiir yazar.

---

[3] Mehmet Arslan Sıhhat-nâmelerin muhteva bakımından tasnifini takdim-tehir olabileceğini bidirerek asağıdaki şekilde yapmıştır:
"Birinci bölümde manzumelerin ilk beyitlerinde padişah hastalıktan iyileştiği icin Allah'a hamd edilir.
İkinci bolumde padisahın müptela olduğu hastalıkla ilgili bilgiler verilir, padisahın bu illet karsısındaki durumu anlatılır. Hastalığın niteliği ile ilgili şairane teşbihler yapılır.
Üçüncü bölümde halkın padisahın hastalığını haber alması hastalık karsısında
duyduğu üzüntü şairane bir sekilde sanatlı ifadelerle anlatılır.
Dördüncü bölümde halk padisahın bir an önce iyileşmesi, sıhhatine kavuşması icin dua eder, adaklar adar.
Beşinci bölüm bir nevi müjde bölümüdür ve sağlık haberinden sonra halkın
durumunu anlatan özelliklere yer verilmistir.
Altıncı bölümde sairler, padisah tam olarak iyileştikten sonra ona dua ederler." (2002:1500-1517).

Aşağıda Tâib'in eserindeki hadislerin konuları özetlenmiştir:

1. hadis, besmelenin faziletini, kazaları uzaklaştırdığını, besmeleyle başlanan her işin hayırla sonuçlandığını,

Besmele ile idelüm ibtidâ
Hayr ile âsân ide Bârî Hüdâ
Bismillâhirrahmanirrahîm
Hest kilîd-i dür-i genc-i Hakîm

2. hadis, Ebu'd-Derdâ'dan rivayet ettiğini bildirdiği, 'kim Hz.Muhammed'in hadisinden kırk hadis ezberlerse kıyamet günü âlimler ve fakihler zümresine dahil olacağını, peygamberimizin şefaatine nâil olacağından bahseden hadistir.

İktifâ idüp kirâm-ı ümmete
Eyledüm cem'-i hadîs-i erba'în
Budur ümmîdüm cenâb-ı Kibriyâ
Eyleye ef'âlüm ihlâsa karîn

3. hadis, Allah'ın hükümlerini yeryüzünde uygulayan kişi olduğu için padişahın Allah'ın gölgesi olduğunu, padişaha izzet ikram edene Allah'ın izzet ve ikramda bulunacağını, padişaha ihanet eden kişiye Allah'ın da ona ihanet edeceğini bildiren hadistir. Hadisle ilgili Farsça ve Türkçe iki kıt'a bulunmaktadır.

Şâh-ı âdil pâdişâh-ı bî-mu'âdil zıll-ı Hak
Hazreti Sultân Ahmed bin Muhammed Hân'dur
Tâyi'-i emr-i İlâhî tâbi'-i şer-i Resûl
Sâye-i Hak vasfına her vechile şâyândur

4. hadiste, kıyamet günü Allah katında Allah'ın kullarının faziletlisi halka şefkatli ve merhametli olan padişahtır, denmektedir.

Hazreti Sultân Ahmed Hân-ı vâlâ-menkıbet
Sibkat itdi rıfk ile re'fet ile eslâfına
Hak Te'âlâ devlet ü ikbâlin efzûn eylesün
Hîç söz olmaz adline ihsânına insâfına

5. hadis, yine padişahla alakalı olup bir kimsenin kabul olunmuş duası varsa o duayı padişahın sıhhati, iyiliği için etsin manasındaki hadistir.

Farzdur halka du'â-yı pâdişâh
Böyle fermân itdi fahrü'l-mürselîn
Hazret-i Hân Ahmed'e itsün nisâr
Müstecâb olan du'âyı müslimîn

6. hadis, bir kimse padişahtan istenmeyen bir fiile maruz kalırsa hemen şikâyet etmesin, sabr etsin padişah zalimse de beddua edilmemelidir. Zira din âlimleri de bedduayı yasaklamışlardır. İnsanın beddua etmek yerine kendi günahları sebebiyle tövbe etmesi gerektiği bildirilmiştir.

Farzdur halka du'â-yı pâdişâh
Böyle fermân itdi fahrü'l-mürselîn
Hazret-i Hân Ahmed'e itsün nisâr
Müstecâb olan du'âyı müslimîn

7. hadiste; vasıflı, çalışkan bir vezirin önemine değinilmektedir. Peygamberimizin Cenab-ı Hak bir padişaha hayır murad eylese ona sadık bir vezir ihsan eder hadisine yer verilmiştir.

Sadr-ı âlî-kadr-i sâhib-i akl odur kim dâ'imâ
Pâdişâhı hayra sevk u adle mu'tâd eyleye
Sadr-ı a'zam dâver-i efham Ali Paşa gibi
Hüsn-i tedbîriyle mülki böyle âbâd eyleye

8. hadiste, Ahmed ve Muhammed ismini alan kişilerin cehenneme girmeyeceğine cennete gönderileceğine dair bir hadistir. Abdullah ve Abdurrahman isimlerinin de güzel isimler olduğu, ayrıca her mümine evladına beğenilen ve güzel isimleri vermesinin isabetli olacağı bildirilmektedir.

İhtirâmen Seyyidü'l-kevneyne Rabbü'l-âlemîn
Lâyık-ı firdevs-i a'lâ eyledi hem nâmını
Lâyık oldur herkese bu ni'metün şükrin bilüp
Hûb vaz' itmek gerek evlâdınun a'lâmını

9. hadiste, bir müminin hasta olduğunda Allah'ın hafaza meleklerine 'bu kulum iyi olduğu dönemlerde yapmış olduğu hayır ve hasenatı şu anda hastalık

sebebiyle yapamamaktadır; hasta olduğu günleri de hayır haseneye dahil edin' diye emrettiği bildirilmiştir.

Hastalık her ne kadar bâ'is-i endûh ise de
Gelmesün pâdişehum tab'-ı hümâyûna elem
Bedel olmaz mı bu ni'met o kadar ârızaya
Nice şükr eylemez Allâh'ı seversen âdem

10. hadiste, Allah hangi hastalığı indirdiyse o hastalık için mutlaka bir şifa indirdiği, hastalıkların tedavisi için müslüman hekimlerin tercih edilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Mülk-i Osmâniyye'de mevcûd iken müslim hekîm
İtmez erbâb-ı hikem kâfir tabîbe i'tibâr
İlm-i tıbbın şart-ı hâssü'l-hâs-ı akl u dîndür
Olsa aklı eylemezdi çirk ü şirki ihtiyâr

11. hadiste, yerden biten her şeyde bir deva ve şifa olduğunu pirincin, mercimeğin de bunlar arasında olduğu ve çok fazla faydası olduğu bildirilmiştir.

Nefâyis ekline ragbet ne hâcet
Pirinc ü mercümek a'lâ gıdâdur
Hadîs ile olupdur nef'i sâbit
Mübârekdür mukaddesdür şifâdur

12. hadiste, sabah ve akşam vaktinde yenilmesine alışık olunan gıdayı terk etmenin yorgunluğa ve yaşlılığa sebep olduğu yemek vakitlerini geçirmemek gerektiği bildirilmektedir.

Gadâ ile aşâdur cümle halkun
Vücûdına viren nazm-ı kıvâmı
Mürâ'ât eyleyüp kânûn-ı tıbba
Sakın fevt eyleme vakt-i ta'âmı

13. hadis, her derdin her hastalığın başının perhiz olduğu vurgulanan ve çok fazla yemenin çeşitli hastalıklara sebep olduğunu, anlama kabiliyetine zarar verdiğini vurgulayan hadistir. Hekimlerin 'az ye çok yaşa' sözü hatırlatılarak sağlıklı olmak, uzun yaşamak için az yemenin gerekli olduğu bildirilmiştir.

Gerçi Hudâ goft kulû veşrabû
Der-akabeş goft u lâ tasrifû[4]
Âmil olan kimse bu fermânile
Hâsıl ider sıhhat ile âb-rû

14. hadiste, peygamberimizin inek sütünde çeşitli faydalar olduğu için içilmesini tavsiye ettiği hadistir. İneğin her ağacın kökünden, çeşitli bitkilerden beslendiği için yiyeceklerin besininin sütüne geçtiği bu yüzden inek sütünün çok faydalı olduğu bildirilmektedir.

İsteyen hıfz-ı sıhhat-i bedeni
Dâ'im itsün inek südüni gıda
Gerçi lahmı sakam ider îrâs
Oldı ammâ ki şîri ayn-ı şifâ

15 ve 19. hadislerde; Kur'ân-ı kerim okumanın, duâ etmenin, dua okumanın önemi üzerinde durulmaktadır:

15. hadiste, ibadetlerin en değerlisinin Kur'an-ı Kerim okumak olduğu hadisine yer verilmiştir.

Didi hatmü'r-rüsül tilâvet içün
Dünyede efdal-i ibâdetdür
Dü cihânda tilâvet-i Kur'ân
Bâ'is-i devlet ü sa'âdetdür

16. hadis, sabah namazından sonra on kere ihlas suresini okuyan kimsenin günah işlemeyeceği hakkındaki hadistir. Ayrıca sure-i ihlası okuyan kişinin Kur'an'ın üçte birini okumuş gibi sevap kazanacağı bildirilmektedir.

Günde on kerre tilâvet iden âdem hergiz
Tâ be-hengâm-ı mesâ olmaz imiş zünbe karîn
Böyle emr itdi hadîsinde Resûl-i Ekrem
Lâyık oldur ki müdâvim ola Sultân-ı güzîn

[4] Allah yiyiniz içiniz israf etmeyiniz. dedi

17. hadis, 'estagfurullahu'l-azîm ellezî lâ ilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm ve etûbu ileyh' duasını uyumadan önce üç kere okuyan kişinin günahlarının affedileceğine dair hadis bulunmaktadır.

Zihî atiyye-i Bârî zihî inâyet-i Hak
Ki bir du'â ile mahv ola bunca cürm ü günâh
Budur münâsib olan tâlib-i mesûbâta
Müdâvim ola hulûs-ı derûnuyla her gâh

18. hadis, duânın kazayı uzaklaştıracağını, müminin silahı, belanın siperi olduğunu, memleketin ayakta kalmasının da fakirlerin, gariplerin duası sayesinde olduğunu bildiren hadistir.

Hak Te'âlâ Kerîm'dür utanur
Kullarınun du'âsın itmege red
Ellerin kaldırup du'â idicek
Komaz ol bendesini sıfru'l-yed

19. hadiste, lâ havle velâ kuvvete illâ billâh diyenin doksan dokuz beladan uzaklaşacağı, bunların en hafifinin gam olduğu bildirilmiştir.

Her kim ki olur sırr-ı ledünden âgâh
Bir vechle ol kimse olur mı gümrâh
Söyler ise ihlâsla ey dil her gâh
Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh

20-24. merhametli, iyi huylu, hayâ sahibi olmanın cömertliğin önemini vurgulamaktadır.

20. hadis, Allah'ın en sevgili kullarının huy bakımından en iyi olanları olduğuna dair hadistir.

Hüsn-i hulkı eyleyüp vasf u beyân
Hoş dimiş ol şâir-i pâkîze-gû
Men ne-dîdem der-cihân-ı güft gû
Hîç ehliyyet bih ez hulk-ı nigû

21. hadis, dünyanın selametinin, ahiret saadetinin merhamet ve şefkate bağlı olduğunu bildiren hadistir. Bir hayvana şefkatin dünya saadetine, insana merhametin iki cihan saadetine vesile olacağı bildirilmektedir.

Şimdi asr içre nâ-murâd ancak
Var ise bu kemîne kalmışdur
Kimse rahm eylemez benüm hâlüm
Erhâmü'r-Râhimîne kalmışdur

22. hadiste, bir kimse mümin kardeşinin sıkıntısını giderdiği takdirde Allah da o kişiyi kıyametdeki sıkıntılardan kurtarır bilgisi verilmektedir.

Lâyık oldur tâlib-i hayrât olan ehl-i kerem
Sa'y idüp meksûr olan hâtırları mecbûr ide
Âhiretde cennnet ü dîdâr ile dil-şâd olur
Ol ki bu dünyâda bir gam-dîdeyi mesrûr ide

23. hadis, cömertliğin önemini vurgulayan hadistir ve burada cennetin cömertlerin mekânı olduğunu bildirmektedir. Cömertliğin sadece mal ile olmadığını affetmenin, âdil davranmanın, yiğitliğin de cömertlik olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, cömertlikte itidalli olunması, ifrattan kaçınılması, herkesin gücüne göre cömertlikte bulunması gerektiği vurgulanmıştır.

Mahal-i şübhe degildür bilür sıgâr u kibâr
Cihânda bâ'is-i izz ü şeref sehâvetdür
Buyurdı Hazret-i fahrü'r-rüsül hadîsinde
Sehâ vesîle-i neyl-i riyâz-ı cennetdür

24. hadiste, hayanın iman ile bağlantılı olduğu bildirilmektedir. Bu hadiste belirtildiğine göre haya, iman ile eş olduğu için hayasız kişinin imanı da kâmil değildir.

Resm-i ismet mahv olurdı olmasa şerm ü hayâ
İktizâsıdur hayânun halk içinde bu hicâb
Pîşe kıl şerm ü hicâbı dâ'im ol ehl-i hayâ
Olmak istersen iki âlemde ey dil kâm-yâb

25. hadis, tevazu hakkındadır, hadiste bildirildiğine göre kim mütevâzı olursa Allah onun kadrini yüceltir; kim kibirli davranırsa Allah onun değerini azaltır.

İnsanın makam ve mevkide kendinden aşağıda olanlara tekebbür etmemesi, makam ve mevkiinden dolayı gurura kibre kapılmayıp halka hakir gözle bakmamanın tevazu olduğu vurgulanır.

İnsan kendinde olan üstünlüğü Allah'ın bir lütfu olarak bilip mertebece kendinden aşağıda olanlara güzel muamelede bulunmalıdır. Ancak fayda elde etmek zararı uzaklaştırmak için zillete düşmek, dalkavukluk etmek tevazu değildir. Allah katında övülmeye layık olan devlet büyüklerinin gösterdiği tevazudur.

Derecâtını râfi'ü'd-derecât
Mütevâzı' olanun itdi refî'
Sıfat-ı Kibriyâsı Cebbâr'un
Mütekebbir olanı kıldı vazî'

26. hadis, 'Hüsn-i zan ibadet-i hasenedendir' hadisidir. Bir hususa kesin olarak vâkıf olmadıkça su-i zanla hüküm vermek haramdır. Mümine yakışan su-i zandan kaçınıp hüsn-i zanda bulunmaktır.

Hüsn-i zan çünki ibâdâtdan oldı ma'dûd
Muttasıf olan olur iki cihânda mes'ûd
Hüsn-i zann eylemedür lâyık olan her kişiye
Lütfuna mazhar ide her kulını Rabb-i Vedûd

27. hadis, Mümin nur-ı ilahi ile baktığı için ferasetlidir, müminin ferasetinden sakının, feraset mümin için Allah vergisidir hadisidir.

Ber-dil-i pâk ehl-i devlet ü dîn
Feyz-i ilhâm mî-resed zi-Hudâ
Der-reh-i Hak galat ne-hâhed kerd
Her ki râ nûr-ı ûst râh-nümâ[5]

28. hadis, peygamberimizin her işte meşveret etmeyi tavsiye ettiği hadistir. Dünya işlerinden nasipli olmak isteyenler meşveret etmeden bir işe başlamaz, meşveretten yüz çevirme denilmektedir.

İtmedikce meşveret bir emre ikdâm eylemez
Devlet-i dünyâdan olmak isteyenler behre-mend
Rû me-pîç ez-meşveret zîrâ ki erbâb-ı hıred
Meşveret-râ pîş-kâr-ı ehl-i devlet kerdeend

[5] Din ve devlet ehillerinin temiz gönüllerine Allah'ın ilhamının feyzi ulaşır; Allah'ın nuru her kime rehber olursa Hak yolda asla yanlış yapmaz.

29. hadis, insanların hayırlısı insanlara hayırlı olandır hadisidir.

Kâm-rân-ı ömr olur dünyâda hayru'n-nâs olan
Sa'y kıl olsun yüzinden cümle âlem sûd-mend
İltizâm eyle bu fi'l-i dil-pesendi dâ'imâ
Tab'-ı pâke irmesün dirsen eger zahm-ı gezend

30. hadis, hayra sebep olan kişinin sebep olduğu hayır için kendisine de ecir ve sevap olduğu bildirilmiştir.

Nâ'il-i ecr ü sevâb olmak ise maksûdun
Fırsat el virmişiken sa'y idüp ol hayra delîl
Sana da hâsıl olur rûz-ı cezâda bî-reyb
Fâ'il-i hayr olanun ecri kadar ecr-i cezîl

31. hadis, Emdiği sütün çocuğun tabiatını değiştirdiğini bildiren hadistir. Bu hadise göre her kadının sütünde bulunan hayır ve şer, emzirdiği çocuğa da tesir eder. Mesela bir çocuk mavi gözlü doğduysa ancak Habeşli bir süt anne tarafından emzirilirse süt emzirme müddeti bitince çocuk siyah gözlü olur. Bu tesir bedenen olduğu gibi huy olarak da olur. Bu yüzden, ehl-i namus, iyi ahlaklı kadının süt annesi olmasına dikkat etmek gerektiği tavsiye edilmiştir.

İhtiyât eyle dâye emrinde
Tâ ki evlâdun olmaya bed-hû
Tab'-ı mevlûdi şîr ider tagyîr
Mefhar-ı âlemün sözidür bu

32. hadis, cennetin anaların ayakları altında olduğunu ifade eden bilinen bir hadistir. Valideye hizmet edip tevazu göstermenin, rızasını kazanmanın cennete girmeye vesile olduğunu bildirmektedir.

Baht anun ki hemîşe vâlidesin
Ola tatyîb itmege kâdir
Fahr-i âlem buyurdı kim cennet
Taht-ı akdâm-ı ümmehâtdadur

33. hadis, Hak yolu tercih edenlerin mükâfatını alacakları, mutluluk ümidiyle hak yoldan sapanların sıkıntı ile karşılaşacaklarını bildiren hadistir.

Devlet ol merd-i âkıbet-bîne
Eyleye nehc-i şer'i pîş-nihâd
Hayf ana kim ümîd-i devlet içün
Nice bid'atlar eyleye îcâd

34. hadis, sabrın mutluluğun anahtarı olduğunu bildiren hadistir; sabırla bütün müşgil işler açılır. Sabır iki türlüdür biri sabırla nefsi isyandan hıfz etmek, diğeri nefse bela ve sıkıntı geldiğinde tahammül etmektir.

Bu meseldür sabr ile dirler koruk helvâ olur
Yâ niçün sabr iden âdem murâdın bulmaya
Sabr yokdur merdüm-i âlemde yohsa âkıbet
Kankı müşgildür ki tedrîc ile âsân olmaya

35. hadiste, sabah vaktinin murada erme zamanı olduğu bildirilip insanoğlunun sabah vakti gaflette olmaması, Allah'tan rızkını ve arzusunu talep etmesi tavsiye edilmekte, seher vaktinde hangi işe başlarsa muradına nâil olacağı bildirilmektedir.

Tegâfül itmez erbâb-ı basîret
Seher vakti ider uyhuya perhîz
Cihânda kâm-rân olmak dilersen
Seher-hîz ol seher-hîz ol seher-hîz

36. hadiste, 'bir kimse Allah rızası için bir mescit bina eylediği takdirde Allah da onun için cennette onun bina ettiği mescide benzer bina tesis eder' manasındaki hadistir.

Âkıbet fikrin eyleyen âkıl
Zâd-ı ukbâyı eyleyüp i'dâd
Hâlisen muhlisen li-vechillah
Mescid ü medrese ider bünyâd

37. hadis, alacaklının borçlunun borcunu ödemesinin müsait olmadığını anladığında mühlet vermesi veya bir miktarını bağışlaması durumunda Allah'ın o kimseyi arş gölgesi altında koruyacağına dair hadistir.

Şol ki bir medyûnı tazyîk itmeyüp mühlet vire
Sâye-i arş-ı İlâhî olur ana cây-gâh

Böyle tebşîr itdi sâhib-mâla fahru'l-enbiyâ
Mü'min-i pâk-i'tikâd itmez bu kavle iştibâh

38. hadis, Allah'ın sözlerimize ve dış görünüşümüze bakmayıp niyetimize ve kalplerimize; suretimize değil sîretimize önem verdiğine dair hadistir. Sireti, huyu pak ve gayreti çok olan kimse görünüş olarak fakirse de Allah katında kadrinin yüceliğine zarar gelmeyeceği belirtilmiştir.

Kâşif-i ser-pûş-ı sırr-ı ma'nevî
Ânçenîn fermûd ender-mesnevî
Ger be-sûret-i âdemî insân-ı bedî
Ahmed ü Bû Cehl pes yeksân bedî[6]

39. hadis, bu hadis-i şerif şiirin güzelliklerini anlatan hadistir. Bu hadiste âlemlere rahmet olarak gönderilen peygamberimizin şiir dinlediğinde caizeler ihsan ettiği, şiir öğrenmeyi câiz gördüğü, hikmetli ve nasihat verici şiirleri öğrenmenin lisanın fasihliğine ve kalplerin inşirahına sebep olduğu vurgulanmıştır. Tâib'in de belirttiğine göre dinen yasaklanan, zemmedilen şiir, günaha sebep olan şiirdir. sadece vezinli kafiyeli söz söyleyenler şair sayılmazlar. Hakikatte şairler nazım ve nesre kâdir, şiir ve nesir yazmakta maharetli, ilim ve irfandan nasibini almış, manalara ve mazmunlara vâkıf olmuş şuurlu kimselerdir.

Eylesün şâirlere lütf ü kerem
Nîk-nâm olmak murâd iden kibâr
Eylemişlerdür selâtîn-i selef
Her birin manzûr-ı çeşm-i i'tibâr

40. hadis, amellerin en sevileni dilini muhafaza eylemektir hadisidir. Bu hadise göre dil afeti belaların en büyüğü, en korkuncudur. Gerçi dil nimeti, ilahi nimetlerin en büyüğüdür. Faziletleri aşikâr, faydaları pek çoktur.

Şair seçtiği kırk hadisi bu şekilde sıraladıktan sonra, aşağıdaki kıt'ayı yazmıştır.

Hoş dimiş ol kâmil-i mu'ciz-beyân
Râhatu'l-insân fi hıfzı'l-lisân

[666] Manevi sırların baş kâşifi olan Mevlânâ, Mesnevi'de şöyle buyurdu: Sadece insan sûretinde olmak kâfi olsaydı Ahmed ile Ebû Cehil aynı olurdu.

Râhat olmak isteyen erbâb-ı dil
İltizâm itsün sükûtı muttasıl

1.6. Sıhhat-âbâd'ın Bölümlerinden Örnekler:

Sıhhat-âbâd'ın metni çok uzun olduğu için tamamı burada verilememiş olup eserin sebeb-i telif, sıhhat-nâme, ve muhtevasındaki kırk hadisten üç örnek ve hâtime bölümü seçilerek aşağıda sıralanmıştır.

1.7. Şükür ve Sebeb-i Telif Bölümü

El-hamdüli'l-lāhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âlihi ve ashâbihi ecmaîn bi-ihsâni ilâ yevmi'd-din

Ba'de hâzâ bâ'is-i cem-i hadîs-i erba'în

Pâdişâh-ı Cem-câh-ı gerdûn-serîr şâhenşâh-ı kîtî-penâh-ı mücellâ-zamîr nûr-ı Ĥadîka-i saltanat u şehriyârî nûr-ı hadeka-i hilâfet ü tâc-dârî e's-sultânü'l-azamu'l-mücâhid alâ ferâyizullâh ve'l-hâkânu'l-mu'azzami'l-mu'âhid alâ süneni Resûlullah bâsitü'l-adl ve'l-insâf fi'l-verâ hâdimi'r-ravzati'l-mutahhara ve ümmi'l-kurâ

Kıt'a
Fâilâtün Fâilâtün Fâilün
Âb-rûy-ı dûdmân-ı saltanat
Şâh-ı a'zam hüsrev-i âlî-tebâr
Âfitâb-ı âsumân-ı ma'delet
Zıll-ı Yezdân sâye-i Perverdigâr
2a

1.8. Sıhhat-nâme Bölümü

Es-sultân bin es-sultân bin es-sultân Ahmed Han bin es-sultan Ahmed Hân es-sultân Mehmed Hân hullidallahu sübhânihu sultânihu fî basîti'l-arz bi't-tûl ve'l-arz ve ebbed bi-te'yîdihi ve te'bîdihi rüsûm's-sünneti ve'l-farz hazretlerinin gül-berg-mizâc-ı sa'âdet-imtizâclarına isâbet iden inhirâfdan halk-ı cihân bâdiye-peymâ-yı sahrâ-yı mihen ve âmme-i 'âlemiyân peygûle-güzîn-i beytü'l-hüzn olup ma'âzallâh sâhire-i gabrâda âsâr-ı rüstahîz ve emârât-ı ekdâr-ı hevl-engîz cilve-nümâ-yı mannasa-i bürûz olmagın cümle-i kâinât bezl-i nüzûr u sadakât ile kimi ferzendin ve kimi

kendi kendin ol mahbûbü'l-kulûb-ı âlem ve âlemiyâna kurbân itmek mertebeleri mukarrer oldukda bu çille-keş-i zâviye-i hâk-sârî ve sitem-dîde-i vâdî-i bî-i'tibârî abd-i kalîlü'l-bidâ'e Tâ'ib-i adîmü'l-istitâ'anun ceyb-i iktidârında nukûd-ı ma'ârifden gayrı şâyeste-i nezr-i sıhhatleri bulunmamagla min ba'd şu'arâ-yı ebnâ-i zamâne gibi edâ-i şâirâne ile sühan-dırâzî ve kasîde-perdâzî vâdîlerin meslûk-ı akdâm u aklâm itmeyüp sa'âdet-i dâreyni câmi' bir eser-i kesîrü'l-menâfi' ketb ü tahrîrine azm ü cezm itmişidüm nesîm-i anber-şemîm-i feyz-i ilâhî vezân ve gonca-i âmâl-i mü'minîn handân olup feyzâfeyz şifâhâne-i hakîm-i

2b

mutlak ile mizâc-ı hümâyûn-ı şeref-makrûnları sıhhat-yâb oldukda herkes rütbe-i hulûs-ı taviyyet ve pâye-i ubûdiyyet ü rıkkiyetlerin südde-i sa'âdet-me'âblarına inhâ itmegin semîr-i zamîrim olan müdde'â-yı mezkûrun sûret-pezîr-i zuhûr olması münâsib görülüp el-hamdü li-vâhibü'l-atâyâ ve'ş-şükri li-dâfi'i'l-belâyâ mazmûnuyla dîbâce-bend-i hamd-i Hüdâvend olup kütüb-i ehâdîs-i sıhâhdan hadîs-i erba'în intihâb ve ma'nâ-yı tahte'l-lafzı beyân ile cenâb-ı risâlet-i dest-gâh-ı aleyhi's-selâm hazretlerine tevessül ve intisâb kasdıyla kânûn-ı hâtır-ı fâtırda âteş-i ârzû iltihâb itmekle bihâr-ı kütüb-i sıhâhdan zîver-i menkûş-ı gûş-ı şâhân olmagla şâyeste vü şâyân kırk dâne güher-i tâb-dâr-ı girân-mikdâr ehâdîs-i sahîha ihrâc u kayd-ı tekellüfât-ı münşiyâneden âzâde ta'birât-ı sâde ile ma'rûz-ı pîş-gâh-ı bâhirü'l-ibtihâcları kılındı.

Kıt'a
Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

1.Kemâl-i şevkile şükrâne-i selâmetine
İdince mâ-melekin halk cümle bezl ü nisâr
2.Şikeste beste birer cevher-i ma'ârifden
Huzûr-ı izzete ben dahi eyledim îsâr
3. Zihî sa'âdet olursa kabûle erzânî
Zihî şeref nazar eylerse şâh-ı Cem-mikdâr
4.Cenâb-ı Hazret-i Sultân Ahmed-i a'zam
Ki dehre gelmedi hergiz anun gibi hünkâr
5. Vücûd-ı pâkini hıfz eyleyüp hatâlardan
Hüdâ hemîşe ide zîb-i sadr-ı istikrâr

3a

Der-sitâyiş-i Pâdişâh-ı Âlem-penâh Tâla Bekâhu[7]

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

1.Te'âlallah zihî subh-ı safâ âgâz-ı gam-fersâ
Hoşâ rûz-ı tarab hengâm-ı şâdî vakt-i handânî
2. Muâdildür bunun bir sâati bin ömr-i câvîde
Bu zevki bulmamışdur nûş idenler âb-ı hayvânı
3.Olur mı bundan a'lâ bir mahal kim kıldı feyz-i Hak
Pezîrâ-yı şifâ Sultân Ahmed Hân-ı zî-şânı
4.Egerçi nice günler dehri pâmâl-i gam itmişdi
Peyâm-ı bî-nizâm-ı inhirâf-ı tab'-ı sultânî
5.İdüp ber-dâşte dest-i recâyı der ki Hakk'a
Çıkardı her gice 'ayyûka halkun bang-ı efgânı
6.Şifâ-sâz oldı bür'-i kâmil ihsân eyledi Bârî
Bi-hamdillâh kabûl itdi du'â-yı müstemendânı
7.Görince rahş-ı devlet üzre sıhhatle selâmetle
Yüzi güldi yerine geldi halk-ı âlemün cânı
8.Gubâr-ı na'l-ı yekrânıyla rûşen-çeşm olan âdem
Alur mı aynına insâf idün kühl-i Sıfahân'ı

3b

9.Nüvîd-i sıhhatiyle nice şâdân olmasun âlem
Kul itdi kâinâtı hüsn-i hulk u lütf u ihsânı
10. Olup mi'mâr dest-i himmeti tarh-efgen-i tedbîr
Aceb zîbende bünyâd eyledi erkân-ı dîvânı
11.Kemâl-i adl ü re'fetde keremde zühd ü takvâda
Selâtîn-i selefde gelmemişdür dehre akrânı
12.O sultân-ı ser-efrâz-ı serîr-efrûz-ı iclâlün
Kemîne-bende-i dergâh-ı ikbâli Kırım Hânı
13.Te'âlallâh zihî tedbîr-i sâ'ib re'y-i âlem-gîr

[7] Âlemi koruyan padişah hakkında övgü, Allah onun varlığını bâkî kılsın. Bu başlık Millî Kütüphane-deki nüshada bulunmamaktadır.

Zihî lutf-ı Hudâ tevfîk-i Bârî avn-i Rabbânî
14.Gunûde fitne dehr âsûde âlem istirâhatde
Felek bin yıl dahi devr itse görmez böyle devrânı
15.Nice dehr olmasun âsûde variken zamânında
Ali Paşa gibi bir âsaf-ı pâkîze-iz'ânı
16.O destûr-ı felek-kadrün debîr-i çerh-i heft-evreng
Berât-ı câhına sebt itdi bu resm üzre unvânı
17.Ali-şîr-i zamâne sâhib-i Cem-câh-ı âsaf-râ
Müşîr-i ma'delet-pîrâ nizâmü'l-mülk-i Osmânî
18.Vezîr-i a'zam u efham şeref-bahşende-i âlem
Hudâvend-i muazzam dâver-i dîndâr hakkânî

4a

19.İderdüm vasf-ı pâkin zîver-i dîbâçe-i te'lîf
Velî bast-ı makâle bu makâmun yokdur imkânı
20**. Edâ-yı şükr-i bih-bûdî-i şâhî** vaktidür zîrâ
Du'âdur şimdi resm-i dil-pesend-i menkabet-hânı
21.Sühan-sencân idüp şükrâne Sıhhat-nâmeler inşâ
Rikâb-ı devlete arz itdiler kâlâ-yı irfânı
22.Teberrük kasd idüp sultân-ı kevneynün hadîsinden
Çeküp silk-i beyâna bende ithâf eyledüm anı
23.Ne hâcet zikre evsâf-ı ehâdîs-i şeref-bahşı
Ki ma'lûm-ı sa'âdetdür uluvv-ı rütbe-i şânı
24.Hadîs-i erbaîni hıfz iden hakkında peygamber
Buyurmuşlar şefî'üm ana hengâm-ı perîşânî
25.Sezâdur olsa mengûş-ı binâgûş-ı şeh-i âlem
Kelâm-ı dür nizâm-ı hazret-i mahbûb-ı Rahmânı
26.Bi-hakk-ı mu'ciz-âsâr-ı hadîs-i Seyyidü'l-kevneyn
Bi-hakk-ı feyz-âyât-ı şifâ-gâyât-ı furkânî
27.Sabâh-ı ıyd ikbâl eyleyüp her rûz-ı fîrûzıyuz
Kederlerden Hudâ hıfz ide cismânî vü rûhânî
28.Cesâret mi iderdim arz-ı dest-âvîze ey Tâ'ib
Eger gûş itmeseydim kıssa-i mûr-ı Süleymân'ı

1.9. Hadislerin Çeviri Yazılarından Örnekler (1. 2. ve 31. Hadis)

4b

El-hadîsü'l-evvel (1. Hadis)

Kâle Resûlullâh sallallâhi Te'âlâ aleyhi ve sellem, **Bismillâhirrahmânirrahîm miftâh-ı küll-i kitâb** mefhar-ı kâ'inât aleyhi efdali's-salavât hazretleri besmele-i şerîfenün fezâ'ilin beyân zımnında ebvâb-ı müşgilât erbâb-ı hâcât bu kelâm-ı şeref-gâyât ile güşâyiş-pezîr oldugına işâret idüp cemî-i kitâbun miftâhıdur buyurdılar.

Kıt'a

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Besmele ile idelüm ibtidâ
Hayr ile âsân ide Bârî Hüdâ
Bismillâhirrahmanirrahîm
Hest kilîd-i dür-i genc-i Hakîm

El-hadîsü's-sânî (2. Hadis)

Kâle Resûlullâh sallallâhi Te'âlâ aleyhi ve sellem, men hafiza alâ ümmetî erba'îne hadîsen min emri dinihâ beasehullâhu te'âlâ yevme'l-kıyâmeti fî zümreti'l-ulemâi ve'l-fukahâi ve fî rivâyeti Ebi'd-Derdâ'i radiyallahu teâlâ anhuve küntü lehu yevmi'l-kıyâmeti şâfi'an ve şehîden. Leysallahi'l-gâlibu Ali bin Ebi Tâlib kerremallahi vechehu Resûl-i ekrem

5a

nebiyy-i muhterem sallallahi aleyhi ve sellem hazretlerinden rivâyet buyurmuşlardır ki bir merd-i sa'âdet-karîn-i necâbet-güzîn benüm ümmet-i icâbet-rehînimün emr-i dînine müte'allik kırk hadîs hıfz ve ezber eylese Hazret-i Hak ve feyyâzı mutlak rûz-ı kıyâmetde ol kimesneyi ulemâ-yı sütûde-eser ve fukehâ-yı hucestesiyer ile ba's u haşr ider Ebu'd-Derdâ' radıyallâhu anh rivâyetinde şöyle sâbit oldı ki ferdâ-yı kıyâmetde ol kimesne benüm şefâ'atüme mazhar olup ol rûz-ı pür-haterde ben ana şehîd olurum cem'-i hadîs-i erbaîn iden merd-i hidâyet-rehîn dâhil-i zümre-i fukahâ-i dîn ve nâ'il-i şefâ'at-i Seyyidü'l-mürselîn olacagı turuk-ı kesîreden rivâyât-ı mütenevvi'a ile resîde-i derece-i tahkîk ve tayîn olmagın fuhûl-i ulemâ-i kirâmun ekseri teberrüken ve teyemmümen kırk hadîs cem ve tertîb idüp efdal-i ibâdet ve zâd-ı âhiret ittihâz itmişlerdür. Ehâdîs-i nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye

ba'de kelâmullahi te'âlâ efdal-i akvâl ü ahsen-i ahbâr idigi ke'ş-şemsi fi vasati'n-nehâr zâhir ü âşikârdur. Elfâz-ı dürer-bâr ve ma'ânî-i güher-nisârı müferrih-i rûh ve bâis-i inşirâh ve mâye-i fütûh idigi nakş-ı cerâyid-i zamâyir-i ulü'l-ebsârdır. Pes mülûk-ı adâlet-nişân ve sudûr-ı aliyyü'ş-şân hazerâtına şâyeste

5b

vü şâyân olan budur ki celâlet-i kadr ve azm-i şânın fehm ü iz'ân idüp mezâmîn-i şeref-meşhûnın kılâde-i gerden-i cân ve kurta-i gûş îkân eyleyeler.

Kıt'a

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

İktifâ idüp kirâm-ı ümmete
Eyledüm cem'-i hadîs-i erba'în
Budur ümmîdüm cenâb-ı Kibriyâ
Eyleye ef'âlüm ihlâsa karîn

El-hadîsü'l-hâdî ve's-selâsûn (31. Hadis)

Kâle resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem **Er-redâ'u yugayyiru't-tıbâ'** Bu makâmda redâ'dan murâd ma'sûmun müddet-i redâ'da bir hâtunun memesini mass itmesidür. Âdet-i İlâhiye bunun üzerine câriyedür ki her hâtunun südinde bir gûne hâsiyyet-i hayr u şer emzirdigi ma'sûma eser ider a'za ve civârca te'sîrinde bu delîl kifâyet ider ki bir kimsenün veledi mâderinden kebûd çeşm tevellüd eylese anı bir Habeşî dâye emzirse müddet-i redâ'ı tekmîl idince siyâh çeşm olur. Sûret-i halkıyeyi tagyîr itdigi hâlde keyfiyât-ı hulkiyeyi tagyîr itmesi cây-ı şübhe degildür. Pes ashâb-ı evlâda lâyık olan budur ki dâye husûsında ziyâde ihtimâm idüp hasîbe ve nesîbe marziyetü'l-ahlâk ve memdûhatü'l-evzâ'-ı murzı'a ihtiyâr ideler. Câriye de bu key-fiyetin müşâhedesi mu'teberdür. Tevfîka muhtâc bir ma'nâdur.

19b

Kıt'a

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

İhtiyât eyle dâye emrinde
Tâ ki evlâdun olmaya bed-hû
Tab'-ı mevlûdi şîr ider tagyîr
Mefhar-ı âlemün sözidür bu

1.10. Hâtime (Eseri Bitiriş Bölümü)

Hâtime der-bast-ı acz u i'tizâr (Eseri Tamamlama Kısmı)

Bu bölümde, bu eserin tertib ve telifine başladıktan sonra eser henüz tamamlanmadan cihanı aydınlatan güneş gibi olan padişahın sıhhatine kavuştuğunun, şifa bulduğunun müşahede olunduğunu, kusurlarının affolunmasını talep ederek eserini sultana arz ve ithaf ettiğini belirtmiştir.

Sübhânallâh bu mecelle-i celîlenün tertîb ü te'lîfine ne vakt sa'îd-i sa'âdet-encâmda ibtidâ olunmış ki henûz sûret-yâb-ı hitâm olmadın rûh-ı âlem ve sebeb-i âsâyiş-i benî nev'-i âdem olan vücûd-ı mes'ûd-ı şeref-nümûd-ı şehriyârî pezîrefte-i şifâ vü sıhhat olup âfitâb-ı cihân-tâb-ı tal'at-ı mûrisetü'l-behcetleri ile ziyâ-bahş-ı

24a

çâr cihet-i dünyâ ve âmme-i âlemiyâna pertev-endâz-ı nûr ihyâ oldukları müşâhede olundı.

Mısra' Hezâr şükr Hudâ sad hezâr şükr Hudâ felillâhilhamd[8] bu abd-i hâlisü't-taviyyelerine dahi yârî-i Bârî ile îfâ-yı nezr-i sıhhatlerine kudret müyesser oldı ammâ nüvîd-i selâmetlerine şükrâne bezl-i nakdîne-i makdûr-ı müstemendâne iderek rikâb-ı hümâyûna arz u ithâfa şitâb olunmagın tekrîr-i imrâr-ı nazar-ı imâna imkân olmamışdur. Dest-i rica peyveste-i zeyl-i merhametleridür ki Mevâki'-i aserâtı lengâne-devî-i yekrân-ı hâme-i gusiste-inâna haml olunup bu bende-i kemîne-i senâ-mutâdları meydân-ı sühan-verîde töhmet-i habt u hatâ ile ta'yîr olunmaya

Beyt

Mef'ûlü Mefâ'ilün Fe'ûlün

Herkes-i merhûn-ı bezl-i makdûr

Lengâne-devî-i hâme ma'zûr[9]

Târîh-i hitâm-ı Sıhhat-âbâd

Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

Feylesof-ı sühan-ârâ-yı hıred

Fehm idüp mâ-hasal-ı ma'nâyı

Didi târîhini bu te'lîfin

Sıhhat-âbâd-ı şifâ-pîrâyı Sene 1120/1708

[8] Allah'a bin kere yüz bin kere şükürler olsun. Allah'a hamd olsun.

[9] Herkes kader tarafından rehin alınmıştır. Öyleyse kalemin aksaklığı mazur görülmelidir.

Tâ'ib'in Sıhhat-âbâdının çok fazla nüshası vardır. Yazma nüshasının çok olması çok okunduğunun işaretidir. Bunlardan hiçbiri müellif nüshası değildir(Kıyçak, 2018: 145)[10]. Michigan Üniversitesi Kütüphanesindeki nüsha, University of Michigan 443 numara ile kayıtlı olup nesih yazılıdır. 23 varaktan oluşmaktadır. Süleymaniye Hamidiye Kütüphanesi'ndeki nüsha 24 varak olup nesih yazıyla yazılmıştır, bu nüshanın Milli Kütüphanedeki MFA A 129 mikrofilm kopyasından faydalanılmıştır. Bu yazıda Sıhhat-âbâd'ın Michigan Üniversitesi nüshası esas alınmış, okunamayan tereddüde düşülen hususlarda MFA A 129 numaralı nüsha değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

ARSLAN, M. (2013) Osmanlı Sadrazamları Hadîkatü'l-vüzerâ ve Zeyilleri, Kitabevi Yay. İstanbul.

ARSLAN, M. (2019) "Sıhhatnâmeler" c. 11, 1495-1544, https://archive.org/stream/TurklerAnsiklopedisi/Turkler Erişim Tarihi 13.02.2019

AVCI, İ. (2007) "Hazînî'nin Manzum Şerh-i Hadîs-i Erbaîn Tercümesi", Yüksek Lisans Tezi http://dspace.balikesir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1929/İsmail_Avcı.Erişim Tarihi 13.02.2019

Büyük Türk Klasikleri (1987) XVIII. Yüzyıl Dîvân Nazmı, "Osmanzâde Tâib", 6. cilt, 214-215. sf.

ÇAPAN, P. (2005) Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî İnceleme-Metin- İndeks, AKM Yayını, Ankara.

İNCE, A. (2018) Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi Tezkiretü'ş-şu'arâ (İnceleme-Metin), Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, Erişim Tarihi:25.02.2019.

KARAHAN, A. (1954) İslam-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.

KARAHAN, A. (1991) Kırk Hadis, Cem Ofset Yayını, İstanbul.

KARAHAN, A. (1996) Kırk Hadis, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını. Ankara.

KIYÇAK, Ö. (2018) Sıhhat-âbâd Osman-zâde Tâ'ib Ahmed, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Sıhhat-âbâd Adlı Kırk Hadis Şerhi, Kesit Yayınları, İstanbul.

[10] Tâ'ib ve Sıhhat-namesi ile ilgili 2018 yılı Aralık ayında Dr. Özgür Kıyçak tarafından kitap yayınlanmıştır. Bu kitapta Tâib, eserleri ve Sıhhatnamesiyle ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.Biz Tâib'i ve Sıhhatnamesini kongrede tanıtmak için hazırlandığımızda kitap henüz yayınlanmamıştı.

https://www.kitantik.com/sozluk/Osman-zade-Taib-Ahmed-hayati-eseri-ve-edebi-kisiligi_1hge1waixkxd43h1mhz erişim tarihi 11.02.2019

OSMANZÂDE TÂİB (1708) Sıhhat-âbâd, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi Numara 443

OSMANZADE TÂİB (1708). Sıhhat-âbâd, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Numara 387/1

PAKALIN, M. Z. (1983) Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 3. Cilt, 205. Sf., MEB Yayını, İstanbul.

PALA, İ.(2005) Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul.

SELÇUK, B. (2008) "Yeni Bir Sıhhat-nâme Şehdî'nin III. Ahmed Sıhhat-nâme'si", Turkish Studies Bahar 3/2, 604-616. sf.

SEVGİ, A. ve Özcan M. (1996) Ali Cânib Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri, Sözler Yayınları, İstanbul.

ŞAHİNOĞLU, M. N. (1989) "Ahlâk-ı Muhsinî", İslam Ansiklopedisi, II. Cilt, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul.

ŞENER, H.İ. ve Yıldız, Â. (2016) Türk İslâm Edebiyatı, Rağbet Yayınları, İstanbul.

YATMAN, M. (1989) Osman-zâde Tâib Divanı'ndan Seçmeler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

YILMAZ, M. (2013) Kültürümüzde Âyet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük) Kesit Yayınları, İstanbul.

FİKRET MUALLA'NIN RESİMLERİNDE JAPONİZM'İN İZLERİ

Dr. Öğrt. Üyesi Özlem GÜNEŞ
Sebahattin Zaim Üniversitesi

Müzeyyen Melike ESİN
Sebahattin Zaim Üniversitesi

Özet: Fikret Mualla Türk resim sanatında kendine has üslubuyla ön plana çıkmış önemli bir ressamdır. Bu çalışmanın temel amacı; Fikret Mualla'nın resim sanatıyla Japon resim sanatının özelliklerinin, Japonizm'den etkilenmiş Avrupalı ressamların eserleri üzerinden karşılaştırarak, sanatçının eserlerinde Japonizm akımının izlerinin incelenmesidir. Çalışmada Japon resim sanatının genel özelliklerinden kısaca bahsedildikten sonra, Fikret Mualla'nın eserleri ile Japonizm'den etkilenmiş Avrupalı ressamların eserleri karşılaştırılarak, sanatçının bu ressamlardan ilham aldığı ve bu yolla Japonizm sanatından dolaylı olarak etkilenmiş olabileceği fikri ispat edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fikret Mualla, Japonizm, Japon tahta baskı resmi

THE EFFECT OF JAPONISM IN FIKRET MUALLA'S PICTURES

Abstract: The main purpose of this study is to examine the traces of the Japanese art movement in the artists' works by comparing Fikret Mualla's art of painting with the works of European artists who are influenced by Japanese painting. First the term Japonism is explained and the history of its current is briefly mentioned after all, Fikret Mualla's features of his art are explained. In this study it was aimed to compare the works of Fikret Mualla with the works of European painters who were influenced by Japonism.

Key Words: Fikret Mualla, Japonism, Japanese wood print painting

GİRİŞ

Fikret Mualla dünyanın birçok ülkesinde resimlerinin değeri bilinen ve çağın önemli ressamlarından biridir. Mualla'nın eserlerinde, yaşam sevgisi, insan ve insanın yarattığı coşkulu dünya konu olarak göze çarpmaktadır. Resimlerinin konusu sokaklarda, barlarda, pazar yerlerinde gezinen insanlar, ölü doğa resimleri, kuşlar ve hayvanlar olduğundan resimleri doğa ve insanla iç içedir. Sanatçı, resmi hızlı bir şekilde kurgulamadan çizer ve anın resmini yapardı. Bu durum onun resimlerini teknik olarak olmasa da konu olarak Japonizm'den etkilenmiş Avrupalı Empresyonist sanatçıların resimlerine yakınlaştırmıştır denebilir.

Japonizm kelimesi 1872 yılında, Fransız sanat eleştirmeni ve koleksiyoncu olan Philippe Burry tarafından, Fransızların Japon eşyalarını toplayıp, bu eşyaları resimlerinde konu etmelerini anlatmak amacıyla kullanılmıştır (Gürçağlar, 2011).1 1853 yılında, Japon limanlarının ticaret için Batı'ya kapılarını açar, Avrupa'ya ulaşan Japon tahta baskı resimlerinin, Avrupa resim sanatına nüfus etmesi ise 1860'lı yıllara dayanır. Japon resim sanatı, Edward Degas Vincent Van Gogh ve Henry Toulouse-Lautrec gibi Avrupa resim sanatının modern resme geçişinde büyük rol oynayan ressamların sanatını etkilemiştir. Japonizm olarak adlandırılan bu etkileşimin Avrupa kıtasına olan yolculuğu Empresyonizm akımından Art-Nouveau akımına kadar sürmüştür (Fahr-Becker, 2012: 30). Japon tahta baskı resimleri, Japon porselenlerini paketleme ambalajlı olarak Avrupa'nın çay satan dükkanlarına girmiş, buradan da Avrupalı ressamların ellerine düşük fiyatlara satılarak geçmiştir (Gombrich,1980: 417).

Yüzen dünyanın resimleri olarak adlandırılan tahta baskı resim sanatına Japonca Ukiyo-e denir. Ukiyo-e 17. yüzyılda Edo döneminde (1615-1868) ortaya çıkmış bir halk sanatıdır. Japon tarzı halk sanatı olarak da adlandırılan bu sanat dalı konularına göre gruplara ayrılır; güzel kadınlar; bijin-ga, kabuki tiyatrosu sanatçıları; yakusha-e, sumo güreşçileri; sumo-e, doğa manzaraları; meisho veya hayvan ve bitki resimleri ile mitolojik sahneler seçili konulardan bazılarıdır (Kıran, 2008:149).

Japonya'da tahta baskı tekniği sekizinci yüzyılda Çin'den gelen Budist metinleri çoğaltmak için kullanılmıştır. Tahta baskı tekniği daha sonra illüstrasyon üretmek için bir sanat dalı hâline dönüşmüştür. İlk tahta baskı resim 1600'lü yıllarda sumizuri-e adı verilen, beyaz kağıt üzerine siyah mürekkep kullanılarak yapılan baskı

[1] Makalede bilgi ; Burnham, Hellen and Rogers, Malcolm ed. *Looking East: Western Artist and the Allure of Japan from the Museum of Fine Arts, Boston,* Sergi Kataloğu, Tokyo, 2014.s: 144'dan alıntı yapılmıştır.
http://thearthistoryjournal.blogspot.com.tr/2011/02/japon-resim-sanatnn-batya-etkisi.html. 08.06.2016

resim tekniği ile üretilmiştir. 1720-1740 yıllarına gelindiğinde ise renkli baskı tekniği ortaya çıkmıştır.

1. JAPONİZM'İN AVRUPA RESİM SANATINA ETKİSİ

Japonya'nın önde gelen tahta baskı resim sanatçılarının resimlerinde, günlük hayatın resimlere konu olabileceğini gören Avrupalı sanatçılar, tuvallerini alıp sokaklarda resimlerine konu aramışlardır. Resim atölyelerine kendini kapatan Avrupalı sanatçılar, Empresyonizmin temel sorunu olan ışığı bu aşamada keşfetmişlerdir. Buna ilave olarak, şaşmaz doğrularla saptanan perspektif hesaplamaları, Japonizm akımıyla beraber esneklik kazanmıştır. Ufuk çizgisinin tablonun yukarısına kaydığını ve figürlerin tablonun altına doğru büyüdüğünün tespiti, Rönesans'la gelen Avrupa resim sanatı kurallarını sarsmıştır.

Kompozisyonda figürleri diyagonal yerleştirme tekniği Japon resim sanatının en göze çarpan özelliğidir. Bu durumu en çok Hiroshige ve Hokusai'nin manzara resimlerinde görürüz. Japon mimarisin bir unsuru olan shoji adı verilen duvar biçimli açılır kapanır paravanlardan ilham alan sanatçılar, kompozisyonların ön planına ızgara motifi yerleştirirler. Hokusai ve Hiroshige eserlerinde derinlik duygusunu, gün ışığının yansımasıyla önündeki gölgelerden duvarın ardında kimlerin bulunduğunu belli eden washi denilen Japon kağıdı ile kaplı olan bu paravanlar sayesinde sağlar. Arka plan ve manzara arada kalan kağıt duvar nedeniyle bozulmuş gözükse de kompozisyon bir bütünlük içersindedir. Japon resminin ikinci özelliği ise, resimde kompozisyonun yarıda kesilerek çizilmesidir. Bu teknik, Batılı Barok sanatçılar tarafıdan resme dramatik bir etki vermek amacıyla kullanılırdı. Japon resminde, figürün diyagonal yerleştirmesi ve bir kısmının resmin köşeleriyle sınırlandırılması, Zen Budizm felsefesine dayanan olayın rastlantısallığını ifade etme biçimidir (Gürçağlar, 2011). Örneğin 1857 tarihli Nihon Bridge ve Edobashi Bridge adlı eserde, köprü sanatçı tarafından beklenmedik bir şekilde kesilerek, iki köprü arasında bir derinlik duygusu oluşturulmuştur.

Resim1: Nihonbashi Bridge and Edobashi Bridge, From the series 100 Famous Views of Edo(Meisho Edo Hyakkei), Hiroshige, renkli ahşap baskı[2]

Japon tahta baskı resim sanatından oldukça etkilenmiş olan Empresyonist ressam Edward Degas'ın 1879 yılında yaptığı Green Dancers adlı eseri yukarda bahsi geçen dramatik etkiyi vermek için nesnenin bir kısmının çerçevenin sınırlarıyla kesilmesine örnek teşkil eder. Resmin tamamı görünmese bile insan beyni, resmi zihninde tamamlar, böylece resmin kurgusallığı ressamda başlayıp, her izleyicinin anladığı şekliyle farklı sonlanır.

[2] SCHLOMBS, A. (2010) Hiroshige 1797-1858: Master of Japanese Ukiyo-e Woodblock Prints, Chazen Museum of Art, Van Vleck Collection of Japanese Prints, University of Wisconsin, Madison, Taschen, s.22.

Resim:2 Green Dancers (Danseuses vertes), Edward Degas, pastel boya, 36x66 cm, Thyssen- Bornemisza Museum, Madrid, Spain,1879.[3]

Vincent Van Gogh'un *Field with Rising Sun*, (1889) adlı eseri ile Katsushiki Hokusai'n Landscape (1814) adlı eseri karşılaştırıldığında, her iki eserde de ufuk çizgisinin doğrusal bir düzlemden ayrıldığını görmekteyiz. Rüzgârın buğday tarlasında yarattığı dalganın, tablonun yukarısına doğru devam eden çizgiyle kesildiğini görmekteyiz. Resmin aşağısından yukarısına doğru baktığımızda yakın olanla uzak olan arasındaki farkı temsil eden perspektifi, sanatçının sazlara rüzgârın hareketini vererek sağladığını görürüz. Aynı anlatımı Katsushiki Hokusai'n Landscape adlı eserinde de derenin akışını sağdan sola ve yukardan aşağıya çizgilerin dalgasal hareketiyle sağlandığını görmekteyiz. Bu tabloda ufuk çizgisi tablonun ortasına kaydırılmıştır. Yakın ve uzak arasındaki ilişki, resmin önüne konumlandırılmış toprak parçası ile sağlanmıştır. Derenin ortasında duran köprü iki resmi birbirine bağlamıştır. Böylelikle, iki tablo arasındaki ufuk çizgisi benzerlik göstermektedir (Fahr-Becker,2012: 30).

[3] http://www.wikiart.org/en/edgar-degas/the-green-dancer-1879. 08.06.2016.

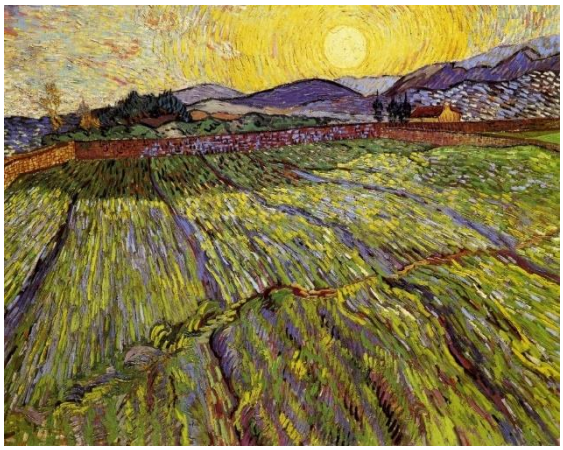

Resim:3 Field with Rising Sun, Vincent Van Gogh, tebeşir ve kamış kalemi, Staatliche Graphische Sammlung, Munich, 1889. [4]

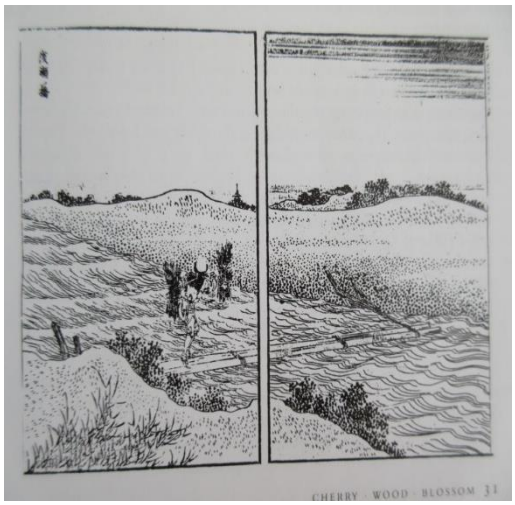

Resim:4 Landscape, sanatçının 1814 yılında yayımlanmış Manga adlı desen kitabından alıntı.[5]

[4] FAHR-BECKER, G. (, 2012). Japanese Prints,Taschen, Köln, s.31.
[5] FAHR-BECKER, *A.g.e.*, s.31.

3.FİKRET MUALLA'NIN RESİMLERİNDE JAPONİZM'İN ETKİSİ

''...Fikret Mualla'nın resimlerine bakerken Toulouse –Lautrec'den başlayıp Bonnard ve Buillard'da bir bakıma Amerikalı Wistler'e süren Japonizme de düşünebiliyoruz. Rönesans geleneklerine sırt çeviren bu Avrupalılar, heyecanı, Doğu ve Uzakdoğu uygarlıklarında aramışlardır. Bir Mattise, İran ve Türk sanatını izlemiş, Lautrec, Bonnard ve Vuillard Japon estamplarını Paris'e moda etmişlerdir. Figürleri yarım göstermek, aşağıdan ya da yukardan kesmek, planları kuşbakışı görmek, ışık ve gölge oyunlarını en aza indirmek, Japon resminden aktarılan başlıca teknik'' özelliklerdir...'' (Berk ve Koloğlu, 1971*:* 62)

Yukarıdaki alıntıdan esinlenerek Fikret Mualla'nın resimlerinde Japon tahta baskı resim sanatının özellikleri olabileceği konusu akla gemektedir. Fikret Mualla'nın sokak gezintileri tablolarında, figürler yürürken tablonun dışına taşmış veya yarım resmedilmiştir.

Fikret Mualla'nın Mavi Sokak adlı tablosu kurgusal bakımdan, konularını işçi yaşantılarından, ayaklanmalarından ve sokak görüntülerinden seçmiş sosyalist eğilimli illüstrasyoncu olan Theophile Alexandre Steinlen'nin (1859-1923) 1896 yılında yaptığı Charles Verneau Posteri adlı eserini andırır. Mualla, Mavi Sokak adlı eserinde Steinlen gibi sokakta telaş içinde gezinen insanların anlık görüntüsünü resmetmiştir. Steinlen'in tablosunda çamaşırcı, aristokrat, dadısının elini tutan küçük kız, iki işçi, zengin tüccar, zengin ev hanımı gibi toplumun her tabakasından insan aynı karededir. Fikret Mualla da sokak gezintilerini konu aldığı tablolarında insanları bulundukları statüye göre sınıflandırmamış, her kesimden insanı aynı kare içinde resmetmiştir. Bu durum Fikret Mualla'nn tablosuyla sosyalist eğilimli illüstrasyoncu olan Steinlen'in tablosunun konu bakımından yakın olduğunu gösterir (Berk ve Koloğlu, 1971; 62).

Resim:5 Mavi Sokak, Fikret Mualla[6]

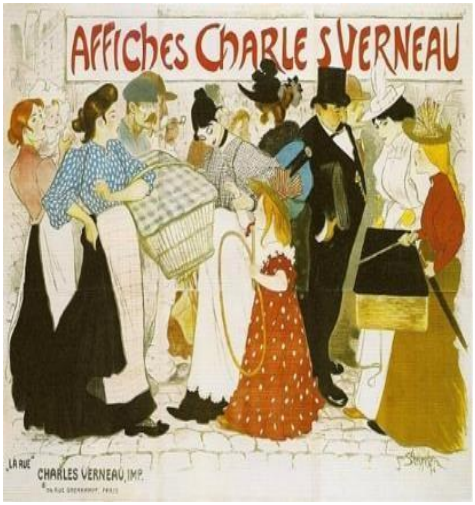

Resim:*6 Charles Verneau Posteri, Theophile Alexandre Steinlen, 1896*[7]

[6] BERK, N. ve KOLOĞLU, O.(1971). Fikret Mualla: Hayatı Sanatı Eserleri, Milliyet Yayınları, İstanbul.s.99.
[7] HİSTORY OF ART NOUVEA (2016), Charles Verneau Posteri, Theophile Alexandre Steinlen, 1896, http://artnouveau.randallbruder.com/ 08.06.2016

Henry de Toulouse-Lautrec (1864-1901) Japon sanatının tutkulu koleksiyoncularından biriydi. Japon sanatçı Utamaro'nun birçok tahta baskı serisini ilham kaynağı olarak resimlerinde kullandı. Döneminde fazla değer verilmeyen afişin, Avrupa'da bir sanat dalı olmasını sağladı. Afiş çalışmalarını diğer sanatçılardan farklı kılan unsur; Japon tahta baskı resimlerinde görülen iki boyutlu derinliği ve asimetriyi kendi tarzı ile resimlerinde tekrar uyarlamasıdır. Avrupa resmindeki üç boyutluluk olgusu, figürlerin arka planda resmedilmesiyle sağlanıyordu. Toulouse-Lautrec, Japon sanatının iki boyutlu resim yapısını, afişlerinde figürleri kompozisyonda alışılmışın dışında konumlandırarak ve gölgelendirmeden kendine özgü bir tarz ile resmetmiştir (Felbinger, 2005: 68-69).

Toulouse-Lautrec'nın Reine de Joie (1892) ve Fikret Mualla'nın Sohbet (1955) tablosunda kompozisyon örgüsü Japon resim sanatında olan iki boyutluluk ve asimetrik bir tarz içerir. Her iki resim konu bakımından aynıdır. Toulouse-Lautrec resimlerinin ana hatlarını belirgin siyah çizgilerle oluşturmayı, Japon sanatından etkilenerek benimsemiştir (Şahin, 2015: 84).

Resim:7 Reine de Joie, Toulouse-Lautrec,
149,5x99cm, dört renkli tahta baskı (afiş), 1892. [8]

[8] FELBİNGER, U. (2005). *Henri de Toulouse-Lautrec Hayatı ve Eserleri,* Mini Sanat Dizisi, Literatür Yayınları, 2005, s.68.

Resim:8 Sohbet, Fikret Mualla, 1955, gouache on paper, 18x24cm, Private Collection.[9]

Vincent Van Gogh, Tanguy Portresi'ni Japon tahta baskılarından oluşan bir arka planın önünde çarpıcı fırça vuruşlarıyla resmetmiştir. Van Gogh, kardeşinin Japon tahta baskılar koleksiyonundan ödünç aldığı resimlerin etkisinde kalarak resimlerinin arka planını Japon tahta baskı resimleriyle süslerdi. Japon tahta baskı resimlerinde olduğu gibi ana figür arka plandaki figürlerin önüne geçmiştir ve derinlik duygusu mevcut değildir (Şahin, 2015: 104).

[9] AKAY, A. ve ÇOLAKOĞLU, L. ve GÜREL, H. N. (2005). *Fikret Mualla Retrospektif*: 15 Nisan- 31 Temmuz 2005, İstanbul Kültür Sanat Vakfı, İstanbul Modern İktisadi İşletmesi, İstanbul.s.114.

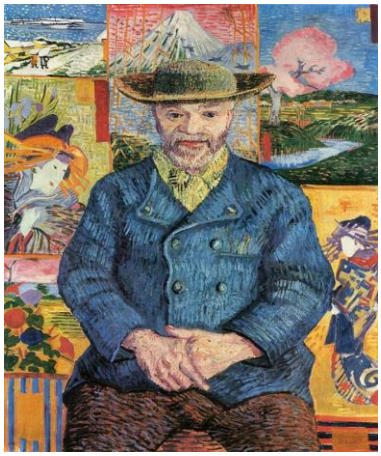

Resim:9 Tanguy Portresi, Vincent Van Gogh, tuval üzerine yağlı boya, 92x75cm, Rodin Müzesi, Parisi, 1887. [10]

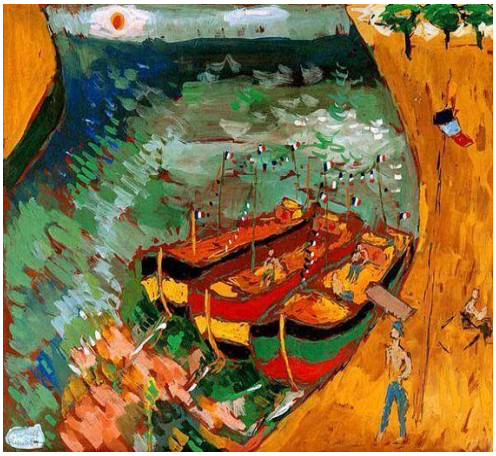

Resim:10 Fransa'da bir sahil, Fikret Mualla.[11]

Fikret Mualla'nın Fransa'da Bir Sahil adlı eserinde, Vincent Van Gogh'un resimlerdeki fırça vuruş tekniğinin benzerliği göze çarpar. Tuvalde iki köşeyi birleştiren hayali çizgi, kumsal şeridin resmin ön planından arka planına uzamasıyla sağlanmıştır. Sahil şeridi ufuk çizgisinin önüne geçerek resme Japon tahta baskı resimlerinde görülen iki boyutlu bir perspektif görüntüsü vermiştir.

[10] Beaujean, Dieter. *Vincent Van Gogh Hayatı ve Eserleri,* Mini Sanat Dizisi, Literatür Yayınları, 2005, s.32.
[11]TOPUZ, H. (2014) *Pariste Bir Türk Ressam: Fikret Mualla'nın Yaşamı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, s.105.

Fikret Mualla'nın 1936-1937 yıllarında, Yeni Adam'dan Desenler dergisi için çizdiği desenlerin bazılarında Japon figürleri yer almaktadır. Resimleri sanatsal yönden incelediğimizde ressamın, Japon tahta baskı resimlerinden oldukça etkilendiği ve bu dergideki birçok eserinde bu etkiyi yansıttığı görülür. Metinlerin ve fikirlerin tasvir edilmesi ve açıklanması amacıyla uygulanan en yaygın resimleme türü olan illüstrasyon tekniği, Fikret Mualla'nın desenlerinde de yer almaktadır.

Resim:11 Yeni Adam'dan Desenler, 11. Desen, Fikret Mualla 1937.[12]

Fikret Mualla'nın Otorite adlı eserinde, karakterler gerçeklikten uzaklaşmışlardır. Mualla düşsel fanteziyi resim alanına sokarak figürlerini karikatürize etmiştir. Fantastik desen çiziminde, Mualla gerçek olayların anlatımında düşsel anlatımdan yararlanır. Fantastik anlatımda olay, konu ve kişiler olağanüstü niteliklere sahip olurlar. Fikret Mualla'nın desenlerinde, gerçek üstü öğeler kullanmıştır. Sanatçının desenleri, Japon tahta baskı ressamı Hokusai'nin eserleriyle konusal olarak benzerlik gösterir. Hokusai (1760- 1849) çağında ''desen delisi ihtiyar'' olarak adlandırılırdı.

[12]MUALLA, Fikret.(1937) *Yeni Adam'dan Desenler: 1936-1937,* Kültür Bakanlığı Yayınlar/ 1447, Yayımlar Daire Başkanlığı, Sanat- Plastik Sanatlar Dizisi/ 27-1. s.58.

Hokusai'yı çağının diğer tahta baskı resim ustalarından ayıran en önemli özellik, fantezisi dünyasının ve kompozisyon duygusu gelişmiş olmasıdır. Sanatçı, Fuji Dağı'nın Yüz Görünüşü adlı eserinde, tek bir konudan değişik pozisyonlar resmetmiştir (Turani, 2010: 315). Fikret Mualla da sokak gezintileri konusunda sayısız eserler vardır. Mualla resimdeki ustalığı, aynı konulu resimleri bıkmadan usanmadan tekrar çizmesiyle kazanmıştır.

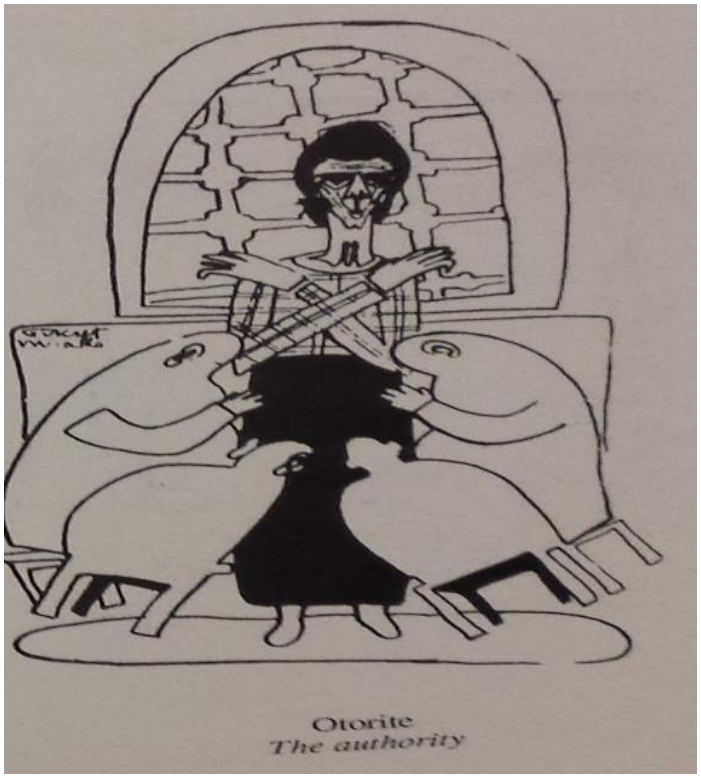

Resim:12 Otorite, Yeni Adam'dan Desenler, Fikret Mualla, 1937.[13]

Metni tanımlamak için resim ve yazının bir araya gelmesi tekniği, Japonya'da yıllar boyu kullanıldı. Fikret Mualla da Yeni Adamdan Desenler dergisinde Japonya'nın geleneksel üslubuna uygun olarak, anlatım ve illüstrasyonu bir araya getirdi. Fikret Mualla'nın resimlerinde de Hokusai'nin fantastik yüzlü kahramanlarına benzeyen yüzler görebiliriz.

[13] *A.g.e.*, s.33.

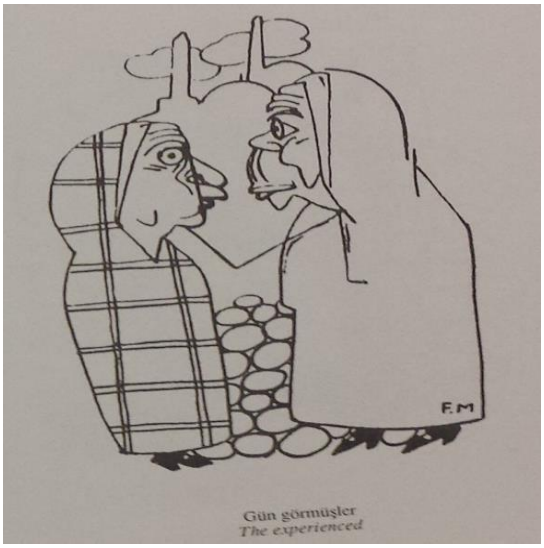

Resim 13: Gün Görmüşler, Yeni Adam'dan Desenler, Fikret Mualla, 1937.[14]

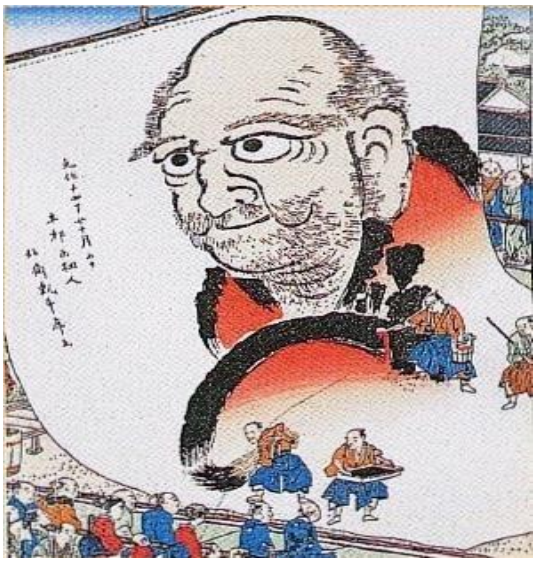

Resim 14: The Great Daruma, Hokusai, 1817.[15]

[14] MUALLA, Fikret.(1937) Yeni Adam'dan Desenler: *1936-1937,* Kültür Bakanlığı Yayınlar/ 1447, Yayımlar Daire Başkanlığı, Snat- Plastik Sanatlar Dizisi/ 27-1.s.25.
[15] WİKİPEDİA (2016) The Great Daruma, Hokusai, 1817 https://en.wikipedia.org/wiki/Hokusai#/media/File:Hokusai_Daruma_1817.png 08.06.2016

SONUÇ

Bu çalışmada Fikret Mualla'nın eserleri ile Japon tahta baskı sanatının ortak özellikleri konu ve teknik açıdan şu şekilde özetlenmiştir; resimde ışık ve gölgelendirmenin olmayışı, figürlerin canlı renkleri ve karikatürize edilmiş yalın biçimleri olması, Batı sanatında alışılmışın dışındaki perspektif anlayışının resmin bir köşesinden diğer köşesine çizilen diyagonal bir çizgi ile oluşturulması ve ufuk çizgisinin resmin altına kaydırılmasıdır. Fikret Mualla'nın resimlerinde de benzer şekilde canlı renkler kullanması, figürleri kontur çizgileri ile sınırlandırması, figürle arka plan nesneleri arasında uzaklık ya da yakınlık belirtecek bir perspektif anlayışını yaratılmaması ve figürlerini gerçeklikten uzak olarak karikatürize etmesi ile sanatçının Japon tahta baskı resim sanatı ile olan teknik benzerliği anlatılmak istenmiştir. Konu bakımından sanatçının, Japon tahta baskı resim ile olan bağlantısı, sanatçının resimlerinde anın durağan görüntüsünden çok, fotoğraf karesi gibi zamanın geçici izlenimlerini resmetmiş olması ve sanatçının figürleri resmin dışına çıkartarak yarım bırakması olarak açıklanmıştır. Japon resimlerinin konusu olan günlük hayatın gelip geçici karelerinin resmedilmesi ile Fikret Mualla'nın resimlerinde dış mekânın günlük manzaralarından konular seçilmesi, sanatçının eserlerinde Japonizm sanatından etkilenmiş olan Steinlen, Van Gogh, Toulouse-Lautrec gibi konularını günlük yaşamdan alarak resimler çizen sanatçıların eserleriyle olan benzerlikler gösterilmeye çalışılmıştır. Fikret Mualla'nın 1921 yılında Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde afiş ve desinatörlük eğitimi ve 1922 yılında Berlin Güzel Sanatlar Akademisin'de resim eğitimi aldıktan sonra, Japonizm akımından etkilenen sanatçıların resimlerinin Avrupa'da popüler olduğu dönemde, 1939-1967 yılları arasında Avrupa'da uzun süre yaşamış olması, sanatçının Avrupalı sanatçılarının esinlendiği akımlardan etkilenebileceği olasılığını güçlendirmektedir. Ayrıca sanatçının, 1936-1937 yıllarında Yeni Adam'dan Desenler dergisinde çizdiği desenlerinden biri olan Asyalı görünümü verdiği bir figür örneklendirilerek, sanatçının Uzakdoğu sanatına olan ilgisi gösterilmeye çalışılmıştır. Son olarak, Fikret Mualla'nın deseni ile 19. yüzyıl Japon resim sanatçısı Hokusai'nin tahta baskı deseni arasındaki görsel benzerlik vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

AKAY, A. ve ÇOLAKOĞLU, L. ve GÜREL, H. N. (2005). Fikret Mualla Retrospektif: 15 Nisan- 31 Temmuz 2005, İstanbul Kültür Sanat Vakfı, İstanbul Modern İktisadi İşletmesi, İstanbul.

BERK, N. ve KOLOĞLU, O.(1971). Fikret Mualla: Hayatı Sanatı Eserleri, Milliyet Yayınları, İstanbul.

FAHR-BECKER, G. (, 2012). Japanese Prints,Taschen, Köln.

FELBİNGER, U. (2005). Henri de Toulouse-Lautrec Hayatı ve Eserleri, Mini Sanat Dizisi, Literatür Yayınları, 2005.

GOMBRİCH, E. H. (29180). Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi, İstanbul.

GÜRÇAĞLAR, A.(2011). ''19. Yüzyılda Batı Resim Sanatına Biçim Veren Kaynaklar: Japon Resim Sanatının Batı'ya Etkisi'', The Art History Journal, http://thearthistoryjournal.blogspot.com.tr/2011/02/japon-resim-sanatnn-batya-etkisi.html 08.06.2016

HİSTORY OF ART NOUVEA (2016), Charles Verneau Posteri, Theophile Alexandre Steinlen, 1896, http://artnouveau.randallbruder.com/ 08.06.2016

KIRAN, H. (2008) Tarihsel Süreç İçersinde Japon Baskı Resim Sanatına Bir Bakış, Gazi Üniversitesi G.S.F., Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı: 2, 147-158, Ankara.

MUALLA, Fikret.(1937) Yeni Adam'dan Desenler: 1936-1937, Kültür Bakanlığı Yayınlar/ 1447, Yayımlar Daire Başkanlığı, Snat- Plastik Sanatlar Dizisi/ 27-1.

SCHLOMBS, A. (2010) Hiroshige 1797-1858: Master of Japanese Ukiyo-e Woodblock Prints, Chazen Museum of Art, Van Vleck Collection of Japanese Prints, University of Wisconsin, Madison, Taschen.

ŞAHİN, H. (2015) ''Japonizm Empresyonist Sanat Akımı Üzerine Etkisi'', İdil Dergisi, Cilt4, Sayı18. http://www.idildergisi.com/makale/pdf/1443517369.pdf. 08.06.2016

TOPUZ, H. (2014) Pariste Bir Türk Ressam: Fikret Mualla'nın Yaşamı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

TURANİ, A. (2010) Dünya Sanat Tarihi. İstanbul, Remzi Kitabevi.

WİKİART (2016) Edgar Degas The Green Dancer, http://www.wikiart.org/en/edgar-degas/the-green-dancer-1879. 08.06.2016

WİKİPEDİA (2016) The Great Daruma, 1817, https://en.wikipedia.org/wiki/Hokusai#/media/File:Hokusai_Daruma_1817.png 08.06.2016

GÖÇ VE KENTLEŞME SÜRECİNDE TÜRK SİNEMASINDA AİLE: "GURBET KUŞLARI" FİLMİ ÖRNEĞİ[1]

Dr. Zeynep Esra ABAY ÇELİK
Viyana Üniversitesi

Özet: Toplumsal değişim sürecinin üç önemli göstergesi göç, sanayileşme ve kentleşme olgusudur. Toplumsal bir kurum olarak aile de, bu toplumsal değişim sürecinden etkilenmiştir. Bu süreçte geleneksel aile, şehir tipi modern aileye dönüşmüştür. Bu yeni aile tipi, şehirde dayanışmacı özelliğini kısmen yitirmiş; aile bireyleri arasındaki bağlar da kısmen zayıflamıştır. Ayrıca geleneksel aile yapısı ve işlevleri de değişime ve dönüşüme uğrayarak, bazı işlevlerini başka kurumlara bırakmıştır. Bu bildiride, Gurbet Kuşları filmi örneğinden hareketle, Türk sinemasında ailenin nasıl temsil edildiği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kentleşme, Aile, Türk Sineması

Family in Turkish Cinema During the Process of Migration and Urbanization: "Gurbet Kuşları" Film Example

Abstract: Three important indicators of social change are migration, industrialization and urbanization. As a social institution, the family was affected by this process of social change. In this process, the traditional family has turned into a (city-type) Modern Family. This new family has lost its solidarity in the city; the connections between family members have also been weakened.

In addition, the traditional family structure and functions have been changed and transformed, also left some its functions to other institutions. This paper will discuss how the family is represented in Turkish cinema based on the example of „Gurbet Kuşları" Film.

Key words: Migration, Urbanization, Family, Turkish Cinema

---

[1] *„Darstellung der türkischen Familie im türkischen Kino nach 1960 im Kontext der Modernisierung" isimli tezden üretilmiştir. : ABAY- ÇELİK, Z. E. (2017). Darstellung der türkischen Familie im türkischen Kino nach 1960 im Kontext der Modernisierung (Modernleşme Bağlamında 1960 Sonrası Türk Sinemasında Aile Temsili), Doktora Tezi, Viyana Üniversitesi, Viyana*

1. GİRİŞ

Sanayileşme, göç ve kentleşme toplumsal değişim sürecinin en önemli üç göstergesidir. Göç hareketlerine bakıldığında, bireysel ve toplumsal gerekçeleri farklı olsada, göç, sanayileşme ve kentleşme birbirini beslemekte ve çekmektedirler. Nitekim köy başlangıçta, farklı sebeplerle (yerleşik köylü halkın ürettiklerinin fazlasını satmak ve ihtiyaçlarını satın almak; şehirdeki dini törenlere katılmak, eğlenmek; düşman istilası ihtimalleri karşısında şehrin sağlam kalelerine sığınmak vb. gibi) şehrin kurulmasına katkı sağlamış olsada, şehrin cazibe haline gelmesi asıl sanayileşmenin etkisiyle olur (Bilgiseven-Kurtkan, 1988:25). Zira sanayi devriminden sonra, sanayi tesisleri ya şehirlerin çevresinde kurulmuş ya da sanayi tesislerinin kurulduğu yerlerde şehirler kurulmuştur. Buna bağlı olarak da, köyün/kırın imkânsızlıkları ve zor şartlarının itmesi; daha iyi imkânları ve şartları olan şehrin de çekmesi ile hızlı bir göç ve kentleşme gerçekleşmiştir/gerçekleşmektedir (Tatlıdil, 1994:385). Böylece adına göç dediğimiz nüfus hareketleri de hızlanmıştır. Kentleşme göçün bir sonucu iken, göç de kentleşmenin bir sebebi olmuştur.

Neden sonuç silsilesi içerisinde bir süreci ifade eden göç, başlarda yalnız coğrafya biliminin ilgi alanına girmiş olsada, ortaya doğurduğu sonuçlar sebebiyle başta sosyoloji olmak üzere disiplinler arası bir araştırma konusu olmuştur (Erkan, 2010:119). Bu manada her ne kadar göç "yatay, coğrafik, mekânsal ya da bölgesel hareketlilik" olarak tanımlansada, sonuçları itibariyle (sosyal farklılaşmaya, sosyal tabakalaşmaya, kültürel yayılmaya vb. gibi) bir sosyal süreç vurgusu üzerinden de tanımlanmaktadır (Schäfers, 2001:432). Bu sosyal sürecin, toplumsal değişim ve dönüşüme doğrudan ve dolaylı olarak etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Zira birbirini besleyen sanayileşme, göç ve kentleşme sonuçları itibariyle, ortaya yeni bir kavram daha doğurur: "Kentlileşme". Kavramsal olarak, kentleşme ile karıştırılsada, kentlileşme, "kentleşme sonucundaki toplumsal değişmenin, insanların davranışları ile ilişkilerinde, değer yargılarında, maddi ve manevi yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci" olarak tanımlanmaktadır (TÜBA, 2011:702). Bu manada bu sosyal sürecin sonucunda, ailelerin şehre "daha iyi bir yaşam bulma umuduyla" (TÜBA, 2011:502) göç etmesi, aile üyelerinin kentlileşme sürecini ve dolayısıyla da, ailenin kent hayatındaki geçireceği/geçirdiği değişim ve dönüşüm sürecini ifade etmektedir.

Türkiye´de, köyden şehre olan nüfus hareketliliğinin 1950´lerde başladığı ve 1960´lardan sonra daha gözle görünür halde hızlandığı gözükmektedir (Özer, 2013:275). Ailedeki değişim ve dönüşümünde, buna bağlı olarak 1960´lardan sonra hissedilir olmaya başladığı ve bunun da Türk Sinemasında paralel şekilde konu edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Zira bir kitle iletişim aracı olarak sinemanın, içinde

bulunduğu döneme ait normları, değerleri, davranış modellerini vs. beyaz perdeye yansıtması beklenir (Burkart, 2002:383-385). Bu beklentiye uygun olarak, göç, kentleşme, kentlileşme gibi olguların, dönemin filmlerinde toplumsal gerçeklik akımının da tesiriyle, Türk sinemasında bir sosyal gerçeklik olarak konu edildiğini söylemek mümkündür.

2. GÖÇ VE KENTLEŞME SÜRECİNDE AİLE YAPISINDA DEĞİŞİM

Aile kavramını tanımlama konusunda iki temel yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlardan birincisine göre aile; toplum için gerekli bir kurum olarak görülür ve cinselliğin kontrol altına alınması, neslin devamı, çocukların yetiştirilmesi vb. pek çok işlevi yerine getirmek suretiyle varlığını devam ettiren bir olgudur. İkinci yaklaşıma göre ise aile; daha biyolojik temellidir. Aile, bir araya gelerek üreyen çiftlerin oluşturduğu bir birlik, bir gruptur (Sarı, 2016: 23-24). Bu bağlamda Ailenin tanımına bakıldığında "kurum", "grup ve birlik" kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun sebebi, Makro sosyolojik yaklaşıma göre ailenin "sosyal bir kurum" olarak görülmesi; mikro sosyolojik yaklaşıma göre ise ailenin "özel bir grup" olarak kabul edilmesidir (Nave-Herz,1993:12).Bu iki yaklaşımdan, makro sosyolojik yaklaşımın daha baskın olduğu ve bilimsel tartışmalarda ailenin daha çok bir sosyal kurum olarak tanımlandığı görülmektedir (Niederbacher ve Zimmermann, 2011:72).

Bu toplumsal değişim süreciyle birlikte Aile, "geniş aile" yapısından, "çekirdek aile" yapısına doğru dönüşmeye başlamıştır. Geniş aile yapısında, anne, baba ve çocukların dışında birkaç kuşak aynı hanede birlikte yaşamakta ve ailenin en yaşlı üyesi aile reisi olarak kabul edilmektedir. Ailenin varlığı kişilerden önce gelirken, kişilerin davranışları grubun kontrolü altındadır. Bu sebeple aile içi dayanışma ve akrabalık bağları güçlüdür. Genellikle tarım toplumlarında görülen bir aile türüdür (Bozkurt, 2005:262 ve Leslie, 1973:34). Çekirdek aile ise, sanayileşme, göç, kentleşme sürecini kapsayan, modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı var sayılan bir aile türdür. Bu değişim sürecine bağlı olarak, günümüzde çekirdek aile sayıları ve oranları da belirgin biçimde artmaktadır. Çekirdek modern aile, anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşur. Çocuklar belli bir yaşa gelince evden ayrılırlar. Genellikle karıkoca her ikisi de ücretli bir işte çalışmaktadırlar (Yıldırım, 2013:74-77). Ayrıca karı koca genel olarak ayrı iş ortamlarında çalışırken çocukların bakımı ve eğitimi de bir başka kişi ya da kurumlara (okullara-kreşlere) bırakılmaktadır. Kırsal aile tipinde evin reisi genellikle erkek olup evin geçiminden erkek sorumlu iken, şehir hayatında eşitlikçi bir anlayış ile evin geçiminden eşler ortaklaşa sorumludurlar (SEKAM, 2011:9)

Toplumsal bir kurum olarak ailenin bu değişim süreçlerinden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Böylece aile kurumu, geleneksel büyük aile formundan çıkıp, şehirde genellikle çekirdek aile özelliklerini göstermektedir. Sahip olduğu tarıma dayalı büyük aileden kopup şehre gelip yerleşen köy tipi kırsal ailenin, şehirde değerleri, rolleri ve anlam dünyası köklü biçimde değişime uğramaya başlar (Goody, 2004:158). Zira göçle gelenler, şehir hayatına adapte oldukça, dayanışmacı özelliğe sahip olan geleneksel ailenin fonksiyonlarının bir kısmı başka kurumlara devredilirken, şehirde artık şehre özgü, eşitlikçi, tüketici, eğitimli, büyük ölçüde dönüşmüş modern, şehir tipi bir aile ortaya çıkmaktadır (Türkdoğan, 1991:30-36). Boşanma oranlarındaki artışlar, anlaşmalı beraberlikler, doğum oranlarındaki düşüş vb. göstergeler ise kentleşme sürecinde, büyük ölçüde şehirleşme sürecinin sonuçları olarak görülmektedir (Goody, 2004:167).

Elbette buna mukabil olarak, ailenin işlevleri de bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Ailenin işlevleri literatürde farklı farklı başlıklar altında tanımlansa da, tanımlamaların genel ve temel olarak dört-beş madde üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bunları beş temel başlık altında toplayacak olursak (Abay-Çelik, 2017: 132-136): Neslin devamı işlevi, Duygusal/Psikolojik destek ve Sevgi işlevi, Toplumsallaştırma/Eğitim işlevi, Ekonomik işlevi ve Ailenin Boş zamanları değerlendirme (eğlendirme ve dinlendirme) işlevi olarak özetleyerek saymamız mümkündür. Anlaşılmaktadır ki, bu değişim sürecinde bazı işlevler başka kurumlara devrolurken ya da kimi işlevler başka kurumlarla paylaşılabilecekken, ailenin bir kısım işlevlerini (Neslin devamı işlevi, sevgi işlevi vb. gibi) yerine getirecek başka bir kurum da yoktur. Bu durum, aile kurumunun önemine işaret edeceği gibi, toplumsal yapı için de gerekliğinin bir göstergesidir.

Nitekim toplumların var olabilmeleri ya da varlıklarını devam ettirebilmeleri için bazı temel dayanaklara ihtiyacı vardır. Bu temel dayanaklar olmazsa ya da bu temel dayanaklar işlevlerini yerine getirememeye başlarsa toplumsal çözülme başlar ve toplum varlığını sürdüremez. Sonuçta toplumsal kurumlar toplumların dayandığı temellerdir. Bu temellerin başında da aile kurumu gelmektedir (Gestrich, 1999:1-3 ve TÜBA, 2011:1146). Murdock ailenin işlevlerini sırasıyla cinsel ihtiyacın giderilmesi, ekonomik, üreme ve eğitim olarak 4 temel üzerine oturturken; birinci ve üçüncü işlevlerin yerine getirilmemesi halinde toplum soyunun tükeneceğine, ikincisinin eksikliğinde hayatin kendisinin duracağına, dördüncüsünün işlev eksiliğinde ise kültürün sonunun geleceğini ön görmektedir. (Murdock, 1968:45). Post Modern döneme ait daha güncel bir yaklaşım olarak Burkart ise, ailenin ekonomik, politik, hukuki işlevlerini tamamen kaybettiğini, diğerlerinin kaldığını ama şekil değiştirerek devam ettiğini söylemektedir (Burkart, 2008:144-146). Gestrich´in vurguladığı gibi,

ailenin sosyal tarihinin, sosyal tarihin önemli bir parçası olduğunu söylemek mümkündür (Gestrich,1999:1). Nitekim toplumsal bir kurum olarak toplumun temelini teşkil eden aile, bu toplumsal değişim sürecinden etkilenmiştir ve etkilenmeye devam etmektedir.

Bu değişim süreci elbette kısmen de olsa ailenin geleceğine ilişkin bazı endişeleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, her ne kadar geleneksel aile yapısı ve işlevleri değişime ve dönüşüme uğrayıp bazı işlevlerini başka kurumlara bırakacak olsa da ailenin bir kısım fonksiyonlarını yerine getirecek başka kurum gözükmemektedir. Bu manada aile kurumunun devamı konusunda endişeye mahal verecek bir durum ve sonuç gözükmemektedir.

3. GÖÇ VE KENTLEŞME SÜRECİNDE DEĞİŞEN TÜRK AİLESİ

Türkiye'nin sosyokültürel yapısının değişimine ve dönüşümüne etki eden sanayileşme, kentleşme ve nüfus hareketleri, 1950'li ve 1960'lı yıllarda başlayıp günümüze kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Nitekim TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerinden yararlanarak İnan Özer'in tablolaştırdığı veriler üzerinden, yıllara göre Türkiye'nin nüfus artışını ve köy ve şehirde yaşayanların toplam nüfus içindeki değişim oranlarına baktığımızda (Özer, 2013:275); göçün 1950´lerde başladığı ve 1960´lardan sonra daha gözle görünür halde hızlandığı gözükmektedir. Bu süreç kentleşmenin hızını da doğrudan etkilemiş ve bu hızlı kentleşme süreci beraberinde etkisi bugün bile hissedilen bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Nitekim şehre gelen göçmenler, şehirde kurulu bir düzen ile karşılaşmamışlardır. Öncelikle barınma sorununun çözümü için devletin ya da başka bir şahsın arazisine "gece kondu" diye kavramlaşan, derme çatma binalar yaptıkları görülmüştür. Bu durum daha sonraki yıllarda, şehirlerde karşımıza "gecekondu sorunu" olarak çıkmıştır (Erkan, 2010:127). Buradan da bir "gecekondu" kültürü ve bir "gecekondu aile" modeli doğmuştur. Sonuç olarak diyebiliriz ki, " kentleşme ile birlikte, toplumsal yapıyı oluşturan bütün faktörler değişmektedir. İnsanların yaşam alanlarının değişmesi, yaşam biçimlerini de değiştirmektedir. Yaşam biçimlerinin değişmesi; aile yapısının, kültürel değerlerin, siyasi davranış biçiminin vs. değişmesidir"(Erkan, 2010:224).

Bu bağlamda, Türkiye'nin iç göçü, sanayileşmesi ve şehirleşmesi süreçleri ve ülke dışına verdiği göç hareketleri ile farklı aile formları oluşmuştur/oluşmaktadır. Geleneksel büyük Türk ailesi, büyük ölçüde çekirdek aileye dönüşmüştür. Ancak Türkiye'de bu modernleşme sürecinde değişen Türk ailesi batı tipi bir çekirdek aile değildir. Bu durumu, "Türk tipi çekirdek aile" olarak isimlendirebiliriz. Bu manada Türkiye'nin değişim ve dönüşüm trendine ve kendi sosyokültürel ve sosyoekonomik yapısına göre bazı aile sınıflamaları da yapılmaktadır (Türkdoğan, 2015:602).

Gelenekselden moderne geçmeye çalışan "geçiş aile" modeli; geçiş aile modelinin versiyonları olarak kabul edebileceğimiz, şehre yeni gelip şehirde gecekondularda yaşayanların oluşturduğu "gecekondu aile" modeli; dul erkekle, dul kadının evlenerek önceki eşlerinden olan çocukları da yanlarına alarak oluşturdukları "tay geldi(denk geldi)" aile modeli; karşılıklı iki ailenin, evlenecek yaşta hem kızı hem de oğlu olan iki ailenin, karşılıklı olarak (takas ederek) çocuklarını evlendirmelerine "berdel aile" modeli denmektedir. Ayrıca ailenin yerleşim yerine göre köy ailesi, kasaba ailesi ve kent ailesi diye modellendirildiği de görülmektedir. Ölüm ya da ayrılık sebebiyle oluşan aileye de "dağılmış (parçalanmış)aile" modeli denilmektedir (Kabaklı-Çimen, 2008: 28-34).

Geleneksel Türk ailesinde, genel olarak geniş-büyük aile yapısına sahip olup, kasaba ve şehirlerde farklılıklar olsa da akrabalık dayanışması esastır. Aile reisi babadır; ortak bütçeyi baba yönetir ve ailede, aile içi disiplin mevcuttur. Çocuklar hangi yaşta olurlarsa olsunlar ailenin koruması altındadırlar. Çocuklar da aile büyüklerine karşı mutlak itaat içindedirler. Aile menfaatleri her zaman bireysel çıkarların önündedir. Sosyalleşme ve değer aktarımı genellikle aile içinde gerçekleşmektedir. Yine geleneksel Türk ailesinin günümüz Türkiye'sine yansıyan evlilik hususundaki tutumuna gelince; evlenecek olan gençlerin eşleri genellikle ebeveyn tarafından belirlenir. Bu kurala uyulmadığı zaman kaçma-kaçışma şeklinde de evlilikler gerçekleşebilir. Yakın akraba evliliği sık görülen bir evlilik türüdür. Erken yaşlarda evlilik esastır. Kız çocukları daha da erken evlendirilir. Başlık parası gelenek gereği vardır. Geleneksel değerler, evlilik öncesi iletişimi sınırlar. Evlilik dışı ilişkiye geleneksel değerler müsaade etmez. Aile içi sorunların çözümünde boşanma çözüm yolu değildir. Boşanma vardır ama çok sınırlı sebeplere bağlıdır. Az da olsa çok eşlilik görülmektedir (İlbars, 1991:540-544).

Toplumsal değişim sürecinde ise Türkiye´de ailede ilk göze çarpan değişim, ailenin sayısal görünümündedir. Büyük-geniş ailenin yerini çekirdek aile almaya başlar. Bu bağlamda Türkiye'de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2006 yılında yapmış olduğu Türkiye'de Aile yapısı araştırması verilerine göre, ülke genelinde hanelerin %73'ü çekirdek ailelerden %15'i geniş ailelerden, %13'ü ise dağılmış ailelerden oluşmaktadır. Ayrıca Türkiye'de evlenme yaşının giderek arttığı da bilinmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2006 verilerine göre Türkiye'de evliliklerin %20'si 18 yaşından önce, yarıdan fazlasının(%59) ise 18-24 yaşları arasında gerçekleşmektedir. Türkiye'de 18-24 yaş arası evlilikler daha yaygın olmakla birlikte kadınlar arasında 18 yaşından önce evlenenlerin oranının(%31), erkeklerde ise (%7) olarak tespit edilmiştir (ASPB, 2006:210). Yine Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının 2011 yılı Türkiye'de Aile Yapısı Araştırmasına göre ilk evliliklerini 18

yaşından önce yapanların oranı %17'dir. Kadınlar arasında ise ilk evliliklerini 18 yaşından önce yapanların oranı ise %28'dir. Görüldüğü gibi 5 yılda hem genelde hem de kadınlarda 18 yaşından önce ilk evliliklerini yapanların oranı 3 puan düşerek evlenme yaşının yükseldiği anlaşılmaktadır (ASPB, 2011:56). Ayrıca bir yandan nüfus planlamasına yönelik uygulanan politikalar bir yandan da şehirleşmenin etkisi ile oluşan çekirdek ailede-hanede yaşayan birey sayısında azalmalar olmuştur (TÜİK, 2007:7). Bu durum aynı zamanda ailede çocuk sayısının azalması anlamına da geldiğinden aile çocuk sayısı açısından da değişime uğramaktadır.

Bunlara ek olarak, aile üyeleri arasında kontrol sisteminin azalmış olduğu veya ortadan kalktığı; anomi ve sosyal sapmaların çoğaldığı; intihar olaylarının arttığı; daha önce aile tarafından üstlenilen işlevlerin azaldığı veya başka kurumlara bırakıldığı; ailenin bir üretim birliğinden çıkarak, bir tüketim birliğine dönüştüğü; kadının toplumdaki statüsünün de değiştiği ve eşitlikçi bir söylemin gelişmesi; boşanma oranlarının artması gibi, ailenin değişimini ifade eden göstergeler de mevcuttur (Aslantürk ve Amman, 2009:304).

Bütün bunlara ilaveten şu noktayı vurgulamak gerekir ki, modernleşme sürecinde oluşan çekirdek aileye bakıldığında, ailenin anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluştuğu ve çocukların da genellikle 18 yaşından sonra ayrı evlerde yaşadığı görülmektedir. Bu durumu bir şablon gibi ele alıp her toplumsal yapıya uyarlamak doğru olmaz. "Türk tipi çekirdek aile" de her ne kadar, aile anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşsa da, hatta mekânsal olarak ayrı yerlerde yaşasalar da aile içi ilişkiler, hatta ekonomik ilişkiler genellikle geleneksel büyük aile formunu yansıtmaktadır (Ataca, 2009:166). Çünkü Türkiye'de değişmekte olan aile yapısal olarak çekirdek aile görünümünde olsa da işlevsel olarak geniş aile gibi iş görmektedir (Çağan, 2013:89-90). Bunun için de değişime uğrayan aileye "Türk tipi çekirdek aile" olarak isim vermenin daha doğru olacağı düşünülmektedir.

4. YÖNTEM

Ryan ve Lenos, filmleri, yaşamdan izler taşıyan rüyalara benzeterek, film öykülerinin insanların yaşam öyküleri olduğuna değinmektedir. Bu manada da, filmlerin gündelik duyguları, dürtüleri, kararları ve eylemleri ele alındığı ifade edilmektedir (Ryan ve Lenos, 2014:207). Öte yandan ise filmlerin, çekildiği dönemden izler taşıdığı ve dolayısıyla da yapıldığı dönemin toplumsal koşullarını nasıl ele alındığının bir "tarihsel eleştiri" olarak çözümlenebileceği söylenmektedir (Ryan ve Lenos, 2014:187). Bu noktalardan hareketle,1950´lerden başlayıp, 1960´larda daha görünür olmaya başlayan göç ve kentleşme sürecinde değişime uğrayan Türk ailesinin, Türk

sinemasında nasıl ele alındığı, film analizi ve içerik çözümleme teknikleri kullanılarak incelenecektir.

Bu bağlamda, 1. Altın Portakal film yarışmasında en iyi film ve en iyi yönetmen ödülü alan, Maraşlı bir ailenin göç hikâyesini konu alan 1964 yapımı Gurbet Kuşları, "Göç", "Kentleşme" " Kentlileşme" konularını işleyerek, dönemin toplumsal koşullarını ekrana yansıttığı için araştırma kapsamında örnek film olarak seçilmiştir. Bu vesile ile Türk sinemasının, "Göç ve kentleşme sürecindeki aileyi nasıl temsil ettiği, belli başlı temel göstergeler üzerinden incelenecektir:

- Ailenin yapı
- Ailenin reisi
- Aile içi birliktelik, dayanışma
- Ailenin işlevleri

5. FİLM ANALİZİ

5.1. Aile Yapısı

Tahir ve Hatice´nin, Selim, Murat, Kemal, Fatma ve göç etmeden önce kaybettikleri kız çocukları ile birlikte 5 çocuğu bulunmaktadır. Hayatta olan 4 çocuk da 18 yas üstü, bekâr ve aileleri ile birlikte yaşamaktadır. Aile nüfusu anne baba ve çocuklardan oluştuğu için yapısal olarak çekirdek ailedir ama işlevsel olarak geleneksel aile gibidir. Aile bütçesi birdir; bütçe yönetimi ise babaya aittir. Evin annesi, geleneksel aile yapısında olduğu gibi, sadece ev içi işlerden sorumluyken, ailenin babası evin geçiminden sorumlu kişidir. Evin kızı annesine ev işlerinde yardım ederken, evin oğullarından Selim ve Murat´ın çalışarak ev bütçesine destek olduğu görülmektedir. Yalnız evin küçük oğlu Kemal'in, abileri gibi „ekonomik iş gücü" olarak tanımlanmadığı, bunun yerine üniversite tahsili alabilmesi için babası tarafından maddi ve manevi olarak desteklendiği görülmektedir. Fakat bu durumun abisi Murat tarafından yadırganması ve eleştirilmesi, aslında çocuğun, geleneksel aile yapısı içerisinde iş gücü olarak tanımlandığını göstermektedir. Bu bağlamda bu duruma destek, takdir ve eleştiri, yadırganma şeklinde iki farklı yaklaşımın olması, ailedeki değişim ve dönüşümün başladığını gösterdiği gibi, ailenin de tipik bir "geçiş ailesi" özelliği taşıdığını göstermektedir.

5.2. Aile Reisi

Ailede, para ortak bütçede toplanmakta ve kontrolü de tek elden evin babası tarafından yapılmaktadır. Ailenin geçimi, korunması, refahı ile ilgili konularda ise, ailenin babası kendisini sorumluluk sahibi olarak konumlandırmaktadır. Ayrıca, Tahir´in son sözü söyleme mercii olarak kendisini tanımlaması, aile bireylerinden de

buna karşı itaat beklemesi (örneğin Fatma ve Kemal ile ilgili hususlarda abilerini kesin ve kararlı bir dille karar sürecine karıştırmaması) ve buna karşın aile bireylerin de babanın son sözünü çiğnememesi, ailede, geleneksel aile yapısındaki „baba otoritesinin" hakim olduğunu göstermektedir. Bütün bu noktalardan hareketle geleneksel aile formundaki gibi aile reisinin evin babası Tahir olduğu anlaşılmaktadır.

5.3. Aile İçi Birliktelik, Dayanışma

Aile içi dayanışmaya ve birlikteliğe bakacak olduğumuzda ise; İstanbul'a göç ile başlayan süreçte, her şeyin el birliği ile birlikte yapıldığı, sıkıntılı süreçten dayanışma içinde birlikte çıkılmaya çalışıldığı, her yere birlikte gidilip gelindiği, yemek sofrasına bile birlikte oturulduğu bir „birlik" manzarası vardır. Fakat sonrasında kentlileşme sürecinde ailenin kendine has olan bu geleneksel ahenk ve dayanışmasının bozulmaya başladığı görülür. Zira ailenin eskisi gibi birlikte hareket etmediği, eskisi gibi çok fazla bir araya gelip bir masa etrafında toplanıp çözüm için birlikte düşünmedikleri, konuşmadıkları; düzenli olarak oturdukları akşam sofrasına bile birlikte oturmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca ailenin alışılmış geleneksel yapısının dışında, kişilerin öncelikli olarak kendi bireysel hayatları üzerinden plan yapmaya başladığı (Selim´in Almanya´ya çalışmak için gitmek istemesi, Murat'ın Naciye ile yeni bir hayat kurmak için uzak, başka bir yere gitmek istemesi, Fatma'nın da Orhan´a kaçmak istemesi) görülmektedir. Bu manada 1960´dan sonra kentleşme ile görünür hale gelen ailedeki değişim sürecinin burada da hissedilir olduğunu söyleyebiliriz. Fakat öte yandan, anne-babanın yaklaşımlarında, sahiplenici, himaye edici „biz" tutumu devam etmektedir. Zira zaten, Hurdacı Tahir´i İstanbul'a getiren ("daha iyi bir yaşam bulma umudu") ve sonrasında da tekrar Maraş'a döndüren kararın merkezinde "Aile" vurgusu vardır. Nitekim Fatma'nın intiharı adeta aileye sosyal bir ders olmuş ve aileyi tekrar bir araya getirerek, ailedeki „biz" ruhunu hatırlatmıştır. Genel anlamda bakıldığında, kentlileşme sürecinde, aile bireylerinin tutum, davranış ve değer yargılarında, maddi ve manevi yaşam biçimlerinde değişiklikler olmaya başladığı ve bu değişikliğin de bilhassa ailenin genç bireyleri üzerinde daha hissedilir olduğu gözlenmektedir. Bu durum da Ailenin bir geçiş ailesi özelliği taşıdığını göstermektedir.

5.4. Ailenin İşlevleri

Ailenin işlevlerindeki değişime baktığımızda ise; geleneksel yapıda üretim-tüketim birimi olan ailenin modernleşme bağlamında tüketim merkezi haline dönüşmekte olduğu gözlenmektedir. Selim ve Murat'ın „ ekonomik iş gücü" olarak tanımlanmasına karşın, Kemal´in iş gücüne dâhil edilmeyip okutulması, yine ailenin ekonomik işlevlerindeki değişimine işarete etmektedir.

Öte yandan ailenin sosyalleşme/eğitim işlevin de bir değişime girdiği gözlenmektedir. Nitekim Selim ve Murat, baba yanında ustalık öğrenerek meslek edinmişken; Kemal´in üniversitede eğitim alması, bu işlevin kısmen eğitim kurumlarına devredilmeye başlandığına bir işarettir. Ayrıca filmde, ailenin bos zaman geçirme-eğlendirme işlevinin ise, bu değişim süreciyle birlikte başka kurumlara devrolduğu, filmdeki sinema, kafe, meyhane vb. gibi yerlerin varlığı ile temsil edilmiştir.

Ailenin, neslin devamı ile, duygusal/psikolojik destek ve sevgi işlevlerinde, herhangi bir değişiklik olmadığı ve geleneksel değerlere (himaye kültürüne) göre bu işlevlerin sürdürüldüğü de anlaşılmaktadır.

6. SONUÇ

Sanayi devrimi ile şehirler cazibe merkezi haline gelmiş, bu durum göçün başlamasını tetiklemiş ve bunun sonucunda da metropol şehirler oluşmuştur. Bu manada kentleşme göçün bir sonucu iken, göç de kentleşmenin bir sebebi olmuştur. Bu süreç toplumsal yapıda bir değişim ve dönüşüme neden olurken, toplumun en temel kurumlarından aile de bu süreçten etkilenmiş ve ailenin yapısı ve işlevleri bir değişim, dönüşüm sürecine girmiştir.

1950´ler başlayan, 1960´larda görünür olan göç, filmde de gerekçelendirildiği gibi „daha iyi bir yaşam bulma“ arzusu üzerine oturan, o döneme ait toplumsal bir gerçektir. Bu anlamda göç, kentleşme ve uyum sorunlarının işlendiği bu filmin, içinde bulunduğu dönemden izler taşıdığı gözükmektedir. Filmde ailenin, şehirde kurulu bir düzen üzerine gelmemeleri, şehirde herhangi bir tanıdık akraba hemşehrinin olmamaları, dönemin tarihsel gerçekliğine uygun olarak göçün henüz başladığını gösterdiği gibi; ailenin "daha iyi bir yaşam umuduyla" göç etmeleri ve geldikleri şehirde "zengin olma umuduyla" yaşadıkları zorluklara karşı istikrarlı şekilde direnç göstermeleri, sorularını da kendi çekirdek ailesinde çözmeye çalışarak bilhassa geride bıraktıkları ailelerine sıkıntılarını duyurmak istememeleri, kırsaldan göçe gelen ailelerin anlam dünyasının, zamana uygun şekilde tanımlandığını göstermektedir. Buna ek olarak, ailenin neslin devamı ve duygusal/psikolojik destek ve sevgi işlevleri dışında diğer işlevlerinin bir değişim ve dönüşüme uğramaya başladığı, yine dönemsel çelişkilere atıf yapılarak tarihsel gerçekliği içerisinde ekrana taşımıştır. Ayrıca ailenin sayısal olarak küçülmesi, 18 yas üstü evlenmemiş aile üyelerinin ailesiyle birlikte yaşaması, ortak bütçenin varlığı ve bütçe dâhil bütün son kararların ailenin reisi olan babaya ait olması, ailenin, yapısal olarak çekirdek aile gibi gözükse de, dönemin şartlarına paralel olarak işlevsel olarak geleneksel aile formunda temsil edildiğini göstermektedir. Fakat öte yandan, Kemal´in üniversitede tanıştığı Ayla ile ailesiyle hiçbir paylaşımda bulunmadan evlilik kararı alması ve kendi başına

nişanlanması, sonrasında ise Ayla'yı "nişanlısı" olarak ailesi ile tanıştırması ve ailenin de bunu hiçbir şekilde yadırgamaması, Türk aile kültürü açısından -özellikle o dönem içerisinde- rastlanması pek muhtemel bir durum değildir. Bu durum filmde, toplumsal değişim ve dönüşüm süreciyle başlayan „bireysel özgürlük/tercih" kapsamında yansıtılsa da, „modern" olarak tanımlanacak günümüz Türk ailesinde bile yadırganabilecek bir durumdur. Nitekim gençler tercihlerinde daha özgür olsalar da, Türk aile yapısı içerisinde, böyle bir kararın alınmadan önce aile büyüklerine usulen sorulması, danışılması ve sembolik de olsa rıza/onay alınması beklenir. Onun için bu temsilin bu manada bilhassa o dönemin genellemesinden çok uzak olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, genel anlamda bakıldığında, Gurbet Kuşları filmi, göç, kentleşme sürecindeki değişen aileyi, dönemin kendi tarihsel gerçekliği içerisinde temsil etmiştir. Bu manada, temsil edilen Maraşlı aile, yapısal olarak çekirdek aile iken, aile içi ilişkiler bağlamında incelendiğinde, fonksiyonel anlamda Geniş-Geleneksel aile hükmündedir. Bu aile tipi o döneme özgü „Geçiş Ailesi" olarak nitelendirilirken, bu değişim ve dönüşüm ile birlikte Türk ailesinin, Geniş-Geleneksel aileden farklı olarak kendine özgü „Türk Tipi Çekirdek" aileye dönüşmeye başladığının göstergesidir.

7. KAYNAKÇA

- ABAY- ÇELİK, Z. E. (2017). Darstellung der türkischen Familie im türkischen Kino nach 1960 im Kontext der Modernisierung (Modernleşme Bağlamında 1960 Sonrası Türk Sinemasında Aile Temsili), Doktora Tezi, Viyana Üniversitesi, Viyana
-ASLANTÜRK, Z. VE AMMAN, M.T. (2009). Sosyoloji, Çamlıca Yayınları, İstanbul
-ASPB (2006). Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını, Ankara
-ASPB (2011). Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayını, Ankara
-ATACA, B. (2013). "Türk Aile Yapısı ve İşleyişi", s.166, (Ed.) BEKMAN. S. ve AKSU-KOÇ, A., İnsan Gelişimi , Aile ve Kültür: Farklı Bakış Açıları, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul
-BİLGİSEVEN-KURTKAN, A. (1988). Köy Sosyolojisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988

-BOZKURT, V. (2005). Değişen Dünyada Sosyoloji, Aktüel Yayınları, İstanbul
-BURKART, G. (2008). Familiensoziologie. UVK Verlagsgesellschaft. Konstanz
-BURKART, R. (2002). Kommunikationswissenschaft, Böhlau Verlag, Wien u. a.
-ÇAĞAN, K. (2013). "Ailenin işlevleri", s. 89-90, (Ed.) CANATAN, K. ve YILDIRIM, E., Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul
-ERKAN, R. (2010). Kentleşme ve Sosyal Değişme, Bilim Adamı Yayınları, Ankara
-GESTRICH, A. (1999). Geschichte Der Familie im 19. Und 20. Jahrhundert, Oldenbourg, München
-GOODY, J. (2004): Avrupa'da Aile, (Çev.) ARISOY, Serpil A., Literatür Yayıncılık, İstanbul
-İLBARS, Z. (1991). "Aile ve Gelenek (Türk Ailesinin Geleneksel Yapısı)", S.540-544, Türk Aile Ansiklopedisi, T.C. Başbakanlık Aile Kurumu Yayını, Ankara
-KABAKLI- ÇİMEN, L. (2008). Türk Töresinde Kadın ve Aile, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
-LESLIE, G. R. (1973). The Family in Social Context, Oxford University Press, New York
-MURDOCK, G. P. (1968). "The Universality of the Nuclear Family" s. 45, (Ed.) BELL, N. W. ve VOGEL, E. F., A Modern Introduction to The Family, The Free Press, New York
-NAVE-HERZ, R. (1993). "Familie-Jugend-Alter" s.12, (Ed.) KORTE, H. ve SCHÄFERS, B., Einführung in Spezielle Soziologien. Leske+Bundrich, Opladen
-NIEDERBACHER A. ve ZIMMERMANN P. (2011). Grundwissen Sozialisation, VS Verlag, Wiesbaden
-ÖZER, İ. (2013). "Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme" S. 275, (Ed.) ZİNCİRKIRAN, M., Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Dora Yayını, Bursa
-RYAN, M. ve LENOS, M. (2014). Film Çözümlemelerine Giriş, (Çev.) SUNA, E. S., DeKi Yayınları, Ankara
-SARI, Ö. (2016). "Aile Kurumu ve Ailenin Tanımı" s. 23-24, (Ed.) AYDIN, M., Sistematik Aile Sosyolojisi, Çizgi Kitabevi, Konya
-SCHÄFERS, B.(2001). Grundbegriffe der Soziologie, Leske+Bundrich, Opladen
-SEKAM (2011). Türkiye'de Aile, Sekam Yayınları, İstanbul
-TATLIDİL, E. (1994). Kentleşme ve Gecekondu, Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir
-TÜBA (2011). Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara

-YILDIRIM, E. (2013). “Aile ve Evlilik Türleri” s. 74-77, (Ed.) CANATAN, K. ve -YILDIRIM. E., Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap, İstanbul
-TÜİK (2007). 1923-2006 İstatistik Göstergeler, Türk İstatistik Kurumu, Ankara
-TÜRKDOĞAN, O. (1991). “Aile Sosyolojisi Modeli” S. 30-36, Türk Aile Ansiklopedisi, T.C. Başbakanlık Aile Kurumu Yayını, Ankara
-TÜRKDOĞAN, O. (2015). Türk Toplum Yapısı, Çizgi Yayınevi, İstanbul

METROPOLLERDE YAŞAYAN YAŞLI BİREYLERDE GÖRÜLEN DEPRESYONUN SOSYOKÜLTÜREL ÖRÜNTÜLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Gözde Dalan POLAT
Yeditepe Üniversitesi

Özet: Bu araştırmada metropollerde, kendi evlerinde yaşayan yaşlı bireylerde görülen depresyonun sosyokültürel nedenleri ele alınarak analiz edilmiştir. 2016-2018 yılları arasında İstanbul (Fındıklı-İçerenköy Mah.), İzmir (Balçova-Çetin Emeç Mah.), Gaziantep (Karşıyaka, Eydi Baba Mah.) şehirlerinde çeşitli aralıklarla katılımlı gözlem yapılmıştır. 65 yaş ve üstü dokuz kadın ve yedi erkekle birebir yüz yüze derinlemesine mülakatlar ve aynı zamanda grup görüşmelerinde bulunulmuştur. Bu görüşmeler sonucunda yaşlı bireyler yaşamış oldukları depresyonu, şehirlerin hızla değişen mekânsal (kentsel dönüşüm, rezidanslar) yapısına bağlamış ve bu değişen mekânsal yapıların sosyal ilişkilere olan etkisi üzerinde durmuşlardır. Mekansal yapıların, sokak-mahalle kültürünü yok ederek; komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerini derinden etkilediğini söylemişlerdir. Hızla değişen ve dönüşen bu mekanlarda kendilerinin görülmediğini (invisible) ya da görülmek istenmediklerini düşünmektedirler. "Biz yokuz ki" cümlesini kurmuş ve kentlerin onları unuttuğundan bahsetmişlerdir. Görüşmeler sırasında balkon ve bahçeleri olan evlerden sıklıkla bahsederek geçmişte yaşamış oldukları mekanları (balkon, bahçe, sokak ve mahalle) özlemle anmışlardır. Elde edilen bulgular, Dünya Sağlık Örgütü'nün "sağlık" tanımından yola çıkılarak Simmel'in "yabancı" ve Durkheim'ın "anomi" kavramları ile Engels'in "sosyal ağlar"ın çözülmesi ile ilgili yapmış olduğu yorumlarından yararlanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekansal Dönüşüm, Depresyon, Yaşlılık, Sosyal Ağlar

The Socio-Cultural Patterns of Depression Among Seniors Residing in Metropolitan Cities

Abstract: In this research, the socio-cultural causes of depression among seniors who are residing in metropolitan cities and living on their own are analyzed. Participant observation was conducted in several periods between 2016-2018 in İstanbul (Fındıklı-İçerenköy Mah.), İzmir (Balçova-Çetin Emeç Mah.), Gaziantep (Karşıyaka, Eydi Baba Mah.). In-depth interviews and group

interviews were carried out with nine women and seven men who are above 65 years old. The elderly link their depression to the rapidly changing urban spatial structures ("urban transformation", residence buildings) and they emphasized the effects of these spatial changes on social relations. They told that the spatial structures destroy the street-neighborhood culture and deeply affect the relationship between neighbors and affect friendships. They feel that they are "invisible" or people do not wish to see them in these rapidly changing and transforming spaces. They reflected themselves by saying "We do not exist" and told that the cities have forgotten them. During the interviews houses with balconies and garden spaces came up regularly. The participants expressed their longing for the places (balkony, garden, street, neighborhood) they used to live in the past. The findings are analyzed from the perspective of the definition of "health" made by the World Health Organization and by utilizing Simmel's concept of "The Stranger", Durkheim's concept of "anomie" and Engels' observations on the dissolution of social networks.

Keywords: Spatial Transformation, Depression, Ageing, Social Networks

GİRİŞ

Bu araştırmada kentlerde evlerinde yaşayan 65 yaş ve üstü bireylerin yaşamış oldukları depresyonun sosyal ve kültürel nedenlerine bakılmak istenmiştir. Kentlerde pek de görünür olmayan ve ya görünür kılınmayan yaşlı nüfusun sosyokültürel örüntüleri, bu çalışmada antropolojik açıdan analiz edilmiştir.

Dünya nüfusu giderek yaşlanmaktadır. Küresel yaşlanma denilen bu durum çok da uzak olmayan gelecek yıllarda Türkiye'yi de içine alan bir sorun olarak görülmektedir.

Birleşmiş Milletler'in tanımına göre, bir ülkenin toplam nüfusunun yaşlı nüfusa olan oranı %8 ile % 10 arasında ise o ülkenin nüfusu "yaşlı" olarak tanımlanmıştır. Nüfus bu oranların üzerinde ise "çok yaşlı" nüfus olarak belirtilmiştir.("Ageing", 2019). Türkiye'nin yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2013 yılında %7,7 iken, 2017 yılında % 8,5'e yükselmiştir. Yaşlı nüfusun %44'ünü erkek nüfus, %56'sını kadın nüfus oluşturmaktadır (TÜİK, 2018). Dolayısıyla Türkiye yaşlanmakta olan ülkeler arasında yer almaktadır.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün, 2008 yılında yapmış olduğu "Hanehalkı Nüfusu ve Konut Özellikleri" araştırması sonuçlarına göre kır-kent farklılaşmasına bakıldığında kırsal alanlarda yaşayan yaşlı nüfus oransal olarak yüzde 10 iken kentsel alanlarda bu oran yüzde 6 olarak belirlenmiştir (Eryurt, Türkyılmaz, Koç, 2008).

Yaşlı nüfus kentsel alanlarda, kırsal alanlara göre hızlı bir şekilde artmaktadır. 2000 – 2015 yılları arasındaki küresel ölçekte kentsel alanlardaki 60 yaş ve üstü yaşlı nüfus sayısı yüzde 68 artarken, kırsal alandaki artış yüzde 25 olarak belirlenmiştir. 2015 yılında 60 yaş ve üstü nüfusun yüzde 58'i kentlerde yaşamaktadır. 2000 yılında bu rakam yüzde 51 olarak belirlenmiştir. Kentteki yaşlı nüfus 15 yıl içinde yüzde 8 artmıştır. Sonuç olarak, yaşlı nüfus kentsel alanlarda giderek yoğunlaşmaktadır (UN, 2017).

Yaşlı bireyler kentin hızlı yaşamı içinde kendilerini görünür kılmakta zorlanmaktadır. Özellikle ekonomik sıkıntıları olanlar için bu durum daha vahimdir. Yaşanılan biyolojik değişimle beraber yavaşlayan akış ve kent yaşamının hızıyla tezat olan yaşlı için depresyon neredeyse kaçınılmaz olmuştur.

Bu araştırma 2016-2018 yılları arasında İstanbul'da, İçerenköy ve Fındıklı Mahallesi, İzmir'de, Balçova-Çetin Emeç Mah. ve Gaziantep'te, Karşıyaka- Eydi Baba Mahallesi'nde çeşitli aralıklarla katılımlı gözlem yapılmıştır. 65 yaş ve üstü beş kadın ve beş erkekle birebir yüz yüze derinlemesine mülakatlar ve aynı zamanda grup görüşmelerinde bulunulmuştur.

Yapılan gözlem ve görüşmelerde, kent ve kentin mekan tasarımının, yaşlı bireyin gündelik yaşam örüntülerini anlamlı bir şekilde etkilediği gözlemlenmiştir. Yaşlı bireyler yaşamış oldukları depresyonu genellikle sosyal ilişkileri erozyona uğrattıklarını düşündükleri kentsel dönüşüm, konutların biçimi, balkon, bahçe ve yeşilin zaman içinde yok olmasına bağlamıştır. Aynı zamanda "kalabalık", "kargaşa" ve "her türlü hızlı değişim" kavramları üzerinde sıklıkla durmuşlardır. Çoğunlukla "eskiden böyle değildi." ile başlayan cümlelerle geçmişte özlem duydukları gündelik hayat ilişkilerini sokak ve mahalle kültürünü de içine alarak anlatmışlardır.

Dolayısıyla bu makalede öncelikle kentin gündelik yaşama, sosyal ilişkilere ve iletişime olan etkileri ile ilgili literatür çalışması yapılmıştır. Sonra yaşlılık tanımı üzerinde durulmuş ve Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımı üzerinden yola çıkılarak yaşlılık kavramına olan yaklaşım kültürel olarak sorgulanmıştır. Son olarak da gözlem ve görüşmelerden elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

METROPOL VE YAŞAM

Birleşmiş Milletler'in (2017) verilerine dayanarak dünyada kırsal alanda nüfus, giderek azalmakta ve dünya nüfusun çoğunluğu kentsel alanlarda yoğunlaşmaktadır. Kentlerdeki nüfus artış hızının zaman içerisinde daha da çoğalacağı belirtmiştir. Kırdan kente olan yoğun göç ile şehirlerde artan nüfus ulusal sermayenin senteziyle metropolis ya da enternasyonel şehirleri oluşturmuştur. Bu şekilde oluşan

metropoller sadece belirli bir ulus içinden göç eden insanların dışında dünyanın her yerinden gelen insanları da içine alır. Bu oluşan mekanlarda, para ve sermaye sınırsız ve çok güçlüdür. Metropoller, dünya marketlerini ve dünya ticaretini temsil eder. Tüm dünya için mal ve bilimsel bilgi üretme, tüm uluslar için geçerli kanunları yapma ve kamuoyu oluşturma kapasitesine sahiptir. (Tönnies, 2001),

İbni Haldun (1997), Mukaddime adlı eserinde toplumların üç dönemi olduğundan bahsetmiştir. İlk olarak ilkel yaşam dönemi dediği çöl yaşamı ve kırsal yaşam sürenleri içine alan dönemdir. Daha sonra fetih yoluyla devlet kurma dönemi ve son olarak kentsel yaşam zenginlik, savrukluk, eğlence, durgunluk ve ardından yıkılış olarak anlatmış olduğu süreçlerdir. İbni Haldun (1940) kırsaldan şehirlere göç eden nüfusun etkisiyle kentsel yaşamdaki insanlar arası ilişkilere de dikkat çekmiştir. Kırsal yaşamda kan bağı ile birbirine bağlılığın getirdiği iletişim biçimi ile nüfusun yoğunlaştığı, ekonomik temelli çıkar ilişkilerine bağlı iletişim biçimlerinin arasındaki farkları görmemizi de sağlamıştır. Nüfusun yoğunlaşarak oluşturduğu mekanlarda, doğal olarak oluşan uzmanlaşma (iş bölümü) alanlarının, sosyal ilişkilere olan etkisini analiz ederek, kırsal yaşama göre bu toplumsal ağların nasıl değişip dönüştüğünü ayrıntılı şekilde görmemizi sağlamıştır.

İbni Haldun (1940) konumuzla ilgili olarak şehir yaşamı ile ilgili yaptığı analizlerde, nüfusun yoğun olduğu bu mekanların kalabalıklaşmasıyla ihtiyaç ve isteklerin çoğalacağını ve bunun sonucu olarak pahalılığın artmasıyla ekonominin de istikrarsızlaşarak sosyal yaşamın içindeki gündelik ilişkileri yozlaştıracağından bahsetmiştir. Kentlerdeki insan yığınlarının çocuklarının şehirlerin yozlaşan bu durumundan dolayı sohbet ve terbiyede tamamıyla ihmale uğrayacaklarını belirterek bu yerlerde yaşayan bireylerde ahlak-erdem çöküntülüğünün yaşanacağının altını çizer.

Yine şehirlerde artan nüfusun sonucu, binaların fevkalede sıkışık yapıldığını, ailelerin bir evde oturuyor gibi görünse de sanki hepsinin tek bir evde yaşıyormuş gibi üst üste yığıldığının vurgusunu yaparak bunun hava ve sağlığı bozarak birçok hastalığa sebep olacağını düşünür.

Engels (2007) 1845 yılında yazmış olduğu "İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu" kitabında Londra için şöyle demiştir: " bu dev merkezileşme, bu iki-buçuk milyon insanın bir noktada yığılması, bu iki-buçuk milyonun gücünü yüz kat artırmıştır; Londra'yı dünyanın ticari başkenti yapmıştır; dev doklar yaratmış ve Thames nehrinin üzerini sürekli olarak örten binlerce tekneyi biraraya getirmiştir" (s. 52). Engels, Londra'yı, kalabalık, sıkışık binaların olduğu, hava kirliğinin yoğun yaşandığı, karşılıklı sosyal ilişkilerin bittiği yaşlı, yoksul ve işçinin sağlıklı yaşamını sürdürmesinin imkansız olduğu bir mekan olarak nitelemiştir. Şehrin insanı bir makine gibi duygusuzlaştırarak yabancılaştırdığını vurgulamıştır.

Tönnies göre (2000), bu büyük kentlerde insanlararası ilişkiler çıkara dayalı, samimiyetsiz ve uzaktır. Karşılıklı ilişkilerde kişisel özelliklerin ortadan kalktığı, insanların birbirini fonksiyonel olarak yaklaştığı, isimsizliğin, yalnızlığın, tecrid edilmişliğin ve geçici, kısa, yüzeysel ilişkilerin yaygınlaştığı durumların gözlemlendiği mekanlardır'' (akt. Aydoğan, s: 21-22).

İbni Haldun (1940), nüfus çok fazla arttığında devlet en yüksek zirvesine çıkar ve yaşlanmaya gerilemeye başlar derken benzer şekilde Tönnies için Gemeinschaft toplumun gençliğini, Gesellschaft toplumun yaşlılığını temsil etmektedir (Aydoğan, 2000). Güvenç (2004, s. 23) ise yukarıdaki tüm bu açıklamalara destekler nitelikte, "geleneksel tarım kentinde torun görmek mürüvvet (ödül) sayılırken, çağdaş endüstri kentinde, insanlar torunlarının torunlarını görecek kadar uzun yaşamaya başlamıştır." der.

Sonuç olarak günümüzde Birleşmiş Milletler'in (2017) yapmış olduğu araştırma verilerine göre, dünya yaşlanmaya doğru gitmektedir ve 'küresel yaşlılık' kavramı söylemsel olarak dilimize yerleşmiştir. Dünyada kentlerde yaşayan yaşlı nüfus 2015 yılında yüzde 68 artmıştır. Dünyada 60 yaş ve üstü nüfusun yüzde 58'i kentlerde yaşamaktadır.

YAŞLILIK VE DEPRESYON

Dünya Sağlık Örgütü'ne (2015) göre, yaşlanma, biyolojik, fiziksel, psikolojik, zihinsel, sosyal yönden yaşanılan değişim ve dönüşümle birlikte çevreye uyum sağlayabilme kapasitesinin yavaşlaması olarak tanımlanmıştır.

Depresyon ise Dünya Sağlık Örgütü'ne (2017) göre, üzüntü, ilginin azalması, yaşamdan zevk alamama, kendini suçlu hissetme, özgüven eksikliği, uyku ve iştah bozuklukları, kendini yorgun hissetme, konsantrasyon zorlukları ile karakterize edilen ve yaygın olarak görülen zihinsel ve ruhsal bir rahatsızlık olarak açıklanmıştır.

Yaşlılık ile beliren bedendeki biyolojik değişimin sonucu ve beraberinde değişen sosyokültürel etmenler bireyin kendini depresyonda hissetmesine yol açabilir. Mumcu ve Yazgan'ın (2002) "Yaşlılık ve Depresyon" başlıklı çalışmasında, Mumcu, yaşlılığın kendisinin bir depresyon olarak gördüğünü ifade eden bazı düşünürlerin, kendilerinin yaşlanmayla birlikte neler hissettiklerini kendi yazdıklarından yola çıkarak analiz etmiştir:

Zweig, yaşlılık ile ilgili hissettiklerini şöyle açıklamıştır:

"Bedenden ruha geçen, kaynağı belki de salgı bezlerinin hücrelerinde olan ve yaratıcı üretimin son titreşimlerine varıncaya kadar yayılan bu derin tepki, ergenlik çağının tam tersi olarak nitelemek istediğim bu tehlikeli dönem, manevi bir sarsıntı

olarak bir mizaç değişikliği halinde ortaya çıkar ve bir bunalım olarak görünür… yaş değişikliği olayı daha çok beyinde cereyan eder ve … hala psikoloji biliminin ışığı altında incelenmeyi beklemektedir'' (akt. Mumcu, 2002)

Tolstoy ise şöyle açıklamıştır:

"Yaşamım birdenbire durdu… İçimde gerçek bir yaşam yoktu… Bir peri gelse ve her istediğimi yapacağını söylese, ne isteyeceğimi bilmiyordum. Gerçekten hiçbir isteğim yoktu… yaşamın benim için bir anlamı yoktu… gerçeği öğrenmeyi bile arzulamıyordum, çünkü onun neden ibaret olduğunu bildiğimi sanıyordum. Gerçek şuydu: «yaşam anlamsız bir şeydir'…" (akt. Mumcu, 2002).

Yaşlılığın insan hayatında doğal olarak gerçekleşen bu süreçteki dönüşümünü göz önünde bulundurduğumuzda Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımını göz önünde bulundurursak yaşlı bireylerin yaşamış oldukları depresyonun sosyokültürel nedenlerini anlayabilmemiz kolaylaşabilir. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre, "sağlık yalnızca hastalık ve sakatlıkların olmayışı değil; fiziksel, zihinsel, ve sosyal yönden tam iyilik halidir" (WHO, 2017). Tam iyilik hali ise solumak için temiz hava, uygun beslenme (sağlıklı gıda, saf su), sıcaktan veya soğuktan korunmak için bir barınak, hareket alanı, duyguları göstermek, açık bir zihin, özgür irade, gerçek kimlik, yapıcı ilişkiler, yapıcı sosyal sistemler ve dünyada barış olarak belirlenmiştir (İlhan, 2016).

ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Bu araştırma için, 2016-2018 yılları arasında İstanbul-Fındıklı/İçerenköy Mah., İzmir-Balçova, Çetin Emeç Mah. ve Gaziantep - Karşıyaka, Eydi Baba Mahallelerinde çeşitli aralıklarla katılımlı gözlem yapılmıştır. 65 yaş ve üstü dokuz kadın ve yedi erkekle birebir yüz yüze derinlemesine mülakatlar ve grup görüşmelerinde bulunulmuştur.

Katılımcılarla doğal akış içinde, sohbet niteliğinde yapılandırılmamış görüşmelerde bulunarak sorular sorulmuştur. Kendilerini rahat hissettikleri yerlerde; bazen kapı önlerinde grup şeklinde oturan yaşlı bireylerle bazen evlerinde birebir sohbet eşliğinde, doğal oluşan sohbet ortamlarında sorular yöneltilmiştir.

Bu üç şehri seçme nedenlerim, İstanbul'un Türkiye'nin en büyük metropol şehri olması, İzmir'in emekli şehri olarak algılanmasına karşın mega kentleşmeye doğru dönüşüyor olması ve Gaziantep'in ise Türkiye'nin Güney Doğu'sundaki en büyük şehirlerden biri olması sebebiyle seçilmiştir. Ayrıca bu üç şehrin seçilmesinde araştırmada bağlantı kurulacak kişilerin bazılarıyla daha öncesinde kurulan yakın ilişkiler sayesinde karşılıklı güvenin daha kolay sağlanması açısından da belirleyici olmuştur.

BULGULAR

Bu araştırmada, 65 yaş ve üstü evlerinde yaşayan ve sürekli sıkıldıklarını dile getiren yaşlı bireylerle sıkılma nedenleri üzerine yapmış olduğum yapılandırılmamış derinlemesine görüşmelerde "insan yok ki kızım" la başlayan cümlelerinin arkasında eski sokak ve mahalle kültürlerini arıyor olmaları yatmaktaydı.

Şöyle diyordu katılımcım Gül Hanım:

… O zamanda (1990-91) arkadaşlık vardı. Komşuluk vardı. Komşularımız sanki uzaktan bir akrabamızmış gibi. Sadece apartman komşuluğu değil; herkesi tanıyorsun. Herkes merhabalaşır. Çengelköy hala öyle; gerçi orası da kalabalıklaştı. Bir şekilde sokaklar çocuk kaynardı. Her sokakta ayrı çocuk grupları. 2000'lerden sonra artık çocuklarda sokağa çıkmamaya başladı… O zaman insanlara güven vardı… … Kentsel dönüşüm var ya: beton; milleti öldürdü, öldürdü. İnsanlığı bitirdi. (65).

Gül Hanım, Çengelköy'den Fındıklı'ya taşınmış ancak Çengelköy'de aradığı komşuluk ilişkilerini Fındıklı'da bulamamıştır. Aynı zamanda güven duygusu içinde yaşamanın şimdilerle kıyaslandığında ne kadar önemli olduğunu daha iyi anladığını söylemiştir. Bunun önemini ise şimdilerde daha iyi anladığını "Şimdi torunumu bakkala göndermem. Eskiden çocuklarım içeri girmezdi…" diyerek vurgulamıştır. Fikirtepe'deki kentsel dönüşüm nedeniyle Fındıklı Mahallesi çok göç almış; hızlı bir yapılaşmaya doğru gitmiştir. Gül Hanım, kalabalıkla birlikte artan yapılaşmanın komşuluk ilişkilerini bitirdiğini düşünmektedir. Bunun sadece oturduğu yer değil tüm şehirler için böyle olduğunu belirtmiştir. Gül Hanım, Ara sıra kapının önünde komşularıyla oturduğu zaman bunun kendisine terapi gibi geldiğini vurgulamıştır.

İzmir'de 78 yaşlarında bir kadın görüşmecim sohbetimiz sırasında, "… *Eskiden sokak ortasında otururduk. Sokağın içinde sosyal ilişkiler çok güçlüydü*…" vurgusunu yaparak şimdi ne mahalle ne sokak ne de o eski insanların kaldığını vurgulayarak kendisini yalnız hissettiğini söylemiştir.

Beyaz Teyze Fındıklı'da oğlu ile beraber oturmaktadır. 82 yaşındadır. Çok sıkıldığını sıklıkla dile getirir. Evinden çok fazla uzağa gidemez. Yakın çevrede arada sırada yürüyüş yapar. Havalar güneşli olduğunda bazen apartmanın kapısının önünde oturur. Beyaz Teyze, her zaman sıkıldığını dile getirirken derin bir iç çeker ve "*ah be kızım insan yok; insan*" der sürekli. Yine araştırma için yapmış olduğum sohbetimizde "*Kızım insan yok. Sohbet etmeyi unuttuk. Sokak evimizdi bizim. Gece yarılarına kadar hiç girmezdi çoluk çocuk içeri. Kışları da çat kapı gelinirdi. Şimdiki gibi değil…"*Beyaz Teyze 40 sene -belki de daha fazla olabilir- Erzincan Tercan'dan, kocasının sağlık problemleri nedeniyle gelmiştir. Oraları sürekli anlatır. En çok

anlattığı ise bundan önce oturduğu Kartal'daki bahçe içinde olan evidir. O evi hep özler. Çünkü bahçe onun diğer insanlarla olan bağını sağlamaktadır. bahçesinde çay demlediğinde tanıdık tanımadık gelip oturup içermiş. Şimdi oturduğu evin balkonsuz olmasından sıkılıyor. "Balkon olsaydı neler ekerdim" diyor. Beyaz Teyze ile her konuşmamızda, yaşadığı sorunları birileriyle paylaşamamanın, konuşamamanın onu daha da bunalttığını belirtiyor ve yaşlılar için çevrede oturacak park ve bahçe olmamasında da yakınıyor.

İzmir'de Durak amca ile yapmış olduğum görüşmede şöyle demiştir:

Kızım geçenlerde İzmir'e ineyim dedim. Özledim oraları. Eskiden oralarda otururduk biz. Gideyim göreyim dedim. Gitmez görmez olaydım. Kayboldum geldim. Tanıyamadım oraları. Herkes değişmiş. Bizim değil artık oraları. Her şey değişmiş … Metro mu ne yapılıyo diye her yeri kazımışlar. Durakların yerleri değişmiş. Zor buldum. Yollar berbat… (80 yaşında).

Durak amca bunları anlatırken sesi titremiş ve çok üzülmüştür. Eskiden tanıdığı yerlerin şimdilerde değişmiş olması kendisini bulunduğu yere yabancı hissetmesine sebep olmuştur.

Gaziantep'te yaşayan Kahraman amca 84 yaşındaydı. Oturduğu mahalle kentsel dönüşüme girdi. Mahallede oturanlar evlerini belediyeye satarak taşınmak zorunda kaldılar. Kahraman amca da kendi mahallesinde aynı evde oturmak koşuluyla evini kentsel dönüşüme vermek istedi ancak belediye kendilerine başka yer gösterince Kahraman amca ile beraber birkaç ev evini belediyeye satmak istemedi. Ancak bütün mahalle kentsel dönüşüm için yıkılmaya başlayınca evinin etrafı, yollar yıkık dökük oturulamaz bir hale gelince Kahraman amca oturduğu evden siteye taşınmak zorunda kaldı. Yine de evini vermedi. O sıralarda " *Kızım mecbur oldum çıkmaya evimden. Ben evimi vermedim ama herkes çıkınca mecbur oldum buraya gelmeye. Emekli maaşımla kirayı ödeyebiliyorum sadece..."* diyerek aslında eski mahallesine duyduğu özlemi ses tonundan anlıyordunuz. Kadir amca bir buçuk sene sonra kalp yetmezliği nedeniyle vefat etti. Hep eski mahalle ve sokağındaki insanları aradı.

Mutlu Amca (İstanbul, 78 yaşında) ile yapmış olduğumuz görüşmede, *"Ben bu şehri kabul ettim ama bu şehir yaş kabul etmiyor. Yaşlı kabul etmiyor bu şehir…*" demiştir.

Bu şehirlerde yaşayan yaşlı bireyler yaşamış oldukları depresyonu şimdilerde arayıp da bulamadıkları komşuluk, dostluk ve arkadaşlık ilişkilerine bağlamışlardır. Bunun sebebini kalabalıklaşan şehirlerin betonlaşmasına bağlamış ve bu yapılaşmanın sokak ve mahalle kültürünü yok ettiğini söylemişlerdir. Şehirlerde yaşanan hızlı yapılaşma sonucu tanıdığı yerlere yabancılaşmanın güvensizlik hissi verdiğini

vurgulamışlardır. Dünya Sağlık Örgütü (2003) yaşlı bireylerin vurgulamış oldukları sosyal ağların yok oluşunu sağlığın sosyal belirleyicileri arasında görmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün sağlık tanımı içinde tam iyilik halinin oluşmasında sunulan şartlar arasında hareket alanı, duyguları göstermek, açık bir zihin, özgür irade, gerçek kimlik, yapıcı ilişkiler, yapıcı sosyal sistemler yaşlı bireylerin en çok üzerinde durdukları ve yokluklarını hissettikleri önemli etmenlerdir.

SONUÇ

Metropoller, hızlı, yoğun (iş merkezleri), sürekli değişimin olduğu, bireysel, konutların giderek küçüldüğü, selamlaşmanın-komşuluk ilişkilerinin az olduğu, sokak-mahalle kültürlerinin değişip dönüştüğü, kalabalık (güvensizlik), hareket alanının kısıtlı olduğu, kargaşanın yaşandığı, geniş bahçeleri olan tek katlı evlerin yerine kentsel dönüşüm projeleriyle site içinde yüksek katlı binaların yapıldığı, balkonsuz yüksek rezidansların olduğu mekanlardır.

Yaşlı bireyler ise yavaş, emekli, sürekli değişimden hoşlanmayan, yalnızlığı sevmeyen, selamlaşmaya-komşuluk ilişkilerine önem veren, eski sokak ve mahalle kültürüne bağlı, birbirini tanıyan insanların arasında olmayı isteyen (güven) - gerekli hareket alanlarına ihtiyaç duyan, sakinliği seven, bahçesi olan-tek katlı-boğucu olmayan geniş-ferah mekanları seven, balkonlu evleri seven kişilerdir.

Metropollerin fiziki, sosyal ve kültürel yapısı ile yaşlılığın fiziki, sosyal ve kültürel yapıları birbirleriyle kıyasladığında tamamen zıt durumdadır. Buna karşılık kentlerde yaşlı nüfus giderek artmaya devam etmektedir. Dolayısıyla yaşlı bireyler için bu durum sorun olmaktadır.

Değişim ve dönüşümün hızlı olduğu metropoller, yaşlı bireyleri görmezden gelen yapılara sahiptir. Yaşlı bireyler, değişimin ağır olduğu ilk insan toplumlarında, yaşantılarının ve bilgilerinin zenginliği nedeniyle daha az öğrenmeye zamanı olan gençlere göre el üstünde tutulur ve büyük değer verilirken, günümüzün hızla değişen kültürlerinde yaşlı bireyler kendisini yabancı olduğunu düşündüğü yeni bir dünya düzeni içinde bulmakta ve uyum sağlamakta zorlandığı için kendisini kenara itilmiş olarak bulmaktadır (Wells, 1971). Yaşlı bireylerin içinde olduğu bu durum, Georg Simmel'in (1908) yabancı kavramını bize hatırlatır. Simmel, 'Yabancı' başlıklı makalesinde "mekandaki verili her noktadan belli bir uzaklıkta olma durumu olarak düşünülen gezginlik, belli bir noktaya bağlılığın kavramsal zıttı ise o zaman 'yabancı' denen sosyolojik biçim bu iki özelliğin bir sentezidir adeta" (s.149). Metropollerde yaşayan yaşlı bireyleri düşündüğümüzde içinde bulundukları durum tam da Simmel'in yabancı kavramında olduğu durum gibidir. Metropolün yapısı ile yaşlı

bireylerin yapılarının zıtlığının sentezi yaşlı bireyi kendisine yabancı hissettirmektedir. Bu bize aynı zamanda Durkheim'ın (1952), 'İntihar' adlı çalışmasındaki 'anomi' kavramını hatırlatmaktadır. Eski ile yeni arasındaki belirsizlik eşiğinde yaşama durumu. Eskiden kopamama ve yeniye adapte olamama durumunda yaşanılan belirsizliğe, düzensizliğe anomi denir. Gözlemlemiş olduğum yaşlı bireyler bu anomiyi yaşamaktadırlar. Kendi gençlik dönemlerinin etik, ahlak ve erdem kuralları ile şimdinin etik, ahlak ve erdem anlayışları arasında kendilerini sorguladıkları ve cevabını kolay veremedikleri bir sürecin içinde yaşamaktadırlar.

Hoffer (1995), değişimin ortaya çıkardığı bunalım ve eğilimlerin, yalnız delikanlılıktan yetişkinliğe dönüşmeye ait bir olgu olmadığını düşünerek şöyle devam eder: " ne zamanki insanlar, bir dönüşüme uyum sağlama durumuna girseler (örneğin büyük çapta tarımsal bir toplumun sanayileşmeye dönüşmesi, kırsal alanlardan şehirlere geliş, bir ülkeden başka bir ülkeye göç edilmesi, hatta bir işyerinden ayrılıp emekli olunması gibi) aynı bunalım ve eğilimler ortaya çıkıyordu" (s. 17).

Ancak yaşlılıkta bu durum hem kendi biyolojik değişimi hem de kentlerde yaşanan mekânsal değişimin yozlaştırdığı sosyal ağların çöküşünün tam ortasında kalmış bir yabancı gibidir yaşlı.

Kaynaklar

"Aging" (2019). http://www.un.org/en/sections/issues-depth/ageing/, erişim tarihi: 09.01.2019.

Aydoğan, A. (2000). Şehir ve Cemiyet. İstanbul: İz Yayınları.

Durkheim, E. (1952. Suicide: A study in Sociology. John A. Spaulding and George Simpson (çev.). London and New York: Roudledge.

Engels, F. (2007). İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu. Eriş Yayınları (çev.). Ankara: Eriş Yayınları.

Eryurt A. M., Türkyılmaz, S. A., Koç, İ. (2008). Hanehalkı Nüfusu ve Konut Özellikleri. *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008* içinde s. 17-43. Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü: Ankara. http://www.sck.gov.tr/nufus/T%C3%BCrkiye%20N%C3%BCfus%20ve%20Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1%202008.pdf, erişim tarihi, 10.02.2019.

Güvenç, B. (2004). Kültürün ABC'si. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hoffer, E. (1995). Kesin İnançlılar. Erkıl Günur (çev.). İstanbul: İm Yayın Tasarım.

İlhan, S. (2016). Homeopat ve Psikoterapist. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Halk Sağlığı & HASAD Medikal Antropoloji Kursu (4-7 Nisan 2016).

İbni Haldun (1997). Mukaddime I. (çev. Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: M.E.B. yayınları.

Mumcu, C., Yazgan, Ç. (2002). İstanbul: Okuyanus Yayınları.

Simmel, G. (1908). Yabancı. *Bireysellik ve Kültür* 2009 içinde s. 149-154. Tuncay Birkan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

Tönnies, F. (2001). Community and Civil Society. Jose Harris (Ed.). U.K.: Cambridge University Press.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2018). İstatistiklerle Yaşlılar, 2017. www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=27595, erişim tarihi, 09.02.2019.

United Nations (2017). World Population Ageing Report. http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2017_Report.pdf, erişim tarihi, 10.02.2019.

Ülken, Z. H., Fındıklıoğlu, F. Z. (1940). İbni Haldun. İstanbul: Kanaat Kitabevi. World Health Organization (2015). World Report on Ageing and Health. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf?sequence=1, erişim tarihi, 09.01.2019.

Wells, C. (1972). Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası. Erzen Onur (çev.) İstanbul:Remzi Kitabevi.

World Health Organization (2017). Depression. http://www.euro.who.int/en/media-centre/events/events/2017/04/world-health-day-2017-depression-lets-talk/key-terms-and-definitions-in-mental-health#depression, erişim tarihi, 23.01.2019.

World Health Organization (2015). World Report on Ageing and Health. https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/186463/9789240694811_eng.pdf?sequence=1, erişim tarihi, 09.01.2019.

Worl Health Organization (2003). Social Determinants of Health: The Solid Facts. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/98438/e81384.pdf, erişim tarihi, 20.01.2019.

SOSYAL KOOPERATİFÇİLİĞİN KADIN YOKSULLUĞUNA ETKİSİ: BAHÇELİEVLER KADIN KÜLTÜR, ÇEVRE VE İŞLETME KOOPERATİFİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA[1]

Doç. Dr. H. Yunus TAŞ
Yalova Üniversitesi

Araş. Gör. Esra Nur KAZAR
Yalova Üniversitesi

Özet: Kooperatif, ortaklarının ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını en az maliyetle karşılamak amacıyla kurulan kar amacı gütmeyen bir işletme modelidir. Kooperatifçilikte, gönüllü ortakların karşılıklı yardım ve işbirliği ilişkisi ağır basmaktadır. Sosyal kooperatifçilik ise, kooperatif türleri arasında, kamu yararı adına hizmet sağlamanın temel amaç olduğu bir sosyal girişim modelidir. Bu kooperatif türünde, eğitim, sağlık, bakım ve çevre düzenlemesi gibi sosyal hizmet faaliyetleri yerine getirilmektedir. Sosyal kooperatifçiliğin toplumdaki dezavantajlı kesimleri oluşturan kadınlar, engelliler, yaşlılar, göçmenler ve bağımlılar gibi kırılgan kesimine istihdam imkanı sağlaması ve böylelikle sosyal fayda yönünün ağır basması bu kooperatif türüne kamu hizmeti sağlayıcı özelliği kazandırmaktadır. Bu özelliği sebebiyle, Türkiye'de son dönemde sosyal kooperatifçilik modeli daha çok gündeme gelmeye başlamış, sosyal kooperatiflerin bilinirliklerinin artırılması için sosyal kooperatifçilik treni gibi projeler uygulanmıştır. Dezavantajlı kesimi oluşturan gruplardan biri olan kadınlar, işgücü piyasasından çeşitli nedenler sonucunda uzak kalmakta, istihdam olanaklarına olan uzaklığı sebebiyle yoksulluğu daha derinden yaşamaktadır. Bu bağlamda, sosyal kooperatifçilik modeli kadın yoksulları işgücü piyasasına kazandırma imkanı barındırmaktadır. Bu çalışmada, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfının desteğiyle 2002 yılında kurulan ilk kadın kooperatifi olan ve sosyal kooperatifçiliği benimseyen Bahçelievler Kadın Kültür, Çevre ve İşletme Kooperatifi'nin kadın yoksulluğunu önlemedeki etkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda, kooperatifin ortakları ve çalışanları ile mülakat yöntemiyle kooperatifin kuruluş ve faaliyetleri hakkında bilgi alınarak kooperatifin kendileri üzerindeki ekonomik, sosyal ve psikolojik etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, Sosyal Kooperatifçilik, Kadın Yoksulluğu

---

[1] Bu bildiri, Doç. Dr. H. Yunus TAŞ danışmanlığında yürütülen " Kadın Kooperatiflerinin Kadın Yoksulluğuna Etkisi: İstanbul ve Bursa Örneği" isimli doktora tez çalışmasının bir kısmından üretilmiştir.

THE EFFECT OF SOCİAL COOPERATİVES ON WOMEN POVERTY: A RESEARCH ON BAHÇELİEVLER WOMEN'S CULTURE, ENVİRONMENT AND BUSİNESS COOPERATİVE[2]

Abstract: The Cooperative is a non-profit business model that is established to meet the economic, social and cultural needs of its partners with minimum cost. The mutual assistance and cooperation relationship of voluntary partners plays an important role in cooperatives. Social co-operative is a social enterprise model that provide services for the benefit of the public among the types of co-operatives. In this type of cooperative, social service activities such as education, health, care and landscaping are carried out. Social cooperatives provide disadvantaged groups such as women, disabled people, elderly people, migrants and addicts with the possibility of providing employment opportunities to the fragile segment and thus, the social benefit aspect gives a public service provider to this type of cooperative. Due to this feature, the social cooperative model in Turkey in recent times started to come more to the agenda, projects such as social cooperatives train to increase their awareness of social cooperatives was applied. Women, one of the groups that constitute disadvantaged groups, are distant from the labor market due to various reasons and women's poverty is deeper due to their distance from employment opportunities. In this context, the model of social co-operative provides the opportunity to bring women to the labor market. In this study, the effect of prevention of women poverty of Bahçelievler Women's Culture, Environment and Business Cooperative, which is the first women's co-operative established in 2002 with the support of the Foundation for the Support of Women's Work has been researched. In this context, the information about the establishment and activities of the cooperative was taken with the partners and employees of the cooperative and the economic, social and psychological impact of the cooperative on themselves was evaluated.

Key Words: Cooperation, Social Cooperation, Women Poverty

1. KADIN YOKSULLUĞU VE SOSYAL KOOPERATİFÇİLİK

Yoksulluk olgusuna dair yapılan tanımlamalar dönemden döneme farklılık göstermiştir. Kimi zaman sadece kişisel gelirin ön planda olduğu kimi zaman da tüketimin ön planda olduğu kriterler üzerinden tanımlanan bir kavram olmuştur (Ulutaş, 2009: 25). Yoksulluk, basit bir gelire dayalı tanımdan çok daha fazlasını kapsayan bir olgudur. Sosyal dışlanma, kırılganlık gibi deneyimleri de içine alan bir olgu olarak yoksulluğun cinsiyet bazında değerlendirilmesi de kaçınılmaz olmuştur

[2] This paper is produced a part of doktoral thesis named The Effect of women's co-operatives on women's poverty: The cases of Istanbul and Bursa, consulted by Assoc. Prof. Dr. H. Yunus TAS,

(Sicchia ve Maclean, 2006: 69). Yoksulluğun kadın açısından ele alınması 1978 yılında, Diane Pearce tarafından yapılmıştır. Diane Pearce, Amerika'daki yoksullar üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında, yoksulların 3'te 2'sinin kadınlardan oluştuğu sonucunu elde etmiştir. 1995 yılında gerçekleştirilen 4. Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda da yoksulluğun kadınlaşması kavramı kullanılarak yoksulluğun cinsiyet bazında ayrıca ele alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Gerşil, 2015: 162). Yoksulluğun kadınlar açısından dikkat çekilmesinin en önemli nedeni kadınların yoksulluğu erkeklerden daha derinden yaşamasıdır. İstihdama katılmada erkeklere nazaran kadınların daha düşük bir katılım göstermesi, evlendikten sonra ekonomik olarak eşine bağımlı olması kadınları dezavantajlı gruplardan biri olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, işgücünden uzakta kalan kadınları işgücüne kazandırabilme imkanı sağlayan kooperatifleşme bir girişim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında kooperatifleşme hareketi Türkiye'de ahilik teşkilatı ile benzerlik taşısa da gerçek anlamda kooperatifleşme II. Meşrutiyet döneminde Mithat Paşa önderliğinde Memleket sandıkları adı ile kurulmuştur (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 138-139). Daha sonra, yasal bir mevzuat açısından ilk kooperatifler kanunu 1969 yılında 1163 Sayılı Kanundur. Bunun dışında, 1972 yılında 1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu ile 2000 yılında 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kooperatifin yasal tanımı ise,

"Kooperatifler, tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet sureti ile sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklardır (1163 Sayılı Kanun madde 1)."

şeklinde yapılmıştır. Sosyal kooperatifçilik ise, kooperatifçilik genel tanımından farklı olarak kooperatifçiliğin sosyal fayda yönünün ön plana çıkartan bir kooperatif türüdür. Sosyal kooperatifçilik, kamu ve özel sektörün çözüm üretmede yetersizlik yaşadığı sağlık, çevre, eğitim ve dezavantajlı grupların işgücüne katılması gibi toplumu ilgilendiren konularda çözüm üreten kooperatif türüdür (Tüsev, Sosyal Kooperatifçilik Bilgi Notu, 2018: 2). Türkiye'de Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı tarafından desteklenen kadın kooperatifleri de dezavantajlı gruplardan olan kadınlara işgücüne katılma imkanı sağladığı için bir sosyal kooperatif türü olarak faaliyet göstermektedir (Tüsev, Sosyal Kooperatifçilik Bilgi Notu, 2018: 7). Sosyal kooperatiflerin bir sosyal hizmet aracı gibi faaliyet göstermesi neticesinde de Türkiye'de de 2018 yılının Ekim ayında Ankara'dan hareket eden bir sosyal kooperatif treni projesi düzenlenmiştir. Bu proje kapsamında, tren Türkiye'deki 10 ili gezerek sosyal kooperatifleşmeye dair bir farkındalık oluşturma amacı güdülmüştür (http://www.sosyalkooperatiftreni.org/).

2. ARAŞTIRMA VE YÖNTEM

Araştırma kapsamında, bir sosyal kooperatif türü olan Bahçelievler Kadın Kültür Çevre İşletme kooperatifi seçilmiştir. Araştırmanın yöntemi olarak kooperatif başkanı ile yüz yüze yapılandırılmamış görüşme, 7 çalışan ile de yüz yüze yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Görüşme öncesi, kooperatif başkanı ile görüşme için gerekli izin alınmış olup kararlaştırılan saatte kooperatif binasında görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme sürecinde elde edilen verilen yazılı olarak kağıda geçirilmiştir. Aynı zamanda, görüşme esnasında çalışanlar atölyede çalışmalarına devam etmekte olup çalışanların faaliyetleri yerinde gözlenebilme imkanı bulunmuştur. Görüşmeye gidilen kadın kooperatifinin 3 farklı faaliyet birimi vardır. Bu birimler, Kadın Merkezi, Çocuk Bakımevi ve Sıcak Taş Dizim Atölyesidir. Görüşme Sıcak Taş Dizim Atölyesindeki çalışanları kapsamaktadır.

2.1. Araştırma Verilerinin Analizi

Demografik verileri şu şekildedir:

• 1) 6 katılımcı 36-51 yaş aralığında, diğer 1 katılımcı ise 52-64 yaş aralığındadır.

• 2) Katılımcılardan 5'i evli, 2'si ise bekardır.

• 3) Katılımcılardan 3'ünün sosyal güvenlik sistemine kaydı eşi üzerinden, 1 katılımcının sosyal güvenlik sistemine kaydı babası üzerinden yapılmıştır. Diğer 3 katılımcının eşi dahil sosyal güvenlik sistemine kaydı bulunmamaktadır.

• 4)Katılımcıların eğitim düzeyi ise ilköğretimdir.

• 5) Aylık hane toplam gelirleri ise 3 katılımcının 1405-2000 TL arasında olup, diğer 4 katılımcının 2500-3500 TL arasındadır.

Araştırma Sorularına dair veriler ise şu şekildedir:

• 1) Kooperatife katılmadan önce kişisel gelir durumları sorusuna, katılımcılardan 6'sı gelirinin olmadığını, 1'i ise 1-1500 TL arasında geliri olduğunu belirtmiştir.

• 2) Kooperatiften elde ettiğiniz gelirden memnun musunuz sorusuna, 5 katılımcı kısmen, diğer 2 katılımcı ise evet memnunum olarak cevaplamıştır.

• 3) Elde ettikleri gelir miktarı sorusuna ise 7 katılımcı 500-1000TL aralığında olduğunu belirtmiştir.

• 4) Katılımcılara, kendinizi yoksul hissediyor musunuz sorusu sorulduğunda, katılımcılardan 3'ü hayır, 2'si evet, diğer 2'si cevap vermekten kaçınmıştır.

• 5) Kooperatifte çalışmaya başladıktan sonra, maddi kazancınızın iyileştiğini düşünüyor musunuz sorusuna ise, katılımcılardan 2'si evet, 3'ü kısmen iyileşti derken, diğer 2'si ise hayır iyileşmedi şeklinde belirtmiştir.

• 6) Kooperatifte çalışmanız, toplumda size gösterilen saygıyı arttırdı mı sorusuna, katılımcılardan 5'i hayır, diğer 2'si ise evet arttırdı cevabını vermiştir. Evet cevabını veren katılımcılardan biri, "çok fazla kazanamıyoruz; ama üretiyoruz moral buluyoruz. Artık ailemde eşime ve çocuklarıma ben de bu eve para getiriyorum diyerek ağırlığımı koyuyorum." şeklinde açıklama eklemiştir.

• 7) Katılımcılara, size göre kooperatif çalışanı olarak kooperatifinizde neyin gelişmesini istersiniz sorusuna, 7 katılımcı elde ettiğimiz ücretlerin biraz daha yükselmesini ve sigortalı olarak çalışmayı istediklerini dile getirmiştir. Bu cevaba ek olarak katılımcılardan biri, "devlet hibe verse, ortam daha düzenli olur. Düzenli yemeğimiz yok. Belediye bazen yemek veriyor, bazen vermiyor. Düzenli yemek olmasını da isterim." şeklinde düşüncesini ifade etmiştir.

Araştırma kapsamında, kooperatif başkanı ile gerçekleştirilen görüşme neticesinde, "Kooperatifteki çalışanlar hakkında genel bilgi istenildiğinde,

"emekli olan da var olmayan da var. Sosyalleşmeye gelen de var. Gerçekten paraya ihtiyacı olduğu için gelen de var. Tacize uğramış, aldatılmış kadınlarımız var. Kaynanasından, kaynatasından dayak yemiş ve evden atılmış çalışanlarımız var."

şeklinde yanıtlayarak kooperatif çalışanların mağduriyet ve kırılganlıkları üzerine dikkat çekmiştir. Kadınların çoğunun ilk iş deneyimi olduğu ve kooperatifi sığınacak bir liman olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

Kooperatifteki sıkıntılar nelerdir sorusuna " resmi giderlerimiz çok fazla. Muhasebe, genel kurul masrafları, elektrik, kira, su ve SGK ödemeleri konusunda sıkıntı yaşıyoruz" şeklinde cevap vermiştir. Kadın kooperatifi olarak elde edilen sınırlı gelirlerinin büyük çoğunluğunun resmi giderlere ayırmak zorunda kaldıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

Kadın kooperatifi olarak beklentileriniz nelerdir sorusuna,

"her konuda pozitif ayrımcılık istiyoruz. Kredi değil karşılıksız hibe istiyoruz. Üreten kadın bilinçli tüketicidir. Birinci ihtiyacımız sermaye. Üretim için sermaye lazım. Belediyelerin yardım bütçesi var. Yardım etmelerini zorunlu kılan yasal düzenlemeler istiyoruz."

şeklinde yanıtlamıştır. Böylelikle, kooperatif olarak daha da tutunabilmek ve gelişebilmek adına yerel ve merkezi yönetimlerin yardımının muhakkak gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Sosyal kooperatifler, dezavantajlı gruplardan olan yoksul kadınları işgücüne kazandırmada önemli bir rol üstlenmektedir. Bahçelievler Kadın Kültür Çevre İşletme kooperatifine üzerinde gerçekleştirilen görüşme neticesinde, çalışanların hem maddi kaynak elde edilmek hem de manevi olarak bir arada olabilmenin ve kendilerine sosyal ve ekonomik yönden benzer kişilerle çalışmanın kendilerine olan etkisi yerinde gözlemlenebilmiştir. Gözlem neticesinde çalışanlar birbirlerine moral ve motivasyon aşılarken aynı zamanda sosyalleşme ihtiyaçlarının da giderildiği anlaşılmıştır. Çalışanlar ve başkan ile gerçekleştirilen görüşme sonucunda, sosyal kooperatiflerin güçlenmesi için belediyelerin ve devletin finansal desteğine ihtiyaç duyulmaktadır. İşgücüne daha önce katılmamış ev hanımları evden dışarıya çıkartabilmek ve maddi, manevi kazanımlarını elde edebilme imkanını kooperatifin önemli bir rol oynadığı anlaşılmıştır.

Sosyal kooperatif hem kamu yararına hem çalışanlar yararına artı değer sağlayan yapılardır. Yoksul kadınların güçlendirilmesinde sosyal kooperatifçilik önemli bir sosyal politika işlevi görmektedir. Bu bağlamda, bu tür sosyal girişim modellerin kurulması ve mevcut kurulanların gelişebilmesi için resmi giderlerinin azaltılmasına ve sermaye elde etmelerine yönelik yasal düzenleme ve projelere ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Ulutaş, Ç., Ü., (2009). Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. S.2. s. 25-40.

Gerşil, G. (2015). *Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. C.22. S.1. s. 159-181.

Sicchia, S., R. ve Maclean, H. (2006). Globalization, Povert and Women's Health, Mapping the Connections. Canadian Journal of Public Health. C.97. S.7. s. 69-71.

Bilgin, N. ve Tanıyıcı, Ş. (2008). Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. S.2, s. 136-159.

Tüsev, Sosyal Kooperatifçilik Treni Bilgi Notu, https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/TUSEV_SosyalKooperatifBilgiNotuTR.08.11.18.pdf, 24.02.2019.

NATO'NUN DÖNÜŞÜMÜ: TÜRKİYE - NATO İLİŞKİLERİNDE DEVAMLILIK VE DEĞİŞİM

Doç. Dr. Cengiz DİNÇ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Ata Taha KUVELOĞLU
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Özet: Soğuk Savaş'ın bitmesi NATO'yu ya "alan dışına çıkmaya" ya da kapanmaya zorlamıştır. 11 Eylül Saldırıları sonrasında, ABD'nin teröre karşı ilan etttiği küresel savaş NATO'nun da küresel jandarma olarak ilgisinin Avrupa'dan Büyük Orta Doğu'daki ülkelere kaymasına yol açmıştır. Örgüt gerçekleştirdiği önemli zirvelerde stratejik konseptini değiştirme ve güncelleme kararı almıştır.

Türkiye, üyeliğe kabul edildiği 1952'den Sovyetlerin dağılmasına kadar (1991) ABD ile paralel politikalar izlemeye dikkat göstermiştir. Ancak tek kutuplu düzene geçilmesi ABD ve diğer NATO üyeleri arasındaki ilişkiyi derinden etkilemiştir. 11 Eylül sonrasında ABD'nin izlediği buyurgan strateji, tek yönlü politikalar ve büyük askeri operasyonlar başta Türkiye olmak üzere müttefikleriyle olan ilişkilerini sarsmıştır. ABD'nin NATO üzerindeki stratejisi Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı müttefikleri rahatsız etmeye başlamış, alternatif güvenlik politikaları üretmeye zorlamıştır. NATO'nun dönüştüğü bu dönemde Türkiye – ABD ilişkilerinde birtakım krizler de yaşanmıştır.

Çalışmada, Türkiye'nin NATO'nun bu dönüşüm döneminde izlediği politikalar analiz edilerek, Soğuk Savaş dönemindeki stratejisiyle bir karşılaştırma yapılacak; ilişkilerdeki devamlılık ve değişim çeşitli boyutlarıyla ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bunun için Türkiye'nin hangi konularda dönüşen NATO stratejilerini desteklediği ve hangi konularda NATO'nun baskın gücü olan ABD ve diğer önemli NATO üyeleriyle farklı düşündüğü, alternatif ve kendi çıkarlarını temel alan politikalar izlediği ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: NATO, Dönüşüm, Türkiye, 11 Eylül, ABD.

The Transformation of NATO: Continuity and Change in Turkey – NATO Relations

Abstract: The end of the Cold War forced NATO to perform "out of area" missions or closure. After 9/11, the global war against terrorism declared

by US has also led NATO's interest to shift from Europe to countries in the Greater Middle East as global gendarme. The organization decided to change and update its strategic concept at important summits.

Turkey, pursued parallel policies with the US from the date of acceptance (1952) until the collapse of the Soviet Union in 1991. But the transition to unipolar world order deeply affected the relationship between the US and other NATO members. The imperious strategy pursued by the US after 9/11, one-sided policies and large military operations have afflicted relations with allies, especially with Turkey. US strategy on NATO started to disturb some allies and forced them to produce alternative security policies, including Turkey. In this period of NATO's transformation, Turkey - US relations have also experienced number of crises.

In this study, analyzing the policies of NATO during this period of its transformation, a comparison will be made with the Cold War strategy; continuity and change in relations will be tried to be revealed with various dimensions. For this, it will be determined that on which issues Turkey supports transforming NATO's strategies, on which issues Turkey thinks differently from US and other key NATO members and Turkey's alternatives and self-interest-based policies.

Keywords: NATO, Transformation, Turkey, 9/11, US.

GİRİŞ

Bu çalışma, 4 Nisan 1949'da ABD öncülüğünde, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya gibi Batı Avrupa ülkelerinin de katılımıyla Kuzey Atlantik Anlaşması çerçevesinde kolektif güvenliğin tesisi amacıyla, Sovyet tehdidine karşı kurulan NATO'nun, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra geçirdiği dönüşümler, bu dönüşümler karşısında Türkiye'nin durumu ve 11 Eylül 2001 tarihinde New York'ta gerçekleştirilen ve dünyadaki terör algısını kökten değiştiren saldırılar ve bu saldırılar sonrasında Türkiye ve NATO ilişkilerindeki gidişatı konu edinmektedir.

Bilindiği üzere NATO, Batı ve Doğu Blokları tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrasında istikrarsız ve gerilimlere açık bir ortamda ortaya çıkan ve Soğuk Savaş'a yol açan ayrışma ve kamplaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmış bir "Batı" ittifakıdır. NATO'nun temel amacı müttefiklerinin özgürlük ve güvenliklerini askeri ve siyasi kanallar aracılığı ile sağlamaktır. Bu noktada işin siyasi ayağını demokratik değerlerin tesisi oluştururken işin askeri ayağını Washington Anlaşması'nın 5. Maddesinde yer alan ve örgütün kolektif güvenlik ilkesinin temelini teşkil eden "bir müttefike

karşı gerçekleştirilecek saldırının tüm müttefiklere karşı gerçekleştirilmiş kabul edileceği" ifadesi oluşturmaktadır.

Örgüt, Soğuk Savaş sonrası eski Varşova Paktı üyeleri ve muhalif ülkeleri de safına katarak bir genişleme eğilimine girmiştir. Bu NATO'nun "küresel açık kapı politikası" ile tam anlamıyla örtüşmektedir. NATO yapılan kritik zirveler ve yayınlanan stratejik belgelerle birlikte dönüşümler geçirmiş, 11 Eylül Saldırıları sonrasında ise bir "küresel jandarma" sıfatına bürünmeye başlamıştır.

1. SOĞUK SAVAŞ ve NATO'NUN DOĞUŞU

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasındaki Almanya'nın işgalci politikasına karşı yapılmış olan işbirliği son bulmuştur. İngiltere Başbakanı Winston Churchill yükselen Sovyet tehdidini ve Soğuk Savaş'ın ayak izlerini şu sözlerle dile getiriyordu:

(...) Baltık'taki Stettin'den Adriyatik'teki Trieste'ye kadar kıta boyunca demir bir perde indi(...) Şayet Sovyet Hükümeti ayrı bir eylemle Komünist bir Almanya kurarsa bu Amerikan ve İngiliz bölgelerinde ciddi zorluklara neden olacak ve mağlup Almanya'yı Sovyetler veya Batı Demokrasileri arasında bir seçim yapmaya zorlayacaktır(...) Dünyanın güvenliği, bayanlar ve baylar, Avrupa'da hiçbir ulusun kalıcı olarak dışlanmamasını sağlayan yeni bir birlik gerektiriyor (...)Sovyet Rusya'sının savaş istediğine inanmıyorum. İstedikleri şey, savaşın meyveleri, güç ve doktrinlerinin yayılmasıdır. Fakat bugün burada yapmamız gereken şey, savaşın kalıcı olarak önlenmesi ve tüm ülkelerde mümkün olan en kısa sürede özgürlük ve demokrasi koşullarının tesis edilmesidir(...) Eğer Batılı Demokrasiler bağlılıklarını gösterip bir araya gelirse bu muazzam olacak ve hiç kimse onların hakkına tecavüz edemeyecektir(...) (Churchill, 1946).

12 Mart 1947 tarihinde duyurulan Truman Doktrini, yayılmasının önüne geçilmek istenen komünizm tehlikesine karşı bir atak olarak dönemin ABD Başkanı Harry Truman tarafından duyurulan dönemin Amerikan dış politikasıydı. Söz konusu doktrinle Sovyet yayılmacılığına, özelde komünizme bir darbe vurmayı amaçlayan ABD, tehdit altında gördüğü iki ülke olan Yunanistan'a 300 milyon dolar ve Türkiye'ye 100 milyon dolar askeri yardımda bulunmuştu (Malkoç, 2006).

Avrupa'nın Sovyetler karşısında tutunamayacağının bilincinde olan ABD, 2. Dünya Savaşı sonrasında öncelik olarak Almanya'yı zapt etmeye ve Batı'da entegrasyonu sağlamaya odaklanmış durumdaydı. Söz konusu ortamı yaratmak için Marshall Planı ile bir kısmı işgal altında olan Almanya'nın da dahil olduğu Batı ülkelerine ekonomik yardımda bulunarak hem Avrupa'nın toparlanmasını sağlamıştı hem de

Avrupa'yla karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurmuştu. Sovyet tehdidine karşı kolektif bir savunma düşüncesinden yola çıkılarak ABD önderliğinde, 12 kurucu üyeyle[1] beraber 1949 yılında Washington Anlaşması ile (Kuzey Atlantik Anlaşması) kurulan NATO da müttefikler arasında kalıcı bir bağımlılık ilişkisini tesis etmeyi de amaçlamaktaydı.

Eski düşmanlar olan Almanya ve İtalya'nın da birliğe davet edilmesi söz konusu çemberin genişliği konusunda fikir vericiydi. NATO'nun askeri anlamda caydırıcı bir konumunda olmasının haricinde, savaştan mağlup ayrılan Almanya'nın Avrupa'ya tekrar entegre edilmesi, savaş sonrası çöken ekonomilerin yaralarının sarılması, nükleer silahların yayılmasının önüne geçilmesi ve Avrupa-ABD arasında bir köprü kurulması suretiyle, taahhüt ve ilişkilerini güvence altına alma gibi fonksiyonları da mevcuttu (Yost, 1998).

Bu kapsamda güvenlik politikalarını NATO ile paralel şekillendirmesi, ortak güvenlik politikalarına Türk dış politikasının adapte edilmesi gerekiyordu. Türkiye'nin dahil olduğu ABD ile olan ikili anlaşmaları söz konusu durumu daha da karmaşık hale getirmekteydi (Dersan, 2005). Türkiye ittifaka dahil olduğunda bir anlamda NATO'nun kolektif güvenlik anlayışının bir parçası olduğu kadar dolaylı olarak bu karşılıklı bağımlılık çemberinin bir parçası olmayı da kabul etmekteydi.

Sovyet tehdidi, diplomatik, siyasi ve askeri bir yalnızlıktan kurtulmak ve eş zamanlı olarak da ekonomik kalkınma düzeyini artırmayı öncelik olarak gören Türkiye'yi ittifak arayışına itmişti. Batı Blokunda yer alarak dengeleyici bir politika gütme amacında olan 1950 yılında Amerika Birleşik Devletleri ile Güney Kore safında ve Birleşmiş Milletler komutasında savaşmak üzere Kore'ye asker göndermişti. Türkiye'nin söz konusu tavrı ve tercihi, Türkiye'nin NATO üyeliğine dahil olma sürecini hızlandırmıştı. Askeri kapasitesi ve ekonomik imkanları yeterli olmayan Türkiye için Sovyetler karşısında tutunmanın öncelikli stratejisi konumunda olan NATO üyeliği 1952 yılında gerçekleşmişti. Türkiye'nin üyeliği hem NATO etki alanını genişletmek hem de Avrupa'da güvenliğin tesisi için önemliydi. Öte Türkiye'nin NATO üyeliği, yalnızca Sovyetler Birliğinden gelecek tehditlere karşı kalkan oluşturmayacak, aynı zamanda Avrupadan gelebilecek herhangi askeri tehdide karşı da bir duruş niteliğinde olacaktı.

Türkiye için NATO üyeliği, yalnızca toprak bütünlüğünün korunması açısından önemli değildi. Aynı zamanda Avrupa'daki müttefikleri ile olan ikili ilişkilerinde bir köprü vazifesi üstlenmek suretiyle elini güçlendirmektedi. Bir bakıma Türkiye,

[1] Kurucu üyeler: ABD, İngiltere, Fransa, Kanada, Portekiz, İtalya, Norveç, Danimarka, Belçika, İzlanda, Hollanda ve Lüksemburg'tur.

NATO üyesi olmakla, teşkilat üyesi ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirip kökleştirmek bakımından da geçerli bir yetki belgesi elde etmiş oluyordu. Türkiye de sadece güvenliğini sağlama alma noktasında stratejik bir adım atmakla kalmayıp, ABD ile olan ikili ilişkilerini geliştirmek adına bir şans da yakalamış bulunmaktaydı. Dünyanın patronluğuna oynayan bir ülke ile müttefik olmak, sadece güvenlik açısından değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik hesaplar bakımından da dikkate alınacak bir husus olarak görülmüştü.

2. NATO'NUN DÖNÜŞÜMÜ

Soğuk Savaş sonrası yaşanan değişimlere uyum sağlayabilmek amacıyla örgüt içerisinde birtakım değişikliklere gidilmiş ve NATO, yeni ihtiyaçlara cevap verebileceği bir yapıya büründürülmeye çalışılmıştır. Örgütün sorumluluk alanı, geçirdiği ve hala geçirmeye devam ettiği dönüşümlerle beraber, Soğuk Savaş öncesi kendi sorumluluk sahası olarak tayin ettiği Kuzey Atlantik ve Avrupa bölgeleriyle sınırlı kalmayacak bir şekilde genişlemiştir. Gerek gerçekleştirdiği operasyonlar gerekse yaptığı insani yardımlarla birlikte örgüt daha küresel bir boyut kazanmaya başlamıştır.

Güvenliksiz bir Avrupa, tehdit altında bir ABD anlamına gelmektedir. Bu korku Kuzey Atlantik Anlaşması'nın 5. Maddesinin çıkış noktasıdır. Avrupa ABD'ye NATO aracılığıyla stratejik karşılıklı bağımlılık kapsamında eklemlenmiştir ve bu formül 60 yıl boyunca yeterli olacaktır (Brzezinski, 2009). Diğer taraftan Avrupa temelli AGİT gibi kurumlar Avrupa ile ABD arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktasına gelindiğinin de habercisi durumundadır. Ya uzun yıllar süren bu birliktelik önemi azalarak sona erecek ya da bir şekilde yenilenecektir. Bunlardan hangisinin gerçekleşeceği konusu büyük ölçüde ABD'nin izleyeceği politikalar tarafından şekillenecektir (Daalder, 2003).

NATO'nun gelişen rolünü değerlendirirken, 60 yıl boyunca ittifakın dünya ilişkilerinde kurumsallaştırdığı tarihsel üç dönüşüm gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekiyor: Birincisi, Batı'da yüzyıllar boyu süren "iç savaş" ın okyanusötesi ve Avrupa'nın üstünlüğüyle sona ermesi; ikincisi, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyet hakimiyetine karşı Avrupa savunmasına bağlılığı; Üçüncüsü, Soğuk Savaşın barışçıl bir biçimde sona erdirilmesidir ki bu da Avrupa'nın jeopolitik olarak bölünmesine son vermiş ve daha demokratik bir Avrupa için önkoşulları yaratmasıdır. Öte yandan NATO'nun asıl gücü, ABD'nin askeri kabiliyetlerini ve ekonomik gücünü, Avrupa'nın siyasi ve ekonomik ağırlığı ile birleştirmesinden ileri gelmektedir. Söz konusu kombinasyon NATO'yu küresel anlamda da önemli kılmaktadır. Bu noktada,

Amerika ve Avrupa arasındaki jeopolitik bağın yeni görevler çerçevesinde muhafaza edilmesi önemlidir (Brzezinski, 2009).

Soğuk Savaş'ın sonu NATO'yu iki seçenekten birisini seçmek zorunda bırakmıştı. Ya dağılan Sovyetler Birliği yerine "yeni bir düşman" bulunacaktı ya da stratejik konseptte değişime gidilecekti. Örgüt, 1991 yılında yayınladığı "İttifakın Yeni Stratejik Konsepti" isimli konseptte örgütün karşı karşıya olduğu risk ve tehditlerin geçmişte olduğundan farklı olduğunu belirtilmiş, Avrupa'nın güvenliği ve tehditlerin bertaraf edilmesi noktasındaki kararlılığın devam edileceği ifade edilmiştir (NATO, 1991).

NATO'nun yayınladığı, 24 Nisan 1999 tarihli stratejik belgede, NATO'nun "güvenlik" konusuna bakış açısı salt askeri korumadan çıkıp ekonomik, siyasi ve sosyal boyutları işin içerisine dahil ettiğini ve terörizmin yanı sıra kitle imha silahlarının yaygınlaşması, ekonomik problemler, etnik çatışmalar, insan hakları ihlalleri gibi konuları da kapsam dahiline almış ve güvenlik algısını genişletmiştir. NATO anlaşmasının 10. Maddesinde yer alan "açık kapı politikası", 1999 yılında gerçekleşen Washington Zirvesi ile beraber kabul edilen ikinci stratejik konsept, Doğu Avrupa ülkelerinin ve eski Varşova Paktı ülkelerinin de NATO'ya dahil edilmesi örgütün genişlemesi ve dönüşmesinde dönüm noktası konumundadır (NATO, 1999). Öte yandan askeri kabiliyetlerini artırmak ve dönüştürmek amacıyla Transformasyon Yüksek Müttefik Komutanlığı (SACT - Supreme Allied Commander Transformation) kurulmuştur (NATO, 2002).

NATO'nun Körfez'e açılmasının adımlarının atıldığı 2004 tarihli İstanbul Zirvesi hem NATO'nun dönüşümü açısından hem de Türkiye'nin bu dönüşümdeki yeri açısından önemliydi. Balkanlar ve Afganistan'da istikrarın sağlanması, AB gibi kurumlarla iletişimin geliştirilmesi, Orta Asya ve Akdeniz ülkeleri ile daha yakın ilişkiler, alan dışı operasyonlar için ordunun modernizasyonu gibi konuların ele alındığı zirvede Türkiye'nin Orta Asya ve Balkanlarla olan tarihi ve kültürel ilişkileri, coğrafi konumu sayesinde NATO'nun genişlemesi noktasındaki önemine vurgu yapılmıştı (NATO, 2004). NATO'nun Körfez ülkelerine açılım yapmasının ardında bir "İran tehdidi" algısı yatmaktaydı. Körfez Savaş'ından alınan ders bir benzerinin İran ve Körfez ülkeleri arasında yaşanmaması için NATO'nun sorumluluk alanının genişletilmesi gerekiyordu.

Öte yandan NATO'nun dönüşümü hususunda 2010 Stratejik Konseptinin önemli bir yeri vardır. 2010 yılında Lizbon Zirvesinde temelleri atılan konsept NATO'nun temel görevleri ve prensiplerini belirlerken NATO'nun etki alanı ve güvenlik çemberini belirlemesi açısından da önemliydi. Kolektif savunma, müşterek güvenlik ve kriz yönetimini temel görevler olarak belirleyen NATO; terör, insan

hakları ihlalleri gibi konuların artık belirli bir çevre için düşünülemeyeceği ve küresel önlem alınması gerektiğini beyan ettiği zirve ve stratejik belgeleriyle küresel jandarmalığa soyunmasının ilk sinyalllerini vermekteydi (NATO, 2010). Ayrıca zirvede şer ekseni olarak tabir edilen bölge ülkeleri İran ve Kuzey Kore'den gelebilecek herhangi tehdide karşı Avrupa'da balistik füze sistemi kurulmasına karar verilmiş ve Türkiye bu duruma olumlu yaklaşmıştı. Öte yandan 2009-2014 yılları arasında NATO Genel Sekreteri görevinde bulunmuş Anders Fogh Rasmussen 2012 tarihli Londra konuşmasında NATO'nun ilgisinin Batı'dan Doğu'ya doğru kaydığını, NATO'nun küresel güvenliğe önemli katkılar sağladığını ve belirsizleşen ve küreselleşen tehditler karşısında eylem çerçevesinin tüm dünyayı kapsayacak şekilde çizilmesi gerektiğinin altını çiziyordu (NATO, 2012).

ABD, kendi küresel tehdit ajandasına göre hareket ederken NATO'yu Avrupa bölgesinin dışına çıkararak küresel polis gücünün bir unsuru haline getirmeyi amaçlamaktadır. Böylesi bir ortamda 11 Eylül Saldırıları sonrasında gerçekleştirilen Irak ve Afganistan operasyonlarında Avrupalı müttefikler ABD'nin kendi çıkarları çerçevesinde hareket edip etmediği konusunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Öte yandan Avrupa'nın daha aktif bir rol alması için Avrupalı müttefiklerin savunma giderlerinde yaptıkları kısıtlamalar dikkat çekicidir (Dinç, 2011). 2010-2017 yılları arasında milli gelir içerisindeki savunma giderleri noktasında ABD'nin %2 hedefine şu anda 29 üyesi bulunan NATO'nun yalnızca ABD, İngiltere, Polonya, Estonya ve Yunanistan'dan oluşan 5 müttefiki ulaşabilmiştir (NATO, 2018).

11 Eylül 2001 tarihinde New York'ta gerçekleştirilen saldırılar sonucunda ABD ve NATO'nun terör kavramına bakış açısı ve terörizmin önüne geçme noktasındaki politikalarında köklü değişimler yaşanmıştır. Soğuk Savaş döneminde tehdidin sınırları ulusal çerçeve ile sınırlıyken, 11 Eylül 2001 sonrası terör tehdidi başta olmak üzere söz konusu tehditler global düzeyde algılanmaya başlanmış ve bu bağlamda atılan adımlar ve izlenecek politikalar, uluslararası çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır. Devletlerin istihbarat kabiliyetlerinin küresel bir boyut kazanan terör karşısında yetersiz kalması, NATO'nun yaşadığı dönüşümde terör başlığını öncelikli başlıklar arasına almasına neden olmuştur. Bütün bunların sonucu olarak temelde kolektif savunma örgütü olarak kurulan NATO, geçirdiği dönüşümle beraber askeri misyonunun yanına ekonomik, kültürel ve siyasi birtakım misyonları da dahil etmiştir.

Güvenlik endişeleri güç dengesi açısından değil bölge özelinde değerlendirilmeye başlanmış, NATO'nun merkez cephesine atfedilen önem azalmaya başlamış, tehdit algılarının odak noktasına Orta Doğu yerleştirilmiş, operasyonlar bölgesel düzeyde sınırlı kalmayacak şekilde sorumluluk alanı çerçevesinde genişletilmiştir. Bu

durum NATO'nun güney kanadında yer alan Türkiye'nin sistemin yeni esnekliğinden yararlanıp ön plana çıkmasına yardımcı olmuştur (Karaosmanoğlu, 2014). Bu noktada 2010 yılında yayınlanan Müttefik Birleşik Doktrini'nde ifade edilen NATO'nun klasik anlayıştaki sorumluluk alanı ile o alanın dışında gerçekleştirilen operasyonlar arasında bir fark olmadığı (NATO, 2010a) ifadesi hem NATO'nun alan dışı (out of area) operasyonlarının gerekçesi hem de bölgesel bir aktörden küresel bir aktöre olan dönüşümünün nişanesi durumundadır.

3. 11 EYLÜL SALDIRILARI SONRASI NATO – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Medeniyetler Çatışması Tezi Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından uluslararası sistemde meydana gelen değişiklikler ve ortaya çıkan yeni dinamikleri anlamlandırmak için kullanılmıştı. Buna göre uluslararası arenada geçecek güç mücadelelerinin temelinde medeniyetler arasındaki çatışmalar olacaktı (Huntington, 1993). Özellikle 11 Eylül Saldırıları sonrasında ABD'nin işgalleri ve bu işgallerin odak noktasında Müslüman ülkelerin bulunması Huntington'ın belirttiği Batı-İslam çatışmasının temellerini güçlendirir nitelikteydi.

Türkiye başta olmak üzere, örgüt üyelerinin kendilerini en çok tehdit altında hissettikleri konulardan biri terör konusudur. Terörizmin küreselleşen dünyada çok kolay örgütlenen ve tahmin edilemez bir hâl almasının neticesinde tüm müttefiklerin bu konuya azami önemi vermesi ve koordineli bir şekilde iş birliklerini yürütmesi hayati öneme sahip öncelikli bir konu hâline gelmiştir. Küreselleşen dünyada küreselleşen tehditlere karşı alınan önlemler, ülkeleri yine aynı şekilde küresel bir tavır sergilemeye zorlamaktadır.

Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası kuruluş amacından öte bir dönüşüme giden NATO'nun, yeni strateji ve planları çerçevesinde güvenliği kapsayıcı bir bakış açısıyla değerlendiren Türkiye'nin NATO ve ulusal güvenlik algısında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, ulusal kaygılarını daha çok yansıtmaya başlamış, daha sorgulayıcı bir tutum içerisine girmiştir (Oğuzlu, 2012).

11 Eylül Saldırıları, Körfez Harekâtı, Irak, Suriye ve İran'ın kitle imha silahlarıyla uluslararası güvenliğe tehdit konumuna gelmeleri, ülkelerin güvenlik algısını değiştirmiştir. Özellikle 11 Eylül Saldırıları sonrasında ülkelerin, bu gibi tehditler karşısında ne derece savunmasız ve kırılgan bir yapıda olduğu açıkça görülmüş, güvenlik algısı yeniden şekillenmiştir. Bu tarihten sonra ABD ve NATO açısından güvenlik ve terör konu başlıkları, yalnızca ulusal sınırlarla sınırlı kalmayacak, uluslararası bir güvenlik meselesi olarak görülmeye başlanacaktır. 11 Eylül 2001 sonrası,

hem ABD, hem NATO ölçeğinde terör, üzerinde en fazla durulan konu haline gelecektir. Dönemin Amerikan Başkanı George W. Bush'un saldırılardan birkaç gün sonra yaptığı açıklamayla, "Ya bizimlesiniz, ya da teröristlerle!" (Voanews, 2001) diyerek teröre karşı ABD'nin duruşundaki kararlılığı gözler önüne sermiştir.

Bu noktada Afganistan'a yönelik ABD önderliğinde gerçekleştirilen NATO eksenli operasyon, dikkat çekici bir örnektir. Terör olaylarının önüne geçmek ve ülkenin yeniden inşaasına katkıda bulunmak için gerçekleştirilen Afganistan müdahalesi, ilk alan dışı müdahale olmasının yanı sıra, değişen güvenlik anlayışının da en önemli örneklerindendir. Yani artık güvenlik stratejileri, milli sınırlar çevresinde değil, uzak coğrafyalar ve sınırların çok ötesinde kurulan önleyici bariyerler vasıtasıyla tesis edilme sürecine girmiş durumdadır. Ancak sonuç istenilen gibi olmamış, operasyon Afganistan'daki Taliban hakimiyetine son verse de Pakistan'a kaçan örgütün terörist eylemleri sona ermemiş, operasyon bir anlamda ters tepmiş mevcut Taliban tehdidi daha da yayılmıştır. Bu durum askeri müdahalenin tek başına çözüm olmayabileceğinin en bariz örneklerindendir.

ABD'nin 11 Eylül sonrası gerçekleştirdiği Irak işgali de istenen sonuçları vermemişti. Savaş bittikten sonra ABD Irak'ın denetimini tamamen kaybetmiş, uluslararası hukuku tanımayan bir devlet olarak itibarı zedelenmişti. Öte yandan ham petrol fiyatlarında meydana gelen artış ABD ekonomisini de zora sokmuştu. Irak işgalinin en önemli sonucu belki de yükselen anti-Amerikanizm ve terörün derinleşmesi olmuştu. Durumdan en karlı çıkan grup ise Kürtler olmuştu. ABD'ye dayanan bir Kürdistan hukuken olmasa bile fiilen kurulmuş görünüyordu. Bu durum Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedi (Oran, 2013).

ABD'nin Irak'a yaptığı operasyonda tek taraflı davranması ve İslamofobik açıklamaları NATO içinde birliği zayıflatmış ve ABD'de ve Batı'da Müslümanlara karşı büyüyen bir kızgınlığın fitilini ateşlemişti. Bu noktada ABD'nin bu girişimi ters tepmiş, terörden intikam almaya çalışırken özelde bölgeyi ve genel anlamda dünyayı tehdit eden dinamiklere yenilerini eklemekle sonuçlanmıştı.

Afganistan işgali konusunda, Türkiye ve diğer müttefiklerin tutumu, söz konusu durumu yansıtan dikkate değer bir örnek durumundadır. Genişleyen etki alanına paralel olarak artan maliyetler de ABD ve müttefikleri arasındaki ilişkileri etkileyen bir faktördür. Maliyetlerin karşılanması hususunda payın büyük bir kısmını göğüsleyen ABD, örgütün izleyeceği politikalarda bu pay oranında söz sahibi olmak istemektedir. Bu da NATO üyesi ülkeler içinde zaman zaman endişe ile karşılanmakta, rahatsızlıklar yaşanmasına neden olmaktadır.

3.1 İlişkilerde Devamlılık ve Değişim

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri ikili ilişkileri son yıllarda çalkantılı bir seyir izledi. Özellikle Arap Baharı ile başlayan olaylar silsilesi, Suriye iç savaşı ve Irak Şam İslam Devleti'ne (IŞİD) karşı izlenen politikalardaki farklılık iki devlet arasındaki ihtilafın temel sebeplerinden biriydi (Sayarı, 2015). Bu noktada özelde ABD genel anlamda da NATO ile ilişkilerini geliştirmek isteyen bir Türkiye'nin izlemesi gereken yol haritasının ABD'nin İran ve IŞİD'e karşı olan politikası ile paralel hareket etmesi gerekmektedir (Mitchell, 2015).

Soğuk Savaş Dönemi boyunca ABD ile paralel politikalar izlemiş olan Türkiye, 1960'lı yılların başından itibaren ABD'nin dış yardımlar konusunda beklentilerini karşılayamaması nedeniyle ikili ilişkiler önemli bir kırılma noktasından geçmiş ve Sovyetler Birliği'nin halihazırda ilişkileri geliştirme taleplerine sıcak bakmasına neden olmuştu (Balcı, 2013).

Türkiye'nin ABD ve NATO'nun güvenlik politikalarına yaklaşımındaki kırılmalardan biri de 1962 yılında Küba Füze Krizi sonrasında ABD'nin Jüpiter füzeleri konusundaki tutum olmuştu. ABD'nin NATO müttefiki olan Türkiye, kendisine haber verilmeksizin füzelerin ülkesinden çekilmesi sonrasında NATO ve ABD ile olan güvenlik eksenli politikalara daha çekimser bakmaya başlamış, 11 Eylül sonrasında gerçekleşen Irak ve Afganistan işgallerindeki ABD'nin tek taraflı tutumu ise bu çekimser tavrı derinleştirmişti. İkili ilişkilerdeki güveni zedeleyen ve değişimlere öncülük eden olaylardan bir diğeri ise Kıbrıs sorunu çerçevesinde Türkiye'ye karşı tavır alan dönemin ABD başkanı Lyndon B. Johnson'ın İsmet İnönü'ye gönderdiği tehditkar mektup ve akabinde Türkiye'ye uygulanmasına karar verilen silah ambargosu olmuştu. Söz konusu durum Türkiye'nin ABD ve NATO'ya olan tavır ve bakış açısında değişikliklere ve güven kaybına yol açmıştı (Karaosmanoğlu, 1988). Bu hususta Türkiye'nin çıkarları ve politikaları ile ters düşen ABD ve NATO politikaları ilişkilerdeki kopukluğun ve çekimser tavrın temel sebebini oluşturmaktadır. Türkiye ABD'nin Afganistan operasyonu örneğinde olduğu gibi Libya'ya NATO müdahalesine de sıcak bakmamıştır. Zira Ortadoğu'da tetiklenebilecek en ufak istikrarsızlığın Türkiye'nin aleyhine sonuçlar doğurabileceğinin farkında olan Türkiye, NATO'nun aynı kapsamda gerçekleştirebileceği olası bir Suriye müdahalesine de endişeyle bakılacağı düşünülebilir. ABD'nin Irak İşgali gibi meselelerde tek taraflı hareket etmesi ve NATO'yu kendi çıkarları çerçevesinde devre dışı bırakabilmesi Türkiye'nin NATO ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

NATO üyesi devletlerin 1991 yılındaki Körfez Savaşı ve 2003 yılındaki Irak işgali sırasında Anlaşmanın kolektif savunma hükümlerini devreye sokma noktasındaki çekingen tavrı Türkiye açısından endişe verici olmuş, kendi ulusal savunma

önlemlerini alma noktasında ise maddi kaynak noktasında sıkıntı yaşamıştır. Tam da bu noktada ABD'nin nükleer silahlara dayalı caydırıcılık anlayışından "mahrum bırakmaya dayalı caydırıcılık" anlayışına geçmesi Türkiye açısından olumlu karşılanabilecek düzeyde bir gelişmedir (Egeli, 2014).

Türkiye, ABD ile olan ikili ilişkilerinde 1990'lı yılların başından itibaren ABD ile paralel yönde politikalar izlemeye gayret etmiş, Irak İşgali öncesinde 2003 tezkeresini kabul etmemesi haricinde ABD özelinde ABD – Türkiye ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunacak şekilde hareket etse de; özellikle 2001 sonrası dönemde NATO ve Avrupa Birliği (AB) ile olan ilişkileri çerçevesinde Fas'tan Afganistan'a uzanan geniş bir coğrafyada demokrasinin hakim kılınmasını amaçlayan Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) ile daha da belirsizleşen bir coğrafyanın ortasında kalmış ve Türk dış politikasının manevra kabiliyeti kısıtlanmıştır (Dersan, 2005).

Türk dış politikası genel anlamda ABD ve NATO'nun Avrupa ülkesi üyeleri ile yakın askeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler içinde olmak ve komşu devletlerle ihtilafa girmekten kaçınma davranışı üzerine kuruluydu. Bu kapsamda 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) bölgesel bir güç olma hedefiyle Ortadoğu'da yakın bağlar kurmaya öncelik vermişti. Ancak AK Parti hükümetinin izlediği Müslüman Kardeşler'e destek verilmesi Ortadoğu politikaları Türkiye'nin ulusal çıkarlarına ciddi anlamda zarar vermiştir. Bu gibi polikalar hem bölgedeki devletlerle hem de Batılı müttefikleri ile arasında problemler meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu durumun temel sebebi de Türkiye'nin bölgesel hadiseleri şekillendirme güç ve kapasitesinin yanlış hesaplanmasıdır (Sayarı, 2015).

Türkiye – NATO ilişkilerinin seyrini etkileyen bir başka önemli dinamikse ABD'nin dış politikasında takındığı tavırdır. Türkiye'nin de içlerinde bulunduğu Avrupalı NATO müttefiklerinin Trump yönetiminin göreve geldiği günden bugüne endişe ile baktıkları konu "ABD'nin Avrupa üzerinden Rusya ile stratejik bir diyaloğa girip girmeyeceği" meselesidir. Trump'ın yeni savunma sekreteri Gen James Mattis'in ABD'nin güvenliğini merkeze alan yaklaşımları ve Trump'ın yapılan röportajlarda "modası geçmiş" (The Newyorker, 2017) ifadesini kullanması Türkiye'nin de içinde bulunduğu NATO müttefikleri arasında endişe vericidir.

Özellikle son dönemlerde Türkiye ile NATO üyesi müttefikleri arasında iletişim problemi ve güven sorunu mevcudiyet göstermektedir. Bu durum Batı'nın Türkiye algısının olumsuz olmasıyla alakalı olduğu gibi aynı şekilde Türkiye'nin ikircikli bir dış politika izlemesinin de doğal bir sonucudur (Özel, 2017). Diğer taraftan ABD ve NATO ile olan ilişkilerde gerilime neden olan diğer bir faktör Türkiye'nin komşusu İran ile olan ilişkileridir. İran'ın nükleer gücünü artırmaya yönelik politikaları ABD ve NATO üyesi ülkelerin tepkisini çekerken Türkiye meseleye farklı

yaklaşmakta, dolayısıyla başta ABD olmak üzere ittifak üyesi diğer ülkelerin tepkisini çekmektedir. Öte yandan Türkiye – İsrail ikili ilişkileri ABD ve NATO ekseninde geniş yankı uyandırmaktadır. İkili ilişkilerdeki kırılganlık örgüt ve ABD ikili ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

ABD ile ikili ilişkilerdeki sorunlardan bir diğeri ise ABD'nin PYD gibi terör unsurlarına karşı tutumudur. Hassas dengeler üzerine kurulu bir coğrafya olan Ortadoğu'da sınırlarının hemen ötesinde palazlanmaya devam eden terör örgütlerine Türkiye'nin sahip olduğu hassasiyetlerle yaklaşmayan ABD ikili ilişkilerde güven kaybına sebep olmaktadır. ABD, yine aynı şekilde FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü) konusunda da Türkiye'nin istekleri noktasında somut bir adım atmış değildir (Özel, 2018). Bu ve bunun gibi dinamikler zaten ikircikli olan ilişkileri daha da karmaşık hale getirmektedir.

SONUÇ

NATO, gelişen ve değişen şartlara uyum sağlama ve varlığını devam ettirme noktasında kendi içinde yapılanmaya giderken, stratejisinde de önemli değişiklikler gözlenmeye başlanmıştır. Bu kapsamda, başlangıçta bölgesel bir örgüt iken, giderek küresel bir örgüt olmaya doğru revizyonunu sürdürmektedir. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarının bu dönüşümdeki ve örgüt içi yenilenme çalışmalarında payı büyük olmuştur. Olaylar sonrasında tehdit algısı, bölgesel bağlamdan, küresel bağlama kaymıştır. NATO'nun ileri hattında yer alan Türkiye, Almanya gibi ülkeler askeri anlamda örgüte katkıda bulunmuş, ülkelerinde NATO silahlı kuvvetlerine üslerine ev sahipliği yapmıştır.

NATO'da, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra en büyük ikinci orduya sahip olan Türkiye, bölgede Suriye, İran, Irak gibi devletlerle komşu olması nedeniyle, NATO için çok önemli bir stratejik ortak konumundadır. Ancak ABD'nin özellikle son dönemlerde başına buyruk politikalar izlemesi ve bu politikalarında NATO'yu kılıf olarak kullanması NATO – Türkiye ilişkilerinin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmaktadır.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş Dönemi'nde Kıbrıs Krizi, Johnson Mektubu, Afyon Krizi, Kıbrıs Harekatı sonrası silah ambargosu gibi çeşitli sınavlardan geçmiştir. Fakat bu krizler, dönemin öncelikleri ve konjontürü nedeniyle çok üstünde durulmadan atlatılmıştır. Şu anda ise ikili ilişkiler geçmişe nazaran çok daha çetin bir dönemden geçmektedir. ABD'nin PYD/YPG unsurlarına verdiği destek geçmişte ABD'nin bir Kürt devleti kurma peşinde olduğu inancını perçinlemekte,

ilişkilerdeki gerginliği derinleştirmektedir. ABD ve NATO'nun bu yöndeki tavırlarına karşı Erdoğan:

"Washington, ilişkilerimizin asimetrik olabileceğine dair yanılgısından vazgeçmeli ve Türkiye'nin alternatifleri bulunduğu gerçeğiyle yüzleşmelidir. Bu tektaraflılık eğiliminden ve saygısızlıktan vazgeçmemek, bizi yeni dostlar ve müttefikler aramak zorunda bırakacaktır" (Özel, 2018a).

şeklinde bir açıklama yaparak NATO'nun Türkiye için vazgeçilmez bir müttefik olmadığı mesajı verilmiştir.

Bulunduğu konum itibariyle istikrarsız bir bölge olan Orta Doğu'nun Türkiye için bir tehdit olarak algılanması anlaşılabilir bir şeydir. Bölgede İran ve İsrail gibi devletlerin ellerinde nükleer silahlar bulundurmaları, durumu daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu bakımdan bakıldığında en azından caydırıcılık noktasında, örgütün nükleer şemsiyesinden faydalanması, Türkiye için cazip bir sebep olarak varlığını muhafaza etmektedir. NATO - Türkiye ilişkilerinin devamlılığı, NATO ve müttefiklerinin, Türkiye'nin endişelerini doğru okumaları ve anlamlandırmalarına bağlıdır. Öte yandan Türkiye'nin örgüt içinde bulunması hem NATO'nun hem de Türkiye'nin lehine bir durum olmaya devam edecektir.

-Özetle Soğuk Savaş'ın ardından özellikle de 11 Eylül Saldırıları sonrası ilgi alanı Batı'dan Doğu'ya kaymaya başlayan NATO stratejik belgelerle kendini zamanın şartlarına adapte etme yoluna gitmiş, stratejik misyonunu bölgesel bir güvenlik örgütü olmaktan küresel jandarmalığa dönüştürmüştür. Bu noktada Soğuk Savaş döneminde ABD ve NATO ile paralel politikalar izlemeye gayret eden Türkiye ulusal çıkarlarını ilgilendiren meselelerde daha çok inisiyatif almaya başlamış, bu da örgüt ve ABD ile olan ilişkilerinde birtakım krizler yaşamasına sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

AÇIKMEŞE, S. A. (2004). "Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi", Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 1, ss. 1-32.

AKKUŞ, B. (2017). "'Ortak Savunma Sistemi'nden 'Ortak Güvenlik Sistemi'ne: NATO Dönüşümünün Jeostratejik Anlamı ve Sistemik Etkileri, Küresel ve Büyük Güçlerin Stratejileri, Ed. C. Dinç ve B. Akkuş, Orion Kitabevi, Ankara.

BALCI, A. (2013). Türk Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

BRZEZINSKI, Z. (2009). "An Agenda for NATO: Toward a Global Security Web", Foreign Affairs, New York, Cilt 88, Sayı 5, ss. 2-20.

CHURCHILL, W. (1946). "Iron Curtain Speech", Westminster College, Utah, ABD, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1946-03-05.pdf, 17.12.2018.

DAALDER, I. H. (2003). "The end of Atlanticism", Survival - The International Institute for Strategic Studies, Cilt 45, Sayı 2, ss. 147-166.

DERSAN, E. (2005). "Güvenlik Alanında Küreselleşen Belirsizlik: Türkiye Nereye?", Uluslararası İlişkiler, Cilt 2, Sayı 8, ss. 119-150.

DİNÇ, C. (2011). "Sivil Güç - Realist Oyuncu İkileminde Avrupa Birliği'nin Küresel Konumu Üzerine Tartışmalar" Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 7, No. 28, ss. 89-124.

EGELİ, S. (2014). "Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 40, ss. 39-73.

HUNTİNGTON, S. (1993). "A Clash of Civilization?", Foreign Affairs, Cilt 72, Sayı 3, ss. 22-49.

KARAOSMANOĞLU, A. L. (2014). "NATO'nun Dönüşümü", Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, Sayı 40, ss. 3-38.

KARAOSMANOĞLU, A. L. (1988). "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Context", Ed. John Chipman, NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges, Londra, Routledge, ss. 287-353.

MALKOÇ. E. (2006). "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı: 9, ss. 89-127.

MITCHELL, G. (2015). "Turkey: The Almost Mediator State", Turkish Policy Quarterly, Cilt 14, Sayı 1, ss.169- 177.

NATO, (2018). "Information on Defence Expenditures", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49198.htm, 16.02.2019

NATO, (2012). "NATO – Delivering Security in the 21st Century", https://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_88886.htm, 12.02.2019.

NATO, (2010). "Strategic Concept", https://www.nato.int/nato_static/assets/pdf /pdfpublications/20120214_strategic- concept-2010-eng.pdf, 09.12.2018.

NATO, (2010a). "Allied Joint Doctrine", https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/602225/doctrine_nato_allie d_joint_doctrine_ajp_01.pdf, 16.02.2019.

NATO, (2004). "Istanbul Summit Communiqué", https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_21023.htm, 16.02.2019.

NATO, (2002). "Supreme Allied Commander Transformation (SACT)", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50114.htm, 16.02.2019.

NATO, (1999). "Enlargement", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49212.htm?selectedLocale=en#, 26.12.2018.

NATO, (1991). "The Alliance's New Strategic Concept", https://www.nato.int/cps/en /natohq/ official_texts_23847.htm, 16.02.2019

NATO, (1949). "The North Atlantic Treaty", https://www.nato.int/cps/ie/natohq/official_texts_17120.htm, 16.02.2019.

OĞUZLU, T. (2012). "NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi", Uluslararası İlişkiler, Cilt 9, Sayı 34, ss. 99-124.

ORAN, B. Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012, Baskın Oran (ed.) İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZEL, S.(2018). "Türkiye'nin Dış Politikası", https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1791594-turkiyenin-dis-politikasi, 07.02.2019.

ÖZEL, S. (2018a). "Alternatifler Ne Kadar Gerçekçi?, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/1052883/Alternatifler__ne_kadar_gercekci_.html?utm_source=partners&utm_medium=gazete-oku.com&utm_campaign=feed, 03.02.2019.

ÖZEL, S. (2017). "NATO'da Kalmak ya da Kalmamak", https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1719786-natoda-kalmak-ya-da-kalmamak, 03.02.2019.

SAYARI, S. (2015). "Turmoil in the Middle East and Turkish - American Relations", Turkish Policy Quarterly, Bahar 2015, Cilt 14, Sayı 1, s.113-122.

THE NEW YORKER. (2017). "Donald Trump's Cheap Talk About NATO and Europe", https://www.newyorker.com/news/john-cassidy/donald-trumps-cheap-talk-about-nato-and-europe, 25.12.2018.

VOANEWS, (2001). “Bush: ‘You are either with us, or With the Terrorists”, https://www.voanews.com/a/a-13-a-2001-09-21-14-bush-66411197/549664.html, 04.10.2018.

YOST, D. S. (1998). NATO Transformed: The Alliance's New Rules in International Security, Institute of Peace Press, Washington.

WALT, S. M. (1985). “Alliance Formation and the Balance of Power”, International Security, Cilt 9 No. 4, ss.3-43.

WALTZ, K. N. (1979). “Theory of International Politics”, Addison-Wesley Publishing Company, New York.

TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ KOŞULSALLIĞI: ZAYIF İNANDIRICILIK- PRAGMATİK REFORMLAR

Doç. Dr. Cengiz DİNÇ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Özet: Bu çalışma, Avrupa Birliğinin koşulsallık ilkesinin, 1999 sonrasında Türkiye'deki reform sürecine etkisini analiz etmektedir ki bu ilke Doğu Avrupa'da Beşinci genişleme sırasında (2004-2007) ve Hırvatistan genişlemesi sırasında işe yaramış, Türkiye'nin durumunda ise başarısız olmuştur. Koşulsallığın etkisi dur-kalk yapan reform sürecinde zayıflamıştır. Kompleks bir takım nedenlerle koşulsallığın Türkiye üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır: AB üyelik ödülünüz yeterince inandırıcı bir şekilde sunamazken, Türk tarafı reform sürecini tamamlamayı başaramamış veya isteksiz davranmıştır; üyeliği yeterince tutkulu bir şekilde talep etmemiştir. AK Parti hükümetleri tarafından gerçekleştirilen reformlar gerekli olan demokratikleşmeyi sağlayıcı ve üyeliği tam olarak getirici olmaktan uzak kalmıştır. Gündemdeki konular sessiz bir şekilde çürümeye terk edilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin içeride ve dışarıda çok zor bir gündemle meşgul olması da önemli bir faktördür. AB koşulsallığı bu dönemdeki en önemli değişimleri belirleyen tek faktör değildir. Başka pek çok önemli faktör ve muğlaklıklar koşullallığın etkisini sınırlamıştır. Bu çalışma iki taraftaki ideolojik tercih farklılıkları ve siyasi faydacılık koşullasallığın Türkiye'nin durumunda neden, kısmi ve seçici bir şekilde işe yaradığını açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Koşulluluk

Turkey and the European Union Conditionality: Weak Credibility-Pragmatic Reforms

ABSTRACT: This study tries to explain the influence of the European Union *conditionality* on Turkey's reform process since 1999 and why the conditionality, which worked in the East European countries during the fifth enlargement (2004-2007) and in the Croatian case, effectively failed in Turkey in recent years. The impact of the conditionality has weakened in the course of off-and-on negotiation process. It seems that due to a complex array of factors, there has been a limited impact of conditionality on Turkey: The EU has not been able to present the membership reward credible enough while the Turkish side has been either unable or unwilling at times to commit itself to

the reform process and did not pursue the membership issue vigorously enough. The reforms undertaken by the JDP governments cannot be considered systematic and geared towards the required full democratization and eventual membership. The important issues between the parties were often left to oblivion or pushed down in the agendas. Turkey in this period had an agenda full of difficulties both internationally and domestically and seemingly very busy in a transformation process in many aspects (economically, politically and also internationally). The EU conditionality is not the only (or most important) factor explaining the recent changes in Turkey. There are other factors -ambiguities about conditionality. This study aims to explain why the EU conditionality process only partially and selectively worked due to conflicting ideological preferences and political pragmatism on both sides.

Key Words: Turkey, European Union, Conditionality

Introduction

This study attempts to explain why the EU conditionality effectively failed in the Turkish case in the last 20 years or so (since 1999). Turkey, a founding member of the Council of Europe and a NATO-member has broadly been integrated into almost all pan-European institutions has also been in a very long (perhaps too long) process with the European Community/EU. The relationship with Brussels, including an Association Agreement in 1963 and a Customs Union since 1996 has been continuing irregularly with ups and downs since 1959 (Casanova, 2006).

Between 1999-2014: EU important role in the process of democratization elaboration on reforms introduced in Turkey as part of EU membership bid. Turkey has taken bold steps in relatively thorny issues including death penalty and the recognition of the Kurdish identity. After acceptance of its membership (1999) Turkey entered a period of reforms often described as a 'avalanche' or [previously] unthinkable, which concurred with public demand of more liberty and prosperity from the Turkish State. The political administrations in Turkey have argued that the bid for EU membership has been a deliberate choice and preference of their own to take the country to the European standards of civilization, an ambitious goal set by the founders of the Turkish state in 1920s. Yet quickly it has become clear that Turkish government did not have a grand scheme.

The influence of the EU membership bid in Turkey's transformation in the fields of human rights and democratization is clear. This influence is attributable to the effective use of conditionality, an effective democracy promotion strategy which proves to be more successful than the strategy of offering incentives (Ethier,

2003:99-120). However, the EU conditionality is not the only (or most important) factor explaining the recent changes in Turkey (Narbone and Tocci, 2007:233-245). There are other factors -ambiguities about conditionality and whether Turkey will be able to gain admission and internal political developments in Turkey- "have slowed down political reform in Turkey." (Kubicek, 2011). Failure of the power elites in Turkey to display strong unity and commitment to the EU membership bid and lack of popular mobilization are other major factors to cite for the stalled reforms (Öniş, 2004:481-512).

Although the December 1999 Helsinki Council declared Turkey a candidate State destined to join the EU on the basis of the same criteria as applied to the other candidates (which suggested that the EU was serious about integrating Turkey into the Union). Yet, Helsinki also linked Turkey's membership to unofficial criteria like peaceful settlement of (in Cyprus or with Armenia for example). The EU raised several issues that directly or indirectly as de facto accession conditions. One set of issues stemmed from the EU's "absorption capacity" (originally invoked by the EU's 1993 Copenhagen decision). It could be argued that the EU's official promise of membership linked to liberal reforms has lost its credibility for Turkey, as conditionality signaled that EU admission depends on issues 'additional' to the Copenhagen criteria, at will (Saatçioğlu, 2009:559-576).

Depending on one's vision of Europe and position vis-à-vis desirability of its accession; Turkey is considered a valuable asset or a huge burden by European circles. According to supporters, accession of Turkey would help prevent European Union from becoming increasingly isolated, culturally closed, and irrelevant in the global state of affairs. Others state that, although Turkey's has a valuable geopolitical position; the cultural differences between Turkey and Europe are just too great; and that incorporating Turkey into the EU would pose insurmountable institutional challenges and thus further weaken the EU's place in world politics.

1. CONDITIONALITY

Conditionality can be defined as a developed form of policy designed to promote the desired aspects of transformation in a targeted country. Perceived benefits, such as political support, economic aid or membership in an organization are linked to the fulfillment of certain conditions Candidate countries are expected to show "stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights, and respect for and protection of minorities"; possess a "functioning market economy with the capacity to cope with competitive pressure and market forces within the

Union"; and also fulfill the obligations of membership (commonly known as the EU's *acquis communautaire* (Türkmen, 2008).

In Europe, conditionality works as a process in which the EU promises the candidate EU membership in exchange of a wide range of reforms and transforms itself to converge with the EU model. The mechanism of conditionality involves the withdrawal of the benefits of accession and halting or slowing down the process, if candidate fails to implement the promised reforms (Schimmelfennig ve Sedelmeier , 2002).

Needless to say the rewards offered by conditionality must be credible. If the reward is very costly for the Unionitself, if it is promised to be delivered far in the future, or if EU members disagree over whether the EU should ever honoured the promise the expected effect of democratization for elites in the canditae state declines. If conditionality is inconsistently applied or is otherwise weak, targeted states might doubt that policy change has any bearing on EU policy and may try to obtain rewards without materializing EU conditions fully (Kubicek, 2011).

Naturally a successful transformation that is aimed by the conditionality depends on many exogenous and endogenous factors. For example, the domestic elites in a candidate, may be reluctant to do so, particularly if reforms carry high 'adaptation costs' that could jeopardize their hold on the power, their conception of identity, or the integrity of the state. As it is often claimed that the Turkish political and bureaucratic (military or civilian) elite had not been sincere in attaining the EEC/EU membership; because they were apprehensive about the potential impact of the full democracy that would accompany the membership, as this would end their privileged position within the society. Thus the pluralization of the elite as evidenced by the emergence of Islamist-conservative elite and also the Kurdish elite created a more competitive political system. This has played an important role in getting Turkey closer to the standards of full membership (see, Göle 1997).

2. THE BACKGROUND AND THE REFORM PROCESS IN TURKEY

Turkey had to engage in certain democratization in order to attain candidacy for EU membership in the second half of the 1990s (Baç, 2005:17-31). At the Helsinki Summit (1999) Turkey was admitted as a candidate country. By this time it was clear that Turkey was 'leapfrogged' by the post-communist candidates and unlike them Turkey was described as an important partner to Europe rather than as a 'natural' part of the European family (Sjursen, 2008). Nevertheless the candidacy led to a 'political avalanche" of democratizing reforms in Turkey . Initially the AKP, which

has been in power since November 2002, was explicitly pro-EU, viewing the EU reform agenda as a potential ally in its own domestic political battles with the secular, Kemalist establishment that in the past had been willing to ban Islamic-oriented parties. For the AKP then, the costs of reform were bearable for the sake of the advancement of their goals.

There were six criteria according to the Negotiation Framework (2005) to for the successful conclusion of the accession process. The first three constitute the Copenhagen criteria: 1. the prevalence of democracy, human rights and the protection of minorities; the existence of a 'functioning market economy' capable of competing within the EU; and the administrative and institutional capacity to implement EU rules and regulations; 4. Turkey's 'unequivocal commitment to good neighborly relations' 5. Continued support for a comprehensive resolution of the Cyprus problem within the UN framework and in line with Union principles, and the 'normalization' of relations with Greek Cyprus. 6. The fulfillment of obligations under the 1963 EU–Turkey Association Agreement ('Ankara Agreement'), including the Additional Protocol extending the Agreement and Customs Union to the 10 new member states (https://www.chathamhouse.org/pdf/research/europe/BPturkeyeu.pdf).

The National program of 2001, reaffirmed its commitment to taking further measures towards guaranteeing the right to freedom of association and peaceful assembly, and pledged to introduce constitutional guarantees for civil society organizations. Accordingly, the death penalty was abolished and the government effectively addressed the issue of torture and further underlined that it would review article 312 of the Turkish Penal Code, articles 7 and 8 of the anti-terror bill and the press law. The Constitution was amended to protect the privacy and freedom of communication; thereby allowing the use of different languages (e.g. Kurdish) and dialects in daily life. In August 2002, the third legal "harmonization package" provided the right to broadcast and teach in languages other than Turkish, the liberalization of the freedoms of speech, association and assembly, and the recognition of religious minorities' property rights.

The reforms included the abolishment of death measures to eliminate torture and maltreatment and improvements in the prison conditions. The martial law and state of emergency has been lifted completely.[1] By the constitutional amendments in 2004, the state security courts were also lifted; and the court of accounts was empowered to audit the transactions and accounts of the military.[2]

[1] "National Program 2003," EU Ministry of the Republic of Turkey, available at www.abgs.gov.tr.
[2] Law on amending some articles of the constitution of the Republic of Turkey, no. 5170, adopted 7 May 2004.

Most of these reforms consisted of expanding political freedoms (freedom of expression in particular), allowing non-Turkish languages to be used in mass media (for radio and TV broadcasting in particular), lifting a ban on organizations of non-Turkish cultural groups, and giving more freedom to non-Muslim foundations and religious organizations. The Constitution was amended in order to make it harder to restrict fundamental rights and liberties, and to strengthen the rights to privacy and personal liberty. The laws were altered to make bans on political parties more difficult. The composition of the National Security Council (NSC) was altered to strengthen the civilian presence in that body. Many of the privileges and prerogatives (e.g. ability to try civilians in military courts, special State Security Courts) granted to the military by the Constitution were ended (Kubicek, 2011).

The EU Council, welcoming "the decisive progress made by Turkey in its far-reaching reform process" has concluded that Turkey "*sufficiently*" fulfilled the political criteria. It therefore decided, on 17 December 2004, to open accession negotiations on 3 October 2005.[3]

Some of these changes were symbolic whereas some others were instant responses to the EU requests not constituting an integrated approach or pattern. For instance, Turkey's national programmes did not specify any changes to its minority regime at all. The EU process was contributing to the establishment of the supremacy of the AKP over its opponents including the opposition parties and the crucial parts of the bureaucracy. AKP leaders saw the reforms imposed by the EU for democratization represent a strong guarantee for religious freedoms as well. Overall, it is safe to argue that EU conditionality has usually fitted with the AKP's expectations (Külahçı, 2005:387-402).

The AKP used the EU's political criteria to further democratize Turkey and thus secure their survival and consolidation in the Turkish political arena, it has to be pointed out that the EU also uses the AKP in order to formally underpin Turkish democracy. However, once it became quickly clear that the accession process going nowhere a game of reciprocal accusations took place and officials from both sides started to put the blame on the other side.

3. EXPLAINING THE FAILURE OF CONDITIONALITY AND SELECTIVE REFORMS

In this sections I will try to explain the eventual failure of conditionality so far by emphasizing the factors that combining together led to the recent, according to

[3] Presidency Conclusions, Brussels European Council カカ 18, 22 (16–17 Dec. 2004), *available* www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf.

some prone to crisis, impasse. It can be pointed out the there have not been enough good will and hard work on both sides /the EU has not always rigorously or consistently applied conditionality, particularly if it fears that its pressure could lead to counterproductive results.

One important point raised by observers is the fact that Turkey suffers from serious internal problems which have to be solved in order to progress towards its 'strategic horizons'. Internal divisions such as Turk-Kurds, Sunni-Alevi or Secular-Pious (/Islamists), sap consume Turkey's energy necessary for a great transformation and diminish legitimacy of its system.

There has been a deep political polarization in Turkey. According to one camp (primarily around the CHP), the AKP had a hidden agenda of turning Turkey an authoritarian, religious based country; by some in the camp, the AKP leadership is accused of being mere instruments or subcontractors of the plots of the U.S or EU. For the second camp, twin threats (Kurdish separatism and Islamist fundamentalism) to existence of the republic continued. There has been a strong opposition to the EU's use of conditionality from the second camp, most notably from the Nationalist Action Party (MHP).

European Commission frequently (regular reports) concerned about conditions of the Kurdish citizens of Turkey, the situation in the southeastern region, as well as conditions for non-Muslims and their organizations and religious freedom. Similarly, the reports issued in 2004, 2005, 2007, and 2008 were critical of the conditions of the non-Muslims, Kurds, and non-Sunni Muslims.

The Exceptionality if not oddness of Turkey has been much emphasized she is too big, too poor and too different almost forms a category of its own; she presents the biggest challenge of all to the EU in terms of enlargement. Turkey has become the most opposed of all EU candidates (Saatçioğlu, 2009:559-576). With more than half of the population, while only around one third of the Europeans desire its membership. As a result, it is often claimed that many mainstream politicians took an anti-Turkey stance to compete for the votes and stop far-right parties become more powerful and influential in the political landscape.

After the opening of accession talks in October 2005; political liberalization in Turkey has markedly slowed, while EU–Turkish relations have run into various difficulties. The 2005 and 2006 EU Progress Reports noted problems on elimination of torture and illegal detentions, access to Kurdish language courses, and continued limits on freedom of expression.

On 3 October 2005, the official negotiation process has started but from the beginning it was paralyzed due to open and fierce resistance of France, Germany, Austria and Greek Cypriots. Because of popular anxiety over effects of the further enlargement, Turkey's accession process was effectively stopped by a coalition led by Sarkozy and Merkel who offered, instead, a 'privileged partnership' (Larrabee, 2010:157-180).

Unfortunately, "within months" Turkey was confronted with statements by European leaders that undermined this unanimous decision, as well as negative actions by EU member states to block the talks. These attempted to overturn the agreed course and fundamental nature of the negotiations. In several countries, such public discourse coincided with elections, giving the impression that domestic political calculation was involved. Many European leaders including Germany's Angela Merkel and France's Nicholas Sarkozy, have spoken out forcefully against Turkish membership. /Proposals to hold referendums to approve further EU expansion suggested in both Austria and France are clearly directed against Turkey.

The negotiation framework stated that "the shared objective of the negotiations is accession." However, some leaders emphasized the sentence that followed "these negotiations are an open-ended process, the outcome of which cannot be guaranteed beforehand." A few governments began arguing in favor of a "privileged partnership" or "special relationship" instead of *membership* offered to Turkey for decades. These negative attitudes and policies of European leaders were in contradiction to previous EU decisions and commitments. They put EU credibility in question. Some EU member states have targeted the negotiating process itself. Nearly half of the 35 negotiating chapters have been blocked and the process has been put into 'deep freeze' which continued to suffer from lack of progress. At first, foreign policy of the AKP was hailed by the West for its pragmatic stance. Observers expected a dependent relationship with the U.S and EU because it was seen that the AKP, due to pressures and plots of the opposite camp needed international support. Despite the 'Yes' vote in the 2004 referendum, the EU had not fulfilled its promises to Turkish Cypriots. Thus, the official position of Turkey has been that the resolution of the problem should not be expected unilaterally by the Turkish Cypriots or Turkey (Turkey in Europe).

The AK Party government, seem to have observed the EU conditionality selectively; in spirit did not change. Implementation of the reforms was met with resistance from the bureaucratic structures, for whom these changes signified either a challenge to their personal authority or a threat to the integrity of the state. It is true that the AKP has advanced democratization by entrenching the power of elected

politicians over unaccountable and non-transparent bureaucratic forces. But its performance in promoting political equality, protecting human rights, and establishing a more level playing-field for political competition has been lacking (Tezcur, 2011).

Turkey's newly found but short lived- regional *confidence* appeared to make the problems in its accession to the European Union less significant. The perceived shift in Turkish foreign policy its focus stronger ties with the Middle East and the former Soviet Union are the outward manifestation of worrisome trends within Turkey. The Kemalist opposition in Ankara accused the ruling AKP of pursuing a creeping Islamisation of Turkish politics and society; more liberal types detect a rollback of democratic freedoms and civil rights (Barysch, 2010).

By 2008 and 2009, the European Commission progress reports became harsher in their assessments. The 2009 report noted several areas where Turkish laws and practices did not meet the EU standards, including rules on political parties, promotion of minority languages, trade union rights, allegations of torture, corruption, non-discrimination on basis of sexual orientation, bans on Internet sites, use of the Anti-Terror law against Kurdish groups, the lack of a gender equality body, and the continued political influence of the military. The European Commission was also troubled by court cases brought by state prosecutors to close the ruling AKP (ultimately unsuccessful) and the primarily pro-Kurdish Democratic Society Party (DTP), the closure of which in December 2009 drew EU's criticism. The European Commission also noted its general disappointment with the AKP government. While it acknowledged the government's commitment to the accession process, it reported in 2008 that 'the government did not put forward a consistent and comprehensive Programme of political reforms' (Kubicek, 2011).

The Turkish Secretary General for EU Affairs pointed out that 'EU leaders' habit of using Turkey's population, geography and culture as arguments for a "privileged partnership" instead of full membership weakens the Turkish public's trust in the EU'. The key point from this discussion is that as both the credibility of the prize of EU membership has declined and more Turks question the sincerity of the EU and the desirability of the membership itself, there is less incentive for Turkey to comply with the EU's democratization agenda. While some might be willing to cut the AKP government some slack given the shrinking domestic constituency in favor of the EU and its battles with its secularist and nationalist opponents there was clearly a sense of disappointment in the EU. In 2009, for example, a survey sponsored by the German Marshall Fund showed that positive views of EU membership were only 48% (compared with 73% in 2004) and that only 28% of Turks thought that they would

someday become an EU member compared with 65% who thought it unlikely. Turks also started to accuse the EU of double standards and hypocrisy (Kubicek, 2011).

Many groups that were pro-EU in the early 2000s, particularly those with pro-Western, secular leanings had become increasingly concerned that the EU's democratization agenda was in fact being used by the AKP to further a thinly veiled hidden Islamic agenda. The main opposition party, the Republican Peoples' Party (CHP), was pro-EU in the 1990s, but throughout the 2000s, it became Eurosceptical as it embraced secularism and Turkish nationalism while growing skeptical of the real value and final destination of EU-inspired reforms (Gulmez 2008).

As for Turkish civil society, while it somehow operated in a better legal environment and has become more active, it was still subject to many of the same cleavages that divide Turkish political parties, and it was never fully engaged as a partner by the government. Turkey's ties with the Union have been far from linear. While generally moving towards greater levels of integration, relations have been often marred by moments of tension and crisis. "The principal claim made here is that EU relations have acted as a key external factor in Turkey's internal development. This does not mean that the Union has been the principal explanatory variable of Turkey's domestic transformation. Wider international changes and internal factors carry much more weight in determining domestic trends in Turkey. Reflecting Turkey-skepticism in the EU, Turkey's Negotiations Framework placed much emphasis on the open-ended nature of the talks, on the EU's absorption capacity and on the possibility of permanent derogations in key areas such as free movement of persons, structural funds and agriculture. Related to Turkey's economic and political capacity fears integration they argued, the Copenhagen criteria could be used by the EU to tear the country apart. When mobilizing Turkish fear and mistrust, nationalists appealed to instances of EU exclusion and double standards. Other 'non-Copenhagen criteria' reasons started to be aired openly, summed up in the heightened concern about the EU's 'absorption capacity'. These included fears that Turkey's entry would dilute the loosely defined 'esprit communautaire', that it would result in rising Turkish immigration, lead to insurmountable institutional, economic, social and cultural (including religious) problems and pressures, and bring the Union dangerously close to the Middle East and Eurasia. The AKP government's commitment to political reforms and EU accession has important interest and ideology-related explanations. In terms of interests, commitment to reform and EU accession provided a much-needed legitimization of the party, allowing it to shake off domestic and international suspicions concerning its alleged Islamist agenda. Democratic reform and EU accession would also guarantee the AKP's political survival. Lack of instutionalisation a

second reason for the slowdown in reform is the fatigue effect following two marathon years of reform and the absence of adequate structures and incentives to ensure effective implementation. These domestic reasons have dovetailed with the EU's visibly waning commitment to Turkey's accession and its growing scepticism towards ongoing Enlargements. Lack of Turkish reforms triggered more European opposition to Turkey's accession. The sense of being excluded further demoralized Turkish reformers, thus creating a vicious circle". (Narbone and Tocci, 2007: 233-245).

The scope of the conditions has evolved since 1993 to include new, particular demands, like fighting corruption and addressing various socio-economic rights. However, certain areas of political activity which are also important for a democratic life – have remained outside the range of conditionality, notably, political parties and, essentially, civil society. There have been four factors driving the development of this policy since 2004: (1) With further enlargement the EU is facing rather more difficult cases of countries undergoing pre-accession transformation, compared with the countries that joined the Unionin 2004; (2) the lessons drawn from the experience of the 2004 enlargement with respect to political conditionality; (3) a new European Commission in office since late 2004 with a different Enlargement Commissioner, Olli Rehn, who has differentiated himself from his predecessor Gunter Verheugen in some key aspects of conditionality policy; and (4) the crisis in the EU over constitutional reform and the so-called 'enlargement fatigue'. The relationship between conditionality and the EU itself has become noticeably different from before. While the Commission still officially drives the conditionality agenda, other EU institutions have claimed a more interventionist role, including the Council of Foreign Ministers and the European Parliament, alongside individual member states as well. This significant shift reflects the influence of 'enlargement fatigue'. The integration capacity tended to assume that the fourth condition would henceforth come to dominate enlargement policy thinking and key decisions, with member states like Germany, France, and Austria, Netherlands leading the debate in this direction (Pridham, 2007).

The EU has not tried hard to anchor Turkey and domestic dynamics in Turkey have not been enough to realize necessary reforms. Since the EU accession remains an open-ended process, with no assured membership even if it meets all the criteria, Turkey feels it has to independently pursue policies for its national interests. In analyzing Turkey–EU relations during the AKP era, two distinct sub-phases can be identified. The first phase, from the end of 2002 to roughly the end of 2005, corresponds to the Golden Age of Europeanization in Turkey. As Nicolas Sarkozy in France and Angela Merkel media representations or misrepresentations of the constitutional

crisis; in Turkey played a role in terms of contributing to growing Euro skepticism by causing to project the EU as an unattractive, crisis-ridden project (Öniş and Yilmaz, 2009:7-24).

The fact that the negotiation process was partially suspended due to the Cyprus dispute proved to be the ultimate blow in this context. The EU's unbalanced approach to the Cyprus dispute appeared to confirm widely held perceptions among Turkish elites and the general public that Cyprus was being used as yet another obstacle on the While the negative and ambiguous signals originating from the EU and "the West" in general were of critical importance in swinging the pendulum away from the Europeanization drive, there were also important domestic factors at work. A key element in this context was the weakening commitment of the AKP leadership to the goal of full EU membership. The AKP and the EU Scholars frequently label the AKP party or the AKP leadership as pragmatic and this trait also defines the AKP's attitude towards the EU. For the AKP leadership, the pursuit of EU membership is a useful way of staying away from conflict, staying in power and carrying out their declared political programme (Dogan, 2005:430).

It has been argued that the AKP is engaged in some sort of two-level game: it uses and strives for accomplishments at the EU level to secure its position domestically. The AKP draws on the EU to 'domesticate and force not only the state but also the anti-systemic actors to change their perceptions and strategies and to take on EU norms as the point of reference to create a new social contract in Turkey' (Yavuz, 2006:3).

The argument that the AKP is using the EU for domestic gains matches Europeanisation studies that concentrate on EU conditionality. These studies argue that EU conditionality has spread because it opens windows of opportunity for policy reform for domestic actors by decreasing the political costs of controversial reforms. The rationalist institutionalist branch of the literature, in particular, suggests that candidate country governments adopt EU rules if the benefits of the EU rewards exceed the domestic adoption costs.

"The EU failed to act as an effective anchor of Turkey's economic and/or political reform over a period of more than three decades starting in the early 1960s. This was due basically to the ambivalent position of several, if not most, member countries regarding the price to be paid to play the role of anchor." Only 14 out of the 35 chapters have been opened since the beginning of negotiations. Only one has been provisionally closed. The EU has frozen eight chapters due to Ankara's refusal to open its ports and airports to Greek vessels and aircraft. Countries such as France, Germany, Greece and Greek Cyprus have blocked numerous others.There was no

immediate pressure on Turkey to comply or lose everything. Moreover, opposition to full membership by key member states such as France and Germany reduced the credibility of the incentives. Under these conditions, short-term domestic political considerations could get in the way of compliance more easily than in endgames.Reducing popular support for membership in Turkey to less than 50 per cent in 2006. In the run-up to the parliamentary elections of 2007, the Erdogan government considered major concessions on the Cyprus issue too risky, given that the situation did not require immediate action to secure the ultimate goal of EU membership (Schimmelfennig, 2008:918-937).

CONCLUSION

As can be seen, the impact of the European Union conditionality on Turkey's reform process since 1999 has been limited and this conditionlity seemed effectively failed after 15 years. There are many factors that contribute to the vicious cycyle on this matter that both sides could not or did not manage to replace with a virtous cycle. There have been dominant negative factors that shaped the whole process: cultural, political and economic differences (Turkey being too different, too big and too poor; not sufficiently democratic). Thus, Turkey emerged as the most challenging case which also showed some of the limits to transformative power of Europe with the given framework of time and resources. EU's ability to reward also depends on the size of the economy and population of the candidate.

Note: *This study of mine has started in 2011 in Eskişehir; it is aimed to turn it into an article.*

REFERENCES

AYATA, S. and A. Ayata (2007) "The Center-Left Parties in Turkey". *Turkish Studies,*8 (2), 211–32.

BABAN, F. and KEYMAN, F. (2008). "Turkey and Post national Europe: Challenges for the Cosmopolitan Political Community", *European Journal of Social Theory*, 11 (1), 153-167.

BAÇ, M. M. (2005). "Turkey's Political Reforms and The İmpact of the European Union", *South European Society and Politics*, 10 (1), 17-31.

BAHAR, R. (2011). "Turkey: Identity, Foreign Policy, and Socialization in a Post-Enlargement Europe", *Journal of European Integration*, 33 (2), 235-249.

CASANOVA. J. (2006) The Long, Difficult, and Tortuous Journey of Turkey into Europe and the Dilemmas of European Civilization José Casanova 2006) *Constellation*, 13 (2), 234 -247.

ETHIER, D. (2003). "Is Democracy Promotion Effective? Comparing Conditionality and Incentives", *Democratization*, 10 (1), 99-120.

GULMEZ, S. B. (2008). "The EU Policy of the Republican People's Party: An Inquiry on the Opposition Party and Euro-Skepticism In Turkey", *Turkish Studies*, 9 (3), 423-436.

ICENER, E. (2009). "Understanding Romania and Turkey's Integration with the European Union: Conditionality, Security Considerations and Identity", *Perspectives on European Politics and Society*, v.10, s.2: 225-239

KUBICEK, P. (2011). "Political Conditionality and European Union's Cultivation of Democracy in Turkey", *Democratization*, 18 (4), 910-931.

KULAHCI, E. (2005). "EU Political Conditionality and Parties in Government: Human Rights and the Quest for Turkish Transformation", Journal of Southern Europe and the Balkans, 7 (3), 387-402.

LARRABEE, S. F. (2010). "Turkey's New Geopolitics", *Survival*, 52 (2), 157-180.

NARBONE, L. and TOCCI, N. (2007) "Running around in circles? The Cyclical Relationship Between Turkey and The European Union," *Journal of Southern Europe and the Balkans*, v. 9, n. 3: 233-245.

ÖNİŞ, Z. (2004). "Diverse but Converging Paths to European Union Membership: Poland and Turkey in Comparative Perspective," *East European Politics and Societies*, v. 18, n. 3: 481-512.

ÖNİŞ, Z. and YILMAZ, Ş. (2009). "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, v. 10, s. 1: 7-24.

PRIDHAM, G. (2007) Change and Continuity in the European Union's Political Conditionality: Aims, Approach, and Priorities, Democratization 14 (3), 446-471.

SAATÇİOĞLU, B. (2009). "How Closely Does the European Union's Membership Conditionality Reflect the Copenhagen Criteria? Insights from Turkey", Turkish Studies, 10:4: 559-576

SCHIMMELFENNİG, F. and SEDELMEİER, U. (2002). "Theorizing EU Enlargement: Research Focus, Hypotheses, and the State of Research", *Journal of European Public Policy*, 9:4, 500-528.

SJURSEN H. (2008). "Enlargement in Perspective: The EU's Quest for Identity", *ARENA Working Paper*, No.5: 1-17.

TEZCUR, G. M. (2011**)** The AKP years in Turkey: the third stage, (20 September 2011) www.opendemocracy.net/gunes-murat-tezcur/akp-years-in-turkey-third-stage (accessed 21 Feb. 2019).

TURKMEN, F. (2008). "The European Union and"Democratization in Turkey: The Role ofthe Elites", *Human Rights Quarterly*, 30 (1), 146–163.

TÜRKİYE'DE IMF UYGULAMALARININ KAMU MALİYESİ AÇISINDAN ANALİZİ: 1998-2008 PERİYODU

Dr. Öğr. Üyesi Aynur UÇKAÇ
Adnan Menderes Üniversitesi

Özet: IMF politikalarının temel hedefi, siyasi mekanizma olan devletin işleyişini, piyasa içinde fakat siyaset dışında tutarak neoliberal politikalarla uyumlu hale getirmektir. Bu doğrultuda Türkiye'de IMF ile 1998'de imzalanan Yakın İzleme Anlaşması'ndan Stand-by Anlaşması'na giden yolda kamu maliyesine ilişkin temel yaklaşımlar; daraltıcı maliye politikasının benimsenmesi, faiz dışı fazla yaratılması, özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi, borçlanmanın sürdürülebilir kılınması ve enflasyonla mücadele olarak belirlenmişti. İstikrar sağlayıcı unsurlar olarak tanımlanan bu politikalar, aynı zamanda dolaysız vergiler lehine vergi indirimlerini de beraberinde getirmiştir. Varsıl kesimler üzerinde gerçekleşen vergi indirimleri gelir dağılımında adaletin bozulmasına yol açarken, bütçede yaratılan faiz dışı fazla ise borç stokunun azaltılması ve faiz ödemelerinin gerçekleştirilmesi gibi verimli olmayan alanlarda kullanılarak reel harcamaların azalmasına neden olmuştur. Çalışmada IMF uygulamalarının zeminini ortaya koymak açısından neoliberal düzende devletin değişen rolüne ilişkin vurgular, ekonomi- politik açıdan analiz edilmektedir. Ayrıca IMF uygulamalarının, kamu maliyesinin işlerliğini ve ekonomik istikrarı nasıl ortadan kaldırdığı meselesi de etraflıca incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Maliyesi, IMF, Yapısal Uyum, Mali İstikrar

An Analysis of IMF Programs From the Viewpoint of Public Finance in Turkey: 1998 – 2008 Periods

Abstract: The main aim of IMF recipes is to make the functioning of the state as a political mechanism be in accordance with neoliberal policies by keeping it outside of politics but inside of the market. Accordingly, from the agreement known as Staff Monitoring Agreement signed in 1998 to the Stand-by Agreement the basic approaches with regard to public finance are determined as follows: The

implementation of contractionary fiscal policy, the achievement of primary surplus, implementation of privatisations, sustainability of debts, coping with against inflation, and achieving fiscal stability. These policies, which are considered creating a fiscal stability, caused also tax reduction in favour of direct taxation. As a result of this, whereas higher income group benefited from tax reduction, income inequality increased; by the same token, the primary surplus in the budget caused a reduction in reel expenditures by using the resources in unproductive areas such as in reducing debt stock and in carrying out interest payments. In this study, in order to uncover the fundamentals of the implementation of IMF policies, the changing role of the state is analysed from a political economy perspective. Also, the impact of the implementation of IMF programs on the functioning of public finance as well as on economic stability is discussed broadly.

Keywords: Public Finance, IMF, Structural Adjustment, Fiscal Stability.

1.GİRİŞ

Türkiye'nin ekonomi politiği IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası örgütler ve piyasalar kanalıyla şekillendirilmiştir. 1980'lerle birlikte uluslararası rejimin Türkiye'nin ekonomi politiği üzerindeki etkisi, sonraki dönemleri de kapsayacak şekilde önemli ölçüde değişti. Neoliberal politikaların iyice kökleşmeye başladığı bu yeni dönemde Türkiye'de ekonomi politikalarının ve karar mekanizmalarının belirlenmesinde uluslararası örgütlerin ve piyasaların öne çıktığı görülmüştür (Bölükbaşı, 2016: 450-451).

Türkiye'de finansallaşmanın hız kazanmaya başladığı 90'lı yıllardan günümüze evrilen ekonomi-politik yaklaşım ise; finansal sistemde sıkı bir düzenleme yapmadan ve makroekonomik istikrarı sağlamadan, serbest piyasa yönünde açılım yaparak reaktif devlet (takip eden) davranışı içinde neoliberalizmi içselleştirmek olmuştur (Öniş ve Şenses, 2016: 725-726). Türkiye, IMF uygulamalarında da görüldüğü üzere, çoğu ekonomik faaliyetlerde reaktif bir devlet davranışı özelliği yansıtmaktadır. Çalışmada ele alınan reaktif devlet kavramına koşut olan temel iddia, Türkiye'de ekonomi-politik dönüşümlerde asıl itici güç dışsal dinamikler olup, bir aşamadan diğerine geçişte kilit rolü IMF ve Dünya Bankası gibi dışsal aktörler oynamaktadır (Öniş ve Şenses, 2016: 705-706).

IMF şemsiyesi altında belirlenen 1998-2008 sürecini kapsayan dönemin politika ve stratejileri; istikrar ve yapısal uyum, dışa yönelim, deregülasyon,

serbestleştirme, piyasalara güvenin tesis edilmesi ve küreselleşme olarak belirlenmiştir (Thorbecke, 2016: 123-175).

Bu açıklamalara ek olarak IMF politikalarının hâkim olduğu 1998-2008 döneminin ekonomi- politik özelliklerini devletin değişen rolüne ilişkin esasları da dikkate alarak şu şekilde belirtmek mümkündür: 1990'lardan itibaren ağırlık kazanmaya başlayan düşünce, piyasanın etkinliğini arttırmak için devlet müdahalesinin gerekli olduğu görüşüdür. Ancak burada ifade edilen devlet müdahalesinin gerekliliği yaklaşımı; rekabet devleti, düzenleyici devlet ve iyi yönetişim kavramlarıyla içselleştirilmiş olup, piyasa egemenliğini pekiştirmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla Dünya Bankası ve IMF'nin etkin devlet üzerine geliştirdikleri piyasa yanlı reformların amacı; devlet müdahalelerine son vermek değil, müdahalenin niteliğini değiştirmektir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 13).

Görüldüğü üzere, IMF tarafından Türkiye'ye dayatılan neoliberal politikaların özünü piyasa kavramı oluşturmuştur. 1998-2008 sürecini kapsayan IMF politikaları geçmişteki uygulamalardan çok farklı olarak, bu süreçte küreselleşme akımının da hız kazanmasıyla, ağırlıklı şekilde uluslararası finansal sermaye ve spekülatif sermaye hareketlerine yön verecek şekilde tasarlanmıştı. Spekülatif sermaye hareketleri ise Türkiye gibi reel sektörü görece zayıf ekonomilerde ciddi şoklara ve krizlere yol açarak, reel yatırımların gerilemesine neden olabilmektedir (Balseven ve Önder, 2009: 77).

Sonuçta, IMF'nin şartlılık ilkesi[1] gereği Türkiye'ye yapılan finansal desteğin politik amacı, ekonomik sorunlara piyasa yönelimli çözümler üretmekti. Bu doğrultuda istikrarın sağlanması adına ekonomi, yabancı yatırımlara ve dışsal rekabete açılıp piyasalara daha güçlü güven sağlayacak düzenlemelere odaklanmıştı. Türkiye'de ele alınan dönemde ekonomi ve siyaseti biçimlendiren IMF politikalarıyla; ödemeler dengesi, bütçe açığı ve enflasyon gibi görünür problemlerin çözülmesi hedeflenirken; temelde ise stand-by düzenlemelerine uyum sağlamak adına yapısal reformları hızlandırmak amaçlanmıştı. Dolayısıyla IMF tarafından verilen yapısal uyum kredilerinin amacı; ekonomileri rekabete açarken ve liberalize ederken mali istikrarı sağlamak olmuştur (B.J., 1980: 1983-1987; Bird, Crisp ve Kelly, Stone, Vreeland'den aktaran Nooruddin ve Simons, 2006: 1002-1003; Arın, 2013: 475-476).

[1] Şartlılık, belirli politikaların gerçekleştirilmesine bağlı olarak finansal destek sağlama uygulamasıdır. Bakınız, Dreher, Axel (2009). "IMF Conditionality: Theory and Evidence", Public Choice, Vol.141, No.1/2, ss..233-267 içinde s.233.

2. IMF UYGULAMALARININ KAMU MALİYESİ ALANINDA YARATTIĞI DÖNÜŞÜM

Dünya ekonomisi, 1997-1999 Asya-Rusya krizinin etkisiyle birlikte deflasyonist bir sürece girer ve bu durumun etkileri Türkiye'de de hissedilmeye başlanır. Dünya konjonktürü, Türkiye açısından çoklu siyasi dengesizlikler[2] ve 1999 büyük depremin de yarattığı ekonomik daralmanın etkisiyle birleşince bu durum yeniden IMF'ye giden sürecin hazırlığını başlatmış olur ve ekonomi politikaları IMF'nin denetiminde neoliberal kurallara bağlanır. Bu kurallar doğrultusunda özelleştirmelerin sağlanması, daraltıcı maliye politikasının benimsenmesi, kamu kesiminin küçültülmesi ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmek yönünde bütün kısıtlamaların kaldırılması gibi politikalarla Türkiye bir yapısal uyarlama/istikrar sağlama sürecinin içine itilmiş olur. (Kepenek ve Yentürk, 2007:586-595).

IMF programında istikrar kavramı, yabancı sermaye girişlerinin teşviki yönünde ulusal mali piyasalarda yüksek reel getiri elde edecek şekilde faiz verilmesi ve dış borç ödemelerinin aksatılmadan sürdürülmesi olarak tanımlanmıştır (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 76).

Gerek tanımlamanın içerdiği anlam ve gerekse de çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yansıtılacağı üzere Türkiye ekonomisinde "istikrar" kelimesi sürekli aranan ancak çoğunlukla ulaşılamayan bir kavram olmuştur. Çünkü istikrar kelimesi neoliberal sistemin içeriğine dayalı olarak IMF tarafından önerilen "ithal bir anlam" içerdiğinden, istikrarı sağlayacak olan unsurlar ne yazık ki kendi gerçeğinden uzak bir yerlerde arayışa dönüşmüştür.

Gelişmelerin gösterdiği gibi, devlet için bir finansal krize girilmesi durumunda şayet bu krizi aşacak alternatif bir kaynak söz konusu değilse, IMF bir zorunluluk haline gelmektedir. IMF ise verdiği kredilerin şartlılığı bağlamında daimi olarak devletin korumaya çalıştığı ulusal politikaları tamamen tersine çevirmek yönünde büyük bir gayret gösterir (B.J. ,1980: 1984).

Ele alınan makalenin bu bölümü, IMF tarafından dayatılan ve konunun görünür boyutunu oluşturan daraltıcı kamu maliyesinin temelde istikrarsız bir ekonomik ve mali yapı ortaya koyduğu on yıllık periyot ele alınarak bu konuda önemli sayılan ekonomik göstergelerle analiz edilmektedir.

[2] Bu konuda bakınız, Kazgan, Gülten (2004). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul, 6. Bölüm.

2.1. Yakın İzleme Anlaşmasının Kamu Maliyesi Alanında Yarattığı Dönüşüm

Yakın İzleme Anlaşması'yla (1998) uygulamaya koyulan programda maliye politikası, kamu borç stokunun çevrilmesi ve/veya borçlanmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması gibi hedeflere sıkıştırılmıştı. Sürdürülebilirlik ise, kamu kesiminde borç ve faizlerinin ödenmesinde kullanılacak faiz dışı fazlanın (FDF) sağlanmasına bağlıydı. FDF'nin sağlanmasının koşulu ise, faiz harcamaları dışarıda tutularak, kamu harcamalarının azaltılmasına ve vergi reformu adı altında dolaylı vergilerin artışına bağlıydı (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 68).

Aynı zamanda bütçede FDF'nın GSMH'nın % 4'ünün üzerine çıkarılması ve enflasyon oranının % 50'nin altında tutulması hedeflenmişti. Yüksek oranda FDF sağlamaya yönelik sıkı maliye ve bütçe politikası, yüksek düzeydeki enflasyonu denetleme amacını taşımaktaydı. Ancak IMF'nin 1998 yılı için %50'den daha aşağı öngördüğü enflasyon hedefi 1997 yılına göre düşüş göstermiş olmakla birlikte 1998 yılı itibariyle, enflasyon oranı %50'nin üzerinde %84,6 düzeyinde, FDF /GSMH oranı ise %4,4 olarak gerçekleşmişti (Kazgan, 2008: 258-259; T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, İlgili Yıllar Bütçe Gerekçesi).

Aynı zamanda 1999 yılı için faiz harcamalarının /GSYIH oranı % 13,7 iken; eğitim, sağlık ve yatırım harcamalarının GSYIH payı ise sırasıyla %2,9, %1,1 ve %2 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 1). Verilerin de yansıttığı gibi, kamu maliyesi alanında kamu harcamalarının kısılması, faiz dışı fazlanın borç ve faiz ödemelerinde kullanılması ve enflasyon hedeflemesine odaklanılması ekonominin verimli alanlarda yatırım yapma olanağını ortadan kaldırmıştır.

Yapılan değerlendirmelerin ışığında görülmektedir ki; ekonomilerin küreselleşmesiyle birlikte daha da egemen konuma gelen IMF gibi uluslararası finansal sermaye kurumları, ülkeleri reel ekonomi alanından uzaklaştırarak oluşturdukları yeni finansal faaliyetlerin evrimini hükümetlerin dahi kontrol edemeyeceği bir istikrarsızlığa ve krize sürüklemiştir (Jessua, 2005: 102).

2.2. 2001 Krizine Doğru Stand- By Uygulamalarının Kamu Maliyesi Alanında Yarattığı Dönüşüm

Türkiye ekonomisinde ele alınan dönemde büyük bir sorun olarak görülen enflasyon meselesiyle birlikte, gittikçe ağırlaşan iç ve dış borçlar, faiz ödemelerinin kamu bütçesi içinde artan yükü ve gelir dağılımının gittikçe bozulan yapısı gibi bir dizi olumsuz birikim 2000'li yıllara aktarılmıştır. Bu olumsuzluklara 1999 yılında

IMF ile yapılan stand-by anlaşmasının ciddi öngörü hataları taşıyan politikaları da eklenince ekonomide önemli istikrarsızlıklar yaşanmaya başladı. Böylece Türkiye IMF reçeteleri sonucu 21. yy.'a krizle girer ve bu kısır döngü içinde krizin yönetimi tekrar IMF'ye bırakılır (Kazgan, 2004: 441; Boratav, 2012: 196).

"Şubat 2001 kriziyle birlikte, tüm makroekonomik öngörüler ve hedefler de facto ortadan kalkmıştır. Kur çıpasının terkedilerek dalgalı kur rejimine geçilmesi, dezenflasyon programının terk edilmesine yol açmamış, programın daha da güçlendirilmesi amacıyla yeni düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır." (Sönmez, 2009: 60). 18. ve 19. Stand-by düzenlemelerini içeren Güçlü Ekonomiye Geçiş Programları'nın temel amacı; ekonominin yeniden yapılandırılması ve istikrarın kalıcı kılınması olmuştur. (T.C. Merkez Bankası, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı).

Bu doğrultuda kamu kesiminde FDF sağlanması yine ana hedef olmuş ve yine FDF, 21.y.y.'da da aynı alanlarda kullanılarak istikrarsızlık yaratan unsurların tekrar oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla maliye ve bütçe politikasının çalışabilmesinin koşulları FDF'ya bağlanmıştı. Aynı zamanda maliye politikasının asıl önceliği; mali disiplini sağlayarak kamu borç stokunu sürdürülebilir düzeye indirmek ve mali istikrarın asıl unsuru olarak görülen % 6,5 oranında FDF'ya ulaşmaktı. Bu ise maliye ve bütçe politikasının etkinsizleştirilmesi sonucunu doğurmaktaydı (Sönmez, 2009: 61-62; IMF, 2007).

İstikrar programı çerçevesinde yapılan stand-by düzenlemesinde borçların sürdürülebilirliği öne çıkan bir hedef olmuştu. Ancak bu hedef iki açıdan eleştiriye muhtaçtı. İlk olarak sadece borçların sürdürülebilirliği üzerine odaklanmak; ekonominin alt yapısını ihmal ederek, ekonomik meseleleri borç yönetimi ve finans alanını düzenleme ögelerine sıkıştırmak demekti. Bu bağlamda, ekonomik altyapıyı güçlendirecek alanlara gidilmeyip kamu açığının ve cari açığın baskılanarak, enflasyonun ve faiz haddinin geriye çekilmesi tercih edildi. İkinci olarak borç yönetimi konusu ise, borçların acilen ödenmesi gerektiği biçiminde ele alındı. Ayrıca, borç ödeme planında hiçbir değişiklik yapılmaksızın, yükün topluma dağıtılmasında ödeme gücü veya adalet gibi bir kriter de dikkate alınmadı (Balseven ve Önder, 2008: 92).

Neoliberal felsefe doğrultusunda uygulamaya koyulmuş olan IMF programlarında Türkiye, reaktif devlet davranışı özelliğiyle hareket ettiği için borçların sürdürülebilirliği ve servisinde, ülke adına iki önemli rahatlatıcı önlem alınmadan IMF'nin şartlılık ilkesi gereği acil ödeme planı gündeme getirilmiştir. Mevcut borçların ülke adına görece kolay çevrilebilmesinin ilk koşulu, borçların vadesinde konsolidasyona gidilmesi; ikinci koşulu ise vergi gelirlerinin ekonomik gerçeklik doğrultusunda makul düzeyde yükseltilmesi olmalıydı. Ancak IMF'nin şartlılık ilkesi gereği yapılmış

olan stand-by düzenlemelerinde konsolidasyona ait bir hüküm de mevcut değildi (Balseven ve Önder, 2008: 104-105).

Bu iki yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde sosyal yönü bulunmayan programın hedefi, kredi kullanan ülkelerin borçlarını ödeyebilecekleri bir düzenlemeyi oluşturmaktı. Fakat bu yapılırken borçlu ülkenin ekonomik, sosyal ve politik olarak çöküntüye girmesi dikkate alınmamıştır. Yapısal uyum politikalarının bir gereği olan kamu harcamalarında meydan gelen azalmalar, yoksul kesimlerin yaşam standardında ciddi anlamda düşüşlere yol açmıştır. Program, yoksul kesimlerin ihtiyaçlarını dikkate almadığı gibi, kredinin koşulu olarak öne sürülen özelleştirmeler vb. uygulamalarla ortaya çıkan işsizlik durumları da programda göz ardı edilmiştir. Yaşanan gelişmeler göstermektedir ki alacaklıların haklarını garanti altına almak için zamanla ağırlaşarak devam eden IMF'nin şartlılık ilkesi, Türkiye'de ekonomik yapılanma ve göstergeler bakımından olumlu bir durum yaratmamıştır (Sarkar, 1991: 2309; Dreher vd.'den aktaran Dreher, 2009: 233; Dreher, 2009: 233-234) .

Programın para politikası uygulamaları ise ekonomik dengeler açısından şu yönleriyle makale açısından dikkat çekmektedir: Programda temel hedef, enflasyonla mücadele şeklindeydi. Buna koşut olarak ele alınan Niyet Mektubu'nda enflasyonla mücadelenin genel stratejisi üç temel unsura dayandırılmaktaydı. Bunlar "kamu sektörü temel fazlasının yüksek tutulması, yapısal reformlar ve tutarlı gelir politikalarıyla desteklenmiş sıkı döviz kuru taahhütleriydi" (T.C. Hazine Müsteşarlığı, 9 Aralık 1999 Tarihli Niyet Mektubu, s.2).

Uygulamaya koyulan programda, bütçede büyük bir artış gösteren iç borçlanmanın azaltılması ve faiz oranının düşürülmesinin yolu olarak dış borçlanmaya başvurulması kaçınılmaz görülmüştür. Buna yönelik olarak da Merkez Bankası net iç varlıklar kaleminin sınırlandırılması ve piyasanın fonlanmasının net dış varlıklara bağlanması şeklinde yürütülen para politikasıyla, dış borçlanma teşvik edici olmuştur. Kısacası IMF politikalarının çalışabilmesi için Hazine'nin ve bankaların dış piyasalardan borçlanması, yabancı sermaye ve döviz girişi sağlayacak özelleştirmelerin gerçekleştirilmesi gerekliydi. Merkez Bankası ve Hazine, iç borcun dış borçla ikame edilmesini benimsemişti. Sonuçta, Merkez Bankası'nın elinden fonlama olanağı dolayısıyla senyoraj hakkı alınarak kurum para kuruluna çevrilmiş, para politikası; dış finansman dolayısıyla, dış borçlanma ve döviz getirici özelleştirmelerle sağlanacak para akışına bağlanmıştı. Böylece alacaklılar, monetizasyona ve enflasyonla borçların eritilmesine karşı korunmuş oldu. IMF yaptırımı olan bu uygulamaların sosyo-ekonomik yansıması ise kamu hizmetlerinin gerilemesi ve toplumsal refahın önemli ölçüde azalması şeklinde ortaya çıkmıştır (Sönmez, 2009: 57-58; Kazgan, 2015: 285; Balseven ve Önder, 2008: 93; IMF, 2007).

Türkiye'de, kriz yıllarında TL kuru göreli olarak geriledi. Ama krizden sonraki süreçte, 2002'den itibaren, TL reel kuru hızla değerlenmeye başlarken, TÜFE'de gerilemeye başladı. IMF'nin enflasyonu düşürmek için reel kuru bir kaldıraç olarak kullanmasının olumlu sonuçları alınmaya başlamıştı. Ancak burada önemli olan husus, TL'nin reel kur karşısında aşırı değerlenmesinin de bir dozunun olması gerekliydi. Tablo 1'de görüldüğü üzere 2004' ten itibaren TL döviz karşısında aşırı değerlenmeyi sürdürürken, 2004 yılında % 9,6 ile zirveyi gören büyüme hızı da devam eden yıllarda düşmeye başladı ve enflasyon oranı da 2003'te ki %25,3 oranından 2004 yılında % 10,5 düzeyine geriledi. Enflasyon baskılanmıştı ama reel kur işlemlerinde doz aşımı yaşanmış ve uygulama zararlı olmaya başlamıştı. 2005 yılından sonraki süreçte artış gösteren cari işlemler dengesinin ortalama % -5'in üzerinde seyretmesi Türkiye için bir risk unsuru olmuştur. Özellikle enflasyonun inişe geçmesinde sadece TL'nin aşırı değerlenmesi değil aynı zamanda sıkı para ve maliye politikaları da etkili oldu. Tablo 1'de yer alan cari işlemler dengesi ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkide, TL kuru değerlendirirken cari işlemler açığının da büyüdüğünü göstermektedir. Bu gelişmeler Tablo 3'te de görüldüğü üzere dış borç stokunda artışlara yol açmıştır. (Kazgan, 2008: 323-324; IMF, 2001).

IMF programlarıyla daimi olarak borç stokunda artış yaşayan bir ekonomide verimli alanlarda yatırım yapmak yerine ülke ekonomisi için görünürde bir büyüme sağlayan uluslararası finansal sermaye için uygun ortamı yaratma gayreti sözkonusuydu.

Programın diğer dayanak noktasını oluşturan maliye politikası alanında da daraltıcı bütçe/maliye politikası hedeflenmiş, kamu borcunun azaltılması için özelleştirmelere hız verilmesi ve kamu sektörü dengesinde önemli ölçüde fazla yaratılması benimsenmişti (T.C. Hazine Müsteşarlığı, 9 Aralık 1999 Tarihli Niyet Mektubu, s.3).

Gelinen noktada IMF uygulamalarına karşıt olan temel iddia, küreselleşme sürecinde kamu ekonomik faaliyetlerin en önemli işlevi; ekonomik istikrarı, ekonomik kalkınmayı ve gelir dağılımında adaleti sağlamak olmalıydı. Ancak bu amaçlarla ilgili olunmadığı gibi olağan vergi gelirleri de dolaylı vergilerle sınırlanınca finansman yaratma durumu da kısıtlı kalmıştı. Para arzı artışı, yeterli sermaye birikiminin olmaması nedeniyle dış kaynak artışıyla sağlanırken devletin yegâne kaynak yaratma gücü de ancak borçlanmayla gerçekleştirilmişti. Daraltıcı unsurların birleşimi ülke ekonomisini faiz dışı fazla ve enflasyonla mücadele hedefine kilitlemişti. (Kazgan, 2015: 288; Boratav, 2012: 215).

Bu gelişmeler ışığında ele alınan verilerin değerlendirilmesi makalenin sonuçlarını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Tablo 1'de 2004-2006 yıllarında

gerçekleşen ortalama % 5,3 oranındaki ekonomik büyüme reel yatırımlarla değil de, tam tersine özel sektörün teşvik edilmesi, Tüpraş, Petkim, THY, Telekom gibi değerli kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi[3] ve doğrudan yabancı yatırımların ve yabancı kökenli sıcak paranın ülke içine çekilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bu özellikteki ekonomik büyüme artışlarının istihdam üzerinde olumlu bir etki yapmadığı görülmüş ve bu durum literatürde istihdam yaratmayan büyüme olarak nitelendirilmiştir. Önemli derecede kırılganlığa sahip olan Türkiye ekonomisi, 1999 ve 2001 krizlerinde ekonomik büyümede yaşadığı daralmalar, gittikçe artan ağır kamu borçluluğu ve bunların sonucunda gelen kredi talebinin büyüklüğü bakımından IMF tarafından yüksek düzeyde bağımlılık sürecine sokulmuştu (Avramoviç, 1988: 1; Kazgan, 2008: 311; Boratav, 2012: 219; IMF, 2007: 18).

Tablo 1'de yansıtıldığı üzere bütçe dengesinin daimi olarak açık vermesi, FDF'nın hedeflendiği şekilde faiz ödemelerini karşılayamamasını ve borç anapara ödemelerinin gerçekleştirilmesi için yeniden borçlanılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Başka bir ifadeyle faiz harcamalarının GSYIH oranı, yıllar itibariyle düşmüş olsa bile dönem boyunca faiz ödemelerinin bir bölümünün yeni borçlanmayla karşılandığı anlaşılmaktadır Bu durum kamu borçlarının yıllar itibariyle miktar olarak arttığı anlamına gelir. Öyle ki, Türkiye'de, Tablo 3'te belirtildiği gibi, 1999-2008 döneminde iç ve dış borç stokunun sürekli olarak arttığı gözlenmektedir. 1999'da iç borç stoku 22.9 milyon TL iken bu miktar ciddi oranda bir artış göstererek 2008 yılında 274.8 milyon TL'ye yükselmiştir. Aynı şekilde dış borç stoku da sırasıyla 103.1 milyon dolardan 280.8 milyon dolara çıkmıştır. Yapısal uyum politikalarının sonucu olarak görülen toplam borç stoku artışı, ekonominin kırılganlığını arttırdığı gibi ülkenin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını da tehlikeye sokmaktadır (Balseven ve Önder, 2008: 104).

Tablo 1'de ele alınan bütçe geliri/GSYIH oranı ile bütçe gideri/GSYIH oranı arasındaki makasın mali istikrarı sağlamak adına kamu hizmetlerinin baskılanmasıyla gittikçe kapandığı görülmektedir. 2008 yılı itibariyle bütçe açığı ise %1.8 olarak realize olmuştur. Aynı zamanda faiz harcamalarında meydana gelen azalmanın nedeni ise yaratılan faiz dışı fazlanın sıkı maliye politikası gereği bu alanda kullanılmasıdır. Tablo 1'de izlenebileceği gibi FDF/GSYIH oranı, 2000 yılı için hedeflenen % 6.5 oranından uzak bir şekilde % 4.4 bandında yer almıştır. Buna karşın gelir dağılımının düzeltilmesi yönünde önemli bir işlevi olan dolaysız vergi artışı yerine dolaylı vergilerde artış sağlanmıştır. Şöyle ki dolaysız vergilerin / GSYIH payı 2000 yılı için % 6,4 iken dolaylı vergilerin /GSYIH payı % 9,2 olmuştur. Bu oran 2008

[3] Özelleştirmelerden elde edilen gelirler için bakınız, 2007 Yılı Bütçe Gerekçesi, Bölüm XI. Özelleştirme http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/320,2007butcegerekcesibolum11pdf.pdf?0, 28.01.2019

yılında dolaysız vergiler için % 5,9'a gerilerken, dolaylı vergiler için %10,9'a yükselmiştir (Tablo 2). Oysa ki IMF uygulamaları sonucu yoksullar aleyhine bozulan gelir dağılımının düzeltilmesi, kamu harcamalarıyla birlikte dolaysız vergi artışını zorunlu kılmaktaydı.

Dönem içinde faiz harcamalarının, kamu bütçesinde büyük bir baskı yarattığı Grafik 1 ile gösterilmektedir. Grafik 1' de ekonomik anlamda büyük bir ilerleme sağlayacak ve ekonominin kırılganlık yapısını nisbi olarak azaltacak olan yatırım harcamalarının ve yine küreselleşmenin gerektirdiği rekabet ortamına uyum sağlamada ve ekonomik kalkınmada oldukça önemli bir girdi olan eğitim harcamalarının uygulanan yapısal uyum politikaları sonucunda, milli gelir içindeki payının faiz harcamalarının gerisinde kaldığı görülmektedir. Bunlara ek olarak personel harcamaları ve sağlık harcamalarının da faiz harcamalarının baskısı altında azaldığı izlenmektedir. Aynı zamanda ele alınan süreçte Türkiye'de gündeme gelen krizler ve özelleştirmelerle de ciddi anlamda iş kayıpları yaşanmış ve işsizlik artış göstermiştir. 2001 krizinden sonra işsizlik oranı 2002 yılı itibariyle % 10,4'e, 2004 yılında ise % 10,8'e yükselmiştir. 2008 yılında da bu oran %10 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 1).

Görüldüğü üzere enflasyonla mücadele yöntemi, yüksek reel faiz politikası, yükselen iç- dış borç stoku, kalıcı hale gelen kamu açığı ve yaratılan FDF'nın kullanım alanları gibi bir dizi sorunlu uygulama; sosyal harcamaları baskılayarak borç servisinin artışına yol açtığı nispette kamu maliyesinin ve kamu bütçesinin sağlamlığını sorgulanır hale getirmiştir. (Kazgan, 2008: 325; Hagen ve Harden, 1995: 771).

Yapısal uyum / istikrar programlarının sosyal yönünün olmaması nedeniyle yatırım ve personel harcamaları azalmış, eğitim ve sağlık harcamaları faiz harcamalarının gerisinde kalmış ve kişi başına düşen GSYIH çoğunlukla TÜFE oranının altında seyretmiştir. Gelişmelerin de gösterdiği gibi, verimli alanlarda yatırım yapma imkânını tümüyle dışlayan ve küresel piyasa mekanizmasının ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş olan IMF uygulamaları sonucunda işsizlik artmış ve gelir dağılımında ciddi bozulmalar yaşanmıştır.

Bu şartlar altında IMF uygulamaları bağlamında sosyal devlet anlayışına uygun olarak yeterli ve nitelikli kamu hizmeti üretmek ve gelir dağılımında adaleti sağlamak yönünde üretim ve bölüşüm ilişkilerine müdahale etmek ya hiç gerçekleşmedi ya da yetersiz düzeyde kaldı (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2007: 78).

Tablo 1. Temel Bütçe Büyüklükleri ile Makroekonomik ve Parasal Büyüklükler (Aksi Belirtilmedikçe Yüzde Paylar)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
GSYIH Büyüme Oranı	-3,4	6,6	-6,0	6,4	5,6	9,6	9,0	7,1	5,0	0,8
FDF/GSYIH	2,0	4,4	5,2	3,3	4,0	4,9	6,0	5,4	4,2	3,5
Bütçe Gid./GSYIH	34,6	30,8	36,2	34,1	31,1	27,2	24,6	23,5	24,2	23,9
Bütçe Geliri/GSYIH	22,9	25,5	24,3	22,7	22,2	22,0	23,5	22,9	22,6	22,1
Bütçe Dengesi /GSYIH	-11,7	-5,3	-11,9	-11,5	-8,8	-5,2	-1,1	-0,6	-1,6	-1,8
Faiz Hariç Gid. /GSYIH	20,9	18,6	19,1	19,4	18,2	17,1	17,6	17,4	18,4	18,6
Faiz Harcm./GSYIH	13,7	16,3	23,3	18,8	16,4	13,2	9,4	5,8	5,5	5,1
Cari İşlemler Dengesi/GSYIH	-0,3	-3,6	1,9	-0,3	-2,4	-3,4	-4,1	-5,6	-5,4	-5,0
Reel Harcm./GSYIH	Veri yok (v.y)	20,9	22,4	23,4	22,9	20,1	20,5	23,3	23,8	23,2
İşsizlik Oranı	7,7	8,3	8,6	10,4	10,5	10,8	9,5	9,0	9,2	10,0
TEFE	53,1	51,4	61,6	50,1	25,6	11,1	8,2	9,3	6,3	12,7
TÜFE	64,8	54,9	54,4	44,9	25,3	10,5	8,1	9,6	8,7	10,4
Yabancı Kökenli Sıcak Para (milyon $)	v.y	-410	-12.260	-1.534	5.797	11.996	15.941	10.501	-1.075	v.y.
TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Yüzde Değişim (2003=100)	v.y	v.y	v.y	v.y	v.y	1,0	16,8	-8,0	16,3	-13,0
Kişi Başı GSYIH (bin $)	4,1	4,3	3,1	3,6	4,7	6,0	7,3	8,0	9,7	10,8

Kaynak. 1. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, İlgili Yıllar Bütçe Gerekçesi, http://www.bumko.gov.tr/TR,54/butce-gerekcesi.html, 29.01.2019 2-

Bağımsız Sosyal Bilimciler (2007), IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, Yordam Kitap, s.56, İstanbul. 3.OECD, OECD Data, https://data.oecd.org/trade/current-account-balance.htm, 12.01.2019 4.T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ekonomik Göstergeler, https://www.hmb.gov.tr/ekonomik-gostergeler, 28.01.2019 5.T.C. Merkez Bankası, EVDS, Kurlar- Reel Efektif Döviz Kuru- TÜFE Bazlı (2003=100), https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2, 17.01.2019 6.The World Bank, Databank, World Development Indicators,http://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators, 03.02.2019 7.TÜİK, Temel İstatistikler, http://tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist, 01.02.2019.

Tablo 2. Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin GSYIH Payı* (%)

	Dolaylı Vergiler/GSYIH	Dolaysız Vergiler/GSYIH
1998	6,8	5,9
1999	7,5	6,2
2000	9,2	6,4
2001	9,6	6,5
2002	11	5,6
2003	12,1	5,9
2004	10,8	4,9
2005	11	4,8
2006	11,9	5,5
2007	11,5	5,9
2008	10,9	5,9

Kaynak. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Finansman İstatistikleri, https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistiklerii, 28.01.2019

*Oranlar yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3. Türkiye İç Borç- Dış Borç Stoku ve GSYIH Oranı

	İç Borç Stoku (milyon TL)	İç Borç Stoku/GSYIH (%)	Dış Borç Stoku (Milyon Dolar)	Dış Borç Stoku/GSYIH (%)
1999	22.9	21,4	103.1	40,7
2000	36.4	21,3	118.6	43,6
2001	122.1	49,8	113.5	56,5
2002	149.8	41,7	129.6	54,8
2003	194.3	41,5	144.1	45,9
2004	224.4	38,9	161.1	40,0
2005	244.7	36,3	170.7	34,2
2006	251.4	31,9	208.0	38,0
2007	255.3	29,0	249.9	36,9
2008	274.8	27,6	280.8	36,2

Kaynak. T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Kamu Finansman İstatistikleri, https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri, 28.01.2019

Grafik 1. Seçili Kamu Harcamalarının GSYIH Payı (%)

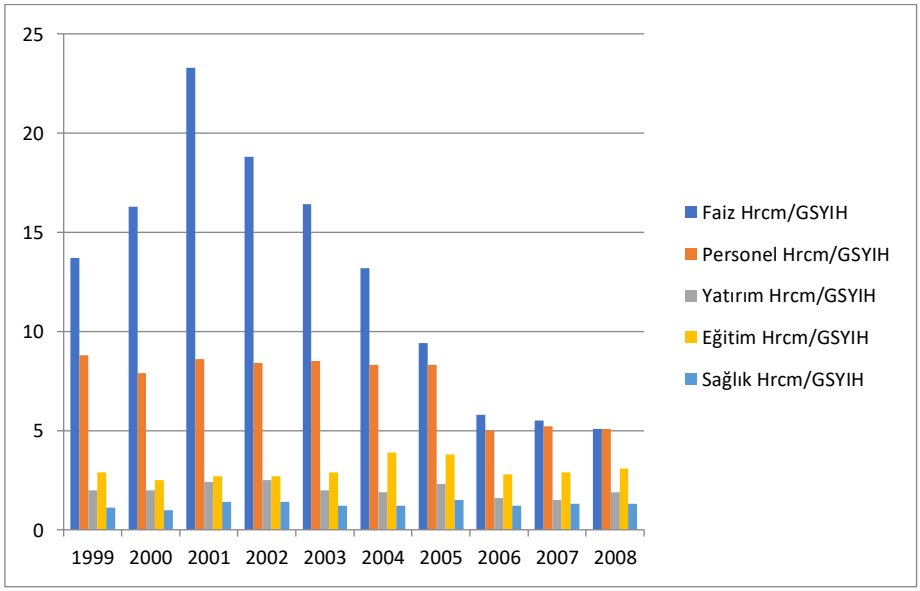

Kaynak. 1. Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, İlgili Yıllar Bütçe Gerekçesi, http://www.bumko.gov.tr/TR,54/butce-gerekcesi.html, 29.01.2019 2.The World Bank, Databank, World Development Indicators, https://databank.worldbank.org/data/source/world-development-indicators, 03.02.2019 3. TÜİK, Konularına Göre İstatistikler, Sağlık Harcamaları, http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1084, 29.01.2019

SONUÇ

Makale iki önemli argümana dayandırıldı. Bu argümanların ilki ve asıl önemli olan bölümü, IMF politikalarının temelinde yatan neoliberal düşüncenin hâkim kılınması için devletin işlevinde yol açtığı temel dönüşümü içerir ve konunun asıl derinliğini de bu ideolojik alan oluşturur. İdeolojik alanı oluşturan bölüm çalışmada ekonomi-politik yaklaşımla analiz edilmiştir. Argümanların ikincisi ise inşa edilen neoliberal temel üzerinde yükselen ve konunun görünür boyutunu oluşturan kamu maliyesi alanı olup bu alan da IMF uygulamaları sonucunda kamu hizmetlerinin bütçede ne büyüklükte gerçekleştiğini gösterir ve bütçenin niteliği hakkında bilgi verir. On yıllık dönemde IMF'nin çerçevesini çizdiği kamu maliyesi uygulamaları görünür yönüyle "istikrar" adına yaratmaya çalıştığı FDF uygulaması ve özelleştirmelerle borç ve faiz ödemelerini gerçekleştirmiş ve reel kur uygulamasıyla da enflasyonu düşürmek yönünde politikalar devreye sokmuştur.

Devletin neoliberal dönüşümünün gerçekleştirilmesinde, IMF kısa dönemli istikrar politikalarıyla, Dünya Bankası ise orta ve uzun döneme yönelik yapısal uyum politikalarıyla bu dönüşümün gerçekleştirilmesinde başat rol oynamıştır. Dolayısıyla IMF ve Dünya Bankası programı birbiriyle örtüşmektedir. Yapısal uyum politikalarıyla; kamu kesiminin küçültülmesi, ticari liberalizasyonun hızlandırılması, deregülasyonun sağlanması, rekabet devletinin tesis edilmesi gibi kusursuz piyasa önündeki engellerin kaldırılması amaçlandı. (Şenses, 2017:118; Boratav, 2012: 197). Türkiye ekonomisinde IMF uygulamaları her süreçte derinleştikçe ekonomi politik yapının, serbest piyasa yönünde yeniden şekillendiği görülmüştür.

IMF politikaları borçlu ülkelerin gerçek gereksinimlerini ve şartlılığın borçlu ülkeler üzerinde yarattığı negatif etkileri dikkate almadığından yaşanan işsizlik artışı, ekonomik ve toplumsal kalkınmada önemli olan eğitim, sağlık ve yatırım harcamalarına ayrılan payın faiz harcamalarının gerisinde kalmasının ortaya çıkartacağı olası olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlarla da ilgili olmamıştır. Verilerin de ortaya koyduğu gibi IMF politikaları hastalığın kendisini tedavi etmek yerine, hastalığın belirtisini baskılamak amacını benimsemiştir (Reddy, 2003; Stiglitz, 2018: 463).

Bütün bu gelişmeler ışığında, Türkiye'nin reaktif devlet davranışı özelliği (Öniş ve Şenses 2016) dışında davranıp istihdam oluşturacak alanlarda yatırım faaliyetinde bulunması, eğitim, sağlık vb. sosyal harcamaların arttırılması ve bu hizmetlerin niteliğinin geliştirilmesi, dolaylı vergiler yönünde gelişen adaletsizliğin giderilmesi ve gelir dağılımında adaleti sağlamak gibi hususları ön planda tutması ülkede gerçek anlamda istikrar sağlamak adına önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- ARIN, T. (2013). "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Stratejileri", ss. 471-489, (Der.) ARIN, C., Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul.
- AVRAMOVIÇ, D. (1988). "Conditionality: Facts, Theory and Policy- Contribution to the Reconstruction of The International Financial System", Wider Working Papers, WP 37, World Institute for Development Economics Research of the United Nations University, ss.1-32.
- B. J. (1980). "Conditionality and the Role of the IMF", Economic and Political Weekly, 15 (47): 1983-88.
- BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER (2007). IMF Gözetiminde On Uzun Yıl 1998-2008, Yordam Kitap, İstanbul.
- BALSEVEN, H. ve ÖNDER, İ. (2009). "Türkiye'de Kamu kesiminde Neoliberal Dönüşüm", ss.77-128, (Der.) MÜTEVELLİOĞLU, N. ve SÖNMEZ, S., Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul.
- BORATAV, K. (2012). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, İmge Yayınevi, Ankara.
- BÖLÜKBAŞI, T. H. (2016). "Ekonomi Politik", ss.439-455, (Der.) HEPER, M. ve SAYARI, S., Dünden Bugüne Türkiye. Tarih, Politika, Toplum ve Kültür, (Çev.) TANRIYAR, K., İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul.
-BÜTÇE VE MALİ KONTROL GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, İlgili Yıllar Bütçe Gerekçesi, http://www.bumko.gov.tr/TR,54/butce-gerekcesi.html, 09.02.2019
- DREHER, A. (2009). "IMF Conditionality: Theory and Evidence", Public Choice, 141 (1/2): 233-267.

- HAGEN, J. V. ve HARDEN, I. J. (1995). "Budget Process and Commitment to Fiscal Discipline", European Economic Review, 39 (1995): 771-779.
- IMF (2001). "Turkey: Eighth Review Under the Stand-By Arrangement", IMF Country Report No. 01/137, Washington, D.C.
- IMF (2007). "Turkey: Selected Issues", IMF Country Report No. 07/364, Washington, D.C.
- JESSUA, C. (2005). Kapitalizm, (Çev.) ERGÜDEN, I., Dost Yayınları, Ankara.
- KAZGAN, G. (2004). Tanzimat'tan 21.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul.
- KAZGAN, G. (2008). Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001). Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul.
- KAZGAN, G. (2015). Küreselleşme ve Ulus Devlet, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul.
- KEPENEK Y., ve YENTÜRK, N. (2007).Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- NOORUDDIN, I. ve SIMONS, J. W. (2006). "The Politics of Hard Choices: IMF Programs and Government Spending", International Organization, 60 (4): 1001-1033.
- ÖNİŞ, Z. ve ŞENSES, F. (2016). "Küresel Dinamikler, Ülkeiçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri", ss.705-743, (Der.) Şenses, F, Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar, (Çev.) KOLDAŞ, T., İletişim Yayınları, İstanbul.
- REDDY, Y.V. (2003). "IMF: Concerns, Dilemmas and Issues", Economic and Political Weekly, 38 (31): 3304-3314.
- SARKAR, P. (1991). "IMF/World Bank Stabilisation Programmes. A Critical Assessment", Economic and Political Weekly, 26 (40): 2307-2310.
-SÖNMEZ, S. (2009). "Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri", ss.25-75, (Der.) MÜTEVELLİOĞLU, N. ve SÖNMEZ, S., Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm, İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları, İstanbul.
- STIGLITZ, J. E. (2018). Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, (Çev.) TAŞÇIOĞLU, A. ve VURAL, D. Alfa Yayınları, İstanbul.
- ŞENSES, F. (2017). İktisada Giriş, İletişim Yayınları, İstanbul.

- THORBECKE, E. (2016). "Kalkınma Doktrininin Evrimi, 1950-2005", ss.123-175, (Der.) Şenses, F., Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar, (Çev.) PAMUK, H., İletişim Yayınları, İstanbul .
-T.C. HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, 9 Aralık 1999 Tarihli IMF Niyet Mektubu, https://www.hazine.gov.tr/File/Index?id=b29fc706-a2a5-4cb6-b656-40e8a465d133, 03.12.2018.
-T.C. HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI, Ekonomik Göstergeler, https://www.hazine.gov.tr/ekonomik-gostergeler, 04.12.2018.
-T.C. MERKEZ BANKASI, Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKS-PACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF, 03.12.2018.

BİR KAMU HASTANESİNDE SAĞLIK ÇALIŞANLARININ 360 DERECE PERFORMANS DEĞERLENDİRME SİSTEMİNE KARŞI TUTUMU[1]

Cemil ÖRGEV
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Mehmet ONAT
Sakarya Üniversitesi

Özet: Araştırma, 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin kamu sağlık personelinin tutumlarının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla, bir kamu hastanesinin çeşitli pozisyonlarındaki 310 çalışanın, 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin tutumları saptanmaya çalışılmıştır. Yapılan anket sonuçlarının neticesinde çalışanların 360 derece performans sistemini klasik performans değerlendirme sistemlerine göre daha iyi bulduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın evrenini Bingöl İli kamu hastanelerinde görevli sağlık personelleri oluşturmaktadır. Çalışmanın alt boyutlarını, çalışanların 360 derece performans değerlendirmelerinin kurumsal faaliyetlere, bireysel gelişimine, insan kaynakları faaliyetlerinin etkinliğine, geribildirimlerin kalitesine ve geribildirim sonuçlarının kullanımına ilişkin tutumlarının tespit edilmesi kapsamaktadır.

Araştırmada; kolay örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Araştırmaya gönüllü olarak katılan çalışanların, gerek bulundukları statüleri itibariyle gerekse hastaneye ilişkin sahip oldukları bilgi düzeyleri ile 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin tutumlarını yansıtabilecek durumda oldukları varsayılmıştır. Araştırma, hemşireler, doktorlar, orta ve üst seviye yöneticiler dahil hastanelerde sağlık personeli ile sınırlıdır. 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları anket formu hemşire, doktor, orta ve üst kademe yöneticiden oluşan 404 çalışana elden dağıtılmış ve 370 tanesi geri alınmıştır. Eksik veri girişi yapılan 60 anket formu değerlendirmeye alınmamış, toplamda 310 adet anket formu araştırmada kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Performans, Performans Değerlendirme, 360 Derece Performans Değerlendirme

---

[1] Bu çalışma Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalında yürütülmekte olan yüksek lisans tezinden üretilmiş

THE ATTITUDE OF HEALTH STAFF IN A PUBLIC HOSPITAL TO THE 360 DEGREE PERFORMANCE EVALUATION SYSTEM

Abstract: The research was conducted to determine the attitudes of public health personnel on 360 degree performance evaluation. For this purpose; the attitudes of 310 employees in various positions of a public hospital to 360 degree performance evaluation were tried to be determined. As a result of the survey, it is concluded that the employees find the 360 degree performance system better than the classical performance evaluation systems. The universe of the study consists of health personnel working in public hospitals in Bingöl. The sub-dimensions of the study includes the determination of 360 degree performance evaluation of employees' attitudes towards corporate activities, individual development, effectiveness of human resources activities, quality of feedback and the use of feedback results.

In the study, easy sampling method was applied. It is assumed that employees who participate in the study voluntarily are able to reflect their attitudes towards 360 degree performance evaluation as well as their knowledge about hospital and their status in the hospital. The research is limited to the health staff in hospitals including nurses, doctors, mid-level and senior managers. The questionair forms including "The employee attitudes about 360 degree performance evaluation" were handed out to 404 health staff consisting of nurses, doctors, mid-level managers and top level managers and 370 of them were received. The 60 questionnaire forms of the missing data entry were not taken into consideration and a total of 310 questionnaires were used in the research.

Key words: Performance, Performance Evaluation, 360 Degree Performance Evaluation.

1.GİRİŞ

Hastane kelimesinden tıbbi müdahalenin gerçekleştirilebilmesi için gerekli donanım ve organizasyonu bulunduran sağlık kuruluşları anlaşılmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun (TDK'nın) sözlüğünde de bu kelime "hastaların yatırılarak tedavi edildikleri sağlık kurumu" olarak tanımlanmaktadır (Özel ve Leblebici, 2007:179). Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization) hastaneleri tanı, teşhis, tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinin sunulduğu yataklı tedavi kurumları olarak tanımlamıştır (Küçükilhan ve Lamba, 2007:113). Kişilere sağlık hizmeti sunan hastaneler, sağlık sisteminin en önemli öğesidir. Eski dönemlerde sadece muhtaç kişilere hizmet sunan, sosyal ve dini kurumlar tarafından inşa edilmiştir. Bilgi çağında meydana gelen değişimler hastanelerin yerlerini ve rollerinin değişmesine sebep olmuştur. 1990'lı yıllarda cerrahiden laboratuvar tekniklerine kadar değişimler yaşanmıştır (Özgener ve Küçük, 2008:342). Hastaneler, hastalıkların tanı ve tedavisine yönelik türlü

işlemlerin gerçekleştirildiği, çok sayıda ve birbiri ile ilişki bulunan birimlerden oluşan kompleks bir yapıdadır. İnsan gücü, teknik ve fiziki kaynakları ve harcamaları yönünden hastaneler büyük bir endüstri olarak da değerlendirilebilir (Tandoğan, 2012:5). Bu yapının en önemli parçası kuşkusuz hastane çalışanlarıdır. Mevcut organizasyonun etkili ve verimli bir şekilde işleyişi çalışanların göstermiş olduğu performans ile yakından ilişkilidir. Performans değerlendirmesi, kurumlarda karar alıcıların, etkin kararlar almaları ve sonucunda işletmenin başarı düzeyinin arttırılması ve kuruluş amaçlarını yerine getirebilmesi için önemlidir. Bunun yanında önceki çalışmaları inceleyip işletmenin zayıf yönlerini fark etmesi ve bunları güçlendirmesi, performansı etkileyen etkenleri saptayıp bunları denetlemesi ve kaynakların bu açıdan şekillenmesi, geleceğe yönelik amaçlarını daha gerçekçi temeller üzerine kurması ve hedeflere zamanında ve daha verimli şekillerden ulaşması açısından da önemlidir. Ölçülemeyen şeyin geliştirilmesi de mümkün değildir, öyleyse işletmenin uygun yönetimi ve gelişmesi için kritik performans göstergelerinin belirlenip değerlendirilmesi gerekmektedir (Bayyurt, 2011:578). Dünya Sağlık Örgütü 2000 yılında yayınladığı raporda sağlık hizmetlerinin ilk hedefi olarak daha iyi sağlığa ulaşmak, ikinci hedefi olarak finansal dağıtımda adaleti sağlamak ve üçüncü hedefi olarak insanların sağlık dışındaki konularında sorumluluk göstermek olduğunu belirtmiştir. Daha sonra raporda politika yapıcıların amaca ulaşılması için performansı geliştirmesine dikkat çekmiştir (WHO, 2000). Bu bağlamda çalışanların performanslarının değerlendirilme yönteminin nasıl olması gerektiği tartışılmaktadır. Performans değerlendirme üzerinde uzun zaman önce de çalışmalar bulunmaktaydı. Dönem dönem değişen şartlara bağlı olarak performans değerlendirme anlayışında farklılıklar meydana geldi. Geleneksel performans değerleme sistemi olarak adlandırılan yöntem hedeflenen performansı sağlamada yetersiz olduğu anlaşıldı. Sonuç olarak yönetim uzmanları, performans gelişimi, teşvikler, çalışanlara yönetimde katılım, çalışanların güçlendirilmesi, ekip oluşturma gibi opsiyonlarla istenilen performansı gerçekleştirmek için çeşitli seçenekler denemekteler (Mittal, Goel ve Mohindru, 2012:1).).

Günümüz işletmelerinde, yalnızca üstlerin ve amirlerin perspektifinden çalışanların değerlendirdikleri yaklaşımlar son bulmaya başlamıştır. Son bulan bu klasik bireysel performans değerlendirme yöntemleri yerini, çalışanlar boyutunda sisteme önemli geri beslemeler sunan, sistemi sürekli geleceğe ve organizasyonel vizyona yönlendiren, çalışanların iş performanslarının yükseltilmesine odaklanan değerlendirme sistemlerine bırakmaktadır (Kubat, 2012:54). Normalde, performans değerlendirme yöneticiler ve çalışanlar arasındaki geri beslemeyi kısıtlamaktadır. Ancak, takım çalışmasına, çalışan gelişimine ve müşteri hizmetlerine odaklanma ile birlikte 360 derece değerlendirme kavramı gündeme geldi. (Daoanis, 2012:56). Bu yönetim

anlayışı İngiltere ve Amerika'dan yayılmaya başlamıştır (Fletcher ve Baldry, 2000:303). 360 derece performans değerlendirme sistemi sistematik bir şekilde ilk defa Edwards ve Ewen'ın kitabında sunulmuştur. 360 derece geri besleme İşçi Değerlendirmesi ve Performans Gelişimi İçin Yeni Bir Model olarak adlandırılmıştır (Bracken, Rose ve Church, 2016:762). 360 derece performans değerlendirme sistemini genel olarak şu şekilde tanımlayabiliriz; bir çalışanın/örgütün performansı, eylemleri ve bu eylemlerin etki1eri hakkında, etrafındaki her kişiden, tipik olarak bölüm yöneticisinden, iş arkadaşlarından (örgüt üyelerinden), astlarından, dış müşterilerden ve/veya tedarikçilerden geribildirim toplanmasını ve bunların bireyin kendi performans algılaması ile karşılaştırılmasını kapsayan bir performans geliştirme ve/veya değerlendirme yöntemidir (Ölçer, 2004:215). Tarihsel olarak, performans derecelendirme kaliteli sonuçlar ve çalışanlara ücret ödeme ile amaçların ve farklılıkların vurgulanmasından doğmuştur. Buna karşın, 360 derece geri besleme araştırmalardan ilk olarak geri bildirim alır organizasyon içinde kişisel gelişim ve davranışsal değişimler üzerine odaklanır (Bracken ve Church, 2013:36). Çok yönlü değerlendirme yöntemleri daha çok kişisel gelişim ve büyümeyi desteklemesi, ayrıca değerlendirmeyi yapanlar açık olmadığı için yüz yüze doğabilecek çatışmaları beraberinde getirmemesi, dahası daha dürüst ve yararlı bir değerlendirme sağlaması (Mount vd., 1998:558) ve tek değerlendiricili sistemden duyulan memnuniyetsizlik 360 derece performans değerlendirme istemine duyulan ilgiyi önemli derecede arttırmıştır (Becton ve Schraeder, 2004:24).

2.YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırma, Bingöl İli kamu hastanelerindeki sağlık personelinin 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin tutumlarının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla; Bingöl Devlet Hastanesi'nin çeşitli pozisyonlarındaki 404 sağlık çalışanının, 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin tutumları saptanmaya çalışılmıştır. Alt boyutlar olan, çalışanların; 360 derece performans değerlendirmenin kurumsal faaliyetlere katkısına ilişkin tutumlarının, kendi bireysel gelişimine katkısına ilişkin tutumlarının, insan kaynakları faaliyetlerinin etkinliğine katkısına ilişkin tutumlarının, geribildirimlerin kalitesine ve geribildirim sonuçlarının kullanımına ilişkin tutumlarının tespit edilmesi de araştırmanın alt amacıdır.Araştırma bulguları; klasik performans değerlendirmeden 360 derece performans değerlendirmeye geçmek isteyen hastaneler ile halen bu yöntemi uygulayan kurumlara geribildirim olarak katkıda bulunması açısından önem taşımaktadır.

2.2. Araştırmanın Anakütlesi ve Örneklemi

Çalışmanın yapıldığı kamu hastanesinde homojen olmayan ana kütleden %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5'lik bir hata payı dikkate alınarak hemşire, doktor, orta ve üst kademe yöneticilerinden oluşan 404 kişilik evrenin örneklem büyüklüğü 212 olarak belirlenmiştir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017:143-144, Sekeran, 2003:294). Ancak tüm evrene anket formu dağıtılmış ve geri dönüşü yapılan 370 anketten 310'u değerlendirmeye uygun görülerek analiz edilmiştir.

2.3 Araştırmanın Metot ve Hipotezleri

Araştırmada kullanılan anket formu Birol Şimşek'in "360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Belirlenmesi: Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinden alınmıştır (Şimşek,2016). Araştırmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan anket formunun birinci kısmında; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarını belirlemek üzere 5 alt boyuttan oluşan bir ölçek yer almaktadır. Ölçekte; 360 derece performans değerlendirmenin kurumsal faaliyetlere katkısına ilişkin çalışan tutumlarını belirlemek için 7 adet soru, kendi bireysel gelişimine katkısına ilişkin çalışan tutumlarını belirlemek için 7 adet soru, insan kaynakları faaliyetlerinin etkinliğine katkısına ilişkin çalışan tutumlarını belirlemek için 6 adet soru, geribildirimin kalitesine ilişkin çalışan tutumlarını belirlemek için 9 adet soru ve geribildirim sonuçlarının kullanımına ilişkin çalışan tutumlarını belirlemek için 6 adet soru olmak üzere toplam 35 adet soru bulunmaktadır. Anket formunun ikinci kısmı ise çalışanların demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik sorular (cinsiyet, eğitim durumu, yaş, halen çalışılan kurumdaki çalışma yılı ve toplam çalışma yılı) dikkate alınarak geliştirilmiştir.

Araştırma Kapsamında Geliştirilen Hipotezler

H1: 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, cinsiyet değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H2: 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H3: 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H4: 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, pozisyon durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır.

H5: 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, halen çalışılmakta olan kurumdaki çalışma yılı değişkenine göre farklılaşmaktadır.

2.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Zaman ve maliyet kısıdı nedeni ile araştırma sadece Bingöl Devlet Hastanesi'nde uygulanmıştır. Çalışmada hemşire, doktor, orta kademe yönetici ve üst kademe yönetici pozisyonlardaki 404 çalışana "360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları" anket formu elden dağıtılmış, 370 tanesi geri dönmüştür. Eksik veri girişi yapılan 60 anket formu değerlendirmeye alınmamış, toplamda 310 adet anket formu araştırmada kullanılmıştır.

3.BULGULAR

3.1.Kişisel Bilgi Formuna Ait Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ait frekans (f) ve yüzde (%) bulgularına ait sonuçlar Tablo 1'de incelenmiştir.

Tablo 1. Kişisel Bilgi Formuna Ait Frekans (f) ve Yüzde (%) Bulguları

Değişkenler		**Frekans (f)**	**Yüzde (%)**
Cinsiyetiniz	Erkek	146	47,1
	Kadın	164	52,9
	Toplam	310	100,00
Eğitim Durumu	Lise	41	13,2
	Önlisans	69	22,3
	Lisans	124	40,0
	Yüksek Lisans	10	3,2
	Doktora	7	2,3
	Tıpta Uzmanlık	59	19,0
	Toplam	310	100,00
Pozisyonunuz	Hemşire	177	57,1
	Doktor	88	28,4
	Orta Kademe Yönetici	45	14,5
	Toplam	310	100,00
Kaç yıldır bu pozisyonda çalışıyorsunuz	0-1 Yıl	42	13,5
	2-5 Yıl	85	27,4
	5 yıl ve üzeri	183	59,0

	Toplam	310	100,00
Daha önce 360'da çalıştınız mı?	Evet	41	13,2
	Hayır	269	86,8
	Toplam	310	100,00
Bu sistemde çalışmak İster misiniz?	Evet	247	79,7
	Hayır	63	20,3
	Toplam	310	100,00

Çalışmaya dâhil edilen katılımcıların %47,1'i erkek, %52,9'u ise kadındır. Ayrıca bu katılımcıların %13,2'si lise mezunu, %22,3'ü önlisans eğitimi almış olup, %40'ı lisans, %3,2'si yüksek lisans, %2,3'ü doktora ve %19'u ise tıpta uzmanlık eğitimi almıştır. Ankete dahi olan katılımcıların %57,1'ibağlı olduğu kurumda hemşire olarak çalışmakta, %28,4'ü doktor ve %14,5'i ise orta kademe yönetici pozisyonundadır. Bu çalışanların %13,5'i 0-1 yıldır bu pozisyonda iken %27,4'ü 2-5 yıldır pozisyonda ve %59'u ise 5 yıl ve daha uzun süredir bu pozisyonda görev yapmaktadır. Ayrıca katılımcıların %13,2'si daha önce 360'da çalışırken %86,8'i daha önce çalışmamakta olup %79,7'si bu sistemde çalışmak istemekte ve %20,3'ü ise çalışmak istememektedir.

3.2.Güvenilirlik Analizi

Tablo 2. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları Ölçeğinin Güvenilirlik Sonuçları

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0,97	35

360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları ölçeğinin güvenilirlik değeri Cronbach's Alpha: 0,97 sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen değerin sosyal bilimler açısından oldukça yüksek bir değer olduğu ve ölçeğin de yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılabilir.

3.3. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları Ölçeğine ve Alt Boyutlara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları ölçeğine ve alt boyutlara ait tanımlayıcı istatistik sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları Ölçeğine ve Alt Boyutlara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları Ölçeği ve Alt Boyutlar	N	Ort.	Std. Sapma
360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları	310	3,88	0,51
Kendi Bireysel Gelişimine Katkısına İlişkin Çalışan Tutumları	310	4,19	0,47
İnsan Kaynakları Faaliyetlerinin Etkinliğine Katkısına İlişkin Çalışan Tutumları	310	3,89	0,53
Kurumsal Faaliyetlere Katkısına İlişkin Çalışan Tutumları	310	3,88	0,51
Geribildirimin Kalitesine İlişkin Çalışan Tutumları	310	3,79	0,57
Geribildirim Sonuçlarının Kullanımına İlişkin Çalışan Tutumları	310	3,76	0,63

360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları ölçeğinin ortalaması 3,88 olarak hesaplanmıştır. En yüksek ortalamaya sahip alt boyutun 4,19 değeri ile "kendi bireysel gelişimine katkısına ilişkin çalışan tutumları" boyutu, en düşük ortalamaya sahip alt boyutun ise 3,76 değeri ile "geribildirim sonuçlarının kullanımına ilişkin çalışan tutumları" boyutu olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan çalışanların; bulunan 3,88'lik değerin Likert ölçeğine göre "katılıyorum" şeklindeki cevaba daha fazla yöneldiği söylenebilir. 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları ölçeğine ait 3,88 değeri, 360 derece performans değerlendirme yöntemi ile performansları değerlendirilen çalışanların yönteme duydukları güvenin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

3.4.Araştırma Hipotezlerine İlişkin Sonuçlar ve Değerlendirmeler

Araştırmanın bu kısmında 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının; cinsiyet, eğitim durumu, yaş, halen çalışmakta oldukları kurumdaki çalışma yılları ve toplam çalışma yılları gibi demografik değişkenler açısından anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği incelenmiştir. Alt boyutlar olan, çalışanların; 360 derece performans değerlendirmenin kurumsal faaliyetlere katkısına ilişkin tutumlarının, kendi bireysel gelişimine katkısına ilişkin tutumlarının, insan kaynakları faaliyetlerinin etkinliğine katkısına ilişkin tutumlarının, geribildirimlerin kalitesine ve geribildirim sonuçlarının kullanımına ilişkin tutumlarının da; cinsiyet, eğitim

durumu, yaş, halen çalışmakta oldukları kurumdaki çalışma yılları ve toplam çalışma yılı gibi demografik değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğine bakılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Tablo 4. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılığı

	Cinsiyet	N	360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları Ortalama	Std. Sapma	t	İstatistiksel Anlamlılık
360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları	Erkek	146	2,85	0,56	0,54	0,66
	Kadın	164	2,81	0,51		

Eşit varyans sayımına göre; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği bulunmuştur (anlamlılık düzeyi 0,66> 0,05). Tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre; erkeklerin 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin tutumlarına ait ortalamaları 2,85, kadınların 2,81 olarak hesaplanmış, her iki değerin birbirine göre anlamlı farklılık oluşturacak düzeyde olmadığı görülmüştür. Sonuç olarak; "360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği" söylenebilir. **H1** ana hipotezi reddedilmiştir.

Araştırmanın amaçlarından bir diğeri; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda "360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmaktadır" şeklindeki **H2** ana hipotezinin test edilmesinde tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 5. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılığı Homojenlik Testi Sonuçları

Levene İstatistiği	sd1	sd2	İstatistiksel Anlamlılık
0,21	2	229	0,89

Öncelikle tek yönlü varyans analizinin varsayımlarından Levene testine bakılmış ve bu değerin anlamlılık düzeyinin 0,89 olduğu bulunarak 0,05'ten büyük olduğu görülmüştür. Bu sonuç, verilerin normal dağıldığını ve parametrik analiz olarak tek yönlü varyans analizinin kullanılabileceğini göstermektedir.

Tablo 6. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılığı -ANOVA-

Eğitim Durumu		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F	İstatistiksel Anlamlılık
360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları	Gruplar Arası	0,58	2	0,33	1,19	0,37
	Grup İçi	55,17	229	0,36		

ANOVA tablosunda görüleceği üzere, 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları eğitim durumu değişkenine göre anlamlı farklılık göstermemektedir (anlamlılık düzeyi: 0,37> 0,05).

360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının yaş değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi araştırmanın amaçlarından biridir. Bu doğrultuda "360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları yaş değişkenine göre farklılaşmaktadır" şeklindeki **H3** ana hipotezinin test edilmesinde tek yönlü varyans analizinden yararlanılmıştır. Yapılan tek yönlü varyans analizinin sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmektedir.

Tablo 7. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılığı Homojenlik Testi Sonuçları

Levene İstatistiği	sd1	sd2	İstatistiksel Anlamlılık
0,35	2	229	0,73

En başta tek yönlü varyans analizinin varsayımlarından Levene testine bakılmış ve bu değerin anlamlılık düzeyinin 0,73 olduğu bulunarak, 0,05'ten büyük olduğu görülmüştür. Bu sonuç, verilerin normal dağıldığını ve parametrik analiz olarak tek yönlü varyans analizinin kullanılabileceğini göstermektedir.

Tablo 8. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılığı -ANOVA-

Yaş		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Ortalama Kare	F	İstatistiksel Anlamlılık
360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları	Gruplar Arası	0,89	2	0,48	2,17	0,15
	Grup İçi	46,58	229	0,31		

ANOVA tablosuna göre; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları yaş değişkenine göre farklılaşmamaktadır (anlamlılık düzeyi: 0,15> 0,05).

Araştırmanın amaçlarından biri; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının, halen çalışılmakta olan kurumdaki çalışma yılı değişkenine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Bu doğrultuda "360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları halen çalışılmakta olan kurumdaki çalışma yılı değişkenine göre farklılaşmaktadır" şeklindeki **H4** ana hipotezi bağımsız gruplar t testine göre analiz edilmiştir. Yapılan bağımsız gruplar t testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 9. 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Halen Çalışılmakta Olan Kurumdaki Çalışma Yılı Değişkenine Göre Farklılığı

	Halen Çalışılmakta Olan Kurumdaki Çalışma Yılı	N	360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları Ortalama	Std. Sapma	t	İstatistiksel Anlamlılık

360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları	1 Yıldan Fazla-5 Yıldan Az	127	3,87	0,51	2,21	0,02
	5 Yıldan Fazla	183	3,81	0,48		

Eşit varyans sayımına göre; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının halen çalışılmakta olan kurumdaki çalışma yılı değişkenine göre anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur (anlamlılık düzeyi 0,02< 0,05).

Tablo 10.360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Pozisyon Değişkenine Göre Farklılığı

	Pozisyon	N	360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları Ortalama	Std. Sapma	t	İstatistiksel Anlamlılık
360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumları	Hemşirelik	177	4,07	0,41	2,19	0,04
	Doktorluk	88	3,80	0,43		
	Orta Kademe Yönetici	45	3,16	0,56		

Eşit varyans sayımına göre; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının pozisyon değişkenine göre anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur (anlamlılık düzeyi 0,04< 0,05). Sonuç olarak; "360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının pozisyon değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği" söylenebilir. **H5**ana hipotezi **kabul** edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Uygulama bölümünde, 360 Derece Performans Değerleme Sisteminin hastanelerde uygulanabilirliği araştırılmıştır. Elde edilen verilerin istatistiksel olarak

analiz edilmesiyle ulaşılan sonuçlar değerlendirilmiş ve tablolar yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuçların değerlendirilmesi ve varılan yargılar aşağıdaki gibidir:

360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı için, H1 rededilmiştir.

360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, eğitim durumu değişkenine göre farklılaşmadığı için H2 rededilmiştir.

360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumları, yaş değişkenine göre farklılaşmadığı için H3 rededilmiştir.

Eşit varyans sayımına göre; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının "pozisyon değişkenine göre" anlamlı farklılık olduğu bulunmuş (anlamlılık düzeyi 0,04< 0,05), H4 ana hipotezi kabul edilmiştir.

Eşit varyans sayımına göre; 360 derece performans değerlendirmeye ilişkin çalışan tutumlarının "halen çalışılmakta olan kurumdaki çalışma yılı değişkenine" göre anlamlı farklılık olduğu bulunmuş (anlamlılık düzeyi 0,02< 0,05), H5 ana hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma örneklemini oluşturan 310 kamu çalışanının, anketlerin ilk bölümündeki demografik sorulara verdikleri cevaplara kısaca göz atıldığında ilk göze çarpan nokta, büyük çoğunluğun bulundukları kurumda beş yıl ve üzeri çalıştıkları göze çarpmaktadır. Bu durum verilen yanıtların tutarlılığı açısından pozitif etki gösteren önemli demografik unsurlardandır. Çalışanların %85'ine yakın bölümünün üniversite mezunu olan çalışanlardan oluşması, eğitimli ve dolayısıyla daha bilinçli bir çalışan potansiyelinin olduğunu göstermektedir. İşletmedeki görev çeşidi oranlamasına uygun olmasından hareketle verilen yanıtların, gerçek durumu büyük oranda yansıttığı değerlendirilmektedir.

Araştırma bulgularının yorumlanmasına; çalışanların 360 derece performans değerlendirme sistemini işletmede isteyip istemediklerini ilişkin görüşleri sorularak başlanmıştır. Ankete katılanların %79,7' si olumlu, %20,3' lük kesim olumsuz görüş bildirmiştir. Çalışanların büyük bir çoğunluğu 360 derece Performans Değerlendirme Sisteminde çalışmak istediğini belirtmesi, bu sistemin hastanede uygulanmasında çalışan personeller tarafından olumsuz tepki oluşmayacağını göstermektedir. Cinsiyet dağılımı itibariyle araştırmaya katılan hastane çalışanlarının %47,1'inin erkek olduğu, %52,9'unun kadın olduğu görülmektedir. Cinsiyet boyutunun 360 derece performans sistemine yönelik çalışan tutumunu ölçen araştırmalarda belirgin bir ayırım bulunmamaktadır. Yapılan bu çalışmada da cinsiyete göre oluşan grupların sisteme tutumları arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir farklılığın oluşmadığı tespit edilmiştir. Çalışan bireylerin kendi bireysel eksikliklerini görmek ve bireysel

farkındalıklarını artırması için bu yönetim sistemini benimsedikleri, fakat iş akdinin feshedilmesinde bu yönetim sisteminin desteklemedikleri söylenebilir. Aynı sonuca Şimşek (2016) de yapmış olduğu çalışmada ulaşmıştır. Aynı zamanda çalışanların Kendi Bireysel Gelişimine Katkısını ölçmede kullanılan ölçekte vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda yeni şeyler öğrenmek için bu değerlendirme sistemini yeterli görmedikleri sonucuna ulaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Bayyurt, N. (2011), İşletmelerde Performans Değerlendirmenin Önemi ve Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkiler, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt 0, Sayı 53, 577-592.

Becton, J.B. Schraeder, M. (2004), Participant Input Into Rather Selection: Potential And Acceptance Of Rating In The Context of 360-Degree Feedback, Public Personnel Management, Volume 33, No 1, 23-32.

Bracken, D.W. Church, A.H. Rose, D.S. (2016), The Evolution and Develution of 360 Degree Feedback, Industrial and Organizational Psychology, Volume 9, Issue 4, 761-794.

Bracken, D.W. Church, A.H. (2013), The "New" Performance Menagement Paradigm: Capitalizing On The Unrealized Potential of 360 Degree Feedback, People & Strategy, Volume 36, Issue 2, 34-40.

Coşkun, R., Altunışık, R., ve Yıldırım, E., (2017), Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı Yeniden Düzenlenmiş (9. Baskı) , Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Daoanis, E.L. (2012), Performance Appraisal System: It's Implication To Employee Performance, Management Journals, Volume 2, No 3, 55-62.

Fletcher, C. Baldry, C.(2000), A Study Of İndividual Differences And Self-Awareness İn The Context Of Multi-Source Feedback, Journal Of Occupational And Organizational Psychology, Volume 73, 303-319.

Kubat, G. (2012), Öz Değerlendirmenin 360 Derece Geri Besleme Yöntemindeki İşlevselliği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 5, Sayı 1, 51-65.

Küçükilhan, M. Lamba, M. (2007). Üniversite Hastanelerinde Örgütsel Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar (Hasta Hakları Örnek Olayı), Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, 111-138.

Mittal, K. Goel, A. Mohindru, P. (2012), Performance Evaluation of Employees Using Analytical Hierarchical Process: A Case Study of Indian IT Industry. BVIMR Management Edge, Vol.5, No.2,1-6.

Mount, M.K. Judge, T.A.Scullen, S.E.Sytsma, M.R. Hezlett,S.A. (1998), Trait, Rater And Level Effects In 360-Degree Performance Rating, Personnel Psychology, Issue 51, 557-576.

Ölçer, F. (2004), 360 Derece Performans Değerlendirme ve Geribildirim: Bireysel ve Örgütsel Performans Gelişimi İçin Yeni Bir Araç, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 18, Sayı 3-4, 213-229.

Özel, Ç. Leblebici, D.N. (2007). Organizasyon Kusurundan Doğan Zarar Açısından Özel Hastane ve Hekimlerin Sorumluluklarına Kısa Bir Bakış, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, 177-200.

Özgener, Ş. Küçük, F. (2008), Hastanelerde Modern Yönetim Felsefesinin Verimliliğe Etkisi: Gevher Nesibe Hastanesinde Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, 341-358.

Sekaran, U. (2003) Research Methods for Business: A Skill-Building Approach. 4th Edition, John Wiley & Sons, New York.

Şimşek, B. (2016), 360 Derece Performans Değerlendirmeye İlişkin Çalışan Tutumlarının Belirlenmesi: Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tandoğan, A. (2012), Hastane Yatan Hasta Kayıtlarının İç Mekan Analizi, Adana Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

WHO.(2000), The World Health Report, Health Systems: Improving Performance, World Health Organization Publishing, Geneva.

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELENİN KÜLTÜREL BOYUTU; SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK-SANAT İLİŞKİSİ

Arş. Gör. Hasan TAŞTAN
Yıldız Teknik Üniversitesi

Özet: İnsanlık tarihi göz önüne alındığında son birkaç yüzyılda geliştirilen üretim ve tüketim pratiklerinin doğal çevreyi büyük ölçüde tahrip ettiği görülmektedir. Bu süreç içerisinde kaynakların sınırsız olmadığının farkına varılmış, sürdürülebilirlik tartışmaları hız kazanmıştır. Sürdürülebilirliğin ekolojik dengenin korunması (çevresel boyut), insanların refahının artırılması (ekonomik boyut) ve insanlar arasında adaletin sağlanması (sosyal boyut) olmak üzere üç boyuttan oluştuğu görüşü geniş çevrelerce benimsenmiştir. Yapılan değerlendirmelerdeki ortak görüşlerden biri de insan ırkının mevcut tüketim alışkanlıklarını değiştirmediği sürece doğal çevrede oluşan tahribatın durdurulamayacağı ve kaçınılmaz sonun gerçekleşeceği yönündedir.Bu bağlamda 2002 yılında yayımlanan Tutzinger Manifestosu ile sürdürülebilirliğin kültürel mücadeleleri de içermesi gerektiği çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarının yanı sıra kültürel boyutunun da önemli olduğu belirtilmiştir.

Bu çalışmada iklim değişikliği ile mücadele ve sürdürülebilirlik tartışmaları içerisinde sanatın nasıl bir rol aldığı/alması gerektiği çeşitli sanat eserleri üzerinden ele alınmıştır. Son yıllarda sanatçılar arasında geri dönüşümlü malzeme kullanımı, çevresel bir probleme dikkat çekme gibi akımlar öne çıkmaktadır. Bu çalışmada sürdürülebilirlik ve sanat arasında kurulacak bir köprü ile gerçekleştirilecek yaratıcı üretim sürecinin, sürdürülebilirliğin sağlanması ve insanların yaşam kalitelerinin yükseltilmesi için ortaya koyduğu fırsatlar tartışılmaktadır. Çalışma kapsamında çevresel problemlere dikkat çeken sanatçıların eserleri ile toplumda küresel iklim değişikliğine karşı farkındalığın oluşmasını sağlarken, mevcut toplumun yaşam pratiklerini daha sürdürülebilir bir hale getirilmesine katkı sağlayabilecekleri hipotezi destekleyici örnekler ile ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Çevre Bilinci, Sanat

CULTURAL DIMENSION OF FIGHTING WITH GLOBAL CLIMATE CHANGE; SUSTAINABILITY AND ART RELATIONS

Abstract: Considering the history of mankind, it is seen that the production and consumption practices developed in the last few centuries greatly destroyed th enatural environment. In this process, it was realized that the

resources were not unlimited and the sustainability discussions were accelerated.It is widely accepted that sustainability consists of three dimensions: the protection of the ecological balance (environmental dimension), increasing the welfare of people (economic dimension) and ensuring justice among people (social dimension). One of the common opinions in the evaluations made is that unless the human race changes its current consumption habits, the destruction in the natural environment cannot be stopped and the inevitable end will occur. In this context, since the Tutzinger Manifesto published in 2002, sustainability should include cultural struggles, it is stated that the cultural dimension of sustainability is important as well as environmental, social and economic dimensions.

In this study, the role of art in the fight against climate change and sustainability is discussed through various works of art. In recent years, the use of recycled materials and attention to environmental problems has emerged among artists. In this study, the opportunities of creative production process to be realized with a bridge between sustainability and art, to provide sustainability and to improve the quality of life of people are discussed. In the scope of the study, the hypothesis that the existing society can contribute to make the life practices more sustainable is provided by supporting examples while providing awareness of the global climate change in the society through the works of the artists who draw attention to the environmental problems.

KeyWords: Sustainability, EnvironmentalConsciousness, Art

1. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İnsanlık tarihi göz önüne alındığında son birkaç yüzyılda insanoğlunun geliştirdiği üretim ve tüketim pratiklerinin doğal çevreyi büyük ölçüde tahrip ettiği görülmektedir. Sanayi devriminden bu yana hızla artan fosil yakıtların kullanımı, sera gazlarının salınımı ve orman alanlarının küçülmesi sera etkisini kuvvetlendirmiş, dünyanın yüzey sıcaklığının artmasına sebep olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak da insan etkinliklerinin iklimi etkilediği bir döneme girilmiştir (Türkeş, M., Vd.,2000).Kuvvetlenen sera etkisinin en önemli ve açık etkisi, yerküre'nin enerji dengesinin üzerinde ısınma etkisi oluşturarak, yerküre iklimini değiştirmesi ve mevsim dengesini bozmasıdır. En gelişmiş iklim modelleri, küresel ortalama yüzey sıcaklıklarında 1990-2100 dönemi için, yaklaşık 3 °C'lik en iyi kestirmeyle birlikte olasılıkla 2-4.5 °C arasında bir artış olacağını öngörüyor .Küresel sıcaklıklardaki artışlara bağlı olarak, su döngüsünün değişmesi, kara ve deniz buzlarının erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi, sıcak hava dalgalarının şiddet ve sıklığının artması, bazı bölgelerde ekstrem yüksek yağışların ve taşkınların, bazı bölgelerde ise kuraklıkların daha şiddetli ve sık oluşması gibi, sosyo-ekonomik sektörleri, ekolojik sistemleri ve

insan yaşamını doğrudan etkileyecek önemli değişikliklerin oluşması bekleniyor (Türkeş M.,2008).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME PARADİGMASI

Kaynakların sınırsız olmadığının ve gezegenin bir taşıma kapasitesinin varlığının anlaşıldığı son yüzyılda, küresel iklim değişikliğinin de içinde bulunduğu dünyadaki canlılığı tehdit eden gelişmelere çözüm olarak sürdürülebilir gelişme kavramı ortaya atılmıştır. Brundtland raporunda (1987) 'ki tanıma göre gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama gücünü tehlikeye atmadan günümüz kuşaklarının ihtiyacının karşılanması anlamına gelen sürdürülebilir gelişme kavramı günümüzde her alanda olduğu gibi mimarlık ve sanat alanında da politikalara yön veren önemli bir tartışma konusudur.Brundtland raporunda (WCED,1987) belirtilen sürdürülebilirlik tanımına göre sürdürülebilirliğin ekolojik dengenin korunması (çevresel boyut), insanların refahının artırılması (ekonomik boyut) ve insanlar arasında adaletin sağlanması (sosyal boyut) olmak üzere üç boyuttan oluştuğu görüşü geniş çevrelerce benimsenmiştir.Raporun yayımlanmasından günümüze kadar geçen süre içerisinde ürdürülebilir gelişmenin tanımlanan üç boyutu üzerinde çeşitli akademik çalışmalar yapılmış, üretim ve tüketim pratiklerinde sürdürülebilirliğin nasıl sağlanabiliniceğine yönelik görüşler ortaya çıkmıştır.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK - SANAT İLİŞKİSİ

Üretim ve tüketim ilişkisinin yaşandığı her alanda olduğu gibi sanat alanında da sürdürülebilirlik kavramı ön plana çıkmış, sürdürülebilir sanat, ekolojik sanat ve sanatın sürdürülebilirliği gibi kavramlar ortaya atılmıştır.

Sürdürülebilirlik ve Sanat konusunda tartışma ve gelişmelerin yansıdığı ilk ve en önemli metinlerinden biri Tutzinger Manifestosu olarak kabul edilmektedir. InstitutfürKulturpolitik - KulturpolitischenGesellschaft'ın 2002 yılında, Johannesburg Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi öncesinde düzenlediği konferansta ortaya çıkan manifesto sürdürülebilirlik ve sanat tartışmaları bağlamında güncelliğini tam anlamıyla korumaktadır. Manifestoya imza atanlar,FutureFeasibility projesine destek veren politikacılardan ve diğer bütün katılımcılardan, 2002 yılında Johannesburg'da yapılacak Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen stratejilerin kültürel-estetik boyutlarının da yapısal olarak projeye dahil edilmesini desteklemelerini talep etmişlerdir (EkoIQ , 2012).Tutzinger manifestosunda söz edilen kültürel boyutun sanattan bağımsız olması düşünülemez. Bu bağlamda sanatın gelişmenin sürdürülebilir kılınması için sanatın ve sanatçının desteğine ihtiyaç

duyulamaktadır. Sanatın toplum üzerindeki bütünleştirici, bir araya getirici, bilinçlendirici ve uyarıcı etkisi sürdürülebilir gelişmenin kültürel boyutunun sağlanmasında etkili olabilir.

4. EKOLOJİ TEMELLİ SANAT

Son yıllarda doğa ile barışık olmayan uygulamalar sonucu ortaya çıkan ekolojik krize karşı kayıtsız kalamayan sanatçılar çevre sorunlarını eserlerinde tartışmaya başlamışlardır. Bu bağlamda son yıllarda ortaya konan sanat üretimlerinde çevre bilinci ile sanatın kesiştiği görülmektedir. Sanatçılar eserleri yoluyla dünyanın ekolojik ve çevresel bütünlüğünün korunmasına dönük bir algı oluşturma çevre sorunlarına dikkat çekme çabası içerisine düşmüşlerdir (Mamur, N.2017). Mamur, N. (2017)'ye göre ekoloji temelli sanat hareketleri 1960'lı yılların sonlarından itibaren bilinen yöntemlerin ve araç gereçlerin dışında çalışan ve çevresel sorunlara dikkat çeken sanatçılar tarafından ortaya konmuştur. Bu çalışmada yer alan ekolojik sanatçılarından bazıları atık ve kullanılamaz durumdakiyada geri dönüştürülmüş malzemeleri kullanmayı seçerek topluma mesaj vermeyi seçerken bazıları da oluşturdukları metaforlar ile günümüz toplumunun tüketim alışkanlıklarına eleştirel bir yaklaşım getirmişler insanları yaşanacak çevre felaketlerine karşı uyarmışlardır.

Kamusal Alanda Geri Dönüştürülmüş Malzeme Kullanımı; Park Guell

İnsanların duyularına hitap eden bir iletişim yöntemi olan sanat, kentin önemli bir parçasını oluşturan ve kenti paylaşan insanların birbirleri ile karşılaştıkları, zaman geçirdikleri, gündelik hayatlarının bir parçası olan kamusal alanda ortaya konan çeşitli eserler ve ürünler ile karşımıza çıkmaktadır. Kamusal alanda yer alan atık malzemelerle yapılmış sanat eserleri halka geri dönüşüm fikrinin aşılanması bağlamında önemli bir rol üstlenmektedir. Sanatsal açıdan zengin etkileyici mekânların seramik artıklar kullanılarak oluşturulduğuPark Guell1900 - 1914 yılları arasında inşa edilmiştir. Tasarımcısı AntonieGaudi'ninartık seramik parçalarını kullanarakparkın genelinde uyguladığı geri dönüşüm fikri ziyaretçiler üzerinde bilinçli veya bilinçaltı etkiler bırakmakta ve artık malzemelerin potansiyelini göstermektedir (Gülüm, B. ve Dilmaç, O., 2016) (Şekil 1). Bu bağlamda kamusal alanı kullanan kentlilerde geri dönüşüm bilincinin oluşturulmasında geri dönüştürülmüşş ürünler kullanılarak oluşturulan sanat eserlerinin etkili olduğu söylenebilir.

Şekil 1 :ParkGuell'de seramik parçalarının kullanımı(Dosde,2019)

Yenilenebilir Enerji Üreten Kentsel Heykeller

EduardoCatalona tarafındaArjantin'in Buenos Aires kentinde kamusal alana yerleştirilenFloralisGenerica isimli devasa çiçek paslanmaz çelik ve alüminyumdan yapılmıştır. Gerçek bir çiçeğin hareketlerini taklit eden strüktür (Şekil 2). Sabahları yaprakları açar ve gün içerisinde güneşi takip ettikten sonra onları karanlıkta geri kapatır. Çiçeğin yüksekliği 65 metredir ve dairesel bir forma sahiptir. 2002 yılından beri çalışır durumda olan çiçek sahip olduğu fotovoltaik panelleri ile kendi elektriğini üretmektedir(FloralisGenerica, 2019). Hiçbir enerji kaynağına ihtiyaç duymadan doğayı taklit ederek hareket etmeye devam eden eser ile kentlilerde yenilenebilir enerji kaynaklarına ve doğaya yönelik bilincin oluşturulması amaçlanmıştır.

Şekil 2 : FloralisGenerica(FloralisGenerica, 2019).

Şekil 3: Mimar Michael Jantzen'in tasarladığı çelik heykel (Designboom,2019).

En temel güneş enerjisi teknolojisinin kullanımını teşvik etmeyi amaçlayan bir başka sanatçı, Michael Jantzen güneş enerjisi panellerini kullanarak çelik heykeller oluşturuyor (Şekil 3).Paneller tarafından üretilen elektriği ana güç kaynağına anındaaktarabiliyor. Jantzen bu şekilde, sanatın sürdürülebilir enerji konusunda farkındalıkyaratma potansiyelinin önemini vurguluyor.İrili ufaklı heykelleri farklı açık alanlara sabitleyen Jantzen, izleyenlerin eserle iç içe olmasını hedefleyerek heykellerin yanına küçük tabureler tasarladı. İnsanlara sosyalleşmeleri için alan tanımlayan heykeller aynı zamanda ziyaretçilerin elektronik aletlerini sarj etmelerine de olanak sağlıyor (Designboom,2019).

Çevreci Malzeme Kullanarak Doğaya Dikkat Çeken Eserler

Sürdürülebilir sanat kavramının öne çıkması ile birlikte doğal ve çevrede kendiliğinden yok olabilen çevreci malzemelerin kullanıldığı sanat eserleri son yıllarda büyük önem kazanmıştır. Çevreye zarar vermeyen sanat eserleri yaratmak için çevre dostu fikir ve malzemelerin kullanılması, yeşil bir yaşam tarzından ilham alan sanatçılar tarafından tercih edilirken. Bu sanat eserlerini gören insanlara da çevreye zarar vermeden de sanatsal ürünler ortaya konabilineceğini gösteriyor.

Fin'li heykeltıraş JaakoPernu, yaşamının 20 yılını doğal malzemelerle çalışmaya ve Kanada ve Avrupa'da özel sanat eserleri yaratmaya adamıştır. Jaakko ilhamını çocukken büyüdüğü kırsal Doğu Finlandiya'dan alıyor. Zarif formlar alarak üretilen bu heykelleri kente bırakıyor ve zamanla doğal olarak çürümelerini sağlıyor. Sanatçı bu yolla insanlara doğada gerçekleşmekte oan yaşam döngüsünü aktarıyor (Şekil 4).

Şekil 4: JaakkoPernu'nunHourGlassadlı eseri (Environmentalart, 2019)

Şekil 5: JeffKoons'unPuppy isimli eseri(Bilisim, R., 2019).

JeffKoons ise Bilbao'da bulunanGuggenheim Müzesi'nde Viktorya döneminde çok ünlü olan yemyeşil heykelleri hatırlatan, dev dikey bahçeler oluşturarak benzer şekilde doğaya dikkat çekmiştir. 'Puppy' isimli çelik bir iskelet üzerine canlı çiçeklerden inşa ettiği dev yavru köpek heykeli oldukça ilgi çekmiş ve benzer uygulamalara ilham olmuştur (Bilisim, R. ,2019)(Şekil 5).

İnsanın mekan, doğa ve diğer canlılar ile olan ilişkileri üzerine çalışmalar yapan Amerikalı sanatçı VaughnBell tarafından ekolojik kutucuklar insanların, kafalarının üstünde taşıyabilecekleri bitkilerle dolu küçük odacıklar ve kendi evlerinin konforunda, sahiplerinin başlarını içine sokabileceği, tavandan sarkan biraz daha büyük alanlardan oluşan bir ya da iki kişilik ev formundaki biyosferleriyle izleyiciye farklı bir deneyim yaşatmaktadır (Şekil 6,7)VaughnBell, bu biyosferlerin içlerinde hayli suni bir yaşamın oluşturulduğunu ve bunların 'yoğun bakım ünitelerine' benzer bir his yarattığını ifade ediyor (Saygı,S. 2016). VaughnBell'in insan doğa ilişkisini betimlediği, insanlara ilginç bir deneyim yaşatan eserleri ekosistemdeki dengenin yaşamımızı devam ettirmemiz için ne kadar önemli olduğunu ifade etmektedir.

Şekil 6: VaughnBell'in 'OneBig House' isimli çalışması (Bell,V. ,2019).
Şekil 7: VaughnBell'in 'VillageGreen' isimli çalışması (Bell,V. ,2019).

Geri Dönüştürülmüş ve Atık Malzeme Kullanarak Çevre Sorunlarına Dikkat Çeken Sanatçılar

Sürdürülebilir bir gelecek oluşturmak için Rio + 20 adı ile Rio 'da düzenlenen sürdürülebilir kalkınma konferansı sırasında plastik şişelerin tehlikeleri çevreye olan zararına dikkat çekme amacı ile Rio'datamamen kumsallara atılmış plastik su şişelerinden yapılmış dev balık heykelleri yerleştirilmiştir (Şekil 8).Sahilde büyük bir okyanus kirletici olarak vurgulanan plastik üç dev plastik balık heykeli ile ifade edilmiş ve daha iyi algılanabilmesi için geceleri aydınlatılmıştır(Upcycle, 2019). Sürdürülebilir kalkınma konferansı vesilesi ile tüm dünyaya duyurulan bu enstalasyonda geri dönüşümün gerekliliği mesajı verilirken okyanuslardaki kirlenmeye de dikkat çekilmiştir.

Bir diğer örnek olarak da Valensiya'da düzenlenen Festivalin bir parçası olarak, tasarım şirketi Nituniyo tamamen geri dönüştürülmüş karton kağıt tüplerden bir fil enstalasyonu gerçekleştirmiştir. 6000'den fazla geri dönüştürülmüş kağıt tüp içeren enstalasyonda tüplerin içleri boş olup, insanların hayallerini yazdığı ve sonra bu boruların içine yerleştirebilecekleri renkli kağıtlar ile etkileşimli bir uygulama gerçekleştirilmiştir. Bu enstalasyon sayesinde festivale gelen katılımcıların geri dönüşümün gücü hakkında bilgilendirilmesi ve geri dönüştürülmüş ürünler kullanmalarının teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Şekil 8: Plastik balık enstalasyonu (Upcycle, 2019).

Şekil 9: Kağıt fil (Culture, J.,2019).

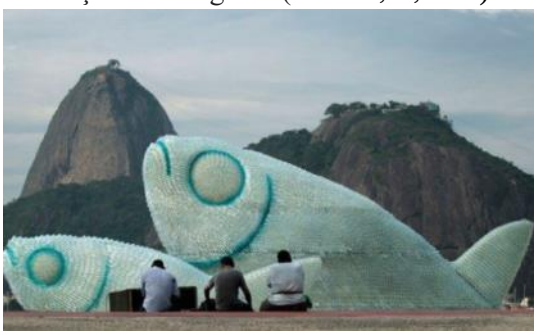

Bir ressam olan Oliveira, Sao Paulo'daki stüdyosunda, penceresinden gördüğü caddenin karşısındaki eski bir ahşappanelden ilham almıştır. Panel o kadar yıpranmıştırki, Oliveira'nın fırça darbelerine eşit olan katmanlara ayrılmıştır.O günden itibaren, sanatçı şantiyelerdeki eski yıpranmış panelleri toplamaya ve onları ilham veren üç boyutlusanat eserlerine dönüştürmeye başlamıştır(İnhabitat,2019)..

Normalde kontraplaktan yapılan ve inşaat alanını çevreleyen bu paneller kullanıldıktan sonra atılmaktadır. Ancak HenriqueOliveira,San Paulo'da şantiyelerden topladığı bu soyulmuş eski kontrplakları kullanarak benzersiz üç boyutlu heykeller oluşturmakta ve çevreye zarar vermeden sanatını icra ederken insanlara da güçlü bir geri dönüşüm mesajı vermektedir. Bir araya getirilip boyandıklarında,bunlar odanın duvarlarından taşan çıkan devasa kıvrılmış kök parçalarına benzerler (Şekil 10).

Portekizli sokak sanatçısıArturBordaloise giderek artan çöp ve atık üretimine dikkat çekmek için kamusal alanda, çöpleri ve atık malzemeleri kullanarak üç boyutlu çalışmalar yapıyor(Panda, B.,2019).Sanatçı kendine özgü yöntemi ile renklendirdiği atıkları kent içerisinde bulunduğu yeri görsel olarak zenginleştiren birer sanat eserine dönüştürürken insanların da bilinçlenmesini sağlıyor böylece ekolojik ve sosyal farkındalık oluşturuyor. (Şekil 11).

Şekil 10:HenriqueOliveira'nın çalışması (İnhabitat,2019).

Şekil 11: ArturBordalo'nun oluşturduğu kirpi (Panda, B.,2019).

Metaforlar İle Çevre Sorunlarına Dikkat Çeken Eleştirel Yaklaşımlar

Kullandıkları geri dönüştürülmüş, çevreci malzemeler ve eserlerinde yer verdikleri doğa dostu teknolojiler ile insanları çevreye karşı bilinçlendirirken bazı sanatçılar ise konuya eleştirel yaklaşmakta ve yaptıkları dikkat çekici ironik eserler ile toplumun dikkatini çevresel sorunlara yöneltmeye çalışmaktadırlar.

New York merkezli animasyon ve illüstrasyonsanatçısı Jeff Hong, Alice Harikalar Diyarında ve Bambi gibi klasikleri yeniden yorumlayarak, çevresel ve toplumsal sorunlara dikkat çekmektedir.

Sanatçı 'Unhappily Ever After' (Sonsuza Kadar Mutsuz), adını verdiği bloğunda bilindik Disney kahramanlarının yer aldığı denizlerdeki kirlilikten muzdarip bir prenses yada hava kirliliği karşısında maske takmak zorunda kalan bir çizgifilm kahramanını yer aldığı trajik görseller hazırlayarak toplumu bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır (My Modern,2019) (Şekil 12,13)

Şekil 12: 'Unhappily Ever After' (Sonsuza Kadar Mutsuz),(MyModern,2019).

Şekil 13: 'Unhappily Ever After' (Sonsuza Kadar Mutsuz),(MyModern,2019).

5. SONUÇ

Kontrolsüz şekilde artan dünya nüfusu ve mevcut tüketim alışkanlıklarının doğa üzerinde oluşturduğu baskı giderek daha büyük bir sorun haline gelmektedir.İnsanlar mevcut yaşam alışkanlıklarını değiştirmedikleri sürece dünyadaki canlılık kaçınılmaz olarak sona erecektir.Tutzinger manifestosunda da belirtildiği üzere küresel iklim değişikliğinin önüne geçmek ve gelişmeyi sürdürülebilir kılmak için çevresel,sosyal ve ekonomik boyutların yanısıra kültürel boyuta da önem verilmelidir.

Bu çalışma kapsamında insanlığın var olduğu andan itibaren doğa ile iç içe gelişen sanat eserleri insanların yaşam alışkanlıklarının değiştirilmesinde bir araç olarak kullanılabilir hipotezinden yola çıkılarak küresel iklim değişikliği ile mücadelede insanların bilinçlendirilmesi ve farkındalık oluşturulması için sanatçıların nasıl bir ol alabileceği /aldığı verilen örnekler üzerinden tartışılmıştır

Sonuç olarak sanatçılar eserlerinde çevre dostu teknolojilere yer vererek yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yaygınlaştırılmasını sağlayabilirler. Veya örneklerde de görüldüğü gibi hiçbir değeri yok gibi görülen atıkları eserlerinde kullanarak toplumda geri dönüştürülmüş malzemenin potansiyelinin kavranmasını, doğal hayata ve diğer canlılara saygı duyulmasını böylelikle çevresel sorunlara karşı farkındalığın oluşturulmasını ve sanat yardımı ile atılacak adımların gerekliliğinin kavranmasını sağlayabilirler. Bu bağlamda çevre ile ilgili farkındalığın oluşmasına katkı sağlayan sanat akımlarının kamu kurumları tarafından desteklenmesi ve kentsel alanda bu sanat eserlerine yer verilmesi uygun olacaktır.

6. KAYNAKLAR

BELL,V. (2019). Retrievedfromhttps://www.vaughnbell.net/?fbclid=IwAR3NTWpn-4D5RZBZcdocfYkNlyRbxM5TsmVmKTSMGHPJ2FbtoJWSrpGleM

Bilisim, R. (2019). JeffKoons'u Patlatmak | E-Dergi, Sanat Tarihi. Retrievedfromhttp://www.e-skop.com/skopbulten/jeff-koonsu-patlatmak/962

Culture, J. (2019). Retrievedfromhttp://www.junk-culture.com/2015/08/studio-nituniyo-creates-large-elephant.html

Designboom (2019). Retrievedfromhttps://www.designboom.com/art/solar-electric-sculptures-michael-jantzen-designboom-08-24-2016/

Dosde (2019). Retrievedfromhttps://www.dosde.com/discover/en/park-guell/)

EkoIQ,(2012), 'Tutzinger Manifestosu' EkoIQ dergisi özel eki , Sürdürülebilir Sanat, Haziran-2012 syf.15

Environmentalart (2019)Retrievedfromhttps://www.environmentalart.net/pernu/

FloralisGenerica. (2019). Retrievedfromhttps://www.atlasobscura.com/places/floralis-generica

Gülüm, B. ve Dilmaç, O.,(2016) ''Kamusal Alanda Atık Malzemelerle Yapılan Sanatsal Çalışmaların Sürdürülebilir Kent Hayatına Katkıları'' STD 2016 ARALIK - SAYFA 77-95 E-ISSN 2149 – 6595

İnhabitat (2019). Retrievedfrom https://inhabitat.com/henrique-oliveiras-organic-sculptures-made-from-reclaimed-wood-symbolize-sao-paulos-favelas/henrique-oliveira-baitogogo-3/

Mamur, N. (2017),''Ekolojik Sanat: Çevre Eğitimi İle Sanatın Kesişme Noktası''Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2017; 13(3): 1000-1016

MyModern (2019). Retrievedfromhttps://mymodernmet.com/jeff-hong-unhappily-ever-after/

Panda, B. (2019). Retrievedfromhttps://www.boredpanda.com/trash-animal-sculpture-artur-bordalo/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic

Saygı,S. (2016) ''Çağdaş Sanatta Doğa Algısı ve Ekolojik Farkındalık'', Sanat Tasarım Dergisi/ Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi ISSN:1309-2235 Marmara Üniversitesi Yayınları, 2016/7

Türkeş M., (2008), Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler, İklim Değişikliği ve Çevre, 1, 26-37

Türkeş, M., Sümer, U. M. ve Çetiner, G. (2000) 'Küresel iklim değişikliği ve olası etkileri', Çevre Bakanlığı, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Seminer Notları (13 Nisan 2000, İstanbul Sanayi Odası), 7-24, ÇKÖK Gn. Md., Ankara.

Upcycle (2019). Retrievedfromhttps://www.upcyclethat.com/plastic-bottle-fish-sculptures/3108/

WCED, (1987) Ourcommonfuture. Report of the World Commission on Environment and Development. G. H. Brundtland, (Ed.). Oxford: Oxford UniversityPress.

TÜRKİYE-SUDAN İŞBİRLİĞİNİN AFRİKA BOYNUZU-KIZILDENİZ BÖLGESİNDEKİ YANSIMALARI

Dr. Öğretim Üyesi İbrahim ARSLAN
Üsküdar Üniversitesi

Özet: ABD'nin yirmi yıldır Sudan'a uyguladığı yaptırımlar; Sudan'ı, siyasi ve ekonomik olarak olumsuz etkiledi. Yaptırımların 2017'de kaldırılması ile birlikte Hartum, öncelik verdiği "ülkeye yabancı yatırımı çekme" politikası çerçevesinde, Türkiye ile yakınlaştı. 2002'den itibaren Afrika Açılım Politikasını etkinlikle uygulayan ve bu bağlamda Sudan'la da ilişkilerini geliştiren Türkiye, Mart 2017'den itibaren bu ülkeyle stratejik ortaklık oluşturmaya karar verdi. İki ülke arasındaki ilişkiler; ekonomik, finans, bankacılık ve ticaret bağlamında gaz, petrol, tarım, hayvan varlığı ve maden projelerini kapsayan anlaşmaların imzalanması ile kısa sürede ilerleme kaydetti. Sudan'ın son dönemde Türkiye ile geliştirdiği ilişkiler, farklı konularda uyuşmazlık yaşadığı bölge ülkeleri tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Özellikle Kızıldeniz'deki Sevakin adasının kontrolünün Sudan tarafından Türkiye'ye bırakılması, Türkiye-Sudan ilişkilerinin güvenlik boyutunu öne çıkarmaktadır. Türkiye, Sevakin adasının, herhangi bir askeri üs kurulması için yeterli büyüklükte olmadığını iddia ederken; Mısır, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn bu gelişmeyi endişe ile karşılamakta; böylece, yumuşak güç politikasıyla Afrika'ya açılımı başarıyla gerçekleştiren Türkiye, günümüzde Kızıldeniz ve Afrika Boynuzunda askeri varlığı ile de gündeme gelmektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Sudan, Kızıldeniz, Sevakin, İşbirliği.

Reflections of Turkey-Sudan Cooperation on the Region of Red Sea and Horn of Africa

Abstract: U.S. sanctions imposed on Sudan for twenty years; adversely affected Sudan in both political and economic realms. With the abolition of sanctions in 2017, Khartoum approached Turkey within the framework of high priority policy of "foreign investment attraction". Turkey, effectively leading African Opening Policy since 2002 and promoting relations with Sudan in this context, has decided to build up Strategic Partnership with this country beginning with March 2017. Shortly after the entrance into agreements on economic, financial, banking and commercial sectors, relations of both countries had made progress with the projects in the fields of gas, petrol, agriculture, animal

husbandry and mine. Due to existing controversies between Sudan and its neighbors, Sudan's close relations with Turkey in the last years worried them. Especially Sudan's relinquish of Suakin Island's control to Turkey puts forward the security dimension of both countries' relationships. While Turkey claims that Suakin Island has no sufficient capacity to set up a military base; Egypt, Saudi Arabia, United Arab Emirates (UAE), and Bahrain express their concerns. Thanks to its soft power strategy, Turkey has achieved her Opening Policy to Africa and at the present time, she seems to draw attention to her military presence in Red Sea and in Horn of Africa.

Keywords: Turkey, Sudan, Red Sea, Suakin, Cooperation.

Giriş

Türkiye'nin Afrika Eylem Planı, dönemin hükümeti tarafından 1998'de kabul edilmiş olmasına rağmen; ülkede 1999'da yaşanan deprem ve ardından 2000-2001'de karşılaşılan ekonomik krizler,[1] söz konusu planın uygulanmasını geciktirdi ve Türkiye'nin Afrika'ya açılımı, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) 2002'de iktidara gelmesiyle birlikte yürürlüğe konulabildi. Afrika Açılım Politikası bağlamında, 2002'den günümüze Türkiye'nin Afrika'da varlığı ve etkisi artarken, kıtadaki büyükelçilik sayısı da 12'den 41'e yükseldi.[2] Bu gelişmeler çerçevesinde 2005, Türkiye'de "Afrika Yılı" olarak ilan edilirken, Afrika Birliği de, 2008'de Türkiye'yi Stratejik Ortak[3] olarak deklare etti. Geçen süre içinde Türkiye-Afrika arasındaki insan hareketliliğine ilişkin artan talep, Türk Hava Yollarının, günümüzde, Afrika'da 50'den fazla noktaya uçuş[4] gerçekleştirmesine olanak sağladı.

Afrika kıtasında Afrika Birliği tarafından tanınan 55 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerden Sudan, Doğu Afrika'da yer almaktadır. Sudan'ın yüzölçümü 1.850.000 kilometrekaredir, nüfusu ise 39 milyondur. Sudan; kuzeyinde Mısır, doğusunda Eritre ve Etiyopya, güneyinde 2011'de kendinden ayrılarak bağımsızlığını elde eden[5] Güney Sudan, güneybatısında Orta Afrika Cumhuriyeti, batısında Çad ve

[1] Jeremy Luedi, "Can Turkey save Sudan from collapse?", *Asia By Africa*, January 03, 2018, Erişim tarihi: 24 Kasım 2018, https://www.asiabyafrica.com/point-a-to-a/turkey-save-sudan-2018

[2] Bahattin Gönültaş, Turkey reaping reward of Opening to Africa", *AA*, 27.02.2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.aa.com.tr/en/africa/turkey-reaping-rewards-of-opening-to-africa/1075334

[3] Soner Karagül - İbrahim Arslan, "Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:9, Sayı:35, 2013, s.31.

[4] Peter Kenyon, "Turkey Is Quietly Building Its Presence In Africa", *npr*, March 8, 2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018,https://www.npr.org/sections/parallels/2018/03/08/590934127/turkey-is-quietly-building-its-presence-in-africa

[5] İbrahim Arslan, "Sudan'daki Son Gelişmelerin Çin Dış Politikasına Yansımaları", *Didem Yaman Anı Kitabı*, Ed. A.Mete Tuncoku-Gürol Baba, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2012, s.245.

kuzeybatısında Libya ile komşudur. Sudan, Kızıldeniz'deki kıyısıyla, denize çıkış imkânı olan bir ülkedir.

Türkiye, 1956'da Sudan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından bu ülkede büyükelçilik açan ilk ülkelerden olmasına rağmen, iki kutuplu dünya düzeninde Afrika ve dolayısıyla Sudan, Türk dış politikasında hak ettiği önemi bulamadı. Afrika Açılım Politikası ile iki ülke arasındaki ilişkiler arttı ve 2016'da, ikili ticaret hacmi 511,2 milyon dolara (Sudan'a ihracat: 461,6 milyon dolar; Sudan'dan ithalat: 49,6 milyon dolar) ulaştı. Bu rakam, 2017'nin ilk on bir ayında 438 milyon dolar olarak gerçekleşti. Türkiye'nin Sudan'a başlıca ihracat kalemleri; elektrikli makineler, demir çelik, otomotiv yan sanayi ürünleri, kazanlar, makineler, demir çelik eşya, plastik ürünler, tekstil ve kâğıt/kartondan oluşmaktadır. Sudan'dan ithal edilen ürünler ise, yağlı tohum ve meyveler, şeker ve şeker ürünleri, ham deri, sakız, reçine, uçucu yağlar ve pamuktur.

Gelişen ilişkiler çerçevesinde Türkiye, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) eşgüdümünde, Darfur-Nyala'da 150 yatak kapasiteli modern bir eğitim hastanesi inşa etti. 2014'den itibaren hizmet veren bu hastane, Türkiye'nin yurtdışında gerçekleştirdiği en kapsamlı dış yardım projeleri arasında yer almaktadır.[6] Türk yatırımcıları, Afrika Açılım Politikasının da itici motivasyonuyla 2000-2017 döneminde, Sudan'da, 288 proje karşılığında, toplam 2 milyar dolar tutarında yatırım gerçekleştirdiler.[7]

Bu çalışmada Afrika Açılım Politikasını başarıyla uygulayan Türkiye'nin, Sudan'la kısa sürede çok yönlü geliştirdiği ve derinleştirdiği işbirliğinin nedenlerinin ve zamanlamasının anlaşılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Sudan tarafından Sevakin adasının kullanımının Türkiye'ye tahsisi ile kıtada görünürlüğünün artması olasılığı bulunan Türk askeri varlığına karşı bölgedeki diğer ülkelerin gösterebilecekleri muhtemel tepkiler ortaya konulurken; bu durumun, kıtasal uluslararası bir örgüt olan Afrika Birliği'ne Türkiye ile güvenlik eksenli işbirliği geliştirmesine yönelik olarak bir fırsat sunduğu da vurgulanacaktır.

Stratejik Ortaklık Bağlamında Gelişen İlişkiler ve Bölgedeki Yansımaları

Sudan ve Türkiye, Mart 2017'de, iki ülke arasında "stratejik ortaklık" geliştirmeyi kararlaştırdı.[8] Cumhurbaşkanı Erdoğan, 2002'den bu yana, 24 Afrika ülkesine

[6] "Türkiye - Sudan Siyasi İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-sudan-siyasi-iliskileri.tr.mfa

[7] "Sudan, Turkey agree to increase trade exchange to $1 billion", *Sudan Tribune,* 25 December 2017, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.sudantribune.com/spip.php?article64340

[8] "Sudan Turkey To Develop Strategic Partnership", *The Sudanese Media Center,* March 1, 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2017, http://smc.sd/en/sudan-turkey-to-develop-strategic-partnership/

ziyarette bulundu. 24 Aralık 2017 tarihinde Sudan'a gerçekleştirilen ziyaret, 60 yılı aşkın bir süre sonrasında, Türkiye'den Sudan'a devlet başkanı düzeyinde yapılan ilk ziyarettir.[9] Erdoğan'ın Sudan'ı ilk ziyareti, başbakan olduğu dönemde, 2006'da gerçekleşti. Cumhurbaşkanının 24 Aralık 2017 tarihli ziyaretinde; Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Tarım Bakanı, Enerji Bakanı, Kültür ve Turizm Bakanı, Ulaştırma ve Denizcilik İşleri Bakanı, Ekonomi Bakanı ile birlikte 150 Türk işadamı, heyette[10] yer aldı. Türk ve Sudanlı yetkililer, ziyaret esnasında, Türkiye ve Sudan arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik olarak, 650 milyon dolar[11] tutarında 12 anlaşma (protokoller ve mutabakat muhtıraları dâhil) imzaladılar. Anlaşmalar; Hartum'da yeni bir havaalanı yapımını, Port Sudan'da bir serbest ticaret bölgesi kurulmasını, çok sayıda hububat silosu, enerji santralleri, yeni bir hastane ve üniversite inşasını kapsamaktadır.[12] Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir, iki ülke arasındaki ticaret hacminin bir yıl içinde, 1 milyar dolara çıkarılmasına karar verdiler. Liderler, ülkeleri arasındaki ticaret hacminin gelecekte 10 milyar dolara çıkarılması konusunda mutabakat sağlarken[13] tarım, endüstri, doğal kaynak ve sağlık alanlarında stratejik ortaklık tesis edilmesini ve her iki devlet başkanının başkanlığında faaliyette bulunacak üst düzey siyasi komiteler kurulmasını öngördüler.[14]

Türkiye-Sudan arasında imzalanan anlaşmalar, Ekim ayında kaldırılan ve Sudan'a karşı yirmi yıldır sürdürülen ABD yaptırımlarından sonra "uluslararası yatırım çekme"[15] çabasında olan Sudan için, ekonomik ve siyasi anlamda önemli bir gelişme olarak görülmelidir. Bilindiği üzere, ABD, teröre yataklık ettiği gerekçesiyle 1997'de Sudan'a ekonomik yaptırım uygulamaya başladı. Sudan ekonomisinin, bu yaptırımlardan dolayı kaybı, yaklaşık 45 milyar dolardır.[16]

---

[9] Jeremy Luedi, *agm.*

[10] *Sudan, Turkey agree…, agm.*

[11] Ali Küçükgöçmen - Khalid Abdelaziz, "Turkey to restore Sudanese Red Sea port and build naval dock", *Reuters,* December 26, 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.reuters.com/article/us-turkey-sudan-port/turkey-to-restore-sudanese-red-sea-port-and-build-naval-dock-idUSKBN1EK0ZC

[12] Theodore Karasik - Giorgio Cafiero, "Turkey's move into the Red Sea unsettles Egypt", *Middle East Institute*, January 17, 2018, Erişim tarihi: 24 Kasım 2018, https://www.mei.edu/publications/turkeys-move-red-sea-unsettles-egypt

[13] Shaul Shay, "Turkey-Sudan strategic relations and the implications for the region", *IPS Publications,* January 2018, Erişim tarihi: 24 Kasım 2018, https://www.idc.ac.il/he/research/ips/Documents/publication/5/Shaul_Shay_TurkeySudan11_01_18A.pdf

[14] "Sudan, Turkey strike $100 million oil investment deal", *Sudan Tribune*, 12 September 2018, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.sudantribune.com/spip.php?article66229

[15] Ali Küçükgöçmen - Khalid Abdelaziz, *agm.*

[16] "ABD'nin Sudan'a uyguladığı ekonomik ambargo", *Timeturk*, 7.3.2017, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.timeturk.com/abd-nin-sudan-a-uyguladigi-ekonomik-ambargo/haber-518853

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan ziyareti esnasında, Fethullahçı Terör Örgütü'nün (FETÖ), 15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye'deki başarısız darbe girişimi sonrasında, Sudan'ın Türkiye'ye verdiği desteği unutmadıklarını ve Sudan yönetiminin, FETÖ tarafından Sudan'da açılan okulları kapatarak; bu örgütün mali kaynağını engellediğini vurguladı.[17] Erdoğan, Sudan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada, Sudan'la askeri, enerji, sağlık ve tarım başta olmak üzere işbirliğini geliştireceklerini; Sudan'ı uluslararası forumlarda destekleyeceklerini; ABD tarafından Kudüs'ün başkent olarak kabul edilmesi kararını kabul etmeyeceklerini ve Filistin davasında Filistinlilere desteklerinin süreceğini ifade etti.[18]

Türkiye, Sudan'la işbirliğinin geliştirilmesi kapsamında, önümüzdeki süreçte, Kızıldeniz'deki liman kenti Sevakin'i aslına uygun olarak yeniden inşa etmeyi de taahhüt etti. Sevakin, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Hicaz bölgesini korumak maksadıyla, Mekke ve Medine'ye yakın stratejik konumu ile tercih edilen bir ada olmasına rağmen, daha sonra, 60 kilometre kuzeyde inşa edilen Port Sudan limanından dolayı işlevselliğini yitirmişti. Türkiye'nin proje kapsamında Sevakin'de askeri ve sivil gemilere hizmet sağlayacak bir dok tesis etmesi de öngörülmektedir.[19]

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Sudan ziyareti esnasında Türkiye, Sudan ve Katar Genelkurmay Başkanları da bir araya geldiler.[20] Bu ziyaretten yaklaşık on bir ay önce Milli Savunma Bakanı Fikri Işık, 9 Ocak 2017 tarihindeki ziyareti esnasında Sudan ve Katar Savunma Bakanlarıyla bir görüşme gerçekleştirmişti. Bu ziyaretle ilgili olarak, Sudan Savunma Bakanı Tuğgeneral Ahmed el-Shami, bakanların bölgesel ve uluslararası gelişmelerdeki askeri işbirliği konularını görüştüklerini açıkladı.[21] Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir ve üç savunma bakanı, Hartum'da askeri üniforma üretecek tekstil fabrikasının açılışına da katıldılar. Katar, Sudan ve Türkiye'nin ortaklaşa girişimiyle kurulan fabrikanın, Ortadoğu ve Afrika için küresel standartlarda üretim yapması öngörülmektedir.[22] Bu gelişmelerin öncesinde, Türkiye-Sudan ikili askeri işbirliği kapsamında, 700 denizcinin görev aldığı Türk gemileri ile Haziran 2015'de Port Sudan'da

[17] Shaul Shay, *agm.*
[18] *Agm.*
[19] Ali Küçükgöçmen - Khalid Abdelaziz, *agm.*
[20] "Turkish, Sudanese, Qatari army chiefs' meeting raises doubts", *Egyp Today*, Dec. 27, 2017, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.egypttoday.com/Article/2/38578/Turkish-Sudanese-Qatari-army-chiefs-meeting-raises-doubts
[21] "Turkey, Qatar, Sudan defense ministers meet in Khartoum", *Hürriyet Daily News*, January 09, 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-qatar-sudan-defense-ministers-meet-in-khartoum-108309
[22] "Turkey, Qatar, Sudan defence ministers meet in Sudan", *Pakistan Observer*, January 10, 2017, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018, https://pakobserver.net/turkey-qatar-sudan-defence-ministers-meet-in-sudan/

Sudanlı askerlere eğitim verildi.[23] İki ülke arasındaki güvenlik eksenli işbirliği çerçevesinde Sudanlı polislerin eğitimi, Türk polis teşkilatı tarafından sağlanmaktadır. Bugüne kadar 3800'den fazla Sudanlı polise eğitim verilmiştir.[24]

Karşılıklı ziyaretlerin arttığı bu dönemde, Türkiye Ekonomi Bakan Yardımcısı Fatih Metin, Mayıs 2017'de, Hartum'da, Maliye, Ekonomi, Sanayi, Tarım, Yatırım ve Ticaret bakanlarıyla görüştükten sonra, Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir'i ziyaret etti. Metin, bu ziyaretler sonrasında yaptığı açıklamada, iki ülkenin ortaklaşa kurmuş oldukları bir tarım şirketinin mevcut olduğunu, bu şirket vasıtasıyla Sudan'da tarımsal faaliyet yapmayı hedeflediklerini ve hayvan ticareti bağlamında, Sudan'dan hayvan ithal etmek istediklerini, ifade etti.[25]Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli ise, Sudan Devlet Başkanı Birinci Yardımcısı Bekri Hasan Salih'i ziyareti esnasında, Sudan'ın, Türkiye için Afrika'ya giriş kapısı olduğunu vurgulayarak, "Türk özel şirketlerinin yatırımlarına açılacak 5 bölgede 780.500 hektarlık alanın koordinatlarının mümkün olan en kısa sürede belirlenmesi halinde, Sudan'da örnek çiftliklerin kurulacağını"[26] açıkladı. Pakdemirli, ayrıca, Türkiye'nin, Sudan'da petrol arama ve çıkarılması ile ilgili 100 milyon dolarlık bir yatırım anlaşması imzaladığını da belirtti. Sudanlı yetkililer, Türkiye ile ekonomik, finans, bankacılık ve ticaretin yanı sıra gaz, petrol, tarım, hayvan varlığı ve maden projelerini kapsayan anlaşmalarla ilgili bir yol haritası açıkladılar.

Tarım Bakanının yaptığı açıklamaya göre, Sudan'ın tahsis ettiği arazide Türkiye, Sudan ve üçüncü ülkelere yiyecek sağlama işlemi güvenli bir biçimde yürütülecek; Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı-TPAO, Sudan Petrol ve Gaz Bakanlığı ile yaptığı anlaşma ile bir petrol sahasını geliştirecektir. İlave olarak, Ziraat Katılım Bankası da Sudan'da bir şube açarak finansal işlemlerle birlikte, Türkiye'den yapılacak makine ve donanımın gümrük işlemlerini kolaylaştıracaktır. Böylece, ABD'nin uyguladığı ekonomik yaptırımlardan dolayı, Sudan'ın küresel finans sistemi ile kesilen entegrasyonu sağlanırken, ülkeye güvenli yiyecek temini de mümkün olabilecektir.[27]

---

[23] "Sudan: Horizons of Sudanese - Turkish Relations", *allAfrica*, 2 December 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://allafrica.com/stories/201712290327.html

[24] Shaul Shay, *agm.*

[25] Fatih, Metin, "Türkiye ile Sudan Ticari İlişkilerini Arttırmak İstiyor." *HABERLER.COM*, 9 Mayıs 2017, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.haberler.com/turkiye-ile-sudan-ticari-iliskilerini-arttirmak-9595851-haberi/

[26] "Dr. Pakdemirli:We want to increase Turkish Investments in Sudan", *Republic of Turkey Ministry of Agriculture and Forestry*, 10.9.2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.tarimorman.gov.tr/News/1549/Dr-Pakdemirli-We-Want-To-Increase-Turkish-Investments-In-Sudan

[27] "Turkey signs agriculture, oil exploration deals with Sudan", *Hürriyet Daily News*, September 11, 2018, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018, http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-signs-agriculture-oil-exploration-deals-with-sudan-136715

Türkiye; Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü ile Sudan Jeoloji Kurumu arasında imzalanan anlaşmaya göre, ilk kez yurtdışında bir başka ülkede maden arayacaktır. Anlaşma, Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay'ın üç günlük resmi ziyaretini tamamlayarak Sudan'dan ayrılmasından bir gün sonra açıklandı. Buna göre Türkiye, Sudan'ın Kızıldeniz eyaletinde iki alanda maden çıkarabilecektir.[28]

Sudan'la komşusu Mısır arasında, Halayeb sınır bölgesi ile ilgili anlaşmazlık bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, Sudan'ın, Etiyopya'nın Mavi Nil üzerine inşa ettiği baraj projesine destek vermesi, Sudan ve Mısır arasındaki ilişkileri gerginleştirmektedir. Ayrıca, Mısır, ülkede yasaklanan Müslüman Kardeşler (Muslim Brotherhood) örgütünün Sudan tarafından desteklendiğini iddia etmekte; Sudan ise Mısır'ı Sudanlı muhaliflere destek sağlamakla suçlamaktadır. Mısır, Müslüman Kardeşler örgütüne destek sağladıkları gerekçesiyle 2013'den bu yana Türkiye ve Katar'la da sorun yaşamaktadır.[29]

Mısır'da yönetim yanlısı medya, Sudan'ın, Türkiye ve Katar'la son dönemde geliştirdiği iş birliğini, Mısır'a karşı komplo kurmak olarak tanımladığında; Hartum, bu suçlamaya Kahire'deki büyükelçisini geri çağırarak cevap verdi. Sudan'ın Sınırla ilgili Teknik Komite (Sudanese Border Technical Committee) Başkanı Abdullah el-Sadık da Mısır'ı "Sudan'ı doğrudan bir askeri cepheleşmeye" sürüklediğini iddia etti.[30] Bu açıklamalara rağmen, Aralık 2018'de Sudan'da başlayan gösteriler Mısır ve Sudan'ı birbirine yaklaştırdı. Sudan'da yaşanan ekonomik krizden dolayı halk, Sudan yönetimini sokak gösterileriyle protesto etmektedir. 19 Aralık'tan itibaren gösterilerde 22 kişinin hayatını kaybettiği bildirilmektedir. Sudan Devlet Başkanı Ömer el-Beşir, yaşanan sıkıntıların Batı ülkelerinin uyguladığı ambargodan kaynaklandığını, bu konuda gerekli reformların yapılacağını, bazı hainler, ajanlar ve paralı askerlerin halkın geçim sıkıntısını istismar ederek ülkede tahribat yaptığını açıkladı.[31] Bu dönemde Mısır Dışişleri Bakanı ile Mısır İstihbarat Servisi Başkanı'nın 27 Aralık 2018 tarihinde Sudan Devlet Başkanı'nı ziyaret etmesi dikkat çekti. Ziyaret esnasında Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Shoukry, Mısır Devlet Başkanı Abdel Fattah el-Sisi'nin Sudan hükümetine destek mesajını iletti. Shoukry, yaptığı açıklamada, Sudan'da yaşanan son gelişmelere atıfta bulunarak Sudan'daki istikrarın Mısır'ı etkileyeceği gibi, Mısır'daki istikrarın da doğrudan Sudan'ı etkileyeceğine işaret

[28] "Türkiye, Sudan'da altın arayacak", *Sözcü*, 23 Kasım 2018, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/turkiye-sudanda-altin-arayacak-2754464/
[29] Shaul Shay, *agm.*
[30] *Agm.*
[31] "Sudan'daki ekonomik sıkıntının nedeni Batı'nın ambargosu" *Hürriyet*, 26.12.2018, Erişim tarihi: 31 Aralık 2018, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/sudandaki-ekonomik-sikintinin-nedeni-batinin-ambargosu-41063676

ederek Mısır'ın iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini desteklediğini vurguladı. Bu konu ile ilgili olarak benzer bir açıklama da Türkiye'den geldi. AK Parti sözcüsü Cevdet Yılmaz, Ankara'daki Sudan büyükelçisi ile yaptığı görüşmede Sudan'daki gelişmelerin farkında olduklarını, Türkiye'nin de benzer olaylarla defalarca karşılaştığını ve Türk hükümetinin, Sudan'ın yasal hükümetini desteklediğini ifade etti.[32]

Sudan-Türkiye Stratejik İş birliği Konseyi (The Sudanese-Turkish Strategic Cooperation Council-SCC) toplantısının Hartum'da gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Bu toplantı öncesinde Sudan Dışişleri Bakanı El-Dirdeiry Mohamed Ahmed, 10. Büyükelçiler Konferansı'nda, Ankara'da, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile bir araya geldi. Bu toplantıda Sudan Dışişleri Bakanı, Çavuşoğlu'nu devlet başkanları liderliğinde gerçekleştirilecek Sudan-Türkiye Stratejik İş birliği Konseyi hazırlıklarını yapmak üzere Hartum'a davet etti.[33]

Türkiye-Sudan arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi bağlamında, Müstakil İş adamları Derneği (MÜSİAD), Sudan Devlet Başkan Yardımcısı İbrahim Al-Senoussi'yi ziyaret etti. Senoussi, ziyareti esnasında "Sudan ve Türkiye arasındaki ticari bağlar her alanda gelişiyor." açıklamasını yaptı. MÜSİAD delegasyonundan İbrahim Uyar ise, derneğin 11 bin üyesinin bulunduğunu ve 60 bin Türk firmasının 78 ülkede faaliyet gösterdiğini belirtti.[34]

Türkiye'nin Sudan'la geliştirdiği iş birliğinin önemi, Türkiye'nin Afrika Boynuzunda yer alan Somali'deki girişimleri ile birlikte düşünüldüğünde daha da artmaktadır. Türkiye, Eylül 2017'de, Mogadişu-Somali'de bir askeri üs kurdu. Somali'deki Türk askeri üssünün yanı sıra, Türkiye-Sudan ilişkilerinin geliştirilmesi bağlamında, Sevakin'in yeniden inşası faaliyetleri, bölge ülkelerinden bir kısmı tarafından, Türkiye'nin Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde askeri varlığını artırma[35] girişimleri olarak algılanmaktadır. Buna karşılık, dönemin Başbakan Yardımcısı Hakan Çavuşoğlu, Sevakin adasının bir askeri üs inşa edilmesi için sınırlı bir bölge olduğunu; Türkiye'nin projesinin, bu bölgeyi, eskiden olduğu gibi bir çekim merkezi haline getirmeyi amaçladığını ifade etmektedir.[36]

---

[32] "Egypt, Turkey express support to Sudanese government", *Sudan Tribune,* December 28, 2018, Erişim tarihi: 31 Aralık 2018, , http://www.sudantribune.com/spip.php?article66840

[33] "Sudanese-Turkish cooperation council to meet in Khartoum", *Sudan Tribune,* August 17,2018, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.sudantribune.com/spip.php?article66076

[34] "Official: Sudan keen to strengthen relations with Turkey", *Middle East Monitor,* October 1, 2018, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, https://www.middleeastmonitor.com/20181001-official-sudan-keen-to-strengthen-relations-with-turkey/

[35] Jeremy Luedi, *agm.*

[36] "Turkey denies intention to build military base on Sudan's Red Sea island", *African News,* 2018,02,21, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-02/21/c_136987853.htm

Türkiye'ye 99 yıllığına devredilen, coğrafi olarak Sudan'ın kuzeydoğusunda, Kızıldeniz'de yer alan ve 20 kilometrekarelik bir alana sahip olan Sevakin'in denizden yüksekliği 66 metredir, başkent Hartum'a mesafesi ise 560 kilometredir. Halen 40 bin Sudanlının yaşadığı Sevakin, geçmişte hac görevini yerine getiren Afrikalı Müslümanların Mekke ve Medine'ye geçişinde, önemli bir uğrak noktasıydı.[37] TİKA, 2011'den itibaren, adadaki, Hanefi ve Şafi camilerini onarmaktadır. Sevakin adası tamamen restore edildikten sonra, Türk hacı adaylarının önce Sudan'ı ve adadaki tarihi yerleri ziyaret etmeleri, daha sonra gemiyle Cidde'ye geçerek Osmanlıların tarihi hac yolunu izlemeleri öngörülmektedir.[38] Bu kapsamda, Sevakin adasının askeri öneminin yanı sıra, inanç turizmi bağlamında da, stratejik konumda olduğu ifade edilebilir. Sevakin adasının yeniden inşası sonrasında, Afrika'dan daha çok sayıda Müslümanın hac ve umreye gidebileceği öngörülmektedir.

Sevakin'le birlikte gündeme gelen Kızıldeniz, farklı ülkelerin askeri varlık bulundurduğu bir bölgedir. İsrail'in Eliat'ta, Mısır'ın Kızıldeniz'de dört ayrı bölgede askeri üssü bulunmaktadır. BAE'nin, Kızıldeniz'deki üssüne ilave olarak, Yemen'de de limanları mevcuttur. Suudi Arabistan'ın, Kızıldeniz sahil kenti Cidde'de, Donanma üssü olduğu bilinmektedir. Afrika Boynuzu ülkelerinden Cibuti, halen ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve İspanya'nın yanı sıra Çin ve Japon askerlerine de ev sahipliği yapmaktadır.

Türkiye-Sudan ilişkileri son dönemde, eğitim öğretim alanında da gelişme göstermektedir. Türkiye'deki üniversitelerden mezun olan Sudanlılarca, "Sudan Türkiye Mezunları Derneği" kuruldu. Derneğin, iki ülke arasındaki kültürel, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir. Derneğin açılışı ise, iki ülke Eğitim bakanının katılımıyla Hartum'da gerçekleştirildi.[39]

Türkiye'nin Afrika Boynuzu ve Kızıldeniz'deki girişimlerinin, ekonomik ve stratejik çıkarlarına yönelik olduğu ifade edilebilir. 2002'den bu yana Türkiye, Afrika kıtası ile ticaretini altı kat artırdı ve 17,5 milyar doları aşan bir ticaret hacmine ulaştı.[40] Türkiye, Aralık 2016'da, Cibuti ile de, 1 trilyon dolarlık ekonomik kapasiteye sahip 12 milyon metrekare büyüklüğünde bir alanda, serbest ticaret bölgesi kurulmasına yönelik bir anlaşma yaptı. Serbest ticaret bölgesi uygulamaları,

[37] "Afrika'nın kapısı: Sevakin Adası", *AA*, 26.12.2017, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrikanin-kapisi-sevakin-adasi/1015097

[38] Mohamed Abdel Maguid, "Why Egypt is concerned over Sudan-Turkey's Suakin deal", *Egypt Today*, Jan. 6, 2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://www.egypttoday.com/Article/2/39419/Why-Egypt-is-concerned-over-Sudan-Turkey-s-Suakin-deal

[39] "Sudan Türkiye Mezunları Derneği Hartum'da Açıldı", *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)*, 25 Aralık 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.ytb.gov.tr/haberler/sudan-turkiye-mezunlari-dernegi-hartumda-acildi

[40] Bahattin Gönültaş, *agm.*

Türkiye'nin Doğu Afrika bölgesinde ürünlerini pazarlamasına olanak sağlayacaktır. Bu bağlamda Sevakin adası, Türkiye'ye, Sudan'ın ihracat ve ithalatında önemli rol oynamasına katkı sağlayacaktır.

Tartışma ve Sonuç

Son dönemde ivmesi artan Türkiye-Sudan işbirliği ile Hartum; ABD-Sudan arasında çözümlenemeyen sorunların ekonomik ve politik sonuçlarını dengelemek[41] için stratejik bir ortak bulurken, Türkiye de, Afrika açılımı bağlamında sürdürdüğü politikayı geliştirebileceği ve derinleştirebileceği bir fırsat yakaladı. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sudan'da "Vatanınız Sudan'a hoş geldiniz." afişleriyle karşılanmaktadır. Erdoğan'ın, uluslararası sistemdeki adaletsizliğe yaptığı vurgu, Afrika'da süregelen tahakkümü reddeden yaklaşımı ve Kudüs'te Müslümanların da hakkı olduğuna ilişkin açıklamaları, Sudanlıların Erdoğan'a karşı ilgisini artırmaktadır.[42] Bu yaklaşım, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için uygun bir zemin bulunduğunu da göstermektedir.

Kızıldeniz, Afrika'nın ekonomik olarak gelişmesiyle birlikte, önümüzdeki dönemde Afrika, Avrupa ve Asya arasındaki ticaretin artacağı bir bölge olarak dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Serbest ticaret bölgeleri, Süveyş Kanalı-Kızıldeniz-Babül Mendep suyolunun ekonomik açıdan var olan önemine ilave değer katacak girişimlerdir. Sevakin adasının tarihteki misyonuna uygun olarak inanç turizmi amacıyla yeniden düzenlenmesinin; Türkiye ve Sudan'a ekonomik fayda sağlayacağı ileri sürülürken, bu durumun, Suudi Arabistan'ın inanç turizminden 2030 itibarıyla, 150 milyar dolar gelir beklediği vizyona aykırı düşebilecek bir gelişme olarak algılanabileceği de belirtilmelidir. İnanç turizminden elde edilecek gelir, Türkiye ve Suudi Arabistan arasında yeni bir gerilim kaynağı olabilir.[43]

Türkiye'nin Sevakin'de kontrol sağlamayı da kapsayan Sudan'la işbirliğinin güçlenmesi, ekonomik çerçevenin ötesinde önemi olan bir gelişme olarak görülmelidir. Arap Karşı Terör Dörtlüsü (Arab Anti-Terrorism Quartet) -Mısır, Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn- terörist grupları desteklediği gerekçesiyle Katar'la diplomatik ilişkilerini kestiğinde Türkiye, Katar'ın başkenti Doha'ya, yaklaşık 5000 askeri personelin konuşlanabileceği bir üsse, Haziran 2017'de asker sevk etti.

[41] Theodore Karasik - Giorgio Cafiero, *agm.*
[42] Burhanettin Duran, "Sudan'daki Sevgi Selinin Nedeni", *SETA*, 26 Aralık 2017, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018,
https://www.setav.org/sudandaki-sevgi-selinin-nedeni/
[43] Theodore Karasik - Giorgio Cafiero, *agm.*

Ankara'nın bu tutumu, özellikle, Riyad'ı rahatsız etti.[44] Belirtilen dört ülke; Katar'a diplomatik, ticari ve seyahat ambargosu koyarken,[45] Katar'ın Türkiye'ye yakınlaşması bu ülkeleri endişelendirmektedir. Bu bağlamda Kahire, Ankara'nın Doha ile beraber Hartum'a artan desteğinin, inşası devam eden barajdan dolayı anlaşmazlık yaşadığı Etiyopya ile Sudan arasındaki ittifakı da güçlendireceğini düşünmektedir.

Belirtilen gelişmeler dikkate alındığında, bölgede Mısır, Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn blokuna karşı Türkiye, Sudan ve Katar ittifakının ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu bloklaşma, diğer bölgesel ve küresel güçlerin pozisyonunu da etkilemektedir. İsrail'in Mısır ve Suudi Arabistan ile geliştirdiği ilişki dikkate alındığında, Türkiye'nin Kızıldeniz'deki varlığının İsrail'i de endişelendireceğini ifade etmek, yanıltıcı olmayacaktır. Bu bağlamda, Ortadoğu'daki gelişmeleri İsrail açısından değerlendiren ABD de, İran'a karşı oluşturulacak koalisyona zarar verebileceği[46] düşüncesiyle, Türkiye'nin Kızıldeniz'deki girişimlerine mesafeli yaklaşabilir. Buna karşın Rusya ise, Türkiye'nin Sevakin'deki askeri varlığını, gelecekte Türkiye-ABD ilişkilerinin bozulmasına zemin sağlayacak bir gelişme[47]olarak değerlendirerek olumlu görebilir. Bu bağlamda, Sudan'ın, ekonomik yakınlaşmanın ötesinde, Sevakin adası projesi üzerinden Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesi, bölgedeki dengeleri çok yönlü etkileme potansiyeline sahiptir. Türkiye; Katar, Somali ve Sudan'daki askeri varlığı ile birlikte düşünüldüğünde, bölgede etki yaratabilecek bir aktöre dönüşmektedir.

Türkiye, Afrika Açılım Politikası ile 1998'den itibaren, çok sayıda bölgesel ve küresel aktörün yer aldığı kıtada, çok yönlü politika üretilmesi gerektiği bilinciyle, Afrika'yı yeniden keşfetti. Sömürge geçmişinin olmaması, özellikle Doğu ve Kuzey Afrika'da yoğunlaşan Müslüman nüfus ile dinsel ortaklık, Somali'deki askeri üssün açılmasına kadar kıtada uyguladığı başarılı yumuşak güç uygulaması ile Türkiye; Afrikalılarda çok olumlu etki bıraktı.

Afrika kıtası, II. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı dekolonizasyon sürecine rağmen, hala batılı güçlerin etkisi altındadır. Türkiye, yumuşak güç politikası ile şimdiye kadar başarıyla yürüttüğü Afrika Açılım Politikasına, son dönemde, askeri boyut da katmış görünmektedir. Bu gelişmeye bölge ülkeleri mesafeli yaklaşabilir, ancak Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisinin günümüzde, özellikle mali kaynak bağlamında,

[44] Mohamed Abdel Maguid, *agm.*
[45] Mustafa Gürbüz, "Turkey's Challenge to Arab Interests in the Horn of Africa", *Arab Center Washington DC,* February 22, 2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://arabcenterdc.org/policy_analyses/turkeys-challenge-to-arab-interests-in-the-horn-of-africa/
[46] Mustafa Gürbüz, *agm.*
[47] Theodore Karasik - Giorgio Cafiero, *agm.*

kıta dışı donör ülkelerin etkisi altında olduğu bilinmektedir.[48] Geçmişte sömürge geçmişine sahip batılı ülkelerin Afrika'nın güvenliğine yaptığı katkı tartışmalıdır. Türkiye; kıtada askeri varlık bulundurmasının, Afrikalıların çıkarlarını korumaya yönelik olduğu konusunda, Afrika Birliği ve kıtadaki bölgesel kuruluşları ikna edebilirse, özellikle Afrika Boynuzunda Afrikalıların güçlü desteğini alabilir. Böylece; Afrika Birliği, Batılı ülkelere karşı eşit olmayan pozisyonda sürdürdüğü güvenlik eksenli ilişkilerinde, Türkiye gibi güvenebileceği bir partner kazanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

ARSLAN, İbrahim, "Sudan'daki Son Gelişmelerin Çin Dış Politikasına Yansımaları", *Didem Yaman Anı Kitabı*, Ed. A.Mete Tuncoku - Gürol Baba, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2012, s.245-271.

DURAN, Burhanettin, "Sudan'daki Sevgi Selinin Nedeni", *SETA*, 26 Aralık 2017, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018, https://www.setav.org/sudandaki-sevgi-selininnedeni/

GÖNÜLTAŞ, Bahattin, Turkey reaping reward of Opening to Africa", *AA*, 27.02.2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.aa.com.tr/en/africa/turkey-reaping-rewards-of-opening-to-africa/1075334

GÜRBÜZ, Mustafa, "Turkey's Challenge to Arab Interests in the Horn of Africa", *Arab Center Washington DC*, February 22, 2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://arabcenterdc.org/policy_analyses/turkeys-challenge-to-arab-interests-in-the-horn-of-africa/

KARAGÜL, Soner - İbrahim Arslan, "Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:9, Sayı:35, 2013, s.21-55.

KARASIK, Theodore - Giorgio Cafiero, "Turkey's move into the Red Sea unsettles Egypt", *Middle East Institute*, January 17, 2018, Erişim tarihi: 24 Kasım 2018, https://www.mei.edu/publications/turkeys-move-red-sea-unsettles-egypt

KENYON, Peter, "Turkey Is Quietly Building Its Presence In Africa", *npr*, March 8, 2018, Erişim tarihi 26 Kasım 2018,

[48] Soner Karagül ve İbrahim Arslan, "Afrika'da Barış ve Güvenliğin İnşasında Kıtasal Yaklaşım: Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi", Güvenlik Stratejileri, Yıl:10, Sayı:19, 57-98, s.85.

https://www.npr.org/sections/parallels/2018/03/08/590934127/turkey-is-quietly-building-its-presence-in-africa

KÜÇÜKGÖÇMEN, Ali - Khalid Abdelaziz, "Turkey to restore Sudanese Red Sea port and build naval dock", *Reuters*, December 26, 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.reuters.com/article/us-turkey-sudan-port/turkey-to-restore-sudanese-red-sea-port-and-build-naval-dock-idUSKBN1EK0ZC

LUEDI, Jeremy, "Can Turkey save Sudan from collapse?", *Asia By Africa,* January 03, 2018, Erişim tarihi: 24 Kasım 2018, https://www.asiabyafrica.com/point-a-to-a/turkey-save-sudan-2018

MAGUID, Mohamed Abdel, "Why Egypt is concerned over Sudan-Turkey's Suakin deal", *Egypt Today*, Jan. 6, 2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://www.egypttoday.com/Article/2/39419/Why-Egypt-is-concerned-over-Sudan-Turkey-s-Suakin-deal

METİN, Fatih, "Türkiye ile Sudan Ticari İlişkilerini Arttırmak İstiyor." *HABERLER.COM*, 9 Mayıs 2017, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.haberler.com/turkiye-ile-sudan-ticari-iliskilerini-arttirmak-9595851-haberi/

SHAY, Shaul, "Turkey-Sudan strategic relations and the implications for the region", *IPS Publications*, January 2018, Erişim tarihi: 24 Kasım 2018, https://www.idc.ac.il/he/research/ips/Documents/publication/5/Shaul_Shay_TurkeySudan11_01_18A.pdf

"ABD'nin Sudan'a uyguladığı ekonomik ambargo", *Timeturk,* 7.3.2017, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.timeturk.com/abd-nin-sudan-a-uyguladigi-ekonomik-ambargo/haber-518853

"Afrika'nın kapısı: Sevakin Adası", *AA*, 26.12.2017, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afrikanin-kapisi-sevakin-adasi/1015097

"Dr. Pakdemirli:We want to increase Turkish Investments in Sudan", *Republic of Turkey Ministry of Agriculture and Forestry*, 10.9.2018, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.tarimorman.gov.tr/News/1549/Dr-Pakdemirli-We-Want-To-Increase-Turkish-Investments-In-Sudan

"Egypt, Turkey express support to Sudanese government", Sudan Tribune, December 28, 2018, Erişim tarihi: 31 Aralık 2018, http://www.sudantribune.com/spip.php?article66840

"Official: Sudan keen to strengthen relations with Turkey", *Middle East Monitor*, October 1, 2018, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, https://www.middleeastmonitor.com/20181001-official-sudan-keen-to-strengthen-relations-with-turkey/

"Sudan'daki ekonomik sıkıntının nedeni Batı'nın ambargosu" *Hürriyet*, 26.12.2018, Erişim tarihi: 31 Aralık 2018, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/sudandaki-ekonomik-sikintinin-nedeni-batinin-ambargosu-41063676

"Sudanese-Turkish cooperation council to meet in Khartoum", *Sudan Tribune*, August 17,2018, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.sudantribune.com/spip.php?article66076

"Sudan: Horizons of Sudanese - Turkish Relations", *allAfrica*, 2 December 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://allafrica.com/stories/201712290327.html

"Sudan, Turkey agree to increase trade exchange to $1 billion", *Sudan Tribune*, 25 December 2017, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.sudantribune.com/spip.php?article64340

"Sudan, Turkey strike $100 million oil investment deal", *Sudan Tribune*, 12 September 2018, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.sudantribune.com/spip.php?article66229

"Sudan Turkey To Develop Strategic Partnership", *The Sudanese Media Center*, March 1, 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2017, http://smc.sd/en/sudan-turkey-to-develop-strategic-partnership/

"Sudan Türkiye Mezunları Derneği Hartum'da Açıldı", *Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB)*, 25 Aralık 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, https://www.ytb.gov.tr/haberler/sudan-turkiye-mezunlari-dernegi-hartumda-acildi

"Turkey denies intention to build military base on Sudan's Red Sea island", *African News*, 2018,02,21, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://www.xinhuanet.com/english/2018-02/21/c_136987853.htm

"Turkey, Qatar, Sudan defence ministers meet in Sudan", *Pakistan Observer*, January 10, 2017, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018, https://pakobserver.net/turkey-qatar-sudan-defence-ministers-meet-in-sudan/

"Turkey, Qatar, Sudan defense ministers meet in Khartoum", *Hürriyet Daily News*, January 09, 2017, Erişim tarihi: 26 Kasım 2018, http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-qatar-sudan-defense-ministers-meet-in-khartoum-108309

"Turkey signs agriculture, oil exploration deals with Sudan", *Hürriyet Daily News*, September 11, 2018, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018, http://www.hurriyetdailynews.com/turkey-signs-agriculture-oil-exploration-deals-with-sudan-136715

"Türkiye, Sudan'da altın arayacak", *Sözcü*, 23 Kasım 2018, Erişim tarihi: 2 Aralık 2018, https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/turkiye-sudanda-altin-arayacak-2754464/

"Turkish, Sudanese, Qatari army chiefs' meeting raises doubts", *Egyp Today*, Dec. 27, 2017, Erişim tarihi: 25 Kasım 2018, http://www.egypttoday.com/Article/2/38578/Turkish-Sudanese-Qatari-army-chiefs-meeting-raises-doubts

"Türkiye - Sudan Siyasi İlişkileri", *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, Erişim tarihi: 27 Kasım 2018, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-sudan-siyasi-iliskileri.tr.mfa

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL POLİTİKA AKTÖRLERİ ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİ AĞLARININ İNCELENMESİ[1]

Kübra YAVUZ
Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Muharrem ES
Yalova Üniversitesi

Özet: Küreselleşme süreci ve neoliberalizm ile birlikte ortaya çıkan yeni eğilimler, devletin sosyal politikadaki rol ve işlevini çarpıcı bir şekilde değiştirmiştir. Bunun sonucunda refah hizmetlerinin tek başına devlet tarafından sunulması yaklaşımı terk edilerek bu hizmetlerin merkezi yönetim, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları tarafından paylaşılarak yerine getirilmesi anlayışı benimsenmiştir. Bu yeni eğilim, refah hizmetlerinin sunumunda görev alan aktörler arasında karşılıklı bağımlılıkları ve işbirliklerini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla sosyal politikalar, giderek daha fazla oranda farklı düzeydeki kurumlar arasındaki işbirliği ağları aracılığıyla sunulmaya başlanmıştır. Bu çalışmada dünyada ve Türkiye'de refah hizmetleri sunumunda görev alan kurumlar arasındaki işbirliği incelenmiştir. Dünyadaki uygulamalar incelenirken refah rejimleri sınıflandırması baz alınmıştır. Bununla birlikte daha fazla örnek görebilmek amacıyla refah rejimi olup olmadığı tartışmalı olan çeşitli refah modelleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Bu bağlamda sekiz farklı sosyal politika modelindeki kurumlar ve sektörler arasındaki işbirlikleri anlatılmış, daha sonra ise Türkiye'de sosyal politikaların sunumunda görev alan merkezi yönetim, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliği ağları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşbirliği Ağı, Refah Ağları, Sosyal Politika, Yerelleşme

---

[1] Bu bildiri Kübra YAVUZ tarafından Doç Dr. Muharrem ES danışmanlığında Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilimdalında hazırlanmakta olan doktora tezinden türetilmiştir.

Examination of Collaboration Networks Between Social Policy Actors in Turkey and the World

Abstract: The new trends that emerged with globalization process and neoliberalism have dramatically channged the role and function of the state in social policy. As a result, the approach of provision welfare services by the state alone has been assigned and these services have been adopted by the central government, local administrations, private sector and non-governmental organizations. This new trend necessitates interdependence and colloboration between the actors involved in the provision of welfare services. Therefore, social policies have been introduced through collaboration networks between institutions at different levels more and more. In this study, it was examined collaboration between the institutions involved in the provision of welfare services in the world and Turkey. While examining practices in the world, it is based on the classification of welfare regimes. However, in order to see more examples, various welfare models which were controversial whether welfare regime were also included in the study. In this context it was described collaboration between intstutions and cross-sectoral in eight different social policy models and then were discussed collaboration network between central government, local government, private sector and non-governmental organization in the provision welfare in Turkey.

Keywords: Collaboration network, Decentralization, Social Policy, Welfare Networks, Decentralization

GİRİŞ

Toplumsal sorunlarla mücadele etmek ve vatandaşlarına sosyal koruma sağlamak Sanayi Devriminden itibaren devletlerin en temel görevlerinden biri olmuştur. Özellikle refah devletinin altın çağı olarak tanımlanan İkinci Dünya Savaşını takip eden 30 yıl boyunca devlet, toplumsal sıkıntıları giderecek ya da azaltacak olan sosyal politikaların sunulmasının temel aktörü haline gelmiştir. Ancak 1970'li yılların ortasından itibaren yaşanan ekonomik krizler, devletin sosyal politika alanındaki etkinliğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Dahası yaşanan finansal problemlerin temelinde devletin müdahaleci yapısının yattığı ileri sürülmüş ve yaşanan ekonomik krizler adeta refah devletinin krizine dönüşmüştür. Bu nedenle refah devleti üzerinde sağlanan mutabakat aşınmış ve bu tarihten itibaren devletin sosyal politikalardan tek başına sorumlu olduğu merkeziyetçi ve hiyerarşik hizmet sunum modeli yoğun bir

şekilde eksiklik ve başarısız olmakla suçlanmıştır (Blakemore ve Griggs, 2007:265; Bode, 2006b; Jessop, 1999).

Refah devleti eleştirilerinin yoğunlaştığı bu dönem aynı zamanda küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyada siyasal, sosyal ve ekonomik değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Tüm bu değişimlerin odak noktasında devletin sosyal politikalara yönelik fonksiyonları vardır. Bu döneme egemen olan neoliberal politikalar, devletin mal ve hizmet üretiminden çekilerek mümkün olduğunca küçülmesine, piyasaların ise bütünleşmesine dayalıdır. Bu politikalar, rekabet ve ekonomik göstergeleri ön plana çıkarmış ve sosyal sorunları çözmek amacıyla gerçekleştirilen harcamaların ekonomik yarışa engel olduğu görüşü ağır basmaya başlamıştır (Çımrın, 2009:198). Dahası devletin sosyal politika faaliyetlerine yaptığı harcamaların bir kesimin kaynaklarını zor kullanarak diğer kişilere dağıtmasının temel insan haklarını tahrip ettiği ileri sürülmüştür (Üzeltürk, 2012:8).

Refah devletinde altın çağın sona erdiğinin habercisi olan bu eleştiriler sosyal politikada yeni bir döneme ve dolayısıyla bir paradigma değişimine işaret etmektedir. Bu bağlamda devletin tek başına refah hizmetlerini sunmasının teorik temelleri zayıflamış, bu hizmetlerin piyasa koşulları içerisinde sağlanmasını esas alan Yeni Kamu Yönetimi ve Yeni Kamu İşletmeciliği gibi yaklaşımlar popüler hale gelmiştir. Ayrıca devletin küçülerek rol ve işlevlerinin değişmesine bağlı olarak sosyal politikaların merkezi yönetimler tarafından planlanması ve icra edilmesi pratikte de uygulanabilir olma özelliğini yitirmiştir.

Tüm bu yaşanan gelişmeler doğal olarak devletin sosyal politikalardaki etkinliğinin azalmasına, yeni aktörlerin ortaya çıkmasına ve alternatif hizmet sunum yöntemlerinin uygulamaya sokulmasına yol açmıştır. Bu bağlamda merkezi yönetimin sosyal politikadaki rolü ve hiyerarşik yapısı çarpıcı bir şekilde değişmiş ve bu değişimin sonucunda kamusal hizmetlerin merkeziyetçi yaklaşımla yürütülmesi anlayışı terk edilerek yetki ve sorumlulukların yerel yönetimlere ve yereldeki devlet dışı aktörlere aktarılması yönünde bir eğilim başlamıştır. Sosyal politika literatüründe refah karması (*welfare mix*) ya da refah çoğulculuğu (*welfare pluralism)* olarak da kavramsallaştırılan bu süreç, sosyal politikada yerelleşme olarak tanımlanmaktadır.

Yerelleşme, desantralizasyon ve ademi merkeziyetçilik gibi aynı anlama gelen farklı kavramlar ile ifade edilen bu sürecin dar ve geniş yerelleşme olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Dar ve klasik anlamda yerelleşme, merkezi yönetimin elinde bulunan yetki ve sorumlulukların yerel yönetimlere aktarılmasını ifade etmektedir. Ancak bu dar yaklaşımla yerelleşme yukarıda değinilen sosyal politikadaki paradigma değişimini tam olarak yansıtmamaktadır. Geniş ve modern anlamda yerelleşme ise sadece merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında dikey bir yetki aktarımını değil aynı zamanda özel sektör ve sivil toplum kuruluşları gibi hükümet dışı

aktörleri de kapsayacak şekilde yatay bir paylaşımı vurgulamaktadır. Dolayısıyla yerelleşme kavramı ile birlikte merkezi yönetim, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları sosyal politikanın aktörleri haline gelmektedir.

Diğer taraftan tüm dünyada toplumsal sorunlar git gide daha karmaşık bir hal almaktadır. Bu karmaşık zorlukların çözümünde ne merkezi yönetimin ne de diğer sosyal politika aktörlerinin kaynakları ve kapasitesi tek başına yeterli değildir. Bu nedenle merkezi yönetim, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının toplumsal refah ve huzuru sağlamada ortak hareket etmesi gerekir (Gajda, 2004).

Bu nedenle sosyal politika aktörleri, sosyal politikalara yönelik faaliyetlerini birbirlerinden bağımsız olarak tek başlarına değil birbirleri ile çeşitli düzeylerde ve şekillerde işbirliği yaparak gerçekleştirmek durumundadır (Zhou, 2011:7). Sosyal politikanın yerelleşerek merkezi yönetim, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları tarafından ortak bir şekilde sunulması doğal olarak işbirliği ağlarının giderek daha fazla önem kazanmasına neden olmakta ve toplumsal aktörler arasında karşılıklı bağımlılıklar ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifade ile farklı sektörlerdeki kurumlar arasında oluşturulan işbirliği ağları, sosyal politikada yeni bir hizmet sunum modeli olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, sosyal politikada yerelleşme ve işbirliği ağlarını dünyada ve Türkiye'de karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Her refah devleti, toplumların eşitlik, sosyal adalet ve dayanışma beklentileri ve buna yönelik gerçekleştirilen uygulamaların dinamik yapısına dayanan benzersiz özellikler sergilemektedir. Dolayısıyla uygulanan sosyal politika modelleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ancak dünyadaki bütün ülkelerin sosyal politika modellerini incelemek bu çalışmanın kapsamı açısından hem mümkün değildir, hem de gerekli değildir. Bunun yerine benzer özelliklere sahip ülkelerin sosyal politika modellerini bir araya getirerek gruplandıran refah rejimleri, dünyadaki sosyal politikaları incelemek açısından fırsat sunmaktadır. Bu amaçla ikinci bölümde dünyadaki refah rejimleri modelleri baz alınarak bu modellerdeki işbirliği ağları ele alınmış, üçüncü bölümde Türkiye'de refah hizmetlerinin planlanması ve uygulanmasında kurumlar arası işbirliği ağlarının durumu anlatılmıştır. Sonuç bölümünde ise dünyadaki ve Türkiye'deki işbirliği uygulamaları ile ilgili bir değerlendirme yapılmıştır.

1. DÜNYADAKİ FARKLI REFAH REJİMLERİNDE AKTÖRLER ARASI İŞ BİRLİĞİ AĞLARI

Sosyal politikalarda yerelleşme, ülkelerin sosyo-ekonomik özellikleri ile tarihsel ve kültürel gerçekleri çerçevesinde her ülkede farklı ölçüde gerçekleşmiştir. Bu farklılığa bağlı olarak kurumsal aktörlerin sosyal politika hizmetlerinin sunumundaki

rolleri de değişmekte ve bu aktörler arasında oluşan iş birliği ağlarının yapısında uluslar açısından farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Sosyal politika hizmetlerinin sunumu için oluşturulan iş birliği ağlarının farklı ülkelerde nasıl gerçekleştiğini incelemek amacıyla birbiri ile benzer özellikler taşıyan ülkelerin sınıflandırılması gerekir. Dünyadaki sosyal politika uygulamalarını sınıflandırmak amacıyla uzun zamandır bilimsel çalışmalar yapılmakta ve bu sınıflandırma çalışmalarında genellikle devlet, özel sektör, sivil toplum ve aile gibi sosyal politika aktörlerinin toplumsal refah hizmetleri kapsamında sundukları hizmetlerin oranı kullanılmaktadır. Bu bilgiden hareketle refah rejimi sınıflandırmalarının aynı zamanda yerelleşme ve kurumlar arası iş birliği açısından da ipuçları verdiğini söylemek mümkündür (Kazepov, 2008:254).

Sosyal politika literatüründe sınırları net bir şekilde belirlenerek üzerinde mutabakat sağlanmış bir sınıflandırma ortaya konulmuş değildir. Refah rejimlerini sınıflandırmaya yönelik ilk çalışma 1958 yılında Harold Wilensky ve Charles Lebeaux tarafından yapılmış olup bu çalışmada refah devletleri kalıntı (residual) ve kurumsal (institutional) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Richard Titmuss ise 1960 yılında kalıntı, endüstriyel başarı, kurumsal refah olmak üzere üçlü bir ayrım yapmıştır (Ülgen ve Özalp, 2017:638). Refah rejimlerini sınıflandırma açısından en önemli katkıyı ise Esping-Andersen (1990) yapmıştır.

Gosta Esping-Andersen üçlü tipolojisinde sosyal politika modellerini, piyasadan bağımsız olma (dekomüdifikasyon), sosyal tabakalaşma, piyasa ve aile algılarını ve pratiklerini temel alarak oluşturmakta, başka bir ifadeyle devlet, piyasa ve ailenin refah sağlama oranındaki ağırlığına göre sınıflandırma çalışmasını şekillendirmektedir (Taşçı, 2013:6). Bu çerçevede Esping-Andersen refah rejimlerini liberal refah rejimleri, muhafazakar refah rejimleri ve sosyal demokrat refah rejimleri olmak üzere üç temel gruba ayırmaktadır.

Esping-Andersen'in ünlü refah rejimleri sınıflandırması, sosyal politika literatüründe yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte sosyal politika alanı ile ilgili yapılan bir çok bilimsel çalışmada Esping-Andersen'ın sadece zengin kapitalist ülkeleri esas alarak refah rejimlerini gruplandırdığı dile getirilmiş ve bu üç grubun bütün refah modellerini kapsamakta yetersiz kaldığı vurgulanmıştır (Özdemir, 2005).

Üçlü refah rejimi tipolojisine getirilen eleştirilerin sonucunda yeni sosyal politika modelleri ortaya konulmuştur. En başta Esping-Andersen'ın kendisi 1999 yılında yaptığı ikinci çalışmada, ailenin refah sunumunda baskın rol oynadığı ülkelerdeki sosyal politika modelinin üç refah rejiminden de farklılık gösterdiğini belirterek bu tarz ülkeleri Güney Avrupa Refah Rejimleri olarak nitelendirmiş ve refah rejimlerini dört grup olarak güncellemiştir. Başka yazarlar tarafından da değişik eklemeler ve yeni gruplandırmalar yapılmıştır. Örneğin birçok çalışmada "geçiş ülkeleri refah

rejimi" ayrı bir grup olarak yer almaktadır. Geçiş ülkeleri refah rejiminden kasıt, Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkelerde uygulanan sosyal politika modelidir (Kazepov, 2008).

Bu beş sosyal politika modeli daha çok Avrupa ülkelerini ve batıdaki gelişmiş ülkeleri kapsamakta olup özellikle Asya ve Afrika ülkeleri ile Orta Doğu refah sistemlerini gruplandırmaya dahil etmemektedir. Yukarıda belirtilen beş grubun yanı sıra Asya refah rejimleri, Sahra Altı Afrika refah rejimleri ve MENA ülkeleri (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) refah rejimleri de ayrı bir grup olarak ele almak daha fazla sayıda ülkenin sosyal politika modelini inceleme fırsatı sunacaktır. Bu nedenle aşağıda sekiz farklı refah modelinde yerelleşme ve aktörler arası işbirliği ağları temel olarak açıklanmıştır. Daha sonra ise Türkiye'deki sosyal politikalar yerelleşme ve kurumlar arası işbirliği bakış açısı ile ele alınmıştır.

Belirtmek gerekir ki bu çalışmada ele alınan refah rejimlerinin literatürde gerçek bir refah rejimi olup olmadığı ile ilgili tam bir mutabakat yoktur. Örneğin Afrika refah rejimleri ve Orta Doğu refah rejimleri grupları çok az çalışmada bir sosyal politika modeli olarak ele alınmaktadır. Dahası bu grupta yer alan ülkelerdeki sosyal politika uygulamalarının niteliği ve sosyal politika aktörlerinin rolleri başlı başına bir refah rejimi de oluşturmamaktadır. Ancak bu çalışmada refah rejimi sınıflandırmalarına katkı sunmak amaçlanmayıp yerelleşme ve işbirliği olguları bağlamında farklı ülkelerdeki uygulamalar öğretimsel amaçla incelendiği için ne kadar fazla grup ele alınırsa o kadar çok ülke örneği görülmüş olur.

Önemle üzerinde durulması gereken bir diğer husus da, sosyal politikada yerelleşme ya da işbirliği ağları incelenirken genel bir kategorizasyon yapmaktan kaçınarak her ülkeyi kendi tarihi ve kültürel gerçekleri ışığında değerlendirme gerekliliğidir. Çünkü aynı refah rejimi içerisinde yer alsa bile her ülkenin sosyal politika ağlarında kendi politik kültürlerini yansıtan nüans farklılıkları söz konusudur (Bode, 2006b:348). Ancak yukarıda da değinildiği gibi dünyadaki bütün ülkelerin sosyal politika modellerini incelemek mümkün olmadığı için, mümkün olan en çok sayıda refah rejimi kullanmak suretiyle yerelleşme ve işbirliği açısından dünyadaki örnekler incelenmiştir.

Tablo 1. Refah Rejimleri ve Örnek Ülkeler

Refah Rejimleri	**Örnek Ülkeler**
Liberal Refah Rejimleri	ABD, İngiltere, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya
Sosyal Demokrat Refah Rejimleri	İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda, Finlandiya
Muhafazakar Refah Rejimleri	Almanya, Fransa, Belçika, Avusturya
Güney Avrupa Refah Rejimleri	Yunanistan, İspanya, Portekiz, İtalya
Geçiş Ülkeleri Refah Rejimleri	Rusya, Letonya, Ukrayna
Asya Refah Rejimleri	Çin, Hindistan, Malezya, Hong Kong, Endonezya
Sahra Altı Afrika Refah Rejimleri	Güney Afrika, Gambiya, Botsvana
MENA Ülkeleri Refah Rejimleri	Suudi Arabistan, İran, Mısır, Fas, Cezayir

Kaynak: Kazepov (2008)'den yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

1.1. Liberal Refah Rejimleri

Liberal refah rejimi, minimal devletin esas alındığı, devletin vatandaşlara sağladığı yardımların asgari düzeyde tutulduğu bir sosyal politika modelidir. Liberal refah rejimine dahil olan ülkelerde devlet sadece piyasa, gönüllü sektör ve aile gibi diğer refah aktörlerinin sosyal politikalar için kaynak tahsis etmekte yetersiz kaldığı durumlarda son çare olarak devreye girmektedir. Asgari düzeyde yapılan yardımlar sıkı bir gelir araştırmasına bağlıdır. Anglo-Sakson model ya da kalıntı refah rejimi olarak da adlandırılır. ABD, Kanada ve Avustralya bu modelin önde gelen örnekleridir. Avrupa ülkeleri arasında ise bu sisteme en yakın sosyal politika modeline sahip olan ülke İngiltere'dir (Kazepov, 2008:258; Özdemir, 2005).

Liberal refah rejiminde sosyal yardımların ve sosyal harcamaların çok azı merkezi yönetimin uhdesindedir ve bu yardımların yönetildiği kurumlar genellikle yerelde örgütlenmektedir. Bu model içerisinde geliştirilen yönetişim düzenlemeleri, çoğulcu nitelik taşımakta ve kamu-özel sektör ortaklığını koordine etme eğilimi görülmektedir (Kazepov, 2008).

Yukarıda değinildiği üzere sosyal politikada yerelleşmeye yol açan temel faktörlerden biri neoliberal ekonomik politikaların öngördüğü kamusal reformlardır. Bu reformların neticesinde devletin mümkün olduğunca küçüldüğü, özel sektörün ya da başka bir ifade ile piyasanın kamusal hizmetlerin üretiminden esas sorumlu aktör

olduğu, bununla birlikte sivil toplum kuruluşlarının aktif bir şekilde yönetim süreçlerine katıldığı bir yönetsel ortam hedeflenmektedir. Bu politikaların refah hizmetlerine yansıması, devletin sosyal harcamalarını kısarak, bu alandaki sorumluluğu dikey ve yatay subsidiarite ilkesi çerçevesinde yerel yönetimlere, özel sektöre ve sivil toplum kuruluşlarına devretmesi şeklinde cereyan etmiştir. Liberal refah rejimleri söz konusu reformlar için uygun bir zemin sunmaktadır. Dolayısıyla yerelleşme eğiliminin en yüksek olduğu sosyal politika modelinin liberal refah sistemi olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan bu refah rejiminde sosyal nitelikli kamu hizmetlerinin (tüm kamu hizmetlerinde olduğu gibi) ağırlıklı olarak piyasa mekanizması tarafından sağlanması beklendiğinden kurumlar ve sektörler arası işbirliği ağları zayıftır (Klitgaard, 2005:5). Var olan işbirliği ağları ise refah hizmetlerinin sunulmasından ziyade bu hizmetlerin finansmanının sağlanması gibi konularda olmaktadır. Örneğin devlet, sosyal politika alanında faaliyet yürüten özel sektör kuruluşlarına vergi indirimi, mali teşvik vb. gibi ayrıcalıklar tanıyarak, sivil toplum kuruluşları ile de fon ve kaynak sağlayarak işbirlikleri gerçekleştirmektedir (Zhou, 2011:20).

Liberal refah rejimlerinde -özellikle ABD'de- devlet tarihsel olarak kamusal sorunların ve sosyal problemlerin çözümünde ancak piyasa başarısızlığı ya da sivil toplum kuruluşu/hayır kuruluşlarının başarısızlığı durumlarında harekete geçme eğilimindedir. Yine ABD özelinde kurumlar ve sektörler arası işbirliğine, çoğu zaman üç aktörün de kendi başlarına yetersiz kaldığı durumlarda alternatif bir yöntem olarak başvurulmaktadır (Bryson vd., 2006:46). Ancak son yıllarda eskiden federal hükümet tarafından sunulan sosyal hizmetlerin daha geniş yelpazede sunulması amacıyla bu hizmetlerin görev ve sorumluluğu yerel yönetimlere ve hükümet dışı organizasyonlara devredilmektedir. Bunun sonucunda yerel yönetimler ile özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında sosyal politika alanında kurulan işbirliği ağları giderek daha görünür bir hale gelmektedir (Chang, 2009:78).

Liberal refah rejiminin bir diğer temsilcisi İngiltere'de sosyal politika hizmetleri sunan kurumlar arasında yatay ve dikey koordinasyon ve işbirliği düzeyi düşüktür. Her ne kadar refah alanında faaliyet yürüten kuruluşlar arasında işbirliğini sağlayacak kurumsal yapılar (yerel stratejik işbirliği kurulları vb. gibi) olsa da bu kurulların faaliyetleri ara sıra toplantı yapmaktan ve resmi ilişkilerden öteye geçmez. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri daha çok özel sektörün sunduğu hizmetin kalitesini artırmaya yöneliktir. Bu nedenle işbirliği ağları ve bu ağlardaki rutin toplantılar, sivil toplum kuruluşlarının düşüncelerini seslendirdikleri bir platform görevi görür (Bode, 2006a:560).

1.2. Sosyal Demokrat Refah Rejimleri

Sosyal demokratik refah devletleri, devletin yoğun sosyal haklar sağladığı, özel sektörün refah hizmetlerdeki rolünün ise sınırlı kaldığı bir sosyal politika modelidir. Bu modelde devlet sosyal politika hizmetlerinin esas üreticisi konumunda olup ikinci ya da üçüncü planda devreye giren bir aktör değildir. "İskandinav refah modeli", "evrensel refah rejimleri", "modern refah rejimi" gibi farklı adlarla da anılmaktadır. İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda ve Finlandiya sosyal demokrat refah rejiminin önde gelen örnekleridir (Özdemir, 2005).

Sosyal demokratik refah rejimini benimseyen ülkelerde sosyal politikalar açısından ülke genelinde bir homojenlik sağlama çabası vardır. Bu bağlamda sosyal yardımlardan ve hizmetlerden yararlanma açısından bölgesel farklılıkları gidermek amacıyla devlet tarafından yasal çerçeveler çizilir ve gerekli önlemler alınır. Devlet tarafından yapılan sosyal harcamalar diğer refah rejimleri ile kıyaslandığında daha yüksektir. Son yıllarda bu harcamayı kısmaya yönelik adımlar atılmış olsa da bu sosyal politika modeli halen en kapsayıcı ve en cömert model olma özelliğini korumaktadır (Kazepov, 2008:258).

Sosyal demokratik refah rejiminde, sosyal politika hizmetlerinin özelleştirilmesi eğilimi liberal refah rejimine göre daha azdır. Refah sağlayıcı aktörleri çeşitlendirmek için özel sektörün refah hizmetleri sunumuna katılımı teşvik edilir ancak devletin bu alanı tamamen piyasaya devretmesi söz konusu değildir. Bu modelde yerelleşme adımları daha çok merkezi hükümetin elinde bulunan görev ve sorumluluklarının yerel yönetimlere delege edilmesi şeklindedir (Klitgaard, 2005:8). Benzer şekilde yönetişim ve kurumlar arası işbirliği uygulamaları daha çok sosyal politika sunumunda görev alan kamu kurumları ile yerel yönetim birimleri arasında oluşturulur. Özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ise ikinci planda işbirliği ağlarına dahil edilir (Kazepov, 2008:258).

Diğer taraftan İskandinav ülkelerde devletin vatandaşları için sunduğu sosyal politikalar, diğer batılı ülkelerde olduğu gibi neoliberal politikaların etkisiyle değişmektedir. Konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda özellikle 90'lı yıllardan itibaren sosyal demokrat refah rejimlerinde refah devletinin aşınmaya başladığı ve özelleştirme uygulamaları ile birlikte devletin sağladığı sosyal korumanın zayıflayarak eğitim, sağlık ve emeklilik gibi temel sosyal politika alanlarında piyasa temelli değişimler gerçekleştirildiği ortaya konulmaktadır (Blomqvist, 2004; Klitgaard, 2005). Bu değişim niceliksel olmaktan ziyade niteliksel bir değişimdir. Başka bir ifade ile İsveç, Danimarka ve sosyal demokrat refah rejimine sahip olan diğer ülkelerde özel sektörün sosyal politikaya katkısı halen çok düşük düzeydedir ve ancak zihniyet temelinde özelleşmeye doğru bir aşınma söz konusudur. Özellikle İsveç'in özelleştirmelerden

daha fazla etkilendiği ve bu ülkedeki refah modelinin giderek kıta Avrupası refah rejimlerine benzediği dile getirilmektedir (Blomqvist, 2004:151).

İskandinav ülkelerinde özel sektörün refah hizmetlerine katılımı halen Avrupa ortalamasının çok altındadır ve sosyal politikaların piyasa mekanizması içerisinde sunulmasına karşı toplumsal bir direniş söz konusudur. Dolayısıyla sosyal politikaların sunulmasında kamu-özel işbirliği ağlarının sınırlı olduğunu söylemek mümkündür.

Sivil toplum kuruluşları ise refah hizmetlerinin sunumundan ziyade sunulan hizmetin etkinliğini artırmaya yönelik lobi faaliyetlerine odaklanmış durumdadır. İskandinav ülkelerinde çok sayıda etkin sivil toplum kuruluşu vardır ve bu örgütler kamu kurumlarını kolayca etkileyebilecek kapasiteye sahiptir. Başka bir ifade ile bu ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının oluşturdukları sosyal sermaye düzeyi diğer ülkelere kıyasla çok daha yüksektir. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları kamu sektörü ile geliştirdikleri işbirliği ağları aracılığıyla politikacıları ve bürokratları etkileyerek refah hizmetlerinin etkinliğinin ve verimliliğinin artmasına katkı sağlamaktadır (Ferragina, 2017:74; Zhou, 2011:20).

1.3. Muhafazakar Refah Rejimleri

Muhafazakar refah rejimlerinin üç temel özelliği bulunmaktadır. Birincisi, sosyal refahın ekonomik gelişme ve büyümeyi gerçekleştirmek suretiyle sağlanacağının kabulüdür. İkincisi, bu refah sisteminin korporatist yapıda gelişmiş olmasıdır. Başka bir ifade ile bu sistem sosyal politikaları işçi sınıfı kaynaklı toplumsal sorunların ortaya çıkmasını engellemeye yönelik bir araç olarak kullanan toplumlara dayanmaktadır. Üçüncüsü ise sosyal nitelikli hizmetlerin sunumunun yerelleşme ilkesine dayalı olarak gerçekleştirilmesinin benimsenmiş olmasıdır. Bu nedenle sosyal politikaların sunumunda yerel yönetimlerin ve diğer devlet dışı aktörlerin önemli bir rolü vardır (Toprak, 2015:163).

Avusturya, Fransa, Almanya, İtalya ve Belçika bu türe uygun düşecek refah sistemlerine sahiptir. Almanya, genelde bu türle ilgili değerlendirmelerde ele alınan temel örnektir. Muhafazakar refah rejimi aynı zamanda "muhafazakar–korporatist refah rejimleri", "sosyal sigorta modeli", "Kıta Avrupası modeli", "kurumsal refah rejimleri", "Bismark ülkeleri modeli", "Alman modeli" ve "Hristiyan Demokratik rejimler" gibi farklı adlarla da anılmaktadır (Özdemir, 2005).

Muhafazakar refah rejiminin uygulandığı Kıta Avrupası ülkelerinde sosyal politikanın gelişimi kiliseden önemli ölçüde etkilenmiştir. Kilise ile olan bu yakınlık aileye ve diğer sosyal politika aktörlerine muhafazakar bir yaklaşım geliştirmelerine

yol açmıştır. Bu sistemi benimseyen ülkeler, piyasa verimliliğinden ziyade geçmişten gelen sosyal düzeni muhafaza etmeyi önceler. Bu nedenle devletin sağlamış olduğu sosyal haklar fazladır. Özel sektörün sosyal politikaya katkısı ise sınırlıdır. Diğer taraftan bu sosyal politika modelinde devletin sunduğu refah hizmetlerine bakış çok da olumlu değildir. Çünkü devletin refah hizmetlerini sunmasının, geçmişte bu hizmetleri sağlayan aile, kilise ve gönüllü kuruluşların gerilemesine yol açacağı düşünülmektedir. Dahası boşanmaların, yalnız yaşayan ebeveynlerin ve nikahsız doğan çocukların sayısının artmasının temel nedenlerinden biri olarak sosyal politika kapsamında ayni ve nakdi olarak sağlanan olanakların artması gösterilmektedir (Özdemir, 2005:247).

Kurumlar ve sektörler arası işbirliği açısından değerlendirildiğinde muhafazakar refah rejimlerinin refah hizmetlerinde işbirliği ağlarının geçmişten itibaren etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu sistemin önde gelen örneklerinden Almanya'da sosyal hizmet sunumunun önemli bir kısmı 1920'lerden itibaren, "refah dernekleri (Wohlfahrtsverbände)" olarak adlandırılan gönüllü kuruluşların -çoğunlukla kiliselerin- oluşturduğu ağlara devredilmiştir. Eyalet yönetimleri ile kiliseler arasında bir anlaşmaya bağlı olarak gerçekleştirilen bu devir ve kar amacı gütmeyen kuruluşların sosyal politikadaki baskın rolü temel mevzuatta yer almaktadır. Alman refah sisteminin (başka bir ifade ile sosyal ortaklık modeli) temel karakteristiğini birlikte karar alma, ortak kurullar, paydaşların yasama süreçlerine katılımının sağlanması gibi unsurlar oluşturmaktadır. Bu sistemin temel aktörleri başlangıçta sosyal demokrasi içerisinde kök salan inanç temelli hayır kurumlarıydı. 1970'li yıllardan itibaren yükselen yeni toplumsal hareketler ile birlikte farklı motivasyonlarla hareket eden sivil toplum kuruluşları da aynı şekilde sosyal ortaklık modelinin içerisinde yer almaya başlamıştır (Bode, 2006b:349).

Muhafazakar refah rejiminin bir diğer gelişmiş refah devleti olan Fransa'da ise sosyal politika aktörleri arasındaki işbirliğinin gelişimi daha farklı bir seyir izlemektedir. Her şeyden önce Fransa refah hizmetleri sunumunu kontrol etmeye ve elinde bulundurmaya yönelik güçlü bir devlet iradesine sahiptir ve sivil toplum kuruluşları, sosyal politika sunumunda aktif rol alabilmek için bu irade ile mücadele etmek ya da uzlaşmak durumundadır. Bu nedenle sosyal refah hizmetlerinde rol alacak sivil toplum kuruluşlarının hükümet tarafından çerçevesi çizilen ilkeleri benimsemesi gerekmektedir. Örneğin 20. yüzyılın başında gerçekleştirilen sosyal sözleşmede refah hizmetleri sunacak kilise örgütlerinin Cumhuriyetçi değerlere saygı gösterme mecburiyeti hüküm altına alınmıştır. Fransa'da devletin gönüllü sektörle iş yapma kültürünü yansıtan bu durum geçerliliğini büyük oranda korumaktadır. Bunun sonucunda refah sektöründe rol almak isteyen sivil toplum kuruluşları, geçmişte olduğu gibi bugünde

kamu görevlileri ve siyasi liderlerle iyi ilişkiler geliştirmek ve onları siyasi yönden etkilemek durumundadır (Bode, 2006b:349).

1.4. Güney Avrupa Refah Rejimi

Esping-Andersen'in klasik üçlü refah rejimi sınıflandırması, ülkeler arasındaki farklılıkları yeterince dikkate almadığı gerekçesiyle eleştirilmiş ve yukarıda değinildiği gibi zamanla yeni sosyal politika modelleri gruplandırmaya dahil edilmiştir. Bu modellerden birisi Güney Avrupa refah rejimidir. Güney Avrupa ülkelerinde toplumdaki enformel bağların ve ailenin refah sunumunda oynadığı rol, bu ülkelerin sosyal politikalarını diğer refah rejimlerinden önemli ölçüde ayırmaktadır. Bu nedenle Güney Avrupa refah rejimi ayrı bir sosyal politika modeli olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ülkelerde ailenin refah sağlamadaki ağırlığından hareketle bu sisteme aile refahı (*familistic welfare*) sistemi de denilmektedir. Ayrıca farklı yazarlar tarafından yapılan refah rejimi sınıflandırmalarında yer alan "tam oluşmamış refah devletleri" modeli ve "Latin kuşağı ülkeleri" aynı refah rejimini ifade edecek şekilde kullanılmaktadır (Özdemir, 2005:258).

Güney Avrupa refah rejimlerinin içinde yer alan ülkelerin sosyal politikalara yönelik kurumsal yapısı ve vatandaşlarına sağladığı sosyal olanaklar çok yetersizdir. Diğer taraftan modern bir refah devletinde olması gereken bütün kurumsal gelişmeler bu ülkelerin anayasalarında ve yasalarında vaat edilmiştir. Dolayısıyla, bu ülkeleri gerçek anlamda bir refah devleti olmaktan çok, "vaatler devleti" olarak adlandırmak mümkündür (Özdemir, 2005:258).

Bu rejimde refah hizmetlerinin piyasaya bağımlılığı liberal refah rejimlerine benzer bir mahiyettedir. Ancak aile ve akrabalık bağları piyasaya olan bağımlılığı azaltmaktadır (Kazepov, 2008:259). Başka bir ifade ile aile ve akraba ilişkileri gibi refah sağlayıcı mekanizmaların bu modelin vazgeçilmez özelliği hatta tek başına taşıyıcısı olduğu kabul edilmektedir. Aileler piyasa tarafından sunulan refah sistemin dışında kalanların yani enformel düzeyde sistemle ilişkisi olanların, devlet tarafından ihmal edilmesi sonucu meydana gelen olumsuzlukları gidererek bir nevi devletin yükünü hafifletmektedir (Tiyek ve Yertüm, 2016:36).

Kurumlar ve sektörler arası işbirliği ağları açısından Güney Avrupa refah rejimlerinin durumunu ele alan bilimsel çalışma sayısı azdır. Bu bağlamda sosyal sermaye kavramı, kurumlar ve sektörler arasındaki işbirliğini anlamak için önemli bir imkan sunmaktadır. Sosyal sermaye kısaca karşılıklı yarar için eşgüdüm ve işbirliğini kolaylaştıran ağlar ve/veya normlar olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan hareketle sosyal sermayesi yüksek olan ülkelerde kurumlar ve sektörler arası işbirliği ağları güçlü,

düşük olduğunda ise zayıftır. Güney Avrupa refah rejimlerinde sınıflandırılan ülkelerde sosyal sermaye düzeyi diğer Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında daha düşük seviyededir. Bu nedenle sosyal politikalar açısından kolektif eylem ve sektörler arası işbirliği düzeyi de daha düşüktür. Başka bir ifade ile Güney Avrupa refah rejimlerinde birlikte iş yapma kültürü diğer batı ülkeleri kadar gelişmemiştir ve sektörler arasında kurulan işbirliği ağları zayıftır (Ferragina, 2017).

1.5. Geçiş Ekonomisi Ülkeleri Refah Rejimi

Geçiş ekonomisi terimi, eskiden sosyalist ekonomik düzenle yönetilmiş ancak daha sonra piyasa ekonomisini benimsemiş ülkeler için kullanılmaktadır. Sosyalist rejimde batıdaki anlamda bir refah devletinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle 1990'lı yıllardan önce eski sosyalist devletlerde sosyal politika bağımsız bir sektör olarak uygulama alanı bulamamıştır. Bu ülkelerde komünizmin yıkılmasıyla birlikte ekonomik ve idari alanda yaşanan köklü değişim sonucunda sosyal politika için yeni bir ortam doğmuştur. Bu bağlamda özel sektörün ve sivil toplum kuruluşlarının hizmet sunumunda faaliyet göstermeye başlaması ve merkezi yönetimin elinde bulunan yetki ve gücün diğer yönetim birimlerine dağıtılması bu yeni ortamın zeminini oluşturmuştur (Czike vd., 2002:5).

Eski sosyalist devletlerde sosyal politika, batıdaki gelişmiş devletlerden farklı biçimde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte sosyalist refah devleti, sağlık, eğitim, sosyal hizmet ve istihdam gibi temel konularda teorik olarak düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Ancak teori de yazan ile uygulamada ortaya çıkan sonuç birbirinden farklıdır (Matei ve Tudose, 2014:198). Bu ülkelerde devlet tarafından çocuklar için gündüz bakımı, sağlık hizmeti, barınma vb. gibi birkaç refah fonksiyonu sağlanıyordu. Yine devlet tarafından işletilen sosyal sigortalar, tam istihdam taahhüdü, ücret ve maaşların devlet tarafından kontrolü ve tüketim mallarının sübvansiyonu ile karakterize bir sosyal politika vardı. Devlet tarafından emekli maaşı, öğrenci bursu, aile yardımı, doğum yardımı, cenaze ödeneği vb. gibi sosyal yardımlar yapılmakta ayrıca tek başına yaşayan annelere ve büyük ailelere ek ödenekler ayrılmaktaydı. Bunların dışında işletmeler tarafından sağlanan barınma ve ulaşım yardımları vardı (Czike vd., 2002:5; Gallagher ve Struyk, 2011:2).

Geçiş ülkeleri refah rejiminin en önemli örneklerinden biri Rusya'dır. Rusya'da 1989 yılında komünizm yıkıldıktan sonra sosyal politikanın her alanında çarpıcı bir değişim ve dönüşüm trendi yaşanmaya başlamıştır. Sosyal politikadaki bu trendi tetikleyen temel unsurlar kısaca dört başlıkta özetlenebilir: (1) hizmetlerin özelleştirilmesi, (2) risklerin bireyselleştirilmesi, (3) özel teşebbüsün yaygınlaşması ve (4)

yerelleşme. Bu dört ana eğilimin sonucunda, sosyal güvenlik sistemi içerisinde sigorta yönteminin yeniden oluşturulması ya da güçlendirilmesi, emekli maaşlarının çeşitlendirilmesi ve özelleştirilmesi, sağlık sisteminin yerelleştirilmesi ve kamu/özel ortaklığına dayalı karma bir sağlık modelinin inşası, işsizlikle mücadele için kalıcı bir kurumsal yapının oluşturulması, ihtiyaç sahiplerine yapılan sosyal yardımların kurumsallaşması ve özel sektörün eğitim ve konut gibi refah hizmetlerinde faaliyet göstermesine izin verilmesi gibi çarpıcı ve kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir (Cook, 2007; Cerami, 2009:107).

Eski sovyet ülkelerinde ABD ya da Avrupa tarzı refah devleti modeli hemen benimsenmedi. Bununla birlikte 1990'lı yılların sonuna gelene kadar önemli reformlar gerçekleştirildi. Örneğin Rusya'da sosyal politikalar (halen önemli farklılıklar göstermesine rağmen) tipik OECD ülkelerindeki politikalara oldukça benzer duruma geldi (Gallagher ve Struyk, 2011:3). Rusya'daki sosyal politika reformlarının bazıları başarılı olurken bazıları da başarılı olamadı veya bir süre sonra durduruldu (Cerami, 2009:115). Yapılan reformlardan biri de sosyal nitelikli kamu hizmetlerinin yönetiminin yerel ve bölgesel otoritelere devredilmesiydi (Gallagher ve Struyk, 2011:3). Ancak 2004 yılından itibaren Rusya'da yerelleşmeye yönelik reformlar kesintiye uğradı ve tam tersi yönde bir merkezileşme politikası takip edildi (Akhundova, 2012:21).

Sosyalist devletlerde sosyal politikanın planlamadan finansman ve uygulamaya kadar sosyal politikanın bütün süreçleri merkezden icra edilmiştir. Komünizm yıkıldıktan sonra ise geçiş ekonomisi sürecinin bir sonucu olarak olası tüm aktörlerin çeşitli seviyelerde sosyal politikaların uygulanmasına katılmaya başlamıştır. Başka bir ifade ile bu ülkelerde refah hizmetleri yerelleşmiş ve ilgili tüm aktörlerin (yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları) içerisinde yer aldığı işbirliği ağları sosyal politikaların sunumunda giderek daha fazla rol oynamaya başlamıştır (Czike vd., 2002:6).

1.6. Asya Refah Rejimleri

Kamu, özel sektör, aile ve gönüllü sektör kuruluşlarının refah sağlamada en uygun konfigürasyonu bulma mücadelesi gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelerde de devam etmektedir. Özellikle Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya'nın Çin, Hindistan, Endonezya, Malezya gibi yeni sanayileşen gelişmekte olan ülkelerinin kendi politik ve ekonomik sistemleri ile tutarlı sosyal politikaları oluşturma arayışı (Zhou, 2011:2) Asya ülkelerindeki sosyal politikaları ayrı bir refah rejimi olarak incelemeyi gerektirmektedir.

Refah rejimlerini sınıflandırmaya yönelik yapılan temel çalışmalarda ağırlıklı olarak batıdaki gelişmiş sanayi toplumları ele alınmakta, Asya ülkelerinden ise sadece Japonya bu gruplandırmalara dahil edilmektedir. Ancak 1960'lı yıllardan itibaren başta Güney Kore olmak üzere Malezya, Tayland ve Endonezya gibi Asya ülkelerinin ekonomik büyüme, sanayileşme ve yoksullukla mücadele konusunda elde ettiği başarılar, bu ülkelerdeki refah politikalarını incelemeye değer hale getirmiştir. Son yıllarda Asya ülkelerindeki sosyal politikaların özelliklerini araştırmaya yönelik çalışmaların sayısı artmıştır. Bazı yazarlar Asya ülkelerindeki sosyal politika uygulamalarını "Doğu Asya refah rejimi" olarak adlandırmakta ve ayrı bir refah rejimi grubu olarak ele almaktadır. Ayrıca Çin her ne kadar refah devleti olarak Asya refah rejimlerine dahil edilmiyor olsa da mevcut ekonomik ve politik durumu nedeniyle sosyal politikalar açısından merak uyandırmaktadır. Bu nedenle refah sistemi olarak değil de coğrafi olarak Asya refah rejimleri içerisinde ele alınmıştır.

Doğu Asya refah rejimini diğer refah sistemlerinden ayıran temel unsur, sosyal ve ekonomik politikalar arasındaki ilişkidir. Kore, Singapur, Hong Kong, Tayvan ve diğer Doğu Asya ülkelerinde devlet sosyal politikalar da dahil bütün politikalarını ekonomik büyümeye odaklamıştır. Bu nedenle Doğu Asya ülkelerindeki sosyal politika modeli "üretici refah rejimi *(productivist welfare regime*)" olarak da ifade edilmektedir. Diğer taraftan sosyal hakların içeriği ve sosyal politika aktörlerinin (devlet, piyasa, sivil toplum ve aile) arasındaki görev paylaşımı ve işbirliği açısından bu refah rejiminin içerisinde yer alan her ülkenin kendine has bir takım ayırt edici özellikleri bulunmaktadır (Lee ve Ku, 2007:200).

Yukarıda da değinildiği gibi Doğu Asya ülkelerinde devletin temel önceliği ekonomik kalkınmadır ve toplumsal refahın ekonomik büyümenin bir sonucu olarak gerçekleşeceği varsayılmaktadır. Devlet müdahalesi daha çok ekonomik büyümeyi artıracak şekilde olmaktadır. Bu nedenle devletin sosyal harcama düzeyi modern refah devletleri ile kıyaslanmayacak şekilde düşüktür. Dahası Çin ve Hindistan gibi Asya ülkeleri, diğer devletlerden farklı olarak devasa bir nüfusa sahiptir. Yaklaşık 1,5 milyar nüfusa sahip olan her iki ülke de bu insanların oldukça değişken refah ihtiyaçlarını karşılama güçlüğü ile karşı karşıyadır. Ayrıca bu ülkelerde nüfus ülke sınırları içerisinde dağınık bir şekilde yaşamaktadır. Bu nedenle ekonomik gelişmişlik ve refah hizmetlerinin dağılımı açısından bölgeler arasında ciddi bir eşitsizlik vardır. Tüm bu göstergeler devletin merkezden refah hizmetlerini planlamasını ve uygulamasını güçleştirmektedir (Zhou, 2011:34). Sonuç olarak Asya ülkelerinde devlet, hem ekonomik ve siyasal bir tercih olarak hem de Çin ve Hindistan'da olduğu gibi ekstrem demografik veriler nedeniyle zoraki olarak sosyal politikaların sunumunda baskın bir aktör konumuna gel(e)memektedir.

Diğer taraftan devletin bu alandaki etkisizliği, liberal refah rejimlerindeki gibi özel sektörün sosyal politika alanında daha etkin olduğu anlamına gelmemelidir. Özel sektörün sosyal politikaların sunumundaki rolü giderek artmaktadır ancak devletin sosyal politika alanındaki zayıflığından doğan sosyal koruma boşluğunu daha çok ailenin doldurması beklenmektedir. Örneğin eğitim harcamalarının yarısı, sağlık harcamalarının ise üçte ikisi bireyler tarafından özel olarak finanse edilmektedir (Gough, 2000:6; Zhou, 2011:27; Lee ve Ku, 2007:202).

Ailenin sosyal politika konusundaki baskın rolü yasal düzenlemelere de yansımaktadır. Çin ve Singapur'da ebeveynlerin aile üyelerine sosyal koruma sağlaması kanuni bir zorunluluktur. Japonya ve Kore'de ailelerine destek olan yetişkin çocuklara vergi indirimi, uygun kredili konut vb. gibi bir takım mali teşvikler verilmektedir. Ailenin refah sorumluluklarını yerine getirmediği durumlarda ise yine yasalarla bir takım ceza müeyyideleri uygulanmaktadır. Örneğin Çin'de engelli çocuğunun bakımını sağlamayan ailelere kanuni cezalar öngörülmektedir. Ayrıca böyle bir davranış toplum tarafından da ayıplanmakta ve hoş karşılanmamaktadır (Zhou, 2011:27).

Ailenin yanı sıra sivil topluma ve sosyal ağlara da refahın artırılması konusunda önemli görevler düşmektedir. Diğer taraftan bu ülkelerin çoğunluğu otoriteryarı demokratik bir yönetim sistemine sahiptir ve Filipinler dışındaki hiçbir ülke İkinci Dünya Savaşından önce demokrasi ile tanışmamıştır. Bu nedenle sivil toplum geleneği zayıftır. Soğuk savaşın sona ermesi ile birlikte sivil toplumun gelişmesi teşvik edilmiştir. Ayrıca sosyal politikaların yatay ve dikey olarak yerelleşmesi ile birlikte sivil toplum kuruluşlarına ve bu kuruluşların birbirleri arasında oluşturdukları işbirliği ağlarına olan ihtiyaç artmıştır (Gough, 2000:25). Ancak halen Malezya, Endonezya ve Tayland gibi ülkelerde bu örgütler sıkı bir şekilde kontrol altında tutulmaktadır (Gough, 2000:8). Tüm bunlardan hareketle sivil toplum kuruluşlarının diğer kamusal hizmetlerde olduğu gibi sosyal politikalarda da etkinliğinin düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Asya refah rejiminde aile, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve en nihayetinde devlet toplumun refah ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kaldığında kurumlar ve sektörler arasında oluşturulmuş işbirliği ağları devreye girerek diğer aktörlerin sosyal politika yükünü hafifletmektedir. Elbette bu ağların sosyal politikadaki rolü her ülkede farklıdır. Bu bağlamda Hong Kong ve Japonya'da işbirliği ağlarının sosyal politikalardaki rolü fazlayken, sivil toplumun ve kurumlar arası işbirliği kültürünün görece az geliştiği Çin'de daha düşük bir orandadır (Zhou, 2011:37). Güney Kore'de ise refah hizmetlerindeki yerel işbirliği ağlarına özel önem verilmektedir. Yerel yönetimler öncülüğünde özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını da kapsayacak şekilde

oluşturulan bu işbirliği ağları Yerel Refah Konseyi adıyla kurumsallaşmıştır (Chang, 2009:76).

1.7. Sahra Altı Afrika Refah Rejimleri

Sahra Altı Afrika ülkelerinde refah sorumluluğu büyük oranda aileye ve diğer informal aktörlere aittir. Geniş aile sistemi geleneksel sosyal koruma sağlamaktadır ve geniş ailenin mensupları, savunmasız olanları korumak, yoksul ve hasta olanlara bakmak ve geleneksel sosyal değerleri ve eğitimleri gelecek kuşaklara aktarmak gibi temel sosyal politika hizmetlerini sağlamakla yükümlüdür (Kabembo, 2015:43). Afrika ülkelerinde devletin sadece savaş ve yerinden edilmişlik gibi ekstrem durumlarda aile kurumu, bireylere sosyal koruma sağlayamadığı zaman devreye girmesi beklenmektedir. Bu özellikleri ile Afrika ülkelerindeki sosyal politika modeli "güvensizlik rejimi (*insecurity regime*) olarak adlandırılmaktadır (Künzler ve Nollert, 2017).

Sahra Altı Afrika'da uygulanan sosyal politikalara şekil veren bazı özelliklerin vurgulanması gerekir. İlk olarak bu coğrafyada yer alan ülkelerde yönetim mücadeleleri, savaş, yoksulluk, kıtlık, kuraklık, cinsiyete bağlı şiddet, göç gibi problemlerle yaygın bir şekilde karşılaşılmaktadır. Ayrıca bu ülkeler güvenilir gıda, temiz su, sağlık hizmeti, eğitim vb. gibi temel sosyal politika alanlarında dahi önemli zorluklara sahiptir (Kabembo, 2015). İkincisi Sahra Altı Afrika ülkeleri demografik ve kültürel açısından oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Kıtada 50 millet ve yaklaşık 3000 kabile yaşamakta, ayrıca 1500 civarında dil ve lehçe konuşulmaktadır. Bu nedenle hem bölgedeki ülkeler arasında benzemezlikler bulunmakta hem de ülkelerin kendi içlerinde sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan farklılıklar oluşmaktadır (Ismailov, 2007). Üçüncüsü ise iç karışıklıklar ve siyasal istikrarsızlığa bağlı olarak bu bölgedeki ülkelerde devletin güçsüzlüğü ve merkezi yönetimlerin hiyerarşik olarak zayıflığıdır.

Mali ve siyasal açıdan güçsüz ve istikrarsız olan devletler sosyal politikalara yeterince kaynak ve finansman ayıramamış ve bunun sonucunda literatürdeki anlamıyla bir refah devleti, Afrika ülkelerinde oluşmamıştır. Esping-Andersen'ın refah rejimlerini sınıflandırmaya yönelik ortaya koyduğu kriterleri baz alan bazı çalışmalar, Afrika ülkeleri arasından sadece Güney Afrika'nın refah rejimi sınıflandırmalarına girebildiğini öne sürmüşlerdir (Künzler ve Nollert, 2017:4).

Diğer taraftan Sahra Altı Afrika'daki devletlerin sosyal politika sorumluluklarını yerine getirebilecek kaynak ve kapasiteden mahrum olması, bu boşluğun özel sektör tarafından doldurulduğu anlamına da gelmemektedir. Çünkü özel sosyal refah

sektörü, ağırlıklı olarak iyi sermayeli bir ekonomik ortama bağlıdır. Bu hizmet alanına yatırım yapan firmalar daha çok karlı yatırım fırsatlarının bulunduğu ekonomileri tercih ederler. Ancak özel sektörün sosyal politikaya katılımı açısından gerekli olan bu ön koşullar, Afrika'nın çoğunda yoktur (Karger, 1996:5-16). Devlet ve özel sektörün bu ülkelerde vatandaşları için yeterli sosyal korumayı sağlayacak etkinlikten yoksun olması nedeniyle refah alanında doğan kurumsal boşluğu sivil toplum kuruluşları doldurmaktadır. Örneğin Kenya, Zimbabve ve Gana gibi ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının eğitim ve sağlık hizmetlerindeki payı % 40'tan daha fazladır (Zhou, 2011:14). Afrika'daki sivil toplum kuruluşlarının sosyal politika alanında bu denli etkin olmasının önemli bir nedeni, fonlarının büyük ölçüde devlet dışı kaynaklardan sağlanıyor olmasıdır.

Devlet ve özel sektörün sosyal politika alanındaki zayıflığı, refah sağlayan kurumsal aktörler arasında farklı düzeylerde gerçekleşmesi beklenen işbirliklerini de olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda örgütsel kaynak ve kapasite yetersizlikleri nedeniyle merkezi idare ve yerel yönetimler arasında sağlıklı bir görev ve yetki paylaşımı gerçekleştirilememekte, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını içeren yerel ve ulusal işbirliği ağları etkin bir şekilde kurulamamaktadır. Dahası işbirliği ağında görev alan aktörlerin her birinin rol, görev ve sınırları açıkça tanımlanmadığı için, bu aktörler sosyal politikaların uygulanma aşamasında birbirleriyle çatışmakta ve bu nedenle ihtiyaç sahipleri refah hizmetlerinden etkin ve verimli bir şekilde yararlanamamaktadır (Kabembo, 2015:120).

Diğer taraftan Afrika ülkelerinin içinde bulunduğu yoksulluk ve kötü yaşam koşulları neden olduğu acil durumlar, bu sorunlarla mücadele sorumluluğunun sadece yerel devletlere bırakılamayacağını ortaya koymakta ve yoksullukla mücadele ve insani yardım konularının uluslar arası düzeyde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle Afrika ülkeleri refah rejiminde aktörler arası işbirliği ağları, sadece yerel ve ulusal kurumlar arasında değil aynı zamanda ulus üstü kuruluşlar, donör ülkeler ve uluslar arası sivil toplum kuruluşlarının da katılımıyla gerçekleşmektedir. Uluslar arası toplumun yerel halka sağladığı yardımlar, bazı durumlarda yerel devlet ile birlikte gerçekleştirilmekte ancak çoğu zaman devlet yapısının dışında yerel sivil toplum kuruluşları ile işbirliği gerekleştirilerek sağlanmaktadır (Devereux ve Cypryk, 2009).

1.8. MENA Ülkeleri (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) Refah Rejimi

MENA, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin adı olup bu kavram aynı bölgeyi ifade eden İngilizcedeki "*Middle East and North Africa*" isminin baş harflerinin

bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir kısaltmadır. Suudi Arabistan, Mısır, İran, Cezayir, Lübnan, Kuveyt, Katar, Irak, Suriye, İsrail'in de içinde yer aldığı yaklaşık 20 ülke bu bölgede yer almaktadır. İsrail dışındaki ülkeler, Arap ya da Müslüman kimlikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bölge doğal enerji kaynakları açısından dünyanın en zengin yerleşim alanlarından biridir. Bununla birlikte dünyada ekonomik, siyasal ve sosyal çalkantıların en fazla olduğu yerler arasındadır. Bölgedeki ülkelerin büyük bir kısmı monarşi ile yönetilmekte iken diğer bir kısmı ise cumhuriyetle yönetilir ancak cumhuriyetle yönetilen bölge ülkelerinde dahi insani gelişmişlik ve demokrasi düzeyi düşüktür.

Sosyal politika modellerini karşılaştırmalı olarak analiz eden çalışmalar, MENA ülkelerini genellikle kapsam dışında tutmaktadır. Az sayıdaki çalışmada ise bu bölgede uygulanan sosyal politikalar, çok basit ve yüzeysel bir şekilde rantiyer devlet[2] kapsamında otoriter rejimleri sürdürme aracı olarak tanımlanmaktadır. Rantiyer devletlerde demokrasi dinamikleri zayıftır ve sosyal politika açısından iki temel çıkarım yapılabilir. Birincisi bu devletler, devlete itaat karşılığında refah hizmetlerini sunmaktadır. İkincisi ise devlet siyasi huzursuzlukları gidermek amacıyla sosyal yardımları, sosyal hizmetleri ve bir bütün olarak sosyal politikaları eşantiyon olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla rantiyer devletlerde sosyal politikalar siyasi elitlerin meşruiyetini sağlamlaştırmak için kullanılmaktadır (Sinanoğlu, 2013).

MENA ülkelerinde, yerel yönetimlerin varlığı Osmanlı İmparatorluğuna kadar dayanmaktadır. Diğer taraftan bölgedeki ülkelerde daha çok otoriter rejimler hüküm sürdüğü için yerelleşme ve yönetişim düzeyi diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha düşüktür. MENA bölgesinde yerel yönetim sistemleri, yereldeki yönetim birimlerinin kendi kararlarını almasına ve uygulamasına imkan sağlayacak bir formda değil, daha çok merkezi yönetimin kararlarını yerelde uygulamaya geçirecek şekilde tasarlanmıştır. Başka bir ifade ile desantralizasyondan ziyade dekonsantrasyon söz konusudur. Dolayısıyla bu ülkelerde hizmet sunum kararları, merkezi hükümet tarafından alınmakta ve alt ülke otoritelerinin rolü büyük ölçüde bunları uygulamakla sınırlandırılmaktadır (Tosun ve Yılmaz, 2008).

Bölge ülkelerinde özel sektörün kamu hizmeti sunum sürecindeki rolü son yıllarda artmaktadır. Neoliberal reformların bir parçası olarak daha önce belediyelere verilen sorumlulukların bazıları özelleştirme, kamu-özel ortaklığı vb. gibi yöntemlerle özel şirketlere delege edilmektedir. Ancak bu ilişki daha çok merkezi hükümet

[2] Rantiyer devlet, kalkınmanın ve ekonomik gelişmenin petrol, doğalgaz vb. gibi tek bir kaynağa dayalı olduğu devletlerdir.

ile özel sektör arasında gerçekleşmektedir (Bergh, 2010:255). Bu durum bölge ülkelerindeki katı merkeziyetçiliğin açık bir göstergesidir.

Bu ülkeler bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki ilk dönemlerde alt yapı gibi temel kamu hizmetlerinin yanı sıra halk eğitimi, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler vb. gibi önemli refah hizmetlerini de devletçi bir yaklaşımla ele almışlardır. Ancak 1980'lerde ekonomik krizlerin başlamasıyla birlikte merkeziyetçi yaklaşım aşınmaya başlamış ve devlet dışı aktörlerin refahın sağlanmasındaki rolleri çarpıcı bir şekilde artmıştır (Cammett, 2014:1). Bu bağlamda özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının (özellikle de hayır kuruluşlarının) refah hizmeti sunumu bağlamındaki faaliyetleri daha dikkate değer hale gelmiştir (Sinanoğlu, 2013:6). Dahası birçok ülkede yerel yönetimlerin hizmet sunumunda sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmasına imkan sağlayacak şekilde yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ancak MENA bölgesindeki ülkelerin sivil toplum deneyimi olmadığı için, bu kuruluşların ortak hizmet sunumundaki rolü şu ana kadar sınırlı kalmıştır (Bergh, 2010:255).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yer alan ülkeler, bir çok açıdan benzer özellik göstermektedir, ancak bu ülkelerde tek bir sosyal politika modelinden bahsetmek mümkün değildir. Sinanoğlu (2013) yapmış olduğu hiyerarşik kümeleme çalışmasında MENA ülkelerinde uygulanan refah hizmetlerinin benzerlikleri açısından dört farklı modelin ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Bu modeller; 1) korumacı petrol zengini ülkeler, 2) korumacı olmayan petrol zengini ülkeler, 3) karma ve 4) korporatist ülkeler. MENA ülkeleri refah rejimi içerisindeki alt grupta yer alan her bir modelde yerelleşme ve kurumlar arası işbirliği farklılık göstermektedir. Örneğin petrol zengini ülkelerde devlet, cömert sosyal yardımlar sağlar ve devlet dışındaki aktörlerin sosyal politika sürecine katılımı sınırlıdır. Bu nedenle kurumlar arası işbirliği düzeyi düşüktür (Cammett, 2014:7).

Refah aktörleri arasındaki kurumlar arası işbirliği açısından belirleyici olan unsur, kurumsal kapasitedir. MENA bölgesindeki ülkelerin büyük çoğunluğunda devlet, sosyal refah hizmetlerini yüksek standartlarda sunacak kapasiteden yoksundur. Bu nedenle devlet dışı aktörlerin kapasitesine ihtiyaç duyar. Hem devletin hem de devlet dışı aktörlerin sosyal politika açısından yüksek kapasiteye sahip olduğu durumlarda aktörler arasındaki formel ve informel işbirliği düzeyi artmaktadır. Devlet kapasitesinin yüksek, diğer aktörlerin kapasitesinin düşük olduğu kombinasyonda ise sosyal politikalar, hegomonik olarak devlet tarafından yerine getirilir. Ancak MENA ülkelerinde bu durumun örnekleri oldukça azdır (Cammett, 2014:7).

2. TÜRKİYE'DE KURUMLAR VE SEKTÖRLER ARASI İŞ BİRLİĞİ BAĞLAMINDA SOSYAL POLİTİKALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Refah rejimleri, bu gruplarda yer alan ülkelerde sosyal politika alanındaki aktörlerin sunduğu hizmetleri ve bu aktörler arasındaki ilişkiyi anlama açısından ipuçları sağlamaktadır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi aynı refah rejimi içerisinde yer alan ülkelerde dahi sosyal politikaların uygulanması ve toplumsal aktörlerin refah sağlamadaki rolleri açısından farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle tek bir ülkenin sosyal politikaları üzerine araştırma yapılacaksa bu ülkeye özgü tarihsel bilgiler, gelenekler, değerler ve normlar ile o ülkenin mevcut ekonomik koşulları, sosyal sorunları ve aktüel durumu göz önünde bulundurulmalıdır (Zhou, 2011:21). Bu çalışmada Türkiye'deki sosyal politika uygulamalarında kurumlar ve sektörler arası işbirliği ağları konu edinildiğinden, Türkiye'deki sosyal politika aktörlerinin tarihi geçmişi, işbirliği yapma deneyimleri, mevcut sosyal sorunlar ve ekonomik gelişmeler bağlamında aşağıda ele alınmıştır.

Sosyal politika modellerini sınıflandırmaya yönelik çalışmalarda Türkiye, Güney Avrupa refah rejimleri grubunda değerlendirilmektedir. Güney Avrupa refah rejimlerinde merkezi hükümet, geleneksel olarak tam anlamıyla refah hizmetlerini uygulayan bir aktör konumunda hiç olmamıştır. Merkezi yönetimin yanı sıra başta aile olmak üzere diğer aktörler de sosyal politika hizmetlerinin sunumunda faaliyet yürütmektedir. Sosyal politikanın yerelleşmesine yol açan ve yukarıda detaylıca anlatılan yeni yaklaşımlar ve trendler ise bu durumu teyit etmiş ve daha da güçlendirmiştir (Kesgin, 2012a:175).

Türkiye'de sosyal politikaların tarihsel gelişimi incelendiğinde Osmanlı döneminden itibaren refah hizmetlerinin asıl sorumlusu Güney Avrupa refah rejimlerine paralel olarak merkezi hükümet değil toplum olmuştur. Gerek aile gerekse vakıf, dini kuruluşlar vb. gibi toplumsal aktörler, yardımseverlik ve dayanışma prensipleri çerçevesinde toplumda yaşayan ihtiyaç sahiplerine çeşitli yardımlarda bulunmuştur ve bulunmaya devam etmektedir (Taşçı, 2017).

Dolayısıyla Türkiye hiçbir zaman batıdaki anlamda bir refah devleti olmamıştır. Bu nedenle refah devletinin yeniden şekillendirilerek görev ve yetkilerinin merkezden diğer aktörlere aktarıldığı bir dönüşümden bahsetmek mümkün değildir. Bunun yerine sosyal politikaya yönelik kendiliğinden ortaya çıkan plansız bir yerelleşmeden söz edilebilir. Plansız yerelleşme kavramı ile anlatılmak istenen husus, sosyal politikaya yönelik faaliyetlerin kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında çoğunlukla birbirinden habersiz olarak dağınık bir şekilde sunulmasıdır.

Plansız yerelleşme, refah hizmetlerinin gelişmiş ülkelerde olduğu gibi daha etkin ve verimli hizmet verme kaygısından kaynaklanmamıştır. Türkiye'de yerel aktörlerin sosyal politikalarda rol üstlenmesi daha çok yerelde yaşayan muhtaç insanların acil ve zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması ihtiyacından doğmuştur. Başka bir ifade ile sosyal politikada yerelleşme teorik tartışmaların sonucunda değil fiili uygulamalardan kaynaklanmıştır (Kesgin, 2012a:178).

Diğer taraftan yukarıda detaylıca anlatılan küreselleşmenin ekonomik, siyasal ve toplumsal yaşamda meydana getirdiği köklü değişiklikler Türkiye'de de merkez-yerel ilişkilerini derinden etkilemiştir. Bu bağlamda 1980'li yıllardan itibaren merkezi yönetimlerin toplumsal sorunlarla mücadele ve sosyal refahı artırmaya yönelik görev ve sorumlulukları yerel yönetimlere aktarılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde yapısal reformlar sayesinde yerel yönetimlerin kaynaklarında geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde artış meydana gelmiş ve bu artışın sonucunda belediyeler açısından sosyal politikalarda daha etkin olma fırsatı ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de sosyal politikalar açısından merkez yerel ilişkilerini anlamanın en temel yollarından biri temel aktörlere verilen görevleri incelemektir. Merkezi yönetim tarafından sosyal politikaları planlamak ve uygulamak amacıyla çatı kuruluş olarak kurulan Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının görevleri sosyal politikada yerelleşmeye bakışı göstermesi konusunda ipuçları taşımaktadır. Bakanlığın görevleri arasında vurgulanan eşgüdüm ve koordinasyon görevi sosyal politika alanında faaliyet yürüten farklı sektörler arasında iş birliği yapılmasının öngörüldüğünü göstermektedir. Ayrıca yine bakanlığın görevleri arasında hizmet sunumunun gerektiğinde yerel yönetimlere, gönüllü kuruluşlara ve özel sektöre bırakılabileceği yer almaktadır (Kesgin, 2012b). Bu örnekler sosyal politikada yerelleşme olgusunun en azından düşünsel bazda var olduğunu yansıtmaktadır.

Yerelleşme ile birlikte sosyal politikalar devletin tek sorumlu olduğu eylemlerden olmaktan çıkarak farklı sektörler ve toplumsal aktörler tarafından yerine getirilen ortak faaliyetler konumuna gelmektedir. Bu noktada temel problemlerden biri koordinasyon eksikliği ve faaliyetlerin birbirinden kopuk oluşudur. Sosyal politika uygulamaları gerçekleştiren birçok kurum, kuruluş, yerel ve bölgesel organizasyon olmasına rağmen bunlar arasında işbirliği ve koordinasyonun olmaması bu faaliyetlerin toplumsal sorunlara çare olmasını zorlaştırmaktadır. Türkiye'de de yerel sosyal politika faaliyetleri bağlamında ilgili merkezi yönetim organlarının yanı sıra bir yandan büyükşehir belediyeleri diğer yandan da ilçe belediyeleri ve ilk kademe belediyeleri benzer faaliyetlerde bulunmaktadır. Aynı şekilde özel sektör ve sivil toplum örgütleri de sosyal politika kapsamında çeşitli hizmetler sunmaktadır (Kesgin, 2016:88). Aynı alanda faaliyet gösteren farklı kurumsal aktörlerin arasındaki

işbirliğini güçlendirmeleri bir bütün olarak sosyal politikaların başarısını doğrudan etkilemektedir.

Giriş bölümünde değinildiği gibi Türkiye'de sosyal politika alanında faaliyet yürüten farklı sektörlerden kurumların oluşturduğu işbirliği ağlarını incelemeye yönelik çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla yerel sosyal politikada kurumlar ve sektörler arası işbirliği ağlarının durumu hakkında yorum yapabilmek için elde yeterince veri yoktur. Her ne kadar diğer alanlarda gerçekleştirilen işbirliği uygulamalarında karşılaşılan sorunlar nedeniyle sosyal politika açısından da etkin ve verimli işbirliklerinin olmadığı çıkarımı yapılabilirse de bu durumu destekleyen ve gerçekten böyle olduğunu gösteren istatistiki bilgi mevcut değildir.

Bununla birlikte geçmişte yapılan bilimsel çalışmalarda ve yerel sosyal politika aktörlerinin yayınlamış oldukları faaliyet raporlarında sektörler arasında kurulan işbirliği ağlarının etkinliğine yönelik bazı ipuçları vardır. Örneğin Devlet Planlama Teşkilatının Dokuzuncu Kalkınma Planını kapsamında hazırladığı Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Raporunda kurumlar arasındaki koordinasyon eksikliği ve ortak bir veri tabanının oluşturulamamasının yapılan yardımlarda mükerrer ödemelere neden olduğu vurgulanmakta ve kamu kurumları, yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyon sağlanması gerektiği ifade edilmektedir (DPT, 2006:53). Diğer taraftan aynı raporun bir sonraki sayfasında sosyal devlet ilkesinin aşınması ve sosyal politikalara yönelik devletin rol ve sorumlulukların özel sektöre ve sivil toplum kuruluşlarına aktarılması zayıflık olarak değerlendirilmektedir (DPT, 2006:54).

Söz konusu rapor sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler özelinde tüm sosyal politikalar açısından Türkiye'nin gelecek projeksiyonu yansıtan resmi bir belgedir. Bu belgede merkezi yönetimin sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler konusundaki rol ve sorumluluklarının yerel aktörlere aktarılmasının sistemin zayıf yönlerinden biri olarak vurgulanması doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü modern yönetim pratikleri ve iyi uygulamalar göstermektedir ki farklı sektörler tarafından kolektif bir eylem olarak sunulan sosyal politikalar, merkezden sunulan hizmetlere oranla daha etkin ve verimli olmaktadır. Bu bağlamda yapılması gereken husus işbirliği ağlarının nasıl daha başarılı bir şekilde sürdürülebileceği konusuna odaklanmak olmalıdır.

Kurumlar ve sektörler arası işbirliğini değerlendirmek için başvurulabilecek bir diğer gösterge sosyal sermayedir. Sosyal sermaye temel olarak iyi bağlantılı aktörlerin daha başarılı olduklarını iddia etmektedir. Başka bir ifade ile sosyal ağlarda başarının yolu daha yoğun ilişkilerden geçmektedir. Yoğunluğu yüksek bir ağda aktörler arasında güçlü bağların var olması yerel dayanışmayı ve aktörler arasındaki işbirliğini teşvik etmektedir (Öztaş, 2015:170).

Sosyal sermayeyi, sosyal ağlar ve sivil toplum kültürü ile özdeşleştirmek mümkündür. Daha zengin sosyal ağlar ile donanmış ve sivil toplum kültürü gelişmiş toplulukların yoksulluk, kırılganlık, toplumsal sorunlarla mücadele vb. gibi sosyal politika alanlarında önemli fırsatlar sağladığı dile getirilmektedir (Çekiç, 2012:182). Sosyal sermaye kavramının özünde sosyal dayanışma, güven ve işbirliği vardır. Sosyal bağların güçlü bir şekilde oluşturulması, aktörler arasındaki koordinasyon ve işbirliğini kolaylaştırarak sosyal politikalarda verimliliğin artırılması sağlar (Şenkal, 2006:1).

Ferragina (2017), Avrupa ülkelerinde refah devleti ve sosyal sermaye arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada Türkiye'nin de içinde bulunduğu Güney Avrupa refah rejimlerinde sınıflandırılan ülkelerdeki sosyal sermaye düzeyinin diğer Avrupa ülkelerinden daha düşük olduğunu ortaya koymuştur. Avrupa Birliğine üye ya da aday olan ülkelerdeki sosyal sermaye düzeyini inceleyen başka bir çalışmada ise Türkiye'nin 47 ülke arasında 45. olduğu vurgulanmıştır (Çekiç, 2012:188). Birbirini teyit eden bu iki çalışmanın sonuçları, Türkiye'nin sosyal sermaye düzeyinin gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Sosyal sermaye düzeyinin sektörler arası işbirliğine olan olumlu etkisi göz önünde bulundurulduğunda, dolaylı olarak kurumlar ve sektörler arasındaki işbirliği ağlarının Avrupa ülkelerinin büyük bir çoğunluğundan daha zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de sosyal sermaye açısından önemle üzerinde durulması gereken bir husus da bölgeler arası farklılıktır. Türkiye'de bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları sosyal sermaye düzeyine de yansımaktadır. Genel bir ifade ile az gelişmiş bölgelerde sosyal sermayenin daha düşük olduğu, gelişmişlik düzeyi arttıkça sosyal sermayenin de arttığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle Türkiye'de yerel sosyal politikada sektörler arası işbirliği ağları açısından bölgesel farklılıkların olduğunu söylemek mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

20. yüzyılın son çeyreğinde refah devleti üzerindeki toplumsal mutabakat aşınmaya başlamış ve buna bağlı olarak devletin sosyal politikaların temel aktörü olması yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Neoliberalizm ve küreselleşeme sonucunda ortaya çıkan ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimler, devletin minimal hale getirilmesini hedeflemekte, daha önce devlet tarafından sunulan refah hizmetlerinin ise devlet dışı aktörler tarafından yerine getirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Özellikle serbest piyasa ve özelleştirme gibi yeni hizmet üretme yaklaşımları sosyal politikanın merkezi rolünün ve hiyerarşik yapısının değişimine neden olmuştur.

Diğer taraftan devletin refah hizmetlerinin sunumundan tamamen çekilmesi söz konusu değildir. Hem sosyal hakların insan haklarının ayrılmaz bir parçası olduğuna yönelik güçlü vurgular hem de dünya üzerinde yaşanan çeşitli ekonomik ve siyasi krizler devletin sosyal politikadaki rolünü kalıcı kılmaktadır. Bununla birlikte kamusal hizmetlerin sunumunda devlet dışı aktörlerin daha fazla görev almasına imkan sağlayacak katılımcı mekanizmalar ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal politikaların devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında kurulan işbirliği ağları aracılığıyla yerine getirilmesini benimseyen yeni örgütlenme biçimleri oluşmaktadır.

Bu çalışmada dünyada ve Türkiye'de farklı refah rejimlerindeki sosyal politika aktörleri arasındaki işbirliği ağları ele alınmıştır. Belirtmek gerekir ki her ülkenin kendi siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal gerçekleri ölçüsünde sosyal politika aktörlerinin rolü ve bu aktörler arasında oluşan işbirliği ağının yapısı farklılık göstermektedir. Refah rejimleri, sosyal politika açısından benzer özellikler taşıyan ülkeleri aynı grup içerisinde ele alarak dünyadaki uygulamaları incelemek açısından fırsat sunmaktadır. Bu bağlamda literatürdeki mevcut refah rejimleri, mümkün olduğunca geniş bir şekilde ele alınmış ve sekiz farklı modelde yerelleşme hususu ve işbirliği ağlarının yapısı değerlendirilmiştir. Daha sonra ise Türkiye'de refah hizmetlerinin sunumunda görev alan merkezi ve yerel aktörler arasındaki karşılıklı bağımlılık ve işbirliklerinin genel dinamikleri analiz edilmiştir.

Sosyal politikada görev alan aktörler arasındaki işbirlikleri güçlendirilerek, refah hizmetlerinin etkinliği ve verimliliği önemli ölçüde artırılabilir. Bu nedenle aynı amaca yönelik faaliyet yürüten kurumlar arasındaki etkileşimleri artırmak, mevcut işbirliği mekanizmalarını güçlendirmek, yeni işbirliği alanları oluşturmak, işbirliği sürecini engelleyen faktörleri tespit ederek bu faktörleri ortadan kaldırmak suretiyle sosyal politikaları daha etkin hale getirmek mümkündür. Bu bağlamda çalışma Türkiye'deki sosyal politikaların etkinliği konusunda ip uçları taşımaktadır.

Türkiye'de sosyal politikada yerelleşme ve kurumlar arasındaki işbirliği ağları dünyadaki iyi örneklerin aksine daha etkin ve verimli hizmet verme kaygısından değil, yereldeki muhtaç insanların acil ve zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması ihtiyacına bağlı bir şekilde fiili olarak doğmuştur. Diğer taraftan çeşitli kurum raporlarında ve politika belgelerinde kurumlar ve farklı aktörler arasındaki işbirliklerini artırmaya yönelik niyetler ortaya konmaktadır. Ancak toplumsal aktörler arasındaki işbirliklerini yansıtan sosyal sermaye bulgusu göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'deki kurumlar arası işbirliği ağlarının gelişmiş ülkelere kıyasla daha zayıf olduğu iddia edilebilir.

Belirtmek gerekir ki Türkiye'de yerel aktörlerin sosyal politika için oluşturdukları işbirliği ağları hakkında yapılan bu çıkarımlar, alanda hazırlanan raporlara, sosyal sermaye araştırmalarına ve buna benzer diğer dolaylı verilere dayanmaktadır. Bu nedenle sosyal politikada sektörler arası işbirliğinin durumu hakkında kesin ifadelerden kaçınmak gerekir. Dahası bu konunun doğru bir şekilde analiz edilebilmesi için, sektörler arası işbirliğini konu edinen istatistiksel araştırmalara ihtiyaç vardır. Gelecekteki çalışmalar sosyal politika aktörleri arasındaki işbirliği ağlarının yapısını nicel bulgulara dayanarak analiz etmeye odaklanmalıdır.

KAYNAKÇA

AKHUNDOVA, J. (2012). "Rusya'da ve Türkiye'de Yerel Yönetim Reformlarının Değerlendirilmesi", Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), I/2, s. 63-97.

BERGH, S. I. (2010). "Decentralisation and Local Governance in the MENA Region", Economy and Territory/ territory and transport, pp. 253-258.

BLAKEMORE, K. ve GRIGSS, E. (2007). Social Policy an Introduction, Third Edition, Open University Press, Berkshire, England.

BLOMQVIST, P. (2004). "The Choice Revolution: Privatization of Swedish Welfare Services in the 1990s", Social Policy & Administration, 38(2), pp. 139 - 155.

BODE, I. (2006a). "Co-Governance within Networks and The Non-Profit – For-Profit Divide: A Cross-Cultural Perspective on the Evolution of Domiciliary Elderly Care", Public Management Review, Vol. 8 Issue 4, s. 551 – 566.

BODE, I. (2006b). "Disorganized welfare mixes: voluntary agencies and new governance regimes in Western Europe", Journal of European Social Policy 0958-9287; Vol 16(4): pp. 346–359.

BRYSON, J. M.; CROSBY, B. C. ve STONE, M. M. (2006). "The Design and Implementation of Cross-Sector Collaborations: Propositions from the Literature", Public Administration Review, Vol. 66, Issue s1, pp. 44-55.

CAMMETT, M. (2014). Social Rights and Non-State Welfare in Middle East, Program on Democracy, Citizenship, and Constitutionalism University of Pennsylvania, 2014.

CERAMI, A. (2009). "Welfare State Developments in the Russian Federation: Oil-led Social Policy and 'The Russian Miracle'", Social Policy Administration,, Vol. 43, No. 2, pp. 105–120.

CHANG, H. J. (2009), "Collaborative Governance in Welfare Service Delivery: Focusing on Local Welfare System in Korea", International Review of Public Administration, 13:sup1, pp. 75-90.

COOK, L. J. (2007). Postcommunist welfare states: reform politics in Russia and Eastern Europe, Cornell University Press.

CZİKE, K.; KREMER, B. ve TAUSZ, K. (2002). "The Impact of Decentralization on Social Policy in Hungary, Latvia and Ukraine", in: The Impact of Decentralization on Social Policy, ed. TAUSZ, K., Local Government and Public Service Reform Initiative Open Society Institute, Budapest.

ÇEKİÇ, T. İ. (2012). "Türkiye'de Sosyal Sermaye ve Sivil Toplumun Bölgesel Yapısı", Megaron Cilt 7, Sayı 3, s. 181-190.

ÇIMRIN, F. K. (2009). "Küreselleşme, Neo-Liberalizm Ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), Sayı: 23, s. 195-204.

DEVEREUX, S. ve CIPRYK R. (2009). Social Protection in Sub-Saharan Africa: A Regional Review, Centre for Social Protection, Brighton, UK.

DPT (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Raporu, Ankara.

ESPİNG-ANDERSEN, G (1990), The Three Worlds Of Welfare Capitalism. Oxford: Polity Press.

FERRAGINA, E. (2017). "The welfare state and social capital in Europe: Reassessing a complex relationship", International Journal of Comperative Sociology, Vol. 58(1), pp. 55-90.

GAJDA, R. (2004), "Utilizing Collaboration Theory to Evaluate Strategic Alliances", *American Journal of E)valuation*, c. 25, pp. 65-77.

GALLAGHER, L. J. ve STRUYK R. J. (2001). Strengthening Local Administration of Social Assistance in Russia, The Urban Institute, Research Report, Washington.

GOUGH, I. (2000). Welfare Regimes in East Asia, SPDC paper no. 4, University of Bath: http://www.bath.ac.uk/Faculties/HumSocSci/IFIPA/GSP/.

ISMAİLOV R. (2007). Sahra Altı Afrika'nın Gelişme Özellikleri ve Fırsatlar, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3985/sahra_alti_afrikanin_gelisme_ozellikleri_ve_firsatlar (erişim; 23.12.2018).

JESSOP, B. (1999). 'The Changing Governance of Welfare. Recent Trends in its Primary Functions, Scale, and Modes of Coordination', Social Policy & Administration 33 (4): pp. 348–359.

KABEMBO, I. M. (2015). Sahra Altı Afrika'da Sosyal Koruma Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 2015.

KARGER, H. J. (1996). "The Public Good and the Welfare State in Africa", *Journal of Social Development in Africa*, 11:1, s. 5-16.

KAZEPOV, Y. (2008). "The Subsidiarization of Social Policies: Actors, Processes and Impacts", European Societies, 10:2, s. 247-273, DOI:10.1080/14616690701835337.

KESGİN, B. (2012a). "Kentsel Yoksulluğa Yönelik Yerinden ve Yerel Müdahale: Sosyal Belediyecilik", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 26, s.169-180.

KESGİN, B. (2016). "Sosyal Belediyecilik Uygulamalarında Sivil Toplum Ortaklığı", Strategic Public Management Journal (SPMJ), Issue No: 4, ISSN 2149-9543, s. 83-94.

KESGİN, B. (2012b) "Sosyal Politikanın En Önemli Kurumu: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı", İnsan Hakları Yıllığı, C. 30, s. 41-54.

KLITGAARD, M. B. (2005). Welfare State Regimes and Public Sector Reforms: Searching for the Connection, Political Science Publications, University of Southern Denmark.

KLITGAARD, M. B. (2005) "Why are they doing it? Social democracy and market-oriented welfare state reforms", West European Politics, 30:1, pp. 172-194, DOI: 10.1080/01402380601019753.

KUNZLER, D. ve NOLLERT, M. (2017). "Varieties and drivers of social welfare in sub-Saharan Africa: A critical assessment of current research", Sozial Politik Ch Vol. 2/2017.

LEE, Y. J. ve KU, Y. W. (2007). "East Asian Welfare Regimes: Testing the Hypothesis of the Developmental Welfare State", Social Policy & Administration, Vol. 41, No. 2, pp. 197–212.

MATEI, G. ve TUDOSE, N. (2014). "The Welfare State in Eastern and Southeastern Europe – The Case of Romania", Annals of the University of Petroşani, Economics, 14(1), pp. 197-204.

ÖZDEMİR, S (2005). "Sosyal Gelişim Düzeyleri Farklı Refah Devletlerinin Sınıflandırılması Üzerine Bir İnceleme", Sosyal Siyaset Konferansları, (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Özel Sayısı), Sayı: 49, s.231-266.

ÖZTAŞ, N. (2015). Örgüt: Örgüt ve Yönetim Kuramları, Otorite Yayınları, Ankara.

SİNANOĞLU, S. (2013). The Road Not Taken: A Typology of the Welfare Regimes in the Middle East and North Africa, Koç University.

ŞENKAL, A. (2006). "Sosyal Sermayenin Sosyal Politikalar Üzerine Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme", Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, C. 8, S. 1, s. 1-27.

TAŞÇI, F. (2013). "Refah Devleti Modelleri İçinde Türkiye'nin Pozisyonu: "Yaşlı Algısı" Üzerinden Değerlendirmeler" . İnsan & Toplum, 3 (5), s. 5-35.

TAŞÇI, F. (2017). Türkiye'de Sosyal Politika ve Dönüşüm: Zihniyet, Aktörler ve Uygulamalar, SETA.

TİYEK, R. ve YERTÜM, U. (2016). "Güney Avrupa Refah Rejimi Bağlamında Türkiye: Bir Değerlendirme", Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ISSN: 2146-3417) Cilt: 5 – Sayı: 1, s. 26-51.

TOPRAK, D. (2015). "Uygulamada Ortaya Çıkan Farklı Refah Devleti Modelleri Üzerine Bir İnceleme", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:21, s. 151-175.

TOSUN, M. ve YILMAZ, S. (2008). Centralization, Decentralization, and Conflict in the Middle East and North Africa, Policy Research Working Paper 4774, The World Bank Sustainable Development Network Social Development Department.

ÜLGEN, G. ve ÖZALP, L. F. A. (2017). "Refah Rejimlerini Sınıflandırma Çalışmaları: Cinsiyet Boyutları", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 39, Sayı: 2, ISSN: 2149-1844, ss/pp. 637-656, DOI: 10.14780/muiibd.377131.

ÜZELTÜRK, S. T. (2012). *Anayasa Hukuku Açısından Sağlık Hakkı*, Legal, İstanbul.

ZHOU, H. (2011). The Role of Private Nonprofit Organizations in Promoting Compulsory Education in Rural China: Applying The Public-Private Mix Model, University of Pennsilvanya.

DOĞU AKDENİZ HÂKİMİYETİ İÇİN TÜRKİYE İLE DİĞER DOĞU AKDENİZ ÜLKELERİ ARASINDAKİ MÜCADELE

Dr. Ömer Lütfi TAŞCIOĞLU

Özet: 2008'de Doğu Akdeniz'de bulunan petrol ve doğal gaz rezervleri bölgeyi önemli bir enerji üretim alanı haline getirmiştir. Söz konusu kaynaklardan yararlanmak isteyen ülkeler kendi aralarında imzaladıkları Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Sınırlandırma Anlaşmaları ve Gaz İşbirliği Platformları ile bölgedeki kaynaklardan pay alma yarışına girmişlerdir. Söz konusu ülkelerin bölgedeki kaynaklardan yararlanmada diğer bölge ülkelerinin haklarına riayet etmeleri gerekirken Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) buna riayet etmemekte ve Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin hak sahibi olduğu deniz yetki alanlarında da petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu kapsamda GKRY, Kıbrıs'ın güneyinde 13 parsele böldüğü alanda açtığı ihalelerde ABD, İngiltere, İtalya, Rusya gibi ülkelerin arama şirketlerine ruhsat vermek suretiyle güçlü silahlı kuvvetlere sahip olan ülkelerin askeri desteklerini de arkasına alarak Türkiye'nin muhtemel müdahalesini caydırmaya çalışmaktadırlar.

Türkiye ise Doğu Akdeniz'de üzerinde Türkiye'nin ve KKTC'nin de hakları bulunan alanlarda yapılan hukuka aykırı uygulamalara müsamaha göstermeyeceğini Dışişleri Bakanlığı açıklaması ile ilgili ülkelere duyurmuştur.

Bu çalışmada GKRY ve Yunanistan'ın söz konusu faaliyetleri ile Türkiye'nin bu faaliyetleri önlemek üzere atması gereken adımlar ele alınarak Türkiye'nin karar mercileri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Deniz yetki alanları, Uçuş Malumat Bölgesi, Hava sahasının kontrolü

Struggle Between Turkey and Other Eastern Mediterranean Countries for Domination of Eastern Mediterranean

Abstract: Oil and natural gas reserves discovered in Eastern Mediterranean, converted the region into an important energy production field.

The countries aiming to take advantage of the resources in the Mediterranean have been signing Exclusive Economic Zone (EEZ) Agreements and Gas Production Cooperation Agreements.

Greek Cypriot Administration of Southern Cyprus (GCASC) is violating the rights of the Republic of Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) while searching for the natural resources in the region.

GCASC divided up gas fields to 13 plots in the south of Cyprus and named this area as Aphrodite. They issued invitations for tender and granted licenses to the companies of some countries like US, Britain, İtaly and Russia which have strong armed forces, in order to deter possible intervention of the Turkish Armed Forces.

In the meantime Turkey has declared through her Ministry of Foreign Affairs, to the relevant countries that unlawful petroleum and natural gas explorations of GCASC could not be tolerated.

In this study the aforementioned activities of GCASC and Greece and the remedial measures to be taken by Turkey to prevent these activities have been researched and evaluated in order to enlighten the Turkish authorities on the subject.

Key Words: Eastern Mediterranean, Maritime Zones, Flight Information Zone, Airspace control

1. GİRİŞ

Doğu Akdeniz bölgesi Hazar ve Ortadoğu enerji havzalarından İskenderun Körfezine bağlanan enerji nakil hatlarını kontrol eden konumuyla stratejik açıdan son derece önemli bir yere sahiptir. Doğu Akdeniz'de 2008 yılında tespit edilen petrol ve doğal gaz rezervleri bölgeyi aynı zamanda önemli bir enerji üretim alanı haline getirmiştir.

Ancak bölgedeki rezervlerin paylaşımı konusunda bölge ülkelerinin Türkiye'yi dışlayarak kendi aralarında Doğu Akdeniz Gaz Platformu kurmaları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ve KKTC'nin deniz yetki alanlarında faaliyet göstermeleri Türk milletinin ulusal çıkarlarına zarar veren bir mahiyet almıştır.

16 Ocak 2019'da Mısır'ın başkenti Kahire'de bir araya gelen Yunanistan, GKRY, İsrail, Ürdün, Filistin, İtalya ve Mısır'ın Enerji Bakanları Kahire'de varılan anlaşmayla kurulan Doğu Akdeniz Gaz Platformu'nun Doğu Akdeniz'den çıkarılacak doğal gazın keşfi, çıkarılması, depolanması ve nakledilmesi konusunda 7 ülke arasında yapılacak işbirliği ve eşgüdüm faaliyetlerini planlayacağını ve icra edeceğini duyurmuştur (Küçükkaya, 2019).

Söz konusu ülkelerin Doğu Akdeniz'den çıkarılacak petrol ve doğal gazın işletilmesi ve nakli için işbirliğinde bulunmalarının bölge barışı açısından olumlu bir girişim olarak algılanabilir. Ancak kıta sahanlığının uzunluğu KKTC karasularına kadar dayanan Türkiye'nin ve Afrodit bölgesinde çıkarılacak petrol ve doğal gaz

üzerinde hak sahibi bulunan KKTC'nin söz konusu platforma davet edilmemesi ve Türkiye ve KKTC'nin deniz yetki alanları içinde kalan bölgelerde GKRY'nin tek başına petrol ve doğal gaz arama ruhsatları vermesi sadece Doğu Akdeniz'in değil, Ege'de karasularını da genişletme niyetini açığa vuran (Demirci, 2018) ve 18 Türk adası ile bir kayalığı işgal eden (Yalım, 2019:5) Yunanistan'ın faaliyetleri ile birlikte Ege ve Balkanları da savaş tehdidi altına sokabilecektir.

Harita 1 GKRY'nin ve KKTC'nin ruhsat sahaları ile Türkiye Cumhuriyeti Kıta sahanlığının GKRY MEB ile kesiştiği bölgeler

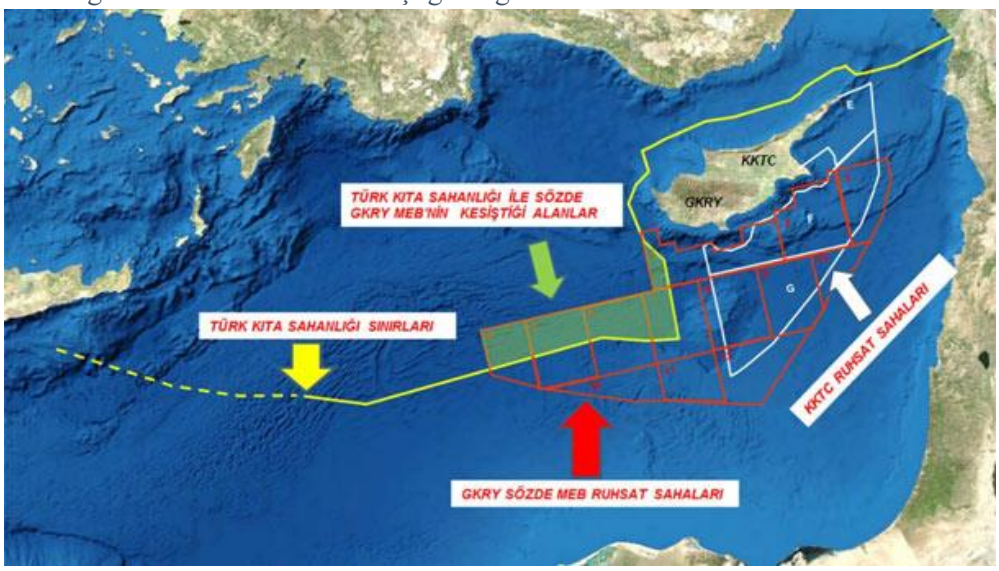

2. GKRY'NİN DOĞU AKDENİZ'DE PETROL VE DOĞAL GAZ ARAMA FAALİYETLERİ

Bilindiği üzere Yunanistan tarih boyunca Türkiye ile ortaya çıkan ihtilaflarda batılı ülkelerin desteğini arkasına almayı alışkanlık haline getirmiştir. Yunanistan'ın söz konusu politikalarını son dönemde Doğu Akdeniz'deki deniz yetki alanlarının belirlenmesi ve enerji kaynaklarından istifade edilmesi konularında GKRY de uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda AB, ABD ve İsrail'le de işbirliği yapan Yunanistan'ın ve GKRY'nin eşgüdüm içinde hareket ettikleri ve Doğu Akdeniz'de atılacak adımları birlikte belirledikleri gözlemlenmektedir.

Bölge enerji kaynakları üzerinde hak sahibi olan Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC'nin deniz yetki alanları içinde GKRY tarafından ihale açılarak yabancı ülke şirketlerine petrol ve doğal gaz arama ruhsatları verilmesi üzerine 15 Şubat 2012'de

Türk Dışişleri Bakanlığınca bir açıklama yapılarak Türkiye'nin ve KKTC'nin hak sahibi olduğu alanlarda yapılacak petrol ve doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerine Türkiye'nin müsaade etmeyeceği bildirilmiştir(Türk Dışişleri Bakanlığı, 2012: 43).

Türk Deniz Kuvvetleri ise bölgede keşif ve sondaj faaliyetleri yürütmek üzere GKRY tarafından ihale açılan parsellere giren İtalyan ENI şirketine ait geminin bölgeye yaklaşmasını önlemiştir.

Bölgede kendi inisiyatifi dışındaki gelişmelere seyirci kalmak istemeyen Türkiye Kore'den iki sondaj gemisi satın alarak Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz arama ve sondaj faaliyetlerine de başlamıştır.

3. GKRY'NİN DOĞU AKDENİZ'DE MEB BELİRLEME ÇALIŞMALARI

GKRY Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerine başlamadan önce Türkiye ve KKTC dışındaki diğer bölge ülkeleri ile MEB belirleme anlaşmaları imzalayarak bir anlamda Doğu Akdeniz'i anlaşma imzaladığı ülkelerle paylaşmıştır.

Bu kapsamda GKRY ilk MEB belirleme anlaşmasını 17 Şubat 2003 tarihinde Mısır'la yapmış, bu anlaşmayı 17 Ocak 2007 tarihinde Lübnan'la imzaladığı MEB anlaşması ve 17 Aralık 2010'da İsrail'le imzaladığı MEB anlaşması izlemiştir (Taşcıoğlu, 2018: 5699). GKRY MEB sınırlarını belirlemek üzere Suriye ile de 2001 yılından beri görüşmelerde bulunmaktadır. Ancak Suriye'nin içinde bulunduğu şartlar bu ülkenin GKRY ile MEB belirleme anlaşmasını ötelemesine neden olmuştur.

GKRY MEB belirleme anlaşmalarından sonra Doğu Akdeniz'de petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerine yönelmiş ve bir bölümü Türkiye'nin ve KKTC'nin deniz yetki alanları içinde kaldığı için üzerinde Türkiye ve KKTC'nin de hakları bulunan bölgeleri 13 parsele ayırarak bu parsellerde yabancı ülke şirketlerine arama ruhsatları vermeye başlamıştır.

Harita 2 GKRY'nin ruhsat verdiği alanlardan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve KKTC'nin deniz yetki alanlarıyla çakışan bölgeler

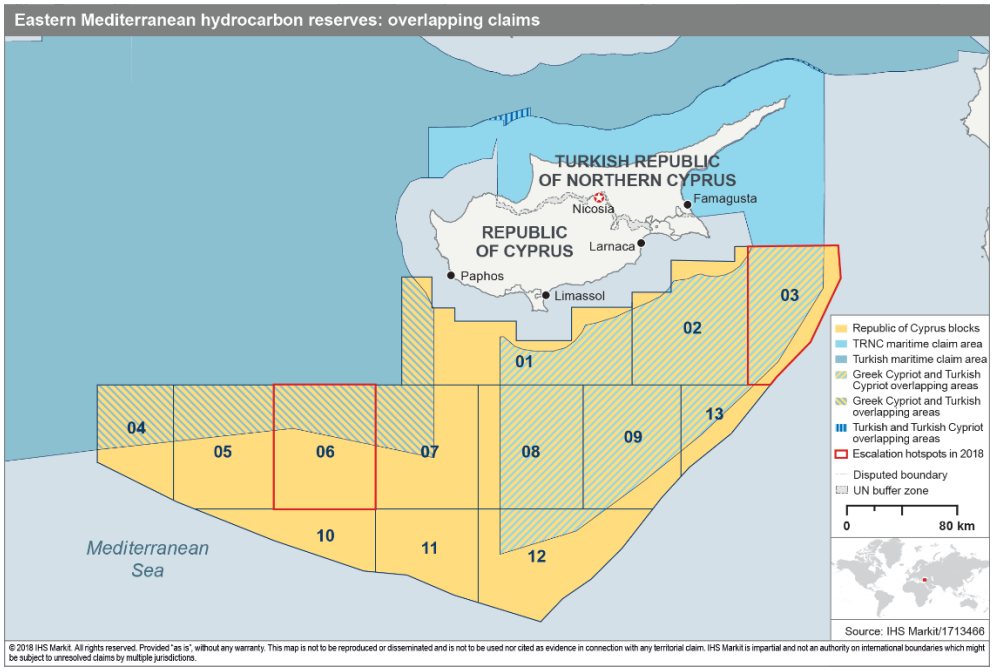

GKRY Türkiye ve KKTC deniz yetki alanları ile çakışan bölgelerde arama ruhsatı verirken özellikle güçlü silahlı kuvvetlere sahip olan ülkelerin şirketlerine öncelik vererek bu ülkelerin askeri desteğini de arkasına almaya çalışmaktadır.

Söz konusu ülkeler Doğu Akdeniz'de tespit edilen doğal gaz rezervlerinin denizin 3300 metre altına döşenecek 2200 kilometrelik bir boru hattı ile Girit üzerinden Yunanistan'a ve İtalya'ya bağlanması için EASTMED adlı projeyi geliştirmiştir.

Bölgeden çıkacak petrol ve doğal gazın naklinde en yakın güzergâh olan Türkiye yerine Girit-Yunanistan-İtalya rotasının kullanılması bölge kaynakları üzerinde hak sahibi olan Türkiye ve KKTC'nin bölge kaynaklarından soyutlanması anlamı taşımaktadır.

GKRY'nin Yunanistan'la işbirliği halinde Doğu Akdeniz ülkeleriyle MEB sınırlandırma anlaşmaları imzalaması ve üzerinde Türkiye'nin ve KKTC'nin de hakları bulunan alanlarda tek başına arama ruhsatları vererek petrol ve doğal gaz çıkarma faaliyetleri yürütmesi Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi(BMDHS)'nin komşu ve karşılıklı devletler arasında MEB sınırları belirlenirken hakkaniyet ilkesine uyulması gerektiğini bildiren 74. maddesine aykırıdır.

Ancak Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki MEB sınırlarını henüz belirlememiş olmasının GKRY'nin, Yunanistan'ın ve EASTMED ve Doğu Akdeniz Gaz Platformu ülkelerinin hukuk dışı uygulamalarına zemin hazırladığı gerçeği de gözden uzak tutulmamalıdır.

6. SONUÇ

GKRY'nin Yunanistan'la işbirliği halinde Doğu Akdeniz ülkeleriyle MEB sınırlandırma anlaşmaları imzalaması ve üzerinde Türkiye'nin ve KKTC'nin de hakları bulunan alanlarda tek başına arama ruhsatları vererek petrol ve doğal gaz çıkarma faaliyetleri yürütmesi BMDHS'ne aykırıdır.

Diğer yandan GKRY'nin ve Yunanistan'ın MEB sınırlarını Türkiye ve KKTC aleyhine genişleterek Türkiye'nin ve KKTC'nin Doğu Akdeniz bölgesindeki enerji kaynaklarından yararlanma haklarını bir oldubittiyle ortadan kaldırmaları Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC tarafından kabul edilemeyecek bir durumdur.

GKRY'nin ve Yunanistan'ın söz konusu söz konusu eylemlerini güçlü silahlı kuvvetlere sahip ülkelerin askeri desteklerini arkalarına alarak yaptıkları haksız uygulamalara Türkiye'nin müdahalesini önlemeye çalışmaları Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu bölgesinde bir çatışma ortamı yaratmaktadır.

GKRY ve Yunanistan'ın söz konusu uygulamalarının önüne geçilebilmesi için Türkiye'nin Kore'den aldığı sondaj gemileriyle GKRY'nin ruhsat verdiği alanlardan Türkiye'nin ve KKTC'nin deniz yetki alanlarıyla çakışan bölgelerde petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerini sürdürmesi gerekmektedir.

Diğer yandan komşu ülkelerle MEB sınırlandırma anlaşmaları yaparak Türkiye'nin kıta sahanlığını kendi MEB alanlarına katmaya çalışan GKRY ve Yunanistan'ın söz konusu faaliyetlerinin etkisiz kılınması için Türkiye'nin önce KKTC ile daha sonra Suriye ile MEB sınırlandırma anlaşmaları imzalaması ve bu kapsamda Suriye ile ilişkilerini bir an önce düzeltmesi gerekmektedir.

Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'de meydana gelebilecek askeri tırmanma ve savaş ihtimalini dikkate alarak Türkiye'nin Kıbrıs'ta deniz ve hava üsleri kurması da önem kazanmaktadır. Böylece Türk Silahlı Kuvvetlerinin bölgede meydana gelebilecek gelişmelere süratle müdahale edebilmesi mümkün olabilecektir.

Söz konusu tedbirlerin alınmaması durumunda Doğu Akdeniz'deki Yunan/Rum faaliyetlerinin artarak devam edeceği ve Türkiye'nin ve KKTC'nin ulusal ve uluslararası hak ve menfaatlerinin korunmasının her geçen gün daha da zorlaşacağı ve bir süre sonra imkânsız hale geleceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR:

DEMİRCİ, Mehmet Cem, "Yunanistan'ın karasularını 12 mile çıkarması ile Türkiye'ye Ege Denizi'nin %10'undan daha az bir alan kalacaktır", https://tr.euronews.com/2018/11/27/yunanistan-12-mil-cikisi-ile-turkiye-nin-sinir-uclarina-dokunuyor-gorus

KÜÇÜKKAYA, Elif (2019)."Türkiye'nin Yer Almadığı "Doğu Akdeniz Gaz Forumu" Kuruldu!", https://www.enerjiportali.com/turkiyenin-yer-almadigi-dogu-akdeniz-gaz-forumu-kuruldu, 16 Ocak 2019

TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi, (2018). "GKRY'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne Ait Deniz Yetki Alanlarındaki Petrol ve Doğal Gaz Arama Çalışmaları ve Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşmaları", Social Sciences Journal, Vol:4, Issue:26, 2018

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 15 Şubat 2012 tarih ve 43 No.lu "GKRY'nin Açtığı İkinci Uluslararası Hidrokarbon Arama İhalesi" konulu açıklaması

VATANSEVER, Müge (2010). "Kıbrıs Sorununun Tarihi Gelişimi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi" Cilt: 12, Özel sayı, İzmir, 2010, s. 1524

YALIM, Ümit (2019). "İşgalci Yunan Savunma Bakanı Apostolakis Haddini Bilmelidir", TÜRKSAM, 21 Ocak 2019, http://turksam.org/isgalci-yunan-savunma-bakani-apostolakis-haddini-bilmelidir

GEYVE ve PAMUKOVA İLÇELERİNDE BAĞ ALANLARININ YILLAR BAZINDAKİ (1994-2017) DEĞİŞİMİNİN COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ (CBS) İLE BELİRLENMESİ

Arş. Gör. Dr. Fatih ARICİ
Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Zerrin KARAKUZULU
Sakarya Üniversitesi

Özet: Bağcılık, Sakarya ilindeki önemli tarımsal faaliyetlerinden birisidir. Meyve alanlarında fındıktan sonra ikinci sırada gelmektedir. Geneli sofralık çekirdekli üzümden oluşan 47608 da'lık bağ alanları ilde; Pamukova (26408 da), Geyve (20000 da) ve Taraklı (1200 da) ilçelerinde toplanmıştır. Çalışmada il bağ alanlarının %97,4'ünü oluşturan Geyve ve Pamukova ilçelerindeki bağ alanlarının son 23 yıl içerisindeki değişimi Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile tespit edilmiştir. 1990'lı yıllarda "Geyve ve Pamukova'daki tarımsal üretimin sigortası" olarak ifade edilen bağcılığın, geçmişten günümüze (1994-2017) değişimi incelenerek yöre ekonomisindeki güncel durumu ve önemi ortaya çıkarılmıştır. Aradan geçen yaklaşık çeyrek asırlık süreçte, sahadaki bitkisel üretim deseninde çok sert değişimler yaşanmış olmasına rağmen, bağ üretim alanlarının son yıllarda genişlediği bilgisine ulaşılmıştır. Çalışma sahasında sadece son on yıllık süreçte bağ alanlarında %32,1'lik bir artış yaşanmıştır. Üzüm üretim alanlarının mevcut durumunun belirlenmesi yanı sıra, üretim alanların toprak özellikleri de haritalanarak, üretim ve toprak haritaları çakıştırılmıştır. Böylece yörede üretim alanlarının seyri belirlenmiş ve hangi topraklar üzerinde yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda üretimin seyri ve planlaması ile ilgili öneriler geliştirilmiştir. Geliştirilen öneriler, yörede tarımsal üretim planlaması için karar vericilere bu hususta öngörüler sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bağcılık, Geyve, Pamukova, Coğrafi Bilgi Sistemleri

Determination of the Changes of Vineyard Areas in Geyve and Pamukova Districts by Geographical Information Systems (1994-2017)

Abstract: Viticulture is one of the important agricultural activities in Sakarya. Vineyards, comes rank number two after the hazelnut in the fruit

areas. 47608 da Vineyards areas consist of seeded grapes in general. Vineyards areas in the province were collected in the Pamukova (26408 decare), Geyve (20000 decare) and Taraklı (1200 decare) districts. In the study, the change in the last 23 yearsof the vineyard areas in the districts of Geyve and Pamukova, where 97.4% of the province vineyard areas are located, has been determined by Geographical Information Systems (GIS). In the 1990s, viniculture which was defined as "insurance of agricultural production in Geyve and Pamukova" has been examined from the past to the present (1994-2017). The current situation and its importance in the economy of the region has been revealed by examining the change of viniculture from past to present. Although there have been very hard changes in the local crop patterns in the last quarter-century, it has been reach the information that the vineyard production areas have expanded in recent years. There has been an increase of 32.1% in the vineyard area in the last decade. In addition to the determination of the current status of the vineyard production areas, the soil properties of the production areas were mapped and production and soil maps were superpose. Thus, the knowledge of the soil and general situation of the production areas in the region has been also reached. Based on the data obtained, suggestions on the progress and planning of production have been developed. The suggestions will provide foresight for policymakers agricultural production planning in the region.

Keywords: Viticulture, Geyve, Pamukova, Geographic information systems

1.GİRİŞ

Hızla artan dünya nüfusunun beslenmesinde tarımın önemi büyüktür. Bu öneminden ötürü, insan ile mekân arasındaki ilişkileri inceleyen Coğrafya biliminde de tarımı konu alan yayınların özellikle 19. yüzyıl ve daha sonrasında ağırlık kazandığı görülmektedir. Ele alınan konular arasında; tarım alanlarının ayrıntılı olarak haritalanması, tarımsal arazi kullanımı, çiftçi sorunlarına çözüm önerilerinde bulunma, toprak, eğim ve bakı şartları ile tarımın yerel ve yerel olmayan koşullarla ilişkileri sıralanabilir (Tümertekin ve Özgüç, 2015:119-120). Tarım, gelişmekte olan ülkelerdeki finansal durumun belkemiğidir. Ancak, çiftçilerin birçok durumda, uygun arazi kullanımı ve kültür sistemini uygulamadıkları görülmektedir Tarımla uğraşanların gelecekteki ihtiyaçları göz önünde bulundurulduğunda, arazinin optimum kullanımını sağlayacak bir stratejiye ihtiyaç duyulmaktadır (Patil ve diğ., 2001). Günümüzde hızla değişen pazar koşulları da göz önüne alındığında tarımsal üretimin doğru bir şekilde planlanması zorunludur (Peşkircioğlu vd., 2013:20). Toprağı korumak ve kullanımını planlamak için önem arz eden arazi kullanım planlarının hazırlanmasının birinci adımı, arazinin mevcut durumunun tespit edilmesidir. Bu aşamada yapılması gereken işlemlerden biri arazinin fiziksel ve topografik özelliklerini

belirlemek ve mevcut arazi kullanımları ile topografyayı ve toprağın fiziksel özelliklerini ilişkilendirerek yanlış arazi kullanımlarını ortaya koymaktır (Yavuz Özalp, 2013:293). Bu çalışmada bahsi geçen amaçlara hizmet edecek şekilde planlanmıştır.

Çalışmanın konusu, Geyve ve Pamukova'nın tarımsal üretimi içerisinde, meyvecilikte ilk sırada gelen üzüm üretiminin yani bağcılık faaliyetinin güncel durumu, üretim alanları, toprak yapısı ve üretimin seyri hakkında bilgi edinmektir. Çalışmanın amacı ise Özgür, (1996) tarafından Geyve ve Pamukova'da "tarımsal üretimin sigortası" olarak ifade edilen bağ alanlarının geçmişten günümüze (1994-2017) mevcut durumunu ve önemini ortaya çıkarmak ve tarımsal planlamalara altlık veri oluşturmaktır. Bu amaçla, yörede bağ alanlarının son 23 yıldaki değişimi ortaya çıkarılmış, mevcut bağ alanlarının mekânsal dağılışı tespit edilmiştir. Tespit edilen bağ alanlarının toprak ve topografya özellikleri de belirlenerek üretimin hangi topraklar üzerinde yapıldığı verisine ulaşılmıştır. Son olarak üzümün yetişme istekleri göz önünde bulundurularak toprak-ürün ilişkisi irdelenmiştir. Ayrıca meyve üretimi yanı sıra sebze üretiminde de önemli bir gelişim gösteren bu iki ilçede sebze üretimi için önem arz eden 1. sınıf arazi kullanım kabiliyetine sahip tarım topraklarındaki durum da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Üretim alanları ile toprak özelliklerinin tespiti, dağılışı ve analizinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknikleri kullanılmıştır.

Geniş kullanım alanına sahip olan CBS teknikleri, tarımsal amaçlı çalışmalarda da giderek daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. CBS teknikleri; tarımsal üretim, tarımsal arazi kullanımı, toprak tipleri ve özelliklerinin belirlenmesi, ideal arazi kullanımının belirlenmesi, havza planlama ve arazi değişiminin izlenmesi gibi birçok tarımsal analizde kullanılmaktadır(Yomralıoğlu, 2000; Schuurman, 2004; Başayiğit ve Şenol, 2008; Huisman ve De By, 2009; Karakayacı, 2011; Peşkircioğlu vd., 2013; Kavzoğlu ve Çölkesen, 2011).

CBS teknikleri kullanılarak tarımsal amaçlı yapılan çalışmalara kısaca değinilecek olursa: Başayiğit ve Şenol (2008), Öztekin vd., (2008), Dengiz (2013) ve Özşahin, (2015) CBS ile tarımsal ürünler için arazi uygunluk değerlendirmesi yapmışlardır. Everest, (2011) CBS kullanılarak yıllar bazında arazi kullanım değişimini incelenmiştir.

Literatürde tarımsal amaçlı çalışmalar içerisinde bağcılık faaliyeti üzerine de çok sayıda çalışma yapıldığı ve bu çalışmalarda bağ alanlarının tespitinde CBS ve Uzaktan Algılama (UA) tekniklerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Uysal, (2009) bağ alanlarının değişiminin yıllar bazında incelenmesi ve uygun yeni bağ alanlarının CBS ile belirlenmesi çalışmasını yapmıştır. Sertel vd., (2011) ise bağ alanlarının mekânsal dağılımını uzaktan algılama ve CBS kullanarak belirleye çalışmışlardır. Sancan ve Karaca (2017), bağ alanlarının haritalanmasında ve toprak özelliklerinin belirlenmesinde CBS teknolojisini kullanmışlardır. Yiğini ve Ekinci

(2016), CBS tekniklerini kullanarak toprak, iklim ve coğrafi konuma göre bağcılığa yönelik arazi değerlendirmesi yapmışlardır. Alsancak Sırlı vd., (2015) Türkiye'de üzüm yetiştirmeye uygun potansiyel alanları CBS teknikleri kullanılarak belirlemeye çalışmışlardır. Smit vd., (2010) çalışmalarında üzüm bağlarının tespitinde ve görüntü analizinde CBS tekniklerini kullanmışlardır. Modica vd., (2014) yürüttükleri çalışmada geleneksel bir üzüm çeşidi için CBS tabanlı arazi uygunluk değerlendirmesi yapmışlardır.

2. ÇALIŞMA SAHASININ KONUMU VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Araştırma alanını oluşturan Geyve ve Pamukova ilçeleri Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda Güney Marmara Bölümü sınırları içerisinde yer almaktadır (Şekil 1). Sakarya ilinin genel olarak güney-güneybatısında yer alan ve toplam 95 köy yerleşmesine sahip bu iki ilçenin kırsal ekonomisi ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlere özellikle bitkisel üretime dayanmaktadır. Bitkisel üretim, bu iki ilçenin tarım topraklarının büyük çoğunluğunu oluşturan ova (Pamukova) tabanı ve yakın çevresinde gelişme göstermiştir. Bu sahalardaki bitkisel üretim daha ziyade ticari meyve ve sebzecilik biçiminde yoğunluk kazanmıştır.

Şekil 1. Çalışma Alanın Konumu

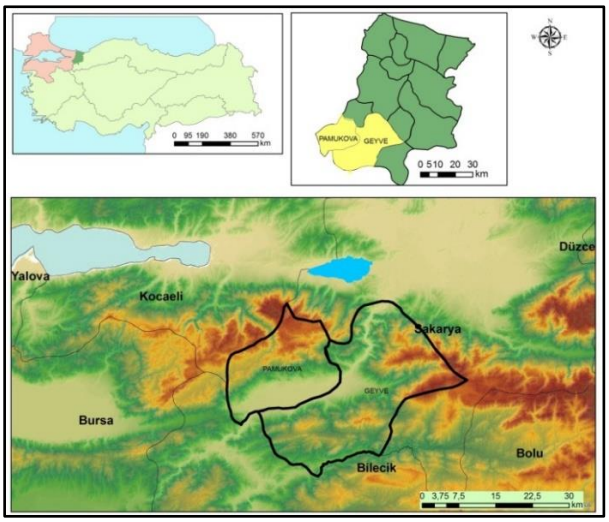

Yörede bitkisel üretimin yoğunluk kazandığı Pamukova 170 km^2 alan ile Sakarya'nın ikinci büyük ovasıdır (Sakarya İl Çevre Durum Raporu, 2011:125). Deniz seviyesine göre ortalama 80 m yükseltide bulunan ova, Geyve Boğazı ile başlamakta, Sakarya Nehri boyunca devam ederek Mekece'de son bulmaktadır (Karakuzulu,

2010:126). Kuzeyden Samanlı Dağları, güneyden ise Taraklı-Karagöl Platoları ile kuşatılan saha (Özgür 1996), Sakarya'nın güneybatısında Kocaeli, Bursa ve Bilecik illerinin birbirine en çok yaklaştığı konumda yer almaktadır (Harita 1). İstanbul, Ankara ve Bursa gibi önemli tüketim merkezlerine yakın konumda bulunması, verimli toprak yapısı, uygun iklim şartları ve sahip olduğu beşeri imkânlar sahanın ticari tarım potansiyelini yükseltmiştir.

Geyve ve Pamukova ilçeleri, tarımsal ürünlerin dağılış ve üretim yoğunluğuna göre yapılan gruplandırmada, Akdeniz iklimi geçiş kuşağı içerisinde "Güney Marmara Tarım Yöresi"nde yer almaktadır. Kuzey rüzgârlarından korunan bu alanlarda zeytinlikler, bağlar ve meyve bahçelerine rastlanır. Yörede muz ve turunçgiller hariç diğer bütün meyveler yetiştirilebilir (Durmuş ve Yiğit, 2006: 108). Pamukova depresyonu, tarımı yapılan türler ve üretim biçimi açısından değerlendirmeye tabi tutulduğunda da, Whittlesey'in belirlediği dünya tarım bölgeleri içerisindeki "ticari bahçe ve meyve" tarımsal bölge tipine benzemektedir (Arıci, 2016: 113).

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Geyve ve Pamukova'daki bağ alanlarının değişimi ile bağ alanları-toprak ilişkisinin belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada, sahaya ait çizimlerde uydu görüntüsü, Sakarya İli Arazi Varlığı İl Raporu ve Günal (1994) tarafından oluşturulan "Pamukova ve yakın çevresinde arazi kullanımı" haritasından faydalanılmıştır. Üretim ve alan verileri TÜİK ve Sakarya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden elde edilmiştir. Ayrıca, resmi kurumların oluşturmuş olduğu çeşitli harita, plan ve görsel malzemelerden de amaca uygun olarak faydalanılmıştır. Çalışma sahasına ait haritaların üretilmesinde ArcGIS 10.1 yazılım programları kullanılmıştır. Çalışma Şekil 2'de verilen akışa göre hazırlanmıştır.

Şekil 2. Akış diyagramı

*Literatür taraması ve veri toplama
*Arazi çalışması

↓

* Uydu görüntüsü temini, uydu görüntüsünün ERDAS IMAGINE 2014 yazılım programı ile sınıflandırılarak bağ alanlarının belirlenmesi
*Uydu görüntüsünden yararlanılarak yapılan işleminin kontrolü
*ArcGIS 10.1 yazılım programı ile bağ alanı haritalarının oluşturulması
*ArcGIS 10.1 yazılım programı ile toprak grupları haritasının oluşturulması
*ArcGIS 10.1 yazılım programı ile arazi kullanım kabiliyet sınıfları haritasının oluşturulması

↓

* Elde edilen bağ alanları haritası ile toprak haritasının ArcGIS ortamına çakıştırılarak bağ alanlarının toprak yapısı ve özelliklerinin görselleştirilmesi
* Bağ alanları ile arazi kullanım kabiliyet sınıfları haritasının ArcGIS ortamına çakıştırılarak arazi kullanım kabiliyetine göre bağ alanlarının görselleştirilmesi

↓

Analiz

Sahadaki bağ alanları ile ilgili ulaşılabilen en eski veri Günal (1994) tarafından oluşturulan "Pamukova ve yakın çevresinde arazi kullanımı" haritasıdır. 1994 yılına ait bağ alanlarının dağılımını ortaya çıkarabilmek için bu harita, ArcGIS ortamında sayısallaştırılmış ve bu döneme ait bağ alanlarının yeri haritalanmıştır. İkinci aşamayı bağ alanlarının güncel durumunun tespiti oluşturmuştur. Bu aşamada elde edilen uydu görüntüsü ERDAS IMAGINE 2014 yazılım programı ile sınıflandırılmış ve güncel bağ alanları tespit edilmiştir. Sahanın toprak yapısı ve özelliklerinin tespiti için "Sakarya İli Arazi Varlığı İl Raporu" ile bu rapora ait 1/100.000 ölçekli toprak haritası baz alınarak ArcGIS ortamında haritalanmıştır.

4. BULGULAR

Geyve ve Pamukova ilçelerine ait toplam tarım alanları, il tarım alanlarının %15'ini oluşturmaktadır. İl sebze alanlarının % 46,1'i ile meyve alanlarının %13,7'si bu iki ilçede toplanmıştır (Tablo 1). Bu durum iki ilçenin il tarımında özellikle sebze-meyve üretiminde önemli olduğunu, sahanın adeta ilin sebze-meyve bahçesi durumunda olduğunu göstermektedir. Sebze alanları bakımından ilin en önemli sahası olan bu iki ilçe, meyve üretiminde ise alan bakımından ilde ilk sırada yer almasa da, meyve tür çeşidi bakımından ilk sırada yer almaktadır (Tablo 2).

Tablo 1. Tarım alanlarının ürün gruplarına göre dağılımı (2017, da)

Merkez	Meyve	Sebze	Tahıl ve diğer	Süs Bit.	Nadas	Toplam
Sakarya	871464	81182	730823	10996	1072	1695536
Geyve	63923	21425	89576	73		174997
Pamukova	56002	16047	5943	576		78568

Kaynak: TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri

Geyve ve Pamukova ilçelerinin 2017 yılı tarımsal arazi kullanımına bakıldığında ilk sırada meyvecilik faaliyetinin geldiği görülür (Şekil 2). Toplam 224197 da tarımsal kullanımın; 119925 da alanı meyveciliğe, 37747 dekarı sebze üretimine, 65949 dekar alanı tahıllara, 576 dekar ise süs bitkileri üretimine ayırılmıştır.

Şekil 2. Geyve ve Pamukova'da Tarımsal Arazi Kullanımı

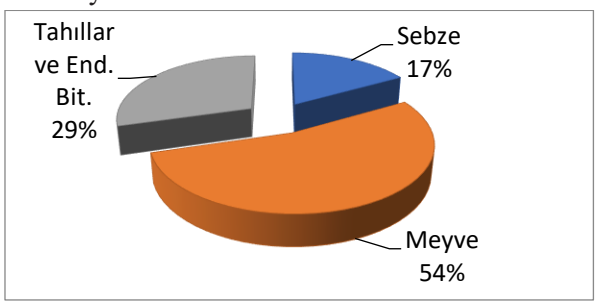

Sahada tarımsal üretim özellikle büyük şehirlerin tüketimine yönelik yoğun sebze ve meyve yetiştiriciliği şeklinde gelişmiştir. Üretimde sistemli bir uzmanlaşma görülmemekte, üretim tarzı pazarın talebinden daha çok çiftçinin gelir getireceğini düşündüğü türe göre belirlenmektedir. Sahada bazı ürünlerde yarı uzmanlaşma denilebilecek şekilde yoğun bir üretim de söz konusudur (Arıcı, 2016: 114). İşte sahada yoğun biçimde yürütülen ticari meyvecilik içerisinde ise ilk sırada bağcılık faaliyeti gelmektedir. Müşküle, Trakya ilkeren, red globe gibi türlerin üretiminin yapıldığı bağ alanları, il toplam meyve alanları içerisinde % 5,5'lik oran ile fındıktan sonra ikinci sırada gelmektedir. Bağ alanlarının Geyve ve Pamukova toplam meyve alanları içerisindeki durumuna bakıldığında ise, yüksek orana sahip oldukları görülür. Geyve'nin toplam meyve alanlarının %31,3'ü, Pamukova'nın ise %47,1'i bağ alanlarına ayırılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Geyve ve Pamukova'da meyve üretim alanları ve oranları (2017)

Pamukova			**Geyve**		
Ürün	**Alan (da)**	**%**	**Ürün**	**Alan (da)**	**%**
Üzüm (sofralık çekir-dekli)	26408	47,16	Üzüm (sofralık çekir-dekli)	20000	31,29
Elma	259	0,46	Elma	8023	12,55
Armut	1327	2,37	Armut	500	0,78
Ayva	13100	23,39	Ayva	12000	18,77
Kiraz	100	0,18	Kiraz	7400	11,58
Şeftali	5426	9,69	Vişne	111	0,17
Nektarin	400	0,71	Şeftali	2009	3,14
Erik	297	0,53	Erik	500	0,78
Çilek	2673	4,77	Çilek	100	0,16
Badem	95	0,17	Fındık	7135	11,16
Fındık	640	1,14	Ceviz	2875	4,50
Ceviz	1150	2,05	Trabzon hurması	30	0,05
Nar	10	0,02	Zeytin	3240	5,07
Trabzon hurması	110	0,20			
Zeytin	4007	7,16			
Toplam	**56002**	100,00	**Toplam**	**63923**	100,00

Kaynak: TÜİK Bitkisel Üretim İstatistikleri

Pamukova uzun süreden beri bağcılık faaliyetinin sürdürüldüğü yörelerden biridir. Osmanlı Devleti döneminde alınan vergilere bakıldığında önemli ölçüde vergi alınabilecek kadar geniş bağ alanlarının mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Özgür, 1996: 120). Bağ alanları sonraki yıllarda daha da genişletilmiştir (Günal, 1994: 49). Yaklaşık yarım asır öncesindeki durumuna bakıldığında, bağ alanlarının daha ziyade ovayı çevreleyen dağlık ve tepelik alanların etek kısımlarında yoğunlaşmış olduğu görülür (Şekil 3). Günal, (1994) o dönemde sahada bağ alanlarının hafif meyilli

yamaçlar üzerinde yer aldığını ve kuzeye bakan yamaçlarda da görülmekle birlikte daha çok güneye bakan yamaçlarda yoğunluk kazandığını ifade etmektedir. Özgür, (1996) ise, ovanın kuzeyinde batıda Şeyhvarmaz'dan, doğuda Doğantepe köyüne kadar olan alanda güneye bakan yamaçlarda kesintisiz bağ alanlarının yer aldığını, ovanın güneyinde ise kuzeyi kadar olmasa da ova ile yamaçlar arasındaki birikinti düzlüklerinde görüldüğünü ifade etmektedir.

Şekil 3. Geyve ve Pamukova'da Bağ Alanları (1994)

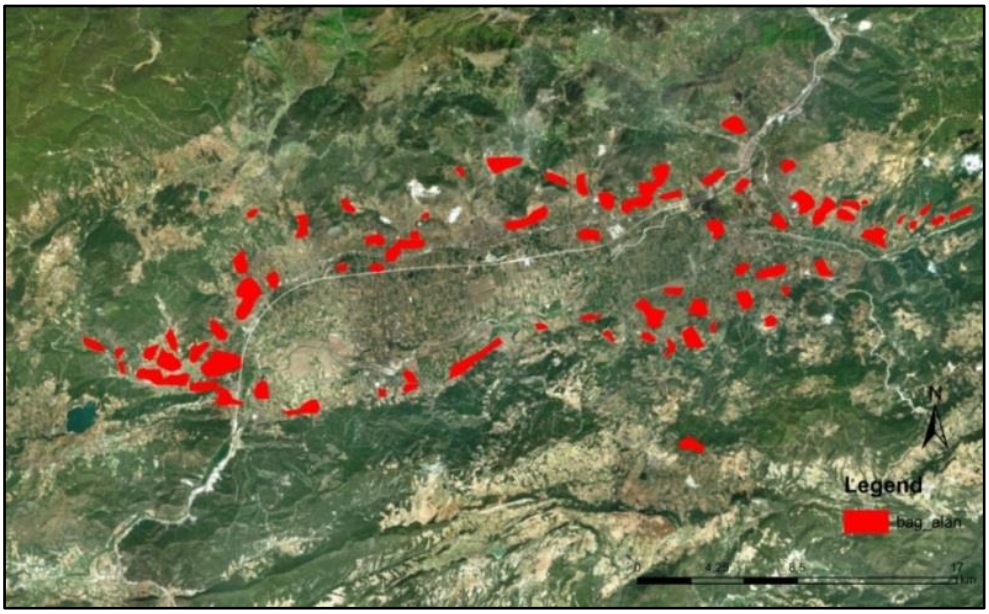

Kaynak: Günal (1994)'ten faydalanılarak oluşturulmuştur

Günümüzde ise bağ alanlarının, ovayı çevreleyen yamaçlardaki varlığını korumakla birlikte, ova tabanına doğru da genişleyerek alan kazandığı görülmektedir (Şekil 4). Aradan geçen süreçte yörede bağcılığın öneminden pek kaybetmediği aksine daha da önem kazandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 4. Geyve ve Pamukova'da Bağ Alanları (2017)

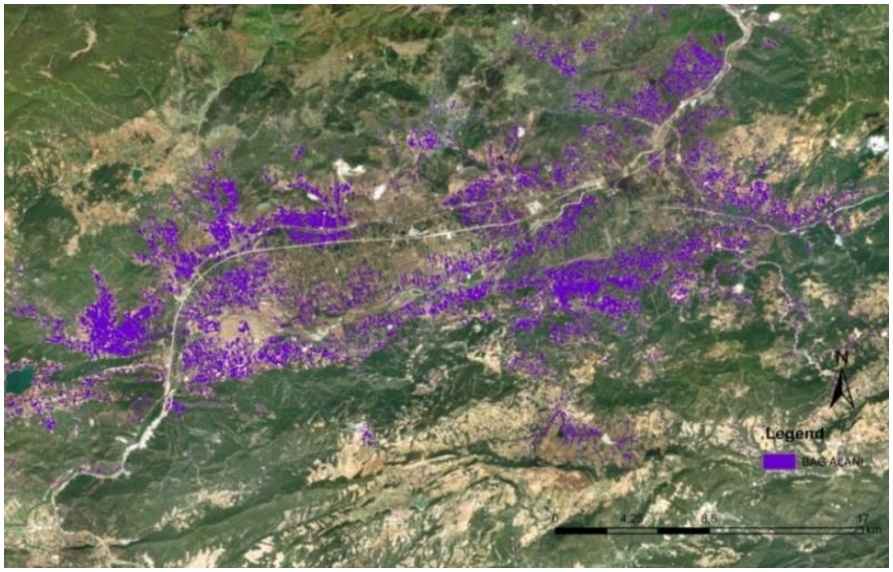

Günal (1994) ve Özgür (1996) tarafından Geyve ve Pamukova'yı konu alan çalışmalarda ovayı kuşatan tepelik alanların etek kısımlarında bağ alanlarının, ova tabanında ise meyve alanları (elma, ayva, şeftali vb) ile sebze üretim alanları yanı sıra soğan, tütün, şekerpancarı ve ayçiçeği gibi tarla bitkileri üretiminin yapıldığı ifade edilmektedir. Bu ürünler içerisinde güney yamaçlarda tarımı yapılan tütün ile alüvyal ova tabanında üretimi yapılan şekerpancarının günümüzde üretimi yapılmazken, yine alüvyal ova tabanında üretimi yapılan soğan (kuru) üretimi de hemen hemen bitme noktasına gelmiştir. Soğan üretiminden önce de ovaya ismini veren pamuk üretiminin yapıldığı ancak gelirinin düşmesi nedeni ile terk edildiği ifade edilmektedir. Günal (1994), ovadaki pamuk tarlalarının yerini soğan tarlalarına bıraktığını ifade etmektedir.

Yörede bitkisel üretim deseninde dönemler bazında değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Bu durum sadece tarla bitkilerinde değil, meyve türlerinde de görülmektedir. Bağ alanlarında ise değişimin 1990'lı yıllara kadar artış şeklinde, bu dönemin sonlarına doğru ise zorunlu bir azalış şeklinde olduğu ancak son on yıllık süreçte ise tekrar artış yönünde olduğu görülür (Tablo 3). Bağ alanlarında bir dönem yaşanan azalmanın "zorunlu azalış" olarak adlandırılması bağ alanlarından elde edilen gelirin azalmasından ziyade, üzüm asma ve kütüklerinde görülen hastalıktan kaynaklı olmasıdır. Sonraki süreçte tekrar bağ alanlarının artış göstermesi bağcılıkta yöre halkının yöntem değiştirmesi ile ilgilidir.

Tablo 3. Bağ Alanlarının Yıllara Göre Alansal Değişimi (da)

Yıllar	Geyve	Pamukova	**İl Toplam**
2008	19140	15350	**36037**
2009	19140	15350	**36091**
2010	19140	15350	**36106**
2011	19140	19000	**39345**
2012	19140	19320	**39662**
2013	19140	19370	**39710**
2014	19140	20000	**40340**
2015	19140	20000	**40340**
2016	20000	25408	**46608**
2017	20000	26408	**47608**

Kaynak: Sakarya İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müd. Verileri

Son on yıllık süreçte sahada bağ alanlarının gelişimine bakıldığında yeni yöntemin işe yaradığı ve bağ alanlarının %32,1'lik alan kazandığı görülür. Bağcılık faaliyetinde görülen bir diğer değişim ise, genelde yamaçlarda kolüvyal topraklarda yapılan üretimin artık ova tabanında alüvyal topraklara doğru genişlediğidir. Ova tabanında telli terbiye sistemleri (kordon, çift T, U (Lir) şekli) ile yeni bağ alanlarının tahsis edildiği görülmektedir. Yörede bağ alanlarının genişlemesinde Özgür (1996), çiftçinin üzümden başka bu alanlarda daha fazla gelir getirecek ürünle henüz tanışamamasına, fakat asıl önemlisi olarak da elverişli doğal ortam koşullarının varlığına bağlamaktadır. Bu koşulların yanı sıra, ortalama veriminin (Türkiye ortalama verim 718 kg/da, Sakarya 1317 kg/da) ülke ortalamasının üzerinde olması, çiftçinin bu faaliyette deneyim kazanmış olması ve pazarlamada diğer ürünlerle kıyasla daha az sorunla karşılaşılması gibi hususlar bağcılığın uzun süreden beri yörede devam etmesinde etili olmuştur.

Üzüm drenajı iyi toprakları özellikle taşlı ve çakıllı torakları tercih eder. Çünkü toprak içerisindeki taş ve çakıllar doğal drenajı sağlamanın yanı sıra toprağın ısınmasına da yardımcı olmaktadır (Uzun, 2004:20). Farklı toprak gruplarına uyum sağlayan üzüm, en fakir kıraç topraklardan en verimli alüvyal topraklara kadar çok farklı toprak tiplerinde yetişebilmektedir. Yüksek ve kaliteli ürün, verimlilik düzeyi iyi olan derin yapılı alüvyal topraklar üzerinde tesis edilmiş bağlardan elde

edilmektedir (Çolak Esetlili, ve Anaç, 2010:2). Sahayı çevreleyen yamaçlarında granit, gnays ve kumtaşı içeren materyalin ufalanmasıyla oluşmuş malzemenin dereler veya yüzey akıntılarıyla taşınmasıyla oluşmuş az eğimli etek birikinti düzlükleri, bağcılık için ideal, drenaj sorunundan uzak bir ortam oluşturmaktadır (Özgür, 1996: 120). Bu bahsi geçen birikinti koni ve yelpazeleri sofralık üzüm çeşitlerinin gelişimi için uygun toprak özellikleri taşırken, elverişli iklim şartlarının da varlığı bitkinin gelişimini olumlu yönde etkilemiştir. Bu sebeple geçmişten günümüze yöredeki bağ alanları gelişim göstermiştir.

Şekil 5. Geyve ve Pamukova'da Bağ Alanlarının Toprak Gruplarına Göre Durumu

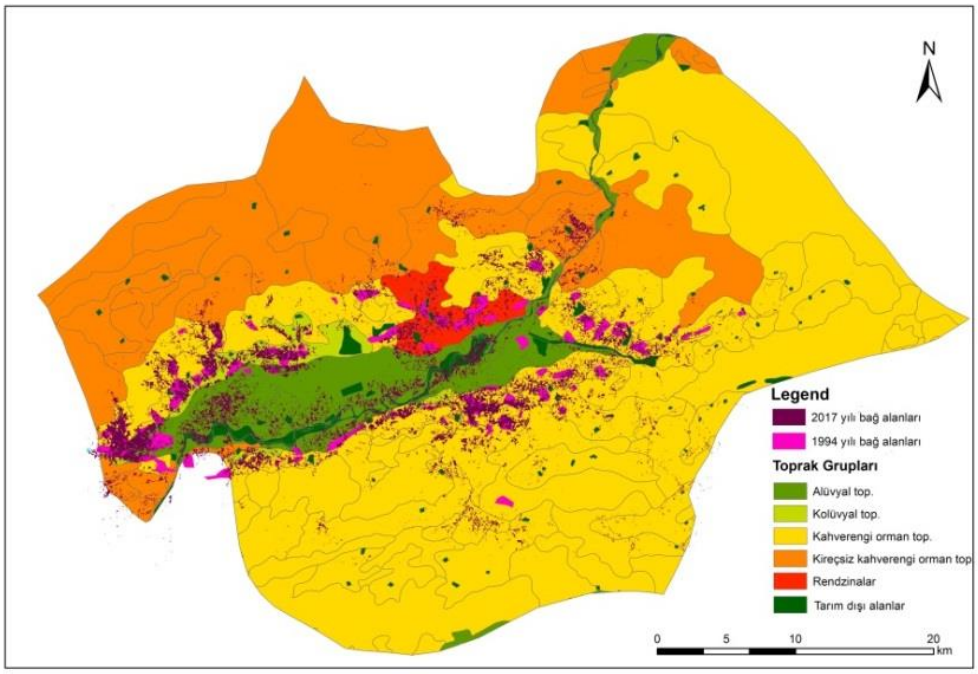

Şekil 6. Geyve ve Pamukova'da Bağ Alanlarının Arazi Kullanım Sınıflarına Göre Durumu

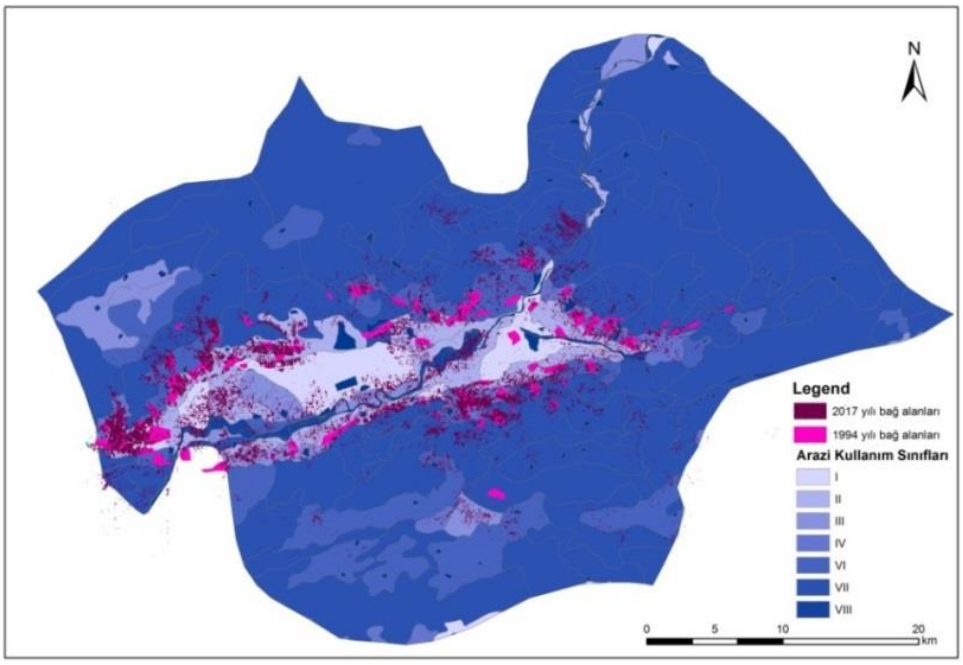

1994 yılındaki bağ alanlarının daha çok kolüvyal, rendzina ve kahverengi orman topraklarında yoğunlaştığı görülmektedir. 2017 yılına ait bağ alanlarının büyük toprak gruplarına göre dağılımına bakıldığında ise bahsi geçen toprak gruplarının yanı sıra alüvyal topraklar üzerinde de yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 5). Arazi kullanım kabiliyeti bakımından 1994'te daha çok II. sınıf ve üstü arazi kullanım kabiliyetine sahip topraklarda yoğunlaşan bağ alanları, günümüzde I. sınıf ince ve orta bünyeli, iyi drenaja sahip alüvyal topraklara doğru kaymış olduğu görülür (Şekil 6). Drenaj sorunu olmayan bu topraklar bağcılık için ideal ortam oluşturarak; yüksek ve kaliteli ürün alınmasını sağlamaktadır. Ancak iyi drene olmuş bu alüvyal topraklar yörede yürütülen sebzecilik faaliyeti için de elverişli ortam oluşturmaktadır. Önceleri ova tabanında üretimi yapılan, pamuk, soğan (kuru) ve şekerpancarı gibi çiftçisine gelir getiren ürünlerin yerine gelir getirecek ürün bulamayıp, daha çok yamaçlarda üretimi yapılan üzüm üretiminin ova tabanındaki bu alanlara doğru ilerlediği görülmektedir. Dolayısı ile yörede bağ alanlarının gelişiminin nedenleri arasında çiftçinin henüz üzümden daha fazla gelir getirecek ürün bulamamış olmasının devam ettiği söylenebilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada Sakarya ilinin sebze ve meyve üretiminde önde gelen ilçelerinden; Geyve ve Pamukova'da bağcılığın son 23 yıllık süreçteki değişimi ve güncel durumu ele alınmıştır. Bahsi geçen sürede bağ üretim alanlarının bir dönem hastalılara bağlı olarak azalmakla birlikte son dönemlerde alanını genişlettiği verisine ulaşılmıştır. 1990'lı yıllarda daha çok tepelik alanların etek kısımlarında yer alan bağ alanlarının, günümüzde ova tabanda da yer aldığı görülmektedir. Daha çok kolüvyal ve kahverengi orman topraklarında ve sebzeciliğin yapılamadağı sahalarda olan üretim alanlarının, günümüzde alüvyal ova tabanındaki I. sınıf arazi kullanım kabiliyetine sahip topraklarda, sebze ve diğer meyve türleri ile birlikte yapıldığı görülmektedir. Süreç içerisinde daha çok tarla bitkilerinin üretiminin yapıldığı ova tabanındaki bu topraklarda bağ alanlarının alan kazandığı ve alan kazanmaya da devam edeceği görülmektedir. Bu durum yöre çiftçisinin bu verimli sahada daha önceleri yapılan ama günümüzde üretimi yapılmayan; pamuk, soğan (kuru) ve şekerpancarından daha fazla gelir elde edecek bir ürünle karşılaşamamış olması ile ilgilidir. Yöre çiftçisinin tarımsal pazarlamada yaşadığı sorunların bağ alanlarının genişlemesindeki en önemli neden olduğu söylenebilir.

Sahada bitkisel üretim deseninde dönemler bazında değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Elverişli iklim şartları ve verimli toprak yapısı bitkisel üretim yelpazesinin geniş olmasına imkân tanımıştır. Ancak yörede tarımsal üretim planlamasının olmaması çiftçinin sürekli gelir getirecek ürüne yönelmesine neden olmakta bu da üretim deseninin değişmesine sebep olmaktadır. Böylelikle istikrarlı üretim yerini, bazı yıllar fazla üretim, bazı yıllar ise ihtiyaçtan daha az üretim şekline bırakmıştır. Çiftçi bir anlamda kendini garantiye almak adına pazarlamada en az sorun yaşadığı üzüm üretimine sevk etmekte, bu da bağ alanlarının genişlemesine neden olmaktadır. Oysaki büyük tüketim merkezlerine yakın olan sahada iklimin elverişli olması ve yılda birden fazla üretim yapma imkânının varlığı sebze üretiminde daha fazla gelir elde edilmesini sağlayabilir. Bunun için de sahanın detaylı bir şekilde tarımsal planlamasının yapılması gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

ALSANCAK SIRLI, B., PEŞKİRCİOĞLU, M., TORUNLAR, H., ÖZAYDIN, K. A., MERMER, A., KADER, S., ... & KODAL, S. (2015). Türkiye'de Üzüm (Vitis spp.) Yetiştirmeye Uygun Potansiyel Alanların Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) Teknikleri Kullanılarak İklim ve Topografya Faktörlerine Göre Belirlenmesi, *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 24*(1), 56-64.

ARICİ, F. (2016). Pamukova'da Tarımsal Faaliyetler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BAŞAYİĞİT, L. ve ŞENOL, H. (2008). Meyve Yetiştirme Potansiyeli Yüksek Alanların Coğrafi Bilgi Sistemleri Ortamında Belirlenebilirliği ve Uzaktan Algılama Metodu ile Kontrolü. *SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-8.

ÇOLAK ESETLİLİ, B. ve ANAÇ D. (2010), Bağ Yetiştiriciliğinde Gübreleme, içinde Önemli Kültür Bitkilerinin Gübrelenmesi, Uluslararası Potasyum Enstitüsü, İzmir.

DENGİZ, O. (2013). Land Suitability Assessment for Rice Cultivation Based on GIS Modeling. *Turkish Journal of Agriculture and Forestry, 37*(3), 326-334.

DURMUŞ, E. ve YİĞİT, A. (2006). Türkiye'nin Tarım Yöreleri, Anakara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu, Ankara.

EVEREST, T. (2011). Arazi Kullanım Etkinliğinin Değerlendirilmesi: Edirne İli Havsa İlçesi Örneği, Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 26 (3), 251-257.

GÜNAL, N. (1994). Pamukova ve Yakın Çevresinde Coğrafi Gözlemler, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitü Bülteni, 11, 41-51.

HUISMAN, O., VE DE BY, R. A. (2009). Principles of geographic information systems. *ITC Educational Textbook Series, 1,* 17.

KARAKAYACI, Z. (2011). *Tarım arazilerinin değerlemesinde coğrafi bilgi sistemlerinin kullanılması: Konya İli Çumra İlçesi Örneği*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

KARAKUZULU, Z. (2010). Sakarya İlindeki Kasaba Yerleşmeleri, Değişim Yayınları, İstanbul.

KAVZOĞLU, T., ÇÖLKESEN, İ. (2011).Uzaktan Algılama Teknolojileri ve Uygulama Alanları, Türkiye'de Sürdürülebilir Arazi Yönetimi Çalıştayı, 26-27 Mayıs, Okan Üniversitesi, İstanbul.

MODICA, G., LAUDARI, L., BARRECA, F., FICHERA, C. R. (2014). A GIS-MCDA Based Model for the Suitability Evaluation of Traditional Grape

Varieties: The Case-Study of 'Mantonico' Grape (Calabria, Italy). *International Journal of Agricultural and Environmental Information Systems (IJAEIS), 5*(3), 1-16.

ÖZGÜR, E. M. (1996). Pamukova Coğrafyası, Ekol Yayınevi, Ankara.

ÖZGÜÇ, N. ve TÜMERTEKİN, E. (2015). Ekonomik Coğrafya, Çantay Kitabevi, İstanbul.

ÖZŞAHİN, E. (2016). CBS Kullanılarak Çeltik Tarımı İçin Arazi Uygunluk Değerlendirmesi: Hayrabolu Deresi Havzası (Trakya Yarımadası) Örneği. *Tarım Bilimleri Dergisi, 22*(2), 295-306.

ÖZTEKİN, T., SUSAM, T., GERÇEKCİOĞLU, R. (2008). Tokat Kazova Arazilerinin Şeftali Yetiştiriciliğine Uygunluklarının Coğrafi Bilgi Sistemi Yardımıyla Belirlenmesi, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, 5(2), 215-225.

PATIL, A., PRATHUMCHAI, K., SAMARAKOON, L., Honda, K. (2001). EVALUATION OF LAND UTILIZATION FOR REGIONAL DEVELOPMENT–A GIS APPROACH. In *Paper presented at the 22nd Asian Conference on Remote Sensing* (Vol. 5, p. 9).

PEŞKİRCİOĞLU, M., TORUNLAR, H., SIRLI, B. A., ÖZAYDIN, K. A., MERMER, A., ŞAHİN, M., TUĞAÇ, M. G., AYDOĞMUŞ, O., EMEKLİER, Y., YILDIRIM, Y. E., KODAL, S. (2013). Türkiye'de çeltik (Oryza sativa L.) yetiştirmeye uygun potansiyel alanların coğrafi bilgi sistem teknikleri ile belirlenmesi. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 22*(1).

Sakarya İl Çevre Durum Raporu (2011). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, T.C. Sakarya Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Sakarya.

SANCAN, M. ve KARACA, S. (2017). Van-Erciş İlçesi Bayramlı Köyü Bağ Alanlarının Bazı Toprak Özelliklerinin Belirlenmesi Ve Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Haritalanması. *Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi, 5*(2), 55-62.

SCHUURMAN, N. (2004). GIS: A Short Introduction. Short Introductions to Geography. *Malden, MA: Blackwell* Publishers.

SERTEL, E., SAĞLAM, M., ÖZELKAN, E., YAY, I., GÜNDÜZ, A., DEMİREL, H., ZAFER, D. (2011). Tekirdağ İlindeki Bağ alanlarının Mekânsal Dağılımının Uzaktan Algılama Ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanarak Belirlenmesi, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı 18-22 Nisan, Ankara.

SMIT, J. L., SITHOLE, G., STREVER, A. E. (2010). Vine signal extraction–an application of remote sensing in precision viticulture. *South African Journal of Enology and Viticulture, 31*(2), 65-74.

UYSAL, T. (2009). *Tekirdağ İlinde bağ alanlarının değişiminin yıllar bazında incelenmesi ve Tekirdağ-Şarköy İlçesinde topoğrafik açıdan uygun yeni bağ alanlarının coğrafi bilgi sistemleri (CBS) İle belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi,, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.

UZUN, İ. (2004). Bağcılık El Kitabı, Hasad Yayıncılık, Antalya.

YAVUZ ÖZALP, A., AKINCI, H., TEMUÇİN, S. (2013). Artvin ili arazisinin topografik ve bazı fiziksel özelliklerinin tespiti ve bu özelliklerin arazi örtüsü ile ilişkisinin incelenmesi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 14*(2), 292-309.

YİĞİNİ, Y., & EKİNCİ, H. (2016). Bozcaada'nın Uzaktan Algılama Ve Cbs Teknikleri Kullanılarak Detaylı Toprak Etüdü Ve Toprak-İklim-Coğrafi Konum (Terroır) Özelliklerine Göre Bağcılığa Yönelik Arazi Değerlendirmesi, 6. Uzaktan Algılama-Cbs Sempozyumu (UZAL-CBS 2016), 5-7 Ekim, Adana.

YOMRALIOĞLU, T. (2000). Geographical information systems, basic concepts and applications, *Istanbul*.

KLASİK KAMU YÖNETİMİ VE YENİ KAMU YÖNETİMİ YAKLAŞIMINDA NİTEL PERFORMANS KRİTERLERİNİN KIYASLANMASI: GÖSTERGEBİLİMSEL YAKLAŞIM

Dr. Haydar PEKDOĞAN
Jandarma Genel Komutanlığı

Özet: Klasik kamu yönetiminden yeni kamu yönetimine geçişle birlikte, bireysel performansın ölçümü konusu daha fazla önem kazanmıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışında devlet vatandaşa hizmet görevini üstlenmiş kurumsal bir yapı olarak, bu görevi en iyi şekilde yapabilmek için bazı ölçme ve değerlendirme kriterlerine gereksinim duymaktadır. Performans; kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde sadece başarı durumunu göstermekle kalmayıp, aynı zamanda kamusal kaynakların etkili kullanımı konusunda da önemli bilgiler vermektedir. Klasik kamu yönetimine göre tüm kamusal hizmetlerde önemli hale gelen performansın ölçümünde, nitel ve nicel yöntemler kullanılmaktadır. Nicel yöntemler tartışmaya daha kapalı sayısal veriler üzerinden ilerlerken, nitel yöntemlerde ise ölçme ve değerlendirme konularında daha fazla göstergeye ihtiyaç vardır. Buradan hareketle araştırmada, yeni kamu yönetimi ve klasik kamu yönetiminde nitel performans ölçümünde kullanılan kriterlerin göstergebilimsel analiz yöntemleri ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede, nitel performans üzerine odaklanmış olan klasik ve yeni kamu yönetimi anlayışında yapılan son beş yılın araştırmalarından seçilen 20 akademik çalışma üzerinden, kıyaslama çalışması yapılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre yeni kamu yönetimi yaklaşımı ile birlikte performans ölçümünde nitel kriterlerin sürekli olarak değiştiği ve yeni çalışmalarda, bu kriterlerin geçmiş çalışmalara göre pragmatik ve kuşkucu bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Buna ilave olarak yeni kamu yönetiminde yapılan çalışmalarda nitel performans göstergelerinin nicel verilere dayandırılması için, çeşitli yöntemlerin geliştirildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu Yönetimi, Klasik Kamu Yönetimi, Nitel Performans.

COMPARISON OF QUALITATIVE PERFORMANCE CRITERIA FOR CLASSICAL PUBLIC ADMINISTRATION AND NEW PUBLIC ADMINISTRATION: INDICATIVE APPROACH

Abstract: The transition from classical public administration to new public administration, the measurement of individual performance has gained more importance. In the new public administration concept, the state needs some measurement and evaluation criteria as an institutional structure which serves as a service to the citizens. The performance not only demonstrates the success of public services, but also provides important information on the effective use of public resources. According to classical public administration, qualitative and quantitative methods are used in the measurement of performance which becomes important in all public services. Quantitative methods are used for further discussion of quantitative data while qualitative methods require more indicators for measurement and evaluation. Therefore, it is aimed to investigate the criteria used in the measurement of qualitative performance in new public administration and classical public administration by semiotic analysis methods. In this research, a comparative study was carried out on 20 academic studies selected from the researches of the last five years in the classical and new public management concept focused on qualitative performance. According to the findings obtained from the research, it is seen that with the new public management approach, the qualitative criteria constantly change in performance measurement and in the new studies; these criteria are handled pragmatically and skeptically according to past studies. In addition, it is seen that various methods have been developed in order to base qualitative performance indicators on quantitative data in new public administration studies.

Key Words: New Public Administration, Classical Public Administration, Qualitative Performance.

1. GİRİŞ

Yeni kamu yönetimine geçiş ile birlikte, kamu kurumlarında verilen hizmetin temel mantığında da önemli değişiklikler olmuştur. Klasik kamu yönetiminde daha çok devletin ön planda olduğu yapı, yerini kamunun ön planda olduğu bir sisteme bırakırken, kamusal hizmetleri yerine getiren kurum ve kuruluşlarda performans kavramı giderek daha önemli hale gelmiştir. Performans sadece bir kurumun başarısının göstergesi olmakla kalmayıp, aynı zamanda kamusal kaynakların etkili ve verimli kullanılmasında da önem arz eden bir husustur. Bu bakımdan literatürde yeni kamu yönetimini baz alan çalışmalar daha çok performans yönetimi üzerine odaklanmaktadır.

Performansı en genel anlamda, bir iş ya da süreç içerisinde, verilen girdilere bağlı olarak alınan sonucun ya da başarının göstergesi olarak tanımlamak mümkündür. Kuşkusuz bu tanım, performans kavramının kapsamlı ve birçok bilim disiplinini de içeren yapısı düşünüldüğünde oldukça genel ve sığ kalmaktadır. Bu nedenle literatürde performans kavramının mutlak kabul görmüş genel bir tanımının olmadığını da ifade etmek mümkündür. Kamu yönetimi anlamında yapılan araştırmalarda performans; şeffaflık, hesap verilebilirlik, yönetişim, ölçme ve değerlendirme gibi birçok alanda ele alınmaktadır. Öte yandan, her ne kadar tanımı ve içeriği farklı disiplinler ve alanlara göre değişiklik gösterse de, performansı genel anlamda nitel ve nicel performans olarak ele almak mümkündür (Mavric vd, 2014; Taşgit ve Demirel, 2016; Bititci vd, 2002).

Nicel performans adından da anlaşılacağı üzere, herhangi bir süreç ya da işte, elde edilen başarının nicel ya da sayısal verilere dökülmüş halidir. Bir kamu hastanesinde bakılan hasta sayısı, yatak doluluk oranı, eğitim kurumlarında ulusal ve uluslararası sınavlarda başarı düzeyleri, mezun sayıları ya da istihdam oranları gibi pek çok nicel verilerle performansı ölçmek mümkündür. Nicel performans değerlendirilirken, matematiksel değerlerin kullanılması ve matematik biliminin mutlak doğruya vermiş olduğu önem nedeniyle, nicel performansın ölçümü ve değerlendirilmesinin, nitel performansa göre daha kesin ve tarafsız olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle günümüzde ölçme ve değerlendirmede kullanılan bilgisayarlı teknolojilerde yaşanan gelişmeler ve ilerlemeler, nicel performansın ölçümü ve geribildirimlerin alınmasında çok önemli katkılar sağlamaktadır (Alegre ve Chiva, 2013; Bourne vd, 2000).

Nitel performans ise nicel performansa göre daha sübjektif ve ölçümü zor bir performans türüdür. Bu noktada, nitel performansın bilişsel yapısı ve daha çok algılar üzerinden şekillenmesi, algıların ise bireylere göre farklılık göstermesi nedeniyle, nitel performans değerlendirmede daha fazla değerlendirme hatalarının yapılması mümkündür. Bu nedenle nitel performans ölçümünde yöntem ve içeriğe ilişkin daha fazla çeşitlilik olup, nicel performans gibi kesin sınırları çizilmiş yöntem ya da tekniklerin olmadığı ifade edilebilir (Gao, 2010; Bourne vd, 2003; Handler vd, 2001).

İster nicel olsun, isterse nitel olsun, performans ölçümü belirli kriterlere ya da göstergelere bağlı olarak yapılmaktadır. Bu noktada, herhangi bir konuda performans ölçümünde, performans göstergelerinin seçimi büyük önem taşımaktadır. Seçilecek olan performans göstergeleri bir anlamda, performans ölçme sürecinin de performansını ortaya koyacaktır. Dolayısıyla performans kriterlerinin ya da göstergelerinin seçimi, en az performans ölçüm yöntemleri ve performans ölçümünden elde edilecek olan sonuçlar kadar önem arz etmektedir.

Etkili ve başarılı bir performans ölçüm sürecinde, çoğunlukla belirli göstergeler kendi içerisinde önem sırasına ve etki değerlerine göre sıralanmaktadır. Buna ilave olarak yapılan çalışmalarda, performans kriterlerinin farklı topluluklarda, farklı biçimlerde ele alındığı görülmektedir. Bu araştırmada, yeni kamu yönetimi ve klasik kamu yönetiminde nitel performans ölçümünde kullanılan kriterlerin göstergebilimsel analiz yöntemleri ile incelenmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmada nitel göstergeleri belirlemek amacıyla Mavric vd (2014), Işığıçok (2008), Örücü ve Köseoğlu (2003), Akal (2002) ve Taşgit ve Demirel (2016) çalışmalarından elde edilen nitel performans göstergeleri, göstergebilimsel analiz ve ilgili yayınlar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Değerlendirmede nitel performans göstergeleri verimlilik, çalışan memnuniyeti, müşteri memnuniyeti, gelişim, yenilik ve kalite olmak üzere altı boyutta incelenmiştir. Daha sonra her bir boyut için ölçüm yöntemleri ve hedef ölçüm grupları gösterge olarak seçilmiştir. Son olarak göstergelerin sosyal değerlere bağlılık ve sübjektiflik düzeyleri Görsel Analog Skala (GAS) ile düşük, orta, yüksek ve çok yüksek olmak üzere derecelendirilmiştir.

3. BULGULAR

Nitel performans göstergeleri ve kullanılan ölçüm yöntemleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Nitel performans göstergeleri ve kullanılan ölçüm yöntemleri

Nitel performans göstergeleri	**Ölçüm yöntemleri**	**Hedef ölçüm grubu**	**Sosyal değerlere bağlılık ve sübjektiflik**
Verimlilik	Nicel veriler + Nitel göstergeler	Kurum içi veriler	Orta Düzeyde
Çalışan Memnuniyeti	İş tatmini, çalışan memnuiyeti gibi ölçekler	Kurum içi veriler	Yüksek Düzeyde
Müşteri Memnuniyeti	Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti gibi ölçekler	Kurum dışı veriler	Yüksek Düzeyde

Gelişim	Kurumsal raporlar, sektör raporları ve nitel göstergeler	Kurum içi ve dışı veriler	Yüksek Düzeyde
Yenilik	Yenilikçi müşteri/çalışan ölçekleri, sektör raporları	Kurum içi ve dışı veriler	Orta Düzeyde
Kalite	Yaşam kalitesi, iş tatmini, müşteri memnuniyeti gibi ölçekler	Kurum içi ve dışı veriler	Orta Düzeyde

Tabloda da görüleceği gibi, nitel performans göstergelerinden verimlilik ve çalışan memnuniyeti kurum içi ölçüme dayalı değişkenlerken, müşteri memnuniyeti ise kurum dışı ölçüme dayanmaktadır. Gelişim, yenilik ve kalite ise hem kurum içi, hem de kurum dışı ölçüm yöntemlerine dayanmaktadır. Bu göstergelerden verimlilik, yenilik ve kalite sosyal değerlere orta düzeyde bağlı ve sübjektif göstergelerken; çalışan memnuniyeti, müşteri memnuniyeti ve gelişim ise sosyal değerlere yüksek düzeyde bağlı ve sübjektif değerlendirme alanlarıdır.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarından da görüldüğü gibi, yeni kamu yönetimi klasik kamu yönetiminden farklı olarak performans konusuna daha duyarlı ve hassas davranmaktadır. Yeni kamu yönetimi yaklaşımının performansa bu denli önem vermesinin en önemli sebebi ise yeni kamu yönetiminin vatandaş odaklı olması ve kamu kaynaklarının verimli kullanılmasına odaklanmış olmasıdır.

Kamu kaynaklarının etkili ve verimli kullanılması için öncelikle verilen hizmetlerin performanslarının ölçülmesi gerekir. Bu anlamda performans, aslında kaynakların ne derece etkili kullanıldığını da ortaya koyan önemli bir işleve sahip olmaktadır. Dolayısıyla performans ölçümü sayesinde sadece ilgili kurum ya da kuruluşun performansı ortaya koyulmakla kalmayıp, aynı zamanda o kamu kurumunun kamu kaynaklarını ne derece etkin kullandığını da belirlemek mümkündür. Buradan hareketle performans ölçümünü aslında yeni kamu yönetimi yaklaşımının kamusal hizmetleri denetim mekanizması olarak değerlendirmek mümkündür.

Performans ölçüm sürecinde nicel performansın ortaya koyulmasında kullanılacak olan göstergeler, genellikle sayısal yapıda olan ve ölçümü daha objektif olan kriterlerdir. Ancak nitel performansın ölçümü için aynı durum söz konusu değildir. Nitel performans, değerlendirecek olan kişilere göre daha fazla değişkenlik gösteren ve bireylerin algısına daha çok bağlı olan göstergeler üzerinden yürümektedir.

Dolayısıyla performans ölçümünde nitel performans göstergeleri daha fazla üzerinde durulması gereken bir konu haline gelmektedir.

Nitel performans göstergeleri belirlenirken, kullanılacak olan göstergelere ilişkin belirli yöntemler ve bu yöntemlerden elde edilecek çıktılardan yararlanılmaktadır. Bu noktada toplumsal farklılıklar ya da sosyal yapının sahip olmuş olduğu değer ve normlar ile kültürel farklılıklar dikkate alınmalıdır. Buna ilave olarak nitel performans göstergeleri belirlenirken, ölçülebilir olmaları ve değişkenliklerinin mümkün olduğunca azaltılmasına dikkat edilmelidir. Aynı amaç ve aynı araştırma problemine verilecek olan aynı yanıt, farklı toplumlarda farklı sonuçlar verebilir. Nicel performans kriterleri ile eşgüdümü düşük olan nitel performans kriterlerinin kullanılması, performans ölçümünde önemli sapmalara neden olabilmektedir.

Geçmişten günümüze gerek literatürde gerekse alan uygulamalarında kullanılan nitel performans kriterleri genel olarak değerlendirildiğinde, ölçek yönteminin ön plana çıktığı ve daha çok algısal ölçümler üzerinden nitel performans değerlendirme süreçlerinin yerine getirildiği görülmektedir. Ancak son yıllarda yapılan bilimsel çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, istatistiksel süreçler ile ölçek geliştirme süreçleri arasında önemli sorunların olduğu görülmektedir. Özellikle bir ölçeğin farklı popülasyonlar üzerinde uygulanması, aynı kriterlerin farklı popülasyonlar üzerinde geçerli olabileceği yanılgısına düşürmektedir. Genel olarak yapılacak olan nitel performans göstergelerini belirleyecek çalışmalarda, toplumsal ve sosyal değerlerin etki dereceleri ve etki büyüklüklerinin de dikkate alınması gerekir.

KAYNAKÇA

Akal, Z. (2002). *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi: Çok Yönlü Performans Göstergeleri.* MPM Yayınları, 5. Baskı, Ankara.

Alegre, J., Chiva, R. (2013). "Linking entrepreneurial orientation and firm performance: The role of organizational learning capability and innovation performance". *Journal of Small Business Management,* 51(4), 491-507.

Bititci U., Nuderupati, S. and Turner, T. (2002). "Web Enabled Performance Measurement Systems; Management Implications". *International Journal of Operations and Production Management,* 22(1), 1273-1287.

Bourne, M., Neely, A., Mills, J. and Platts, K. (2003). "Implementing performance measurement systems: a literature review". *International Journal of Business Performance Management,* 5(1), 1-24.

Bourne M., Mills J., Wilcox M., Neely A. and Platts, K. (2000). "Designing, implementing and updating performance measurement systems". *International Journal of Operations & Production Management,* 20(7), 754-771.

Gao, Y. (2010). "Measuring Marketing Performance: a Review and a Framework". *The Marketing Review,* 10(1), 25-40.

Handler A., Issel, M., and Turnock, B. (2001). "A Conceptual Framework to Measure Performance of the Public Health System". *American Journal of Public Health,* 91(8), 1235-1240.

Işığıçok, E. (2008). "Performans Ölçümü, Yönetimi ve İstatistiksel Analizi". *Ekonometri ve İstatistik,* 7(1), 1-23.

Mavric, J., Tominc, P. ve Bobek, V. (2014). "Qualitative Indicators For Measuring The Performance Development Of Selected Cities". *Naše gospodarstvo / Our Economy,* 60(3-4), 13-25.

Örücü, E. ve Köseoğlu, M. A. (2003). *İşletmelerde İşgören Performansını Değerlendirme.* Gazi Kitabevi, Ankara.

KÜRESEL VE YEREL ARASINDA: "KÜYEREL" MEKÂNLAR, DÖNÜŞEN KOLEKTİVİTELER

Öğrt. Gör. Dr. Sezgi DURGUN
Marmara Üniversitesi

Özet: Bu çalışma Osmanlı geleneğinden Türkiye'ye miras kalan ve günümüzde de önemli bir yer tutan "mahalle" kavramından hareket edip 21. yüzyıl şehir ekolojisine uzanacak, İstanbul'da ortak yaşam ve mekânsal dönüşüm süreçlerini tartışacaktır. Makale, kökenleri Şikago okuluna dayanan "şehir ekolojisi" yaklaşımından faydalanarak Kadıköy'de Yeldeğirmeni olarak bilinen Rasimpaşa mahallesine odaklanacaktır. Rasimpaşa mahallesinin seçilmesinin en önemli nedeni Çekül Vakfı ile Kadıköy Belediyesi'nin ortaklığı ile 2010 yılında başlanan mahalle yenileme ya da canlandırma projesi ve sonrasında yaşanan dönüşüm süreçleridir. Bu çalışmada Rasimpaşa mahallesinde yaşanan değişimi ve dönüşümü mahalle sakinlerinin nasıl algıladıkları araştırılacaktır. Dolayısıyla makale mahalle sakinlerinin perspektifini yakalamayı hedefleyen bir saha araştırması üzerine bina edilmiştir. Saha çalışmasında özellikle olarak mahalle esnafının yeniliklere ve mahalledeki dönüşüm süreçlerine verdikleri tepkilere odaklanılmıştır. Yöntem olarak derinlemesine görüşme, görsel ve yazılı içerik analizi ve arşiv taramasından faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mekânsal Anatomi, Şehir Ekolojisi, Küyerellik, Mahalle, Rasimpaşa, İstanbul

Between Global and Local: "Glocal" Spaces, Transforming Collectivities

Abstract: This study departs from an Ottoman-Turkish spatial concept of mahalle (neighbourhood) and endeavors to analyse it from the perspective of 21.century urban ecology with regard to the recent urban transformation of İstanbul as a growing global city.Taking the inspiration from Chicago school of "urban ecology" this work is foucing on Rasimpaşa neighbourhood in Kadköy where there has been a renewal project in cooperation with the Municipality and Çekül foundation since 2010. This study focuses on how the resident people of Rasimpaşa conceive the renewal and transformation of this neigbourhood. In the analysis of the reaction of the local people to the urban transformation the findings of a field work (in depth interviews, visual material and archive) will be shared along the relevant discussion.

Keywords: Spatial Anatomy, Urban Ecology, Glocalism, Neighbourhood, Rasimpaşa, İstanbul

Giriş

Bir şehrin coğrafi görünümü, o şehirde yaşayan nüfusun davranışları, algıları ve mekânsal tercihleri ile etkileşim halindedir. Coğrafyacı Tümertekin (1997), bir şehirde birlikte yaşayan nüfusun davranışlarının şehrin mekânsal görünümünü şekillendirdiğini iddia etmekte ve söz konusu durumu "mekânsal anatomi" kavramı ile ifade etmektedir. Bu makalede Tümertekin'in mekânsal anatomi olarak ifade ettiği bu etkileşimin en net gözlemleneceği yerin mahalle olacağı varsayılmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri Türk-Osmanlı şehir geleneğinde mahallenin kendine özgü bir anlam dünyasına ve tarihçeye sahip olmasıdır. Osmanlı'daki şehir kültürü ve kamu yönetimi mantığı içinde mahalle dayanışma, sosyal güvenlik, adalet gibi değerlerin mikro ölçekteki taşıyıcısıdır Mahalle teriminin etimolojisine bakılırsa "bir yere yerleşmek, konumlanmak, konmak" manasında gelen Arapça *hall* (halel ve hulul) kökünden türetilmiş olduğu görülür. Türkçe'de mahalle olarak kullandığımız kelimeye kaynaklık eden mahal sözcüğü; yer, yöre, mevzi anlamındadır. Bir bütün olarak ve kurumsal öğeleri ile birlikte ele alırsak mahalle, içinde camisi, ilkokulu, çeşmesi, külliyesi, bakkalı, kahve ve kıraathanesi, hamamı oyun sahaları (parkları) olan en küçük yerleşim birimidir, mahalle bu yönleriyle bir şehrin mikrokozmosu, yani en küçük fiziksel yerleşim tasarımıdır. Mahalli bağlar yani insanların yaşadıkları yer ve o yerdeki insanlar ile kurdukları organik bağ, aile bağları kadar önemlidir, çünkü mahalle, birlikte yaşama kültürünün (aileden sonra) ilk tecrübe edildiği yerdir. Mahalle sadece birlikte ya da yan yana yaşanan yer değil, aynı zamanda bir sosyal değerler evrenidir.

Modern dönemde sanayileşme ile dönüşen mekân anlayışında mahalli kimlikler, sınırlar ve değerler eski tarihsel rolünü yitirmiş, yeni roller üstlenmiştir. Örneğin zincirleme göç ile oluşan semtler (Yenibosna gibi) ya da meslek kollarının ayrışmasıyla oluşan işçi mahalleleri (Paşabahçe Beykozda olduğu gibi) oluşmuştur. Bu semtler kendi içinde görece homojenlik göstermesine rağmen, İstanbul'da şehirleşmenin getirdiği süreçler ve karmaşık göç dinamikleri sonucunda yan yana ve üst üste, iç içe geçen mekânsal anatomilerden söz edilebilir. Dolayısıyla şehir farklılıkların birbirine katıldığı heterojen ve eklektik bir yapı arz etmektedir. Söz konusu eklektik yapılar kendi içlerinde uyum ya da uyumsuzluk barındıran hatlar, ya da kentsel gerilimler içermektedir (Erder: 1997). Mahalleler de bu dönüşümden nasibini almış, geleneksel işlevlerini kaybetmiş, giderek daha heterojen mekânlara dönüşmüşlerdir.

Fakat bütün bunların yanı sıra 21. yüzyıl küreselleşme sürecinin tetiklediği dinamikler ile birlikte yerellik yeniden değer kazanmış ve mikro öğeler eskisinden farklı roller üstlenmeye başlamıştır. Küreselleşme ve yerelleşmenin nasıl birbirine paralel yol aldığını görmek için küyerel (*glocal*) teriminin ortaya çıkışına bakmak

yeterlidir. 1980'lerde ortaya çıkan bu terim, sosyolog Roland Robertson'ın *Harvard Business Review* 'da kullandığı şekliyle dünyayı küreselleştiren ve öğelerine ayrıştıran süreçlerin eş zamanlı olmasına vurgu yapmaktaydı. Modernite üzerine incelemeler yapan ünlü sosyolog Zygmunt Bauman'a (2013) göre çağımızda teknolojinin de sunduğu olanaklarla küyerellik, yani yerelliğin evrensel ile harmanlandığı melez kombinasyonlar giderek önem kazanmaktadır; fiziksel uzaklık önemini yitirirken senkronize bir şekilde birbirine bağlanan ve önemi giderek artan yerelliklerin kombinasyonuna tanıklık etmekteyiz.

Bu çerçevede mahalle ve yerellik konulu çalışmalar daha da önem kazanacaktır. Yerel toplulukların küresel (ekonomik, sosyolojik, kültürel, politik) dalgalanmalara artık kendine has tepkiler ya da yanıtlar verdiği görülüyor ve ulus devlet merkezli bir dünyadan ziyade çok merkezli bir küresel dünyada yaşadığımızı şehir/mahalle/bölge bazında yeni aktörlerin sahneye çıktığına tanıklık ediyoruz.

1. Şehir Ekolojisi ve Küyerellik

Birleşmiş Milletler raporlarına göre 21. yüzyılda insanlık, tarihinde daha önce hiç rastlanmayan bir şekilde şehirlerde yoğunlaşmaktadır (BM:2014) . Kimi yorumculara göre 19. yüzyıl imparatorlukların yüzyılıydı, 20. yüzyıl ulus devletlerin yüzyılı 21. yüzyıl ise şehirlerin yüzyılı olacaktır" (Webb: 2007). Dünyanın şehirleşmesi konusunda BM'in öngörüsüne göre 1950'de dünya nüfusunun sadece yüzde 30'u şehirlerde yaşıyordu ve yapılan projeksiyonlara göre 2050'ye kadar bu sayı yüzde 66''yı bulacak (BM Raporu: 2014). Başka deyişle, rakamsal göstergeler ve ileriye dönük eğilimlere bakıldığında şu saptamayı yapmak olanaklıdır: 21. Yüzyılda şehir bir küresel aktör olarak daha da önem kazanacaktır. Buna bağlı olarak yerel yönetimlerin, mikro politikaların kaçınılmaz olarak yeni anlamlar ve sosyopolitik roller kazanacağı ileri sürülebilir. Şehirlerdeki nüfus arttıkça ve kentsel dönüşüm süreçleri(soylulaştırma, canlandırma, mutenalaşma vb.) hızlandıkça mahalleler, semtler, kolektif ve bireysel yaşam alanlar da dönüşmektedir. Yukarıdaki çerçeveden bakacak olursak "mahalle" 21. yüzyıl şehir ekolojisi içinde kendine has bir ara mekân olarak öne çıkabilir, çünkü hem ilişkilerin yüz yüze gerçekleştiği kırsal düzlemden hem de kişilerin birebir bağ kurmadan yan yana durduğu kentsel düzlemden izler taşımaktadır. Dönüşüm aynı zamanda ilişkilerin ve ilişki sistemlerinin de dönüşümünü getirdiği için ister istemez 21. yüzyılda yeni bir "şehir ekolojisi"nden söz etmek gerekecektir (Collins ve Kinzig : 2000).

Öncelikle kavramsal netliği sağlamak için ekoloji teriminin orijinine gitmek gerekmektedir. Ekoloji terimi Ernst Haeckel tarafından kullanılmış, 1866 yılında

yazdığı "Genel Morfoloji adlı eserinde tanımlanmıştır. Bu sözcük Yunanca *oikos* ve *logos* kelimelerinden türetilmiştir" (Dodson, 1998:2) Ernst Haeckel bu sözcüğün anlamını şöyle özetlemiştir: "Ekoloji deyiminden, doğanın ekonomisi ile ilgili olan bilgiler topluluğunu anlıyoruz. Bu bilgiler hayvanların organik ve inorganik çevresi ile olan tüm ilişkilerinin incelenmesini kapsamaktadır. Bu ilişkiler hayvanlar ve bitkiler arasında ister dostça, ister düşmanca olsun; ister dolaylı, isterse doğrudan doğruya bağıntılı bulunsun, bu bilim dalı hepsini kapsamına almaktadır. Kısa bir ifade ile ekoloji, Darwin'in "yaşam için savaş" koşulları olarak ifade ettiği tüm karmaşık ilişkilerin incelenmesi ve araştırılmasıdır (Çepel, 1983:9) Şehir ekolojisi terimi, ekolojinin genelde doğa ve iklim ile bağından dolayı literatüre giren yeni bir kavram gibi görünebilir ama kökeni Şikago ekolüne dayanmaktadır. Şehir ekolojisi ve şehir tartışmalarının Şikago'dan çıkması hiç tesadüf değildir, 1830 yılında 100 nüfuslu bir köy iken 100 sene sonra 3.500.00 e varan bir nüfus patlamasıyla bir mega şehir haline gelen Şikago şehri adeta bir sosyoloji laboratuvarıdır. 1920'lerde şehir kendi başına bir fenomen olarak masaya yatırılmış ve buradan bir şehir sosyolojisi doğmuştur. Şehrin ilk defa bir bağımsız bir analiz birimi olması Şikago ekolünde, ekolojik şehir kavramını da beraberinde getirmiştir (Abbot 1999). Daha sonra 1970'lerde Lefebvre, Harvey, Castells Chicago okulunun doğalcı yaklaşımını eleştirerek anti-kapitalist yeni kuramlar ortaya atacaklardır.

Şehir ve ekolojiye dair ilk kuramsal çalışmaları yapan Robert Ezra Park (1864-1944) şehrin bir tasarımdan ziyade doğal bir sürecin sonucu olduğunu iddia eder. Park, hocası Georg Simmel'in (1903) şehir kavramı hakkındaki fikirlerinden aldığı ilhamla şunu iddia eder, şehirler organiktir ve organizmalar gibi karmaşık süreçler geçirirler (Park: 1926). Park'a göre şehir insanın yapısının bir yansımasıdır. Göçler ve bu göçler dolayısıyla meydana gelen çöküntü alanları bütünüyle beşeri ve doğaldır (Park: 1922). Canlıların ortak yaşam alanlarına ekoloji dendiğine göre. Şehirlerdeki yerleşim sahaları da insan ekolojileridir. İnsan ekolojisinde rakip olma, çatışma, yayılma ve işgal vardır. Şehirliler arasındaki temel çatışmalar farklılaşmalara ve mekânsal ayrışmalara sebep olur. Örneğin ucuz yerler şehir merkezlerine, zengin yerler çeperlere doğru ayrışması, şehirdeki yapının merkezden çevreye doğru halkalardan oluşması, ulaşım olanakları arttıkça halkaların genişlemesi ve yayılımların değişiklik göstermesi bu tasarımın temel özellikleridir. Park'a göre şehre eklemlenen yeni gruplar, göçmenler zaman içinde ortak bir kültürde buluşup, adapte olurlar. Bu açıdan şehirde mekân bir "erime potasıdır" (*melting polt*). Park'ın kuramına baktığımızda temel varsayımları şöyle sıralayabiliriz (Park 1929):

- Şehrin karakteristiğini belirleyen en önemli fonksiyonel etkenlerden biri doğal çevredir.

-Şehir sosyal bir organizmadır parçalar bütüne içsel süreçlerle eklemlenir.

-Şehir hem fiziksel hem de ahlaki bir örgütlenme şekli sunar, değerler sistemini taşır

-Kaos ve düzensizlik değil, düzen ve kurallara bağlıdır

-Darwinist yaklaşımı izleyerek sosyal ve fiziksel dünyanın birbirine benzediğini ve dönüşümün "ilişki ağları" üzerinden, biyotik ve simbiyotik altyapılar (çatışma, mücadele), kültürel üstyapılar (iletişim ve uzlaşım) gerçekleştiğini savunur. Yani bir şehir az kaynaklar ve yoğun nüfus sebebiyle biyotik ve simbiyotik toplum nitelikleri gösterebilir, ya da uzlaşma ve uzlaşma hâkimse, dayanışma içinde kültürel bir toplum özelliği gösterebilir. Dolayısıyla şehir insanın sosyal yaşamında bir üstorganizmadır, "doğal" ve dinamik mekânsallaşma süreçleri vardır: Etnik gruplaşmalar, etkinlik odaklı yoğunlaşma (alışveriş, üretim, iş), gelir grubuna göre ayrışma, fiziksel sınırlarla ayrışma (otoyollar, nehir, havalimanları vb.) Yukarıda temel önermeleriyle ele aldığımız 20. yüzyılın şehir sosyolojisinden 21.yüzyıla geçerken şu söylenebilir, 21. yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri kırsaldan şehirlere doğru akan nüfus yoğunluğu ekoloji sözcüğünün klasik çerçevesini zorlamaya başlamasıdır; bu çerçevede şehrin biyotik ve sosyal dengesine dönük yeni bir ekolojiden söz edilmeye başlanmıştır. Özetle, şehir ekolojisinde öğelerin çevresiyle bağları üç temel düzeyde incelenebilir:

1) nüfus (tür)

2) grup (habitat)

3) ekosistem (insan, kültür/üretim ve fiziksel doğa bağıntısı).

Bu yazıda özellikle yukarıda ikinci madde ile ifade edilen habitat terimi şehrin tarihsel, coğrafi ve demografik dengesini en çok etkileyen mahalle kültürü üzerinden yorumlanacaktır. Bunun en önemli nedeni yazının da temel varsayımlarından biri olan küresel ölçekte gelişen şehir ekolojisine eklemlenmek (hatta bir model oluşturmak için) Türkiye'nin mevcut tarihsel coğrafyasında önemli yer tutan mahalle kültüründen yola çıkması gerektiğidir.

2. İstanbul'un Şehir Ekolojisinde Rasimpaşa Mahallesi

Yazının başında da sözünü ettiğimiz gibi Türkiye'deki şehirleşme süreçleri içerisinde gerçekleşen değişim ve yenilenme en çok mahallelerde gözlenmektedir. İster istemez bu değişim soylulaştırma (*gentrification*), mutenalaşma, kentsel dönüşüm canlandırma gibi tartışmaları beraberinde getirmektedir. Mahalle yukarıda sınıflandırdığımız inceleme düzeylerine göre kendine has bir grup (habitat) ve ekosistem (insan, kültür, doğa ilişkisi) oluşturmaktadır. Söz konusu habitat ve ekosistem insan

hareketliliği (göç), devlet/belediye eliyle fiziksel doğaya müdahale, ya da sosyolojik süreçler (üretim-tüketim alışkanlıklarında dönüşüm, sosyal tabakalaşma, sınıfsal ayrışmalar) ile değişime uğramaktadır. Dolayısıyla şehir ekolojisi birçok açıdan her an dönüşüm içindedir. Küresel bir metropol olarak İstanbul'un nüfusu, habitatı ve ekosistemi düşünülünce 1950'lerden bu yana yaşanan dönüşümün hızı belki de Harvey'in (1989) "zaman-mekan sıkışması" olarak adlandırdığı ya da Appadurai'ın (1990) "mekan kesişmeleri" olarak nitelediği süreçlere çeşitli örnekler teşkil ediyor. Ancak belirtmek gerekir ki İstanbul ve şehir çalışmaları konusunda mekân, kültür ve siyasetin iç içe geçtiği külliyatın derin tartışmaları bu makalenin kapsamını aşıyor. Dolayısıyla makale bir yandan soylulaştırma tartışmalarının farkında olarak, daha çok insan-mekân ilişkisi kapsamında ve mahalle kavramı özelinde yaşanan dönüşümü irdelemekle yetinecek.

Kısaca söz edecek olursak şehir çalışmalarında en çok kalem oynatılan konu soylulaştırma ve kentsel dönüşümdür. Soylulaştırmanın coğrafya sözlüğünde karşılığına bakıldığında karşımıza şu çıkar; "şehrin merkezinde yoksulların oturduğu standardın altında olan eski evlerin modernize edilmesi ve buralara orta-sınıf ve varlıklı gruplar tarafından yerleşilmesi" (Witherick vd, 2001). Soylulaştırma kavramı çerçevesinde çalışma alanı olarak belirlenen ve demografik açıdan dünyanın birçok devletinden daha kalabalık olan İstanbul'da; Fatih, Gaziosmanpaşa, Bağcılar, Kadıköy gibi ilçelerde kentsel dönüşüm uygulanmaktadır (Çeker ve Belge 2015: 78). Özetlemek gerekirse diğer dünya kentlerinde olduğu gibi, İstanbul'da 1980'lerden sonra görülen soylulaştırma şehrin merkezi ve tarihi mahallelerinde görülmüş ve bu durum günümüze kadar sürmüştür. Söz konusu bölgeler genelde Beyoğlu, Fatih ve Kadıköy ilçelerinde dağılım arz eder. İstanbul'da soylulaştırma sürecinin mekânsal anatomisinde görülen tarihsel safhalar irdelendiğinde 1980 yıllarından başlayarak ilk defa boğaz hattında Arnavutköy,Ortaköy ve Kuzguncuk semtlerinde gerçekleşmiştir. 1990 yılı ve sonrasında Beyoğlu'nda Cihangir, Galata, Tarlabaşı,ve Asmalımescit mahallelerinde bu dönüşüm devam etmiştir. Bu dönemde İstanbul "küresel şehir" olma yarışına girmiş ve yabancı yatırımın cazibe merkezi olma yolunda ilerlemeye başlamıştır (Sassen 1991; Öktem 2011). Mevcut dönüşüm, hizmet sektörünün büyümesi, çalışma saatlerinde esneklik, teknolojik imkânların gelişmesiyle ev-ofis ayrımının kalkması sonucu yeni bir orta sınıfın oluşmasına olanak vermiştir. Kendisini klasik orta sınıftan ayıran bu yeni kültürel orta sınıf kendi yaşam tarzını yaratmış, görece düşük kiraların ödendiği, tarihsel dokusunu muhafaza eden olan yer yer çöküntü bölgesi olarak da görünen eski mahallelerde ikamet etmeyi tercih ederek bu bölgelere farklı bir insan profili kazandırmıştır.

Rasimpaşa mahallesi ya da popüler adıyla Yeldeğirmeni'ndeki şehir dokusu yukarıda sözünü ettiğimiz dokuyla uyum sağlamaktadır. Kadıköy'ün bu bölgesi ortalama beş katlı apartmanlardan oluşan yoğun bir dokudur. Bölgenin fiziki yapısının (yokuşlar ve eğiminin) bu yoğunlukta payı büyüktür; apartman blokları aralarında kalan arka bahçeler ve boş sahalar vardır ve bu da çok parçalı bir mahalle dokusu oluşturmaktadır. İstanbul içindeki diğer tarihi yerleşimlerin aksine, Yeldeğirmeni'nin mekânsal anatomisindeki Avrupai stil, özellikle ızgara sokak planı ve büyük yapı grupları ile uyum göstermektedir. Tarihi tuğla apartmanların önemli bir bölümü ön cephe süslemeleri ile dekore edilmiştir ve *Art Nouveau* stilinin etkisindedir. Mahallede geleneksel ahşap yapı örnekleri oldukça azdır. Mahalle içindeki betonarme binalar genellikle 1950-1970 yılları arasında yapılmıştır. Osmanlı'dan miras kalan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında görünür olan çok kültürlü gayrimüslim doku yerini zaman içinde Müslüman Türk nüfusun hâkim olduğu bir sosyo-kültürel yapıya bırakmıştır. Yeldeğirmeni'nde hem Rasimpaşa Camii,hem Aya Yorgios Rum Ortodoks kilisesi, hem de Hemdat İsrael Sinagoğu vardır. 1895 yapımı kilisenin bahçesinde defne dallarının arasında kalan çanı dünyaca ünlü samatyalı Zilciyan Usta döktüğü bilinmektedir (Atılgan, 2017).Eski Yeldeğirmeni semtinden geriye kalanlar aslında yirminci yüzyılın başında Haydarpaşa Tren Garı'nın inşasını yapan Alman ve İtalyan personelin lojmanları olarak inşa edilen apartmanlardır. "Valprede," "Menase" ve "Kehribarcı" apartmanları inşa tarihlerinin 1905-1908 yılları arasında olduğu biliniyor. Bugün bu apartmanlar hala yerlerinde durmaktadır. Mahalle geçmiş dönemlerde aldığı göçler sonucunda mevcut sosyal doku içinde nüfusun %50'si mahallenin yerlisi olmayan bireylerden oluşmaktadır. TUİK (2017) verilerine göre mahallenin nüfusu 14.276 dır.

Çekül vakfı ve Kadıköy Belediyesinin yürüttüğü canlandırma projesinin (2010-2013) amaçlanan diğer kentsel dönüşüm süreçlerinden farklı olarak "mahalle" aidiyetine önem verdiği mahalle sakinlerinin yaşam alışkanlıklarına müdahale etmeden, mevcut mirası koruma amaçlı bir canlandırma gözettiği vurgulanmıştır. Söz konusu süreçte yeşil alanların artırılması, (Çocuk parkı), Kamusal alanların yayaların lehinde düzenlenmesi ve sosyalleşme alanlarının çoğaltılması (Tasarım Atölyesi), binaların restorasyonu, bina cephelerinin uluslararası sanatçıların yaptıkları duvar resimleriyle süslenmesi gerçekleştirilmiştir (Bkz. Resim 1).

Resim 1: Family Amose (2012)Misakı Milli Sokak ile Kırmızı Sokak kesişiminde, geometrik insan figürleri ile ünlü Fransız sanatçı Amose'un, Yeldeğirmeni'ne hediye ettiği aile resmi.

Kaynak: http://bayaiyi.com/yeldegirmeni-sokak-sanati-rehberi/

Yaşanan bu değişim ve dönüşüme dönük mahalle sakinlerinin ve özellikle de eski esnafının tepkisini incelemek için yazının bundan sonraki bölümünde yapılan görüşmelerden örnekler sunulacaktır.

3.Yaşayanların Gözünden Geçmiş, Bugün ve Gelecekte "Mahalle"

Yazının başında da belirttiğimiz gibi mahallenin dönüşüm sürecini mahalle sakinleriyle yapılan derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. 2017-2018 yılı kış ayında yapılan derinlemesine görüşmeler 30-50 yıldır aynı mahallede yaşayan küçük esnaf kesimine mensup kişilerle (35 kişi) gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde kişilere üç temel soru sorulmuştur:

1. "Mahalle" kelimesi size ne ifade ediyor?
2. Yaşadığınız mahallede geçmişte ve bugün neler değişti neler aynı kaldı?
3. Yaşadığınız mahalle gelecekte nasıl bir yer olacak?

İlk soruya verilen yanıtlara bakıldığında mahalle kelimesinin anlamı konusunda en çok vurgulanan komşuluk olmuştur. Arkadaşlık, dostluk, komşuluk temelli büyük ve geniş bir aileyi andıran bir mahalle tanımı öne çıkmıştır. Mahalleyi

tanımlamak için en çok kullanılan ifadeler şunlardır: “Sıkı sıkıya bağlılık”, “gayrimüslim nüfus ile ortak yaşam”, kapı önlerinde çay içme, “kapıların kilitlenmemesi”, çocukların mahalleli tarafından korunup gözetilmesi”, “herkesin herkesi tanıması”, “akşamları birbirine oturmaya gitme”, “cenaze ve bayramlarda birlik olma”, “selamlaşma”, “yardımlaşma”, “itimat”, “birbirine sahip çıkma”. Bu ifadeler genellikle ortak sosyal varoluşa ve görece bir şeffaflığa vurgu yapan ifadelerdir.

3.1 Geçmişte Mahalle: Büyük Bir Aile

Aynı mahalleyi paylaşanların kültürleri ya da dinleri farklı olsa da ortak bir mekânda yanyana ve birlikte olma, farklı kültürler arasında yardımlaşma özellikle vurgulanmıştır. Mahalleli olmak bir görüşmecinin (B.N) deyimiyle “birinin derdi varsa 500 kişinin de olması, birinin neşesi varsa da yine 500 kişinin olması” şeklinde ifade edilmiştir. Görüşmecilerin mahalle tanımı ile ilgili genel eğilimini özetleyen cümle yine bir görüşmecinin (M.K) deyişiyle “komşum benim yarama merhem olmayacaksa anlamı yok”, cümlesidir. Mahalle sakinlerinin gözünden acıların ve sevinçlerin beraber yaşanması ortak değerlerin tanımlandığı “ahlaki bir evren olarak mahalle”yi önümüze koymaktadır. Eski yaşantılara istinaden görüşmeciler yaşanan semte dair sorumluluk alan, örneğin “çamaşırları ön balkona değil de arka balkona asan”, görüntü kirliliği yaratmayan ya da yerlere çöp atmayan bir profilden söz edilmiştir. Yardımlaşma örneği olarak ise siftah yapan gayrimüslim bir esnafın müşterisini Müslüman esnafa yollaması, sokakta oynayan çocukların her gün birinin evinde yemek yiyip karnını doyurması ya da buzdolabı olmayanların olanlardan buz alması gibi detaylar belirtilmiştir.

Birinci sorudan ikinci soruya geçerken geçmişe dair en çok vurgulanan tema gayrimüslim nüfusun (Rum, Ermeni ve Yahudi) bu mahalledeki varlığının mahallenin dayanışma ruhuna çok özel bir katkı yaptığıdır. Bütün görüşmecilerde yaklaşık 40-50 yıl öncesindeki eski yaşantıya dair bir özlem ve nostalji vardır. Dolayısıyla Türk Osmanlı geleneğinin mahalle kültürüne dair son izler Rasimpaşa semtinin kolektif belleğinde hala mevcuttur. İkinci soruda geçmişten bugüne aynı kalan ve değişen unsurlar sorulduğu için görüşmeciler bu konuda en çok gayrimüslim nüfusunun giderek yok olması üzerinde durmuştur. Özellikle cenaze ve bayramlarda dayanışma içinde olunması bugün mahalle esnafının belleğinde özlemle anımsanan bir ayrıntıdır. Aşağıda görüşmecilerin hatıralarından örnekler kendi ifadeleriyle sunulmuştur:

"Ayinlerine gitmezdik ama cenazelerine giderdik. Solomon ile Doktor Vita'nın cenazesine katılmıştı bütün mahalle Havra'da. Bugün Havra'nın kapısı niye kapalı? Can güvenliği yok.

(K. F)

"Saldırılar oldu, can güvenliği kalmadı, burada değil ama karşıda (Sinagog) ayinlerine saldırı olunca kapılar kapandı. Biz biraz barbarız gibi geliyor bana." (V.B)

"Eskiden her gün çan çalardı. Şimdi çalmıyor... "Mösyü Yanni vardı, 5 katlı dükkânı vardı, manifaturacı, herkesin çok sevdiği, 1974 Kıbrıs Barış harekatında sattı gitti."(B.N)

"Ayin zamanları resmigeçit gibiydi. Onlar gitti, buranın kültürü de bitti." (B.N)

"Havra'da bahçede oynardık, Rum komşularımız vardı, bahçeleri çok bakımlıydı ilk defa onların bahçelerindeki havuzda süs balığı gördüm"(M.K)

"Kapılar açıktı, komşumuz bize gavurdağı salatası getirirdi, annem de çiğbörek gönderirdi" (M.K)

"Paskalya bayramı yaparlardı kasa kasa yumurta verirlerdi. İnsan gibi insalardı. Kahvaltılıkları kuyuya sallardık bozulmasın diye ya da tel dolaba koyardık. Yahudi komşularımızı buzdolabı vardı. Ben de aşağıda Kadıköy'de su satardım, evladım bana söyle akşamdan buz yapayım sana içine at soğuk suyu daha güzel satarsın deyip bana yardım ederlerdi.(R.D)

"Bir gün sabah erken annem bakkala yolladı, Yahudi bakkal'a 2 yumurta verir misin dedim? Ben siftahımı yaptım, bakkal Sabahattin yapmadı yan taraftan alır mısınız? dedi. Var mı böyle incelik?" (R.D)

Yukarıdaki ifadeleri genel bir çerçeve içinde inceleyecek olursak Osmanlı mirası milletlerin Cumhuriyet Türkiyesi'nde gayrimüslim azınlıklara dönüşmesi ve sonrasında sayılarının ciddi bir şekilde azalmasıyla mahalle kültürünün önemli bir değişim geçirdiği söylenebilir. Özellikle Kuzguncuk, Bomonti, Teşvikiye gibi mahalle üzerine yapılan benzer saha çalışmalarında (Neyzi 2009, Mills 2004) İstanbul bugün yeni göçlerle ve yeni silüetiyle hızla dönüşmeye devam ederken şehirli orta sınıfın şehrin "kozmopolit" geçmişini nostaljiyle andığına tanık olmaktayız. "birbirinden farklı ama şehirli milletlerin huzur içinde birlikte yaşadığı ideal ama kayıp şehir tasviri, otobiyografi, belgesel, televizyon dizisi, roman ve sinema gibi birçok kültürel üründe öne çıkmaktadır" (Mills 2004: 367-394). Neyzi'ye göre Şehirli orta sınıfın İstanbul'un Müslüman olmayan azınlıklarına (veya onların şehirdeki hayaletlerine) duyduğu yeni sempatinin özünde, kente yeni göçen köy kökenlilere karşı sınıfsal ve kültürel bir ittifakın yattığı da düşünülebilir. Bugün kendini "eski

İstanbullu" şeklinde kurguladığı azınlıklarla özdeşleştiren şehirli orta sınıf, büyük ölçüde Cumhuriyet'in olanaklarıyla bugünkü konumunu elde etmiş Müslüman kökenlilerden oluşur. Bu bağlamda Ergün'ün, İstanbul'da soylulaştırma projelerini incelediği çalışmasında, kentte soylulaştırma süreci yaşanan alanların ortak özelliğinin daha önce yabancıların ve ya azınlıkların yaşadığı alanlar olduğu tespitini hatırlamak gerekir (Ergün, 2006: 28).

3.2 Bugünün Mahallesi

Makalede ele aldığımız Rasimpaşa örneği de diğerleriyle benzer bir geçmiş nostaljisini barındırmaktadır. Fakat Rasimpaşa mahallesinin geçmişi ve bugününü kıyaslarken sadece gayrimüslim nüfusun gidişi değil mahalleye yeni gelenlerden söz etmek gerekir. Yine ikinci soruyu takiben mahallenin değişimine devam edecek olursak. Yukarıda sözü edilen yeni kültürel orta sınıf ile birlikte buraya yerleşen sanatçılar, gazeteciler, yerli ve yabancı öğrenci kitlesi de mahallenin profilinde değişiklik yaratmıştır. Bu kitleyi çeken en önemli süreç yukarıda vurguladığımız gibi ÇEKÜL Vakfı ve Kadıköy Belediyesi'nin ortaklığında 2010 yılından itibaren yürütülen "Yeldeğirmeni Mahallesi Canlandırma Projesi" olmuştur. Örneğin Türkiye'de bina cephelerinin boyandığı ilk etkinlik olma özelliğini taşıyan MURAL-İST semtin mekânsal anatomisine bambaşka bir atmosfer kazandırmıştır. "Yeldeğirmeni Mahallesi Canlandırma Projesi" kapsamında Yeldeğirmeni Duvar Sanatı Festivali düzenlemiş, bu kapsamda mahalle ulusal ve uluslararası sanatçıların cazibe merkezi olmuştur (Bkz. Resim 2). Mural festivali küresel akımların ve akışların yereldeki temsiline iyi bir örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüm dünyadaki duvar sanatı akımına eklemlenen Yel değirmeni küyerel bağlamda yeni bir değer ve aktör olarak ortaya çıkmıştır.

Resim 2.

Kaynak: https://www.cekulvakfi.org.tr/haber/mural-ist-yeldegirmeni-duvar-sanati-festivali

Yine benzer bir şekilde semtin demografisini mekânsal anatomisini dönüştüren başka bir hareketlilik de sosyalleşme mekânlarının geometrik şekilde artışıdır. Sanatçı atölyeleri, etkinlik mekânları, Yeldeğirmeni Sanat Merkezi, Tasarım Atölyesi Kadıköy ve Genel olarak "İtalyan tipi kahve" konsepti üzerine kurulu cafeler mahalleye bambaşka bir turistik nitelik kazandırmıştır. Özellikle cafeler kablosuz internet olanağıyla öğrenciler ve ev-ofis (home office) şeklinde çalışan genç kitle için tercih edilen sosyalleşme mekânlarından olmuştur. Eskiden öğrencilerin çoğunlukla tercih ettikleri mahallede apartman dairelerinde uygun fiyata oda ve daire bulmak mümkün iken son beş yıllık emlak (TL/metrekare) satış fiyatlarındaki artış %104.5 olmuştur. (Zingat: 2019) Söz konusu artış birçok yatırımcıyı bu bölgeye çekmekte; kimi yatırımcılar bir daireyi beş altı odalı bir apart otele dönüştürerek burada oda kiralayabilmektedir.

Semtin eski sakinlerinden bazıları ise bu durumdan hoşnut olmadıklarını semtin huzurunun bozulduğunu ifade ediyorlar. Kimileri ise yeni gelenlerin mahalleye

renk kattığını, uyum sağladıklarını "onlar bize uydu biz onlara uymadık" diyerek ifade ediyorlar. Yeni gelenlerden hoşnut olmayanların en çok şikâyet ettiği noktalar şöyle ifade sıralanabilir: Dejenerasyon, sokakta alkol tüketimi, çöp atma, selamlaşmama, bireycilik, birbirini tanımama, kozmopolit yaşam, can güvenliği ve itimat kaygıların artışı.

"Kafeler iyi hoş da dejenere oluyor bu iş, kaldırımlar işgal ediliyor, birbirimize saygımız yok, sigarasını apartmana atıyor. Dükkân kiralarının %90'ı yükselmeye başladı. Geliyor atölye açıyor, heykel yapıyor kiraları yükseltiyorlar. Bu grup halkla birlikte olursa o olur ama olmazsa adam seni evinin altında istemez. Atölyede yaşıyorlar, lojman gibi kullanıyorlar, günübirlik kiraya verilen ev var. Özel hayatmış o ne kardeşim. Ailenin yaşamadığı yerde ne olur? 15 öğrenci bir evde yaşıyorsa orada bir kopukluk vardır. Komşusuzluk burayı öldürür, birbirine oturmaya giden aile kalmadı, eskiden akşamları mutlaka bir evdeydik, mısır patlatır yerdik, TV yok herkes 10.30 da evine gider yatardı. Buranın eski yaşantısını şimdi Anadolu'da görürsün." (B.N)

Yukarıdaki olumsuz yorumların aksine mahallenin yeni sakinleri kimilerine göre mahalleye olumlu yönde etkiler yapmakta:

"Burası kozmopolit oldu. Geçende Peru'lu ve Danimarkalı birisi benim dükkânda tanıştılar. Marmaray'ın gelmesi de etkiledi, öğrenci evleri arttı. Biz onlardan şikâyetçi değiliz. Burada tanışıyoruz. Ressamlar, atölyeler var, bizi davet ediyorlar. Geçenlerde entel birisi un helvası dağıttı, annem vefat etti dedi, dükkân dükkan dağıttı. Yani onlar bize uydu biz onlara uymadık"

"Mahallede sanat işiyle uğraşanlar var. Erasmus öğrencileriyle tanışıyoruz. Onlar da buradan etkileniyorlar. Türkçe konuşuyorlar şaşırıyoruz. Memnunuz."

Yukarıda aktardığımız görüşmelerde ikinci soruya verilen yanıtları bir bütün olarak ele aldığımızda geçmiş ve bugünü kıyaslarken mahalle demografisinin ve mekânsal anatomisinin değişimiyle birtakım değerlerinin artık geçerli olmadığını görüyoruz. Bu nedenle de eski ve yeni Rasimpaşa profili arasında gerilimler ve etkileşimler doğurmaktadır. Dolayısıyla mahalle nüfusuna son 5 yılda katılan yeni kültürel orta sınıfın değerleriyle eski mahalle sakinlerinin değerleri arasındaki farklılıklar olumlu ve olumsuz yargılara yol açmaktadır. Yukarıdaki "onlar bize uydu biz onlara uymadık" ya da "hiç kimse birbirini tanımazsa, mahalle olmaz" gibi ifadelerden takip edilebileceği gibi yeni taşınan profilin bireysel yaşam tarzı, ahlak anlayışı, tüketim alışkanlıkları mahalle sakinlerinin alıştığı tarzda olmadığı için karşılıklı bir uyumlanma süreci söz konusudur.

3.3 Mahallenin Geleceğine Bakmak?

Makalede amacımız Rasimpaşa'da mahallenin geçmişi ve bugününü mahallelinin gözünden bakarak anlamaktı, bunun sonucunda kaçınılmaz olarak geleceğe dönük beklentiler ve düşünceleri de ele almak gerekliliği doğdu. dolayısıyla üçüncü sorumuz mahalledeki eski sakinlerin geleceğe yönelik görüşlerine ayrıldı. Görüşmelerde gelecekte Rasimpaşa'nın Beyoğlu ve Cihangir tarzı bir yer olacağına dair yorumlar ağırlıktadır. Bunun anlamı "Anadoluvari bir aile profili"nin giderek yerini daha bireysel, kentli ve bağımsız öznelere bırakacağı görüşüdür. Görüşmeciler ileride yaşanacak sorunların başında yüksek katlı binaların artmasıyla birbirini tanıyanların kalmaması, yeşil alanların azalması, araba trafiğinin artmasıyla otopark sorununun artması gibi sorunları iletmişlerdir. Yiyecek içecek sektörünün artışı, eski usul tamirci, matbaacı dükkânlarının kapatılıp Cafe veya atölye olması, çocukların oyun sahalarının olmaması, genç ve bekâr nüfusun artmasıyla yeni bir Yeldeğirmeni ortaya çıkacaktır. Bölgeye ait emlak raporları da son beş yıla artarak dönüşen Rasimpaşa'yı yükselen bir değer olarak görmekte ve eldeki veriler de bu gidişatı desteklemektedir. Rasimpaşa'ya dair emlak bölge raporuna göre mahallede yaşayan nüfusun %37 si evli %45 bekârdır, %36,5 üniversite mezunu 15-44 yaş aralığındaki mevcudun genel nüfusa oranı % 57.3 tür. Sosyoekonomik durumda A kategorisindedir. Sosyo ekonomik durum 3 faktör üzerinden hesaplanmıştır (Zingat 2019)

1)Yaşanabilirlik (Nüfus, konut yoğunluğu, sağlık kurumu, toplu taşıma, suç düzeyi, yaşam memnuniyet verilerine göre)

2) Refah düzeyi: (Satış ve kira değeri taban alınarak)

3) Kültür düzeyi: (Eğitim düzeyi ve kültürel tesis sayısına göre)

Yukarıdaki demografik profil mekansal ve demografik değişikliklere hakkında bir fikir verse de mahallenin eski sakinlerinin gözünde mahalledeki dönüşümde teknolojinin de payı vardır. Görüşmelerden edinilen izlenime göre teknolojik araçlar fiziksel iletişimi ve birlik duygusunu azaltmaktadır, insanlar daha çok cep telefonu ve tablet ile bireysel ve sanal iletişime önem vermektedir, böylelikle insanların "dünya ile iletişim kurarken yanındakine selam vermeyi unuttuğu" bir sosyallik ortaya çıkmaktadır.

4.Sonuç

Yukarıdaki çerçeveden baktığımızda Osmanlı mahalle geleneğinden bugüne dek gayrimüslim vatandaşlara ve daha birçok farklı kültüre ev sahipliği yapan Yeldeğirmeninin küyerel bir aktör olarak ele alınabilir. Küresel insan hareketliliğinin arttığı dünyamızda mekânsal anatomiler makro ve mikro düzeylerde dönüşecek ve

eski ile yeni arasındaki etkileşim sayesinde yeni sentezler ve Baumann'ın sözünü ettiği melezlenmeler artacaktır. Bu geçişlerin gerilimlere dönüşmemesi için geçişlerde etkileşim ve kaynaşma ortamlarının yaratılması gerekmektedir. Bu konuda hem yerel yönetim mantığının ve uygulamaların gözden geçirilmesi 21. yüzyıl şehir ekolojisini de hesaba katarak yeni ulusal, yerel ve uluslararası politikaların üretilmesi (örn. kültürel diplomasinin mikro alanlarda uygulanması), geleneksel profil ve yeni profilin etkileşim/kaynaşma alanlarının arttırılması (örn. Mahalle evlerinde genç-orta yaş kuşağı buluşturmak için atölyeler, yurtdışından gelen öğrenciler ile mahalleliyi buluşturan oryantasyonlar vb.) yeni sürdürülebilir projeler geliştirilmesi olası gerilimleri en aza indirecek, hem ulusal hem yerel hem de küresel düzeyde yeni dayanışma ve etkileşim sahaları açacaktır.

Kaynakça

1. ABBOT A.(1999) Department and Discipline, Chicago Press, Chicago.
2. ATILGAN A. (2017) Evvel Zaman İçinden Yel değirmeni, K. İletişim yayınları, İstanbul.
3. APPADURAI (1990) "Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy", Theory, Culture & Society,(7) 295-310.
4. AYTAÇ Ö. (2007) "Kent Mekânlarının Sosyokültürel Coğrafyası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 17, Sayı: 2, 199-226, Elazığ.
5. BAUMAN, Z. (2013) "Glocalization and Hybridity", Glocalism: Journal Of Culture, Politics And Innovation, Online: 2013(1) DOI 10.12893/gjcpi.2013.1.9
6. BM (2014) Birleşmiş Milletler Raporu https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.pdf
7. COLLINS ve KINZIG vd(2000) "A New Urban Ecology", American Scientist, 88 (5), 416-425.
8. ÇEKER A. ve BELGE R. (2015) İstanbul'da kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleşen bir olgu: Soylulaştırma, Türk Coğrafya Dergisi sayı: 65, 77-86.
9. ÇEPEL, N. (1983) Genel Ekoloji, İstanbul Üniv. Orman Fak. Yayınları: 3155/352.
10. HARVEY D. (1989) The Urban Experience, Oxford, Blackwell.

11. DODSON, S. I. vd.(1998) "What is Ecology" Ed. DODSON S.I. Ecology, Oxford University Press, Oxford.
12. ELKIN T. Ve MCLAREN D. Vd (1990) Reviving the City: Toward Sustainable Urban
Development, Continuum Publishing, London.
13. ERDER S. (1997) Kentsel Gerilim,Um: ag yayınları, Ankara.
14. ERGÜN, N. (2006) "Gentrification Kuramlarının İstanbul'da Uygulanabilirliği", İstanbul'da "Soylulaştırma" Eski Kentin Yeni Sakinleri içinde, (Ed.) BEHAR D. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
15. KNOX P. L. ve MCCARTHY L. (2012) Urbanization: An Introduction to Urban Geography (3rd Ed.). Pearson, 211-228, New York.
16. KÖMEÇOĞLU, U. (2003) "Örtünme Pratiği ve Toplumsal Cinsiyete İlişkin Mekânsal Bir Etnografi", Doğu Batı, Sayı 23, 37-74.
17. MILLS, A. (2004) Streets of Memory: The Kuzguncuk Mahalle in Cultural Practice and Imagination, DoktoraTezi, USA:University of Texas at Austin.
http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/down-
load?doi=10.1.1.631.3395&rep=rep1&type=pdf
18. NEYZİ, L. (2009) "Eski İstanbul'un şehir kültürünü hatırlamak: Yaşanmışlık, Bellek ve Nostalji", Eski İstanbullular, yeni İstanbullular. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 78-83.
19. ÖKTEM B. (2011) "İstanbul'da Neoliberal Kentleşme Modelinin Sosyo-Mekansal izdüşümleri", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No:44. 23-40.
20. PARK R.E. (1926) "The urban community as a spatial pattern and a moral order", The Urban Community, Chicago: University of Chicago Press, 21-31.
21. PARK R.E. (1929) "City as a Social Laboratory", Chicago: An Experiment in Social Science Research, University of Chicago Press.
22. PARK R.E. (1922) The Immigrant Press and Its Control, New York: Harper and Row.
23. SASSEN (1991), The Global City, Princeton University Press.
24. SEVGİ O. (2015) Ecology Teriminin Türkçe Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme, Avrasya Terim Dergisi, , 3 (1): 27 – 46.
25. SİMMEL, G. (1903) "The Metropolis and Mental Life" (Eds.) BRIDGE G. ve WATSON S (2002) The Blackwell City Reader. Oxford and Malden, MA: Wiley-Blackwell.

26. TÜMERTEKİN, E. (1995) “İstanbul'un Coğrafi Anatomisi” (14), s. 19-24. İstanbul
27. TÜMERTEKİN, E. Ve ÖZGÜÇ, N. (2014). Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür,Mekân (14.Baskı), Çantay Kitabevi, İstanbul.
28. TÜMERTEKİN E. (1997) İstanbul İnsan Ve Mekân, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul
29. TÜİK, (2015), Demografik Veriler, www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi: 05.05.18)
30. URRY, J. (1999) Mekânları Tüketmek, Çev. R.G.Ögdül, Ayrıntı Yayınları İstanbul
31. WEBB (2007) “This is the decade of the Cities” , aktaran John M. Eger (2017) Huffington Post https://www.huffingtonpost.com/john-m-eger/this-is-the-decade-of-cit_b_9596524.html
32. WITHERICK vd (2001) A Modern Dictionary of Geography (4th Ed.), Arnold Publisher, London.
33. ZİNGAT (2019) Rasimpaşa Bölge Emlak Raporu: https://www.zingat.com/kadikoy-rasimpasa-bolge-raporu

DTÖ TİCARETİ KOLAYLAŞTIRMA ANLAŞMASI, GOÜ'LER BAŞTA OLMAK ÜZERE ANLAŞMANIN ÜYE ÜLKELER ÜZERİNDE YARATACAĞI FAYDA VE MALİYETLER

Nesibe VAROĞLU
Gazi Üniversitesi

Özet: DTÖ TKA sonrasında ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalar, küresel ticareti genişletmede oldukça önem arz etmektedir. Bu anlaşma, küresel ticareti artırmanın beraberinde insani krizlerde de ihtiyaç maddelerine hızlı bir erişim sağlayacaktır. Ancak, anlaşmanın uygulanması, üyelere bir takım sorumluluklar ve maliyetler yüklemektedir. Bu sorumluluklar kapsamında, uluslararası ticarette bürokratik engellerin azaltılması, prosedürlerin sadeleştirilmesi, gümrük idarelerinde etkinliğin ve iletişimin artırılması, ulaşım altyapısının iyileştirilmesi ve bilgi teknolojilerinin etkin bir biçimde kullanılarak devlet makamları arasında eşgüdümün sağlanması söz konusudur. Böylece, eşyanın sınır geçiş süresi azalacak ve ticaret daha hızlı gerçekleşecektir. Ayrıca, ticarete konu olmayan malların ticareti de mümkün olabilecektir. Bu bildiri, bu bağlamda, bu reformların üye ekonomiler üzerinde yaratacağı beklenen fayda ve maliyetleri, özellikle GOÜ'ler açısından irdelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ticareti kolaylaştırma, DTÖ, ticaret maliyetleri, gümrükler

The WTO Trade Facilitation Agreement, the Benefits and Costs That the Agreement Will Create on the Member Countries, in Particular the Developing Countries

Abstract: Efforts to facilitate trade after the WTO Trade Facilitation Agreement are very important in expanding global trade. This aggrement, in addition to helping to increase global trade, it will provide quick access to supplies in humanitarian crises. However, the implementation of the agreement brings a number of responsibilities and costs to members. Under these responsibilities, it is envisaged to reduce bureaucratic barriers in international trade, to simplify procedures, to increase efficiency and communication in customs administration, to improve transport infrastructure and to ensure effective coordination between government authorities using information technologies.

Thus, the border crossing period of articles will decrease and trade will be faster. Trade of non-tradable goods will also be possible. In this context, this presentation aims to examine expected the benefits and costs of these reforms especially in view of developing countries.

Keywords: Trade facilitation, WTO, trade costs, customs

1. Giriş

Son olarak 2008 küresel kriziyle birlikte ciddi düzeyde durgunluğa giren uluslararası ticaret 2011 yılından itibaren toparlanmaya başlarken, küresel ekonomilerde dikkatler yeniden uluslararası ticarete yönelmiştir. DTÖ 2013 yılında Bali Bakanlar Konferansında, küresel anlamda ilk çok taraflı ticaret anlaşması olan TKA'nı kabul etmiştir. Anlaşma, Şubat 2017 tarihinde DTÖ üyelerinin 2/3'ünü temsil eden 155 ülke tarafından imza edilerek, akit taraflar için yürürlüğe girmiştir. Ancak, hiçbir ekonomide önlemler tam olarak uygulama alanı bulamamıştır. Bu tedbirler, içinde bulundukları yapısal sorunlar nedeniyle bilhassa GOÜ'lerde daha az oranda uygulanabilmektedir. Bu ekonomilerin, söz konusu önlemleri mümkün olduğunca çabuk bir şekilde, tam olarak hayata geçirmeleri, küresel ticaretten daha büyük pay alabilecekleri anlamına gelmektedir. Bundan dolayı, bahse konu ekonomiler için, ticareti kolaylaştırma önlemlerinin ivedilikle hayata geçirilmesi son derece önemlidir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, TKA kapsamında bulunan ticareti kolaylaştırmaya yönelik tedbirlerin uygulanmasının GOÜ'lerde üzerinde yaratacağı maliyetlerin ve GOÜ'lere sağlayacağı yararların tespiti amaç edinilmiştir.

3. Ticaretin Kolaylaştırılması Kavramı

Ticaretin kolaylaştırılması kavramı DTÖ'nün tanımıyla, ithalat, ihracat ve transit işlemlerinin ve belgelerinin sadeleştirilmesi, modernizasyonu, uyumlaştırılması ve prosedürlerin en aza indirgenmesi olarak ifade edilmektedir (WTO,2015).

Ticarete engel olan ya da ticarette zaman kaybına neden olan tüm gereksiz unsurların, evrak işlemlerinin ortadan kaldırılması ya da mümkün olduğunca sadeleştirilmesi, her türlü maliyeti, zaman kaybını minimize etme çabası ticaretin kolaylaştırılmasındaki ana noktalardır.

4. Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması (TKA)

TKA, DTÖ'nün kuruluşundan itibaren ticareti kolaylaştırmaya yönelik olarak imzalanan ilk çok taraflı ticaret anlaşmasıdır. Aralık 2013 yılında Bali Bakanlar Konferansında kabul edilmiştir.[2] Anlaşma, 22 Şubat 2017 tarihinde DTÖ'nün üçte ikisini temsil eden ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 155 ülke tarafından imza edilerek, akit taraflar için yürürlüğe girmiştir. Anlaşma, 24 madde ve 1 ek maddeden oluşmaktadır.

TKA'nın 1-5. maddeleri belirtilen şeffaflık ve öngörülebilirlik artırıcı hükümlerini içermekteyken, 6-12. maddeleri ticaret akışını hızlandırıcı önlemleri, 13-22. maddeleri ise, hüküm kategorilerini içermektedir. Geriye kalan maddeler kurumsal düzenlemeler ve nihai hükümleri kapsar.

Ticareti kolaylaştırmaya yönelik olarak atılacak adımlar kısaca şöyle sıralanabilir (Staples,1998);

1-Fiziksel Altyapının İyileştirilmesi: Bu kapsamında, ulaşım imkanlarının arttırılması, genel olarak yolların iyileştirilmesi, liman tesislerinin, havalimanlarının ve ulaşım altyapısının geliştirilmesi,

2-Tarife Dışı Engellerin Kaldırılması: Tarife dışı engeller olarak adlandırılan, kotalar, belirli standartlar gibi engellerin ortadan kaldırılması,

3-Bürokratik Engellerin Kaldırılması: Uluslararası ticaretin önündeki gereksiz bürokratik engellerin ortadan kaldırılması, kullanılan evrakların belli bir standarda bağlanması gibi hususlar ticaretin kolaylaştırılmasında önem arz etmektedir.

TKA kapsamında yapılacak düzenlemeler; tek pencere uygulaması, internet üzerinden bilgi paylaşımı, elektronik ödeme, risk yönetimi, bozulabilir eşya, yetkilendirilmiş yükümlü, sınır idareleri arasında işbirliği, formaliteler ve belge gerekliliklerı, ortak sınır prosedürleri, reddedilmiş eşya, uluslararası standartların kullanılması olarak sayılabilir.

TKA'nın uygulanmasında etkin rol politika yapıcılara, ilgili kamu otoritelerine düşmektedir. Politika yapıcılar, ticaretin kolaylaştırılmasını genel ticaret politikalarına dahil etmelidirler. Kamu-Özel sektör koordinasyonunu sağlıklı bir biçimde oluşturma yine kamu otoritelerinin görevidir (UNCTAD,2015).

GOÜ'lerin yaşadığı kapasite kısıtları, siyasi kısıtlamalar, mali ve yapısal sorunlar gibi nedenler, bu ülkelerde, TKA'nın uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Ayoki,2018).

Bu nedenle, DTÖ TKA'nın II. Bölümü, özel ve farklı muamele ilkelerini içermektedir. Bu ilkeler, GOÜ'lerin anlaşmayı etkili bir biçimde uygulayabilmesi için ihtiyaç duydukları teknik yardım ve kapasite geliştirilmesine yönelik destek

sağlanmasını ifade etmektedir. 14.madde de A,B,C olarak sınıflandırılmış hüküm kategorileri tanımlanmıştır. Üye ülkeler, bu üç kategoriden her birine dahil edecekleri hükümleri tek tek kendi mevcut gerçekleştirme koşullarına göre belirlerler.

A kategorisindeki hükümler anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki bir yıl içinde uygulanması gereken hükümlerdir.

B kategorisindeki hükümler, anlaşmanın yürürlüğe girişini takip eden bir geçiş döneminden sonraki bir tarihte uygulanmak üzere belirlenen hükümleri içerir.

C kategorisindeki hükümler, B kategorisindeki hükümlerin uygulanmasından önce kapasite geliştirmeye yönelik yardım ve destek yoluyla uygulama kapasitesi sağlanmasının ardından yürürlüğe girecek olan hükümleri içermektedir.

Kategori C'de yer alan kalıcı ve bağlayıcı hükümlerinin uygulanması, GÜ'ler tarafından yeterli teknik yardım ve kapasite artırıcı önlemlerin sağlanmasına bağlıdır. Ancak, anlaşmada verilmesi vaat edilen yardım ve desteklerin bağlayıcılığına dair bir hüküm bulunmamaktadır. GOÜ'ler, yeterli miktarda destek ve teknik yardım almadan madde hükümlerini uygulamak zorunda kalabilirler. Bu durumda, anlaşma koşullarını sağlayamayacak olan GOÜ'lerin ülkelerin küresel ticaret ağına entegrasyonlarını tehlikeye girecektir (Ayoki,2018).

5. Ticaretin Kolaylaştırılmasının Yaratacağı Fayda ve Maliyetler

Anlaşmanın içerdiği bütün bu hükümlerin yerine getirilmesi için oluşacak maliyetler, her üyenin içinde bulunduğu mali ve yapısal duruma göre farklılık arz etmektedir. Hali hazırda mevcut koşulları daha geri olan GOÜ'lerin katlanmaları gereken maliyetler daha yüksektir. Ancak, yapılacak düzenlemeler sonucu bu ülkelerin elde edeceği kazançlar GÜ'lere oranla daha yüksektir.

OECD, UNCTAD ve Dünya Bankası yaptıkları araştırmalarda maliyeler için benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Ortalama gelişmekte olan bir ülkenin TKA'na uyabilmesi 5-15 milyon ABD Doları arasında bir yatırım gerektirmektedir. Bu rakamlar, ülke büyüklüğü, mevcut uygulama seviyesi ve diğer birçok faktöre göre önemli ölçüde değişmektedir (UNCTAD,2016).

Ticari kolaylaştırma önlemlerinin büyük çoğunluğunun ortalama maliyetinin 100.000 ABD Dolarının altında olduğu tahmin edilmektedir. Yalnızca, tek pencere ve test prosedürleri için ortalama maliyet 2- 4 milyon dolar arasında değişmektedir (UNCTAD,2013).

Ortalama Uygulama Maliyetleri En Yüksek Tahmin Edilen 10 Ölçüt (Bin Dolar)

No	Ölçüt	Minimum	Ortalama	Maksimum
1	Tek Pencere	4,5	3.133	10.000
2	Test Prosedürleri	3,4	2.428	8.100
3	Sınır İşbirliği	6	635	4.000
4	Yayınlama	24	785	3.000
5	İthalat Uyarıları	4,5	588	2.400
6	Belge ve Formların Azaltılması	5,6	320	2.000
7	Transit/Taşınan Mal Beyanı	200	850	1.500
8	Internet Üzerinden Bilgi Paylaşımı	25	382	1.280
9	Ücret ve Harcama Disiplinleri	10	235	1.000
10	Risk Yönetimi	2,3	234	1.000
11	Yoklama Noktaları	40	228	1.000

Kaynak: GOÜ'lerde rekabetçiliğin yeni sınırı: Ticaretin Kolaylaştırılması Uygulaması, Transport and Trade Facilitation Series No:5, Sayfa 35.

Anlaşma kapsamında yapılacak altyapı yatırımları söz konusudur. Bu yatırımlar sert altyapı ve yumuşak altyapı olarak ikiye ayrılmaktadır. Sert altyapı olarak tabir edilen altyapı, karayolu, demiryolu gibi fiziki altyapı yatırımlarını kapsamaktadır. Yumuşak altyapı olarak tabir edilen altyapı ise, bilgi işlem teknolojileri, gümrük sınır yönetimi gibi ticari işlemlerde uyumlaştırma sağlayan yatırımlardır. Sert altyapı yumuşak altyapıya göre daha maliyetlidir. Ancak, oluşacak bu yüksek maliyetlere rağmen, çalışmalar yatırımlardan sağlanacak faydaların maliyetinden daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Hoekman ve Shepherd,2013; UNCTAD, 2016).

Araştırmalar, altyapı yatırımının tüm potansiyelinden yararlanabilmek için, hükümetlerin sert ve yumuşak altyapıya dengeli bir yatırım yapmaları gerektiğini göstermiştir. Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası (2011) tarafından konuya dair yapılan araştırma, hükümetlerin sert ve yumuşak altyapıya eşit olarak yatırım yapması durumunda, bölge içi ihracatın neredeyse iki katına çıktığını göstermiştir (Estevadeordal,2017).

Ferro, Perez ve Wilson (2011) tarafından yapılan bir diğer araştırmada, ulaştırma ve enerji sektörlerine yapılan yatırımın, ihracatın arttırılmasında en etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Fauzel,2017).

UNCTAD araştırmaları, ticari kolaylaştırma reformlarının kapsamlı olması gerektiğini göstermiştir. Ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik yapılacak yatırımlardan verim sağlanabilmesi, altyapı yatırımları ve ticareti kolaylaştırmaya yönelik olarak yapılacak diğer yatırımlar birbiriyle bağlantılı olmasına bağlıdır (UNCTAD,2015).

DTÖ tahminlerine göre, TKA'nın uygulanmasıyla birlikte küresel ticaret 1 trilyon dolara kadar artabilir. Toplam ticaret maliyetleri ise, düşük gelirli ülkeler için yüzde 14, düşük orta gelirli ülkeler için yüzde 15 ve üst orta gelirli ülkeler için yüzde 13 azaltabilir. OECD'nin (2015) yaptığı bir araştırmada, TK önlemlerinin uygulanmasının, küresel ihracatı yılda 33 ila 100 milyar dolar arasında artırabileceği, küresel GSYH'yı, 67 milyar dolar artırabileceği, maliyetleri ise %5 azaltabileceği sonucuna ulaşılmıştır (Estevadeordal,2017).

Ayrıca bu anlaşma ile birlikte sağlanacak diğer faydalar;

-Bilgilerin yayınlanması ile ilgili hükümlere uyulması, daha şeffaf ve öngörülebilir bir ticaret ortamı sağlayacaktır.

-Yeni yasalar ve düzenlemeler yürürlüğe girmeden önce taraflar yorum yapma imkanı bulacak, böylece şeffaflık artacak ve yasa yürürlüğe girmeden uygulanması mümkün olmayan ya da yarar sağlamayacak olan hükümleri düzeltme fırsatı olacaktır.

-İthalat ve ihracat süreleri azalacak, ticaret hacmi artacaktır. Ticaret hacminin artışı, yeni sektörlerin, yeni ürünlerin doğuşuna olanak sağlayacak, böylece, geniş tabanlı bir ekonomik büyüme yakalanacaktır. Sonuçta, istihdam artacak, çalışan yoksulluğu azalacaktır (Estevadeordal,2017).

-Gelişmiş ülke menşeili şirketlerin aksine uluslararası ofisleri, acenteleri olmayan bundan dolayı bilgiye erişimi daha sınırlı olan GOÜ şirketleri internet üzerinden bilgiye kavuşma olanağı yakalayacaklardır (UNCTAD,2016). Böylece, uluslararası ticarette dezavantajlı kesimi oluşturan GOÜ'lerin önündeki ticari engeller kalkacak ve bu ülkelerinde küresel ticaret ağına katılımı sağlanacaktır.

-Dünya ticaret hacminin büyük bölümünü gerçekleştiren ÇUŞ'lar, yatırım kararları verirken ticaret akış sürelerini göz önünde bulundurmaktadır (UNCTAD,2015).Ticaret engellerinin ortadan kalkması sonucu ÇUŞ'ların GOÜ'lere yatırımları artacaktır. Söz konusu yatırımlar, bu ülkelerde kronikleşmiş olan ödemeler

bilançosu açıkları üzerinde iyileştirici etki yaratacak, bu durum, üretim, istihdam, büyüme kanallarıyla ekonominin bütününe yayılacaktır.

-Ticaretin kolaylaşması ile kurumlar arası, sınırlar arası ve ülkeler arası koordinasyon artacak, dolayısıyla kontrol mekanizmasının etkinliğini de artacaktır. Böylece, yalnızca fiziksel denetleme ihtiyacını azalacak, aynı zamanda kaçakçılığın tespiti de kolaylaşacaktır. Bu ise, etkin sınır kontrolü olmayan GOÜ'lerin ulusal bütçelerine önemli bir katkı sağlayacaktır (UNCTAD,2016).

-Bu anlaşma, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin tek bir standartlar dizisi üzerinde hemfikir olmalarını göstermektedir (Estevadeordal,2017). Bu ise, bu anlaşma ile gelişmekte olan ve en az GÜ'lerin, ticarette dünya ortalamasının üzerinde olan GÜ'ler seviyesine yaklaşmaları için bir fırsat anlamına gelmektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse, uluslararası ticarette kullanılan farklı tipte belgeler ve prosedürler, ticaret tarafları için maliyet artırıcı birer unsurdur. Bütün bunlar, uluslararası ticareti yavaşlatıcı hatta caydırıcı etkiler doğurmaktadır. Bu anlaşmanın hükümlerinin tam olarak uygulanması ile uluslararası ticarette kullanılan belgeler bir standarda bağlanacak, evrak ve işlem maliyetleri azalacak, işlem süreleri hızlanacak, ticaret hacmini artacak, ticarete konu olmayan bozulabilir ürünlerin dahi ticaretinin yapılması mümkün olabilecektir.

6. GOÜ'lere Yönelik Değerlendirme

UNCTAD'in araştırmalarına konu olan 26 GOÜde, ticaretin kolaylaştırılması için yapılan reformların sadece bir kısmının tamamen yeni olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde en çok uygulama alanı bulan 10 ölçüt şöyledir; (UNCTAD,2013).

En Çok Uygulanan 10 Ölçüt
1. Malların Geçici Kabulü
2. Dahilde ve Hariçte İşleme
3. Konsolusluk İşlem Koşulunun Yasaklanması
4. Form ve Belgelerde Teklik
5. Transit Malların Beyanı
6. Sevk öncesi/sonrası Denetimlerin Sınırlandırılması
7. Ortak Sınır Prosedürleri
8. Reddedilen Malları İhracatçıya İade Etme
9. Hızlandırılmış Gönderiler
10. Teslimin Gümrük Vergisi, Resim, Ücret ve Harçların Nihai Tespitinden Ayrılması

Gelişmekte olan bu ülkelerde en az uygulama alanı bulan 10 ölçüt ise şunlardır; (UNCTAD,2013).
En Az Uygulanan 10 Ölçüt
1. Bilginin İnternet Üzerinden Yayınlanması 2. Tek Pencere 3. Danışma Noktaları 4. Ön Kararlar 5. Test Prosedürleri 6. Ücret/Harç/Ceza Disiplinleri 7. Ortalama Teslim Süreleri (Yayımlanması/Saptanması) 8. Yetkilendirilmiş Yükümlüler 9. Sınır İdareleri Arasında İşbirliği 10. Yayınlama

TK önlemlerinden bazılarının uygulanamaması konusunda bu ülkelerden alınan görüşler ışığında birtakım sonuçlara ulaşılmıştır;

-Önerilen tedbirin anlaşılmaması veya yararları hakkında bilgi eksikliği,

-Tedbirin uygulanması konusunda mevcut bir yasal düzenlemenin olmayışı ya da var olan yasal düzenlemenin tedbirin uygulanmasının önünde engel teşkil etmesi,

-Kaynak yetersizliği (En büyük nedenlerdendir),

-Bilgi ve iletişim teknolojisi ve altyapı sorunları,

-Kurumlar arası işbirliği eksikliği,

-Örgütsel çerçeve eksikliği (Mevcut ajansta tedbirin doğru bir şekilde uygulanması için çalışacak özel bir koordinasyon veya sorumlu birimin bulunmaması) (UNCTAD,2013).

-UNCTAD'ın (2015) analizleri, GOÜ'lerin deniz yoluyla yapılan ithalatlar içindeki payının 1970'den bu yana üç katından fazla olduğunu göstermiştir (UNCTAD,2015). GOÜ'lerin kendi aralarında ve GÜ'lerle aralarındaki ticaret giderek artmıştır.1990 yılında, GOÜ'lerin kendi aralarındaki ticaret, küresel ticaretin sadece yüzde 5'ini oluşturmakta iken, son yıllarda bu oran, yaklaşık yüzde 20'ye yükselmiştir (Estevadeordal,2017).

Dünya'da e-ticaret istikrarlı bir şekilde büyümektedir. 2013-2017 yılları arasında dünya çapında iki katına çıkarak, 1,1 milyar dolardan 2,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artışın büyük bir kısmı, artan sayıda bireysel ve küçük gönderilerden

kaynaklanmaktadır (Estevadeordal,2017). E-ticaret faktörü GOÜ'lerde değerlendirilebildiği takdirde, bu ülkeler için büyük bir potansiyel ticaret fırsatıdır.

Yine, anlaşma kapsamında sınır prosedürlerinin sadeleştirilmesi önem taşımaktadır. Sınır geçişlerinde yaşanan sıkıntılar, nihai malların maliyetini yüzde 15 artırabilir ve sınırda her gün ek ticareti yüzde 1 oranında azaltabilir. Bu nedenle, gelişmiş sınır geçişleri ticaretin kolaylaştırılmasında büyük önem taşımaktadır (Estevadeordal,2017).

Verimsiz sınır yönetimi GOÜ'lerin küresel değer zincirlerine katılımlarını engellemektedir (Estevadeordal,2017). Bu ülkeler, sınır geçişlerini hızla iyileştirme yolunda adımlar atmalıdır. Ayrıca, e-ticaret potansiyelinden daha etkin yararlanmak isteyen GOÜ'ler, küçük gönderilerin sınır geçişlerini hızlandıracak iyileştirmeler yapmalıdır. Böylece, alınacak önlemler, GOÜ'lerin ticaretten daha fazla pay almalarını sağlayacaktır. Gelişmekte olan bir ülke olan ülkemizde sınır geçişlerindeki prosedürlerin ivedilikle sadeleştirilmesi, sınır geçişlerinin hızlandırılması, sınır kapılarındaki fiziki koşulların iyileştirilmesi konusunda etkin rol Ticaret Bakanlığı'na düşmektedir.

TKA'na taraf olan GOÜ'lerde, tedbirlerin uygulanma oranları ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre değişiklik göstermektedir. Bu ülkeler, önlemlerin %50'sinden daha azını uygulayabilmektedirler. Bu ülkelerin hiç birinde, önlemlerin tam uygulama oranı %76'dan fazla değilken, en az uygulama oranı %19 dolaylarındadır (UNCTAD,2013).

Uygulamaya alınan tedbirlerin uygulanma etkinliği ise %16-%68 aralığında seyretmektedir. Hiç uygulamaya alınmayan tedbirlerin oranı ise %3-%28 arasındadır (UNCTAD,2013).

Diğer yandan, GOÜ'lerde uygulama oranları EAGÜ'lere göre daha yüksektir. Bütün bu sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, TK önlemlerinin uygulanmasının GOÜ'ler ve EAGÜ'ler için ciddi bir sorun olduğu görülmektedir (UNCTAD,2013).

Bir ülke örneği verilecek olursa, Arnavutluk hükümeti 2000'lerde bir risk yönetimi sistemi uygulamaya koymuştur. Bu sistemle, düşük riskli gönderiler için zaman alan fiziksel muayeneler, belgesel incelemeye doğru kaymıştır. Uygulanan risk yönetim sistemi, zaman alan teftişleri güvenlik riski oluşturmadan azalttığı ortaya konmuştur. Arnavutluk gümrük verilerine göre, fiziksel denetimlerin payı 2007'de yüzde 43'ten 2012'de yüzde 12'ye gerilemiştir. Böylece, gereksiz denetimlerin kaldırılarak ticaret akışının hızlanması sağlanmıştır. 2007-2012'de Arnavutluk'taki fiziksel denetimlerin azaltılmasının, toplam ithalat artışına katkıda bulunduğunu ve

denetimlerdeki azalmanın etkisinin 0,3 puanlık ortalama tarife indirimi ile eşdeğer olduğunu tespit edilmiştir (Yuan, Cabral ve Yang,2017).

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, bilhassa gelişmekte olan ekonomilerde, firmaların yüzde 95'inden fazlasını ve önemli bir istihdam payını oluşturmaktadır. Bununla birlikte, uluslararası ticaretin yalnızca küçük bir payını teşkil etmektedir (WTO,2015; UNCTAD, 2016). Aynı zamanda, küçük ve orta ölçekli işletmeler, uluslararası ticaretteki bürokratik engelleri aşmada çok uluslu firmalardan daha fazla zorluk çekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ticareti kolaylaştırma önlemlerinden faydalanma olasılıkları daha yüksektir. TK önlemleri, KOBİ'lerin ticaret maliyetlerini düşürerek, ihracat pazarlarına daha kolay girişini sağlayacaktır. Böylece, KOBİ'ler büyüme fırsatı yakalayacak, istihdam artacak, toplumsal refah yükselecektir. Gelişmekte olan 118 ülkenin analizinde, ihraç edilen ürün sayısında yüzde 3'lük bir artışın, ticaretin kolaylaşması yönleriyle ilişkili maliyetlerde yüzde 10'luk bir düşüşe neden olduğu sonucuna varılmıştır (Hoekman ve Shepherd,2013; UNCTAD, 2016).

TKA hükümlerinin derhal ve eksiksiz bir şekilde uygulanmasının, GOÜ'lerde GSYİH'de yıllık ortalama yüzde 0,9, GÜ'lerde ise yüzde 0,25 oranında ek büyüme yaratacağı tahmin edilmektedir (WTO,2015). Her iki ülke grubunda da hükümlerin hızlı bir şekilde uygulanması, yavaş bir hızda uygulanmasından daha faydalı olacaktır (UNCTAD,2016).

Uzaklık, lojistik performans, sınır yönetimi, tarifelerden çok, ticaret maliyetlerinin önemli belirleyicileridir. Ticari maliyetler hem dışsaldır (ülkenin kontrolü dışında) hem de içseldir (ulusal politikalarla bağlantılı). İçsel maliyetler, GOÜ'lerde GÜ'lere göre daha yüksektir ve küresel ticarete katılımlarını ve bölgesel entegrasyonu etkilemektedir. Ticareti kolaylaştırma hükümlerinin tam olarak uygulanması, ticari maliyetlerde yaratacağı tahmini düşüş yüzde 9 ila 23 arasındadır (WTO,2015;UNCTAD,2016).

Ampirik kanıtlar, 2010 yılında GOÜ'lerde, ticaret maliyetlerinin GÜ'lere göre ortalama 1,8 kat daha yüksek olduğunu göstermektedir. En yüksek ticaret maliyetleri, Afrika ülkelerindedir. Bu nedenle, ticareti kolaylaştırma tedbirlerinin uygulanmasından en fazla fayda sağlaması beklenen bölge, maliyetlerde yüzde 16,5'lik bir düşüş olduğu tahmin edilen Afrika'dır (WTO,2015;UNCTAD,2016).

Bir diğer husus, 2014 yılında Dünya Gümrük Örgütü tarafından en az GÜ'lerin 34'ünde yapılan bir anket, sınırlarda toplanan gümrük vergisi ve diğer vergilerin, devlet vergi gelirlerinin yüzde 45'ini oluşturduğunu göstermiştir (WTO,2015;UNCTAD,2016). Bu bağımlılık, GOÜ'lerde, ticaretin kolaylaştırılması önlemlerinin

hayata geçmesiyle gümrük gelirlerinde azalma yaratacağı endişesini de beraberinde getirmektedir (UNCTAD,2016). Ancak, yukarıda da ifade edildiği gibi yapılan araştırmalar bu endişenin yersizliğini göstermektedir.

Fauzel'in, 2007-2014 dönemi için 20 Afrika ülkesi dahil olmak üzere 23 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan analizi, ticaretin kolaylaştırılmasının ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde önemli bir belirleyici olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Dünya Bankası'na göre, GSYH içinde ticaret payını arttıran ülkeler daha hızlı büyümüş ve yoksulluğu daha hızlı azaltmıştır (Fauzel,2017).

7. Sonuç ve Öneriler

Gümrük vergileri gelişmekte olan ekonomilerin bütçelerinde ciddi boyutlarda bir pay oluşturmaktadır. Bu ekonomiler, ticareti kolaylaştırma önlemlerinin ekonomilerinde kayıplara neden olabileceği konusunda endişeler yaşamaktadırlar. Ancak, yapılan çeşitli analizlerin gösterdiği gibi, ticareti kolaylaştırma önlemleri ekonomilerde her alanda iyileşme yaratacaktır. Sektör, ürün çeşidi ve istihdam artacak, uluslararası ticarette en büyük sıkıntıları yaşayan küçük ve orta ölçekli işletmelerde rekabet nedeniyle üretim kalitesi artacak, böylece, bu işletmeler büyüyecek, bununla birlikte toplumsal refah da artacaktır. Ayrıca, ticaretin önündeki engellerin kalkmasıyla birlikte, bu ekonomilere yönelik doğrudan yabancı yatırımların da artması beklenmektedir. Ekonominin tüm sektörlerinde meydana gelen bu iyileşme dinamo etkisiyle bütüne yayılacak, ekonomik göstergelerin de iyileşmesine olanak sağlayacaktır. Ticareti kolaylaştırma önlemlerinin bir an evvel hayata geçirilmesi bu ülkelerin küresel ticaretten alacakları payı artıracaktır. Anlaşma kapsamında geçen önlemlerin kısmi uygulanmasından ziyade, yapılacak yatırımların tüm önlemleri kapsayacak şekilde ve dengeli dağılımı önem arz etmektedir. Ayrıca, hayata geçirilecek önlemlerin hızlı bir şekilde uygulanması, yavaş bir hızda uygulanmasından daha faydalı olacaktır. Gelişmekte olan bir ekonomi olan ülkemizin de küresel ticaret yarışında yer edinebilmesi ancak ticareti kolaylaştırma önlemlerini bir an evvel etkin bir şekilde uygulamasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKLAR

Ayoki, M. (2018), Special and Differentatial Treatment of Developing Countries in the WTO Agreement on Trade Facilition: Is There a Cause for Optimism?, MPRA Paper No:87592, University Library of Munich, Germany.

Estevadeordal, A. (2017), Why Trade Facilitation Matters Now More Than Ever, Brokings Global.

Fauzel, S. (2017), Trade Facilitation and Economic Growth in Developing Countries:Using A Static and Dynamic Framework, Macrothink Institute, Busines and Economic Research No.2.

Milner,C., Morrissey,O., Zgovu, E. (2008), Trade Facilitation in Developing Countries, University of Nottingham, School of Economics:CREDIT Research Paper No.08/05.

Minor, P., Tsigas, M. (2008), Impacts of Better Trade Facilitation in Developing Countries, Nathan Associates Inc.

Staples, B.,R. (1998), Trade Facilitation, World Bank, Background paper for the WTO 2000, Capacity Building Project.

UNCTAD (2013), The New Frontier of Competitiveness in Developing Countries:Implementing Trade Facilitation, Transport and Trade Facilitation Series No:5.

UNCTAD (2015), Policy Brief, December 2015, Reaping Benefits from Trade Facilitation.

UNCTAD (2016), Trade Facilitation and Development Driving Trade Competitiveness, Border Agency Effectiveness and Strengthened Governance, Transport and Trade Facilitation, Series No:7.

WTO, World Trade Report 2015:Speeding Up Trade – Benefits and Challenges of Implementing the WTO Trade Facilitation Agreement, Geneva.

Yuan, W.,J., Cabral, Y., Yang, A. (2017), U.S. International Trade Commission's Trade Facilitation Rountable, United States International Trade Commission, Journal of International Commerce and Economics.

HAYVANLARA YÖNELİK ŞİDDETİN HABERLEŞTİRİLMESİNDE ETİK SORUNLAR: SAKARYA'DA BACAKLARI KESİLEN YAVRU KÖPEK ÖRNEĞİ

Dr. Sinem ÇAMBAY
Ege Üniversitesi

Çağan YETİM
Ege Üniversitesi

Hande NAYMAN
Ege Üniversitesi

Özet: Bu çalışma, Türkiye'deki dijital gazetelerin sayfalarında hayvanlara yönelik şiddet haberlerinin sunumunda etik sorunları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda 13 Haziran 2018 tarihinde Sakarya'nın Sapanca ilçesinde şiddete maruz bırakılan ve sonrasında ölen yavru köpeğe ilişkin haberlerin dijital gazetelerde sunum biçimi çalışmaya konu edilmiştir. Yavru köpeğin dijital gazetelerin gündemine taşındığı 15 Haziran 2018 tarihinden itibaren bir hafta süreyle Hürriyet Gazetesi, Posta Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Sabah Gazetesi, Haber Türk Gazetesi, Yeni Akit Gazetesi ve Star Gazetesinin internet sayfasında yer alan toplam 26 habere ulaşılmıştır. Söz konusu haberlere Google arama motoru üzerinden "Sakarya'da Yavru Köpek" anahtar kelimesi girilerek erişilmiş olup haberlere içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Söz konusu haberler içerik analizi yönteminin açıklayıcı ve betimleyici analiz tekniği ile etik değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sonuçta elde edilen bulgulara göre dijital gazetelerin hayvana şiddet haberlerinin sunumunda yaptığı etik ihlallere dayanan etik dışı 5 kategori saptanmıştır. Söz konusu etik dışı kategoriler, Hayvanın Fotoğrafının Açık Olarak Verildiği Haberler, Şiddetin Detaylarının Açıkça Aktarıldığı Haberler, Şiddetin Yönteminin Açıkça Belirtildiği Haberler, Şiddetin Meşrulaştırılmasına Neden Olan Haberler ve Şiddetin Yerini Önemli Kişilerin Aldığı Haberler şeklinde belirlenmiştir. Elde edilen bulgular içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak elde edilen bulgular değerlendirildiğinde araştırma kapsamına alınan dijital gazetelerin hayvanlara yönelik şiddet haberlerini etik biçimde ele almadığı bu konuda daha dikkatli ve hassas davranması gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda yavru köpeğin haberleştirilmesinde dijital gazeteler etik açıdan sınıfta kalmış bulunmaktadır. Dijital gazetelerin kendilerini hayvanlara yönelik şiddet haberlerinin sunum biçimi

konusunda sorgulaması ve bu konuda gerekli tedbirleri alması zorunluluk arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Medya, Etik, Dijital Gazetecilik, Haber.

Ethical Problems in Communicating Violence Against Animals: A Case of a Puppy Dog Whose Legs Cut in Sakarya

Absract: This study ethical issues in the delivery of news of violence towards animals in the pages of digital newspapers in Turkey aims to demonstrate. In this context, the presentation of the news about the puppy who was exposed to violence in the district of Sapanca in Sakarya on 13 June 2018 in digital newspapers was the subject of this study. As of June 15, 2018, a total of 26 news stories were taken from Hürriyet Newspaper, Posta Newspaper, Cumhuriyet Newspaper, Sabah Newspaper, Haber Türk Newspaper, Yeni Akit Newspaper and Star Newspaper. The news was accessed through the Google search engine by entering the keyword "Puppy Dog in Sakarya" and the content analysis method was applied to the news. The aforementioned news has been subjected to an ethical evaluation by the descriptive analysis technique of the content analysis method. According to the results, 5 unethical categories were determined based on the ethical violations of digital newspapers in the presentation of violence news to the animal. These unethical categories have been identified as the news that the animal's photo has been given explicitly, the news that the details of the violence have been clearly transmitted, the news that the method of violence is clearly stated, the news that caused the legitimacy of violence, and the news that are replaced by the important people. The findings were evaluated by content analysis method. As a result of the findings obtained, it is seen that digital newspapers which are included in the research are not dealt with ethically in the news of violence against animals. In this context, digital newspapers in the communication of puppies are ethically in the classroom. Digital newspapers have to question themselves about the mode of presentation of violence news to animals and take necessary measures in this regard.

Keywords: Digital Media, Ethics, Digital Journalism, News.

Giriş

Son yıllarda hayvanlara yönelik şiddet eylemleri giderek artmakta ve hayvanlara yönelik şiddet haberleri diğer medya ortamlarında olduğu gibi dijital gazetelerde de çok fazla yer bulmaktadır. 1978 yılından itibaren UNESCO tarafından kabul edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi ile belirlenen hayvan hakları, 1989'da tekrar düzenlenmiş olup 1990 yılında UNESCO tarafından tüm dünyaya duyurulmuştur. Hayvanların 14 hakka sahip olduğu ve bu hakları ihlal edenlere gerekli cezaların verilmesinin öngörüldüğü beyanname devletler tarafından kabul edilmiş olmakla birlikte hayvan haklarının uygulamaları bakımından ülkeler arasında çok ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu farklılıklar ülkeler arasında hayvanlara bakış açısını da şekillendirmekte olup özellikle medyada hayvanlara yönelik verilecek haberlerin dilini yönlendirmektedir.

Bir ülkenin temel kültürünün taşıyıcısı ve olaylara bakış açısının temel yansıtıcısı olarak medya o ülkede hayvan haklarına yönelik bilinci gösteren en önemli araçlardan biri şeklinde belirginleşmektedir. Türkiye gibi hayvan hakları konusundaki bilincin henüz yeterince gelişip olgunlaşmadığı ülkelerde haber metinleri bu bakış açısıyla oluşturulmaktadır. Oysa ki medyanın farkındalık yaratma ve kamuoyu oluşturma işlevleri dikkate alındığında hayvanlara yönelik şiddet haberlerinin medyada inşa ediliş biçiminin bu konuda oluşacak toplumsal bilinci tümüyle etkileyeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Medyanın söz konusu işlevi zaman ve mekân kavramından tümüyle bağımsız her yere ve herkese ulaşma imkânı olan dijital medya söz konusu olduğunda daha da artmaktadır.

Dijital medyanın önemli bir aracı olan dijital gazetelere baktığımızda ise hayvan hakları konusunda duyarlı bir gazetecilik bilincinin oluşmadığı açıkça görülmektedir. Hayvana yönelik şiddet haberlerinin dijital gazetelerde sunuluş biçimine bakıldığında etik açıdan son derece ciddi ihlaller göze çarpmaktadır. Oysa ki hayvan haklarına duyarlı bir gazetecilik anlayışının bizzat uygulanabileceği bir ortam olarak dijital gazetelerin hayvanlar üzerinden ayrımcılığı ve şiddeti meşrulaştıran bir dil kullanmaması gerekmekle birlikte hayvana şiddet haberlerinde toplumsal bilinci oluşturacak, hayvan haklarının savunuculuğunu üstlenecek bir etik sorumlulukla hareket etmesi gerekmektedir.

1. Etik Kavramı

Temelde bir diğerini anlama çabası olarak tanımlanan ahlak olgusu, önemli etik değerlere sahip olmayı gerektiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz

konusu etik değerler, insan ilişkileri sırasında paylaşılan deneyimlerinden ortaya çıkmaktadır.

Yunanca Etos tan gelen etik sözcüğü, Türkçe de ahlâk sözcüğüyle ifade edilmekte ve gündelik hayatta genel kabul görmüş, uygulanmakta olan değerleri ifade etmektedir (Ünlüler, 2006: 2). Söz konusu değerler insan davranışlarını iyi ve kötü olarak değerlendirmekte bu davranışlara ilişkin norm ve yaptırımları konu almaktadır (Alver,2007: 255).

Meslek etiği ise, bir mesleği yerine getirirken uymakla yükümlü bulunan doğru davranış kurallarını içeren mesleki kurallar bütünü olarak belirginleşmektedir. Bu bağlamda meslek etiği mesleği icra eden kişilere ilişkin davranış kurallarını kapsamaktadır. Bu kapsamda dijital gazetecilik etiği, yeni medya ortamında gazetecilik görevini yerine getiren kişilerin mesleği yerine getirirken uymak zorunda oldukları değerleri konu almakta bu alanda gazetecilere yol göstermektedir.

Dijital ortamda yayınlanan gazetelerin gazetecilik haber üretimi ve yayınlanması sırasında uyulmakla yükümlü oldukları profesyonel kuralları içeren bir kavram olarak dijital gazetecilik etiği, haberlerin doğruluk, nesnellik, tarafsızlık, objektiflik, gibi önemli kriterler üzerine inşa edilmesini gerektirmektedir (İrvan,2002: 427). Söz konusu gereklilik dijital gazeteleri kamu odaklı bir araç olarak konumlandırmakta olup kamu yararını hedef almaktadır.

Dijital gazeteler için bakıldığında meslek etiği içerikte barışa, özgürlüğe, özel yaşama saygı gösterilmesini, kamu yararının hedef alınmasını gerekmektedir. Bu bağlamda gazetecilik etiğinin başkalarına ve topluma karşı bir sorumluluk bilinciyle hareket etmeyi kapsadığı görülmektedir (Girgin, 2003: 146-147). Geleneksel gazetecilik anlayışı için geçerli olan tüm mesleki sorumlulukları içeren dijital gazetecilik etiği, haber kaynaklarına ulaşma özgürlüğünden, gazetecinin fikirlerine, inançlarına ve vicdanına ters düşen işleri geri çevirebilmesine, kamu yaşamını ilgilendiren bütün konuların özgürce araştırılabilmesine kadar her alanda kamusal sorumluluk bilinciyle hareket edilmesini gerektirmektedir (Tokgöz, 2017:150). Ancak günümüzde dijital gazetelerin etik sorumluluklarından haber değeri kapsamında uzaklaştıkları dikkat çekmektedir.

Ayrıca, sansürsüz ve görece daha özgür bir ortamda yayınlanan dijital gazetelerin fotoğraf ve diğer görsel metinler konusunda etik anlamda sıkıntılar yaşadıkları göze çarpmakla birlikte bu alanda önemli bir etik duyarlılık gerekmektedir (Kalsın; 2013: 88). Söz konusu gereklilik dijital gazetelerin doğru ve güvenilir bilgileri sorumluluk ve duyarlılık bilinciyle hareket etmesini zorunlu kılmaktadır.

Zaman ve mekân kavramından tümüyle bağımsız sınırsız erişime imkân tanıyan yeni medya ortamında dijital gazeteler için etik sorunlardan çıkışın önemli bir yolu olarak hak odaklı gazetecilik anlayışı öne çıkmaktadır. Tümüyle etik sorumlulukla gazetecilik yapmayı hedef alan bir gazetecilik pratiği olarak hak odaklı gazetecilik, toplumda kadın, çocuk, engelli, genç, hayvan gibi dezavantajlı grupların sesi olmayı odak noktası almaktadır. Söz konusu gazetecilik pratiğinin alternatif bir ortam olan dijital ortamda uygulama imkânı bulabileceği görülmekle birlikte bu pratiğin günümüzde özellikle hayvanları konu alan haberlerde daha fazla önem kazandığı dikkat çekmektedir. Hayvanlara ilişkin haberlerde hayvan haklarına odaklı ve duyarlı bir gazetecilik yapılması zorunluluk taşımaktadır.

2. Hayvan Hakları

15 Ekim 1978 tarihinde Paris'teki UNESCO merkezinde ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1989 yılında Hayvan Hakları Federasyonu tarafından yeniden düzenlenmiş 1990 yılında halka açıklanmıştır. Buna göre;

"1. Bütün hayvanlar yaşam önünde eşit doğarlar ve aynı var olma hakkına sahiptirler.

2. Bütün hayvanlar saygı görme hakkına sahiptir. Bu hakkı çiğneyerek onları sömüremezler. Bilgilerini hayvanların hizmetine sunmakla görevlidir. Bütün hayvanların insanca gözetilme, bakılma ve korunma hakları vardır.

3. Hiçbir hayvana kötü davranılamaz, acımasız ve zalimce eylem yapılamaz. Bir hayvanın öldürülmesi zorunlu olursa, bu bir anda, acı çektirmeden ve korkutmadan yapılmalıdır.

4. Yabani türden olan bütün hayvanlar, kendi özel doğal çevrelerinde karada, havada ve suda yaşama ve üretme hakkına sahiptir. Eğitim amaçlı olsa bile özgürlükten yoksun kılmanın her çeşidi bu hakka aykırıdır.

5. Geleneksel olarak insanların çevresinde yaşayan bir türden olan bütün hayvanlar uyumlu bir biçimde türüne özgü yaşam koşulları ve özgürlük içinde yaşama ve üreme hakkına sahiptir.

6. İnsanların yanlarına aldıkları bütün hayvanlar doğal ömür uzunluklarına uygun sürece yaşama hakkına sahiptir. Bir hayvanı terk etmek acımasız bir davranıştır.

7. Bütün çalışan hayvanlar iş süresi ve yoğunluğunun sınırlandırılması ve güçlerini artırıcı bir beslenme ve dinlenme hakkına sahiptir.

8. Hayvanlara fiziki ya da psikolojik bir acı çektiren deneyler yapmak hayvan haklarına aykırıdır. Tıbbi, bilimsel, ticari ve başkaca biçimlerdeki her türlü deneyler için de durum böyledir.

9. Hayvan beslenmek için yetiştirilmişse de bakılmalı, barındırılmalı, taşınmalı, ölümü de acı çektirmeden ve korkutmadan olmalıdır.

10. Hayvanlardan insanların eğlencesi olsun diye yararlanılamaz, hayvanların seyrettirilmesi ve hayvanlardan yararlanılan gösteriler hayvan onuruna aykırıdır.

11. Zorunluluk olmaksızın bir hayvanın öldürülmesi yaşama karşı suçtur.

12. Çok sayıda yabani hayvanın öldürülmesi demek olan her davranış bir soykırım, yani bir suçtur.

13. Hayvan ölümüne de saygı göstermek gerekir. Hayvanın öldürüldüğü şiddet sahneleri sinema ve televizyonda yasaktır.

14. Hayvanları koruma ve savunma kuralları, hükümet düzeyinde temsil olunmalıdır. Hayvan hakları da insan hakları gibi yasayla korunmaktadır" (https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5199.html).

Maddelere gene olarak bakıldığında hayvanların tıpkı diğer canlılar gibi önemli hakları olduğu görülmekte olup bu haklar hayvanlara da diğer canlılarla eşit saygı gösterilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Degrazia, 2002:53).

Görüldüğü üzere hayvanlar da tıpkı insanlar gibi birer canlı olarak temel haklara sahip bulunmakta olup dijital gazetelerde hayvanlara yönelik yapılacak haberlerin hayvanların haklarını hiçbir şekilde örselememesine, etik açıdan hayvan haklarına duyarlı bir gazetecilik yapılmasına özen gösterilmesi gerekmektedir. Söz konusu gazetecilik pratiği hayvan odaklı gazetecilik anlayışı şeklinde belirginleşmektedir.

3. Hayvan Odaklı Gazetecilik

Son yıllarda hayvanlara yönelik gerçekleştirilen işkence eylemlerinin giderek artması hayvanların da etik davranışlarımızın kapsamı içerisine girmesine neden olmuş bulunmaktadır (Aşar, 2018:242). Bu bakış açısı insanlar da dahil olmak üzere, dünyadaki hiçbir canlı türünün diğer bir türe göre üstün olmadığını kabul etmeyi gerektirmektedir. Söz konusu gereklilik medya alanında da önemli bir bakış açısı değişikliğini zorunlu kılmakta olup özellikle geniş kitlelere ulaşıp onları harekete geçirme kapasitesi anlamında çok büyük bir etkisi bulunan dijital gazeteler için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda dijital gazetelerin günümüzde hayvan haklarına duyarlı bir gazetecilik pratiğinin gereklerini yerine getirecek sorumluluk bilinciyle hareket etmesi önemli bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital gazetelerin hayvan odaklı gazetecilik açısından sahip olması gerekli donanımlara bakıldığında hayvanlara yönelik ayrımcılığı ve şiddeti olumlayan haber dilinden uzaklaşmaları gerekmekte olup günümüz dijital gazetelerine bakıldığında

bu sorumsuzluğun çok fazla yapıldığı dikkat çekmektedir. Söz konusu etik sorumsuzluk hayvanlara yapılan şiddeti arttırmakta ve benzer nitelikteki haberleri teşvik ederek toplu katliamlara sebep olan hak ihlallerine yol açmaktadır.

Hayvanlara yönelik giderek artan şiddet eğiliminin önüne geçilmesi için hayvanları ötekileştiren, onlara yönelik korku ve kaygı yaratan, onları "toplum zararlısı" olarak gösteren bakış açısının ivedilikle terk edilmesi gerekmektedir. Bu noktada vurgulanması gerekli en önemli husus, hayvanları sorun olarak nitelendirmeyen, onlara yönelik nefret ve şiddeti teşvik edici bir dil kullanmayan dijital gazetelerin, hayvanlara yönelik duyarlılığın artmasında büyük rol oynayacağıdır. Bunun için dijital gazetelerin hayvanlara yönelik haberlerde yanlı ve seçici haber yapmak yerine hayvan haklarını meşrulaştıracak haberlere ağırlık vermesi gerekmektedir. Hayvan haklarına duyarlı bir gazeteciliğin hayvan haklarına duyarlı bir toplumsal bilinç yaratacağı unutulmamalıdır.

Hayvan haklarına duyarlı bir gazetecilik için hayvanlara uygulanan saldırılar, görmezden gelinmemeli ve haberleştirmekten kaçınılmamalıdır. Ancak bu noktada vurgulanması gerekli en önemli husus bu şiddetin haberleştirilmesi noktasında hassas davranılıp rol ve model oluşturabilecek gereksiz ayrıntılardan kaçınılması gerekliliğidir.

Hayvanlara yönelik şiddetin meşrulaşmasına neden olacak ve yöntem gösterecek her türlü haber içeriğinden uzak durulması gerekmektedir. Hayvanların canlı olduğu unutulmayıp onları metalaştıran, değersizleştiren her türlü içerikten uzak durulmalıdır. Öte yandan, dijital gazetelerin temel işlevleri olan olumlu toplumsal algı yaratma fonksiyonu kapsamında hayvanlara yönelik olumlu haberlere daha çok yer verilerek toplum hayvan hakları yönünden eğitilmelidir.

Ancak dijital gazetelere baktığımzda hayvan hakları açısından çok da duyarlı olmayan bir gazetecilik anlayışının etkin olduğu gözlenmektedir. Dijital gazetelerde hayvan hakları beyannamesine konu alan maddelerin göz ardı edildiği görülmekte, hayvana yönelik istismar ve şiddet görüntülerinin çok fazla yer aldığı dikkat çekmektedir. Söz konusu haberlerle dijital gazetelerin hayvana yönelik şiddeti meşrulaştırdığı hayvan odaklı haberciliği örselediği öne çıkmakla birlikte toplumdaki bu dez avantajlı grubun haklarına aykırı gazetecilik yapıldığı görülmektedir.

Dijital gazetelerin hayvan haklarına duyarlı bir bakış açısıyla haber üretimi yapması zorunluluk taşımakla birlikte bunun için önemli donanımlara sahip olmaları gerekmektedir. Bu bağlamda dijital ortamda hayvanlara ilişkin üretilen haberlerin hayvan haklarını sürekli gündemde tutması sağlanmalıdır. Kamusal alanda hayvan

haklarına ilişkin duyarlılık yaratılmalı hayvanları ötekileştiren ve aşağılayan sıfat ve tamlamalardan uzak durulmalıdır. Hayvanlara ilişkin şiddet haberlerinde ayrıntı verilmemeli hayvanlar mağdur olarak öne çıkarılmamalıdır. Haberlerin hayvanlara ilişkin olumsuz yargılar içermesi önlenmeli olumlu algı yaratacak yargılar kullanılmalıdır.

Sonuç olarak dijital ortamda gazetecilik mesleğini yerine getiren kişilerin hayvan haklarının bilincinde olması ve hayvanlara yönelik şiddeti konu edinen haberlerde hassasiyet göstermesi zorunluluk taşımaktadır. Toplumdaki dezavantajlı gruplardan birisi olan ve bakımı bireyin vicdanına bırakılan hayvanlar için, farkındalığı arttırmaya yönelik haberler yapılması gerekmektedir. Bunun için de dijital gazetelerin kamunun dikkatini hayvan haklarına çekmesi ve hayvanlara yönelik nefret ve şiddeti besleyecek haber dilinden uzaklaşması gerekmektedir. Bu ise ancak vicdanlı ve etik sorumlulukla donayılmış dijital gazteecilik prtaiği ile mümkün olacaktır. Dijital gazetelerde kullanılan dilin, hayvanları bir mal değil bir can olarak inşa etmesinin zorunluluk taşıdığı unutulmaması gerekmektedir.

4. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacını dijital gazetelerde hayvanlara yönelik şiddetin haberleştirilmesinde etik bakış açısını saptamak haber içeriklerinin oluşturulması sürecinde gazeteler için uyulması gerekli temel etik kodlar üzerinden okuma yapmak oluşturmaktadır. Bu amaçtan hareketle Sakarya'da bacakları ve kuyruğu kesilerek şiddete maruz bırakılmış yavru köpeğe yönelik dijital gazetelerde çıkan haberlerin etik açıdan taşıdığı sorunlar irdelenmektedir.

5. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada dijital gazetelerde Sakarya'da bacakları ve kuyruğu kesilerek şiddete maruz bırakılmış yavru köpeğe ilişkin haberlerin etik açıdan nasıl kurgulandığını belirlemek ve etik kodlar açısından değerlendirildiğinde ihlal edilen etik duruşları saptamak amacıyla yavru köpeğin bacakları ve kuyruğunun kesik olarak bulunup dijital gazete gündemine taşındığı 15 Haziran 2018 ve 21 Haziran 2018 tarihleri arasındaki haberler içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Haberlere Google Arama Motoru üzerinden "Sakarya'da Yavru Köpek" anahtar kelimesi girilerek ulaşılmış olup erişim sağlanan haberler etik açıdan sahip olması gereken temel kodlara göre kategorilere ayrılmıştır. Kategoriler haberlerde öne çıkan eksik ve etik dışı nitelikler incelenerek oluşturulmuştur. Bu bağlamda toplamda 5 etik dışı

kategori belirlenmiş olup kategori kapsamında incelenen haberler içerik analizi yönteminin açıklayıcı ve betimleyici analazi tekniği kullanılarak yorumlanmıştır.

6. Araştırmanın Bulguları

Sakarya'da bacakları ve kuyruğu kesilerek şiddete uğrayıp ölen yavru köpeğe yönelik dijital gazetelerde çıkan toplam 26 habere ulaşılmış olup haberlerde temel etik nitelikleri örseleyen 5 kategori tesbit edilmiştir.

ETİK DIŞI HABER KATEGORİLERİ	SAYI
Hayvanın Fotoğrafının Açık Olarak Verildiği Haberler	1
Şiddetin Detaylarının Açıkça Aktarıldığı Haberler	3
Şiddetin Yönteminin Açıkça Belirtildiği Haberler	3
Şiddetin Meşrulaştırılmasına Neden Olan Haberler	11
Şiddetin Yerini Önemli Kişilerin Aldığı Haberler	8
	Toplam: 26 Haber

Hayvanın Fotoğrafının Açık Olarak Verildiği Haberler

"4 Ayağı Kesilen Köpek Öldü" (15 Haziran 2018 HaberTürk Gazetesi) başlıklı habere ilişkin fotoğraf etik açıdan önemli sorunlar barındırmakla birlikte haberde köpeğin bacaklarındaki kesik ve yara izleri açıkça görülmektedir. Söz konusu fotoğraf haber görselinin sansür içermesi ve açıkça şiddet içeren unsurlar barındırmaması gerekliliğini zedelemektedir. Haber metnine bakıldığında etik açıdan ciddi bir içerik sorunu gzöe çarpmamakla birlikte fotoğrafın bizzat kendisinin etik olmadığı görülmektedir.

Şiddetin Detaylarının Açıkça Aktarıldığı Haberler

"Sakarya'da Vahşet: Bunu Yapan İnsan Olamaz!" (15 Haziran 2018 Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde köpeğe yönelik şiddetin nasıl yapıldığına

ilişkin gereksiz ayrıntı ve detaylara değinilerek etik açıdan doğru olmayan kullanımlar bulunmaktadır. Haberde yavru köpeğin bacaklarının ve kuyruğunun kesildiğine yöenlik yapılan vurgu görenlerin yaşadığı şok ile pekiştirilmekte dehşet ve vahşet tamlamalarıyla bu algı ileri seviyeye taşınmaktadır. Ayrıca haberde mağlukat, katil, lanet, insan olmayanlar gibi ifade kullanımı ve bela içeren sözcükler haberde olmaması gereken her türlü etik dışı durumu barındırmaktadır.

"Sakarya'daki Vahşetle İlgili Yeni İddia" (15 Haziran 2018 Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde köpeğin patilerinin biçilme şekli ve biçilme aracı açıkça belirtilmekte olup kuyruğunun ve dört bacağının sivri bir cisimle kesildiğine ve annesinin yaralarını yaladığına dair yapılan vurgu etik olmayan unsurlar taşımaktadır. Bu unsurlar acı kader betimlemesiyle duygulara seslenmekte ve insanlar duygusal olarak iş makinesini kullanan kişiye karşı bilinçli bir şekilde örgütlendirilmektedir.

"Ayakları Kesilen Köpek Olayının Ardından Yeni Skandal!" (17 Haziran 2018 Yeni Akit Gazetesi) başlıklı haber Sakarya'da bir başka köpek öldürme olayına atıfta bulunarak olaylar arasında anlamsız bir bağğ kurmakta ve hayvan severleri özellikle asit dökülerek öldürme vurgusuyla galeyana getirmeye çalışmaktadır. Söz konusu eğilim etik açıdan hiç doğru değildir.

Şiddetin Yönteminin Açıkça Belirtildiği Haberler

"Bacakları Kesilen Yavru Köpek Kurtarılamadı" (15 Haziran 2018 Hürriyet Gazetesi) başlıklı haberde, kesici alet kullanılarak düz kesikler oluşturulduğu vurgulanmakta, balta kullanılarak kemiklerin kırıldığı ifade edilmekte, kesiklerin düzenli olduğu belirtilerek insan tarafından yapıldığı vurgulanmakta olup şiddet yöntemi açıkça belirtilmektedir. Bu haber habercilik etiğinin temel dinamiği olan haberde şiddet içeren unsurlar bulunmaması ve haberin rol ve modal olacak unsurlar bulundurmaması gibi temel donanımlarını zedelemektedir.

"Son Dakika Haber: Bacakları Kesilen Yavru Köpek Vahşetinde Flaş Gelişme!" (16 Haziran 2018 Sabah Gazetesi) başlıklı haberde "Yavru köpek vahşeti" söylemi ile gerçekleşen olaydaki şiddet unsurları açıkça ön plana taşınmaktadır. Öte yandan haber metninde yer alan "Sakarya Valisi İrfan Balkanlıoğlu ilk bulguların makineden kaynaklı olduğunu, ancak kendisine pek inandırıcı gelmediğini belirtti" ifadesi, kesinleşmemiş ve doğruluğu kanıtlanmamış bir bilgiyi iletmekte ve böylelikle kamuoyunun algısına yönelik bir yanılsama oluşturulmaktadır. Aynı zamanda haberde Sakarya Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından olaya ilişkin yapılan açıklama paylaşılmış ve bu açıklamada, olayın detaylarına yer verilerek köpeğin arka

ayakları ile kuyruğunun ezildiği, ön iki ayağının sert bir müdahaleye maruz kalarak koptuğu, kopan uzuvlarının arandığı detaylandırılmıştır. Anne ve diğer yavru köpeklerin de olay yerinde bulunduğunun ara başlıkla dile getirilmesi, olayı dramatize etmektedir. Dolayısıyla haber, şiddetin yönteminin açıkça belirtildiği etik dışı unsurlar barındırmaktadır.

"Sapanca'da Yavru Köpeği Ezerek Ölümüne Yol Açtığı İddia Edilen Zanlı Tutuklandı" (17 Haziran 2018 Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde, iş makinası operatörünün "Başkasının taşınır veya taşınmaz malını tahrip ettiği, yok ettiği, kullanılmaz duruma getirdiği" gerekçesiyle TCK'nın 151. maddesi gereğince tutuklandığı ifade edilmektedir. Haberde ilgili maddenin açıkça paylaşılması ve madde içeriğinde köpeğe yönelik "mal" vurgusunun geçmesi, olayı meşrulaştırmaktadır. Aynı zamanda ayakları ve kuyruğu kopan betimlemeleriyle şiddetin detaylarına yer verilmekte ve etik dışı bir haber söylemi yapılandırılmaktadır.

Şiddetin Meşrulaştırılmasına Neden Olan Haberler

"Sakarya Valisi: Köpek İşkence Sonucu Öldürüldü, Gereği Yapılacak" (16 Haziran 2018 Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde, "Kurulan komisyonca, yavru köpeğin ölümüne sebep olan failler adeta bir insan öldürülmüş gibi aranıyor" ifadesine yer verilmekte bu bağlamda, insan ölümüyle hayvan ölümü kıyaslanmakta olup, köpeğin ölümü normal şartlar altında önemsiz görülmesine karşın, bu olayda önemle dikkate alındığı vurgulanmkatadır. Dolayısıyla haber, hayvana yönelik yapılan şiddeti meşrulaştırmakta, insan hayatı ve hayvan hayatını kıyaslayarak hayvanların hayatını önemsiz kılmaktadır.

"Sapanca'da Köpeğin Ölümüne Neden Olduğu İddia Edilen Operatör Tutuklandı" (17 Haziran 2018 Habertürk Gazetesi) başlıklı haberde mala zarar verme, sahipli hayvanın öldürülmesi ve işe yaramayacak hale getirilmesi söylemleri kullanılmakta gerçekleşen şiddetin boyutları meşrulaştırılmakta ve hafifletilmektedir. Aynı zamanda haber içeriğinde yer alan TCK'nın 151. Maddesi kapsamında haklı bir neden olmaksızın hayvanın öldürülmesine yönelik vurgu yapılmakta, olaya ilişkin haklı bir neden olup olmayacağıyla ilgili kamuyonun şiddeti sorgulamasına sebebiyet vererek yapılan şiddetin meşruiyet kazanması desteklenmektedir.

"Sapanca'da Köpeğin Ölümüne Neden Olduğu İddia Edilen Operatör Tutuklandı" (17 Haziran 2018 Hürriyet Gazetesi) başlıklı haberde, köpeğin ölümüne ilişkin kesinleşmemiş yanıltıcı ifadeler kullanılarak habere meşruiyet kazandırılmaya

çalışılmaktadır. Köpeğin, "muhtemelen" bölgede çalışma yapan iş makinasının otları temizlediği süre içinde yaralanmış olabileceği vurgulanarak, kanıtlanmamış olaya ilişkin yanıltıcı içerik oluşturulmaktadır. Ayrıca haberde, diğer örneklerde de görüldüğü gibi kepçe operatörünün mala zarar verme suçundan tutuklandığı yinelenmekte canlının hayatı bir mal olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan hukuki açıdan köpeğin mal olarak değerlendirilmesi hususu ile ilgili akredite görüş kaynaklarına da başvurulmakta görece duyarlı bir haber metni oluşturma imkanı varken, kamuoyunu olumsuz yönde etkileyebilecek ve köpeğin ölümünü meşrulaştıracak bu ifadelerin titizlikle kullanılmadığı görülmektedir.

"Sakarya'da Bacakları Kesilen Köpekle İlgili Flaş Gelişme!" (17 Haziran 2018 Posta Gazetesi) başlıklı haberde de, köpeğin ölümünün meşrulaştırıldığı diğer haberlerde kullanılan sahipli hayvanın öldürülmesi veya işe yaramayacak hale getirilmesi ifadeleri vurgulanmaktadır. Bu ifadelerle, gerçekte var olan şiddet önemsizleştirilmekte ve etik açıdan yanlış bir duruş sergilenmektedir. Haberde, haklı bir neden olmaksızın sahipli hayvanın öldürülmesinin doğuracağı yaptırımlar açıklanmakta ve böylelikle kamuda haklı bir nedene sahip olduğunu zanneden kişinin hayvanı öldürülebileceğine ilişkin etik dışı bir algı oluşturulmaktadır Haberin etik açıdan doğru kullanımlar içermesi için, bu ifadelere ilişkin hayvan hakları derneği ve ilgili kişilerden demeç alınarak yapılması gerekmektedir. Aynı zamanda haberde Adalet Bakanı Abdülhamit Gül'ün ifadeleri, toplumda infial uyandıran üzücü hadise olarak köpeğin ölümünün önüne geçmektedir.

"Sakarya'da Yavru Köpeğin Ölümüne Sebep Olan Operatör Tutuklandı" (17 Haziran 2018 Sabah Gazetesi) haberinde, kepçe operatörünün sahipli hayvanın öldürülmesi suçundan tutuklandığı ifade edilmekte, diğer haberlerde bulunan meşrulaştırmaya benzer olarak, sahipsiz hayvanı öldürmek suç teşkil etmeyecekmişcesine bir algı oluşturulmaktadır. Dolayısıyla gazetecinin sahipsiz hayvana yönelik şiddeti meşrulaştıran haber metni oluşturduğu görülmektedir. Aynı zamanda haberde, diğer haberlerdeki "bacakları kesilen köpek" ifadesinin aksine "patileri kesilen köpek" betimlemesinin kullanıldığı ve bu betimlemenin yenilendiği gözlenmektedir. Bu betimlemeyle de, okuyucunun duygularına seslenerek haber dramatize edilmekte ve dolayısıyla daha fazla tıklanma oranının yakalanması hedeflenmektedir.

"Sakarya'da Tutuklanan Kepçe Operatörünün Eşi Konuştu: Gerçek Caniyi Bulun" (19 Haziran 2018 Posta Gazetesi) haberinde, haber metninde kullanılmaması gereken cani, işkence ifadesi yinelenmektedir. Haberin olayla ilgili tutuklanan iş makinesi operatörünün eşinin beyanları üzerine kurulu olduğu görülmekte, olayla ilgili yeterli enformasyon bulunmamaktadır. Haber metni yalnızca bir haber

kaynağının söylemleri üzerine kuruludur. Haberin spotunda "Delil olmadan sadece orada çalıştı diye gariban tutuklandı" ifadesinin yer alması, yargıya intikal eden olayı karmaşık hale getirmekte, kamuoyunun olayı yanlış algılamasına/ yorumlamasına sebebiyet verilmektedir. Suçu kesinleşmemiş kimse adına olumlu veya olumsuz yorum içerikli söylemlerin haberde yer alması etik dışı olmakla birlikte, yaşanan şiddeti hafifletecek unsurlar da barındırılmaktadır. Yine haber metninde yer alan "Koskoca greyderin altından küçücük el kadar köpeğin sağ çıkamayacağı biliniyor" söylemi, yaşanan üzücü olayı dramatize ederken, detaylandırmakta ve toplumda acıma duygusu oluşturmaktadır.

"Greyder Operatörünün Eşi Karara İsyan Etti: "Gerçek Suçluyu Bulun"" (20 Haziran 2018 HaberTürk Gazetesi) başlıklı haberde, haber metni greyder operatörünün eşinin söylemleri üzerine kuruludur. 19 Haziran Posta gazetesinde olduğu gibi, haber metninde yer almaması gereken cani ifadesinin kullanılarak etik ihlallerin yapıldığı görülmektedir. Haberin içeriğinde garibanın suçsuz yere tutuklandığı gibi söylemlerin de yer alması, tutuklu kişiye yönelik acıma duygusunu meydana getirmekte ve köpeğe yapılan şiddeti meşrulaştırmaktadır.

"Greyder Operatörünün Karısı Paylaştı: O Cani Eşim Değil" (20 Haziran 2018 HaberTürk Gazetesi" başlıklı haberde greyder operatörü İ.M'nin avukatının söylemlerinin yer aldığı görülmektedir. Haberde, hayvansever aile ifadeleri ile şiddeti işleme suçundan tutuklanan kişiye yönelik bir algı oluşturulmaya çalışılmakta, şiddet meşrulaştırılmakta ve sempati duygusu yaratılmaktadır. Haber metninin tamamının, şiddeti işlediğine yönelik şüphe barındıran tarafların açıklamaları üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Olaya ilişkin bilgi eksikliği bulunmakla birlikte, enformasyon bakımından yetersiz bir habercilik söz konusudur.

"Sakarya'da Tutuklanan Vinç Operatörünün İfadesi Ortaya Çıktı" (20 Haziran 2018 Yeni Akit Gazetesi) başlıklı haberde, kepçe operatörü İ.M'nin detaylı ifadesine yer verilmiştir. Olaya ilişkin detaylar aktarılarak, köpeğe zarar verme suçundan tutuklanan kişiye yönelik algı meşrulaştırılmaktadır. Haberde açıkça etik dışı bir kullanımla "vahşice kesildi" ifadesi yer almaktadır. Şiddeti meşrulaştıran en temel ifadeler ise Sakarya Barosu Başkanı Zafer Kazan'ın hayvanları koruma kanununa göre ortada tutuklanacak bir suçun bulunmadığını ifade eden açıklamalarına yer verilmesi şeklinde belirginleşmektedir. Hayvana yönelik şiddet, hayvana zarar gelmesi, haber metninde yer alan ifadelerle suç teşkil etmemekte ve tutuklama gerektirmemektedir. Böyle bir söylemin şiddeti meşrulaştıracağı açıkça öngörülebilirken, bunun haber metninde yer alması şiddete meyilli kişileri cesaretlendirmekte ve suçu hafifletmektedir.

"Bacakları Kesilen Köpekle İlgili Son Dakika Haberi: Kepçe Operatörü Suçu Kabul Etmedi" (21 Haziran 2018 HaberTürk Gazetesi) başlıklı haberde şiddet unsurlarının ve hayvanın yaralanmasına neden olan olayın detayların açıkça verildiği görülmektedir. Haberin içeriğinde şüpheli makine operatörünün ifadelerine yer verilirken etik açıdan sorun barındıran kısım avukatın söylemelerinde ortaya çıkmaktadır. Avukatın makine operatörünün hayvana kasıtlı bir şekilde zarar vermediğini ancak bir ihmal sonucunda bunun olabileceğini söylemesi, hayvana uygulanan şiddeti meşrulaştırmaktadır. Etik bağlamda haberin dili oldukça kural ihlali içermektedir. Bilerek veya bir ihmal sonucunda nasıl olduğu farketmeksizin hayvana uygulanan şiddeti meşru göstermek etik açıdan doğru olmamakla birlikte bu söyleme haberde yer vermek hayvan hakları odaklı habercilikle ters düşmektedir.

"Sakarya'da Yavru Köpeğin Ölümünde Vinç Operatörünün İfadesi Ortaya Çıktı" (21 Haziran 2018 Posta Gazetesi) başlıklı haberde hayvana yönelik şiddetin nasıl uygulandığı açıkça verilmiştir. Hayvanın bacaklarının ve kuyruğunun kesici bir cisimle vahşice kesilmesi detayının verilmesi hayvanlara yönelik şiddetin haberleştirilmesinde etik anlamda yapılan önemli bir yanlışlık olarak göze çarpmaktadır. Bu haberde daha çok hayvana yönelik şiddetin haberleştirilmesi sürecinde şiddetin meşrulaştırılması önemli bir etik sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Haberde hayvana şiddet uygulayanın, hayvanın sahipli olduğu için mala zarar verme suçundan yargılanması gerektiği vurgulanmaktadır. Şiddete maruz kalan hayvanın sahipli ya da sahipsiz bir mal olarak görülmesi önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu haberde dikkat çeken bir diğer nokta ise şiddete maruz kalan hayvanın sahipsiz ise şiddet uygulayan kişinin sadece basit bir para cezası alacağı bilgisinin verilmesidir. Bu suçlulara veya hayvana şiddet uygulamaya meyilli kişilere cesaret vermek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda etik açıdan haber dili çok fazla yanlışı içinde barındırmaktadır.

Şiddetin Yerini Önemli Kişilerin Aldığı Haberler

"Sakarya'da Patileri Kesilen Yavru Köpeğin Ölümü" (16 Haziran 2018 Habertürk Gazetesi) başlıklı haberde haber metni oluşturulurken hayvana yönelik şiddetin haberleştirilmesi sürecindeki etik anlayışın dışına çıkılmaktadır. Haber metni tamamen Sakarya Valisi İrfan Balkanlıoğlu'nun söylemleri üzerinden kurgulanmakta ve hayvanın gördüğü zulüm ile ilgili çok az bilgi verilip hayvana yönelik şiddet hakkında bilinç oluşturma, hayvan haklarının savunma, hayvanların seslerini ve haklarını duyurma gibi etik anlayış terk edilmektedir. Bu bağlamda haber metni oluşturulurken yavru köpeğin sesini duyurmaktan çok valinin açıklamaları ön plana çıkartılmakta hayvana yönelik şiddetin haberleştirilmesinde etik açıdan doğru anlayışın dışına çıkılmaktadır.

"Sakarya'da Bacakları Kesilen Yavru Köpek Kurtarılamadı" (16 Haziran 2018 Habertürk Gazetesi) başlıklı haberde haber metni tamamen veterinerin açıklamaları üzerinden oluşturulmaktadır. Haberin içeriğinde hayvanın gördüğü şiddete dikkat çekmek için veterinerin anlattıkları kullanılmış olup haber metninde şiddet gören hayvanla ilgili, olayla ilgili veya hayvana şiddet gösterenle ilgili bilgi verilmemektedir. Burada etik sorun olarak veterinerin demeçlerinin hayvanın gördüğü şiddetin önüne geçmesi belirginleşmektedir. Veterinerin söylemleri üzerine oluşturulan bu haber metninin hayvana yönelik şiddeti dramatize ettiği, şiddetten çok olayın gereksiz detaylarının anlatıldığı açıkça görülmektedir.

"Bahçeli'den Yavru Köpek Vahşetine Tepki: Cani Ruhlular, İnsanlığın Defolu Yüzleri" (16 Haziran 2018 Habertürk Gazetesi) başlıklı haber metni, tamamen Devlet Bahçeli, Sakarya Valisi İrfan Balkanlıoğlu ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın açıklamarı üzerine kurulmuştur. Haberde hayvana yönelik şiddetin haberleştirilmesinde, hayvanın gördüğü şiddetin önüne ünlü isimler geçmektedir. Özellikle 24 Haziran seçimlerinden önce toplumu derinden etkileyen bu olayda devlet büyükleri veya ünlü kişilerin açıklamalarda bulunduğu görülmekte hayvana yönelik şiddet haberinin siyasi bir propaganda aracına dönüştürüldüğü dikkat çekmektedir. Haber metni olaydan çok siyasi isimlerin neler söylediğine ve gösterdikleri tepkilere odaklanılarak oluşturulmaktadır.

"Berat Albayrak: Hayvan Haklarıyla İlgili Tasarının Takipçisi Olacağız" (16 Haziran 2018 Hürriyet Gazetesi) başlıklı haberde siyasi bir isim hayvana yönelik uygulanan şiddetin önüne geçmektedir. Haber metninde şiddet gören hayvanın içinde bulunduğu durum çok az verilmişken Berat Albayrak'ın yaptığı açıklamalar ve hayvan barınağı ziyareti detaylıca anlatılmıaktadır. Haber metni ünlü bir ismin söylemleri üzerinden oluşturulmakta ve Berat Albayrak'ın hayvana hakları ile ilgili yasa tasarısının 24 Haziran seçimlerinden sonra görüşüleceği söylemine yer verilmektedir. Haberde 8 gün sonra yapılacak olan seçimlere bir mesaj verildiği görülmekte olaydan çok ziyarete yer verilmektedir. Bu bağlamda hayvana yönelik şiddet haberinin hayvana yönelik şiddete dikkat çekmekten ve hayvan haklarını savunmaktan çok siyasi bir ünlünün reklam kampanyasına dönüştüğü görülmektedir.

"Sapanca'daki Vahşete Ünlülerden Tepki" (16 Haziran 2018 Posta Gazetesi) başlıklı haberde hiçbir şekilde şiddet gören yavru köpekten bahsedilmemektedir. Olayın içeriği ile ilgili bir bilgi verilmemekte tamamen tıklanım almaya yönelik bir haber metni oluşturulmuş bulunmaktadır. Hayvana yönelik şiddet haberinin oluşturulmasında hayvan hakları açısından bir bilinç oluşturma, kamuya hayvanların haklarını tanıtma veya hayvanlara yönelik şiddete dikkat çekme gibi unsurlar kullanılmamış haber etik açıdan doğru inşa edilmememiştir. Sakarya'da şiddet gören yavru köpek tamamen bir tıklanma unsuru olarak kullanılmakta, haberde bu

olayla ilgili ünlülerin demeçleri farklı bir link üzerinden verilmektedir. Haberin başlığından da anlayacağımız üzere burada amaç önce habere tıklanılmasını sağlamak, sonrasında daha fazla tık için uğraşmaktır. Çünkü ünlü kişilerin şiddet gören yavru köpekle ilgili söylemleri insanlar tarafından merak edilmektedir. Bu bağlamda yavru bir köpeğin gördüğü şiddetin ve yavru köpeğin ölümünün tıklanma gibi basit bir amaç uğrununa kullanılması etik açıdan doğru değildir.

"Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Patileri Kesilen Köpek Hakkında Açıklama: Hadisenin Aydınlatılması İçin Talimat Verdim" (16 Haziran 2018 Star Gazetesi) başlıklı haberde, haber metni tamamen Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın açıklamaları üzerine kurulmaktadır. Haberde siyasi bir ismin açıklamalarına yer vermek herhangi bir etik sorun barındırmazken haber metninin tamamen bu açıklamalar üzerine kurulması ciddi etik sorunları içinde barındırmaktadır. Özellikle seçim öncesi Türkiye'yi böylesine derinden etkileyen bir olayla ilgili siyasilerin açıklamaları olacağı tahmin edilmekle birlikte bu açıklamaların haberde yer almasının amacı olayın ciddiyetinin desteklenmesi olmalı iken haber metninde tümüyle bir siyasinin açıklamalarına değinilmesi olayı geride bırakmaktadır.

"Türkiye'yi Ayağa Kaldıran Vahşetle İlgili Valilikten Açıklama!" (16 Haziran 2018 Yeni Akit Gazetesi) başlıklı haberde haber metni Sakarya Valisi İrfan Balkanlıoğlu'nun söylemleri üzerinden oluşturulmuştur. Hayvana yönelik şiddet olayının iki üç cümle ile anlatılmasına karşın Vali'nin açıklamalarına paragraflarca yer verildiği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda etik sorun olarak olayın kendisinin önüne valinin açıklamalarının geçmesi belirginleşmektedir. Vali açıklamalarına yer veren haber valinin açıklamalarını filtreden geçirmeden direk olarak vermekte henüz netlik kazanmamış unsurlar vurgulanmaktadır. Bu bağlamda haber metninde zaten etik sorun olarak ünlü bir ismin olayın önüne geçmesi durumu söz konusuyken bir de bu açıklamaların şiddet unsurunu açıkça barındırması ve açıklamalardaki net olmayan söylemler haber metninin ciddi sorunlar barındırdığını göstermektedir.

"Muharrem İnce De Vahşete Sessiz Kalmadı" (16 Haziran 2018 Cumhuriyet Gazetesi) başlıklı haberde, haber metni siyasi bir ismin attığı tweet üzerinden oluşturulmuştur. Haber metni yavru köpek olayıyla ilgili hiçbir bilgi vermemekte sadece ünlü siyasi isimlerin demeçleri üzerinden oluşturulmaktadır. Oluşturulan haber metninin seçimler öncesi bir tarihte ülkeyi derinden etkileyen bir olay üzerinden siyasi propaganda yapmak isteyen ünlülere ön ayak olduğu dikkat çekmektedir. Metinde hayvana yönelik şiddet ile ilgili bilinç oluşturma görevinin terk edildiği görülmektedir. Aynı haberin içinde Devlet Bahçeli, Meral Akşener ve Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın açıklamalarına da yer verilmekte haber metni tamamen söylemler üzerine kurulmaktadır. Olay ile ilgili hiçbir bilgi vermeyen, hayvan haklarından bahsetmeyen ve şiddetin gündemde tutulmasını

sağlamayan haber tamamen siyasi liderlerin söylemlerine yer verip, siyasi liderlerin seçim öncesinde ülke için büyük gündem yaratan bir olay üzerinden propaganda yapmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda oluşturulan haber metni etik açıdan sorun taşımaktadır.

İncelenen haberler genel olarak değerlendirildiğinde haberlerde hayvana yönelik şiddetin meşrulaştırıldığı, önemsizleştirildiği ve haklı gösterecek türden değersiz yargılara yer verildiği göze çarpmaktadır. Ayrıca haberlerde şiddetein şekline yönelik detaylara açıkça yer verilmesi bu konularda örnek ve model oluşturacak etik sorunlar barındırmaktadır. Haberlerde yavru köpeğe yönelik şiddetten çok ünlü kişilerin söylemlerine yer verilmesi şiddetin yerini bu kişlerin almasına neden olmakta ve şiddet önemsizleştirilmektedir. Toplumun önemli bir dez anvantajlı grubu olan hayvanlara yönelik şiddet haberlerinin bu hayvanların sorunlarına odaklanıp haklarını savunmaya yönelmesi gerekirken haberlerde bu bilinçten uzak kalındığı göze çarpmaktadır. Oluşturulan haberler hayvanlara yönelik şiddeti önlemeye ilişkin bir duyarlılık yaratacak bu konuda toplumsal bilinç oluşmasını teşvik edecek bir yapı sergilememekte etik açıdan önemli sorunlar barındırmaktadır.

7. Sonuç ve Öneriler

Gündelik yaşam içindeki duruşlarımız ahlaki kodları da belirlemekte meslek etik ilkeleri de toplumsal değerler nasıl biçimlendiyse ona göre kurulmaktadır. Mesleki etik anlayışı önemli bir farkındalık yaratma ve kamuoyu oluşturma aracı olarak dijital gazeteler söz konusu olduğunda daha da önemli hale gelmektedir. Bu önem dijital gazetelerde haber konusu özellikle önemli bir dez avantajlı grup olan hayvanlar söz konusu olduğunda daha da artmaktadır. Bir ülkenin temel kültürünün taşıyıcısı ve olaylara bakış açısının temel yansıtıcısı olarak dijital gazeteler o ülkede hayvan haklarına yönelik bilinci oluşturup pekiştiren en önemli araçlardan biri şeklinde belirginleşmektedir.

Türkiye gibi hayvan hakları konusundaki bilincin yetersiz kaldığı ülkelerde haber içerikleri bu bakış açısıyla oluşturulmaktadır. Oysa ki dijital gazetelerin zaman ve mekân tanımayan her yere ulaşabilme kapasitesi bu araçların hayvanlara yönelik toplumsal bilinci pekiştirecek temel araçlar olarak konumlanmasını sağlamaktadır. Ancak dijital gazetelerin bu işlevlerini yerine getirmeyip hayvan hakları konusunda duyarlı bir gazetecilik örneği sergilemedikleri görülmektedir.

Hayvana yönelik şiddet haberlerinin dijital gazetelerde sunuluş biçimi değerlendirildiğinde etik sorumluluk açısından son derece karanlık bir tablo göze çarpmaktadır. Bu durum dijital gazetelerin hayvan haklarına duyarlı bir gazetecilik anlayışının temel ortamı olma ayrıcalığını örselemektedir. Dijital gazetelerin hayvanları

önemli bir dez avantajlı grup olarak öne çıkarması, onlara yönelik ayrımcılık ve şiddeti meşrulaştırmaması gerekirken haberlerde bu toplumsal bilinci oluşturacak şekilde görev yapmadıkları görülmektedir.

Önemli bir farkındalık yaratma aracı olan bu ortamlarda hayvan haklarının savunuculuğunu üstlenecek etik sorumlulukla donatılmış bir gazetecilik pratiği olan hayvan odaklı gazeteciliğin hayata geçirilmesi önemli bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun için de dijital gazetelerde toplumda korunması gerekli dezavantajlı bir grup olarak hayvanlara yönelik kalıp yargı oluşturmaktan uzak durulmalı, hayvanların sesi olmaya özen gösterilmeli, hayvan hakları görünür kılınmalı, hayvanlara yönelik duyarlılık ve hassasiyet yaratılmalı, hayvanlara ilişkin ön yargı yaratmaktan kaçınılmalıdır.

Kaynakça

ALVER, F. (2007). Gazeteciliğin Kuramsal Temelleri, İstanbul: Beta Yayınları.

AŞAR, H. (2018). Hayvan Haklarına Yönelik Temel Görüşler, Kayseri: Kaygı Yayınları.

DEGRAZIA, D. (2002). Hayvan Hakları, (Çev: Hakan Gür), Ankara: Dost Yayınları.

GİRGİN, A. (2003). Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etiği. İstanbul: İnkılap Yayınları.

İRVAN, S. (2002). Medya, Kültür ve Siyaset, Ankara: Alp Yayınevi.

KALSIN, B. (2013). Dijital Teknoloji ve Gazetecilik Demokrasiye Etkileri…, Yeni Medya Üzerine içinde, (Ed). Müge Demir, Konya: Literatürk Yayınları.

SAVAŞ, T., YURTMAN, İ., TÖLÜ, C. (2009). Hayvan Hakları ve Hayvan Refahı: Felsefi Bakış Nesnel Arayışlar, Çanakkale: Hayvansal Üretim Dergisi, Sayı:1.

TOKGÖZ, O. (2017). Temel Gazetecilik, Ankara: İmge Yayınları

ÜNLÜLER A. O. (2006). Medyada Etik Söylem ve Medya Etiğini Biçimleyen Temel Belirleyiciler Üzerine Bir Değerlendirme, Küresel İletişim Dergisi. Sayı:2.

ESKİGEDİZ'DE (KÜTAHYA) SU MİMARİSİ "ÇEŞMELER"

Doç. Dr. Türkan ACAR
Uşak Üniversitesi

Özet: Ege Bölgesi'nde, İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Kütahya'nın onüç ilçesi bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Gediz ilçesi, Kütahya il merkezinin yaklaşık 95 km güneybatısında, Uşak ilinin ise 45 km kuzeyindedir. Gediz'in tarihi Frigler (MÖ 750) dönemine kadar inmektedir. "Kadoi" adıyla bilinen kent, Frigler döneminde Frigya kahramanı *Kadis* adına "Kadus" adıyla yeniden kurulmuştur. Selçuklu Devleti ve Germiyanoğlu Beyliği döneminde sancak olarak yönetilen yerleşim daha sonra Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Osmanlı hakimiyetindeki yerleşim, 1871 yılında da kaza merkezi olmuştur. Gediz, 1875, 1901, 1911, 1945 yıllarında sel, 1911 yılında yangın ve 1970 yılında geçirdiği deprem ile oldukça tahrip olmuştur. 1970 depreminden sonra 05.08.1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerleşim, Simav karayolu üzerindeki Eskigediz'e 7 km mesafedeki "Karılar Pazarı" olarak anılan mevkie taşınmıştır.

2018 yılında Eskigediz'de yapılan arazi çalışmasında, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemine ait, on çeşme, altı köprü, iki çamaşırhane, iki hamam, bir su kemeri ve bir su deposu tespit edilmiştir. Çalışmamızda, yerinde incelenen çeşmelerin plan ve mekan kurguları, Sanat Tarihi metodolojisiyle tanıtılmış ve Anadolu'da Türk döneminde inşa edilmiş çeşmeler içerisindeki yerleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Eskigediz, çeşme, hamam, çamaşırhane, köprü.

Water Architecture In Eskigediz (Kütahya) "Fountains"

Abstract: There are thirteen districts of Kütahya in the Aegean Region. The subject of our study is Gediz, about 95 km southwest of Kütahya and 45 km north of Uşak. The history of Gediz dates back to the Phrygians (750 BC). Known as "Kadoi", the city was rebuilt in the Phrygians under the name "Kadus" for the Phrygian hero Kadis. The settlement, which was managed as a sanjak during the Seljuk State and Germiyanoğlu Principality, was later under Ottoman rule. The settlement in the Ottoman Empire was the center of the

district in 1871. Gediz, the flood in 1875, 1901, 1911, 1945, was destroyed by fire in 1911 and the earthquake he had suffered in 1970. After the earthquake of 1970, with the decision of the Council of Ministers dated 05.08.1970,7/1164 no, the settlement was moved to the so-called "Karılar Bazaar" which is 7 km away from Eskigediz on the Simav highway.

In the land survey conducted in Eskigediz in 2018, ten fountains, six bridges, two laundries, two baths, an aqueduct and a water reservoir belonging to the Ottoman and Early Republican period were identified. In our study, the plan and space fictions of the fountains examined in situ were introduced with the methodology of Art History and their place in the fountains built during the Turkish period in Anatolia was discussed.

Keywords: Kütahya, Eskigediz, fountain, bath, laundry, bridge.

Giriş: Ege Bölgesi'nde, İç Batı Anadolu eşiğinde yer alan Kütahya'nın Merkez, Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Pazarlar, Simav, Şaphane ve Tavşanlı olmak üzere onüç ilçesi bulunmaktadır. Çalışmamıza konu olan Gediz ilçesi, Kütahya il merkezinin yaklaşık 95 km güneybatısında, Uşak ilinin ise 45 km kuzeyindedir. Gediz'in kuzeyinde Aslanapa ve Çavdarhisar, batısında Pazarlar ve Şaphane, doğusunda Altıntaş ve Dumlupınar ilçeleri, güneyinde de Uşak ili yer almaktadır. Ege Bölgesi'nin en büyük dağlarından biri olan Murat Dağı (2312 m) ilçesinin doğusundadır.

Gediz'in tarihi Frigler (MÖ 750) dönemine kadar inmektedir. "Kadoi" adıyla bilinen kent, Frigler döneminde Frigya kahramanı *Kadis* adına "Kadus" adıyla yeniden kurulmuştur. Gediz (Hermus) nehri üzerinde kurulan eski Cadi şehri, dik bir dağın dibinde, sel yolu üzerine kurulduğu halde, Gediz (Hermus) vadisinin onu İzmir (Smyrne) şehri ve diğer kalabalık şehirlerle birleştirdiği, tarım ve endüstri ürünlerine oralarda Pazar olduğu için, sürekli olarak oldukça önemli bir şehir olma özelliğini korumuştur (Texier, II, 2002: 319). *Texier*, şehrin Hermus nehri üzerindeki köprüsünün, gerçekte sivri kemer üzerine yapılmış bir Ortaçağ eseri olduğunu, çıkıntı taş üzerinde, başları eksik, biri erkek diğeri kadın iki heykelin varlığından bahsetmekte ve sağ taraftan hakim iki yüksek kaya ve bunların arasında bir kemer ile iki yamaçta gruplar halinde alçak ve aynı şekilde olan evlerden bahsetmektedir (Texier, II, 2002: 330). Küçük Frigya topraklarına dahil edilen Kadus, İskender zamanında Makedonya kolonisi haline gelmiştir. Roma döneminde ise Cadi "Kadi" adıyla bilinmektedir. İngiliz Arkeolog *William Mitchell Ramsay*, Frigya'nın şehirleri ve piskoposlukları hakkında bilgi verirken bu yerleşimden de bahsetmekte ve Roma devrinde "Asia" eyaleti

yolları üzerinde yer alan yerleşimi "Kadoi" olarak anmaktadır (Uzunçarşılı, 1932: 4; Ramsay, 1961, 159; Yurt Ansiklopedisi, 1983, 5315).

Türk döneminde Selçuklu Devleti ve Germiyanoğlu Beyliği döneminde sancak olarak yönetilen yerleşim, daha sonra Osmanlı hakimiyetine girmiş ve 1871 yılında da kaza merkezi olmuştur.[1]

Gediz, 1875, 1901, 1911, 1945 yıllarında sel, 1911 yılında yangın ve 1970 yılında geçirdiği deprem ile oldukça tahrip olmuş, 1970 depreminden sonra 05.08.1970 tarihinde 7/1164 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yerleşim, Simav karayolu üzerindeki Eskigediz'e 7 km mesafedeki "Karılar Pazarı" olarak anılan mevkie taşınmıştır.[2]

Eskigediz'de 2018 yılının Ekim ayında yapılan arazi çalışması ile on çeşme, altı köprü, iki çamaşırhane, iki hamam, bir su kemeri ve su deposu üzerinde çalışma yapılmıştır.[3] Çalışmamızda yerinde incelenen çeşmeler, plan ve mekan kurguları ile tanıtılarak, Anadolu'da Türk döneminde inşa edilmiş çeşmeler içerisindeki yerleri tartışılmıştır.

1. Eskigediz Çeşmelerinin Plan ve Mimari Özellikleri: Eskigediz'de on çeşme üzerinde çalışma yapılmıştır. Muratbey Zaviyesi Çeşmesi ve Salur Çeşmesi dışında diğer sekiz çeşme, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 02.07.1992/2581 tarih ve karar ile tescil edilmiştir.[4] Çeşmeler, kurul kararlarında yer alan envanter sıraları ile tanıtılmıştır.

1.1. 1A Envanter Numaralı Çeşme: Camikebir Mahallesi, Gümüş Sokak'ta 19 L I Pafta, 259 Ada, 16 Parsel'dedir. Dikdörtgen prizma gövdeli su deposunun ön cephesine basık kemerli bir çeşme nişi yapılmıştır. Niş, iki yandan birer başlık ile sınırlandırılmıştır. Kemerin hemen altında kitabe panosu yer almaktadır. Tek lüleli çeşme, bugün işlevsizdir. Çeşmenin teknesi ve su deposunun saçağı betonarmedir. Ön cephede su deposunun penceresi yer almaktadır. Depo, düz betonarme bir tavan

---

[1]Önder, 1977: 1-20; Yurt Ansiklopedisi, 1983, 5315; Texier, I, 2002: 199; Kaplan, 2005: 11; Gürsoy, 2011: 6-7; Ciloşoğlu, 2011: 13, 18-19; Gökbilgin, 1997: 1121.
Kütahya için bkz. Varlık, 1988: 115-168, Varlık, 2002: 580-584; 1481-1571 yılları Tahrir Defterleri, 1665-66 ve 1675-76 yılları Avarız defterlerinde Gediz köyleri, hane ve nefer sayıları belirtilmektedir. Bkz. Aydın, 2016: 125-153; Çakır, 2016: 243-274.

[2]Eskigediz'in tarihçesi için ayrıca bkz. Tuncel, 1977: 126; Pınar, 2004: 30-88; **Eskigediz Belediyesi Tanıtım Kitapçığı** (Tarih ve yazar belirtilmemiş): 3. 1970 depremi için bkz. Eriç-Bilgin-Bener-Sungur-Erer-Göçmen, 1970: 23-26.

[3]Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Birimi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir **(Proje No:2018/SOSB006 2018-2021 Dönemi)**.
Müellif, arazi çalışmaları sırasında yardımlarını gördüğümüz Eskigediz Belediyesi Fen İşleri Müdürü Sayın Yüksel Ulu'ya; Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Buğra Yücel ve Onur Eroğlu'na müteşekkirdir.

[4]Çeşmelerin tanıtımında öncelik kurul kararlarındaki envanter numaralarına göre sırası ile yapılmış, daha sonra da tescilsiz yapılar ele alınmıştır.

ile örtülüdür. Su deposu ve çeşme sıvalı ve kireç badanalıdır. Yapı, kitabesine göre H.1345/M.1926 yılında inşa edilmiştir.

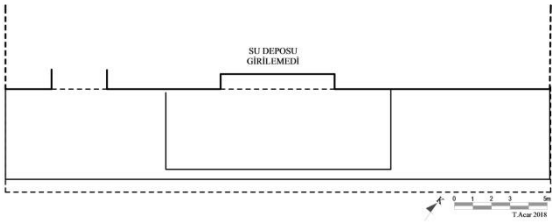

Çizim 1. 1A Envanter Numaralı Çeşme

Fotoğraf 1. 1A Envanter Numaralı Çeşme.

Fotoğraf 2. 1A Envanter Numaralı Çeşme.

1.2. 2A Envanter Numaralı Çeşme*/Emin Ağa Camii Çeşmesi*: Camikebir Mahallesi, İzmir Caddesi, 19 L I Pafta, 259 Ada, 1 Parsel'dedir. Emin Ağa Camii'nin doğusunda, bir konutun duvarına bitişik şekilde inşa edilen yapı, beş kemerlidir. Derin olmayan yüzeysel kemerler basık formludur. Kemerler, dikdörtgen şekilli

plasterler ve bezemesiz başlıklar üzerine oturmaktadır. Düz bir saçak ile son bulan çeşmenin, teknesi ve saçağı betonarmedir. Yapının duvarları, sıvalı ve kireç badanalıdır. Her kemer gözünün alt kısmında bir lüle haznesi vardır, ancak hepsi işlevsizdir. Çeşmenin kitabelerinin üzeri sıvalı ve boyalıdır. Yapının herhangi bir bezemesi yoktur.

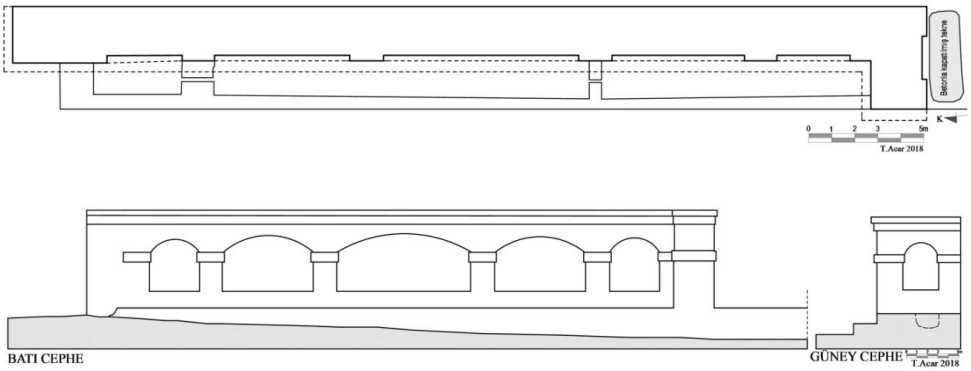

Çizim 2-3. 2A Envanter Numaralı Çeşme/Emin Ağa Camii Çeşmesi.

Fotoğraf 3. 2A Envanter Numaralı Çeşme/Emin Ağa Camii Çeşmesi.

1.3. 7A Envanter Numaralı Çeşme: İsmetpaşa Mahallesi, Zafer Caddesi, 19 L I Pafta, 394 Ada, 29 Parsel'dedir. Kare planlı bir su deposuna sahip çeşmenin büyük kısmı yıkılmıştır. Özellikle ön cephenin yıkılması, kemer, tekne gibi mimari detayların yok almasına neden olmuştur. Kesme ve moloz taşlarla inşa edilen çeşme ve deposu, düz betonarme bir saçak ile örtülüdür. Kitabesi ya da bezemesi yoktur.

Fotoğraf 4. 7A Envanter Numaralı Çeşme.

1.4. 13A Envanter Numaralı Çeşme: İtfaiye Caddesi, 20 LIV Pafta, 406 Ada, 13 Parsel'dedir. Çeşmenin ön cephesi dikdörtgen yüzeysel bir çökertme ile verilmiştir. Tek lüleli çeşmede, tekne, sekiler ve tüm cephe beyaz fayanslarla kaplanmıştır. Betonarme bir saçak ile son bulan yapı, işlevsizdir. Kitabesi ya da bezemesi yoktur.

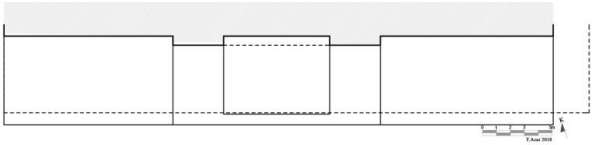

Çizim 4-Fotoğraf 5. 13A Envanter Numaralı Çeşme.

1.5. 15A Envanter Numaralı Çeşme: Park Mahallesi, Kızıltepe Meydanı, 20 LIV Pafta, 340 Ada, 3 Parsel'dedir. Bir konutun duvarına bitişik şekilde tasarlanan

çeşme, tek cepheli dikey dikdörtgen prizma gövdelidir. Sivri kemeri üç yönden düz ve iç bükey pahlı silmelerle çevrelenmiştir. Kemer kilit taşında daire şeklinde bir rozet yer almaktadır. Lülenin üst kısmında yer alan taslık nişi cepheyi ortalamamaktadır, cephenin batısına yerleştirilmiştir. Niş dekoratif dilimli bir kemere sahiptir. Kemer üç yönden silmelerle çevrelenmiştir. Taslık nişinin simetriğinde cephenin doğusunda, sadece silmeleri görünen bir bezeme yer almaktadır. Çeşme bugün sıvalı ve boyalıdır. Bu silmeli kısım taslık nişi gibi bir niş, ya da bezeme olabilir. Yapının bugünkü sıvalı durumu kesin bir yargıda bulunmamıza olanak tanımamaktadır. İleride yapılacak araştırma çalışmalarında, cephede yapılacak itinalı boya ve sıva raspaları ile cephe verileri netlik kazanacaktır. Çeşmenin sekileri ve teknesi de sıvalı ve boyalıdır. Çeşmenin deposunun batı cephede bir penceresi vardır. Ahşap konstrüksiyonlu saçak, sacla örtülüdür. Yapının kitabesi yapılan sıva ve boya tabakaları nedeniyle algılanamamaktadır. Çeşme bugün işlevsizdir.

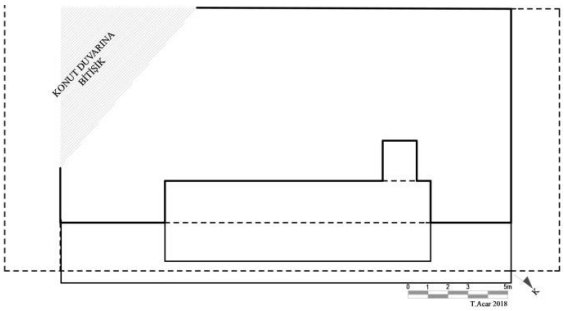

Çizim 5. 15A Envanter Numaralı Çeşme.

Fotoğraf 6-7. 15A Envanter Numaralı Çeşme.

1.6. 16A Envanter Numaralı Çeşme: Gediz Mahallesi, Mutlu Sokak, 20 LIV Pafta, 353 Ada, 8 Parsel'dedir. Bir konutun duvarına bitişik şekilde tasarlanan çeşme, enine dikdörtgen prizmadır. Dikey dikdörtgen bir çökertme şeklindeki çeşme nişi, tek lülelidir. Cephe ve tekne beyaz fayanslarla kaplıdır. Betonarme bir saçak ile son bulan çeşmenin kitabesi ve bezemesi yoktur. Çeşme işlevsizdir.

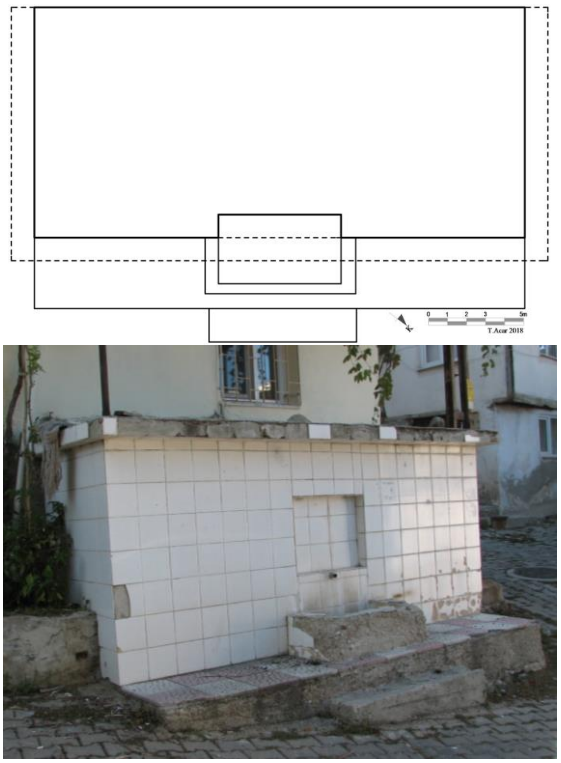

Çizim 6-Fotoğraf 8. 16A Envanter Numaralı Çeşme.

1.7. 21A Envanter Numaralı Çeşme: Hisar Mahallesi, Dübekönü Sokak, 20 LIII Pafta, 180 Ada, 15 Parsel'dedir. İstinat duvarına bitişik şekilde tasarlanan çeşme nişi iki kademelidir. Dikdörtgen şekilli niş, sivri bir kemerle kademelendirilmiştir. Kemer iki yandan plasterler ve bezemesiz başlıklar üzerine oturmaktadır. Başlıklardan batıdaki yerinden sökülmüştür. Tek lüleli çeşme bugün işlevsizdir. Çeşmenin ve su deposunun duvarları sıvalı ve boyalıdır. Çeşme ve su deposu betonarme birer saçak ile son bulmaktadır. Tüm cephe boyunca uzanan tekne de betonarmedir. Çeşmenin kitabesi dört satırdır. Kabartma tekniğinde verilmiş harflerin üzeri defalarca

boyanmıştır. Boya katmanları nedeniyle metnin tamamını okumak mümkün olmamıştır. Kitabesine göre yapı H. 1192/M. 1778-79 yılında inşa edilmiştir.[5]

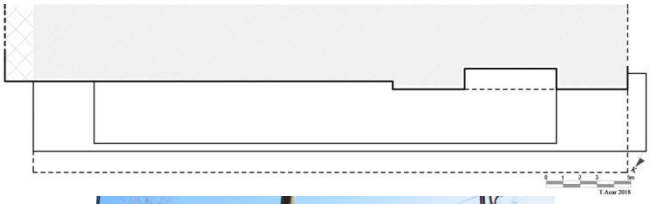

Çizim 7-Fotoğraf 9-11. 21A Envanter Numaralı Çeşme.

1.8. 109 Envanter Numaralı Çeşme: Hisar Mahallesi, Dübekönü Sokak, No: 1, 20-L-III Pafta, 177 Ada, 1 Parsel'dedir. Çeşme, duvarına bitişik olduğu konut ile birlikte tescillenmiştir. Konutun iki cephesine, dışa hafif kavis yapacak şekilde yerleştirilmiş çeşme, düşey silmelerle üç bölüme ayrılmış ve her bölüme bir lüle yerleştirilmiştir. Yapı sıvalı ve kireç badanalıdır. Tekne betonarmedir. Çeşmenin kitabesi ve bezemesi yoktur. Yapı, işlevsizdir.

[5]Kitabede harflerin çoğu, boya ve sıva tabakaları nedeniyle algılanamamaktadır.

Fotoğraf 12-13. 109 Envanter Numaralı Konut ve Çeşmesi.

1.9. Muratbey Zaviyesi Çeşmesi: Kurşunlu Caddesi'ndedir. Tescilsizdir. Kalan izlerden bugün ayakta olmayan Murat Bey Zaviyesi'ne bitişik şekilde inşa edildiği anlaşılmaktadır.[6]

Üst kısmı tamamen yıkık olan çeşmenin plasterlerinin bir kısmı, teknesi ve kitabesi günümüze gelebilmiştir. Teknenin içi de molozla dolmuştur.

Mermerden sivri kemerli kitabe kabartma tekniğinde verilmiştir. Kitabenin üst iki satırında yer alan "Kelime-i Tevhid" dışında kalan alt satırlar kazınarak tahrip edilmiştir. Genellikle tarih ve bani bilgilerinin verildiği bu bölümler artık yok olmuştur. Sivri kemerde daire şeklindeki rozetin içerisinde çarkıfelek motifi bulunmaktadır.

[6]Murat Bey, zaviyesinin giderleri için Akçaalan ve Salur köylerindeki mülkleri, Değirmen köyündeki su değirmenlerini ve Gediz'deki hamamın yarı hissesini ve sekiz vakıf dükkanını vakfetmiştir. **Eskigediz Belediyesi Tanıtım Kitapçığı** (Tarih ve yazar belirtilmemiş): 7. Vakfiye kaydı için bkz. Pınar, 2004: 138.

Fotoğraf 14-16. Muratbey Zaviyesi Çeşmesi.

1.10. Salur Çeşmesi: Salur Caddesi'nde, Salur Camii'nin 400 m kadar kuzeydoğusundadır. Dikdörtgen kütle şeklindeki çeşmenin kemeri sivridir. Tekne ve sekileri, zamanla oluşan ve çeşmenin bir kısmının yıkılması sonrasında biriken molozlarla kısmen toprak altında kalmıştır. Tuğla, moloz ve kabayonu taşlarla inşa edilen çeşme betonarme bir saçak ile son bulmaktadır. Çeşmenin taş dokusunun üzeri sıvanmış ve boyanmıştır. Bugün sıvaların büyük bir bölümü dökülmüştür. Tescilsiz olan yapının kitabesi yoktur.

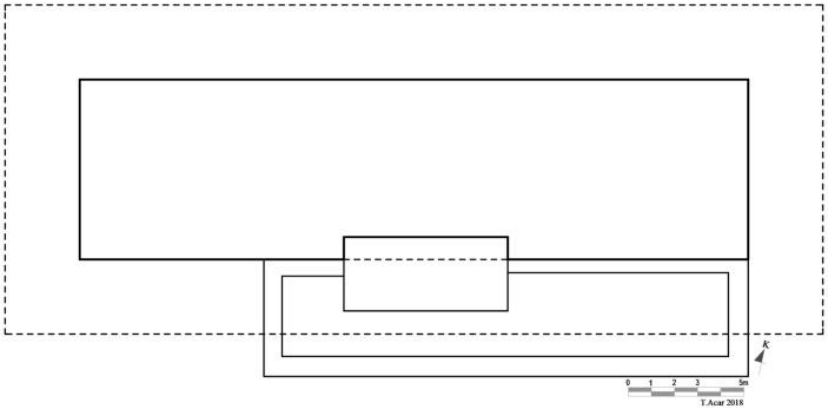

Çizim 8. Salur Çeşmesi.

Fotoğraf 17-18. Salur Çeşmesi.

2. Değerlendirme ve Sonuç

Yaşayan her varlık için en temel ihtiyaçlardan biri olan suyu, insanoğlu kendisi ve doğadaki diğer canlılar için gereksinimine göre kaynağından çeşitli şekilde taşımıştır. Suyun kaynağından halkın kullanımına sunulması suyolları, su kanalları ya da künklerle sağlanmış, taşınan sular sarnıç, maskem gibi depolarda depolamıştır. Depolanan suların halkla buluştuğu son nokta ise çeşme ve sebiller olmuştur.

Terim olarak çeşme, musluklu su haznesi, pınar (Develliogğlu, 1988: 156), genel bir su sağlama sisteminden gelen suyun kamunun kullanımına sunulduğu yapı (Sözen-Tanyeli, 2011: 75); herkesin yararlanması için düzen altına alınan bir suyun aktarıldığı yapı (Hasol, 2008: 121) şeklinde tanımlanmıştır.

Çeşmeler, kamunun kullanımı için genellikle cami, mescit, medrese, han gibi yapıların bitişiğinde/yakınlarında ya da meydan gibi alanlarda inşa edilmiştir (Demirel, 1992: 170, Önge, 1997: 11). *Y. Önge*'nin yaptığı tipolojiye göre, Anadolu'da XIII. yüzyılda inşa edilmiş çeşmeler, yapıların genellikle ön cephelerinde, lüleli bir su haznesi ile zemindeki bir yalaktan ibaret sade basit bir düzenlemeye sahip olabileceği gibi, mukarnaslı veya kemerli derince bir kavsara ile şekillenen niş duvarında, lüleli su haznesinden ibaret yarı müstakil kütleler şeklinde; yapıların iç avlularında, genellikle taçkapıya yakın bir eyvanın duvarında yer alan, tabanı alttaki lüleli su haznesine açılan bir nişten ibaret çeşmeler ve yapıların iç avlularında, genellikle aksiyal bir eyvanın duvarında yer alan, dekorasyonu ve mimari kuruluşu ile mihrap görünüşünde bir niş içine yerleştirilmiş (su mihrabı) formdadır (Önge, 1997: 37). Çeşmeler genellikle XIV. yüzyılda da aynı formlarda inşa edilmiş, bununla birlikte bu dönemde "Fıskıyeli Çeşmeler" şeklinde adlandırılan yeni tasarımlar da uygulanmıştır (Önge, 1991: 99-101). XV. yüzyıldaki örneklerde tonozlu ve kubbeli su depolu, kemerli ya da mukarnaslı kavsaralı, derin bir niş içerisine yerleştirilmiş çeşmelerin inşa edilmesi ile birlikte çeşme tipolojisinde varyasyonlar çeşitlenmiştir (Önge, 1997: 37). XVI. yüzyıl yeni uygulamaların başladığı dönemdir. Cephe, çeşmelerin ayna taşlarına tas koymak için açılan nişler ve niş kenarlarına yapılan sekilerle hareketlendirilmiştir. Çeşme lülelerinde burma formu kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde meydan çeşmeleri ve sadece insanların su içmesi için tasarlanan, konsol şeklinde fıskıyeli çanakçığı sahip "suluk" denilen çeşmeler de uygulanmıştır (Önge, 1997: 37-38). XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, siyasi gücü artmış, özellikle Fatih döneminde artan ihtiyaca paralel olarak, mevcut suyollarının onarımı yapılmış ve Kırk Çeşme su tesisleri gibi yeni suyolları ya da yapıları inşa edilmiştir (Önge, 1997: 37, Çeçen, 1988). XVI. yüzyıl çeşmelerinde bu küçük değişikliklerle birlikte genellikle cephe tasarımlarında bir sadelik görülmektedir (Ödekan, 1992: 282). Mevcut çeşme tipoloji XVII. yüzyıl örneklerinde de devam etmiş, sadece klasik dönem

oranları biraz daha yükselmiştir. Silmeler seki hizasından başlatılmış bu bağlamda anıtsalllık artmıştır (Pilehvarian vd., 2000: 50). XVIII. yüzyıl örneklerinde ise şimdiye kadar uygulanan tipolojiye ek olarak küçük iskele çeşmeleri yapılmıştır. Bu çeşmeler genellikle İstanbul'un sahillerinde sandalla dolaşan balıkçılar için tasarlanmıştır (Önge, 1997: 38). XVIII. yüzyıl Osmanlı için yeni değişimlerin başlandığı dönemdir. Batılılaşma/yenileşme/çağdaşlaşma dönemi diye de adlandırılan bu yüzyılda, Osmanlı sanatı üzerinde Avrupa etkileri dikkat çekmektedir (Eyice, 2002: 284, Renda, 2002: 265). Bu etkiler çeşme mimarisinde gerek form gerekse de bezemede kendini hissettirmiştir. Klasik dönemdeki dikdörtgen formlu çeşme formları değişmeye başlamıştır. Çeşmeler artık bir yapıya bağlı değildir. Tek yapı ölçeğinde şekillenmişlerdir (Arel, 1975: 51, Ödekan, 1992: 283). Bu dönemde mimari detaylarda yeni denemeler başlamıştır. Değişime uğrayan ve çeşitli denemeleri olan en önemli unsur kemerlerdir. Türk mimarisinde sıklıkla tercih edilen sivri kemer formu dairesel bir forma dönüşmüştür (Kuban, 1994: 64). Klasik dönemde kullanılan taş malzemenin yerini XVIII. yüzyılda mermer malzeme almaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda inşa edilen zarif ve zengin şekillerle süslü çeşmelerle birlikte meydan çeşmesi tasarımı da dikkat çekmektedir. Meydan çeşmeleri ile sebiller birlikte inşa edilmektedir (Önge, 1997: 22, Tali, 2010: 569).

XV, XVI ve XVII. yüzyıllarda inşa edilmiş çeşmelerde cephe tasarımında klasik kemer formu sivridir. Cephe sade bir ayna taşı, kitabe panosu, oturma sekileri ve su haznesinden oluşmaktaydı. XVI. yüzyılda çeşmelerinde ayna taşlarında palmet, lale, selvi, karanfil gibi dönemin sevilen motiflerinin tercih edildiği görülmektedir (Pilehvarian- Urfalıoğlu, vd. 2000: 35). XVII. yüzyılda XVI. yüzyıldan farklı olarak bezemeler, ayna taşının dışında kemer üzerinde ve kitabe çevresinde yer almaktadır (Pilehvarian, 2000: 248). XVIII. yüzyılda daha önce kullanılan sivri kemer yerini çeşitli dekoratif kemerlere bırakmıştır. Sade görünümlü kemerler içerisindeki güller, vazoda çiçekler, tabakta meyveler ve istiridye kabuğu formlarla oldukça hareketlenmiştir. Süslemelere bazen Barok üslup repertuarı da eklenmektedir (Ödekan, 1992: 283, Pilehvarian, 2000: 248). XIX. yüzyılda ise daha önceki yüzyılda batı etkisiyle çeşmelerde de kendini gösteren Barok, Rokoko gibi akımlara ek olarak Ampir ve Neo-klasik gibi akımların da uygulandığı görülmektedir (Kuyulu, 1992: 48). Oval çerçeve içindeki tuğralar ve güneş biçimli tepelikler ilk kez XVIII. yüzyıl çeşmelerinde uygulanmış daha sonra XIX. yüzyıl çeşmelerinde moda olmuştur. Daha önceki yüzyıllarda inşa edilmiş çeşmelerde göremediğimiz, ancak XIX. yüzyıl çeşmelerinde sıklıkla kullanılan askı çelenkler, girlandlar ve meşaleler, askerlikle ilgili ok, kılıç, top, tüfek gibi unsurlar, perde ve püskül motifleri ise Ampir üslubun repertuarına aittir (Pilehvarian, 2000: 73). XX. yüzyıl çeşmelerinde sivri kemerli niş, kitabe, rozet,

mukarnaslı kornişle klasik Osmanlı üslubu yeniden canlandırılmak istenmiştir (Ödekan, 1992: 286).

Su mimarisinin en önemli yapılarından biri olan çeşmelerde cephe tasarımı genel olarak saçak, kemer, kitabe, ayna taşı, taslık nişi, lüle, tekne ve oturma sekilerinden meydana gelmektedir. Cephedeki tasarımındaki bu unsurlar, çeşmenin inşa edildiği döneme ait karakteristik özelliklerle bazı farklılıklar gösterebilmektedir.

Eskigediz'e on çeşme üzerinde çalışılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Muratbey Zaviyesi Çeşmesi ve Salur Çeşmesi dışında çeşmelerin sekizi tescillidir. Tüm çeşmelerin yerinde inceleme yaptığımız Ekim 2018 tarihinde işlevsiz olduğu görülmüştür. Çeşmelerin beşi bir konut duvarına[7], biri zaviye duvarına,[8] ikisi istinat duvarına[9] bitişik şekilde inşa edilmiştir. Sadece 7A envanter numaralı çeşme ve Salur Çeşmesi herhangi bir duvara bağımlı değildir. Anadolu'da inşa edilmiş çeşmelerin çoğu, bir yapının duvarına bağımlı şekilde inşa edilmiştir.[10] Herhangi bir yapıya ya da duvara bağımlı şekilde tasarlanmamış çeşmelerin tüm cepheleri dışa açık olduğu için tüm duvarlardaki detaylar rahatlıkla görülebilmektedir. Osmanlı döneminde inşa edilmiş bağımsız çeşmelerin en ünlüleri bezeme repertuarları ile de dikkat çeken III. Ahmet ve II. Mahmut çeşmeleridir (Eyice, 1993: 284; Eyice, 2002: 290; Kuban, 2007: 510-13).[11]

Çeşme mimarisi ile ilgili yapılan tipolojilerde çeşmelerin fiziksel biçimlenişleri, kütle cephe özellikleri, cephe sayısı, kemer formları dikkate alınmıştır.[12] Eskigediz'de yer alan dokuz çeşmede tek cephe tasarımı uygulanmıştır, sadece 2A

[7]2A, 13A, 15A, 16A, 109 envanter nolu çeşmeler.
[8]Muratbey Zaviyesi Çeşmesi.
[9]1A ve 21 A envanter nolu çeşmeler.
[10]Bir yapıya bağımlı şekilde tasarlanmış Anadolu çeşmeleri arasında; Manisa Ali Bey Camisi Çeşmesi (XVI-XVII. yy.) (Uçar, 2012: 85-87), Erzurum Hacı Mehmet Çeşmesi (1679) (Yurttaş-Özkan, 2005), Urfa Hekim Dede Çeşmesi (1708) (Kürkçüoğlu, 1997: 79), Kayseri Sahibiye Medresesi Çeşmesi, Niğde Ulu Cami Çeşmesi, Afyon Çay Taş Medrese Çeşmesi (Önge, 1997: 48, 50, 51), Karaman İbrahim Bey İmareti Çeşmesi (Önge, 1997: 56); İzmir Kızlarağası Hanı Çeşmesi (1675) (Ersoy 1991, s. 27; Acar, 2013: 2-3), İzmir Salepçioğlu Camii Çeşmeleri (1895-1906) (Kuyulu, 1992: 282; Acar, 2013: 4-5), İzmir Kemeraltı Camii Çeşmesi (1673-74) (Gültekin, 1952: 55; Acar, 2013: 5-6); İzmir Çakaloğlu Hanı Çeşmesi (1805-06) (Ersoy, 1991: 61; Acar, 2013: 6-7); Mirkelam Hanı Çeşmesi (XVIII. yüzyıl) (Ersoy, 1991: 34-35; Acar, 2013: 7-9); Şükran Otelinin Çeşmesi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı) (Kayın, 2000: 138; Atay, 2003: 24; Çiçek, 2006: 4; Acar, 2013: 9-10). Ege bölgesinde, Eskigediz'e 45 km mesafede yer alan Uşak il ve ilçelerindeki bir duvara bağımlı çeşmeler için bkz. Acar, 2015: 1-40, Acar, 2017a: 133-168, Acar: 2017b: 155-162, Acar, 2018a: 607-640; 2018b: 160-179, Acar, 2018c: 27-54.
[11]Herhangi bir yapıya ya da duvara bağımlı olmayan Anadolu çeşmeleri arasında; Bolvadin Alaca Çeşme (1278) (Önge, 1997: 13), Manisa Adakale Mahallesi'ndeki Çeşme (1543) (Uçar, 2012: 67-69), Karaman İsmail Ağa Çeşmesi (1708) (Denktaş, 2000: 43), İstanbul İhsan Bey Meydan Çeşmesi (1866) (Geyik, 2007: 145) ve Kütahya Hükümet Çeşmesi (1908) (Altun, 1981-82: 444), Uşak Cimcim Çeşmesi (Tümer, 1971: 123-24; İnce, 2004: 74; Acar, 2015: 20-22).
[12]Bkz. Ödekan, 1992: 281-286; Önge 1997: 37-51.

envanter numaralı Emin Ağa Çeşmesinde beş kemerli ön cepheye güneyden tek kemer gözlü ikinci bir cephe eklenmiştir. Kütle genellikle 13A, 15A, 21A ve 109 envanter nolu çeşmelerde olduğu gibi dikey dikdörtgen formdadır. 1A, 2A ve 15A envanter numaralı üç çeşmede yatay dikdörtgen gövde görülmektedir. 7A envanter numaralı çeşme ile Muratbey Zaviyesi'nin Çeşmesi yıkık olduğu için gövde şekli hakkında kesin bir form söylemek doğru görülmemektedir. Çeşmelerde kemer şekli olarak da sivri, basık kemer ile dikdörtgen çökertmeler tercih edilmiştir (Tablo 1). 7A envanter numaralı çeşme ile Muratbey Zaviyesi'nin çeşmesinde kemerin olması gereken üst kısmı ise yıkıktır.[13]

Çeşmelerin su hazneleri genellikle ya yapının arkasına bitişik ya da ortasına yerleştirilmiş şekilde tasarlanmaktadır.[14] Eskigediz'deki 109 envanter numaralı çeşme ile Muratbey Zaviyesi'nin çeşmesi dışında kalan tüm çeşmelerin bir su deposuna bulunmaktadır.

Eskigediz'de yer alan çeşmelerde inşa malzemesi olarak yoğunlukla kesme taş olmak üzere moloz, kabayonu, mermer gibi taş cinsleri tuğla malzeme kullanılmıştır. Bugün çeşmelerin çoğu sıvanmış, boyanmış, bazıları ise fayans kaplanmıştır (Foto.1-18).

[13]Anadolu ve İstanbul'da sivri kemer formu kullanılmış çeşmeler arasında; Manisa Ulu Cami Medresesi Çeşmesi I-II (1378) (Uçar, 2012: 37-40), Manisa Muradiye Külliyesi Çeşmesi I-II (1586-1602) (Uçar, 2012: 59-64), İstanbul Sadrazam Halil Paşa Çeşmesi (1615) (Özdeniz, 1995: 2006), İstanbul Sadrazam Kara Davut Paşa Çeşmesi (1618) (Özdeniz, 1995: 192), İstanbul Mehmet Kethüda Çeşmesi (1624) (Tanışık, 1943: 68), Edirne Kara Mustafa Paşa Çeşmesi (1667) (Aslanapa, 1949: 143), Karaman Hisar Çeşmesi(1809) (Denktaş, 2000: 95) ve Afyon Gedik Ahmet Paşa Çeşmesi (Önge, 1997: 57); yuvarlak kemerli çeşmeler arasında; Bab-ı Hümayun III. Ahmet Çeşmesi (1728), Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi (1732) (Öner, 2004: 4), Karaman Ali Dede Tartan Çeşmesi (1809) (Denktaş, 2000: 90), İstanbul Tevfik Bey Çeşmesi (1865) (Tanışık, 1943: 276), İzmir-Selçuk İsa Bey Çeşmesi (Önge, 1997: 55) ve Afyon Çay Taş Medrese Çeşmesi (Önge, 1997: 51).
Basık kemerli örnekler arasında da; Tire Çatal Çeşme (16.yy.), Balıkesir Merkez Habibe Hatun Çeşmesi (1859) (Işıkdoğan, 2013: 92) ve Manisa Hakkı Baba Mescidi Çeşmesi'ni (1871-72) (Uçar, 2012: 109-110) örnek verilebilir.

[14]Su hazneli İstanbul ve Anadolu çeşmeleri arasında; Manisa Kaval Çeşme (1480), Manisa Vakvak Tekkesi Çeşmesi (XVI.yy.) (Uçar, 2012: 41-45, 65-66) İstanbul Vuslat Kadın Çeşmesi (1732), Karaman Ali Dede Tartan Çeşmesi (Geyik, 2007: 146), su deposu bağımsız olarak inşa edilmiş olan çeşmeler arasında da Kilis Salih Ağa Çeşmesi, Sakarya Hüseyin Ağa Çeşmesi, İstanbul Kavasbaşı Çeşmesi ve Edirne Hacı Adil Bey Çeşmesi (Karasu, 2006: 184) sayılabilir. Uşak kent merkezinde yer alan 33 çeşmeden Cimcim Çeşmesi (1898-1899), Koca Çeşme (XIX. yy.), Vidinli Sokak (İslice) Çeşmesi (XIX. yy.) ve Fener Sokak Çeşmesi'nin (XIX. yüzyıl) su deposu çeşmelerin ortasına yerleştirilmişken, Şehitler Mezarlığı Çeşmesi'nin (1911) deposu bağımsız olarak inşa edilmiş, Babür Sokak (İlyas Hoca) Çeşmesi (XIX. yy.), Kara Seydi Çeşmesi I, (XIX. yy.) ve Kara Seydi Çeşmesi II'de (XIX. yy.) çeşmeler deposuz olarak inşa edilmiştir. Diğer 25 çeşme de su deposu yapının arkasına bitişiktir. Bkz. Acar, 2015: 37.

Tablo 1. Eskigediz Çeşmelerinin Analizi.

Sıra No	Katalog No	İnşa Tarihi	Konuta Bitişik	Zaviyeye Bitişik	İstinat Duvarına Bitişik	Depolu	Gövde Formu			Niş Şekli				Kitabe
							Dikey Dikdörtgen	Enine Dikdörtgen	Yıkık	Basık Kemer	Sivri Kemer	Dikdörtgen Niş	Yıkık	
1	1A	1926			X	X		X		X				X
2	2A/Emin Ağa Camii Çeşmesi	-	X			X		X		X				
3	7A	-				X			X				X	
4	13A	-	X			X	X					X		
5	15A	Okunamıyor	X			X	X				X			X
6	16A	-	X			X		X				X		
7	21A	1778-79			X	X	X				X			X
8	109	-	X			-	X					X		
9	Muratbey Zaviyesi Çeşmesi	Tarih kısmı tahrip edilmiş		X		-			X				X	X
10	Salur Çeşmesi	-				X	X				X			
			5	11	2	8	5	3	2	2	3	3	2	4

Çeşmelerin korunma durumları değerlendirildiğinde; yapılan onarım çalışmaları ile çeşmelerin malzeme ve mimari detaylarında özgün özellikleri dikkate alınmadan yeni uygulamalara gidildiği gözlenmiştir. Aşağıda değinilecek olan bu yanlış uygulamalarla birlikte doğa ve zaman faktörleri de çeşmelerin özgün dokusunu kaybetmelerinde etken birer unsur olmuşlardır. Çeşmelerle ilgili en vahim durum hepsinin bugün işlevsiz olmasıdır. Çeşmeler zamanın, doğanın ve insanların verdiği tahribatla lokal kayıplara ve deformasyonlara maruz kalmıştır. Çeşmelerin çoğu ayakta olduğu için, yapılan müdahaleler gözlenebilmektedir. Yapılar, özgün mimari özelliklerini, kısmi müdahalelerle birlikte, büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır. Çeşmelerde gözlenen hasarlar, bakımsızlıktan ve yapı ile uyumsuz dönem müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. 7A envanter numaralı çeşme ile Muratbey Zaviyesi'nin çeşmesinin büyük kısmının yıkık olması ve malzeme kayıplarının, bu cephede restitüsyona yönelik herhangi bir veri içermemesidir. Bazı çeşmelerin taş dokusunda meydana gelen tahribatlar ve muhdes ekler ile cephe bütünlüğü tamamen değişmiştir.

Çeşmelerin bazılarında ise yapının bulunduğu sokaklarda yol kotunun değişmesi ile çeşmenin çevresinde bir kademelenme meydana gelmiş, böylece çeşmenin özgün zemin kotu değişmiştir. Bu kot değişikliği ile tekne ya da oturma sekilerine dair herhangi bir veri kalmamıştır. Çoğu, bazen bir meydanda bazen de bir yol kenarında kaderlerine terk edilmiştir. Özgünlüklerin bozulmasına neden olan en önemli sorun, bazı çeşmelerin kesme taş kaplı cephesinin sıvanması, boyanması, fayanslarla kaplanması ya da taş malzemenin tamamen yenilenmesidir. Kimilerinin ise kitabesi üzerinin defalarca sıva ve boyalara maruz kalması, kitabe metinlerini okunmasını engellemiştir. Çeşmelerin üzerine tabela, anten gibi parazit unsurlar eklenmiştir. Bazı çeşmelerde uygulanan beton ya da ahşap saçak ise ya dönem özelliği ile uyum göstermemekte ya da görsel bütünlüğü bozmaktadır.

Yukarı belirttiğimiz olumsuz durumlara rağmen çeşmelerin bazıları, özgün mimari özelliklerini korumaktadır. Çeşmelerdeki bozulmalar ve yanlış müdahalelerin giderilmesi için yapılacak çalışmalarda; mimari ve yapısal analiz çalışmaları yapılmalı, bu çalışmalar sonucu belirlenen izler ve literatürdeki diğer benzer çeşmelerle yapılan karşılaştırmalı çalışmalar sonucu elde edilen verilerle koruma önlemleri alınmalıdır. Korumaya yönelik yapılacak mikro müdahalelerden sonra çeşmelerin özgün işlevini sürdürmesi ve çeşme olarak kullanılmaya devam etmesi gerekmektedir.

Eskigediz'de yer alan bu çeşmelerin korunmaları için ilgili kurumların ivedilikle önlemler alması elzemdir. Yapılacak bilimsel çalışmalar sonrasında yapıların rölöve-restitüsyon-restorasyon projeleri hazırlanmalı, fotoğraflanarak belgelenmelidir. Bu yapıların korunmalarına yönelik önerilerimizde ise cephe bütünlüğünü bozan ve taş dokuya zarar veren çeşmelerin üzerinde yer alan fayans, anten, tabale gibi muhdes ekler kaldırılmasıdır. Bazı çeşmeler sokak kotunun yükselmesi ile özgün zemin kotunu kaybetmiştir. Yapı dışında bulunması gereken ve mevcut zemindeki yükselme nedeniyle, zemin seviyesinin altında kalmış olan verilerin tespiti için ileride yapılacak restorasyon çalışmaları öncesinde yapının çevresinde bir araştırma kazısı yapılması; araştırma kazısı sırasında mevcut beton parke, asfalt gibi kaplamanın sökülerek zemin yüzey araştırılması yapılması ve yapının çevresindeki özgün kota ulaşılması; bu uygulamanın konusunda ehil kişilerce yapılması; araştırma sonrası meydana çıkarılacak özgün zemin kotunda bulunan kısımlarda bakım-onarımın yapılması gerekmektedir. Kesme taşla inşa edilmiş çeşmelerde, malzemede doğal ya da bilinçli tahribatla oluşan bozulmalar için; kopan parçalar strüktürel açıdan bir olumsuzluk yaratmıyorsa herhangi bir tamamlamaya gidilmemesi, sadece dönem müdahalesi sıva ve boyaların itinalı şekilde raspa edilmesi gerekmektedir. Kesme taş örgüde bozulan derz dolguları özenle temizlenmesi, onarılacak yapıya ait sıvaların kimyasal, fiziksel ve fiziko-mekanik özelliklerini belirtecek harç analizlerinin

yapılması, alınacak sonuçla orijinal dokuya uygun karışımla elde edilen dolgu malzemesiyle derzlerin yenilenmesi gerekmektedir. Özgün lülelerin bakımının yapılıp işlevlendirilmesi, dönem eki modern malzemenin kaldırılması uygun olacaktır.

Eskigediz yukarıda da belirtildiği gibi Türk öncesi ve Türk döneminde pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış, önemli yerleşimlerden biridir. Gediz Nehri'nin kentteki varlığı, su ile ilgili yapıların çeşitlenmesini sağlayan başlıca etkenlerden biridir. Doğal ya da beşeri tahribatlara açık olan yapılar, çalışmamızda, yerinde incelmiş, plan ve mekan kurguları, Sanat Tarihi metodolojisiyle tanıtılmış ve Anadolu'da Türk döneminde inşa edilmiş su yapıları içerisindeki yerleri tartışılmıştır. Eskigediz'de tarihi kent dokusu içerisinde özel bir yere sahip olan çeşmeler, kentteki tarihsel mimari mirasın öncüllerindendir. Bu yapıların korunması adına tanıtılması, işlev kazandırılması ve gerekli bakım ve onarımlarının ehil kişilerce yapılması elzemdir.

Kaynaklar

ACAR, Türkan, "Kemeraltı Çarşısı'ndaki Duvar Çeşmelerinin Bezeme Öğeleri Açısından İrdelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, S.1, Ankara Haziran 2013, s. 1-18.

ACAR, Türkan, "Uşak Çeşmelerinin Korunma Durumları, Tarihi Kimliklerini Koruma Bağlamında Düşünceler", *Turkish Studies*, Volume 10/10 Summer 2015, Ankara 2015, s. 1-40.

ACAR, Türkan, "Ulubey'deki Osmanlı Dönemi Çeşmeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 47, Ankara 2017a, s. 133-168.

ACAR, Türkan, "Uşak'ta Türk Dönemi Su Mimarisi", *Yüzey Araştırmaları ve Kazılar Işığında Uşak*, (Editörler: Rainer M. Czichon, Şerif Söyler, Birol Can, İlhan Çavuş), Zero Prodüksiyon, İstanbul 2017b, s. 155-162.

ACAR, Türkan, "Uşak Çeşmeleri", *Teke/Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 7/1, 2018a, s. 607-640.

ACAR, Türkan, "Uşak Merkez Köylerinde Yer Alan Çeşmelerin Tipolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat Tarihi Dergisi*, C.27, Yıl: Nisan 2018, S.1, İzmir 2018b, s. 163-179.

ACAR, Türkan, "Uşak/Sivaslı Çeşmeleri", *Sobider Sosyal Bilimler Dergisi/The Journal of Social Science*, Yıl: 5, S. 26, Ağustos 2018c, s. 27-54.

ALTUN, Ara, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi", *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Armağan Kütahya*, İstanbul 1981-1982, s. 171-700.

AREL, Ayda, *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul 1975.

ASLANAPA, Oktay, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949.

ATAY, Çınar, (2003), *"Kapanan Kapılar" İzmir Hanları*, İ.B.B. Yayınları, İzmir 2003.

AYDIN, Meltem, "XVII. Yüzyılda Gediz'in Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi/KAÜİİBKD*, C. 7, S. 12, 2016, s. 125-153.

CİLOŞOĞLU, Yunus Emre, (2011), *XVI. Yüzyıl Mühimme Defterlerinde Kütahya*, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2011.

ÇAKIR, İbrahim Etem, "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kütahya Kazâsı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20 (1), Nisan 2016 s. 243-274.

ÇEÇEN, Kazım, *Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri*, İstanbul 1988.

ÇİÇEK, Ümit, *İzmir Konaklama Yapıları ve Tarihsel Gelişimi*, İTO Yayınları, İzmir 2006.

DEMİREL, Ömer, "Sivas Çeşmeleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, **Sayı:** 3, 1992, s. 169-178.

DENKTAŞ, Mustafa, (2000), *Karaman Çeşmeleri*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, **15. Baskı, Aydın Kitâbevi Yayınları, Ankara 1988.**

ERİNÇ, Sırrı-BİLGİN, Turgut-BENER, Muzaffer-SUNGUR, Korkut-ERER, Sermet-GÖÇMEN, Kemal, *Gediz Depremi (Tatbiki Jeomorfolojik Etüd),* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay. No: 1520, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yay. No: 60, İstanbul 1970.

ERSOY, Bozkurt, (1991), *İzmir Hanları,* TTK Yayınları, Ankara 1991.

Eskigediz Belediyesi Tanıtım Kitapçığı (yazar ve tarih belirtilmemiş), Kütahya.

EYİCE, Semavi, "Çeşme", *İslam Ansiklopedisi,* C. VIII, İstanbul 1993, s. 277-286.

EYİCE, Semavi, "Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı", *Türkler,* C. 15, Ankara 2002, s. 284-309.

GEYİK, Gül, *İzmir Su Yapıları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Kütahya", *İA*, Cilt 6, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi MEB Yayınları, İstanbul 1997, s. 1118-1126.

GÜLTEKİN, Hakkı, *İzmir Tarihi*, Ege Turizm Cemiyeti Yayınları, İzmir 1952.

GÜRSOY, Fatıma Rezzan, *XVI-XIX. Yüzyıllarda Gediz'de Toplumsal Hayat*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yayımlanmamış** Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2011.

HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 10. Baskı, YEM Yayınları, İstanbul 2008.

İNCE, Kasım, *Uşak'ta Türk Mimarisi*, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2004.

IŞIKDOĞAN, Abdulbaki, *Balıkesir Çeşmeleri*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Van 2013.

İZGİ, Cevat, "Gazanfer Ağa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 432.

KAPLAN, Aloda, *19. Yüzyılda Gediz Nahiyesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, **Yayımlanmamış** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.

KARASU, Gülay, *Afyon Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

KAYIN, Emel, *İzmir Oteller Tarihi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2000.

KUBAN, Doğan, "Barok Mimarisi", *Dünden Bugüne İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994.

KUBAN, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul 2007.

KUYULU, İnci, "XIX. yüzyıl Osmanlı Mimarîsinin Gelişimine Genel Bir Bakış" *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu - Bildiriler*, İzmir 1992, s. 47-62.

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat, *Şanlıurfa Mimari Eserleri*, Ankara 1997.

ÖDEKAN, Ayla, "Kentiçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", *Semavi Eyice Armağanı/İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 281-298.

ÖNDER, Osman, *Gediz'in Tarihçesi*, Radyo Gazetesi Matbaası, İzmir 1977.

ÖNER, Sema, "İstanbul Meydan Çeşmeleri", *İlgi*, S. 107, İstanbul 2004, s. 3-9.

ÖNGE, Yılmaz, "Fıskıyeli Türk Çeşmeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, Ankara 1991, 99-101.

ÖNGE, Yılmaz, *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara 1997.

ÖZDENİZ, Engin, *İstanbul'daki Kaptan-ı Derya Çeşmeleri ve Sebilleri*, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1995.

PINAR, Mehmet, *Çağlar Boyunca Gediz*, Eskigediz Belediyesi Yayınları, Eskigediz 2004.

PİLEHVARİAN, Nuran Kara-URFALIOĞLU, Nur-YAZICIOĞLU, Lütfi, *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, YEM Yayınları, İstanbul 2000.

RAMSAY, William Mitchhell, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1961.

RENDA, Günsel, "Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 15, Ankara 2002, s. 265-283.

SÖZEN, Metin-TANYELİ, Uğur, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

TANIŞIK, İbrahim Hilmi, *İstanbul Çeşmeleri 1*, İstanbul 1943.

TEXİER, Charles, *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çeviren Ali Suat), Birinci Cilt, İkinci Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

TUNCEL, Metin, "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler Hakkında Bir İlk Not", *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20-21, İstanbul 1977, s. 119-128.

TÜMER, Haşim, *Uşak Tarihi*, Uşak Halk Eğitimi Yardım Derneği Kültür Yayınları, İstanbul 1971.

UÇAR, Hasan, *Sipil'den Manisa'ya Ab-ı Hayat Manisa Çeşmeleri*, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa 2012.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osmanoğulları Zamanında Kütahya Şehri*, İstanbul 1932.

VARLIK, Mustafa Çetin, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Yerleşme ve Vergi Nüfusu", *Belleten*, LII / 202, 1988, s. 115-168.

VARLIK, Mustafa Çetin, "Kütahya", *DİA*, XXVI, 580-584, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Yurt Ansiklopedisi, C.7, İstanbul 1983.

YURTTAŞ Hüseyin-ÖZKAN Haldun, *Tarihi Erzurum Çeşmeleri ve Su Yolları*, Erzurum 2002.

ÜCRETLER ÜZERİNDEN VERGİLENDİRİLEN MÜKELLEFLERİN VERGİ FARKINDALIĞI: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Araş. Gör. Dr. Ulvi SANDALCI
Dumlupınar Üniversitesi

Özet: Vergiler doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde değerlendirilmektedir. Doğrudan vergiler mükelleflerin ekonomik ve sosyal konumunu dikkate alması, mükellefin ödediği verginin farkında olması gibi nedenlerle dolaylı vergilere göre daha adaletli sayılmaktadır. Bundan dolayı birçok ülke vergi yapıları içinde doğrudan vergilerin payını dolaylı vergiler aleyhine arttırmak için çalışmalar yapmaktadır. Doğrudan vergilerin "verginin farkında olunması" özelliği üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Doğrudan vergiler kapsamında olan Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi gibi vergilerin mükelleflerinin ödedikleri vergilerin farkında olup olmadıkları vergi adaleti bağlamında önem arz etmektedir.

Çalışmada Gelir Vergisi Kanunu'na göre gelirin unsurları arasında yer alan ücretler üzerinden kesinti yoluyla vergilendirilen mükelleflerin vergi farkındalıkları incelenmiştir. Bu kapsamda Kütahya ilinde ücretler üzerinden vergilendirilen 487 gelir vergisi mükellefine anket uygulanmış ve veriler SPSS 22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuca göre vergi farkındalık düzeyi düşük çıkmıştır. Eğitim düzeyi düştükçe; yaş, çalışılan yıl ve gelir düzeyi ise arttıkça vergi farkındalık düzeyi azalmaktadır. Bununla birlikte erkekler ile özel kesimde çalışan hizmet erbabının bulundukları gruplara göre farkındalık düzeyleri daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Doğrudan Vergiler, Gelir Vergisi, Ücretler

TAX AWARENESS OF TAXPAYERS ON WAGE TAX: A FIELD RESEARCH

Abstract: Taxes are evaluated in two ways as direct and indirect. Direct taxes are considered to be more fair than indirect taxes due to the taxpayers taking into account their economic and social position, being aware of the tax paid by the taxpayer. Therefore, many countries are working to increase the share of direct taxes in the tax structures against indirect taxes. The attribute of direct taxes "being aware of the tax" is an important issue to be considered. Tax taxes, such as Income tax, Corporate Tax, which are within the scope of direct

taxes, are important in terms of tax justice whether they are aware of the taxes paid by the taxpayers.

In the study, tax awareness of taxpayers taxed by deduction on the wages among the elements of income according to the Income Tax Law were examined. In this context, 487 income tax payers taxed on wages in Kütahya province were surveyed and the data were analyzed using SPSS 22 program. According to the results of the study, the level of tax awareness was low. As education level decreases; As the age, year of study and income level increase, the level of tax awareness decreases. However, there is a higher level of awareness among the men and working in the private sector compared to the groups.

Keywords: Tax, Direct Taxes, Income Tax, Wage Tax

GİRİŞ

Doğrudan ve dolaylı olarak ikili bir ayrıma tabi tutulabilen vergiler mali ve mali olmayan amaçlar kapsamında devletler tarafından önemli bir kamu politika aracı olarak kullanılmaktadır. Anayasa tarafından vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı görevi yüklenilen kamu idaresinin bu adaleti sağlamak için vergi yapıları içinde dolaylı vergilere nazaran doğrudan vergilerin payını arttırması önem arz etmektedir. Nitekim mükelleflerin ekonomik, sosyal vb. durumlarını göz önünde bulundurmayan ve vergi farkındalığı oluşturmayan dolaylı vergiler bu hususta adaletsiz olarak nitelendirilmektedir. Ancak burada üzerinde önemle durulması gereken konu doğrudan vergilere ilişkin mükelleflerin vergi farkındalık düzeyidir. Örneğin Doğrudan vergiler kapsamında değerlendirilen Gelir veya Kurumlar Vergisi mükelleflerinin ödedikleri vergilerin farkında oldukları varsayılmaktadır. Gerçekten de durum böyle midir?. Yani doğrudan vergileri vergi farkındalığı yönüyle adaletli olarak nitelendirilmesi uygulama ile doğrulanmakta mıdır?. Çalışmada bu konuyla ilgili 487 ücretler üzerinden kesinti yoluyla vergilendirilen gelir vergisi mükellefleri üzerine vergi farkındalığını ölçmek amacıyla anket yoluyla araştırma yapılıp değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. VERGİ FARKINDALIĞI

Devlet ve devlet tarafından yetkilendirilen diğer kamu kuruluşlarının mali ve mali olmayan amaçlar kapsamında gerçek ve tüzel kişilerden karşılıksız, zorla ve egemenlik gücüne dayanarak aldığı para ile ifade edilen iktisadi değerler vergi olarak adlandırılmaktadır (Çelikkaya, 2013: 4). Vergiler mali ve mali olmayan amaçlara hizmet etmesi dolayısıyla Devletler için en önemli gelir kaynaklarını

oluşturmaktadır. Bunun içindir ki vergilerin en az kayıp ve maliyetle toplanması ve vergi sisteminin daha etkin çalışabilmesi için birçok faaliyetler yürütmektedirler.

İyi bir vergi sisteminin etkinlik ve adalet olmak üzere iki temel unsuru bulunmaktadır. Bu nedenle vergilemede adalet ilkesine uyulması iyi bir vergi sistemi için gereklidir. Çünkü adaletsiz bir vergi sisteminden başarılı sonuçlar beklemek doğru olmaz. İster teorik ister uygulama aşamalarında olsun, vergi gündeme geldiğinde o gündemin temel taşlarından biri de adalet olmaktadır (Şen ve Sağbaş, 2017: 227). Vergilemede adaleti sağlamak isteyen ülkeler vergi yapılarını buna uygun olarak düzenlemeye çalışmaktadırlar. Bunun için de vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımını sağlayan vergi türlerinin payını vergi sistemleri içinde daha fazla arttırmak için politikalar üretmektedirler.

Türkiye'de vergi yapısı dolaylı ve doğrudan olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilmektedir. Dolaylı vergiler kapsamında sayılan KDV, ÖTV, Damga vergisi gibi vergi türleri mükelleflerin ekonomik ve sosyal konumunu dikkate almaması, mükellefin ödediği verginin farkında olmaması gibi nedenlerle vergilemede adalet ilkesine ters düşmektedir. Buna karşın doğrudan vergiler kapsamında yer alan Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi gibi vergi türleri ise mükellefleri ödeme gücüne göre vergilendirdiği ve ödenilen vergilerin farkında olunduğu gibi gerekçelerle dolaylı vergilere göre daha adaletli sayılmaktadır. Doğrudan ve dolaylı vergilerin adaletli sayılarak tüm devletlerce vergi sistemleri içerisinde daha fazla pay alınması için çalışılmasında önem arz eden özelliklerinden biri mükelleflerin ödedikleri verginin farkında olup olmadığına ilişkindir. Nitekim dolaylı vergilerin vergi sistemleri içerisinde payının azaltılmak istenmesinin nedenlerinden biri de verginin farkındalığına ilişkindir.

Farkındalık kavramını incelediğimizde; farkında olma durumu, yani görülmesi veya bilinmesi gereken şeylerden haberdar olmak, kavranması gereken şeylere dikkat etmek bu kavramı tanımlamaktadır. Yani herhangi bir eylemle ilgili olarak öğrenmeye çalıştığı konu, bilgi, düşünce ve duygu ile ilgili olarak bireylerin bilinçli ve bu amaca yönelik davranması; yapılan eylemin ne ve niçin yaptığının farkında olmasıdır (Yardımcıoğlu vd., 2014: 98). Farkında olma durumu öğrenmeye çalışılan konu ile ilgili bilgi sahibi olma ve bu bilgilerden yaralanarak o konunun özelliği, kapsamı, sonuçları gibi temel unsurlarının bilinçli olarak kavranmasıdır.

Vergi farkındalığı ise esas itibariyle vergi bilinci kapsamı içerisinde ele alınmaktadır. Vergi bilinci, vergi yükümlülerinin verginin alınma amacının kamu idaresi yoluyla yine kendilerine hizmet olarak dönecek harcamaların finansmanına katılmak olduğunun bilincinde olma, bu durumu kabul etme yeteneğini ifade eder. Devlet var ise ve bize hizmet ediyor ise bu hizmetlerin karşılığı olan vergi de var olmalıdır gerçeğinin farkında olunmasıdır (Edizdoğan vd., 2011: 228).

Mükelleflerin, vergi sistemini ve bu sistemin işlemlerini anlamaları, bu vergisel işlemlere uygun vergi bilgisi ile mükellefiyetlerinin farkında olmaları ve bu mükellefiyetin sonucu olan yükümlülükleri yerine getirmeye hazır olmaları vergi bilincine sahip olduklarını göstermektedir (Xın vd., 2015: 339). Literatürde yer alan diğer çalışmalarda vergi bilinci, mükelleflerin vergisel yükümlülüklerinin farkına varması ve bu yükümlülükleri tam ve doğru olarak yerine getirmede istekli olması ve bunlarla birlikte mükelleflerin sorumlu oldukları vergilerini hesaplama, raporlama ve ödemede farkında olmaları olarak tanımlanmıştır (Hastutı, 2014: 85).

Vergi bilinci tanımının temelini ve ana fikrini bireylerin vergiyi algılamaları ve bunu davranışlarına olumlu şekilde yansıtmaları oluşturmaktadır. Bu çerçevede vergi bilincinden söz edilirken, vergi mükelleflerinde oluşan vergi farkındalığından ve verginin neden ödendiğinin ya da alındığının farkındalığına vurgu yapılmış olması vergi bilincinin doğru bir şekilde tanımlanabilmesi için gereklidir. Burada bahsi geçen vergi farkındalığı, bireylerin vergi yasaları, vergi yasalarında yapılan değişikliklerin takibi ve vergi uygulamaları hakkında bilgi sahibi olmasını ifade etmektedir. Verginin neden ödendiğinin farkındalığı ise, vergilerin vergi idaresi tarafından sunulan kamu hizmetlerinin finansman kaynağı olarak görülmesini ifade etmektedir (Taytak, 2010: 498-499).

Vergi bilincine ilişkin tanımlardan yola çıkarsak vergi farkındalığını ikiye ayırabiliriz. Bunlardan ilki verginin neden ödendiğinin farkında olunması iken ikincisi mükelleflerin yapılan değişiklikleri de göz önünde bulundurarak vergi yasaları çerçevesinde ne şekilde ve tutarda vergi ödediklerinin farkında olmalarıdır. Bu anlamda vergi farkındalığı aslında mükelleflerin vergisel konularda okur-yazar olması ile bağlantılıdır. Nitekim, bir kişi kimseden yardım almadan vergi raporlarını okuyabiliyor ve anlayabiliyor, yine aynı şekilde hiçbir yardım almadan çeşitli vergi hesaplamalarını yapabiliyor ve mali piyasadaki olası vergi risklerini öngörebiliyor ise işlevsel olarak vergi okur- yazarı olarak kabul edilmektedir (Bulu, 2018: 10). Burada üzerinde durulan konu ise vergi farkındalığının mükellefin mali mevzuata ilişkin bilgisi çerçevesinde vergi hesap ve ödemeye ilişkin vergi farkındalığıdır.

Literatürde vergi farkındalığıyla ilgili doğrudan çalışma sayısı az olmakla birlikte genel olarak vergi bilincine ilişki yapılan çalışmalar içinde ele alınmıştır. Her ne kadar vergi farkındalığı vergi bilinci kapsamında değerlendiriliyor olsa da doğrudan bu kavramla ilgili çalışmaların az sayıda olması literatürde önemli bir eksiliği göstermektedir.

Bulu (2018) tarafından vergi farkındalığı ile vergi bilincinin vergiye gönüllü uyum üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada 952 Gaziantep Üniversitesi öğrencilerine anket uygulanmıştır. Ankette ulaşılan sonuca göre,

öğrencilerin harcama miktarları, okudukları bölüm ile bulundukları sınıf açısından vergi farkındalıkları arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bununla birlikte yaş ve cinsiyet bakımından anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Yardımcıoğlu vd. (2014) tarafından vergi okuryazarlığı ve vergisel farkındalığa ilişkin Kahramanmaraş'ta 150 bireye yapılan anket çalışmasında mükelleflerin vergi farkındalıklarının genel olarak düşük olduğu ve vergisel farkındalık düzeylerinin cinsiyet ve gelir durumları açısından anlamlı bir farklılık içermediği, yaş, öğrenim durumu, meslek ve çalışma yılları açısından ise anlamlı bir fark içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çiçek ve Bitlisli (2017) tarafından vergi eğitiminin üniversite öğrencilerinin vergi bilinci ve farkındalığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinde 414 öğrenciyle yapılan anket çalışmasında öğrencilerin vergi farkındalığı, vergiye karşı tutumları ve vergi bilincinin oluşması olmak üzere iki aşamada ölçülmüştür. Çalışmada vergi eğitimi alan öğrencilerin gerek vergiye karşı tutumlarının gerekse vergi bilincinin oluşmasının vergi eğitimi almayan öğrencilerden daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Doğrudan vergilerin dolaylı vergilere göre daha adaletli olarak nitelendirilmesi ve dolaylı vergilerin bu anlamda sürekli olarak eleştiriye tabi tutulması ödeme gücünü dikkate alması dışında doğrudan vergilere ilişkin mükelleflerin ödedikleri vergi hakkında farkında olması ile ilgilidir. Ancak doğrudan vergilere ilişkin yükümlülük altında olan mükelleflerin ödedikleri vergilere ilişkin ne kadar vergi-okur yazarı oldukları ve dolayısıyla gelirleri üzerinden kesilen vergilerin ne kadar farkında oldukları dikkate alınması gereken bir konudur. Nitekim Türk Vergi Sisteminde doğrudan vergi türleri içinde yer alan Gelir veya Kurumlar Vergisi mükelleflerinin ödedikleri vergilere ilişkin vergi farkındalıklarının tespiti vergi adaletinin farkındalığa ilişkin yönünü belirlemek noktasında öneme sahip olmaktadır. "Gelir veya Kurumlar vergisi mükellefleri ödedikleri verginin farkında mıdır?" sorusu ile bu soruya verilecek cevaplar doğrudan vergilere ilişkin vergi adaleti ilkesi durumu tespiti yaparak sorgulama ve düzeltme imkânı tanıyacaktır.

Doğrudan vergilere ilişkin vergi farkındalığının tespiti yapılırken beyan usulüne göre vergisini ödeyen mükelleflerden ziyade kesinti (tevkifat) yoluyla vergilendirilen mükelleflerin incelenmesi daha anlamlı olacaktır. Nitekim beyan usulüne göre vergilerini ödeyen mükellefler doğaldır ki ne kadar ve ne şekilde vergi ödediğinin farkındadırlar. Kesinti yoluyla vergilendirilen mükellefler ise ancak vergi bilgisi dâhilinde araştırma yaparak (örneğin ücret bordrosuna bakarak) ödediği verginin farkında olacaktır. Bundan dolayıdır ki çalışma kapsamında gelirin

vergilendirilmesinde esas itibariyle tevkifat usulüne sahip olan Gelir Vergisi unsurlarından "ücretler" üzerinden vergilendirilen mükellefler incelenmiştir.

2. VERGİ FARKINDALIĞINA İLİŞKİN ANKET ÇALIŞMASI

Mükelleflerin ödedikleri vergilerin farkında olması başta vergi adaleti olmak üzere vergi bilinci ve vergi uyumu üzerinde önemli etkilere sahiptir. Nitekim ödedikleri verginin farkında olmadıkları bir vergi türü olan dolaylı vergilerin vergi yapıları içindeki ağırlığı birçok ülkede azaltılmaya çalışılmaktadır. Bu vergilerin yerine ise vergi yükünün dengeli ve adil dağılımı ile vergi farkındalığını sağladığı düşünülen doğrudan vergiler daha çok ikame edilmek istenmektedir. Bu noktada doğrudan vergilerin esas olarak vergi farkındalığını ne düzeyde sağladığının tespiti önem kazanmaktadır. Çalışmada Kütahya ilinde ikamet eden ve ücretler üzerinden kesinti yoluyla vergilendirilen mükelleflerin vergi farkındalığına ilişkin anket sonuçlarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Ana Kütlesi ve Örnek Kütlesi

Araştırmanın Ana kütlesini Kütahya ilinde ikamet eden ve ücretler üzerinden tevkifat usulüne göre vergilendirilen tüm mükellefler oluşturmaktadır. %5 örneklem hatasına göre ana kütlesi 100.000 olan kütleyi temsil edecek olan örneklem büyüklüğü 383'tür (Saunders vd., 2000: 1). Kütahya'da gelir vergisi faal mükellef sayısı 2018 yılı dönem sonu itibariyle 10.502'dir. %5 örneklem hatası ile örneklem büyüklüğü olarak en az 383 hesaplanmış olmakla birlikte, araştırmadan daha güvenilir sonuçlar elde edebilmek için anket 2018 yılında Kütahya ilindeki 487 vatandaşa yüz yüze uygulanarak elde edilmiştir.

Ankette yer alan sorular 5'li likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Likert ölçeği kapsamındaki sorular; "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" şeklinde iki gruptan oluşmaktadır. Gerçekleştirilen ankette 20 yaş ve üzeri farklı gelir düzeyi ve mesleğe mensup katılımcılar yer almıştır. Ankette yer alan yaş, gelir seviyesi, meslek, çalışma yılı, bordro inceleme sıklığı, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi değişkenler ile ilgili frekans dağılımlarına ilişkin demografik bulgular tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

Yaş	**Frekans**	**%**	**Cinsiyet**	**Frekans**	**%**
20-30	165	33,88	Erkek	311	63,87
31-40	143	29,36	Kadın	176	36,13
41-50	107	21,97	**Ortalama Gelir**	**Frekans**	%
51+	72	14,78	2000 TL'ye kadar	158	32,44
Eğitim Düzeyi	**Frekans**	**%**	2001-3500 TL	209	42,91
İlköğretim	92	18,89	3501-5.000 TL	73	14,98
Lise	284	58,31	5.001 + TL	47	9,65
Üniversite	74	15,19	**Mesleğiniz**	**Frekans**	**%**
Lisansüstü	37	7,59	Kamu Kesim Ücretliler	158	32,44
Çalışma Yılı	**Frekans**	**%**	Özel Kesim Ücretliler	297	60,98
5 Yıla Kadar	81	16,63	Diğer Ücretliler	32	6,57
6-10	103	21,14	**Bordro İnceleme Sıklığı/Yılda**	**Frekans**	**%**
11-20	118	24,22	1-3	326	66,94
20 +	185	37,98	4-7	103	21,14
			8-12	43	8,82
			13 ve üzeri	15	3,08
Toplam	**487**	**100**	**Toplam**	**487**	**100**

Ankete katılanların %36,13'ünün kadın, %63,87'sinin erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaş gruplarına göre durumu ise, 20-30 yaş arası %33,88; 31–40 yaş arası %29,36; 41–50 yaş arası %21,97 ve 51 yaş ve üzeri %14,78 olarak tespit edilmiştir. Meslek grupları açısından yapılan değerlendirmede, katılımcıların %32,44'ü kamu kesiminde çalışan ücretliler; %60,98'i özel kesimde çalışan ücretliler ve %6,57'si diğer ücretlilerden oluşmaktadır.

Ankete katılanların eğitim düzeylerine bakıldığında, %18,89'u ilköğretim, %58,31'i lise, %15,79'u üniversite ve %7,59'unun lisansüstü mezunu oldukları görülmüştür. Ayrıca katılımcıların % 32,44'ü 2.000 TL'ye kadar, %42,91'i 2.001-3.500 TL arası, %14,98'i 3.501-5.000 TL arası ve %9,65'i 5.001 TL ve üstü aylık ortalama

gelire sahip olduğu görülmektedir. Ankete katılanların en yoğunlukta olduğu grubun 2.001-3500 TL ye kadar gelire sahip olduğu görülmektedir.

Katılımcıların çalışma yıllarına ilişkin frekanslarına bakıldığında, %16,63'ü 5 yıla kadar; %21,14'ü 6-10 yıl arası; %24,22'si 11-20 yıl arası ve %37,98'i 20 yıl ve üstü çalışma yılına sahiptir. Katılımcıların yıllık bordro inceleme sıklığına ilişkin frekanslarına bakıldığında ise %66,94'ü 1-3 kez, %21,14'ü 4-7 kez, %8,82'si 8-10 kez ve son olarak %3,08'i 13 ve üzeri bordrolarına bakmaktadır. Buradan çıkan sonuca göre mükellefler ödenilen gelir vergisinin gösterildiği bordrolarını oldukça düşük sıklıkla incelemektedir.

2.2. Vergi Farkındalık Düzeyi

Kütahya'da hizmet faaliyeti yürüten ücret üzerinden kesinti yoluyla vergilendirilen mükelleflerinin vergi farkındalık düzeyini ölçtüğümüz çalışmada katılımcıların vergi farkındalık düzeylerine ait bir skor elde etmek amacıyla ölçekte yer alan soruların cevapları 5'li Likert ölçeğine göre, ters soruların cevapları yeniden kodlanarak hesaplanmıştır.

İndeksteki sorulara verilen cevaplarda (5→1) seklindeki kodlamalarda '5' Kesinlikle Katılıyorum seçeneğini, '1' ise Kesinlikle Katılmıyorum seçeneğini gösterecek şekilde kodlanmıştır. (1→5) seklindeki kodlamalarda ise '1' Kesinlikle Katılıyorum seçeneğini, '5' ise Kesinlikle Katılmıyorum seçeneğini gösterecek şekilde kodlanmıştır. Vergi farkındalık düzeyini ölçtüğümüz ifadelere katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin tespit edilmeye çalışılan vergi farkındalık düzeyi tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Vergi Farkındalık Düzeyi

	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standart Sapma
Vergi Farkındalık Düzeyi	1.00	5.00	2,93	83,2158

Tablo 2'den de görüleceği üzere vergi farkındalık düzeyini ölçmek için geliştirilen endekse göre katılımcıların farkındalık düzeylerine ait skor 2,93 olarak bulunmuştur. Araştırma anketinde kullanılan ölçeğin 5'li Likert ölçeği olması ve 3 değeri orta nokta (% 50) olarak kabul edilmesi katılımcıların vergi farkındalık düzeylerinin ortalamanın altında olduğunu göstermektedir. Buna göre mükelleflerin vergi farkındalık düzeyleri düşüktür.

Yapılan çalışmada kullanılacak testlerin belirlenmesi amacıyla 487 kişiden toplanan verilerin normallik testinin yapılması gerekmektedir. Nitekim kullanılacak teste uygun olarak verilerin normal dağılıma uyup uymadıkları normallik testi ile saptanmaktadır. Çalışmada verilerin normallik testi SPSS 22.0 paket programı ile yapılmıştır. Normallik testi iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada verilere ait histogram incelenmiştir. İkinci aşamada ise verilerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine bakılmıştır.

Normallik testinin ilk aşaması olan histogram incelemesinde vergi farkındalığına ait verilerin normal dağılım gösterdiğine ulaşılmıştır. İkinci aşamasında ise, toplanan veriler çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerleri verilerin normal dağılım eğrisinde nasıl yer aldıklarını görmek açısından araştırmacılara bilgi vermektedir. Eğride yer alan bu konumlanma verilerin normal dağılıma uyup uymadıklarının kontrolünde önemli bir göstergedir (Yücenur vd.,2011: 162). Çarpıklık ve basıklık değerlerinin Hair vd. (2013)'e göre ±1, Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre ± 1.5 ve George ve Mallery (2010)'a göre ± 2.0 değerleri arasında yer alması serinin normal dağıldığını belirtmektedir. Tablo 3'de vergi farkındalığının çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri yer almaktadır.

Tablo 3: Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Descriptives			
		Statistic	Std. Error
verfarkındalık	Skewness	-,311	,117
	Kurtosis	,611	,234

Çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında literatürde yer alan her 3 görüşün belirttiği değerler arasında yer aldığı görülmektedir. Buradan çıkan sonuca göre vergi farkındalığı serisi hem histogram hem de çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine göre normal dağlım göstermektedir. Bu nedenle vergi farkındalığına ilişkin analizlerde parametrik testlerden t-testi ile ANOVA testi kullanılacaktır.

2.3. Güvenilirlik Analizi

Çalışmada ölçme aracı olarak kullanılan anket formu ulusal ve uluslararası alanda konuyla ilgili yapılmış çeşitli çalışmalarda kullanılan anketlerden esinlenerek oluşturulmuştur. Verilerin güvenilirliğini ve geçerliliğini belirlemek için, anketteki bütün faktörler için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Sosyal bilimler alanında Likert tipi anketlerde ölçek güvenilirliğinin test edilmesinde en sık kullanılan Cronbach's

Alpha katsayısıdır (Bademci, 2011). Cronbach's Alpha Değeri 0,7 ve üzerinde olan ölçeğin güvenilir olduğu ve ölçekte bulunan ifadelerin birbirleri ile tutarlı oldukları kabul edilmektedir. Cronbach's Alpha değeri 0,7 nin altında hesaplandığı durumlarda ise ölçekte bulunan ifadelerin birbirleri ile tutarlı olmadıkları ve kullanılan ölçeğin güvenilir olmadığı ortaya çıkmaktadır (George ve Mallery, 2003: 231). Buna göre araştırmada kullandığımız ölçeğin Cronbach's Alpha değeri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Tüm Anket Verileri Güvenilirlik İstatistikleri

Gözlem Sayısı	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
N=487	,757	16

Vergi farkındalık düzeyini ölçen anket formunun tutarlılığını ortaya koyabilmek için 5'li likert ölçeğin kullanıldığı 487 önerme üzerinde yapılan güvenilirlik analizi sonucunda Cronbach's Alpha katsayısı 0,757 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç bize ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

2.4. Vergi Farkındalığının Bağımsız Değişkenlerle Analizi

Çalışmanın bu kısmında vergi farkındalık düzeyini belirlemeye yönelik kullandığımız ölçekte yer alan bağımsız değişkenlerin (cinsiyet, yaş, gelir düzeyi gibi) vergi farkındalık boyutunda herhangi bir farklılık gösterip göstermediği test edilecektir.

2.4.1. Vergi Farkındalığının Cinsiyete Göre Analizi

Cinsiyete göre boyutlar için yapılan Bağımsız örneklem T - testi için 2 hipotez kurulmuştur;

H_0= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin cinsiyetine göre farklılık göstermemektedir.

H_1= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin cinsiyetine göre farklılık göstermektedir.

Tablo 5: Cinsiyet İçin Vergi Farkındalık Boyutuna Göre Bağımsız örneklem T - testi

Independent Samples Test						
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
verfarkındalık	Equal variances assumed	,807	,369	-,592	485	,044
	Equal variances not assumed			-,619	243,742	,037

Tablo 5'e göre vergi farkındalık boyutta Kadın – Erkek arasında anlamlı bir ilişki (sig<0,05) çıktığından H_0 hipotezi reddedilir. Buna göre, vergi farkındalık boyutta mükelleflerin cinsiyetine göre farklılık gösterir şeklinde kurulan H_1 hipotezleri kabul edilir. Gruplar arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkan vergi farkındalık boyutta farkın tespiti için grup ortalamalarına bakmak gerekmektedir. Tablo 6'da cinsiyetlere göre grup ortalamaları verilmiştir.

Tablo 6: Cinsiyete Göre Grup Ortalamaları

Group Statistics			
	cins	N	Mean
verfarkındalık	kadın	176	2,81
	erkek	311	3,05

Tablo 6'daki frekans değerlerine göre erkek mükelleflerin ücret vergilerine ilişkin vergi farkındalığı kadın mükelleflere göre daha yüksektir.

2.4.2. Vergi Farkındalığının Yaşa Göre Analizi

Vergi farkındalık boyutunun Yaşa göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi yapılmış ve yaşa göre farkındalık boyutu için yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) için 2 hipotez kurulmuştur;

H_0= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin yaşına göre farklılık göstermemektedir.

H_1= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin yaşına göre farklılık göstermektedir.

Tablo 7: Yaşa Göre ANOVA Sonucu

ANOVA					
verfarkındalık					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	1,531	3	2,510	3,528	,026
Within Groups	161,330	483	,334		
Total	162,861	486			

Tablo 7'de %5 anlamlılık seviyesine göre yapılan ANOVA testinde vergi farkındalık boyutta yaşlar arası anlamlı bir ilişki çıktığından (sig=0,026<0,05) H_0 hipotezi reddedilir. Buna göre, vergi farkındalık boyutta mükelleflerin yaşlarına göre farklılık göstermektedir şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir. Gruplar arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkan vergi farkındalık boyutta farkın tespiti için grup ortalamalarına bakmak gerekmektedir. Tablo 8'de yaşlara göre grup ortalamaları verilmiştir.

Tablo 8: Vergi Farkındalık Boyutta Tanımlayıcılar Tablosu

Descriptives			
		N	Mean
verfarkındalık	20-30	165	3,25
	31-40	143	2,86
	41-50	107	3,09
	51+	72	2,54
	Total	487	2,9338

Tablo 8'deki yaş frekans sonuçlarına göre vergi farkındalığı en yüksek yaş aralığı 20-30 yaş arası, ikinci 41-50 yaş aralığı, üçüncü 31-40 yaş aralığı iken son sırada 51 yaş ve üzeri yaş aralığı yer almaktadır. Buna göre mükelleflerin yaş düzeyleri küçüldükçe ödedikleri verginin farkındalığı yükselmektedir.

2.4.3. Vergi Farkındalığının Çalışma Yılına Göre Analizi

Vergi farkındalık boyutunun çalışma yılına göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi yapılmış ve çalışma yılına göre farkındalık boyutu için yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) için 2 hipotez kurulmuştur;

H_0= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin çalışma yılına göre farklılık göstermemektedir.

H_1= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin çalışma yılına göre farklılık göstermektedir

Tablo 9: Çalışma Yılına Göre ANOVA Sonucu

ANOVA					
verfarkındalık					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	3,028	2	1,014	2,142	,019
Within Groups	162,833	484	,336		
Total	162,861	486			

Tablo 9'da %5 anlamlılık seviyesine göre yapılan ANOVA testinde vergi farkındalık boyutta çalışma yılları arası anlamlı bir ilişki çıktığından (sig=0,019<0,05) H_0 hipotezi reddedilir. Buna göre, vergi farkındalık boyutta mükelleflerin çalışma yıllarına göre farklılık göstermektedir şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir. Gruplar arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkan vergi farkındalık boyutta farkın tespiti için grup ortalamalarına bakmak gerekmektedir. Tablo 10'da çalışma yıllarına göre grup ortalamaları verilmiştir.

Tablo 10: Vergi farkındalık Boyutta Tanımlayıcılar Tablosu

Descriptives			
		N	Mean
verfarkındalık	5 Yıla Kadar	81	3,08
	6-10	103	3,02
	11-20	118	2,71
	20 +	185	2,93
	Total	487	2,9338

Tablo 10'daki çalışma yılları frekans sonuçlarına göre vergi farkındalığı en yüksek çalışma yılı 5 yıla kadar çalışan mükelleflerde, ikinci 6-10 yıl arası çalışan mükelleflerde, üçüncü 20 yıl ve üzeri çalışan mükelleflerde iken son sırada 11-20 yıl arası çalışan mükellefler gelmektedir. Buna göre mükelleflerin çalışma yılları arttıkça ödedikleri verginin farkındalığı azalmaktadır.

2.4.4. Vergi Farkındalığının Eğitim Düzeyine Göre Analizi

Vergi farkındalık boyutunun eğitim düzeyine göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi yapılmış ve eğitim düzeyine göre farkındalık boyutu için yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) için 2 hipotez kurulmuştur;

H_0= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermemektedir.

H_1= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir

Tablo 11: Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonucu

ANOVA					
verfarkındalık					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	3,835	3	1,278	3,883	,009
Within Groups	159,026	483	,329		
Total	162,861	486			

Tablo 11'de %5 anlamlılık seviyesine göre yapılan ANOVA testinde vergi farkındalık boyutta eğitim düzeyleri arası anlamlı bir ilişki çıktığından (sig=0,009<0,05) H_0 hipotezi reddedilir. Buna göre, vergi farkındalık boyutta mükelleflerin eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir. Gruplar arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkan vergi farkındalık boyutta farkın tespiti için grup ortalamalarına bakmak gerekmektedir. Tablo 12'de eğitim düzeylerine göre grup ortalamaları verilmiştir.

Tablo 12: Vergi Farkındalık Boyutta Tanımlayıcılar Tablosu

Descriptives		
verfarkındalık		
	N	Mean
İlköğretim	92	2,41
Lise	284	2,73
Üniversite	74	3,22
Lisansüstü	37	3,38
Total	487	2,9338

Tablo 12'deki eğitim düzeyleri frekans sonuçlarına göre vergi farkındalığı en yüksek eğitim düzeyi lisansüstü, ikinci üniversite, üçüncü lise iken son sırada ilköğretim eğitim düzeyine sahip mükellefler gelmektedir. Buna göre mükelleflerin eğitim düzeyi arttıkça ödedikleri verginin farkındalığı da artmaktadır.

2.4.5. Vergi Farkındalığının Gelire Göre Analizi

Vergi farkındalık boyutunun gelire göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi yapılmış ve gelire göre farkındalık boyutu için yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) için 2 hipotez kurulmuştur;

H_0= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin gelirine göre farklılık göstermemektedir.

H_1= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin gelirine göre farklılık göstermektedir

Tablo 13: Gelire Göre ANOVA Sonucu

ANOVA					
verfarkındalık					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	3,993	4	1,248	2,739	,045
Within Groups	161,868	482	,336		
Total	162,861	486			

Tablo 13'de %5 anlamlılık seviyesine göre yapılan ANOVA testinde vergi farkındalık boyutta gelire düzeyleri arası anlamlı bir ilişki çıktığından (sig=0,045<0,05) H_0 hipotezi reddedilir. Buna göre, vergi farkındalık boyutta mükelleflerin gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir. Gruplar arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkan vergi farkındalık boyutta farkın tespiti için grup ortalamalarına bakmak gerekmektedir. Tablo 14'de gelir düzeylerine göre grup ortalamaları verilmiştir.

Tablo 14: Vergi Farkındalık Boyutta Tanımlayıcılar Tablosu

Descriptives		
verfarkındalık		
	N	Mean
2000 TL'ye kadar	158	3,13
2001-3500 TL	209	3,07
3501-5.000 TL	73	2,66
5.001 + TL	47	2,88
Total	487	2,9338

Tablo 14'deki gelir düzeyleri frekans sonuçlarına göre vergi farkındalığı en yüksek gelir düzeyi 2.000 TL'ye kadar, ikinci 2.001 – 3.500 TL arası, üçüncü 5.001 TL ve üzeri iken son sırada 3.500-5.000 TL gelir düzeyine sahip mükellefler yer almaktadır. Buna göre mükelleflerin gelir düzeyi arttıkça ödedikleri verginin farkındalığı azalmaktadır.

2.4.6. Vergi Farkındalığının Mesleğe Göre Analizi

Vergi farkındalık boyutunun mesleğe göre farklılık gösterip göstermediğine ilişkin Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi yapılmış ve mesleğe göre farkındalık boyutu için yapılan Tek Yönlü Varyans (ANOVA) için 2 hipotez kurulmuştur;

H_0= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin mesleğine göre farklılık göstermemektedir.

H_1= Vergi farkındalık boyut mükelleflerin mesleğine göre farklılık göstermektedir

Tablo 15: Mesleğe Göre ANOVA Sonucu

ANOVA					
verfarkındalık					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	3,127	3	1,042	3,126	,037
Within Groups	162,734	483	,337		
Total	162,861	486			

Tablo 15'de %5 anlamlılık seviyesine göre yapılan ANOVA testinde vergi farkındalık boyutta meslekler arası anlamlı bir ilişki çıktığından (sig=0,037<0,05) H_0 hipotezi reddedilir. Buna göre, vergi farkındalık boyutta mükelleflerin mesleğine göre farklılık göstermektedir şeklinde kurulan H_1 hipotezi kabul edilir. Gruplar arasında farklılıklar olduğu ortaya çıkan vergi farkındalık boyutta farkın tespiti için grup ortalamalarına bakmak gerekmektedir. Tablo 16'da mesleğe göre grup ortalamaları verilmiştir.

Tablo 16: Vergi Farkındalık Boyutta Tanımlayıcılar Tablosu

Descriptives		
verfarkındalık		
	N	Mean
Kamu Kesim Ücretliler	158	2,87
Özel Kesim Ücretliler	297	3,37
Diğer Ücretliler	32	2,56
Total	487	2,9338

Tablo 16'daki meslek frekans sonuçlarına göre vergi farkındalığı en yüksek meslek grubu özel kesimde çalışan hizmet erbabı, ikinci kamu kesiminde çalışan hizmet erbabı iken son sırada diğer ücretliler yer almaktadır. Buna göre ödenilen verginin farkında olan en çok özel kesimde çalışan hizmet erbabı iken en az diğer ücretlilerdir.

SONUÇ

Doğrudan vergilerin vergi farkındalığını ölçmeye yönelik gelir vergisi unsurlarından ücretliler üzerinden vergilendirilen mükellefler üzerine yaptığımız çalışmada Kütahya ilinde ikamet eden ve ücret üzerinden vergilendirilen 487 hizmet erbabına 16 soruluk anket uygulanmıştır. Anketin güvenilirliğini test etmek amacıyla yapılan analizde uygulanan ölçek güvenilir olarak tespit edilmiştir. Ankete katılan bireylerin vergi farkındalık düzeyleri 2,9338 olarak tespit edilmiştir. Araştırma anketinde kullanılan ölçeğin 5'li Likert ölçeği olması ve 3 değeri orta nokta (% 50) olarak kabul edilmesi dikkate alındığında ankete katılan bireylerin ödedikleri verginin farkında olma düzeyleri düşük çıkmıştır.

Kütahya ilinde ikamet eden mükelleflerin oluşturduğu örnek kütlemizde gruplar arası fark testleri yapılmıştır. Cinsiyete dayalı yapılan analiz sonucunda erkeklerin kadınlara göre daha yüksek bir farkındalık düzeyine sahip oldukları; yaşa göre yapılan analiz sonucunda yaş arttıkça farkındalık düzeyinin düştüğü; öğrenim türüne göre yapılan analiz sonucunda eğitim düzeyi arttıkça farkındalık düzeyinin de arttığı; aylık gelire göre yapılan analiz sonucunda gelir düzeyi arttıkça farkındalık düzeyinin azaldığı, çalışma yılına göre yapılan analiz sonucunda çalışma yılı arttıkça farkındalık düzeyinin azaldığı ve mesleki duruma göre yapılan analiz sonucunda farkındalık düzeyi en çok özel kesimde çalışan hizmet erbabında olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ödenilen verginin farkında olunması yönüyle dolaylı vergilere göre daha adaletli addedilen doğrudan vergilerin ücret üzerinden vergilendirilen mükellef özelinde vergi farkındalığının düşük düzeyde çıkması bu vergilerin adalet ilkesine zarar vermektedir. Verginin farkındalığı yönüyle dolaylı vergilerle aynı adaletsizliğe neden olan bu vergilerin daha adaletli bir yapıya kavuşturulması için; mükelleflerin mali konularda eğitilmesi, vergilere ilişkin ücretsiz yayınların birçok yolla mükelleflere ulaştırılması, vergisel konulara ilişkin mükellefin ulaşım ve iletişim yollarının kolaylaştırılması, ödenilen vergilere ilişkin farkındalıklarının artırılması gibi birçok yöntemle acil ve önemli çalışmalar yapılarak vergilerin daha adaletli olmasına katkı sağlanmalıdır.

Kaynakça

BADEMCİ, V. (2011), "Kuder-Rıchardson 20, Cronbach'ın Alfası, Hoyt'un Varyans Analizi, Genellenirlik Kuramı Ve Ölçüm Güvenirliği Üzerine Bir Çalışman", Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 17, 173-193

BULU, J. (2018). Vergi Farkındalığı Ve Vergi Bilincinin Vergiye Gönüllü Uyum Üzerindeki Etkisi (Gaziantep Üniversitesi Öğrencileri Özelinde Değerlendirme), Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonomi Hukuku Ana Bilim Dalı, Gaziantep.

ÇELİKKAYA, A. (2013). "Verginin tanımı, Amaçları, Tarihsel ve Teorik Gelişimi, s. 1-20, (Ed) SAĞBAŞ, İ., Vergi Teorisi, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Yayın No: 1915, 2013, s.4

ÇİÇEK, U. ve BİTLİSLİ, F. (2017). "Vergi Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Vergi Bilinci Ve Farkındalığı Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma", Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi, 10 (2): 261-278

EDİZDOĞAN, N., ÇETİNKAYA, Ö. ve GÜMÜŞ, E. (2011), Kamu Maliyesi, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.

GEORGE, D. ve MALLERY, P. (2003), Spss for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 14.0 update, (7th ed.), Allyn & Bacon, Boston, USA.

GEORGE, D., ve MALLERY, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.

HAIR, J. F., BLACK, W. C., BABİN, B. J., ANDERSON, R. E., ve TATHAM, R. L. (2013). Multivariate Data Analysis: Pearson Education Limited.

HASTUTI, R. (2014). "Tax Awareness and Tax Education: A Perception of Potential Taxpayers", Faculty of Economics and Business Soegijapranata Catholic University, International Journal of Business, Economics And Law, Semaragand/Indonesia, C.5, S.1, s.85

SAUNDERS, M., LEWIS, P. ve THORNHILL, A. (2000), Research Methods for Business Students, Second Edition. Prentice Hall

ŞEN, H. ve SAĞBAŞ, İ. (2017). Vergi Teorisi ve Politikası, Barış Arıkan Yayınları, Ankara.

TABACHNICK, B.G. ve FIDELL, L.S. (2013). Using Multivariate Statistics (sixth ed.)Pearson, Boston.

TAYTAK, M. (2010), "İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma", Maliye Dergisi, Sayı 158, Ocak-Haziran

YARDIMCIOĞLU, M., AKPINAR, Y. ve GÜNAY, Y. (2014). "Vergi Okuryazarlığı Ve Vergisel Farkındalık: Kahramanmaraş Araştırması", KSU İİBF Dergisi, Cilt:4, Sayı:2,95-119

YÜCENUR, G. N., DEMİREL, N. Ç., CEYLAN, C. ve DEMİREL, T., (2011). "Hizmet Değerinin Müşterilerin Davranışsal Niyetleri Üzerindeki Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle Ölçülmesi", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 12 (1) 2011, 156-168,

XIN, M. K. H., KHAI, K. G., FONG, L. S. ve CHEN, N. H. (2015). "Factors Affecting Individual Taxpayers' Compliance in Malaysian Tax Filing System", The International Journal of Business & Management, C.3, S.9, s. 339.

TÜRKİYE 2018 GENEL SEÇİMLERİNDE EKONOMİK OY VERME DAVRANIŞI

Dr. Öğretim Üyesi Selim Erdem AYTAÇ
Koç Üniversitesi

Özet: Seçmenlerin oy verme davranışını hangi faktörlerin etkilediği siyaset biliminin en önemli araştırma konularından biridir. Bu bağlamda ekonomik oy verme davranışı teorisinin temel önermesi seçmenlerin ekonomik şartlar iyi gittiğinde iş başındaki hükümete oy vererek onu ödüllendireceği, ekonomik şartlar kötü olduğunda ise hükümete oy vermeyerek onu cezalandıracağıdır. Bu araştırmada Türkiye'de 2018 milletvekili genel seçimlerinde ekonomik oy verme davranışının ne kadar etkili olduğu irdelenmektedir. Yanıtlanacak temel soru şudur: 2018 genel seçimlerinde ekonomik oy verme davranışı beklendiği gibi meydana gelmiş midir yoksa ideoloji ve partizanlık gibi diğer hususlar vatandaşların oy tercihinde ekonomik değerlendirmelerin önüne mi geçmiştir? Araştırmada kullanılan veriler Türkiye geneli seçmen nüfusu temsil yeteneğine sahip bir örneklem dahilinde seçmenlerle yüz yüze görüşmeler içeren bir saha çalışmasından elde edilmiştir. Görüşmeler seçimden sonra 23 Temmuz ile 9 Eylül 2018 tarihleri arasında 1,071 seçmen ile 41 il, 81 ilçede gerçekleştirilmiştir. Araştırmada yanıt aranacak sorulardan bazıları şunlardır: Seçmenlerin oy tercihlerinde ülkenin ekonomik koşullarına ilişkin değerlendirmeleri mi (sosyotropik değerlendirmeler) yoksa kendi hane halkı ekonomik koşullarına ilişkin değerlendirmeleri mi (kişisel bütçe değerlendirmeleri) daha ağır basmıştır? Oy tercihini etkileyen değerlendirmeler geçmişe dönük (retrospektif) bir şekilde mi yapılmaktadır yoksa geleceğe yönelik (prospektif) mi? Partizanlık (parti tutmak) Türkiye'de ekonomik değerlendirmeleri ne derece şekillendirmektedir?

Anahtar kelimeler: ekonomik oy verme davranışı, Türkiye 2018 seçimleri, anket çalışması

Economic Voting in the 2018 Turkish General Election

Abstract: Understanding the determinants of vote choice is one of the most important research areas in political science. The fundamental proposition of economic voting behavior is that the electorate will reward the incumbent government by voting for it when economic conditions are good, and similarly punish the government when economic conditions are bad by not voting for it.

In this study I explore how relevant economic voting behavior was in the 2018 Turkish general elections. The main question to answer is: Did the "economic vote" work as expected in the 2018 general elections or other considerations, such as ideology and partisanship trumped the economy in voters' choice? The data used in the study come from face-to-face interviews with a sample that is representative of the voting-age population of Turkey. The interviews are conducted after the election, between July 23 – September 9, 2018, with a sample of 1,071 voters in 81 districts of 41 provinces. Some of the questions to be pursued in the study are: Do sociotropic economic evaluations (evaluations about the national economy) or pocketbook evaluations (evaluations about the household's finances) play a more important role in economic voting? Are retrospective evaluations of the economy (about past economic outcomes) or prospective evaluations (about future expectations) more relevant electorally? Do we still observe the electoral effects of the economy after accounting for social factors, cleavages and group membership (e.g., level of education, ethnic identity, religiosity)? Finally, to what degree does partisanship shape economic evaluations in Turkey as of 2018?

Keywords: economic voting, Turkey 2018 election, survey research

1. GİRİŞ

Seçmenlerin oy verme davranışını anlamak demokrasinin temel fonksiyonlarından biri olan hükümetlerin vatandaşlarına hesap verebilirliğinin işleyip işlemediğini ortaya koyması açısından önemlidir (Dahl, 1971). Temel oy verme teorilerinden biri olan ekonomik oy verme teorisi seçmenlerin ekonomik şartlar iyi gittiğinde hükümete oy vererek onu ödüllendireceği, şartlar kötü olduğunda ise hükümete oy vermeyerek onu cezalandıracağı tezi üzerine kurulmuştur (Lewis-Beck ve Stegmaier, 2000). Seçmenler ekonomiyi çoğu kez ülkenin en önemli problemi olarak gördüklerinden ekonomik oy verme davranışı siyaset bilimi yazınında yoğun ilgi görmektedir (Anderson, 2000; Duch ve Stevenson, 2008; Hellwig ve Samuels, 2007).

Bu çalışmada 2018 Türkiye milletvekili genel seçimlerinde ekonomik oy verme davranışının ne kadar etkili olduğu irdelenmektedir. Araştırma Türkiye seçmen nüfusunu temsil niteliğine sahip bir örneklem ile yapılan saha çalışmasına dayanmaktadır. Yanıtlanacak temel soru şudur: 2018 genel seçimlerinde ekonomik oy verme davranışı beklendiği gibi meydana gelmiş midir yoksa ideoloji, partizanlık, sosyo-demografik faktörler gibi diğer hususlar vatandaşların oy tercihinde ekonomik değerlendirmelerin önüne mi geçmiştir? Ayrıca ekonomik değerlendirmeler çeşitli şekillerde meydana gelebilir; örneğin kişinin geçmişe yönelik yaptığı değerlendirmeler ileriye dönük değerlendirmelerden farklı olabilir, veya hane halkının ekonomik

durumu ile ilgili değerlendirmeler ile ülkenin durumuna ilişkin değerlendirmeler farklı yönlere işaret edebilir. Bu değerlendirmelerden hangisi veya hangileri seçmenlerin oy tercihini etkilemektedir? Son olarak, partizan eğilimler, yani kişilerin kendilerini belirli bir partiye yakın hissetmesi, 2018 itibariyle Türkiye'deki ekonomik değerlendirmeleri ne derece şekillendiriyor?

2. VERİ VE DEĞİŞKENLER

Araştırmada kullanılan veriler, Türkiye'deki yetişkin nüfusu temsil etme niteliğine sahip bir örneklemle yüz yüze görüşmelerden elde edilmiştir. Görüşmeler 23 Temmuz – 9 Eylül 2018 tarihleri arasında 41 ilin 81 ilçesinde 1.071 kişi ile yapılmıştır. Örneklem seçme süreci, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) İBBS-2 bölgelerinin kullanımıyla başlamaktadır ve hedef örneklem her bir bölgenin kentsel ve kırsal nüfus payı dikkate alınarak dağıtılmıştır. Görüşmeleri gerçekleştirmek için Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) temelinde bölgelerden 400 hane adresinden oluşan kümeler rastsal bir şekilde belirlenmiş ve her bir kümeden yirmişer adres yine rastsal olarak seçilmiştir. Hanelere ulaşıldığında o hanede ikamet eden 18 yaş üzeri nüfusun listesi çıkarılmış ve bu listeden de doğum tarihine göre rastsal bir kişi ile görüşülmeye çalışılmıştır. Eğer belirlenen kişi ile üç ziyaret sonucu görüşme yapılamamışsa o hanede başka bir kişi ile görüşülmemiş ve seçilmiş bir başka hane adresinde görüşme yine aynı yöntem uygulanarak bitirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen örneklemin genel özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Örneklemin Genel Özellikleri

Toplam görüşme sayısı	1.071
Kadın (%)	55,7
Yaş (ortalama)	39,8
Üniversite mezunu (%)	19,6
İlkokul ve altı eğitimli (%)	36,2
Kentlerde yaşayan (%)	90,4
Kürtçe bilen (%)	16,2

Analizdeki bağımlı değişken kişinin seçim öncesi hükümetteki parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AK Parti) oy verip vermediğidir. Bu değişkeni yaratmak için öncelikle anket katılımcılarına 24 Haziran 2018'de yapılan milletvekili ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy kullanıp kullanmadıkları sorulmuş, oy kullandığını

belirten kişilere de milletvekili seçimlerinde hangi partiye oy verdikleri sorulmuştur. Bu soruya AK Parti cevabı veren katılımcılar için 1, diğer katılımcılar için 0 değeri olacak şekilde bir ikili (kukla) değişken yaratılmıştır. Örneklemdeki kişilerin yaklaşık %44'ü seçimde AK Parti'ye oy verdiğini beyan etmiştir. Bu oran partinin gerçekleşen oy oranı olan %43'e oldukça yakındır.

Araştırmanın konusu ekonomik oy verme davranışı olduğundan açıklayıcı değişken kişilerin ekonomik değerlendirmeleridir. Bu değerlendirmeler ilgili literatürde en sık kullanılan beş değişik şekliyle ölçülmüştür: (i) geriye dönük ailenin durumu, (ii) geriye dönük ülkenin durumu, (iii) mevcut kişisel durum, (iv) ileriye dönük ailenin durumu, ve (v) ileriye dönük ülkenin durumu. Bu değerlendirmelerin ölçülmesinde kullanılan sorular Table 2'de verilmiştir. Geriye dönük değerlendirme sorularında katılımcılara iş başındaki hükümetin izlemiş olduğu politikaların "geçtiğimiz 1 yıl içinde" değerlendirmeleri sorulmuş, ileriye dönük değerlendirme sorularında ise "önümüzdeki 1 yıl için" değerlendirmede bulunmaları istenmiştir. Katılımcılara bu sorularda ilk önce ailelerinin sonra da ülkenin ekonomik durumu hakkında değerlendirme yapmaları istenmiştir. Son olarak şu anki ekonomik durumlarını ne kadar tatmin edici buldukları da sorulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların ekonomik değerlendirmelerini ölçmek için sorulan sorular

Geriye Dönük Ailenin Durumu
Geçtiğimiz 1 yıl içinde iş başındaki hükümetin izlemiş olduğu politikalar sizce AİLENİZİN ekonomik durumu üzerinde nasıl bir etki yaptı? '0' çok kötü bir etki yaptı, '10' ise çok iyi bir etki yaptı anlamına gelmektedir.
Geriye Dönük Ülkenin Durumu
Peki, yine benzer bir cetvel üzerinde, geçtiğimiz 1 yıl içinde, iş başındaki hükümetin izlemiş olduğu politikaların TÜRKİYE'nin ekonomik durumu üzerindeki etkilerini değerlendirir misiniz?
Mevcut Kişisel Durum
Şu anki ekonomik durumunuzu ne kadar tatmin edici buluyorsunuz? '0' hiç tatmin edici değil, '10' ise çok tatmin edici anlamına gelmektedir.
İleriye Dönük Ailenin Durumu

Şu an AİLENİZİN içinde bulunduğu ekonomik durumun önümüzdeki 1 yıl içinde nasıl bir gelişme göstereceğini düşünüyorsunuz? '0' çok daha kötü olacak, '10' ise çok daha iyi olacak anlamına gelmektedir.
İleriye Dönük Ülkenin Durumu
Peki, yine benzer bir cetvel üzerinde, TÜRKİYE'nin içinde bulunduğu ekonomik durumun önümüzdeki 1 yıl içinde nasıl bir gelişme göstereceğini değerlendirir misiniz?

Analizlerde ekonomik değerlendirmelerin oy seçimindeki etkisini izole etmek için çeşitli kontrol değişkenleri kullanılmıştır. Kontrol değişkenlerin bazıları katılımcıların demografik ve sosyoekonomik özelliklerine, yani cinsiyetlerine, yaşlarına, eğitim seviyelerine, dindarlıklarına ilişkin öznel değerlendirmelerine, katılımcının kentsel veya kırsal alanda yaşayıp yaşamadığına ve Kürtçe konuşup konuşmadığına ilişkindir. Ayrıca katılımcıların sol-sağ ideolojik cetvelinde kendilerini nerede gördükleri ve kendilerini AK Parti'ye yakın hissedip hissetmedikleri (partizanlık) da sorulmuştur. Bu değişkenlerin tanımlamaları ve kodlamarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler Tablo 3'te sunulmuştur. Kullanılan değişkenlerin özet istatistikleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. Kontrol Değişkenleri Tanımlamaları

Değişken	**Tanımlama ve Kodlama**
Kadın	Katılımcının cinsiyeti. Katılımcının kadın olması durumunda 1, erkek olması durumunda 0 kodlanmıştır.
Yaş	Katılımcının yıl üzerinden yaşı
Eğitim	Katılımcı tarafından tamamlanan en yüksek eğitim seviyesi. Katılımcının herhangi bir resmi eğitim almamış olması durumunda 1 kodlanmıştır. Katılımcının ilkokul mezunu olması durumunda 2 kodlanmıştır. Katılımcının ortaokul/ilköğretim mezunu olması durumunda 3 kodlanmıştır. Katılımcının lise mezunu olması durumunda 4 kodlanmıştır. Katılımcının üniversite mezunu olması durumunda 5 kodlanmıştır.
Dindarlık	Aşağıdaki soruya verilen yanıtlar ışığında kodlanmıştır: "İbadet edip etmediğinizden bağımsız olarak, kendinizi ne kadar dindar görüyorsunuz? 0'dan ('hiç dindar değilim') 10'a ('çok dindarım') kadar bir ölçekte belirtir misiniz?"

Kentsel	Görüşmeyi yapan kişi tarafından kodlanmıştır. Görüşme yerinin kentsel bir alan olması durumunda 1, kırsal bir alan olması durumunda ise 0 kodlanmıştır.
Kürtçe-konuşan	Katılımcının Kürtçe bildiğini belirtmesi durumunda 1, bilmediğini belirtmesi durumunda ise 0 kodlanmıştır.
Sol-sağ	Aşağıdaki soruya verilen yanıtlar ışığında kodlanmıştır: "Siyasette insanlar bazen sağ'dan ve sol'dan bahsederler Size vereceğim 0'ın en solu, 10'un ise en sağı gösterdiği cetvelde kendinizi nereye yerleştirirsiniz?"
AK Parti Partizan	Katılımcılara ilk olarak kendilerini herhangi bir siyasi partiye yakın görüp görmedikleri sorulmuştur. Bu soruya olumlu cevap veren katılımcılara kendilerini hangi partiye yakın hissettikleri sorulmuş ve AK Parti cevabı veren katılımcılar için 1 olarak kodlanmıştır. Diğer bütün katılımcılar için 0 olarak kodlanmıştır.

Tablo 4. Kullanılan Değişkenlerin Özet İstatistikleri

Değişkenler	N	Ortalama	Std. Sapma	Min	Max
Oy tercihi: AK Parti	1.071	0,44	0,50	0	1
Kadın	1.071	0,56	0,50	0	1
Yaş	1.051	39,8	14,4	18	81
Eğitim	1.069	3,27	1,26	1	5
Dindarlık	1.002	7,10	2,23	0	10
Kentsel	1.071	0,90	0,29	0	1
Kürtçe-konuşan	1.071	0,16	0,37	0	1
Sol-sağ	909	6,05	2,94	0	10
AK Parti Partizan	1.071	0,42	0,49	0	1

3. ANALİZ

Dikkate aldığımız açıklayıcı değişkenlerin ikili (kukla) bağımlı değişken olan Oy tercihi: AK Parti'ye (1 = katılımcı 24 Haziran 2018 milletvekili seçimlerinde AK Parti'ye oy verdiğini beyan ediyor, 0 = diğer katılımcılar) lojistik regresyonu analizinin sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. 24 Haziran 2018 Milletvekili Seçimlerinde AK Parti Oy Tercihinin Lojistik Regresyonunun Sonuçları

Bağ. Değişken:	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Oy tercihi: AK Parti					
Kadın	0,02	-0,04	-0,05	-0,15	-0,13
	(0,27)	(0,27)	(0,27)	(0,28)	(0,28)
Yaş	-0,01	-0,01	-0,01	-0,01	-0,00
	(0,01)	(0,01)	(0,01)	(0,01)	(0,01)
Eğitim	-0,12	-0,09	-0,13	-0,13	-0,11
	(0,13)	(0,13)	(0,13)	(0,13)	(0,13)
Kürtçe-konuşan	0,77*	0,72	0,82*	0,78*	0,80*
	(0,37)	(0,37)	(0,37)	(0,38)	(0,38)
Dindarlık	0,20**	0,19**	0,19**	0,19**	0,20**
	(0,07)	(0,07)	(0,07)	(0,07)	(0,07)
Kentsel	0,38	0,23	0,44	-0,06	-0,08
	(0,43)	(0,44)	(0,43)	(0,48)	(0,49)
Sol-sağ	0,22***	0,23***	0,23***	0,25***	0,24***
	(0,05)	(0,05)	(0,06)	(0,06)	(0,06)
AK Parti partizan	3,87***	3,84***	3,90***	3,98***	3,90***
	(0,27)	(0,28)	(0,27)	(0,30)	(0,29)
Geriye dönük aile	0,19**				
	(0,06)				
Geriye dönük ülke		0,16**			
		(0,06)			
Mevcut Memnuniyet			0,20***		
			(0,05)		
Pocketbook Artıları.				0,13*	
				(0,06)	
Sosyotropik Artılar.					0,17**
					(0,06)
Sabit	-5,19***	-5,02***	-5,19***	-4,87***	-5,08***
	(1,08)	(1,08)	(1,08)	(1,13)	(1,13)
Gözlemler	831	830	838	804	801

Lojistik regresyon analizleri. Standart hatalar parantez içerisinde verilmiştir.

*** p<0,001, ** p<0,01, * p<0,05 anlamlılık düzeylerini işaret etmektedir.

Analiz sonuçları ekonomik değerlendirmelerin Haziran 2018 seçimlerinde gerçekten önemli bir rol oynadığını gösteriyor: Ekonominin durumu hakkında olumlu bir değerlendirmeye sahip olan seçmenlerin görevdeki AK Parti'ye oy kullanma olasılıkları daha fazladır. Dikkat çekici bir şekilde, ele aldığımız beş ekonomik değerlendirmenin her birinin etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır ve görevdeki AK Parti'ye oy verme ihtimali üzerinde olumlu etkilerinin büyüklükleri birbirine çok yakındır. Bu değerlendirmelerin oldukça bağıntılı oldukları göz önüne alındığında bu sonuç şaşırtıcı değildir, ancak seçmenlerin oy tercihini etkileyen tek bir hakim değerlendirme olmadığını göstermektedir. Ekonomik değerlendirmelerin oy seçimine etkisi birçok diğer etmeni göz önüne aldıktan sonra bile geçerlidir.

Olumlu ekonomik değerlendirmeler ortalama bir seçmenin iktidardaki AK Parti'ye oy verme olasılığını ne kadar değiştirmektedir? Analizimizdeki bağlımlı değişken ikili (kukla) bir değişken olduğu için kullandığımız lojistik regresyon katsayı tahminleri etki boyutlarını yorumlamaya elverişli değildir. Bunun için ilgili değişkenlerin farklı değerleri için AK Parti'ye oy verme olasılıklarını hesaplayarak sonuçları bir grafik ile sunmamız daha uygundur. Şekil 1'de kişilerin geriye dönük ülkenin durumu hakkındaki ekonomik değerlendirmelerini (Tablo 2'deki ikinci ölçüm) dikkate alıyoruz. Bu şekilde, Tablo 5'teki Model (2)'de yer alan ekonomik değerlendirme dışındaki değişkenler (örn. eğitim, dindarlık) örneklem ortalamalarında tutulurken, farklı ekonomik değerlendirmeler için kişilerin AK Parti'ye oy verme olasılıkları ve bu olasılıkları çevresindeki 95% güven aralıkları çizilmiştir.

Şekil 1. Geriye Dönük Ülkenin Durumu Hakkında Ekonomik Değerlendirmelerin AK Parti'ye Oy Verme Olasılığına olan Etkisi

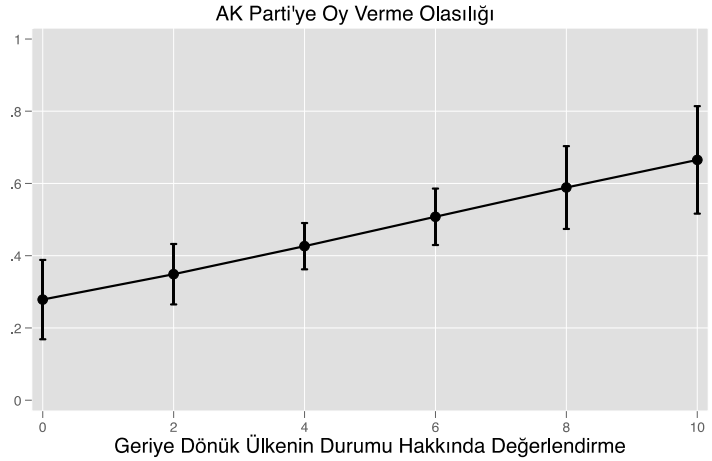

Bu şekilde 24 Haziran 2018 milletvekili seçimlerinde AK Parti'ye oy verme olasılığının (seçim sonraki anketteki beyanlarına göre) diğer değişkenleri örneklem ortalamalarında tutarken, geriye dönük ülkenin ekonomik durumu hakkındaki değerlendirmesi 0-10 cetvelinde "0" olan bir seçmen için yalnızca %28 seviyesinde olduğunu görmekteyiz. AK Parti'ye oy verme olasılığı geriye dönük ülkenin ekonomik durumu hakkındaki ekonomik değerlendirmenin iyileşmesi ile birlikte istikrarlı olarak artmaktadır: Ekonomik değerlendirmesi 0-10 cetvelinde "2" olan bir seçmen için AK Parti'ye oy verme olasılığı %35'e, "4" değerlendirmesi için %43'e, "6" değerlendirmesi için %51'e, "8" değerlendirmesi için %59'a, ve örneklemimizdeki en yüksek ekonomik değerlendirme değeri olan "10" için %67'ye çıkmaktadır. Bu olasılıkların diğer değişkenlerin de oy vermeye etkisini kontrol ettikten ortaya çıktığını akılda tutmakta fayda vardır.

Tablo 5'te sunulan analizimizde AK Parti'ye oy verme ihtimalini ekonomik değerlendirmeler haricinde de istatistiki olarak anlamlı bir şekilde etkileyen dört faktör daha tespit edilmiştir. İlk olarak, Kürtçe konuşabilen vatandaşların AK Parti'ye oy verme ihtimali diğer vatandaşlara göre daha yüksek gözükmektedir. Dindarlık ile AK Parti'ye oy verme ihtimali arasında da olumlu bir ilişki gözlenmektedir. Sol-sağ ideolojik cetvelinde kişiler kendilerini sağ'da konumlandırdıkça AK Parti'ye oy verme ihtimalleri de artmaktadır. Son olarak kendilerini AK Parti'ye yakın hisseden (partizan bağ) seçmenlerin AK Parti'ye oy verme ihtimalleri diğer seçmenlere göre daha yüksektir.

Bu sonuçlar ekonomik değerlendirmelerin oy tercihinde önemli bir belirleyici olduğunu göstermekle birlikte partizan tutumların da oldukça etkili olduğuna işaret etmektedir. Ek analizler, partizanlığın ekonomik değerlendirmeleri de güçlü bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Şekil 2'de farklı partilerin partizanlarının (yani kendini bu partilere yakın hissettiğini beyan eden kişilerin) ekonomik değerlendirmeleri sunulmuştur. Kendini iktidardaki AK Parti'ye yakın eden seçmenlerin ekonomik değerlendirmelerinin tümü diğer partilerin partizanlarından yüksektir. AK Parti'nin Cumhur İttifakı'ndaki ortağı Milliyetçi Hareket Partisi'nin partizanlarının ekonomik değerlendirmeleri de muhalefet partileri partizanlarının değerlendirmelerinden daha iyidir. Bu sonuçlar, ekonomik değerlendirmelerin partizanlıktan ağır bir şekilde etkilendiğini ve dolayısıyla nesnel ekonomik koşullara karşılık gelmeyebileceğini göstermektedir. Bu durum ekonomik oy verme davranışının hesap verebilirlik fonksiyonunun azalması anlamına gelebilir ve ilgili yazında önemli bir araştırma konusudur (Evans ve Andersen, 2006). Bizim analizlerimizde ekonomik değerlendirmelerin oy seçimine etkisinin partizan eğilimlerin etkisini kontrol ettikten sonra bile mevcut olduğunu not etmek gerekir.

Şekil 2. Ekonomik değerlendirmeler ve partizanlık ilişkisi

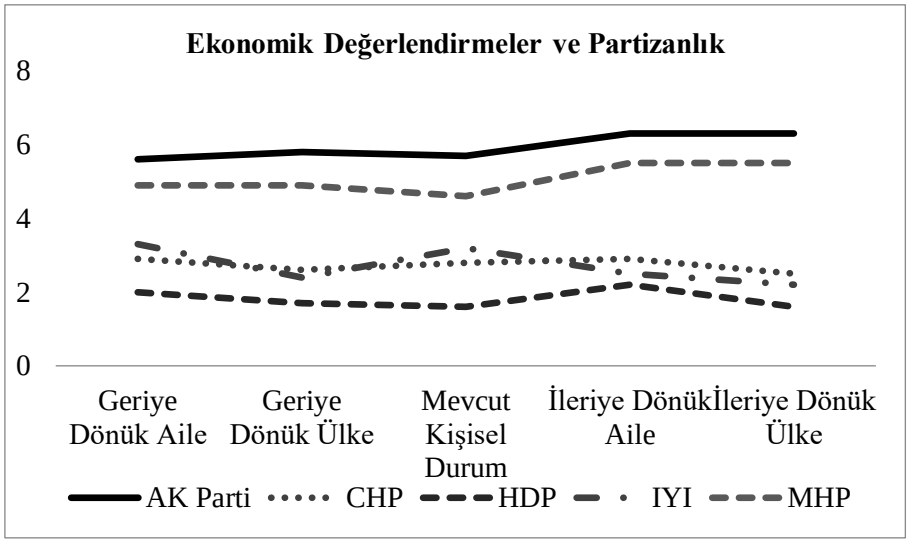

4. SONUÇ

Bu bildiride Türkiye 2018 milletvekili seçimlerinde ekonomik oy verme davranışının ne kadar etkili olduğunu bir saha çalışması ile inceledik. Verilerimiz, rastsal örnekleme yoluyla Türkiye'nin yetişkin nüfusunu temsil niteliğine sahip 1.071 katılımcıyla yüz yüze gerçekleştirilen bir anket çalışmasına dayanmaktadır. Bu nedenle, bu büyük ve olasılıksal olarak çekilmiş örneklem, bulgularımızı Türkiye'nin yetişkin nüfusu çapında genellememize izin vermektedir. Analiz sonuçları ekonomik oy verme davranışının beklendiği gibi işlediğini göstermektedir: Ekonomik değerlendirmeler iyileştikçe iktidardaki AK Parti'ye oy verme ihtimali yükselmektedir.

Analizlerde öne çıkan bir sonuç göz önüne aldığımız tüm ekonomik değerlendirmelerin (geriye dönük ailenin durumu, geriye dönük ülkenin durumu, mevcut kişisel durum, ileriye dönük ailenin durumu, ve ileriye dönük ülkenin durumu) AK Parti'ye oy verme ihtimaline olumlu bir etkisi olmasıdır. Dolayısıyla herhangi bir tip ekonomik değerlendirme diğerlerine baskın gözükmemektedir. Ayrıca partizan tutumların de hem oy verme davranışını hem de ekonomik değerlendirmeleri güçlü bir şekilde etkilediği görülmektedir.

Bu sonuçlar geçmiş seçimlerde yapılan araştırmaların sonuçları ile uyumludur. Örneğin Çarkoğlu (2008) Temmuz 2007 genel seçimleri öncesi ve sonrasında toplanan anket verilerini kullanarak seçmenlerin oy tercihlerinde sol-sağ konumlanması,

dindarlık ve muhafazakarlık gibi daha uzun dönemli, "ideolojik" faktörler ile ekonomik değerlendirmelerin (geçmişe ve geleceğe dönük sosyotropik ve kişisel bütçe) etkilerini karşılaştırmıştır. Özellikle geçmişe dönük sosyotropik ekonomik değerlendirmelerin seçmenlerin oy tercihinde etkili olduğu bulunmuş, ve bu değerlendirmeleri olumlu olan seçmenlerin iktidardaki AK Parti'yi destekleme olasılıklarının daha yüksek olduğu raporlanmıştır. Bu çalışmayı takip eden Çarkoğlu (2012) ise son üç genel seçimi (2002, 2007, ve 2012) birarada incelemiş ve 2002 seçimlerinde ekonomik performans değerlendirmelerinin oy tercihlerine anlamlı bir etkisi olmazken, 2011 ve özellikle de 2007 seçimlerinde bu değerlendirmelerin önemli etkileri olduğu sonucuna varmıştır. Benzer çalışmalar 2009 ve 2014 yerel seçimleri için Kalaycıoğlu (2014) tarafından gerçekleştirilmiş ve yine olumsuz ekonomik değerlendirmelerin iktidar partisine desteği azalttığı gözlemlenmiştir. Yılmaz vd. (2012) de 2011 genel seçimlerini analiz etmiş ve ekonomik oy verme davranışını destekleyen sonuçlar bulmuşlardır. Dolayısıyla ekonomik oy verme davranışının Türkiye seçimlerinde önemli bir faktör olarak rol oynaması geçmiş seçimlerden olduğu gibi 2018 milletvekili seçimlerinde de gözlenmektedir.

Kaynakça

ANDERSON, C. (2000). "Economic Voting and Political Context: A Comparative Perspective", Electoral Studies, 19(2), 151–70.

ÇARKOĞLU, A. (2008). "Ideology or Economic Pragmatism? Profiling Turkish Voters in 2007", Turkish Studies, 9(2): 317–44.

ÇARKOĞLU, A. (2012). "Economic Evaluations vs. Ideology: Diagnosing the Sources of Electoral Change in Turkey, 2002–2011", Electoral Studies, 31(3), 513–21.

DAHL, R. A. (1971). Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven: Yale University Press.

DUCH, R. M., ve STEVENSON, R. T. (2008). The Economic Vote: How Political and Economic Institutions Condition Election Results. New York: Cambridge University Press.

EVANS, G., ve ANDERSEN, R. (2006). "The Political Conditioning of Economic Perceptions", Journal of Politics, 68(1), 194–207.

HELLWIG, T., ve SAMUELS, D. (2007). "Voting in Open Economies: The Electoral Consequences of Globalization", Comparative Political Studies, 40(3), 283–306.

KALAYCIOĞLU, E. (2014). "Local elections and the Turkish voter: looking for the determinants of party choice", South European Society and Politics, 19(4), 583-600.

LEWİS-BECK, M. S., ve STEGMAİER, M. (2000). "Economic Determinants of Electoral Outcomes", Annual Review of Political Science, 3(1), 183–219.

YILMAZ, C., AYGÖREN, O., ve ÖZDEMİR, Ö. (2012). "Türkiye'de siyasi kutuplaşmayı oluşturan unsurlar: Seçmen tercihlerinde ekonomik oy verme davranışından toplumsal travma kuramına kadar bir dizi etkenin görece etkileri", İktisat, İşletme ve Finans, 27(311), 9–39.

SAKARYA İLI AYVA BAHÇELERINDE KÜLLEME HASTALIĞININ BULUNMA ORANI, HASTALIK ŞIDDETI VE YAYGINLIĞININ BELIRLENMESI

Zir. Müh. Hakan ERDOĞDU
Düzce Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nedim ALTIN
Düzce Üniversitesi

Özet: Ayva Sakarya ilinin önemli ürünlerinden birisidir. Son yıllarda Ayvada Külleme hastalığı sorun oluşturmaya başlamıştır. Bu çalışma 2017 yılında Sakarya ili ayva bahçelerinde görülen külleme hastalığının bulunma oranının, hastalık şiddetinin ve yaygınlığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Survey çalışmaları esnasında 778 da ayva bahçesinde 78 adet örnekleme yapılmıştır. Survey çalışmalarında ildeki ayva bahçelerinin yaklaşık olarak %3'ü incelenmiştir. Örneklemeler haziran-temmuz aylarında gerçekleştirilmiştir. Örnekleme bahçenin köşegenleri boyunca tesadüfü olarak belirlenmiş ağaçların dört yönünden ve boy hizasından rastgele seçilen 20 adet 1 yıllık sürgünün dip kısmındaki 5'er adet yaprak olmak üzere toplam 100 yaprakta 0–5 skalasına göre yapılmıştır. Değerlendirmeler sonucunda Sakarya ilinde ayvada külleme hastalığının yaygınlık oranı, bulunma oranı ve hastalık şiddeti sırasıyla %100, %83.07 ve %36.91 olarak belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: ayva, külleme, yaygınlık, bulunma oranı, hastalık şiddeti

Determination of Incidence, Disease Severity and Prevalence of Powdery Mildew in Quince Orchards in Sakarya Province

Abstract: Quince is one of the most important products of Sakarya province. In recent years, powdery mildew disease has begun to cause problems in Quince. This study was carried out to determine the incidence, disease severity and prevalence of powdery mildew disease in quince orchards of Sakarya in 2017. During the survey studies, 78 samples were made in 778 da quince orchards. In the survey, approximately 3% quince orchard in the province has been examined. Samplings were carried out between June and July. Ten trees were selected randomly from the field making an 'X' shape in field. Twenty shoots that were one year old were selected from these 10 trees (two shoots

from each tree). From each of these shoots, 5 leaves were selected and disease incidence on these was evaluated using a 0-5 scale. As a result of the evaluations, the prevalence, incidence and disease severity of powdery mildew disease in quince orchards in Sakarya province were determined as 100%, 83.07% and 36.91%, respectively.

Keywords: quince, powdery mildew, prevalence, incidence, disease severity

1.GİRİŞ

Hazar denizi kıyıları, Anadolu'nun Kuzey bölgesi ve Kafkasya, İran'ın kuzey batı kısmı Ayvanın anavatanı olarak anılmaktadır. Günümüzde ise birçok ülkede yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ancak diğer meyveler kadar yetiştiriciliği yaygınlaşmamıştır(Özkan, 1995; Özçağıran ve ark., 2005). Taksonomi açısından değerlendirildiğinde Ayvanın*(Cydonia oblonga), Rosaceae* (Gülgiller) familyası, : *Pomoideae* (Yumuşakçekirdekliler) alt familyası ve *Cydonia* cinsi içinde yer aldığı görülmektedir.

Türkiye'de 7.264 ha alanda 176.479 ayva üretimi yapılmaktadır. Sakarya ise 2.611 ha alanda 101.885 ton üretimi ile birinci sırada yar almaktadır(TUİK, 2019).Türkiye'de ayva çeşitleri arasında Bardak ayvası, Demir ayvası, Limon ayvası ve Eşme ayvası ticari olarak yetiştiriciliği yapılan çeşitler arasında yer almaktadır (Soylu, 1997).

Ayva yetiştiriciliğinde*Erwinia amylovora, Diplocarpon maculatum, Monilinia linhartiana, Podosphaera clandestine* ve *Colletotrichum clavatum*gibi farklı etmenler sorun oluşturabilmektedir (Anonymus, 2019). Son yıllarda külleme hastalığı yoğun ayva yetiştiriciliği yapılan yerlerde sıklıkla görülmeye başlamıştır.

Yurt dışında yapılan çalışmalarda Ayva üzerinde 4 farklı külleme türü belirlenmiştir. Bunlar *Podosphaera clandestina* (Wallr.:Fr.) Lév. var. *clandestina, P. leucotricha* (Ellis& Everh.) E. S. Salmon, *Phyllactinia guttata*(Wallr.: Fr.) Lév., and *Ph. mali* (Duby) U. Braun'dur (Braun, 1987). Polonya'da yapılan çalışmada ayva üzerinde *P. clandestina* var. *clandestina* tespit edilmiş ve Polonya'da etmen için ayvanın yeni bir konucu olduğu belirtilmiştir (Piatek, 2004).

İstanbul'da yapılan bir çalışmada halka açık alanlarda ve bazı özel bahçelerde ağaçlar üzerindeki sürgün ve yaprak üzerindeki hastalıklara araştırılmıştır. Yapılan çalışmada 91 farklı hastalık belirlenmiştir. Bunlardan biriside Ayva ağacı üzerinde belirlenen ve etmeni *Podosphrea* sp. olarak tespit edilen külleme hastalığıdır (Severoğlu, 2018).

Marmara bölgesinde yapılan ayva yetiştiriciliği ülke genelinde önemli bir paya sahiptir. TUİK verilerine göre de Sakarya ayva yetiştiriciliğinde hem Türkiye'de hem de Marmara Bölgesinde ilk sırada yer almaktadır. Bu çalışma 2017 yılında Sakarya ilin ayva bahçelerinde görülen külleme hastalığının bulunma oranının, hastalık şiddetinin ve yaygınlığının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

2.MATERYAL ve METOT

2.1.Etmenin Tanılanması

Hastalık etmeni ile bulaşık olan yapraklar kurutma kağıdına sarılarak naylon torba içerisine konmuş ve buz kutusunda laboratuvara getirilmiştir. Laboratuvarda mikroskop altında etmenin konidileri, chasmetosyumları, chasmetosyumların tutunucu kolları, askuslar ve askosporlar incelenmiş ve ölçümleri yapılmıştır. Yapılan ölçümler sonucunda elde edilen verilere göre etmenin tanılaması morfolojik olarak yapılmıştır (Braun et al.2002).

2.2.Survey Çalışmaları

Survey çalışmaları 2017 yılında yürütülmüştür. Survey alanı belirlenirken ekiliş alanları dikkate alınmıştır. Sakarya ilinde Ayva dikili alan 500 da üzerinde olan ilçeler survey için seçilmiştir. Survey yapılacak olan ilçeler Tablo 1'de verilmiştir. Bölgeyi temsil edecek şekilde ayva bahçelerinin yaklaşık %3'ünde survey çalışmaları yürütülmüştür(Bora ve Karaca, 1970).

Tablo 1. İl ve İlçelerde Ayva Dikili Alan Miktarı ve Örnek sayıları

İl	İlçe	Ayva dikili alan (da)	Survey yapılan alan (da)	Örnek sayısı
	Geyve	12.000	360	36-42
Sakarya	Pamukova	12.548	376.44	38-46
	Serdivan	1.400	42	4
Toplam		**25.948**	**778.44**	**78**

2.3.Sayım Şekli

Örnekleme yapılacak ağaç sayıları survey yapılan bahçe büyüklüğüne göre belirlenmiştir.Bahçe büyüklüğü 1-5 da arasında olanlarda 10 ağaçta, 5-10 da arasındaki

bahçelerde 20 ağaçta, 10 da'dan büyük bahçelerde ise 30 ağaçta örnekleme yapılmıştır.

Değerlendirmeler her örnek bahçesinin köşegenleri boyunca tesadüfü olarak belirlenmiş ağaçların dört yönünden ve boy hizasından rastgele seçilen 20 adet 1 yıllık sürgünden 5'er adet yaprak olmak üzere toplam 100 yaprakta Tablo2'de verilen 0–5 skalasına göre yapılmıştır(TAGEM, 2019a).

Tablo 2. Külleme Hastalığı Değerlendirme Skalası

Skala Değeri	**Tanım**
0	Enfeksiyon yok
1	Yaprakta 1-3 leke
2	Yaprakta 3 adetten fazla leke fakat yaprak yüzünün 1/4'ten daha azı enfekteli
3	Yaprak yüzünün yarısına kadar enfekteli
4	Yaprak yüzünün 3/4'üne kadar enfekteli
5	Yaprak yüzünün 3/4'ünden fazlası enfekteli

Survey yapılan bahçelerin bulaşık olup olmama durumları dikkate alınarak hastalığın yaygınlığı belirlenmiştir (Bora ve Karaca, 1970). Surveyi yapılan her bir bahçenin hastalık oranını bulmak için ise incelenen yapraklarda hastalık var veya yok diye sayım yapılarak hastalıklı yaprak sayısı incelenen yaprak sayısına oranlanmıştır. Hastalık şiddetini bulmak için incelenen yapraklar 0-5 sklasına göre değerlendirilmiştir. Elde edilen skala değerleri kullanılarak Towsend-Heuberger formülü ile hastalık şiddeti belirlenmiştir(Townsend and Heuberger, 1943).

[Hastalık Şiddeti %=[Σ (Skala Değeri x Skala Değerindeki Bitki sayısı)/(Toplam Bitki Sayısı x En Yüksek Skala Değeri)] x 100]

3.BULGULAR ve TARTIŞMA

Sakarya ili ayva bahçelerinde külleme hastalığının yaygınlığını ve şiddetini belirlemek amacıyla Ağustos ayında yapılan survey çalışmalarından önce külleme hastalığının gelişimini takip etmek amacıyla arazide gözlemlere başlanmıştır. Yapılan gözlemler sonucunda ayva bahçelerinde ilk hastalık belirtileri 15.05.2017tarihinde tespit edilmiştir. Genelde yaprağın üst yüzünde hastalık belirtileri görülmüştür. Hastalık belirtisi yaprağın üzerinde beyaz fungal bir örtü şeklinde oluşmuştur.

Zamanla bu lekelerin beyaz renkten grimsi renge döndüğü gözlenmiştir. İlerleyen dönemde bu lekeler zaman zaman yaprağın tamamını kaplamıştır.Çalışmada gözlemlenen bu belirtiler külleme hastalıklarının genel belirtileri ile örtüşmektedir (TAGEM, 2019b).

Laboratuvara getirilen hastalıklı ayva yaprakları öncelikle sterio mikroskop altında incelenmiş ve yaprak üzerindeki külleme miselleri arasında Chasmetosyum olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Chasmetosyumların tutunucu kollarının uçta dikotom dallanma gösterdiği belirlenmiştir. Chasmetosyumlar içerisinde bir adet akus ve her askus içerisinde de 6-8 adet askospor bulunmaktadır.Fungusun eşeysiz üreme sporu olan konidilerinin elips veya fıçı şeklinde olduğu, ölçümler sonucunda uzunluklarının yaklaşık olarak 25-34 µm, çaplarının ise 11-17 µm arasında olduğu belirlenmiştir.Bu veriler Piatek, 2004 tarafından yapılan çalışma da elde edilen veriler ile benzerlik göstermektedir. Bu çalışmada ayva üzerinde belirlenen külleme etmeninin *P. clandestina* var. *clandestina* olduğu belirlenmiştir (Piatek, 2004). Çalışmamızda mikroskop altında yapılan incelemeler ve ölçümler sonucunda Sakarya ilinde Ayva bahçelerinde külleme hastalığına neden olan etmenin*Podosphaera* spp olduğu belirlenmiştir.

Ayva bahçelerindeki külleme hastalığının yaygınlığını ve şiddetini belirlemek amacıyla yapılan survey sonuçları Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo3. Survey Sonuçları

İl	İlçe	Bulunma oranı (%)	Hastalık Şiddeti (%)
Sakarya	Geyve	81.80	26.33
	Pamukova	67.92	21.27
	Serdivan	99.50	63.15
Ortalama		**83.07**	**36.91**

Tablo 3'de de görüldüğü gibi külleme hastalığının ayva bahçelerinde bulunma oranı oldukça yüksek bulunmuştur. Sakarya ilinde yapılan çalışmada en yüksek bulunma oranı % 99.50 ile Serdivan ilçesinde, en düşük bulunma oranı ise %67.92 ile Pamukova ilçesinde belirlenmiştir. Hastalık şiddetleri de yine en yüksek oranda %63.15 ile Serdivan ilçesinde, en düşük oranda %21.27 ile Pamukova ilçesinde tespit edilmiştir. Hastalığın il genelinde ki yaygınlık oranı ise %100 bulunmuştur. Yani survey yapılan her bahçede külleme hastalığı az veya çok oranda bulunmuştur.

4.SONUÇ

Yapılan survey çalışmaları sonucunda hastalık belirtileri taşıyan yaprak örneklerinin mikroskop altında yapılan inceleme ve ölçümleri sonucunda külleme hastalığınaneden olan etmenini *Podosphaera* sp. olduğu belirlenmiştir. Survey sonuçları incelendiğinde de külleme hastalığının bölgedeki ayva bahçelerinin çoğunda görülmeye başladığı ve görülen bahçelerde de önemli bir sorun olmaya başladığı görülmektedir.Önümüzdeki yıllarda bu hastalığın zararının en aza indirilmesi, uygun mücadele metotlarının oluşturulması ve etmenin net belirlenmesi için çeşitli çalışmalar yürütülmelidir.

KAYNAKLAR

TUİK (2019). "Bitkisel Üretim İstatistikleri",https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=92&locale=tr, 23.02.2019

TAGEM, (2019a). "Bitki Hastalıkları Standart İlaç Deneme Metotları", https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/Sitandard/Meyve-Bağ%20Hastalıkları%20Standart%20İlaç%20Deneme%20Metotları.pdf, 23.02.2019

TAGEM, (2019b). "Zirai Mücadele Teknik Talimatları. Cilt IV", https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM/Belgeler/Teknik%20talımatlar%202008/CİLT%204.pdf, 23.02.2019

Anonymus (2019). https://www.nexles.com/articles/quince-cydonia-oblonga-treatments-common-diseases-pests-fruit-tree/ (Erişim Tarihi:Şubat 2019)

Braun U., Cook R. T. A., Inman A. I. and Shin H. D. (2002). The Powdery Mildews: A Comprehensive Treatise. In: Belanger, R. R., Bushnell, W. R., Dik, A. I. Carver, T.l.W. (eds). The Taxonomy of the Powdery Mildew Fungi, pp 13-55. St. Paul, American Phytopathological Society (APS Press). USA.

Braun U. (1987). A monograph of the Erysiphales (powdery mildews). *Beih. Nova Hedwigia* **89**: 1–700.

Bora T. ve Karaca İ. (1970). Kültür Bitkilerinde Hastalığın ve Zararın Ölçülmesi, Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Yardımcı Ders Kitabı. Yayın no: 167. s: 43. Bornova.

Özçağıran, R., Ünal, A., Özeker, E., İsfendiyaroğlu, M.(2005). Ilıman İklim Meyve-Türleri (Yumuşak Çekirdekli Meyveler). Cilt:2, E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları,

No: 556, Bornova/İzmir.

Özkan, Y.(1995). Ilıman İklim Meyveleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat FakültesiYayınları Ders Notu, Tokat.

Piatek, M.(2004). Miscellaneous novelties on powdery mildew fungi from polnad. *Polish Botanical Journal 49(2): 151–159, 2004 (152)*

Soylu, A. (1997). Ilıman İklim Meyveleri – II, Uludağ Üniversitesi Ders Notları, No: 72,

Bursa

Severoğlu, Z.(2018). Bud and Leaf Diseases of Some Woody Plants in Some Private and Public Nurseries of Istanbul. Erzincan University Journal of Science and Technology, 11(2), 328-340 (332)

Townsend G. K. and Heuberger J. W. (1943). Methods for Estimating Losses Caused by Diseases in Fungicide Experiments. Plant Dis. Report. 27:340-343.

B- DİN BİLİMLERİ

ZİYA GÖKALP'E GÖRE İBADETLERİN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat KOBYA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Özet: Ziya Gökalp (1876-1924), üstadı Emile Durkheim (1858-1917)'in din ve toplum tasavvurundan hareketle, 1915 yılı Eylül ve Ekim aylarında İslam Mecmuası'nda yayınladığı iki makale ile ibadetlerin toplumsal işlevlerini ele almıştır. Gökalp, Durkheim'in "Dini Hayatın İlk Biçimleri" adlı eserinde ortaya koyduğu din tasavvurundan hareketle, dini ibadetlerin anlam ve önemini açıklamış ve onun "olumlu" ve "olumsuz" ayinler tipolojisini İslam dinine uygulamıştır. Gökalp'in söz konusu makaleleri, genelde din sosyolojisi, özelde de İslam sosyolojisi çalışmalarına ilham kaynağı teşkil edebilecek önemli bir muhtevaya sahiptir. Gökalp, ibadetin mahiyetinin profan (kutsal olmayan, dünyevi) olan insanın kutsal olan mabuduna yaklaşması olduğunu dolayısıyla mabuduna yaklaşmak için ferdin dünyevilikten uzaklaşması ve hatta kutsallaşması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sebeple ibadetler, olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Olumsuz ayinler, ferdin dünyevilikten sıyrılarak kutsalla yakınlaşmaya hazır hale gelmesi amacına matuftur. Olumlu ayinler ise, dünyevilikten kurtulup kutsallaşan ferdin ruhunu mabuduna sunmasıdır. İslam dininde oruç, zekât, kurban gibi ibadetler; abdest, gusül, necasetten temizlenme, örtünmek, kıbleye yönelmek, ihram elbisesi giymek, ihramlıyken saç ve tırnak kesmemek gibi namaz ve hac ile ilgili ritüeller olumsuz ayinlere örnek iken; namaz ve hac ibadetleri olumlu ayinlerdir. Olumsuz ayinler fitraten bencil olan insanın, bu bencillik ve nefsanîlikten uzaklaşarak toplumsallaşmasına hizmet etmektedir. Olumlu ayinler ise, belirli zaman ve mekânlarda toplu olarak eda edilmeleri esas olduğu için, toplumu ortak idealler etrafında birleştirip kolektif vicdanını teyit ederek, ona millet olma bilinci kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, Profan, İbadet, Olumlu Ayinler, Olumsuz Ayinler

The Social Functions of the Worships By Ziya Gökalp

Abstract: Ziya Gökalp (1876-1924), published two articles in the Islamic Journal in September and October 1915, they dealt with the social functions of worship, based on his master Emile Durkheim 's(1858-1917) concept of religion and society. Gökalp explained the meaning and importance of religious practices

in the light of Durkheim's concept of religion in his book ”Elementary Forms of Religious Life“ and applied the typology of “positive” and “negative” rituals to Islamic religion. These articles of Gökalp have an important content that can be a source of inspiration for the sociology of religion in general and Islamic sociology in particular. Gökalp emphasizes that the nature of worship is the approach of the profane (unholy, secular) man to his sacred god, and therefore that he must move away from secularism and even sanctify himself to approach his god. For this reason, worships are divided into two categories: positive and negative.Negative rituals are intended for the individual to move away from worldlyness and become ready to get closer to the sacred. Positive rituals are that the individual; who has been divorced from secularism and becomes the sacred, presents his soul to his god. İn Islamic religion; worships, such as fasting, zakat and sacrifice; the rituals of prayer and pilgrimage, such as ablution, clearing, covering, turning to qibla, wearing ihram clothes, not cutting hair and nails while in ihram, while the negative rituals; prayer and pilgrimage are positive rituals. Negative rituals serve the socialization of the human being, who is selfish by nature, away from this selfishness.Since positive rituals are based on collective fulfillment in certain times and places, it brings them the consciousness of being nation by unifying society around common ideals.

Keywords: Sacred, Profane, Worship, Positive rituals, Negative rituals.

GİRİŞ

İkinci meşrutiyet ve cumhuriyetin kuruluş döneminin önemli fikir adamı, üniversitede ilk kez sosyoloji kürsüsünü kuran, Durkheim sosyolojisinin Türkiye’de temsilciliğini yapan Ziya Gökalp (1876-1924), 1915 yılı Eylül ve Ekim aylarında İslam Mecmuası’nda yayınladığı iki makale[1] ile ibadetlerin toplumsal işlevlerini ele almıştır. Bu makalelerde Gökalp’in, üstadı Durkheim’in din sosyolojisi anlayışına bağlı kaldığını ve onun “Dini Hayatın İlkel Biçimleri”[2] adlı eserinde ortaya koyduğu din tasavvurundan hareketle, dini ibadetlerin anlam ve önemini açıkladığını ve yine onun “olumlu (pozitif/müspet)” ve “olumsuz (negatif/menfi)” ayinler tipolojisini

[1] Söz konusu makaleler İslam mecmuasında “Dinin İçtimai Hizmetleri-2” (İslam Mecmuası Sayı:36, 13 Eylül 1915) ve “Dinin İçtimai Hizmetleri-3” (İslam Mecmuası Sayı:37, 7 Ekim 1915) adlarıyla yayınlanmıştır. Gökalp’in İslam Mecmuasındaki makalelerinin latin harfleriyle tıpkı basımının yapıldığı “Makaleler 8” (Kültür Bakanlığı Y., Ankara:1981) adlı kitapta da bu makaleler ayni isimlerle yer almıştır.

[2] Bu eserde Durkheim, “dinin ve tanrı düşüncesinin kökeni” konusunu ele almakta, kendisinden önceki konuyla ilgili geliştirilmiş teorileri ele alıp eleştirdikten sonra Avustralya yerlilerinin dini yaşantısı ile ilgili yapılmış çalışmalardan hareketle kendi “totemizm” teorisini ortaya koymaktadır. Gökalp’in söz konusu makalelerinde, özellikle bu eserin “Ayinle İlgili Temel Tutumlar” adlı üçüncü bölümünden ve bu bölümdeki “olumlu-olumsuz ayin” tipolojisinden yararlandığı anlaşılmaktadır. (Durkheim, 2018:6-7)

İslam dinine uyguladığını görüyoruz. Dolayısıyla Gökalp'in mezkûr makalelerini, Durkheim'in din sosyolojisi anlayışının, bir İslam dinine uygulanması örneği olarak değerlendirebiliriz. Bu yönüyle ilgili makalelerin genelde din sosyolojisi, özelde İslam sosyolojisi çalışmaları açısından önemli bir kaynak olduğu inancındayız.

1. İBADETLERİN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Gökalp, dinin inanç ve ibadetlerden müteşekkil olduğunu belirterek, dinin toplumsal işlevlerinin inanç ve ibadet ile ilgili olayların, dünyevi faydalarında aranması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, abdest, gusül gibi ayinlere mikroplardan temizlenme; namaz, oruç gibi ibadetlere spor, jimnastik ya da mide sağlığı gibi birtakım fayda ve hikmetler aramak tamamen yanlıştır, dini bu kadar maddileştirmemek gerekir. Eğer, dini temizlik mikroplardan arınma amacına yönelik olsaydı, zaruret halinde toprak ile teyemmüm caiz olmazdı. Esasen dini temizlik, maddi değil manevi kirlerden arınma amacına matuftur. Dini ibadetlerin toplumsal işlevlerini maddi değil manevi faydalarında aramamız gerekir. Çünkü toplumsal hadiseler esasen manevi yani ahlaki ve mefkurevi hadiselerden ibarettir. Sosyal olaylar ancak sosyoloji metoduyla incelenebilir. (Gökalp, 1915a:772-773; Gökalp, 1981:50)

Din bütün varlıkları kutsal ve profan (kutsal olmayan/dünyevi/seküler/zenim(Gökalp'in deyimi)) diye ikiye ayırır. Mabud ve ona izafe olunan her şey kutsaldır. Bunların haricinde kalanlar ise profandır. Dinin en temel şartı, profan olayların kutsal olaylara yaklaşma ve temasını engellemektir. Bu iki varlık kategorisi arasında uzlaşma ve ilişkiyi imkânsız kılan, mutlak bir zıtlık vardır. Profanı kutsala yaklaştırıp onun kutsallığını bozmak maddi yaptırımı da olan en büyük günahtır. Ancak paradoksal olarak ibadetin mahiyeti de profan olan insanın kutsal olan mabuduna yaklaşmasıdır. Profan insan, bu haliyle mabuduna yaklaşamaz. O halde ibadetin yerine getirilebilmesi için önce kişinin profanlıktan kurtulup az çok kutsallaşması gerekir. Bundan dolayı dini ayinler ikiye ayrılır: Olumsuz ayinler olarak adlandırılan birinci tür, âbidin profan hadiselerden uzaklaşması amacına yöneliktir. İkinci kategoriyi oluşturan olumlu ayinler ise profanlıktan sıyrılmış olan âbidin ruhunu mabuduna sunması mahiyetindedir. (Gökalp, 1915a:773-774; Gökalp, 1981:51)

2. OLUMSUZ AYİNLER

İslam dininde olumsuz ayinler şunlardır:

a) Abdest, gusül, necasetten temizlenme, hayız ve nifastan temizlenme, setr-i avret, oruç.

b) İstıkbal-i kıble, ibadetleri özel zaman ve mekânlarda icra etmek, ayinlere sağ yönden başlamak.

c) Dünya kelamı etmemek, etrafına bakmamak, mikatta zinet (süs) elbisesini çıkarıp ihrama girmek, ihramda saçını ve tırnağını kesmek suretiyle zinete meyletmemek.

d) Nefsini mabudunun uğrunda feda etmenin sembolik bir ifadesi olarak kurban kesmek, zekât ve fitre vererek malından feragat etmek, cihat ve hac yolculuklarına katılmak. (Gökalp, 1915a:774; Gökalp, 1981:51-52)

Buradan anlaşılıyor ki, öncelikle yemek, içmek gibi organizmanın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eylemler; ikincisi çarşı, gezi yerleri gibi insanların bulunmaktan zevk aldığı mekânlar; üçüncüsü konuşma, giyinme, süslenme gibi hoşa giden faaliyetler ve nihayet mal, can, huzur ve istirahat gibi ferdin sevdiği şeyler yani ferde ait olan her şey profan mahiyetindedir. Olumsuz ayinlerin gayesi de bireyleri bireyselliken uzaklaştırıp, "terk-i masiva" (Allah'tan başka hiçbir şeye değer vermemek) nın esası olan "nefy-i ferdiyet" (bireyselliğin olumsuzlanması) mertebesine yükseltmektir. O halde bireysel arzular ve bizzat bireysellik manevi bir kirdir ki, gusül ve abdest gibi ayinler bizi sembolik bir surette bu kirlerden arındırıyor. Diğer olumsuz ayinler de aynı şekilde kişiyi, ferdi heves ve bağlılıklardan, manevi şaibelerden soyutluyor. İnsan fizyolojik olarak, hodkâm (yalnızca kendine ait haz ve mutlulukların peşinde koşan) bir hayvandır. Toplumsal hayatın teşekkülü, bu hodkâmlığın, fertperestliğin zayıflamasına bağlıdır. Fert, nefsani arzularına hâkim olup, bireysellikten feragat etmedikçe, tabiatı icabı sosyal bir varlık olarak vasıflandırılması mümkün değildir. Toplumsal hayat fertlere, kimsenin malına, canına, ırzına dokunmamak, tembel olmamak, okuma-yazma öğrenmek, ahlaklı ve namuslu olmak, vergi vermek, savaşta canını feda etmek gibi hodkâmlıkla bağdaşmayan birçok sorumluluk yüklemektedir. Bu görevleri ifa edebilmek için, ferdi ihtirasları yenecek kuvvetli bir irade lazımdır. Kısacası ferdin "bâki bil-Cemaa" olabilmesi için, öncelikle "fani fil-Cemaa" olması gerekir.[3] İşte olumsuz ayinler, insanda ferdi mahiyetteki şeyleri profan (fâni, mekruh ve haram) saymak suretiyle insanı eğitiyor ve ona, ferdi arzularını yenecek güçlü bir irade melekesi kazandırıyor. Önceden hodkâm bir fert olan bireyi, fedakâr bir vatandaş haline getiriyor. Hatta denilebilir ki, bu dini zabıta olmasaydı, hukuki ve ahlaki zabıtalar olmayacaktı. Olumsuz ayinler, etkili ve sürekli bir eğitim sayesinde yavaş

[3] Burada, tasavvufi kavramlar olan "fena fillah" ve "beka billah" deyimlerinde geçen "Allah" kelimesinin, Gökalp tarafından "Cemaat" kelimesi ile yer değiştirmiş olduğunu görüyoruz. Buradan onun, üstadı Durkheim'in "dinin kökeninin toplum olduğu" görüşünü kabul ettiği anlamı çıkarılabilir. Ancak Ziya Gökalp'in biyografisi ve din ile ilgili diğer yazıları, bu anlamı kolayca doğrulamaktan bizi alıkoymaktadır. Çünkü söz konusu biyografi ve yazılar daha çok, dinin ilahi kökenine iman eden samimi bir mümin imajı ortaya koymaktadır.

yavaş fertleri ferdiyetten soyutlayarak toplumsallığa hazır hale getirmektedir. O halde yalnızca olumsuz ayinler bile başlı başına önemli bir toplumsal etkendir. (Gökalp, 1915a:774-775; Gökalp, 1981:52-53)

Aslında olumsuz ayinler, olumlu ayinlere ulaşmak için bir araçtan ibarettir. Ama bazı âbitler buna gaye derecesinde önem verir. Bu yüksek iradeli din kahramanlarına "zahit" adı verilir. Zahitler, gündüz saim, gece kaim" diye tabir olunan, nefsini türlü eziyet ve mahrumiyetlerle terbiyeye çalışan, itikâfa giren, fakrını övünç vesilesi olarak görüp; malını, mülkünü, evladını bu uğurda feda etmekten kaçınmayan kimselerdir. Bir millette herkesin zahit olması imkânsız olduğu gibi zararlıdır da. Ancak kutlu bir seciyeye örnek olmak üzere, her toplumda zayıfların maneviyatını kuvvetlendiren az sayıda bir zahitler zümresi olmalıdır. (Gökalp, 1915a:775-776; Gökalp, 1981:50)

Zahitler hakkında şöyle bir soru akla gelebilir: İtikafa girenler, toplumsal hayattan uzaklaşmak suretiyle bireyselleşmiyor mu? Bu soruya cevap sadedinde, itikafa giren kişinin aslında toplumsal hayattan değil, ferdi arzuların yuvası olan ev, çarşı gibi yerlerden; yemek, içmek, uyumak gibi ferdi heveslerden kaçtığını ifade edebiliriz. Bununla birlikte bireysellikten kurtulmak toplumsallaşmak için elbette tek başına yeterli değildir ama zorunlu bir şarttır. Ayrıca zahidin ruhunda ferdi duygular söndükçe yerlerine zıtları olan toplumsal duygular geçer. (Gökalp, 1915a:776; Gökalp, 1981:53-54)

3. OLUMLU AYİNLER

Olumlu ayinlerin üç şartı vardır: Olumsuz ayinlerden sonra eda edilmek, cemaatle icra olunmak ve muayyen vakitlerde yerine getirilmek. (Gökalp, 1915b:791; Gökalp, 1981:55)

Ruhunuzda yaşayan bir duyguya yahut bir fikre başkalarının katılmadığını görürseniz ona siz de değer vermezsiniz. Onu ne bir inanç ne de bir ideal olarak telakki edebilirsiniz. Ferdi ruh, duyguları iradeye, fikirleri ideale, zihni eğilimleri akide mahiyetine yükseltemez. Buna hem nicelik hem de nitelik bakımından kabiliyetsizdir: Nicelikçe kabiliyetsizdir çünkü ferdi ruh cemaatten ilham almadan vecd (coşku) ve galeyan (kaynama, coşma) haline gelemez. Vecd ve galeyan olmadıkça da azim, ideal ve iman gibi kuvvetli ruh halleri oluşmaz. Nitelikçe kabiliyetsizdir çünkü ferdi ruha ait duygular ancak, renk, koku, lezzet gibi varlıkların maddi niteliklerini ayırt edebilir. Eşyanın hüsün ve kubhu yani değerini idrak edecek bir değer duygusuna sahip değildir. Hayvanlarda saygı, değer ve kutsal hükümlerini verecek bir değer yetisi yoktur. O değerler ve onları takdir ve idrak edecek bu meleke, insanda sosyal

hayatın bir neticesidir. Fertler bir araya gelerek bir topluluk halini aldığı zaman, bireysel ruhların etkileşiminden yeni bir ruh yani toplumsal ruh doğar. Cemaat halindeki fertler coşku ve galeyan fırtınasına tutulur, hiçbir zaman duygu fakirliği çekmez. Ahlak, toplumsaldır. Fert, ahlaka karşı kayıtsız olup sürekli hazza eğilimlidir. Cemaat ise ahlaki bir taassup ve salâbete sahiptir. Sosyal ruh hiçbir zaman şüpheci, umutsuz ve kötümser olmaz. Ama tabii ki toplumun değerlerinden tamamen bağımsız bir fert de mevcut değildir. Topluluk, kültürü vasıtasıyla bireylerde bir kişilik meydana getirir. (Gökalp, 1915b:792-793; Gökalp, 1981:55-57)

Âbid, olumsuz ayinler vasıtasıyla profanlıktan kurtulur ancak bu yeterli olmayıp, kutsala yakınlaşmak için aynı zamanda kendisinin de kutsallaşması gerekir. Bu kutsallaşma da ancak cemaat halinde ortaya çıkabilir. Bundan dolayı olumlu ayinlerin cemaatle eda edilmesi zorunludur. (Gökalp, 1915b:793-794; Gökalp, 1981:57)

Olumlu ayinler; beş vakit namaz, teravih namazı, cuma namazı, bayram namazı ve hacdır. Bunlardan beş vakit namaz ile teravih namazının cemaatle kılınması esas olmakla birlikte münferit olarak eda edilmeleri de caizdir. Cemaat halinde elde edilen kutsal ruh, fertlerde hükmünü tekil halde de bir süre devam ettirir. Ancak, cemaatten ayrılık uzun süre devam ederse, bu ruh zamanla etkisini yitirir. Bunun içindir ki, cuma ve bayram namazlarının tek başına kılınması caiz değildir. İbadetler aynı zamanda belirli vakitlerde, mabetlerde eda edilir. İbadet icrasına elverişli mekânlar, profan değil kutsal bilinen yerlerdir. İslam ibadethaneleri, mescit, cami, cami-i kebir (büyük cami), ka'be ve arafattır. Mescit bir mahalle ya da köy halkını, cami bir semt ya da bucak halkını, cami-i kebir bir büyükşehir ya da ilçe halkını cemaat halinde birleştiren toplumsal mekânlardır. Burada toplanan insanlar milletin bilinçli unsurları olduğundan, bu toplanmalar aynı zamanda milli toplanmalardır. Ka'be ve arafattaki toplanmalar ise, bütün Müslüman milletlerin temsilcileri vasıtasıyla bir araya geldiği uluslar arası toplantılardır. Ramazan ayındaki oruç, bu olumlu ibadete hazırlık için yerine getirilen olumsuz bir ayinden ibarettir. Ramazan orucu ile hac zamanı arasındaki süre de, uzaktan gelen hacıların ka'beye ulaşabilmeleri için tayin edilmiştir. (Gökalp, 1915b:794-795; Gökalp, 1981:58-59)

Olumlu ayinlerin belirli vakitlerde yapılması da toplumsal hayatın bir gereğidir. Günlük hayatta farklı işlerle meşgul olan bireyler, belirlenmiş zamanlarda mabetlerde bir araya gelirler. Olumlu ayinler, ferdi hayatın gereği olarak birbirinden ayrı bir hayat yaşayan bireyleri belirli zaman ve mekanlarda, mukaddes bir amaç uğruna bir araya getirmekte; her ferdi ayrı amaçlar peşinde koşan halkı, milli zamanlarda milli mekanlarda bir araya getirerek millet bilincinin fertlerde kökleşmesine hizmet etmektedir. Din, bireyleri kutsal inanç ve duygularla birleştirerek milli vicdanı var eden en önemli unsurdur. (Gökalp, 1915b:795-796; Gökalp, 1981:59)

SONUÇ

Ziya Gökalp, üstadı Durkheim'in "Dini Hayatın İlkel Biçimleri" adlı eserinde geliştirdiği "olumlu" ve "olumsuz" ayinler tipolojisini esas alarak, ibadetlerin toplumsal işlevlerini açıklamaktadır. Gökalp'in İslami ibadetleri söz konusu tipolojiye göre tasnifi de özellikle dikkat çekmektedir. Onun bu tasnifi, İslami ibadetlere sosyolojik yaklaşımın ilgi çekici bir örneği olarak değerlendirilebilir. O, namaz ve hac ibadetlerini kutsala yakınlaşma ve onunla iletişim kurmanın sembolik ifadesi olan olumlu ibadetler olarak değerlendirmektedir. İslam'ın şartlarından sayılan oruç ve zekat ile kurban ibadeti ve namazın, haccın şartları olarak bilinen bazı ritüeller ise, olumlu ibadetlere hazır hale gelmek için bir araçtan ibaret olan olumsuz ayinlerdir.

Gökalp, üstadı Durkheim'in din teorisiyle uyumlu olarak; olumsuz ayinlerin, bireyin egosantrik dürtülerini kontrol altına alıp onu diğerkâm bir sosyal kişi haline getirdiğini ve dolayısıyla toplumsal hayatın temel kurucu unsuru ve bekasının sigortası olduğunu vurgulamaktadır. Olumlu ayinler olan namaz ve hac ise bireyleri, kutsal zaman ve mekânlarda bir araya getirip kutsal duygular etrafında birleştirerek toplumsal vicdanı teyit etmekte, birlik-beraberlik ve dayanışma duygularını güçlendirmektedir.

KAYNAKÇA

GÖKALP, Z. (1915a). "Dinin İçtimai Hizmetleri-2", İslam Mecmuası, (36): 772-776.

GÖKALP, Z. (1915b). "Dinin İçtimai Hizmetleri-3", İslam Mecmuası, (37): 791-796.

GÖKALP, Z. (1981). Makaleler 8, (Hzrl.) TUNCOR, F.R., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DURKHEIM, E. (2018). Dini Hayatın İlkel Biçimleri, (Çev.) AYDIN, F., Eskiyeni Yayınları, Ankara.

KURAN'IN KORUNMUŞLUĞU BAĞLAMINDA SÜNNETİN ROLÜ

Öğr. Gör. Dr. Serkan BAŞARAN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet: Kur'an'ın ilahî koruma altına alınması sadece metninin muhafaza edilmesi değildir. Bilakis daha geniş çerçevede metin-beyan birlikteliğiyle ortaya çıkan ilahî mesajın muhataplarına doğru bir biçimde ulaşacağının Allah tarafından garanti edilmesidir. Bu koruma garantisi iki boyutludur. Birincisi Kur'an'ın maddî varlığına, ikincisi anlamsal yönüne dönüktür. Her iki yönüyle de söz konusu koruma beşer eliyle tecelli etmiştir. Maddî koruma Kur'an'ın ezberlenmesi, yazılması, toplanması, çoğaltılması yoluyla gerçekleşmiştir. Anlam boyutunda devreye ise sünnetin ortaya çıkardığı yorumlama yöntem ve ilkeleri devreye girmektedir. Bu ilkeler, Hz. Peygamber'in beyan görevi çerçevesinde ashabına öğrettiği usuller olup hem Kur'an'ın nazmıyla ortaya çıkan anlam zenginliğinden doğru bir biçimde yararlanmayı sağlamış hem de Kur'an'ın keyfî yorumlarla anlam boyutunda tahrife uğramasının önüne geçmiştir.

GİRİŞ

Sünnet Kur'an ilişkisi her dönem incelenmiş üzerine birçok çalışma yapılmış bir konudur. Şerî bu iki nass arasındaki ilişkinin iyi anlaşılması genelde doğru bir dinî tasavvur için zorunludur. Bu doğru tasavvura giden yolu ise Kuran-sünnet ilişkisinde sünnetin nasıl bir yer tuttuğu hakkında sahip olunacak zihin berraklığı açacaktır. Ne var ki konu çoğu zaman yanlış bir noktadan hareketle daha çok Kur'an'ın yazılı olarak aktarılması, sünnetin ise genel anlamda hafızaya dayalı bir yöntemle nakledilmiş olması üzerine kurulmaktadır. Zira bu noktada, sünnetin güvenirliği sorgulanmakta neticede sünnetin Kur'an karşısında daha zayıf bir yerde durduğu intibaı oluşmaktadır. Bu intiba zamanla Kur'an'ın anlaşılmasında sünneti devre dışı bırakan veya en azından bir kısmını yok sayan birtakım yanlış yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Hâlbuki mesele öncelikle sünnetin Kur'an bağlamında gördüğü işlev merkezinde değerlendirilmeli, Kur'an'ın ilahî koruma altında bulunmasının sünneti nasıl etkilediği sünnet namına zorunlu bir durumu gerektirip gerektirmediği cihetiyle değerlendirilmelidir.

Diğer taraftan Allah Teâlâ diğer kutsal kitapların beşer eliyle ve aklıyla tahrif edildiğini, son kutsal kitap Kur'an'ın ise kendi koruması altında tutulacağını, kısaca benzer bir tahrife uğramasına müsaade edilmeyeceğini beyan

etmiştir. Bundan maksat, bir dinin en temel kaynağı niteliğindeki yazılı metinlerin ve bu metinlerin ihtiva ettiği tasavvurların gelecek her nesil için ilelebet orijinal kalmasını sağlamaktır. Ne var ki önceki kitaplarda görülen tahrifin mahiyeti üzerinden düşünüldüğünde söz konusu ilahî korumanın, sadece Kur'an'ın maddi varlığı için değil, onun indiriliş gayesi ve gerçekleştirmek istediği hedefler için de geçerli olduğu görülür. Kur'an'ın indiriliş gayesi ise insanın doğru düşünüp doğru yaşamasını sağlamaktır. Kur'an'ın tanımıyla insan; düşünme kabiliyeti olan, ancak doğru düşünmesi ilahi rehberliğe muhtaç bir varlıktır. İnsan ancak bu ilahî sevk ile hayatını doğru bir zemininde kurabilir. Kur'an'ın bu hedefinin gerçekleşmesinde sünnet, hem gördüğü beyan görevi hem de sunduğu pratik örneklik ve düşünme yöntemi ile vaz geçilmez bir konumdadır. Zira Kur'an'ın evrensel niteliği ancak sünnetin sunduğu düşünme metodolojisi ve yaşam pratiği sayesinde görülebilir. Bu merkezi konumuyla sünnet, Kur'an'ın korunmuşluğunun gereği olarak korunmak durumundadır. Nitekim konuyla ilgili birçok rivayet bir arada değerlendirildiğinde bu kanaatin doğruluğu anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan, düşünce, Kur'an, sünnet, korunmuşluk.

1. İNSANIN YARADILIŞ GAYESİ

Konunun doğru anlaşılması için öncelikle insanın ne için yaratıldığının ve ilk peygamber Hz. Âdem'den bu tarafa gelen bütün peygamber ve kutsal kitapların ona ulaştırmak istedikleri ortak mesajın ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Zira bir dönem mükelleflerin korumasına verilen, daha sonra ilahî koruma altına alınan esasen bu mesajın bizzat kendisidir.

Kur'an, insanın yaradılış gayesini Allah'a kulluk olarak açıklar.(Zariyât, 56). Allah Teâlâ bir başka ayette ise ilk insanı varlık sahasına çıkaracağı zaman meleklerine yeryüzünde kendisinin hükümlerini icra eden bir "halife" yaratacağını haber vermiştir. (Bakara, 30). Ancak doğaldır ki insanın bu gayeyi gerçekleştirebilmesi için öncelikle üstleneceği bu görevin mahiyetini ve keyfiyetini bilmesi gerekir. Bunun için Hz. Âdem yaratıldığında önce kendisine Allah tarafından "isimler" öğretilmiş, (Bakara, 31) böylece kendisi, çevresi, kısaca adı üzerinden her müsemma hakkında düşünebilir bir varlık olması sağlanmıştır. Ayette geçen "isimler" lafzı ile durum fiil gibi zihnin eşyayı kavramasını sağlayan her tür kelimeyi kapsamaktadır. (İsfehânî, 1991: 144; Ebussuûd, 2010: I/84; İbn Âşûr, 1984: I/408). Şüphesiz Hz. Âdem'e öğretilen bu kelimeler kapsamında kendisini, yaratıcısını, varoluş gayesini, kendisinden istenen kulluk görevinin mahiyet ve keyfiyetini anlayacağı, kısacası onu mükellef statüsüne çıkaracak bütün tasavvurlar da bulunmaktadır. Hz. Âdem'in yaratıldıktan sonra yaşadıkları ve bu esnada Allah Teâlâ'nın O'na (a.s) hitabını aktaran ayetlerin

içeriği de bu tespiti doğrulamaktadır. Bakıldığında bu ayetlerin içeriğinde yer alan cennet, şeytanın düşman olması, günah işlemek, tövbe etmek, Allah'ın bağışlayıcılığı, iman etme, iman edenlerin mükâfatı, inkar etme, inkarcıların cezası gibi konuların, (Bakara, 35;36;3;38;39) her peygamberin ve kutsal kitabın getirdiği ortak mesajın temel tasavvurları olduğu görülür. Bunun anlamı gelecek her peygamberin ve inecek her kutsal kitabın esasında tek işlevi Allah tarafından ilk olarak Hz. Âdem'e öğretilen bu isimleri sonraki kuşaklara yeniden hatırlatmaktır. Nitekim aynı ayetlerde ilk defa Hz. Âdem'e verilen bu hidayete ve kulluğa ait temel tasavvurların gelecek elçilerle ve kitaplarla tekrar tekrar insana hatırlatılacağına işaret edilmektedir. (Elmalılı, 1992: I/279). Ne var ki bu süreçte insan, farklı eğilimlerin etkisine kapılmış ve kendisine aslî vazifesini hatırlatan bu ilahî mesajdan uzaklaşmıştır. Dahası insan bu hatırlatmadan rahatsız olmuş ve zamanla kendisi ile dilediği gibi geçirmek istediği hayat arasında bir tür engel gördüğü ilahî mesajı ortadan kaldırmayı veya en azından arzularına yarar hale getirmeyi istemiştir. Bu da zamanla çeşitli biçimlerde kutsal metinlerin tahrif edilmesi olgusunu doğurmuştur.

2. KUTSAL KİTAPLARIN TAHRİF EDİLMESİ

Gelen her din insanlara aynı iman esaslarını telkin etse de şeriat düzeyinde farklı yükümlülükler getirebilir. (En'am,146). Önceki dinlerin müntesiplerinden talep ettiği sorumluluklardan birisi kendilerine tebliğ edilen kutsal kitabı her türlü tahriften korumalarıydı. Aşağıdaki ayette bu yükümlülükten bahsedilmektedir.

اِنَّا اَنْزَلْنَا التَّوْرٰيةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ اَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْاَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللهِ ...

"Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebiler onunla Yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb'e adamış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlardan Allah'ın kitabını korumaları istenmişti…(Maide, 44)

Ayette geçen "بِمَا اسْتُحْفِظُوا" ifadesi bir mükellefiyet olarak Yahudilerden kutsal kitaplarını korumalarının istendiğini açıkça beyan etmektedir.

Ne var ki ilahi rehberliğin son halkası olan Kur'an, "يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ – kelimeleri değiştiriyorlardı" (Nisâ, 46; Mâide, 13;41) ayetiyle Hz. Âdem'e öğretilen isimlerin, yani varlığa ait ilk orijinal tasavvurların daha sonraki dönemlerde bazen yorum bazen metne dönük fiili müdahalelerle tahrif edildiğini haber vermiştir. (Fahreddin Razî, 1999: X/93). Yahudi ve Hristiyan din adamlarının akıl ve el becerisinin ürünü bu tahrifler neticesinde Tevrat ve İncil, artık kişisel çıkarlara hizmet eden birer araç haline gelmiştir. Bu hususa işaret eden bir ayet şu şekildedir:

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هٰذَا مِنْ عِنْدِ اللهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ

"Vay o kimselere ki, elleriyle Kitab'ı yazarlar, sonra da onu az bir karşılığa değişmek için, "Bu, Allah'ın katındandır" derler. Vay ellerinin yazdıklarından ötürü onların haline! Vay kazandıklarından dolayı onların haline!" (Bakara, 79)

Bu ayette Yahudilerin Tevrat'ı elleriyle tahrif edip eklemeler yaparak yeniden yazdıkları açık bir biçimde haber verilmektedir.(Taberi, 2000: II/270; Zemahşerî, 1997: I/157; İbn Kesîr. 1999: I/312)

Konuyla ilgili diğer bir ayet ise şöyledir:

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقاً يَلْوُنَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

"Onlardan (Kitap ehlinden) bir grup var ki, Kitap'tan olmadığı halde Kitap'tan sanasınız diye (okudukları) Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerler ve "Bu, Allah katındandır" derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler." (Ali İmran, 78)

Söz konusu tahrif işinin Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının öncülüğünde gerçekleştirildiğini ve daha sonra bu tahrif eylemiyle üretilen uydurma algıların halk nezdinde tamamen kabul gördüğünü haber veren bir ayet ise şu şekildedir:

اِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهْبَانَهُمْ أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلٰهاً وَاحِداً لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

"(Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa bunlar da ancak bir olan Allah'a ibadet etmekle emrolunmuşlardır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır." (Tevbe; 31)

Bu ayette her iki dinin önde gelen âlimlerinin kendi istekleri doğrultusunda Tevrat ve İncil'de yer alan inanç esaslarını, ayrıca haram ve helalleri değiştirdikleri, insanların da onların bu yaptıklarını sorgulamadan kabullendikleri bildirilmektedir.(Zemahşerî, 1997: II/264)

Tahrifin farklı bir boyutunu dile getiren bir ayet ise şöyledir:

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?". (Ali İmran 71)

Bu ayet, ehl-i kitabın tahrif yöntemlerinden birinin de yorum olduğunu göstermektedir. Buna göre onlar Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla bildirdiği hakikatleri

yorumlayarak gerçek anlamlarından saptırmış ve tahrif etmişlerdir. (Fahreddin Razî, 1999: VIII/ 257)

Bu örnekler bir arada değerlendirildiğinde önceki kutsal kitapların hem metin hem de yorum düzeyinde tahrif edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu kutsal metinler bizzat onları okuyacak, anlayacak, yorumlayacak ve koruyacak olan ilim sahiplerinin elinde tahrif edilmiş dolayısıyla ihtiva ettikleri ilâhî mesaj orjinalliğini kaybetmiştir. Zamanla muharref bu kitaplar aslın yerini almış ve insanlar tarafından birer hakikatmiş gibi kabul görmüşlerdir.

3. KUR'AN'IN KORUNMUŞLUĞU

Allah Teâlâ "*Zikri biz indirdik, Muhakkak onu koruyacak da biziz*" (Hicr, 9) buyurarak kıyamete kadar geçerli son kutsal kitap Kur'an'ın kendi koruması altında olacağını duyurmuştur. Ancak bu koruma vaadinin daha önce yaşanan tahrifatlardan sonra gelmesi, söz konusu ilahi korumanın nasıl bir çerçevede gerçekleşeceğinin de ipuçlarını verir. Bu çerçeve, Kur'an'ın metin ve anlam düzeyinde korunmasını kapsar.

Bahse konu koruma yine imtihan sırrına ve dünya koşullarına uygun olarak beşer elinde tecelli edecektir. Nitekim fiili duruma bakınca ilahî korumanın bizzat Hz. Peygamber ve ashabı eliyle gerçekleştiği görülür. Yani "*Zikri biz indirdik, Muhakkak onu koruyacak da biziz*" ayetinde belirtilen koruma ile Hz. Peygamber ve ashabına bu hususta muvaffakiyet bahşedilmesi kastedilmiştir. İlk olarak Hz. Peygamber Kur'an'ın ezberlenmesini teşvik etmiş ayrıca yazılı olarak da kayıt altına alınmasını istemiştir. Daha sonra da Hz. Ebu Bekir döneminde Kur'an'ın yazılı bulunduğu malzemeler bir araya getirilmiştir. Daha sonra da Hz. Osman döneminde Kur'an çoğaltılıp başka bölgelere birer nüsha olarak gönderilmiştir. Ayrıca ashabın elindeki özel Mushaflar da toplatılıp yakılmıştır. Böylece Kur'an hıfzedenlerin yanı sıra bu yolla da öteden beri maddi varlığını korumuştur.

Konunun diğer bir boyutu ise Kur'an'ın anlam boyutunda korunmasıdır. Zira Kur'an dileyenin istediği gibi anlam verebileceği bir kitap değildir. Halbuki "*Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?*" (Ali İmran, 71) ayetinden de anlaşıldığı üzere önceki kutsal kitaplar yorum üzerinden de tahrife uğramıştır. Ancak "*Ona (Kur'an'a) ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye layık olan Allah tarafından indirilmiştir*" (Fussilet, 42) buyrularak bu durumun yani yoruma dayalı tahrifin Kur'an için söz konusu olamayacağı haber verilmiştir. Esasen bu, Kur'an'ın kendisine özgü nazmının ve Hz. Peygamber'in beyan görevi çerçevesinde ortaya koyduğu yorumlama metodolojisinin doğal bir sonucudur. Ancak konunun bu boyutunun daha iyi görülmesi için önce

söz konusu görevi yerine getirecek olan Hz. Peygamber'in korunmuşluğunun, sonra da sünnetin Kur'an'ı beyan boyutunun nasıl bir koruma sağladığının tespit edilmesi gerekmektedir.

2.1. Hz. Peygamber'in Korunmuşluğu

Korunmuş Kur'an yine kendisi gibi korunmuş bir peygamber eliyle tebliğ edilmiştir. İlgili rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber'in daha küçükken kalbinin yarılarak temizlendiği, şeytanın ona musallat olabileceği araçların giderildiği, böylece risalet görevine çok önceden hazırlanmaya başlandığı görülmektedir. Konuyla ilgili bir rivayet şu şekildedir: "Rasulullah (s.a.v) çocuklarla oynarken Cebrail (a.s) yanına geldi. Onu tutup yere yatırdı, kalbini yardı ve oradan bir kan pıhtısı çıkardı ve Rasulullah'a (s.a.v): "Şeytanın senden olan nasibi işte budur" dedi. Kalbini altın bir tasın içinde zemzem ile yıkadıktan sonra yerine koydu ve kapattı. Çocuklar koşarak sütannesine geldiler ve: " Muhammed'i öldürdüler" diye bağırdılar. Efendimizin (sav) yanına geldiklerinde, O'nu (s.a.v) yüzünün rengi atmış bir vaziyette buldular". (Ali İmran, 261)

Diğer bir rivayet ise Hz. Peygamber'in küçük yaşta dönemin ahlaka aykırı davranış ve tutumlar sergilemesine de müsaade edilmediğini anlatmaktadır. Rivayet şu şekildedir: Cabir b. Abdullah'tan şöyle dediği aktarılmıştır: "Hz. Peygamber Kureyş'le birlikte Kabe'ye taş taşıyormuş. Üzerinde de beline bağladığı kıyafeti varmış. Amcası Abbas ona: "Yeğenim elbiseni çöz de omuzuna al ki taş zarar vermesin" demiş. Râvi diyor ki "Bunun üzerine Hz. Peygamber elbisesini çözerek omuzunun üzerine koydu. Derken bayılıp düştü. Artık o günden sonra bir daha çıplak olarak görülmedi. (Müslim, Hayız, 340).

Hz. Peygamber kendisinin farklı türden varlıklara karşı da korunduğunu haber vermiştir. Bununla ilgili bir rivayet şu şekildedir: Hz. Peygamber, "*İstisnasız hepinize eşlik edecek bir takım cinler ve melekler tayin edilmiştir*" buyurur. Bunun üzerine oradakiler "*Ya Rasûlullah size de mi?*" diye sorarlar. Hz. Peygamber cevaben "*Evet bana da. Ne var ki, Allah ona karşı bana yardım etti de bu sayede korunuyorum"* buyurdular.(Müslim, Sıfetu'l-Kıyâme ve'l-Cenne ve'n-Nâr, 16) Ebû Hureyre'den nakledilen bir rivayette ise Hz. Peygamber, kâfir olan şeytanının Müslüman olduğunu, bu durumun diğer peygamberlerden farklı olarak kendisine bahşedilmiş bir hususiyet olduğunu söylemektedir. (Bezzâr, 2009: XIV/249; İbn Hacer, 1960: I/439)[1]

[1] İbn Aşûr şeytanların başarılı olamayacak olsalar bile tabiatları gereği peygamberleri hataya düşürme gayretine girdiklerini, Hz. Peygamber'in şeytanının Müslüman olmasının ise O'nun (s.a.v) hususiyetlerinden olduğunu belirtmektedir (İbn Âşûr, 1984).

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in insanların sürekli yaşadıkları kızgınlık, sevinç, stres vb hallerin etkisine kapılıp beşeri zafiyetler göstermekten de muhafaza edildiği şu hadisten anlaşılmaktadır: Abdullah b. Amr b. As'ın Hz. Peygamber'den işittiği her şeyi yazıya geçirme düşüncesini diğer bazı sahabîlerle paylaşması üzerine yaşanmıştır. Abdullah b. Amr b. As'ı bu isteğinden vazgeçirmek isteyenler bir gurup Kureyşli ona "Hz. Peygamber'den her duyduğunu mu yazıyorsun? Halbuki o bir beşerdir. Kızdığında da sevindiğinde de konuşur. Demişlerdir. Bunun üzerine bir müddet hadis yazmayı bırakan Abdullah b. Amr b. As bu durumu Hz. Peygamber'e söylemiştir. Hz. Peygamber de ağzını işaret ederek *"Yaz! Yemin ediyorum ki, buradan sadece doğrular çıkar"* (Ebû Dâvud, İlim, 3; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, XI, 57; Dârimî, Mukaddime, 43) buyurmuştur.

Netice olarak bu rivayetlerle Kur'an'ın, onu insanlara güvenilir bir biçimde aktaracak, beşerî veya harici başka bir olumsuzluğun etkisiyle doğruluktan ayrılmayacak birine indirildiği açık bir biçimde ortaya koyulmaktadır.

2.2. Sünnetin Kur'an'ı Koruması

Kur'an'ın korunması en başta metninin sahip olduğu dilsel özelliklerle ortaya çıkmaktadır. Hatta söz konusu koruma o denli güçlüdür ki Kur'an bu özelliği üzerinden, dönemin Arapça'ya her bakımdan hâkim muarızlarına meydan okumuştur. Bu, Kur'an'ın sahip olduğu nazım özelliğidir. Bu özellik, sayesinde herhangi bir sokuşturmada metnin ahengi bozulacak, dolayısıyla kendisini ele veren bu yabancı unsur, işin ehli tarafından hemen reddedilecektir. Bu, Kur'an'ın sahip olduğu nazmın art niyetli yaklaşımlara karşı kendisini gösteren koruyucu niteliğidir. Ancak bu nazımın, Kur'an'a kattığı asıl nitelik ise ilk etapta basit görülen bir anlamın yaklaştıkça yükselen ve derinleşen birçok manaya dönüşebilmesidir. (Elmalılı, 1992: I/6,7) Kur'an'ın Arap dilini kullanma biçimi üzerinden kazandığı bu karakter, onu anlama çabasına düşenleri belli bir yöntemi izlemeye mecbur eder. İşte bu noktada insan ile Kur'an arasına Arapların en fasihi ve cevâmiu'l-kelim olan Hz. Peygamber girmektedir. Bu durumu açıkça beyan eden ayet şöyledir:

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِّ وَاَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ اِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

"(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. Sana da insanlara, kendilerine indirileni açıklaman için Kur'an'ı indirdik ki gereğince düşünsünler" (Nahl, 44)

Bu ayetten de anlaşıldığı üzere Kur'an, Hz. Peygamber'in beyanına muhtaç bir biçimde indirilmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın ihtiva ettiği anlam zenginliğinin keşfi ancak sünnetin rehberliğinde mümkündür. Bu noktada sünnetin Kur'an'ın

anlaşılmasında ne tür bir rehberlik sunduğunun belirlenmesi önemlidir. Bunun için ayette geçen "لِتُبَيِّنَ – açıklaman için" ifadesinin anlamsal çerçevesin yakından bakmak gerekmektedir. Beyan herhangi bir şeyde var olan kapalılığı gidermek, açık anlaşılır kılmak demektir. Ancak şurası bir gerçektir ki bir şeyi beyan etmenin söz, fiil, işaret, yazı, sükut, tenbih, tekit, terk vb. farklı birçok yolu vardır. (Tufî, 1987: II/678, 685) Ayette geçen beyan kelimesi ise mutlak bir lafız olup mezkûr türlerden biri veya birkaç ile kayıtlı değildir. Bu üslup lafzın anlamını bütün beyan türlerini içine alacak şekilde genişletmektedir.

Diğer taraftan beyan sadece Kur'an'daki âmm lafızların tahsisi, mutlak lafızların takyidi veya muhkem ayetlerin tekidi gibi metne dönük açıklamalarla da sınırlı görülemez. Zira sünnetin mezkur beyan türlerini kullanarak yaptığı açıklamalar ilk bakışta anlaşılsın veya anlaşılmasın, doğrudan veya dolaylı bir biçimde bütün ayetlere yansır. (Zerkeşî, 1994: V/41) Durum böyle olunca akla gelen Kur'an'ın bazı ayetlerinin muhkem olup açıklamaya ihtiyacı olmadığı, dolayısıyla bu ayetin sadece Kur'an'ın açıklanmaya muhtaç mücmel kısmı için geçerli olduğu itirazı (Fahreddin Razî, 1999: XX/212) da geçersiz olur.

Netice olarak beyan; söz, fiil ve takrirleri ile Hz. Peygamber'in bütün bir nebevî asırda yerine getirdiği peygamberlik vazifesi yani sünnetin tamamıdır. (Serahsî, 1993: II/27; Şatıbî, 1997: III/230) Buradan hareketle şu sonuç kendiliğinden ortaya çıkmaktadır; Kur'an'ın korunmuşluğu, sadece metnini değil, onu insanlara aktaran Hz. Peygamber'in, dolayısıyla da sünnetin korunmuşluğunu da içermek durumundadır. Zira vacip olanın kendisiyle gerçekleşeceği şey de vaciptir. Aksi takdirde Kur'an, metni değiştirilmemiş ancak ilahî mesajı da doğru bir biçimde beyan edilip muhataplarına ulaştırılamamış bir kitap olacak, neticede önceki kutsal kitaplardan hiçbir farkı kalmayacaktır.

Sünnetin bu beyan görevi bağlamında Kur'an'ın korunmuşluğuna en büyük katkısı ise Kur'an'ın anlaşılmasıyla ilgili yöntemler sunmasıdır. Bu yöntemlerin başında Kur'an'ın taşıdığı mesajın önce zihin boyutunda kavranması daha sonra hayata aktarılarak yaşam boyutuna taşınmasıdır. Hz. Aişe'nin kendisine Hz. Peygamber'in ahlakını soranlara "O'nun (s.a.v) ahlakı Kur'an'dı" diyerek bu gerçeği dile getirdiği görülmektedir. (Müslim, Salâtu'l-müsâfirîn, 746). Diğer taraftan İbn Mes'ûd da *"Bizden hiç kimse Kur'an'dan ele aldığı on ayetin anlamlarını ve uygulanışını öğrenmeden başka bir ayete geçmezdi".*(Taberi, 2000: I/74) diyerek yine bahsi geçen Kur'an'ın düşünce ve davranış boyutuna aktarılması sürecine değinmiştir.

Diğer taraftan ashab Hz. Peygamber'den sadece Kur'an'la ilgili açıklamalarını dinliyor değillerdi. Bilakis onlar bu beyan esnasında dolaylı veya doğrudan birtakım usuller de öğreniyorlardı. Bunlardan biri nebevî asırda ve sonrasında birçok kararın

şerî dayanağını tespitte kullanılan, fıkıh usulünde önemli bir yeri olan "delâlet" konusudur. Hz. Peygamber'in delâlet üzerinden ashâbın düşünce ufkunu açtığı örnek bir olay şu şekilde yaşanmıştır: "Sahabîler " الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم أولئك لهم الأمن وهم مهتدون" ayeti (Enam, 82) indiğinde büyük bir tedirginlik yaşadılar ve Hz. Peygamber'e "hangimiz kendisine bile olsa zulmetmez ki?" diye sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "*bu (kelime) sizin anladığınız gibi değil*; *Lokman'ın 'Oğlum sakın Allah'a şirk koşma. Zira şirk büyük bir zulümdür' sözünde geçtiği anlamıyladır*" buyurmuştur. (Buhârî, Ahadîsu'l-Enbiya, 10; Müslim, İman, 56; Tirmizî, Tefsir, 7)

Hz. Peygamber bu açıklamasıyla "zulm" lafzının, akla ilk gelen umum anlamı değil, Lokman'ın (a.s) kullandığı mukayyet anlamı ifade ettiğini belirtmiştir. (Nevevî, 1997: II/143)[2] Bu örnekte Hz. Peygamber'in, Kur'an'da geçen kelimelerin farklı açılardan değişik anlamlar kazanabileceğine dikkat çektiği açıktır. Aynı zamanda Hz. Peygamber, söz konusu açıklamayı kelimenin Kur'an'daki diğer bir kullanımı üzerinden yaparak ashâbına, şer'î nasları anlamada kullanabilecekleri bir yöntem de kazandırmıştır. Örneğin Hz. Ebû Bekir, zekât vermekten imtina edenler hakkındaki ictihadını, Kur'an'da birçok yerde zekâtın namazla birlikte zikredilmiş olması üzerinden oluşturmuştur.(İbn Hacer, 1960: I/76) Onlar Kur'an'ın beyanı sadedinde öğrendikleri bu yöntemi hadisleri anlamada da kullanmışlardır. Örneğin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in zekât vermeyenlerle savaşılamayacağı tezini desteklemek için ileri sürdüğü rivayeti, yine aynı rivayette yer alan "إلاّ بحقِّها" ifadesini, malın hakkı olan zekâtı da içerdiğini belirterek açıklamıştır. (İbn Abdilber, 2000:III/217). Daha sonra Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'in yaptığı bu yorumun isabetli olduğunu fark edip kendi görüşünü terk etmiştir. (İbn Recep, 2001: XVIII/232).

Netice olarak sünnet getirdiği anlama yöntemi ile Kur'an'ın metninde var olan manaları önce düşünce zeminine taşımış, oradan da davranışa çevirerek somut görülür bir hale getirmiştir. Kur'an'ın nüzulü boyunca süren bu pratik durum, sadece bir beyan görevi görmemiş aynı zamanda Kur'an'ı anlamanın yegâne biçimini de tayin etmiştir. Artık onu yanlış yorumlamak isteyenlerin önünde sünnetin ortaya koyduğu somut bir gerçeklik vardır ki ancak bütünüyle inkar edilmesi halinde aşılabilecektir. Ne var ki böyle bir inkar çabası istenen neticeyi doğurmayacak sadece sahibini ele verecektir.

---

[2] Esasen ashâb bu ayeti yorumlarken herhengi bir yanlış yapmış değillerdir. Ashâb, "olumsuz bir bağlamda kullanılan nekire lafzın umum ifade ettiği" kuralına binaen "ولَم يلبسوا إيمانهم بظلم" ayetinde geçen"zulm" kelimesini "her türlü zulüm" biçiminde anlamışlardır. Hz. Peygamber de onların böyle anlamalarını makul bulmakla beraber kasdın "hususi zulm olduğunu" izah etmiştir (Kurtubî, 1996).

SONUÇ

Kur'an'ın üzerinde durduğu konulardan biri, önceki kutsal kitaplar olan Tevrat ve İncil'in nasıl tahrif edildiğidir. İlgili ayetler bu kitapların hem ekleme ve çıkarmalarla hem de keyfî yorumlarla tahrif edildiklerini ortaya koymaktadır. Allah Teâlâ Kur'an'ı ilahî koruma altına alarak onun hem metnini hem de anlam boyutunda geçmişte olduğu gibi tahrife maruz kalmasına mani olmuştur. Ancak bu ilahî koruma da herhangi bir olağanüstülükle değil, imtihan sırrına uygun olarak yine beşer eliyle tecelli etmiştir. Kur'an'ın ezberlenmesi, birtakım malzemeler üzerine yazılması, daha sonra toplanması ve çoğaltılması onun metninin orijinal kalmasını sağlamıştır. Anlam boyutunda ise Hz. Peygamber'in Kur'an'ı beyan sürecinde ortaya koyduğu yorum metodolojisi devreye girmiştir. İlk olarak ashaba öğretilen bu yöntemler, daha sonraki nesiller tarafından da alınmış ve hayatın her alanında ve anında Kur'an'dan veya onun beyanı niteliğindeki sünnetten doğru bir biçimde yararlanabilmenin araçları olmuştur. İşte sünnetin vaz ettiği bu yöntemler sayesinde Kur'an hem değişen hayat koşullarının getirdiği yeni problemlere çözümler üretmiş hem de keyfî yorumlarla tahrif edilmesi engellenmiştir.

KAYNAKÇA

BEZZÂR, A. (2009). el-Bahru'z-Zehhâr, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine.

BUHÂRÎ, İ. (2001). Sahîhu'l-Buhârî, Dâru Tavkın-Necât, Riyad.

DÂRİMÎ, A. (2000). Sünenü'd-Dârimî, Dâru'l-Muğnî, Riyad.

EBÛ DAVÛD, S. (2003). Sünenü Ebî Dâvud, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût.

EBUSSUÛD, M. (2001). İrşâdu'l-akli's-selîm, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût.

ELMALILI, M. (1992). Hak Dini Kur'an Dili, Azim Dağıtım, İstanbul.

FAHREDDÎN, R. (1999). Mefâtihu'l-Ğayb, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût.

HANBEL, A. (2001). Müsned, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût.

İBN ÂŞÛR, M. (1984). Tahrîru'l-Ma'na's-sedîd ve tenvîru'l-akli'l-cedîd min tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus.

İBN ABDİLBERR, Y. (2000). el-İstizkâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.

İBN HACER, A. (1960). Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-Marife, Beyrût.

İBN KESÎR, Ö. (1999). Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, Dârut-Tîbe, Beyrut.

İBN RECEB, A. (2001). Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût.

İSFAHANÎ, R. (1991). el-Müfredât, Dâru'l-Kalem, Dimaşk.

KURTUBÎ, E. (1996). el-Müfhim limâ eşkele li telhisi Müslim, Dâr İbn Kesîr, Dimaşk.

MÜSLİM, (1998). Sahîhu Müslim, Dâru't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût.

NEVEVÎ, M. (1997). el-Minhâc, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût.

SERAHSÎ, M. (1993). Usulü's-Serahsî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.

ŞATIBÎ, İ. (1997). el-Muvâfakât fî Usûlü'ş-Şerîa, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût.

TABERÎ, M. (2000). Camiu'l-beyân an te'vîli Âyi'l-Kur'an, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

TUFÎ, S. (1987). Şerhu muhtasari er-Ravda, Müessesetu'r-risâle, Beyrût.

ZEMAHŞERÎ, M. (1987). el-Keşşâf, Daru'l-kütübi'l-arabî, Beyrut.

ZERKEŞÎ, B. (1994). Bahru'l-Muhît, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.

C- FİLOLOJİ

KAZAKLAR VE KARGAPAZAR KÖYÜ TOPONİMLERİ ÜZERİNE

Öğr. Gör. Aynure ALIYEVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Özet: Bu makalede, Azerbaycan'da *Kazaklar* ve *Kargapazar* köylerinin yer adları tarihi ve dilbilimsel olarak irdelenmiştir. Her iki yeradının Türkçe kökenli olduğu kanıtlarla gösterilmiştir. Söz konusu yer adlarının öbür Türk dillerindeki örtüşmelerine değinilmiştir.

Anahtar sözcükler: toponim (yer adı), leksika, etimoloji, etnonim, oykonim (köy adı), oronim (dağ adı) kazaklar, kargapazar, Azerbaycan

The ethimology of Kazaklar and Kargabazar toponyms.

Summary: In this article the toponyms Kazaklar and Kargabazar are researched by ethimologically wich are existed in the region Karabagh of Azerbaijan and were received scientific results. The areal of toponyms was shown which is existed in other turkish languages and it was also given interesting comparisions.

Key words: toponym, (the name of plavce), ethimology, Azerbaijan, oronym, Kazaklar, Kargabazar.

Azerbaycan toplumunun yapısında anadili Türkçe olan topluluklar önplandadır. Buna bağlı olarak toponimlerin (yeradlarının) kökeninin bilimsel açıklaması, toplumumuzun tarihi geçmişine ait önemli bilgileri açığa çıkarır. Bu yüzden, bugün için her bir yeradı bilimcisi araştırdığı coğrafi adların, özellikle de kadim Türk kökenli yer adlarının kökenbilimsel tarihi mensubiyetinin ve yapısının öğrenilmesine önem verilmelidir.

Fuzuli şehrinde yaşayan Kazak yer adlarının araştırılması özellikle ilgi çekicidir. Şehrin kadim çağlardan başlayarak Azerbaycan halkının gelişim sürecinde varolmuş, Türk tayfalarının yaşam bölgesi olmuştur. Bu yüzden de bu bölgedeki yer adlarının esasını anadilimize ait yer adları oluşturmaktadır. **Kazaklar** *(Qazaxlar)* coğrafi adı da Türkçe kökenli yer adlarına dahildir.

Kazaklar köyü, Fuzuli şehrinin kadim meskenlerinden biridir. Bu köy, şehir merkezinden 35 km. güneyde Araz Irmağı'nın solunda İran İslam Cumhuriyeti'yle sınırda bir obada yer almaktadır.

İşin özünde yer adı, Kıpçak kökenli **Kazak** etnik adını yansıtır [1, s. 113]. 1736'da egemenlik kuran *Nadir Şah Afşar,* onun hakimiyete gelmesine itiraz eden toplulukları Horasan'a sürgün ettirdi. Kazak ve Borçalı'yı ise Gürcü *Kartli* egemenliğine bıraktı. Kartli hakimiyetinin zulmüne dayanamayan Kazakların bir kısmı XVIIl yüzyıldaki siyasi olaylarla ilişkili olarak, Karabağ'a (Berde'ye, Göranboy'a, Fuzuli'ye) göç edip orada yerleştiler. Bu dönemde gelen Kazak toplumunun bir kısmı da Araz Irmağı'nın kıyısına, günümüzdeki *Kazaklar köyünün* topraklarına göç ettiler. O günden bu yana da bu köy **Kazaklar** olarak bilinmektedir.

Ortaçağda *Kazaklar* köyünün toprakları **Argalı** olarak bilinirdi. Yani bu göç olayına kadar bu adla anılmıştır. Kendi tarihi değerini ve azametini kaybetmeyen *Argalı* (Ahmedalılar) türbesi bu topraklarda var olmuştur.

Kaynaklarda *Kazak* sözcüğü ilk kez IX. yüzyılda Arap tarihçisi *El Kufi* tarafından, VII. yüzyıl olaylarıyla ilişkili olarak **Kasak** biçiminde kullanılmıştır.

Kazak toplumu erken ortaçağda Kuzey Kafkaslarda, Kuban çöllerinde **Deşt-i Kıpçak** diye bilinen yerde yaşamışlardır. XI-XII. yüzyıllarda Gürcü çarlarının askeri güç olarak kullanma amacıyla Kuzey Kafkaslardan Doğu Gürcistan'a kitlesel suretle Kıpçak aileleri zorla göç ettirdikleri malumdur. Kazaklar, Kazak şehri topraklarında 1072-1089. yıllarda Gürcü çarı *II. Geork* döneminde yerleşmişlerdir. Gürcü çarı *IV. David* de Kıpçakların bir kısmını 1018-1120. yıllarda Kuzey Kafkasya'dan Gürcistan'a göç ettirmiştir. Gürcü çarı *III. Georgi* (1151-1184) döneminde de Deşt-i-Kıpçak'tan Azerbaycan'ın batısına binlerce Kıpçak ailesi göç ettirilmiştir. Kaynaklardan açıkça bellidir ki, **Kazak** sözcüğü **Kıpçak** toplumu ile ilişkilidir. Bu Kıpçaklar da Azerbaycan'a hem kuzeyden, hem de güneyden gelmişlerdir.

XIX. yüzyılın ortalarında verilen bilgiye göre bu kadim ve meşhur Türk topluluğu *Karapapaklı, Büyük Çobankara, Saraşlı, Demircili, Kafarlı, Caferli, Karabağlı, Ali Şerurlu, Kerimbeyli, Gödekli, Cam Milli, Şeyhler, Çakırlı, Kerkibaşlı, Ayrumlu, Muğanlı, Şahitli, Karakoyunlu, Kengerli* aşiretlerine bölünmüştür [22, s. 535]. Bu aşiret adlarının geneli, söz konusu aşiretler tarafından kurulan yaşam bölgelerinin adlarında da kendini göstermiş ve birçoğu günümüze değin korunmuştur.

Elimizdeki veriler gösteriyor ki, gerek **Kazak** oykonimi gerekse de **Kazaklar**, **Kazaklı, Kazakyolcular, Kazakbeyli, Kazakbelesi, Kazakçorbası** yer adlarının esas yapısını oluşturan *Kazak* sözcüğü Kıpçak kökenli toplumun adını

yansıtmaktadır. *İ. Petruşevski*'nin eserinden malumdur ki, XVI. yüzyılda *Kazak* ve *Kazaklı* **Kızılbaş** toplumlarından biri olarak biliniyordu [17, s. 92].

Kaynaklarda Kazak coğrafi adının kadim Türk sözcüğü olan **kaz** (yükseklik) kökünden, **ak/ağ** *(yer, alan, yer belirten)* ekinden oluştuğu olasılığı da göz önünde bulundurulmuştur. Biraz daha derine inersek, yeradını oluşturan kök sözcüğün başlangıcına ulaşabiliriz. Kabile ittifakının düşünce yapısı, onun soy kütüğünde yer edindiği toplumun genel bakışaçısının bir parçasıdır. Bu gibi kabile ittifaklarından biri de Kazaklardır.

Kazak sözcüğü iki yüz yıldan beri araştırmacıların dikkatindedir. Peki, ne için bu müddette Kazak sözcüğü araştırmalara teslim olmamıştır? Sanırım bunun bir nedeni var; araştırmacılar sözcüğün birincil anlamına değil, onun daha sonradan kazandığı yeni anlamlarına önem vermiştir.

P. Butkov sözcüğün Türk dilleriyle ilişkisine önem vermemiş, onun könenini başka yerlerde aramıştır. Söz konusu yazar, *Kazaklar kimdir ve Kazak ne demektir* sorusuna yanıt bulmayı kendisine amaç edinmemiştir. Soruların her ikisi de bilimsel bakımdan gereklidir.

P. Butkov; *"Kuban'da altı soydan ibaret Abezinler yaşar. Bu altı kabile ittifakını Tatarlar, 'Altı Kazok' adlandırmıştır."* der. *P. Butkov* **kazak/kazok** sözcüğünün Rusçada **gözcü, sınırgözcüsü** anlamlarında kullanıldığını anımsattıktan sonra şu karara varıyor; *"Kazak, Başkurt, Türkmen, Kırgız, Volga Hazarlarının dilindeki 'Sakçı' (Sagci, gözcü) sözüyle ilişkilidir"* [3, s. 197]. *P. Butkov*'un kökenlemesinden şu çıkıyor; **Kazak** sözcüğü sınırlar çizildikten, demir zırhlı giysiler icat edildikten sonra ortaya çıkmıştır. Peki, sınırlar olmadan önce, zırhlı giysiler icat edilmeden evvel kabile ittifakları nasıl adlandırılmıştır? Doğrudur, Kazaklar savaşçı, sınır koruyucu olmuşlardır. Maddi durumunu düzeltmek için, daha çok kazanç elde etmek için yurdunu terk edenlere aynı zamanda ordularının bütün savaşçılarına **Nogaylar** *Kazak* derlermiş [3, s. 193]. **Kazak** sözcüğünün *savaşçı, sınır koruyucu, kazanç için yurdunu terk eden* anlamlarına gelmesi bu kabile ittifakları ardıcılığını tarihen feodallar ve onlardan önceki egemenlerin kanlı çarpışmalarından, amansız istismarlarından, istilacıların zulmünden, yurtlarında bitkin düşmüş Kazakların tarihen kazandığı anlamlar bu kabile ittifaklarının, halkın tarihi yazgısının ne denli acı olduğunu gösteriyor.

V. V. Padlov şöyle yazıyor: *"Birçok Türk kökenli toplumlar, Kırgızlar, Şorlar vs. özgür bağımlı ya da bağımsız macera arayan adama Kazak derlermiş"* [20, s. 364]. **Kazak (Kazakçı)** *serseri, başıboş* anlamında da kullanılmıştır. Bu anlamların geneli XII, XV, XVI. yüzyıllardaki sözlüklerde de bulunmaktadır.

Bize malum olan Doğu kaynaklarından yararlanarak *Kazak* sözcüğünün anlam bakımından şu gelişimini sıralayabiliriz. XII-XIV. yüzyıllarda bu sözcük *başıboş, avare, kovulmuş* gibi anlamlarda kullanılarak XV. yüzyılın sonlarında Özbek terimi seviyesinde siyasi anlam taşımaya başlar. *Boran-Canbey, Güzey* ve *Burun*'dan oluşturdukları feodal yapının adı olarak kullanılır. XVI. yüzyılın başlarında ise göçmen toplulukların bir kısmının, başta *İbrahim Han* olmakla çağdaş Kazakistan topraklarından *Maveraünnehir*'e göç etmesinden sonra Kazak terimi etnik anlam taşımaya başlar. [8, s. 70-71].

Bizce **Kazak** sözcüğüne iki yönden bakmak gerekir. Sözcüğün var olduğu Kazakistan'daki, Özbekistan'daki, Deşti-Kıpçak'taki birincil anlamı ve sonradan yayıldığı ülkelerdeki kazandığı anlamlar.

Kazak sözcüğünün açılımı ile ilgili Kazak dilbilimcilerinden *A. T. Kaydarov* ve *E. K. Koyçubayev* de meşgul olmuşlardır. Bu iki dilbilimci **Kazak** sözcüğünü incelemek için kendilerinin de belirttiği gibi dilbilimsel olarak ele almışlardır. İlginç sonuçlara ulaşan dilbilimciler sözcüğün kökenbilimsel yapısı hakkında bir görüş ileri sürmüşlerdir. *E. K. Koyçubayev* ve *A. Kaydarov* şu olasılık üzerinde dururlar: *"Azlar ve Saklar Kazakların soyuna karışmışlardır. VI-VIII. yüzyıllarda Kazakistan çöllerine gelen Türk kabilelerinden Azlar'ın ve Aziler'in yerli Saklar'la ittifakda bulunması ve onlarla genel bir kabile kaynaşması sonucu bugünkü Kazakları oluşturmuşlardır"* [10, s. 47-48].

Her iki dilbilimciye göre farklı dillere ait olan **Kaz** (*Haz*) ve **Sak** tarihen karşılaşmışlardır. İki yazar da düşüncelerini şöyle genelleştiriyorlar: *"Kazak etnonimi büyük kabile önderinin adını belirten iki muhtelif anlamlı etnik kompenentten oluşmuştur".* Araştırmalar **Az** ile **Sak**'ın kaynaşmasının olabilirliğini kanıtlamak için, dilbilimsel kurallara dayanırlar. Onlar, dilbilim materyallerine yalnızca kuramsal bakımdan esaslanarak kanıtlamak istiyorlar ki, Kazakça'da /h/ sesi olmadığından, bazı Türk dillerinde /h/ ile söylenen sözcükler Kazakça'da /h/'siz veya /q/ ile söylenir. Bu dilbilim kuralını açıkladıktan sonra şöyle bir yargıya varıyorlar; sözü edilen dil kuralları *Kazak* sözcüğünün birincil anlamının netleşmesine yardım ediyor ve etnik **Az** adı *Az > Haz/Has > Kaz* oluyor. Bu dilbilim kuramına ve dil kuralına göre doğru olabilir; lakin Azlar'ın böyle bir değişimi geçirip geçirmemesini kanıtlanmıyor. Azlar başka birçok yerde yine **Az** olarak kullanılıyor. Bizce, böyle bir olayı Azlar'a dayandırmak doğru değildir.

Kazak sözcüğü hakkında *V. İ. Abayev* de **azad**, **köylü**, **işçi**, **yurtsuz**, **savaşçı**, **başıboş** anlamlarını verdikten sonra bu sözcüğün Kafkasyada kazandığı **kahraman**, **yiğit**, **delikanlı** anlamlarını da yazmıştır. *Kazak* sözcüğünün *yiğit, delikanlı* anlamlarını kazanması kuşkusuz bu kabilenin doğasıyla ilişkilidir. Malumdur ki, tarih boyu

haklı veya birtakım tarihi nedenlerden dolayı at üstünde savaşlarda olan bir kabile ittifakındaki halkta yiğitlik niteliği daha çok oluşmuş ve başka halklar da bu niteliği göz önünde bulundurarak yiğitlere *Kazak* demişlerdir. Buradan şu sonuca varıyoruz, **Kazak** sözcüğünün **atlılar yeri, atlılar diyarı** [16, s. 29] anlamında kullanılması, komşu toplumların verdiği anlamlardır. Buraya kadar söylenenlerden anlaşılıyor ki, araştırmacılar başlıca olarak sözcüğün mevcut **yurtsuz, evsiz, avare, hafif silahlı savaşçı, serseri, atlı savaşçı...** anlamlarını değerlendirmişlerdir.

Kimi araştırmacılar da **Kazak** sözcüğünün **Ak-Kaz**, *A. T. Kaydarov* ve *E. K. Koyçubayev* ise **Az** ve **Sak** etnonimlerinden oluştuğunu söylemişlerdir.

Daha sonra belirteceğimiz gibi Kazak sözcüğü burada sözü edilen anlamlarını sonradan tarihi olaylarla ilişkili olarak kazanmıştır. Konu ile ilgili düşüncelerimizi yazmadan önce belirtelim ki, bizce **Kazak** sözcüğü **kaz** ve **ak** hecelerinden oluşur. Azerbaycan'da yer alan Albanya'da ve ona komşu olan yerlerde milattan sonraki erken çağlarda **kaz** sözcüğüne **kas** biçiminde denk gelinmektedir. Yeri gelmişken belirtelim, **kaz** ile **kas** ses bakımından biraz farklılık gösterseler de özünde bir sözcüktürler. Şimdi ise **kazak/kasak** sözcüğünü incelemesine geçelim.

Bizce bu sözcüğün oluşması, biçimlenmesi Azerbaycan ile Kazak halklarının gelişimi, mifolojisi, dünyaya bakış açısı, çevresi, doğaya karşı tutumu gibi biçemlerle sıkı sıkıya bağlılık gösterir. **Kazak** sözcüğünü ayrıştrmak için Türk kökenli halkların soy kütüğüyle ilgili eski bir efsaneyi anımsayalım. Bazı Türk kökenli halkların soyuna çok az karışmış olan Bulçağan soyu hakkında XIV. yüzyılda özenle kaleme alınmış efsanenin şu yerine dikkat edelim: *"Bulçağan'nın (Abdulçağan) büyük ve yüksek Ortağ ve Kastağlarında yaylası vardı".* [19, s. 60] Buradaki **Kastağ'ı** dağ adının birincil hecesi **Kazak** sözcüğü ile ilişkilidir. **Kastağ'ı** *Kurtağ/Gurtağ* olarak okuyan *Bahaddin Ögel* **Ortağ** ve **Kastağ** hakkında yazarken şuna dikkat çekmiştir; *"**or** sözcüğü **taht** anlamındadır".* [2, s. 151-152] Aslında ise **or** sözcüğü Türk dillerinde **tepe, zirve, yükseklik** demektir. Öyle ise **Ortağ**, *dağ tepesi, dağ yüksekliği* anlamlarına gelir. *Reşideddin* **Kastağ** adını **Kortağ** biçiminde verir. Bizce bu iki ad yani **Kortağ** ve **Kastağ** aynı dağın ayrı ayrı anlamlı adlarıdır. Bu düşüncenin doğruluğuna *A. E. Kononov*'un eserlerinde de denk geliniyor. *Kononov,* **Kastağ** ile **Kartağ'ı** sesçil seçenekler sayar. *Kar > kas > kaz* sözcüğünün *yükseklik* anlamına esaslanarak şöyle yazar: "*Kastağ, yüksek dağ demektir".*

Dede Korkut öykülerindeki **Kazak** adının ilk hecesi *kaz/kas* ile oluşmuş sözcükleri anımsayalım. Bu durumda **Kazağ'ın** yayılma alanı ve onun anlamı daha da netleşir. Dede Korkut öykülerinde *kaz/kas* sözcüğünden oluşmuş kişi, dağ, at adlarına denk geliniyor ve bunların tümünün *kazak/kasak* adının açılımına yardım ettiğini görüyoruz. *V. V. Bartold* öykülerde adı geçen **Kazlık** dağının adını **Kafkas** dağı olarak

çevirmiştir. Biz, *Kafkas* adının oluşması hakkında kesin bir düşünce belirtemeyiz, ancak sözün ikinci hecesi olan **kas** daha önce de belirtildiği gibi **yükseklik** anlamını taşır. Bu da *Dede Korkut* kitabında anılan **Kazlık** dağının **yüce, yükseklik dağı** anlamına geldiğini göstermektedir.

Kadim Çinlilerin düşüncesine göre onları kötü ruhlardan dağ ve tepe korur. Çinliler yaşadıkları bölgeye yakın bir bölgede dağ veya tepe olmadığında Buda tapınağı inşa ederlerdi. Bu çok yüksek silindirvari yapı (pagoda) dağ yerine geçerdi. Onlar, kendi imparatorlarının cansız bedenine kötü ruhların eziyet etmemesi için mozole olarak beş kutsal dağın maketini de koyuyorlardı. Böylece dağın birçok toplumda kutsal sayıldığını, insanları kötü ruhlardan koruduğuna inanıldığını görüyoruz. *Kaz/kas* yükseklik (dağ) *Aru-tos* esas başlangıç, *tos-tau* başlangıçta sayılmıştır. Ve buna göre de kabile, kabile ittifakı **Kaz**'ı kendisine ecdad saymış ve kendisinin atası esas başlangıç (Aru-Tosu) sayılan *kaz/kas* sözcüklerini ad olarak kabul etmiştir.

Kazak sözcüğünün ikinci hecesi, **ak**tır. Bu sözcüğü iki anlamda düşünebiliriz. Birincisi bazı Türk kökenli toplumların adının çoğunda kullanılan **ak** (*Kıpçak, Peçenek, Barak...*) birleşimi *topluluk* ya da *yer, mekan* anlamı verir. Bu durumda **Kazak** sözcüğü **yüksekte (dağda) yurtkuran, yurtsalan** anlamına gelir. [21, s. 115]. Bu şu anlama gelir ki, Kazak, *Aru-Tosun* yanında onunla birlikte yaşayandır. Türk kökenli toplumlarda şöyle de bir inanç vardır; Aru-Tos ve ongunlar da insanlarla birlikte yaşar. İkincisi **ak** birçok Türk dilinde hem *yükselen*, hem de *yükseklik* anlamına gelir. *V. V. Radlof, S. Y. Malov* ve daha birçok araştırmacılar, sözlükçüler **ak** sözcüğünün **yükselmek, yükseğe çıkmak** anlamlarında olduğunu yazarlar. *Kaşgarlı Mahmut* **ak** sözcüğünün anlamını açıklamak için *"bulut akdu"* (bulut yükseldi) ifadesini örnek verir. XIV. yüzyıl Azerbaycan şairi *İ. Nesimi*'nin *"Lövhi-İhlas eyledinse könlünü, ey müttegi kürsiyi rahmana ağdın getti arş Allah'ı gör"* beyitindeki **ağdın** sözcüğü **yükseldin** anlamına gelir. Böylece *kaz+ak/kaz+ağ* türemesinde *yükseğe çıkan, yükselen* anlamlarına ulaşırız.

Görüldüğü üzere mitolojik bakış açısına bağlı insanın mitolojik düşünce tarzı ile yaşadığı dönemlerde oluşan Kazak adı ve bu adı taşıyanlar kendilerini başlangıç saydılar. Yükseklikle (dağ ile) ilişkilendirdiler. *Kazak/kasak*, Kazakların atalarının dünyaya bakış açısını mitolojik kavramlarla özleştiren bir addır. *Kazak/Kaz/Kaslar* Azerbaycan halkının kökeninde milattan önce var olmuş bir kabiledir. Bu kabilenin varlığı Azerbaycan'ın varlığı içersinde eriyip kaynaşmıştır. [21, s. 116]. *M. Seyidov*'un düşüncelerine göre daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, bazı kaynaklarda Kazaklar Azerbaycan'a göç etmiş ve adlarının anlamları da sonradan kazanılmış sıfatlardır.

Araştırmaya çalıştığımız **Kazaklar köyü**nün adında **-lar** çoğul ekinin bulunmasına göz atalım. Birincil etnonimlerden **-lar/-ler** ve **-an** ekleriyle türetilen ve oykonimlerde söz edilen etnonimler bu ek ile daha önceden var olan tayfa, nesil, kabile, halk, millet... gibi etnonimlere eklenerek mensubiyeti, aidiyeti ifade eden yeni kavramlar oluşturur [5, s. 160]. **Kazaklar köyü, Kürdler köyü, Muğan köyü** gibi yer adları böyle türemiştir. Bu etnonimlerdeki *-lar/-ler* ve *-an* ekleri *mensupluk, aitlik* anlamları veren **-lı/-li** ekleriyle eşdeğerdir. Buradan şu sonuca varabiliriz ki, **Kazaklar köyü Kazak toplumunun yeni bir koludur**. Yani onlardan ayrılan ve toponime dönüşen etnonimdir.

***

Köy, Fuzuli şehrinin merkezinden 7 km güneyde, Karabağ sıradağları eteklerine konmuştur. 1993 yılında tarihi kültür abideleri, toplumsal kurumları da içinde olmakla Ermeni işgalcileri tarafından el konulmuştur.

İstanbul Başbakanlık Arşivleri'nde 930 sayılı **Gence Karabağ Mufassal Defteri** adlı tarihi belgede **Kargapazar** köyünün adına denk gelmekteyiz. 1886'da Tiflis'te oluşturulmuş arşiv belgelerinde Kargapazar köyünde 56 ailede (evde) 230 erkek ve 131 kadın [tümü müslüman aileler] olduğu yazmaktadır.

Karapazar adıyla ilgili muhtelif rivayetler bulunmaktadır. Söylenenlere göre, zamanında bu köyde gürültülü bir pazar varmış ve bu yüzden de köyün adı *Kargalı pazar* olarak anılırmış. İlerleyen dönemlerde de **-lı** eki düşme yaşamış ve **Kargapazar** biçimini almış [15, s. 207].

Kargapazar toponominin açıklamasında kimi düşünceler ileri sürülmektedir. Birinci bileşen olan **karga** sözcüğü değişik birkaç anlamda ele alınır. *Kuş* adı ile ilişkilendirenler çoktur. Ç. H. Mirzezade, sözcüğü Azerbaycan Türkçesi değil, Yunanca kökenli sayarak şunları demiştir; "Berde şehrinin yakınlarında *El-Kürki* adında bir pazar olduğu ortaçağ Arap eserlerinde yazılıdır. Bu söz Yunanca'da *cumartesi* anlamına gelir. Bu düşünce ile yola çıkarak İslamiyet'ten önce Aran topraklarında yaşayan Albanların hıristiyan olarak Yunanlarla kültürel ilişkiye girdiklerini ve bunun sonucunda da dillerine birçok sözcük alarak zenginleştirdiklerini görmekteyiz". Yazar, düşüncesini kanıtlamak için **kürki** sözcüğünün anlam değişikliğine değinmiş, **karga** sözcüğünün kökenini de buraya dayandırmıştır. Aran'da yaşayan Azerbaycanlıların **kürki**, Ermenilerin ise **kiraki** sözcüklerini bilmediklerinden **kürki pazar, kiraki pazar** toponominin toplum kökenlemesinde **Kargapazar** biçimine dönüştüğünü belirtir [14, s. 189]. Aslında bu açıklama inandırıcı bir niteliğe sahip değildir.

Toponime öbür Türk kökenli toplumların yerleşim yerlerinde denk gelindiğini nazara alarak, kökenlemeyi başka yönlerde aramak gerek.

Doğu Anadolu'da orta çağlarda **Kargapazar** adında yerleşim yeri vardı. Bazı kaynaklarda köyün adının Türkiye'den göç edenlerce koyulduğu yazılmaktadır. Adın kökenlemesinde muhtelif düşüncelere denk gelinir. Bu kökenleme kimileyin **karga** (volkan taşı) ve **pazar** (bir şeyin bol olduğu yer, alışveriş alanı) sözcükleriyle ilişkilendirilerek *volkan taşının merkezi* olarak açıklanır.

Karga, Kurluk (Karlık) Çin Türkistan'ında olan Türkçe kökenli coğrafi adların oluşmasına etki eden ekler[11, s. 126]. *Kargapazar* köyündeki kubbe, bunlarla birlikte kazı sırasında ortaya çıkan birçok maddi manevi kalıntılar, köyün iki bin yıldan daha uzun bir süredir yerleşim bölgesi olduğunu göstermektedir. Toponominin alanına dikkat edelim. *F. E. Aliyev'in* yazısında; *"Ermenistan SSC inzibati toprak paylaşımında"* (Erivan 1971) Ağrı Dağı vadisinde 150'ye yakın Türkçe kökenli toponomin adını kaydedilmiştir. Lakin 1935-1971 arasında bunların 90 kadarının adı değiştirilerek Ermenice adlar verilmiştir. *Kargapazar* adının da 1967 yılında **Aykaşen** olarak geçtiğini yazar [7, s. 219].

T. Ahmetov Azerbaycan toponimlerinden yinelenen adların belirli bir kurala göre sıralandığını ve böyle coğrafi adları oluşturan nedenleri belirtirken şunları dér; *"Aynı toplumlar, özellikle de kadim Türk toplumlarının belirli tarihi dönemlerde muhtelif yerlere dağılarak yerleşmeleri ve yurt salmaları sonucunda, söz konusu toplumlar aynı adları farklı yerlere oykonim olarak vermişlerdir"* [5, s. 85-86]. Bunlardan **Kargalık** oykonimi, kadim Türk toplumlarından olan **Karga** tayfasının adı ile ilişkilidir. *Karmuşev İdenko* ve *Maşkova*'ya dayanarak Harezm'deki Özbek ve Karakalpak tayfalarını karşılaştırırken, bunlar arasındaki benzerliğe ilgi çeker. Aralarında örtüşen birçok yer adları bulunur. Bu adlar arasında **Karga** adına da denk gelinmektedir. Doğu Buhara ile Harezm'deki Özbek tayfalarının arasında 5 etnonim adı örtüşür; *Barak, Borbay, Cilatamgalı, Karabura, Nogay.* Doğu Buhara ile Karakalpaklar arasındaysa şu adlar örtüşmektedir; *Ayınnı, Akbıçak, Baymaklı, Kazayaklı, Kazak, Kayçılı, Kançı, Karaboyun, Karga, Kolduali vs...* [9, s. 213]. Gence Karabağ Müfessel Defteri'nin 465. sayfasında adı geçen *Kargapazar*, Dizak`a bağlı köyler olarak kayıtlıdır.

Oykonimin ikinci bileşeni üzerine de muhtelif düşünceler bulunmaktadır. Kimileri toponimin her iki yanının da etnonim olduğunu söyler ve **Pazar** (Bazar) adlı Türk kökenli bir toplumun olabileceğini ileri sürer [18, s. 28].

T. Ahmetov **pazar** sözcüğünün toponimlerin hem önünde, hem de sonunda kullanıldığını yazar; *"... pazar sözcüğü mürekkep toponimde tayfa adı olarak*

kullanıldığında toponimin birinci bileşeni olurken, alışveriş yeri anlamında kullanılırken de ikinci bileşen olur" [6, s. 31].

G. Geybullayev **pazar** sözcüğünün toponimlerde hem alışveriş yeri, hem geniş yer, hem de Türk kökenli etnonim olarak kullanıldığını yazar [12, s. 60-61]. Lakin yazar burada, *pazar* sözcüğünün hangi anlamda kullanıldığını belirtmiyor. Bu da bir takım zorluklara neden oluyor.

S. Mirmahmutova, **pazar** bileşenli toponimlerden söz ederken **Pazarçay** (Sisyan), **Pazarcık** (Abaran), **Pazarhane** (Ani) toponimlerinin bileşenindeki *pazar* sözcüğünün tayfa adı olduğunu ileri sürer [13, s. 29-47].

Azerbaycan Toponimleri Ansiklopedik Sözlüğü'nde *pazar* bileşenli bütün toponimler anlamına göre doğrudan etnonim olarak kabul edilir. Kıpçak kökenli etnonim olarak sayılır [1, s. 62-63].

Bütün düşünceleri genelleyerek diyebiliriz ki, **pazar** sözcüğü *T. Ahmetov*'un belirttiği gibi, toponimin birinci bileşeninde kullanılmışsa etnonim, ikinci bileşeninde kullanılmış ise alışveriş yeri anlamı verir. Böylece **Kargapazar** adındaki **Karga** bir etnonim olur. Şu olasılığı da göz önünde bulunduralım; *kargar* > *karga*. Bu da eski tayfa adının böyle olabileceği konusunda bizi düşündürmektedir. Bu düşünceye kanıt olarak da *İ. Bayramov* **Kargataşı** oroniminin ortaya çıktığını gösterir [4, s. 108]. Tüm bu durumlara bakarak *karga/kargar* sözcüğünün Türk kökenli bir toplum adı olduğunu ve bu topluluğa ait alışveriş merkezinin de (pazarın da) onlara ait olduğu sonucuna varırız.

Kaynakça

1. *Azerbaycan toponimleri. Ensiklopedik lüget*. Baku, 1999.
2. Baheddin Ö. *Türk mifolojisi*, Tilt. Ankara. 1971.
3. Бутков П.О. *Имени казак журнал Вестнк Европо*, №23, декабрь,1922.
4. Bayramov İ. *Qerbi Azerbaycanın toponimler sistemi*. Bakı,2005.
5. Ehmedov T. *Azerbaycan toponimikasının esasları*. Baku, 1991.
6. Ehmedov T. *El-obamızın adları*. Baku, 1984.
7. Eliyev F. *Ermenistan SSR Ararat (Ağrı dağı) vadisi rayonlarında Azərbaycan toponimləri. Azerbaycan onomastikası problemelrine hesr olunmuş II Elmi konfransın materialları*. Bakı 1988.

8. Mirmahmudova S.İ. *Ermenistanda türk menşeli yer adları*. Bakı 1995.

9. Mirzezade Ç. *Qarğabazar toponimi haqqında Azerbaycan onomastikasına hesr olunmuş II elmi-nezeri konfransın materialları.* Bakı 1988.

10. Nazim Tapdıqoğlu (Velişov*). Fizuli rayonu ve onun toponimiyası*. Bakı, 2006.

11. Nebiyev N. *Coğrafi adların menşeyi*. Bakı, 1969/

12. Seyidov M. *Azerbaycan xalqının soykökünü düşünerken.* Baku, 1989.

DOĞU ANADOLU AĞIZLARINDA BAZI FONETİK ÖZELLİKLERİN AZERBAYCAN TÜRKÇESİ İLE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Arş. Gör. Elvan CAFAROV
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Özet: Ağız ve şiveleri edebi dilden ayıran temel farklar fonetik farklardır. Ağız ve şivelerde bir çok fonetik farklılıklar vardır ki, onlara edebi dilde rastlamıyoruz. Bu farklar Doğu Anadolu ağızlarında çoktur ve bu çalışmada da farkları Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırmalı analiz edeceğiz. Türkiye Türkçesinde kalın ve ince ünlülerin uyumundan dışarıda kalan bir çok alıntı kelimelerin Azerbaycan dilinde uyum yasasına uyduğunu görebiliriz. Örneğin: Türkiye Türkçesinde (TT) avare<Azerbaycan Türkçesinde avara, (TT) badem<(AT) badam, (TT) cevap<(AT) cavab, (TT) ezan<(AT) azan, (TT) helal<(AT) halal, (TT) kale<(AT) ĝala, (TT) selam<(AT) salam. Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarının bir çokunda da kalınlı ve incelik uyumundan dışarıda kalan alıntı kelimelerin ünlü benzerlikleri sonuçunda ünlü uyumuna bağlandığı görünür. Türkiye Türkçesinde *yaşta, Araptan, işten, Ĝarstan, Sarıkamışta* ve diğer şekilde kullanıldığı haldea Doğu Anadolu ağızlarında da, Batı Azerbaycan ağızlarında ve genellikle Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi kullanılıyor.

Key words: Azerbaijan Turkish, Eastern Anatolia, dialects, Erzincan dialect, phonetics.

Abstract: The fundamental differences that separate the dialects from the literary language are phonetic differences. There are many phonetic differences in dialects that we do not encounter in literary language. These differences are numerous in Eastern Anatolian dialects and in this study, we will analyze the differences with Azerbaijan Turkish. We can see that many of the eĥcerptive words remaining outside the harmony of thick and thin celebrities in Turkish Turkish comply with the law of harmony in the Azerbaijani language. For eĥample: In Turkish Turkish (TT) avare, (TT) badem <(AT) badam, (TT) cevap<(AT) cavab, (TT) ezan <(AT) azan, (TT) helal <) halal, (TT) gala, <(AT), (TT) selam <(AT) salam. As in Azerbaijani Turkish. In many of the eastern Anatolian dialects, the eĥcerpt from the thickness and subtlety harmony seems to be attributed to its famous harmony as a result of the famous similarity of words. In Turkish Turkish. At the age of, *yaşta, Araptan, işten, Ĝarstan, Sarıkamışta* and in other ways, in Eastern

Anatolian dialects, It is used in the western dialect of Azerbaycan and generally in Azerbaijan Turkish.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Doğu Anadolu, ağızlar, Erzincan ağzı, fonetika

Simgeler:

ä - ə (Azerbaycan alfabesinde)

ĝ – q (Azerbaycan alfabesinde)

ĥ – x (Azerbaycan alfabesinde)

Bildiğimiz gibi, ağız ve şiveleri edebi dilden ayıran temel farklar fonetik farklardır. Ağız ve şivelerde bir çok fonetik farklılık vardır ki, onlara edebi dilde rastlamıyoruz. Bu farklar Doğu Anadolu ağızlarında çoktur ve bu çalışmada da farkları Azerbaycan Türkçesiyle karşılaştırmalı analiz edeceğiz.

Uyum

Sesli uyumu:

Türkiye Türkçesinde kalın ve inck ünlülerin uyumundan dışarıda kalan bir çok alıntı kelimelerin Azerbaycan dilinde uyum yasasına uyduğunu görebiliriz. Örneğin: Türkiye Türkçesinde (TT) avare<Azerbaycan Türkçesinde avara, (TT) badem<(AT) badam, (TT) cevap<(AT) cavab, (TT) ezan<(AT) azan, (TT) helal<(AT) halal, (TT) kale<(AT) ĝala, (TT) selam<(AT) salam

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Doğu Anadolu ağızlarının bir çokunda da kalınlı ve incelik uyumundan dışarıda kalan alıntı kelimelerin ünlü benzerlikleri sonuçunda ünlü uyumuna bağlandığı görünür. Örneğin:

Erzurum ağzında: (Şenkaya-Olur Türkmen ağızlarında): *amanat<emanet (ämanät), ĝayfa<kahve (ĝähve), habar<haber (ĥäbär), mayana<muayine (müayinä)*

Erzincan ağzında: *adat<adet (ädäd), manavra<manevra (manevr), ataş<ateş (atäş), hayrat<hayret (heyrät), satan<zaten (onsuzda)*

Kars, Ardahan ve İğdır ağızlarında: *cahal<cehal (cahıl), ĝuluba<kulübe (daĥma), satan<zaten (onsuzda), ataş<ateş (atäş), sağabı<sahibi (sahibi)*

Van ve Bitlis ağızlarında: *habar<haber (ĥäbär), baĥhça<bahçe (bağca), menfeet<menfaat (mänfäät)*

Ünsüz uyumu:

Örneğin, Türkiye Türkçesinde *yaşta, Araptan, işten, Ĝarstan, Sarıkamışta* ve diğer şekilde kullanıldığı haldea Doğu Anadolu ağızlarında da, Batı Azerbaycan ağızlarında ve genellikle Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi kullanılıyor:

Erzurum ağzında: *atmişda (altmışda), yaşda, çobannıĥde (çobanlığda), şeĥisdan (şäĥsdän), alaraĥden (alaraĝ)*

Kars, Ardahan, İğdır ağızlarında: *baĥdım (baĥdım), çekdi (çäkdi), yapdım, vahıtda (vaĥtda), Sarıĝamişde (Sarıĝamışda)*

Bildiğimiz gibi eski tarihi kökeme ve zengin kültüre, geleneğe sahip olan Türkler Asya ve Avrupa'nın büyük bir bölümünde çeşitli coğrafi ortamlarda yayılarak dillerini şekillendirmiştir. Türk dillerini başka dillerden ayıran faktörler onların yapı Bakümından birbirine çok yakın olmasıdır. (Çuvaş ve yakut dilleri hariç). Aynı kökenden gelen bu dillerin dilbilgisi yapısında genellik belirgin derecede fazladır. Bu genellik Türk dillerinin lehçelerinde de neredeyse temel yerde duruyor. Bahsedilen genelliği göstermek için Türkiye Türkçesinin Erzincan ağzı ile, Batı Azerbaycan-Ermenistandan kovulmuş Azeri Türklerinin ağızlarında bir dizi ortak fonetik özellikleri incelenecek. Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi ile şimdiki Ermenistan bölgesinde eskilerden yaşayan ve çeşitli zamanlarda ata yurtlarında zorla kovulmuş Azerilerin lehçe ve ağızları çok yakın özelliğe sahiptir. Osmanlı-Rus savaşı sonucunda imzalanan Edirne anlaşmasıyla birlikte Osmanlı'nın da Türkmençay anlaşmasını kabul etmesi Rusların Güney Kafkasya'ya hakim olmasını sağlayan son savaş olmuştur. Ruslar başta Gülistan ve Türkmençay olmak üzere bu iki anlayış sonucu elde ettiği bölgelerde kısa sürede bir 'Ermeni vilayeti "oluşturmuştur. George A. Bournoutian söz konusu dönemde Ermeni Vilayeti'nde işgal öncesi 117 bin Müslüman (yüzde 82, 4), 25 bin Ermeni (yüzde 17, 6) olmak üzere toplam 143 bin kişinin yaşadığını ileri sürmektedir. Mevcut Ermenistan ülkesinin, Rus işgali öncesinde mutlak çoğunluğu oluşturan Türk ve Müslüman nüfusun arındırılması esas olarak dört aşamada gerçekleşmiştir. Bunlar: 1905-1907; 1918-1920; 1948-1953; 1988-1990 dönemleri. Sonuç olarak 19. yüzyıldan itibaren Erivan eyaletine gelmeye başlayan Ermenilerin, 1918 yılında Ermenistan Cumhuriyetini kurduktan sonra buradaki nüfusun Ermenileştirilmesi için ilk olarak bölgede yaşayan yerli halkı topraklarından zorla göç ettirdiği anlaşılmaktadır. Yabancı seyyahların eserlerinde şimdiki Ermenistan arazisi Azerbaycan'ın batı bölgesi olarak gösteriliyordu. Hıristiyan dünyasının kurmuş olduğu plana göre Türkiye'yi Türk dünyasından ayırmak amacı ile Ermenistan'daki yerel Türkleri (Azeri Türklerini) meskunlaşdığları dede baba topraklarından zorla çıkarmış, bununla da Batı Azerbaycan'ın nüfusunu yaşadıkları kendi topraklarından 1991 yılına kadar tamamen sürüp-çıkarmışlardır.

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesinden biridir. Bölgeye bu ad, Anadolu topraklarının doğusunda yer alması nedeniyle Birinci Coğrafya Kongresi tarafından 1941 yılında verilmiştir. Bu bölge; doğuda Ağrı Dağı'ndan, batıda Uzun yayla'ya, kuzeyde Doğu Karadeniz Seri Dağları'nın iç sınırlarında, güneyde Güneydoğu Torosları'na kadar uzanıyor. Bir üçgeni andıran bölge yaklaşık 163.000 km^2'lik yüz ölçümüyle Türkiye'nin en büyük coğrafi bölgesidir. Bölge Türkiye topraklarının % 21'ini kaplar. Doğu Anadolu Bölgesi illeri: Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Ardahan ve Iğdır'dır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Fırat'ın yukarı kısmında yer alan Erzincan, Anadolu'nun en eski kültür merkezlerinden birisidir. Erzincan yöresi, bir çok geçit ve boğazlarla Doğu Anadolu ağızlarını Doğu Anadolu'ya bağlayan bir özellik göstermektedir. Erzurum yaylaları ile başlayıp, Sivas yönünde uzayarak, Malatya yönünde sarkan Erzincan ili diyalektolojik konumuyla da tam bir geçiş bölgesi karakteri taşımaktadır. Doğuda Erzurum ile Batıda Sivas'a açılan, ulaşım kadar kültürel yaklaşımın da kolay olduğu Erzincan'da diyalektolojik geçişi somut bir biçimde görebilmek mümkündür. Kuzeyden Otluk beli ve Karadağ ile Güneyden de Munzur Dağları arasında uzayan Erzincan yöresi için kuzey-güney yönünde aynı şeyi söylemek mümkün olamamakla birlikte herhangi bir geçiş özelliği de görülmemektedir. Erzincan bölgesi, Fırat Nehri ve Erzurum-Sivas karayolu boyunca dışa açık; kuzey-güney yönüne yayılım açısından kapalı bir durum arz eder. Dilin alt gruplarından biri olan ağız; iklim, coğrafî şartlar, nüfus dalgalanmaları, savaş gibi sebeplerle diğer ağızlardan farklılık arz eder. Illerin büyüklüğü, barındırdıkları unsurlarına tarihi evrimi ve alanın coğrafî mevkisi göz önün ¬ de tutulacak olursa her yılın barındırdığı kitle hiçbir zaman kendi çevresi içerisine kapanıp dıştan gelen etkilerden kendisini koruyamadığı gibi, mütemadiyen gelip-geçen ve yerleşen bir çok Türk ve hatta yabancı uyruklarına da tesirlerini kendi üzerinde az-çok hissetmiştir. Göçler, Depremler, iklim ve coğrafî şartlar Erzincan dil kültürüne etki ederek kendine has bir ağzın doğmasına yol açmıştır. Yukarıda belirttiğim her iki bölgenin ağızlarında ses türemesi ve ses düşümü olayına bakalım. Erzincan ve Ermenistan Türklerinin ağızlarında ses türemesi ve ses düşümü olayı ünlü ve ünsüz olmak üzere kelimenin önünde, içinde ve sonunda olmakla üç kısımdan ayrılıyor. Şu olaylar her iki ağızda yabancı ve türk kökenli kelimelerde görülmektedir.

Ses türemesi ve ses düşümü olayı.

Ses türemesi.

Ünlü türemesi.

Ön seste ünlü türemesi.

Şu olayı biz her iki bölge ağzında görüyoruz. Erzincan ağzında da sıkça görülen bir ses olayıdır. Bu kullanımlık "Türkçe kelime başında 'r ve l' ünsüzü görülmez" kuralına da bir nevi sağlama niteliği kazandırmaktadır. Rahatlığ>ırahatlığ, *rahmetlik>irehmetlik, lahana>ilahana, rağmen>ırağmen Recep>İrecep, rus>urus, lazım> ilazım, radyo>iradıyo, spatula>ispatula. rapata>ırapata, rafa>irafa.* Sen bizi *ırahatlığa* gavusturdun. [1, 151], Buna *irağmen* dürübünler ĥırtlik barabarı dolu. [1, 118] *İrafa* fincan goydum. [1, 125] Avu uzunnik *ırapataynan* goldik egisi de benim yanıma goy. [1, 121]. Eferim ul *İrecep* sahan iti bile gorĥuttun. [1, 119] Bundan başka kelime önünde diger ünlü türemesini de görüyoruz. *Şimdi>eşindi, bu>abu. Eşindi* ben *abu* halımınan senden eyi yoğururam. [1, 121]. *Böyle>ebile.* Gız sen *ebile* yuğurursan ĥamur cıvık olur. [1, 121] Batı Azerbaycan-Ermenistan Türklerinin ağızlarında özellikle yabancı kelimelerde kelime başında ünlü törendiyi görülmektedir. Bahsetdiyimiz durum bölge ağızlarında bazi yabancı kökenli kelimelerde dikkat çekicidir. *Rusca>uruscan. Uruscan* ĝutarmışam APİ Aĥundovu. [2, 106, 33-1] *Räng>iräng.*

Başına döndüyüm ay Kamil usda.

Alnına yazılan yazı nä *irängidi?*

Oĥuyan kimidi, yazan kimidi,

Älindä ĝäläm nä *irängidi*? [2, 121. 40-44]

Rayon>iräyon. Bizim *iräyonumuz* ermäniydi. [2, 126, 43-39] *Stalin>İsdalin.* Mircäfär Bağırov aldatmaĥnan *İsdalin* ...o ĥalĥ gälsin burda işdäsin. *Spirt>İsbirt. İsbirtnän* sürtürdük. [2, 83.17-14] *Stäkan>İstäkän.* Naçalnik *İstäkän* götürdü vä dedi. [2, 154, 68-31]. *Stansiya>isdansiya* –(*Rus.* Dayanacaĝ//Durak) Palkofnik demişdi *isdansiyaya* aparın. [2, 218, 106-207]. *Speçialnıy>ispeçalni*–(*Rus.* Ĥususi//Özel) Orda mänim babamın *ispeçalni* öz ata yurdu olup.[2, 205, 101-130]

İç seste ünlü türemesi.

Şu olayla biz her iki ağızda karşılaşıyoruz. Bazen kelime içindi 2 ve ya 3 ünsüzün sıra gelmesi zamanı oluşur. Erzincan ağızlarında. *Elektrik>alatirik. Alatiriklerin* hepisi alımış. [1, 127] *Hasret>hasiret.*

Ayrılıĥlar *hasiretler* üstüne…

Beni sorıysan hemşerim

Işıĥlarım sönmüş. [EA–117]

Teyze>tiyeze. Bi soluĥ abu *tiyezennen* gonuşum. [1, 144]. *Kamyon>gamıyon*. BMC *gamıyon* gibi tısıliy. [1, 119]. *Hasça>hasaca*. Bi denesini *hasaca* tomofilin arĥasına goydum. [1, 130]. Şu olay Batı Azärbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında da hem yabançı menşeli kelimelerde, hemi de türkçe kelimelerde bulunmaktadır. K*nyaz>ĝınyaz. Ĝınyazdan*, mülkadardan yoĥsula kömäy olmaz. [2, 149, 61-83] *Krışa>ĝırışa.*–(*Rus*. Dam//çatı)

Käräntim *ĝırışada* asılı ĝaldı,

Yasdıbaş ermännär vätänim aldı,

Tanrı da mäni didärgin saldı,

Adım da Yeraz ĝaldı. [2, 147, 61-3]

Sentyabr>Sentiyabır. (Eylül) *Sentiyabır* ayında gälif. [2, 195, 98-12] *Däfn>Däfin. Däfin* oldu özgälär [2, 106, 32-94] *Noyabr>noyabır.* (Kasım) Häştad säkgiz *noyabır* ayının aĥırrarı idi. [2, 169, 80-44.]

Son seste ünlü türemesi.

Şu olayla biz her iki bölge ağzında karşılaşıyoruz Bu olay çok az kelimelerde görülmektedir. Erzincan ağızlarında. *Oynatırken>oynadurkene.* Bir gün babasının getürdüğü tomofiliynen *oynadurkene* öğretmenin mıĥladuzlarınan yaptuĥları aĥlıma geldi. [1, 129]. Hemence>hamancana. Hamancana üsdümüzü geyündük. [1, 127] Ermenistan Türklerinin ağızlarında. *Häm>hämi. Hämi* dağlığ idi, *hämidä* bağıydı [2, 70, 2-29] Ora *hämi* ĝäbirsannığıydı, *hämi* dä bilmiräm hansısa imamın yeri idi. [2, 94, 26-24] *Milis>milisiyä.* Gäldilär bizä *milisiyä* filan...[2, 131, 45-22]

Ünsüz türemesi.

Ön seste ünsüz türemesi.

Erzincan Ağzında ünsüz türemesi olayı sıkça görülmektedir. Özellikle y, h, seslerinin türediği örneklere Erzincan ağzında rastlamaktayız. *İnmiş>yenmiş.* Baĥ alavlar *yenmiş*. [1, 121]. *Böyle>embile.* Garıları görsen gollar *embile* heç yoĥ. [1, 126] Şu olay Batı Azerbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında da aynı ortamdadır. *Üzünü>yüzünü.*

Çovan gah ĝızardı, bozardı, pörtdü

Ĝorĥudan äliynän *yüzünü* örtdü. [2, 103, 32-103]

Elä>häylä. Ĝalanı elä *häylä* ermännär aynoyununu yığdı içinä. [2, 71, 05-3] *Häylä* o yoldakı yoldaydı [2, 72, 5-44] *Älbättä>hälbätdä. Hälbätdä* äminamannığ olsa, *hälbättä* gedäräm [2, 82, 16-29, 30] A*rabanın>haravanın.* Biräccänä *haravanın* üsdünä yığdım, öküz *haravasının*...[2, 208, 102-28]. *Äsa>hasa. Hasa* älindä, ĝonşu kätçilärim görmüşdü. [2, 100, 31-62].

İç seste ünsüz türemesi.

Her iki ağızlardakı yabancı ve Türk kökenli kelimelerin içinde emele gelir. Erzincan ağızlarında da hem yabancı, hem de Türk kökenli kelimelerde görülmektedir. *Sürmüşler>sürtmüşler*. Goĥular *sürtmüşler* o has üslerine. [1, 127]. *Tekmeleyerek>tekmükliyerek.* Gökhan topu sert bi şekilde *tekmükliyerek* taca gönderdi ve taĥımını ferehletti. [1, 119]. *Saat>sehet.* Gövü de bir altın *sehetinen* yüz yüzüğünü taĥtı. [1, 144] *Daireye>dayireye*. Gaptan Selo *dayireye* gediymiş. [1, 138]. *Boyalı>boyaĥlı*. Hele göreydin bacı ele ki *boyaĥlı* boyaĥlı hanımlar... [1, 144]. Bu hadise Batı Azerbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında da aynen Erzincan ağızlarındakı gibi her iki menşeli kelimelerde türeyir. *Camaatın>camahatın.* Orda *camahatın* çoĥu ĝalmışdı. [2, 108, 36-6]. *Ĥainä>ĥayinä.*

Dilinin äzbäridi müĝäddäs ĝuran

Ĥayinä zälzälä, ĥäbisä vulkan

O böyük ĝähräman, o böyük insan

Tüşmän bağrını dälär babalar.[2, 118, 38-166]

Şärait>şärayıt. O vaĥdı indiki kimi *şärayıt* yoĥudu [2, 75, 9-4] *Hämişä>hämmişä.* Onnarın siyasätdäri *hämmişä* olub.[2, 211, 104-6]. *Şeir>şeyir*. İndi ĝızım da *şeyir* ĝoşur. [2, 102, 32-38] *Faiz>fayız.* Häştad *fayız* Yeravanın märkäzi azärbaycannı olub. [2, 75, 9-12].

Son seste ünsüz türemesi.

Her iki bölge ağızlarında şu hadise dikkat çekicidir. Erzincan ağızlarında kelime sonunda ünsüz türemesine bakalım. *Şimdi>şimdik, bile>bilem. Şimdik* bu parayınan tuvalete *bilem* goymıylar adamı. [1, 142] *Yoksa>yoksam. Yoĥsam* senin gocan cihanda pir mi? [1, 136] Şimdi>şindik. Haydi *şindik* Allah'a ısmarladuĥ. [1, 130] Batı Azerbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında da aynen Erzincan ağızlarındakı kibi kelime sonunda türeme oluyor. *Rusca>uruscaĥ. Uruscaĥ* da bilip elämirdiy.[2, 126, 43-34] *Rusca>uruscan. Uruscan* ĝutarmışam APİ Aĥundovu [2, 106, 33-1] *Hälä>häläm.* Şaddığ evlärindä yemäy ĝoyullar *häläm* orda daha

artığıydı.[2, 88, 21-9] *Gizli>gizdin.* Ramazan bayramını *gizdin* keçirirdih [2, 213, 105-10] *İlä>ilän.*

Bu dağlar ĝar *iländi*
Därälär tar *iländi*
Yaylaĝlar yadın oldu
Başına ĝar äländi.[2, 93, 25-33]

Ses düşümü.

Ünlü düşümü.

Ön seste ünlü düşümü.

Doğu Anadolu bölgesinin Erzincan ağızları ile Azerbaycanın Batısı olan Ermenistan topraklarından göç etmiş Azeri Türklerinin ağızlarında olan ses artımına, yani ses türemesine bakdık. Şimdi de şu, her iki bölge ağızlarında olan ses düşümüne bakalım. Erzincan ağzında ön seste ünlü düşmesine pek az tesadüf edilir. *Otomobil>tomofil*. Sizin Ehmed'in *tomofilinden* isdiy gız anam. [1, 129] Batı Azerbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında da kelime başında ünlü düşümü çok azdır. *İyirmi* kelimesinin seslenmesinde. *İyirmi>yirmi. Yirmi* näväm var beş dä näticäm.[2, 74.8-14]. İndi ĝızdar *yirmi* yaşında ärä gedillär. [2, 126.43-50] *İyirmisindä>yirmisindä*. Elä olurdu *yirmisindä* olurdu. [2, 73.6-4.]

İç seste ünlü düşümü.

Erzincan ağızlarında iç seste ünlü düşümü olayına bakalım. *Burada>burda*. Bizim burda bi canavar var. [1, 150] *Aşağıkiler>aşşaĥkiler*. Simdi *aşşaĥkiler* gelinleri bi çekiş etmişler. [1, 144] *Azıcık>accuĥ. Accuĥ* erken gaĥsan, bulaşuĥ yusan. [1, 135] *Dakikada>dakgada*. *Dakgada* bi "gelin gelin gel buraya" ben senin ögünde hizmetcimiyem. [1, 124] Batı Azerbaycan-Ermenistan Türklerinin ağızlarında da aynen Erzincan ağızlarındaki gibi kelime ortasında ünlü düşümü olayına rast geliniyor. *Müalicä>malicä.* Veran ĝalmışın här yeri elä bil ki, *malicä* övüydü.[2, 128, 43-142] *Hamısı>hamsı.* Onun da ĥanı Hüsöyünĝulu ĥan, *hamsı* Azärbaycan adıdı... [2, 153, 67-24] *Häĝiĝi>häĝĝi. Häĝĝi* dä vätän häsrätidi. [2, 204, 101-68] *Arĥeoloji>arĥeloji. Arĥeloji* ĝazıntılar apardı. [2, 170, 81-5] *Hamımız>hammız. Hammız* dağnan gäldiy. [2, 143, 55-3] *Hökumät>hökmät*. Yo, *hökmät* varıydı onda. [2, 78, 12-11]

Son seste ünlü düşümü.

Her iki bölge ağızlarında sonda ünlü düşümü olayı çok az bulunmakdadır. Erzincan ağızlarında. *Çingene>çingen*. *Çingen* Aydın Fotvol denen oyundan. [1, 144]. Batı Azerbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında. *Mama>mam*. Bir gün gäldi ki, *mam* mitink gedir. [2, 80, 15-7]

Ünsüz düşümü.

Ön seste ünsüz düşümü.

Her iki bölge ağızlarında ünsüzle başlayan bazi kelimelerin önündeki ünsüz düşer. Şu düşme olayı her iki ağızda çok azdır. Erzincan ağızlarında. *Yüksek>üsgek*. Avu ağzı açuĥgilin ortanca oğlanın, hanı *üsgek* melmeketlerde oĥudu da hökümet adamı oldu. [1, 143] *Yüksel>üsgel*. Aykut *üsgeldi* annının gacıynan topa vurdu. [1, 119] Batı Azerbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında. *Yuĥarı>uĥarı.* O dedihlärim känd adıdı, Ĝafannan *uĥarı*. [2, 102, 32-43] *Hörmäk>örmäk.* Män tufar *örmäk* bilmirdim. [2, 83, 17-21] *Görädä>örädä.* Ona *örädä* bizim kändä äziyyät çoĥ verirdilär. [2, 141, 53-22]

İç seste ünsüz düşümü.

Her iki bölge ağızlarında bir çok kelimelerde iç sesde ünsüz düşmesi olayı oluyor. Şu düşme olayı her iki ağızda çokdur. Erzincan ağızlarında. *Meğer>meer*. *Meer* bilmisen au ölen gızınan beşinci. [1, 143] *Firdevs>Firdes*. O gün *Firdesin* gızına dedim ki, gız oğul gel abu gısmetiy tepme. [1, 144] *Kalksan>gaĥsan.* Accuĥ erken *gaĥsan*, bulaşuĥ yusan. [1, 135] *Bana>baa*. O deyiy ki Ehmet *baa* ver, şu deyiy Ehmet *baa* ver. [1, 130] *Tövbe>töbe.* Yemin *töbe* ettim, kitabı astım. [1, 128] *Zevkleniyorsun>zekleniysen.* Eze sen de bennen *zekleniysen* heç helva tussuz olur mu ki yayıla?. [1, 121] Batı Azerbaycan–Ermenistan Türklerinin ağızlarında da fazlasıyla bulunmaktadır. *Soyuĝ>souĥ.* Çiçäyli, yarpızdı, çaylı, *souĥ* bulaĥlı o Göyçädänäm män. [2, 125, 43-3] *Tovuzda>Touzda, Söykändik>sökändiy. Touzda* bajım var, *sökändiy* buruya. [2, 127, 43-104] *Mäsciddä>mäçitdä, Hovuz>houz.* Bizim şaĥsey-vaĥsey vaĥdı olanda o *mäçitdä houz* varıydı. [2, 91, 24-23] *Pendir>pänir.* Mal-heyvannarın sütünnän özümüz üçün yağ-*pänir* yapırdığ. [2, 151, 65-2, 2] *Ucaltdım>uçatdım.*

Unutma türk oğlunun ĝähraman çağlarını,

Män *ucatdım* o tayda o tanrı dağlarını. [2, 111, 37-48]

Soğan>soan. Här şey, yanı göy, kişniş, *soan*. [2, 210, 102-140] *Sonra>sora.* Onnan *sora* nümayişdär başdadı. [s.76, 9-64] *Ĝılıncla>ĝılıçnan.* Geri dönäni deyir

ĝılıçnan vurardılar. [2, 86, 19-22] *Ĝoyarsan>ĝoarsan.* Sän mänä güllä *ĝoarsan* atsınnar? [2, 218, 106-177]

Son seste ünsüz düşümü.

Her iki ağızda ünsüzlerin bazen kelime sonunda da düştüğü görülmektedir. Erzincan ağızlarında. *Nasıl>nası.* Uşaĥ *nası,* emele geliy mi? [1, 143] *Artist>artiz. Artiz* Ali pangacılıĥ ediymiş. [1, 138] Batı Azerbaycan-Ermenistan Türklerinin ağızlarında da sonda ünsüz düşümü olayı görülmektedir. *Ĝädär>ĝädä.* Nä *ĝädä* türk ĝardaşdarı ĝırılar? [2, 191, 95-30] *Vaĥt>vaĥ.* O *vaĥ* kambayın zad yoĥuydu [2, 131, 46-4] *Vallah>Valla. Valla* özü aĥunduydu. [2, 81, 16-28] *Yoĥ>yo. Yo,* hökmät varıydı onda. [2, 78, 12-11] *Haĝĝ>haĥ.* Bu *haĥ,* ädalät hardadı?! [2, 135, 49-20]

Sonuç

Yukarıda da gördüğümüz gibi her iki bölge ağzında kelimelerin herhangi bir yerinde ses düşümü ve ses türemesi olayı çok zengindir. Şunu da altını çizerek diyorum ki, bu olay her iki ağızda, genellikle yabancı kökenli kelimelerde oluyor. Şu gibi fonetik olayların bölge ağızlarında hiçbir fark yapmadan olması her iki bölge ağzının birbirine çok yakın olmasını göstermektedir. Doğu Anadolu'nun Erzincan ağzı ile Batı Azerbaycan-Ermenistan Türklerinin ağızlarında olan uyğunluklar şu ağızların aynı kökenli olmasını sağlıyor.

Kaynakça.

1. Çankaya, M. Mustafa. T. (1995). Erzincan Ağzı ve Örneklemeler, Ankara.
2. Karaman E. (2011). Ermenistan Türklerinin Ağızları. Kesit yayınları, İstanbul,
3. Bayramov. İ. (2011). “Ĝerbi Azerbaycan şivelärinin leksikası” Bakü, “Elm ve tehsil” yayınevi
4. Elekberli, E. (2009). “Gerbi Azerbaycan Dialektoloji sözlüğü” 1. Kitap. Bakü, “Ağrıdağ” yayınevi
5. Heyyet. C. (2011). “Türk dilleri ve lehcelerinin tarihi” Bakü, “Tehsil” yayınevi
6. Budagov. B. Geybullayev. Ĝ. (1998). “Ermenistanda Azerbaycan menşeli toponimlerin izahlı lüğeti” Bakü, “Oğuz eli” yayınevi

YAZAR DİLİNİN VE ÜSLUBUNUN ÖĞRENİLMESİNDE ONOMASTİK LEKSİKANIN ÖNEMİ

Dr. Zemfira ABBASOVA
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi

Özet: Bizim asıl amacımız, yazarları yazılarında kullandığı onomastik isimleri gruplandırmaktır. Bu makalede onomastik adların muhtelif grupları incelenmeye çalışılmıştır. Makalede onomastik birimlerin belli bir kısmı araştırmaya dahil edilmiş ve ayrıca ilginç fikirler ileri sürülmüştür.

Anahtar sözcükler: Onomaloji, toponim, antroponim, hidronim, etnonim, zoonim, linguistika.

Abstract: Our main aim to group onomastic unites which are used in writer's creation. In this article different groups of onomastic unites have been explained. Writers' creations are rich with onomastic unites. The definite part of onomastic unites has been researched and also interesting thoughts have been classified in the article.

Key words: Onomastics, toponym, anthroponym, hidronym, ethnonym, zoonym, linguistics.

Genel olarak, edebi araştırma konularını incelersek Azerbaycan dilbiliminde bu alanda bir çok çalışmaların yapıldığını, bir çok yazarın eserlerinin onomastik leksikasının incelendiyini bir daha göreriz. A. Kurbanov'un, R. Meherremova'nın, G.Mustafayeva'nın, F.Bağırova'nın, D.Aliyeva'nın, L.Piriyeva'nın, H.Huseynova'nın, A.Mikayilova'nın, Z.Abbasova'nın ve diğerlerinin araştırmaları buna örnek olabilir. Adıgeçen yazarların eserlerinde M.E.Sabir'in S.Rahimov'un, S. Vurgun'nun, M.S.Ordubadi'nın, E.Efindiyev'in ve bir çok yazar ve şairlerimizin onomastik leksikası cidden araştırılmıştır. Ancak, diğer yazar ve şairlerimizin yaratıcılığı ise farklı açılardan araştırılsa da, onomastik araştırmaların ötesinde kalmıştır.Bu muhtemelen dilbilimin onomastik bölümünün daha genç bilim alanı olmasıyla da ilişkilenmelidir.

Bu; işin temelinin daha "gevşek" olduğunu bildirdiği nedeninden geçmişimizi, bugünümüzü daha derinden öğrenmek bakımından bilimin bu alanını geliştirmeyi önümüze amal olarak sunmalıyık. Çünkü onomastik leksikanı araştırmakla biz halkımızın tarihi, dili ve çok alanlı hayatı baresinde bilgiler elde edebiliriz. Yalnız onomastik birimlerde dil birimlerinin çok eski semantik anlam renkleri gramer şekilleri dahilinde halkın temel etnik – mitoloji, manevi-psikoloji ruhu özellikle korunarak saklanmış ki, bu da bizim milli kimliyimizin esas göstergesidir. Halkımızın gelişim aşamalarının, özellikle de en eski zamanlarının tarihi etnografisi, etnogenezi ile bağlı bir sıra problemlerin çözümünde onomastik birimlere güvenilir kaynak olarak yaklaşılır. Onomastik birimlerin öğrenilmesiyalnız dilbilime değil, aynı zamanda, tarih, coğrafiya gibi diğer bilim alanlarına da gerekli bilgiler verebilir. Bir çok tartışmalı konuların çözümünde onomastik birimlerin rolu çok büyüktür. Bellidir ki, sanatsal çalışmalarda, onomastik birimler, çeşitli amaçlarla kullanılır ki, bu da bize dilin tüm düzeyleriyle yakından bağlı olan dil birimlerinin sanatsal edebiyatdaki leksik-semantik, gramer, üslubi özelliklerinin araştırılması konusunun kendi kendiliyinde onomastikanın bir sıra sorunların öğrenilmsine yardım etmiş olduğunu söylemeye esas verir. Özel adların incelenmesi hem bir çok yazarların, hem de belirli bir yazarın eserleri esasında yapılabilir. Belirtmek gerekir ki, başka başka yazarların eserlerinin onomastik açıdan analizinin önemi çok büyüktür.

Onomaloji, yeni bir bilim dalıdır. Ancak geçmişimizi ve bugünümüzü daha derinden öğrenmek adına, bu bilim dalı geliştirilmelidir. Çünkü onomastik araştırmalar, bize kendi halkımızın tarihini, dilini ve bu gibi birçok alandaki yaşam biçimi hakkında bilgiler sunmaktadır. Onomastik adlarda, sözcüklerin en kadim anlamları ve dilbilimsel yapılarında varolan toplumun kökeni, söylenceleri, ve manevî ruhu korunup saklanmıştır.Onomastik kavramların öğrenilmesi, yalnızca dilbilim alanında değil, aynı zamanda tarih ve coğrafya bilimlerinde de önemli bulgular elde edilmesine yarar.Özel adları araştırmak için, önceden onların hakkında bilgi toplamak gerekir. Azerbaycan Türkçesinde olan onomastik adları toplamak için önemli sayılan kaynakların başında, bu dilde yazılmış olan yazınsal ürünler gelmektedir. Bilindiği üzre Azerbaycan Türkçesi, Türk dilleri arasında kadim yazınsal ürünleri bulunan bir dildir. Bu yüzden de, yazınsal ürünlerdeki onomastik adları toplamak, onları dibilimsel alanda araştırmak, önemli çalışmalardan sayılmaktadır. Bu düşüncede olan ünlü Azerbaycan toponomisti T. M. Ahmedov; (AHMEDOV; 1991) "Unutulmamalıdır ki, özel adların toplanıp araştırılmasında, folklor örneklerinden (destanlardan, masallardan vs.) yazınsal ürünlerden yararlanılmalıdır" diye yazmıştır.Son yıllarda onomastik bilimine aid birçok araştırmalar yapılsa da, bu alanda halen de çözülmeyi bekleyen sorunlar bulunmaktadır. Belirtmek gerekir ki,

farklı yazarların yapıtlarında onomastik bakımdan ayrıştırılma yapılmasının önemi büyüktür. Bütün bu araştırmalar, yazarın kişisel uslubunu da öğrenmeye olanak sunmaktadır.Biz de bütün bunları gözönünde bulundurarak, çağdaş ulusal yayınlarımızın öncülerinden, yazar Elçin Efendiyev'in öykü, masal ve romanlarındaki adları onomastik araçlar olarak seçmiş, onları etraflıca ve sistemli bir biçimde araştırmayı kendimize görev bilmişizdir. Elçin Efendiyev'in yaratıcı kişiliği kadar, onun yazınsal dili de oldukça zengindir. Elçin Efendiyev'in yapıtlarındaki yenilikçilik, kadimliği çağdaşlıkla birlikte vatanseverliği, insanlığı, inancı, gelenek görekleri, yenilikçilik duygusu ile uygulayan, bunu okuyucularına aşılayan, ister ulusal, ister küresel, isterse de beşeri sorunların çözümüne güçlü ve kendine has etki eden sanatçı olarak daima yüksek bir kişilik olarak tarihteki yerini almıştır. Araştırmaya çalıştığımız yazarlarımız, kısaca yaşamöyküsüne bakarsak; onların naşir, dram yazarı, eleştirmen, edebiyatçı, sosyolog, AYB üyesi, (1968'de Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin üyesi olmuştur.) dilbilim doktoru, profesör, Azerbaycan Emektar incesanat hadimi (1984) ve halk yazarı ünvanlarına sahip olduğunu görürüz. Bu bağlamda, yalnızca Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda Türk dünyasının da bir değeridir.Dünyada varolan her bir dilin sözlük terkibinde özel adlar bulunmaktadır. Eğer ad olmasa, hiçbir şeyi birbirinden ayırt etmek olmaz. Dilimizdeki bütün özel adlar, onomastiği teşkil etmektedir. Özel adları inceleyen bu bilim dalına da onomaloji dénir. Onomaloji terimi Yunanca olup, onoma (ad) ve loji (bilim) sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Onomaloji, söz varlığımızın bir bölümü oluşturan özel adları, onların değişimlerini, gelişimlerini, yapılarını, kökenlerini inceleyen dilbilimin bir dalıdır.

Onomalojik adların incelenmesinin tarihi çok eskiye dayanır. Antik dönemin bilginleri, özel adları öğrenmeye çalışmış, onlar üzerine düşüncelerini belirtmişlerdir.Onomastik adlara bilimsel anlamda ilk ciddi katkılar XIX. yüzyıldan sonra olmuştur. Bu dönemde özel adlara aid bilimsel araştırmalar, açıklamalı sözlükler yayınlanmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın ortalarında onomastik adlar yalnızca dilcilerin değil, tarihçi ve coğrafyacıların da ilgisi epey çekmiştir. XIX. yüzyılın ortasında toponimler daha çok ilgi görmüştür. XX. yüzyılın başlarında dünyanın birçok ülkesinde, Rusya'da, Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ve daha başka ülkelerde onomastik adların incelenmesi ile ilgili ciddi araştırmalara başlanmıştır. Özel adlara aid birçok bilimsel yayın bastırılmış, muhtelif düşünceler ileri sürülmüştür.Bu yapıtlara İngiliz bilgin Allan Gordiner'in 1940'da Londra'da yayımlattığı "Özel Adların Genel Kuramı"nı örnek gösterebiliriz.Ad, özellikle de kişi adları, bireyin gelişimine engel olmamalıdır. İyi seçilmiş bir ad, bireyi heveslendirir, güzelleştirir, dilimizin güzelliğini benimsetir. Dilin güzelliği dediğimizde, en çok

beğenilen sözcüklerden söz ediyoruz. Toplumumuzun estetik anlayışında, dile karşı bir bakışaçıcı her zaman önplanda yer almıştır. (CEVATOV; 1967).Tüm bunları genelleştirdiğimizde, onomastik adların incelenmesinin birkaç bakımdan önemli olduğu sonucuna varırız.

a) Bir dilin sözlük içeriğinin karekteristik yapısını ortaya çıkarmak için onomastik adlar son derece önemlidir.

b) Onomastik adların birçoğunda günümüz dilinde olmayan yapı ve işlenişlerin izi olduğundan, bunların incelenmesi dilbilimin en karmaşık alanı sayılabileceğinden, dil tarihi, dialektler ve uslublar için önemli araçlar ortaya çıkarabilir.

c) Onomastik araçların öğrenilmesi, dilbilimle birlikte tarih, etnoloji, sosyoloji, ve coğrafya bilimlerinin de önünü açacaktır.

ç) Onomastik adları doğru bilmek veya yazmak, bireyin genel kültürüne etki eden etmenlerden biridir.

Tüm bunları gözönünde bulundurarak, Afad Kurbanov'un sınıflandırmasına dayanarak onomastik adları şu biçimde bölümlendirebiliriz:

1. Antroponimler 2. Etnonimler 3.Toponimler 4. Hidronimler 5. Zoonimler 6.Kosmonimler 7. Ktematonimler

Yazarların yapıtlarında onomastik adların bütün bölümlerine aid örneklere denk gelmekteyiz. Ancak bir şeye ilginizi çekmek isterim ki, incelemelerimizde yazarın yapıtlarında daha çok antroponimler, toponimler ve ktematonimler öne çıkmaktadır. Yazar, yapıtlarında hem reel onomastik adlardan, hem de kendine has öyküsel, fantastik onomastik adlardan yararlanarak yazı dilini zengin tutmuştur.

Yazarların yazılarında daha çok antroponimlere denk geliyoruz. Azerbaycan onomastik kaynaklarında antroponimik adlara dair yeteri miktarda ürünler bulunmaktadır. Dildeki antroponimlerin rolü ve görevi aynı değildir. Muhtelif tarihi çaplarda, halk arasında kullanılan antroponimler birbirinden ayrılmıştır. Bunlardan bazıları da yalnızca kişi adı olmuştur. Aynı zamanda bu adlar betimleyici yapıya da bürünmüştür. Dede Korkut Kitabı'nda kullanılan kişi adları, bunlara verilebilecek en güzel örneklerdendir. Sözkonusu dönemde soyad, baba adı, ünvan, lakap vs. antroponimik adlar ya tamamiyle kullanılmamış, ya da çok az yer verilmiştir. Ancak yine de, tahminen orta çağlarda ad ile baba adı birlikte kullanılmıştır. Azerbaycan toplumunun gelenek göreneklerinde soyad, esasen HIH. yüzyılda dahil olmuştur. Genel olarak antroponimler, çağdaş Azerbaycan dilinin sözlük içeriğinde iki yapıda işlenir: (KURBANOV; 1988)

a) Esas adlar b) Yardımcı adlar

Antroponimler Azerbaycan dilinin biçeminde "sıradan" ve "sıradışı" olarak ikiye ayrılır. Sıradan antroponimlere örnek olarak "Meleyke, Safura, Samet, Necibe, Terane, Elçin, Gatar, Pikasso, Latur..." (EFENDİYEV; 1968) verilebilir.

Sıradışı antroponimlere ise E. Efendiyev'in yazılarında hiçbir biçimde denk gelinmemektedir. Onun bütün öykü kahramanları gerçek yaşamdan esinlenilmiştir.

Yazarların yazılarında kullanığı antroponimlerin kökenine dikkat ettiğimizde, ulusalcılıkla birlikte Arap, Fars, Rus, Avrupa kökenli antroponimlerin de buunduğunu görürüz. Bu da yazarın bakışaçısının Azerbaycan'la sınırlı kalmadığını, dünya edebiyatıyla da yakından ilgilendiğini gösterir. Efendiyev'in yaşamı boyunca yarattığı antroponimlerin, muhtelif insan simaları ve karekterlerini ilgi çekici biçimde birleştirdiği görülmektedir.Yazarın yapıtlarında kullanılan antroponimleri inceleyelim: "Meleyke, Safura, Samet, Malik, Senuber, Kerim, amcaoğlu Beyler, teyzekızı Medine, Adem, Havva, Necibe, Hasan, Çaplin, Terane, Mösyö Pikasso, Medrana, Etyen Rasnyor, Mukeddes Sebastian (Gatar, Pikasso, Latur 1968 Öyküleri) – Rıza Şah, Mata Hazi, Peza Palas, Trotskiy, Yazık Rudolf Nuriyev (Güney Ekspresinde Katliam Zamanı) – İzabel Hankof, Ziba Hanukova, Fidel Kastro, Aydın, otobüs Ağadadaş, hanımı Balaca Hanım, Suna, Cümü (Karabaş Gazileri)".Yazarların yazarlığındaki antroponimleri araştırırken, onların morfolojik özellikleri daha çok ilgiyi çekiyor.

1.Addan türemiş adlar: Kızıl Musayev, Norveçli Malıbey, Dürdane...

2.Sıfattan türemiş adlar: Safura, Necibe, Şirinhanım...

3.Eylemden türemiş adlar: Solmaz, Saydam, Beşparmak...

Bunlara ek olarak zarf ve ünlemden türeyen adlar da bulunmaktadır.

Yazarların yazarlığında da halis Azerbaycan Türkçesinin günlük konuşma dili ile birlikte Rus – Avrupa ve Arap – Fars kökenli apelyativ onomastik adlara da yer verilmiştir. Bunu, yazarın daha önce sözünü ettiğimiz yapıtlarında da görebiliriz. Örneğin Rus – Avrupa kökenli antroponimler; Tereza, Çarli Çaplin, Pikasso, Medrano, Lolitta, Sança... Arap – Fars kökenli antroponimlere ise; Yusuf, Ya Allah, Cin, Şeytan, Ali, Fetulah, Mehmet, Müseyip, Mütealip... verilebilir. Azerbaycan kökenli adlara ise, Senuber, Necibe, Beyler, Elsever, Şirinhanım, Nazhanım, Ağasadık, Zakir... örnekleri verilebilir.İncelemede antroponimler arasında özel lakaplara da çok kez denk gelmekteyiz. Genel olarak, dilde antroponimik adların bir bölümü lakaplardan oluşur. Lakaplar, antroponimik sistemde "yardımcı adlar" grubuna dahildir. Bu gruplardan olan "kişi adları" ve "ünvan"a oranla "lakap"lar toplumun konuşma dilinde daha yaygındır. Yazı dilinde lakap terimi çoktan kullanıma geçmiştir.Onomastik birimler bileşenlerin miktarına göre de faklılaşır. Örn.

a)bir bileşenli:

b)iki bileşenli:

c)üç bileşenli:

Onomastik birimlerin genel sözden farklı yönleri şu ki, başka dillerden alınan sözcükler ile tercüme edilemezler.Onomastik birimler daha güclü ve aydın milli özelliklere sahiptir. Bunlar yalnızca ayırt edici nitelikte olmayıp, aynı zamanda millilik işaretidir.Onomastik birimler dilde genelleşme niteliği taşır. Onlardan toplumun bütün üyeleri aynı derecede yararlanabilirler.Onomastik söz varlığının belli ilkeleri vardır. Onomastik birimleri teyit ederken anlam ve içeriğe dikkat edilmelidir. Aynı nitelikte ve seciyyeli anlamı bildiren söz özel grupta birleşirler. Tüm bu yönü dikkate alınarak ve A. Gurbanovun bölgüsüne de dayanarak onomastik birimleri aşağıdaki gruplara ayrılabilir.Antropoloji antroponimleri öğrenen yarımşöbedir. Antroponim yunanca kökenli antropos (insan) ve onoma (ad) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu terminin anlamı kişi adı demektir. Burada kişi adı, soyad, lakap ve tehellüsler öğretilir.Etnoloji yarımgurupunda etnonimler öğrenilir. Dilbilimde kabile, kavim, halk, millet adları etnonim olarak adlanır. Etnonim yunanca kökenli etnos (halk) ve onoma (ad) sözlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir ve halk adı anlamına gelir.Topoloji toponimleri öğretir. Toponim yunanca kökenli olup topos (yer) ve onoma (ad) sözlerinin birleşmesiyle oluşur, yer adı anlamına gelir. Burada şehir, kent, dağ, köy, tepe vb. ismiler öğrenilir.Hidroloji dilicilikte su tesisileri veya su kaynaklarının adlarını bildiren özel sözcükleri öğretir. Hidronim yunanca bir kelime olup, hidros (su) ve onoma (ad) sözlerinin birleşmesiyle olşuru. Burada okyanus, deniz, körfez, göl, çay, ark, kanal adları vb. terimler öğretilir.Zooloji dilimizde hayvanlara verilen özel isimler olan zoonimleri öğrenen yarımşöbesidir. Zoonim yunanca zoon (hayvan) ve onoma (ad) sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelir.Kozmoloji gökyüzü cisimlerinin isimlerini bildiren kosmonimleri öğretir. Kosmonim yunanca cosmos (gökyüzü) ve onoma (ad) sözlerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.Ktematoloji edebi dilimizdeki manevi kültürle ilgili eserlerin, özel eşya predmetlerin, havzası, yayıncılık vb. adları olan ktematonimleri öğretir. Ktematonim yunanca kökenli ktematos (emlak) ve onoma (ad) sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur.Azerbaycan onomastikası özel dilsel araştırmalara son yıllarda yoğunlaşmıştır. Bazı bilim adamları onomastikayı dilbiliminin araştırma obyektinden ayırmaya, izole etmeye çalışmışlardır. Ancak Onomastikayı dilbiliminden ayıramayız.Dildeki özel isimlerin incelenmesinde bazen halk etimolojisine müracaat edilir. Ancak halk etimolojisi ile tetkik edilen meselenin çoğu bölümü doğru ola bilir.Azerbaycan dili milli dil birimlerinin hesabına dönüşerek bugünkü resmi; devlet dili seviyesine gelmiştir. Azerbaycan dili dünyanın en zengin

dillerinden biridir. Araştırmalardan anlaşılmaktadır ki, bu gün dilimizde işlenen milli dil birimlerinin çoğunun tarihi çok eskiye dayanır.

Azerbaycan halkına mahsus insan isimlerinin çoğunu arap – fars kökenli sözler oluşturur. Fakat bu demek değildir ki, bütün isimler alıntıdır. Dilbilimde şöyle kesin bir düşünce var ki, dünyada mevcut olan dillerin hiç birinin sözlük içeriği saf, yani ancak kendi sözcüklerinden ibaret değildir.Bilindiği gibi, sanat edebiyatının mevcut dairesi uçsuz bucaksızdır. Yazıçı – nasir olayları, yalnızca kendi yaşadığı zaman mekan dahilinde değil, çeşitli yerlerden ve tarihi devrlerden kalma olabilir.Prof. Aydın Paşayev dilde mevcut olan onomastik birimleri 2 büyük gruba ayırmışdır: (AHMEDOV; 1991,)

1. Gerçek hayatta olan bütün onomastik birimleri öğrenen dilciliğin şöbesi onomastika.

2. Sanatsal edebiyyatda işlenen onomastik birimleri öğrenen onomastik alanı ise şiirsel onomastika olarak adlandırılmıştır. (CEVATOV; 1967,156).

Elçin Efendiyevin de sanatında rastlanan onomastik birimlerin bazıları da neredeyse şiirsel onomastikanın örneğidir. Bazıları ise gerçek yaşamın onomastik birimleridir.Şiirsel onomastika – sanatsal edebiyatta kullanılan özel adların ekspressivlik ve emosionallığını mena çalarlığını, üslubi özelliklerini inceler. Sanatsal eserin temel fikri, karakterin, harici görünüşü, istek ve arzusu, adeten, imge isimleri ile ilişkilendirilmiş olur. Örn. E. Efendiyevin "Bin gece den biri", "Bir görüşün tarihçesi", "Bülbülün nağılı", "Ömrün son sayfası", "Açık pencere" vb. eserlerinin adları şiirsel seciyye daşıyır. "Delihanadan deli gaçıb", "Humayın yuhusu"," Mahmud ve Meryem" vb. eserlerin adları ise belirli bir anlam ile ilgili olup, eserin genel fikrini anımsatır. (EFENDİYEV; 1968, 16).

Bu açıdan şiirsel onomastika, onomastikanın karmaşık ve anlamlı şubesi kabul edilmelidir. Şiirsel onomastik araştırmalar üslubi onomastik yöntemin kullanılmasını gerektirir.Onomastikada üslubi yöntem ise sanatsal edebiyatta özel adların öğrenilmesinin yötem ve kurallarını yorumlar.Sanatsal eserlerde karakter (gerçek isim, soyad, baba adı, lakap, titul vb.) ve toponimik adların seçilmesi, çeşitli edebi türlerde onların yapıları deseniyle, seciyyelendirici özellikleri vb. hakkında bir çok makale yazılsa da, sanatsal üslubun en büyük ve karmaşık alanı olan şiirsel onomastika hala öz geniş analizini bekliyor. Sanatsal eserlerde işlenen özel isimlerin üslubu imkanlarını aslında üslubiyyatçı onomologlar tetkik ederler. (EFENDİYEV; 1968, 24).

Afat Gurbanov "Azerbaycan dilinin onomalogiyası" adlı kitabında onomastik birimlerin 2 şekilde öğrenilmesini tavsiye eder. a) Sözlü edebiyyatta onomastik

birimler; b)Yazılı edebiyyatta onomastik birimler.Şimdiye kadar Azerbaycan dilciliğinde sanat eserlerinin onomastikası sistemli halde öğrenilmemiştir. Onomastik birimlerin biçim imkanlarından belli eserlerde bahsedilmiştir. (Az.T.A.S.; 2007, 293-294).Şiirsel onomastika meseleleri 1986 yılında yapılan Azerbaycan onomastikası sorunlarına ilişkin konferansın ayrıca bir bölümünde geniş şekilde tartışılmıştır. (KURBANOV; 1988, 196).Araştırmalar gösteriyor ki, sözlü edebiyyatta işlenen onomastik birimler leksik – semantik üslubu yönünden yazılı edebiyyattan farklıdır. Masallarda, destanlarda onomastik birimlerin çoğu kullanılır.Ayrıca sözlü halk edebiyatında kişi adlarının çoğu uydurma, isimlerden ibarettir. Örn. Yaradangulu, Zorcahan, Hanak garı, Köpek Garı, İpek garı ve s. (EFENDİYEV; 1968,251).Yazılı edebiyatta gerçel adlar üstünlük teşkil eder. Gerek sözlü edebiyatta, gerekse de yazılı edebiyyatta onomastik birimler zengin üslup olanaklarına sahiptir. (KURBANOV; 1988, 479).Afat Gurbanov yazılı edebiyatta onomastik birimlerin üslubi imkanlarından belirtmiştir ki, sanatsal eserlerde olumlu ve olumsuz suretlere verilen isim öncelikle yazarın hemin surete münasebeti, eserin janrı ile ilgilidir. Bunu toponimler hakkında da söyleyebiliriz. Sözlü eserlerde onomastik birimlerin seçilmesine yazarlar büyük önem veriyor, onları eserin amacıyla uyarlamaya çalışıyorlar.Bu ve öbür yazarın aynı adı, diğer eserlerinde kullandığına denk gelmiyoruz. Bu da söz konusu yazarın adlara olan bakış açısıyla ilgilidir.Sözlü eserlerde işlenen isimler belli bir amaca hizmet eder. Burada bir konuyu özellikle belirtmek gerekir. İsim sözlü karakterleri adlandırmak için kullanılır. Buraya bütün dram, roman, hikayelerde vb. işlenen adları dahil edebiliriz. Yazılı edebiyatta sanatçılar özel isimlerden iki şekilde yararlanırlar.

1. Halk tarafından yansıyan gerçek onomastik birimler.

2. Ancak yazarın kendi yaratıcılığının ürünü olan şiirsel onomastik birimler.

Gerçek onomastik birimleri bütün yazarlar aynı derecede kullanır ki, bunların epey çoğu belirli tarihi olayların, yerlerin, şahısların hakkında okuyucuda gerçek hayaller yaratırlar.Şiirsel onomastik birimlerde karakterlilik daha güçlü olur. Bu tür onomastik birimler çeşitli dalda ve üslupta yazılmış eserlerde işlenebilir.Sözlü eserlerde onomastik söz varlığının işlenmesini aşağıdaki hallerle de belirtebiliriz.

1. Ümumişlek isimlerden ister olumlu, isterse de olumsuz karakterlerin adı gibi kullanılır. Öyle ki, bir eserde olumlu bir karakterin adı başka bir eserde olumsuz bir karaktere imge olarak verilebilir.

2. Bazen yazar bir çok sözlü eserde olumsuz kahramanların adlarını halk arasında yaygınlaşmış, rağbet gören gerçek adlardan almıştır.

3. Gerçek birimler sanatsal eserlerde yaşanmış olayların etekisi amacıyla kullanılır.

4. Yazılı edebiyatta bazen sanatçı kahramanlık fikrini daha canlı, karaktere vermek için tarihten bir kahramanın adını kullanabilir. Örn, Elçin Efendiyevin "Mahmud ve Meryem" eserinde - Şah İsmail Hatayi, Uzun Hasan ve diğer, "Ezizimin Cefası" romanında Mircafer Bağırov, Beriya ve diğer tarihi şahsiyet adlarını kullanıyor.

5. Yazılı edebiyatta bazen bir halkın zengin edebi mirası birkaç klasik ismi zikretmekle dikkat çeker.

6. Yazılı edebiyatta özellikle şiirde aşkın yüksek terennüm vüsetinden çoh zaman epitet, teşbih, metafor amacıyla meşhur doğu destanlarının kahramanları olan Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Yusuf ile Züleyha, Aslı ile Kerem isimlerin hep birlikte yazılır.

Sanatsal eserlerde lakaplar çokça kullanılır. İçeriğinde, Elçinin yaratıcılığında da çok sayıda lakap kullanılmıştır.

Güzel sanatlarda lakapların aşağıdaki işçilik makamlarının ilginç özelliklerine rastlıyoruz. Bu konuda A.Gurbanov şöyle söyler:

1. Lakap koyulduğu adla bir yerde işleniyor; örn.: Elçinin yaratıcılığından örneklere dikkat edelim. Gızıl Museyib, Faytonçu Geysebdül, Gızıldiş Adil, Beşbarmag Esedağa, Çopur Necefgulu vb.

2. Lakap koyulduğu isme ek gibi işleniyor; örn.: Memmed kişi – "Gözle gelirem Memmed kişi", Anahanım – Guyugazan Hesengulunun arvadı küren Anahanım , Mehdi – Garavulçu Hesennullanın atası Mehdi.

3. Lakap şahıs adından önce işleniyor. Örn.: Hörekpaylayan Cefergulu, Klarnetçalan Muhtar, Süpürgeçi Nastya, Pyaniske Emirgulu vb.

4. İsim yalnızca koyulduğu lakapla bir yerde veriliyor. Gözle-gelirem Memmed kişi.

5. Birkaç lakap isimsiz listeleniyor ve olumsuz yüzler hakkında canlı tasavvur oluşur. Grigori Mihayiloviç (Bu Hesennullanın takma isimiydi) – "Dolça" povestinden.

6. Bir surete birkaç takma isim verilir. İtsahlayan, Garavolçu, Hesennulla ("Dolça" povestinden).

7. Yazılı edebiyatta özel adlardan komik araç gibi çokça kullanılır . Bu tür kullanımın çeşitli yöntemleri mevcuttur. (KURBANOV; 1988, 147).

Özel adlardan bu tür kullanıma, esasen satirik eserlerde rast gelinir. Burada sanatçını hiciv ateşine tutulduğu karakterin iç dünyası onun adında yer buluyor.

8. Yazılı edebiyatta bildirilen zoonimler, yani hayvan, kuş adları, genel fitonimler, yani meyve, sebze ve başka bitki adları allegorik noktada özel adlar gibi işlenir.

Bu tür şiirsel özelleşme esasen temsillerde bazen de başka tarza ait eserde kendini gösterir.

9. Yazılı edebiyatta toponimler de özel yöntem yüke sahip olur. Bazen yazar etkilediği olayı somut bir arazi için değil, geyri – müeyyen yer, mekan koşullarında öngörür.

10. Azerbaycan yazılı edebiyatında halkımızın başka halklarla sosyal, siyasi, tarihi, kültürel, iktisadi vb. alakaları betimlenir ve terennüm edilerken başka dillere ait onomastik birimler işleniyor.

Arama ve araştırmalar gösteriyor ki, Azerbaycan edebiyatında ta eskiden bu güne kadar dünyanın birçok halkı ve milletlerinin dillerine ait onomastik birimler işlenmiştir.

Edebiyatımızda onomastik söz varlığının bu katının öğrenilmesi halkımızın başka halklar, milletlerle çokyönlü ilişkisinin araştırılmasına değerli bilgiler katabilir. Ne yazık ki , şimdiye kadar bu yönde az araştırma yapılmıştır.

KAYNAKÇA

AHMEDOV, Tofik, 1991,"Azerbaycan Toponimlerinin Esasları", BDÜ, Bakü.

Azerbaycan Toponimlerinin Ansiklopedik Sözlüğü, 2007, I. ve II. Cilt, Bakü.

CEVATOV, E.1967, "Edebi Eserlerde Kişi Adlarının Kullanımı, Azerbaycan Dilbilimi Sorunları", Bakü.

EFENDİYEV, Elçin, 1968, "Gatar Pikasso, Latur", Öykülerinden, Bakü.

KURBANOV, Afat, 1988, "Azerbaycan Dilinin Onomalojisi", Bakü.

ABBASOVA, Zemfira, 2016, "Elçin Efendiyevin eserlerində onomasik vahidlerin lingvistik xüsusiyyetleri".Dis.işi.Bakü.

ORHAN VELİ,
MEKTUPLAR VE DOSTLUKLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ürün ŞEN SÖNMEZ
İstanbul Arel Üniversitesi

Mektup, bugünlerde çağını doldurmuş bir iletişim biçimi olarak kabul edilmekte. Yeni ve daha hızlı iletişim araçları mektubun güncelliğini yitirmesi sonucunu doğurdu çünkü. Yazdıklarını, bir tuşa basarak hemen o anda gönderme şansı varken bir kâğıda geçirmeyi, zarfa yerleştirmeyi, postaya vermeyi, iletilip iletilmediğinden emin olmadan bir karşılık beklemeyi tercih etmiyor hiç kimse. Mektup bir iletişim aracı olarak işlevselliğini ve güncelliğini yitirdi mi yoksa yeniden mi şekillendi, apayrı bir tartışmanın meselesi. Oysa mektubun bir iletişim aracı olmanın ötesinde işlevleri de var. Bunların başında mektubun edebiyat tarihine kaynaklık etmesi; edebi metne ve sanatkârın tanınmasına sağladığı katkı geliyor. Mektup, bugünün değilse de yakın tarihe kadar tüm sanatkârların, düşünürlerin, şair ve yazarların, araya giren mesafelere rağmen sürdürmeye gayret ettikleri ilişkilerinin aracı. Bu yönüyle onlar açısından da bir iletişim aracı olduğu iddia edilebilir. Ancak mektup özellikle edebiyatçılar arasında, yan yana gerçekleştirilemeyen dostça bir sohbetin, hasbihalin de aracı. Bu yönüyle yalnızca haberleşme ihtiyacını değil, insanın dostları ile vakit geçime ihtiyacını karşılamaya da yarıyor. Bir bakıma dirayetli ve hasretli dostlukların belgesi.

Yazarların ve şairlerin sağlıklarında yayımlanmayan mektuplarının okurlarla paylaşılması tartışmalı bir mesele ancak bunca tartışmanın karşısında söz konusu metinlerin edebi lezzeti de edebiyat tarihine katkıları da inkâr edilemez. Diğer yandan edebiyatçıların mektuplarından hareketle bir dostluklar ağı çıkarılsa, Türk edebiyatı tarihinin yeniden yorumlanmasına ciddi katkılar sunardı sanırım. Kısa vadede böylesine kapsamlı bir çalışma ortaya koymak söz konusu değil ama hiç değilse bir merkez kişi çevresinde mektupları ve dostlukları konuşmak mümkün görünüyor.

Bu yazının merkez kişisi Orhan Veli. Gencecik yaşında, pek sevdiği Nahit Hanım'ın kendisine yazdığı son mektubu alamadan ölen Orhan Veli'nin mektupları, hem muhatapları hem de içerdikleri isimler bakımından şairin dostlukları ile ilgili pek çok söz söylemeye olanak veriyor. Örneğin edebiyat tarihinin ayrılmaz bir üçlü olarak sunduğu üç "Garip" şairin bu dostluğa dair vesikaları ne yazık ki mevcut değil.

Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in Orhan Veli ile ilgili hislerini, ölümünün ardından yazdıklarından öğreniyoruz. Buna göre Orhan Veli, neşeli bir arkadaş, içten bir dost, hafızası çok kuvvetli, şairliği rakipsiz. Öte yandan yayımlanmış mektuplarından hareketle, Orhan Veli'nin hayatta en yakın dostunun aynı zamanda sevgilim diye hitap ettiği Nahit Hanım olduğunu eldeki belgelere bakarak söylemek mümkün…

1. Hayattan Şiire, Şiirden Hayata Uzanan Dostluklar

Orhan Veli, Garip hareketinin en bilinen, önde gelen ismi. Garip denince ayrılmaz bir üçlü olarak Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in adları birlikte anılıyor. Bu üçlünün yollarının kesiştiği şehir ise Ankara. Garip'in üç şairi çocukluk yıllarını İstanbul'da geçirdikten sonra Ankara'ya göç ediyorlar. Hakan Sazyek'in (2006) aktardığına göre "Oktay Rifat ile Orhan Veli ilkokulun son sınıfında tanışır. İlişkileri Ankara Erkek Lisesindeki ortaöğrenimlerinin ilk yılında gelişir. Oktay Rifat'ın deyişiyle *canciğer* arkadaş olmaları ise *dokuzuncu* yani lise birinci sınıfta söz konusu olur. (1930) Bu dönemde her ikisinin de şiir tutkunu olması önemli bir etkendir. (…) Bir yıl sonra aralarına katılan Melih Cevdet'in, üçlünün oluşması yolundaki işlevi ise yine sanat tutkusuyla gerçekleşmiştir. Onun Orhan Veli ile arkadaşlığı ise sanatın bir başka kolu olan tiyatro aracılığıyla başlamıştır (60). Ancak müstakbel Garipçileri bir araya getiren asıl etken kuşkusuz şiirdir. Bu bağlamda şiir, Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in dostluklarının harcıdır. Zaten Orhan Veli'nin dostları bir tarafından muhakkak edebiyatla ilişkilidir.

Garipçiler, poetik anlamda fikir birliği içinde olmanın ve yazdıkları şiirlerde gösterdikleri koşutluğun yanında ve öncesinde üç yakın arkadaştır. Ancak bu üçlünün dostluğunun doğrudan belgeleri derlenmiş halde bulunmaz. Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in Orhan Veli'nin ardından yazdıkları kısa fakat samimi metinler bu dostluğun doğrudan belgeleri arasındadır. Bu iki metni, dostlarıyla vedalaşan iki ismin okurlarla da paylaşılan son mektupları olarak da okumak mümkündür. Öte yandan bu üçlü dostluğun bağlarının takip edilebildiği bir kaynak neyse ki var. Bahsi geçen kaynak Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in ortak arkadaşları Şevket Rado. Bu üç ismin Şevket Rado'ya gönderdikleri mektuplardan hem hayatlarının bir dönemini, hem de ilişkilerini takip etmek mümkün. Öte yandan Rado'ya yazılan mektuplar da bir başka dostluğun nişanesi. Yani Şevket Rado, üç şairin ortak dostu aynı zamanda. Sözgelimi Orhan Veli, *Destan* Gibi'yi 27.03.1946 tarihinde Şevket Rado'ya "Bir dostluk kaldı" diye imzalamış (İşli, 2002: 23). Yine Orhan Veli'nin ifadesiyle dedikoduların ve gürültülerin ortasındaki dostane yazıların sahibidir Rado. (a.g.e.: 25). Hakikaten üç şairin Şevket Rado ile dostluğunun önemli bir tarafını Şevket Rado'nun Garipçilerin ilk şiirleri hakkındaki olumlu yargılarını yayımlamasının payı vardır. Bunun ötesinde Rado, her üç şairin çevirilerini ve telif metinlerini

yayımlamalarına aracı da olmuştur. Şevket Rado'ya yazılan mektuplar arasında özellikle Orhan Veli tarafından gönderilenler bu iş ilişkileri hakkında detaylı bilgiler sunar. Bu mektuplardan anlaşıldığı kadarıyla, Orhan Veli ancak dostu Şevket Rado aracılığıyla çevirilerini yayımlatabilmekte ve bir miktar para kazanabilmektedir. Şairin yaşadığı yokluk –ki bu yokluk özellikle Nahit Hanım'a yazdığı mektuplarda aşikar hale gelecektir- iç acıtıcı derecelerdedir. Melih Cevdet'in "epeyce kapalı adamdı" (Ercilasun, 1998: 230) diye bahsettiği Orhan Veli'nin, maddi anlamda çektiği sıkıntıları, ihtiyaçlarını, sefaletini ancak dostlarına, o da gerekli oldukça açık ettiğini söylemek zor değil. Rado ve Orhan Veli'nin dostluğu, memuriyete tutunamayan, edebi üretimi ile ayakta kalmayı deneyen şairin bu çabasına desteği de barındırıyor.

Üç şairin Şevket Rado'ya yazdığı mektuplar arasında en kısa olanlar Orhan Veli'ye aittir. Oktay Rifat ve Melih Cevdet ona göre daha uzun metinler kaleme almışlardır. Orhan Veli'nin mektupları kısa olmanın yanında çoğunlukla iş ilişkilerine odaklanmış metinlerdir. Oktay Rifat ise sözgelimi çocuk sahibi olmaktan ve hatta çocuğu yetiştirmek istediği tarza uygun hekim bulamamaktan bahsedecek kadar kapsamlı, detaylı ve daha *dostane* mektuplar yazmıştır. Söz konusu mektupların yazıldığı dönemde Melih Cevdet askerdir. Orhan Veli, muhtemelen Şevket Rado'nun sorusu üzerine bir mektubunda kendisinden sık haber alamadığını söyler ve Oktay Rifat ile ilgili olarak yakında gelme ihtimalinden bahseder. Bu durumda, mektupların ait olduğu zaman diliminde dört arkadaşın mektuplaşmayı sürdürdükleri fakat bu mektuplaşmanın aksamaz bir düzene sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Yine de Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in eserlerini yayımlatma çabalarının ve bu çabalarına olabildiğince destek sunan Şevket Rado'nun dostlukları bu mektuplarla da belgelenmiş olur. Üç şair bu mektuplarda kendilerine dair bilgilerin yanı sıra birbirlerinden aldıkları haberleri, birbirleri hakkındaki hislerini de yazmışlardır. Üçlünün ortak dostu Şevket Rado'nun mektupları elde olmadığı için metinlerdeki bütünlüğün zaman zaman sarsıldığı söylenebilir ancak bu haliyle dahi söz konusu mektuplar, yalnızca poetik bir düşüncelerin değil aynı zamanda gerçek bir dostluğun da paylaşıldığını belgelemiştir.

Emin Nedret İşli'nin derlediği bu mektuplar, "Türk şiirinin en gözüpek kolektif hareketlerinden birini yaratan Garip üçlüsünün, farklı yakınlık dozlarıyla ilişkide oldukları Şevket Rado'ya, hareketin en sıcak döneminde yaz[ılmıştır] (Batur, 2002: 9). "1936'da Şevket Rado şiirden çok gazetecilikle uğraşan biridir. Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday'la bu dönemde tanışır ve dörtlü arkadaşlık böylece başlar" (İşli, 2002: 17).

Şevket Rado'ya yazılan mektuplarda Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in birbirleri hakkında çok bilgi vermedikleri ortada. Buna rağmen edebiyatçıların anılarında, aralarındaki dostluk hakkında bilgilere ulaşmak kısmen mümkün. Ama

bu yazının amacı daha çok mektuplardaki dostluklara odaklanmak. Yine de Orhan Velinin ölümünün ardından Oktay Rifat ve Melih Cevdet'in yazdıklarını, onun ardından, okurlarla da paylaşılan birer veda mektubu olarak değerlendirmek mümkün. Bu iki *son mektup*, iki şairin dostları ile vedalaşmasının belgesi. Bir dostun yitirilmesinin ardından yazılan bu metinler duygusal anlamda yoğun, hüzünlü metinler. *Orhan Veli İçin* adını taşıyan metninde Melih Cevdet, anılarından yola çıkıyor. Bu yazıdan da anlaşıldığı gibi, ikilinin ya da üçlünün arasındaki dostluğun harcı şiirle karılıyor. Ancak aynı şiir anlayışını geliştirmek için hayata ortak bir pencereden bakmanın da bir payı olsa gerek. Bu bakımdan bu üçlü arasındaki dostluk hayattan şiire, şiirden hayata uzanan bir dostluktur; sınırları yalnız şiirle ya da hayatın diğer bir alanı ile çizilemez. Bu dostlukta bir ruh birliği, bir zihin birliği söz konusudur. Bu sebeple bazı dönemlerde daha sık, bazı dönemlerde daha seyrek görüşmüş olmaları onların dostluklarının niteliği hakkında yorum yapmak için yeterli değildir. Bu konuda Orhan Veli'nin ölümünün ardından "tarifsiz kederler içinde" kalan, kolu, kanadı kırık, azalmış, eksilmiş Melih Cevdet şöyle der:

"Son yıllarda hayat bizi eskisi gibi bir arada tutmadı. Aylarca birbirimizi görmediğimiz oluyordu. Bende de suç yoktu, onda da. Onun ne düşündüğünü bilmem, beni aramazsa ben kızar, üzülürdüm. Kafa tutardım. Kafa tutmalarım çok birikirse br gün sabahtan evime gelir, akşamlara kadar otururdu. Uzakta olduğumuz zamanlar bile birçok işler onunla bizi omuz omuza, yan yana getirirdi. Muhabbetimiz suluca değildi. Didiştiğimiz çok olmuştur. Darılsak da çabuk geçerdi bence. Hiç kinci değildi. Gidişatın ikide bir üçümüzü bir araya getirmesinde, ne bileyim, bir kader cilvesi bulur, bundan hoşlanırdı" (Ercilasun, 1998: 231).

Söze Orhan Veli ile tanışmalarından başlayan ve dostluğun üçüncü tarafını oluşturan Oktay Rifat, sözü Melih Cevdet'ten kısa tutmuştur. İki dostu birleştiren ise, Orhan Velinin şairliğini övmenin yanında ortak bir dostlarının, hatta harekete ettiği önderlik düşünüldüğünde ve şiirin bu dostluğun harcı olduğu dikkate alındığında kendileri arasındaki dostluğun da mimarı sayılabilecek Orhan Veli'nin ardından duydukları acı, hüzün ve yalnızlıktır. Oktay Rifat'ın ifadesiyle onlar "üç kafadar çocukluktan delikanlılığa el ele geç[miştir]. Dünya nimetlerini bir arada tat[mışlardır] Şiir [onlar] için yaşamaktan ayrı bir şey değildi[r]. Hayal[lerini], duygu[larını], düşünce[lerini] ortaklaşa kullan[mışlardır]." (Ercilasun, 1998: 232). Bu sebeple, Oktay Rifat'a göre Orhan'la vücutlarının bir parçası eksilmiştir.

Orhan Veli'nin mektuplaştığı isimler arasında Sait Faik de vardır. İkilinin yazışmaları daha çok yazınsal üretimleri üzerine olmakla birlikte detaylarına neredeyse hiç girilmeyen bir dertleşme tonu da taşır. İkili birbirlerine "Aziz ve Kıymetli Dostum", "Sevgili Kardeşim" diye hitap ederler; aralarındaki yakınlığın vesikaları derlenmemiş olsa da eldeki mektuplar içten bir dostluğun ispatıdır.

Yine Orhan Veli'nin, kendi kaleminden kısacık hayat hikâyesini bir mektubundan öğrenmek mümkün oluyor. Arkadaşı Muvaffak Sami Onat'a gönderdiği bir mektupta hayatını anlatan Orhan Veli, şöyle der:

"1914'te doğdum. 1 yaşında kurbağadan korktum. 2 yaşımda gurbete çıktım. Yedisinde mektebe başladım. 9 yaşımda okumaya, 10 yaşımda yazmaya merak saldım. 13'te Oktay Rifat'ı, 16'da Melih Cevdet'i tanıdım. 17 yaşında bara gittim. 18'de rakıya başladım. 19'dan sonra avarelik devrim başlar. 20 yaşından sonra da para kazanmasını ve sefalet çekmesini öğrendim. 25'te başımdan bir otomobil kazası geçti. Çok âşık oldum, hiç evlenmedim. Şimdi askerim." (Özsoy, 2001: 60).

2. Dostluğun Bir Türü Olarak Aşk: Nahit Hanım'a Mektuplar

Cemal Süreya (2004) "Dostlukla berkitilmemiş aşkı aşk saymaz" (286) der Nahit Hanım için. Hakikaten Nahit Hanım ve Orhan Veli arasındaki aşk, dostluğun bir türü olarak gelişmiştir. Orhan Veli de aralarındaki ilişki için dostluk tabirini kullanır zaten. Ama bunu arkadaşlık manasında almadığını, evvelden beri mevcut olan bir dostluk şeklinde telakki ettiğini söyler.[1] Bu evvelden beri mevcut olan dostluk, ikilinin Ankara'da filizlenen aşkıdır ve görüldüğü gibi her iki taraf da bu aşkı, dostluğun aşkın bir türü olarak anlarlar. Orhan Veli'nin en samimi mektuplarını yazdığı, kendisini ve sefaletini en açık ettiği kişi büyük ihtimalle Nahit Hanım'dır. İkiliyi, gizlemek zorunda kaldıkları bir aşkın tarafı olmanın ayrıca yakınlaştırdığını söylemek mümkün görünüyor. Ancak Nahit Hanım hakkında Orhan Veli dışındaki kimselerin yazdıkları ve şairlerin son yıllarda popüler kültürün malzemesi haline getirilmeye başlanmasıyla "herkesin âşık olduğu kadın" olarak Nahit Hanım'ın kazandığı ün, bu iki tanınmış simanın arasındaki aşkın bir dostluk biçimi olarak tezahür ettiğini gösterir. *Yalnız Seni Arıyorum – Nahit Hanım'a Mektuplar* adıyla, Murat Yalçın'ın editörlüğünde yayımlanan bu mektuplar adından anlaşılacağı üzere yalnız Orhan Veli tarafından yazılanlardan ibarettir. Kitapta Nahit Hanım'ın Orhan Velinin ölümünden iki gün önce yazdığı fakat muhatabına ulaşamayan mektubu dışında bir metni yoktur. Bu bakımdan, tıpkı Şevket Rado tarafından yazılan mektupların yokluğu sebebiyle yaşanan boşluğun bir benzeri, Nahit Hanımın mektuplarının eksikliği sebebiyle yaşanır. Yine de mektupların sayıca daha fazla olması ikilinin dostluğuna dair daha fazla fikir edinmemizi sağlar. Öte yandan bu mektuplar, Şevket Rado'ya yazılanlar gibi kısa değil uzun, detaylı metinlerdir ve iş ilişkilerinden daha çok aralarındaki duygusal paylaşımlara, özleme odaklanılmıştır. Mektupların en çarpıcı tarafı ise Orhan Veli'nin yaşadığı yoksulluğun ve sefaletin muhtemelen bir başkası ile asla paylaşamayacağı örneklerini barındırmasıdır. Buradan hareketle Orhan Veli'nin

[1] Detaylı bilgi için bkz. Orhan Veli, *Yalnız Seni Arıyorum- Nahit Hanıma Mektuplar.* (2014). İstanbul: YKY. s. 23.

bu en çok sıkıntı çektiği dönemde Şevket Rado'ya yazdığı mektupların içeriği daha anlaşılır hale gelir.

Orhan Veli, İstanbul'a geldikten sonra Ankara'da kalan Nahit Hanım'la ilişkisini mektup vasıtasıyla sürdürür. Yani mektup bir kez daha dostluğun yürütülebilmesi maksadına hizmet eder. Vaktiyle "mektuplar seyrekleşir, seyrekleşir, günün birinde hiç yazılmaz olur; dostluk da kendiliğinden biter" (34) diyen Orhan Veli (2014), Nahit Hanımın yazdıklarını çoğunca yeterince sıcak bulmaz ve aralarındaki dostluğun bu şekilde ilerleyip ilerleyemeyeceğinden kuşkuya düşer. Esasen o her şekilde bu dostluğu yürütebileceğinden emindir ancak Nahit Hanım'ın da kendinden emin olup olmadığını bilmek ister. Anlaşılan o ki zaman zaman sitem etmesine rağmen Nahit Hanım da kendinden emindir zira aralarındaki dostluk da mektuplaşma da Orhan Veli'nin ölümüne kadar sürer. İkilinin mektupları, aralarındaki bağın kuvvetini göstermektedir ancak bu metinler çoğunlukla hüzünlü karamsar metinlerdir. Zira Orhan Veli zaman zaman mektuplarını almak veya göndermek için dahi para bulamamakta, hatta bazı mektupları Nahit Hanım'ın gönderdiği pullarla postaya verebilmektedir. Şairin yaşadığı sefillik had safhadadır, anlaşıldığı üzere hak ettiği değeri asla görememiş, kısacık ömründe asla rahat yaşayamamıştır. Bütün bunların yarattığı karamsarlık ve mutsuzluğa sevdiği kadına kavuşamamak da eklenir. Öte yandan Orhan Veli'yi en çok üzenlerden biri bu *sevgili dosttan* gelen sitemdir; Nahit Hanım'ın, şairin yokluktan Sarıyer'den İstanbul'a inemediği zamanlarda çeşitli eğlencelere katıldığına dair zan ve imaları Orhan Veli'yi ayrıca yaralar.

Orhan Veli'nin Nahit Hanım'a mektuplarının ilginç taraflarından biri para kazanmak için denediği yollardan da bahsetmesidir. Bunların arasında gümrükten bir miktar sigara sokup satmak, at yarışı oynamak gibi yollar da vardır. Ancak yine de esas olarak Orhan Veli (2014) 28 Mart 1947 tarihli mektubunda "Mektubumu ayın 27'sinde yazdım. Fakat parasızlık yüzünden ancak bugün atabiliyorum" (43) demek zorunda kalacak kadar zor durumdadır.

Orhan Veli'nin mektupları çekilen sıkıntılar, sitemler, sevgi sözleri, kavuşma ümitleri, edebi sohbetler minvalinde sürer. İkili arasındaki mektuplaşmanın son belgesi, Edirne'ye atanan Nahit Hanım'ın 12 Kasım 1950 tarihli mektubudur. Bundan önce Orhan Veli'nin yazdığı son mektup 12 Ekim 1950 tarihlidir. Orhan Veli, bir haftalığına gittiği Ankara'da 10 Kasım gecesi belediyenin açtığı çukura düşerek yaralanır. İstanbul'a döndükten sonra da 14 Kasım 1950'de hayatını kaybeder. Nahit Hanım son mektubunu Orhan Veli'ye ulaştıramamıştır. Bu mektupta Nahit Hanım, Orhan Veli'ye "Senden muhakkak mektup bekliyorum. Uzun olsun, baştan savma olmasın. Yeni şiirlerini istiyorum. Gözlerini öperim" (a.g.e.: 165) der. Ancak bir cumartesi günü yazılan bu mektup gönderilemeden Orhan Veli hayatını kaybetmiştir.

Görüldüğü gibi Orhan Veli'nin en samimi ilişkilerini, en sıkıntılı zamanlarını, yaşadığı yoksulluğu, vs. mektuplarından takip etmek mümkün görünüyor. Ancak bu mektuplar, Orhan Veli'nin edebi kimliğine katkı sunan kurmaca dışı metinler olarak edebiyat tarihçisinin işine yaramakla kalmıyor yalnız. Orhan Veli'nin dostlarıyla yazışmaları; dostluktan sanata, aşktan şiire kadar pek çok konuda içtenlikle fikirlerini paylaştığı mektupları, okura da zevkli bir okuma serüveni de sunuyor aynı zamanda.

Kapanışı, Orhan Veli'nin dostu ve "El âlem Orhan'ın şiirini nihayet anlamaya çalışırken, biz cesedini gömebilmek için akla karayı seçtik." (akt. Özsoy, 2001: 672) sözlerinin sahibi Sabahattin Eyüboğlu'nun Orhan Veli'nin ölümünün ardından ortak arkadaşları Mahmut Dikerdem'e yazdığı ve onun yokluğuna alışamayışının hüznünü barındıran mektuptan bir alıntıyla yapmak isterim:

"Orhan'ı şimdi İstanbul'da arayıp da bulamamak mümkün mü Mahmut? Sahiden hiçbir yerde bulunmaz mı dersin? Lambo'da? Balık Pazarında? Öyleyse Sarıyer'e gitmiştir... Yahut Edirne'ye, Nahit Hanım'a..." (akt. Özsoy, 2001: 78).

Kaynakça

Batur, Enis (2001). "Türk Şiirinin Şeytan Üçgeninden Mektuplar". Şevket Rado'ya Mektuplar. Emin Nedret İşli (haz.) İstanbul: YKY.

Ercilasun, Bilge (1998). *Orhan Veli Kanık – Hayatı, Sanatı ve Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: MEB.

Kanık, Orhan Veli, vd. (2002). *Şevket Rado'ya Mektuplar*. Emin Nedret İşli (haz.) İstanbul: YKY.

Kanık, Orhan Veli (2014). *Yalnız Seni Arıyorum – Nahit Hanım'a Mektuplar.* İstanbul: YKY.

Özsoy, Şeref M. (2001). *Kanık'sadığım Biri-Orhan Veli*. İstanbul: Ayna.

Sazyek, Hakan (2006). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*. Ankara: Akçağ.

KADI BURHANEDDİN DİVANI'NDA UŞŞAK MAKAMI

Dr. Nagihan ÇAĞLAYAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Özet: Gelişme devresindeki divan şiirinin 14. yüzyılda Ahmedî ve Nesîmî ile birlikte en büyük temsilcisi kabul edilen Kadı Burhaneddin 54 yaşında (1398) vefat eder. Mücadelelerle dolu geçen hayatının bir tezahürü olarak ebu'l-feth lakabıyla anılan Kadı Burhaneddin kısa sayılabilecek ömrüne, babasının gözetiminde son derece iyi bir eğitim, kendi adıyla anılacak bir devlet ve 1500'e yakın şiiri muhtevî bir divan sığdırır. 14. yy'ın bu divan sahibi sultan şairinin şiirleri onun hayatının türlü cephelerini yansıtır mahiyettedir. Savaş meydanlarından eğlence meclislerine, yer yer tasavvuftan çağın muhtelif ilimlerine kadar pek çok konu onun şiirlerinde yer alır. Kadı Burhaneddin divanında işlenen ve önemli yer tutan konulardan biri de musikidir. Çeşitli makamlar, çalgılar ve musikiye özgü kavramların yer aldığı beyitlerde şairin musikişinas kimliği ile de karşı karşıya kalmaktayız. Çalışmamızda, her şeyden evvel bir aşk şairi olarak değerlendirebileceğimiz Kadı Burhaneddin'in divanında en çok sözü edilen makamlardan biri olan uşşak makamının musiki tarihimiz içerisindeki seyrine kısaca değinilip bu makamın beyitlerde diğer kelimelerle kurduğu çeşitli anlam ilgileri ortaya konulacaktır. Böylelikle Türk kültürünün ana kaynaklarından olup birbirinin imkânlarından istifade eden iki disiplin Klasik şiir ve Klasik Türk musikisinin birbirini ne ölçüde tamamladığı ve şiir-musiki terkibinin nasıl kurulduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadı Burhaneddin, divan şiiri, musiki, 14. yüzyıl, uşşak makamı.

Makam of Uşşak Kadı Burhaneddin in His Divan

Abstract: Kadi Burhaneddin, who was considered to be the greatest representative of the divan poetry of the development period with Ahmedî and Nesîmî, died at the age of 54 (1398). As a manifestation of his life full of challenges, Kadi Burhaneddin, who is known by the nickname of ebu'l-feth, has a very good education in his father's life, a state of his own name and close to 1500 poetry suited to his life. The poems of this sultan of the 14th century reflect the various facets of his life. There are many topics in his poems, from battlefields to recreational-indigenous assemblies, and from places to places to

various sciences. Kadi Burhaneddin is one of the subjects that are performed on the divan. We are also faced with the identity of the poet's musikişinas in couplets where various authorities, musicians and musical concepts are involved. In our work, before all else, we will briefly mention the adventure in the musical history of the uşşak makam which is one of the most promised instruments on Kadan Burhaneddin's divan, which we can evaluate as a poet of love, and try to put forth various meaningful meanings of this makam. Thus, the two main disciplines of Turkish culture and the two disciplines that benefit from each other's possibilities will be tried to explain how classical poetry and classical Turkish music complement each other and how the poetry-music composition is established.

Key words: Kadi Burhaneddin, classical poetry, 14th century, music, makam of Uşşak.

GİRİŞ

Divan şiiri *Kur'ân-ı Kerîm*'den tasavvufa, mitolojiden astronomiye, tıptan felsefeye, günlük olaylardan gelenek-göreneklere kadar zengin bir kaynaktan beslenen ve belli bir derinliği olan şiirdir. Bu kaynakların en önemlilerinden birisi de musikidir. Musiki ile ilgili pek çok husus divan şiirinin gazel, kaside, murabba, şarkı, müstezad, kıta vb. nazım şekilleri ile kaleme alınan manzumelerinde çeşitli ilgilerle yer alır. Şairler diğer ilim dallarının yanı sıra musiki terimlerini de eserlerinde kullanmakla çağrışımı oldukça zengin şiirler ortaya koymuşlardır. Bunlar arasında Arpaeminizade Mustafa Sami'nin mesnevi nazım şekliyle yazdığı musiki makamları, aletleri ve ıstılahlarını konu alan küçük manzumesi, yine mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan Ömer Rûşenî Dede'nin *Neyname'*si, Ahmed Dâî'nin çengi temsilî ve mistik açıdan ele aldığı *Çengname*'si önemlidir. Derviş Şemseddin'in kaleme alıp Yavuz Sultan Selim'e sunduğu ve tasavvufi konuların ağırlıkta olduğu sembolik bir hikâye olan *Deh Murg'*da da aynı şekilde musiki aletleri ve ıstılahları yer alır. Yine nasihat yönü ağır basan mesnevilerden *Hayriyye*'de Nâbî oğluna musikinin olumlu ve olumsuz taraflarını şiir diliyle anlatır. Sünbülzade Vehbî de oğluna musiki konusunda nasihat etmek maksadıyla *Lutfiyye* adlı eserini yazar. Mesnevilerin haricinde divanlarda ve daha başka manzum eserlerde musikiye dair unsurlar zaman zaman mısralarda ve beyitlerde kullanılır (Altunmeral, 2011:325-332; Kadıoğlu, 2012:1575-1592; Cançelik, 2013:19-36; Sefercioğlu, 2016:158-186; Tozlu, 2014:141-166; Aslan, 1998:35-62; Nair, 1999; Duman, 2013:685-704; Çetin, 2009:199-225; Çalka, 2008:179-193). Ayrıca sakiname, surname, nasihatname vb. türlerde yazılmış müstakil eserlerde de musikiye ait unsurlardan sıkça bahsedildiği görülmektedir.

Şiir ile musiki birbirini besleyen, birbirinin imkânlarından istifade eden iki disiplindir. Yahya Kemal'in ifadesiyle, "*Şiir mûsıkînin hemşiresidir*." (Yahyâ Kemal, 1990:118). Bu iki alan arasındaki etkileşim karşılıklıdır. Şiirde vezin, kafiye ve dilin kendine has musikisi ahengi oluştururken sanatın bir şubesi olan musikide ahenk usulle sağlanmaktadır. Ayrıca aruz vezniyle kaleme alınmış güfteler ile bunların bestelenmesi için tercih edilen usul arasında da ilgi söz konusudur. Bu ilgiyi dikkate alan bestekârlar aruzun remel bahrinden *Fâilâtün* ve *Feilâtün,* recez bahrinden *Müstef'ilün, Müstef'ilâtün* tef'ileleri ile başlayan şiirlerin ekseriyetle ağır aksak ve aksak usulü ile hezec bahrinden *Mef'ûlü* ve *Mefâ'îlün, Mefâ'ilün* tef'ileleri ile başlayan güftelerin daha çok sengin semai ve semai usulü ile bestelendiği görülmektedir (Tanrıkorur, 2005:85). Divan edebiyatına özgü şarkı, murabba, gazel, kaside, naat, münacat gibi nazım şekilleri musikide de aynı adlarla bir form olarak kullanılmaktadır. Ayrıca şiir, güfte adıyla musiki literatüründe terim olarak kullanılırken musiki ilmine dair pek çok kelime, terim ve mazmunlar da şiirde yer alır. Şairlerimiz musikiyle ilgili kavramları şiirlerinde kullanmak suretiyle hem bir geleneği devam ettirmekte hem de şiirlerinin anlam dünyasını zenginleştirmektedirler. Bununla birlikte Nâbî, Yahyâ Nazîm, İlhâmî (III. Selim) vb. musikişinas divan şairlerinin sayısı da bir hayli fazladır (Erdemir, 1999:242-326).

Gerek müsbet ilimlerle gerek dinî ilimlerle ilgili hususların yeri geldikçe divan şairleri tarafından şiir diliyle ifade edildiği yukarıda belirtilmişti. Şairler, duygu ve düşüncelerini ilim dilinden ödünç aldıkları kelime ve kavramlarla dile getirmişlerdir. Bu ilim dallarından birisi de bilindiği gibi musikidir. Bu çalışmada 14. yy Divan şairlerinden Kadı Burhaneddin'in divanında uşşak makamının beyitlerde kullanılışı, diğer kelimelerle kurduğu anlam ilişkisi ele alınacaktır. Bu konuya girmeden önce Kadı Burhaneddin'in hayatını, eserlerini ve edebî kişiliğini kısaca zikretmek faydalı olacaktır.

1. KADI BURHANEDDİN'İN HAYATI

Kadı Burhaneddin 3 Ramazan 745'te (8 Ocak 1345) Kayseri'de doğmuştur. Asıl adı Ahmed'dir. Babası Şemseddin Muhammed Oğuzların Salur boyuna mensup olup dönemin Kayseri kadısıdır. Yetişmesinde babasının büyük gayreti bulunan Kadı Burhaneddin küçük yaşta tahsile başlamış kısa bir zamanda Arapça, Farsça öğrenmiş, 12 yaşına geldiğinde sarf, nahiv, belagat, aruz ve hat gibi ilimlerde ileri bir seviyeye çıkmış, bu bilgi birikimiyle başta şiir olmak üzere Arapça ve Farsça birçok eseri incelemiş, bunların yanı sıra mantık, matematık, nücum ve hikmete dair bilgileri de tahsil etmiştir. Bir taraftan ilim tahsil ederken diğer taraftan ok atmak, kılıç kullanmak, ata binmek gibi savaş oyunlarında da ileri bir dereceye ulaşmıştır. Kadı Burhaneddin 14 yaşına geldiğinde babasıyla birlikte 759'da (1357-1358) Kahire'ye gitmiş

burada fıkıh, ferâiz, hadis, tefsir, astronomi ve matematik dersleri görmüş, dört mezhebin fıkhı üzerinde incelemelerde bulunmuştur.

Akabinde Şam'a gelen Kadı Burhaneddin devrin önemli âlimlerinden Kutbeddin Râzî'den (ö. 776/1374-75) dersler almaya başlamıştır. Bir müddet burada kalıp matematik, usul ve füruu ile birlikte ilahi ilimleri okumuştur. Ayrıca Seyyid Muhammed Nîlî'nin tıp konusundaki meşhur eseri *Külliyât-ı Kânûn'*unu inceleyip ezberlemiştir. Bir ara Halep'te de tahsile devam edip devrinin bilgilerini hakkıyla öğrenmiştir.

Tahsilini tamamlayan Kadı Burhaneddin Kayseri'ye döner ve Eretnaoğlu Mehmet Bey tarafından 764'te (1364-65) Kayseri kadılığına getirilir. Aynı hükümdarın kızıyla evlenir. Kadılık görevini yürütürken adaletiyle dikkatleri üzerinde toplar. Devlet yöneticileri ile halk tarafından sevilen bir şahsiyet olur.

Bu sırada Eretnaoğlu Mehmed Bey'in öldürülmesiyle ülkede siyasi çalkantılar ve karışıklıklar baş gösterir. Bu tarihten Kadı Burhaneddin'in Sivas'ta sultanlığını ilan edeceği 782 (1381) yılına kadar geçen süre siyasi karışıklıkların zirveye çıktığı ve Eretna Beyliği'nin yıkılmasıyla son bulduğu bir dönemi kapsar. Bu karışık dönem süresince Kadı Burhaneddin cesur ve akıllı politikalarla adım adım ilerleyerek kadılıktan vezirliğe, vezirlikten sultan naipliğine, en sonunda da sultanlığa yükselmiştir. Artık o Erzincan'dan Konya'ya, Amasya ve Tokat'tan Maraş'a kadar uzanan bir bölgede hüküm sürmektedir. Sivas'ı başkent yapan Kadı Burhaneddin kendi adıyla anılacak Kadı Burhaneddin Devleti'nin kudretli bir hükümdarıdır. Bundan sonraki 17 yıllık sultanlık hayatı Memlukler, Karamanoğulları, Osmanlılar ve bazı beyliklerle mücadele içinde geçer. En sonunda Akkoyunlu Karayülük Osman Bey'le yaptığı savaşta esir düşen Kadı Burhaneddin (Temmuz 1398) Sivas surları önünde öldürülür. Mezarı Sivas'tadır (Yücel, 1987).

Kadı Burhaneddin eski tabirle sahibü's-seyf ve'l-kalem(kalem ve kılıç sahibi)dir. Yani kalemi ve kılıcı aynı maharetle kullanan bir devlet adamıdır. Son derece hareketli geçen hayatına *Türkçe Divan* ile *İksîrü's-saʿâdât fî esrâri'l-ibâdât* ve *Tercîhü't-Tavzîh* isimli iki Arapça eser sığdırmıştır. Arapça eserleri devrinin en büyük âlimleri ile boy ölçüşebilecek bir ilmî seviyeyi ortaya koymaktadır. Türk edebiyatında onu ölümsüz kılan eseri *Türkçe Divan'*ıdır. Bir hayli hacimli bu divanda tekrarlanan şiirlerle birlikte 1320 gazel, 116 tuyuğ ve 19 rübai bulunmaktadır (Ergin, 1980).

Kadı Burhaneddin şiirlerinde hemen dikkati çeken en önemli muhteva özelliği aşktır. O, bir aşk şairidir. Hemen hemen her şiirinde sevgilinin başka bir güzelliği farklı bir açıdan dile getirilir. Sevgilinin saç, kaş, kirpik, göz, burun, ağız, boy vs. gibi güzellik unsurları teşbih, cinas ve tevriye gibi muhtelif edebî sanatlarla titizlikle

işlenir. Bu şiirler coşkun bir lirizmi de bünyesinde barındırır. Her ne kadar maddî aşkı terennüm etseler de bu şiirlerin bir kısmı ilahi aşka kapı aralar niteliktedir.[1]

Onun şiirlerinde dikkati çeken özelliklerden biri de savaşlarla geçen hayatının tüm gerçekliğiyle bu şiirlere yansımasıdır. Bu şiirlerde onun sert ve haşin tarafı da bütün çıplaklığı ile yer alır. Bilhassa tuyuğ nazım şekli ile yazdığı dörtlükleri realist çizgileriyle şairin hayatını yansıtan güzel şiirlerdir.

Sade ve yalın bir dille kaleme alınan *Türkçe Divan* Türk dili açısından da zengin bir kaynaktır. Bilhassa cinaslı söyleyişleri Türkçenin inceliklerini ortaya koyan bir kaynak gibidir. Deyimler ve halk söyleyişlerinden alınma unsurlar bir hayli yer tutmaktadır.

Mitolojiden tasavvufa, astronomiden çağın diğer ilimlerine kadar pek çok konuyu şiirlerinde ustalıkla işleyen Kadı Burhaneddin'in *Türkçe Divan*'ında musikiye dair ıstılahlar da geniş bir yer tutar. Divanda yüze yakın beyitte musikiye ait terimlerin, çalgıların, muhtelif makamların birtakım edebî sanatlardan istifade edilerek kullanıldığı görülmektedir. Bu da Kadı Burhaneddin'in güzel sanatların bir dalı olan musikiye özel bir ilgi duyduğunu ortaya koymaktadır. Musiki aletlerinden çeng, ney, ud, kanun ve def bir vesileyle onun şiirlerine adeta kendiliğinden yerleşir. Ayrıca nefir, daire ve nakkare de beyit ve mısralarda şiirin bir unsuru olarak kullanılır.

Türkçe Divan'da en çok zikredilen makamlar uşşak, muhayyer, rast, müberka, nühüft, şehnaz ve hicazdır. Bunların yanı sıra nevruz, ırak, maye, muhalif, rekb, ısfahan, sazkâr da onun beyitlerinde muhtelif ilgilerle yer alır.

Kadı Burhaneddin'in *Türkçe Divan*'ında uşşak makamının yer aldığı beyitlere geçmeden evvel uşşak makamı ile ilgili bir ön bilgi vermek yerinde olacaktır.

2. UŞŞAK MAKAMI

Uşşak kelimesi "aşaka" fiilinden ism-i fâil olarak türetilmiş "âşık" kelimesinin çoğulu olup âşıklar anlamına gelmektedir. Uşşak, aynı zamanda terim olarak Türk musikisinin dînî ve lâ-dînî formlarında kullanılan kadim makamlarından birine ad olmuştur.

---

[1] Kadı Burhaneddin'in tasavvufî yönüne dair Ali Nihad Tarlan'ın yorumu şöyledir: " … Dünya ihtirasının son merhalesi olan sultanlığa kadar tırmanan ve bu uğurda bir çok şeyleri çiğneyen Kadı Burhaneddin ruhî bir muvazeneye muhtaçdı. Oldukça hacimli olan divanı, bu muvazeneyi temin için kefenin diğer gözüne yerleşmiştir. Bu divanda hayat boyunca duyulup düşünülen şeylerin o devir telâkkisinde edebiyat hududuna girebilecek olanları bir bir serpiştirilmiş ve bilhassa zekâ ve san at oyunlarına bol bol yer verilmiştir. Lâkin eserin sıklet merkezi şudur:
Dünya güzelliklerine karşı mukavemeti pek az olan bir ruhun, bu feveranlarını ma'zur göstermek için dünya güzelliklerini insanları hakikate eriştirmek gayesile vücuda getirilmiş telâkki ve bunlara teveccüh eden sevginin hakikat yolunda bir merhale olduğunu kabul etmesi … " (Tarlan, Ali Nihad, "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf", TDE Dergisi, C XI, 1961, s. 19-24.)

Buselik makamı ile birlikte uşşak makamı Türk musikisinin iki ana makamından biridir. Uşşak makamı güneşin ufka yakınlaştığı ikindi vaktinin makamıdır. Gün ışığının hafiften solmaya başladığı vakitlerin makamı olduğu için insan psikolojisi üzerinde tesiri daha çok hissedilir. Bu sebeple ikindi ezanı genellikle uşşak makamında okunur. Türk milletinin duygularını, acılarını, aşkını bir potada eritip yeniden şekillendirdiği makamdır uşşak makamı. Halkın gönül dilinin ortak nağmesidir. Şehir musikisinde (klasik musikide) bazen tek başına koca bir dünya gibidir. Kah hicazda bir geçki kah hüseynide bir inişdir.

Türkün öz sesidir, ana dilidir. Âşığın gönlünden kopan kor bir ateştir. Acının, umudun, sevincin, destanın, ağıtın sesidir. Sanatkâr gönüllerde disiplinli bir ses örgüsüdür. Dügâhtan muhayyere uzanır, fazla taşkınlık yapmadan kendi mıntıkasında orta bölgelerde ağır başlı nağmeler içerir. Bazen hicazda saklı bir ses dizimi, bazen hüseyni, bayati, ısfahan gibi fazla taşkınlığa meyyal makamlarda melodik yapıyı denetleyerek pes bölgeye çeken bir uyarıcıdır.

Bir makamı anlamlandırmak söz konusu olduğunda onu belli ezgilerin nağmeleştiği bir anlatım kalıbı olarak nitelemenin ötesinde dinleyenin ve icra edenin ruh dünyasında yarattığı etki ile tanımlamak o makamın özünü daha iyi ortaya koyacaktır. İşte köken itibariyle aşk kelimesinden gelen ve isminden mülhem aşkı terennüm eden bir hususiyet taşıyan uşşak, makamsal bir ifade aracı olarak düşünüldüğünde de garâmî duyguların en etkili biçimde anlatıldığı bir vasıta olmaktadır. Bu sebeple uşşak makamı edvarlarda dinleyene kuvvet ve cesaret verdiği kaydıyla birlikte Türklerin makamı olarak anılır (Uslu, 2001:53; Turabi, 2015:121; Yalçın, 2016:237; Akdoğan, 1991:230; Sezikli, 2007:5; Bardakçı, 2008:90).

Kadı Burhaneddin'in *Türkçe Divan*'ında uşşak makamının geçtiği beyitlerden bir tanesi çeşitli açılardan yorumlanacak, diğer beyitler nesre çevrilerek verilecektir.

2.1. Uşşak Makamı ile İlgili Beyitler

Kadı Burhaneddin'in *Türkçe Divan*'ında uşşak makamı 15 beyitte geçmektedir. Bu beyitlerden örnek olarak seçilen ilk beyit klasik şerh tekniği ile yorumlanıp kelimeler arasındaki anlam ilişkisi verilmeye çalışılacaktır. Diğer beyitler günümüz Türkçesi ile nesre çevrilecektir.

Müberka' olıban şâhâ nühüfte kıla hüsnüni (Ergin, 1980:5)

Nevâsı râstı yohdur meger ki cânı uşşâkun

G 3/2

Bugün kullanılmayan bazı kelimelerin manalarını açarak beyti şöyle nesre çevirebiliriz:

"Ey şâh! Müberka olarak güzelliğini gizle. Uşşâkın nevası ve rastı yoktur, yalnız (ancak) canı vardır." Başka bir söyleyişle "Ey güzellerin şahı olan sevgili! Uşşâkın yani aşıkların nevası ve rastı yoktur. Yalnız bir canı vardır; müberka olunca güzelliğini gizle."

Beyti daha açık ve anlaşılır bir nesir diliyle ifade edersek şöyle diyebiliriz: "Ey gönüller şahı olan güzel! Müberka yani peçeli olarak güzelliğini gizle; zira uşşâkın, sana aşık olanların nevası ve rastı yoktur, yalnız bir canı vardır. Sen yüzünü açarsan güzelliğini gören âşıklarda can kalmaz. Hepsi o güzellik karşısında canlarını verirler."

Beyitin kilit sayılabilecek kelimelerinden müberka' kelimesi "Örtülü, maskeli, beyaz yüzlü" (Redhouse, 2006:1671). manalarına gelmektedir. Eski lügat âlimlerinden Ahterî Mustafa Muslihuddîn el-Karahisarî bu kelimeyi daha teferruatlı olarak şöyle açıklar: "Müberka'at (Müberka'ah): Bi-zammi'l-mim ve fethi'l-kâf. Yüzünde nikâb olan avret. Ve başı ak koyun. Ammâ kesr-i kafla anun gözlerinden gayrı yüzü bi't-tamâm ak olmak. Ve ol aklığa garra'-i müberka'a dirler." (Ahterî Mustafa Efendi, 1285:549).

Şemseddin Sami'nin tarifine göre beyitteki diğer bazı kelimelerden Hüsn "Güzellik, cemal, iyilik, makbuliyet"; Nevâ "Âvaz, makâm, âhenk, nağme. Levâzım, kuvvet, servet, sâmân. Nasib. Musikide bir makâm-ı mahsus ile bir perdenin ismi; Râst "Doğru, mustakîm, sağ, yemîn, sol mukâbili. Hakkâniyetli, hak, muhik, doğru. Bir makâm-ı mahsusun ismi." (Şemseddin Sami, 1999:548, 654, 1473) anlamlarına gelmektedir.

Şair bu beyitte şöyle demektedir: Seni gören âşıkların dilleri lal olur, sesi sedası kesilir. Adeta o güzellik karşısında büyülenirler. Âşıklar bir günde kırk name terennüm eden bülbüller gibidirler ama senin yüzünü peçesiz gördüklerinde bildikleri bütün nağmeleri unuturlar. Makamlar birbirine karışır. Gözlerinde fer, dizlerinde derman kalmaz. Bütün varlıklarını yağmaya verirler. Gücü kuvveti tamamen yok olur. Şayet cemalini perdesiz görürlerse doğru yolu şaşırırlar. Kararları kalmaz, Mecnun gibi çöllere düşerler. Hatta Feridüddin Attar'ın anlattığı Şeyh San'an hikâyesinde olduğu gibi doğru yoldan ayrılıp hak dini bile terk ederler. Bu sebeple âşıkların ne sesi sedası ve kararı ne de dosdoğru gidecekleri bir yolları vardır. Şaşırıp kalmışlardır. Varlık olarak ellerinde sadece ve sadece tek bir canları kalmıştır. Cemalini perdesiz olarak gördüklerinde (görürlerse) o can da anında ellerinden gidecektir.

Ele alınan beytin manası üzerinde derinleştikçe, anlam katmanları aralandıkça beytin manasının yeni bir yoruma açılacak şekilde genişlediği görülmektedir. Divan şairlerinin büyük çoğunluğu mutasavvıf olmasa da bir kültür unsuru olarak tasavvufî

sembolleri, mazmunları şiirlerinde bol bol kullanmışlardır. Küçük yaştan itibaren sıkı bir medrese eğitimi gören Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde de tasavvufî unsurlar bazen açık bazen kapalı olarak yer almaktadır. Klasik divan şiirinin incelenmesi ve anlaşılması hususunda yeni açılımlar getiren Ali Nihat Tarlan da yazdığı dört ayrı makalede (Tarlan, 1958:8-15; Tarlan, 1959:27-32; Tarlan, 1960:1-4; Tarlan, 1961:19-24) Kadı Burhaneddin'in bazı gazellerini tasavvufu esas alarak yorumlamıştır. Bizim şerh etmeye çalıştığımız beyit de tasavvufî açıdan yorumlanabilecek bir anlam genişliğine sahiptir.

Hakiki sevgilinin cemali sonsuz bir güzelliğin kaynağıdır. Baştanbaşa nurdur. Bu sebeple çıplak gözle bakmak ve o güzelliği idrak etmek imkânsızdır. Bir hadis-i şerifte "Muhakkak ki Allah ile kul arasında yetmiş bin perde vardır. … " bu sebeple cemali dünya gözüyle görmek mümkün değildir. *Kur'ân-ı Kerîm'*de nakledilen bir kıssaya göre Hz. Musa Cenâb-ı Hakk'ı görmek için çok ısrar etmiş, "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim" demişti. Cenâb-ı Hakk "Sen beni göremezsin! Fakat şu dağa bak! Eğer o dağ yerinde durabilirse, sen de beni göreceksin, buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince, onu un ufak etti. Musa da baygın düştü." (A'râf/143). Bu kıssanın açık olan manasında baş gözüyle Cenâb-ı Hakk'ın cemalini görmek mümkün değildir. Çünkü o mahiyetini bilemediğimiz özbeöz nurdur. O nurun bir zerresinden dünyaya yansıyan güneşe bile çıplak gözle bakıldığında insanın gözlerini geçici olarak kör eder. Devamlı bakınca gözler dayanamayıp kör olur. Yorumlamaya çalıştığımız beyitte bu hususa işaret ve zikri geçen kıssaya telmih vardır. Yani şair demektedir ki eğer senin cemalini âşıkların perdesiz olarak görselerdi Hz. Musa gibi kendilerinden geçip bayılırlardı. Hatta oracıkta ruhlarını teslim ederlerdi. Kadı Burhaneddin'in yorumladığımız beyti bu anlamı ihtiva edecek genişliktedir.

Yorumlamaya çalıştığımız beytin mana perdelerini açtıkça karşımıza musiki ile ilgili hususlar çıkar. "Ki" bağlacı hariç tutulursa beyitte kullanılan on üç kelimeden beşi musiki terimidir. Beyitteki "müberka', nühüfte, nevâ, râst, uşşâk" kelimeleri musikide belirli makamları ifade etmek üzere kullanılan kelimelerdir. Beyitle ilgili olarak yukarıda yaptığımız açıklamalarda da görüldüğü gibi bu musiki ile ilgili kelimelerin lügat manası verilerek şerh edildiğinde beyit beşeri ve ilahi aşk açısından uygun anlamlarla yorumlanabilmektedir. Aynı kelimeleri musiki terimi olarak değerlendirip beyti yeniden anlamlandırmak da mümkündür. "Müberka', nühüfte, nevâ, râst, uşşâk" kelimeleri beyitte hem musiki terimi manalarıyla hem de lügat manalarıyla bir anlam oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Beyti "Ey (güzellerin) şâh(ı olan sevgili)! Âşıkların sesi, cismi yoktur, sadece cânları vardır; yüzünü ört, güzelliğini gizle!" manası esas alındığında musiki yönünden şunlar söylenebilir: Seyire uşşâk makâmı ile başlanıp neva perdesindeki rast ile neva makamına gidilir. Neva da uşşak

ile karar eder; sonra müberka' makamı gösterilerek nühüftde karar edilir; nühüft de tekrar uşşak ile karar verir.

Bu yorumlardan da anlaşıldığı gibi Kadı Burhaneddin bir beyitte kelimeleri hem lügat manalarıyla hem terim manalarıyla kullanmış, bir beyte iç içe manalar yerleştirebilmiştir.

Kadı Burhaneddin'in *Türkçe Divan'*ında uşşak makamının geçtiği diğer beyitler ve nesre çevrilişleri şöyledir:

Ben ki uşşâkun nevâsını nühüfte kıluram
Bu sipâhân perdesinde ne revâdur çalalar
G 23/2

"Ben âşıkların nağmelerini gizlemeye çalışıyorum. Âşıklar ise ısfahan perdesinde çalıyorlar. Bu reva mıdır?"

Şehâ uşşâkdan kıldüm nühüfte
Ki şehnâz ile kılursın muhayyer
G 24/7

"Ey güzeller şahı olan sevgili! Şahlara mahsus bir nazla salınarak görenleri hayrette bırakırsın diye bu hususu âşıklardan sakladım."

Vasl-ı müberka' durur nevâ bu cânuma
Ger kıla uşşâk fetih işbu hisârı
G 83/5

"Nasıl ki âşıklar bu hisarı almak isterlerse nağme de benim canıma sevgilinin yüzünden peçeyi kaldırıp vuslata ermek gibidir."

Nevâ-sûzam muhayyer uş müberka' gizledi yüzin
Nühüfte niçe sahlaya gönülde ışkı uşşâkı
G 211/3

"Yakıcı nağmeler söyleyen bir âşığım. Hayret işte(şimdi) peçe sevgilinin yüzünü gizledi. Nühüft makamı âşıkların aşkını gönülde daha ne kadar saklayabilir ki."

Râst budur nâ-muhâlif söz didi
Hırlu âhenk itmedi uşşâkına
G 306/2
"Doğrusu budur ki sevgili güzel bir söz demedi. Âşıklarına uygun söz söylemedi."

Müberka' yüzüni göreli uşşâkundan oldum ben
Göreli kaddüni toğru bu durur ki muhayyerven
G 392/2
"Ben müberka yüzüni göreli senin aşıklarından biri oldum; doğrusu budur ki senin boyunu göreli şaşırıp kaldım."

Nühüfte lebleri dirler bize ki iy uşşâk
İrişmege bu hicâza nevâ vü sâz gerek
G 551/5
"Ey âşıklar bize sevgilinin dudaklarının saklı olduğunu söylerler. Hicaza erişmek için nağme ve saz gereklidir."

Uşşâkun arasında benüm gibi muhayyer
Bulmahlığa bu dünyâda edvâr gerekdür
G 582/3
"Aşıklar arasında benim gibi meşhur birisinin çıkması için nice devirlerin gelip geçmesi gereklidir."

Bu iş niçe uşşâk arasında olısar râst
Ki âşık ola bî-hod u ma'şûk ola hôd-rây
G 810/5
"Bu iş aşıklar arasında nasıl doğrun olabilir ki aşık kendini düşünmezken maşuk hep kendisiyle meşguldür."

İy rekb-i ırâkî hele uşşâka haber kıl
Şeh nâzıyiçün âlemi gel zîr ü zeber kıl
G 895/1

"Ey Irak'tan kalkan binek, aşıklara haber kıl. Onun padişahçasına bir nazı için gel de âlemi alt üst et."

Ger bizde nevâ yoğ ise bu rekbde nola
Uşşâk bayı yohsulı mahmildür efendi
G 904/6

Eğer bizde neva yoğ ise bu dövünmek de ne ola! Efendi, âşıklar zengin ve yoksulu mahmildür!

Uşşâk perdesinde nevâlar ki kıluram
Pest eylemek diler kamusını hicâz ile
G 991/3

"Uşşak perdesinde nağmeler yaparım. (Sevgili ise) hepsini hicaz ile pest eylemek ister."

Sâz eylediler sözi bu dem cümle-i uşşâk
Olmaya ki sen ortada usanasın iy şem'
G 1064/2

"Âşıkların hepsi, bu dem sözi yakıcı söylediler; ey mum olmaya ki sen ortada usanasın."

Kim ki ol râst yörimez reh-i uşşâkı yakîn
Ben nühüfte diyimezem kamunun mâyesidür
G 1165/5

"Kim ki âşıkların yolunu doğru bir şekilde yürümez; ben açık söylerim, herkes özünün gösterdiği istikamette yürür."

SONUÇ

XIV. yy'ın ikinci yarısında Anadolu'da yaşamış ve kendi adıyla bilinen bir devlet kurmuş olan Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed, hükümdarlığının yanı sıra alim ve şairlik vasfını da bünyesinde barındıran ve bihakkın temsil eden sultan şairlerimizdendir. Diğer bir ifadeyle o sahib-i seyf ve'l-kalemdir. 1500'e yakın şiiri ihtiva eden divanında ceng meydanından tasavvufa, muhtelif ilimlerden eğlence

meclislerine kadar birçok konunun yer aldığını görürüz. Musiki de onun şiirlerinde mühim yer tutan konular arasındadır. Kadı Burhaneddin Divanı'nda yüze yakın beyitte musikiye ait ıstılahlar türlü edebi sanatlardan istifade edilerek kullanılmış olup beyti oluşturan diğer kelimelerle de zengin bir anlam örgüsü kurmaktadır. Çalışmamızda, Kadı Burhaneddin Divanı'nda en çok zikri geçen makamlardan biri olan uşşak makamına değinilmiş ve bu makamın yer aldığı beyitler incelenmiştir. Bu inceleme göstermiştir ki divan şiiri ve musiki birbirini tamamlayan ve Türk kültürünü şekillendiren iki ana kaynak mesabesindedir.

KAYNAKÇA

Ahterî Mustafa Efendi (1285). Ahterî-yi Kebîr, Zâlike bi-dâri't-tıbâ'ati'l-âmire [İstanbul].

AKDOĞAN, B. (1996). Fethullah Şirvânî ve 'Mecelletun Fi'l-Mûsika' Adlı Eserinin XV. yüzyıl Türk Mûsikîsi Nazariyatındaki Yeri, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ALTUNMERAL, M. (2011). "Abdî'nin Gül ü Nevrûzunda Mûsikî Terimleri", Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi, Vol. 9/2, page. 325-332.

ASLAN, M. (1998). "Sami Divanında Mûsiki", İlmî Araştırmalar 6, İstanbul, s. 35-62.

BARDAKÇI, M. (2008). Ahmed Oğlu Şükrullah-Şükrullah'ın Risâlesi ve 15. Yüzyıl Şark Musikisi Nazariyatı, Pan Yay., İstanbul.

CANÇELİK, A. (2013). "Divan Şiiri-Osmanlı Klasik Musikisi İlişkisi ve 18. Yüzyıl Divan Şiirinden Örnekler", İstanbul Üniv. Türkiyat Mecmuası, s. 19–36.

ÇALKA, M. S. (2008). "Nev'î Divânı'nda Mûsikî Terimleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/2, 179-193.

ÇETİN, K. (2009). "Musikî ve Musikî Terimlerinin İbrahim Râşid Divanı'ndaki Yansımaları", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2, Winter 199-225.

DUMAN, M. (2013). "Musikişinas Bir Divan Şairi: Hızırağazâde Saʿîd Bey", Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/4 Spring, Ankara, p. 685-704.

ERDEMİR, A. (1999). Anadolu Sahası Musikişinas Divan Şairleri, TÜSAV Yay., Ankara.

ERGİN, M. (1980). Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fak. Yay., İstanbul.

KADIOĞLU, İ. (2012). "Lebib Divanı'nda Musiki Terimleri ve Bir "Gazel-i Ferah-Sâz &60;br&62; Musical Terms in Divan of Lebib and A "Gazel-i Ferah-Saz", Turkish Studies, Volume 7, Number 3, pp. 1575-1592(18).

Şemseddin Sâmi (1999). Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yay., İstanbul.

NAİR, A. (1999). Divan Şiirinde Musiki ve Makamlar, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

REDHOUSE, J. W. (2006). A Turkish and English Lexicon, 3. Edit., Çağrı Yay., İstanbul.

SEFERCİOĞLU, M. N. (2016). "Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Dukakin-Zâde Ahmed Bey Dîvanlarında Musikî Âletleri", Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s. 158–186.

SEZİKLİ, U. (2007). Abdülkâdir Merâgî ve Câmiu'l-Elhân'ı, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TANRIKORUR, C. (2005). Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi, Dergâh Yay., İstanbul.

TARLAN A. N. (1959). "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf II, Bir Gazelinin Şerhi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi] [TDED], C IX, İstanbul, s. 27-32.

TARLAN A. N. (1960). "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf III, Bir Gazelinin Şerhi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi] [TDED], C X, İstanbul, s. 1-4.

TARLAN A. N. (1961). "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf IV [1]", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi] [TDED], C XI, İstanbul, s. 19-24.

TARLAN, A. N. (1958). "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf I, Bir Gazelinin Şerhi", Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi [İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi] [TDED], C VIII, İstanbul, s. 8-15.

TARLAN, A. N. (1961). "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf", TDE Dergisi, C XI, s. 19-24.

TOZLU, M. (2014). "Âsım Dîvânı'nda Mûsikî Unsurları", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 13, İstanbul, s. 141-166.

TURABİ, A. H. (2015). Gevrekzâde Müzikle Tedavi Amasya Dârüşşifâ Örneği, Amasya Belediyesi Kültür Yay., Amasya.

USLU, R. (2001). Mehmed Hafid Efendi ve Musiki, Pan Yay., İstanbul.

Yahyâ Kemal. (1990). Mektuplar Makaleler, Yahya Kemal Külliyatı: 9, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

YALÇIN, G. (2016). 19. Yüzyıl Türk Musikisinde Hâşim Bey Mecmuası-Birinci Bölüm Edvâr, AKM Yay., Ankara.

YÜCEL, Y. (1987). Kadı Burhaneddin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.: 755, Ankara.

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE DEMİR UNSURUNUN KULLANIMINA DAİR BİR İNCELEME

Öğr. Gör. Dr. Fatma ATEŞ
Dumlupınar Üniversitesi

Giriş

Madenler, Türk toplumunda ve Türk kültüründe önemli yeri olan unsurlardır. Bu madenler içinde birçok toplumda hem kullanım alanlarıyla hem de kazanmış olduğu kutsiyet ile çok önemli bir unsur olan demir, yüzyıllardır insan hayatında çok önemli yapısal işlevleri olan bir maddedir. Demir, çeşitli işlemlerle çelik haline de getirilmesiyle sanayiden tarıma birçok alanda kullanım olanağı bulmuştur. Bu olanak, zamanla toplumun her alanına yayılmıştır. Demir, gerek oluşum aşamalarıyla gerekse edebiyatta ve halk hekimliğinde kullanımıyla bir üst statüye çıkarılmıştır. Hatta toplum tarafından bilinen dört unsur olan toprak, su, ateş, hava zamanla demirin eklenmesi ile beşli unsur toprak, su, ateş, hava, demir şeklinde telakki edilmiştir.

Demir anlamını taşıyan en eski sözcük olan Sümerce AN.BAR, "gök" ile "ateş" piktogramlarından oluşur. Sözcük genellikle "gök metali" ya da "yıldız-metal" biçiminde çevrilir. Campbell, sözcüğü "(meteoritin) göksel şimşeği" biçiminde çevirir. Kimi uzmanlar sözcüğün Sümerce "ulu metal" anlamına gelen BAR.GAL kelimesinden türediğini düşünür; ancak çoğu da sözcüğün *–ill* ile bitmesi nedeniyle Asya kökenli olduğunu ileri sürer" (Eliade, 2011: 22-23).

Demir için yapılmış en genel tanımlardan biri şu şekildedir: "Dayanıklı, dövülerek yassılaştırılabilen, tel olarak çekilebilen, nemli havada oksitlenerek paslanan, alaşım, çelik ve dökme biçimlerinde sanayide geniş bir kullanım alanına sahip; 1536 °C de eriyen 7.87 gr/cm³ yoğunluğunda olan bir elementtir" (Çağbayır, 2007: 1144).

1. Demirin Oluşumu

Etimolojik olarak ya da sözlük anlamları ne olursa olsun demir, dünyanın her tarafına yayılmış ve insanlığın hizmetine sunulmuş önemli bir hazinedir. Bu değerli hazinenin oluşum şekli ya da ortaya çıkış süreci epeyce farklılık arz etmektedir. Genel olarak bu görüşler kendi içerisinde iki gruba ayrılmaktadır:

a. Toprak içerisinde oluşum sürecini tamamlamıştır.

b. Gökten gelmiştir. (Ateş, 2015: 73).

İlk görüşü destekleyenlere göre madenler toprak ananın içerisinde uzunca bir zamanda meydana gelmiştir.

Maden cevheri, Toprak Ana'nın kutsallığını paylaşıyordu. Madenlerin tıpkı embriyonlar gibi yerin rahminde "büyüdükleri" fikrine çok erken çağlarda rastlıyoruz (Eliade, 2011: 8).

İkinci görüş ise yapılan araştırmalarda demirin izine toprak üzerinde rastlanılmayışı üzerine ortaya atılmıştır.

"Arkeologlar Yeni Dünyanın tarih öncesi maden yataklarında demirin izine rastlamamışlardır" (Eliade, 2011: 22). Bu görüşten yola çıkarak demirin oluşumunda göksel bir etkinin var olduğunu savunmuşlardır.

Göksel etkinin demirin oluşumunu sağladığını savunan uzmanlara göre demir, gökten gelmiştir ve bundan dolayı da kutsanmıştır.

"Meteoritlerin etkileyiciliği besbellidir: "Yukarıdan" gökten geldikleri için göksel kutsallığa aittirler. Belli bir dönemde ve kimi kültürlerde göğün taştan olduğu bile düşünülüyordu" (Eliade, 2011: 19).

Demirin gökten inmiş olabileceği hakkındaki görüş benzer bir yönü ile Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir. Hadid (Demir) isimli surede 25. ayette demir şu şekilde anlatılmaktadır:

"And olsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanları adaleti yerine getirmeleri için beraberinde kitabı ve ölçüyü indirdik. Biz *demir*i de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah"ın dinine ve peygamberlerine görmeden yardım edenleri belirlemesi içindir. ġüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür. (Hadid: 25) (Özel, 2008: 542) Bu ayeti tetkik edersek ayette "demiri yarattık(خَلَقْنَا)" yerine "demiri indirdik (أَنزَلْنَا)" ifadesi kullanılmaktadır.

Demirin oluşumuna dair düşünceler farklılık gösterebilir. Ancak şu nokta hiçbir zaman değişmemiştir: "Demir, tarihin her döneminde birçok millet tarafından kutsal kabul edilmiş ve bazen de gücüne inanılan bir fetiş olarak kabul edilip saygı duyulan bir nesne haline gelmiştir. Ayrıca demir, diğer materyallere göre daha üstündür; çünkü gökten gelmiştir. Demir, harikalarla doludur, mucizeler yaratabilir" (Türkmen-Türker 2014: 4).

2. Türklerde Demircilik

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları zamandan beri hayatın her safhasında demiri kullandıkları ve işledikleri bilinmektedir. Türkleri diğer toplumlardan ayıran

fark, zengin demir madeni yataklarına sahip olan bir coğrafyada bulunmaları ve bu sayede demiri işleyip geliştirebilmeleridir. Yani demircilik, Türklerde oldukça kadim bir zanaattır.

Zengin cevher yataklarının Ural Altay dağları bölgesinde olması Kazakistan'da demir çağının başlamasında etkili olmuştur (Ögel 1991, s. 78). Bu dönemden sonra demir Türk kültür çevresinde, daha da fazla önem taşır hale gelecek, Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, askeri ve dini hayatı ile sanat anlayışında birinci derecede önem taşıyan bir maden olacaktır. Bu durum Türk kültürüne demirin kazandırdığı dinamizm ve gücü gösterir (Durmuş, 2014: 285). Tagar kültürünün sonunu teşkil eden M.Ö. II. Yüzyılın başından M.Ö. I. Yüzyıla kadar uzanan dönemde demirin önemi daha da artarak yaygınlaşmıştır. Bu döneme ait mezarlarda çıkan minyatür eserlerin yapımında kullanılan demir bu tezi doğrulamaktadır (Çoruhlu, 2007: 51).

Türklerde demir madeni çoğunlukla silah yapımında ve tarım aletleri yapımında karşımıza çıkmaktadır. "Yapılan arkeolojik kazılarda Hun çağından çeşitli demir silahların yanı sıra saban demirleri ve oraklar da ortaya çıkarılmıştır" (Ögel, 2003: 89). İlerleyen tarihi süreçte yapılan kazılarda da görüldüğü üzere Türkler, demirden yaptıkları heykelden mutfak eşyasına ve süs eşyasına kadar geniş bir yelpazede ürünleri ortaya koymuşlardır.

Türkler, bozkır kültürünü meydana getirirlerken, bu kültürün oldukça zor olan yaşam şartlarına dayanıklı olduğu için madenî malzemeleri kullanmışlardır. Türkler özellikle demiri silah yapımında kullanmak suretiyle yapmış oldukları kılıç, kama, hançer, balta, kalkan, temren, topuz ve zırhı kullanarak etraflarında yaşayan topluluklara karşı üstünlük kurmuşlardır.

Ayrıca "bozkır Türk kültüründe çok erken çağlarda atın daha rahat yönetilmesi için yapılan üzengi ve gemlerde; gündelik hayatın idame ettirilmesi için yapılan alet edevatta özellikle kazanlar, kaplar ve diğer nesnelerde demiri kullanmışlardır. Bozkır kültürü, demircilik için fevkalade elverişliydi. Bozkır kültürü insanı, hayvan ekonomisi gereği dağlarda ve meralarda gezerken demir cevherlerinin yerlerini tespit etmiş ve demiri işleyip kullanmıştır" (Koçak, 2016: 86).

3. Türklerde Demirin Kült Olması

Demirin Türk kültüründe önem arz etmesinin ilk sebebi, bu madenin tanrı ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Demirin, Türk mitolojisinde üçlü evren tasarımı içerisinde düşünülmesi de akla oldukça uygundur. " 'Gök' kaynaklı olduğu düşünülen demir, 'gök' anlamına gelen bir diğer Türkçe kelime olan "tengir" kelimesiyle de ilişkili olabilir" (Çerikan, 2014: 221). Çerikan, "Tengir" kelimesinin ses

değişikliği yoluyla temür-temir-demir şeklinde değişerek oluştuğunu ifade etmiştir. Bu sebeple demirin (temir) ilahi kaynaklı "Tengri" kelimesi ile bağı kurulmuştur.

Türkler için demir madenin kült olarak kabul edilmesi bir yönüyle kamlık geleneğiyle de ilişkilidir. Çünkü bu gelenekte Şaman, ne kadar önemli ise demirci de halk için bir o kadar önem taşımıştır. Demirci ve şaman arasındaki bu ortaklığın sebeplerinden bazıları şunlardır:

- Şaman ve demircinin en büyük ortak noktalarından birisi ateşi kullanmaları ve ateş karşısında dayanıklı olmalarıdır.
- "Tıpkı şamanlar gibi demirciler de "ateşin efendileri" olarak ün salmışlardır. Böylelikle kimi kültürel alanlarda demirci şamandan üstün olmasa da ona eşit sayılmıştır. Bir Yakut atasözü "demircilerle şamanlar aynı yuvadandır" şeklindedir" (Roux, 2002: 82; Eliade, 2011: 86).
- Hem şamanlıkta hem de demircilikte meslek babadan oğula kan bağı ile geçmektedir.
- Bütün Sibirya halklarında demirci epey yüksek bir toplumsal konuma sahiptir; mesleği ticari bir iş olarak görülmez: Erginleyici sırlara sahipliği sezdiren ve babadan oğula aktarılan bir yetenek söz konusudur" (Eliade, 2011: 87).
- Her ikisi için de demir ortak, kutsallıktadır.
- Ayinlerde ya da hastalık tedavisinde demir kullanılır.
- Demir her ikisi için de koruyucu bir unsurdur.
- Mistik toplantılar ya demirhanede ya da şaman tarafından belirlenen bir alanda yapılır.
- Her ikisi de özel ruhlarca korunur.

Demir, ayrıca Türklerin birçok destanında ve edebi ürünlerinde de görülmektedir. "Ergenekon Destanında Ergenekon'dan çıkmak için yol arayan Türkler bir demircinin önerisi ve yardımıyla demir bir dağı eritmişler ve dışarı çıkabilmişlerdir" (Davulcu, 2015: 22). Bu fikirden yola çıkarak şu an hâlâ Türk boylarında Ergenekon'dan çıkışın, her sene belirli bir günde demir bayramı olarak kutlandığı bilinmektedir. Bu bayramda bir demir parçası ateşte ısıtıldıktan sonra, hakana mahsus altın örs üzerine konulur. Hakan elindeki altın çekiçle vurarak demirci taklidi yapar (Gökalp, 2007: 384). Göktürklerde hükümdarlar aynı zamanda demirci ustaları sayılmakta ve demircilik hanedan mesleği olarak kabul edilmektedir. (Koçak, 2016: 83). Altay dağlarının kuzey kısmında yaşayan Türk boylarının demircilikle ilgilerinden dolayı bu dağlara Ruslar bu bölgeyi aldıktan sonra "Kuznitsky Alatav" (Demirciler Aladağı) demişlerdir, ayrıca burada kurdukları şehre de "Kuznıtsk" yani "Demircikent" adını vermişlerdir (İnan, 1998: 230).

Demir, Türk halk kültürü içerisinde her ne kadar sağlamlık ve dayanıklılık özelliği gösterse de aynı zamanda tarihi süreç içerisinde temizleme unsuru olarak da kullanılmıştır. Örneğin, başka ülkelerden "Türk ülkesine giren yabancılar için ülke sınırında metal ayini yapıldığı bilinmektedir" (Gökalp, 2007:522). Bu ayinde ateşte kızdırılmış bir demir parçasının üzerinden atlamak suretiyle yabancı ülkelerden gelen kişilerin üzerlerindeki sihir, büyü, tılsım ve kötü ruhların uzaklaştırılması ve ülke sınırları içerisine girmesinin engellenmesi amaçlanmıştır.

Netice olarak Türkler, çok eski çağlardan beri demiri cevher olarak elde etmişler, işleyip yaşamlarının her alanında kullanmışlardır.

Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan, yazılmış olduğu dönem itibarıyla toplum kültürünü ayna gibi yansıtan, önemli bir dil yadigârı olan Divân-ü Lügâti'tTürk'te demir ve demir ile ilgili kavramlar yer almaktadır. Eserde demir, savaş aletinden mutfak gereçlerine, dokumacılıktan tarım aletlerine, ormancılıktan demircilikle ilgili aletlere varıncaya kadar hayatın her safhasında kendisine yer bulmuş, atasözleri ve yeminlerde konu edinmiş bir unsur ve kült olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Divân-u Lugâti't-Türk'te Demir

4.1.Madde İsmi Olarak Demir

Demir, madde ismi olarak Dîvânu Lügâti't-Türk isimli eserde üç yerde görülmektedir. Bu üç isimden ikisi doğrudan demir karşılığında kullanılırken, biri ise demirin işlenmesiyle elde edilen çelik kavramıdır.

- Temür isîdi: demir ısındı (Erdi-Yurteser 2005: 292).
- Temür: demir (Erdi-Yurteser 2005: 550).
- Qurç temür: Çelik (Erdi-Yurteser 2005: 450).

4.2. Savaş aletleri

Milletler, tarih sahnesine çıktıkları günden itibaren başka milletlerle farklı sebeplerle sürekli bir mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu mücadelede demirden yapılmış savaş aletlerine sahip olan taraf rakibi karşısında etkin bir güce sahip olmuştur. Demiri akıllıca işleyen Türkler, demirden temren, kılıç, bıçak, kın, kargı, süngü, mızrak, çivi (zırh üzerindeki donanım olarak), kalkan gibi savaş aletlerini yapmışlar ve savaşlarda bu unsurlar Türklere büyük üstünlük sağlamıştır. Dîvân'da savaş aletleri şu şekilde geçmektedir:

4.2.1. Kılıç

Kılıç, Dîvân'da yirmi dört farklı yerde geçmiştir. Bunlardan ikisinde kılıç, bir atasözü içerisinde kullanılmıştır.

- Qılıç qamçı: İçinde kılıç olan kamçı (Erdi-Yurteser, 2005: 395).
- Qılıç: Kılıç (Erdi-Yurteser, 2005: 423).
- Qoş qılıç qında sıgmās: İki kılıç kına sığmaz (Erdi-Yurteser, 2005: 423).
- Qılıç xān: İşlerini ve düşüncelerini, her şeyi bir kılıç gibi kesip atarak, bir anda gerçekleştiren han (Hākānîlerde) (Erdi-Yurteser, 2005: 423).
- Qılıçlâdı: O, ona kılıç darbesi indirdi (Erdi-Yurteser, 2005: 423).
- Qılıçlandı: Er qılıçlandı: Adam kılıç sahibi oldu (Erdi-Yurteser 2005: 423).
- Qılıç xān: İşlerini ve düşüncelerini, her şeyi bir kılıç gibi kesip atarak, bir anda gerçekleştiren han (Hākānîlerde) (Erdi-Yurteser, 2005: 423).
- Eren alpı oqıştîlar Yiğitler çağrıştılar (birbirlerinin adını bağırdılar)

Qıngır kōzin baqıştîlar Göz ucuyla bakıştılar

Qamug tulmun toqıştîlar Tüm silahlarıyla çarpıştılar

Qılıç qınqa küçün sığdı (Üzerinde kuruyan kanın çokluğundan) kılıç kına güç sığana kadar (Erdi-Yurteser, 2005: 423;624).

- Qōl: Kılıç ya da bıçağın sırtında bulunan oluk. Bu yiv, kılıç boyunca uzanır ve bazen altınla kaplanır (Erdi-Yurteser, 2005: 435).
- Qılıç qōlı: Kılıç oluğu (Erdi-Yurteser, 2005: 435).
- Qondîdı: Ol qılıç qondîdı: O, cila taşıyla kılıcı parlattı (Erdi-Yurteser, 2005: 437).
- Er qılıç sapladı: Adam kılıca kabza taktı (Erdi-Yurteser, 2005: 469).
- Ol qılıç saplattı: O, kılıca kabza taktırdı (Erdi-Yurteser, 2005: 469).
- Qılıç suç qıldı: Kılıç sıyırıp çıktı (Erdi-Yurteser, 2005: 506).
- Qılîç qîndın suçlundı: Kılıç kınından sıyrıldı-kılıç çekildi (Erdi-Yurteser, 2005: 506).
- Qılıç Tatqsa îş yunçîr, er tatıqsa et tınçîr: Kılıç paslanırsa savaşçının durumu kötüleşir, adam Farsîleşirse (Farsî töresine bağlanırsa) eti kokar (Erdi-Yurteser, 2005: 540).
- Telim başlar yuwukdîmar Birçok başlar (yiğitlerin başları) yuvarlandı
  Yagı andın yawaldîmat Düşmanın öfkesi bu nedenle yatıştı
  Küçi anıg kewildîmet Gücü azaldı
  Qılıç qınga küçün sığdı (Ta ki) kılıç (üzerinde pıhtılaşan

onca kan nedeniyle) zar zor kınına sokulana kadar (Erdi-Yurteser, 2005: 548).

- Qılıç tatıqtı: Kılıç paslandı (Erdi-Yurteser, 2005: 541).
- Temürçi qılıç toqîdı: Demirci, kılıç dövdü (Erdi-Yurteser, 2005: 579).
- Qılıç toqıldı: Kılıç dövüldü (Erdi-Yurteser, 2005: 580).
- Ol qılıç toqıttı: O, kılıç dövdürdü (Erdi-Yurteser, 2005: 581).
- Yalıng qılıç: Yalın (kınından çıkarılmış) kılıç (Erdi-Yurteser, 2005: 653).
- Yaşnat qılıç başı üze qaaıl yar-a Kılıcın (düşmanın üzerinde) ışıldamasını sağla ve böylece onun kafası kopacaktır
  Bıçlıp anıg boynı taqı qalkan tura Darbeyi boynuna (sertçe) indir ki kalkanı ve zırhı yarılsın (Erdi-Yurteser, 2005: 672).

4.2.2. Ok-Temren

Ok ve temren (okun uç kısmı), birbirleriyle alakalı ve temren okun bir parçası olduğu için bu iki unsur beraber ele alınmıştır. Dîvân'da temren karşılığında "başaq" kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca temrenin farklı bir şekli olan ve yassı temren anlamına gelen "yasıç" ve geniş şekildeki temren anlamındaki "kesme" kelimelerine de Dîvân'da yer verilmiştir. Dîvân'da ok kavramına dört yerde, temren kavramına ise on bir yerde yer verilmiştir.

- Qatutlug ok: Temrenine zehir sürülmüş ok (Erdi-Yurteser, 2005: 415).
- Elgim arıg qırçatur oq başaqı Ok temrenleri elimi yaralar Önmiş ulug terngük üze köp qaşaqı (uzamış, sık sazlardan oluşan) sazlığın içinden geçerken (Erdi-Yurteser, 2005: 425).
- Oq başaqı taşga tegip tagıldı: Ok temreni kayaya çarpınca hasar gördü ve kırıldı (Erdi-Yurteser, 2005: 522).
- Oq başaqın tāş tığdı: taş, temreni körleştirdi (Erdi-Yurteser, 2005: 561).
- ol oq üştürdi: O, okun (temrenindeki) yuvasının delinmesini emretti. Dar bir delik açmak için bu söz kullanılır (Erdi-Yurteser, 2005: 642).
- Başaq: Ok ya da kargının ucuna geçirilen sivri demir; temren (Erdi-Yurteser, 2005: 176).
- Başaqladı: Ol süngü başaqlādı: o kargıya temren taktı (Erdi-Yurteser, 2005: 176).
- Başaqlandı: Süngü başaqlandı: Kargı temrenlendi (Erdi-Yurteser ,2005: 176).
- Başaqlıg: Başaqlık süngü: temrenli kargı (Erdi-Yurteser 2005: 176).

- Temürgen: ok temreni (Erdi-Yurteser, 2005: 550). Yasıç: Yassı temren (Erdi-Yurteser, 2005: 671).

- Çırgūy: Bir ok ucunun sivri noktası (Erdi-Yurteser, 2005: 235).
- Kesme: Demirden yapılmış, geniş temren (Erdi-Yurteser, 2005: 309).

4.2.3. Mızrak-Süngü

Divan'da adı geçen diğer bir savaş aleti mızraktır. Süngü anlamına da gelen mızrak Divan'da altı yerde zikredilmiştir.

- Anı yetip süngüledi Ona yetişip süngüledi
  Başın yandru yangîlādı Eski yarasını yeniden açtı
  Eren bāyup müngîlēdi Adamlar kazandıkları nimetlerin tadını çıkarttı
  Anıg alpın qıra bogdı Düşman yiğitlerini boğarak öldürdü (Erdi-Yurteser, 2005: 343).
- Süngü: Mızrak; kargı; süngü (Erdi-Yurteser, 2005: 514).
- Süngüklēdi: O, onu mızrakladı (Erdi-Yurteser, 2005: 515).
- Süngüş: Savaşta saldırı; mızrak dövüşü (Erdi-Yurteser, 2005: 515).
- Süngüşdi: Ekki er birle süngüşti: İki adam (savaş meydanında, at üstünde) mızrak dövüşü yaptılar (Erdi-Yurteser, 2005: 515).
- Menig bile kēngeşdi benden öğüt istedi
  Bilgi manga teneşdi (böylece) aklı benimki ile denk oldu
  Eren bile süngüşdi Mızrak kuşanıp adamlarla savaştı
  Alplar başın yuvar Yiğitlerin başlarını (top gibi) yuvarlıyor (Erdi-Yurteser, 2005: 550).

4.2.4. Bıçak-Hançer

Dîvân'da bıçak ve hançer karşılığında kullanılan çok sayıda kelime vardır. Ancak bu bölümde savaş maksadıyla kullanılan bıçak ve hançer kelimelerine yer verilmiştir. Dîvânda bıçak karşılığında "edgü, kezlik, biçek" kelimeleri; hançer karşılığında "bögdeng" kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca bıçağın çeşitli bölgelerine de farklı isimler verildiği görülmektedir.

- Egdü: Kılıç kını yapmak için deri kesmeye yarayan eğri uçlu bıçak (Erdi-Yurteser, 2005: 249).

- Kezlik: Kadınların kafalarına tutturulmuş olarak sakladıkları küçük bir bıçak (Erdi-Yurteser, 2005: 313).
- Er biçēk kikçürdi: Adam bıçağı başka bir bıçağa sürterek biledi (Erdi-Yurteser, 2005: 314).
- Biçek surqıçlandı: Bıçağın sapı reçineyle yapıştırılarak yerine takıldı (Erdi-Yurteser, 2005:510).
- Anı biçēk bile tildürdi: Onu bıçakla biledi (Erdi-Yurteser, 2005: 568).
- Er biçēk yanūdı: Adam bıçağı biledi (Erdi-Yurteser, 2005: 658).
- Biçēk yanuldı: Bıçak elden geçirildi (Erdi-Yurteser, 2005: 658).
- Ol angar biçēk yanuttı: O, bıçağın bilenmesini ya da elden geçirilmesini emretti (Erdi-Yurteser, 2005: 659).
- Ol anı biçēkin sançdı: O, onu bıçağıyla bıçakladı (Erdi-Yurteser, 2005: 466qınlādı. Ol biçek qınlādı: O, bıçak için kın yaptı (Erdi-Yurteser, 2005: 424).
- Qōl: Kılıç ya da bıçağın sırtında bulunan oluk. Bu yiv, kılıç boyunca uzanır ve bazen altınla kaplanır (Erdi-Yurteser, 2005: 435).
- Olār ekki sançışdı: Onlar birbirlerini (hançer ya da benzer bir şeyle) bıçakladılar (Erdi-Yurteser, 2005: 466).
- Yagıng tapa tetrü baqıp bögdeng bile Düşmanın yüzüne kararlı bir biçimde bak ve hançerlerini bile(hazırtut) Ugrap qalı kelse sanga qarşu süle Ne zaman senin üzerine savaşacak olsa onunla savaş (Erdi-Yurteser, 2005: 514).
- Togru: Bıçak ağzının bitimindeki uzantı. Bu, kılıç, bıçak, hançer gibi şeylerin keskin parçalarının kabzayla birleşmesini sağlayan ince demirdi (Erdi-Yurteser, 2005: 575).
- Qın: Kılıcın ya da bıçağın kılıfı (Erdi-Yurteser 2005: 424).
- Qîn: Kın; bıçak ve kılıç gibi şeylerin koruyucu kılıfı (Erdi-Yurteser, 2005: 424).

4.2.5. Kalkan

Kalkan, tamamen demirden yapılmasa da yapımında demir parçalar kullanılan bir savunma aracıdır. Dîvânda beş farklı yerde kalkan kelimesi tespit edilmiştir.

- Qalqān: Kalkan (Erdi-Yurteser, 2005: 394).
- Qıqrıp atıg kemşelim (onlara) bağırarak ve çığlıklar atarak saldıralım

Qalqān süngün çomşalım kalkan ve kargıyla vuruşalım
Qaynap yana yumşalım Kavgada hasım olalım ama sonra (barış isterlerse) duralım
Qatqı yagı yuwalsūn Zorlu düşman yumuşayana kadar (Erdi-Yurteser, 2005: 394).

- Qalkāng: Kalkan (Erdi-Yurteser, 2005: 394).
- Tura qaklan: Kalkan (Erdi-Yurteser, 2005: 592).
- Er qalqan yapındı: Adam kendini kalkanla korudu (Erdi-Yurteser, 2005: 661).

4.2.6. Miğfer

Miğfer, savaşçının başına taktığı bir savunma başlığıdır. Dîvân'da miğfer kelimesinin karşılığında "uşuq" kelimesi verilmiştir.

- Uşuq: Miğfer; tolga (Erdi-Yurteser, 2005: 626).

4.2.7. Zırh

Dîvân'da zırh ve zırh üzerindeki parçalarla ilgili kelimelere de yer verilmiştir. Ayrıca Dîvân'da zırh karşılığında "yarıq" kelimesi kullanılmıştır. Bir de "çij" kelimesi görülür ki bu kelime zırhın kendisi değil, üzerindeki demir çivi anlamındadır.

- Yarıq: Zırhlı giysiye ve vücuda giyilen zırha verilen genel bir ad. Bunları ayırt etmek için "zırhlı giysi"ye küpe yarıq, "zırh"a sāy yarıq denir (Erdi-Yurteser 2005: 666).
- Yarıqlandı: Adam zırhlı giysi giydi (Erdi-Yurteser, 2005: 667).
- Yarıqlıg er: Zırhla kaplanmış adam (Erdi-Yurteser, 2005: 667).
- Yusıqlıg er: Başına tulga giymiş, yüzünü demir zırhla örtmüş adam (Erdi-Yurteser, 2005: 713).
- Çîj: Demir çivi- iki eklemleme noktası arasında ze'yle (j). Zırhın üzerindeki donanımlar da bu şekilde adlandırılır (Erdi-Yurteser, 2005: 237).

4.3. Mutfak Aletleri

Türkler, demiri işledikten sonra hayatlarının birçok yerinde demiri kullanmışlardır. Bu kullanım alanlarından biri de mutfaktır. Dîvân'da demirle ilgili mutfak aletleri şu şekildedir.

4.3.1. Bıçak

Dîvân'da bıçak hem savaş aleti olarak hem de mutfak gereci olarak kullanılan bir kelimedir.
Bu bölümde mutfak gereci olarak bıçak kavramı ele alınmıştır.

- Qırngāq: Et ya da hamur kesmeye yarayan, satıra benzeyen geniş bir bıçak (Erdi-Yurteser, 2005: 427).
- Toqum yüzüp qudruqda biçēk sîma: deriyi yüzdükten sonra bıçağı kuyrukta kırma (Erdi-Yurteser, 2005: 447).
- Sālçı biçēk: Mutfakta kullanılan bıçak (Erdi-Yurteser, 2005: 464).

4.3.2. Şiş

Şiş, ateş üzerinde et pişirmeye yarayan bir alet olup Divan'da üç yerde geçmektedir.

- Et şîşqa taqıldı: Et şişe dizildi (Erdi-Yurteser, 2005: 533).
- Et şîşqa taqturdı: (O) eti şişe dizdirdi (Erdi-Yurteser, 2005: 533).
- Ol etig şîşqa tewdi: O, eti şişe dizdi (Erdi-Yurteser, 2005: 558).

4.3.3. Sac

Sac, üzerinde et pişirmek için yapılan daire şeklinde ortası çukur bir levhadır. Bu alet Divan'da bir yerde tespit edilmiştir.

- Sāç: Tava (Erdi-Yurteser, 2005: 460).

4.3.4. Güğüm

- Ol qumgānıg yalrıttı: O, güğümü cilalayarak üzerindeki pası yok etti, ta ki güğüm parıldayana dek (Erdi-Yurteser, 2005: 655).

4.3.5. Tepsi

- Tewsi: Tepsi (Erdi-Yurteser, 2005: 559).

4.3.6. Fırıncı Aracı

- Tiküç: Fırıncıların ekmek üzerine şekil yapmak için kullandıkları sivri uçlu bir araç (Erdi-Yurteser, 2005: 568).

4.3.7. Çengel

- Irgāg: Kaynağındaki buzu depoya çekip götürmek için kullanılan çengelli demir (Erdi-Yurteser, 2005: 281).

4.4. Demircilik ile ilgili aletler

Demiri işleyen toplumlar, bu işi yapabilmek için demircilikte kullanılacak aletleri de bilmelidirler. Türkler de demiri işleyen bir topluluk olduğu için demircilikle ilgili birçok aleti yapıp kullanmışlardır. Dîvân'da geçen bu aletler şunlardır:

4.4.1. Çekiç

- Bazgān: Demircinin çekici (Erdi-Yurteser, 2005: 178).
- Çekek: Çekiç (Oğuz lehçesi) (Erdi-Yurteser, 2005: 2260).
- Quyma: Madenin dövülerek işlenmesiyle değil de eritilip kalıba dökülmesiyle yapılan herhangi bir araç, örneğin havam, kandil ya da çekiç de quyma olarak adlandırılır (Erdi-Yurteser, 2005: 457).

4.4.2. Keser

- Kerki: Kerki, keser (Erdi-Yurteser, 2005: 307).

4.4.3. Közēgü

- Közēgü: Köseği, ateşi karıştırmakta kullanılan demir ya da odundan çubuk (Erdi-Yurteser, 2005: 329).

4.4.4. Kazık

- qazngu̱q. Kazık ya da çivi. Kutup yıldızına *temür qazngu̱q*: demir kazık denir; çünkü gök bunun çevresinde dönmektedir (Erdi-Yurteser, 2005: 421).

4.4.5. Halka

- Er qa̱dış toqūlādı: adam kayışa bir halka taktı (Erdi-Yurteser, 2005:).

4.4.6. Çubuk/Sopa

- Şebing: Demirden yapılmış bir çubuk (Çiğil lehçesi) (Erdi-Yurteser, 2005: 520).
- Basu: Demir sopa (Erdi-Yurteser, 2005: 175).

4.5. Ormancılık/Hayvancılık/Avcılık/Çobanlık aletleri

Tarihte Türkler, yaşantıları gereği ormancılık, hayvancılık, avcılık ve çobanlıkla uğraşan bir millet olarak bilinmektedir. Bu işlerle meşgul olan Türklerin yine bu işlerde kullanılacak aletleri yapmaları ve kullanmaları kaçınılmazdır.

4.5.1. Kırkım Makası (Sındı)

- Çavşāng: Koyunun yününü kırkmakta kullanılan makas (Çiğil lehçesi) (Erdi-Yurteser, 2005: 225).
- Qıftuç: Kırkı, kırpma makası (Erdi-Yurteser, 2005: 422).
- Sındu: Kırkı; kırkma makası (Oğuz lehçesi) (Erdi-Yurteser, 2005: 489).

4.5.2. Köstek

- Ol atıg kişēdi: O, atı bukağıladı (kaçmaması için ayağına demir köstek taktı) (Erdi-Yurteser, 2005: 316).
- Kösrük: Kösrük tuşāg: Atın ön ayaklarına vurulan köstek (Erdi-Yurteser, 2005:326).
- Kösürdi: Ol atıg kösürdi: O, atın ön ayaklarını köstekledi(Erdi-Yurteser, 2005: 237).
- Tuşāg: Köstek; atın ön ayaklarına takılan bir tür kelepçe (Erdi-Yurteser, 2005: 596).

4.5.3. Tasma

- Kesgük: Köpeğin boynuna takılan demir tasma (Erdi-Yurteser, 2005: 308).

4.5.4. Balta

- Qarı öküz baldūga qoramas: Yaşlı öküz baltadan korkmaz (Erdi-Yurteser, 2005: 442).

4.5.5. Keser

- Törpig: Keser ya da törpü (Erdi-Yurteser, 2005: 586).

4.5.6. Ok

Ok, savaş aleti olarak da kullanılır; ancak bunun yanında avlanmak amacıyla da bu silahtan yararlanıldığı görülür. Bu bölümde okun avcılıkta kullanımına dair

örnekler verilmiştir. Avcılıkta kullanılan oka Dîvân'da özel bir isim verildiği görülür: üçleç. Bu ok, savaşlarda kullanılan oktan ayrı olarak arkasında tüyü olmayan ve uçları bir demir parçasıyla birleştirilmiş üç tane çubuktan oluşan bir oktur.

- Üçleç: Tavşan vurmaya yarayan tüysüz bir ok; uçları bir demir parçasıyla birleştirilmiş üç çubuktan oluşur (Erdi-Yurteser, 2005: 632).
- Tangda bile körse mini ördek öter Ördek beni görse bu göllerde (bu sabahlarda) vaklar
  Qalva körüp qaşgalaqı suwga batar Qaşgalaq temrensiz ok atarken beni görse suya dalar (Erdi-Yurteser, 2005: 411).

4.6. Tarım Aletleri

Dîvân'da tarım aletlerine dair isimlerin verilmesi Türklerin savaşçı, avcı, demirci bir toplum olmalarının yanında tarımcı bir millet olduklarının da belirtisidir. Bu aletlerin çeşitliliği o döneme göre düşünüldüğünde oldukça fazladır ve bu durum Türklerin tarımda da oldukça ilerlemiş bir toplum olduğunu gösterir.

4.6.1. Saban

- Boqursı: Saban demiri (Erdi-Yurteser, 2005: 195).
- Saban: Saban; tarlayı sürmekte kullanılan araç (Erdi-Yurteser, 2005: 460).
- Sabanda sandrış (sandruş/sanrış) bolsa örtgünde irteş bolmās: Tarla sürülürken (tarlaların sürüldüğü mevsimde) çekişme olursa, harmanda kavga olmaz (Erdi-Yurteser, 2005: 460; 467).
- Ol yērig sabanlādı: O, yeri sabanla sürdü (Erdi-Yurteser, 2005: 460).
- Tîş: Saban demiri (Erdi-Yurteser, 2005: 565).

4.6.2. Orak

- Orgāq: Orak (Erdi-Yurteser, 2005: 361).
- Ol orgāq tişēdi: O, orağın ağzını biledi (Erdi-Yurteser, 2005: 571).
- Orgāq tişeldi: Orak bilendi (Erdi-Yurteser, 2005: 571).
- Ol orgāq tişetti: O, orağın ağzının bilenmesini emretti (Erdi-Yurteser, 2005: 571).
- Orgāq tişlendi: Orağın ağzı bilendi (Erdi-Yurteser, 2005: 571).

4.6.3. Tırmık

- Çigne: Tırmık (Yagma lehçesi) (Erdi-Yurteser, 2005: 237).
- Er çiğne çiğnēdi: Adam toprağı tırmıkladı (Erdi-Yurteser, 2005: 237).

4.6.4. Çapa

- Ketmēn: Toprağı parça parça yapmakta kullanılan şey, çapa (Erdi-Yurteser, 2005: 310).

4.6.5. Kürek

- Kürgēk: Sandal küreği; toprağı kazmaya veya kar küremeye yarayan her türlü kürek (Erdi-Yurteser, 2005: 336).
-

4.7. Kumaş Dokumacılığında/Kıyafet Dikiminde Kullanılan Aletler

Türkler ister yerleşik hayatta istese konar göçer hayatta olsun dokumacılıkla uğraşan bir millet olmuşlardır. Zira bu milletin bireyleri hem giyecekleri kıyafetleri dikmek, hem çadırlarının kumaşını, kilimlerini, oluştururken dokumacılıkla ilgili belirli alet ve edevatları kullanmışlardır.

4.7.1. Makas

Makas karşılığında Dîvânda çavşang, sındu ve gıftuç kelimeleri verilmektedir. İsmi geçen kelimeler koyunların yünlerinin kırkılmasında da kullanıldığı için bu bölümde tekrar verilmemiştir.

- Qıftūlādı: O, kumaşı kırkıyla kesti (Erdi-Yurteser, 2005: 422).

4.7.2. İğne-Çuvaldız

- Temen yigne: Çuvaldız (Erdi-Yurteser, 2005: 549; 695).
- Yıp yignēke sapıldı: İplik iğneye geçirildi (Erdi-Yurteser, 2005: 468).
- Urt: İğnenin deliği (Erdi-Yurteser, 2005: 623).
- Yigne: iğne (Erdi-Yurteser 2005: 695).
- Îr: Deriye ya da köseleye delik açmak için kullanılan sivri uçlu bir alet (Erdi-Yurteser, 2005: 290).

4.7.3. Tarak

- Çeçge: Dokumacı tarağı (Erdi-Yurteser, 2005: 226).

4.7.4. Ütü

- Ütüg: Şekli malaya benzeyen, ısıtılan ve giysinin üzerindeki kırışıklıkların üzerine bastırılarak sıcaklığın etkisiyle düzleşmelerini sağlayan bir demir parçası; ütü (Erdi-Yurteser, 2005: 642).
- Ol tonug ütîdi: O, giysinin kırışıklıklarını bir demirle ütüledi ve onu düzgünleştirdi (Erdi-Yurteser, 2005: 642).

4.8. Berberlik

- Yülîgü: Ustura (Erdi-Yurteser, 2005: 718).

4.9. Tıpta Kullanılan Aletler

- Qanagu: Neşter (Erdi-Yurteser, 2005: 396).

4.10. Yapı Malzemeleri

- Sili: Duvar ustalarının kullandığı mala (Erdi-Yurteser, 2005: 495).
- Kürgēk: Sandal küreği; toprağı kazmaya veya kar küremeye yarayan her türlü kürek (Erdi-Yurteser, 2005: 336).

4.11. Değirmencilik

- Sibek: Değirmen taşının mili. Bu, değirmen taşının etrafında döndüğü bir demir çubuktur (Erdi-Yurteser, 2005: 494).

4.12. Atasözlerinde Demir

- Uygur yıgāç uzūn temür qısga kes: Ey Uygur, ağacı uzun, demiri kısa kes-çünkü demir uzatılabilir (Erdi-Yurteser, 2005: 308).
- Kōk temür kerü turmās: Mavi demir (kılıç) zarar vermeden hareketini bitirmez (Erdi-Yurteser, 2005: 550).
- Qoş qılıç qında sıgmās: İki kılıç kına sığmaz (Erdi-Yurteser, 2005: 423).
- Qılıç Tatqsa îş yunçîr, er tatıqsa et tınçîr: Kılıç paslanırsa savaşçının durumu kötüleşir, adam Farsîleşirse (Farsî töresine bağlanırsa) eti kokar (Erdi-Yurteser, 2005: 540).

4.13. Yeminlerde Demir

Yemin sembolü olarak da demirin kullanıldığı bilinmektedir. Dîvânü Lügati't-Türk'te "Kök temür kerü turmas" (Demir, dokunduğu şeyi yaralar) (Erdi-Yurteser,

2005: 550)şeklinde bir söz kaydedilmiştir. Bu sözün bir başka anlamı daha vardır. Kırgız, Yabaku ve Kıpçak Türklerinde ant içme sırasında kılıç kınından çıkarılarak "Gök girsin, kızıl çıksın." denilmektedir. Bu formel ifade "Sözünde durmazsan kılıç kanına bulansın; demir, senden öcünü alsın." anlamına gelmektedir. Ayrıca bu söz ile "anlaşmayı bozacak olan kişinin demirden yapılan kılıçla öldürüleceği" (Dankoff, 1975: 78) bildirilmektedir. Aynı şekilde kılıç üzerine ant içmelerde kılıç ve bıçak yalamak, demirle ilgili inançların başka tezahürleridir.

Sonuç

Dünya üzerinde demirin oluşumuyla ilgili çeşitli inançlar mevcuttur. Bunlar arasında demirin gökten indiğine dair olan inanç, demirin kutsiyet kazanmasına sebep olmuştur. Türkler, tarihin çok eski zamanlarından beri ateşle ve daha sonrasında da demirle tanışık olan bir millettir. Hatta demiri ilk işleyen milletlerden biri Türklerdir. Demirle erken dönemlerde tanışan Türklerim sosyal hayatlarında da demir ile ilgili kavramların, aletlerin, araç-gereçlerin bulunması kaçınılmazdır. Bundan dolayı Türkler, demir ile ilgili savaş aletleri, mutfak aletleri, demircilikte kullanılan aletler, tarım araçları, hayvancılık ve avcılık araçları, dokuma aletleri, yapı aletleri gibi birçok araç ve gereci üretip kullanmışlardır. Ayrıca demirin Türk kültüründe kutsiyet kazanması da bu madene olan ilgiyi artıran bir başka sebeptir. Kaşgarlı Mahmud da Dîvânu Lügâti't-Türk isimli eserinde bu aletlerin isimlerini ve kullanılışlarını açıklamıştır.

Kaynakça

ATEŞ, F. (2015). "Anadolu Halk Hekimliği Uygulamalarında Demir Unsurunun Kullanımı", Turkish Studies, Volume 10/12: 69-84.

ÇAĞBAYIR, Y. (2007). Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Yayınevi, İstanbul.

ÇERİKAN, F. U. (2014), Türk Kültüründe Demir, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

DANKOFF, R. (1975). "Kāšġarī on the Beliefs and Superstitions of the Turks", Journal of the American Oriental Society, Vol. 95: 68-80.

DAVULCU, M. (2015). "Antalya'da Demircilik ve Bıçakçılık Mesleklerine Dair Tespit ve Değerlendirmeler", KALEMİŞİ DERGİSİ, Cilt 3, Sayı 6: 17-57.

ELİADE, M. (2011). Demirciler ve Simyacılar (Çev. Mehmet Emin Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ERDİ, S. ve Yurtsever S. T. (2007). Dîvân-ü Lügâti't-Türk. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

GÖKALP, Z. (2007). Kitaplar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İNAN, A. (1998). Makaleler ve İncelemeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

KOÇAK, K. (2016). "Bozkır Türk Kültüründe Demirin Ortaya Çıkışı ve İşlenip Yayılması", Turkish Studies, Volume 11/1: 77-88

ÖGEL, B. (1991). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar) I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

ÖGEL, B. (2003). İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZEL, M (2008), Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Vera Yayınları, İzmir

ROUX, J. P. (2002). Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Kabalcı Yayınevi, İstanbul,

TÜRKMEN, F. ve TÜRKER, F. (2014). "Geleneklerde ve İnançlarda 'Demir' ", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Sayı 14: 1-8.

ABDURRAHMAN AKTEPÎ'NİN DİVANINDA GEÇEN ŞAHSİYETLER

Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU
Dicle Üniversitesi

Özet: 1842 Diyarbakır'da dünyaya gelen ve 1910 yılında vefat eden Şeyh Abdurrahman Aktepî, Osmanlının son dönemlerinde yaşamıştır. Hem bir tarikat şeyhi hem alim, yazar ve şairdir. Tasavvuf, siyer, kelam, fıkıh, mezhep, akide, Arapça, tıp ve astronomi gibi çeşitli alanlarda eserler vermiştir. Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi biliyordu ve bu dillerde kitaplar ve şiirler yazmıştır. Kürtçe yazılmış olan divanı Kürt Edebiyatı için önemlidir. "Dîwana Rûhî" (Rûhî Divanı) olarak bilinen bu eseri genel olarak dinî ve tasavvufi konuları içerir. Pek çok şiiri de aşka dairdir. 471 beyitten oluşan bu divanda bazı şahsiyetler geçmektedir. Bu şahsiyetlerden bazıları dinî bazıları ise tarihi ve efsanevidir. Bu çalışmada Aktepî'nin bu şahsiyetlere hangi açıdan değindiğini ve bunları hangi özellikleriyle işlediğini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Şahsiyetler, Abdurrahman Aktepe, Aktepî, Divan, Kürt Edebiyatı

The Personalities in Abdurrahman Aktepi's Divan

Abstract: Sheik Abdurrahman Aktepi who was born in Diyarbakır in 1842 and died in 1910, has lived in the late periods of Ottoman. He is both a religious order Sheik and scholar, writer and poet. He has produced works in various fields such as sûfism, prophet, euphemism, fiqh, sect, religious faith, Arabic, medicine and astronomy. He knew Kurdish, Arabic, Persian and Turkish very well and wrote books and poems in these languages. The divan which was written in Kurdish is important for Kurdish Literature. This work known as "Dîwana Rûhî" (The Ruhi Divan) generally consists of religious and sûfistic subjects. Most of his poems are related to love. Some personalities pass through in this divan consisting of 471 couplets. Some of these personalities are religious and some of them are historical and legendary. In this study, we are going to examine in what way Aktepe mentioned these personalities and what features they were studied with.

Keywords: Personalities, Abdurrahman aktepe, aktepi, divan, Kurdish literature

GİRİŞ

Aktepe ekolü, Nakşibendî ve Hâlidî koluna mensup idi. Bu ekol, mensuplarının ortaya koydukları eserlerle edebi bir harekete dönüşmüştür adeta. Abdurrahman Aktepî'nin kendisinin, kardeşinin ve çocuklarının ortaya çıkardığı eserler Klasik Kürt Edebiyatı için oldukça önemlidir(Bkz. Adak, 2015: 12).

Şeyh Abdurrahman Aktepî, 1854 Yılında Diyarbakır'ın şimdi bir ilçesi olan Çınar'ın Aktepe köyünde dünyaya gelmiş ve 1910 yılında yine kendi köyünde vefat etmiştir(Bozan, 117-118). Hilafeti, babası şeyh Hasan-i Nuranî (v.1865)'den almıştır(Özaydın, 2013: 309). İlk medrese eğitimini yedi yaşından itibaren babasından almıştır. Daha sonra farklı şehirlerde ve Şam'da medrese eğitimi sürdürmüştür. Bu eğitimlerde klasik dinî medrese derslerinin yanında ayrıca felsefe, mantık, astronomi ve kimya gibi alanlarda da dersler almış ve kendisini bu bilimlerde geliştirmiştir. Tahsilini bitirince Aktepe'ye geri dönmüş ve medresede dersler vermeye başlamıştır. Kardeşi Şeyh Mehmet Can da kendisi gibi Şam'daki tahsilini tamamladıktan sonra Aktepe'ye dönmüştür. Aktepî ilmi araştırmalara çok iştiyaklı olduğu için medresedeki ders verme işini kardeşine bırakmaya karar verir ve Aktepî medresesindeki ders verme sorumluluğunu kardeşine devreder. Bundan sonra daha derin araştırmalar yapmak üzere kendisini ilme verir. Hayatı boyunca Kur'an ve Sünnet'e dayalı bir hayat yaşamış, tarikatı bid'atlardan ve hurafelerden uzak tutmaya büyük çaba göstermiştir(Özaydın, 2016: 17).

Tahsil ve ilmî araştırmalarının sonucunda Aktepî Peygamber ve Miraç(Ravdu'n-Ne'îm), Divan(ilahî aşk), Arapça Grameri, Tıp, Astronomi, Fıkıh, Mezhepler, Kur'an, Tarikat konuları üzerine manzum ve mensur 13 kadar eser yazmıştır. Onun çok farklı alanlarda çalışan araştırmacı ve üretici biri olduğunu gösteren bir eseri de namaz takvimidir. Aktepî, Aktepe ve Diyarbakır için bir yıllık namaz vakitlerini gösteren bir takvim hazırlamıştır. Bunlardan başka eserlerinin olduğu, ancak bunların farklı nedenlerden dolayı kaybolduğu söylenmektedir.

Eserleri Arapça ve Kürtçe'dir. Fakat bazı eserlerinin içerisindeki bazı şiirlerini Türkçe ve Farsça yazmıştır. Bu şekilde 4 dille eserlerine edebî zenginlik katmıştır. Aktepî'nin en önemli eserlerinden iki tanesi Kürtçe olup Kürt edebiyatı için önemli özelliklere sahiptir. Bunlardan biri konumuz olan Dîwana Rûhî(Ruhî Divanı), diğeri de Ravdu'n-Naîm adlı eser olup Hz. Muhammed'in (s.a.v) miracı ve hayatı hakkındadır(Haspolat, 2013: 4). Bu eser de Kürtçe/Kurmancî'nin edebi bir şaheseridir(Ertekin, 2015: 8). Aktepî Kürt Edebiyatının önemli klasik şairlerinden biri olan Ahmed-i Hani'den oldukça etkilenmiş ve Kürtçe şiirlerinde bu etkisini gösteren ibare ve beyitler kullanmıştır(Bkz. Jiyan, 2013, 12).

Aktepî, bu çalışmada ele aldığımız Dîwana Rûhî'yi 1876 yılında yazmıştır(185). Divanında kullandığı en yaygın mahlası Rûhî'dir. (Bkz. Divan, 26/22) [1]. Ruhî mahlasını hemen hemen tüm şiirlerinde kullanmıştır. Rûhî mahlası divanda 24 defa geçmektedir. Ayrıca Şemseddin (Jiyan, 2013, 10) ve Aktepî mahlaslarını kullanmıştır(Bkz. Divan, 29/4). Divanı 29 şiirden ve 471 beyitten oluşmaktadır. En uzun şiiri 42 beyittir. 42 beyitten oluşan 3 şiiri vardır. Bunlardan ikisi aşk konulu, diğer peygambere hitaben yazılmıştır. Divanındaki şiirler beyitlerin son harfi esas alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır. Divanındaki 3 şiir Farsçadır, diğerleri Kürtçedir. Divanın ana konusu İlahî aşktır. Bununla beraber farklı konular da işlenmiştir.

Bu çalışmamızda Aktepî'nin divanında geçen şahsiyetler üzerinde duracağız. Aktep'i'nin divanı bir kaç şiir hariç, genel itibariyle aşk konulu olduğu için şiirlerinde geçen şahsiyetlerin büyük çoğunluğu aşk konusunda yapılan benzetmeler için ele alınmıştır. Bu tarz benzetmeler Fars ve Türk Edebiyatında işlendiği gibi Klasik Kürt Edebiyatında da benzer şekilde işlenmiştir. Aktepî'nin divanındaki 29 şiirden 6 tanesi aşk dışında olup daha bariz dinî veya farklı bir konuyla ilgili olduğu için bu şiirlerde geçen kişiler genel itibariyle bahsedilen dini konuyla bağlantılı olarak dinî yönüyle işlenmiştir. Ancak geriye kalan 20 şiirde işlenen konular aşk veya ilahî aşk konulu olduğu için âşık, mâşuk, aşk, ve gönül gibi kelimeler için benzetilen olarak kullanılmışlardır. Bu da şairin edebî üslubunda daha çok sanatlara yer verme yöntemini tercih ettiğini göstermektedir. Pek çok farklı alandaki kişiliğin divanda geçmiş olması Aktepî'nin edebi sanatlar konusundaki kabiliyetini ve edebi tecrübeye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu türden kişilikleri aşk konusu bağlamında ele almak, Aktepî'nin kendinden önce şairlerin divanlarını iyi okuduğunu göstermektedir.

Divanında tespit ettiğimiz kadarıyla 31 dinî şahsiyet, 9 tarihî ve efsanevî şahsiyet, 6 âşık ve mâşuk ikilisinden olan şahsiyet geçmektedir. Bu şekilde toplamda yaklaşık 46 kişi ve kişilik divanda geçmektedir. Konularda işleyişlerine ve kişilerin özelliklerine göre yukarıda belirtilen üç kategoriye koyduk. Dinî şahsiyetler başlığını da "peygamberler", "sahabe" ve ehl-i beyt", "evliyalar" ve "diğer" olmak üzere 4 alt başlıkta ele aldık. Birbiriyle ilişkili veya aynı beyitte geçen bazı kişilikleri aynı başlıkta beraber verdik; daha sonra altında her biri için kısa tanıtıcı bilgiler verildikten sonra konuyla ilgili beyitlere geçtik. Bu çalışmanın yayınlanmasında sayfa sınırı olduğu için burada bahsedilen bütün kişiliklere yer veremeyeceğiz. Bu nedenle pek çok şahıs ve şahsiyetlere ait bilgiler özet bir şekilde verilecek ve sadece önemli isimlerden örnekler aktarılacaktır.

[1] Jiyan, Renas, "*Şêx Ebdurrehmanê Axtepî Dîwana Rûhî*", Belki Yayınları, İstanbul, 2013.

A-DİNİ ŞAHSİYETLER

I- PEYGAMBERLER

Peygamberler elçilik görevini yerine getirirler. Aldıkları ilahî öğretileri insanlara iletirler(Gündüz; 1998, s. 306). Muhataplarını hak dine çağırmakla görevlendirilen yüksek vasıflı kimselerdir(Yavuz, 2007: 257). Peygamberler bütün insanlar içinde en büyük mertebeye sahip olanlardır. Kur'an'da 24 peygamberin ismi zikredilmektedir. Aktepî'nin divanında ise bu peygamberlerden altısı geçmektedir. Bunlar; Hz. Muhammed, İsa, Musa, Süleyman, Yunus ve Yusuf'tur.

Aktepî'nin divanı ilahî aşka dair temsillerle dolu olduğu için divanında geçen isimlerin neredeyse tamamı aşk konusu bağlamındadır. Divanda geçen peygamberlerden sadece peygamberimizin adının geçtiği şiir, dinî içeriklidir. Diğer peygamberlerin adı ise aşk konusuyla ilgili olarak benzetme amacıyla kullanılmıştır. Bu isimleri sırasıyla ele alalım:

1- Hz. MUHAMMED:

Son ve en büyük peygamberdir. Edebiyatta adından en çok bahsedilen peygamberdir. Mesnevilerin başındaki peygamberi övgü bölümleri, naat tarzındaki kasideler, miracîyeler ve mevlidler gibi pek çok alanda peygamberimize yer verilir.

Aktepî'nin divanında peygamberimiz, Muhammed, Ahmed, Mustafa, Haşimî, Ebul Kasım, Ebu Zehra isim ve sıfatlarıyla anılır. Aktepî iki şiirinde açık bir şekilde peygamberimizden bahseder. Bu şiirlerinde onun pek çok sıfatına değinir. Zira Aktepî şiirinde günahkâr olduğunu belirtip peygamberden şefaat beklerken her beyitte peygamberin farklı özelliklerini zikrederek ona hitap eder.

Tasavvufi şiirlerde şairlerin en çok alıntıladıkları söz kalıplarından birisi de "levlâke" kudsî hadisidir(A. Yıldırım, 2018: 156). Şair peygamberi övgülerle anarken onun hakkında zikredilen olan bir kudsî hadis rivayetine işarette bulunur. Bu kudsî hadiste Allah: "*Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım*" denilmektedir. Şair peygamberi övmek için bu hadise işareten "*levlak*" yani *"sen olmasaydın*" ibaresini kullanmış ve peygamberimizin "Ahmet" adıyla beraber yaratılanların en hayırlısı, seçilmiş kişi anlamındaki sıfatları da beraberinde kullanır:

Şehsiwarê 'erseyê "Lewlak"ê şahê namîdar

Ehmedê muxtarê xeyr-il xelqî mehbûbê Cebbar 9/1

2. Hz. İSA:

Ulu'l-Azm peygamberlerdendir. Hz. Adem gibi babasız dünyaya gelmiştir(Tunç, 2008: 556). Hz. Meryem'in oğludur. Hz. İsa, doktorların şifa vermede aciz kaldıkları hastalara şifa verir, körleri ve cüzzamlıları iyileştirirdi. Allah'ın izniyle ölüleri diriltirdi(en-Nedvi, 1992: 232). Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi ve hastaları iyileştirmesi sevgilinin yaralı aşığı iyileştirmesi gibidir. Bu açıdan sevgilinin özelliklerinden biri de Hz. İsa gibi iyileştirici olmasıdır. Sevgilinin bir bakışı veya dokunuşu veya bir söz söylemesi âşık için en etkili ilaçtır. Aktepî sevgiliyi İsa tabıatlı olarak isimlendirerek sevgilinin bu yönüne dikkat çeker:

Sed sebahul-xeyrê min ber xakîpayê dilberê

Îsewî teb'ê, kubarê, nazikê, dêm-enwerê 13/10

3. Hz. MUSA:

Âl-i İmran soyundandır. İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerin üçüncüsüdür. Allah ile Tûr dağında konuştuğu için kendisine Kelimullah denilir. Kendisine gönderilen ilahî kitap Tevrat'tır(Dinler Tarihi, 1999: 376; Tanyıldız, 2017: 255). Hz. Musa, ailesiyle yaptığı bir yolculuk esnasında hava soğukken ısınacak bir ateş arar. İlerde bir ateş görür. Ailesine gidip bir parça ateş getireceğini söyler. Yanına gidince yanan ağaçtan ses gelir ve Musa'nın rabbi olduğunu söyler ve peygamber olarak seçildiği bildirilir(Bkz. Taha Suresi: 10-13; en-Nedvi, s. 128, 129.). Yani Allah bir ateşle ona seslenmiş ve o nur ilahî bir sembol haline gelmiştir. Şair de kalbindeki ateşin Hz. Musa'ya Eymen vadisinde gösterilen ateş olduğunu söyler. Bu şekilde şair Hz. Musa'nın kıssasına işaret ederek telmih sanatına yer verir:

Narê **Mûsa** min ledun îsa ji şewqa dilberê

Nûra Wadî Eymenê bû der cîger min iştîal 16/9

4. Hz. SÜLEYMAN:

Davud peygamberin oğlu, İsrailoğullarının peygamber ve padişahlarındandır(Cemalî ve Cemalî, 1392: 16). Doğadaki pek çok şey ve cinler onun emrindeydi. Hem peygamber hem sultan idi. Sebe melikesi Belkıs ile evlenmiştir.

Hz. Süleyman'ın, üzerinde İsm-i a'zam yazılı mühürlü bir yüzüğü varmış. Süleyman insanların, cinlerin, devlerin, vahşi hayvanların ve kuşların kendisine itaat etmesi için bu yüzüğe "ism-i azamı" yazmış(Hanlerî Kiyâ, 1348: 275). Aktepî bir şiirinde sevgiliye kavuşmadan duyduğu sevinci anlatır. Bu kavuşma gerçek hayatındaki bir şeyhini veya hocasını ziyaret fırsatı bulmasıyla duyduğu sevinç olabileceği

gibi peygamberimize hitaben de yazılmış olabilir. Şair kavuşma anını tasvir ederken, onun huzuruna çıkıp elini öpmeyi büyük bir nimet olarak kabul eder ve onun elini tutmasıyla elindeki yüzüğe veya mühre kavuştuğunu söyler. Burada şair bahsettiği kişiyi Hz. Süleyman'a ve elindeki yüzüğü de Hz. Süleyman'ın parmağındaki gücün simgesi olan yüzüğüne benzetir ve ona kavuşmanın sevincini anlatır:

Xatem û textê **Süleyman** zeptî kir min bê xîlaf

Şahê textê 'eşq im ez navême dinya bê guzaf 4/8

5. Hz. YUNUS:

Hûd peygamberin çocuklarından olup annesi İsrailoğullarındadı (Nîsâbûrî, 1382: 246). Kendisi de İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamberdir. Halkını doğru yola çağırdığı halde onları ikna edememekten dolayı vazgeçmek istemesi ile bahsedilir. Kavmi, onun geleceğini bildirdiği musibetler gelmeden önce ona iman etmişti(Akay, 2005: 505). Hz. Yunus, edebiyatta balığın karnına düşmesi dolayısıyla söz konusu edilir(Kurnaz, 1987: 66). Tasavvufta bu kıssayla balığın karnının zikredilmesi, dünya ve cisim zindanını anlatmak içindir(Seccâdî, 2007: 206).

Aktepî aşığın mâşuk ile olan konuşmasını aktarırken âşık, sevgiliye kendisini beklediğini, gözü-kulağının yolda olduğunu ve başka kimsenin olmadığını söylerken yalnız oluşlarını anlatmak için Hz. Yunus'un denizin dibinde, büyük büyük balığın karnında oluşunu örnek verir. Hz. Yunus gibi herkesten uzak olduklarını ve görüşebileceklerini belirtir:

Kes nehin bi nik me carek ey şehê alîneseb

Her wekî **Yûnis** di behrê der zikê hûtê 'ezîm 18/14

6. Hz. YUSUF:

Yakup peygamberin en küçük oğludur. Kardeşleri kıskançlıklarından onu kuyuya atar, bir tüccar onu oradan çıkarıp pazara götürür ve Mısır azizesine satar(Cîhanî, 2013: 108). Azize ona âşık olur ama onu elde edemeyince iftira ile hapse attırır. Daha sonra Hz. Yusuf, rüya tabiri vesilesiyle hapisten çıkar ve en sonunda Mısıra bakan olur.

Hz. Yusuf, azizin eşinin iftirasına maruz kalınca haksız bir şekilde zindana atılmıştı. Onu seven Züleyha ise serbest bir halde dışardaydı. Bu örnekten yola çıkan şair, kendisinin âşık olarak sevdiğinden ayrı kaldığını söylerken kendisini hapiste mahzun olan Yusuf'a benzetir:

Şubhê **Yûsuf** zîrê zîndan mame mehbûs û hezîn

Qet nego carek Zuleyxaê çi hal e bêmecal? 16/7

II- SAHABE VE EHL-İ BEYT

1. ALİ:

Peygamberimizin amcası Ebu Talib'in oğlu, peygamberimizin kızı Hz. Fatma ile evlenmesiyle peygamberimizin damadı ve İslam'ı kabul eden ilk erkek gibi çok önemli sıfatları üzerinde taşır. Peygamberimiz onu yanına alarak büyütmüştür(Köksal, 2008: 121). Cesaret ve ilmiyle bilinir. Hz. Ali hakkında peygamberimizin pek çok hadisi vardır.

Edebiyatta daha çok şah-ı Necef, Murtaza, Zülfikar adlı kılıcı ile ve elb-i beyt dolayısıyla Kerbela olayıyla anılır(Kurnaz, 1987: 69). Zülfikar; Peygamber Efendimiz'in kılıçlarından birinin adıdır. Ağzı iki çatal olan bu kılıcı, Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali'ye hediye etmişti(Can, 1997: 210). Bu kılıç adeta Hz. Ali'nin sembolü haline gelmiştir. Aktepî dokuzuncu şiirini onun övgüsü için yazmıştır. Aktepî Hz. Ali'yi Kerrar, Haydar, Allahın Kılıcı, Şahê Merdan, Şêrê Yezdan, Mustafa'nın amcaoğlu, Hakikat yolunun rehberi ve Aliy-yel Murteza gibi sıfatlarla zikreder. Bu şiir, Aktepî'nin ehl-i beyt sevgisini açıkça gösterir:

Hem çunîn fermûde el heqq xewfa ber qewmê kufar

La feta îlla 'Elî, la seyfe îlla Zulfîqar 9/1

2. HASAN:

Peygamberimizin torunu olan Hz. Hasan, Hz. Ali'nin çocuklarındandır(967). Hz. Fatma'nın büyük oğludur. Ehl-i beytin iki büyüğünden biri olup seyyidlerin ceddidir. Hz. Muaviye'nin teklifine evet diyerek hilafet iddiasından geri çekilmiştir. Kendi hanımı tarafından zehirlendiği rivayet edilir. Edebiyatta daha çok peygamberin onlara olan sevgisi noktasında benzetmeler yapılır. Masum olması, bir fidan gibi küçük olması ve reyhan gibi kokması gibi özelliklerle anılır.

Şair günahkârlığından bahsedip peygamberden şefaat dilediği bir şiirinde peygamberimizi tavsif ederken Ceddu'l-Hasan diyerek Peygamberimizin Hz. Hasan'ın dedesi olduğunu söyler:

Sed hezar îmdadê min cedd'l **Hesen** Şahê huda

Ya Resûlellah dexîl im, ya Hebîbellah dexîl 15/18

3. HÜSEYİN:

Hz. Hüseyin, Hz. Hasan'ın kardeşi, Hz. Ali'nin ve Fatima'nın oğlu ve Peygamberimizin torunudur. Kerbela şehididir(Meb, İslam Ansiklopedisi, 1987: 634). Hz. Hasan, Muaviye lehine halifelikten çekilmişti(Gündüz, 1998: 160). Ancak

Hüseyin, zülme ve adaletsizliğe baş eğmeyi kabul etmediği için şehit edildi. Yezid'in adamları tarafından öldürüldü. Şair Yezid'e karşı düşmanlığını açık bir şekilde sekizinci şiirde belirtmiştir. Hz. Hüseyin'in Muharrem ayında Yezid tarafından öldürüldüğünü ve bu nedenle laneti hak ettiğini söyler:

Ah di vê mahê Muherrem da, ***Huseyn*** *im bû şehdî*

Musteheqqê l'en û teqbîha ebed bûve Yezîd 8/9

4. FATMA ve KASIM:

Aktepî peygamberimize hitap ettiği bir şiirinde onu Hz. Fatma ve Kasım'ın babası olarak zikreder. Aktepî şiirinde günahkârlığından bahsederken peygamberin şefaatini celbetmek için çocuklarının adıyla zikrederek dua ve yalvarışını daha etkili kılmayı amaçlamıştır:

Qabêqewseyn payiet ser xeylê cem'ê esfiya

Ya **Ebel-Qasim** dexîl im, ya **Ebel-Zehr** dexîl 15/2

III- EVLİYALAR

1. ABDULKADİR-İ GEYLANİ ve BEYAZID-I BİSTAMÎ:

Kadiriye tarikatının piridir(Kalem Yayınevi, 2006: 15). Velayet sahibi bir zattır. Kendisine gavs-ı âzam denilir(Uludağ, 2005: 144). Edebiyatta kerametleriyle, tarikatı ile ve yardım istenmesiyle zikredilir. Bistamî, sûfilerin reislerinden ve büyüklerindendir. Tasavvuftaki yolu galebe ve sekrdir(Erginli ve diğerleri, 2006: 1021).Kendisine tabi olanlara da Tayfûriyye denir. Bu cemaat köklerini Bayezid vesilesi ile İmam Cafer Sadık'a kadar ulaştırırlar(Seccâdî, 2007: 461). Şiirlerde tarikat, vahdetu'ş-şuhud, ilahî aşk bağlamında ele alınır. Aktepî'nin divanında Teyfûrî adıyla geçer.

Aktepî bir şiirinde aşkın etkilerini benzetmelerle anlatırken kişiyi sersemleştirdiğini, sarhoş ettiğini ve böylece kimseyi tanımaz hale getirdiğini söyler. Buna örnek olarak da böyle büyük bir zatın bile aşkın etkisiyle tanınamayacağını söyler. Geylanî ve başka büyük bir veli zat olan Beyazd-ı Bistamî'yi zikreder. Beyazıd-ı Bistamî'nin adını Tayfûrî olarak zikreder. Âşık kişinin bu iki büyük zatı bile ayıramayacağını belirtir. Çünkü aşk şarabıyla âşık sersemdir:

Cunûn û bêhiş im asarê 'eşqê ez dilê serxweş

Cuda nakim du sed wek **Şêyxê Geylanî** û Teyfurî 24/4

2. BAHAEDDİN:

Nakşibendiğin kurucusudur. Nakşibendiyye tarikatı, ismini XIV. yüzyılda Orta Asya'nın Buhara şehrinde yaşamış olan Bahâeddin Nakşibend'den (ö. 791/1389) almaktadır(Ceyhan, 2015, 611). Edebiyatta tarikat büyüğü olarak, keşif ve keramet sahibi olarak ve manevi büyüklüğü münasebetiyle işlenir.

Aktepî bir Nakşibendî şeyhi ve âlimi olarak şiirlerinde nakşibendiliğin kurucusu olan Şeyh Bahâeddin'den övgüyle bahsetmiştir. Altıncı şiir bu konudadır. Aşağıdaki örnek beyitlerde şeyhinin lahûti sırları ezelden beri bildiğini bu nedenle onun dergahına yüzlerin dönmesi gerektiğini vurgular:

Waqifê esrarê lahûtî ezan ehdê elest

Rû bi dergahê **Buhaeddîn** nezer kun zenge hest 6/5

IV- DİĞER

1. ALİM, ŞEYH, MOLLA, ZAHİD, SÛFİ

Alim: Bilgindir, ilim ehlidir(Uludağ, 2012: 36). İlmiyle âbidlerin üzerinde bir dereceye sahiptir. Allah'ın isim ve sıfatlarını ilme'l-yakîn derecesinde görmeye erişenlerdendir.

Molla: Ders okumuş, ilim tahsili yapmış, alim kişi demektir(Enverî, 1383: 1178). Alim ve molla her ikisi de ilim tedrisiyle uğraşır ve bilgisiyle öne çıkar. Yine sûfiler, vaiz ve alim gibi mollayı da ehl-i zahir sayarlar(Uludağ, 2012: 252).

Şeyh: Kelime olarak önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelir. Tasavvuf okulu liderlerine şeyh denir. (Cebecioğlu, 2009: 609). Şeyhler zühd ve takva sahipleridir. Tekkeleri ve tarikat cemaatleri vardır.

Zahid: Zâhid, Arapça bir kelime olup Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişi demektir(Sönmez, 2015: 142). Şiirlerde âşıklar tarafından aşk gerçeğini göremeyen kişi olarak değerlendirilir. Zahirî düşünürler. İlim ve imanın şekil ve kabuğuyla uğraşırlar(Tolasa, 2001: 75).

Sûfi: Tasavvufta hak yolunu tutan kişidir. Mâsivadan sıyrılmıştır. Akılla hareket etmez. O, zevken yaşayan kişidir. Sûfilere göre kim yaparsa yapsın, ne yaparsa yapsın bütün işler Allah'ın sıfatlarının zuhurudur(Gölpınarlı, 1953: 26). O, hakka vasıl olan kişidir(Cebecioğlu, 2004: 581).

Bu şahısların ortak özelliği de aşığın hallerini anlayamamaları, âşığın güzellerden, şaraptan ve güzellik unsurlarından bahsetmelerini kınarlar ve aşığa vaaz vermeye çalışırlar.

Bu şahıslar, âşıkları uyarmak, onlara doğru yolu göstermek üzere vaaz ve nasihat etmek ister, ancak kalbi bir derya olan âşık için onların söyleyecekleri şeyler boştur. Çünkü âşıkları anlayamamaktadırlar:

Meke mun'im ji 'eşqa dilberê ey zahidê aqil

Hewa ye we'zê te nik aşiqê neçar ê derya dil 24/19

2. HÛRÎ:

Edebiyatta da sevgili güzelliği dolayısıyla huriye benzetilir. Aşığın gözünde sevgili huri veya melektir(Çelebioğlu, 1998: 730). Sevgilinin bulunduğu yer ise cennet sayılır. Sevgili bir yerde yoksa orası cennet de olsa âşık için cehennem gibidir. Bu nedenle âşık, sevgilinin olmadığı bir cenneti de istemez:

Di 'eşqa dilbera nûrî, letîfa wek gula cûrî

Nevê min cennet û **hurî**, feqîr im bo tecellaê 26/16

3. LOKMAN:

Lokman, ünlü bir bilge ve doktor olarak tanınır(Bkz. Cîhanî, 2013: 535). Bazılarına göre ise Habeşli bir köledir. Davud peygamberin zamanında yaşayıp marangozluk veya terzilik yaptığı da söylenir(Yıldırım, 2008: 490). Bazıları peygamber olduğunu söylemiştir. Ancak peygamberliği konusunda ihtilaf vardır(Tolasa, 2001: 40). Daha çok kendisine hikmet verilmiş olan bir veli olarak kabul edilir. Doktorların pîri sayılır. Hastaları iyileştirir, pek çok hastalığa ilaçlar bulurdu. Otların, hangi derdin dermanı olduklarını kendisine söylediği rivayet edilir(Kurnaz, 2009: 311). Hatta ölümsüzlük iksirini bulduğu ama kaybettiği söylenir.

Edebiyatta sevgili, Lokman'a benzetilir. Âşık daima hastadır ve onun tabibi de yalnızca sevgilidir. Lokman gibi gelip kendisine şifa vermesini ve onu diriltmesini bekler. Ölümsüzlük, hastalık, ilaç, hayat suyu gibi kelimelerle anılır.

Lokman hastaları iyileştirdiği gibi sevgili de aşığı iyileştirebilecek tek doktordur. Aktepî bir şiirinde sevgiliyle aşığı konuşturur. Maşuk, aşığa cevabında kendisini över ve Lokman gibi hasta kalpleri iyileştirdiğini söyler:

Rûbehek na kes bi wê 'eşqa me da te ismê şêr

Hem çû **Luqman** im bi weslê xweş dikim qelbê seqîm 18/20

4. MUĞBEÇÇE ve PÎR-İ MUĞAN

Muğbeççe: Muğ kelimesi zerdüş dinine inanan, ateşe tapan anlamlarına gelir. Beççe ise Farsça'da insan veya hayvan yavrusu ve çocuk demektir(Enverî, 1383:

145). Bu tabir zamanla tasavvufi aşk şiirlerinde meyhane çırağı, saki veya içki satan gibi anlamları kazandı(Pala, 2009: 329; Enverî, 1383: 1167). Muğbeççe, meyhanede hizmet eden gençlere denilir(Tunç, 2008: 559).

Pîr-i muğan: Pîr, Zerdüşt inanışında din adamı anlamına gelir. Pîr-i Muğan ise Zerdüşt inananlarının önderidir(Yıldırım, 2008: 566). Yani baş keşiş demektir. Şarap meclisinin pîrine denilir. Tasavvufta ise bu kamil-i mürşid ve kutb-u âlem yerine kullanılır(Cebecioğlu, 502). Meyhane, şarap, harabat, meclis ve sakî gibi kelimelerle beraber tenasüp içinde anılır.

Şair, bir şiirinin tek dizeli nakaratında sevgilinin özelliğini "ceylan boyunlu muğbeççe" olarak zikreder. Genç şarap dağıtıcısı anlamına gelen muğbeççe ifadesi ile sevgiliyi, zarif boyunlu ceylana benzetir.

Keşmekeş tê da me ez alem li ber çeşme xeyal

Dilber im tirsa ye natirsit ji zenban û webal

El-eman sed el-eman ey **mexbeça** gerdan-xezal 13/2-3

5. NEMRÛT:

Bâbil hükümdarlarına verilen bir ünvân olduğu sanılmaktadır(Pala, 2009: 356). Hz. İbrahim Nemrut'a Allah'a inanması için davette bulunmuş ama o, bunu kabul etmemişti. Hz. İbrahim Nemrut'u ilah olarak kabul etmeyince, tek bir ilah ve dinin oluğunu söyleyince ve Nemrut'un halkının taptığı puthanedeki putları kırınca Nemrut, Hz. İbrahim'i cezalandırmak için büyük bir ateş hazırlar ve onu mancınıkla ateşe atar. Ancak Allah Peygamberin yanmasını engeller ve o ateşi bir gül bahçesine çevirir. Bu konuyla ilgili anlatım Enbiya suresinin 51-70 ayetlerinde vardır. Edebiyatta Nemrut daha çok Hz. İbrahim'i ateşe atması ile anılır(Kurnaz, 1987: 63) ve bu bağlamda telmih sanatıyla ateş imgesine yer verilir.

Aktepî de telmih sanatıyla bu olaya işaret eder. Münazaralı bir şiirde âşık ile mâşuk konuşurken mâşuk, aşığın Nemrut'un ateşi gibi büyük bir ateşle yandığını ve o ateşi zülüflerini göstererek söndürüp bir bahçeye çevireceğini söyler. Yani sevgilinin güzellik unsurları, aşığa görününce âşığın kalbindeki ateş hemen söner ve rahatlar:

Wextê şefqet kim li te zulfan vekim şubhê 'elem

Narê **Nemrûdî** bikim ser te wekî baxê ne'îm 18/12

6. ÖMER BİN SA'D BİN EBİ VAKKAS, UBEYDULLAH İBN-İ ZİYAD, ŞİMR BİN Zİ'L-CEVŞEN

Ömer bin Sa'd bin Ebi Vakkas: Peygamber hayatta iken cennetle müjdelenen Sa'd bin Ebi Vakkas'ın oğludur. Kerbela'da konaklayan Hz. Hüseyin'e karşı gönderilen askeri kuvvetlerin başındaydı(Yüksel, 2010: 321).

Ubeydullah ibn-i ziyad: Hz. Hüseyin bazı kufelilerin desteğini alıp İbn-i Ziyad'a karşı Kufe'ye gitmek isteyince İbn-i Ziyad adamlarını göndermiş ve orada Hz. Hüseyin ve adamlarını şehit ettirmiştir(Bozan, 2017: 804-805).

Şimr bin zi'l-Cevşen: Şimr ilk zamanlarda İmam Ali'nin (a.s) yârenlerinden biri idi, ancak sonrasında İmam ve ailesine kin güden düşmanlardan birine dönüşmüştür. Ubeydullah b. Ziyâd, çevresindeki Şimr b. zi'l-Cevşen gibi kişilerin de telkini ile Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmesini ya da kayıtsız şartsız teslim alınmasını istemiştir(Keskin, 2012: 314).

Bu üç şahıs da Kerbela zulmüne ortak oldukları ve zalimlerin yanında yer aldıkları için aşağıdaki beyitte adları Yezid'le birlikte zikredilmiştir:

'**Amr** û **Şimr** û **Îbnu Zîyyad** û Yezîdê kufrîdar

Ey xuda bîne li wan pur l'en û exzabê edîd 8/6

7. VEYSEL KARANÎ:

Adı Üveys bin Âmir Karnî olup Yemen'in Karn köyünde dünyaya gelmiştir. Peygamberi görmeden iman etmiştir(Değirmençay, 2016: 158). Peygamberimizin zamanında Müslüman olmuş ancak onu görmeye gidemediği için sahabe sıfatını kazanamamıştır. Peygamber aşığı biriydi. Peygambere olan muhabbeti menkıbeleşmiştir(Kurnaz, 1987: 70) Peygamberimiz onun hakkında övücü sözler söylemiştir. Tabiin olarak kabul edilir.

Aktepî, peygambere yalvarışlarında Hz. Hasan'ı duasında zikrettiği gibi Veysel Karanî'yi de duasının kabulü için zikreder. Peygamberimizin ona karşı ayrı bir sevgisi olduğu için Aktepî onun makbul ve veli bir zat olduğunu düşünerek sevdiğinden ayrı kalma acısını dindirmesi için ondan medet diler:

Çûm hilak ez firqetê firyadê min **Weys-ul Qeran**

Xemzeyê çeşmê di şehla can deranî ez beden 13/20

8. YEZİD:

Emevi halifesi Muaviye bin Ebu Sufyan'ın oğlu olup Şam'da dünyaya geldi. Muaviye ölmeden önce oğlu Yezid'i kendi yerine halife olarak atadı. Yezid herkesin

kendisine biat etmesini isteyince olaylar başlamış oldu. Peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin, hilâfet ihtilâfları yüzünden Kerbelâ'da Emevilerden Yezidin ordusu ile çarpışıp şehit düştü(Onan, 1991: 118). Ehli beyt Yezid'in saltanat hırsı yüzünden büyük zulümlere maruz kaldı. Bu zulüm tüm İslam âleminde yürek yakan bir destana dönüşmüştür. Ehl-i beytin başına gelen acı olaylar şiirlerde de etkisini göstermiş ve pek çok şair, peygambere olan sevgisini göstermek adına ehl-i beyte sevgi ve Yezid'e düşmanlık konusunda şiirler yazmıştır. Aktepî de bu konuda pek çok şairden de öteye gitmiş ve Yezid'e lanet etmeyi konu alan bir şiir yazmıştır. Şiirin her beytinde büyük bir öfke vardır:

Sed hezar le'net muzaef şubhê baranê şedîd

Her zeman la yanqeti' bin ew li ser rûhê **Yezîd** 8/1

B-TARİHİ VE EFSANEVİ ŞAHSİYETLER

1. CEM:

İlk mitolojik İran padişahının adıdır(Cemalî ve Cemalî, 1392: 14). İran'daki Pîşdâdîyan hanedanının dördüncü ve en büyük hükümdarı olup adı Cemşîd'tir. Cem olarak da anılır. "Cem" kelimesi büyük padişah, "şid" kelimesi ise "ışık" demektir. Cemşîd'e işaret eden en eski metinler, Zerdüşt'ün sözleridir. Persler onu adil, kendisine kutsal mesajlar ve mektuplar gönderilen, tek tanrı inancına sahip, olgun ve ahlaklı, insanları seven bir hükümdar olarak kabul ederler(Yıldırım, 2008: 204). İran mitolojisine göre yedi yüz ya da bin yıl hüküm sürmüştür(Pala, 2009: 86). Cem'in sihirli bir kadehinin olduğu söylenir. Bu kadehe Cam-ı Cem ya da Cam-ı Cihanbîn denilir(102). Cem, bu kadehe bakınca dünyadaki her şeyi görürmüş.

Edebiyatta gücün ve hâkimiyetin sembolü benzetme unsuru olarak kullanılır. İçine bakıp dünyayı gördüğü sihirli kadehi ile anılır.

Aktepî aşk denizine daldığını, aşkın lideri olduğunu; Cem gibi güçlü bir âşık olduğunu ve bu nedenle şarap kadehinin getirilmesini söyler. Burada Cem, güçlü bir padişah olmasıyla benzetilen olarak kullanılmıştır:

Xerîqê qelzemê 'eşq im, reîsê ekremê 'eşq im

Bide camê, **Cem** 'eşq im, qewî me ez di de'wayê 26/13

2. ESFENDAR:

Esfendar veya İsfendiyar olarak geçer. Şahnâme'deki kahramanlardan biridir. Lâkabı Royin-Ten'dir(Kurnaz, 1987: 125). Hak, kudret ve lütuf sembolüdür. Mitoloji kitaplarında İsfendiyar'ın kahramanlıklarından bahsedilirken kıtlık sebebi sayılan

ejderhaları yendiği ve bu şekilde bereketin gelmesine sebep olduğu anlatılır.(Deşt Erjene, 1388: 131) İran tarihine ve efsanesine dayanmakta olup, daha ziyade maddi kudret, kahramanlık ve hükümranlık timsalidir(Tolasa, 2001: 83).

Aktepî sevgilinin güzelliğinin gücü ve etkisi üzerinde dururken, sevgilinin yüzlerce İsfendiyar ve Rüstem'i hapse atacağını söyler. Yani bu efsanevi güçlü padişahlar dahi sevgilinin gözlerinin güzelliğine mahkum olur ve onlara tutuklu kalırlar:

Kes li min lewman mekin ev cîlwe û çeşme siyah

Sed çû **Esfendar** û Rostem beste der zîndan dikin 21/11

3. HULAGU HAN:

Babası, Cengiz Han'ın en küçük oğlu olan Toluy Han'dır. Hülagü, Cengiz Han'ın torunudur. 1265'te Merâga'da kırk sekiz yaşında ölmüştür(Yuvalı, 1998: 473) İlhanlılar devletini kurmuştur. Abbasî devletini yıkmış, zorlu Alamut kalesini ele geçirmiş ve Bağdat tarumar etmiştir. Tarihte yaptığı katliamlarla anılmaktadır. Divân şiirinde yağma, çapul ve kötü niyetli padişah kişiliğiyle anılır(Pala, 2009: 216).

Aktepî sevgilinin güzellik unsurlarını tarif ederken güzel gözlerinden bahseder ve bu gözlerin gamze oklarıyla savaşa gitmesi durumunda gönül mülkünü talan ve viran edeceğini söyler:

Dîdeê şehla ku bên cengê bi tîrê xemzeyan

Wek **Hilagû Xan** seraser milkê dil wêran dikin 21/9

4. İSKENDER:

Büyük İskender Makedonya'da dünyaya gelmiştir. Büyük İskender, "İskender-i Makedonî" ve "Lanetli İskender" olarak bilinir ve M.Ö III. asırda yaşamıştır. Şahnâme'de anlatılanlara göre Dârâb'ın oğludur ve İran şahı Dârâ ile savaşmıştır(Mâzenderanî, 1377: 55). İslamî literatürde bahsedilen İskender ise İskender-i Zülkarneyn olarak bilinir. Yafes İbn-i Nûh evladındandır ve Hz. Hızır'la birlikte hayat suyunu aramak üzere karanlıklar ülkesine gider(Gencay, 2012: 116).

Edebiyatta gücü, zenginliği ve fetihçi olmasıyla bahsedilir. Âb-ı hayât araması, Hızır ile olan yakınlığı, karanlıklar ülkesine girmesi, yolculukları, ordusunun çokluğu, cihangirliği vs. yönlerden ele alınır.

Şair, gönle hitap ederek dünyevi krallar gibi mala meyletmemesini, çünkü onun, güllerin ve seherlerin hünkarı bir bülbül olduğunu söyler:

Nebit meylê bikî bo serteser emlakê **Îskender**

Çi hacet bo te dinya çûn tu hunkarê sehergah î? 25/13

5. KEYHÜSREV:

Keyanîler hanedanının ünlü hükümdarlarından olan Keyhusrev, Siyâvuş ve Frengis'in oğludur(Hanleri Kiya, 1348: 418). Keyanîlerin 3. Padişahıdır. Efrasyab'ın torunudur. Keyhüsrev akıllı, zeki, cesur ve tedbirli bir kahraman olarak nitelenir(Yıldırım, 2008: s. 464.). Adalet ve büyük mertebesiyle meşhur bir padişahtır. Keyhüsrev de bir padişah olarak güç ve hâkimiyeti temsil eder ve sevgilinin âşık üzerindeki etkisine benzetme yapmak için kullanılır.

Sevgili, gönle bakıp ona ilgi gösterince ve nimetlerini ona sununca gönül, bunlar karşısında adeta padişahlar gibi olur:

Bi zî rû bim were pêş ber nîgari nazenîn dilber

Çû în'am bo te, bi **Keyxusrew** û Cimşîd û Cem, Şah î 25/7

6. KUBAD/KEYKUBAD:

Bu isimle farklı İranî şahsiyet mevcuttur. İran padişahlarından biridir. Keykubad, Keyanîler hanedanının ilk hükümdarıdır. Avesta'da bu isim defalarca geçmektedir. Fars Edebiyatında iyi ve güleryüzlü bir hükümdar olarak geçer(Yıldırım, 2008: 471). Kürt edebiyatında da bu padişahlar gücü, hâkimiyeti ve büyüklüklerini temsil eden taçlarıyla anılırlar.

Aktepî sevgilinin güzelliğini tasvir ederken kıvrım kıvrım zülfüne ve başındaki taca yemin eder. Şair, sevgilinin saçlarını taca benzetirken Kubad padişahının tacını örnek olarak verir:

Sed hezar sewgendê min ewtadê zülfê xem bi xem

Hem bi an tacê **Qûbadî** kec wekî şahê Ecem 13/7

7. MAHMUT ve EYAZ:

971 yılında Buhara'da doğdu. Hindistan fatihi olarak bilinir. Babası Sebük Tegin'dir. Babasının ölümünden sonra kardeşinin tahta geçmesine itiraz etmiş, onunla savaşmış ve onu yenerek tahta geçmiştir. Tarihî kaynaklarda sarayında 400 şairin bulunduğu, edebiyata ve şairlere bu şekilde değer verdiği aktarılır.

Gazneli Mahmut'un çok sevdiği bir kölesi veya hizmetkârı varmış. Adı ise Eyaz'mış. Sultan Mahmut, bu hizmetlisini çok severmiş. Bu güven ve sevgi o kadar ileri seviyeye gelmiş ki divan şiirinde âşık ve mâşuk için benzetilen olarak

kullanılmışlar(Bkz. Mesnevi, V. Cilt, 1857. beyit). Bu benzetmelerde sultan Mahmut aşığı; hizmetlisi Eyaz ise sevgiliyi temsil eder. Aktepî de kendisinin aşk tahtında Sultan Mahmut gibi olduğunu söyler:

Ber textê mehebbet bi xwe **Mehmûdê Eyaz** im gerden di fîraz im

Der mihnetê hicranê şahinşahê nîhalî, Ferhad û Şêrîn im 19/8

8. RUSTEM:

İran pehlivanı olan Rüstem, kahramanlığıyla meşhur olan Zâl'ın oğludur(Levend, 1984: 165). Rüstem-i Zâl olarak da bilinir. Lakabı Tehemten'dir. Firdevsî'nin *Şahnâme'*sindeki meşhur pehlivanlardandır(Hanleri Kiya, 1348: 230). Savaşlarda büyük kahramanlık ve yiğitlik göstermiştir. Kahramanlık, acı, kuvvet ve yenilmezlik sembolü olarak anılır. Siyavuş'u öldürmesi ve Güştâb'ı esaretten kurtarmasıyla ünlüdür(Pala, 2009: 382). Devlerle savaşıp onları yendiği aktarılır. Şiirlerde pehlivan, fil bedenli ve savaşçı gibi isimlerle de anılır.

Şair Rüstem'i de aşk konulu şiirlerinde ele alır. Beyitlerde sevgilinin güzelliğinin, Rüstem gibi yüzlerce kahramanı hapse atabileceğini söyler. Sevgilinin gözleri ve bir bakışı Rüstem'i bile kendisine tutuklu hale getirir:

Kes li min lewman mekin ev cîlwe û çeşme siyah

Sed çû Esfendar û **Rostem** beste der zîndan dikin 21/11

C-AŞIK VE MAŞUKLAR

1- FERHAT ve ŞÎRÎN:

Ferhat: Şirin'e âşık olan aşığın adıdır(Tunç, 2008: 555). Husrev-i Pervîz'in rakibidir(Yıldırım, 2008: 305). Sevdiği olan Şirin'e kavuşmak için Bîstun dağını deldiği söylenir. Bu münasebetle dağı kazması yönüyle şiirlerde ele alınır(Kurnaz, 1987: 134).

Birbirini seven âşık ve mâşuk ikililerindendirler. Bu hikâyenin diğer bir adı da Hüsrev ve Şirin'dir. Bu hikâyenin Fars Edebiyatından diğer milletlere yayılması Nizamî-yi Gencevî sayesinde olmuştur. Kürt Edebiyatında ilk kez Goranî lehçesiyle Xanay Qubadî tarafından yazılmıştır(Acar, 2016: 218).

Şirin: Ferhat'ın âşık olduğu bayan kahramandır. Padişah Hüsrev'in de sevdiğidir. Şirin önceleri Hüsrev'e âşık olmuştu. Sevgili için benzetilen olarak kullanılır. Şirin'in kelime anlamı tatlı olduğu için kelime oyunlarıyla birlikte kullanılır. Ferhat, Hüsrev ve dağ gibi kelimelerle anılır.

Şair, sevdiğinden ayrı kalan bir âşık olarak ayrılık acısını çektiğini ve bu açıdan Ferhat ve Şirin'e benzediğini söyler:

Ber textê mehebbet bi xwe Mehmûdê Eyaz im gerden di fîraz im

Der mihnetê hicranê şahinşahê nîhalî, **Ferhad û Şêrîn** im 19/8

2- LEYLA ve MECNUN(KAYS)

Leyla: Mecnûn'un kendisine âşık olduğu bayan kahramandır. Şiirde Leylâ, Mecnûn'un sevgilisi ve ideal sevgili tipini karşılarken daha çok saçı, gözleri ve güzelliğiyle öne çıkarılır(Tunç, 2010: 238). Leyla Kays'ın amcakızıdır.

Mecnûn: Leyla ile Mecnun mesnevisinin erkek kahramanı. Asıl adının Kâys olduğu rivâyet edilen bu kişinin gerçekte yaşayıp yaşamadığı tartışılan bir konudur(Tökel, 2000, 441). Hikayede anlatıldığına göre Mecnûn, Leyla'ya olan aşkından çöllere düşmüştür.

Genel görüşe göre Leyla ve Mecnûn hikâyesi ilk olarak Bedevi Arap kültüründe ortaya çıkmış, sonradan diğer milletlerde de yaygınlaşmıştır. Klasik edebiyatta onların aşkları üzerine pek çok manzum destan yazılmıştır(Dost, 2010: 84). Nizamiyi Gencevî Farsça, Sewadî Kürtçe olarak onların maceralarını manzum halde yazmıştır(Cihanî, 2013: 108).

Sevgilinin aşkı ve ondan ayrı olma, aşığı deli eder ve çöllere atar. Çünkü deli olan âşığı kimse anlayamaz, o da başını alıp gider. Mecnûn da Leyla için aşkından deliye dönmüş ve çöllere düşmüştü:

Kirim yexsîr û napeyda, cinûn û wale û şeyda

Veriştim ez ji nêv qeyda, wekî **Mecnûn** bi çolê ra 1/13

3- VAMIK:

Azra isimli kıza âşık olan kişidir(Dost, 2010: 84; Gölpınarlı, 1953: 43). Çin hükümdarının çocuğu olup Gazne hükümdarının kızına âşıktı. Vâmık ve Azrâ mesnevisini bir kaç şair yazmıştır. İranlı şair Unsûrî'nin eseri diğerlerine ilham kaynağı olmuştur. Vâmık büyük zorlukları aşarak, perileri, devleri ve zalim padişahları yenerek Azrâ'yı bulur ve birbirlerine kavuşur ve evlenirler.

Bu üç âşık da şairin sevdiğini sevmektedir. Hepsinin sevdiği aynıdır denilerek ilahî aşk kastedilmiştir:

Sed çû Qeys û **Wamiq** û Ferhadê ber dergahê yar

Bo qedembûsê hebîb im-cumle îstîzan dikin 21/8

4- ZÜLEYHA:

Yusuf ve Züleyha aşk mesnevilerinin kadın kahramanıdır. Aşk ve güzelliği temsil eder(Geverî, 2013: 78). Yusuf peygamber âşık olan ve Kur'an da hikâyesi geçen meşhur Mısır azizesidir(Durre, 2002: 160). Züleyha, Mısır aziziyle evlenmeden önce Hz. Yusuf'u rüyasında görmüş ve ona âşık olmuştur. Bütün aşk hikâyelerinde erkek kişi, âşık olandır, kadın ise mâşuktur. Ancak Yusuf ve Züleyha ikilisinde Hz. Yusuf sevgili konumunda, Züleyha ise âşık durumundadır.

Züleyha, edebiyatta sevgilinin benzetildiği aşk kahramanlarından biridir. Can, Yusuf olarak düşünülünce Züleyha da aşk ve sevgilidir. Yusuf'un güzel yüzünün manevi şarabı Züleyha'yı mest etmişti. Edebiyatta Yusuf ve Mısır kelimeleriyle tenasüp içinde işlenir(Pala, 2009: 490).

Aktepî bir şiirinde baharı tasvir ederken gördüğü bütün güzellikleri mâşuğun özellikleriyle anlatır. Pek çok güzelin karşısında olduğunu söylerken özelliklerine değinir. Bu güzelleri Leyla, Şirin ve Züleyha'ya benzetir. Bunların güzellik unsurlarını aktarırken salınarak yürümelerinden, güzel gözlü, selvi boylu, gonca yüzlü ve tatlı sözlü olmalarından bahseder:

Sed hezar Leyla û Şêrîn û **Zuleyxa** der xiram

Çeşmê şehla, serwî-bala, xunce-dêm elfazê xweş 11/3

SONUÇ:

Şeyh Abdurrahman Aktepî, filozof kabiliyetinde bir kişilik olarak divanını hazırlamıştır. Aktepî'nin küçük ebatlı divanında 46 şahsiyet belirledik. Bunların büyük çoğunluğu dinî şahsiyetlerden oluşmaktadır. Dinî şahsiyetlerin de büyük oranı aşk konusunda yazılmış şiirlerde âşık ve mâşuk için benzetilen olarak kullanılmıştır. Dinî kişiliklerden sonra tarihî ve efsanevî kişilikler gelmektedir. Bunların da tamamı padişah oldukları için gücü ve hâkimiyeti temsil açısından sevgilinin gücü için benzetilen olarak kullanılmıştır. Son kısımda ise âşık ve mâşuk ikilileri gelir ki bunlar zaten adından anlaşıldığı üzere aşk konusunda kullanılmıştır. Hem dinî hem edebi yönleri barındıran bu divan, bu edebî özellikleriyle Klasik Kürt Edebiyatı için önemli bir eser niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA:

Acar, Hayrullah, *Dîwan Şêx Ehmedê Feqîr*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2016.

Adak, Abdurrahman, *Ekola Aqtepeyê ya Edebiyatê û hizra Kurdîtî-Elewîtî-Neqşebendîtiyê*, Nûbihar dergisi, Sayı 131, s. 10-15.

Altuntaş, Halil ve Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 2011, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 339.

Bozan, Metin, *Tarihi Hadiselerin Konjonktürel İnşası (Şia'da Kerbela Örneği),* e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Kasım-2017, Cilt:9 Sayı:2 (18), 2017.

Can, Şefik, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevi Tercümesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.

Cemalî ve Cemalî, *Berresî ve Tetbîk-i şahsiyyet-i Cemşid ve Süleyman der Mesneviha-yi Attar, Divan-ı Hafız, Divan-ı Hacu*, İlmî, Pujuheşî, Tahassusî, Tefsir ve Tahlil-i Mutûn-ı Zeban ve Edebiyat-ı Farısî Dergisi, Dönem 5, Sayı 16, s.9-38, 1392.

Ceyhan, Semih, *Türkiye'de Tarikatlar*, İsam Yayınları, İstanbul, 2015.

Cîhanî, Perwîz, *Şîroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2013.

Çeçen, Halil, *Fıtnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı*, Bizim Büro Ofis Yayınevi, Ankara, 2008.

Çelebioğlu, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Meb Yayınları, İstanbul, 1998.

Değirmençay, Veyis, *Ârif Çelebi'nin Farsça Kasidesi Ve Türkçe Çevirisi,* Doğu Esintileri Dergisi, 2016, Sayı 4, s. 141-166.

Deşt Erjene, Mahmud Rızayi, *Baztab-ı Numadin-i Âb der Gostere-i Esatir, Feslname-i Edebiyat-ı İrfani ve Ustureşinasi*, Sayı 16, 1388 Payiz, s. 111-137.

Dinler Tarihi Ansiklopedisi, III Cilt, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Dost, Jan, *Ehmedê Xanî Mem û Zîn Şîrove û Kurdiya Îro*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.

Durre, Abdurrahman, *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002.

En-nedvi, Ebul Hasan, Çev. Yahya Eriş, *Kur'an'da Adı Geçen Peygamberlerin Hayatı*, Risale Baskı-Yayın, İstanbul, 1992.

Enverî, Hasan, *Ferheng-i Rûz-ı Suhen*, Suhen Yayınları, Tahran, 1383.

Ertekin, M. Zahir, *Qelem di Rewdınne'îma Şêx Ebdurrehmanê Aqtepî de*, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi, 2015. Yıl 1, Cilt 1, Sayı 1, s. 8-27.

Erginli, Zafer, İlyas Karsh, Yavuz Köktaş, Nurettin Ödül, Rıfat Resul Sevinç ve Salih Sabri Yavuz, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınları, İstanbul, 2006.

Geverî, Ayhan, *Yûsuf û Zuleyxa Selîmîyê Hîzanî*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2013.

Gölpınarlı, Abdulbaki, *Şeyh Galip Hayatı, Sanatı, Eserleri,* Varlık Yayınevi, İstanbul, 1953.

Güzel, Ahmet, *Hz.Hatice'nin Hz.Peygamber'le Evliliği, Çocukları ve Aile Hayatı Üzerine Bir Değerlendirme*, İstem dergisi, 2012, Yıl 10, Sayı 19, s. 57-100.

Hanlerî Kiyâ, Zehrâ, *Ferheng-i Edebiyat-ı Fârisî-yi Derî*, İntişârât-ı Bunyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran 1348.

Haspolat, Kenan, *Diyarbakır Sosyokültürel Tarihi 3*, Uzman Matbacılık, İstanbul, 2013.

Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi 1*, Işık Yayınları, İstanbul, 2008.

Kurnaz, Cemal, *Hayali Bey Divanı Tahlili,* Kültür e Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

Kurt, Halil, "*Yunanistan*", TDV İslam Ansiklopedisi, 2013, Cilt 43, s. 586-595.

Levend, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

Mâzenderânî, Huseyin Şehîdî, *Ferheng-i Şâhnâme (Nâm-ı Kesân ve Câyhâ)*, İntişârât-ı Bunyâd-ı Nîşâbûr, Neşr-i Belh, Tahran 1377.

Meb, *İslam Ansiklopedisi*, V. Cilt, 1. Kısım, "*Hüseyin*", 1987: 634

Melek, Ali ve Demir, Abdullah, *Dinî Değerleri ile Diyarbakır*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Mat. ve Tic. İşl., 2009.

Muîn, Muhammed, *Ferheng-i Muîn*, 2 Cilt, Tahran, 1381.

Musahıb, Ğulamhuseyin, *Dairetul Muarif-i Farısî*, 3 Cilt, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1380.

Nîsâbûrî, Ebu İshak İbrahim, Tahran, *Kısasu'l-Enbiya (Dastanhâ-yı Peyğâmberan),* İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, 1382.

Onan, Necmettin Halil, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Meb Yayınları, İstanbul, 1991.

Onay, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü - Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, H Yayınları, İstanbul 2009.

Özaydın, Murat, *Nakşî-Hâlidî Ekolünde Diyarbakır'da Yetişen Mutasavvıflar*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, 2013.

Özkan, Mustafa, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela(Tarih Bilimleri)*, Asitan Yayıncılık, Sivas, 2010.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.

Seccâdî, Seyyid Cafer, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, (Çev. Hakkı Uygur) Ensar neşriyat, İstanbul 2007.

Sönmez, Nesim, *Hâfız-ı Şîrâzî – Melayê Cizîrî Karşılaştırması (Aşk, Gül, Bülbül, Rinde, Züht ve Dini Semboller Açısından),* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 40, Ekim 2015.

Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

Tunç, Osman, *Mela Ahmedê Cizîrî Dîwan(Metnê Kurdî & Türkçe Çevirisi*), Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2008.

Türkiye Diyanet Vakfı [TDV], *İlmihal*, 2 Cilt, Ankara 2010.

Tanyıldız, Ahmet, *Firdevsî-i Rûmî Kalem ile Kılıcın Münazarası Münâzara-i Seyf ü Kalem*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017.

Tökel, Dursun Ali, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yayınları, 2000, Ankara.

Tunç, Semra, *Klasik Türk Şiirinde Kadın Şahsiyetler*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 3, Sayı 15, s. 301-334, 2010.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2005.

Yakup, Keskin, *Yakın Döneme Etkileri İtibarı İle Kerbelâ*, Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, Sayı: 38, s. 307-340.

Yıldırım, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

Yıldırım, Ali, "*Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım" Hadis-İ Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s. 154-168.

Yavuz, Yusuf Şevki, "*Peygamber*", TDV İslam Ansiklopedisi, 2007, Cilt 34, s. 257-262.

Yuvalı, Abdulkadir, "*Hülagu*", TDV İslam Ansiklopedisi, 1998, 18. Cilt, 473-475.

Yüksel, Ahmet Turan, *Çeşitli Yönleriyle Kerbela(Tarih Bilimleri),* Asitan Yayıncılık, Sivas, 2010.

Zavotçu, Gencay, *Divan Şairlerinden Gazeller I*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, 2012.

ŞEYH ABDURRAHMAN-I AKTEPÎ'NİN DİVANINDAKİ KONULAR

Dr. Öğr. Üyesi Osman ASLANOĞLU
Dicle Üniversitesi

Özet: 1842 Yılında Diyarbakır'ın Çınar ilçesine bağlı Aktepe köyünde dünyaya gelmiş ve 1910 yılında yine kendi köyünde vefat etmiştir. Osmanlının son dönemlerinde yaşayan bu zat, bir nakşibendî tarikat şeyhi olmasının yanında medreseli bir alim, yazar ve şairdir. Farklı alanlarda farklı ilim dallarında eserler vermiştir. Eserleri tasavvuf, siyer, kelam, fıkıh, akaid, Arapça grameri, tıp ve astronomi alanlarına dairdir. Genellikle eserleri risale tarzındadır. Kürtçenin yanısıra Arapça, Farsça ve Türkçeyi çok iyi biliyordu. Bütün dillerde ders veriyordu. Aktepî, eserlerini genellikle Arapça ve Kürtçe yazmıştır. Diğer dillerde ise bazı şiirleri vardır.. Kürtçe eserleri Kürt Edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Bunlar Ravdu'n-Neîm ve Divan'dır. Aktepî şiirlerinde "rûhî" mahlasını çok kullandığı için bu eserine "Dîwana Rûhî" yani "Ruhî'nin Divanı" denilmektedir. Bu eser düzenli, fakat küçük bir divan olup 471 beyitten oluşur ve klasik Kürt Edebiyatının önemli eserlerindendir. Divanı genel olarak ilahi aşk, ehl-i beyt sevgisi ve tasavvufi bazı konular üzerinedir. Aktepî şiirlerinde kimi zaman tarikatına veya şeyhine atıf yapmış, kimi zaman birini eleştirmiş, kimi zaman sevgilinin güzellik unsurları üzerinde durmuş, kimi zaman da hasret ve firkat acısından bahsetmiştir. Biz bu çalışmamızda Aktepî'nin divanındaki konular üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Axtepî, aktepî, dîwana rûhî, rûhî divanı, abdurrahman aktepe, Kürtçe

The Subjects in Sheikh Abdurrahman Aktepi's Divan

Abstract: He was born in Aktepe village affiliated with Çınar district of Diyarbakır in 1842 and died in his own village again in 1910. This person who lived in the late Ottoman period is a scholar in madrasah, poet and writer as well as being a Nakhshibendi dervish sheik. He has produced works in different fields in different science branches. His works are about the fields of sufism, prophet, euphemism, fiqh, akaid, Arabic grammar, medicine and astronomy. His works are generally in pamphlet style. He knew Arabic, Persian and Turkish very well besides Kurdish. He taught in all these languages. He has written his Aktepi works mostly in Arabic and Kurdish. He has written some

poems in other languages. His Kurdish works have an important place in Kurdish literature. These are Ravdu'n-Neim and Divan. This work is called "Diwana Rûhî" that is "Ruhi's Divan" since it is very much used of "ruhi(spiritual) pseudonym in his poems. This work is regular but is a small divan consisting of 471 couplets and it is one of the most important works of Classical Kurdish Literature. Divan is generally on divine love, ahl-i bayt love and some Sufistic issues. He sometimes addressed to his dervish order or Sheik, sometimes criticized someone, sometimes gave point to beauty components of lover and sometimes mentioned yearning and separation sorrow in his poems. We are going to give point to the subjects in Aktepi divan in this study.

Keywords: Akhtepi, Divan-i ruhi, Abdurrahman Aktepe, Kurdish.

GİRİŞ

Şeyh Abdurrahman Aktepî, 1854[1] Yılında Diyarbakır'ın şimdi bir ilçesi olan Çınar'ın Aktepe köyünde dünyaya gelmiş, çocukluğunu köyünde geçirmiş ve 1910 yılında yine kendi köyünde vefat etmiştir(Bozan, 117-118; Sağniç, 2014: 453). Günümüze ulaşmış 13 kadar eseri vardır. Bunlar Peygamber ve Miraç(Ravdu'n-Ne'îm), Divan(ilahî aşk), Arapça, Tıp, Astronomi, Fıkıh, Mezhepler, Kur'an, Tarikat konuları üzerinedir. Bunlardan başka henüz ulaşılamamış ve kaybolmuş eserlerinin de olduğu söylenmektedir. Eserleri Arapça ve Kürtçe'dir. Fakat bazı eserlerinin içerisindeki bazı şiirlerini Türkçe ve Farsça yazmıştır.

Aktepî'nin eserlerinden iki tanesi Kürtçe olup Kürt edebiyatı için önemli özelliklere sahiptir. Bunlardan biri konumuz olan Dîwana Rûhî(Ruhî Divanı), diğeri de Ravdu'n-Naîm adlı eser olup Hz. Muhammed'in (s.a.v) miracı ve hayatı hakkındadır(Haspolat, 2013: 4). Bu eser de Kürtçe/Kurmancî'nin edebi bir şaheseridir(Ertekin, 2015: 8). Aktepî Kürt Edebiyatının önemli klasik şairlerinden biri olan Ahmed-i Hani'den oldukça etkilenmiş ve Kürtçe şiirlerinde bu etkisini gösteren ibare ve beyitler kullanmıştır(Bkz. Jiyan, 2013, 12). Ravdu'n-Naîm eserinde tatlı ve fesih bir Kurmancî ile şiirlerini yazdığını söyler. Bu güzel şiirleri yazmasını nedeni olarak da diğer milletlerin Kürt edebiyatını ve dilini küçümsememeleri içindir. Ravdu'n-Naîm eserinde şöyle dile getirir:

[1] Doğum yılı konusunda farklı görüşler vardır. Bazıların göre 1850'de doğmuştur.

Me kêşa eziyet evan çendî roz
Ji kurdî kîtabek bi saz û bi soz
Ku da tirk û faris nebêjin tu car
Nebûn kurdî nîşanê eşqa xedar (Sağnıç, 2014: 455)

Aktepî, çalışmamıza konu olan Dîwana Rûhî adlı eserini 1876 yılında yazmıştır. Divanında kullandığı en yaygın mahlası Rûhî'dir. (Bkz. Divan, 26/22)[2]. Ruhî mahlasını hemen hemen tüm şiirlerinde kullanmıştır. Ayrıca Şemseddin (Jiyan, 2013, 10) ve Aktepî mahlaslarını kullanmıştır(Bkz. Divan, 29/4). Divanı 29 şiirden ve 471 beyitten oluşmaktadır. En uzun şiiri 42 beyittir. 42 beyitten oluşan 3 şiiri vardır. Bunlardan ikisi aşk konulu, diğeri de peygambere hitaben yazılmıştır. Divanındaki şiirler, beyitlerin son harfi esas alınarak alfabetik olarak sıralanmıştır. Divanındaki 3 şiir Farsçadır, diğerleri Kürtçedir. Divanın ana konusu İlahî aşktır. Bununla beraber farklı konular da işlenmiştir.

Bu çalışmada divanında geçen konular üzerinde durulacaktır. Konularına göre bazı şiirleri şöyle tasnif edebiliriz. Divanındaki 29 şiirden;

6. ve 23. şiir Nakşibendilik ve kurucusu Şeyh Bahaeddin hakkındadır.

8. şiir Ehl-i beyt sevgisini gösteren bir şiir olup Ehl-i beyti katleden Yezid ve dostlarına lanet hakkındadır.

9. şiir yine Ehl-i beyt sevgisi bağlamında Hz. Ali'nin övgüsü hakkındadır.

15. şiir şairin günahlarından bağışlanma dilemesi nedeniyle Peygambere hitap ettiği bir şiirdir.

29. şiir, divanın son şiiri olup son söz başlığına sahiptir. Bu şiirde şair, divanı yazma nedenini zikreder.

Diğer kalan 23 şiir ise ilahî aşk üzerine olup aşk, sevgili, ayrılık ve kavuşma gibi yönleri işler.

Bir iki şiirinde sosyal mesajlar da bulunur. Bu şiirlerde de genel konu aşk iken şair, bazen benzetmeler yaparak Kürtlerin durumuna atıflar yapar.

Yukarıdaki konulara bakıldığında Aktepî'nin şiirlerinin, temel olarak dini ve aşk konulu olduğu söylenebilir. Aşk ve Dinî konulu şiirlerin de yukarıda belirtildiği gibi alt başlıkları vardır. Divanında sosyal içerikli veya sosyal mesaj ağırlıklı bir şiiri olmamakla beraber aşk konulu şiirlerinden bir iki tanesinde Kürtlerin durumuna dokundurma yapar. Bu konulara kısaca değinelim:

[2] Jiyan, Renas, "*Şêx Ebdurrehmanê Axtepî Dîwana Rûhî*", Belki Yayınları, İstanbul, 2013.

1-AŞK KONULU ŞİİRLER

Aşk konulu şiirler genel olarak sevgili ile ilişkilidir. Ancak bu tür şiirlerde de işlenen ve öne çıkan alt başlıklar vardır. Öne çıkan başlıklara göre ele alalım:

1.a. Aşkın Önemi

Şaire göre aşk olmadan hayatın bir değeri olmaz. Bu nedenle aşktan haberi olan kişi en bahtiyar kişidir ve aşktan bîhaber olan kişi de anlamsız yaşamıştır. Bu nedenle kişi sevgilinin hayaliyle yaşıyorsa, ondan bir iz taşıyorsa ve kalbinde aşk ateşi yanıyorsa takdir edilmelidir:

Xûşe an dil kî ez 'eşqê cemalê tu xeber dared
Zeh an ten kî ba derdê xiyalê tu eser dared 7/1

Aşk ateşi, bir iksir gibidir. Topraktan ateş yardımıyla cevherler ortaya çıktığı gibi aşk ateşi de değersiz şeyleri değerli madenlere çevirir. Buna değinen şair, insanın aşk sayesine asil bir aslan veya varlığa dönüştüğünü, eğer aşk ve sevgili olmasaydı aslında basit bir tilki konumunda olduğunu söyler:

Me xwe dibînî ku çendîn quwwet û sekwet ji te têtin
Hemî asarê 'eşqê yar e, wer ne xod çi rûbahî 25/20

1.b. İlahî Aşk

Aktepî, şiirlerinde bahsettiği sevgili ve aşkın, haram ve düyevî bir aşk olmadığına bazı kelime ve terimleriyle işarette bulunmuştur. Aşağıdaki beyitlerde âşıkların aşk için fetvalarını pirlerinden aldıklarını, hesap gününde bundan sorgulanmayacaklarını ve besledikleri aşkın da helal olduğunu zikrederek bu aşkın Allah için duyulan ilahî aşk olduğuna değinmiştir.

Fetweya pîrê muxan der destê ez ehdê elest
Aşiqan nîn e qelem me'fu ne roja întîqam 17/9
Der daîreê 'eşqê çû merkez di miyan im, hemwar e cînan im
Medhûşê şerab û meyê 'eşq im bi helalî, sergeşte û dîn im 19/6

1.c. Aşkı Herkes Anlamaz

Edebiyatta zahid, sofi, molla ve alim gibi şahsiyetler ilim ve imanın şekil ve kabuğuyla uğraşırlar(Tolasa, 2001: 75). Aktepî'nin divanında da aşktan anlamayan ve bilmeden aşığı kınayan kişilikler alarak ele alınır. Çünkü âşık,

aşk ile sarhoştur ve kendinden geçmiştir. Sevdiği için her şeyi göze alır ve hatta dinini değiştirir. Bundan dolayı bu kişilikler aşığın halini bilmeden onu eleştirirler. Şair, bu kişiliklere bu anlamda yüklenir:

Şaş kirim cewra hebîbê der 'ezabê roj û şeb
Kes li min lewman nekin ey zahidanê bêedep! 12/10
Terkî da min hoş û daniş îptîda der rahê 'eşq
Bes melamet ke li min ey sofîyê napuxtî xam 17/13
Badaya safî 'eqîqî ez kefê horiweşan
Lezzeta kewser diditê sofi nizanit qîmetê 27/7

1.d. Sevgilinin Önemi

Âşık, sevgilisinin olmadığı yerde yaşayamaz. Orası onun için hapis gibidir. Bir yerde sevgili yoksa, orası cennet de olsa âşık için değersizdir. Aşağıdaki beyitte şair selvi boylu dilberi cennette görmeyecekse cennete adım atmayacağını söyler. Bu ifade tasavvuf ehlinin cennette ilahi cemali görme konusuna işaret etmektedir. Cennette Allah görülmeyecekse cennetin de bir değeri yoktur denilmektedir.

Dilberi bala qiyamet ger nebînim der buhişt
Yek qedem ger deynim ez ey dil mehal e, sed mehal 16/10

1.e. Sevgilinin Güzellik Unsurları

Edebiyatta sevgili hakkında işlenen en temel özellik, güzellik unsurlarıdır. Sevgilinin güzelliği farklı teşbihlerle ve istiarelerle anlatılır. Her bir unsur için ayrı bir özellik zikredilir. Her güzellik unsuru, âşık üzerinde bir tesir bırakmak için yaratılmıştır (Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi, 2001, 716) Ağız, dudak, ben, boy, diş, gamze, göz, kaş, kirpik, saç, yüz gibi uzuvlar güzellik unsurlarını oluşturur(Çelebioğlu, 1998: 718).

Sevgilinin bakışları âşığın kalbini derinden yaralar ve onda derin izler bırakır. Bu etkiyi göstermek için sevgilinin kaşları eğik ve kavisli yapısıyla hilal veya yaya, kirpikleri ise yaydan çıkan oklara benzetilir. Burada hem şekil açısından hem de özellik açısından yapılan bir benzetme vardır. Bu özelliğiyle kirpik genellikle ok, kılıç, mızrak, hançere benzetilir(Tolasa, 2001: 194, 205).

Ketme êşa cerh û zexman ez ji qewsa rûheval
Mislê baranê dibarin tîr ji wan muşganê al 13/1
Şu'ledar im serteser ateş dibarit min ji ah
Bê du ebrûyê hîlal im dil me bû koyê zîxal 16/14

Zülüfler, renk ve şekliyle aşığı dilbere mahkum eden bir unsurdur. Uzunluğu ve tesiriyle yılan ve ejderhaya benzetilirken bağlayıcılığı ve büklüm büklüm şekliyle aşk çılgını âşıkları bağlar(Pala, 1998, s.78). Âşığı kendine bağlaması ve halkaları olması nedeniyle zincire benzetilir:

Zulfê mişkîn xem bi xem zencîrê hûşê aqilan

Her xemek benda dilê sed zahidê danıştemam 17/2

Besteyê zincîrê zulf im, bendeyê xalê siyah

Mubtelayê xebxeb im şefqet ke ya bint-el kîram 17/12

1.f. Sevgilinin Âşık Üzerindeki Etkisi

Sevgili her güzellik unsurunun ayrı özelliği ile âşık üzerinde etkiler bırakır. Sevgili, âşığı çöllere düşürür, deli eder, hasta eder, sersemletir, öldürür ona zulmeder, acı çektirir, gam çektirir ve onu sevindirir. Mesela sevgilinin gözü ve gamzesi katil ve zalimdir(Halikî, 1384: 150; Çeçen, 2008: 118-120). Bunlar gibi pek çok olumlu ve olumsuz etkiye sahiptir. Genellikle olumsuz yönler zikredilir.

Sevgili, güzellik unsurlarından olan göz, gamze ve kirpik gibi unsurlar kılıç, hançer, ok gibi savaş aletlerine benzetildiği için(Pala, Divan Edebiyatı, 1996: 21) sevgilinin âşığa bakışı, adeta silahlı bir savaşçının saldırması gibi âşığın gönül ülkesini viran eder. Şair, sevgilinin kendisine verdiği zararın derecesini göstermek için sevgiliyi, zalim ve yıkıcı Hülagü'ya benzetir:

Dîdeê şehla ku bên cengê bi tîrê xemzeyan

Wek Hilagû Xan seraser milkê dil wêran dikin 21/9

Kakül û zulf û du çeşmeş, çunkî qesdê can dikin

Wan dizanim kafir in, qetlê Misilmanan dikin 21/1

Sevgili, âşığın hayat kaynağıdır. Nefesiyle ölmüş olan ve ölmek üzere olan âşığı iyileştirir. Bu açıdan Hz. İsa'ya ve Hızır'a benzetilir(Çeçen, 2008: 112; Kurnaz, 1987: 66). Sevgili Mesih gibi dokunuşuyla hasta ve yaşlı âşığı genç ve taze bir delikanlıya dönüştürür. Aktepî'nin münazara tarzında yazdığı bir şiirinde âşık ile mâşuk karşılıklı konuşurken mâşuk kendi özelliklerini sıralar. Bir beyitinde de bu özelliklere değinir:

Abê heywan im bixwo hem nefsê enfasê Mesîh

Dê li te pîrî bedel kim, hey bikim 'ezmê remîm 18/28

1.g. Sevgiliden Ayrı Kalma

Aktepî'nin, divanındaki gazel tarzındaki şiirlerinde en çok üzerinde durduğu konu ayrılık ve hicrandır. Ayrılık âşık için çok zordur ve daima bu yara ile müpteladır. Ayrılık bir ateş gibidir, seveni yakar. Hicran derdinin dermanı vuslattır(Tarlan, Fuzuli Divanı Şerhi, 2001, s. 514.). Hicran ve ayrılık âşık için daimidir ancak vuslat geçicidir(İpekten, Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri, 1991: 121). Aktepî, çoğu şiirde başkalarının mutlu halde sevgilisine ulaştığını ancak kendisinin sevgilisinden ayrı kaldığını söyler:

Îdeyan yarê xwe girtin çûne seyra gulşenan
Muntezir ba saxir û reyhan û werd û sosinan 2/5
Îd e sahibyarî ba yar in, dikin geşt û guzar
Min ji mehrûmî nema qet sekne û sebr û qerar 2/21

Sevgiliden ayrı kalmak zordur ve beladır. Ancak bunun çaresi de sabretmektir. Şair beşinci şiirinde her beyitte kendisine nasihat ederek sabretmesini söyler. Diğer bir beyitte ise ayrılıktan şikâyette bulunur ve onu kınayıcı sözler sarfeder:

Hîcranê dilber afet e, zor û bela û mihnet e
Axir umît û weslet e, es-sebru mîftah-ul ferec 5/4
Rûyet-siyeh bad ey fîraq, cergê me sota serteser
Herdem bi şewq û iştîyaq, qelbê me kir zîr û zeber 10/1

1.h. Sevgiliye Kavuşma

Ayrılık ve hicran konusunda yapılan tüm şikayetler, sevgiliye kavuşma arzusu içindir. Vuslat, yaralı aşığı ayakta tutan ümittir. Sevgiliye kavuşmak en önemli hedefe kavuşmak gibidir. Pek çok şair, sevgiliyi Kabe'ye benzetir. Âşık ona ulaşmayı, onun etrafında dönerek tavaf etmeyi, ona dokunmayı ve hacıların Kabe'deki siyah taşı öpmesi gibi(Dost, 2010: 181) sevgilinin parmağındaki yüzüğü ve yüzündeki beni öpmeyi arzu eder. Sevgiliye bu benzetmeyle kavuşmayı tarif için Kabe-i vasl gibi terkipler de kullanılır(Onan, 1991: 169). Aktepî de bazı şiirlerinde sevgiliye kavuşma anlarını tarif ve tavsif eder. Bir şiirinde sevdiğine kavuştuğu zamanı tasvir ederken sevgilinin, yüzündeki perdeyi kaldırdığını ve âşığa yanına yaklaşma ve tavaf etme izni verdiğini, bunun üzerine âşığın o nurlu yakut renkli şaraptan içtiğini söyler:

Perde û berq'e hilanî da me destûrê tewaf
Noşî kir aşiq ji le'lan badeyê nûrîn şefaf 4/7

Yine sevgilinin bazı güzellik unsurları âşık için bahardaki çiçek, gül, saba, gece ve ay gibi güzel unsurlara benzer. Âşık için saç, zülüf, yanak gibi güzellik unsurlarına kavuşmak nevruz bayramı sayılır(Tolasa, 2001: 228). Buradaki ilişki sevgilinin bedeninin bir bahar bahçesi olarak ve güzellik unsurlarının da o bahçedeki veya bahardaki güzellikler olarak düşünülmesidir. Çenenin, üzerindeki çukur ile elmaya, dudakların hurmaya benzetilmesi gibi(Cîhanî, 2013: 554). Aktepî de sevgilinin zülüflerine kavuşmayı nevruz bayramı olarak değerlendirir:

Zulfê meşkin da du sed te'ne li nesrin û gulan

Îd û Newrozên li min da çerxê etles xulxuland 4/11

2. PEYGAMBER

Aktepî'nin divanında işlediği ikinci konu dini olup peygamberimiz hakkındadır. Klasik şiirde Peygamber'e övgü en temel konulardandır. Bu şiirde şair kendi günahkârlığından bahseder peygamberden şefaat diler. Şair şiire peygamber hakkında zikredilen bir hadis-i kudsiye işaret ederek onu övmekle başlar ve ikinci mısrada peygambere hitaben yardım talebinde bulunur. Devam eden her iki beyitte bir, son mısralarda peygamberin bir ismiyle veya sıfatıyla ona hitap eder ve yardım ister. Diğer mısralarda ise kötü sıfat ve hallerini daima zikrederek acizliğini ve yardıma muhtaç olduğunu belirtir:

Şehriyarê mesnedê lewlakî şahê enbiya

Ya Resûlellah dexîl im, ya Hebîbellah dexîl 15/1

Bê 'emel sifr-il yed û pur zenb û 'isyanê xetîr

Dê çisan biçme di heşrê pêşî Mewlayê kebîr 15/1

Nefs û Şeytan bû musellet ya Resûlellah eman

Bû telef 'emrê ezîz im zêrî 'isyan ê giran 15/11

3. YEZİDE LANET ETMESİ

Aktepî'nin şiirlerinde işlediği bir diğer dini konu da ehl-i beyti katleden Yezid'e lanettir. Bilindiği üzere Peygamberimizin torunu Hz. Hüseyin, hilâfet ihtilâfları yüzünden Kerbelâ'da Emevilerden Yezidin ordusu ile çarpışıp şehit düşmüştü(Onan, 1991: 118). Şeyh Abdurrahman hazretleri, coşkulu ehl-i beyt sevgisinin bir sonucu olarak eserinde, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e mersiyeler yazmış ve Yezid'e de yaptıklarından dolayı açık bir dille lanet

okumuştur(Özaydın, 2008: 265)in çok aşırı ifadeler içermesinden dolayı bazı kendi dönemindeki bazı âlimlerin Aktepî'yi eleştirdiği söylenir:

Sed hezar le'net muzaef şubhê baranê şedîd
Her zeman la yanqeti' bin ew li ser rûhê Yezîd 8/1
"Rûhî"ya werdê zeban bêje hemî şam û seher
Le'netul-Lahî 'ela rûh-il Yezîdê fîl-mezîd 8/23

4. EHL-İ BEYT SEVGİSİ

Daha önce bahsettiğimiz Yezid'e lanet konusu da ehl-i beyte duyulan sevgiyi ifade eder. Ancak şair, bir şiirini tamamen Yezid'e lanet etmeye ayırdığı için onu ayrı bir konu başlığı olarak verdik. Şair, dokuzuncu şiirde ehl-i beytin simgesi haline gelen Hz. Ali'yi över. Bazen peygamberin onun hakkında söylediği bir hadisi zikreder, bazen de Hz. Ali'nin isim ve sıfatlarını zikreder

Hem çunîn fermûde el heqq xewfa ber qewmê kufar
La feta îlla 'Elî, la seyfe îlla Zulfîqar 9/2
Şîrê Yezdanê kerîmî Heyderê Kerrarê sef
Canîşînê fexrê alem şahê ew rengê Necef 9/3

Hz. Hasan ehl-i beytin bir koludur ve o soydan gelenlere şerif denilir(Cebecioğlu, 2014: 43; Melek ve Demir, 2009: 235). Şair, daha önce değindiğimiz bir şiirinde peygamberden şefaat dilerken peygamberimizi, Hz. Hasan'ın dedesi olarak zikreder. Yani Peygamberin şefaatini kendine çekmek için torununun adını zikreder:

Sed hezar îmdadê min cedd'1-1 Hesen Şahê huda
Ya Resûlellah dexîl im, ya Hebîbellah dexîl (15/18)

Yezid'e lanet konulu şiirde Peygamberimizin diğer torunu olan Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden bahseder:

Ah di vê mahê Muherrem da, Huseyn im bû şehdî
Musteheqqê l'en û teqbîha ebed bûve Yezîd 8/9

5. ŞEYHİNİ VE TARİKATINI ZİKRETMESİ

Aktepî şiirlerinde dini fikir ve mesleğini zikreden şahsiyetlerdendir. Ehl-i sünnet hassasiyetini, Nakşibendi kimliğinden ve tarikatının büyüklerinden ve Nakşiliğin kurucusu olan Şeyh Bahaeddin'den açıkça bahseder(Özaydın, 2013: 247). Miraç

konulu diğer Kürtçe eserinde de meslek ve meşrebi üzerinde durur(Sağnıç, 2014: 454). Divanında ise özellikle 6. ve 23. şiirlerde bunları açıkça zikreder.

Kelbê şahê Neqşîbend im ta li dinya zende me
Me'dena cûd û sexaê ez feqîr im hewce me 23/1
Halikê nefsa xwe me ey xewsê alem destegîr
Agehê razê Xuda î ey Behaeddînê piy 23/7
Peyrewê dermandeem rû ber hudayê Nexşîbend
Deste der damenê pakî bî riya yê Nexşîbend 6/1

6. SOSYAL KONULAR

Aktepî, divanında bir kaç yerde sosyal noktalara işaret eder. Aslında bunların geçtiği şiirler konu olarak siyasi veya sosyal değildir. Ancak şiirde yeri gelince bazı benzetmelerini veya örneklerini milletler ve Kürtlük üzerinden verir. Bununla aslında bazı işaretler verdiği anlaşılmaktadır. Divanında geçen bir iki beyit kısa ama tespit edilmesi açısından zikredilmesi gerekir. Bunların belki Ravdu'n-Neîm isimli eserinde daha açık zikrettiği bazı cümlelerle izahının yapılması gerekir. Aktepî o eserinde, bu konularda çok açıkça görüşlerini zikreder. Şiirlerini tatlı Kurmancî ile dile getirdiğini söyler. Aynı şekilde başka milletlerin Kürtçe'nin ağır bir dil olduğunu söylememeleri için Kürtçe ile yazdığını belirtir(Sağnıç, 2014: 454-454).

Divanında geçen örnekler üzerinde duracak olursak Aktepî ikinci şiirinde bir bayram havasını tasvir eder. Her yerde bayram sevinci ve eğlencesi olduğunu, herkesin sevdiğiyle beraber olduğunu ancak kendisinin yalnız, sevgiliden ayrı ve mahzun olduğunu söyler. Bir beytinde bu ortamı nevruz bayramı olarak zikreder:

Min ne Newroz e, ne îd e, min ne keyf û ne surûr
Dil ji hicranê melûl e, nabitin şad û sebûr

Şiirin devamında sevinç ve hüznü karşılaştırdığı bir beytinde herkesin rengarenk doğada bayram sabahı gibi bir anı yaşarken "*Bizim üzerimizde Rum ve Frenk askerleri gibi kederler toplanmıştır*" diyerek Kürtlerin o dönemki sosyal durumlarına işarette bulunduğu anlaşılmaktadır:

Subhê îdê her kesek der geşta sehra rengereng
Ser me ez xem cem'i bûne leşkerê Rom û Freng 2/7

Diğer bir şiirinde de sevgilinin güzelliğiyle kendisi üzerinde bıraktığı etki anlatılır. Sevgilinin kâkülü, gözleri, bakışı, zülüfleri gibi unsurların kendisini perişan ettiğini dile getirir. Bu güzellik unsurları, daha önce bahsettiğimiz gibi edebiyatta etkileri nedeniyle güçlü, savaşçı ve yıkıcı şeylere benzetilir(Bkz. Pala, 2009: 101, 162). Burada da şair mâşuğun güzellik unsurlarını Türk, Tacik ve Kaçar'a benzetir ve bu unsurların âşığın kalbine saldırdığını söyler. Sonrasındaki beyitte de bu güzellik unsurlarının etkilediği aşığı Kürtler olarak zikreder:

Tirk û Tacîk û Qecer ber milkê dil anîn hucûm

Pey bi pey, saet bi saet xaretê Kurdan dikin 21/7

7. TABİAT TASVİRİ

Aktepî bazı şiirlerinde tabiatı tasvir eder. Özellikle iki şiirinde dışarda gördüğü doğa olaylarını ve unsurlarını bizzat gördüğü sırada yazmış gibidir. Mesela bir şiirinde her tarafta çok kar olduğunu, kar ve fırtınanın kendisini çok zora soktuğunu, sevgiliye ulaşmak istediğini ancak oldukça çok kar olduğu için sevdiğine ulaşmasına engel haline geldiğini söyler:

Der xerîbê berf û bahozê 'ecaîb dil kewand

Dê çikim ya Rebb, medet dinya li min têk bû 'ezab 3/3

Dil hemil nakit firaqa dilbera nazik-beden

Lê çikim berfek 'ecaîb kefte rê bûye hîcab 3/13

Bir başka şiirinde ise dışarda bahar vaktinde eline bir çiçek aldığını, etrafta güzel ve renkli çiçekler olduğunu ancak kendisinin yârinden ayrı kaldığını, bu durumda baharın güzelliğinden ve güzel güllerden de bir tat alamayacağını söyler:

Purpizêk min girte yed lâkin ji hukmê firqetê

Purpizêk û çîçek û sorgul di bîra min ne tê 27/1

Sosin û sorgul di çîmen restinê fesla bihar

Dilber im peyda nehin meyla me yekser nare tê 27/2

Dil tijî xarê muxeylane ji hicra sorgulan

Dê çisan werdê gulan bîn bikim di gel vê mihnetê 27/6

8. SON SÖZÜ

Mesnevilerin hemen tamamının başında eserin sebeb-i nazmı, yani yazılma sebebi belirtilir(İsen ve diğerleri, 2016: 265; Kuran, 2006: 173). Aktepî de divanının

bu son şiirinde son söz ve hatime tarzında bazı bilgiler aktarır ve mesnevilerdeki gibi sebeb-i nazmını belirtir. İlk olarak şair, bu eserin sahibinin Rûhî mahlaslı Aktepî olduğunu söyler:

Înşa-sahib ê "Rûhî"yê Aqtepî
Bi sahib keramet ku her kes didî 29/4

Ayrıca divanını yazmasının nedenlerini sıralar. Bir beytinde kendisinin öleceğini ama yazdığı şeyin geride kalmaya devam edeceğini söyler:

Nivisî min nizanim kî dixwîne
Çû bêşek dimrim ev xet dimîne 29/12

Bir başka beytinde bu divanını okuyacak kişinin kendisine bir Fatiha yollaması için yazdığını söyler:

Kesê vê destxetê carek bibîne
Meğer yak Fatîha bo me bişîne 29/12

SONUÇ

Şeyh Abdurrahman Aktepî'nin Kürtçe kaleme aldığı divanını ele aldık. Divanda geçen şiirleri konularının ortak özelliklerine göre sınıflandırınca ele aldığımız üzere 8 konu başlığı ortaya çıkmıştır. Bunları daha üst düzeyden gruplayınca ortaya dört ana konunun çıktığını söyleyebiliriz. Bunlar: *İlahi aşk konulu şiirler, dini şiirler, tabiat şiirleri ve sosyal şiirler*. En büyük oranı oluşturan aşk şiirlerinde aşk, âşık, mâşuk, ayrılık ve kavuşma gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Dini şiirlerde ehl-i beyt sevgisi merkezli bir bakış işlenmiş, tasavvuf ve tarikat konularına yer verilmiştir. Tabiat içerikli şiir ve beyitlerde bahar ve kış mevsimi işlenmiş ve sevgiliyle ilişkilendirilmiştir. Sosyal konulu şiir ve beyitlerde Kürtlerin kötü durumuna işaretlerde bulunulmuştur. İlahi aşk ağırlıklı divanda bazı farklı ve güncel konulara işaretlerde bulunulması eserin önemini arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Cîhanî, Perwîz. Şîroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî, Çapa duyem. Nûbihar, İstanbul: 2013.

Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul 2005.

Çeçen, Halil, Fıtnat Hanım Hayatı, Sanatı ve Divanı, Bizim Büro Ofis Yayınevi, Ankara, 2008.

Çelebioğlu, Amil, Kültür ve Edebiyatımızda Allah, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yay., İstanbul 1998.

Dost, Jan, Ehmedê Xanî Mem û Zîn Şîrove û Kurdiya Îro, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010.

Halikî, Muhammed Rıza Berzger, aşk ve âşik ve mâşuk der gazeliyat-ı Cemaleddin Muhammed Abdurrezzak İsfehanî, Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulûm-u insani, 1384, Zimistan, 56. Dönem, sayı 2, 139-152.

Haspolat, Kenan, Diyarbakır Sosyokültürel Tarihi 3, Uzman Matbacılık, İstanbul, 2013.

İpekten, Haluk, Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri, Akçağ Yayınları, Anakara, 1991.

İsen, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç ve İ. Hakkı Aksoyak, Eski Türk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2009.

Jiyan, Renas, *Şêx Evdirehmanê Axtepî-Dîwana Rûhi*, Weşanên Belkî, Diyarbakır, 2013.

Kuran, Şeyma Büyükkavas, Mesneviden Romana Uzanan Sebeb-i Telif Yolu Üst Kurmacaya mı Çıkar?, Turkish Studies, Volume 1/2 Fall 2006, s.172-201.

Kurnaz, Cemal, Hayali Bey Divanı Tahlili, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987.

Melek, Ali ve Abdullah Demir, Dini Değerleri ile Diyarbakır, Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, Diyarbakır, 2009.

Onan, Necmettin Halil, İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, Meb Yayınları, İstanbul, 1991.

Özaydın, Murat, Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2008.

Özaydın, Murat, Nakşî-Hâlidî Ekolünde Diyarbakır'da Yetişen Mutasavvıflar, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, Cilt 15, Sayı 1, s. 275-315.

Pala, İskender, *Şiir-i Kadim*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1998.

Pala, İskender, *Divan Edebiyatı*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009.

Sağnıç, Feqî Huseyn, Dîroka Wêjeya Kurdî, Weşanên Enstituya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2014.

Tarlan, Ali Nihat, Fuzuli Divanı Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

Tolasa, Harun, Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

D- İŞLETME

İÇSEL PAZARLAMA FAALİYETLERİNİN SATIŞ ELEMANLARININ DUYGUSAL BAĞLILIĞINA OLAN ETKİSİNE GÖRE ÖNEM DERECELERİNİN BELİRLENMESİ*

Burçin TEPE
Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğretim Üyesi Semih OKUTAN
Sakarya Üniveritesi

Giriş

İçsel pazarlama, sektör fark etmeksizin tüm işletmeler tarafından uygulanmaya elverişli bir yaklaşım olmasına rağmen, işgücü yoğun olarak faaliyet gösteren hizmet sektöründe çok daha önemlidir. Müşterilerle çalışanların temasının yüksek olması sebebiyle hizmeti sunan işletme çalışanının tutum ve davranışlarının da kaliteli olması gerekmektedir.[1] Bu sebeple içsel pazarlama uygulamaları çerçevesinde kullanılan araçlar, çalışanların motivasyonu için büyük öneme sahiptir. Örneğin içsel pazarlama faaliyetleri sayesinde tatmini sağlanmış olan bir satış temsilcisi, daha istekli ve daha verimli çalışacak, bu sayede satış hedeflerini gerçekleştirecek ve dış müşterilerin işletmeye olan bağlılığının artmasına katkıda bulunacaktır. Bunun sonucu olarak da işletmenin daha karlı çalışabilmesi ve büyümesi mümkün olabilecektir. Bu dolaylı etki çoğu işletmede gözardı ediliyor olsa da özellikle hizmet işletmeleri en az dışsal pazarlama kadar şirket içi içsel pazarlamaya da önem vermelidirler. [2]

Ortaya koyulan içsel pazarlama faaliyetlerinin verimli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için etkiyi yaratan taraf (yöneticiler) ile etki yaratılan tarafın (çalışanlar) benzer beklentilere sahip olması gerekir. İç müşterilerin motivasyonunu artırmaya yönelik birbirinden farklı içsel pazarlama uygulamaları olsa bile hangi çalışanın hangi araç ya da yaklaşım ile tatmin olacağını bilmek gerekir. Örneğin; bir çalışan için duygusal bağlılığını etkileyen en önemli kriter güven algısı iken yönetici bunun

---

[1] İnci Varinli, *Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2008, s110.
[2] Süleyman Barutçu-Seçkin Sezgin, *"Satış Yönetimi Sürecinde Motivasyon Araçları ve Etki Düzeyleri: Tıbbi Satış Temsilcileri Üzerinde Bir Araştırma"*, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C.4, S.2, 2012, s. 96-97

maaş olduğunu düşünerek sürekli bu konuda iyileştirme gerçekleştiriyorsa, çalışan verimi konusunda kalıcı başarılar elde edemeyecektir. Bu ihtiyaç doğrultusunda, içsel pazarlama faaliyetlerinin duygusal bağlılığa olan etkilerinin çalışan bakış açısına göre ortaya konması önem kazanmaktadır.

Gönüllü bir bağlılık türü olduğu için içsel pazarlama faaliyetlerinden maksimum seviyede etkilenen ve kuvvetli bir bağlılık türü olan duygusal bağlılık bu çalışmadaki araştırma modelinin temelini teşkil etmektedir.

Candan ve Çekmecelioğlu (2009)'nun içsel pazarlama uygulamalarının örgütsel bağlılık unsurlarına etkilerini değerlendirdiği araştırmasında, içsel pazarlama faaliyetlerinin özellikle duygusal bağlılık ve normatif bağlılık üzerinde önemli etkilere sahip olduğu sonucunu elde etmişlerdir. İçsel pazarlama uygulamaları çalışanların örgüt problemlerini kendi problemleri gibi görme, içinde bulunduğu örgütte kariyerini sürdürmeye istekli olma ve kendisini bulunduğu örgütte ailenin bir parçası gibi hissetme olarak tanımlanabilen duygusal bağlılığı kuvvetlendirmektedir.[3]

Bu çalışmada duygusal bağlılığa olan etkinin ölçülmek istenmesine neden olan diğer etken ise literatürdeki pek çok araştırmanın içsel pazarlama faaliyetlerinin örgütsel bağlılığa, iş performansına ya da iş tatminine olan etkilerinin üzerine yapılmış olmasıdır. Örneğin Caruana ve Calleya (1998)[4] içsel pazarlama faaliyetlerinin örgütsel bağlılığa etkisini, Yüce ve Kavak (2017)[5] örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetine etkisini, Yarımoğlu ve Ersönmez (2017)[6] iş tatmini ve örgütsel bağlılığa etkisini, Eşitti ve Buluk (2018)[7] ise iş performansına olan etkisini araştırmışlardır.

Bu çalışmada örgütsel bağlılık türlerinden biri olan duygusal bağlılığa odaklanılmış ve duygusal bağlılığa etki eden içsel pazarlama faaliyetlerinin önem derecelerine göre sıralanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda pazarlama karması elemanları (7P), içsel pazarlama içerisinde değerlendirilerek 7 adet ana faktör belirlenmiş, daha sonra literatür taraması ve uzman görüşleri ışığında bu ana

[3] Burcu Candan- Hülya Gündüz Çekmecelioğlu, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Açısından Değerlendirilmesi: Bir araştırma"*, Yönetim, C.20, S.63, 2009, s.55.

[4] Albert Caruana- Peter Calleya, *"The Effect of Internal Marketing on Organisational Commintment Among Retail Bank Managers"*, International Journal of Bank Marketing, C.16, S.3, 1998, s.108-116.

[5] Alpaslan Yüce- Onur Kavak, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma"*, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.3, 2017, s.79-96

[6] Emel Kurşunluoğlu Yarımoğlu- Nihan Ersönmez, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Doğrudan Etkisi: Bir Kamu Bankası Örneği"*, Doğuş Üniversitesi Dergisi, C.1, S.18, 2017, s.79-98.

[7] Bekir Eşitti- Buket Buluk, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İş Performansına Etkisinde İş Tatmininin Aracı Rolü: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Örneği"*, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, C.10, S.18, 2018, s.288-303.

faktörler için toplamda 28 adet alt faktör oluşturulmuştur. İstanbul ili bünyesindeki kurumlarda dış müşteriyle direkt temasta olan satış elemanları arasından, kolayda örneklem yöntemiyle seçilen 20 katılımcıdan elde edilen veriler AHP yöntemiyle analiz edilerek belirlemiş olduğumuz faktörler önem derecelerine göre sıralanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1 İçsel Pazarlama Kavramı

Değişen rekabet koşulları içerisindeki şirketler alıcımı tatmin edersem satarım düşüncesiyle hareket etmek zorundadırlar. Bu koşullar içerisinde müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti sağlamak ancak müşteri odaklı bir yönetim anlayışıyla mümkün olabilmektedir. Özellikle işgücünün önemli bir unsur olduğu hizmet sektöründe bunu mümkün kılabilmenin yolu, çalışanların müşteri memnuniyetine katkısının farkına varmaktan geçmektedir. Bu nedenle çalışanı sadece iş gören olarak görmekten vazgeçip, içsel pazarlama yaklaşımı kapsamında işletmenin birer parçası olarak görmek gerekmektedir. Böylelikle iç müşteri olarak görülen çalışanların ihtiyaç ve beklentilerine cevap verilerek, onların rahat, sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışmaları sağlanabilecek, maddi ve manevi açıdan tatmin olmuş çalışanlar elde edilebilecektir.[8]

Bu noktada karşımıza çıkan içsel pazarlama kavramı, müşterilerini iç ve dış müşteri olarak ayıran bir örgütün iç müşteri olarak tanımlanan çalışanlarına dış müşterilerle aynı önemi vermesi olarak tanımlanabilir.[9] İlk olarak 1976 yılında Berry ve arkadaşları tarafından tanımlanan ve sonraki yıllarda birçok araştırmaya konu olan içsel pazarlama kavramı beş temel unsuru kapsamaktadır:[10]

- Çalışanın motivasyonu ve tatmini
- Müşteri odaklılık ve müşteri memnuniyeti
- Departmanlar arası koordinasyon ve entegrasyon
- Pazarlama benzeri bir yaklaşım
- Belirli kurumsal ve fonksiyonel stratejilerin uygulanması

Bu unsurlardan yola çıkarak içsel pazarlamanın iç ve dış ilişkileri, iç tedarik zinciri boyunca müşterileri tatmin edici tüm faaliyetlerin işbirliğini ve şebeke

[8] Atılhan Naktiyok- Orhan Küçük, *"İşgören (İç Müşteri) ve Müşteri (Dış Müşteri) Tatmini, İşgören Tatmininin Müşteri Tatmini Üzerine Etkileri: Amprik Bir Değerlendirme"* Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, C.17, S.1-2, 2003, s.226.
[9] Eşitti- Buluk, agm, s. 288.
[10] Mohammed Rafiq- Pervaiz K. Ahmed, *"Advances in The Internal Marketing Concept: Defination, Synthesis And Extension"* Journal of Sevices Marketing, C.6, S.14, 2000, s. 450, 451, 453.

etkileşimlerini kapsayan müşteri memnuniyetine, organizasyonel üretkenlik ve çalışanların performansının sürekli artışına odaklı bir felsefe olduğu söylenebilir.[11]

Temel unsurlar göz önüne alındığında içsel pazarlamanın amaçları şu şekilde sıralanabilir:[12]

- Zayıf yönetim standartlarını yok ederek organizasyondaki nitelikli çalışanların işletmeden ayrılmasını önlemek,
- Paylaşan, deneyim ve becerileri geliştiren, ekonomik iyileşme için bireysel motivasyonu sağlayan yöneticilerle işbirliği yapmak,
- Tüketiciler ve organizasyon üyeleri için çekici bir kurumsal marka oluşturmak,
- Araştırma ve değerlendirme, kişisel beceri geliştirme ve sorumluluğa dayalı açık bir strateji ile iletişim yönetimi,
- Değişen ekonomik, sosyal, politik ve teknolojik çevrede rekabetçi hizmet anlayışı için kaliteye yönelmek,
- Liderin, süreçlerin ve verilen sözlerin gerektirdiği katılık sayesinde verimliliği arttırmak.

1.1.1 İçsel Pazarlama Elemanları

Globalleşmenin beraberinde getirdiği rekabet nedeniyle işletmelerin varlıklarını koruyabilmesi, mevcut kaynaklarını kontrol etmekte zorlandıkları çevresel faktörlere karşı doğru bir şekilde kullanmalarıyla mümkün olabilmektedir. Bu noktada devreye giren pazarlama karması elemanları yani 4P, işletmelerin faaliyetlerini planlaması noktasında yol gösterici olarak görülmektedir.[13] Fakat gün geçtikçe değişen koşullar nedeniyle 4P modeli (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) işletmeler için yetersiz kalmış ve 7P modeline (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma, süreçler, iş gücü/katılımcılar (insanlar), fiziksel kanıtlar) geçilmiştir.

Çoğunlukla hizmet işletmeleri için geçerli olan ve bölümler arası karşılıklı bağlılığı dikkate alan içsel pazarlama uygulamaları söz konusu olduğunda da genişletilmiş pazarlama karması olan 7P daha kullanışlı bulunmaktadır.[14] İçsel pazarlama

---

[11] Umut Köksal, *İnsan Kaynaklarına Pazarlama Dokunuşu HR Marketing*, Çatı Kitapları, İstanbul 2015, s.80.

[12] Richard J. Varey- Barbara R. Lewis, *"A Broadened Conception of Internal Marketing"*, European Journal of Marketing, C.9, S.37, 1999, s.928.

[13] Selay Ilgaz Sümer- Zeliha Eser, *"Pazarlama Karması Elemanlarının Evrimi"*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.1, S.8, 2006, s.180.

[14] Canan Ay- Burak Kartal, *" İçsel Pazarlama Literatür İncelemesi"* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi,C.5, S.20, 2003, s.17.

faaliyetleri açısından bakıldığında ise 7P'nin dış müşterilere yönelik olarak hazırlanmış versiyonu yerine, çalışanlara yönelik yürütülecek insan kaynakları politikaları ve bunun hayata geçirilmesinde kullanılması gereken araçlar bakımından ele alınması gerekmektedir. İçsel pazarlamada 7P dikkate alınarak pazarlama karması elemanları farklı araştırmacılar tarafından aşağıdaki şekilde tanımlanmış ve örneklendirilmiştir:

Ürün; genel olarak işin kendisi olarak ifade edilebilir.[15] Ürün içsel pazarlama karması elemanına dahil olabilecek unsurlar şöyle sıralanabilir:

- Yeni performans ölçütleri[16]
- İnsan kaynakları departmanı tarafından yapılan yeni proje ve uygulamalar[17]
- Müşteriye uygulanacak yeni davranış şekilleri [18]
- Eğitim programları[19]
- Yeni performans yönetim sistemi[20]
- Çalışanların etkin katılımını gerektiren bir öneri sistemi[21]
- Eğitim ve geliştirme, çalışanların yetkilendirilmesi, rol uyumu ve rol netliği, kariyer gelişimi[22]
- Yeni performans ölçütlerini, müşteriye uygulanacak yeni davranış usulleri ve eğitim programları[23]
- İş tasarımında çalışan kontrolüne ve katılımına izin verilmesi ve işlerin çalışanlara anlam ifade edecek şekilde tasarlanması[24]

Fiyat; çalışanın ürünü benimsemesinin psikolojik bedelidir.[25] Fiyat içsel pazarlama karması elemanına dahil olabilecek unsurlar şöyle sıralanabilir:

- Zaman, enerji, değer ve para[26]

---

[15] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq , *"The Scope of Internal Marketing: Defining the Boundary Between Marketing and Human Resources Management"*, Journal of Marketing Management, C.3, S.9, 1993, s.223.
[16] Agm, s.223.
[17] Köksal, age, s.117
[18] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.223.
[19] Agm, s.223.
[20] Köksal, age, s.117.
[21] Age, s.117.
[22] Leigh Reynolds-De Bruin, *The Influence of Internal Marketing on Internal Customers Within Retail Banking*, (University of Johannesburg, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Güney Afrika 2012, s.72
[23] Ay-Kartal, agm, s.17-18
[24] Aktaş 2002 akt. Suzan Çoban, *"Toplam Kalite Yönetimi Perspektifinden İçsel Pazarlama Anlayışı"*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.22, 2004, s.94.
[25] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.224.
[26] Ian N. Lings, *"Internal Market Orientation Construct and Consequences"* Journal of Business Research, S.57, 2004, s.411.

• Ücret[27]

• Yeni ürünlerin (yeni proje, etkinlik veya uygulama) iç müşteri tarafından benimsenmesinin psikolojik bedeli[28]

• Fırsat maliyeti, psikolojik maliyet, duygusal maliyet[29]

• Ürünlerin çalışan tarafından benimsenmesinin psikolojik bedeli[30]

Tutundurma; insan kaynakları yöneticilerinin çalışanla iletişim kurmak için benimsediği tekniklerdir.[31] Tutundurma içsel pazarlama karması elemanına dahil olabilecek unsurlar şöyle sıralanabilir:

• Şirket gazeteleri ve kurum içi haber panoları[32]

• Çalışanların motivasyonlarını arttırmak amacıyla yapılan, parasal veya parasal olmayan ödüllere sahip yarışmalar [33]

• Teşvik araçları[34]

• Yenilik merkezleri, fonksiyonel proje grupları, kalite geliştirme yaklaşımları ve workshoplar[35]

• Karar almada ve işyerlerinin düzenlenmesinde çalışanların katılımının sağlanması ve ekip çalışması atmosferinin oluşturulması[36]

• Yöneticiler ve çalışanlar arasındaki iyi iletişimin varlığı [37]

• Reklam, satış promosyon, kişisel satış, sosyal medya [38]

• Yöneticilerin çalışanlarla iletişim kurmak için kullandıkları çeşitli teknikler [39]

• Şirket gazetesi ve haber panoları, kişisel satış (ürünü sunan yöneticinin sahip olduğu otorite, tutundurma araçlarından kişisel satışın bu faaliyetler arasında çok daha fazla etkili olmasını sağlar), parasal veya parasal olmayan ödüller ve yarışmalar, ulusal medya reklamları veya şirket içi yayın yapan televizyonlar[40]

---

[27] Agm, s.411.
[28] Köksal, age, s.118.
[29] Burin, agt, s.72.
[30] Ay- Kartal, agm, s.17-18.
[31] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.224.
[32] Agm, s.224.
[33] Agm, s.224.
[34] Köksal, age, s.118.
[35] David Ballantyne, *"Internal Relationship Marketing: A Strategy for Knowledge Renewal"*, International Journal of Bank Marketing, C.6, S.18, 2000, s.277.
[36] Çelik, 1993 akt. Çoban, agm, s95.
[37] Agm, s.95.
[38] Burin, agt, s.72.
[39] Ay- Kartal, agm, s.17.
[40] Agm, s.17.

Dağıtım; kavramı ürünün müşteriye ulaştığı yer ve kanalları ifade eder.[41] Dağıtım içsel pazarlama karması elemanına dahil olabilecek unsurlar şöyle sıralanabilir:

- Toplantılar, konferanslar, yeni politikaların duyurulduğu diğer kanallar ve eğitim ve danışmanlık ajanları[42]
- Sosyal medya siteleri, internet ve intranet uygulamaları [43]
- Örgütsel kültür, örgütsel yapı[44]
- Uygulamaların duyurulduğu konferans ve toplantılar; eğitim programlarının verilmesinde kullanılan danışmanlar ve eğitim kurumları gibi üçüncü kişiler [45]

Süreç; kavramı ise müşterinin ürünü ne şekilde aldığını ifade eder.[46] Süreç içsel pazarlama karması elemanına dahil olabilecek unsurlar şöyle sıralanabilir:

- Yeni politikalar ve yeni raporlama teknikleri[47]
- Ürünün tüketildiği her tür prosedürü, aktiviteyi ve bunların oluşturduğu akış[48]
- Süreç tasarımı, süreç teslimi, süreç geliştirme [49]
- Eğitim, sendika müzakereleri, sirküler ve videolar gibi uygulama sunuş yolları[50]

Katılımcılar; kavramı hem işgücü piyasasını hem de çalışanın eğitimini, daha önceki iş tecrübelerini ve o işi gerçekleştirmek için gerekli olan tutum ve davranışları ifade eder.[51] Katılımcılar içsel pazarlama karması elemanına dahil olabilecek unsurlar şöyle sıralanabilir:

- Yetkinliklerini arz eden adaylar ve yer aldıkları pazar [52]
- Çalışan ve yönetici arasındaki direkt iletişim[53]
- İş arkadaşları, denetçiler/ yöneticiler, liderlik tarzı [54]

---

[41] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.225.
[42] Agm, s.225.
[43] Köksal, age, s.118.
[44] Burin, agt, s.72.
[45] Ay- Kartal, agm, s.17-18.
[46] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.226.
[47] Agm, s.226.
[48] Köksal, age, s.59.
[49] Burin, agt, s.72.
[50] Ay- Kartal, agm, s.17-18.
[51] Köksal, age, s.58.
[52] Age, s.58.
[53] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.226.
[54] Burin, agt, s.72.

Fiziksel kanıt; ürünün anlatıldığı ve ürünün iletimini kolaylaştıran ortamı ifade eder.[55]

- İş sözleşmesi[56]
- Çalışma standartlarının belgelendirilmiş hali[57]
- Notlar ve eğitim kılavuzları[58]
- İçsel fiziksel ortam, performans geri bildirimi [59]
- İş ortamı ve çalışanların ulaşması istenen standartların belgelendirilmesi[60]

Çeşitli araştırmacılar tarafından içsel pazarlama elemanları farklı şekillerde tanımlanmış ve örneklendirilmiştir. Bu tanımlama ve örneklemelerden yola çıkarak bu çalışmada kullandığımız içsel pazarlama elemanları, pazarlama karması elemanlarından (7P) yola çıkılarak 7 ana faktör olarak aşağıdaki şekildeki gibi sadeleştirilmiştir.

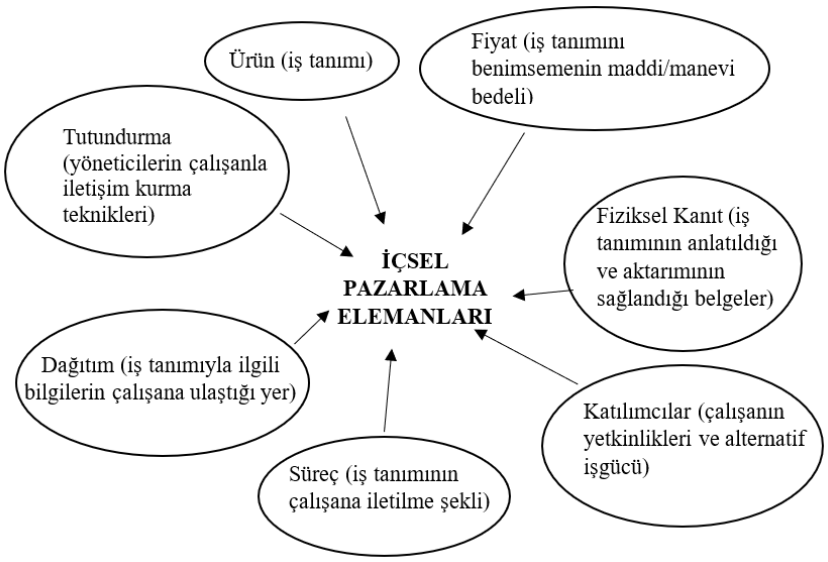

Şekil 1: İçsel Pazarlama Elemanları (7P)

[55] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.226.
[56] Köksal, age, s.59.
[57] Pervaiz K. Ahmed - Mohammed Rafiq, agm, s.227.
[58] Agm, s.226.
[59] Burin, agt, s.72.
[60] Ay- Kartal, agm, s.17-18.

Çeşitli araştırmacılar tarafından 7P bazında içsel pazarlama elemanlarının içerikleriyle ilgili verilen örneklerden yola çıkarak, uzman görüşlerinden yararlanılarak, motivasyon araçları ve duygusal bağlılığı etkileyen faktörler de dikkate alınıp her içsel pazarlama elemanının içeriği aşağıdaki şekilde detaylandırılmış ve alt faktörler oluşturulmuştur. Ana faktörlere ait alt faktörler aşağıdaki şekildedir:

Ürün (iş tanımı):

- Eğitim ve geliştirme faaliyetleri
- Doğru performans ölçütleri kullanımı ve adaletli performans değerlendirme
- Terfi ve kariyer gelişimi olanakları

Fiyat (iş tanımını benimsemenin maddi/manevi bedeli):

- Adaletli maaş politikası
- Uygulanan prim sistemi
- Kişiye teslim edilmiş şirket aracının varlığı
- İş-özel hayat dengesine saygı duyulması
- Diğer yan haklar(yemek, özel sağlık sigortası, kurumsal hat vb.)

Tutundurma (yöneticilerin çalışanla iletişim kurma teknikleri):

- Önerilere açık yönetim şekli ve kararlara ortak olabilme
- Sosyal etkinlikler düzenlenmesi(özel gün kutlamaları, motivasyon yemekleri, sosyal sorumluluk projelerine destek vb.)
- Maddi/manevi ödül verilen teşvik edici yarışmalar düzenlenmesi
- Sorumlulukla birlikte yetki verilmesi
- Başarıların takdir edilmesi

Dağıtım (iş tanımıyla ilgili bilgilerin çalışana ulaştığı yer):

- Düzenli ekip toplantıları yapılması
- Doğru eğitim ve danışmanlık şirketi ile çalışılması
- Bedensel ve ruhsal anlamda uygun çalışma ortamına sahip olmak
- Şirket sosyal medya hesabının ve web sitesinin doğru yönetilmesi
- Kurum içinde kullanılan ortak ağlar (internet ve intranet uygulamaları)

Katılımcılar (çalışanın yetkinlikleri ve alternatif işgücü):

- İş-kişi uyumu
- Çalışan ve yönetici arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi
- Çalışanlar arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi

Fiziksel Kanıt (iş tanımının anlatıldığı ve aktarımının sağlandığı belgeler):

- İş sözleşmesinin varlığı
- İş akış süreçlerinin belgelendirilmesi
- Performans değerlendirme belgeleri
- Eğitim kılavuzlarının kullanımı

Süreç (iş tanımının çalışana iletilme şekli):

- Süreçlerin hızlı sonuçlanması
- Oryantasyon süreçlerinin doğru yönetimi
- Performans değerlendirme geri bildirim sürecinin doğru yönetimi

1.2 Örgütsel Bağlılık

Yapılan birçok farklı tanımdaki görüşler biraraya getirildiğinde örgütsel bağlılık kavramı, "bireyin örgütün amaç ve değerlerini kabullenerek bunlara güçlü bir inanç duyması, örgütün çıkarları için çaba harcamaya gönüllü olması ve örgüt üyeliğini devam ettirmek için güçlü bir istek duyması" şeklinde tanımlanabilir. [61]

Reichers örgütsel bağlılığının üç önemli öğesi bulunduğunu ifade etmiştir:[62]

- Çalışanın işletmenin bir üyesi olmak için güçlü bir istek duyması
- Çalışanın işletmenin yararı için çaba harcamak istemesi
- Çalışanın işletmenin değerlerini ve hedeflerini benimsemesi ve bunları kabul etmesi

Bu öğelerden yola çıkıldığında örgütsel bağlılık, çalışanın işletmesine karşı olan sadakat tutumu ve çalıştığı işletmenin başarılı olabilmesi için gösterdiği ilgi olarak özetlenebilir. Örgüte bağlılık tutumu üzerinde yaş ve örgüt içi kıdem gibi kişisel unsurlarla beraber sorumluluk ve özerkliğe sahip olma ve olumlu örgüt iklimi gibi diğer unsurların da etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca kararlara katılabilme, işte sorumluluk ve özerkliğe sahip olabilme ve iş güvenliği gibi unsurların çalışanların örgüte bağlılığı üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu görülmektedir.[63]

---

[61] Sefer Gümüş- Beşir Sezgin, *Motivasyonun Örgütsel Bağlılığa ve Performansa Etkisi*, Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2012, s.81

[62] Arnon E. Reichers, "*A Review and Reconceptualization of Organizational Commitment"*, The Academy of Management Review, C.3, S.10, 1985, s.468.

[63]Azmi Yalçın- Fatma Nur İplik, *"Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği*", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S.14, 2005, s.397

Örgütsel bağlılıkla ilgili geliştirilen farklı modeller bulunmasına rağmen, son dönem bağlılık çalışmalarında genellikle Allen ve Meyer'in (1991) Üç Bileşenli Bağlılık Modeli[64] üzerinde durulduğu görülmektedir.

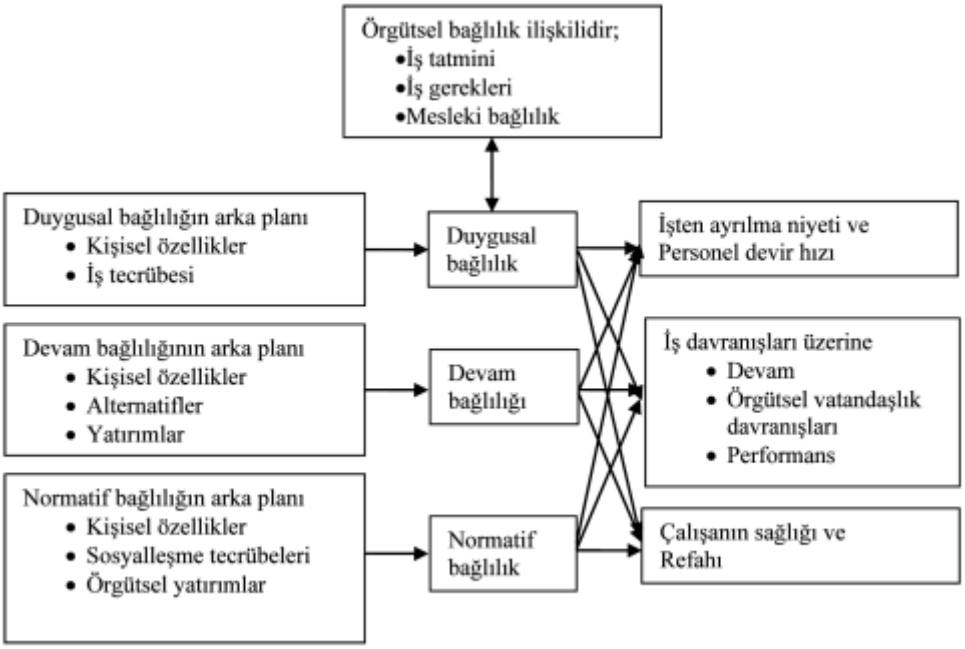

Şekil 2: Üç Bileşenli Örgütsel Davranış Modeli[65]

Devamlılık bağlılığı, duygusal bağlılık ve normatif bağlılık unsurlarını kapsayan bu modeldeki üç bağlılık türü de personel devir hızıyla negatif ilişkili olmalarının yanı sıra devam, performans ve örgütsel vatandaşlık davranışlarıyla farklı oranlarda pozitif veya negatif ilişkiye sahiplerdir. Bu tür olumlu örgütsel davranışlarla en yüksek pozitif ilişkinin duygusal bağlılıkta olması, onu normatif bağlılığın takip etmesi, devam bağlılığının mevcut davranışlarla ilişkisinin olmaması veya negatif ilişkili olması beklenmektedir.[66]

[64] John P. Meyer- Natalie J. Allen, "*A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment"*, Human Resource Management Review, C.1, S.1, 1991, s.61-89
[65] John P. Meyer vd. , *"Affective,Continuance and Normative Commitment to the Organization: A Meta-analysis of Antecedents, Correlates and Consequences*", Journal of Vocational Behavior, C.1, S.61, 2002, s.22.
[66] Agm, s.21.

1.2.1 Devamlılık Bağlılığı

Bu bağlılık türü, örgütten ayrılacak olmanın beraberinde getireceği maliyetin farkındalığından doğan, çalışan örgüte ihtiyacı olduğunu hissettiği için çalışmaya devam etmesine neden olan bağlılık türü olarak ifade edilmektedir.[67]

Devamlılık bağlılığının iş alternatifinin olmaması ve zaman, para ve çaba yönünden örgütün yatırımları gibi vazgeçme maliyetini arttıran olumsuz yan getirilerden oluşan iki temel nedeni bulunduğu söylenebilir.[68]

1.2.2 Normatif Bağlılık

Normatif bağlılık kurumun çalışana yaptığı yatırımlar karşısında çalışanın kuruma karşı hissettiği bağlılık olarak tanımlanan, çalışanın kendince hissettiği bir zorunluluk hissidir.[69] Normatif bağlılığın gücü kültürel yapıya göre farklılık gösterdiği için güçlü sosyal bağların, ahlaki değerlerin ve daha baskın normların olduğu toplumlarda daha etkili bir bağlılık türü olarak görülmektedir.[70]

1.2.3 Duygusal Bağlılık

İş tatmini ve örgütsel adalet gibi pozitif iş tecrübeleriyle gelişen duygusal bağlılık kavramı, yüksek seviyede örgütsel vatandaşlık davranışı ve düşük seviyede gerileme davranışları, devamsızlık ve geç kalma gibi istenilen sonuçlarla ilişkilidir.[71]

Duygusal bağlılığa sahip çalışanlar kendilerini kuruma adamış, sadık çalışanlardır. Sorumluluk almaya hevesli ve işe karşı olumlu tutum sergileyen bu çalışanlar kurumlar için büyük öneme sahiptir.[72] Bu nedenle kurumlar açısından en önemli olduğuna inanılan bağlılık türü duygusal bağlılıktır.[73]

Duygusal bağlılığa etkisi olduğu varsayılan değişkenlerle ilgili yapılan çalışmalar göz önüne alınarak duygusal bağlılıkla ilgili değişkenler; örgütsel özellikler,

---

[67] John P. Meyer- Natalie J. Allen, agm, s.67.
[68] S. Arzu Wasti, *"Affective and Continuance Commitment to the Organization: Test of an Integrated Model in the Turkish Context"*, International Journal of Intercultural Relations, C.5, S.26, 2002, s.526.
[69] John P. Meyer- Natalie J. Allen, agm, s.72.
[70] S. Arzu Wasti, *"Commitment profiles: Combinations of Organizational Commitments Forms and Job Outcomes*", Journal of Vocational Behavior, C.2, S.67, 2005, s.526. S. Arzu Wasti, agm, s.304-305.
[71] Wasti, agm, s.526.
[72] Özlem Güllüoğlu, Örgütsel İletişim, *İletişim Doyumu ve Kurumsal Bağlılık*, Eğitim Kitapevi, Konya, 2012, s.69.
[73] S. E. Umi Narimawati, *"The Influence of Work Satisfaction, Organizational Commitment and Turnover Intention Towards the Performance of Lecturers at West Java's Private Higher Education Institution"*, Journal of Applied Sciences Research, C.3, S.7, 2007, s.553.

kişi özellikleri ve iş deneyimleri olarak sınıflandırılmıştır. Allen ve Meyer bu kavramları aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:[74]

Örgütsel özellikler:

Literatürde örgütsel yapı değişkenlerinin duygusal bağlılığı etkilediği bulgusuna destek verilmekte ve ademi merkeziyetçilik daha yüksek duygusal bağlılık ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca organizasyon politikasının iletilme şekli de duygusal bağlılığı etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Kendilerine yeterli açıklama yapıldığına inanan çalışanlar, örgütsel politikayı daha olumlu bir şekilde karşılamakta ve bilgi ihtiyacı karşılanmayan çalışanlara göre daha yüksek duygusal bağlılığa sahip olmaktadır.

Kişi özellikleri:

Kişi özellikleri demografik değişkenler (cinsiyet, yaş vb.) ve eğilimsel değişkenler (kişilik, değerler vb.) olmak üzere iki tip değişkene odaklanılarak incelenmektedir.

Demografik değişkenler ve duygusal bağlılık arasında tutarlı ve güçlü bir ilişki bulunmamasına rağmen yaş ve duygusal bağlılık arasında yaşlanmanın kişinin duygusal bağlılığını etkilediğini kesin kanıtlar olarak yorumlaması zor olan zayıf bir ilişki söz konusudur. Medeni durum ve eğitim düzeyi ile duygusal bağlılık arasında ise ilişkili görünmemektedir.

Eğilimsel değişkenler değerlendirildiğinde de durum demografik değişkenlerde olduğu gibidir. Belirli kişilik özelliklerine sahip bireylerin daha yüksek duygusal bağlılığa sahip olacağı veya daha etkili bir şekilde çalışacağına dair tutarlı bir kanıt bulunmamaktadır.

Fakat yapılan araştırmalarda algılanan yeterlilik ve duygusal bağlılık arasında güçlü bir bağlantı olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır. Buna dayanarak yeteneklerine ve başarılarına güven duyan çalışanların, kendine daha az güvenen çalışanlara göre daha yüksek duygusal bağlılığa sahip oldukları söylenebilir.

İş deneyimleri:

İş deneyimleri kavramı, çalışan memnuniyeti ve motivasyonu ile ilgili iş özelliklerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Sahip olunan iş deneyimleri ile duygusal

[74] John P. Meyer- Natalie J. Allen, *Commitment in the Workplace: Theory, Research, and Application*, SAGE Publications, Thousand Oaks, 1997, s.42-44.

bağlılık arasında güçlü ilişkiler bulunmaktadır. Çünkü duygusal bağlılık, iş zorluğu, özerklik derecesi ve çalışanın kullandığı çeşitli becerilerle pozitif ilişkilidir. Buna ek olarak çalışanın organizasyondaki rolüyle ilgili özellikler de duygusal bağlılıkla ilişkili unsurlardandır. Kendilerinden ne beklendiğinden (rol belirsizliği) emin olmayan ya da görev tanımına uyumsuz şekilde davranması beklenen (rol anlaşmazlığı) çalışanlar duygusal bağlılığı düşük çalışanlara dönüşmektedir. Ayrıca çalışan ve yönetici arasındaki ilişki de bu değişken altında incelenebilecek kavramlardandır. Yöneticilerin çalışanlarla kurduğu iletişim (adaletli tutum, karara katılma, çalışanı önemseme vb.) duygusal bağlılığı arttırmaktadır.

2 Yöntem

2.1 Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

İnsanoğluna öğretilmemiş olan fakat varoluşundan bu yana karar verme sorunu ile karşılaştığında içgüdüsel olarak benimsediği, seçeneklerin karşılaştırılmasından elde edilen önceliklere dayalı bir ölçüm teorisi ve bir karar mekanizması bulunmaktadır. Thomas Saaty tarafında 1970'lerde geliştirilen Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP, Analytic Hierarchy Process) çok sayıda seçeneği birden fazla kriter açısından değerlendirerek en iyi seçeneği bulmaya odaklanan, karar verme konusunda yaygın olarak kullanılan tekniklerden biridir.[75]

AHP metodolojisinin uygulanma aşamasında aşağıdaki adımlar takip edilmektedir:[76]

1. Sorunu yapılandırmak ve AHP modelini oluşturmak
2. Görüşmeleri yaparak ikili karşılaştırmalarla veri toplama
3. Faktörlerin öncelik ağırlıklarını belirleme
4. Ağırlıkları analiz etmek ve bir çözüm üretmek

İkili karşılaştırmaları kullanarak karar vericiye en iyi alternatifi seçme konusunda yol gösterici olan AHP metodolojisi, faktörlerin önceliklerinin belirlenmesi (ağırlıklandırılması) konusunda da sıklıkla kullanılan bir analiz yöntemi

[75] Murat Atan- Sibel Atan- Kaan Altın, *"İnsan Kaynakları Seçiminde Analitik Hiyerarşi Yönetimi Kullanımı ve Bir Yazılım Önerisi"*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.3, S.10, 2008, s.145.

[76] Kwai-Sang Chin- Simon Chiu- V.M. Rao Tummala, *"An Evaluation of Success Factors Using the AHP to Implement ISO 14001-based EMS"*, International Journal of Quality and Reliability Management, C.4, S.16, 1999, s.348.

olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır. G. Önder, Aybars ve E. Önder (2014)[77] hemşirelerin stres seviyesine etki eden faktörlerin öncelik sırasının belirlenmesi, Pekkaya ve Çolak (2013)[78] üniversite öğrencilerinin meslek seçimini etkileyen faktörlerin önem derecelerinin belirlenmesi, Hoşgör, Söyük ve Önder (2016)[79] ise idari ve akademik personelin iş yaşam kalitesine etki eden faktörlerin öncelik sırasının belirlenmesi amacıyla AHP yönteminden faydalanmışlardır.

2.1.1 Uygulama Modelinin Oluşturulması

AHP yöntemi kullanılan çalışmalar incelendiğinde karşımıza 2 farklı model çıkmaktadır. Bunlardan ilki tepe noktasında ana hedefin yer aldığı, bir alt basamağı kararı etkileyen ana kriterlerin oluşturduğu, onun da altında ana kriterlere etki eden alt kriterlerin yer aldığı ve sonuç kısmında karar alternatiflerinin bulunduğu en iyi alternatifi seçmek için kullanılan model. Diğeri ise amaç, ana faktörler ve alt faktörlerden oluşan faktörlerin önceliklerinin belirlenmesi için kullanılan, bizim de çalışmamızda faydalandığımız AHP modeli.

Amacımız doğrultusunda çalışanların duygusal bağlılığı üzerinde etkili olabilecek içsel pazarlama faaliyetlerine ilişkin ana faktörler, pazarlama karması elemanlarının (7P) içsel pazarlama literatüründen yararlanılarak belirlenmiş daha sonra literatür taraması ve uzman görüşleri neticesinde bu ana faktörler için alt faktörler oluşturulmuştur. Alt faktörler oluşturulurken satış elemanları, insan kaynakları uzmanları ve akademisyen görüşlerinden faydalanılarak çalışmamız için AHP modeli oluşturulmuştur.

---

[77] Güler Önder- Meryem Aybas- Emrah Önder, *"Hemşirelerin Stres Seviyesine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Çok Kriterli Karar Verme Tekniği ile Belirlenmesi",* Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, C.1, S.1, 2014, s.21-35.

[78] Mehmet Pekkaya- Nurdan Çolak, *"Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Önem Derecelerinin AHP ile Belirlenmesi",* The Journal of Academic Social Science Studies, C.2, S.6, 2013, s.797-818.

[79] Haydar Hoşgör- Selma Söyük- Emrah Önder, "*İdari Ve Akademik Personelin İş Yaşam Kalitesine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Belirlenmesi: Bir Analitik Hiyerarşi Prosesi Uygulaması",* Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.31, 2016, s.302-323.

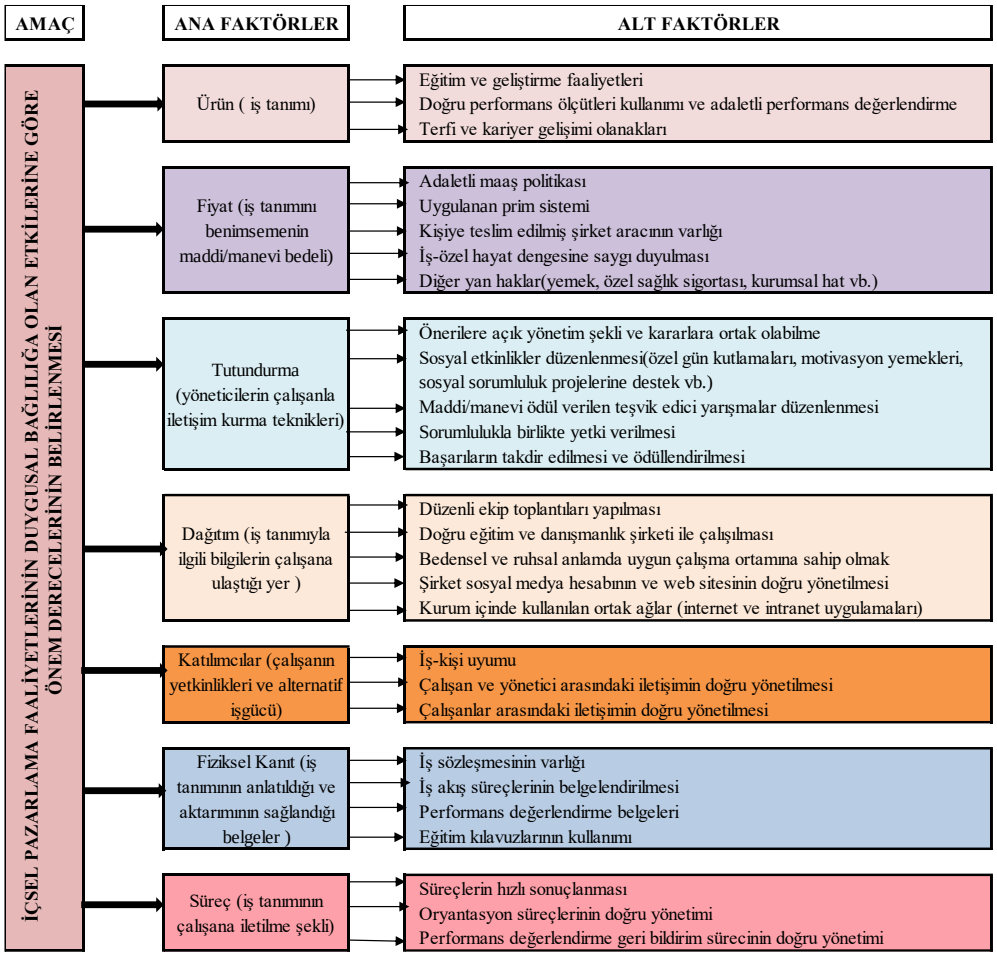

Şekil 3: Modelin AHP Hiyerarşisi

2.1.2 İkili Karşılaştırmalarla Veri Toplama

Hiyerarşik yapı oluşturulduktan sonra karar vericinin bilgi ve tecrübesine dayanan ikili karşılaştırmalar aracılığıyla veri toplanarak ikili karşılaştırmalar matrisi oluşturulur ve her kriterin göreceli önem derecesi hesaplanır.[80] Kriterlerin birbirine karşı kat kat daha önemli olduğunun (göreceli önem derecesi) hesaplandığı bu

[80] Bala Chandran- Bruce Golden- Edward Wasil, *"Linear Programming Models For Estimating Weights İn The Analytic Hierarchy Process"*, Computers and Operations Research, C.9, S.32, 2005, s.2235.

aşamada, karar verici 1-9 skalasını temel alarak kriterler arasındaki önem derecesini belirlemektedir.[81]

Katılımcılara duygusal bağlılık kavramını tanımlamak için, güvenilirliği ve geçerliliği çeşitli araştırmalarla test edilmiş olan Meyer ve Allen'ın Örgütsel Bağlılık Anketi'ndeki duygusal bağlılık ile ilgili ifadelerden aşağıdakiler kullanılmıştır:

- "Meslek hayatımın kalan kısmını bu kuruluşta geçirmek beni çok mutlu eder."
- "Bu kuruluşun sorunlarını gerçekten kendi sorunlarım gibi hissediyorum."
- "Bu kuruluşun benim için çok özel bir anlamı var."

Dereceler	**Tanım**	**Açıklama**
1	Eşit önem	İki faaliyet amaca eşit düzeyde katkıda bulunuyor
3	Birinin diğerine göre orta derecede daha önemli olması	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine orta derecede tercih ettiriyor
5	Kuvvetli düzede önem	Tecrübe ve yargı bir faaliyeti diğerine kuvvetli bir şekilde tercih ettiriyor
7	Çok kuvvetli düzeyde önem	Bir faaliyet güçlü derecede tercih ediliyor ve baskınlığı uygulamada rahatlıkla görülüyor
9	Aşırı düzeyde önem	Bir faaliyetin diğerine tercih edilmesine ilişkin kanıtlar büyük güvenirliğe sahip
2, 4, 6, 8	Ortalama değerler	Uzlaşma gerektiğinde kullanılmak üzere iki ardışık yargı arasına düşen değerler

Tablo 1: İkili Karşılaştırma Ölçeği[82]

Çalışmamızın hiyerarşik yapısını oluşturduktan sonra örneklem grubumuzdaki karar vericilerin bilgi ve tecrübelerine dayanarak ikili karşılaştırmalar aracılığıyla topladığımız veriler için ana faktör bazında ve her bir alt faktör için ayrı ayrı olmak

[81] Thomas L. Saaty, *"Axiomatic foundation of the analytic hierarchy process"*, Management Science, C.7, S.32, 1986, s.843.
[82] Thomas L. Saaty, *"How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process"*, European Journal of Operational Research, C.1, S.48, 1990, s.15.

üzere aşağıdaki tablolarda örnek gösterildiği şekilde ikili karşılaştırmalar matrisi oluşturulmuştur.

Ana Faktörler

	Ürün	Fiyat	Tutundurma	Katılımcılar	Süreç	Fiziksel Kanıt	Dağıtım
Ürün	1	7	5	1/6	1	1	4
Fiyat	1/7	1	5	1/6	1	1	1
Tutundurma	1/5	1/5	1	1/7	1/6	1	1/7
Katılımcılar	6	6	7	1	7	7	7
Süreç	1	1	6	1/7	1	7	7
Fiziksel Kanıt	1	1	1	1/7	1/7	1	7
Dağıtım	1/4	1	7	1/7	1/7	1/7	1

Tablo 2: Ana Faktör Bazında İkili Karşılaştırmalar Matrisi Örneği

Ürün (İş Tanımı)

	Eğitim ve geliştirme	Performans ölçütleri	Kariyer gelişimi
Eğitim ve geliştirme	1	1/6	1
Performans ölçütleri	6	1	1
Kariyer gelişimi	1	1	1

Tablo 3: Ürün (iş tanımı) Ana Faktörünün Alt Faktörleri İçin Yapılan İkili Karşılaştırmalar Matrisi Örneği

Fiyat (İş Tanımını Benimsemenin Maddi/Manevi Bedeli)

	Maaş	**Prim**	**Araç**	**İş-özel hayat dengesi**	**Yan haklar**
Maaş	1	1	1/7	1/7	1/7
Prim	1	1	1/9	1/7	1/7
Araç	7	9	1	7	7
İş-özel hayat dengesi	7	7	1/7	1	7
Yan haklar	7	7	1/7	1/7	1

Tablo 4: Fiyat (iş tanımını benimsemenin maddi/manevi bedeli) Ana Faktörünün Alt Faktörleri İçin Yapılan İkili Karşılaştırmalar Matrisi Örneği

Yukarıda sadece ürün (iş tanımı) ve fiyat (iş tanımını benimsemenin maddi/manevi bedeli) ana faktörlerinin alt faktörleri için yapılan ikili karşılaştırmaların matrislerinin örnek olarak gösterilmesine karşın tüm ana faktörlerin alt faktörlerinin önem derecesi ikili karşılaştırmalar matrisi aracılığıyla belirlenmiştir.

2.1.3 İki Karşılaştırmalarla Toplanan Verilerden Yararlanarak Faktörlerin Öncelik Ağırlıklarını Belirleme ve Tutarlılık Analizi

Lineer cebir tekniklerinden faydalanılarak öncelik vektörlerinin kurulması aşaması en büyük özdeğer ve bu özdeğere karşılık gelen özvektörün hesaplanmasını ve normalize edilmesini içermektedir. Bu şekilde her kriter için öncelik vektörleri bulunur. [83]

Toplanan her anket için ayrı ayrı, ana faktör ve alt faktör bazında ikili karşılaştırmalar matrisi oluşturulduktan sonra geometrik ortalama yönteminden faydalanılarak sonuç matrisleri elde edilmiş ve elde edilen her matrise normalize edilmiştir.

[83] Saaty, 1980, s.19 akt. Ayşe Kuruüzüm- Nuray Atsan, *"Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları"*, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, C.1, S.1, 2001, s.87.

Ana Faktörler							
	Ürün	**Fiyat**	**Tutundurma**	**Katılımcılar**	**Süreç**	**Fiziksel Kanıt**	**Dağıtım**
Ürün	1,00	0,36	0,39	0,41	0,81	0,74	1,14
Fiyat	2,89	1,00	1,11	1,12	2,24	2,37	2,78
Tutundurma	2,55	0,90	1,00	0,96	1,28	1,48	1,59
Katılımcılar	2,43	0,89	1,04	1,00	1,55	1,54	2,23
Süreç	1,23	0,45	0,78	0,64	1,00	1,11	1,35
Fiziksel Kanıt	1,36	0,42	0,68	0,65	0,90	1,00	2,07
Dağıtım	0,99	0,36	0,63	0,45	0,74	0,48	1,00
TOPLAM	12,46	4,38	5,63	5,23	8,53	8,72	12,15

Tablo 5: Ana Faktörler İçin İkili Karşılaştırmalar Sonuç Matrisi

Literatürde çeşitli normalizasyon yöntemleri mevcut olmasına rağmen çalışmamızda her sütunun elemanını o sütunun toplamına bölerek normalize edilmiş matrisler elde edilmiştir. Aşağıdaki tabloda ana faktörler için normalize edilmiş ikili karşılaştırmalar matrisi görülmektedir. Bu işlem her bir sonuç matrisine (ana faktörler matrisi ve 7 alt faktörden oluşan alt faktör grubu için ayrı ayrı oluşturulan ikili karşılaştırma matrisleri) uygulanmıştır.

Ana Faktörler									
	Ürün	**Fiyat**	**Tutundurma**	**Katılımcılar**	**Süreç**	**Fiziksel Kanıt**	**Dağıtım**	**Satır Toplam**	**Satır Ağırlığı**
Ürün	0,08	0,08	0,07	0,08	0,10	0,08	0,09	0,58	0,083
Fiyat	0,23	0,23	0,20	0,21	0,26	0,27	0,23	1,64	0,234
Tutundurma	0,20	0,21	0,18	0,18	0,15	0,17	0,13	1,22	0,175
Katılımcılar	0,19	0,20	0,19	0,19	0,18	0,18	0,18	1,32	0,188
Süreç	0,10	0,10	0,14	0,12	0,12	0,13	0,11	0,82	0,117
Fiziksel Kanıt	0,11	0,10	0,12	0,12	0,11	0,11	0,17	0,84	0,120
Dağıtım	0,08	0,08	0,11	0,09	0,09	0,06	0,08	0,58	0,083
TOPLAM	**1,00**	**1,00**	**1,00**	**1,00**	**1,00**	**1,00**	**1,00**	**7,00**	**1,00**

Tablo 6: Ana Faktörler İçin Normalize Edilmiş İkili Karşılaştırmalar Matrisi

Öncelik ağırlıklarının kabul edilebilmesi için tutarlılık analizinden faydalanarak ikili karşılaştırma matrisinin tutarlılığının hesaplanması gerekmektedir. Böylece ikili karşılaştırmalar sırasında karar vericilerin verdiği yanıtların tutarlı olup olmadığı ölçülmüş olur.

Tutarlılığı kontrol etmek için bir tutarlılık oranı (CR) ölçümü kullanır. Bu ölçüm sonucu için kabul edilebilir üst sınır 0,1'lik olarak belirlenmiştir. CR'nin 0,1'den büyük olduğu tespit edilirse, karar vericilerin kabul edilebilir bir orana (<0,1) ulaşılıncaya kadar kararlarını ikili karşılaştırma matrisinde yeniden değerlendirmeleri gerekmektedir. [84]

Tutarlılık oranı "Tutarlılık Oranı (CR) = Tutarlılık İndeksi / Rassallık İndeksi" formülü kullanılarak bulunmaktadır. Formüldeki rassallık indeksi aşağıdaki tablo kullanılarak belirlenmektedir.

[84] Khalid Hafeez- Naila Malak, YanBing Zhang, *" Outsourcing Non-Core Assets And Competences Of A Firm Using Analytic Hierarchy Process"*, Computers and Operations Research, C.12, S.34, 2007, s.3597.

Faktör Sayısı (n)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Rassal İndeks (RI)	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Tablo 7: Rassallık İndeksi Tablosu[85]

Çalışmamızdaki bütün ikili karşılaştırma matrislerinin tutarlılık oranı 0,1 değerinden küçüktür. Buna istinaden tutarlı bulunan ikili karşılaştırmalar sonucu oluşturulan öncelik sıralamamız kabul edilmiştir.

3 Veri Analizi ve Bulgular

Çalışmada her bir satış elemanından ikili karşılaştırma yöntemiyle elde edilen veriler MS Excel programında ayrı ayrı çalışma sayfalarına girilmiş ve yöntem bölümde detaylı olarak anlatılan şekilde hazırlanmış bir formülasyonla analiz edilmiştir. İlk olarak ikili karşılaştırma matrisi verileri sisteme girilmiş, geometrik ortalamaları alınarak yeni ikili karşılaştırma matrisleri elde edilmiş ve elde edilen matrislere normalizasyon işlemi uygulanmıştır. Bu şekilde öncelik ağırlıkları belirlenen faktörlerin öncelik ağırlıklarının kabul edilebilmesi için her bir matris için tutarlılık indeksi ve rastgele değer indeksinden yararlanarak tutarlılık oranları hesaplanmıştır. Çalışmamızdaki bütün ikili karşılaştırma matrisler için hesaplanan tutarlılık oranlarının tümü kritik değer olan 0,1'den küçük olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç ana faktörleri ve alt faktörleri değerlendiren karar vericilerin verdiği yanıtların tutarlı olduğunu göstermektedir. Böylelikle tutarlı olarak değerlendirilen faktörler önem derecelerine göre sıralanabilir.

Oluşturulan ikili karşılaştırma matrislerine göre ana faktörler ve alt faktörlerin önceliklerinin ağırlıkları Tablo 9' da görülmektedir. Buna göre duygusal bağlılığa etki eden içsel pazarlama faaliyetleri ana faktör bazında en çoktan en aza sırasıyla şu şekildedir:

- Fiyat (iş tanımını benimsemenin maddi/manevi bedeli) %23,36
- Katılımcılar (çalışanın yetkinlikleri ve alternatif işgücü) %18,82
- Tutundurma (yöneticilerin çalışanla iletişim kurma teknikleri) %17,45
- Fiziksel Kanıt (iş tanımının anlatıldığı ve aktarımının sağlandığı belgeler) %12,00
- Süreç (iş tanımının çalışana iletilme şekli) %11,68

[85] Thomas L. Saaty, *"Relative Measurement And İts Generalization İn Decision Making Why Pairwise Comparisons Are Central İn Mathematics For The Measurement Of İntangible Factors The Analytic Hierarchy/Network Process"*, Statistics and Operations Research, C.2, S.102, 2008, s.264.

- Dağıtım (iş tanımıyla ilgili bilgilerin çalışana ulaştığı yer) %8,35
- Ürün (iş tanımı) %8,34

	Ana Faktör	Ana Faktör Önceliği
1	**Fiyat**	23,36%
2	**Katılımcılar**	18,82%
3	**Tutundurma**	17,45%
4	**Fiziksel Kanıt**	12,00%
5	**Süreç**	11,68%
6	**Dağıtım**	8,35%
7	**Ürün**	8,34%
		100,00%

Tablo 8: Faktörlerin Öncelik Ağırlıkları

Ana faktör bazında yapılan sıralamada duygusal bağlılığa en çok etki eden ana faktör fiyat olmasına rağmen alt faktörler arasında öncelik sıralaması yapıldığında duygusal bağlılığa en çok etki eden alt faktör katılımcı ana faktörünün altında yer alan ve %7,074 öncelik ağırlığına sahip çalışanlar arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi faktörüdür. Bu faktörü %6,882 öncelik ağırlığına sahip ve yine katılımcı ana faktörünün altında yer alan çalışanlar arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi faktörü takip etmektedir. Üçüncü sırada ise %6,818 öncelik ağırlığı ile fiyat ana faktörünün altında yer alan iş-özel hayat dengesine saygı duyulması faktörü yer almaktadır.

	Ana Faktörler	Alt Faktörler	Alt Faktör Önceliği
1	**Katılımcılar**	**Çalışanlar arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi**	7,074%
2	**Katılımcılar**	**Çalışan ve yönetici arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi**	6,822%
3	**Fiyat**	**İş-özel hayat dengesine saygı duyulması**	6,818%
4	**Fiyat**	**Diğer yan haklar(yemek, özel sağlık sigortası, kurumsal hat vb.)**	6,291%
5	**Tutundurma**	**Başarıların takdir etmesi**	5,839%
6	**Katılımcılar**	**İş-kişi uyumu**	4,925%
7	**Süreç**	**Süreçlerin hızlı sonuçlanması**	4,911%
8	**Tutundurma**	**Sorumlulukla birlikte yetki verilmesi**	4,445%
9	**Ürün**	**Terfi ve kariyer gelişimi olanakları**	4,023%
10	**Fiyat**	**Adaletli maaş politikası**	3,998%
11	**Fiziksel kanıt**	**İş sözleşmesinin varlığı**	3,947%
12	**Süreç**	**Performans değerlendirme geri bildirim sürecinin doğru yönetimi**	3,597%
13	**Dağıtım**	**Bedensel ve ruhsal anlamda uygun çalışma ortamına sahip olmak**	3,467%
14	**Tutundurma**	**Önerilere açık yönetim şekli ve kararlara ortak olabilme**	3,208%
15	**Süreç**	**Oryantasyon süreçlerinin doğru yönetimi**	3,173%
16	**Fiyat**	**Kişiye teslim edilmiş şirket aracının varlığı**	3,147%
17	**Fiyat**	**Uygulanan prim sitemi**	3,105%

18	**Fiziksel kanıt**	**Performans değerlendirme geri bildirim sürecinin doğru yönetimi**	3,023%
19	**Ürün**	**Doğru performans ölçütleri kullanımı ve adaletli performans değerlendirme**	2,958%
20	**Fiziksel kanıt**	**İş akış süreçlerinin belgelendirilmesi**	2,900%
21	**Fiziksel kanıt**	**Eğitim kılavuzlarının kullanımı**	2,127%
22	**Tutundurma**	**Sosyal etkinlikler düzenlenmesi(özel gün kutlamaları, motivasyon yemekleri, sosyal sorumluluk projelerine destek vb.)**	2,077%
23	**Tutundurma**	**Maddi/manevi ödül verilen teşvik edici yarışmalar düzenlenmesi**	1,884%
24	**Dağıtım**	**Düzenli ekip toplantıları yapılması**	1,412%
25	**Ürün**	**Eğitim ve geliştirme faaliyetleri**	1,362%
26	**Dağıtım**	**Şirket sosyal medya hesabının ve web sitesinin doğru yönetilmesi**	1,270%
27	**Dağıtım**	**Kurum içinde kullanılan ortak ağlar (internet ve intranet uygulamaları)**	1,184%
28	**Dağıtım**	**Doğru eğitim ve danışmanlık şirketi ile çalışılması**	1,012%
			100,000%

Tablo 9: Alt Faktörlerin Öncelik Ağırlıkları

Sonuç

Doğru uygulanan içsel pazarlama faaliyetleri çalışanı motive eder, çalışan sahip olduğu motivasyon ile yeteneklerini kullanma verimliliğini arttırır, bu sayede ortaya çıkan daha kaliteli ürün veya hizmet dış müşteri memnuniyetini doğrudan etkileyerek işletme karlılığına etki eden unsurlar arasında yer alır.

Sektör ayırt etmeksizin uygulanabilen içsel pazarlama faaliyetleri, iş gücü yoğun olarak faaliyet gösteren işletmelerde hizmeti sunan çalışanın tutum ve davranışlarının dış müşteriye anlık olarak yansımasından dolayı hizmet sektörü için çok daha fazla önemlidir. “Sattığınız sürece varsınız” sözü pazardaki ve işletme içerisindeki sert rekabeti doğrudan ortaya koymaktadır. Bu nedenle yoğun rekabet ortamında

çalışan satış elemanlarının kaliteli hizmet sunabilmesi için yöneticiler tarafından ortaya konulan motivasyon arttırıcı içsel pazarlama faaliyetleri ile yeteneklerinin desteklenmesi ve bağlılıklarının, özellikle duygusal bağlılıklarının, arttırılması hedeflenmektedir.

Çalışanlarının uygulanan içsel pazarlama faaliyetleri ile ilgili ne düşündüğünü ve bu faaliyetleri önem derecelerine göre nasıl sıraladıklarını bilmek bu uygulamalardan daha verimli sonuçlar elde etmeyi sağlayacaktır.

AHP tekniği kullanılarak veri toplanan ve analiz edilen çalışmanın bulgularına göre çalışan tarafından duygusal bağlılığa etkilerine göre içsel pazarlama faaliyetleri öncelik sırasına konulduğunda ana faktör bazında "fiyat (iş tanımını benimsemenin maddi/manevi bedeli)" unsurunun ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Fiyat ana faktörünün alt faktörleri kendi grubu içerisinde değerlendirildiğinde manevi bir unsur olan "iş-özel hayat dengesine saygı duyulması" alt faktörünün öne çıktığı görülmektedir. "Uygulanan prim sistemi" ve "kişiye teslim edilmiş şirket aracının varlığı" maddi unsurları ise fiyat ana faktör grubuna bağlı alt faktörler içerisinde önem sırasına göre son iki faktör olarak yer almaktadır. Alt faktör bazında öncelik ağırlıklarına bakıldığında ilk iki faktörün katılımcılar ana faktör grubundan "çalışanlar arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi" ve "çalışan ve yönetici arasındaki iletişimin doğru yönetilmesi" olduğu görülmektedir. Alt faktör bazında bakıldığında karşımıza çıkan ilk maddi faktör 10. Sırada yer alan "adaletli maaş politikası" faktörüdür.

Duygusal bağlılık zorunluk hissi taşımayan, istek odaklı bir bağlılık türü olduğu için çalışanlarda " bu kurumda çalışmak zorundayım" hissi yaratan değil "ben bu kurumda istediğim için kalıyorum ve kariyerime bu kurumda devam etmek istiyorum" hissi yaratan içsel pazarlama faaliyetleri ilk sıralarda yer almaktadır. Bu perspektiften sonuçlara bakıldığında çalışanların daha verimli, daha mutlu ve duygusal bağlılığa sahip olabilmesi için yapılması gerekenin çalışana sürekli maddi karşılıklar vermek değil, çalışanın sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak olduğu sonucuna varılmaktadır. Yöneticiler buradaki öncelik ağırlıklarını göz önünde bulundurarak çalışanlarını motive edici faaliyetler gerçekleştirdiklerinde, bunu çalışanın ne beklediğini bilerek yaptıkları için daha verimli sonuçlar elde edeceklerdir. Bunu yaparken unutulmaması gereken en önemli unsur, bir alt seviyedeki ihtiyaç karşılanmadan hiyerarşik olarak üst seviyede yer alan farklı bir ihtiyacın düşünülmesi mümkün olmadığı için temel ihtiyaçları karşılanmamış bir çalışan ne yapılırsa yapılsın hiçbir zaman çalıştığı kuruma karşı duygusal bir bağlılığa sahip olmayacaktır.

Kaynakça

AHMED, Pervaiz K.- Mohammed Rafiq , *"The Scope of Internal Marketing: Defining the Boundary Between Marketing and Human Resources Management"*, Journal of Marketing Management, C.3, S.9, 1993, s.219-232.

ATAN, Murat- Sibel Atan- Kaan Altın, *"İnsan Kaynakları Seçiminde Analitik Hiyerarşi Yönetimi Kullanımı ve Bir Yazılım Önerisi"*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.3, S.10, 2008, s.143-162.

AY, Canan- Burak Kartal, *" İçsel Pazarlama Literatür İncelemesi"* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi,C.5, S.20, 2003, s.15-25.

BALLANTYNE, David, *"Internal Relationship Marketing: A Strategy for Knowledge Renewal"*, International Journal of Bank Marketing, C.6, S.18, 2000, s.247-286.

BARUTÇU, Süleyman- Seçkin Sezgin, *"Satış Yönetimi Sürecinde Motivasyon Araçları ve Etki Düzeyleri: Tıbbi Satış Temsilcileri Üzerinde Bir Araştırma"*, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C.4, S.2, 2012, s.89-97.

BURIN, Leigh Reynolds, *The Influence of Internal Marketing on Internal Customers Within Retail Banking,* (University of Johannesburg, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Güney Afrika 2012.

CANDAN, Burcu- Hülya Gündüz Çekmecelioğlu, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık Unsurları Açısından Değerlendirilmesi: Bir araştırma"*, Yönetim, C.20, S.63, 2009, s.47-58.

CARUANA, Albert- Peter Calleya, *"The Effect of Internal Marketing on Organisational Commintment Among Retail Bank Managers"*, International Journal of Bank Marketing, C.16, S.3, 1998, s.108-116.

CHANDRAN, Bala- Bruce Golden- Edward Wasil, *"Linear Programming Models For Estimating Weights İn The Analytic Hierarchy Process"*, Computers and Operations Research, C.9, S.32, 2005, s.2235.

CHIN, Kwai-Sang- Simon Chiu- V.M. Rao Tummala, *"An Evaluation of Success Factors Using the AHP to Implement ISO 14001-based EMS"*, International Journal of Quality and Reliability Management, C.4, S.16, 1999, 341-362.

ÇOBAN, Suzan, *"Toplam Kalite Yönetimi Perspektifinden İçsel Pazarlama Anlayışı"*, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S.22, 2004, s.85-98.

EŞİTTİ, Bekir- Buket Buluk, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İş Performansına Etkisinde İş Tatmininin Aracı Rolü: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Örneği"*, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, C.10, S.18, 2018, s.288-303.

GÜLLUOĞLU, Özlem, Örgütsel İletişim, *İletişim Doyumu ve Kurumsal Bağlılık*, Eğitim Kitapevi, Konya 2012.

GÜMÜŞ, Sefer- Beşir Sezgin, *Motivasyonun Örgütsel Bağlılığa ve Performansa Etkisi*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2012.

HAFEEZ, Khalid- Naila Malak, YanBing Zhang, *" Outsourcing Non-Core Assets And Competences Of A Firm Using Analytic Hierarchy Process"*, Computers and Operations Research, C.12, S.34, 2007, s.3592-3608.

HOŞGÖR, Haydar- Selma Söyük- Emrah Önder, "*İdari Ve Akademik Personelin İş Yaşam Kalitesine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Belirlenmesi: Bir Analitik Hiyerarşi Prosesi Uygulaması",* Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.4, S.31, 2016, s.302-323.

KÖKSAL, Umut Köksal, *İnsan Kaynaklarına Pazarlama Dokunuşu HR Marketing*, Çatı Kitapları, İstanbul 2015.

KURUÜZÜM, Ayşe- Nuray Atsan, *"Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları"*, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, C.1, S.1, 2001, s.83-105.

LINGS, Ian,*"Internal Market Orientation Construct and Consequences"* Journal of Business Research, S.57, 2004, s.405-413.

MEYER, John - Natalie J. Allen, *Commitment in the Workplace: Theory, Research, and Application*, SAGE Publications, Thousand Oaks 1997.

MEYER, John- Natalie J. Allen, "*A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment"*, Human Resource Management Review, C.1, S.1, 1991, s.61-89

MEYER, John- vd. , *"Affective,Continuance and Normative Commitment to the Organization: A Meta-analysis of Antecedents, Correlates and Consequences*", Journal of Vocational Behavior, C.1, S.61, 2002, s.20-52.

NAKTİYOK, Atılhan- Orhan Küçük, *"İşgören (İç Müşteri) ve Müşteri (Dış Müşteri) Tatmini, İşgören Tatmininin Müşteri Tatmini Üzerine Etkileri: Amprik Bir Değerlendirme"* Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, C.17, S.1-2, 2003, s.225-243.

NARIMAWATI, S. E. Umi, *"The Influence of Work Satisfaction, Organizational Commitment and Turnover Intention Towards the Performance of Lecturers at West Java's Private Higher Education Institution"*, Journal of Applied Sciences Research, C.3, S.7, 2007, s.549-557.

ÖNDER, Güler- Meryem Aybas- Emrah Önder, *"Hemşirelerin Stres Seviyesine Etki Eden Faktörlerin Öncelik Sırasının Çok Kriterli Karar Verme Tekniği ile Belirlenmesi",* Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, C.1, S.1, 2014, s.21-35.

PEKKAYA, Mehmet- Nurdan Çolak, *"Üniversite Öğrencilerinin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörlerin Önem Derecelerinin AHP ile Belirlenmesi"*, The Journal of Academic Social Science Studies, C.2, S.6, 2013, s.797-818.

RAFIQ, Mohammed- Pervaiz K. Ahmed, *"Advances in The Internal Marketing Concept: Defination, Synthesis And Extension"* Journal of Sevices Marketing, C.6, S.14, 2000, s.449-462.

REICHERS, Arnon, "*A Review and Reconceptualization of Organizational Commitment"*, The Academy of Management Review, C.3, S.10, 1985, s.465-476.

SAATY, Thomas L., *"Relative Measurement And İts Generalization İn Decision Making Why Pairwise Comparisons Are Central İn Mathematics For The Measurement Of İntangible Factors The Analytic Hierarchy/Network Process"*, Statistics and Operations Research, C.2, S.102, 2008, s.251-318.

SAATY, Thomas, *"Axiomatic foundation of the analytic hierarchy process"*, Management Science, C.7, S.32, 1986, s.841-855.

SAATY, Thomas, *"How to Make a Decision: The Analytic Hierarchy Process"*, European Journal of Operational Research, C.1, S.48, 1990, s.9-26.

SÜMER, Selay Ilgaz- Zeliha Eser, *"Pazarlama Karması Elemanlarının Evrimi"*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.1, S.8, 2006, s.165-186.

VAREY, Richard J.- Barbara R. Lewis, *"A Broadened Conception of Internal Marketing"*, European Journal of Marketing, C.9, S.37, 1999, s.926-944.

VARİNLİ, İnci, *Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar*, Detay Yayıncılık, Ankara 2008.

WASTI, S. Arzu, *"Affective and Continuance Commitment to the Organization: Test of an Integrated Model in the Turkish Context"*, International Journal of Intercultural Relations, C.5, S.26, 2002, s.525-550.

WASTI, S. Arzu, *"Commitment profiles: Combinations of Organizational Commitments Forms and Job Outcomes*", Journal of Vocational Behavior, C.2, S.67, 2005, s.290-308.

YALÇIN, Azmi- Fatma Nur İplik, *"Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Adana İli Örneği*", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S.14, 2005, s.395-412.

YARIMOĞLU, Emel Kurşunluoğlu- Nihan Ersönmez, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Doğrudan Etkisi: Bir Kamu Bankası Örneği"*, Doğuş Üniversitesi Dergisi, C.1, S.18, 2017, s.79-98.

YÜCE, Alpaslan- Onur Kavak, *"İçsel Pazarlama Faaliyetlerinin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Bir Araştırma"*, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, C.3, S.3, 2017, s.79-97.

KATILIMCI BÜTÇE ANLAYIŞININ ÜNİVERSİTE BÜTÇELERİ AÇISINDAN UYGULANABİLİRLİĞİ: UŞAK ÜNİVERSİTESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAYTAK
Uşak Üniversitesi

Özet: Katılımcı bütçeleme; yerel yönetim bütçeleri noktasında vatandaşların, doğrudan ya da dolaylı olarak bütçenin hazırlanmasına, uygulanmasına ve uygulama sonrası denetimlere özgür iradesi ile katılmasını ifade eden bir anlayıştır. Katılımcı bütçeleme uygulamaları, esas itibariyle yerel yönetim bütçeleri üzerine inşa edilmiş olan bir yapıya sahiptir. Bu çalışma kapsamında, alışılmışın dışına çıkılarak, katılımcı bütçe uygulamalarının özel bütçeli kuruluşlar içerisinde yer alan üniversitelerde uygulanabilirliği araştırılmıştır. Araştırmanın evreni, Uşak Üniversitesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmış ve elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen temel bulgular; katılımcıların büyük bir kısmının katılımcı bütçe kavramını ilk defa duymuş olmalarına rağmen biraz bilgilendirme yapıldıktan sonra üniversite bütçesinin hazırlanması aşamasında kendi fikirlerine başvurulmasının iyi bir yönetişim için gerekli olduğu kanısına ulaşmış olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Katılımcı bütçeleme, Katılımcı demokrasi, Özel bütçeli kuruluşlar, Yönetişim

Applicability of Participatory Budget Understanding in terms of University Budgets: A Research on Usak University

Abstract: Participatory budgeting; It is an understanding that the participation of citizens in the budget of local government, directly or indirectly which expresses the free participation of the budget in preparation, implementation and post-implementation audits. Participatory budgeting practices have a structure built for the most part on local government budgets. Within the scope of this study, out of the ordinary, the applicability of participatory budget implementations in universities within private budget institutions has been investigated. The universe of the research consists of the students of Uşak University. Qualitative research method was used in the study. In the collection of

data, semi-structured interview forms developed by the researcher were used and descriptive analysis technique was used to analyze the data. The main findings of the research were; although the majority of the participants heard the concept of participatory budget for the first time, after some information has been made, they have reached the opinion that the application of their ideas at the stage of preparing the university budget is necessary for good governance.

Keywords: Participatory budgeting, Participatory Democracy, Special budget organizations, Governance

1. GİRİŞ

Kamu kurum ve kuruluşları açısından baktığımızda bütçeleme faaliyeti, temel bir muhasebe faaliyeti olmasının yanında kamu kaynaklarının elde edilmesi ve kullanılması noktasında yol gösterici, planlayıcı ve etkinliği arzulayan bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda bütçeleme sürecinde mali disiplin, hesap verilebilirlik, mali saydamlık gibi kavramlar önemli hale gelmektedir. Bunu sağlamanın önemli unsurlarından birisi de katılımcı bütçeleme yöntemidir.

Katılımcı bütçeleme; kamu gelir ve giderleri noktasında iç ve dış paydaşların kendilerini doğrudan ilgilendiren konularda söz sahibi olmasını, bütçenin hazırlanması, uygulanması ve uygulama sonrasında kendi fikirlerinin de bütçe üzerinde yansımasını sağlayan bir yöntemdir. İlk defa Brezilya'nın Porto Alegre kentinde uygulama alanı bulan bu yöntem, kentte yaşayan yoksulların durumlarının iyileştirilmesi ve meydana gelen yolsuzlukların giderilmesi amacıyla yöre halkının doğrudan bütçeleme sürecine katılımını sağlayan bir uygulamadır. Günümüz itibariyle çeşitli ülkelerde yerel yönetim bütçelerinin hazırlanmasında söz konusu benzer amaçların gerçekleştirilmesine yönelik katılımcı bütçe ile ilgili uygulamaları ve akademik çalışmaları görmek mümkündür. Ancak katılımcı bütçe uygulamasına yönelik özel bütçeli kuruluşlar arasında yer alan devlet üniversiteleri üzerine herhangi bir uygulama olmadığı gibi çok az sayıda akademik çalışmaya rastlanılmıştır.

Netice itibariyle bu çalışma ile özel bütçeli kuruluşlar arasında yer alan devlet üniversitelerinde katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilirliği araştırılmıştır. Çalışmada, öncelikle katılımcı bütçeleme ile ilgili literatürde yer alan teorik kavramlara yer verildikten sonra literatür incelemesi yapılmıştır. Daha sonra Uşak Üniversitesi'nin bir paydaşı (dış paydaş) olarak söz konusu üniversitede öğrenim gören öğrencilerin katılımcı bütçeleme ile ilgili algıları ve düşüncelerini tespit etmeye yönelik yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde ise betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır.

2. KATILIMCI BÜTÇELEME KAVRAMI

Bütçe kavram olarak, Latince kökenli olup "Bulga" kelimesinden türemiştir. Zaman içerisinde Fransızcada "Bouge", "Bougette" kelimeleriyle ifade edildikten sonra İngilizcede "Budget" şeklini alarak günümüzdeki anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bugünkü anlamda bütçe; devletin gelecekteki belirli bir döneme ilişkin gelir ve gider tahminlerini içeren, bunların yürütülüp uygulanması için parlamentonun yürütme organına yetki ve izin verdiği bir kanun olarak ifade edilmektedir (Tügen, 2018:1).

Portekizce "Orçamento Participativo" olarak ifade edilen katılımcı bütçe anlayışı ise, katılımcı esaslara göre yürütülen ve demokratik unsuların ön planda olduğu bir bütçe yapısını ifade etmektedir (Özen ve Yontar, 2009: 283). Bu bağlamda katılımcı bütçe anlayışının iyi yönetişim ve katılımcı demokrasiyle organik bir bağa sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, katılımcı bütçeleme uygulamalarının katılımcı demokrasi ve iyi yönetişimin sağlanması açısından son 15 yılda en başarılı katılım araçlarından birisi olduğu da görülmektedir (Sintomer vd., 2008). Zaten bütçeleme sürecinin etkili olabilmesi için bütçe yapıcılarla iç ve dış paydaşlar arasında direk, bağımsız ve dürüst bir iletişimin kurulması esastır (Horngren vd., 2006; 234).

Katılımcı demokrasi, "demokrasi" ve "yerelleşme" arasında oluşan bağı açıklayan ve hatta bu bağın güçlenmesini sağlayan bir ifadedir. Katılımcı demokrasi, demokrasinin gelişmesine ve derinleşmesine katkıda bulunan yenilikçi bir karar alma süreci olarak da ifade edilebilecektir. Katılımcı demokrasi anlayışının katılımcı bütçeleme bakımından önemi ise, "katılım", hesap verebilirlik", "saydamlık", "iyi yönetişim" gibi yeni yönetim anlayışlarının uygulanmasına katkı sağlamasıdır (Sakınç & Aybarç Bursalıoğlu, 2014:1-2).

3. KATILIMCI BÜTÇELEMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Katılımcı bütçe programları, mevcut demokrasiyi genişletmek ve derinleştirmek için Brezilya'da büyük çabanın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır (Abers 2000; Avritzer 2002; Wampler and Avritzer 2004). Brezilya'da, 1985 yılında demokrasinin yeniden kurulmasına rağmen geleneksel uygulamalardan vazgeçilmediğinden sosyal dışlama ve yolsuzluk olayları hâkimiyetini sürdürmeye devam etmiştir. Çok sayıda hükümet, STK, sosyal hareket ve siyasi parti, politika sonuçlarını iyileştirmek ve Brezilya'nın genç demokrasisini zenginleştirmek amacıyla katılımcı bütçeleme ile ilgili fikirlere, değerlere ve kurallara yönelmişlerdi (Wampler, 2007:23). Bu bağlamda, Brezilya'da 1990'lı yıllardan itibaren katılımcı bütçenin etkin bir şekilde uygulanmaya başlandığı söylenebilir (Ergen, 2012: 325). Katılımcı bütçeleme

uygulamalarının Porto Alegre'de göstermiş olduğu başarılarının ardından diğer Brezilya şehirlerinde ve komşu Güney ve Latin Amerika ülkelerinde de benzer çabalar sarf edilmiştir. Katılımcı bütçeleme çalışmaları, Asya, Afrika, Avrupa ve Kanada'da devam etmekte ve 2007 yılına kadar 1.200'den fazla şehre yayılmıştır durumdadır (Lerner, 2011:30).

Brezilya dışında Avrupa'da da katılımcı bütçe uygulamalarına baktığımızda, 1994 yılında İtalya'da Grottammare, 1996 yılında İngiltere'de Salford, 1998 yılında Almanya'da Monchweiler kentlerinde katılımcı bütçe uygulamalarına rastlamak mümkündür (Sakınç & Aybarç Bursalıoğlu, 2014: 5).

Kanada'daki katılımcı bütçe örneklerine baktığımızda ise şehir düzeyinde değil de daha çok sınırlı sayıda kurum bütçesinde (örneğin; bir kamu konut otoritesi) ve kurumlarda (örneğin; bir okul) uygulamalarının olduğunu görmekteyiz. Kanada yapmış olduğu katılımcı bütçeleme uygulamalarının çoğunda başarı sağlamıştır. Söz konusu ülkede, katılımcı bütçe uygulamalarını altyapıdan ziyade hizmetlere odaklanarak gerçekleştirdikleri bu bağlamda katılımcı bütçe programının sınırlı tüketici taleplerinin ötesinde yerleşik ihtiyaçlara nasıl cevap verebileceğini gösteren örnekler yer almaktadır. Netice itibariyle Kanada deneyimi, diğer yerel bölgelerde bulunanlardan belirgin bir şekilde farklı bir yapıya sahip olduğu söylenebilir (Baiocchi ve Lerner, 2007: 10-11).

4. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Katılımcı bütçe anlayışı yukarıda da ifade edildiği gibi kamu kurum ve kuruluşların bütçeleme süreçlerine iç ve dış paydaşların katılımını amaçlayan bir anlayıştır. Bütçe ile ilgili alınacak kararlarda iç ve dış paydaşlarının görüşlerinin alınmasıyla katılımcılık ve iyi yönetişimin sağlanmasına yönelik önemli bir adım atılmış olacaktır. Bunun yanında katılımcı bütçe anlayışının kamu kurum ve kuruluşlarına yerleşmesiyle beraber hem kurum hem de paydaşlar açısından (sunulacak olan hizmetlerin önceliklendirilmesi, kendini kurumun bir parçası olarak görme, kuruma sahip çıkma, kaynakların etkin ve verimli kullanılması gibi) birçok önemli avantajların sağlanmasına vesile olacaktır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara geçmeden önce katılımcı bütçeleme ile ilgili literatürdeki araştırmalar incelendiğinde, genellikle yerel yönetim bütçeleri açısından konunun ele alındığı görülmüştür. Örneğin; Sakınç ve Aybarç Bursalıoğlu (2014) yapmış oldukları çalışmalarında katılımcı bütçeleme uygulamaları ele alınarak, katılımcı bütçeleme deneyiminden ortaya çıkan olasılıklar ve modellerin Türkiye açısından tartışılmıştır. Bir diğer çalışmada Gergerlioğlu ve Dibo (2017) son yıllarda

yerel yönetimler bağlamında katılımcı bütçeleme uygulamalarında yaşanan gelişmelerin, farklı Avrupa ülkeleri ve Türkiye açısından ele alınarak ihtiyaç duyulan katılımcı organların oluşturulması ve bu organların kamu harcama süreçlerine aktif katılımlarının sağlanması gerektiğini vurgulamışlardır.

Çam Tosun ise (2016) Türkiye'deki devlet üniversitelerinde üniversite/fakülte yöneticilerinin ve üniversite bileşenlerinin (öğrenci, öğretim üyesi ve idari personel) katılımcı bütçe anlayışı konusundaki görüşlerini ortaya çıkarmaya yönelik bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma sonucunda, katılımcıları büyük bir kısmının üniversitede katılımcı bütçe uygulamasının yararlı olacağını ifade ettiğini belirtmiştir.

Literatürde katılımcı bütçe algısına yönelik çalışmalara da rastlandığı söylenebilir. Bu çalışmalarından bazıları şu şekildedir. Örneğin; Dağlı (2017), yapmış olduğu çalışmada, katılımcı bütçelemeye ilişkin yöneticilerin tutum ve algılarını analiz etmiştir. Çalışma sonucunda katılımcı bütçelemenin uygulanabilirliğinin yöneticilerin tutum ve davranışlarına göre değişiklik gösterebileceği sonucunu ortaya koymuştur. Yıldız ve Alkan ise (2017), çalışmalarında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin bütçe algılarını katılımcı bütçe perspektifinden ölçmeye çalışmışlardır. Çalışmaları neticesinde katılımcı bütçelemeye yönelik beklenti ve şeffaflık sürecinin geliştirilmesiyle kişilerin, bütçenin yaşam standartlarını arttıracağına yönelik bir algılarının olduğunu tespit etmişlerdir.

5. YÖNTEM

5.1. Araştırma Modeli

Çalışmada Uşak Üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerin, katılımcı bütçeleme ile ilgili görüşlerini ortaya koymak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden olan yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. "Nitel araştırma yöntemi; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir" (Yıldırım ve Şimşek, 2011:39). Nitel araştırmaların en önemli amaçlarından birisi de genellenebilir bulgulara ulaşmaktan ziyade daha küçük gruplarla görüşmeler gerçekleştirerek daha derin ve daha nitelikli bulgulara ulaşmaktır.

Çalışmada Uşak Üniversitesi öğrenim gören öğrencilerle görüşmeler yapılmıştır. Görüşme sonucunda üniversite bütçesinin hazırlanmasında katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilirliği üzerine katılımcı role sahip olmayı isteyip istemedikleri ve katılımcı bütçeleme ile ilgili algı, düşünce ve istekleri ile ilgili ayrıntılı ve derinliğine bilgiler toplanmıştır.

5.2. Çalışma Grubu

Nitel araştırma yöntemleri evreni temsil etme gibi bir kaygı taşımadıklarından, çalışmalarda örneklem yerine çalışma grubu kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin tamamı Uşak Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır.

Çalışma grubu, 8'si bayan, 13'ü erkek olmak üzere toplam 21 öğrenciden oluşmaktadır. Bunların 12'si normal öğretimde, 9'u ikinci öğretimde öğrenim görmektedir. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerden 5'i İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 4'ü Eğitim Fakültesi, 4'ü Mühendislik Fakültesi, 5'i Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu ve 3'ü ise Meslek Yüksekokulu öğrencisidir. Çalışma grubu oluşturulurken maksimum çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

5.3. Verilerin Toplanması

Çalışmada yüz yüze görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Literatürde yer alan teorik ve uygulamaya yönelik çalışmaların yanında uzman kişilerin görüşlerinden de yararlanılarak yarı yapılandırılmış bir görüşme formu hazırlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden olan görüşme tekniği ile ilgili literatür incelenmiş ve bilimsel çalışmalarda karşılaşılabilecek problemler ve özen gösterilmesi gereken konulara ehemmiyet verilerek çalışmanın sağlıklı bir ortamda gerçekleştirmesi sağlanmıştır.

5.4. Verilerin Çözümlenmesi

Verilerin toplanması, çalışma öncesinde oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile yüz yüze görüşme yöntemiyle elde edilmiş ve elde edilen veriler, nitel araştırma tekniği kapsamında betimsel analizi ile değerlendirilmeye alınmıştır.

5.5. Bulgular

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde elde edilen bulguların özeti aşağıda yer almaktadır.

Görüşmeye katılan öğrencilere, ilk olarak 2019 yılı Uşak Üniversitesi bütçesi hakkında herhangi bir şekilde bilgi sahibi olup olmadıkları sorulmuştur? Bu soruya katılımcıların hepsi üniversite bütçesi hakkında herhangi bir bilgilerinin olmadığı cevabını vermişlerdir. Daha sonra üniversitenin bir paydaşı olarak bu konu hakkında bilgi sahibi olmak istemez miydiniz? Şeklindeki sorumuza, katılımcıların hepsi bilgi sahibi olmak istediklerini belirtmişlerdir. Üniversite bütçesinin paydaşlar tarafından

bilinmesinin ne gibi faydaları olduğunu düşünmektesiniz? Sorusuna katılımcılar; *"kaynakların nasıl ve ne şekilde kullanıldığından haberdar olmamızı sağlar", "bütçenin şeffaflaşmasına hizmet eder", "mali disiplin ve hesap verilebilirlik sağlanmış olur", "mali amaç ve hedeflerin tespiti ve gerçekleştirilmesine hizmet eder"* gibi cevaplar vermişlerdir. Hatta bu bağlamda öğrencilerden birisinin ifadesinde;

Bir paydaş olarak öğrencilerin üniversite bütçesinden haberdar olması, kendi istek ve ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik adımların atılıp atılmadığını görmesinin yanında, katılımcılığın sağlanması halinde kaynakların daha etkin kullanılmasına yönelik istek ve ihtiyaçların üst yönetime doğru aktarılmasına da yardımcı olabilecektir. Ayrıca burada önemli olan hususlardan birisi de bütçenin ulaşılabilir olmasının yanında bütçenin öğrencilere anlaşılabilir bir şekilde aktarılması da önemlidir" (ÖĞ8) demiştir.

Katılımcılara, üniversite bütçesinin ulaşılabilir olmasını sağlamak için neler yapılabilir ya da yapılmalıdır diye sorduğumuzda, katılımcılar; *"Öğrenciler için toplantıların düzenlenebileceği", "onaylandıktan sonra bütçenin üniversite web sitesinden yayınlanabileceğini", "öğrencilere yönelik yapılacak olan yatırımlar ve hizmetlerin tanıtımının yapılabileceği"* yönünde fikirlerini ortaya koymuşlardır.

Görüşmeye katılan öğrencilere kalıtımcı bütçeleme ile ilgili bilgi sahibi olup olmadıkları sorulduğunda ise, katılımcıların 11'i herhangi bir bilgilerinin olmadığını; 6'sı kısmen bilgi sahibi olduğunu; 5'i ise bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda katılımcılara kısa bir bilgilendirme yapıldıktan sonra üniversitelerde katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilirliği hakkındaki düşünceleri sorulmuştur. Öğrencilerden 15'i üniversite bütçe süreci açısından katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilir olduğunu ifade ederken; 6'sı üniversitelerde katılımcı bütçe anlayışının uygulanmasında çeşitli sorunların ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Öğrencilerden biri bu yöndeki fikrini şu şekilde ifade etmiştir:

Üniversitelerde katılımcı bütçe anlayışını uygulanabilir bulmuyorum. Çünkü bütçeleme süreci bildiğim kadarıyla uzmanlık isteyen bir yapıya sahip. Bu bağlamda üniversite öğrencilerinin, teknik bir yapıya sahip olan bütçeye yön vermeleri bazı aksaklıkların yaşanmasına neden olabilecektir. Yani bence gereksiz olan harcamaların yapılmasına neden olabilecektir. (ÖĞ5)

Sözleriyle karşılık vermiştir. Katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilir olduğunu ifade eden öğrenciler ise bu durumu, *"hizmetlerin öğrencilere göre önceliklendirilmesi", "kaynakların daha etkin kullanımı", "gereksiz görülen harcamaların önüne geçilmesi", "öğrenci odaklı harcama politikasının benimsenmesi"* gibi ifadeler kullanarak düşüncelerini belirtmişlerdir.

Üniversitelerde katılımcı bütçe anlayışını destekleyen öğrencilere bu katılımın nasıl sağlanması gerektiğine yönelik düşünceleri sorulduğunda; "*üniversitelerde öğrenci meclislerinin kurulması", "öğrenci konseyinin bütçe sürecine dâhil edilmesi", "her bir fakülteden temsilcinin seçilip üniversite senatosuna dâhil edilmesi", "anket ve görüşme tekniği"* ile öğrencilerin bütçe sürecine katılımlarının sağlanabileceğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamada öğrencilerden biri bu konudaki düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir.

Üniversite bütçeleri hazırlanırken öğrencilerin fikirleri, kaynakların doğru kullanımı açısından yararlı olabilir. Öğrencilerin bütçe sürecine dâhil edilmesi çeşitli yöntemlerle sağlanabilir. Örneğin; üniversite web sitesine bir anket formu linki konularak öğrencilerin bütçe sürecine katılımları sağlanabilir. Bunun yanında her bir fakülte içerisinden temsilci seçilerek fakültedeki öğrenci görüşlerini bütçe görüşmeleri sırasında üniversite senatosuna aktarabileceği gibi bütçe gündemli özel bir senato toplantısı düzenlenerek bu temsilcilerin görüş ve düşünceleri senato üyelerine aktarımı gerçekleştirilebilir. (ÖĞ12)

Katılımcılara bütçe sürecinde fikirlerine yer verildiğini varsaydığımızda üst yönetimden hangi alanlara yatırım yapılmasını ya da hangi hizmetlerin sunulmasını talep ederdiniz? Bu noktada görüşleriniz neler olurdu? Şeklindeki sorumuza katılımcılar, *"yerleşke içerisinde daha modern bir yemekhane kurulması", "yemekhaneye alternatif olabilecek kafeterya tarzı tesislerin açılması", "kütüphanedeki kaynakların arttırılması", "tam donanımlı laboratuarların kurulması", "fakültelerdeki dersliklerin fiziki olarak iyileştirilmesi"* gibi yatırım ve hizmet taleplerinin olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu konuyla ilgili mühendislik fakültesinden bir öğrencimizin ifadesi şu şekildedir;

Öncelikle mevcut yemekhanenin fiziksel ve yemek çeşidi açısından yetersiz olduğunu bunun iyileştirilmesine yönelik hizmet talebinde bulunabileceğinin, bunun yanında sınıfların fiziksel olarak yetersiz kaldığını daha önemlisi mesleki gelişimlerinin sağlanmasına yönelik laboratuarların yetersiz kaldığını bunların geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik harcamaların yapılmasını rektörlük makamından isteyebileceğini (ÖĞ18) belirtmiştir.

6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Literatür incelemesi yapıldığında katılımcı bütçelemeye yönelik çalışmaların neredeyse hemen hemen hepsi yerel yönetim bütçeleri üzerinedir. Bu bağlamda çalışmalar genel olarak "yerel yönetim bütçelerinde katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilirliği", "bu noktada bir model geliştirilmesi", "katılımcı bütçe algısı" gibi konuları ele aldığı görülmektedir.

Bu çalışma ise katılımcı bütçe anlayışının özel bütçeli bir kuruluş olan devlet üniversitelerinde uygulanabilirliğine yönelik bir çalışmadır. Bu bağlamda üniversitelerde katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilirliğini ortaya koymak adına üniversitelerin dış paydaşı olan öğrencilerin görüşlerine başvurulmuştur. Buna göre;

Katılımcıların hiçbirisinin üniversite bütçesi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığı, bunun yanında katılımcıların büyük bir kısmının katılımcı bütçe kavramıyla ilgili de herhangi bir bilgiye sahip olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda öncelikle mali saydamlık ve hesap verilebilirlik noktasında üniversite bütçesinin paydaşları ile paylaşması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında bir dış paydaş olarak ele aldığımız öğrencilerin demokratik yönetim ve katılımcı bütçe konularında bilinçlendirilmesine yönelik çalışmaların yapılması gereği de ortaya çıkmıştır.

Katılımcılara katılımcı bütçeleme ile ilgili teorik bir bilgilendirme yaptıktan sonra üniversitelerde katılımcı bütçenin uygulanabilir olup olmadığı sorduk. Katılımcıların bu noktadaki düşüncelerine baktığımızda yaklaşık % 72'si üniversite bütçesinin hazırlanması noktasında katılımcı bütçe anlayışının uygulanabilir olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılar, üniversite bütçelerinin katılımcı anlayışla yapılması durumunda, bütçenin şeffaf olması, mali disiplin ve hesap verilebilirliğin güçlenmesi, kurumun mali amaç ve hedeflerinin rasyonel bir şekilde belirlenmesi, kaynakların etkin kullanılması gibi olumlu yansımalarının olabileceğini ifade etmişlerdir.

Üniversitelerde katılımcı bütçe anlayışını destekleyen öğrencilere bu katılımın nasıl sağlanması gerektiğine yönelik düşünceleri sorulduğunda; "üniversitelerde öğrenci meclislerinin kurulması", "öğrenci konseyinin bütçe sürecine dâhil edilmesi", "her bir fakülteden temsilcinin seçilip üniversite senatosuna dâhil edilmesi", "anket ve görüşme tekniği" ile öğrencilerin bütçe sürecine katılımlarının sağlanabileceğini ifade etmişlerdir.

Çalışma neticesinde katılımcıların üniversitelerde katılımcı bütçeleme anlayışının uygulanabilir olduğunu, bunu yerine getirebilecek bir mekanizmanın kolay bir şekilde yerine getirilebileceğini, bu durumun iyi bir yönetişim anlayışını getirmesinin yanında kurum kültürünün yerleşmesine, katılımcı demokrasinin yerleşmesine ve öğrenciler ile üniversite arasında kuvvetli bir kimlik kurarak öğrencilerin kendilerini örgütün bir parçası olarak algılamalarını kuvvetlendireceği sonucu elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

ABERS, R. (2000). Inventing Local Democracy: Grassroots Politics in Brazil. Boulder, CO: Lynne Rienner.

AVRITZER, L. (2002). Democracy and the Public Space in Latin America. Princeton, NJ: Princeton University Press.

BAIOCCHI G. ve LERNER J. (2007). "ABD'de Katılımcı Bütçeleme Çalışabilir mi?" The Good Society 16: 1 (2007), 10 – 11.

ÇAM TOSUN, F., (2016). "Üniversitede Bütçe Yönetiminde Alternatif Bir Yaklaşım: Katılımlı Bütçe", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2016 (40), 264-273.

DAĞLI, E. (2017). Yerel Demokrasinin Sağlanmasında Katılımcı Bütçeleme: Bandırma ve Çanakkale Belediyelerindeki Yöneticilerin Algısı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

ERGEN, Z. (2012). "Yönetimden Yönetişime: Katılımcı Bütçe Modeli", Maliye Dergisi, Sayı 163, Temmuz-Aralık 2012, 316-334.

GERGERLİOĞLU U. ve DİBO M. (2017). "Avrupa Ülkeleri Ve Türkiye Uygulamaları Kapsamında Katılımcı Bütçeleme Yaklaşımı", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz-2017, 16(63), 1142-1154.

HORNGREN, C., DATAR, S. M., & FOSTER, G. (2006). Cost Accounting, A Managerial Emphasis, Twelfh Edition. Diterjemahkan oleh Lestari, P.A, Editor Saat, Suryadi dan Wibi Hardani, Edisi 12, Jilid 1, Penerbit Erlangga, Jakarta.

LERNER, J. (2011). "Participatory Budgeting: Building Community Agreement around Tough Budget Decisions," *National Civic Review*, 100:2 (2011), 30.

ÖZEN, A ve YONTAR, İ. G. (2009). "Katılımcı Demokrasi Anlayışında Bütçeleme: Katılımcı Bütçeleme", Maliye Dergisi, 156, (Ocak-Haziran), 280-293.

Sakınç S. & Aybarç Bursalıoğlu, S. (2014). "Bütçelemede Demokratik Bir Değişim: Katılımcı Bütçeleme", Elecronic Journal of Vocational Colleges- May/ Mayıs, 4(1), 1-10.

SINTOMER, Y., HERZBERG, C., & ROCKE, A. (2008). "Participatory Budgeting in Europe: Potentials and Challenges". International Journal of Urban and Regional Research, 32(1), 164–178.

TÜĞEN, K. (2018), *Devlet Bütçesi,* (Onaltıncı Baskı), Bassaray Matbaası, İzmir.

WAMPLER, B., and AVRITZER L. (2004). "Participatory Publics: Civil Society and New Institutions in Democratic Brazil." Comparative Politics 36 (3): 291–312.

WAMPLER, B. (2007). A Guide to Participatory Budgeting. Edited by Anwar Shah Participatory Budgeting, The Word Bank, Washington.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. 8. Tıpkı Basım, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

YILDIZ, F. ve ALKAN, F. (2017). "Katılımcı Bütçeleme Perspektifinden yükseköğretim Öğrencilerinin Bütçe Algısı Araştırması: Dumlupınar Üniversitesi Örneği", *Maliye Araştırmaları Dergisi*, Temmuz, S. 2, ss. 129-145.

MESLEKİ VE TEKNİK ANADOLU LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN MUHASEBE DERSLERİNE YÖNELİK BEKLENTİLERİ VE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Serap GENCAN
Balıkesir Burhaniye İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü

Dr. Öğr. Üyesi Şule YILDIZ
Sakarya Üniversitesi

Ela YAZICIOĞLU
Sakarya Üniversitesi

Özet: Çalışmanın amacı Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin Muhasebe Bölümünde okuyan 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin muhasebe ve bilgisayarlı muhasebe derslerine ve okudukları bölüme yönelik beklentileri ve karşılaştıkları sorunları tespit etmektir. Bu amaçla Balıkesir' de bulunan okullar arasından basit rassal örnekleme yöntemiyle seçilen dört okulda toplam 161 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket sonuçları SPSS 20 istatistiksel paket programından faydalanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar öğrencilerin, aldıkları muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe derslerini yeterli buldukları yönündedir. Ayrıca ankete katılan öğrencilerin çoğunluğu okudukları bölümden memnundur ve muhasebeciliğin saygın meslekler arasında yer aldığını düşünmektedir. Ancak gelecekte alacakları lisans ve ön lisans eğitimlerinde tercih edecekleri alan ve dolayısıyla meslek seçimleri açısından doğru bir şekilde yönlendirilmeye ihtiyaçları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Muhasebe Eğitimi, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi

EXPECTATIONS AND ENCOUNTERED PROBLEMS OF VOCATIONAL AND TECHNICAL ANATOLIAN HIGH SCHOOL STUDENTS ABOUT ACCOUNTING LESSONS

Abstract: The aim of this study is to investigate the expectations and problems encountered about accounting and computerized accounting lessons of 11th and 12th grade students of vocational and technical anatolian high school. For this purpose, a survey was conducted which is covering a total of

161 students who are studying in four schools selected by simple random sampling method among the schools in Balıkesir. The obtained datas were analyzed by the aid of SPSS 20 package software. The results show that, students who take accounting-2 and computerized accounting lessons find this education adequate. Most of the students who took this survey are also pleased of studying at accounting department and they think accountancy takes place among important professions. However, students need an accurate guidance for their future decisions.

Key Words: Education, Accounting Education, Vocational and Technical High School

1. GİRİŞ

Muhasebe eğitimi; işletmelerin muhasebe işlemlerinin yürütülmesi için gerekli muhasebe bilgi ve tekniklerini içeren uygulamalara dayanır. Türkiye'de muhasebe eğitiminin temeli ortaöğretim düzeyinde Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde atılmakta ve bu süreçte MEGEP kapsamında hazırlanan modüllerden yararlanılmaktadır.

MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sistemini Güçlendirme Projesi), mesleki ve teknik eğitimin geliştirilmesine yönelik olarak ortaöğretimde çeşitli programlara ilişkin eğitim modülleri içeren bir projedir. Ülkemizde 2005-2006 yıllarında başlatılan bu proje ile iş hayatının öngördüğü değişime hızlı uyum sağlayabilen, alanıyla ilgili temel bilgi-beceri ve mesleki yeterliklere sahip bireyler yetiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Programın temel yapısı oluşturulurken dört yıllık muhasebe eğitiminde, 9. sınıfta tüm liselerde ortak olan temel dersler, 10. 11 ve 12. sınıflarda ise alan seçimine bağlı olarak muhasebe dersleri okutulması planlanmıştır. 9. sınıfın sonunda öğrenci ilgi duyduğu alanı seçer ve 10. sınıfta seçtiği alanda eğitim–öğretime başlar. 10. sınıfın sonunda bölgesel ve sektörel ihtiyaçlar, okulun donanımı, öğretmen ve fiziki kapasitesi ile öğrencilerin mesleki yeterlikleri de dikkate alınarak dal seçimi yapılır. Öğrencilerin alan ve dal seçimlerinde bölgesel istihdam olanakları dikkate alınır. Alan ortak derslerine ait modüllerin tamamı aynen uygulanır. Bu derslerin içerikleri belirlenirken ulusal ve uluslararası iş gücünden beklenen temel yeterlikler, sektör araştırmaları ve mesleki yeterlikler dikkate alınmıştır. (http://www. megep.meb.gov.tr). 4 yıllık muhasebe eğitiminin son yılında öğrenciler "İşletmelerde Beceri Eğitimi" adı altında 24 saatlik uygulama eğitimi alarak modüler düzende öğrendikleri teorik bilgileri pratikte uygulama imkânı bulmaktadırlar. Bu sayede öğrenciler hem mesleki tecrübe kazanmakta hem de eksikliklerini görme fırsatı yakalamaktadırlar.

Günümüzde iş dünyasının nitelikli muhasebe ara elemanı ihtiyacını karşılamada Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin önemli bir yeri vardır. Bu dikkatle, bahsedilen eğitim kurumlarında verilen muhasebe eğitiminin yasal mevzuat ve sektörel taleplerdeki değişiklikler doğrultusunda sürekli yenilenen dinamik bir yapıya kavuşturulması ve kalite düzeyinin artırılması oldukça önemlidir. Bu noktada ortaöğretimde muhasebe eğitiminin önemi Milli Eğitim Bakanlığı, Muhasebe ve Finansman Alanı Çerçeve Öğretim Programında (2011:1) şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Ülkemizde faaliyet gösteren tüm iş kollarının ortak ihtiyacı olan ve yasal zorunluluk taşıyan muhasebe ve finansman alanında gerçekleştirilecek sistemli bir eğitimin, ülkemiz için büyük önemi vardır. Hem ülkemizde faaliyet gösteren tüm iş kollarının, hem de çalışma alanları muhasebe ve finansman olan özel iş kollarının, personel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için muhasebe ve finansman alanında öğretim programlarının oluşturulması, mesleki eğitimimiz açısından önemli bir girişimdir*" (http://www.megep.meb.gov.tr).

Bu doğrultuda, bu çalışma ile muhasebe eğitiminde önemli bir yere sahip olan Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde öğrenim gören öğrencilerin aldıkları muhasebe eğitimine ve genel olarak muhasebecilik mesleğine ilişkin görüşlerinin tespiti amaçlanmıştır. Bu sayede, ortaöğretim düzeyinde verilen muhasebe eğitiminin etkinliği potansiyel birer meslek elemanı veya üniversite öğrencisi adayı olan öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilerek, varsa sorunların giderilmesine yönelik tedbirler alınabilecek ve sonuçlar doğrultusunda MEGEP muhasebe modüllerinde yapılacak değişiklikler için katkı sağlanabilecektir. Özetle, öğrencilerin aldıkları muhasebe derslerine ve okudukları bölüme ilişkin memnuniyet seviyesinin tespiti, modüler sistem kapsamında verilen muhasebe eğitiminde istenilen amaçlara ulaşılma düzeyinin belirlenmesinde yardımcı olabilecektir.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde ülkemizde ortaöğretim düzeyinde muhasebe eğitiminden bahsedilmiş, daha sonra konuya ilişkin literatür taraması yapılmış, uygulamanın yer aldığı dördüncü bölümde analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise elde edilen bulgulardan yola çıkılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2.ORTAÖĞRETİM DÜZEYİNDE MUHASEBE EĞİTİMİ

Türkiye'de 2014 yılına kadar Ticaret Meslek Lisesi, Anadolu Ticaret Meslek Lisesi, Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri bünyelerinde verilen ortaöğretim düzeyindeki muhasebe eğitimi 2014-2015 öğretim yılından itibaren Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri adı altında birleştirilmiştir. Bu kurumların amacı, bilgi ve becerileri ile meslek mensuplarına gerekli desteği sağlayacak nitelikli ara meslek elemanı yetiştirmektir.

Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri muhasebe alanı mezunları, işletmelerin ön muhasebeden başlayarak, muhasebe süreci kapsamında mali yılsonuna kadar işlemlerinin takip edilmesinde, işletmeler ve meslek mensupları tarafından öncelikli olarak tercih edilmektedirler (Akbulut, Pekkaya, Aksakaloğlu, 2014:74). Bu alanda mesleki eğitim almış öğrenciler, muhasebe ve mali müşavirlik bürolarında, dış ticaret ve finans kuruluşların ilgili bölümleri ile işletmelerin muhasebe departmanlarında, mali, satın alma gibi bölümlerinde iş bulma imkanlarına sahiptirler. Öğrencilerin istihdam olanaklarına bakıldığında mesleğin geniş bir çalışma alanı mevcuttur (Erol ve Atmaca, 2015: 94). Ayrıca, Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinden mezun olan öğrenciler üniversite eğitimi için YGS sınavına girdiklerinde, mezun oldukları programın devamı niteliğindeki yükseköğretim kurumlarını tercih etmeleri durumunda ek puan almaktadırlar. 2017 yılı itibari ile daha önce uygulanan meslek yüksekokullarına sınavsız geçiş hakkı kaldırılmıştır.

Gerek tüm işletmeler açısından oldukça önemli olan muhasebe işlemlerinin hatasız ve tarafsız yapılabilmesi için gerekli kalifiye meslek elemanı ihtiyacını karşılaması, gerekse lisans ve lisansüstü muhasebe eğitimine olan etkisi açısından bakıldığında (Şengel, 2011:167) muhasebe eğitiminin temelinin atıldığı ortaöğretim düzeyinde öğrencilere verilecek eğitimin kalitesinin artırılması oldukça önemli bir konudur.

Bu doğrultuda, 2005-2006 eğitim öğretim yılından itibaren meslek liselerinin geleceği ve eğitimin kalitesi için uygulanan sistem Mesleki ve Teknik Eğitimi Geliştirme Projesi (MEGEP) tir. MEGEP kapsamında mevcut öğretim programlarının gözden geçirilmesine ilişkin etkinlikler çerçevesinde ele alınan alanlardan biri de Muhasebe ve Finansman alanıdır. Muhasebe ve Finansman Alanı Çerçeve Programı sektör analizine dayalı olarak modüler esaslı hazırlanmış ve bu da ülkemiz ekonomisi açısından çok önemli olan bu sektöre kalifiye eleman yetiştiren mesleki eğitim sistemine yeni bir anlayış getirmiştir. Muhasebe ve Finansman Alanı Çerçeve Öğretim Programı'nda; Bilgisayarlı muhasebe; Dış ticaret ofis hizmetleri, Finans ve borsa hizmetleri dalları yer almaktadır. (http://www.megep.meb.gov.tr).

Muhasebe ve Finansman alanı öğretim programının amacı, sektörün ihtiyaçları, bilimsel ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda gerekli mesleki yeterlikleri kazanmış nitelikli meslek elemanları yetiştirmektir. Bu doğrultuda geliştirilen Muhasebe ve Finansman Alanı Programı yaşam boyu öğrenme ilkeleri paralelinde meslek elemanlarına, ulusal ve uluslararası yeterlikleri kazandırmayı hedefleyen bir yapıda tasarlanmıştır. Bu alanda verilen muhasebe eğitimi, muhasebecilik mesleğinin gerektirdiği, işletmelerin faaliyetlerine ait belgelerin tasnifi, kaydı, dosyalanması, raporlanması, analiz edilmesi, dış ticaret mevzuatı, dış ticarette teslim ve ödeme şekilleri,

muhasebe kayıtları, finans ve borsa hizmetleri gibi yeterliklerin kazandırılmasına yöneliktir (http://www.megep.meb.gov.tr).

Muhasebe eğitimi alan öğrenciler, istihdam imkânları ve planlama vb. konularda çevredeki üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, muhasebe büroları, vergi daireleri, sosyal güvenlik kuruluşları, belediyeler, ticaret ve sanayi odaları, meslek odaları, ilgili bakanlıklar, SPK, KOBİ, büyük ölçekli diğer firmalar ve meslek elemanları ile iş birliği yapılarak yönlendirilmektedir (http://www.megep.meb.gov.tr).

Muhasebe Finansman alanında verilen mesleki derslerden çalışma kapsamında incelenen Muhasebe II ve Bilgisayarlı muhasebe dersleri içerikleri aşağıda tablolar halinde verilmiştir (www.megep.meb.gov.tr):

Muhasebe 2

Bu ders, bilgisayarlı muhasebe dalında 11.ve 12. sınıflarda haftada 6 saat okutulmaktadır. Tek düzen muhasebe sistemine göre ticari işlemleri temel mali tablolar ve muhasebe defterlerine kayıt ederek dönem sonu işlemlerini yapabilme yeterliklerinin kazandırıldığı derstir. Bu derste öğrenciye tek düzen muhasebe sistemi ve bilanço esasına göre defter tutma ve mali tabloları düzenleme yeterliklerini kazandırmak amaçlamaktadır.

Tablo 1:Muhasebe 2 Ders Modülü

Dersin Modülleri	Süre	Kazandırılan Yetenekler
Bilânço	40/24	Bilanço Düzenlemek
Büyük Defter ve Mizan	40/24	Büyük Defter ve mizan düzenlemek
Varlık Hesapları	40/32	Varlık hesaplarını kaydetmek
Kaynak Hesapları	40/32	Kaynak hesaplarını kaydetmek
Gelir Tablosu	40/24	Gelir Tablosu düzenlemek
Muhasebe Uygulaması	40/32	Muhasebe uygulaması yapmak

Bilgisayarlı Muhasebe

Tek düzen muhasebe sistemi ve işletme kayıtları ile ilgili gerekli bilgilerin verildiği derstir. Bu derste öğrenciye tek düzen muhasebe sistemine göre bilgisayarda muhasebe paket programlarını kullanma ve verileri kaydetme yeterliklerini kazandırmak amaçlanmaktadır.

Tablo 2:Bilgisayarlı Muhasebe Ders Modülü

Dersin Modülleri	Süre	Kazandırılan Yetenekler
Program Yüklemek	40/24	Paket programı kurmak ve ayarlarını yapmak
Cari Hesap	40/24	Cari hesap işlemleri yapmak
Çek Senet	40/24	Çek senet takibi yapmak
Ön Muhasebe	40/24	Ön muhasebe işlemleri yapmak
Muhasebe	40/32	Muhasebe işlemleri yapmak
Entegrasyon	40/24	Entegrasyon işlemleri yapmak

Çakır' a göre (2017), Megep, 12 yıldır güzel bir amaç için uygulanan bir proje olmasına rağmen, henüz yeterli etkinlik sağlanamamıştır. Megep projesiyle eğitimde kullanılacak modüllerin, sektörün ihtiyaçlarına göre güncellenebilir, pratik, araştırmaya ve öğrenmeye sevk edici şekilde hazırlanması gerekirken, halen birçok modül ilk hazırlandığı haliyle kalmış, hatalar düzeltilmemiş, bilgiler güncellenmemiş, örnek uygulamalar artırılmamış, konular geliştirilmemiş, kısaca hedeflenen verimlilik sağlanamamıştır. Bu yönüyle modüllerin yenilenmesi ve güncellenerek etkinliğinin artırılması gerekmektedir (Çakır, 2017:146).

Karlıklı (2016) da, ortaöğretim kurumlarında verilen muhasebe eğitiminin muhasebe mesleğine uygunluğunu incelediği çalışmasında, muhasebe meslek mensuplarının Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinde verilen muhasebe eğitimini içerik ve müfredat bakımından yetersiz bulduğunu, meslek liselerindeki muhasebe eğitiminin, güncellik bakımından, teorik bilgi açısından ve meslekteki pratik iş akışıyla uyum bakımından yetersiz olduğunu söylemektedir (Karlıklı, 2016:87). Yazara göre, ortaöğretim kurumlarında verilen muhasebe eğitimi, sektörün beklentilerini karşılamaktan oldukça uzaktır ve bu kurumlardaki muhasebe eğitim sistemi, teorik bilgi ve pratik uygulama bakımından yeniden yapılandırılmalıdır (Karlıklı, 2016:89).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Yapılan literatür incelemesine göre, ortaöğretim düzeyinde verilen muhasebe eğitimine yönelik öğrenci ve öğretmen görüşlerinin incelendiği çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Süer (2007) çalışmasında, 2006-2007 öğretim yılında İstanbul'daki ticaret meslek liselerinde beceri eğitimi alan 411 öğrenci ve muhasebe derslerine giren 147

meslek dersi öğretmenine anket uygulaması yapmıştır. Anket sonuçlarına göre, öğrencilerin gerçek defterler üzerinde kayıt yapmakta zorlandıkları, muhasebe ders kitaplarının ve meslek derslerinin yetersiz olduğunu düşündükleri, öğretmenlerin de okuldaki muhasebe eğitiminin işletmelerle kısmen örtüştüğü ve teknolojik yetersizlikler gibi sorunlar olduğu görüşünde oldukları tespit edilmiştir.

Usul ve diğerleri (2007) çalışmalarında, meslek lisesinden gelen öğrencilerin meslek yüksekokullarında başarısını etkileyen faktörleri analiz etmeye yönelik olarak Süleyman Demirel Üniversitesi ile Mehmet Akif Üniversitelerine bağlı meslek yüksekokullarının muhasebe bölümlerinde okuyan Ticaret Lisesi mezunu öğrencilerine (106 kişi) anket uygulamışlardır. Anketi cevaplayan öğrenciler, orta öğretimde sadece genel muhasebe derslerini iyi bir düzeyde aldıklarını, ancak diğer muhasebe derslerinde iyi bir eğitim görmediklerini ifade etmişlerdir. Öğrenciler özellikle maliyet muhasebesi ve şirketler muhasebesi derslerini algılamakta zorluk yaşadıklarını ve lise sonunda yapılan stajın kendilerine faydasının olmadığını belirtmişlerdir. Öğrenciler aynı zamanda, ticaret lisesinde almış oldukları derslerin yine de meslek yüksekokullarındaki eğitime olumlu katkıları olduğunu ifade etmişlerdir.

Demirci (2007), ticaret meslek lisesi öğrencilerinin staj eğitiminde karşılaştıkları sorunları araştırdığı çalışmasında, ticaret meslek liselerinde staj yapan 283 öğrenciye anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin okulda aldıkları teorik eğitimle stajdaki uygulamaların örtüşmediği, öğrencilerin stajda kendilerinden beklenenleri yapabilecek mesleki bilgi ve beceriye sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Pehlivan (2008), öğrenci memnuniyetine yönelik yaptığı araştırmada, Ticaret meslek lisesinde öğrenim gören 576 öğrenciye anket uygulaması yapmıştır. Çalışma sonuçlarına göre, okuldaki meslek derslerinde başarı durumu çok iyi olan ve kariyer planı olarak üniversiteyi seçenler öğrencilerin mesleki açıdan öz yeterlilik algıları diğerlerine göre yüksektir. Yine, özel şirketlerde staj yapan öğrencilerin işyeri memnuniyeti, muhasebe bürosunda staj gören öğrenciye göre daha fazladır. Ayrıca, öğrencinin okul memnuniyetindeki artış, işyeri ve kendi memnuniyetini de arttırmaktadır.

Çamtosun (2008) ise ticaret meslek liselerinde verilen muhasebe eğitiminin meslek yüksekokullarındaki muhasebe eğitimine olan etkilerini araştırdığı çalışmada, anket yoluyla 366 tane ticaret meslek lisesi çıkışlı meslek yüksekokulu öğrencisinin görüşlerine başvurmuştur. Araştırma sonuçları, ticaret meslek liselerinde önemli sorunlar olmasına rağmen, verilen eğitimin meslek yüksekokullarına yeterli alt yapı oluşturduğunu ve öğrencilerin ön lisans veya lisans programlarına devam ettiklerinde zorlanmadıklarını ortaya koymuştur.

Yardım (2009), ortaöğretim düzeyinde muhasebe eğitiminden öğrencilerin ve işverenlerin memnuniyet derecesini tespit etmeye çalışmıştır. Bu amaçla, 441 ticaret meslek lisesi öğrencisine ve 121 işverene anket uygulanmıştır. Anket sonuçlarına göre işverenler beceri eğitimi yaptırdıkları öğrencilerden orta düzeyde memnundur ve MEGEP projesini desteklemektedirler.

Bay (2010) çalışmasında, MEGEP projesinin uygulanmasının getirdiği yararlar ve uygulama sırasında ortaya çıkan olumsuzlukları araştırmıştır. Bu amaca yönelik olarak Ankara ili genelindeki Ticaret Meslek Liseleri ve Çok Programlı Liselerde 2009-2010 öğretim yılında ders veren 210 muhasebe finansman öğretmenine bir anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin; modüllerde sık sık hatalarla karşılaştıklarını, modüllerin öğrenci seviyelerine uygun olmadığını, modüllerin alanla ilgili gereksiz bilgileri kapsadığını ve bu sorunların kaynağı olarak ta modüllerin uzman olmayan kişiler tarafından hazırlanması görüşünde oldukları ifade edilmiştir.

İmamoğlu (2010), ortaöğretim kurumlarında muhasebe eğitimini ve karşılaşılan sorunları incelediği çalışmasında, Ticaret meslek liselerinde eğitim gören 690 öğrenci ve 76 meslek dersi öğretmenine anket uygulamıştır. Elde edilen bulgular; uygulama gerektiren derslerin sınıflarda yapıldığını, fiziki mekânların yeterliliğinin değişkenlik gösterdiğini, modüler eğitim ile işletmelerde yapılan beceri eğitiminde sıkıntıların olduğunu ortaya koymuştur.

Karaca ve Çakır (2014), Ticaret Meslek Liselerinde MEGEP modülleri kapsamında verilen muhasebe eğitiminin etkinliğinin öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesini amaçladıkları çalışmada, 500 öğrenciye anket uygulamış, yapılan analizler sonucunda, öğrencilerin muhasebe eğitimine yönelik olarak hazırlanan modüllerden orta düzeyde memnun oldukları tespit edilmiştir.

Aytemir, Murat, (2014), hazırladığı "Okul İçi Muhasebe Bürosu Uygulama Projesi" uygulamasının bilgisayarlı muhasebe eğitimi alan öğrencilerin mesleki bilgi ve becerilerine ilişkin görüşlerine ve mesleki başarılarına etkisini tespit etmeye yönelik bir araştırma yapmıştır. 31 öğrenci üzerinde proje öncesi ve sonrası uygulanan anket sonuçlarına göre proje uygulaması öğrencilerin mesleki bilgi ve becerileri ile ilgili görüşlerinde olumlu yönde değişim yaratarak öğrencilerin mesleki başarılarına etki etmiştir.

Soylu (2014), Mesleki Açık Öğretim Lisesi'nde verilen muhasebe eğitiminde karşılaşılan sorunları tespit etmeyi amaçladığı çalışmasında, 2012–2013 öğretim yılında Ankara da Ticaret Meslek Lisesi'nde muhasebe eğitimi veren 40 meslek dersi öğretmeni ile 172 öğrenciye anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda, yüz yüze

verilen muhasebe eğitiminde, ders içeriği ve modüllerde, uyum ve disiplinde sorunlar yaşandığını göstermektedir.

Özkan ve Aksoy (2015), çalışmalarında Gaziantep' te, 319 Ticaret Meslek Lisesi son sınıf öğrencisine uyguladıkları anket ile öğrencilerin işletmelerde beceri eğitimi uygulaması hakkındaki görüşlerini tespit etmişlerdir. Genel olarak ankete katılan öğrenciler meslek derslerinin içeriğinin iş hayatındaki uygulamaları yerine getirmek için yeterli olmadığını ve okulda verilen mesleki derslerin işletmelerde kendilerine verilen görevleri yerine getiremeyecek düzeyde olduğunu söylemişlerdir. Yine, ankete katılan öğrencilerin çoğu, işletmelerin stajyer öğrencileri eğitmekten çok eğitim dışı işlerini yaptırmak için kullandığını düşünmektedir.

Bay (2010) çalışmasında, MEGEP projesinin uygulanmasının getirdiği yararlar ve uygulama sırasında ortaya çıkan olumsuzlukları araştırmıştır. Bu amaca yönelik olarak Ankara ili genelindeki Ticaret Meslek Liseleri ve Çok Programlı Liselerde 2009-2010 öğretim yılında ders veren 210 muhasebe finansman öğretmenine bir anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda öğretmenlerin; modüllerde sık sık hatalarla karşılaştıklarını, modüllerin öğrenci seviyelerine uygun olmadığını, modüllerin alanla ilgili gereksiz bilgileri kapsadığını ve bu sorunların kaynağı olarak ta modüllerin uzman olmayan kişiler tarafından hazırlanması görüşünde oldukları ifade edilmiştir.

Çakır, (2017), TMS ve TFRS'lerin muhasebe eğitimi veren ortaöğretim kurumlarında müfredata uygunluğunu ölçmek için 112 muhasebe ve finansman öğretmenine anket uyguladığı çalışmasında, muhasebe standartlarının ortaöğretim müfredatında yeterince yer almadığı ve bu konunun muhasebe ve finansman öğretmenlerince de yeterli düzeyde anlaşılmadığı sonucuna ulaşmıştır.

4.UYGULAMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı; Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin modüler eğitim kapsamında aldıkları Muhasebe-2 ve Bilgisayarlı Muhasebe dersi eğitimine ve okudukları bölüme yönelik beklentilerini ve karşılaştıkları sorunları değerlendirmektir.

Bu amaçla, muhasebe bilim dalından birkaç akademisyen ve lisede görev yapan muhasebe dersi öğretmenleriyle görüşülerek ölçme aracı olarak bir anket hazırlanmıştır. Anketin ilk bölümünde öğrencilerin kişisel bilgileri, ikinci bölümde ise öğrencilerin aldıkları muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe dersi eğitimlerine ve okudukları bölüme yönelik görüşleri sorulmaktadır. Toplanan veriler SPSS 20 paket programı yardımıyla frekans ve yüzdelere bakılarak incelenmiştir.

Hazırlanan anket formu Balıkesir; Burhaniye Kemer Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Ayvalık Cunda Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Edremit Remzi Molvalıoğlu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Havran Muzaffer Leman Akpınar Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Muhasebe ve Finansman alanı 11. ve 12. Sınıf öğrencilerine uygulanmıştır. Anket, katılımcılara bizzat araştırmacının gözetimi altında uygulanmıştır ve anketlerin tamamı kullanılabilir durumdadır. Anket uygulanan Mesleki ve Teknik Anadolu liselerinde, uygulanan muhasebe paket programı Eta bilgisayarlı muhasebe paket programıdır. Bu programın kullanılma nedeni üst öğrenim kurumları olan meslek yüksekokullarında da Eta programının tercih edilmesi ve kullanılan muhasebe paket programın SQL tabanlı olmasıdır. Bu programı tam öğrenen bir öğrencinin diğer muhasebe paket programlarını öğrenme ve kullanmada herhangi bir sorun yaşamadıkları uygulayıcı öğretmenler tarafından belirtilmiştir.

4.2.Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın amaçları doğrultusunda toplanan verilerin istatiksel analizleri ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Araştırma verileri, Balıkesir ilinin dört farklı ilçesindeki Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin Muhasebe bölümünde okuyan toplam 161 öğrencinin cevaplarından oluşmaktadır. Ankete katılan öğrencilerin ilçelere ve cinsiyete göre dağılımı aşağıda tablo 3 te gösterilmiştir.

Tablo 3: Araştırma Grubunda Farklı İlçelerde Okuyan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	İlçe				
		Burhaniye	Ayvalık	Edremit	Havran	Toplam
Erkek	f	13	3	36	20	72
	%	18,1	4,2	50,0	27,8	100,00
Kadın	f	24	8	34	23	89
	%	27,0	9,0	38,2	25,8	100,0
Toplam	f	37	11	70	43	161
	%	23,0	6,8	43,5	26,7	100,0

Tabloya göre, araştırmaya katılan öğrencilerin %44,7'si kadın ve %55,3'ü erkektir. Kadın ve erkek katılımcı yüzdelerinin birbirine yakın olması, önceden kadın

sayısının az olduğu meslek liselerine son yıllarda ilginin giderek arttığı yönünde yorumlanabilir. Yine çalışmaya katılanlar arasında en fazla öğrenci sayının Edremit ilçesine ait olduğu görülmüştür. Anketin demografik bilgiler bölümünün son kısmında öğrencilere okul seçiminde etkili olan faktörlerden hangisini tercih ettikleri sorulmuştur. Öğrencilerden alınan cevaplar Şekil 1'de görülmektedir.

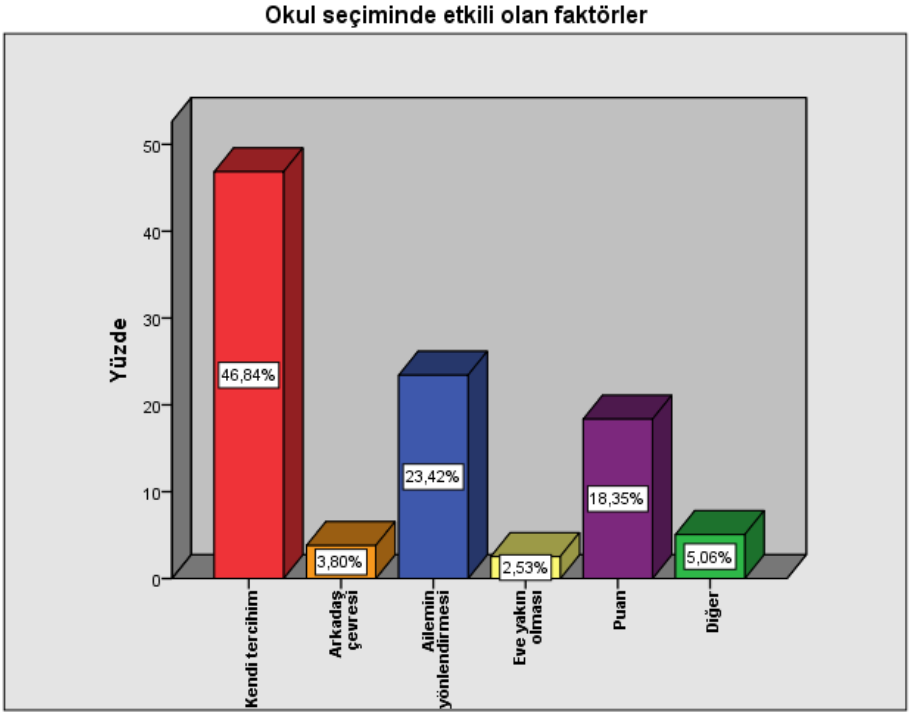

Şekil 1: Öğrencilerin Okudukları Okulu Tercih Etmelerinde Etkili Olan Faktörler

Yukarıda yer alan bar grafiği incelendiğinde, öğrencilerin %46,84'ü kendi tercihi, %23,42'si aile yönlendirmesi, %18,35'i puan, %5,06'sı diğer sebepler, %3,80'i arkadaş çevresi, %2,53'ü ise eve yakın olması sebebiyle meslek okulunu seçtikleri görülmektedir. Çalışmaya katılan öğrencilerin okul tercihinde en etkili olduğu görülen faktör, kendi tercihleridir. Bu durum okul seçiminde öğrencilerin bilinçli olarak tercih yaptığı yönünde yorumlanabilir. Öğrenciler, etraflarında örnek aldıkları mezunlar, iş bulmada zorlanmama düşüncesi ya da normal liselerde okutulan derslere ilgi duymama vb. nedenlerle kendilerinin bu okulu isteyerek tercih ettiklerini ifade

etmişlerdir. Diğer bir en çok işaretlenen faktör ise "ailemin yönlendirmesi" yanıtıdır. Çocuğun ilgisi olmadığı halde sadece aile tarafından bu liselere yönlendirilmiş olması, ileride sevmediği bir alanda okumaktan dolayı birçok sıkıntıya sebep olabilecektir. Bu durumun engellenmesi için ilköğretim aşamasında ciddi bir rehberlik hizmeti verilerek ortaöğretim kurumlarına yönlendirme sağlanması faydalı olabilecektir. En çok etkisi olduğu düşünülen üçüncü faktör ise "puan" dır. Puanlarının yettiği için bu okulu tercih ettiğini söyleyenler de bu bakımdan azımsanmayacak sayıdadır. Okulun eve yakın olması ve akla gelebilecek diğer faktörlerinse yüzdesi oldukça düşük çıkmıştır.

Anketin, muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe eğitimlerinin değerlendirilmesine yönelik görüşler bölümünde öğrencilere muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe dersine yönelik eğitimlerine ve okudukları bölümden beklentilerine yönelik ifadeler verilerek bunlara katılma düzeyleri sorulmuştur. Öğrencilerden bu maddelere ilişkin "Hiç Katılmıyorum", "Katılmıyorum", "Kararsızım", "Katılıyorum" ve "Tamamen Katılıyorum" olmak üzere beş dereceli cevaplar alınmıştır. Tablo 4'de öğrencilerin muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe derslerine ve okudukları bölüme yönelik verilen ifadelere katılma düzeylerinin frekans ve yüzdeleri yer almaktadır. Bu bölümde yer alan son madde ise alanları haricinde hangi bölümü tercih edeceklerine yöneliktir. Bu maddeye verilen yanıtlar ise şekil 2 deki pasta grafiği ile betimlenmiştir.

Tablo 4: Öğrencilerin Muhasebe-2 ve Bilgisayarlı Muhasebe Eğitimlerine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

İfadeler		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Muhasebe-2 dersi modüllerinin içeriği konuları kavrayabilmem için yeterli seviyededir.	f	6	9	37	84	25	161
	%	3,7	5,6	23	52,2	15,5	100
Bilgisayarlı Muhasebe dersi modüllerinin içeriği konuları kavrayabilmem için yeterli seviyededir.	f	6	10	40	75	29	161
	%	3,7	6,2	24,8	46,6	18,0	100
Muhasebe-2 derslerinin içeriği meslek hayatım için yeterli seviyededir.	f	2	15	36	93	15	161
	%	1,2	9,3	22,4	57,8	9,3	100
Bilgisayarlı Muhasebe derslerinin içeriği meslek hayatım için yeterli seviyededir.	f	2	23	38	78	17	161
	%	1,2	14,3	23,6	48,4	10,6	100
	f	5	8	19	81	47	161

	Okulda verilen Muhasebe-2 dersi için ayrılan 6 saatlik süre yeterlidir.	%	3,1	5,0	11,8	50,3	29,2	100
	Okulda verilen Bilgisayarlı Muhasebe dersi için ayrılan 6 saatlik süre yeterlidir.	f	6	12	22	74	46	161
		%	3,7	7,5	13,7	46,0	28,6	100
	Okulda aldığım muhasebe-2 eğitimi istediğim işe girebilmem için yeterlidir.	f	6	19	46	72	18	161
		%	3,7	11,8	28,6	44,7	11,2	100
	Okulda aldığım bilgisayarlı muhasebe eğitimi istediğim işe girebilmem için yeterlidir.	f	4	22	41	73	21	161
		%	2,5	13,7	25,5	45,3	13,0	100
	Okuldaki Muhasebe-2 eğitimi için verilen ders araç gereçleri yeterlidir.	f	7	20	36	74	22	161
		%	4,3	12,4	22,4	46,0	13,7	100
	Okulda ki Bilgisayarlı Muhasebe eğitimi için verilen ders araç gereçleri yeterlidir.	f	8	15	26	83	28	161
		%	5,0	15	9,3	16,1	51,6	100
	Muhasebe-2 dersinde öğrendiklerimi Beceri Eğitiminde (stajda) yeterli düzeyde kullanmaktayım.	f	11	16	35	62	27	161
		%	6,8	9,9	21,7	38,5	16,8	100
	Bilgisayarlı Muhasebe dersinde öğrendiklerimi Beceri Eğitiminde (stajda) yeterli düzeyde kullanmaktayım.	f	8	20	36	60	26	161
		%	5,0	12,4	22,4	37,3	16,1	100
	Okulumda güncel muhasebe-2 ile ilgili gelişmeler hemen aktarılır.	f	7	15	39	72	24	161
		%	4,3	9,3	24,2	44,7	14,9	100
	Okulumda güncel bilgisayarlı muhasebe ile ilgili gelişmeler hemen aktarılır.	f	7	12	40	71	28	161
		%	4,3	7,5	24,8	44,1	17,4	100
	Okulda alanımla ilgili güncel muhasebe paket programların kullanılması konusunda kendimi yeterli hissederim.	f	6	13	53	71	17	161
		%	3,7	8,1	32,9	44,1	10,6	100

Öğrencilerin modüler eğitim kapsamında aldıkları muhasebe derslerinden memnuniyet düzeylerinin belirlenmeye çalışıldığı bu bölümde, ilgili veriler Tablo 4 yardımıyla incelendiğinde en yüksek katılım oranları % 79,5 ve %74,6 ile "Okulda verilen Muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe dersleri için ayrılan 6 saatlik süre yeterlidir" ifadelerinde görülmektedir. Bunu "Okulda ki Bilgisayarlı Muhasebe eğitimi için verilen ders araç gereçleri yeterlidir (%67,1)" ve "Muhasebe-2 dersi modüllerinin içeriği konuları kavrayabilmem için yeterli seviyededir(%67,1)" ifadeleri takip etmektedir. En büyük kararsızlık oranı "Okulda alanımla ilgili güncel muhasebe

paket programların kullanılması konusunda kendimi yeterli hissederim. (%32,9)" ifadesinde ortaya çıkmaktadır. Diğer bir kararsızlığın çok olduğu durum "Okulda aldığım muhasebe-2 eğitimi istediğim işe girebilmem için yeterlidir.(%28,6)" ifadesinde bulunmaktadır.

Tablo incelendiğinde, Muhasebe-2 dersi için %67,7, bilgisayarlı muhasebe dersi için %64,6 oranında öğrencinin ders modüllerinin içeriğinin konuları kavramada yeterli seviyede olduğunu düşündüğü görülmektedir. Benzer şekilde öğrencilerin sırayla %67,1'i ve %59' u Muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe ders içeriklerinin meslek hayatları için yeterli olduğu görüşüne katılmıştır. Yine öğrencilerin büyük çoğunluğu derslere ayrılan 6 saatlik sürenin, okulda aldıkları muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe eğitiminin ve bu derslerde verilen eğitim araç ve gereçlerinin istedikleri işe girebilmeleri için yeterli olduğunu düşünmektedir. Muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe dersinde öğrendiklerini beceri eğitiminde (stajda) yeterli düzeyde kullandıklarını düşünen öğrenci yüzdeleri ise sırayla %55,3 ve %53,4 dür. Öğrencilerin sırayla %59,6 sı ve %61,5 i okullarında güncel muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe dersleri ile ilgili gelişmelerin hemen aktarıldığı görüşündedir. Öğrencilerin yarıdan fazlası (%54,7) ise okulda alanlarıyla ilgili güncel muhasebe paket programların kullanılması konusunda kendilerini yeterli hissettiklerini söylemişlerdir.

Aşağıda Tablo 2 de öğrencilerin genel olarak aldıkları muhasebe eğitimi ve muhasebe mesleğine ilişkin görüşleri yer almaktadır.

Tablo 2: Öğrencilerin Aldıkları Muhasebe Eğitimlerine ve Muhasebe Mesleğine Yönelik Görüşlerinin Dağılımı

İfadeler		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam
Sayısal bilgim muhasebe alanında yeterlidir	f	10	16	39	69	27	161
	%	6,2	9,9	24,2	42,9	16,8	100
Muhasebe bölümünde okumaktan mutluyum.	f	15	9	48	46	41	161
	%	9,3	5,6	29,8	28,6	25,5	100
Öğrenim boyunca sürekli bir gelir olması (aylık burs) muhasebe eğitiminin başarısını arttıracaktır.	f	8	11	33	53	52	161
	%	5,0	6,8	20,5	32,9	32,3	100

Lisans (4 yıllık) eğitimime Muhasebe dersi olan bir bölümü tercih ederek devam etmek istiyorum.	f	28	20	50	31	30	161
	%	17,4	12,4	31,1	19,3	18,6	100
Ön Lisans (2 yıllık) eğitimime Muhasebe alanında devam etmek istiyorum.	f	36	22	54	30	18	161
	%	22,4	13,7	33,5	18,6	11,2	100
Muhasebeciliğin meslek itibarı yüksek olan önemli meslekler arasında olduğunu düşünüyorum.	f	9	11	35	79	26	161
	%	5,6	6,8	21,7	49,1	16,1	100
Mezun olduktan sonra Muhasebe ile ilgili bir işte çalışmak isterim.	f	27	20	50	35	27	161
	%	16,8	12,4	31,1	21,7	16,8	100
Muhasebe Eğitiminin ağır ve iş yükünün fazla olması nedeniyle mezunların işe yerleştirilmesinde öncelik hakkı tanınmalıdır.	f	5	9	36	64	45	161
	%	3,1	5,6	22,4	39,8	28,0	100
Muhasebe bölümünde okumayı yakınlarıma ve arkadaşlarıma tavsiye ederim.	f	17	15	40	58	29	161
	%	10,6	9,3	24,8	36,0	18,0	100

Tabloya göre, öğrencilerin %59.7 si sayısal bilgilerinin muhasebe alanında yeterli olduğunu, %54,1'i muhasebe bölümünde okumaktan mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak Öğrencilerin %29,8'ü lisans (4 yıllık) eğitimlerine muhasebe dersi olan bir bölümü tercih ederek devam etmek istemediklerini söylerken %31,1 i bu konuda kararsız kalmıştır. Benzer şekilde öğrencilerin %36,1 i önlisans (2 yıllık) eğitimlerine muhasebe alanında devam etmek istemediklerini ifade etmiş, %33,5 i ise bu konuda kararsız kalmıştır. %29,2 oranında öğrenci mezuniyet sonrası muhasebe ile ilgili bir işte çalışmayı düşünmemekte, %31,1 ise bu konuda kararsız kalmaktadır. Öğrencilerin çoğunluğunun okudukları bölümden memnun olmalarına rağmen ilerde bu alanda çalışmak istememeleri, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

Öğrencilerin %65,2'u öğrenimleri boyunca sürekli bir gelir olmasının (aylık burs) muhasebe eğitimi başarılarını artıracağını söylemişlerdir. Muhasebeciliği meslek itibarı yüksek olan önemli meslekler arasında gören öğrenci yüzdesi %65,2 iken, %54 ü muhasebe bölümünde okumayı yakınlarına ve arkadaşlarına tavsiye ettiklerini söylemişlerdir. Ayrıca, öğrencilerin %67,8'i muhasebe eğitiminin ağır ve iş yükünün fazla olması nedeniyle mezunların işe yerleştirilmesinde öncelik hakkı tanınmasını isterken, %22,4'ü ise bu konuda kararsızdır.

Sonuçlar genel olarak incelendiğinde öğrencilerin aldıkları muhasebe-2 ve bilgisayarlı muhasebe dersleri eğitimlerini ders içeriği, süresi ve ders materyalleri, derslerde güncel bilgi aktarımı, teorik bilginin stajda kullanımı açısından yeterli buldukları ve okudukları bölümden memnun oldukları söylenebilir. Beklentiler açısından ise çoğunluk maddi destek ve işe yerleştirmelerde öncelik hakkı sağlanmasını

istediklerini belirtmişlerdir. Mezun olduktan sonra Lisans ve ön lisans eğitimlerine aynı alanda devam etmek ve bu alanda bir meslek sahibi olmak isteyenler için de katılanlar, katılmayanlar ve kararsızların sayısı benzerdir.

Anketin son bölümünde öğrencilere yöneltilen, "Alanınız haricinde hangi bölümü tercih ederdiniz?" sorusuna yönelik herhangi bir seçenek sunulmamıştır. Öğrencilerden kendi düşüncelerini ifade etmeleri istenmiştir. Verilen cevapların yüzdelerine ilişkin pasta grafiği aşağıda verilmiştir

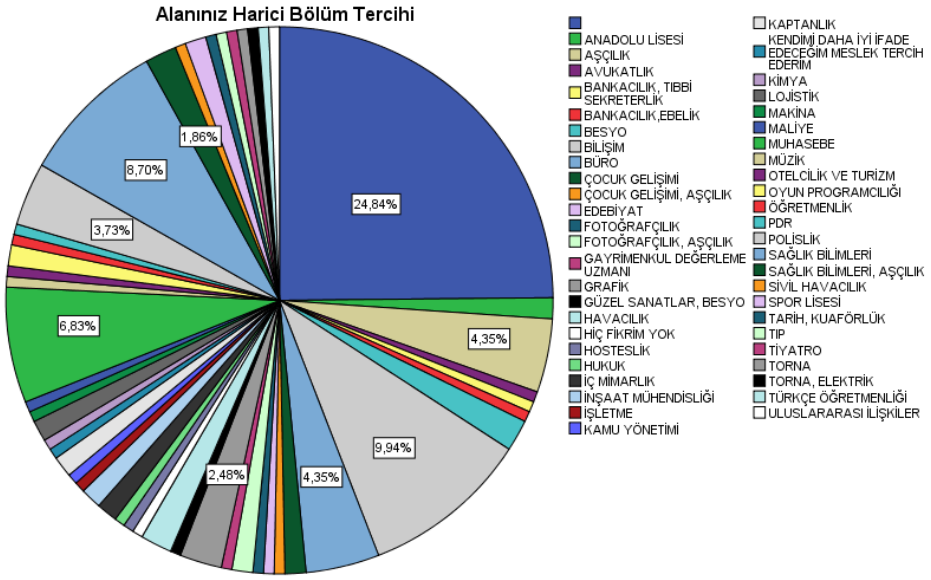

Şekil 2: Öğrencilerin Alanları Haricindeki Bölüm Tercihleri

Şekil 2'de görüldüğü üzere %24,84'lük bir kesimin maddeyi boş bırakarak alanlarından memnun olduklarını ifade ettikleri görülmüştür. Ayrıca yine muhasebe cevabını verenlerin yüzdesi olan 6,8 değeri de buna eklenebilir. Toplamda ankete katılan öğrencilerin %31,64'ünün alanlarından memnun olduğu söylenebilir. Öğrencilerin alanları haricinde en çok tercih etmek istedikleri alan 9,4'lük bir yüzdeyle bilişimdir. Sonraki en çok tercih edilen alan %8,7 ile sağlık bilimleridir. Sırasıyla en çok tercih edilen diğer alanlar aşçılık, büro, polislik ve grafik ve Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu'dur. Bu soruya verilen cevaplara bakıldığında özellikle sağlık bilimleri-aşçılık, güzel sanatlar-Besyo, tarih-kuaförlük, bankacılık-tıbbi sekreterlik gibi yanıtlar öğrencilerin meslek seçiminde oldukça kararsız olduklarını göstermektedir. Bu bakımdan öğrencilerin şuan okudukları alanlar hakkında da tereddüt

ettikleri ve belki de iyi bir yönlendirme olmadan bu alanları tercih etmiş oldukları düşünülebilir. Öğrencilerin mesleklerine karar verirken bu tarz yönlendirme eksiklikleri geri dönüşü zor olan yanlış seçimlere neden olabilir. Burada okulların PDR bölümlerine oldukça iş düşmektedir. Aile yönlendirmesinin eksik kaldığı noktalarda, okul aile işbirliği ile öğrencilerin kendilerine uygun ve mutlu olacakları bir alana yönlendirilmesi en doğrusu olacaktır.

5.SONUÇ

Çalışmada, ortaöğretim düzeyinde muhasebe eğitimi alan öğrencilerin muhasebe 2 ve bilgisayarlı muhasebe dersine ve okudukları bölüme ilişkin görüşleri incelenmiştir. Bu amaçla Balıkesir ilinin dört farklı ilçesindeki Mesleki ve Teknik Anadolu Liselerinin Muhasebe bölümünde okuyan 161 öğrenciye anket uygulanmıştır.

Bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerin her iki derse yönelik aldıkları eğitimi genel olarak yeterli buldukları görülmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu, ders modüllerinin içeriğini, ders saatlerini, ders araç ve gereçlerini, güncel bilgi aktarımını, teorik bilginin uygulama da (stajda) kullanım için yetkinliğini yeterli bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuca paralel şekilde, öğrencilerin büyük bölümü "Alanınız haricinde hangi bölümü tercih ederdiniz?" sorusuna yine muhasebe şeklinde cevap vermiş ve okudukları bölümü yakın çevrelerine tavsiye edeceklerini söylemişlerdir. Bunun yanında öğrencilerin büyük bir kısmı okurken alacakları bursun başarılarını artıracağı görüşündedirler. Öğrencilerin maddi destek dışında diğer bir beklentisi de, muhasebe eğitiminin ve muhasebecilik mesleğinin zor ve iş yükünün fazla olması sebebiyle işe yerleştirmelerde kendilerine pozitif ayrımcılık sağlanmasıdır.

Araştırmadaki diğer bir sonuç ise öğrencilerin genel olarak bu bölümde okumaktan mutlu oldukları ve muhasebecilik mesleğini saygın ve itibarı yüksek meslekler arasında gördükleri yönündedir. Öğrencilerin aldıkları muhasebe eğitimine ve muhasebe mesleğine ilişkin bu olumlu görüşlerine karşılık, Lisans /ön lisans eğitimlerine muhasebe alanında devam etmek isteyen veya mezuniyet sonrası muhasebe ile ilgili bir işte çalışmayı düşünen öğrencilerin sayısı ile istemeyenlerin ve bu konuda kararsız olanların sayısı birbirine çok yakındır. Bu açıdan öğrencilerin, gelecekte alacakları lisans ve ön lisans eğitimlerinde tercih edecekleri alan ve dolayısıyla meslek seçimleri açısından doğru bir şekilde yönlendirilmeye ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Bu yönlendirme ortaöğretime gelmeden, ilköğretim aşamasında başlamalı, öğrencilerin kendi özelliklerine/yeteneklerine uygun ve mutlu olacakları bir alana ve devamında mesleğe yönlendirilmesi okul-aile işbirliği ile sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, ortaöğretim düzeyindeki muhasebe eğitiminin paydaşlarından biri olan öğrencilerin aldıkları muhasebe derslerine ve okudukları bölüme ilişkin memnuniyet seviyesinin yüksek olduğu, bu doğrultuda modüler sistem kapsamında verilen muhasebe eğitiminde istenilen amaçlara ulaşıldığı söylenebilir. Bu memnuniyetin artarak devam edebilmesi için mesleki eğitim sistemi, ortaöğretim kurumları muhasebe bölümlerinden mezun olacak öğrencilerin mezuniyet sonrası hem ulusal hem uluslararası düzeyde mesleği icra edebilecek yeterliliğe sahip olacağı şekilde sürekli yenilenmelidir. Bu amaçla, Mesleki ve Teknik Anadolu Liseleri ders plan ve programları, ders modül içerikleri ihtiyaca göre güncellenmeli, bu konuda, Milli Eğitim Bakanlığı, meslek liseleri, işletmeler, TÜRMOB gibi meslek örgütleri ve üniversiteler sürekli ve etkili bir işbirliği içinde olmalıdır. Bu işbirliği, sonuçta, hem lise sonrası mesleği icra edecek kişilerin iş dünyasına uyumunu kolaylaştırarak öğrencilerin iş bulma olanaklarını artıracak, hem de eğitimine yükseköğretimde devam etmek isteyen öğrencilerin üniversitelere daha fazla bilgi ve beceri ile donatılmış olarak gelmesine olanak verecektir.

Gelecek çalışmalarda, muhasebe öğretmenlerinden / öğretim elemanlarından veya mali müşavirlerden ortaöğretim düzeyindeki muhasebe eğitimini değerlendirmeleri istenebilir. Yine öğrencilerin farklı yıllardaki muhasebe eğitimi memnuniyeti ölçülerek, yıllar içinde bir değişim olup olmadığı belirlenebilir.

KAYNAKÇA

Akbulut, H., M. Pekkaya, H. Aksakaloğlu (2014). "Meslek Mensuplarının Bakış Açısıyla Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitimi: Bursa İli Üzerine Bir Uygulama", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, s.73-92.

Aytemir, M. (2013). "Ticaret Meslek Lisesinde Muhasebe Bürosu Uygulamasının Mesleki Başarıya Etkisi Ve Gölbaşı Ticaret Meslek Lisesinde Bir Uygulama", Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İşletme Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Bay, Mutlu Mehmet (2010) "MEGEP Kapsamında Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitimi Uygulamasında Karşılaşılan Aksaklıklar Ve Çözüm Önerileri: Ankara Örneği", Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Çamtosun, İsa (2008). "Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi

Sürecinde Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitiminin Etkileri", İstanbul'da Bir Alan Araştırması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Çakır, Nurdan (2017). "Mesleki Ve Teknik Anadolu Liselerinde Muhasebe Eğitiminin Türkiye Muhasebe Standartları İle Uyumlaştırılması Ve Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Demirci, Mahmut Sami (2007). "Ticaret Meslek Lisesinde Staj Yapan Öğrencilerin İşletmelerde Beceri Eğitiminde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları", Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erol, Mikail ve Metin Atmaca (2015). "Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitiminin Tarihi Gelişimi" , *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:8, Ocak, s. 79-100.

İmamoğlu, Mustafa (2010). "Ortaöğretim Kurumlarında Muhasebe Eğitimi Ve Karşılaşılan Sorunların İncelenmesi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karaca, Nevran ve Sibel Çakır, (2014). "Mesleki Eğitim Ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (Megep) Muhasebe Finansman Alanı Modüllerinin Etkinliğinin Tespitine Yönelik Bir Araştırma", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17 , Sayı: 31, Haziran, s.214-231.

Karlıklı, Murat (2016). "Ortaöğretim Kurumlarında Verilen Muhasebe Eğitiminin Muhasebecilik Mesleğine Uygunluğunun Değerlendirilmesi", Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran, Trabzon.

Özkan, Fatih ve Cenk Aksoy (2015). "Ticaret Meslek Lisesi Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin İşletmelerdeki Beceri Eğitimi Uygulaması-Gaziantep İlinde bir Alan Araştırması", *Bartın Üniversitesi İ.İ.BF.Dergisi*, 6(12), s.283-305.

Pehlivan, Ebru (2008). "Ticaret Meslek Liselerinde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Soylu, Selim (2014). "Mesleki Açık Öğretim Lisesi Muhasebe Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri", Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, Ankara.

Süer, Hüseyin Murat (2007). "Ticaret Meslek Liselerinde Muhasebe Eğitimi, Muhasebe Eğitiminden Beklentiler ve Karşılaşılan Sorunlar", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Şengel, Salim (2011). "Türkiye'de Muhasebe Meslek Elemanı Talebi Üzerine

Bir Araştırma", *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* Nisan, s.167-180.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı (2011). Muhasebe ve Finansman Alanı Çerçeve Öğretim Programı, Ankara.

Usul, H., H. Eroğlu ve O. Akın. (2007). "Meslek Liseleri Ve Meslek Yüksek Okullarındaki Eğitim Süreçleri Arasındaki Uyum Sorunun Analizi Ve Ticaret Lisesi Örneği", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 12, Haziran, s. 235-243.http//www.megep.meb.gov.tr

Yardım, Ersin (2009). "Ortaöğretimde Muhasebe Eğitiminin MEGEP ile Yeniden Yapılandırılması Sonrası Öğrenci ve İşveren Memnuniyetinin İncelenmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, Yunus (2016). "Ticaret Meslek Lisesi Öğrencilerinin İşletmelerdeki Beceri Eğitimi Uygulaması Aracılığıyla İş Bulma Olanaklarının İncelenmesi: Erzurum İlinde Bir Araştırma", International Journal of Social Sciences and Education Research, 2 (2), s.688-703.

ENERJİ VE ELEKTRİK SEKTÖRÜNDE YER ALAN FİRMALARIN BÜTÜNLEŞİK DEMATEL-TOPSİS YÖNTEMİ İLE PERFORMANS ANALİZİ[1]

Doç. Dr. Ümran ŞENGÜL
18 Mart Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Nalan ECE
Yalova Üniversitesi

Özet: Enerji kaynakları ekonomik ve sosyal büyümenin en önemli girdisini oluşturmaktadır. Genellikle ekonomik gelişmelerin ve savaşların temelinde ülkelerin mevcut enerji kaynakları yatmaktadır. Enerji kaynaklarını, enerjiye dönüştüren firmaların, finansal performansları, ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Uluslararası organizasyonlar tarafından enerji sektörü yakından takip edilmekte ve alınan kararları direkt olarak etkilemektedir. Enerji sektöründeki tüm değişiklikler dünya ekonomisindeki dengeleri değiştirmektedir. Ekonomik büyüme sürecinde ve enerji de dışa bağımlı olan Türkiye de, kalkınmanın hızlandırılması enerji firmalarının performansı ile ilişkilidir. Bu nedenle mevcut enerji firmalarının üretim ve finansal performansının artırılması için gerekli tedbirlerin alınması büyük bir öneme sahiptir. Çalışmada BIST 100 de enerji ve elektrik sektöründe yer alan firmalar dikkate alınmıştır. Enerji firmalarının performans analizi için şirketlerin kesintisiz olarak verilerine ulaşabildiği 2011-2017 yılları arasındaki zaman aralığı analiz dönemi olarak belirlenmiştir. Bulanık DEMATEL yöntemi ile, yıllık mali tablo değerleri kriterler olarak ele alınıp, uzman görüşü ile kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Sonraki aşama da TOPSIS ile şirketlerin performans sıralaması yapılmıştır. Analizin sonucunda sadece iki enerji şirketinin (Koç Holding ve Tüpraş) finansal performanslarını verimli kullandıklarını ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Enerji ve Elektrik Firmaları, Bulanık DEMATEL, TOPSIS, Türkiye

---

[1] Bu çalışmanın özeti 4. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresinde (14-17 Şubat 2019 tarihlerinde) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

PERFORMANCE ANALYSIS OF FIRMS IN THE ENERGY AND ELECTRICITY SECTOR BY THE INTEGRATED DEMATEL-TOPSIS METHOD

Abstract: Energy resources constitute the most important input of economic and social growth. In general, the existing energy resources of countries lie behind the economic developments and wars. The financial performance levels of firms that convert energy resources into energy have an important place in the countries' economies. The energy sector is closely monitored by international organizations, and it directly affects the decisions that are made. All developments in the energy sector change the balances in the world's economy. Acceleration of development in Turkey, which is dependent on other countries in the process of economic development and energy affairs, is related to the performance of energy firms. Therefore, it is crucially important to take the necessary precautions to increase the production-related and financial performance of existing energy firms. This study focused on the firms in the energy and electricity sector which are traded on BIST 100. In order to analyze the performances of these firms, the study determined the period of 2013-2017, where the data on these firms could be obtained continuously. Using the fuzzy DEMATEL method, the annual financial statement values were taken as the criteria, and the criteria weights were determined based on expert opinions. At the next stage, the firms were ranked based on their performance by TOPSIS. As a result of the analysis, it was found that only two energy firms (Koç Holding and Tüpraş) used their financial performances efficiently.

Key Words: Energy and Electricity Firms, Fuzzy DEMATEL, TOPSIS, Turkey

1. Giriş

Ülkelerin sahip olduğu üretim kaynakları gelişmişlik seviyeleri ve uluslararası politikaların belirlenmesinde en önemli etkenlerden biridir. Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir olması enerji sektörü ile direkt olarak bağlantılıdır. İktisatçılar ve politikacılar arasında ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki sürekli olarak el alınmaktadır. Nitekim birçok ülkede enerji tüketimi ve büyüme arasındaki bu ilişkiyi tanımlamaya yönelik birçok araştırma yapılmış, enerjinin ekonomik büyümeyi etkilediğine veya ekonomik büyümenin enerji tüketimini artırdığına ya da aralarında karşılıklı bir nedensel bağıntının bulunduğuna dair farklı sonuçlara ulaşılmıştır. (Korkmaz & Develi, 2012)

Türkiye gelişen ekonomisi ile dünyanın önemli enerji tüketicileri arasında yer almaktadır. Türkiye birincil enerji talebinin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde; tüketimin %25'inin sanayide, %24'ünün konutlarda ve hizmet sektöründe,

%23'ünün çevrim sektöründe (elektrik üretiminde) ve %20'sinin ise ulaştırma sektöründe kullanıldığı görülmektedir. (www.enerji.gov.tr, 2019)

Literatür taramasında; elektrik ve enerji firmaları ile 2010 (Ergül, 2010) ve 2016 (Sakarya, 2016) yıllarında çalışmalara rastlanmıştır. Akademik literatüre katkı sağlaması amacıyla BİST 100 de yer alan tüm elektrik ve enerji firmaları dâhil edilerek Bulanık DEMATEL tabanlı TOPSİS analiz yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmada BİST 100 de yer alan toplam 15 enerji ve elektrik firmasına ait finansal oranlar kullanılarak sırasıyla, Bulanık DEMATEL tabanlı TOPSIS yöntemi, uygulama ve sonuç kısmı yer almaktadır. Tamamlanan analizler sonucunda hesaplamaya dâhil edilen tüm şirketler performans sıralamasına konulmuştur. Rekabet ortamının yoğun olduğu dönemlerde özellikle iki şirketin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir. Diğer şirketlerin ise rekabet ortamında zorlandıkları görülmektedir.

2. Bulanık Sayılar ve Karar Verme

Birçok karar verme problemi ve çözümü nicel olarak anlaşılamayacak kadar karmaşıktır. Bulanık küme teorisi yaklaşık bilginin kullanılmasında ve kararların verilmesindeki belirsizliği insanın sorgulamasına benzetir. Bulanık mantık insanın düşünme mantığına çok yakın olmasından dolayı bu mantığa göre alınan kararlar daha isabetli olmaktadır. Nitekim, dilsel ifadeler olan, az, orta, çok gibi nitel veriler Bulanık kümeler aracılığıyla nicel hale dönüştürülüp analiz yapılabilmektedir.

Bulanık Mantık ve Kümeler ilk kez, Azeri asıllı bilim adamı Lotfi A. Zadeh tarafından 1965 yılında yayınlanan Bulanık Kümeler (Fuzzy Sets) adlı makalesi ile ortaya çıkmıştır. Bulanık küme, üyelik derecesi sürekli olan nesnelerin sınıfıdır. Böyle bir küme, her bir elemanı 0 ile 1 arasındaki üyelik dereceleri ile belirtilen üyelik fonksiyonu ile karakterize edilir. Bir bulanık küme içerisindeki tüm bilgiler bulanık kümenin üyelik fonksiyonu tarafından temsil edilir. Üyelik fonksiyonları, Tekil, Üçgen, Yamuk, Gaussian, Çan Şekilli vb. isimlerle adlandırılır (Şengül vd, 2012:149). Literatürde bulanık üye fonksiyonlarından genellikle Üçgen ve Yamuk üyelik fonksiyonu kullanılmaktadır. Çalışmada da Üçgen Üyelik fonksiyonu kullanılmıştır. Üçgen üyelik fonksiyonu üç parametre ile tanımlanır, Bu parametreler, l,m,u olarak adlandırılırsa, üçgen üyelik fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanır (Baykal & Beyan, 2004:234).

$$\mu_A; (x; l, m, u) = \begin{cases} l \leq x \leq m & ise \quad \frac{(x-l)}{(m-l)} \\ m \leq x \leq u & ise \quad \frac{(u-x)}{(u-m)} \\ x > u \; veya \; x < l & ise \quad 0 \end{cases} \tag{1}$$

3. Bulanık DEMATEL

The Decision Making Trial and Evaluation Laboratory (DEMATEL) yöntemi, olaylarda karmaşık bir yapıda olan etkilenen ve etkileyen etmenleri belirlemek için kullanılan bir yöntemdir (Gabus & Fontela 1973; Fontela & Gabus 1976). 1972 ve 1976 yılları arasında Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü, Bilim ve İnsan İlişkileri programı tarafından geliştirilmiştir (Gabus & Fontela 1972, 1973).

DEMATEL yöntemi ile karmaşık faktörler arasında nedensel ilişkileri kapsayan bir model kurulur ve bu model analiz edilir. DEMATEL de karmaşık problemlerde kriterler iki başlık altında toplanır. Bu iki grup; sebep grubu ve etki grubudur. Kriterlerin hangilerinin etkilenen hangilerinin etkileyen olduğunu ayırt edebildiğinden, karar problemlerinde tercih edilen bir modeldir.

DEMATEL yönteminin diğer yöntemlerden ayıran özellikleri şöyle sıralayabiliriz;

- Uzlaşmacı sebep-sonuç modeli içeren dolaylı ilişkileri kapsar
- Bir problemin bileşenleri arasındaki yapı ve ilişkileri inceleyen etkili bir yöntemdir
- Çoklu karar vermede tam kesinlik bildirir
- Kriterleri ilişkilerin cinsi ve birbirleri üzerindeki etkilerinin önemi yönünden öncelik sırasına göre düzenleyebilir.
- Her niteliğin parametrenin ölçülmesinden kaynaklanan belirsizliğin üstesinden gelebilir (Zeğerek, 2014:33).

Bulanık DEMATEL yönteminin Uygulama Adımları

Çalışma da kullanılan Bulanık DEMATEL yöntemi Lin ve Wu (2008) ile Dalalah (2011) tarafından kullanılan yöntemdir. Yöntemin aşamaları aşağıda verildiği şekildedir.

1. Adım: Ele alınan problemde amacın ve kriterlerin belirlenmesi ve karar verme grubunun oluşturulması

Ele alınacak problem belirlenir ve ele alınan problem hakkında alanında uzman kişilerden oluşan karar grubu oluşturulur.

2. Adım: Bulanık direk ilişki matrisinin oluşturulması:

Kriterler $C = \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$ arasındaki ilişkilerin düzeyini ölçmek için her bir uzman tarafından kriterler ikili karşılaştırma matrisleri ile değerlendirilir. Uzmanların dilsel ifadeleri bulanık sayılara dönüştürülür. Böylece p tane uzmanın bulanık direk ilişki matrisleri oluşturulur. Çalışmada kriter ağırlıkları Tseng (2011) tarafından önerilen skala kullanılmıştır. Tablo 1'de skala verilmiştir.

Tablo 1: Karar Vericilerin Sözel İfadelerinin Bulanık Sayı Karşılıkları

Dilsel İfadeler	Bulanık Sayı Değerleri
Çok Yüksek Etkili	(0.7,0.9,1.0)
Yüksek Etkili	(0.5,0.7,0.9)
Orta Etkili	(0.3,0.5,0.7)
Düşük Etkili	(0.1,0.3,0.5)
Çok Düşük Etkili	(0.0,0.1,0.3)

p tane uzmanın bulanık direkt ilişki matrisleri $\tilde{Z}^{(1)}, \tilde{Z}^{(2)}, \dots, \tilde{Z}^{(p)}$ elde edilir. $\tilde{Z}^{(k)}$ matrisi k. Uzman tarafından oluşturulmuş bulanık direkt ilişki matrisi aşağıda verildiği şekilde oluşturulur.

$$\tilde{Z}^{(k)} = \begin{bmatrix} 0 & \tilde{Z}_{12}^{(k)} & \dots & \tilde{Z}_{1n}^{(k)} \\ \tilde{Z}_{21}^{(k)} & 0 & \dots & \tilde{Z}_{2n}^{(k)} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \tilde{Z}_{n1}^{(k)} & \tilde{Z}_{n2}^{(k)} & & 0 \end{bmatrix} \qquad (2)$$

Burada $\tilde{Z}_{ij}^{(k)} = (\tilde{Z}_{ij,l}^{(k)}, \tilde{Z}_{ij,m}^{(k)}, \tilde{Z}_{ij,u}^{(k)})$ üçgensel bulanık sayısı bir dilsel terime karşılık gelmektedir.

3. Adım: Normalleştirilmiş bulanık direk ilişki matrisinin oluşturulması

Aşağıda verilen matematiksel eşitlikler (3 ve 4) kullanılarak, normalleştirilmiş direk ilişki matrisi oluşturulur.

$$\tilde{x}_{ij}^{(k)} = \frac{\tilde{Z}_{ij}^{(k)}}{\tilde{R}^{(k)}} = \left(\frac{\tilde{Z}_{ij,l}^{(k)}}{r_l^{(k)}}, \frac{\tilde{Z}_{ij,m}^{(k)}}{r_m^{(k)}}, \frac{\tilde{Z}_{ij,u}^{(k)}}{r_u^{(k)}}\right) \qquad (3)$$

$$r^{(k)} = \max_{1 \le i \le n} \left(\sum_{j=1}^{n} \tilde{Z}_{ij,u}^{(k)}\right) \qquad (4)$$

Normalleştirilmiş bulanık direk ilişki matrisi;

$$\tilde{X} = \begin{bmatrix} \tilde{x}_{11} \tilde{x}_{12} \dots \tilde{x}_{1n} \\ \tilde{x}_{21} \tilde{x}_{21} \dots \tilde{x}_{2n} \\ \vdots \quad \vdots \quad \ddots \quad \vdots \\ \tilde{x}_{n1} \tilde{x}_{n1} \quad \tilde{x}_{nn} \end{bmatrix} \qquad (5)$$

Tüm karar vericilere göre hesaplandıktan sonra aritmetik ortalama alınarak genel bulanık ilişki matrisi oluşturulur.

4. Adım: Bulanık toplam ilişki matrisinin oluşturulması

Etkileyen-etkilenen modelin kurulması için ilk olarak toplam ilişki matrisinin hesaplanması gerekir. Aşağıdaki eşitlik (6) kullanılarak, toplam ilişki matrisi oluşturulur.

$$\tilde{T} = \tilde{X}.(I - \tilde{X})^{-1} \qquad (6)$$

$$\tilde{T} = \begin{bmatrix} \tilde{t}_{11} \tilde{t}_{12} \dots \tilde{t}_{1n} \\ \tilde{t}_{21} \tilde{t}_{21} \dots \tilde{t}_{2n} \\ \vdots \quad \vdots \quad \ddots \quad \vdots \\ \tilde{t}_{n1} \tilde{t}_{n1} \quad \tilde{t}_{nn} \end{bmatrix} \qquad (7)$$

5. Adım: Durulaştırma ve nedensellik diyagramının elde edilmesi

T_l, T_m, T_u alt matrislerin satır ve sütun toplamları aşağıdaki eşitlikler kullanılarak sırasıyla $\widetilde{D}_i$ ve $\tilde{R}_i$ elde edilir.

$$\widetilde{D}_i = \sum_{j=1}^{n} \tilde{t}_{ij} \qquad i=1,2,\dots,n \qquad (8)$$

$$\tilde{R}_i = \sum_{j=1}^{n} \tilde{t}_{ij} \qquad j=1,2,\dots,n \qquad (9)$$

$\widetilde{D}_i$ ve $\tilde{R}_i$ bulanık sayılardan oluşmaktadır. Bulanık sayılar durulaştırılarak tek bir sayı haline getirilir. Yao ve Wu (2000) tarafından önerilen durulaştırma eşitliği aşağıda verilmiştir. (10) nolu eşitlik kullanılarak bulanık sayılar durulaştırılmıştır.

$$\mathrm{d}(\widetilde{N}, 0) = \frac{1}{4}(l + 2m + u) \qquad (10)$$

Durulaştırılan $\widetilde{D}_i$ ve $\tilde{R}_i$ bulanık sayıları, $\widetilde{D}_i^{def}$ ve $\tilde{R}_i^{def}$ olarak simgelenir. Daha sonra $(\widetilde{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def})$

ve $(\widetilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def})$ hesaplanarak, nedensellik grafiği çizilir.

6. Adım: Ağırlıkların bulunması

Kriter ağırlıklarını bulmak için (11) ve (12) nolu eşitlikler kullanılır.

$$w_i = \left\{(\widetilde{D}_i^{def} + \tilde{R}_i^{def})^2 + (\widetilde{D}_i^{def} - \tilde{R}_i^{def})^2\right\}^{\frac{1}{2}} \qquad (11)$$

$$W_i = \frac{w_i}{\sum_{i=1}^{n} w_i} \qquad (12)$$

4. TOPSİS Yöntemi

Çok Kriterli Karar Analizinde, alternatifler, belirli kriterler altında analiz edilerek, alternatiflerin performans sıralaması yapılır. Literatürde kullanılan birçok, Çok Kriterli Karar Analiz metodu mevcuttur. TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to İdeal Solution) yöntemi 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiştir. (Hwang & Yoon, 1981) Bu yöntem, pozitif-ideal çözüme en yakın ve negatif-ideal çözüme en uzak alternatiflerin performans sıralaması yaptığından ve kolay anlaşılır olduğundan literatürde sıkça kullanılan bir yöntemdir. TOPSIS işleminde *m* alternatifleri, *n* kriterleri değerlendirmeye göstermek üzere, aşağıdaki aşamalarından oluşmaktadır:

Adım 1: *Veri setinin hazırlanması ve karar matrislerinin oluşturulması*,

Karar problemine ait, karşılaştırmaya konu olacak m adet faktör serisi belirlenir.

$$x_i\big(x_i(j), \dots, x_i(n)\big), \qquad i = 1,2,3 \dots, m \qquad j = 1,2,3, \dots n \qquad (13)$$

Karar Matrisi

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1)x_1(2) & \cdots & x_1(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1)x_m(2) & \cdots & x_m(n) \end{bmatrix} \qquad (14)$$

Adım2: Oluşturulan karar matrisinden normalize edilmiş değerlerin hesaplanması (N): normalleştirmek için Norm yöntemi kullanılmaktadır.

$$n_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} a_{ij}^2}} \qquad (15)$$

Burada , n_{ij} , *j*'inci kritere göre *i*'inci alternatifin normalize edilmiş değeridir.

Adım 3: Ağırlıklandırılmış karar matrisinin oluşturulması: bu adımda normalize edilen değerler kriter ağırlıkları ile çarpılır. Çalışmada kriter ağırlıkları, uzman görüşlerine göre Entropi yöntemi ile belirlenmiştir.

$$v_{ij} = r_{ij}.w_{ij} \qquad (16)$$

Adım 4: Pozitif İdeal (A^+) ve Negatif İdeal (A^-) çözümlerin belirlenmesi: bu adımda, ağırlıklandılmış matriste, her bir sütunda yer alan maksimum ve minimum değerler belirlenir. Kriter fayda kriteri ise, pozitif ideal çözümde kriter değerlerinde maksimum olanı, maliyet kriteri ise minimum olanı alınır. Benzer şekilde, kriter fayda kriteri ise, negatif ideal çözümde kriter değerlerinde minimum olanı, maliyet kriteri ise maksimum olanı alınır.

$$A^+ = \left\{\left(\max_i v_{ij} \,\middle|\, j \in J\right), \left(\min_i v_{ij} \,\middle|\, j \in J\right)\right\} \qquad (17)$$

$$A^- = \left\{\left(\min_i v_{ij} \,\middle|\, j \in J\right), \left(\max_i v_{ij} \,\middle|\, j \in J\right)\right\} \qquad (18)$$

Adım 5: Alternatifler arası Uzaklığın ölçülmesi: Alternatiflerin, maksimum ve minimum ideal noktalara olan uzaklıkları hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(v_{ij} - v_j^+)^2} \qquad (19)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(v_{ij} - v_j^-)^2} \qquad (20)$$

Adım 6: ideal çözüme göreli yakınlığın hesaplanması: her bir alternatifin ideal çözüme göreli yakınlığı hesaplanır. Göreli yakınlık C_i^+, $0 \leq C_i^+ \leq 1$ aralığındadır ve aşağıdaki denklik ile hesaplanır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \qquad (21)$$

5. Uygulama

Çalışmada kullanılan veriler Thomson Reuters Eikon veritabanı ve halka açık işletmelerin finansal tablo bilgilerinin yer aldığı Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan (KAP) temin edilmiştir. BİST 100'de yer alan enerji firmalarının performansını belirlemek için dikkate alınan kriterler (finansal oranla2) Tablo 1. de verilmiştir.

Tablo 2: Firma Performansında Dikkate Alınan Kriterler (Finansal Oranlar)

Kriterin Adı	*Kısaltmalar*
Toplam Varlıklar	TV
Net Kar	NK
Özkaynaklar	ÖK
Piyasa Değeri	PD
Net Satışlar	NS
Dönen Varlıklar	DV
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	KVYK
PD/DD	PD/DD
Fiyat Kazanç Oranı	FKO
Cari Oran	CO
Çalışma Sermayesi Devir Hızı	ÇSDH

Kriter ağırlıklarını bulmak için, alnında uzman 4 kişinim görüşüne başvurulmuştur. Uzman görüşlerine göre elde edilen sözel ifadeler Tablo 1 de yer alan bulanık sayılar kullanılarak sayısallaştırılmıştır. Daha sonra karar matrisi oluşturulmuş ve eşitlik (3) ve (4) kullanılarak Normalleştirilmiş bulanık direk ilişki matrisi hesaplanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Normalleştirilmiş Direk İlişki Matrisi

	TV	TV	TV	NK	NK	NK	ÖK	ÖK	ÖK	PD	PD	PD	NS	NS	NS	DV	DV	DV	KVYK	KVYK	KVYK	PD/DD	PD/DD	PD/DD	FKO	FKO	FKO	CO	CO	CO	ÇSDH	ÇSDH	ÇSDH
TV	0,00	0,00	0,00	0,02	0,03	0,04	0,03	0,04	0,06	0,03	0,04	0,06	0,04	0,05	0,12	0,02	0,02	0,04	0,02	0,02	0,03	0,04	0,05	0,10	0,03	0,05	0,09	0,02	0,03	0,04	0,03	0,05	0,07
NK	0,03	0,03	0,05	0,00	0,00	0,00	0,03	0,04	0,08	0,03	0,04	0,07	0,02	0,03	0,05	0,01	0,01	0,02	0,01	0,01	0,02	0,04	0,05	0,10	0,03	0,04	0,09	0,02	0,03	0,05	0,03	0,05	0,09
ÖK	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03	0,05	0,00	0,00	0,00	0,04	0,06	0,15	0,03	0,04	0,09	0,02	0,03	0,07	0,01	0,02	0,04	0,03	0,06	0,04	0,02	0,03	0,04	0,03	0,04	0,10	0,03	0,04	0,06
PD	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03	0,06	0,01	0,01	0,02	0,00	0,00	0,00	0,03	0,04	0,07	0,02	0,03	0,04	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03	0,02	0,03	0,04	0,01	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03
NS	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03	0,07	0,01	0,02	0,03	0,01	0,02	0,03	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03	0,04	0,02	0,03	0,05	0,04	0,07	0,06	0,03	0,07	0,05	0,02	0,03	0,04
DV	0,03	0,04	0,08	0,04	0,05	0,09	0,02	0,04	0,06	0,03	0,03	0,05	0,03	0,05	0,07	0,00	0,00	0,00	0,02	0,02	0,04	0,04	0,07	0,05	0,03	0,04	0,08	0,03	0,05	0,12	0,03	0,04	0,11
KVYK	0,03	0,04	0,06	0,04	0,05	0,08	0,03	0,05	0,13	0,04	0,05	0,10	0,03	0,04	0,05	0,03	0,05	0,10	0,00	0,00	0,00	0,03	0,04	0,07	0,03	0,04	0,08	0,03	0,04	0,07	0,03	0,04	0,11
PD/DD	0,01	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,04	0,08	0,03	0,04	0,09	0,03	0,04	0,06	0,01	0,02	0,03	0,02	0,03	0,07	0,00	0,00	0,00	0,01	0,02	0,03	0,01	0,02	0,03	0,01	0,02	0,03
FKO	0,01	0,02	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,06	0,03	0,02	0,04	0,07	0,01	0,02	0,03	0,02	0,03	0,07	0,02	0,02	0,03	0,04	0,07	0,05	0,00	0,00	0,00	0,02	0,03	0,04	0,03	0,04	0,11
CO	0,03	0,04	0,06	0,02	0,03	0,04	0,03	0,06	0,04	0,04	0,06	0,13	0,02	0,02	0,03	0,02	0,03	0,05	0,02	0,03	0,05	0,04	0,07	0,05	0,03	0,04	0,07	0,00	0,00	0,00	0,02	0,03	0,04
ÇSDH	0,01	0,02	0,02	0,02	0,03	0,09	0,02	0,03	0,05	0,03	0,04	0,09	0,03	0,04	0,07	0,02	0,03	0,05	0,02	0,03	0,05	0,04	0,07	0,05	0,02	0,03	0,05	0,02	0,04	0,10	0,00	0,00	0,00

Daha sonra, (6), (7), (8) ve (9) nolu eşitlik kullanılarak $\widetilde{D}_i$ ve $\widetilde{R}_i$ değerleri hesaplanmıştır (Tablo 4)

Tablo 4: $\widetilde{D}_i^{def}$ ve $\widetilde{R}_i^{def}$ ve $(\widetilde{D}_i^{def} + \widetilde{R}_i^{def})$ ve $(\widetilde{D}_i^{def} - \widetilde{R}_i^{def})$ değerleri

	Di	Di	Di	Ri	Ri	Ri	Di def	Ri def	Di+Ri	Di-Ri
TV	0,35	0,57	1,41	0,23	0,39	0,86	0,73	0,47	1,19	0,26
NK	0,31	0,54	1,38	0,28	0,49	1,34	0,69	0,65	1,34	0,04
ÖK	0,32	0,58	1,47	0,31	0,59	1,26	0,73	0,69	1,42	0,05
PD	0,20	0,36	0,83	0,39	0,67	1,90	0,44	0,91	1,35	-0,47
NS	0,26	0,51	0,97	0,35	0,58	1,45	0,56	0,74	1,30	-0,17
DV	0,38	0,67	1,70	0,24	0,42	1,11	0,85	0,55	1,40	0,31
KVYK	0,40	0,68	1,95	0,21	0,37	0,90	0,92	0,46	1,39	0,46
PD/DD	0,23	0,41	1,07	0,40	0,80	1,32	0,53	0,83	1,36	-0,30
FKO	0,27	0,53	1,13	0,35	0,61	1,43	0,61	0,75	1,36	-0,13
CO	0,33	0,61	1,25	0,29	0,54	1,41	0,70	0,70	1,40	0,01
ÇSDH	0,30	0,55	1,35	0,31	0,55	1,54	0,69	0,74	1,42	-0,05

Son olarak, kriter ağırlıkları belirlenmiştir (Tablo 5)

Tablo 5. Kriter Ağırlıkları

Ağırlık Değeri		
0,09617	Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	KVYK
0,09432	Dönen Varlıklar	DV
0,09392	Piyasa Değeri	PD
0,09373	Çalışma Sermayesi Devir Hızı	ÇSDH
0,09349	Özkaynaklar	ÖK
0,09192	Cari Oran	CO
0,09136	PD/DD	PD/DD
0,09014	Fiyat Kazanç Oranı	FKO
0,08817	Net Kar	NK
0,08653	Net Satışlar	NS
0,08024	Toplam Varlıklar	TV

Kriter ağırlıkları değerlendirildiğinde, ağırlık değerlerinin birbirine eşit olacak derecede yakın olduğu görülmektedir. Küçükte olsa ağırlık farklılıkları, firmaların performansını belirlemede etkili olacağından, kriter ağırlıklarını belirlemek, faydalı olmuştur.

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra TOPSIS yöntemi ile BİST 100 de yer alan enerji firmalarının performansı 2011-2017 dönemi için belirlemiştir. Çalışmada kullanılan Firma adları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. BİST 100' de yer alan enerji firmaları

Firma adı	*Kısaltma*
Aksa	AKSA
Aksa Enerji	AKSEN
Anel Elektrik	ANELE
Enerjisa Enerji	ENJSA
Gersan Elektrik	GEREL
Işıklar Enerji Yapı Hol.	IEYHO

İpek Doğal Enerji	IPEKE
Koç Holding	KCHOL
Odaş Elektrik	ODAS
Park Elektrik .Madencilik	PRKME
Petkim	PETKM
Şişe Cam	SISE
TAV Havalimanları	TAVHL
Tekfen Holding	TKFEN
Tüpraş	TUPRS
Zorlu Enerji	ZOREN

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra 20011-2017 dönemi süresince 16 adet Enerji Firmasının performans sıralaması için TOPSIS yönteminin adımları uygulanmıştır. Her bir yıla ait performans değerlendirmesi ve sıralaması Tablo 4 ve Tablo 5'da verilmiştir.

Tablo7: Alternatiflerin İdeal Çözüme (C_i^+)Yakınlık Değerleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AKSA	0,148105	0,124937	0,144307	0,121932	0,133928	0,114908	0,139932
AKSEN	0,180525	0,157664	0,194283	0,214724	0,138596	0,169519	0,221598
ANELE	0,15599	0,291935	0,12209	0,073921	0,084359	0,055198	0,07176
ENJSA	0,048149	0,002684	0,029741	0,192074	0,240816	0,22611	0,203138
GEREL	0,132038	0,112641	0,123912	0,084984	0,103238	0,109683	0,155494
IEYHO	0,135953	0,089586	0,093491	0,083249	0,13252	0,041531	0,072406
IPEKE	0,164563	0,202801	0,250851	0,221258	0,237402	0,272081	0,218675
KCHOL	0,698647	0,665499	0,733722	0,680714	0,700135	0,681291	0,71699
ODAS	0,054448	0,12201	0,195815	0,142014	0,164386	0,171438	0,167739
PRKME	0,255354	0,221102	0,233797	0,196525	0,204793	0,248912	0,20204
PETKM	0,208297	0,166109	0,271238	0,300278	0,288473	0,180978	0,200673
SISE	0,222265	0,168275	0,209659	0,200968	0,227803	0,208366	0,21668

TAVHL	0,247709	0,172553	0,228218	0,246226	0,227342	0,158567	0,166745
TKFEN	0,154628	0,137383	0,13949	0,130317	0,115594	0,124074	0,146676
TUPRS	0,391646	0,371423	0,442793	0,42007	0,436817	0,374766	0,463809
ZOREN	0,207247	0,157773	0,123491	0,118009	0,12338	0,117574	0,247134

Tablo 8: Enerji Firmalarının Performans Sıralaması

Performans Sıralaması	*2011*	*2012*	*2013*	*2014*	*2015*	*2016*	*2017*
1	KCHOL	KCHOL	KCHOL	KCHOL	KCHOL	KCHOL	KCHOL
2	TUPRS	TUPRS	TUPRS	TUPRS	TUPRS	TUPRS	TUPRS
3	PRKME	ANELE	PETKM	PETKM	PETKM	IPEKE	ZOREN
4	TAVHL	PRKME	IPEKE	TAVHL	ENJSA	PRKME	AKSEN
5	SISE	IPEKE	PRKME	IPEKE	IPEKE	ENJSA	IPEKE
6	PETKM	TAVHL	TAVHL	AKSEN	SISE	SISE	SISE
7	ZOREN	SISE	SISE	SISE	TAVHL	PETKM	ENJSA
8	AKSEN	PETKM	ODAS	PRKME	PRKME	ODAS	PRKME
9	IPEKE	ZOREN	AKSEN	ENJSA	ODAS	AKSEN	PETKM
10	ANELE	AKSEN	AKSA	ODAS	AKSEN	TAVHL	ODAS
11	TKFEN	TKFEN	TKFEN	TKFEN	AKSA	TKFEN	TAVHL
12	AKSA	AKSA	GEREL	AKSA	IEYHO	ZOREN	GEREL
13	IEYHO	ODAS	ZOREN	ZOREN	ZOREN	AKSA	TKFEN
14	GEREL	GEREL	ANELE	GEREL	TKFEN	GEREL	AKSA
15	ODAS	IEYHO	IEYHO	IEYHO	GEREL	ANELE	IEYHO
16	ENJSA	ENJSA	ENJSA	ANELE	ANELE	IEYHO	ANELE

Tablo 8 de görüleceği üzere, 2011-2017 süresince, Koç Holding dikkate alınan finansal tablo değerlerine göre birinci firma olmuştur. Aynı şekilde TÜPRAŞ 2011-2017 dönemin süresince ikinci en iyi firma olmuştur. Daha sonraki performans sıralamaları yıllara göre değişkenlik göstermiştir. Değişkenliği daha iyi gözlemlemek için firma performanslarının yıllar bazında değişimini gösteren grafik çizilmiştir.

Firmaların yıllar bazında performans sıralamasının 2011-2017 yıllara arasında değişim grafiksel olarak aşağıda verilmiştir.

Grafik 1: 2011-2017 Dönemleri Arasında Enerji Firmalarının Performans Değişimi

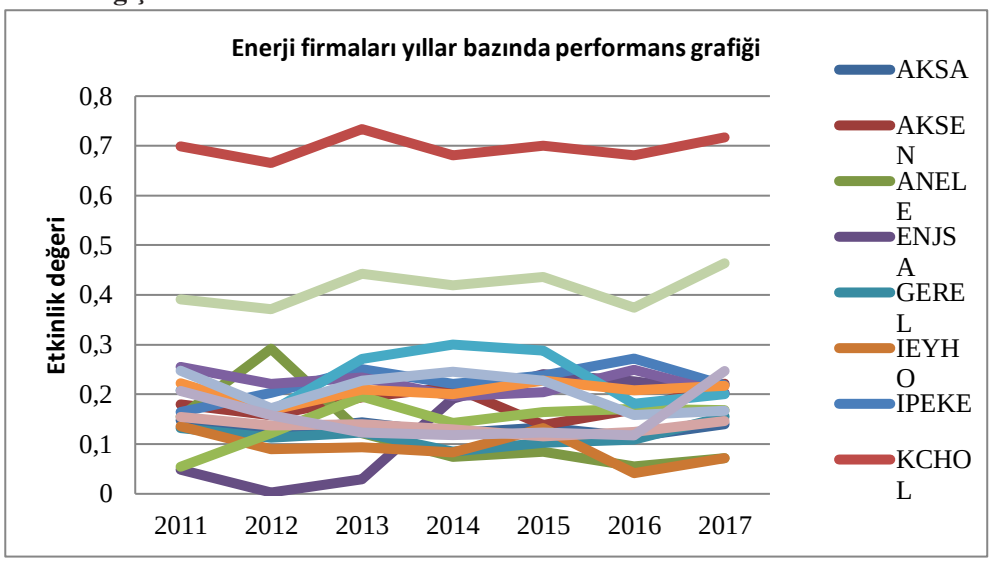

Grafik 1'de görüldüğü üzere KCHOL performansı her zaman en üst seviyelerde yer almıştır. Onu takip eden TUPRS ise diğer şirketlerin tamamını alt sıralarda bırakmıştır. PRKME ise 2011-2012 yılları arasında gerileme sonucu yükselişe geçerek diğer şirketler arasında bir ortalama yakalamıştır. ODAS sadece 2012 yıllında diğer şirketler arasında üst seviyelere yer almaktadır. Sonrasında ise hızlı bir düşüşe geçmiştir. PETKİM şirketi 2013-2015 yılları arasında iyi bir performans sergileyerek fazla bir düşüş olmadan faaliyetlerine devam etmiştir.

Grafiksel olarak elde edilen sonuçların yıllar süresince firmaların performans sıralamalarının ortalaması alındığında aşağıdaki Tablo 9 elde edilmiştir.

Tablo 9. 2011-2017 Dönemi performans değerleri Ortalaması

0,696714	KCHOL
0,414475	TUPRS
0,230864	PETKM
0,223947	IPEKE
0,223217	PRKME
0,207717	SISE
0,206766	TAVHL
0,182416	AKSEN
0,156373	ZOREN
0,145407	ODAS
0,135452	TKFEN
0,134673	ENJSA
0,132578	AKSA
0,122179	ANELE
0,117427	GEREL
0,092677	IEYHO

6. Sonuç ve Değerlendirme

Ülkemizde enerji ve elektrik sektörü geniş bir yerel piyasaya sahiptir. Bunun yanı üretim sektörü birçok büyük enerji tüketicisi ve tedarikçisi arasında stratejik bir konumda yer almaktadır. Mevcut piyasayı genişletme için enerji verimliliği destekleyen yasalar çıkarılmakta ve enerji verimliliği yatırımları teşvik edilmektedir.

Bu çalışmada BİST100 de kote olmuş 15 enerji ve elektrik firmaların 2011-2017 yıllarında ait bilanço ve gelir tabloları kullanılarak kârlılık ve finansal performans oranları hesaplanmıştır. Çoklu Karar Verme Yöntemleri den Bulanık DEMATEL yöntemi ile, yıllık mali tablo değerleri kriterler olarak ele alınıp, uzman görüşü ile kriter ağırlıkları belirlenmiştir. Sonraki aşama da TOPSIS ile şirketlerin performans sıralaması yapılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre sadece iki enerji şirketinin (Koç Holding ve Tüpraş) finansal performanslarını verimli kullandıklarını görülmektedir. İlk iki sıralamadan sonra Petkim, Ipek Doğal Enerji ve Park Elektrik

Madencilik birbirine yakın performans ortalamasına sahip olmuştur. Diğer 10 şirketinin ise kendi aralarında ortalama bir performans sergilemiştir. Tüm şirketler arasında en alt sıralarda yer alan Işıklar Enerji Holding, Gersan Elektrik ve Anel Elektrik şirketleri kalmıştır.

Sonuç olarak ilk sıralarda yer alan Koç Holding ve Tüpraş şirketlerinin piyasanın rekabet koşullarına uygun yönetim stratejileri belirlediklerini söyleyebiliriz. Diğer şirketlerin ise ekonomik koşullar ve sıkı rekabet ortamında zorlandıkları ve kendi aralarında çok farklı performans sıralaması yakalayamadıkları görülmektedir. Sıralamanın en alt sırasında yer alan Işıklar Enerji Holding şirketinin ise yönetim stratejilerinde farklı kararlar alması gerektiği ortadadır. Enerji şirketlerin sektörel rekabet ortamına ayak uydurabilmeleri için şirketlerin radikal değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Enerji ve elektrik firmalarına çalışmanın dışında farklı finansal oranlar ile diğer Çoklu Karar Verme Yöntemleri uygulanabilir.

Kaynakça

BAYKAL, N. & BEYAN, T., (2004), Bulanık Mantık İlke Ve Temelleri, Birinci Baskı, Ankara: Bıçaklar Kitabevi.

DALALAH, D. & HAYAJNEH, M. & BATİEHA, F., (2011). "A fuzzy multi-criteria decision making model for supplier selection". Expert Systems with Applications, 38(7), s: 8384-8391.

ERGÜL, N. (2010). İMKB'de işlem gören Enerji Şirketlerinin Mali Performanslarının Topsis ile analizi. E. N. içinde, *İşletme Ekonomisi.* İstanbul: Beta Yayıncılık.

GABUS, A. & FONTELA, E., (1972). "World problems an invitation to further thought within the framework of DEMATEL". Switzerland Geneva:Batllelle Geneva Research Centre.

GABUS, A. & FONTELA, E., (1973). "Perceptions of the World problematique: Communication procedure, communicating with those bearing collective responsibility. DEMATEL". Battelle Geneva Research Centre, Geneva, Switzerland.

HWANG, C.L., & YOON, K. (1981). "Multiple attribute decision making, methods and appli-cations". Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, vol.186. Now York: Springer-Verlag

KORKMAZ, Ö., & DEVELİ, A. (2012). Türkiye'de Birincil Enerji Kullanımı, Üretimi ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) Arasındaki İlişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:27, Sayı:2, ss.1-25.

LİU, C. J. & WU, W. W., (2008). "A causal analytical method for group decision-making under fuzzy environment". Expert Systems with Applications, 34(1), s: 205-213.

SAKARYA, Ş. Y. (2016). Finansal Performansın Ölçülmesinde Geleneksel Oranlar ile Nakit Akım Oranlarının Karşılaştırmalı Analizi: BİST Çimento Şirketleri Üzerine TOPSIS Yöntemi ile Bir Uygulama" . Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 17, No: 1, s. 109-123.

SHANNON, C. (1948). "A Mathematical Theory of Communication", . The Bell System Technical Journa, (27), s:10-14.

ŞENGÜL, Ü., EREN, M., ESLAMİAN SHİRAZ, S., (2012), "Bulanık AHP ile Belediyelerin Toplu Taşıma Araç Seçimi", Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı:40, s, 143-165

TSENG, M. L., (2011). "Using hybrid MCDM to evaluate the service quality expectation in linguistic preference". Applied Soft Computing , Cilt 11,s: 4551-4562.

ZADEH, LOTFİ A. ,(1965), "Fuzzy Sets"." Information and Control, (8), s: 338-353.

ZEĞEREK, S., (2014), Acil Servislerde Bulanık DEMATEL ve Bulanık GİA Yöntemleri ile Çok Kriterli Risk Değerlendirmesi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yayını.(56)

Online kaynaklar:

http://www.invest.gov.tr. (2018). Şubat 27, 2019 tarihinde Invest in Turkey: http://www.invest.gov.tr/tr-tr/sectors/Pages/Energy.aspx adresinden alındı

www.enerji.gov.tr. (2019). 02 25, 2019 tarihinde https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik adresinden alındı

www.epdk.org.tr. (tarih yok). Ocak 27, 2019 tarihinde www.epdk.org.tr: http://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/1-1051/kurumsaltarihce adresinden alındı

www. enerji.gov.tr. (2019). 02 25, 2019 tarihinde https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Elektrik adresinden alındı

TÜRKİYE'DE ELEKRONİK TİCARETİN İHRACAT VE KOBİLER ÜZERİNDE'Kİ ETKİSİ

Ahmet Hakim ESMER
Sakarya Üniversitesi

Özet: Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki hem ihracatın hem de KOBİ'lerin e- ticaret'teki başarılarına ikincil veriler üzerinden incelemektir.Buna ek olarak,bu çalışmada elektronik ticaret, elektronik ticaretin gelişim süreci, KOBİ'lerin elektronik ticarete geçiş süreçleri ve bu süreçlerin önemi değinilecektir.

Çalışmanın temel sorunsalı; son yılarda yapılan çalışmalar göstermektedir ki, KOBİ'lerin e-ticarete istenilen düzeyde uyum sağlamadıkları ,bu uyumsuzluğun nedeni halen yeterince açıklanmamış olmasıdır.Bu durum neticesinde gerek ulusal gerekse , uluslar arası ihracat rakamlarının düşmesine neden olmuş ve durumun sorununu ele alıp çalışmayı neticelendirmek tir.Bu çalışmanın yöntemi; bu çalışma da ikincil kaynaklar, istatistikler ve devletin KOBİ'ler ve ihracat için yayınlamış olduğu raporlar ve dokümanlar incelenerek yararlanılacaktır.

Türkiye'nin ekonomisinin büyük bir kısmı vergi ve turizm gelirleri hariç, hem Küçük Orta Büyüklükteki (KOBİ'ler) işletmelere hem de ihracata bağlıdır.Bu yüzden bu konu önemlidir.Birde bu konu yeterince tam olarak çalışılmamıştır. Bundan dolayı, sonraki araştırmacılara bu konu hakkında ciddi alt yapı oluşturacaktır.. Bundan dolayı çalışmayı önemli buluyorum.

Son olarak;araştırmanın sonunda KOBİ'lerin neden e-ticarete geçmekte zorlandıklarını, gerekli devlet desteklerini nasıl ve hangi oranda yapılması gerektiğini anlatacağım.Bulgulara gelince ; KOBİ'lerin finansal sorunlar yaşadıkları ve geleneksel ticari faaliyetlerinden vazgeçmediklerini sonucuna vardım.Gerek ulusal ,gerekse uluslar arası ticari ödemelerde sıkıntı yaşadıklarına rastladım . Buna ek olarak ,büyük işletmelerin haksız rekabetlerinden dolayı fazla gelişmediklerini buldum.Sonuç olarak ,KOBİ'lerin e-ticarete geçmekte zorlanmalarının temel sebebi ,devletin KOBİ'lere yüklediği mali külfetler ve geleneksel ticari faaliyetlerdir.

Anahtar Kelimeler: E-ticaret, KOBİ'ler, İnternet, İhracat , Enformasyon toplumu

Electronic Commerce in Turkey İmpact on Export and Small and Medium Sized Enterprises

Abstract: The purpose of this study, export and small and medium in the Turkey is to examine through secondary data. Moreover, in this study electronic commerce ,development processes of elecetronic commerce,transition proseses of small and medium sized enterprises and the importance of these processes will be discussed.**The main problematic of the study; in the recent years studies show that SMEs cannot adapt to e-commerce at the desire level , cause of this inharmonious is that it is still not sufficiently explained. As a result of this situation , because of both national and international export figures decreased .Thus to handle the problem of the situation and clarified this work exactly**

The method of this study; in this study will be utilized from secondary sources, statistics government reports for on SMEs and export. Except for tourism and tax revenue,a large part of economy revenue depend on export and Small Medium Enterprise (SMEs) in the Turkey. Therefore, this topic is important. Moreover,this topic has not been fully studied yet. Thus, it will create a serious infrastructure for the next researchers. hence, I find it important to work.

Finally,I will tell why do SMEs have difficulty in transition to e-commerce at the end of the study, how and at what rate should the government support. As for the findings, I came to the conclusion that SMEs have financial problems and cannot give up their traditional commercial activities. I found them experiencing difficulties in local and international commercial payments. Moreover ,I found that because of the unfair competition of large enterprises, they did not develop much.As resoult of, The main reason why SMEs have difficulty in transition to e-commerce is that Both the financial burden of the state on SMEs and traditional trade habitually structures.

Keywords: E-commerce, SMEs, Internet, Export, Information society

1.Giriş

Dünya da değim ve dönüşüm noktalarından biriside hiç kuşku yok ki elektronik ticarettir. Özelikle, e- ticaret 2000 yılın başından itibaren kendi ağırlığını gerek ulusal gerekse uluslararası alanda yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlamıştır. E-ticaretin işlem kapsamının yanı sıra sunduğu hızlı işlem,verimli erişim ve maliyetlerin minimize etme etkisi oldukça işletmelerin gelecekle ilgili planlarını internet teknolojisine itmek zorunda bırakmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin potansiyel müşterilere ulaşmasına zemin hazırlayan ve bu zemine imkan veren gelişmelerin başında elektronik ticaretin sunduğu erişim kolaylık gelmektedir.Buna ek olarak,

maliyetlerin düşürücü etkisi de söz konusudur.Küçük ve orta ölçekli işletmeler nazarından e ticaret ise; yeni iş fırsatların ötesinden ziyade rekabetçi güce sahip olmaları için bir zorunluluktur .Bu zorunluluğun nihayetinde KOBİ'lerin yönetim yapısı ,finansal durumlarını ve pazarlama ticaret geliri çok önem arz etmektedir .KOBİ'lerin sadece e ticarette değil ,aynı zamanda global pazarda mücadeleci ve inavosyoncu yapıya kavuşmasını zorunlu kılan bir takım yeni ticaret taktikleriyle mümkün olacaktır. Bilgiler doğrusunda ;problemlerini anlamak ve bilmekten geçer.Bu çerçeve açısından bakıldığında KOBİ'lerin rekabet şartlarına uyum sağlamakla mümkündür.Dünya genelinde trilyon dolarlara ulaşan elektronik

Birinci bölümle de ,KOBİ tanımlamaları ,KOBİ'lerin önemi ,KOBİ'lerin avantaj ve dezavantajlarını ,yaşadıkları problemin yanında ,yaşanan problemlere çözüm önerilerinden bahsedilmiştir.İkinci bölümde, e-ticarete zemin hazırlayan internet ve enformasyon toplu üzerinde durulmuştur.Üçüncü bölümde, Elektronik ticaretin Türkiye'de gelişim sürecini ,elektronik ticaret kavramı ve elektronik ticaretin Türkiye'deki durumu

Dördüncü bölüm ise; Elektronik ticaretin KOBİ'ler üzerindeki ekonomik etkileri, Elektronik Ticaretin Rekabetçi Güce Etkisi ve Elektronik ticaretin ihracat üzerinde etkisi üzerinde durulmuş.Son olarak Beşinci bölümde ise , Bulgular , Sonuç ve Öneriler ve Türkiye'de en tanınmış e ticaret sitelerine yer verilmiştir .

2.1.Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Tanımı

KOBİ'lerin kendilerine has spesifik tanımaları olmamakla birlikte ,aslında ülkelerin ekonomileriyle yakından ilgilidir.Örneğin ekonomideki istihdam edilen kişi sayısı gibi[1]

[1] Serdar Şimşek,''Türkiye'de Elektronik Ticaret ve E-Ticaretin KOBİ'ler Üzerindeki Etkisi'',(İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul,2012.sh.3

Tablo 1. Çeşitli Kurumlara Göre KOBİ Tanımları

Kurum	TANIM
KOSGEB	• Yarattığı istihdam 151'den az olan işletmeler (Ölçek dağılımı :1-50 küçük,51-151 Orta) • İmalat sanayisinde faaliyet gösteren işletmeler
Hazine Müsteşarlığı	• Yaratığı istihdam 251 'den az olan işletmeler (Ölçek dağılmı :1-9 Mikro,10-49 Küçük,50-250 Orta) • İmalat sanayii, tarımsal sanayi ve yazılım sektötüründe faaliyet gösteren işletmeler • Bina ,arsa hariç bilanço değeri 600 bin YTL 'YE kadar işletmeler
Dış Ticaret Müsteşarlığı	• Yarattığı istihdam 201'den az olan işletmeler • İmalat sanyiinde faliyet gösteren işletmeler • Sabit sermaye değeri 2 milyon ABD Doları'nı aşmayan işletmeler
Eximbank	• Yaratığı istihdam 201'den az olan işletmeler • İmalat sanayinde faaliyet gösteren işletmeler
Türkiye Halk Bankası	• Yaratığı istihdam 251'den az olan işletmeler • İmalat sanayi, tarımsal sanayi ve yazılım sektöründe faaliyet gösteren işletmeler • Bina ,arsa hariç bilanço değeri 600bin YTL'ye kadar işletmeler

Kaynak: KOSGEB,Hazine Müsteşarlığı,Dış Ticaret Müsteşarlığı,Eximbank,Türkiye Halk Bankası,Devlet İstatistik Enstitisü -2005 (Zerenler D. m., 2007, s. 334)

2.KOBİ'lerin Önemi

KOBİ'ler gerek esnek üretim yapıları ,gerekse piyasanın değişen hızlı şartlarına uyum kabiliyetleri ,işsizlik rakamların düşürülmesi ,bölgesel kalkınmadaki rolleri ,yeni istihdam alanların açılması gibi katkıları nedeniyle ülkelerin hem ekonomik hem de sosyal kalkınmadaki önemli işlevleri uygulama alanlarından biri haline dönüşmüştür.

3.KOBİ'lerin Avantaj ve Dezavantajları

KOBİ'lerin hem avantajı hem de dezavantajları vardır. KOBİ'lerin yerli ekonomide % 90-95 oranında yer işgal etmeleri bir gerçekliktir.Devlet yardımından mahrum kalmaları onların küçük yapıda olmasının bir gerçeğidir[2]

Tablo 2.KOBİ'lerin Avantaj ve Dezavanjları

Avantajları	Dezavantajları
Şahsi tasarrufları desteklemek	Krediye ulaşma zorluluğu
Çalışanlar ile yakından ilgilenme	Yetkin personelin olmaması
İnelastik talebe uyum sağlama	Limitli desteklenen teşebbüsleri
Az maliyetle çok istihdam yaratma	Hizmet ve ürün kalitesinin düşük olması
Az üretim aşırı istihdam	Pazar ve sektör hakkın tam bilginin olmaması

Kaynak : (Zerenler D. m., Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret , 2007)

4.KOBİ'lerin Yaşadıkları sorunlar Finansal sorun,Genel yönetim harcamaların azaltılması,İşçi maliyetlerin azaltılması,Devlet düzenlemeleri ve yasalar ,Kalifiye elemanın bulunmaması ,Hizmet ve ürünlerde fiyatlandırma ,Pazar payında stratejik gelişmelerin eksik olması (ÇELİK & KARADAL, 2007)

Bu açıdan bakıldığın da KOBİ'lerin genel sorunlarına şöyle açıklayabiliriz .Son zamanlarda ciddi teknolojik gelişmeler ve küresel rekabet ortamı ve daime proje geliştirme ,yenilikleri yakından takip etme bütün işletmelerin asli ve vazgeçilmez görevleri haline gelmiştir. Özellikle teknolojinin aşırı bir şekilde gelişmesi tüketicileri inanılmaz bir şekilde bilinçlendirmiştir.Tüketicilerin piyasa hakkında bilinçlenmeleri ,ürün ve hizmeti ez maliyetle ve süreyle hatta en ucuz bir şekilde almaları neden olmuştur . Tabii ki hızlı gelişen ve değişen teknoloji karşısında beraberinde de sorunları getirmiştir (Şetvan, 2007, s. 9),(ÇELİK & KARADAL, 2007, s. 120-122)

[2] Serdar Şimşek,''Türkiye'de Elektronik Ticaret ve E-Ticaretin KOBİ'ler Üzerindeki Etkisi'',(İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul,2012.sh.7

5. KOBİ'lerin Yaşadıkları Sorunlara Çözüm Önerileri

Banka teminat sorunlarının giderilmesi için hali hazırda faaliyet gösteren yegane kuruluş KOBİ'lerdir .Kredi garanti AŞ olup bu gibi birimlerin çoğaltılması gerekir .İyi bir iş kurma fikrine gerekli girişimcilik kabiliyetine sahip olanları desteklenmelidir (BURŞUK, 2016, s. 16) *KOBİ'lerin kredi almalarını kolaylaştırıcı önlemlerin alınması ile sermaye yapılarının güçlendirilmesi, hisse senetlerinin alınıp satılacağı güçlü bir pazar oluşturma ihtiyacını doğuracaktır. Bu durum mevcut borsaların da canlanmasına sebep olacaktır*

6. KÜÇÜK VE ORTA İŞLETMELERE DESTEK SAĞLAYAN KURULUŞLAR

a. Finansman Desteği Sağlayanlar

Türkiye Halk Bankası desteği,Sınai Yatırım ve Kalkınma Bankası desteği, Eximbank desteği Esnaf Kefalet Kooperatifleri desteği , Sanayi ve Ticaret Bakanlığı desteği

b. KOSGEB Destekleri

- Tematik proje desteği, İşbirliği güçbirliği desteği, AR-GE, inovasyon ve endüstriyel uygulama desteği,Genel destek programı ,Girişimcilik desteği

c. AB Fonları

- Tarım hibeleri desteği,Bilgi teknolojileri ve AR-GE hibeleri desteği,SODES ve kalkınma ajansı projeleri desteği (BURŞUK, KÜÇÜK İŞLETMELERİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI, 2016, s. 17)

ENFORMASYON TOPLUMU VE İNTERNET

İnternet ,günümüzde bilgiyi saklama,paylaşma,üretme konusunda ciddi imkanlar sunan bir teknolojidir.[3] İnternet ,dünya genelinde yaygın olan daima büyüme eğilimi olan bir iletişim ağıdır.Bilgiye kolay ,ucuz ,hızlı ve verimli bir şekilde ulaşmanın bir yoludur[4].

Enformasyon Toplumu : Enformasyon toplumu terimiyle eş anlamlı olarak kullanılan sanayi ötesi toplum,postmodernizm ,gibi kavramlarla çoğu zaman bilgi toplumu ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır .Bunun ötesinde bilgi toplu tanımı kişiden kişiye göre tanımlanmaktadır,Bazen teknolojik gelişmelerin ön planda olduğu bilgisayar ve iletişim teknolojisiyle ağırlıklı bir tanım yapılmaktadır.Bazen de

[3] (Şimşek, 2012, s. 24)
[4] (PARLAK, 2015, s. 10)

GSMH'nın kaça kaçının bilgi ile ilgili alanlarda ve işlerde çalışan insan gücünün toplam iş gücüne oranına bakılarak mesleki yada ekonomik tanımlar yapılmaktadır.[5]

ELEKTRONİK TİCARET TANIMI

Her geçen zaman dilimine baktığımızda elektronik ticaret potansiyeli artmaktadır. Bu artış karşısında genel kabul görmüş bir tanımı bulunamamaktadır .Üretim,satış,sigorta ,dağıtım ve ödeme işlemleri üzerinde yapılan bilgisayar ağı olarak tanımlanabilir.Dünya çapında elektronik ticaret üzerinde çok sayıda araştırma yapılmaktadır .Bir çok ülke elektronik ticareti anlamaya ve tanımlamaya çalışmaktadır .Elektronik ticaret, hem mal ve hizmetlerinin hem de üretim, reklam satış ve dağıtımlarının internet üzerinde yapılmasıdır[6]

TÜTKİYE'DE ELEKRONİK TİCARET

Türk toplumu internetle tanışması çok eskilere dayanmamaktadır. Her geçen gün internet kulanım alanı artmasıyla , teknolojik alt yapının sürekli iyileştirilmesi ve gelişmesiyle ülkemizde her alanda internet kullanımı hızla yaygınlaşmaktadır. 2000 yıllarının başlarından itibaren Türkiye'de internet kulanım sayısında hız bir artıştan dolayı, bugün Türkiye'de ki şirketlerinde internet ortamına girmeye zorlamıştır. Hal böyle olunca, Türkiye'de büyük firmalardan başlamak üzere elektronik ticarete ciddi yönelimler olmaya başlamıştır. Büyük firmaların elektronik ticarete girmesiyle küçük firmaları da cesaretlendirmiştir. Gerek ulusal gerek uluslararası alanda karşılaşılan sorunların çözümünde ise devletin büyük rolü bulunmaktadır (DOĞANER, 2007, s. 66)

Türkiye 'de halen e- ticaret konusunda tam olarak oturtulmuş bir yasa bulunamamaktadır. Her geçen gün yeni yasaların çıkması , firmaları faklı ticari alanlara yöneltmiş ,ve yeni iş fırsatlarının doğmasına zemin hazırlamıştır (ALTUN, 2016, s. 16)

ELEKTRONİK TİCARETİN TÜRKİYEDE 'Kİ DURUMU

Dış Ticaret hacmi 2006 yılı itibariyle 222.600 milyon dolar , GSMH ise yaklaşık olarak 389.699 milyon dolar ,(BMK) Türkiye Bankalar Arası Kart Merkezi verilerine göre ,2006 yılı sonu BKM sisteminin dahil olan banka sayısı 23 , kart sayısı 53.373648, Pos sayısı 1.221.718'dir Türkiye'de elektronik ticaret işlemleri yekun olarak 7.524.94 milyon TL'dir. 54.77 milyon TL ise sanal kartla yapılan e –ticaret

[5] (Tonta, 1999, s. 365)
[6] (GEZİCİ, 2010, s. 18)

işlemleridir. 2016 yılı başı itibariyle ise yerli ve yabancı kartların yurtiçi kulalımı 1.388,39 milyon TL (1.716.18 Milyon TL)yerli kartların yurtiçi kulalımı ,yurtdışı kullanımı ise(85.74 Milyon TL) yekun olarak 1.801.92 Milyon TL'dir Hem yerli hem yabancı kartların yurt içinde kulalımı 2.412.68 Milyon TL ,2.637,75 TL ise yerli kartların hem yurtiçi hem de yurtdışı kullanım toplamıdır[7]

TÜRKİYE'DE ELEKRONİK TİCARETİN HACMİ

Şekil -1: 2014 yılında bir sene önceye göre %21 artış gerçekleşmişti.Şekil:2 Tüketiciler giderek daha fazla oranda e-ticareti tercih ediyor!

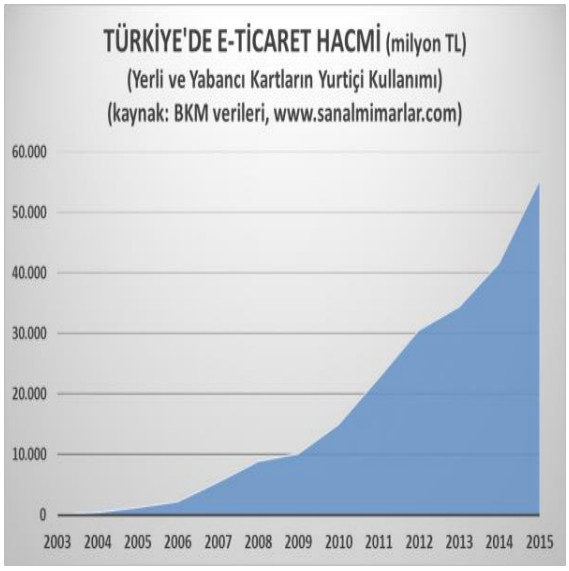

[7] İ.Topçu, "Elektronik Ticaret ve Elektronik Ticaretin Vergilendirilmesi", (Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya, 2008, s.13-14.

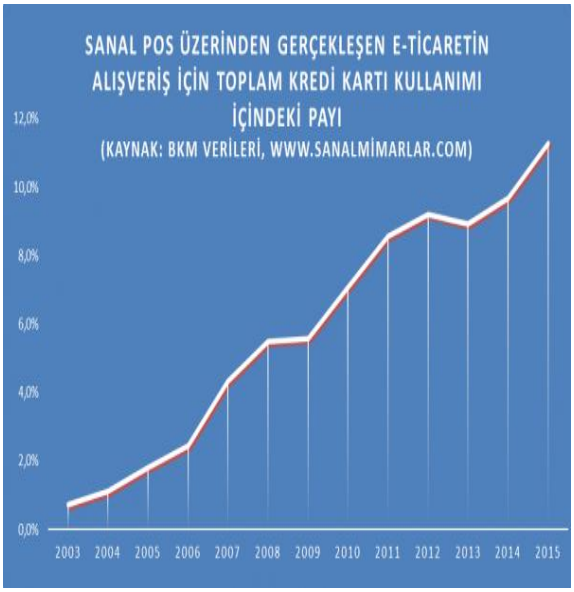

Kaynak: http://blog.sanalmimarlar.com/ (2017)

Türkiye'nin son 10 yıl içindeki enflasyon rakamlarını göz önünde bulundurduğumuzda TL de artışın bir kısmı e-ticaretten artığı düşünülmektedir .Ama toplam alış-veriş içinde e –ticaretin payı göz önünde bulundurduğumuzda hatırı sayılır bir artış görmekteyiz .BKM tarafından açıklanan verileri incelediğimizde yada göz önünde tutuğumuzda SM tarafından yapılan çalışmaya göre alış-veriş amaçlı toplam kredi kart kullanımı içinde e-ticaret payı artış gösteriyor. 2014 % 9,7 haddinde gerçekleşen alış-veriş amaçlı olarak toplam kredi kartıdır. 2015 yılında ise % 11.3 seviyesinde gerçekleşti . Sonuç olarak zaman ilerledikçe tüketiciler e-ticarete doğru hızlı bir ilerleme görülmektedir.

ELEKTRONİK TİCARETİN KOBİLER'E EKONOMİK ETKİSİ

E-ticaret donanımlı müşterilerin pazarda sunulan mal ve hizmetler hakkında tam bilgi sahibi olmaya olanak tanımaktadır.Düşük kalitedeki ürünlerin piyasaya arz edilmesi ve e-ticaretin alıcı ile satıcı arasın da rekabeti artırarak tüm ticari işlemlerin maliyetini azaltmaktadır .E -ticaret aracıları ortadan kaldırarak tedarikçilerle doğrudan temasa geçerek daha düşük maliyet ve daha çok ürün alımı ve satımı yapmaktadır .Halbuki geleneksel ticaret yöntemi hem aracıları devreye solarak zaman kaybına neden olmakta hem de maliyeti artırarak ciddi maddi külfetler yüklemektedir .E-ticaret işletmeler arasındaki maliyeti düşürerek verimde artış yaparak olumlu etki

yapmaktadır örnek vermek gerekirse; geleneksek ticaret sadece zaman kaybına neden olmamaktadır.Aynı zamanda verim açısında kayıp meydana gelmektedir . Ayrıca e-ticaret gerek mal siparişi gerekse tüketicilerin ilgisini çekebilecek bir yapıya sahip olarak yeni ürünlerin seçiminde ve siparişinde ciddi kolaylıklar sağlamaktadır.E-ticaret KOBİ'ler arasında yapıldığında maliyet düşürücü etki yaparak kar yapma ve zaman kazanma gibi katkılarının olduğunu söyleyebiliri

Kaynak: http://www.rgsyazilim.com/e-ticaretin-kobilere-etkisi/(2017)

Elektronik Ticaretin Rekabetçi Güce Etkisi

Rekabet gücünün genel kabul görmüş everensel bir tanımı yoktur yada yapılamamaktadır . Rekabet gücü kavramı ,yarışama kavramının çağrıştırdığı anlamı taşımasına rağmen ,kavramsal olarak tanımı farklıdır. Kavramın sağladığı yarar rekabeti artırma gibi bir amacı vardır. Örnek vermek gerekirse; pazardaki rekabet gücü aslında piyasaya dahil olmuş ve bütün işletmelerin böyle bir günün olduğunu söyleyebiliriz .Bu açıdan baktığımızda KOBİ'lerde rekabet gücünü kavramını mutlak olarak tanımlayamıyoruz. [8]

Maliyetlerin azalması ,pazara giriş –çıkışın serbest olması sadece tüketici açısından değil aynı zamanda üretici açısından tam bilgiye erişiminin kolaylaşması tüketicilerin tüketim konusunda bilinçli olmalarına neden olmuştur. Bu da işletmelerin ve şirketlerin yeni stratejik planlar yapmaya zorlamaktadır.İnternet sayesinde KOBİ'ler de pazara girme konusunda büyük şirketlerin sahip olduğu avantajlara sahip olmaktadırlar. Bu durum karsında hem küçük işletmeler arasında hem de büyük işletmeler arsında rekabeti ciddi şekilde acımasız hale getirmektedir.Hal böyle olunca internet enformasyonu ciddi teknolojik imkanlar sunmaktadır[9]

ELEKTRONİK TİCARETİN İHRACAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

2013 yılı itibariyle 151,7 Milyon dolar ihracat yapılmış ,2017 yılı sonuna kadar ise 203 Milyar dolar olması hedeflenmektedir.

Kaynak: Resmi Gazete (11.10.2014) ''Orta Vadeli Mali Plan''(2015-2017)

2023'e kadar ihracatımızın 500 Milyar dolara çıkması beklenmektedir.Bu da Türkiye ihracatının yüzde 0,8'den yüzde 1,5 'e çıkması demektir. İmalat sanayinin hızla artması,kara taşıtının artması ,Elektrik ve Elektronik ,makine ve hazır giyimin

[8] (TİMURÇİN, 2010, s. 31)
[9] Serdar Şimşek,''Türkiye'de Elektronik Ticaret ve E-Ticaretin KOBİ'ler Üzerindeki Etkisi'',(İstanbul Ticaret Üniversitesi Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi),İstanbul,2012.sh 61-62

artması ,küçük ve orta ölçekli işletmelerin yüzde 32,5 'ten yüzde 40'a kadar ihracattan alınacak pay hedeflemektedir.

E-ticaretin mesafeleri yok etmesi gibi bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Regresyon olarak bilinen çekim modeli :Gümrük vergileri,milli gelir gibi iki ülke arasındaki ticareti ölçer ve analiz eder . Çekim modeline göre, Türkiye birçok ülkeye nazaran ihracat potansiyelinin altındadır.E-ticaret kanalıyla yapılan ihracata eğer bakacak olursak ;mesafelerin olumsuzları azatlığını görmekteyiz .Örnek e-Bay üzerinde yapılan ihracatla geleneksel yolla yapılan ihracatı karşılaştırdığımız zaman e-Bay'ın uzaklık açısından olumsuz etkisi yüzde 65 daha düşüktür.İki ülke arasında geleneksek olarak yapılan ticaret mesafesi her yüzde 1'lik yükselişin ihracat hacmine 1'4lük bir düşme olarak etki ettiğini çekim modelin varsayımından anlamaktayız . İnternet üzerinden yapılan ihracat'a baktığımızda her yüzde 1'lik sonucunda yüzde 0,5lik hacim azalmasına yol açmaktadır .Türkiye'ye baktığımızda bu etkinin daha fazla olduğu söyleyebiliriz .Türkiye de yüzde 1'lik bir mesafe artışı karşısında yüzde 2,2 azalmaktadır .Buna karşılık e –ticaretle yapılan ihracat mesafesi üzerinde bir etkinsin olmadığını gözlemlemekteyiz (Şahbaz, Sökmen, & Aytaç, 2014, s. 15-16)

ŞEKİL 3:Mesafedeki yüzde 1'lik artışın ihracata etkisi,

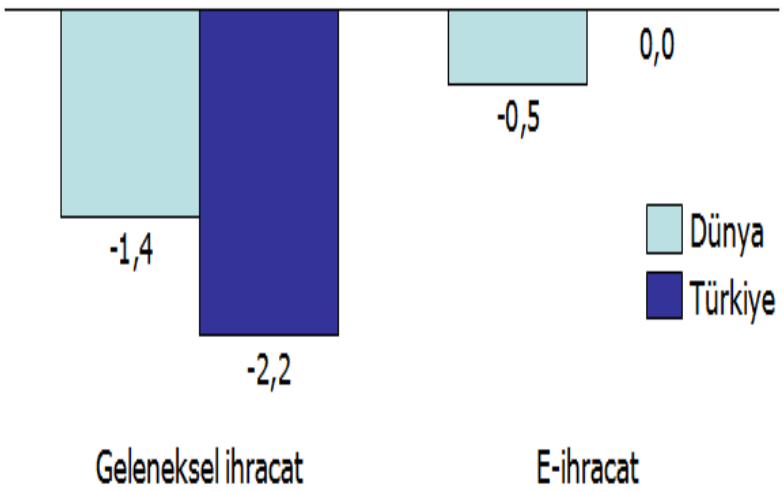

Türkiye'nin ihracat menziline bakacak olursak 2011 yılında 2846 kilometre olmuştur.Güney Kore ile ihracat menzilimiz 5668,Brezilya ile ihracat menzilimiz 10251 km, 2011 yılı itibaren Çin ile olan ticari menzilimiz 6318 Km'den 6844 km . Meksika ve Malezya bakacak olursak 3798 km ve 5012 km olan menzil 4574 km ve

7314 km. çıktığını görmekteyiz Türkiye'de 2001 yılından ihracat menzili 3235 iken 2011 yılında ihracat menzilimiz 2846 olmuş ve bu durumu e- ihracata bağlamaktayız ve ticaretin ihracat üzerinde olumlu etki yaptığını görmekteyiz . (Şahbaz, Sökmen, & Aytaç, TÜRKİYE'DE E-İHRACAT FIRSAT VE SORUNLARI, 2014, s. 17)

Şekil:4Türkiye ve çeşitli ülkeler ihracat menzilleri, 2011, Türkiye'nin Geleneksel ve E-İhracatta İlk 10 Pazarının Ortalama Uzaklıkları

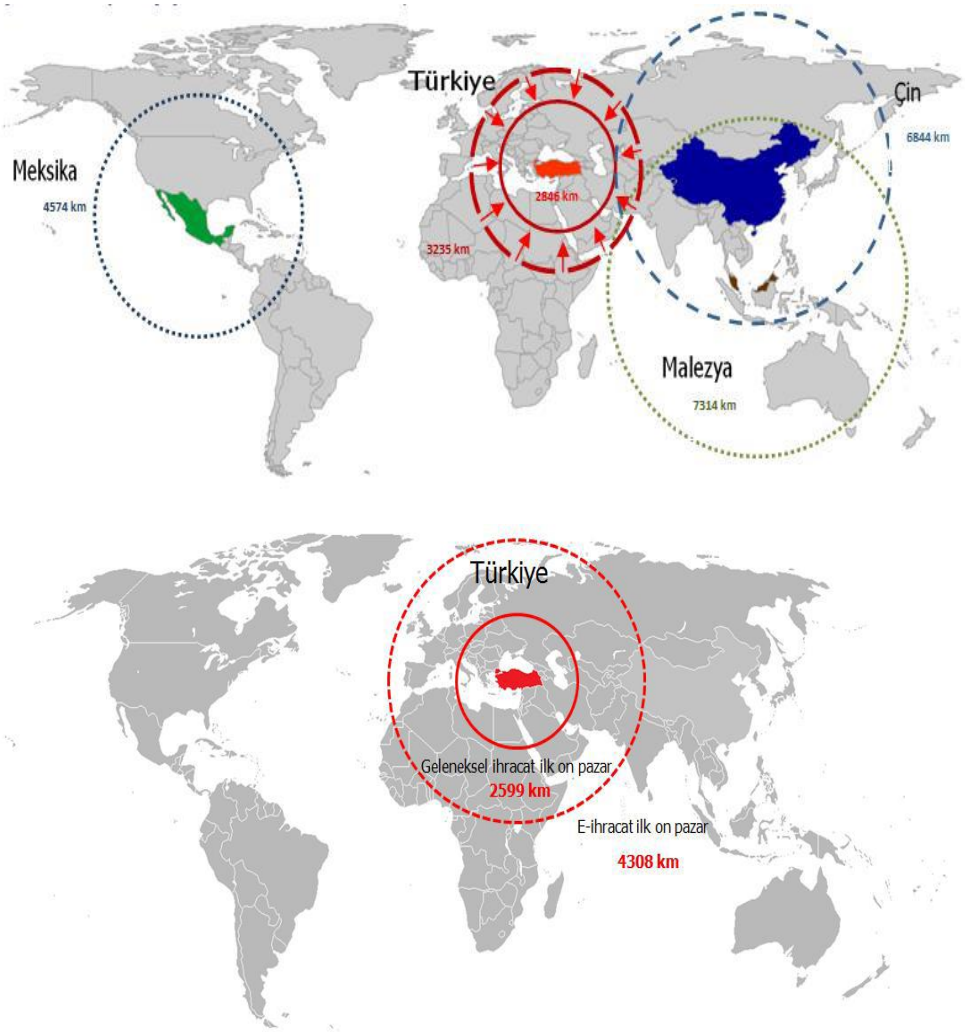

Kaynak: Pay Pal, TEPAV hesaplamaları

Türkiye'nin ihracat menzili düşük olması komşu ülkelerle yaptığı ticaretten kaynaklanmaktadır. E- ticaret mesafeden kaynaklana problemleri en asgari düzeye indirdiği için ihracat menzilini artırmaya yardımcı olabilir .Türkiye için ilk 10 ülke pazarın ihracat menzili 4308 ile alışılmış ihracat menzilinde yüzde 65'lik bir artış teşkil etmektedir

Okyanus ötesi ülkelere bugün ihracat yapıyorsak bu durumu e-ticarete bağlayabiliriz. Güney Kore' den tutun .Brezilya ve Meksika ya kadar e- ihracatın büyüdüğünü söyleyebiliriz. Normalde Okyanus ötesi ülkelere ticaret çok zor iken şimdi e -ihracat vasıtasıyla daha çok kolay olmaktadır.Türkiye coğrafi konumu nedeniyle geleneksek ihracat yöntemiyle komşu ülkelerle ve Avrupa birliği ülkeleriyle ticaretini yapmaktadır . Ama şimdi e –ihracat yoluyla bir çok ülkeye ulaşmaktadır .Örnek vermek gerekirse ABD,Avustralya,Kanada ve Çin gibi ülkelere ulaşmak artık mümkündür. (Şahbaz, Sökmen, & Aytaç, Türkiye'de E -ihracat Fırsatlar ve Sorunlar , 2014, s. 17)

BULGULAR

E-ticaretin gelecekte vazgeçilmez bir ticaret modeli olacağını söyleyebiliriz. Elektronik ticaret maliyeti düşürme de önemli rol oynadığına ulaşabiliriz. E-ticaret işletmelerde hızlı işlem yapma olanağı sunar ve işletmelerin daha fazla pazar payına ulaşmada önemli rol aldığını söyleyebiliriz. İnternet üzerinde satış ciddi bir şekilde rekabet gücünü tetiklemektedir .

E-ticaretin ihracat üzerindeki etkisinde ise ; ülkeler e –ihracat yaparak uluslararası pazarlara erişimde daha kolaylık yaşadıklarını söyleyebiliriz Türkiye'ye geleneksel ihracat yoluyla ulaşması güç olan alanlara e-ihracat sayesinde daha rahat bir şekilde ulaştığını görmekteyiz.E-ticaret KOBİ'ler üzerinde etkisi olumlu olduğunu ve gerek ulusal gerekse uluslararası alanda kısa vadede rekabet güçlerini artığına ulaşabiliriz.KOBİ'ler için e ticaret ciddi avantajlar sağlamaktadır .Örneğin , maliyet düşürme ,satış ve pazarlama sürecinde kolaylık sağlamaktadır. Bu bulgular neticesinde KOBİ'lerin maliyeti azaldığını ve ciddi rekabet yapma olanağını elde ettiğine ulaşabiliriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye de ki KOBİ'lerin yarısından fazlası e -ticaret yapmadıkları halde elektronik ticarete bakış açıları olumlu olduklarının sonucuna vardık .Türkiye deki eğitim düzeyi ise ; gerek küçük işleme sahipleri gerekse büyük işletme sahiplerinin yarından fazlası okuma ve yazma dan daha üst aşamada oldukları için kendi

kararlarını vermede sıkıntı çekemedikleri ve internet kullanımında da yetkin bilgiye sahip olduklarının sonucuna vardık. İşletmeler gerek istihdam konusunda gerekse uluslararası alanda rekabet t etmek için devlet, desteğini ciddi manada artması gerektiği sonucuna vardık .E-ticaretin ihracat üzerinde olumlu etki yaptığı ve günümüz de geleneksek ticaret yöntemiyle ulaşılması oldukça güç ve maliyetli olan menzillere , e-ticaret vasıtasıyla hem kolay ,az maliyet ve hem de ticari hacim olarak verimli ve hızlıdır. KOBİ'lerin finansal sorunları çözüldüğü zaman ve geleneksel ticari faaliyetlerinden vazgeçmedikleri zaman daha fazla gelir ve rekabet etmede sıkıntı yaşamayacakları sonucuna vardık.. Buna ek olarak ,büyük işletmelerin haksız rekabetleri de önlenirse KOBİ'ler başarıları artacaktır.Sonuç olarak ,KOBİ'lerin e-ticarete geçmekte zorlanmalarının temel sebebi ,devletin KOBİ'lere yüklediği mali külfetler ve geleneksel ticari faaliyetlerin baskın olmasıdır.KOBİ'lerin rekabet güçlerini artık ve uluslararası alanda daha verimli bir şekilde rekabete açılmaları için, davetin ciddi destek ve teşvikleri yapması lazım , bunların başsında vergi muafiyeti , istisna ,indirim gibi mali külfetleri hafifletmesi lazımdır.

E – ticaretle ilgili mevzuatı ve hukuku alt yapıyı devletin sağlaması ve gerektiği yerde işletmeleri bilgilendirmesi lazımdır. kanunu olsun mevzuat olsun iyi anlaşılmalı ve gerektiği yerde ilgili işletmeleri bilgilendirmelidir.

Kaynakça

ALTUN, Ö. (2016). ELEKTRONİK TİCARET, ELEKTRONİK TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİ VE TÜRKİYE UYGULAMASI. Balıkkesir.

BURŞUK, Ö. G. (2016). KÜÇÜK İŞLETMELERİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI. Ankara .

BURŞUK, Ö. G. (2016). KÜÇÜK İŞLETMELERİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI. Ankara.

Cansız, M. (2008). Türkiye'de KOBİ'ler ve KOSGEB. ANKARA.

ÇELİK, Y., & KARADAL, Y. (2007). KOBİ'LERİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM STRATEJİLERİNİN ALGILANAN. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* .

DOĞANER, M. (2007). TÜRKİYE'DE ELEKTRONİK TİCARETİN GELİŞİMİ VE İŞLETMEDEN TÜKETİCİYE ELEKTRONİK TİCARET ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA. Konya.

GEZİCİ, H. B. (2010). KOBİ'LERİN E-TİCARETE GEÇİŞ SÜREÇLERİ VE BU SÜREÇTE KARŞILAŞTIKLARI. Ankara.

PARLAK, A. (2015). İNTERNET VE TÜRKİYEDE İNTERNETİN GELİŞİMİ. Elazığ.

Şahbaz, U., Sökmen, A., & Aytaç, A. (2014). *TÜRKİYE'DE E-İHRACAT FIRSAT VE SORUNLARI.* Ankara.

Şahbaz, U., Sökmen, A., & Aytaç, A. (2014). *Türkiye'de E -ihracat Fırsatlar ve Sorunlar* . Ankara.

Şetvan, C. (2007). KOBİA'lerin Elekronik Ticarete Geçişleri ve Yaşadıkları Promlemler. 9. İstanbul.

Şimşek, S. (2012). ''Türkiye'de Elektronik Ticaret ve E-Ticaretin KOBİ'ler Üzerindeki Etkisi. İstanbul.

TİMURÇİN, D. (2010). TÜRKİYE'DE KOBİ'LERİN REKABET GÜCÜ VE REKABET ÜSTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA KÜMELENMENİN ETKİSİ. İstanbul.

Tonta, Y. (1999). Bilgi Toplumu ve Bilgi Teknololojisi. Ankara .

Zerenler, D. m. (2007). *Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret* . Ankara .

Zerenler, D. m. (2007). Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret. Ankara .

Zerenler, D. M. (2007, Aralık). Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret. Ankara: Gazi kitabevi.

İNTERNET KAYNAKALARI

http://blog.sanalmimarlar.com/(2017)

http://www.rgsyazilim.com/e-ticaretin-kobilere-etkisi/(2017)

EKONOMİK KRİZLERİ, SEBEPLERİ VE SONUÇLARIYLA ANLAMAK

Dr. Öğr. Üyesi Erdem BAĞCI
İstanbul Gelişim Üniversitesi

Özet: İnsanlık tarihinin birçok döneminde ekonomik darboğazlar yaşanmıştır. 1800'lü yıllardan günümüze yaşanan ekonomik krizlerin nedenleri farklılık arz etmektedir. Günümüzde de neredeyse her on yılda bir ekonomik bunalımların yaşanmaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmada 1800 yıllardan günümüze yaşanan ekonomik krizler sebep ve sonuçlarıyla tartışılmaktadır. Çalışmanın temel amacı yaşanan ekonomik krizlerin sebeplerindeki değişme irdelenerek, gelecekte yaşanması kaçınılmaz ekonomik krizlere dikkat çekmektir. Bu bağlamda, teorik tartışma ve literatür incelemesi yapılarak ekonomik krizleri açıklamaya çalışan yaklaşım ve bilimsel çalışmalar irdelenmiştir. Çalışma neticesinde ise ekonomik krizlerin temel nedeni olarak gelir dağılımı adaletsizliğinin neden olduğu sermaye merkezileşmesi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede küresel anlamda gelir dağılımı adaleti ve fırsat eşitliği sağlanmadığı sürece ekonomik krizlerin yaşanma süresinin giderek kısalacağı ve kalıcı bunalımların yaşanılmasının kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik kriz, Gelir dağılımı, Piyasa ekonomileri, Talep yetersizliği

Understanding Economic Crises With Causes and Results

ABSTRACT: Economic bottlenecks have been experienced in many periods of human history. However, the reasons of the economic crises that occured since 1800s to today have been different. Nowadays, it is seen that economic crises are experienced almost every decade. In this study, the economic crises that experienced since 1800 to today are discussed with their causes and consequences. The main aim of the study is to draw attention to the inevitable economic crises in the future by examining the change in the causes of economic crises. In this context, the theoretical discussion and the literature review were carried out by examining the approaches and scientific studies that try to explain the economic crises. As a result of the study, it was concluded that the centralization of capital caused by inequality of income distribution is the main reason of the economic crises. Then it is stated that, as long as global

justice distribution and equality of opportunity are not provided, the duration of economic crises will be shortened and permanent crises are inevitable. As a result of the study, economic policies to reduce economic crises have been proposed.

Keywords: Economic crisis, Income distribution, Market economies, Demand insufficiency

Giriş

Piyasa ekonomileri sisteminde, ekonomik kriz bütün toplumların ve insanlığın sürekli karşılaştığı ve gelecekte de sürekli karşılaşacağı önemli bir sorundur. Hatta son zamanlarda ekonomik krizler fırsat olarak değerlendirilmeye başlanmasıyla kavramsal olarak içi boşaltılarak "bir sorundan çok ne tür fırsatlar ortaya çıkabilir" düzleminde tartışıldığı görülmektedir. Ancak iktisat biliminin birey bilimi olmadığı ve bir toplum bilimi olduğu gerçeğinden hareketle, ekonomik kriz ortamında bir bireyin bireysel davranışıyla, ekonomik krize hazırlıksız yakalanan başka bir bireyin varlıklarını değerinin çok altında satın alarak ekonomik krizi fırsata çevirmek, veya Pazardan silinen firmaların Pazar payını ele geçirerek monopolleşmesi iktisadi refah ile açıklanamayacağı bir gerçektir. Bu bağlamda ekonomik krizlerin toplumsal çerçevede tartışılması gerektiği ve toplumsal kayıplar üzerinden değerlendirilerek ekonomik politikaların küresel ölçekte oluşturulması gerekmektedir.

Bu çalışmada, 1800'lü yıllardan günümüze ortaya çıkan ekonomik krizlerin bazıları sebepleri ve sonuçları ve teorik yaklaşımlar çerçevesinde mümkünde olduğunca açıklamaya çalışılmıştır. Öncelikle ekonomik kriz kavramı üzerinde durulmuş ve tarihsel açıdan tanımlamalar yapılmıştır. Ayrıca, iktisat literatüründe öncü görüşler olan, klasik, maksist ve keynesyen yaklaşımlarının ekonomik krize ilişkin bakış açılarına yer verilmiştir. Buna ek olarak, ekonomik krizleri açıklamaya çalışan bazı teoriler ve yaklaşımların üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşımlar, birincil nesil, ikincil nesil ve üçüncül nesil kriz teorileri olarak genel olarak tartıldıktan sonra, ayrıntısına inilmiş ve panik görüş, genel denge kuramı, aşırı borçlanma, kredi tayinlama, finansal piyasa yapısı gibi kriz teorilerinin görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra, literatür taraması yapılmış ve literatür verileri ışığında, ekonomik krizlerin nedenleri ve sonuçları derlenmiştir. Elde edilen sonuçlardan hareketle, ekonomik krizlerin sebepleri farklı olsa da sonuçlarının ortak olduğu anlaşılmıştır.

1. EKONOMİK KRİZ KAVRAMI

Ekonomik Kriz, beklenmedik bir ortamda ve ekonomik birimlerin hazırlıksız yakalandığı önceden bilinmesi ya da tahmin edilmesi mümkün olmayan ekonomik

durum olarak ifade edilmektedir. Ekonomik krizler ortaya çıktıkları döneme ait özel durumların özelliklerini taşımakla birlikte genel olarak, üretimin hızlı bir şekilde daralmasıyla ekonomik büyümede düşüş yaşanması hatta ekonomik küçülmenin yaşanması, firmaların iflas etmesi veya borçlarını ödeyemez hale gelmesiyle yapılandırma talep etmesi, işten çıkarmaların artmasıyla işsizlikte artışın yaşanması, toplumsal gerginliğin artması, borsa da düşüşlerin yaşanması, bankacılık sisteminin sorumluluklarını yerine getiremez hale gelmesi…vb. şeklinde ortaya çıktıkları belirtilebilir (Rosier,1991:20). Ekonomik kriz, herhangi bir malın, hizmetin, üretim faktörünün veya döviz piyasalarındaki fiyat ve miktarlarda makul olmayan şiddetli dalgalanmaların yaşanması olarak tanımlanmaktadır (Kibritçioğlu, 2001:174). Bu durum piyasalardaki fiyatların ve miktarların dalgalanmasının belirsizliğe ve doğal olarak ekonomik krizlere yol açtığını ifade etmektedir. Ekonomik krizler önceden kestirilmesi zor ve bir anda ortaya çıkmasının bir sonucu olarak ekonomik birimler açısından tehditlerin yanında fırsatlar da içermektedir. Özellikle güçlü ve makul öngörülere sahip ekonomik birimler ekonomik kriz ortamından kazançlı çıkabilmektedirler (Aktan ve Şen, 2002:1225). Ekonomik krizlerin en önemli bir özelliği de süresinin tam olarak kestirilememesiyle birlikte bulaşıcı olmasıdır. Ekonomik krizlerin bir ülkedeki bir sektörden ortaya çıkarak diğer ülkelere de sıçraması mümkündür (Çekerol ve Kurnaz, 2011:52). Bu bağlamda, ekonomik krizlerin gerçekleşme nedenlerini ve süreçlerinin değerlendirmek üzere ekonomi biliminde yaklaşımlar oluşturulmuş ve geliştirilmiştir.

2. EKONOMİK KRİZLERE İLİŞKİN TEORİLER VE LİTERATÜR

Ekonomik krizlerin anlaşılması ve açıklanmasına ilişkin yaklaşımlar ve ekonomik krizlerin etkilerini inceleyen çalışmalar bu bölümde tartışılmaktadır.

2.1 Ekonomik Krizleri Açıklamaya Yönelik Teoriler

Ekonomik krizlerin gerçekleşme nedenlerinin çok farklı olması ve ekonomik birimler üzerinde sosyoekonomik açıdan derin etkilere neden olması nedeniyle, bilimsel açıdan ekonomik krizler üzerinde yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede ekonomik krizleri açıklamaya ve anlamaya yönelik teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerden N.D. Kondratieff'in konjonktür teorisine göre, kapitalist ekonomide ekonomik gelişme, birbirini takip eden büyük dalgalar şeklinde oluşmaktadır. Bu dalgalanmaların etkileri ve sonuçları dönem içerisine yayılarak zaman içinde yerini sonraki ekonomik gelişme dalgalarına bırakmaktadır. Bu bağlamda ekonomik gelişmeyi oluşturan uzun dönemli bu dalgalanmalar doğal olarak inişli çıkışlı bir seyir

izlemektedir. Bu süreçte, iyileşme dönemi, refah dönemi, daralma dönemi ve kriz döneminden oluşan bu dalgalanmanın belli bir döneminde doğal olarak ekonomik kriz oluşmaktadır (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005:78-79). Diğer bir ifade ile, bu yaklaşım ekonomik krizi konjonktürel dalgalanmaların doğal bir sonucu olarak görmektedir. Ekonomik kriz kuramcılarından Juglar, ekonomik krizin nedeni olarak refahı görmektedir. Ekonomik genişleme döneminde talebin uyarıcı etkisiyle yatırımlar ve dolayısıyla üretim artmaktadır. İhtiyaç duyulan alım gücü ile desteklenmiş arzu ve isteklerin yetersiz kalmasıyla, üretimde yaşanan artış yeterince karşılanmayınca, üretilenler eritilememekte ve stoklarda artışlar oluşmaktadır. Doğal olarak yatırım beklentilerinde olumsuzluk ve belirsizlik artmakta ve bu süreç talep yetersizliği nedeniyle ekonomik krize dönüşmektedir (Rosier,1991:21). Marx göre, ekonomik krizler, üretim biçiminden kaynaklandığını belirtmektedir. Kapitalist üretim biçiminin içerdiği çelişkiler, sistemli olarak ekonomik krize neden olmaktadır. Daha açık bir ifade ile kapitalist üretim şekli kar maksimizasyonu hedefine ulaşmak için ücretler aracılığıyla emek kesiminin sermaye tarafından sömürülmesine olanak sağlayan çelişki içeren ücret - emek ilişkisine dayanmaktadır. Bununla birlikte, üretilenler için sürekli ve canlı bir talep arzusunun doğurduğu üretim - tüketim ayrışması çelişkisine sahiptir. Kapitalist üretim biçiminin sahip olduğu bu temel çelişkiler ekonomik krizleri doğuran temel nedenleridir. Bu bağlamda, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarında ve dolayısıyla firmaların karında yaşanan düşüşler, üretimin durdurulmasına ve işsizliğin arttırarak ekonomik krizlere neden olacaktır. Bu süreç yaşanan gelişmeler sonucu oluşan talep daralmasıyla daha da derinleşecektir (Yılmaz, Kızıltan ve Kaya, 2005:81). Liberal ekonomi okulunun öncülerinden Walras, geliştirdiği "Genel Denge Kuramı" üzerinden ekonomik krizin nedeni olarak, kamu otoritelerinin ekonomiye müdahalesi olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte, ekonomik döngü içinde piyasalarda herhangi çelişkinin yaşanmadığı ve yaşanmayacağı belirtilerek ekonomik birimler arasında tam uzlaşmanın olacağı ve tam rekabet koşulları sonsuz sağlandığından herhangi bir krizin gerçekleşmeyeceği belirtilmiştir. Fakat doğal ekonomik düzenin bozulacağı bir otorite müdahalesinin ekonomik krize neden olabileceğini ifade edilmiştir. 1929 yılında yaşanan büyük dünya buhranından sonra ortaya çıkan John Maynard Keynes, ekonomik krizin nedeni olarak talep yetersizliği olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte Neo Klasiklerin "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" düşüncesinin sorunları çözmeyeceği ve kamu otoritelerinin müdahalesinin şart olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte, girişimcilerin ücret düşüşünden çıkar sağlamaları için işsizliğin artmasına daha fazla izin verilmesinin ekonomi anlamında herkesin sonunu getireceğini ifade etmiştir. Ekonominin tekrar canlanması ve rayına oturarak ekonomik krizden çıkılmasının tek yolu yatırımları uyaracak efektif talebin

artırılmasıdır. Bu bağlamda talebin arttırılması için ücretlerin artırılması gerekmektedir, bu nedenle devlet müdahalesi ekonomik krizden çıkış için zorunlu olduğunu belirtilmiştir (Rosier,1991:14-16).

Ekonomik krizleri açıklamaya çalışan üç temel model bulunmaktadır. Bunlar, ekonomik krizleri spekülatif atak ile açıklayan birincil nesil kriz modeli, ekonomik krizleri kendi kendini doğrulayan krizler olarak açıklayan ikincil nesil kriz modeli ve ekonomik krizleri başka ülkelerden, bölgelerden veya sektörlerden yayılma veya bulaşma etkisiyle açıklayan üçüncül nesil ekonomik kriz modelleridir (Dolu, 2009:11). Birincil nesil ekonomik kriz modeli fundamentalist yaklaşım olarak tanınan, 1979 yılında Krugman'ın öncülüğünde ortaya çıkmıştır. 1984 yılında ise bu model Flood ve Garber'in katkılarıyla geliştirilmiştir. Bu model, ekonomik krizlerin bütçe açıkları, döviz kuru ve para politikaları gibi makroekonomik etkenler ve yapısal dengesizlikler nedeniyle ortaya çıktığını ifade etmektedir (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001:23). Özellikle oluşan bütçe açıklarının merkez bankalarının emisyon hacmini genişleterek kapatmaları sonucu oluşan enflasyonist baskı ile birlikte sürdürülemez hale gelen sabit döviz kurunun ekonomik krize yol açtığı belirtilmektedir (Çakmak, 2007:3). Çünkü sabit kur sisteminde merkez bankasının sahip olduğu rezerv miktarı erimeye başlayınca, ekonomik birimler sabit döviz kurunun sürdürülemeyeceğini düşünerek döviz talep ederek devalüasyonun gerçekleşmesine ve krizin oluşmasına neden olurlar (Parasız ve Bildirici, 2003:525). Birinci nesil ekonomik kriz teorisi, ekonomik krizi daha çok ekonomik birimlerin son aşamada gerçekleştirdikleri spekülatif hareketlerle açıklamaktadırlar. Doğal olarak, birinci nesil ekonomik kriz teorisi, ekonomik krizlerin temel nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

İkincil nesil kriz modelleri, temel makroekonomik göstergelerde herhangi bir bozulma olmadan gerçekleşen ekonomik krizleri açıklamak üzere geliştirilmiştir. Özellikle 1994 yılında gerçekleşen Meksika krizinin makroekonomik değişkelerdeki bozulmalardan kaynaklanmadığının görülmesi ve birincil nesil kriz modellerinin ekonomik krizi açıklayamaması üzerine ikincil nesil kriz yaklaşımları doğmuştur. İkincil nesil kriz modellerine göre, ekonomik birimlerin gerek iç gerekse dış nedenlerle beklentileri değişmekte ve ekonomik birimler ani değişimlere neden olacak tercihlerde bulunmaktadırlar. Bu durum ekonomik krizlerin oluşmasına neden olmaktadır (Çakmak, 2007:3). Diğer bir ifade ile ekonomik birimlerin beklentileri ile uygulanan ekonomik politikaları arasında karşılıklı etkileşim olduğu ve ekonomik krize yol açtığı iddia edilmektedir (Serin ve Bastı, 2001:1216).

Panik görüş olarak bilinen üçüncül nesil kriz modelleri ise Asya ülkelerinde çıkan ekonomik krizlerden sonra Jeffrey Sachs ve Joseph Stiglitz tarafından oluşturulmuştur. Bu yaklaşım finans sektöründe yaşanan krizlerin diğer ülkelere de

yansımasıyla ekonomik krizlerin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Özellikle sermaye hareketinin tam olduğu bir ortamda, ülke yönetimlerinin garantörlüğünde özel sektörün borçlanmasıyla ortaya çıkan riskin tamamen ülke bütçesine yüklenmesi, hızlı finansal serbestleşmenin yaşandığı ve risk yönetiminin yetersizliği, sermaye yetersizliği nedeniyle kontrolsüz ve sorumsuz kayıplar oluşmaktadır. Çünkü aşırı borçlanma ve tüketim ortaya çıkmaktadır. Bu durum ekonomik krizlerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamaktadır. Nitekim bankacılık sektöründe ortaya çıkan krizlerin sermaye kaçışına yol açmasıyla ekonomik krizler ortaya çıkmaktadır (Korkmaz ve Tay:2010). Kısacası bu modellere göre, ekonomik krizlere yol açan temel faktörün finansal sektörde kırılgan yapının oluşmasıdır. Yaşanan ekonomik krizlerin nedenleri birbirinden farklılık arz ettiği için ekonomik krizleri açıklamaya çalışan yaklaşımların ekonomik krizleri açıklamaya yetersiz kaldığı görülmektedir. Ancak birinci nesil kriz yaklaşımlarından sonra ortaya çıkan bütün modellerin ortak noktası ekonomik göstergelerde bozulma olmaksızın da ekonomik krizlerin ortaya çıkma olasılığının olduğudur. Ayrıca bu yaklaşım ekonomik krizin ortaya çıkışını yatırımcıların ani rasyonel olmayan kararlarının ve uluslararası para fonunun katı para ve maliye politikalarının bir neticesi olarak görmektedir. Fisher, Kindleberger ve Minsky tarafından ileri sürülen "Aşırı Borç Birikimi Teorisi"ne göre, ülkeler hızlı büyüme hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla aşırı derecede dış borçlanmaya gittikleri ve bu borçlarda ödeme sıkıntısına düşüldüğü için finansal krizler yaşanmaktadır. Friedman ve Schwartz başta olmak üzere bazı parasalcı iktisatçıların ileri sürdüğü "Bankacılıkta Yaşanan Panik yaklaşımına" göre, ülkede yaşanan yüksek enflasyon bankacılıkta panik yaratmakta, buna ek olarak fiyat istikrarını sağlamak amacıyla tercih edilen sıkı para politikasının iktisadi faaliyetleri negatif etkilediği için ekonomik kriz yaşanmaktadır (Duman, 2002:135). Flood, Garber, Blanchard, Watson ve Krugman tarafından ileri sürülen "Rasyonel Bekleyişler yaklaşımına" göre, gelecekte enflasyonun oluşacağına yönelik beklentilerin artmasıyla ekonomik birimlerde oluşan panik sonucu ekonomik kriz oluşmaktadır (Friedman ve Schwartz, 1963: 61-65). Kredi Tayinlaması Yaklaşımına göre, finans kuruluşlarının verdikleri kredilerin geri dönüşünü arttırmak amacıyla uyguladıkları sıkı kurallardan ve her müşteriye kredi vermeme ilkelerinde esnek davrandıkları bir durumda geri dönüşü mümkün olmayan kredilerde ve riskli müşteri portföyünde artış olacaktır. Bu durum doğal olarak finansal sistemi krize sürükleyecektir (Stiglitz ve Weiss,1981:393-410). Öncülüğünü Davis'in yaptığı "Finansal Piyasa Yapısı Teorisine" göre, finans piyasalarına yeni aktörlerin giriş-çıkış engellerinin azalması rekabet artışına dolayısıyla müşteri bulmanın zorlaşmasıyla müşterilerde aranan kredi standartlarının düşürülmesine veya esnekleşmesinin doğurduğu riskler ekonomik krize neden olmaktadır (Davis,1995:117). Knigt, Keynes,

Schumpeter, Meltzer, Guttentag, Herring'in öncülüğünü yaptığı "Belirsizlik Teorisine" göre, ekonomik anlamda geleceğe ilişkin beklentilerin, tahminlerin oluşamadığı bir ekonomik iklimde ekonomik birimlerin sağlıklı karar alması mümkün değildir. Bu süreç doğal olarak durgunluğa ve ekonomik faaliyetlerde aksamaya yol açarak ekonomik krizlerin oluşmasına neden olmaktadır (Meltzer, 1982).

2.2 Literatür İncelemesi

Ekonomik krizlerin sonuçlarına ilişkin çalışmalar bağlamında, Türkiye'de yaşanan 2001 ekonomik krizlerin etkilerini tespit etmek amacıyla Kayseri ilinde imalat sanayi üzerine yapılan bir çalışmada; ekonomik kriz nedeniyle döviz kurundaki artışa bağlı olarak girdi maliyetlerinde artışlar olduğu tespit edilmiştir. Araştırma kapsamındaki firmaların yaklaşık yüzde altmış beşi maliyetlerindeki artışı fiyatlarına yansıtabilmiştir. Bu süreçte fiyatlara yansıtılan maliyetler doğal olarak talep düşmüş ve iç pazarda daralma yaşanmıştır. Özellikle tüketim mallarında piyasa daralması yaşanmıştır. Firmalar doğal olarak üretimlerini düşürmeyi ve ürün çeşitlendirmesini azaltmayı tercih etmişlerdir. Nitekim yatırım malları üretiminde yüzde doksan, ara malları üretiminde yüzde seksen beş ve tüketim mallarında yüzde yetmiş dokuz oranında daralma olmuştur. Bununla birlikte, üretimde ithal girdi kullanıldığı ve dışa bağımlılık yüksek düzeyde olduğu için döviz kurundaki artışlar ihracatı yeterli düzeyde arttıramamıştır. Buna ek olarak ekonomik krizin etkisiyle emek yoğun üretim yapan firmaların önemli düzeyde işçinin işine son verdiği görülmektedir (Uzay, 2001:341-354). Konya ilinde yapılan bir araştırmada elli iki firma üzerinde çalışıldığı ve çalışma sonucunda firmaların üretimlerini büyük oranda daralttıkları tespit edilmiştir (Zerenler ve Iraz, 2006: 247-267). Karaman ilinde yapılan bir araştırmada, ekonomik krizden işletmelerin kapasite kullanım oranları yüzde altmış üç civarında iken, ekonomik krizden sonra kapasite kullanım oranlarının yüzde kırk sekizler civarına gerilediği görülmektedir. Bu durum ekonomik krizlerin üretim üzerindeki etkileri açıkça ortaya koymaktadır. Ekonomik krizin etkisiyle firmaların yüzde otuz altısı işçi çıkarmıştır. Ayrıca ekonomik krizin işgücü verimliliğini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Ekonomik kriz, en çok vasıfsız işçileri etkileyerek onların işsiz kalmasına neden olmuştur. Ayrıca firmaların istihdam konusunda 1 yıla kadar herhangi bir pozitif gelişme sağlayamayacakları hatta yeni işten çıkarmaların olacağını belirten firmaların oranı %44,4 oranındadır (Altan ve Bezirci, 2001:360). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verilerine göre, 2001 yılının ilk altı ayında toplam 738.866 kişi işsiz kalmıştır. Yaşanan krizde istihdam gücü bütün sektörlerde zayıflarken, en fazla etkilenen sektörler de dayanıklı tüketim, mobilya, inşaat ve lojistik olmuştur (Kenar, 2000:26). 2001 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz döneminde yayınlanan

İstanbul sanayi odası (ISO) raporuna göre, 2000 yılının ilk döneminden itibaren üretimde düşüşlerin başladığı ve üretim düşüşü en fazla küçük işletmelerde ve ikinci sırada da büyük işletmelerde gerçekleştiği belirtilmiştir (ISO,2002:21). Malatya ilinde yapılan bir çalışmada işletmelerin %78'inin üretimlerini yaklaşık yüzde elli düzeyinde azalttıkları tespit edilmiştir (Erkuş, 2001:42).

3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE YAŞANAN EKONOMİK KRİZLER

1800'lü yıllardan günümüze birçok ekonomik krizin gerçekleştiği, hatta ekonomik krizlerin tarihinin çok daha eski olduğu, gerçeğinden de hareketle toplumlar farklı nedenlerle de olsa belli aralıklarla ciddi sıkıntılar yaşadığı söylenebilir. 1800'lü yıllardan önceki krizlerin temel nedeni tarımsal hasattın yetersiz olması nedeniyle arz yönünde oluşan sıkıntıların talebi karşılayamamasıyla ortaya kıtlığın çıkmasıdır. Bu krizlerin yanı sıra devlet müdahaleleri ve ulaşım sorunlarından da kaynaklanan krizlerin de oluştuğu bilinmektedir (Rosier,1991:21). 1825'ten 1929 buhranına kadar yaklaşık yüzyıllık zaman zarfında en az on dört ekonomik krizin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu ekonomik krizlerin yaşanmasında en önemli nedenin demiryolu yatırımları olduğu tespit edilmiştir. 1825, 1836 ve 1847 yılında gerçekleşen ekonomik krizlerin nedenleri incelendiğinde yanlış yatırım politikalarının bu krizlere neden olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle finans sektörünün kredi hacminde daralmaya gitmesiyle birlikte ilgili tarihlerde üst üste İngiltere'de ekonomik krizler yaşanmıştır. Özellikle İngiliz yatırımcılarının Latin Amerika'ya yaptıkları yatırımların yaşanan ekonomik krizde payı büyüktür. Sonuç olarak, 1825 yılında yaşanan ekonomik kriz ücretlerin düşmesi ve emek kesiminin ayaklanmasına neden olmuştur. 1836 yılında gerçekleşen ekonomik kriz ise demir çelik, taş kömürü, demiryolu sektörü ve finansal spekülasyonların etkisiyle ortaya çıkmış ve uluslararası boyut kazanarak Fransa ve Belçika'ya da sıçramıştır (Aktan ve Şen, 2002:1229). 1847 yılında gerçekleşen kriz diğer iki ekonomik krizden farklı olarak, döviz kuru ve bankacılık krizi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu kriz de 1836 krizi gibi İngiltere'yi aşarak Fransa ve ABD'ye sıçramıştır. Ekonomik kriz nedeniyle İngiltere kendi parasının konvertibilitesini geçici olarak askıya almıştır (Rosier,1991:26).

1857 yılında yaşanan ekonomik kriz ise alt yapı yatırımları olan demir yolları inşaatının mali yükünün spekülasyonlarla borsayı etkilemesiyle ortaya çıkmıştır. Bu kriz Amerika'da ise parasal bir krize dönüşmüştür. Sonuç olarak 1857 yılında ortaya çıkan ekonomik kriz özellikle Avustralya ve Amerika'daki altın madenler üzerinden oluşan spekülasyonlarla Amerika ve Avrupa ekonomisi önemli ölçüde krizden etkilenmiştir. 1857 yılında yaşanan ekonomik krizden dokuz yıl sonra yaşanan 1866 yılındaki ekonomik kriz de diğer krizlerle hemen hemen aynı nedenlerle ortaya çıkmıştır. Daha açık bir ifade ile 1866 yılında yaşanan ekonomik krizin nedeni de alt yapı

yatırımlarıdır (Aktan ve Şen, 2002:1230). Ekonomik kriz başlangıçta metalürji sanayiinde ve taş kömüründe ortaya çıkmış olsa da, daha sonra demiryolu inşaatı spekülasyonu, aynı dönemde tarımsal alanlarda üretimde yaşanan sorunlar nedeniyle pamuk kıtlığının oluşmasıyla yayılan ekonomik kriz, Amerika kıtasında yaşanan güney ve kuzey savaşlarının da etkisiyle derinleşmiştir. Nitekim aynı kriz İngiltere'de bankacılık krizine dönüşmüştür (Rosier,1991:21). Çünkü, İngiltere diğer ülkelerde yatırımlar yapan firmalara ciddi düzeyde krediler sağlamıştı. Yaşanan ekonomik darboğaz söz konusu kredilerin geri ödenmesini imkansız hale getirince doğal olarak ekonomik kriz İngiltere'de bankacılık krizine dönüşmüştür. Sonuç olarak 1866 yılında yaşanan kriz bütün Avrupa'ya yayılarak iflasların artmasına neden olmuş ve ekonomik kriz büyümüştür. Bazı ekonomik krizler ise ülkelerin hızlı, plansız ve kontrolsüz büyümesi nedeniyle oluşmaktadır. 1900 yılında Rusya'nın yaşadığı ekonomik kriz tamamen hızlı sanayileşme girişimi nedeniyle ortaya çıkan dalgalanma ve darboğazın bir sonucu yaşanmıştır. Daha sonra diğer ekonomik krizler gibi bu ekonomik kriz de diğer ülkelere özellikle Avrupa'ya yayılmıştır. Ekonomik krizden Güney Afrika ülkelerinden getirtilen altınlar sayesinde satın alma gücü arttırılarak çıkılmıştır (Aktan ve Şen, 2002:1230).

1929 yılında yaşanan ekonomik krizin, yaşanan diğer ekonomik krizlerden çok farklı bir yeri vardır. Çünkü küresel anlamda en derin izler bırakan ve etkileri uzun yıllar süren bir ekonomik kriz olmuştur. 1929 yılından yaşanan büyük buhran, ilk önce Avrupa'da finansal sistemde, özellikle bankacılıkta, yaşanan olumsuzluklarla ortaya çıkmıştır. Daha sonra, yaşanan bu mali sıkıntılar ABD borsasına yansımış ve halka açık işlem gören şirketlerin değerinde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. Böylece ABD ekonomisini etkisi altına alan ekonomik kriz diğer ülkelere de yayılmıştır. Böylece dünya genelinde, borsalarda ciddi kayıplar, birçok firmanın iflası, talepte daralma ve yatırımlarda gerileme başlamış, ekonomik daralma yaşanmıştır (Aktan ve Şen,2002:1230). 1929 ekonomik kriz, talep yetersizliği ile açıklanmaktadır. Özellikle üretimde ortaya çıkan verimlilik artışının toplumun tüm kesimlerine dağılmadığı için talebin yetersiz kalmasına neden olmuştur (Rosier,1991:51).

Petrol ihraç eden ülkelerin oluşturduğu organizasyon olan OPEC 1973 yılında petrol arzını düşürme kararıyla, küresel anlamda bir ekonomik kriz yaşandı. Batı toplumu tek yumruk olarak, petrol üreten ve ihraç eden ülkelere karşı politikalar geliştirerek, karşı duruş sergilediler. Bütün ülkeler gibi Türkiye de ekonomik krizden olumsuz etkilendi. Nitekim Türkiye'de cari açık, döviz darboğazı, enflasyon, işsizlik ile birlikte ekonomik ve siyasi istikrarsızlık artarak, 24 Ocak 1980 kararlarının alınması zorunlu hale geldi.(Öztürk ve Saygın, 2017).

1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz, 1980 sonrası uygulanan serbestleşme politikalarının etkisiyle yeterli derecede düzenleyici ve denetleyici

mekanizmaların kurulmamış ve gerekli hukuksal alt yapının oluşturulmamış olması nedeniyle Türkiye ekonomisi 1994 yılında finansal serbestleşme sonrası ilk ekonomik krizini yaşamıştır. 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin etkisiyle döviz kuru yüzde altmış oranında artmış ve ekonomi küçülmüştür. Türkiye cumhuriyet merkez bankasının uluslararası rezervlerinde erime olmuş ve bankacılık sektöründe yaşanan olumsuzluklarla birlikte batan bankalar olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin dış borç yükünde artış olmuştur (Rosier,1991:51).

1994 ve 1995 yıllarında Meksika'da yaşanan ekonomik kriz irdelendiğinde, yabancı yatırımcıların Meksika'nın gelecekte yüksek düzeyde enflasyon yaşayacağına ve borç ödeme kabiliyetini kaybedeceğine dair oluşan endişelerinden dolayı ülkeden çıkış kararı almaları nedeniyle krizin yaşandığı anlaşılmaktadır (Özer, 1999: 92). Bununla birlikte, Latin Amerika ülkelerinde, cari işlemler açığının oluşması, ekonomik büyüme oranın düşmesi, işsizlik beklentilerinin artmasının da ekonomik krizi tetiklediğine dair tespitler de vardır. Özellikle mali disiplinin terk edilmesiyle ekonomik krizin ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda, uygulanan sabit döviz kurunun sürdürülemeyeceği ve devalüasyon beklentilerinin oluşmasıyla beraber, kamunun da ters seçim yaparak, yüksek maliyetle borçlanma yerine devalüasyonu tercih etmesiyle, yabancı sermaye açısından olumsuz kararların verilmesine yol açarak döviz rezervlerinin erimesi yaşanmıştır (Şahin, 2000:215). Daha sonra Meksika krizden çıkmak için Amerika'dan destek almıştır. Amerika'nın verdiği borç ile ekonomik krizden çıkılmıştır.

1997 yılında Asya'da yaşanan ekonomik kriz, Tayland'ın devalüasyon yapmasıyla ortaya çıkmıştır. Yaşanan bu ekonomik krizin asıl önemli yanı üretim artışından kaynaklanmasıdır. Diğer bir ifade ile arz yönlü bir kriz olarak ortaya çıkmıştır (Özer, 1999: 102). Uluslararası para fonunun tespitine göre, Asya'da yaşanan bu krizin nedenleri; uygulanan iktisat ve döviz kuru politikalarındaki yanlışlar, dış borçlardaki artışlar, ülke kaynaklarının verimsiz yatırımlarda kullanılması, özellikle dış kaynakların inşaat sektörüne aktarılması ve finansal piyasalardaki yapısal sorunlar olarak belirtilmiştir (Karluk ve Diğerleri,1999:3).

2001 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz, uygulanagelen ekonomik politikaların neden olduğu kronik sorunların sürdürülemez hale gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Özellikle serbestleşme politikalarının hızla hayata geçirilmesiyle alt yapısı hazırlanmayan ve gerekli düzenlemelerin yapılmadığı ve kontrol mekanizmalarının yetersiz olduğu bir ortamda yabancı sermayenin hızlı hareketi, uygulanan sabit kur politikasının sürdürülemez duruma gelmesi, doğal olarak yatırımcıların ve spekülatörlerin ani davranışlarıyla birleşince ekonomik kriz oluşmuştur (Şahin, 2000:203-204). Yaşanan ekonomik krizin en önemli nedenleri olarak, borç stokunun artışı, faiz oranlarındaki artışın süreklilik arz etmesi, kamu gelirlerinin giderlerini

karşılayamaması ve bütçe açığının emisyon hacmini genişleterek kapatılmasının enflasyona neden olması gibi makroekonomik denge sorunlarının ortaya çıkması sayılabilir (Demirkol, 2000:51-53). Bununla birlikte ülkenin ihtiyaç duyduğu sermayeyi bulabilmek için faizleri uluslararası düzeyin üzerine çıkarması hem yatırımları olumsuz etkilemiş hem de talebi düşürerek ekonomik darboğaza neden olmuştur. Tüm bu olumsuz gelişmeler uluslararası rekabet gücünün de etkisiyle Türkiye'nin dış ticaret açığı finanse edilemez hale getirmiştir. Bu süreç oluşan makroekonomik sorunların üzerinden gelebilmek amacıyla uluslararası para fonu ile 1999 yılında bir program anlaşması yapılmıştır. Program enflasyonu düşürmeye odaklı daraltıcı para ve maliye politikası, gelirler politikası ile döviz kuru politikasını kapsamıştır. Buna ek olarak özelleştirmelerin yapılması, sosyal güvenlik düzenlemeleriyle sosyal güvenlik giderlerinin düşürülmesi, vergi politikasına ilişkin yeni düzenlemeler ile vergi gelirlerinin arttırılması amacıyla yeni düzenlemelerin yapılması ve bankacılık alanında yeni düzenlemelerin yapılması kararlaştırıldı. Nitekim katma değer vergisi ve kurumlar vergisi oranları arttırıldı ve yeni vergiler konuldu. Program 36 aylık bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi ve hedeflenen başarıya ulaşmak amacıyla döviz kurunun sabitlenmesi planlanmıştır (Erdoğan ve Ener, 2000:18-31). Bu süreç döviz rezervlerinin tükenmesi durumunda önemli bir ekonomik krizin yaşanacağı ortamı hazırlamıştır. Sonuç olarak yabancı sermayenin spekülatif hareketlerinin etkisiyle 2000 yılının kasım ayında başlayan ekonomik kriz, 2001 yılının şubat ayında daha da derinleşerek yaşanmıştır (Emsen, 2003).

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ise ortaya çıkış nedenlerinin başında, 2000'li yılların başından itibaren ABD'de genişleyici para politikasının doğurduğu likidite bolluğu ve bu ortamda yüksek kazançlar elde etmek isteyen finans kuruluşlarının hesapsız verdikleri krediler gelmektedir. Özellikle konut sektörüne dayalı menkul kıymetleştirme yoluyla verilen krediler ve şeffaflık sorunu nedeniyle finans kuruluşları fonksiyonlarını yerine getiremez hale gelerek krizin yaşanmasına neden olmuş ve sonra diğer ülkelere de yayılmıştır. Yaşanan kriz sonucunda, konut fiyatlarındaki ve ekonomik büyüme oranlarında düşüşler, işsizlik ve enflasyon oranlarında artışlar görülmüştür (Alantar,2008).

4. EKONOMİK KRİZLERİN TÜRLERİ, NEDENLERİ VE SONUÇLARI

Ekonomik krizlerin türleri ve nedenleri tam olarak anlaşılmadan ekonomik krizlerin sonuçlarına ilişkin çözümler getirilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, bu başlık altında önce ekonomik krizlerin türleri ve nedenleri irdelenmiş, daha sonra ise sonuçları üzerinde durulmuştur.

4.1 Ekonomik Krizlerin Türleri

Doğal olarak, belirsizliklerin artması, düzensizliklerin ortaya çıkması ve ekonomik risklerin artması ekonomik krizlere ortam hazırlamaktadır. Ekonomik krizler, ekonomiyi oluşturan temel sektörler olan reel ve finans sektörleri baz alınarak, reel sektör ve finansal krizler şeklinde ikiye ayrılmaktadırlar. Reel sektör ise alt piyasalar olarak; mal, hizmet ve emek piyasalarından oluşmaktadır. Bu durumda, emek, mal ve/veya hizmetler piyasasında oluşan herhangi bir aksaklık reel sektör krizleri olarak ortaya çıkmaktadır. Reel sektör temellinde oluşan ekonomik krizler; işsizlik, talep yetersizliği vb. doğrudan reel varlıkları etkileyerek ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, reel sektör krizlerinin önlenmesi amacıyla oluşturulacak ekonomik politikalarının talebi oluşturan hanehalkı kesiminin güven duyması gerekmektedir. Özellikle fiyat istikrarının sağlanmasında oluşturulan politikalardaki kararlı duruş çok önemlidir. Reel sektör krizlerinin en önemli tetikleyicisi konumunda olan enflasyonun nedenlerinden biri olan bütçe açıkları ve bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesi gibi politikalara başvurulmaması gerekir(Kibritçioğlu, 2001:174–182).

Finansal krizler ise, finansal sistemi oluşturan para ve sermaye piyasalarındaki aksaklıklardan meydana gelmektedir. özellikle sermaye ve para piyasası tam gelişmemiş ve yeterince derinleşmemiş ise finansal piyasalar etkin bir rol üstlenemezler. Finansal piyasalar, döviz kurunun volatilitesi, beklentilerin, siyasi ve sosyal gelişmelerin, asimetrik bilginin ve finansal piyasaların ikamesiz olmasının etkisiyle kırılgan ve dinamik bir yapıya sahiptirler. Bu nedenle, finansal piyasalara dayalı oluşan finansal krizlerinde çok sık görülmesi mümkündür (Mortan, 2001).

Miskin'e göre asimetrik bilginin oluşması durumunda ahlaki çöküntü ve ters seçim nedeniyle finansal krizler oluşmaktadır. Ters seçim risk iştahı olan ve riske katlanan ekonomik birimlerin kredi alıp ödeyememesi durumda finansal kurumların riski düşük geri dönüşü mümkün olan müşterilerine kredi veremeyerek ters seçim yapmasıyla karşılaştığı durumdur. Ahlaki çöküntü ise yatırımcının aldığı krediyi riskli alanlara yatırarak risk gerçekleşmediğinde yüksek kazançlı çıkanın yatırımcı olması, risk gerçekleştiğinde ise kredi veren finans kuruluşunun zarar etmesi durumudur. Her iki durumda finansal piyasaların kendilerinden beklenen fonksiyonları sağlayamamalarına neden olur ve finansal krizleri doğurur. Finansal krizlerin ortaya çıkmadan öncü göstergeler olan; yabancı ülkelerin faiz oranlarındaki artışlar, döviz kurundaki artışlar, geniş anlamda para stokunun (M2) rezervlere olan oranın artması, dış ticaret ve hadlerinin kötüleşmesi, yurtiçi faiz oranlarının çok düşük düzeyde olması, borsada yaşanan değer kayıpları, yurtiçi kredilerin artması..vb göstergeler izlenerek finansal bir krize doğru gidilip gidilmediği anlaşılabilir(Karaçor ve Alptekin,

2006). Finansal krizlerin boyutu hakkında bilgi sahibi olmak için ise döviz kuru, gecelik faizler ve döviz rezervleri gibi temel göstergelere bakılabilir.

4.2 Ekonomik Krizlerin Nedenleri

Ekonomik krizler genel olarak arz ve talep arasında yaşanan dengesizliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Reel sektördeki arz fazlasının talep yetersizliği nedeniyle stoklarda artışa yol açması ve üretimin sürdürülemez hale gelmesiyle ekonomik krizin yaşanması mümkün olduğu kadar, talep fazlasının ortaya çıkardığı kıtlığın ortaya çıkmasıyla da ekonomik kriz yaşanabilmektedir. Ekonomik krizlerin nedenleri her çağın özelliklerini taşıdıkları için farklı nedenlerle ortaya çıkabilmektedirler. Nitekim iklimsel, deprem, sel vb doğal afetler nedeniyle ortaya çıkabildikleri gibi ekonomik nedenlerle de ortaya çıkmaları mümkündür. Buna ek olarak, ekonomik krizler; teknolojik gelişmeler, iklimsel değişimler ve siyasi nedenlerle ortaya çıkabilmektedirler (Aktan ve Şen, 2002:1230). Ancak, ekonomik krizlerin nedenlerini aşırı ve yönetilemez dış borç düzeyi, likidite sorunu, siyasal belirsizlik ve mali yanılgı veya döviz kurunun aşırı değerliliği ve uluslararası sermaye hareketleri şeklinde özetlenmesi mümkündür (Gerni,2005:42). Ayrıca, kapasite kullanım oranlarındaki düşüş sonucu oluşan enflasyon, işsizlik ve ani ekonomik hareketler sonucu oluşan durgunluk ve resesyon, ekonomik krize yol açabilir. Bu süreç içinde ekonomi otoritelerinin ekonomiye müdahale amaçlı oluşturulan iktisat politikaları da ekonomik krize yol açabilmektedir (Aktan ve Şen, 2002:1230). Bununla birlikte, finansal krizlerin nedenleri şöyle sıralanabilir(Arslan, 2006:21; Kar ve Kara, 2003; Akdiş, 2000:102);

- Ekonomi otoritelerinin uyguladıkları yanlış para politikalarıyla, ekonomik birimlerin, reel sektör yatırımlarından uzaklaşarak finansal sektörlere kayması
- Genişleyici maliye politikalarıyla oluşan bütçe açıkları ve kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasının belirsizliğe yol açması
- Aşırı dış borçlanma ihtiyacının artmasıyla faizlerin aşırı yükselmesine bağlı olarak bütçe açıklarının daha da artması ve finanse edilememesi
- Dış borçlanma ile sağlanan finansmanın üretken ve yüksek katma değerli yatırımlarda kullanılmayarak daha spekülatif yatırımlara yatırılmasıyla borcun borç ile kapatılması
- Finansal anlamda küreselleşmenin artmasıyla sermaye akışının hızlı ve kontrolsüz hareketi
- İthalattaki artışın neden olduğu dış ticaret açığı ekonomik yapıyı kırılgan hale getirmesi

• Sabit döviz kurunun uygulanması, döviz kuru gerçek değerinin altında sürdürülemez düzeyde sabitlenmesi

• Enflasyonda yüksel beklentilerinin artması, geleceğe dönük belirsizliğin artması, yüksek enflasyona bağlı olarak finansal sektörde dengelerin bozulması

• Dış borçlanma ile sağlanan kaynakların ekonomide kontrolsüz ve denetimsiz hızlı büyüme getirmesiyle kredi talebinin artması, ulusal paranın değer kaybetmesi, döviz kurunda dalgalanmanın artması

• Reel üretimin arttırılamadığı bir ekonomide; nüfusun artması, göçün artmasına bağlı olarak demografik yapının değişmesi ve kentleşmenin hızlanmasıyla kamu yükünün artarak bütçeye ek yük getirmesi

4.3 Ekonomik Krizlerin Sonuçları

Ekonomik krizlerin sonuçları sadece ekonomik değil, sosyal, psikolojik ve ekolojik gibi çok boyutludur. Bir ekonomik kriz türü olan finansal krizler sermaye ve para piyasalarının fonksiyonlarını olumsuz etkileyerek, istikrarsızlığa neden olur. Bu bağlamda ekonomik krizlerin sonuçlarını şöyle sıralamak mümkündür (DPT, 2006; Bağcı, 2009:55; Yüksel ve Güven, 2002:19; Turan,2005:8);

• Ekonomik kriz sürecinde, ekonomik büyüme hızları alt sektörler itibariyle olumsuz etkilenir. Nitekim Türkiye'de 2001'de yaşanan ekonomik kriz döneminde imalat sanayi sektöründe büyümü hızı diğer sektörlere göre daha az düşmüştür.

• Ekonomik kriz, sanayi üretim ve kapasite kullanımlarını olumsuz etkileyerek üretim maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır.

• Ekonomik kriz ortamında faiz oranları arttığı için sermaye, mevduatlara kaymaktadır.

• Ekonomik birimlerden olan firmalar, kapasiteye yönelik reel yatırımlar yerine finansal varlık yatırımlarını tercih etmektedir.

• Mal ve hizmet arzında ve yatırım malları talebinde daralma yaşanmaktadır.

• Ekonomik kriz ortamında faiz oranlarının artışı, tüketici güvenin düşmesi, istihdam alanlarının daralması, hane halkının zorunlu malları ve tasarrufu tercih ettiği veya etmek zorunda kaldığı bir ortam yaşanmaktadır.

• Dışa bağımlı ekonomilerde ve sektörlerde ekonomik kriz ile birlikte döviz kurunda artışın etkisiyle net dış ticaret istenilen düzeyde gerçekleşememektedir.

• Yabancı girdilere bağımlı bir şekilde faaliyet gösteren sektörlerde ekonomik krizin etkileri daha fazla yaşanmaktadır.

• Ekonomik kriz ortamında döviz kurunda oluşan dalgalanma dışa bağımlı sektörlerde ürün fiyatlamasını imkansız hale getirmekte ve faaliyetlerin durmasına neden olmaktadır.

• Ekonomik kriz birçok firmanın kapanmasına veya küçülmesine neden olmaktadır.

• Ekonomik kriz sonucu yatırımlar olumsuz etkilenir. Özellikle yatırımları teşvik etmek üzere hazırlanan teşvik belgelerine yapılan başvuruların ekonomik kriz döneminde çok ciddi düzeyde gerilediği tespit edilmiştir.

• Ekonomik kriz, istihdam ve işgücü verimliliğini ciddi düzeyde olumsuz etkilemektedir.

SONUÇ

1800'lü yıllardan günümüze ortaya çıkan bazı ekonomik krizleri sebepleri ve sonuçları ve teorik yaklaşımlar çerçevesinde mümkünde olduğunca açıklamaya çalışan bu çalışmada, ulaşılan temel sonuç bütün ekonomik krizlerin kendilerine özgü ve gerçekleştikleri zaman ve yerin özelliklerini içerdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim ekonomik krizleri açıklamaya çalışan yaklaşımlarının sayıca çokluğu da her ekonomik krizin kendine özgü nedenleri olduğunu desteklemektedir. Bu bağlamda ekonomik krizleri anlamak ve öngörmek amacıyla yapılacak çalışmalarda, zaman ve mekan özelliklerinin ve toplumun davranışsal yaklaşımının iyi anlaşılması gerekmektedir. Her ne kadar makroekonomik göstergeleri iyi olan ekonomilerde bile ekonomik krizler yaşanmış olsa da, bu durum makroekonomik göstergelerinde bozulma gerçekleşen ülkelerde ekonomik kriz yaşanacağı beklentisi gerçeğinin üstünü örtemez. Bu nedenle, cari işlemler açığının, dış borç yükünün, dışa olan bağımlılığın derecesi, enflasyonun, döviz kurunun, faiz oranlarında, işsizlikte, gelir dağılımı eşitsizliğinin artması doğal olarak ekonomik krizlerin habercisidir. Ekonomik krizlerin sebepleri farklı olsa da sonuçlarının değişmediği görülmektedir. Ekonomik krizler temel olarak hazırlıksız yakalanan ekonomik birimlerin bütün birikimlerinin bir anda yok olduğu bir ortam oluşturmaktadır. Bu bağlamda ekonomik birimlerin ekonomik krizleri çok önceden tahmin edebilmesi ve gerekli önlemler alarak yaşanması muhtemel ekonomik krizlerden daha az zararla çıkılması mümkün olacaktır. Özellikle hane halkının finansal okur yazarlık anlamında eğitilmesi ve finansal araçlardan daha bilinçli bir şekilde yararlanmaları sağlanmalıdır. Nitekim kredi kartlarının bilinçsizce kullanılması sonucunda artan mali yük yine kamu otoritelerince sosyalize edildiği görülmektedir. sonuç olarak, piyasa ekonomileri sistemi rekabet üzerine kurulu ve her şeyin değeri ise piyasa da arz ve talebe bağlı oluştuğu bir yapıdan oluşmaktadır. Doğal

olarak arz ve talep dengesinde ahengin bozulması ve ekonomik krizlerin yaşanması her zaman muhtemeldir. Bu nedenle serbest piyasayı düzenleyici ve denetleyici mekanizmaların sürekli gözden geçirilerek, yapısal reformlar ve örgütsel toplumun inşası gerçekleştirilerek arz ve talep dengesinin korunması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKDİŞ, M.(2000) Global Finansal Sistem,Finansal Krizler ve Türkiye, beta yayınları,İstanbul.

AKTAN, C.C ve ŞEN,H.(2002).“Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Yıl: 7, Sayı: 42:1225-1230

ALANTAR,D.(2008) “Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme” Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, Cilt 1, Sayı 81.

ALTAN, M ve BEZİRCİ, M.(2001) “Ekonomik Krizlerin KOBİ’ler Üzerine Etkisi, Karaman Örneği”, I.Orta Anadolu Kongresi, 18-21 Ekim, Erciyes Üniversitesi Nevsehir İİBF-KOSGEB, Nevsehir.

ARSLAN,İ.(2006).“Globalleşme Sürecindeki Finansal Krizlerin Ülke Ekonomilerinde Yarattığı Etkiler”, Mevzuat Dergisi, Sayı:106, Yıl:8.

BAĞCI, E. (2009). “Finansal Krizler Karşısında KOBİ’lerin Durumu: Türkiye’de Şubat 2001’de Yaşanan Finansal Krize Karşı KOBİ’lerin Aldığı Tedbirler”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

BERİKOL,B.Z.(2008) “Yeni Ekonominin Finansal Krizler Üzerine Etkileri: Türkiye Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri”, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:12.Sayı:2:1-15

ÇAKMAK, U.(2007).“Kriz Modelleri Çerçevesinde Türkiye 2001 Finansal Krizinin Değerlendirilmesi”, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 9, Sayı 1: 81-101.

ÇAKMAK, U.(2007).“Para Krizi Modellerine İlişkin Bir Değerlendirme”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 18, Sayı: 62:1-31.

ÇEKEROL, G.S. ve KURNAZ, N.(2011). “Küresel Kriz Ekseninde Lojistik Sektörü ve Rekabet Analizi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 25:46-59

DAVİS, E. P.(1998). Debt, Financial Fragility and Systemic Risk, Revised And Expanded Edition, Newyork: Oxford Unv. Press. 1995, aktaran; Gup, Benton E. Bank Failures in The Major Trading Countries Of The World: Causes And Remedies, Greenwood Publishing Group.

DEMİRKOL, Ö. (2000)." Korea in 1997 and Turkey in 1994 How Did The Crisis Happen?", Hazine Dergisi, sayı:13, (2000), ss.51-53.

DOLU, İ.(2009). "Türkiye'de Yaşanan 1994 ve 2001 Ekonomik Krizlerin Analizi", İstanbul, Marmara Üniversitesi S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

DPT,(2006) Ekonomik Gelişmeler, http://ekutup.dpt.gov.tr (16 Ocak 2019)

DUMAN, K. (2002). "Finansal Kriz ve Bankacılık Sektörünün Yeniden Yapılandırılması", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi.

EMSEN, Ö.S.(2003)"Türkiye'de 1994-2001 Döneminde Uygulanan İstikrar Politikaları"., http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol03_Issue05_2003/277.pdf,28.01.2019.

ERDOĞAN, E. ve ENER, M.(2000). "Türkiye'de Enflasyonla Mücadele Sürecinde Son Dönem Uygulamalar ve Değerlendirmesi", İktisat İşletme Finans Dergisi, Bilgesel Yayıncılık, vol. 15 Sayı 177.18-31

ERKUŞ, H.(2011). "Şubat 2001 Krizinin Malatya Sanayi İşletmeleri Üzerinde Ortaya Çıkardığı Etkiler", Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar, yıl 38, sayı:8: 37-48.

FRIEDMAN, M. ve SCHWARTZ, A. (1963). A Monetary History of United States, 1867-1960, The American Economic Review, Vol. 103, No. 3, Papers And Proceedings Of The One Hundred Twenty-Fifth Annual Meeting Of The American Economic Association (MAY 2013), pp. 61-65

GERNİ, C., EMSEN, S. ve DEĞER, M.K.(2005) "Erken Uyarı Sistemleri Yoluyla Türkiye'deki Ekonomik Krizlerin Analizi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı:2:39-61

İSO, (2002). Ekonomik Durum Tespiti Anket Çalışması Sonuçları, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları No:2003/02.

KAR, M ve KARA, M. A.(2003)."Türkiye'ye Yönelik Sermaye Hareketleri ve Krizler", Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) Dergisi, Sayı:29.

KARLUK, S. R. ve Diğerleri.(1999). Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye, Prof. Dr. OĞUZ Orhan Hatırasına Armağan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, Yay. No: 640.

KENAR, N.(2000) “Dünyada ve Türkiye'de İşsizlik”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tes-İş Dergisi, Ankara.

KİBRİTÇİOĞLU, A. (2001) “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler (1969–2001)”, Yeni Türkiye Dergisi, Sayı.41:174.

KORKMAZ, E ve Tay,A. “Küresel Kriz, Türkiye’ye Etkileri ve Çözüm Önerileri” https://www.esfenderkorkmaz.com/kueresel-krz-tuerkyeye-etkler-ve-coe-zuem-oenerler/, 16.01.2019.

MELTZER, A.H. (1982) “Rational Expectations, Risk, Uncertainty, and Market Responses”, in P. Wachtel (ed.), Crisis in the Economic and Financial Structure, Salomon Bros. series on Financial Institutions and Markets, Lexington Books, Lexington, Mass.

MORTAN, K.(2001). Uluslararası kaos mu, ülkesel kriz mi?, İstanbul: Dünya Yayınları.

ÖZER, M. (1999) “Finansal Krizler, Piyasa Başarısızlıkları ve Finansal İstikrarı Sağlamaya Yönelik Politikalar, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yay. No.1096.

ÖZTÜRK,S. ve SAYGIN, S.(2017). “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, BJSS Balkan Journal of Social Sciences / Balkan Sosyal Bilimler Dergisi Volume/Cilt 6 Issue/Sayı 12/2017.

PARASIZ,İ. ve BİLDİRİCİ,M.,(2003) Finansal Makro Ekonomi Ekonomik Dalgalanmalar ve Krizler, Ezgi Kitabevi, Bursa.

ROSIER, B.(1991).İktisadi Kriz Kuramları,(Çev.)YENTÜRK,N.,İletişim Cep Üniv.Yay.,İstanbul.

SERİN, V.ve BASTI, E.(2001) “Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği”, Yeni Türkiye Dergisi Özel Sayısı, Sayı 42:1214-1225.

STIGLIZ, J. and WEISS,A.(1981) Credit Rationing in Markets with Imperfect Information, American Economic Review, Vol, 71, No, 3 393-410.

ŞAHİN, H.(2000) Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitapevi, 6. Baskı, Bursa

TURAN, Z.(2005)“Türkiye ekonomisinde Kasım 2000 - Şubat 2001 krizleri”, TÜHİS Dergisi, Ağustos 2005, ss.1-18.

UZAY, N.(2001). “2001 Krizinin Kayseri'deki Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Üzerindeki Etkileri”, I. Orta Anadolu Kongresi, Nevşehir:341-354.

YAY, T., YAY, G.G. ve YILMAZ, E.(2001), Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler, İstanbul, ITO Yayınları, Yayın No: 2001-47.

YILMAZ, Ö.(2005). Alaattin Kızıltan ve Vedat Kaya, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri",Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, (Ocak - Haziran 2005).

YÜKSEL, Ö. ve GÜVEN. M.(2002). "Şubat Krizi'nin KOBİ'ler Üzerindeki Etkileri ve Çözüm Önerileri", 21. Yüzyılda KOBİ'ler: Sorunlar, Fırsatlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, Gazi-Mağusa, Kıbrıs. (3-4 Ocak 2002)

ZERENLER, M. ve İRAZ, R.(2006)."Kriz Dönemlerinde Ürün ve Süreç Esnekliğinin İşletme Performansına Etkileri: Küçük ve Orta Ölçekli Tekstil İşletmelerinde Bir Araştırma", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:21:247-267

KARAÇOR,Z. ve ALPTEKİN, V. (2006)."Finansal Krizlerin Önceden Tahmin Yoluyla Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği",Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:13 Sayı 2:237-256.

TÜRKİYE'NİN TARİHİ, DOĞAL VE KÜLTÜREL PEYZAJ KARAKTERLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Dr. Öğr. Üyesi Sara DEMİR
Bursa Teknik Üniversitesi

Özet: Peyzaj; insanlar tarafından algılandığı şekliyle, karakteri doğal ve/veya insani unsurların eyleminin ve etkileşiminin sonucu olan bir alan anlamına gelir. Buna göre peyzajlar biotik, abiotik ve insan etkisi ile oluşan kültürel değerlere sahiptirler. Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (APS) peyzajların resmi olarak gündeme getirildiği ilk uluslararası sözleşmedir. APS gereğince her ülke sahip oldukları peyzajları tanımlamalı, özelliklerini belirlemeli ve bu bağlamda gerekli olan sınıflandırma, planlama, tasarım, onarım ve yönetim faaliyetlerini tamamlamalı ve elde ettikleri sonuçları kendi ülkelerindeki yasal-yönetsel sürece entegre etmelidirler. Ancak yapılan bu sınıflandırma çalışmalarının tarihi ve arkeolojik değerlerinin eksik olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda peyzajların zamansal derinliği analiz edilmekte ve zaman içerinde peyzajda oluşan izler ile tarihi ve arkeolojik kalıntılar sınıflandırılmaktadır. 2004 yılında Türkiye' de resmileşen APS sözleşmesi kapsamında doğal ve kültürel peyzaj karakter sınıflandırılmasına yönelik yerel ve bölgesel ölçekte belirli çalışmalar gerçekleşmiştir ancak ülkesel ölçekte bir çalışma henüz gerçekleşmemiştir. Tarihi peyzaj karakter sınıflandırılması ile ilgili çalışmalar ise henüz başlangıç aşamasındadır. Üniversiteler, Araştırma Enstitüleri, TUBİTAK ve Bakanlılar işbirliğinde disiplinlerarası çalışılarak Türkiye bütününde tüm peyzajların sınıflandırılması ve ortak bir veri tabanının oluşturulması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında doğal, kültürel ve tarihi peyzaj karakter sınıflandırılmasına yönelik yöntem ve materyaller hakkında bilgi verilmiş ve örnek çalışmalar irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, Tarihi Peyzaj Karakter Sınıflandırılması, Peyzaj karakter Sınıflandırılması

HISTORICAL, CULTURAL AND NATURAL LANDSCAPE CHARACTER CLASSIFICATION OF TURKEY

Abstract: Landscape; an area perceived by people whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors. Landscape has biotic and abiotic factors and cultural elements formed by human effects. The European Landscape Convention (ELC) is the first international convention on which landscapes are officially raised. ELC has promoted landscape planning, protection, restoration, monitoring, management. According to ELC, each European country also should promote determining the entire landscape, identifying the distinctive landscape characters, and defining the pressures on the landscape values with integration to their findings with their legal and regulatory processes. However, the historical and archaeological values of these classification studies were not sufficient to describe the landscape character entirely. The temporal depth of landscapes is analyzed and historical and archaeological remains and trails on landscape are classified with this method. Turkey signed and accepted conditions of the European Landscape Convention (ELC) in year 2004. Turkey has been realized natural and cultural landscape character classification on local and regional scales; however, a study on a national scale has not yet taken place. Studies of historical landscape character classification are still in the beginning phase in Turkey. Thus, it is necessary to complete the natural, cultural and historical landscape classification and create a common database for whole of Turkey by Interdisciplinary studies in cooperation with universities, research institutes, TUBITAK and related Ministries. General information about the methods and materials for natural, cultural and historical landscape character classification are given and sample works are examined within the scope of this study.

Keywords: European Landscape Convention, Historical Landscape Character Classification, Landscape Character Classification

1. GİRİŞ

Doğal ve kültürel peyzaj değerlerinin sürdürebilir olmayan kullanımlar ile tükenmesi ve bunun için önlemlerin alınması gerekliliği birçok araştırmacı tarafından ele alınmış olup en fazla ulusal düzeyde çözümler üretilmiştir. Peyzaj değerlerinin bu bilinçsiz ve plansızca tüketimi, peyzajların uluslararası ölçekte bir bütün olarak, ortak bir çerçevede değerlendirmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir (Şahin vd., 2013; Uzun ve Yılmaz. 2007; Washer vd., 2006). Bu amaçla hazırlanan Avrupa

Peyzaj Sözleşmesi (APS) gereği her ülke kendi sınırları içerisine giren peyzajları tanımlamalı, özelliklerini ve onları dönüştüren baskıyı analiz etmeli, değişimi tespit etmeli, korumalı, planlamalı, yönetmeli ve gerekiyorsa iyileştirmelidir (Atik;2009; Ortaçeşme, 2007). Birçok ülkede peyzajların sahip olduğu doğal ve kültürel kaynak değerlerinin belirlenmesi çalışmaları, peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesi kapsamında ele alınmıştır. Fakat peyzajların tarihi değerlerinin belirlenmesinde ele alınan tarihi peyzaj değerlendirmesi çalışmaları ise henüz başlangıç aşamasındadır. Peyzaj planlama kavramı, Türkiye' de yapılan birkaç araştırma ile gündeme gelmesine rağmen hala planlama sürecine entegre edilmemiştir. Bu durum Türkiye' yi, peyzajları üzerinde oluşan baskıyı en hızlı yaşayan ülkelerden biri yapmaktadır.

Tarihi peyzaj değerlendirmesi kapsamında, tarihi peyzaj karakteri, günümüz peyzajlarının tüm tarihi karakterini yansıtmakta ve tarihi alan kullanımlarını, günümüze kadar ulaşan tarihi peyzaj desenlerini ve özelliklerini tanımlamaktadır. İnsanın peyzaj üzerinde izlerinin bulunduğu her şeyi kapsamaktadır (LANDMAP, 2013; Turner, 2006; UHLC, 2002). Tarihi peyzaj değerlendirmesi insan faaliyetleri ve doğal süreçler arasındaki uzun vadeli bir etkileşimi ortaya koymaktadır. Bu değerlendirme yöntemi ile kentsel, kırsal ve deniz peyzajlarının tarihi kaynak değeri, ilgisi ve tarihi karakteri tanımlanmaktadır (Demir, 2017). Peyzajın zamansal derinliği olarak da tanımlanan bu değerlendirme peyzajdaki geçmişten kalan izleri takip eder. Çoğunlukla milli parklar veya il/ilçeler gibi büyük alanları kapsar (Fairclough, 2014; LANDMAP, 2013; UHLC, 2002). Tarihi peyzaj değerlendirmesi çalışmaları APS'nde belirtildiği gibi doğal ve/veya insan faaliyetlerinin eylem ve etkileşimi sonucunda şekillenen alanların "insan tarafından algılanışı" olarak açıklanan peyzaj tanımı ile yakından ilişkilidir. İnsan bazlı odaklanan bu değerlendirmenin çıktıları, peyzaj karakter analizi ve değerlendirme sürecine daha doygun tarihsel boyut ekleyerek tamamlayıcı katkı sağlamaktadır (Demir, 2017; Fairclough, 2014; Shropshire,2007; Turner; 2006).

Peyzaj karakter değerlendirmesi kapsamında, peyzaj karakteri bir peyzajı diğerinden ayıran, insan tarafından algılanabilen, farklı ve algılanabilir elementlerin oluşturduğu desendir. Peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesi çalışmaları, sürdürebilir kalkınmayı desteklemek amacı kullanılmakta ve karar verme sürecine dahil edilmektedir (Swancwick, 2002; Müncher vd., 2010). Bu kapsamda APS gereğince oluşan verilerin diğer planlama süreçleri içinde bütüncül olarak değerlendirilmesi için yasal mevzuat süreçlerine entegre edilmesi ile peyzajların planlanması ve korunması açısından oldukça önem taşımaktadır (Swancwick, 2002; Washer vd., 2006). Peyzaj karakterlerini tanımlamak, özel peyzaj değerlerine sahip peyzaj karakterlerindeki değişimleri izlemek ve yönetmek onların sürdürebilir gelişimi açısından oldukça

önemlidir. Bu sayede kaynakların korunması için yönetimsel açıdan yaklaşımlar geliştirilebilinir (Ahern, 2005).

Türkiye' nin tarihi, doğal ve kültürel peyzaj değerleri kapsamında ele alınan bu çalışma, Türkiye için önemli kaynak değeri taşıyan ancak şimdiye dek ekonomik ve politik sorunlar ve rant kaygıları nedeni ile büyük sorunlar yaşayan koruma alanlarına ve ekolojik sınırları bulunan havzaların tarihi, doğal ve kültürel peyzaj karakterlerinin belirlenmesine yönelik olarak yürütülmüştür. Tarihi peyzaj sınıflandırması ve değerlendirmesi (TPSD) ile peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesine (PKAD) dayanan bu çalışma, zamansal derinlik kapsamında peyzajların tarihi karakterini belirleyen, peyzaj karakterleri ile olan ilişkisini somut olarak ortaya koyan ve böylece APS' nin gereğini yerine getiren Türkiye için peyzaj planlama önerisi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesi ile tarihi peyzaj karakterinin ilişkilendirildiği tüm özellikli peyzaj karakter alanlarını tanımlanması, peyzaj üzerindeki sosyal algının araştırılması, idari sınırlar aksine doğal sınırları temel alınması ve son olarak ilgili tüm kurumlara yönelik ortak bir peyzaj veri tabanı oluşturması gerektiği hedeflenmiştir. Bu çalışma, tarihi peyzaj değerlendirmesi ile peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesi araştırmaları arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak elde edilen bulguların Türkiye'deki tüm peyzaj planlama sürecine entegre edilmesi konusu üzerinde durmaktadır. Araştırma, Türkiye'de gerçekleşecek olan tüm tarihi peyzaj değerlendirmesi ile peyzaj karakter değerlendirmesi çalışmaları için yol göstermesi ve elde edilen çıktıların kullanılarak sürdürebilir bir peyzaj planlama modelinin oluşturulması önerilmiştir.

2. PEYZAJ

Peyzaj, bir noktadan bakıldığında görüş açısı içine girebilen doğal ve kültürel varlıkların bir arada meydana getirdikleri görünüştür. Avrupa Peyzaj Sözleşmesine (APS) ne göre ise peyzaj, insanlar tarafından algılandığı şekliyle, doğal ve kültürel varlıkların tarihi süreçte bir arada meydana getirdikleri bir etkileşim sonucu oluşan bir komposizyondur (APST, 2007). Peyzaj kültürel, biyotik ve abiyoik elemanlardan oluşmaktadır. Yerleşimler, tarımsal alanlar, arkeolojik ve kültürel alanlar, geleneksel kültürel özellikler, mekan hissi, ulaşım, diğer altyapılar peyzajın kültürel elemanlarıdır. Vejetasyon, yaban hayatı ve biyolojik çeşitlilik peyzajın biyotik elemanlarını oluştururken iklim ve mikro-iklim, jeoloji, jeomorfoloji, hidroloji, toprak ve rölyef (topoğrafya ve morfoloji) ise peyzajın abiyotik elemanlarını oluşturmaktadır (Washer et. al, 2006). Bu sebeple çalışma kapsamın yapılan değerlendirmede Türkiye' nin kültürel, biyotik ve abiyotik elemanların bir bütün içerinde dikkate alınması gerekmektedir.

Peyzajlar sahip oldukları kültürel, biyotik ve abiyotik elemanlara göre kültürel peyzaj ve doğal peyzaj olarak sınıflandırılmaktadır. Kültürel peyzaj sahip oldukları karakteristik farklılıklara göre kentsel ve kırsal peyzaj olarak değerlendirmektedir. Ancak zamansal derinlik kapsamında peyzajda hala varlığını sürdüren ya da değişen elemanlar için net bir ayırım söz konusu değildir Bu bağlamda tarihsel peyzaj insanın peyzaj üzerindeki etkisini taşıdığı için kültürel peyzaj altında tarihsel peyzaj olarak bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir (Tablo 1).

Tarihi peyzaj ve peyzaj karakter değerlendirilmesi peyzaj planlama ölçeği kapsamında ele alınmaktadır. Genel anlamda peyzaj planlama, öncelikle koruma ve kullanma dengesini orta koyan, ekolojik özellikleri irdeleyen, kullanımları ve dolayısıyla ekolojik ilişkileri değerlendiren, kültürel peyzaj elemanları irdeleyen, gerekli olan eylemleri tanımlayan, diğer canlılara zarar vermeden bizlerin kaynaklardan en üst düzeyde yararlanmasını sağlayan bir çevre oluşturma sürecidir (Başal, 1988, Uzun, 2015). Bu bağlamda hazırlanan peyzaj planları 1/100.000 ve üstü olan ülkesel ölçekte, 1/100.000 ile 1/25000 arası olan bölgesel ölçekte ve son olarak1/25.000 altı olan yerel ölçekte hazırlanabilmektedir (Kiemstedt, 1994).

Tablo 1. Peyzaj sınıfları (Gül, 2000; Uzun ve Yılmaz, 2007; Şahin et al, 2013'den değiştirilerek).

Kültürel Peyzaj			**Doğal Peyzaj**
Kent Peyzajı	**Kırsal Peyzaj**	**Tarihi Peyzajlar *(ÖNERİ)***	
Yerleşim alanları Parklar Ev bahçeleri Kentsel ormanlar Tarımsal araziler Kentsel/Bölgesel Parklar Çatı bahçeleri Dikey bahçeler, yeşil duvarlar Yeşil koridor Hobi bahçeleri Yol bitkilendirmesi Kültürel koruma alanları	Yerleşim alanları Tarım arazileri Yeşil koridor Baltalık ormanlıklar Kültürel koruma alanları	Arkeolojik koruma alanları Tarihi tarımsal izler Tarihi sınır izleri Tarihi kalıntılar	Su alanları (kıyılar, akarsu, dere, göller, deniz, sulak alanlar) Çayırlık-meralık alanlar Ormanlar Doğal koruma alanları

3. AVRUPA PEYZAJ SÖZLEŞMESİ

Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (APS); peyzajın ilk uluslararası sözleşme niteliğindedir. APS'de peyzaj, nesnel açıdan bakıldığında yeryüzü parçasını, öznel olarak bakıldığında bütün bireylerce algılanış biçimini tanımlamaktadır (APST, 2007). Sözleşme, her şeyden önce peyzajı yaşam kalitesinin, çevresel değerlerin, sosyal ve kültürel kimliğin bir parçası olarak görmekte ve sosyal ile çevresel alanlarda kamu yararını gerçekleştiren bir öğe olarak ifade etmektedir. APS kapsamında peyzaj, çevrenin bir bileşeni olarak nitelendirilmektedir. Bu sözleşme peyzaj konusunun gündeme geldiği ve temel alındığı ilk uluslararası anlaşmadır (APST, 2007; Ortaçeşme, 2007).

APS kapsamında Avrupa'da yer alan peyzajların tanımlanması ve sınıflandırılmaları ile ilgili ortak hareket edilmesi üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda sözleşme;

- Avrupa içindeki peyzajların yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde korunması, yönetimi ve planlanması için kamu yetkililerinin politika ve önlemler almasını amaçlamaktadır (APST, 2007; Kaska, 2012).
- Hem ilginç hem de sıradan olan, insanların yaşam çevrelerinin kalitesini belirleyen tüm peyzajları kapsamaktadır (Atik, 2009; Şahin vd.,2013).
- Peyzajların belirli ve belirgin özelliklerine yönelik esnek bir yaklaşım sunmaktadır (Wascher vd., 2006; Uzun, 2015).

Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, peyzajların ekolojik, çevresel ve sosyal alanlarda kamu yararı taşıdığını, yerel kültürlerin yönetimine önemli katkıda bulunduğu ve kültürel ile doğal mirasın korunması ve yönetiminin en önemli parçası olduğunu, aynı zamanda peyzajın bireysel ve sosyal refahın yükselmesindeki önemli bir unsur olduğunu ve peyzajların korunmasının, yönetiminin ve planlanmasının toplumdaki her bireyin hak ve sorumluluğu altında olduğunu savunmaktadır (APST, 2007; Kaska, 2012). APS' yi imzalayan her taraf, sözleşmenin gerekliliklerini kendi yasal düzenlemelerine uygulamayı kabul etmişlerdir. Yapılan bu düzenlemelerin o ülkenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına rahatlıkla uyum göstermesi gerekmektedir (Ortaçeşme, 2007). APS kapsamında ifade edilen tanıma göre ele alınan peyzajlar alan kullanımlarına göre yerleşim, tarım, ulaşım ve turizm alanları, yaban hayatı, vejetasyon, topografik yapı olarak bakı, eğim, toprak, toprak grupları, yetenek sınıfları, hidroloji olarak akarsular, durgun sular, taban suyu, Jeoloji, jeomorfoloji, İklim verileri; sıcaklık, yağış, rüzgar, insan etkisinin yoğunluğuna göre oluşur, şekil alır ve değişim gösterir (Atik, 2009; Kaska, 2012). Avrupa Peyzaj Sözleşmesi; ilgili kurumların üst ölçekten alt ölçeklere kadar ulaşan bir hiyerarşide peyzaj politikaları oluşturmayı, bunların uygulanmasını ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlayarak peyzajların çeşitliliğinin ve kalitesinin korunmasını ve geliştirilmesini amaçlamaktadır.

4. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında Türkiye' de yürütülecek olan tarihi, doğal ve kültürel peyzaj karakterlerinin sınıflandırılmasında ana ve yardımcı olarak iki tür materyal kullanılması önerilmiştir. Bu bağlamda ana materyal olarak; haritalar (jeoloji, jeomorfoloji, toprak, iklim ve corine arazi örtüsü), hava fotoğrafları, uydu görüntüleri, uzaktan algılama programları, tarihi veriler ve raporlar kullanılmalıdır. Yardımcı materyaller olarak da; yerli ve yabancı literatür kaynaklar, fotoğraf ve video kayıtları, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, TC Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, TC Tarım ve Orman Bakanlığı gibi ilgili bakanlıkların çevrimiçi resmi internet siteleri ile bilgilendirme merkezi kaynakları ve diğer kurumların bilimsel projeleri ile yayınları dikkate alınmalıdır. Yöntem olarak sırasıyla tarihi peyzaj değerleri için tarihi peyzaj karakter sınıflandırması ve doğal ile kültürel peyzaj değerler için peyzaj karakter sınıflandırması kullanılmıştır.

4.1.Tarihi peyzaj karakter sınıflandırılması

Tarihi peyzaj karakteri; toprak parçası, yerleşimleri, arazi sınırı, arazi deseni, binalar, anıtlar, dikili ormanlar, bataklık kesitleri, yollar, taş ocakları, madenler ve fabrikalar gibi insanın peyzaj üzerinde yer alan izlerini kapsamaktadır. Tarihi peyzaj karakter sınıflandırması ve değerlendirmesi (TPKSD) geçmiş peyzajların günümüz peyzajlarındaki izlerini tanımlamaktadır. Tüm alanlarda tarihi karakteri tanımlayan bazı elementler bulunmaktadır. TPKSD özel olarak sit alanları ve anıtlarla ilgili değildir, bunların tarihi karakterlerin belirlenmesine etkisi bulunmaktadır. Aynı zamanda geçmişten günümüze kadar ulaşabilen peyzajları da anlamamıza katkı sağlamaktadır.

TPKSD, İngiltere'de kırsal alan komisyonu ile English Heritage biriminin oluşturduğu birtakım ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkeler, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi kapsamında ele alınan peyzaj tanımındaki "insan tarafından algılanışı" yorumu ile yakından bağlantılıdır. Tarihi peyzaj karakter değerlendirmesi, çok farklı peyzajların (kentsel, kırsal ya da deniz) değerini, ilgisini ve tarihi karakterini tanımlayan bir yöntemdir. Tarihi peyzaj sınıflandırması, geçmişte gerçekleşen insan etkilerinin günümüz peyzaj karakteri üzerinde hala süren etkisinin anlaşılması için geliştirilen bir araçtır. TPKSD sadece alanların arkeolojik ve tarihi karakterlerinin anlaşılmasına yönelik değil, aynı zamanda daha büyük bir çerçeveden bakıldığında belirgin kentsel, kırsal ve deniz alanlarına odaklanarak var olan arazi kullanım değişimlerini karakterlerle belirtmektedir.

TPKSD, peyzajların hem geleneksel yapısını anlamayı sağlamakta, hem de yerel, bölgesel ve ulusal ölçekte peyzajların gelişimine, korunmasına ve tarihi karakterin ön plana çıkarılmasına önemli katkıda bulunmaktadır.Bu değerlendirme yöntemi hangi peyzaj karakterinin zaman içerisinde değişime uğradığını ve bu sebeple bu değişimin dikkate alınarak sınırlanması gerektiğini gösterebilmektedir (Lambrick vd., 2013; UHLC, 2002). TPKSD, zamansal derinliğin izlerini taşıyan ve günümüze kadar ulaşabilen peyzajlarla ilgilidir. Bu kapsamda oluşturulan haritalar, sadece arkeolojik verileri içeren haritalar olmaktan çok günümüzde var olan haritalara yardımcı ve destekleyici nitelikte olan modern haritalardır (Fairclough, 2014; Lambrick vd., 2013; UHLC, 2002).

Peyzajlardaki görünebilir göstergeler, TPKS kapsamında alan kullanımları kayıt altına alınır. Bu tip görünebilir göstergeler, düzgün veya kıvrımlı alan sınırlarını, kapalı-yarı kapalı alan sınırları, teraslar veya morfolojik işaretleri olan kapalı alan şeritleridir. Endüstriyel alanlara yönelik göstergeler ise üretim endüstrisi ya da doğal madenleri çıkaran endüstrilerdir. TPKSD yöntemi, tükenmekte olan peyzaj tiplerinin büyüklüklerini ve dağılımlarını haritalamaya öncelik vermektedir (LANDMAP, 2013; Aylesbury, 2005).

Tarihi peyzajların karakter değerlendirmesi aşaması çalışma alanı ile ilgili verilerin toplanması ile analiz edilmesi, tarihi peyzaj karakter haritalanması ile betimlenmesi, bunların değerlendirmesi sonrasında amaca uygun olarak yönetim ve koruma konuları ile ilgili önerileri içeren teknik rapor oluşturulması ve son olarak izleme aşamalarından oluşmaktadır. Tarihi Peyzaj Karakter Sınıflandırma Düzeyleri: Tanımlama ve sınıflandırma birbiri tekrarlayan süreçlerdir. Tarihi Peyzaj sınıflandırması 1. 2. 3. ve 4. farklı düzeylerdeki tarihi peyzaj görünüşü alanlarının tanımlanmasında kullanılmaktadır. Düzeylerin artması büyük ölçekten en küçük ölçeğe kadar daha çok detayın oluşmasını sağlamaktadır. Potansiyel olarak ulusal düzey daha yararlı gözükse de, 1. ve 2. düzey sınıflandırma yerel peyzajlarla ilgili yeterli detaya sahip olmazlar. Bu sebeple daha fazla detay için 3. ve 4. düzey sınıflandırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle 4. düzey sınıflandırmada belirgin yerel durumların fark edilmesi mümkün olmaktadır. Baskın içerikleri yansıtan 1. Düzey sınıflandırma modern peyzajlar, kırsal ve kentsel peyzajlar olarak ikiye ayrılırlar. Baskın alan kullanımları 2. Düzey sınıflandırmada ele alınır ve modern peyzajdaki baskın alan kullanımları tanımlanır. Buna göre, kırsal peyzaj, tarımsal alanlar ya da tarım dışı alanlar olarak ayrılır. Kentsel peyzaj ise yerleşim, endüstri veya altyapı olarak sınıflandırılır. baskın peyzaj deseni 3. Düzeyde ele alınır ve peyzajdaki baskın görsel desenler seçilmelidir. Bu bağlamda tarımsal alan kullanımı çerçevesinde ele alınan baskın peyzaj desenleri düzensiz, düzenli ve diğer arazi şekli olarak, tarım dışı alan kullanımları

çerçevesinde ise bahçecilik, ormanlık, marjinal arazi, arazi ıslahı ile su ve sulak alanlar olarak sınıflandırılır. Tarihi peyzajların tüm detayları 4. Düzeyde tanımlanır. Küçük bir birimdir, hatta bazen alana özgü özellikler taşır. Bunlar genellikle ya alan ya zaman ya da genellikle her ikisini taşıyan tarihi aktiviteleri yansıtır (LANDMAP; 2013; UHLC, 2002).

4.2. Doğal ve kültürel peyzaj karakter sınıflandırılması

Doğal ve kültürel peyzaj karakterlerinin sınıflandırılması kapsamında peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesi (PKAD) yapılmaktadır. PKAD çalışmaları geçen son yıllarda sürdürebilir gelişimin ve alan yönetiminin odak noktası haline gelmiştir. PKAD ile yapılan çalışmalarda, araştırma alanı ile ilgili nesnel ve nicel sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sonuçlar dikkate alınarak etkili ve dinamik bir peyzaj yönetimi ve buna uygun peyzaj politikaları oluşturulmakta ve bölgesel kimliğin yeni istekleri değerlendirilmektedir (TNNP, 2007).

PKAD tarım, turizm/rekreasyon, mekansal/kırsal gelişim, yerleşim/kent planlama, peyzaj politikaları, ekonomi ve kültürel eğitim gibi sektörler gelişimlerini içermektedir (Washer vd., 2006). Peyzaj politikalarının belirlenmesi ve değerlendirmesi birbirine uyumlu tanım ve yaklaşımlara duyulan gereksinim olup büyük ölçeklerden küçük ölçeklere inen bir hiyerarşide peyzaj karakterin karşılaştırılmasına ve değerlendirmesine yardımcı olmaktadır. Böylece Avrupa' nın sektörel politikalarının gelişimi, uygulanması ve izlenmesinin ve peyzaj bilincinin çeşitli ölçeklerde daha iyi entegrasyonunun sağlaması beklenmektedir.

Peyzaj Karakter Analizi (PKA) ile peyzajlardaki doğa ile insan izinin bulunduğu yapısal öğeler, tarihi izler, arazinin kullanım biçimleri, o alanı temsil eden geleneksel doku ve hakim doğa unsurları gibi alanın doğal, kültürel, tarihi ve sosyo-ekonomik özellikleri ortaya konur (Atik, 2009; Müncher vd., 2010; Şahin vd., 2013; Uzun, 2015; Washer vd., 2006). Peyzaj Karakter Analizi çalışma alanı sınırı içerisine giren doğal, sosyo-ekonomik, kültürel, politik ve yönetsel, görsel ve estetik faktörler ile peyzajın insanlar tarafından algılanışını değerlendirir (Atik, 2009; Swanwick, 2002; Washer vd., 2006). Peyzaj karakter analizi kapsamında doğal faktörler kapsamında çalışma alanının jeoloji, topografya, arazi şekli, iklim, toprak, vejetasyon, arazi örtüsü, yaban hayatı ve biyoçeşitlilik verirli değerlendirilirken Sosyo-ekonomik ve Kültürel Faktörler ise Sosyo-ekonomik yapı, alan kullanımı, alan kullanım deneyimi ve dinamikleri, alan kullanım deseni, tarihi izler, kültürel miras alanları ve arkeolojik alanlar olarak ele alınmaktadır. Politik-yönetsel faktörler kapsamında Peyzaj plancıları ve yöneticileri, ilgili uzmanlar, kamuoyu ön plandadır. Görsel-estetik

faktörler ise Estetik ve manzara görünümü, mekan duygusu, huzur, güzellik gibi duygular uyandırma özellikleri ile değerlendirilmektedir.

Peyzaj, kendisini oluşturan değerlerin (doğal, kültürel) bir komposizyon içerisinde bir araya geldiği ve karşılıklı etkileşim içerisinde bulundukları süreçlerden oluşmaktadır. Peyzaj karakter analizi ve değerlendirme ile doğal yapı ve doğanın süreçleri ele alınmakta ve bunlar kültürel ve görsel değerlerle ilişkilendirilmektedir. Böylece koruma ve kullanım stratejileri ile peyzaj gelişimine yönelik planlar üretilmektedir (Şahin vd., 2013). Mekansal planlama kapsamında farklı alanların olanaklarını ve kısıtlamalarını anlayabilmeyi ve bir peyzajı diğerinden eşsiz kılan değerleri ve karakteri kabul etmeyi amaçlamaktadır. Üst ölçeklerden alt ölçeklere kadar peyzajların sınıflandırılması ve plan kararların alınmasında katkıda bulunur (Burry, 2009; Peak, 2008; Washer vd.,2006).

Peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesi kapsamında ele alınan peyzaj karakteri; bir peyzajı diğerinden ayıran, insan tarafından algılanabilen, farklı ve algılanabilir elementlerin oluşturduğu desendir. Peyzaj karakter analizi sürdürebilir kalkınmayı desteklemek amacı ile kullanılmakta ve karar verme sürecine dahil edilmektedir (Swancwick, 2002; Müncher ve Washer, 2007). Bu kapsamda APS gereğince oluşan verilerin diğer planlama süreçleri içinde bütüncül olarak değerlendirmesi için yasal mevzuat süreçlerine entegre edilmesi peyzajların planlanması ve korunması açısından oldukça önem taşımaktadır. (Swancwick, 2002; Washer et al., 2006).

5. TÜRKİYE' NİN TARİHİ, DOĞAL VE KÜLTÜREL PEYZAJ KARAKTERİNİ YANSITAN POTENSİYEL ÖNCELİKLİ ÖRNEKLER

Türkiye sahip olduğu coğrafik ve doğal özellikleri nedeni ile tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerden günümüze kadar taşınan tarihi peyzaj değerlerine sahip olmanın yanı sıra Türkiye' nin üç tarafının denizlerle çevrili olması, fitocoğrafya bölgeleri (İran-Turan, Avrupa-Sibirya, Akdeniz floristik bölgeleri), teknolojik gelişmeleri, hızlı kentleşme ve nüfus artışı ile birlikte farklı doğal ve kültürel peyzajları da içerisinde barındırmasına neden olmuştur. Türkiye' nin sahip olduğu bu tarihi, doğal ve kültürel peyzaj farklılıkları birçok potansiyel peyzaj değerlerin oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak değerlendirilmesi önerilen tarihi, doğal ve kültürel peyzaj karakteri olarak Türkiye' nin doğal koruma alanları, uluslararası öneme sahip korunan peyzajları, arkeolojik ve kültürel sit alanları ile tarihi yolları dikkate alınmıştır. İdari sınırların aksine Türkiye' de doğal sınırlar ile çalışması gerektiğini öneren bu çalışma kapsamında Türkiye' nin 25

adet olarak sınıflandırılan su havza bölgelerinin ele alınması gerektiği savunulmuştur.

Türkiye öncelikli olarak havza bazında tarihi, doğal ve kültürel peyzaj karakterlerinin sınıflandırılması gerekmektedir. Böylece ekolojik sınırları baz alan bir sınıflandırma gerçekleştirilecek ve idari yönetimlerin farklı uygulamaları söz konusu olmayacaktır. Öncelikli olarak peyzajların sürdürebilirliğinin sağlanması için ekosistem hizmetlerini ve özellikli doğal ve/veya kültürel değerleri uzun vadede koruyan ve yöneten koruma alanlarının sınıflandırılması yapılabilinir. Bu bağlamda Türkiye' de 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu ile 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu kapsamında koruma altına alınan 43 adet Milli Park, 229 adet tabiat parkları, 111badet tabiatı koruma alanları, 81 adet yaban hayatı geliştirme sahası olarak ilan edilen korunan alanlar öncelikli olarak değerlendirilmelidir. Tescilli sit alanları da bu kapsamda ele alınabilinir çünkü Türkiye sahip olduğu tarihi geçmişi nedeni ile oldukça zengin arkeolojik ve tarihi bir potansiyele sahiptir. Türkiye 16.706 adet arkeolojik sit alanına, 288 adet kentsel sit alanına, 170 adet tarihi sit alanına, 33 adet kentsel arkeolojik sit alanına ve arkeolojik, tarihi ve kentsel sit alanlarından iki ve üçünü bir arada barındıran 88 adet karma sit alınana sahiptir. Ayrıca doğal sit alanları ile çakışan 365 adet sit alanı tespit edilmiştir. Tüm bu alanların sahip oldukları belirgin ve özellikli tarihi peyzaj karakter tipi, peyzaj karakter tip ve alanlarının belirlenmesi ve sınıflandırılarak sürdürebilirliğinin sağlanması gerekmektedir.

Türkiye ulusal ölçekte olduğu kadar uluslararası ölçekte de sahip olduğu tariki, doğal ve kültürel peyzaj değerleri nedeni ile koruma altına alınmıştır. Bu bağlamda Türkiye UNESCO tarafından kalıcı ve geçici liste de yer alan birçok değere sahiptir. İstanbul-Tarihi yarımada, Karabük-Safranbolu şehri, Çorum-Hattuşaş Hitit başkenti kalıntıları, Sivas-Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, Adıyaman-Nemrut Dağı, Kars-Ani harabeleri, Diyarbakır-Surları ve Hevsel Bahçeleri, Şanlıurfa-Göbekli tepe, Nevşehir-Göreme Milli Parkı ve kayalık alanları, Konya-Çatalhöyük ve neolitik kenti, Denizli-Pamukkale, Hierpolis ve Antik kenti, Muğla-Ksanthos, Aydın-Afrodisias antik kenti, İzmir-Pergamon çok katmanlı kültürel peyzaj alanı ve Efes, Çanakkale-Truva, Edirne-Selimiye Camii, Bursa Cumalıkızık ve kent merkezi UNESCO tarafından koruna ve kalıcı listede yer alan tarihi, doğal ve kültürel peyzaj karakterlerinden bazılarıdır.

Türkiye birçok medeniyette ev sahipliği yapmıştır dolayısı ile bu medeniyetlerden kalan tarihi yollara ve izlere sahiptir. Din, ticaret ve savaş için kullanılan bu yollar boyunca arkeolojik kalıntılar ve tarihi eserler hala bulunmaktadır. Ulusal ve uluslararası öneme sahip bu yollar her yıl binlerce turist tarafından kullanılmaktadır. Evliya Çelebi yolu Osmanlı'nın doğduğu ve geliştiği topraklardan geçmekte ve ile

Osmanlı döneminde yapılmış yolları içermektedir. Persler, Yunanlar ve Romalılar gibi farklı uygarlıklar ev sahipliği yaptığı teke yarımadasından geçen Likya yolunda taşlı yollar ve birçok manastır bulunmaktadır. M.Ö. 7. Yüzyılda Frigler tarafından kurulan kentlerden geçen Frig yolu kaya anıtlarını ve antik yolları içermektedir. Hıristiyanlığın Batı Avrupa' ya yayılmasına neden olan Aziz Paul' un Anadolu'da geçtiği güzergahlar Aziz Paul yolu olarak orman yolları, mağaralar ve kiliseleri ile hala izlerini taşımaktadır. Hala yapım aşamasında olan Pisidya yolu arkeolojik ve doğal peyzaj değerlerini bir arada barındıran antik bir yoldur. 3500 yıllık bir geçmişi buluna eski kervan ve göç güzergahı üzerinde bulunan Hitit yolu, Hititlilerin başkenti olan Hattutaş' tan geçmektedir. Bu alan aynı zamanda UNESCO tarafından koruma altına da alınmıştır. Karia medeniyetinin yer aldığı alandan geçen Karia yolu belirgin mimari yapıların olduğu köylerden, bahçelerden ve antik kentlerden geçmektedir. Türkiye' nin sahip olduğu tarihi yollar yerel ölçekte gerçekleşecek olan tarihi, doğal ve kültürel peyzaj karakter sınıflandırılması ile bu yollar elde edilen veriler ile tespit edilmeli be detaylandırılmalıdır.

6. TÜRKİYE' NİN TARİHİ, DOĞAL VE KÜLTÜREL PEYZAJ KARAKTER SINIFLANDIRILMASINA YÖNELİK ÖNERİLER

Türkiye' de tarihi, doğal ve kültürel peyzaj karakter sınıflandırmasına yönelik gerçekleştirilecek peyzaj planlama çalışmalarının ülkesel, bölgesel ve yerel ölçek hiyerarşisine uygun olarak gerçekleştirilmesi ve fiziksel planlama süreçleri ile sosyo-ekonomik planlar ve sektörel planların yer aldığı planlama süreçlerine dahil edilmesi planlama süreçlerinin sağlıklı ve sürdürebilir ilerlemesi açısından fayda sağlayabilir. Havza bazında Türkiye'de gerçekleştirilen 1/500.000 ölçekten 1/5000 ölçeğe kadar hazırlanan peyzaj planlama çalışmaları mekansal planlama ile bölgesel plan, sektörel çerçeve planları ve arazi kullanım planına altlık oluşturabilir ve girdi sağlayabilir. Planlama kararlarının kısa vadede - orta vadede - uzun vadede verilmesi gerekmektedir. Türkiye' de gerçekleştirilen peyzaj planlama çalışmalarının yasal ve yönetsel mevzuatta bir zorunluluk olarak yer alması ve bu kapsamda ilgili bakanlıklar tarafından gerekli yasa ve yönetmeliklerin çıkarılması gerekmektedir.

Türkiye' de APS kapsamında önceden yürütülecek tarihi peyzaj karakter sınıflandırılması çalışmalarında tarih, coğrafya, mimarlık, orman ve ziraat mühendisliği, planlama, peyzaj mimarlığı, sosyoloji, antropoloji, ekoloji, arkeoloji meslek disiplinlerinden oluşan ilgili bir ekip ile çalışılarak tarihi peyzaj karakterine yönelik bir veri tabanının oluşturulması gerekmektedir. Doğal ve kültürel peyzaj değerlerinin yanı sıra tarihi peyzaj karakterlerin farkındalığın sağlanması yerel halkın ikamet

ettikleri alanla ilgili bilinç düzeyini arttıracağı gibi yaşadıkları bölgenin korunması ile tanıtımının sağlanmasında da katkıda sağlayabilecektir.

Peyzaj karakter tiplerinin belirlenmesinde toprak, jeoloji, arazi örtüsü ve yükseklik grupları değişkenleri kullanılmaktadır. Çalışma alanının amacına ve alanın coğrafik özelikleri ile potansiyeline göre bu değişkenler çeşitlenmeli veya detaylandırılmalıdır. Farklı kurumlardan temin edilen verilerin doğrulukları arazi çalışmaları ile test edilmelidir. Sağlıklı sonuçlar elde etmek amacı ile çalışmanın amacına göre aynı ölçek ve hassasiyette, aynı projeksiyon sisteminde çalışılmalıdır. Peyzaj karakter tiplerinin belirlenmesinde de kullanılan verilerin de veri tabanına kaydedilmesi ve oluşan değişiklikler karşısında güncellenmesi gerekmektedir. PKAD çıktıları stratejik peyzaj planlama, peyzaj koruma, peyzaj onarım, peyzaj izleme, biyolojik çeşitlilik ve peyzaj çeşitliliği gibi yürütülecek olan proje ve araştırmalarda kullanılabilinir.

Çalışma alanı merkezi ve yerel kurumsal çevre tarafından katılımcı yaklaşım ile desteklenen disiplinler arası bilimsel bir komitenin oluşturulması ve ekolojik bütünlüğünün sağlanması amacı ile havza bazında korumanın sağlanması gerekmektedir. Üniversiteler, Araştırma Enstitüleri, TUBİTAK ve Bakanlılar işbirliğinde disiplinler arası çalışılarak Türkiye bütününde tüm peyzajların sınıflandırılması ve ortak bir veri tabanının oluşturulması önerilmektedir. Çalışma alanında "Alan Yönetimi" ve " Ziyaretçi Yönetimi" oluşturulmalıdır. Bu amaçla yerel halkın etkin olduğu kurumlar arası çelişkilerden uzak bir yönetim organizasyonu kurulmalıdır. Alınan peyzaj plan kararlarının için ilgili mevzuatın sunulması ve yasal statü kapsamında uygulanması gerekmektedir. Ulusal, bölgesel ve yerel ölçekler için teknik şartnamelerin ve eylem planlarının ayrı ayrı hazırlanması gerekmektedir. Bu bağlamda kısa-orta ve uzun dönemde izleme politikalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kısa vadede Türkiye'nin havzalarına yönelik yönetim planının uygulanması için disiplinler arası bir yaklaşımla ufak bir ekibin kurulması gerekmektedir. Orta vadede kurumlar arası yasal ve idari yapılanma sağlanmalı ve yönetim planı uygulanmalıdır. Uzun vadede ise ziraat mühendisi, orman mühendisi, biyolog, şehir plancısı, peyzaj mimarı, arkeolog ve tarihçi gibi çalışmanın amacına uygun gerekli meslek disiplinlerinin yer aldığı bir bilim konseyi kurulmalıdır. Kısa, orta ve uzun vadede yerel halk ile ilgili taşra teşkilatının katılımı toplantılarla desteklenmelidir. Koruma alanına sahip alanları kapsayan havzalarda peyzaj planlama sürecinin devamlılığının sağlanması adına izleme modelinin oluşturulması gerekmektedir. Bu model oluşturulurken ziyaretçi sayısı, ziyaret sıklığı, ziyaret saati, ziyaret süresi ve yönü, ziyaretçi yoğunluğu ve ziyaretçi aktiviteleri dikkate alınmalı ve buna uygun uygun ölçümler belirlenmelidir. Kısa vadeli izleme programında basit izleme ölçümleri ve dolaylı gözlemler ile

alanın kullanımı ve tahribatı belirlenmelidir. Orta vadeli izleme programlarında dolaylı gözlemlerin yanı sıra direk gözlemler ile video ile gözleme, ulaşılabilirlik sayımı, cihaz sayımı ve giriş kayıtları kullanılmalı, ekolojik izleme çalışmaları disiplinler arası uzman grubu aracılığı ile başlatılmalıdır. Ekolojik izleme çalışmaları disiplinler arası uzman grubu aracılığı ile başlatılmalıdır. Uzun vadeli izleme programı kapsamında doğrudan ve dolaylı gözlemlerin yanı sıra davranış haritaları oluşturulmalı ve ekolojik izleme süreçleri tamamlanarak düzenli bir şekilde takip edilmelidir. Bu bağlamda ekolojik izleme süreci kapsamında iklim, jeoloji, su, biyolojik çeşitlilik, insan kullanımı ve ekolojik desenler ile süreçler izlenmeli ve aynı zamanda arazi örtüsü/ alan kullanımı değişimi ile iklim değişimleri belirli periyotlarla izlenmelidir. Geçmişten günümüze kadar izlenen değişimler değerlendirilerek geleceğe yönelik alternatif senaryolar geliştirilmelidir.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Türkiye' nin ulusal ve uluslar arası önemi bulunan ve kendine özgü doğal, kültürel ve tarihi potansiyel peyzaj değerlerine sahiptir. Bu bağlamda öncelikli olarak Türkiye' nin doğal koruma alanları, uluslararası öneme sahip korunan peyzajları, arkeolojik ve kültürel sit alanları ile tarihi yolları dikkate alınmalıdır. APS gereği Türkiye' nin taahhüt ettiği peyzajların belirlenmesi ve sınıflandırılması kapsamında idari sınırlarının aksine havza tabanlı bir sınıflandırmanın yapılmasında sağlıklı peyzaj planlama sürecinin tamamlanması açısından oldukça faydalıdır. Bu perspektiften bakıldığında Türkiye' nin sağlıklı bir biçimde tarihi, doğal ve kültürel peyzaj değerlerini sınıflandırabilmesi adına ulusal ölçek, havza temelli bölgesel ölçek ve yerel ölçek hiyerarşisi kullanılmalı ve kısa, orta ve uzun vadede plan kararları alınmalıdır. Yapılan tarihi peyzaj karakter sınıflandırılması ile elde edilen bulguların, peyzaj karakter sınıflandırılması ile elde edilen bulgular ile entegre edilmesi gerekmektedir.

Tarihi peyzaj karakter sınıflandırması ve değerlendirmesi (TPKSD) ile yürütülen araştırmalar, peyzaj karakter analizi ve değerlendirmesi (PKAD) araştırmalarının tamamlayıcısı niteliğindedir. Her ikisinin de sınıflandırma ve değerlendirme yaklaşımları benzerlik göstermektedir. Buna rağmen TPKSD sürecinde farklı ölçeklerde çalışmakta ve farklı nitelikteki verilere gereksinim duyulmaktadır. Dolayısı ile daha uzun süre içinde tamamlanır. Bu sebeple tamamlama süreci açısından PKAD çalışmalarına göre farklılık göstermektedir. TPKSD araştırmaları peyzaj planlaması, korunması ve yönetimi konularına kıyasla tarihsel süreç, tarihi çevre yönetimi, arkeoloji gibi daha geniş bir kullanım alanına sahiptirler. PKAD kendi amacına göre bilgi sunmakta, TPKSD ise bilgi ve bu bilginin yorumlanmasına dayanmaktadır.

Kullandıkları veri setleri ile birbirlerine kolayca entegre olabilen bu iki sınıflandırma ve değerlendirme çalışmaları daha bütüncül, daha anlaşılabilir, geniş kapsamlı ve memnun edici bir peyzaj anlayışı oluşturur. Bu bağlamda en ideal süreç TPKSD çalışmalarının tamamlanması ve sonuçlarının PKAD sürecinde kullanılmasıdır. Bununla birlikte gerekiyorsa, TPKSD, daha önceden tamamlanmış olan mevcut PKAD çalışmalarını zenginleştirmek ve derinleştirmek için geriye dönük olarak kullanılabilinir. TPKSD, PKAD' dan farklı olarak kendi başına çok geniş kullanım alanına sahiptirler. Bu sebeple TPKSD hem bütünleştiricidir hem de bağımsızdır.

TPKSD, PKAD'a göre daha detaylı bir çalışma sunmaktadır. TPKSD ile belirlenen tipler, peyzaj karakter alanları ile uyum gösterir. Birçok tip, TPKSD tarafından tanımlanmaktadır. Bu tipler; kapalı-kapalı olmayan alanlar, sınırlandırılmış alanlar, tarım alanları, teraslar, taşlık alanlar, çıplak alanlar, ormanlık alanlar, baltalık ormanlar, endüstriyel alanlardan oluşmaktadır. Bu tipler, PKAD sürecinde şimdiki ve geçmiş peyzaj karakterleri arasındaki ilişkileri tanımlamada kullanılır. TPKSD ile belirlenen tiplerinin tarihsel kökeni ve zamansal derinliği, PKAD sürecinde tanımlanan peyzaj karakter alanlarına daha detaylı bilgiler sağlar. Böylelikle PKAD kapsamında tanımlanan her peyzaj karakter alanının tarihi peyzaj karakteri ve zamansal derinliği okunabilinir. Sonuç olarak, bu iki değerlendirme yönteminin birbiri ile entegre edilerek daha holistik, geniş kapsamlı, anlaşılabilir peyzajları oluşturmak mümkündür. Peyzaj karakter değerlendirme çalışmalarını detaylandıran tarihi peyzaj değerlendirme çalışmaları kendi başına çok geniş kullanım alanına sahip olup hem bütünleştirici hem de bağımsız özellik göstermektedir. Peyzaj karakteri üzerinde tarihi karakterlerin mozağiyi ve zaman derinliği okunabilir. Peyzaj değerlendirme çalışmalarında ideal olarak TPKSD' nin tamamlanması ve sonrasında PKAD sürecinin başlatılması uygundur. Peyzaj karakter alan sınırlarının belirlenmesi ve tanımlanması aşamasında TPKSD ile detaylandırılan PKAD çalışmaları, peyzajdaki değişiklikleri belirleyen güçlerin tanımlanmasında ve peyzaj yönetim politikalarının belirlenmesinde oldukça önemlidir. Böylece TPKSD ve PKAD entegrasyonu ile peyzaj karakter alanları tanımlaması ve anahtar karakterlerin güçlenmesi sağlanır. TPKSD kapsamında ele alınan bu tarihsel perspektif, doğal güçler ve insan müdahalesi ile peyzajların bugünkü durumunu nasıl aldığı konusunda fikir sunar. Birçok ardışık değişim evreleri ve göreceli sürekliliği olan alanlar; birçok tipin peyzaj gelişimi konusunda bilgi verir. Bu durum tarihsel içerik ve fikirlerden yola çıkılarak gelecekteki değişimler hakkında kararlar alınmasına kolaylık sağlar.

KAYNAKLAR

Ahern, J. (2005). Theories, Methods and Strategies for Sustainable Landscape Planning, Tress B., Fry, G., Opda, P.(Eds.), From Landscape Research to Landscape Planning, Aspects of Integration, Education and Application, Springer, Dordrecht, NL, 119-131.

APST (2007). Avrupa Peyzaj Sözleşmesinin Uygulanması Yolunda Uluslararası Katılımlı Toplantı Bildiri Kitabı, TMMOB Uluslararası Katılımlı Toplantı Sonuç Bildirgesi, Editör: Karadeniz, N., Akay, A., Demirbaş Özen, M., Mayıs, Ankara, Bildiriler Kitabı, 6-7.

Atik, M. (2009). APS'ye Taraf Olan Ülkelerdeki Peyzaj Sınıflandırma Çalışmaları. Peyzaj Yönetimi, Türkiye Ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Editör: Akay, S. ve Demirbaş Özen, M., No: 27 ve 354, 153-168.

Aylesbury (2005). Historic Environment Assessment, Aylesbury Environs Study, Milton Keynes and Aylesbury Vale Sub Regional Strategy, Staffordshire Country Council Press, Stafford, Enngland, 91.

Başal, M. (1988). Doğalgaz Yapracık Tesisleri Alan Kullanım Planlaması, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını, 1104.

Burry (2009). The Landscape Practice, Burry Council, Environment and Development Services Report, Bury Council Press, Manchester, England, 138.

Demir, S. (2017). Tarihi Peyzaj ve Peyzaj Karakter Değerlendirmesi Yaklaşımları ile Doğa Koruma-Turizm Odaklı Peyzaj Planlama: Meryemanan Vadisi Örneği, Trabzon. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Fairclough, G. (2014). Landscape Character Assessment And Historical Landscape Characterisation: Conflicting, Competing, Complementary-The (Un) Necessary Evils Of Disciplinary Seperation, The Future Of Landscape Characterisation And The Future Character Of Landscape A Seminar At KSLA, Stockholm.

Gül, A. (2000). Peyzaj-İnsan İlişkisi, ve Peyzaj Mimmarlığı. Süleyman Demirel Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, A1, 97-114.

Kaska, E. (2012). Avrupa Peyzaj Sözleşmesi (APS) Ve Türkiye'deki Uygulamaların İrdelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kiemstedt, H. (1994). Landscape Planning In Context And Application, Bundesministerium Für Umwelt, Naturschutz Und Reaktorsicherheit Von Referat

Landschaftsplanung, Planungsgruppe Ökologie Und Umwelt, Bonn, Garbsen, 34 s.

Lambrick, G., Hind, J. ve Wain, I. (2013). Historic Landscape Characterisation in Ireland: Best Paractice Guidance, Published By The Heritage Council, The Heritage Council of Ireland Series, 93 s.

LANDMAP (2013). Historic Landscape, Natural Resources Wales, LANDMAP Methodology: Guidance for Wales, 23 s.

Müncher, C.A., Klijn J.A., Wascher, D.M. ve Schaminee, J.H.J. (2010). A New European Landscape Classification (LANMAP): A Transparent, Flexible and User-Oriented Methodology to Distinguish Landscapes, Ecological Indicators, 10, 87-103.

Ortaçeşme, O. (2007). Avrupa Peyzaj Sözleşmesi Bağlamında Peyzaj Planlama, Avrupa Peyzaj Sözleşmesinin Uygulanması Yolunda Uluslararası Katılımlı Toplantı Bildiri Kitabı, 81-87, Mayıs, Ankara.

Peak (2008). Peak District Landscape Character Assessment, Final Report, Peak District National Park Authory Press, 212 s.

Shropshire (2007). Shropshire Landscape Assessment and Shropshire Historical Landscape Characterisation. Shropshire Council, https://shropshire.gov.uk/environment/shropshires-landscape, 18 Temmuz 2015.

Swanwick, C. (2002). Landscape Character Assessment - Guidance for England and Scotland. Cheltenham and Edinburgh: The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage.

Şahin, Ş., Perçin, H., Kurum, E., Uzun, O. ve Bilgili, C. (2013). Bölge-AltBölge (İl) Ölçeğinde Peyzaj Karakter Analizi ve Değerlendirmesi Ulusal Teknik Kılavuzu, Müşteri Kurumlar; T.C. İçişleri Bakanlığı, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Yütürücü Kuruluş; T.C. Ankara Üniversitesi ve TÜBİTAK KAMAG 1007 Programı 109G074 nolu PEYZAJ-44 Projesi.

TNNP (2007). A Landscape Character Assessment of Tynedale District and Northumberland National Park, Final Report to Tynedale District Council and Northumberland National Park Authority.

Turner, S. (2006). Historic Landscape Characterisation: A Landscape Archaeology For Research, Management And Planning, Landscape Research, 31, 4, 385-398.

UHLC (2002). Understanding Historic Landscape Character, A Paper Exploring The Relationship Between Landscape Character Assessment And Historic

Landscape Characterisation/Historic Land-Use Assessment, Topic Paper 5, Guidance For Scotland And England, Countryside Agency.

Uzun, O. (2015). Ulusal, bölgesel ve yerel ölçeklerde koruma kararlarının alınmasında peyzaj planlama: Yeşilırmak havzası, Malatya ve Konya deneyimleri., Koruma ve Peyzaj Mimarlığı Sempozyumu Bildiri Kitabı, 11-13 Aralık,2015.. TMMOB Peyzaj Mimarları Odası Yayınları. No: 2016/3.47-60. Ankara.

Uzun, O. ve Yılmaz, O. (2007). Ecological Land Classification Approach to River Basin Management, Basin Water Management, 2, 704-719.

Washer, D. M., Perez-Soba M. ve Müncher, S. (2006). Landscape Chararcter Assesment as a Basis for Planning and Design Sustainable Land Use in Europe.12th EC GI&GIS Workshop, Insbruck, Austria.

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI HALKLA İLİŞKİLER KAMPANYA ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN KÜLTÜREL EKSENDE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğretim Üyesi Ahsen YALIN
İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Özet: Sosyal sorumluluk kavramı bireylerin ya da kurumların diğer insanlara karşı üstlendikleri bilinçli destek çalışmaları olarak nitelenebilir. Gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkelerde bu bilinci topluma kazandırmak, kültürel olarak bir sorumluluğu ifade etmekte ve her ne kadar ihtiyaç duyulan konular değişse de sosyal sorumluluk bilincine hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan, kapitalizmin temel ilkesi olan "daha fazla tüket" dayatması her geçen gün kıt kaynakların hızla azalmasına ve küresel ölçekte gelir dağılımı adaletsizliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu bakış açısı ile sosyal sorumluluk bilincinin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliği tüm bu olumsuzlukların da azaltılması için bir neden oluşturmaktadır. Bu çalışmada kültürel olarak sosyal sorumluluk anlayışının ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile bağlantısının değerlendirilmesi amaçlanmakta olup, küresel bakış açısı ile sosyal medya üzerinden küresel sosyal sorumluluk bilincinin oluşturulması olasılığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sorumluluk, Sosyal Medya, Kültür, Küreselleşme

An Evaluation in Cultural Axis Over Samples of Campaign on the Concept of Social Responsibility and Public Relations in Developed and Developing Countries

Abstract: The concept of social responsibility can be defined as informed support activities taken over by the individuals or organisations towards other people. Making the society gain such awareness both in developed and developing countries refers to a responsibility in cultural terms; and both developed and developing countries are in need of the conscious of social responsibility despite the difference between their needs. On the other hand, the imposition "consume more", which is the basic principle of capitalism, results in reduction of insufficient resources day by day and causes the inequality in income distribution to increase in global scale. In this regard, improvement and

sustainability of the conscious of social responsibility are required in order to eliminate all such negative aspects. In this study, it has been aimed to evaluate connection between the cultural approach of social responsibility and development level of countries; the potential of creating the conscious of global social responsibility over social media shall be examined with a global point of view.

Keywords: Social Responsibility, Social Media, Culture, Globalisation

1. GELİŞMİŞLİK KAVRAMI

Gelişmişlik düzeyi ülkelerin belirli ölçülere göre sınıflandırılmasını göstermekle birlikte, kesin bir netlik ifade edebilen bir durumu tanımlamaz. Önceleri "gelişmiş ülkeler", "gelişmekte olan ülkeler" ya da "az gelişmiş ülkeler" gibi sınıflandırmaların yapıldığı ve genel olarak 'kişi başına düşen milli gelir'in ölçü alındığı görülürken; 1970'lerden sonra yalnızca kişi başına düşen milli gelir değil, insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla tanımlanan bir değerlendirmenin söz konusu olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle; ekonomik olarak güçlü görünen ülkeler olmaları nedeniyle gelişmiş ülke olarak kabul gören bazı ülkelerin pek çok sosyal sorunu çözememiş olduğu fark edilmiş ve böylece ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkinin önemi anlaşılmıştır. Bu doğrultuda ülkeler arası sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin de ortaya konulduğu İnsani Gelişme Endeksi (İGE) önem kazanmış, Birleşmiş Milletler kalkınma programı tarafından (UNDP) 1990 yılında "İnsani Gelişme Raporu" yayınlanmaya başlamıştır. 'İnsani Gelişme Göstergesi'ne (İGE) göre göz önünde bulundurulan başlıca göstergeler; uzun ve sağlıklı bir yaşam ölçümü, bilgi ölçümü, kişi başına düşen kâğıt tüketimi, kişi başına düşen enerji tüketimi, bebek ve çocuk ölümleri, ekonomide sanayi ve hizmetlerin payı, ihracatta tarımın ve sanayinin payları, teknoloji kullanımı vb. özelliklerdir (Şeker, 2011).

1.1. Gelişmiş/Gelişmekte Olan/Az Gelişmiş Ülkelerin Özellikleri

Gelişmişlik özellikleri 'ekonomik', 'demografik', 'kültürel-siyasal', 'teknolojik ve diğer özellikler' ve 'tarım' göstergelerinin değerlendirilmesi ile belirlenmektedir. Başka bir sınıflandırmaya göre ise, gelişmişlik düzeyi parasal ve parasal olmayan ölçütlere bakılarak yapılabilir.

Az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin ekonomik özellikleri incelendiğinde; kişi başı düşen gelirin az, sermayenin yetersiz olduğu, ihracatta hammadde payının ve dış ticaret açığının fazla, işçi-işveren çatışmasının sık görüldüğü, enerji tüketim miktarının az, ithalatta sanayi ürünlerinin payının fazla, ekonomide sanayinin payının az ve tarımın payının fazla olduğu görülür. Bu göstergeler az gelişmiş ülkelerde

daha düşük, gelişmekte olan ülkelerde nispeten daha yüksektir. Ülkelerin kişi başı milli gelire göre gelişmişlik düzeyi (Dünya Bankası 2010 verilerine göre) düşük gelirli ülkelerde GSMH 995$, orta gelirli ülkelerde GSMH 996-12.195$ ve yüksek gelirli ülkelerde GSMH 12.196$ ve üzeri olarak tespit edilmiştir (Kubar, 2016: 68). Az gelişmiş ülkelerde doğum oranı yüksektir, temel gereksinimlerin karşılanmasında güçlük çekilir. Bağımlı nüfus oranı fazla, ortalama ömür kısa, işsizlik sorunu fazladır. Çarpık kentleşme görülür. Köyden kente göç oranı ve kır nüfus oranı kent nüfusundan fazladır. Çocuk ölüm oranı yüksektir. Çalışan nüfus içinde tarımda çalışanların oranı fazladır.

Bu bilgiler gelişmiş bir ülke olan Almanya'nın demografik verileri ile karşılaştırıldığında düşük doğum oranları, ortalama yaşam süresinin artması ve nüfusun yaşlanması, düşük işsizlik oranı (%5), sürdürülebilir çevre ve ekonomi, teknolojiye dayalı üretim ve ihracatın fazla olduğu bir yapı ile karşılaşılmaktadır (https://www.dunya.com/finans/haberler/almanyada-issizlik-rekor-seviyeye-geri-ledi-haberi-433475, https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr). Az gelişmiş ülkelerde halk teknolojik olanaklardan yeterince yararlanamaz. Beslenme yetersizlikleri yaygındır. Çevre kirliliği büyük boyutlardadır. Teknolojik gelişme gelişmiş ülkelere göre daha geri ve yavaştır.

Az gelişmiş ülkelerin kültürel-siyasal özelliklerine bakıldığında; eğitim yetersiz, okuryazar oranı düşüktür. Kitap okuma oranı ve yüksekokul mezunu oranı gelişmiş ülkelere göre azdır. Demokrasi nispeten gelişmemiş ya da uygulanmamaktadır. Az gelişmiş ülkelerin tarımsal özellikleri açısından iklime bağımlılığı fazla, tarımsal üretimi düşüktür, tarım ilkel yöntemlerle yapılır. Birim alandan alınan verim az ve sulama sorunu büyük ölçüde çözümlenmemiştir. Gübre kullanım miktarı azdır. Tarımda makine kullanımı azdır. Tarım topraklarında miras yoluyla bölünme fazladır. Oysa gelişmiş ülkelerin tarımda makineleştiği ve teknoloji yardımı ile iklime bağlılığının azaldığı görülmekte, buna bağlı olarak da birim alandan alınan verimi arttırdığı görülmektedir.

2. SOSYAL SORUMLULUK KAVRAMI

Sosyal sorumluluk, bir örgütün toplum üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirme, olumluları ise mümkün olduğu kadar arttırmaya yönelik çabaları ve çalışmalarıdır. 'Hayır işleri' olarak da algılanan sosyal sorumluluk birey olarak ya da örgüt/kurum olarak üstlenilebilir. Web'de yapılan taramada hayır işlerinin "kurumsal sosyal sorumluluk, kurumsal vatandaşlık, kurumsal hayırseverlik, kurumsal bağış, kurumun toplumsal katılımcılığı, kurumsal ilişkiler, kamu işleri, toplum gelişimi, kurumsal sorumluluk, dünya vatandaşlığı ve kurumsal toplumsal pazarlamayı da içeren pek çok isimle anıldığı ve *isteğe bağlı iş uygulamaları ve kurumsal kaynakların*

katkıları aracılığıyla toplumun refahını iyileştirmek için üstlenilen bir yükümlülük (Kotler ve Lee, 2013: 2) olarak tanımlandığı görülmektedir. Kurumsal sorumluluk anlayışı hedef olarak kurumların toplumsal sorumluluk bilinci etrafında müşterileri, çalışanları, paydaşları ve kamuoyu üzerinde pozitif etki yaratmayı benimsemektedir. Carroll; kurumsal sosyal sorumluluk piramidinde kurumların ekonomik sorumluluklarını 'kârlı olmak' ile bütünleştirmiş ve işletmelerin bu sorumluluğu yerine getirmeden diğer sorumlulukları üstlenemeyeceğini ifade etmiştir. Carroll'a göre ikinci basamakta 'yasal sorumluluklar' yer almakta, kurumun yasalara uygun olarak hareket etme zorunluluğuna işaret etmektedir. Üçüncü basamakta 'ahlaki sorumluluklar', doğru, adil ve vicdanlı olanı yapma, kötülükten kaçınma zorunluluğu bulunduğunu ifade etmekte ve son olarak tüm bu sorumlulukları yerine getiren kurumların 'isteğe bağlı sorumluluklar' olarak topladığı başlıkta iyi bir kurumsal vatandaş olmak adına işletmenin kaynakları ile topluma katkı sağlamasını ve böylece yaşam kalitesinin yükseltilmesine katkı vermesinin gerekliliğini vurgulamaktadır (Carroll, 1991: 42). Dünya genelinde sosyal sorumluluğun odaklandığı temel alanlar sosyal ve ekonomik problemler ve çevresel problemler başlıkları altında olduğu söylenebilir. Sosyal ve ekonomik problemler altında açlık/yoksulluk, okuryazarlık oranının düşük olması, gelir eşitsizliği, güvenli su ve barınak eksikliği… gibi sorunlara odaklanıldığı görülürken; çevresel problemlerde çölleşme, ormanların tahrip edilmesi, sera gazı salınımı ve küresel ısınma… gibi kürenin tamamını etkileyen meseleler dikkat çekmektedir. İşletmelerin bu problemler için çözüm arayışının sürdürülebilirlik anlayışı ile ilintili olduğu; uzun vadede büyümenin yalnızca bugünkü neslin kendi ihtiyaçlarını karşılarken değil, gelecek nesillerin de haklarını koruyarak bir denge ve bütünlük oluşturmasının gerekli olduğu söylenebilir. "Bu doğrultuda kaynak tüketimi, yatırım alanlarının belirlenmesi, teknolojik gelişme ve kurumsal faaliyetler, gelecek nesillerin düşünülmesi suretiyle gerçekleştirilmelidir (Hoştut, 2015: 166).

Kurumsal sosyal sorumluluk ihtiyacının git gide daha fazla hissedilmesini küreselleşmenin olumsuzlukları ile birleştiren yorumlar bulunmaktadır. Baudrillard dünyanın 'yardım edenler ve yardıma muhtaç olanlar' olarak bölünmesini şu cümlelerle yorumlamaktadır:

"… 16. Yüzyıldan başlayarak biz Batılılar dünyanın geri kalanından koptuk. Muazzam bir gelişme süreci yaşadık (büyük keşifler, kolonizasyon, bilim ve teknik) ve bu arada diğer kültürleri kendi gerilikleriyle baş başa bıraktık. Bu noktadan itibaren geriye dönüşü olmayan bir ikiye bölünme yaşandı. Bir tarafta bu mutlak gelişme ve göz kamaştıran zenginliği kıskanan tüm diğer kültürler yer alırken, diğer tarafta kendi kültürüne yabancılaşmış, büyüsünü yitirmiş, yaşadığı simgesel sefalet içinde, tüm diğer kültürlerin özgünlüğü ve "doğallığını" öldüresiye kıskanan –onlardan

geriye kalanları hâlâ tasfiye etmeyi sürdüren- kendini tamamen güvence altına almış küresel bir güç, Batılı bir dünya var…" (Baudrillard, 2017: 33)

Sanayi Devrimi öncesi dünyada gelir eşitsizliğinin dengesiz bir yapılanma oluşturduğu görülse de, Sanayi Devrimi'nden bugüne kadar geçen sürede bu eşitsizlik uçurumunun katlanarak arttığı gözlenmektedir. Teknolojik gelişmelere Batılı ülkeler tarafından ivme kazandırılması ülkeler/kültürler arasında her anlamda ayrışmayı ve dengesizliği derinleştirmektedir.

"… modern ekonominin başka bir alışılmadık özelliği de, bugün zengin ve yoksul ekonomilerde yaşayan insanların hayat standartları arasındaki mesafenin, 1800'den önceki dönemle karşılaştırıldığında, müthiş bir uçurum oluşturmasıdır. Sanayi öncesi dönemde, en elverişli demografik faktörlere sahip olan toplumlar, en az elverişli demografik rejimlere sahip toplumlara göre belki üç veya dört kat daha yüksek gelirlere erişebilirlerdi. Kendileri kadar şanslı olmayan kardeşlerine mütevazı bir tepenin üzerinden bakarlardı. Şimdi ise, en zengin ülkeler, yoksul ülkelere göre, adeta koca bir dağın tepesinde oturuyor gibiler. Modern dünyada zengin ile yoksul arasındaki gelir farklılığı, 40'a 1 oranındadır." (Clark, 2013: 213)

2.1. Kültür ve Sosyal Sorumluluk

Gallup Araştırma Şirketi'nin[1] 140 ülkede 145 bin kişi ile yaptığı araştırmada katılımcılara aşağıdaki sorular soruldu ve şirketin her yıl yaptığı ankette insanların, tanımadıkları ihtiyaç sahiplerine maddi yardımda bulunma, zaman ayırma ve yardım etme eğilimleri değerlendirildi. Buna göre araştırmaya katılanlara; 'son zamanlarda herhangi bir yardım kuruluşuna bağış yapıp yapmadığı', 'gönüllü çalışmada bulunup bulunmadığı' ve 'ihtiyacı olan bir yabancıya yardım edip etmediği' soruldu. Sonuçlar, 2016 Küresel Sivil Katılım Raporu'nda toplandı. Bu veriler 7,4 milyar olan dünya nüfusuna uyarlandığında her ay 1,4 milyar insanın yardım kuruluşlarına para bağışında bulunduğu, 1 milyar insanın gönüllü çalışmalara katıldığı, 2,2 milyar insanın ise yabancılara yardım ettiği görüldü (https://www.gallup.com).

Buna göre yardımseverlik konusunda en fazla puan alan üç ülkeden (https://www.bbc.com) **Myanmar[2];** halkının çoğu yardım etme konusundaki bütün sorulara 'evet' yanıtı vererek liste başında yer aldı. Burada güçlü Budist gelenek yardımseverlik ve cömertlikte önemli rol oynuyor. Budistler yaptıkları hayırlı işlerin bir

[1] Çeşitli konular hakkında kamuoyunun görüşlerini örnekleme yöntemiyle belirlemek amacıyla istatistikçi ve gazeteci
G. Gallup tarafından ABD'de kurulan bir araştırma kuruluşu.

[2] Myanmar; 2016 İnsani Gelişmişlik Endeksi'ne (İGE) göre, 188 ülke arasında 145'inci sırada yer almaktadır
(http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_EN_Overview_Web.pdf) s. 24.

daha dünyaya geldiklerinde kendilerine artı puan olarak döneceğini ve daha iyi bir yaşam sürmelerini sağlayacağına inanıyor. Gıda ve para yardımının çoğu rahipler ve manastırlar için yapılıyor. Son dönemlerde Batı kültürüyle temasın artması sonucu yetimhanelere de daha fazla yardım yapılmaya başlanmış, ayrıca; 2015'te InterNations tarafından yapılan başka bir ankette, halkının yabancılara karşı nazik davranışlarıyla Myanmar dünyanın en dostane ülkesi seçilmiştir. Gallup listesinde ikinci sırada yer alan **ABD**'de[3] yardımseverliğin pek dini kaynaklı olmadığı görülüyor. Büyük şehirde, banliyöde ve kırsal bölgelerde yardım farklı biçimler alabiliyor. Washington DC'de çok sayıda STK ve hayır kurumları bulunuyor. Daha küçük bölgelerde bile yardım eylemleri zorunlu davranış gibi görülüyor. Bu özellik kuşaktan kuşağa geçiyor. Bazıları insanların birbirine yardım etmesi geleneğini medeniyeti ayakta tutan şey olarak görüyor. ABD'ye yerleşmiş yabancılar da Amerikalıların yardımseverlik ve cömertliğini olağanüstü buluyor. Listede üçüncü sırada yer alan **Avusturalya**[4]; kimsenin dezavantajlı konumundan dolayı başarı şansından mahrum olmaması, herkese eşit şans tanınması Avustralya kültürünün önemli bir özelliği. Özellikle Melbourne'de yardımseverlik, hem bölgesel hem de küresel etkinliklere katkıda bulunma ruhu oldukça gelişkin. 2003'te erkeklere özgü sağlık sorunlarına dikkat çekmek amacıyla başlatılan ve Kasım ayında erkeklerin bıyık bırakmasını teşvik eden Movember Vakfı dünya çapında bir hareket haline geldi. 2004'te Endonezya'da tsunami felaketi yaşandığında 20 milyon nüfuslu Avustralya'dan 42 milyon dolar bağış yapılmıştı. 2009'da çok sayıda evin yandığı ve can kaybının olduğu orman yangınlarında da büyük bir yardım kampanyası yürütülmüştü. Avustralya karşılıklı güven duygusunun ve sosyal güvencenin gelişkin olduğu bir ülke. İşsizlik yardımı ve iyi bir sağlık sistemi insanların kendisini güvende hissetmesini sağlıyor. Ayrıca, yapılan bu araştırmada sorulan sorulara göre ilk üç sırada yer alan ülkeler; 'en çok bağış yapanlar - Myanmar, Endonezya, Avusturalya'; 'en çok gönüllü çalışanlar – Türkmenistan, Myanmar, Endonezya'; 'en çok yabancıya yardım edenler – Libya, Somali, Malavi' olarak yer almıştır. Araştırmada yer alan Türkiye 132'nci[5] sırada bulunmaktadır.

Yapılan bu araştırma ile İnsani Gelişmişlik Endeksi verileri karşılaştırıldığında; çevresine karşı sorumluluk hisseden kültürlerin her zaman büyük maddi olanaklara sahip olmadığı, dolayısıyla sosyal sorumluluğun yalnızca olanakların

[3] ABD; 2016 İnsani Gelişmişlik Endeksi'ne (İGE) göre, 188 ülke arasında 10'uncu sırada yer almaktadır
(http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_EN_Overview_Web.pdf) s. 22.

[4] Avusturalya; 2016 İnsani Gelişmişlik Endeksi'ne (İGE) göre, 188 ülke arasında 2'nci sırada yer almaktadır
(http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_EN_Overview_Web.pdf) s. 22.

[5] Türkiye; 2016 İnsani Gelişmişlik Endeksi'ne (İGE) göre, 188 ülke arasında 71'inci sırada yer almaktadır
(http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_EN_Overview_Web.pdf) s. 23.

fazlalığı ile açıklanamayacağı, onun yerine sosyal sorumlulukta kültürün maddi olanaklara sahip olmaktan daha fazlasını ifade ettiği sonucu ile karşılaşılmıştır.

3. KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUKTAN KÜRESEL SOSYAL SORUMLULUĞA SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYA ÖRNEKLERİ VE DEĞERLENDİRMELER

Kurumsal sosyal sorumluluk denildiğinde ilk akla gelen kurumların bir tutundurma faaliyeti bakışı ile üstlendikleri projeler göze çarpıyor olsa da; işaret edilen sorunların tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi küreselleştiği görülmektedir. Örneğin; hava kirliliği, türlerin yok olması, ormanların azalması, dünyanın bir kısmı için açlık diğer bir kısmı için obezite tehlikesi vb. sorunların artması ile paylaşım anlaşmazlığına bağlı olarak savaşların yaşanması ve sonucunda mülteci sorunu ile bu durumdan tüm dünya ülkelerinin etkilenmesi… gibi yaşanan tüm problemlerin de artık küresel olduğunu söylemek mümkündür. Buradan yapılacak bir çıkarımla "küresel ölçekteki sorunlara küresel ölçekte çözümler üretilmelidir" hipotezi tartışılabilir.

Sosyal sorumluluk anlayışı gönüllülük, katılımcılık, bağış, yardım (maddi/maddi olmayan) gibi destek verme ve sorumluluk üstlenme bağlamında -önceki bölümde de belirtildiği üzere- ülkelerin gelişmişlik göstergeleri ile paralellik göstermemektedir. Bu kapsamda yapılan 'en iyi sosyal reklamlar' incelendiğinde ise; İsviçre, Amerika, Almanya, Danimarka gibi gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki sorunlara dikkat çekmeye ve toplumu bilinçlendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Aşağıda yer verilen kampanya görseli örnekleri WWF[6]'nin üstlendiği sosyal sorumluluk alanlarına ait olup, küresel sorunlara küresel çözüm üretmeyi amaç edinmiş, küresel ölçekte yapılanmış bağımsız bir kuruluş olmasını "Yaban hayatı ve yaşam alanlarını korumak için ABD hükümeti, yabancı hükümetler ve uluslararası kuruluşlarla ortaklık yapıyor ve onları savunuyoruz." olarak ifade etmektedir. Bu çalışmalar aynı zamanda 'en iyi sosyal farkındalık çalışmaları' seçilmişlerdir.

Bu çalışmada örneklerine yer verilen görseller farklı ülkeler tarafından üretilmiş kampanyalara ait olup 'en iyi kampanya örnekleri' olarak yer almaktadır. (https://www.boredpanda.com/powerful-social-advertisements/) Çalışmanın kısıtlılığı nedeni ile burada yalnızca 4 görsele yer verilebilecektir.

[6] WWF (World Wildlife Fund): Misyonu, doğayı korumak ve Dünya üzerindeki yaşam çeşitliliği üzerindeki
en acil tehditleri azaltmak olan uluslararası bağımsız kuruluş. Detaylı bilgi için:
https://www.worldwildlife.org/

Resim: 1 Egzotik Hayvanlardan Yapılan Hediyeler Almayın (Advertising Agency: LOWE GGK, Warsaw, Poland)

Kaynak: https://www.boredpanda.com/powerful-social-advertisements/

Resim 1'de yer alan görsel, Polonya Reklam Ajansı'nın bir eseri olup, egzotik hayvanların (kürkü, derisi, dişleri vb.) çeşitli özelliklerinden yararlanarak onların yok edilmesi/soylarının tükenmesi tehlikesine dikkat çekmek ve tehdidi önlemek için WWF logosu ile yapılan bir çalışmadır.

Resim: 2 "Vahşi Yaşamı Koruma Vakfı: Korkunç ve Daha Korkunç

Kaynak: https://www.boredpanda.com/powerful-social-advertisements/

Resim 2'deki görsel, denizlerin kirlenmesi ve buna bağlı olarak değişen iklim koşulları nedeniyle türlerin yok olması tehlikesine atıfta bulunmak üzere WWF logosu ile yapılan bir çalışmadır.

Resim: 3 Daha Az Kağıt Havlu, Daha Çok Dünya (Advertising Agency: Saatchi & Saatchi, Copenhagen, Denmark)

Kaynak: https://www.boredpanda.com/powerful-social-advertisements/

Resim 3'deki görsel, WWF'nin logosunu taşımakta ve Danimarka Reklam Ajansı tarafından yapılmıştır. Görsel, hammaddesi doğadan elde edilen kâğıt ürününün fazla tüketilmesinin büyük bir doğa tahribatına yol açacağını ve bunun sonucunda bir süre sonra ormanların diğer bütün olumlulukları ile birlikte yok olacağına işaret etmektedir.

Resim: 4 Henüz çok geç olmadan (Advertising Agency: TBWAPARIS, France)

Kaynak: https://www.boredpanda.com/powerful-social-advertisements/

Resim 4'de yer alan görsel insanların yok ettiği ormanların sonunda yine insanlara zarar vereceğine dikkat çekmektedir. Oksijen olmadan yaşayamayacak olan insanların ve diğer pek çok canlının oksijen ihtiyacını karşılayan ormanlarla ilişkisine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Tüm dünyada ortak sorun oluşturan ve sonuçlarına ortak katlanılan ormanların yok edilmesi küresel ölçekte bir sorun teşkil etmektedir. Görsel yine WWF logosu ile Fransa Reklam Ajansı tarafından gerçekleştirilmiştir.

SONUÇ

Sosyal sorumluluk kavramı değişen dünyada var olma çabası içinde olan ancak çeşitli nedenlerle bu imkânları kısıtlanan canlıların yaşama şansını arttırmak/iyileştirmek amacına hizmet eden bir anlayışı ifade etmektedir. Kapitalizmin katkısıyla hız kazanan küreselleşme bir taraftan ülkeleri, kültürleri birbirine bağlarken, diğer taraftan tüketimi arttıran bir etken olarak dünyadaki paylaşım dengesinin büyük oranda bozulmasına neden olmaktadır. Başka bir açıdan da küreselleşen dünyada paylaşım artmakta, ancak paylaşımda büyük payı alan sayısının az, geri kalanı paylaşan sayısının ise çok olduğu bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Bu eşitsiz dağılımın

sonuçları yalnızca gelir dağılımı eşitsizliğine değil, hava, su, doğal kaynaklar ya da diğer taraftan sosyal ve kültürel hakların da kısıtlanmasına işaret etmektedir. Yapılan araştırmalarda az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde paylaşma/iyileştirme/yardımlaşma duygusunun her şeye rağmen gelişmiş ülkelere nazaran daha önde olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, olumsuzlukların çoğunluğuna neden olan tarafın, sanayi ve teknoloji ile zenginliklerini arttıran ülkeler olduklarını söylemek mümkündür. Böylece yaratılan bu küresel paylaşım sorununa küresel bakış açısı ile çözüm üretmek daha iyi bir yaklaşım olarak görünmektedir. Bu bakış açısı ile devletlerden bağımsız olarak kurulmuş küresel sivil toplum kuruluşları, kurumlarla işbirliği yaparak küresel ölçekte kurumsal sosyal sorumluluk misyonu ile hareket etmekte ve daha iyi bir dünyayı var edebilmek için sorumluluk hissetmektedirler. Bu amaç doğrultusunda sosyal medya, küresel ölçekte iletişim sağlamak için son derece iyi bir mecra oluşturmaktadır. Sosyal medya ortak kararlar alabilmek ve ortak hareket etmek için hemen hemen internet erişimi olan her yere ve kişiye ulaşma imkânı vermektedir. Sosyal sorumluluk en önce farkındalık oluşturma amacı ile hareket etmekte ve sosyal medya da dünyanın çeşitli bölgelerindeki her türlü sorunu küresel ölçekte farkındalık oluşturarak çözebilmeyi ya da azaltabilmeyi mümkün kılar.

KAYNAKÇA

BAUDRİLLARD, J. (2017) Can Çekişen Küresel Güç, (Çev.) ADANIR, O., Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

CARROLL, A.B. (1991) "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", Business Horizons, https://www.researchgate.net/publication/4883660_The_Pyramid_of_Corporate_Social_Responsibility_Toward_the_Moral_Management_of_Organizational_Stakeholders , 23.03.2019

CLARK, G. (2013) Fukaralığa Veda Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi, (Çev.) DEMİRCİOĞLU, E., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

HOŞTUT, S. ve Van Het Hof, S. D. (2015) Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramlar, Uygulama ve Örnekler, Nobel Yayıncılık, Ankara.

KOTLER, P. ve Lee, N. (2013) Kurumsal Sosyal Sorumluluk, (Çev.) KAÇAMAK, S., MediaCat, İstanbul.

KUBAR, Y. (2016) "Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-

2010)", Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2016 (4): 65-99, https://www.ardahan.edu.tr/iibfdergi/arsiv/4/05.pdf , 23.03.2019

ŞEKER, S.D. (2011) "Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi" T.C. Kalkınma Bakanlığı, http://www3.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13562/Turkiyenin_Insani_Gelisme_EndeksiveEndeksSiralamasininAnalizi.pdf , 23.03.2019

https://www.bbc.com/turkce/vert-tra-38378837 , 24.03.2019

http://hdr.undp.org/sites/default/files/HDR2016_EN_Overview_Web.pdf , 24.03.2019

https://www.dunya.com/finans/haberler/almanyada-issizlik-rekor-seviyeye-geri-ledi-haberi-433475 , 27.03.2019

https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr , 27.03.2019

https://www.gallup.com/analytics/245165/worlds-most-generous-countries-2018.aspx?g_source=link_NEWSV9&g_medium=TOPIC&g_campaign=item_&g_content=The%25202018%2520World%27s%2520Most%2520Generous%2520Countries%2520Report, 28.03.2019

https://www.boredpanda.com/powerful-social-advertisements/ , 29.03.2019

https://www.worldwildlife.org/ , 30.03.2019

SÜRDÜRÜLEBİLİR KIRSAL YERLEŞİM OLUŞTURMA BAĞLAMINDA BİR EKOKÖY MODELİ ÖNERİSİ

Gözde İrem CEBİR
İstanbul Teknik Üniversitesi

Kahraman ESKİDEMİR
İstanbul Teknik Üniversitesi

Arş. Gör Selin BAŞCAN
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Funda YİRMİBEŞOĞLU
İstanbul Teknik Üniversitesi

Nurkan BAYKARA

Öğr. Gör. Murat KURUOĞLU
İstanbul Teknik Üniversitesi

Özet: Günümüz teknolojisini doğayla uyum içinde yaşamaya yönelik kullanan, tarıma önem veren ve birlikte yaşama bilinci oluşturmaya çalışan ekoköyler, günden güne nüfus ve yatırım kaybeden kırsal alanlar için sürdürülebilir bir yerleşim alternatifi olmaktadır. Kırsal alanda sosyal, ekonomik ve ekolojik sürdürülebilirliği amaçlayan ekoköylerin, dünya genelinde farklı nüfuslarda ve işlevlerde devamlılığı olan örnekleri bulunmaktadır. Türkiye'de ise topluluk halinde yaşamı deneyimleyen ekoköylerin varlığı sınırlı sayıdadır. Bu çalışmada, Türkiye'de sürdürülebilirliği olan bir ekoköy modeli oluşturmaya yönelik öneriler geliştirmek amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak literatür taraması yapılarak ekoköylerin özellikleri, tarihçesi, ilkeleri ve türleri ortaya konulmuştur. Sonrasında Dünya ve Türkiye'de ekoköy örnekleri incelenerek karşılaştırmalı analizler yapılmıştır. Bu analiz sonucuna göre Türkiye'deki ekoköylerin eksiklikleri ve başarılı dünya örneklerindeki uygulamalar tespit edilmiştir. Ayrıca ekoköy sakini olma potansiyeli taşıyan bireylerle yapılan anket çalışması sonuçlarından da yararlanılarak bir ekoköy modeli önerisi geliştirilmiştir. Sonuç ve öneriler kısmında ekoköy modelinin ülke ve bölge kalkınmasındaki önemi vurgulanarak, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması,

topluluk bilincinin yaratılması ve donatı ihtiyaçlarının karşılanması, kent köy arasındaki organik bağın kurulması gibi önemli konularda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ekoköyler, Sürdürülebilir yerleşimler, Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Akıllı teknolojiler, Köy-Kent İlişkisi

An Ecovillage Model in the Context of Creating Sustainable Rural Settlement

Abstract: The ecovillages which use today's technology to live in harmony with nature, give importance to agriculture and try to create a sense of living together are becoming a sustainable settlement alternative to rural areas that are losing population and investment day after day. Aiming at social, economic and ecological sustainability in rural areas, the ecovillages have examples of sustainability in different populations and functions around the world. However, the number of ecovillages which experience living as a community is limited in Turkey. This study aims to develop suggestions for creating an ecovillage model with sustainability in Turkey. For this purpose, a literature review was made and characteristics, history, principles and types of ecovillages were found. Then, examples of ecovillages in the world and in Turkey were examined and comparative analyses were made. According to the results of such analysis, shortcomings of ecovillages in Turkey and practices in successful global examples were identified. In addition, an ecovillage model proposal has been developed by using the results of the survey conducted with individuals who have the potential to become an ecovillage resident. In the conclusion and recommendations sections, the importance of an ecovillage model for the development of a country and a region was emphasized, and recommendations were made on important issues such as the use of renewable energy resources, the creation of community awareness and meeting the equipment needs, and the establishment of an organic link between city and village..

Keywords: Ecovillage, Sustainable Settlements, Renewable Energy Resources, Smart Technologies, City-Village Relevance

1. GİRİŞ

Ekolojik, ekonomik, sosyo-kültürel ve ruhsal anlamda sürdürülebilir yerleşim modeli olan ekoköyler; doğayla uyumlu tasarım uygulamaları ve gönüllü katılımcılıkla insanların doğaya olan olumsuz etkilerini azaltmayı, sağlıklı ortamlarda var olmalarını sağlamayı hedeflenmektedir.

Ekoköyler dünya genelinde ve Türkiye'de son zamanlarda ön plana çıkan yerleşim modelleridir. Bu kapsamda üniversitelerin de kendi bünyelerinde ekoköy yerleşimleri oluşturmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu kapsamda İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) bünyesinde sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla, toplumun beklenti ve ihtiyaçları göz önüne alınarak, sosyo-kültürel ve mekansal yapıya uygun yeni bir ekoköy yerleşim modeli oluşturulması hedeflenmektedir. Çalışmada, dünyada ve Türkiye'de yapılan ekoköy yerleşimleri incelenmekte, yapılan anket ile kullanıcıların beklentileri çerçevesinde, ekoköy modeli ile ilgili stratejilere yer verilmektedir. Ankette, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde çalışan 109 öğretim üyesinin; demografik yapısını, fiziksel ve sosyo-ekonomik beklentileri/tercihlerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Ekoköy kavramı; toplum veya topluluk oluşturma arzusu ile 1960 senesinde "back to the land (toprağa dönüş)" hareketi ile ortaya çıkmıştır. Bu hareket özellikle II. Dünya Savaşı'nın beraberinde getirdiği endüstriyel veya post-endüstriyel yaşam biçiminden sonra kendi kendine yeterlilik, özerklik ve yerel topluluğa vurgu yaparak topraktan yiyecek yetiştirmeleri çağrısı olarak görülmektedir. Bu hareket ekoköylerin başlangıcı olarak değerlendirilse de bu tarihten önce, 1920 senesinde İzlanda'da kurulan Solheimar yerleşkesi gibi, dünyanın farklı noktalarında benzer uygulamalara sahip örnekler söz konusudur. 1970 senesinde varlığını sürdüren ve yayılmaya devam eden hareket 1980 yılında yerini ortak konut (cohousing) kullanımına bırakmıştır. Günümüzde ekoköylerde yer alan ortak mutfak, dinlenme alanları ve çalışma alanları temelde 1980 yılındaki bu harekete dayanmaktadır. Özellikle 1990 yıllarına doğru sürdürülebilirlik konusunun ön plana çıkmaya başlamasıyla yerleşimler için yeni modeller aranmıştır. 1991 yılında Robert ve Diane Gilman'ın sürdürülebilirlik, ekoloji ve topluluk temalarını bir araya getirdiği "Ecovillages and Sustainable Communities" çalışması "ekoköy" kelimesinin kabul edilmesini sağlamış ve bu dönemden sonra birçok topluluk kendini ekoköy olarak adlandırmaya başlamıştır (Jackson, 2004). 1995 senesinde Findhorn'da bu kapsamda düzenlenen kongre sonucunda ise bu toplulukları bir araya getirmek amacıyla "Küresel Ekoköy Ağı" oluşturulmuş, sürdürülebilir yaşam modellerini teşvik etmek ve desteklemek hedeflenmiştir. 1998

senesinde Birlemiş Milletler'in sürdürülebilir yerleşim modelleri arasında ekoköylerin yer alması ve oluşturulan Küresel Ekoköy Ağı'nda şu an her kıtadan üyelerin ve ekoköylerin olması misyonun başarıyla gerçekleşmeye devam ettiğini göstermektedir (Taggart, 2009).

Jackson ve Svensson (2002) ekoköylerin ana hedefini; mekanik dünyanın tüketilmiş enerjilerine karşı olarak, sürdürülebilir, nesilden nesile aktarılabilecek sağlıklı bir gelecek yaratmak olarak tanımlamaktadır. Bu amaca yönelik olarak kriterlerin neler olması gerektiği konusunda birçok araştırma mevcuttur. Demir'e göre ekoköylerin en önemli kriterlerinden biri kültürdür (Demir, 2015). Tüm ekoköylerin kültürel bir yanı vardır. Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planına göre sürdürülebilir kentleşme ve yerleşmelere ilişkin kriterler ise şunlardır: "Doğal kaynakların kullanımında ekolojik dengenin gözetilmesi, Kültürel varlıkların korunması, yaşatılması ve geliştirilmesi, Doğal ve teknolojik tehlike ve risklerden arındırılmış, sağlıklı, güvenli, nitelikli yaşam çevrelerinin oluşturulması, Kamu hizmetlerinden yararlanmada fırsat eşitliğinin sağlanması, Yerel düzeyde ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın gerçekleştirilmesi, Toplumsal dayanışma ve bütünleşme kültürünün geliştirilmesi, Yerel kültürel değerler ve geleneklerin korunup geliştirilmesi, İş birliği ve dayanışma kültürü için katılım yöntemlerinin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılmasıdır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2010, s.13)". Ekoköyler özelliklerine göre farklı türlere ayrılmakta, nüfus ve mesafe, tasarım anlayışı ve topluluk türü olmak üzere üç kategoride sınıflandırılmaktadır (Tablo 1)(Takeuchi, Namiki ve Tanaka, 1998; Jackson ve Svensson, 2002; Meijring ve diğ. 2007 yararlanılarak oluşturulmuştur).

Tablo 1: Ekoköyler Sınıflandırmaları

Nüfusa ve mesafeye göre Ekoköyler	**Tasarım anlayışına göre Ekoköyler**	**Topluluk türüne göre Ekoköyler**
Kentsel Çeperde Yer Alan Ekoköyler	Ekolojik Ekoköy	Dini Ekoköy
Kırsal Alanda Yer Alan Ekoköyler	Sosyal Ekoköy	Ekolojik Ekoköy
Doğal Alanda Yer Alan Ekoköyler	Kültürel Ekoköy	Komünal Ekoköy
	Spiritüel Ekoköy	Pratik Ekoköy

Nüfusa ve mesafeye göre oluşan ekoköylerin büyüklükleri 100 hektara kadar çıkmaktadır. Kentsel çeperde yer alan yerleşimlerin nüfusu ve alanı daha fazladır ve kentle doğrudan etkileşim halindedir. Hobi bahçeleri, yeni gelenler ile köyde yaşayan insanlar arasındaki alışveriş ve etkileşim için büyük önem kazanmaktadır. Tarım alanları canlanırken, arazi kiralamaları ile ek kazanç sağlanabilmekte, köyde yaşamını sürdüren kişilerin bilgisi ile sosyal etkileşim sağlanmaktadır. Kırsal alanda yer alan ekoköylerin en önemli özelliği ise kırsal peyzaj kaynakları ile ekolojik bir ağın yaratılmasıdır. Doğal alanda yer alan ekoköylerde ise en az nüfus barınmaktadır (Takeuchi, Namiki ve Tanaka, 1998).

Tasarım anlayışına göre oluşan ekoköyler, Jackson and Svensson'a(2002) göre ekolojik, sosyal, kültürel ve spritüel olmak üzere dört farklı odağa göre tasarlanmaktadır. Ekolojik odaklı ekoköy tasarımının temel parametreleri çevreye en az zararın verilmesi, peyzajın düzenlenmesi, sürdürülebilir tarıma yönelik analizler yapılarak, gelecekte doğa ile uyumlu bir köy geliştirilmesidir. Sürdürülebilir tarım için güneş ve rüzgâr enerjisinden faydalanma, yağmur suyu kullanımı ve su kapasitesi göz önüne alınmaktadır. Sosyal odaklı ekoköyler merkezde ortak kullanım alanlarının yer aldığı konut kooperatifleri olarak ifade edilmektedir. Yaşam alanları birbirinin yanında, bir sokak veya ortak kullanım alanı etrafında yer alacak şekilde kümelenme ile oluşturulmakta, bir ya da iki katlı konut kümeleri oluşturulmakta, kümeler arasındaki etkileşimin ve sosyalleşmenin fazla olmasına dikkat edilmektedir. Motorlu taşıtlar için ekoköy girişinde kamusal otopark yer almaktadır. Kültürel odaklı ekoköylerin en önemli özelliği merkezinde tiyatro, dans, müzik, kutlamalar, buluşma ve toplanma için bir alan yer almasıdır. Spritüel odaklı ekoköyleri diğerlerinden ayıran özellik ise herkesin kolayca erişebileceği bir meditasyon alanının olmasıdır (Gaia Education, 2006; Jackson and Svensson, 2002; Adalılar ve diğ., 2015).

Topluluk türüne göre oluşan ekoköyler ortak bir ideoloji ile zamanı ve mekânı paylaşmaya karar vermiş bireylerin oluşturduğu gönüllü topluluklardır. Meijering ve diğ. (2007) gönüllü toplulukları dini, ekolojik, komünal ve pratik olmak üzere dörde ayırmaktadır (Giani, 2011). Dini toplulukların en önemli ayırt edici özelliği, bütün üyeler arasında aynı dine karşı duyulan güçlü ideolojik bağlılıktır. Ekolojik topluluklar ise ekolojik yaşam biçimlerini karşılayabildikleri yerlere, kırsal alanlara göç etmektedirler. Besin ve enerji üretiminine göre minimum tüketim ve maksimum kendine yeterliliği gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Komünal topluluklarda üyeler arasında güçlü bağların yaratılması amaçlanmakta, günlük rutinlerde (yemekler, aktiviteler, yapılacak işler vb.) mekanlar ortak olarak kullanılmaktadır. Pratik ekoköylerde toplulukların bir araya gelme sebebi tasarrufun paylaşılmasıdır. Bu topluluklarda araçtan mutfak ve çamaşırhaneye kadar, yaşamı kolay ve ucuz yapacak bütün

malzemelerin ve olanakların paylaşımı söz konusudur ve bu köyler genellikle kent çeperlerinde yer almaktadırlar (Meijering, 2006 ve Giani, 2011).

Yukarıda açıklandığı gibi dünya genelinde farklı özelliklerde ekoköyler oluşturulmuş ve başarılı bir şekilde devamlılığı sağlanmıştır. Ancak Türkiye'de gerçekleşen ekoköy girişimlerine bakıldığında genellikle küçük ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir. Tarımsal üretimin gerçekleştirildiği, ürünlerini Türkiye geneline ulaştıran, konukevine sahip, turistik olarak işlev gören, tarım ve turizm odaklı çiftlikler olarak varlığını sürdürmektedirler. Büyük ölçekli olanlar ise donatı yetersizliği, yeni gelenlerin kırsal yaşama uyum sağlayamaması gibi nedenlerle başarılı olamamıştır (Güleryüz, 2013).

3. EKOKÖYLERİN ÖZELLİKLERİ

Dünya genelinde başarılı olan ekoköy örnekleri incelenerek ekonomik, sosyal, fiziksel ve enerji konusunda gerçekleştirilen uygulamalar ortaya çıkarılmakta ve çalışma kapsamında yapılan anketin sonuçları ile ekoköy modeli önerileri oluşturmaktadır.

3.1 Sosyo-ekonomik Yapı

Ekoköylerde ekonomik yapının temel unsurları, güven, şeffaflık ve karşılıklı destek olarak sıralanabilir. Çoğu ekoköyde düzenli olarak yapılan toplantılarla, gelir ve giderlerle ilgili kararlar alınmakta ve gerçekleşen ekonomik faaliyetler üyelerle paylaşılmaktadır. Örneğin; Danimarka'da yer alan Munksøgård Ekoköyünde 2 ayda bir tüm üyelerin katılımına açık, danışma toplantıları düzenlenmektedir (Párdi, 2017).

Ekoköylerde elde edilen gelirin paylaşımı farklı şekillerde olabilmektedir: bazı ekoköylerde üyeler diğerlerinden bağımsız bir şekilde kendi ürünlerinden gelir elde ederken, bazılarında ortak yetiştirilen ürünlerden elde edilen gelir kişilere paylaştırılmaktadır. Bir diğer modelde ise üyeler ekoköy dışındaki işlerinde çalışarak elde ettikleri gelirlerle yaşamlarını idame ettirmektedirler. Örneğin; İtalya'da yer alan Damanhur ekoköyü, üyelerini, ekonomik olarak bağımsız bireyler olarak tanımlayıp, üyelerine topluluk içinde veya dışında çalışma imkânı sağlamaktadır (Adalılar, 2012). Ekoköyler genellikle kooperatif yöntemiyle kurulmaktadır. Kooperatiflerin iş birliğine dayanan, doğayı koruma ve sürdürülebilirlik temelli yaklaşımı, ekoköylerin amaç ve hedefleriyle oldukça benzeşmektedir. Bu sebeple kooperatif yöntemiyle oluşturulan ekoköyler uzun soluklu ve başarılı olma potansiyeline sahiptir. İncelenen dünyadaki başarılı ekoköy örneklerinden çoğunun kooperatif yoluyla oluşturulduğu

görülmektedir. Örneğin; Almanya'da yer alan Oekodorf Sieben Linden Ekoköyü kooperatif yöntemiyle kurulmuştur. Ekoköy konut kooperatifi için yasal-mali imkan oluşturmakta ve yerleşmenin gelecekteki sakinleri kooperatife hisse ve çalışma saati sağlamaktadır (Kara, 2014).

Ekoköylerin kurulum aşamasının maliyeti en yüksek süreç olduğu söylenebilir. Başarılı ekoköy örneklerinden biri olan Sieben Linden ekoköyünde de kooperatifin maddi olarak yetemediği durumlarda bankalardan ya da kişilerden borç alınmaktadır, bu sebeple yerleşke sakinleri finansal ya da görev alma anlamında belirlenen miktarda kira ödemek durumundadır (Kara, 2014). İtalya'da yer alan Torri Superiore Ekoköyünde ise yeni üye olabilmek için bir katılım ücreti yoktur. Ancak üye olmak isteyenlerin orada bir yer kiralaması, satın alması ya da yakınlarda yaşaması gerekmektedir. Ayrıca üye olmadan önce ekoköyü birkaç kere ziyaret etmesi, üyelerle beraber çalışması ve en az 6 ay boyunca orada yaşaması zorunludur (Giani, 2014).

Ekoköylerin en önemli gelir kaynakları şöyle sıralanabilir: doğal tarım ve hayvancılık ürünlerinin satışından, çeşitli atölyelerden, ekoköy içinde üretilen enerjinin ihtiyaç fazlasının satışından ve ekoturizmden elde edilen gelirler. Örneğin Danimarka'daki Dyssekilde Ekoköyü'nün ana hedeflerinden biri tükettiğinden daha fazla enerji üreten sistemler oluşturarak ihtiyaç fazlası enerjiyi satıp gelir elde etmektir (Turhan, 2016). Ekoköylerde en sık rastlanan istihdam olanakları ise; atölyeler, doğal tarım ve hayvancılık sektörleri, fırıncılık gibi tahıl ürünlerini işlemeye yönelik sektörler ve ekoturizme hizmet eden kafe, restoran, konaklama gibi fonksiyonlardır. Örneğin; İzlanda'da yer alan Solheimar Ekoköyü sanat ve zanaat atölyeleri, fırıncılık, ormancılık, kafetarya, mağaza, bakım işleri gibi farklı alanları barındırması nedeniyle çeşitli iş imkanları sunmaktadır (Kara, 2014).

Bazı ekoköylerde, ekoköye özel para birimi üretilmekte ve ekoköy sınırları içerisinde sadece o para birimi kullanılmaktadır. Örneğin; İskoçya'da yer alan Findhorn ekoköyünün 'eko' adlı özel para birimi vardır. Bu para biriminin kullanılması yerleşke içi para sirkülasyonunu desteklemesine rağmen; yerleşke dışından bağışlara ihtiyaç duyuluyor olması, ekonomi yönünden kendine yeterlilik sağlamış olmadığını göstermektedir (Kara, 2014).

3.2 Fiziksel Yapı

Dünya ve Türkiye örneklerine, yerleşim açısından bakıldığında, modelin fiziksel yapısını oluşturmak üzere referans olabilecek benzer bazı uygulamalar bulunmakta, yerleşimin olmadığı ekoköylerin zaman içinde yok olduğu görülmektedir.

Düzenli bir yaşamın olduğu ekoköylerde konutların kümelenerek yer aldığı, genellikle 10-30 adet konut birimi bir arada bulunmakta, ortak bir avluya bakacak şekilde tasarlanmaktadır. İletişimin arttırılması için avluların merkezinde çocuk oyun alanları ya da teraslar bulunmakta, farklı kümelerin avluları yaya yolları ile birbirine bağlanmaktadır. Genellikle her kümede bulunan ortak ev, yerleşim kümelerinde tam ortada, en başta ya da en sonda olmak üzere farklı konumlarda yer almaktadır (Turhan, 2016; Demir, 2015; Kara, 2014; Adalılar, 2012; Güleryüz, 2012; Boyer, 2013; Fischetti, 2008, Breton, 2004; URL 1 ve URL 2). Konutların kümelenmesinde farklı yöntemler izlenmektedir. Örneğin, Ithaca ekoköyünde konut kümeleri yıllara göre oluşturulmuştur (URL 3). Başka bir ekoköy olan Hjortshoj'da Ekoköyü'nde ise kiralık konutlar, satılık konutlar, devre mülkler ve belediyeye ait mülkler ayrı birer küme olmak üzere mülkiyete göre tasarlanmıştır (URL 2). Munksogard'da ise yaşlılar, çocuklu aileler, gençler ve bekarlar gibi konutlarda yaşayacak kişilerin sosyal özelliklerine göre kümelenme yapılmıştır (URL 4). Bu kümelenmeler ile etkileşimin artması, toplumun farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip gruplarının birbirine benzer evlerde, birlikte yaşamaları hedeflenmektedir.

Ekoköy örneklerindeki genel mimari yaklaşım yöresel mimari özelliklerin, yerel mimari tekniklerin kullanıldığı vernaküler ve yenilikçi yaklaşım şeklindedir. Yerel yapım malzemesinin kullanıldığı ekoköylerde ağırlıklı olarak saman balyası, ahşap, kerpiç kullanılmaktadır. Geri dönüşümlü malzemelerin kullanılmasıyla fonksiyonların, malzemelerin ve yapım tekniklerinin birbirini desteklediği görülmekte, binaların katılımcı bir yaklaşımla tasarlandığı ve inşa edildiği gözlenmektedir (Turhan, 2016; Demir, 2015; Kara, 2014; Adalılar, 2012; Güleryüz, 2012; Boyer, 2013; Fischetti, 2008, Breton, 2004).

Ekoköylerin içerdiği arazi kullanımlara bakıldığında ise tarım alanları, konutlar, ortak alanlar, otopark ve her ekoköyün özelliğine göre değişebilen diğer alanlar ön plana çıkmaktadır. Bu alanlar kullanım haklarına göre şekillenmekte, kullanım haklarına göre 3 farklı alan tanımı yapılmaktadır; Bireysel ya da hane halkı bazında kullanım hakkının olduğu alanlar bireysel alan; birden fazla hane halkının kullanımına olanak veren alanlar ortak alanlar; bireysel ve ortak alanlardan farklı olarak kullanım hakkı tanıyan alanlar diğer alanlar (Turhan, 2016; Demir, 2015; Kara, 2014; Adalılar, 2012; Güleryüz, 2012; Boyer, 2013; Fischetti, 2008, Breton, 2004; URL 1 ve URL 2). Genel olarak incelenen bütün ekoköylerde ortak evler, yaya yolları, avlular ve tarım alanları ortak alanlardır. Ortak evler; içerisinde kütüphane, yemek salonu, büyük mutfak, çamaşırhane gibi kullanımların yer aldığı, birden fazla hanehalkının kullanımda olan yapılardır. Bu mekanlar topluluk bilincinin oluşturulmasında ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesinde etkilidir. Yaya ve aynı zamanda da bisiklet

yolları, ekoköy sakinlerinin birbirleri ile gündelik yaşamda karşılaşacakları, iletişimlerini geliştirebilecekleri güzergahlardır (Turhan, 2016; Demir, 2015; Kara, 2014; Güleryüz, 2012; Boyer, 2013; Fischetti, 2008, Breton, 2004; URL 1 ve URL 2). Ekoköylerde gerçekleşen aktivitelere bağlı olarak diğer alanlar da farklılık göstermektedir. Turizmin gerçekleştiği Torri Superio, Auroville gibi ekoköylerde dışarıdan gelenlerin konaklaması için konukevleri yer almaktadır. Ek olarak turizm merkezi vb. gibi destekleyici mekanlar da ekoköylerde oluşturulmaktadır (Giani, 2011 ve Adalılar, 2012). Solheimer gibi eğitim aktivitelerinin gerçekleştiği seminer, kurs, vb. gibi faaliyetlere ev sahipliği yapan ekoköylerde de bu eğitimlerin gerçekleştiği ve eğitim için gelenlerin konaklayacağı konukevleri yer almaktadır (Kara, 2014). Ruhani özellikleriyle öne çıkan Damanhur ve Auroville gibi ekoköylerde ise tapınak ve meditasyon alanı gibi kullanımlar yer almaktadır (Güleryüz, 2013; Adalılar, 2012 ve Turhan, 2016). Ekoköylerin devamlılığı için okul, sağlık birimi gibi kamusal alanlar da önem taşımaktadır. Türkiye'de ekoköyler üzerine yapılan çalışmalarda başarısızlıkla sonuçlanan örneklerde bu kamusal hizmetlerin eksikliğinden bahsedilmektedir (Arıcan, 2014 ve Güleryüz, 2013). Bu nedenle ekoköylerde nüfusun ihtiyacına göre kamusal alanların tasarlanması gereklidir.

Ekoköylere toplu taşıma ile ulaşım sağlanması önemlidir. Ekoköy içerisinde çevreye duyarlı ulaşım araçları ya da bisiklet gibi karbon ayak izi bırakmayan ulaşım türleri tercih edilmektedir. Ekoköylerin ya da konut kümelerinin girişlerinde otoparklar yer almakta, bazı örneklerde ekoköy bünyesinde günlük kullanılabilecek araçlar olduğu görülmektedir (Turhan, 2016; Demir, 2015; Kara, 2014; Güleryüz, 2012; Boyer, 2013; Fischetti, 2008, Breton, 2004; URL 1 ve URL 2).

3.3 Enerji

Dünya genelinde enerji kullanımındaki artış, enerji kaynaklarındaki tükenmeye doğru giden eğilim, enerji sağlamadaki zorluklar ve bu süreçte daha fazla enerji üretimi için çevreye verilen zararlar, enerji konusundaki endişeleri arttırmaktadır (Lombard, vd., 2008). Çalışmada, sürdürülebilirlik kapsamında enerji üretimi ve kullanımına yönelik farklı politikalara sahip olan ülkelerde yer alan ekoköyler incelenerek model için stratejiler oluşturulacaktır.

Haslenda Hashim'in 2014 yılında Iskandar Malezya'da yapmış olduğu bir ekoköy konsept çalışmasında biyokütle ve güneş enerjisinin entegre edildiği bir model önerilmektedir (Hasmin, 2014). Uygulanan bu örnekte, rekabet gücü yüksek elektrik maliyetlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Ayrıca bu örnekte, üretilen enerjinin depolanmasının ne kadar önemli olduğu ve tasarlanan ekoköylerde enerji

depolamaya yönelik bir sistemin kesinlikle yer alması gerektiği görülmektedir. 2000 senesinde Richard Sanders'in yapmış olduğu çalışmada 7 ayrı Çin ekoköyü üzerinden ekolojik tarımın ekonomisi incelenmekte ve bu kapsamda enerjinin rolünden bahsedilmektedir (Richard, 2000). Bu kapsamda kullanılan biyogaz sindirici kömüre, solar enerjinin dahil olmasıyla da entegre bir mekanizma oluşturulmaktadır. Bu iki enerjinin entegre halde kullanılması aydınlatma ve yemek pişirmek için kullanılan elektrik talebini azalttığı gibi zararlı kaynakların kullanımının önüne geçilmesinde, çevrenin iyileştirilmesinde, sağlıkta olumlu gelişmeler görülmektedir. Dünyada ve Türkiye'deki ekoköylerde temel enerji kaynağı güneş enerjisidir (Örnek; Türkiye'de Güneşköy, Marmariç, Dutlar Kolektifi, dünyada Ithaca (Amerika), Solheimar (İzlanda),Tamera (Portekiz), BO01 (İsviçre)) Buna ek olarak; Güneşköy'de rüzgâr ve biyogaz enerjisi; Marmariç'te rüzgâr ve biyogaz enerjisi; Ithaca'da rüzgâr enerjisi; Solheimar ve Tamera'da biyogaz enerjisi; BO01'da rüzgâr ve biyogaz enerjisi kullanılmaktadır (Güleryüz, 2013; Akgül, 2012; Kara, 2014; Arıcan, 2014; Özadak, 2016; Turhan; 2016).

4. İTÜ EKOKÖY MODELİ

İncelenen örneklerde görüldüğü gibi ekoköylerin ekonomik, sosyal ve fiziksel özellikleri ekoköylerin işlevlerine, kullanıcı özelliklerine ve tercihlerine göre değişebilmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında ekoköyde yaşama potansiyeli taşıyan katılımcılar üzerinden gerçekleştirilen, 109 kişiyi kapsayan anket sonuçları önem kazanmaktadır. Anket araştırması 2018 yılı Aralık ayında İTÜ mensuplarına uygulanmış olup, ekoköy yerleşmesinin ekonomik yapı, sosyal yapı, fiziksel yapı, ulaşım, yapı malzemesi gibi temel bileşenlerini ortaya koyan 23 sorudan oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda anketin sonuçları açıklanmakta, ekoköy modeli için oluşturulan yönlendirici stratejiler sıralanmaktadır.

Tablo 3. Anket Sonuçları

Hanehalkı sayısı	% 50	2-3 kişi
Ekoköy yerleşmesinde yaşama İsteği	% 88	Evet
İTÜ dışından kişilerin ikamet etmesi	% 77	Evet
Ekoköyün faaliyet türü	% 66	Ekolojik
Ekoköyün tercih edildiği yöre	% 58	Ege
Tercih edilen konum	%53	Kırsal alan
Ekoköyde tercih edilen ekonomik sektör	%55	Tarım
Ekoköyün olmazsa olmazı	%38 % 32	Kollektif yaşam bilinci Doğal Tarım ve Hayvancılık
Ulaşım türü	%53	Bisiklet vb motorsuz taşıt
Katılınmak istenen faaliyet türü	%73	Tarımsal üretim
Ekoköyde yer alaması istenen faaliyetler	%90 %75	Atölye Kütüphane, Sağlık Tesisi, Okul
Mülk sahipliği	%43 %20 %9	Ev sahibi Kooperatif Kira, Lojman
Tercih edilen ev büyüklü	%52 %21	80 m2 40 m2
Kaç odalı olduğu	%55	2+1
Kaç katlı olduğu	%55 %41	1 Katlı 2 Katlı
Konutun malzeme türü	%53	Yerel malzeme ve yöntemle
Evde bulunması gerekenler	%98 %94	Banyo, Mutfak,Tuvalet
Ekoköy gelir paylaşımı	%66	Ekoköy gelişimi için kulanılmalı

4.1 Sosyal yapı ile ilgili stratejiler

- Ekonomi güven, şeffaflık ve karşılıklı desteğe dayanmalı,
- Tüm üyelerin eşit söz hakkının olduğu bir kooperatif örgütlenmesi olmalı,
- Kendi besinini üretmesi, ürettiği doğal tarım ve hayvancılık ürünlerini satmalı,
- Kendi enerjisini üretmeli ve fazlasını satmalı,
- Ekoköy sakinlerine iş olanakları sağlamalı (tarım, hayvancılık, atölyeler),
- Ekonomik olarak kendi kendine yetmeli ve sürdürülebilir bir yerleşme olmalıdır.

4.2 Fiziksel yapı ile ilgili stratejiler

- Yerleşme modelinin Kentsel Çeper (5.000-15.000 kişi), Kırsal Alan (2000-500 kişi kente 1 saat uzaklıkta), Doğal Alan (100-500 kente 1 saatten fazla uzaklıkta) olarak belirlenmeli, bu nüfus yapısı ve uzaklık sistemi ile köy ve kent arasında sistematik organik bağ kurulmalı (Şekil 1),
- Bireysel alan olarak mutfak, banyo ve tuvaletin de içinde yer aldığı konut birimleri ya da müstakil evler tercih edilmeli,
- Bireysel alanlarda konutun modüler büyüklüğü 40 m^2 olarak belirlenmeli, birimlerin yan yana gelerek büyümesine imkân tanınmalı (80 m2, 120 m2, 160 m2), tek katlı olan birimlerde oda sayıları farklı kullanımlara imkân verecek şekilde düşünülmeli, ağırlıklı olarak 2+1 olarak önerilmeli (Şekil 2),
- Modelde konut birimlerinin kümelenmesi büyüklüğe (80-120-40 m2) ya da mülkiyete (ev sahibi, kooperatif, lojman, kiracı ve devre mülk) göre yapılmalı,
- Kümeler oluşturulurken komşuluk yaşantısına olanak sağlayan avlular oluşturulmalı,
- Kolektif yaşama bilinci için ortak kullanımda da olması talep edilen mutfak ve ekoköyde bulunması istenen kütüphanenin yer aldığı ortak evler konut kümelerinde yer almalı, Kolektif yaşama ve üretme bilinci açısında önem taşıyan tarım alanları dikkate alınması gereken diğer bir ortak alan olmalı,
- Katılımcıların talep ettikleri atölyeler, hobi bahçeleri, sağlık tesisi, spor tesisi, okul, festival alanı, sanat merkezleri, eğitim merkezleri, spritüel eğitim birimi ve Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği'ne göre gerekli diğer donatılar nüfusun ihtiyacına göre ekoköyde yer almalı,

- Bisiklet, motorsuz taşıt ve toplu ulaşım öncelikli ulaşım modeli olarak geliştirilmeli, ekoköyün ya da konut kümelerinin girişlerinde otopark çözümlenmeli, yaya, bisiklet ve toplu taşıma odaklı ulaşım planı yapılmalıdır.

4.3Enerji ile ilgili stratejiler

- Güneş enerjisi oluşturulacak ekoköyün temel enerji kaynağı olarak düşünülmeli, rüzgâr enerjisi ve diğer yenilenebilir enerji kaynakları ile çeşitlilik sağlanmalı (termal enerji, bio enerji vb.),
- Güneş enerjisi, güneş panelleri ile yerleşimde bulunan her yapı ile ilişkilendirilmeli, İnşa edilecek yapılara daha sonra ilave edilen solar sistemin maliyeti daha fazla olacağından, tasarım aşamasında sistemin kurulacağı binalar solar sisteme hazır halde planlanmalı,
- Yapıların yönlenmesi, malzeme kullanımı, yalıtım, havalandırma sistemleri ve cephelerde yer alan pencerelere dair düzenlemeler yapılmalı, Malzeme olarak enerji tasarrufu açısından geri dönüşümlü çelik, yalıtımlı beton formları, saman balyası, toprak ve yerel malzemeler önerilmeli,
- Hem yaz hem de kışın sıcaklığa bağlı olarak pencereler için düşük emisyonlu cam (low-e windows) kullanılmalı,
- Çatılar için hem yaz hem kış mevsimlerine bağlı olarak her ikim mevsime yönelik uygulamalar tasarlanmalı (sert beton kiremit, yeşil çatı uygulamaları vb.),
- Üretilen enerjinin fazlasının daha sonra kullanılabilmesi için enerji depolanmalı ve üretim durduğu takdirde tekrar kullanıma hazır olmalı, enerji kullanımını azaltmak için ekoköyde yer alan fonksiyonlar mümkün oldukça ortak kullanıma yönelik olmalı,
- Atık yönetiminde gerçekleştirilecek düzenlemeler ile organik atıklardan biyogaz üretimi gerçekleştirilmeli,
- Yeşil çatı uygulamaları, bireysel veya topluluğa yönelik yeşil alan uygulamaları ile birlikte gri su, yağmur suyu ve katı atıkların depolanması gibi alternatif enerji sistemleri üretilmelidir.

Şekil 1. Ekoköy model önerisi

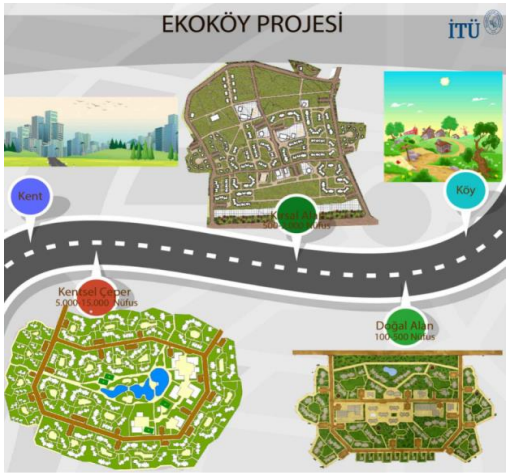

Şekil 2. Konut birimi önerileri

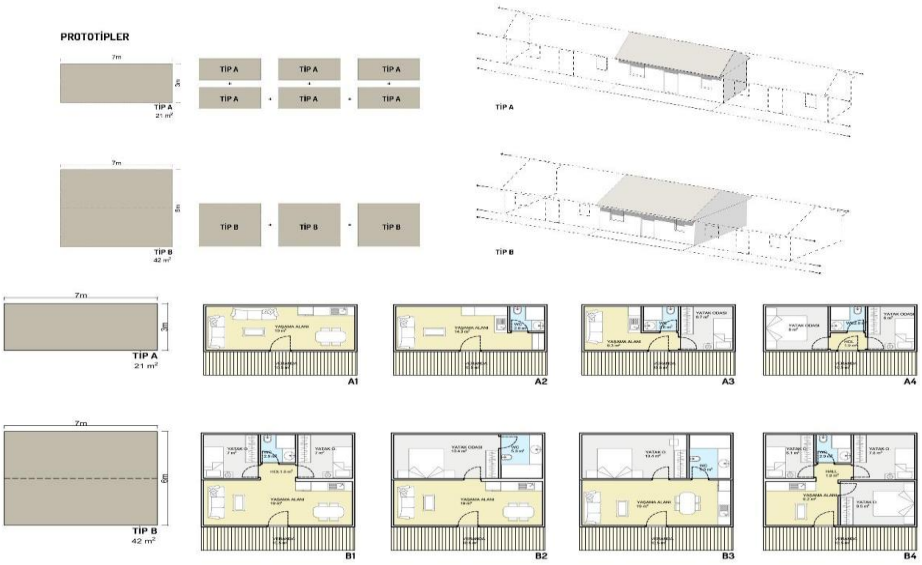

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde ekoköyler; ekolojik, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda sürdürülebilir insan yerleşmeleri olarak önem kazanmaktadır. Ekoköyler yerel ve doğal kaynakların kullanıldığı, sosyo-kültürel yapının çeşitlendirildiği, sağlıklı, güvenli, nitelikli yaşam çevrelerinin oluşturulduğu ortamlar yaratmaktadır. Ayrıca ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma potansiyelini de içinde barındırırlar.

İstanbul Teknik Üniversitesi mensupları için tasarlanan ve uygulama sonrasında Türkiye çapında yaygınlaştırılması planlanan ekoköy modeli; doğal tarım ve hayvancılığın yapıldığı, böylece kendi besinini kendi üreten, yenilenebilir enerji sistemlerini kullanan, atıklarını dönüştüren, kendi kendine yeten ve kolektif bir sosyal hayata sahip ekolojik özellikte akıllı bir yerleşim türüdür. Bu uygulama ile kent ile köy arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkinin canlandırılması, üniversitenin bilgi birikimi ile yerelin bilgeliğinin buluşturulması amaçlanmaktadır. Yerel kaynakların sürdürülerek kullanılması, yerele bağlı kültürel değerlerin ve geleneklerin korunması, toplumsal dayanışmanın sağlanması temel ilkelerdir. Yerleşmede yerele bağlı tarımsal ve hayvansal üretim ve permakültür ilkelerinin benimsenmesi öngörülmektedir. İşletme modeli olarak kooperatif temelli bir yapı benimsenmekte, ev sahipliği, kiralama, lojman, devre mülk gibi farklı mülkiyet seçenekleri çeşitlendirilmekte, öncelikli yerleşim yeri olarak kırsal alan ve kent çeperi seçenekleri sunulmakta, köy ile ilişki kurup mal akımları ve iş birliği açısından kentle bağlantının kopmaması sağlanmaktadır. Konut tercihi olarak 40-80 metrekare, gelişme olanağı sunan, 1 veya 2 katlı konutların tercih edildiği, mutfak ve banyo gibi bireysel alanları içinde barındıran, ekoköylerin gerektirdiği kamusal ortak alanlara da kurgusunda yer veren, toplu ulaşım tercihlerine cevap veren, enerji dostu ulaşım araçlarına öncelik veren, akıllı teknolojileri kullanan bir yerleşim düzeni kurgulanmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de uygulanmış ekoköylerin detaylı olarak araştırıldığı çalışma kapsamında önerilen ekoköy modelinin diğer ekoköy uygulamalarından farkı, nüfusa ve uzaklığa bağlı bir sistem oluşturulmasıdır. Bunu gerçekleştirirken nüfusun getirdiği donatılara Türkiye'de yasal olarak yürürlükte olan Mekansal Planlar Yapım Yönetmeliği çerçevesinde çözüm aranmaktadır. Farklı nüfus büyüklüklerine sahip ekoköy sisteminde, kent çeperinden kırsal alana ve doğal alana doğru küçülen nüfusa farklı donatılar önerilmekte, yerleşmelerin sahip olduğu bu donatılardan mevcut köy nüfusunun da yararlanması düşünülmekte, köylülerin üretim tecrübesinin bu yerleşmeler ile bağ kurularak sürekliliğinin sağlanması öngörülmektedir. Bir diğer fark konut tiplerinde ortaya konulmaktadır. Farklı plan tipleri, kişilerin tercihlerine göre 40-80 m^2 arası modüler bir sistem ile kullanıcı tercihlerine bağlı olarak esnek tutulmaktadır. Bu da ekoköyde dinamik bir planlama anlayışını beraberinde getirmekte, her türlü kullanıcının ekoköyde yerleşmesine imkân veren bir özellik olmaktadır. Yapıların tek katlı olması engelli dostu bir yerleşim düzeni kurulması için önem kazanmaktadır. Ekoköyde öngörülen bireysel alanlar (ayrı mutfak ve banyo) ile birlikte ortak kamusal alan kullanımlarının (ortak mutfak, toplantı alanı, tarım alanı vb.); Türk toplumunun geleneksel yapısı ile ekoköy toplu yaşam kurgusunun bir sentezi olarak mekâna yansıması bir diğer farklı özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine

diğer bir fark ekoköyün enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ile ilgilidir. Yerleşmelerde temel enerji kaynağı güneş enerjisi olmakla birlikte, uygulama bölgesinin fiziksel ve doğal yapısına bağlı olarak yerel alternatif enerji kaynaklarının kullanılması, yerleşmenin akıllı teknolojiler ile buluşturulması önem kazanmaktadır. Son olarak ekoköy modelinin dünyada kurulmuş diğer ekoköylerden farklı olan diğer yanı işletim sisteminin ev sahibi, kooperatif, lojman, kiracı ve devre mülk gibi seçenekleri birlikte sunabilmesidir.

Yukarıda ayrıntıları ile açıklandığı üzere bu modelde ekoköy için sosyal yapı, fiziksel yapı, enerji ile ilgili stratejiler belirlenmekte ve bu stratejiler sonrasında oluşturulacak üç aşamalı yerleşme sistemi ile kent ve köy arasındaki mekânsal, sosyo kültürel ve üretimsel yapının yeniden organize edilmesi hedeflenmektedir. Temel önceliğimiz; ekoköy modeli ile kent-köy ilişkisini sistematize etmek, ülke ve bölge ekonomisine katkıda bulunmak, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, diğer ülkelerde ekoköylerin başarı öykülerini ülkemizde de sürdürmek olacaktır.

6. KAYNAKLAR

ADALILAR, S. N. (2012) Bir Turistik Çekim Merkezi Olarak Ekoköyler ve Ekoköylere Tüketici Yaklaşımarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

ADALILAR, S. N., ALKIBAY, S. & ESER, Z. (2015) Ecovillages as a Destination and a Study of Consumer Approaches to Ecovillages, Procedia Economics and Finance (23): 539-546.

AKGÜL, Ö. D. (2012). Ekokent Tasarım Kriterlerinin Sürdürülebilirliğe Etkisi: Malmö-BO01 ve Ecoviikki örnekleri bağlamında bir değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

ARICAN, E. (2014). Individual Escapism or Eco-Community: Selected Cases of Ecovillage Initiatives in Turkey, Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

BOYER, R. H. (2013). Transitioning to Sustainable Urban Development: A Niche-Based Approach, PhD Thesis, University of Illinois, USA.

BRETON, E. (2004) Organizing for Sustainable At A Small Scale: A Case Study of An Ecovillage, Mastery Thesis, The University of Northern British Columbia, Canada.

DEMİR, E. S. (2015). Türkiye'de Somut Olmayan Kültürel Mirasın Ekoturizm Bağlamında Değerlendirilmesi, Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi.

FISCHETTI, D. M. (2008). Building Resistance From Home: Ecovillage at Ithaca As A Model of Sustainable Living, Mastery Thesis, University of Oregon, USA.

GAIA EDUCATION (2006). Ecovillage Design Education Curriculum, Scotland, Findhorn.

GIANI, A. (2011). Novelties, retro-innovation and fantacy: Torri Superiore Ecovillage as a form resistance to the abandonment of rural marginal areas in Italy, Master Thesis, Wageningen University Department of Social Sciences, Wageningen, Netherlands.

GU, Z., VESTBRO, D. U., WENNERSTEN, R. & ASSEFA, G. (2009). A study of Chinese strategies for energy-efficient housing developments from an architect's perspective, combined with Swedish experiences and game theory, Civil Engineering and Environmental Systems, 26(4): 323 – 338.

GÜLERYÜZ, M. (2013). Bir Ütopya Harekti Olarak Ekoköyler: Türkiye'deki Örnekler Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

HASMIN, H., SHUKERY, M. F., SHIUN, L. J., SIONG, H. C. & YUSOF, H. M. (2014). Eco Village Concept for Green Economic Development: Iskandar Malaysia as a Case Study, International Conference and Urban Exhibition on Green Energy for Sustainable Development, Pattaya City, Thailand.

JACKSON, H. & SVENSSON, K. (2002). Ecovillage Living: Restoring the Earth and Her People, Devon, UK.

JACKSON, R. (2004). The Ecovillage Movement, Permaculture Magazine: 40.

KARA, E. (2014). Ekolojik Kaygı Temelli Yerleşimlerde Sürdürülebilirlik Paradigmasının Farklı Boyutlarıyla İncelenmesi: Ekoköyler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

LOMBARD, L., ORTIZ, J. & POUT, C. (2008). A review on buildings energy consumption information, Energy and Buildings (40): 394 - 398.

MEIJERING, L. Making a place of their own: rural intentional communities in northwest Europe [Ph.D Thesis]. Groningen; University of Groningen; 2006

OZADAK, A. (2016). ''Köye Geri Dönüş'': Türkiye'deki Ekolojik Çiftliklerde Birlikte Yaşam Deneyimleri ve Yeni Köycülük, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.

PÁRDI, E.P. Eco-communities in Denmark [M.Sc. Thesis]. Copenhagen: Aalborg University; 2017

SANDERS, R. (2000). Political Economy of Chinese Ecological Agriculture: a case study of seven Chinese eco-villages, Journal of Contemporary China, 9(25): 349 – 372.

STRATEJİ VE BÜTÇE BAŞKANLIĞI, (2010). "Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı", http://www.sp.gov.tr/upload/xSPTemelBelge/files/bk0sC+KENTGES.pdf, 24.02.2019.

TAGGART, J. (2009). Inside an ecovillage. bNet - CBS Interactive Business Network, 12.11.2018.

TAKEUCHI, K., NAMIKI, Y. & TANAKA, H. (1998) Designing eco-villages for revitalizing Japanese rural areas, Ecological Engineering (11): 177-197.

TURHAN, F. (2016). Superimposing Eco-Village Principles on Children's Villages for Healthier Environment, Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

URL 1: http://www.munksoegaard.dk/images/andre/ungdomsbogruppen.jpg, 17.01.2019.

URL 2: http://www.andelssamfundet.dk/, 17.01.2019.

URL 3: http://ecovillageithaca.org/live/neighborhoods/, 18.01.2019.

URL 4: https://bosj.dk/media/boligExtra/1/52/01-052-foto00.jpg, 17.01.2019.

ANCIENT HARBORS AND UNDERWATER SURVEYS OF YALOVA COASTS – ALTINOVA DISTRICT*

Dr. Serkan GÜNDÜZ
Uludağ Üniversitesi

Işıl AKALAN GÜNDÜZ
University of Leicester

Özet: "Yalova İli Kıyıları Antik Liman ve Sualtı Yüzey Araştırması" isimli projenin amacı, yaklaşık 105 kilometrelik kıyı şeridine sahip Yalova il sınırları içerisindeki antik liman ve arkeolojik sualtı kültür kalıntılarını tespit edip, belgelemek ve bölgenin sualtı arkeolojik potansiyelini tanıtmaktır. Araştırma alanı Yalova ilinin Marmara Denizi kıyıları ile sınırlandırılmıştır. Karamüsel sınırından başlayarak batıda Gemlik (Bursa) sınırında çalışmaların tamamlanması planlanmaktadır. Antik çağdan günümüze kadar Marmara Denizi'nin en hareketli noktalarından birisi konumunda olan Yalova ile Gebze arasındaki bölüm araştırmaların ilk ayağı olarak planlanmıştır. Özellikle ilk çalışmaların başlamasında bu alanın seçilmesindeki ana neden Yalova ili kıyılarında denizcilik faaliyetleri ile doğru orantılı olarak artan tersane gibi yapıların kıyı şeridini geriye dönüşü olmaksızın tahrip etmesidir. Yaklaşık 17 kilometrelik bir kıyı şeridine sahip olan Altınova ilçesi sınırlarında araştırmalarımız kıyıdan, denizden ve sualtından olmak üzere üç şekilde gerçekleştirilmiştir. Kıyıdan yapığımız araştırmalarımızda anakarada uzantıları görülen yapıların sualtında kalan kısımları incelenmiş, side scan sonar yardımı ile dip taraması yapılmış ve sualtından ise sonar kayıtlarında görülen anomalilerin daha detaylı incelemeleri gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Helenopolis, Altınova, İskele, Bağlama Taşı, Evliya Çelebi, Fener

Yalova Kıyıları Antik Liman ve Sualtı Yüzey Araştırmaları
-Altınova-

Abstract: The aim of the project, entitled as ''The Ancient Ports and Underwater Survey of Yalova Province" is to detect and determine the ancient ports and underwater archaeological remains within the boundaries of Yalova Province with a coastline of about 105 kilometers and to introduce the cultural

* "This research was supported by KUAP (F)-2018/16 project which was accepted by Uludağ University Scientific Research Projects Commission"

potential of the region to the public. The research area of the project covers the coast of the Marmara Sea of Yalova region. It starts in the east with Karamürsel provincial border and will be terminating in Gemlik (Bursa). The area between Yalova and Gebze, which is one of the most active regions of the Marmara Sea since the antiquity was planned as the first phase of the research. The main reason for selecting this area particularly in the first year of the research is the urgency because of the destruction of the shoreline due to shipyards, which is directly proportional to the maritime activities on the coasts of Yalova province. Surveys in the borders of Altınova district, with a coastline of approximately 17 kilometers, have been carried out in three different ways; from the shore, on the boat, and under the water. During the research on the coast, we have investigated the cultural materials which are partially visible and extend out to the sea, our research on the sea is carried out with side-scan sonar, for ground survey and finally, the anomalies detected by the sonar were investigated more in detail under the water.

Keywords: Helenopolis, Altınova, Pier, Mooring Stone, Evliya Çelebi, Pharos

1. Introduction:

The first phase of our research aims to determine the ancient ports, and archaeological underwater remains on the coasts of the Altınova district. It started on 31.08.2018 with the permission of the Ministry of Culture and Tourism and the support of the Bursa Uludağ University and the Altınova Municipality[1].

The sea level of the Marmara Sea reached its modern conditions, at around 1500 years after the first traces of the Neolithic Period in the Marmara Region (Algan vd., 2011, 30; Özdoğan, 2007: 401; Özdoğan, 2018: 15). Before its transformation to sea, the Marmara Sea was a lake, and it was an essential resource for the surrounding civilizations (Düring 2011, 181; Özdoğan 2018; 9). Especially in the 1st millennium BC, it also becomes a place of interaction and trade. It is widely excepted that maritime transport was the cheapest and most reliable method of transportation during the Antiquity (Casson 1992: 55; Landels 2000: 149). In the 8th century BC, the civilizations adjacent to the Aegean Sea reached the Marmara and the Black Sea with the help of the Straits and established new colonial cities (Drews 1976: 18). After this period, maritime activities continued to increase in the Marmara Sea. Yalova coasts

[1] We would like to thank Rectorate of Bursa Uludağ University, Mayor of Altınova Municipality Dr. Metin ORAL and Sabire Yazıcı Şentürk from Culture Department, head of the Archaeology Department of Bursa Uludağ University Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN, Assistant Prof. Dr. Oktay Dumankaya. Moreover, thanks to Onur KAMİLOĞLU representative of the Ministry of Culture and Tourism, who has work in harmony with the team. Special thanks to our survey team members; Semih Togan, Gurbet Kılınç (Bursa Uludağ University), Ümit Yıldırım and Ayşenur Pala (Kahramanmaraş Sütçü İmam University).

of the Marmara Sea increased its important after Constantinople became the capital city. Especially after the Crusades its importance has increased (Mansel, 1936; 5). Today, when we look at the maritime traffic of the cities around the Marmara Sea, it is observed that the region where Yalova and Gebze are located has the most intense maritime traffic (fig 1)[2].

Altınova is located at a strategical location in the Marmara Sea. It is not only known for its busy maritime traffic but also with its shipyards. These shipyards are now occupying a large area at the coastline. The intensive shipyard buildings on the west coast of Hersek/Dilburnu could be observed very clearly from the satellite images of the years between 2002 – 2017 (Fig. 2-3).

One of the most important reasons for this research's first phase started from the borders of Altınova district is the mentioned shipyards. The eastern shores of Dilburnu have survived untouched due to the archaeological and military areas. There is no written information about whether any archaeological research has been carried out in the region before the construction activities on the west coast. For this reason, the history of the west coast is completely lost under modern constructions.

It is important to note that the coastline at the west of the ancient city of Helenopolis is entirely occupied by the shipyards. Unfortunately, as there were no previous harbor or underwater researches carried out at the area, the past of the region will stay as a mystery. Before the construction of new shipyards in the region, archaeological surveys are crucial for preventing further irreversible damages. For this reason, the ancient coasts and underwater surveys were planned in Yalova. It is very vital to identify and document the cultural materials before the destruction of the shores increases.

2. Research Area:

The research area covers the shores of Yalova province on the Marmara Sea. The research borders are limited with Gemlik (Bursa) in the west and Karamürsel (Kocaeli) border in the east (Fig. 1). Approximately six years is required to complete the investigation of the coastline.

Altinova district was chosen as the preliminary research area in our field mission. The region has a 17-kilometer coastline, and 4.5 kilometers of the coast is occupied by the shipyards. In 2018, surveys were carried out mainly in the western part

[2]. When the maritime traffic of the Marmara Sea is observed, Bandırma, Bursa, Yalova, and Gebze on the Anatolian coast of Marmara Sea; Istanbul and Tekirdağ on the European shore, stand out.

of Hersek however, the Dilburnu and Kaytazdere military areas were excluded due to their military status.

3. Research Method:

The research was carried out with a boat owned by Altınova Municipality, and the sea bottom was scanned with Structure Scan Sonar. Also, our researches were carried out by diver archaeologists who were pulled by the boat when the underwater visibility was enough for investigating the sea bottom. Detailed investigations were performed with free diving and SCUBA diving methods in the areas where underwater anomalies were detected.

4. Determined cultural assets:

4.1. Dilburnu Lighthouse Ruins:

Cape of Hersek is the narrowest point of the Gemlik Gulf. This region is seen as Dilburnu (Tongue Cape) in the Ottoman maps (fig. 4). The lighthouse is situated entirely on land, and according to the records it is constructed by the French company "*la société Collas et Michel*" in 1863 (Thobie, 2004: 266). On the north of the lighthouse, there are remains on land and underwater indicating earlier structures (Fig. 3-4).

During the researches in this area, the method of SCUBA diving and Sonar could not be used due to the maximum depth of water was around - 0.50 meters. Because of the shallow water, researches were carried out with the freediving method. Total Station was used to understand the dimensions of the structures and their positions (Fig. 5). Also, illustrations were carried out with the aid of Total Station.

As the result of the survey, a semi-circular shaped structure is partially visible from the land, a stone extension which is connected with this structure and rubble under the water in the western part of the structure was determined.

The first conspicuous building has a semi-circular form, and it has an extension in front of it — the entrance of this structure visible on the west side. The entire borders of the structure are not visible on land, but it is understood that it continues underground. The widest measurable points of this structure are approx. 5.20 m. while the measurable length is approx. 6.00 m (Fig. 6). The entrance width is 1.00 meter. At the northernmost part of the structure, there is a bilamellated stone extension about 2 meters wide and around 9.00 meters long; it is approximately 0.5 meters below the water (Fig. 7). Khorasan mortar was used as a binding element between

the stones in this stone extension. The outer contours of the structure are made with roughly shaped rectangular stones, while the inner part is made up of small ones with rubble and mortar (Fig. 8). The width of the eastern and western walls are approx. 1.80 meters.

Moreover, the traces Khorasan mortars are seen at the various areas in the west of the semi-circular structure. It is understood from the distribution of the stones under the water, at the west of the visible remains; there are other remains about 2 meters wide and 9.5 meters long (Fig.9). Today, it not possible to comment on the nature of the remains in question. More detailed information is provided from the old photos of the area. In these photos, it is clear that there was another structure remain and it could be observed that Khorasan mortar was used as the binding element (Fig. 10).

Besides, these photos show us the change of the coastline. It is clear that the transformation of the shoreline before and after the construction of Osmangazi Bridge. As a result of the filling the coast and construction of the bridge, the area became a small bay which is sheltered from the currents and waves. Because of this standing water, the underwater remains were covered with moss and mussels. This situation makes it difficult to understand the submerged remains.

According to the distribution of the remains in this area, this part of the Dilburnu did not have a single structure, all remains were connected with others, and this area was a complex of buildings with multiple structures. Both the location and the density of the finds indicate that the area in question fits to what Procopius and Evliya Çelebi described as the pier of Helenopolis/Hersek (Procopius, 2001:162; Çelebi 2008: 75; Seçkin 2018:537).

4.2. The survey carried out at the set in front of the Hersek Lake

Lake Hersek is a lagoon lake. It was formed by alluviums carried by Yalakdere river purring into the sea of Marmara. While the average depth of the lake is 0.50 - 0.60 meters, the deepest place is 0.90 meters (DADİİ 2013: 10,12). In 05.11.2004 with the decision (no.202) of the Bursa Cultural and Natural Heritage Protection Board, Hersek lagoon was declared as a 1st Grade Natural Site. As the lagoon is a natural park and the depth is very low (approx. 0.60 m), the coastal survey was carried only by walking at North of the lagoon and near the coast of the ancient city of Helenopolis (Fig. 11).

The aim of the research in this area was to understand the connection of Helenopolis with the lagoon and to investigate whether there are any harbor structures. As a result of the survey, a stone block used as a mooring stone was found at

the coast of the lagoon. However, it was not in situ[3] (Fig. 12). The stone was located very close to the coast, at a bushy area. Due to the heavy vegetation, it was not possible to understand if the stone was a part of a structure nearby or it was moved from elsewhere. Due to the hole in the stone, it is thought that the stone was used as a mooring stone in its second use. Because of the heavy vegetation, it was not possible to investigate the coastline between Helenopolis and Hersek Lagoon.

In addition to the survey inside the Hersek Lagoon, another step of our research was held in the entrance of the lagoon. There is a modern concrete set built in front of the lagoon in a north-south direction which is visible from the land (Fig. 13). As far as it can be seen, the reinforced concrete structure does not entirely cover the mouth of the lagoon; especially the southern end is covered with intense sand filling. In the northern part of the concrete set, another set was observed which could be partially followed under the water, but all of it couldn't be seen due to sand filling (Fig. 14). This second set was formed by limestones placed in a raw. There are any binding elements such as mortar or clamps were used between the stones (Fig. 15). The entire length of this stone wall could not be understood. However, the visible part of the wall is at about 50 meters. Then it seems to continue under the sand.

5. Result:

The archaeological underwater survey initiated on 31.08.2018 were terminated on 12.09.2018. The researches in 2018 provided information about the geographical condition of the area. In the western part of Dilburnu, there are shipyards constructed by filling the sea (Fig. 3). Therefore, it is impossible to carry research in this area. The semi-circular structure and the pier in front of it, which is detected in the most extreme point of the Dilburnu, is highly likely to be the pier mentioned by Procopius and Evliya Çelebi. The research at the Marmara coast of the Hersek Lagoon provided information about the underwater. There is a sandy area with the depth reaches up to 28 meters in one kilometer from the coast. Then the depth reaches up to 65 meters. Our research program has been carried out in 1,10 km from the coast due to security and sporty diving limits due to the healthy use of our equipment. During scan sonar and divings, some sherds had been found in front of Hersek lagoon in the Marmara Sea. These sherds were carried out with the waves from somewhere else. 2018 surveys provide information about the difficulty of work in this area as well as urgency and the need for such an archaeological survey. In 2019 our survey will be started with the military area and continued in the Çiftlikköy region.

[3] Coordinate: 35T 712374.95 D, 4510957.83 m K (UTM)

BIBLIOGRAPHY:

ALGAN vd. (2011) "Holocene coastal change in the ancient harbor of Yenikapı–İstanbul and its impact on cultural history", Quaternary Research 76/1: 30–45.

BOARDMAN J. (1968) The Greeks Overseas (USA 1968)

CASSON L. (1992) Antik Çağ'da Seyahat, (Çev. Özsoy N.), MB Yayınevi, İstanbul.

ÇELEBİ (2008) Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa – Bolu – Trabzon – Erzurum – Azerbaycan – Kafkasya – Kırım – Girit, C. 2.1, haz. YüzelDağlı – Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

DADİİ (2012) "Hersek Gölü Sulak Alan Alt Havzası Biyolojik Çeşitlilik Araştırma Alt Projesi Gelişme Raporu", Doğa Araştırmaları Derneği İktisadi İşletmesi, http://www.dogaarastirmalari.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/rapor-lar.hersek.golu-min.pdf, 18.03.2019.

DREWS, R. (1976) "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", JHS 96, 1976, 18–31.

DÜRING, B. S. (2011) The Prehistory of Asia Minor From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies, Cambridge University Press, Cambridge.

LANDELS, J.G. (2000) Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik, (Çev.) Bırçakçı B., Tübitak, Ankara.

MANSEL, A. M. (936) Yalova ve Civarı, İstanbul.

ÖZDOĞAN, M. (2018) *"Marmara Denizi ve Neolitik Yaşam Biçiminin Anadolu'dan Avrupa'ya Aktarımı" TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi 10: 9-31.*

PROCOPIUS (2001) Bizans'ın Gizli Tarihi, (Çev.) Duru O., İş Bankası Yayınları, İstanbul.

SEÇKİN, S. (2018) "Tarihsel Süreçte Yalova/Altınova Çobankale", CEDRUS VI, 535 – 553.

TOBIE, J. (2004) L'Administration Générale des Phares de l'Empire Ottoman et la Société Collas et Michel (1860-1960), L'Harmattan, Paris.

FİGURES:

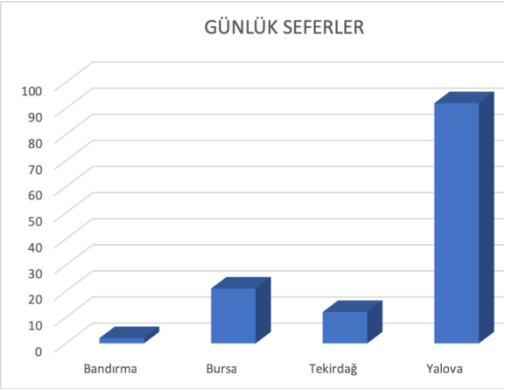

Fig. 1: The Number of Daily Expeditions of The Important Ports Around The Sea Marmara

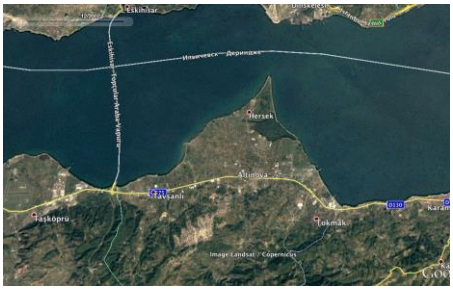

Fig. 2: 2002 Satellite Image

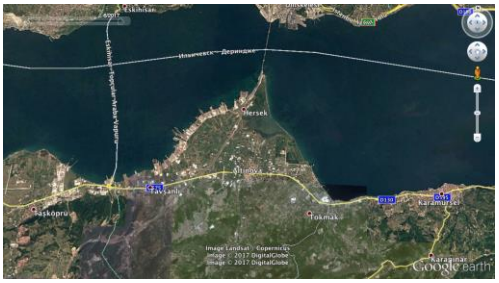

Fig. 3: 2017 Satellite Image

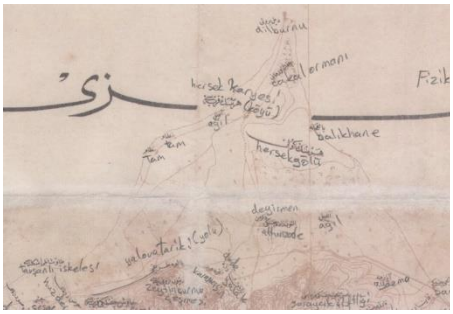

Fig. 4:

Fig. 5: Depth in the Dilburnu area

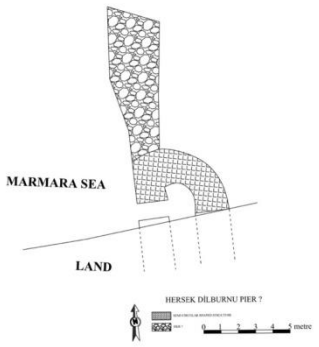

Fig. 6: Plan of Pier and Semi-Circular Shaped Structure

Fig. 7: Extension Part Under The Water

Fig. 8: Semi-Circular Shaped Structure

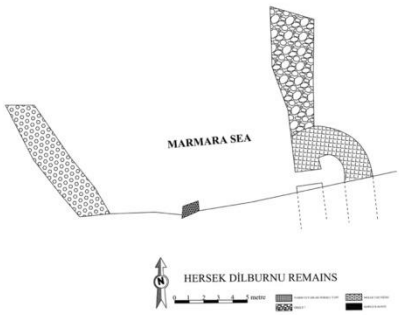

Fig. 9: Hersek Dilburnu Remains

Fig. 10: Rubble Stones with Mortar

Fig. 11: Coast of Helenopolis

Fig. 12: Mooring Stone from Helenopolis

Fig. 13: Modern Concrete Set

Fig. 14: Second Set in Front of Modern Concrete Set

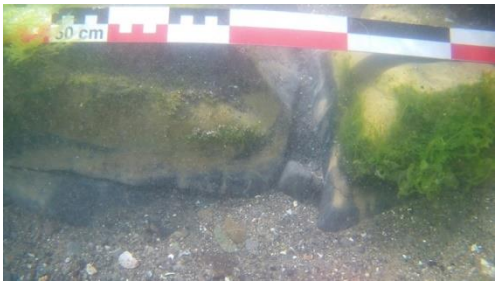

Fig. 15: Detail of Second Set in Front of Modern Concrete Set

DETERMINANTS OF INNOVATIVE CAPACITIES FOR TRANSITION ECONOMIES

Assosc. Prof. Dr. Umut HALAÇ
Yaşar Üniversitesi

Assoc. Prof. Dr. Rüstem Barış YEŞİLAY
Ege Üniversitesi

Abstract: Innovation, as one of the generally accepted key factors of sustainable economic growth, and identifying its determinants to develop effective policies for modelling the sustainable economic growth is utmost important. Therefore, the aim of this paper is twofold: (1) to determine the key factors of innovation and (2) to shed a light on the policies and innovation behaviors on country-level production of innovation. The innovative activities affected by several factors are investigated and tested at national level data for 18 transitions economies between 2001 and 2017. In line with the literature, the empirical results show that education expenditure and number of R&D researchers per million people have significant positive relation with the number of patents. But contrary to mainstream of literature, foreign direct investment, R&D expenses, and trade (openness) are insignificant with patent numbers in transition economies.

Keywords: Innovation Capacities, Transition Economies, System GMM

INTRODUCTION

The factors that affect economic progress across countries have been of primary interest to political scientists, economic historians, economists, and policymakers – and the role of technology has been in the center of the debates. As Schumpeter (1950) has underlined, innovations are the fundamental factors that set and keep the capitalist engine in motion. Such creative works as in innovations are associated with increasing stock of knowledge especially the knowledge of individuals within specific cultural and societal settings. Usage of this stock of knowledge may lead to economic growth. Innovation is widely regarded as the central process driving economic growth and the competitiveness of nations. However, not all nations can reach to a

level where innovation is the main driver. The reason behind is, innovation, it self, is not only related with economic subject but also related with the culture and society.

On the base of the Solow (1956) type growth, economies need to use their abilities to generate more outputs to further investment in capital. Because of that, innovative capacity lies at the heart of factors affecting every nation's future competitiveness particularly for all economies. With this motive, a model "national innovative capacity" of how a country can produce commercially valuable innovation over the long term, is raised on the earlier works of Romer (1990), Porter (1990) and Nelson (1993). Following a broad range of researchers in economics literature that use the term "innovative capacity", we also employ the term "innovative capacity" to describe a country's potential to produce a stream of commercially relevant innovations. Neely and Hii (1998) provide a detailed discussion of the origins and definition of innovative capacity in the academic literature.

In this research, we base our analysis on the conceptual framework of national innovative capacity outlined in Furman et al. (2002), which builds on three distinct research areas (i) ideas-driven endogenous growth theory (Romer, 1990), (ii) the cluster-based theory of national industrial competitive advantage (Porter, 1990), and (iii) research on national innovation systems (Nelson, 1993). Each of these perspectives identifies country-specific factors that determine the flow of innovation.

Despite several studies on this topic, there is still limited empirical evidence about how countries can promote their innovative capacity, especially in transition economies. The aim of this research is to offer an empirical examination of the determinants of a nation's innovative capacity to produce commercially viable innovations, measured as patent applications across a sample of 18 transitions economies. So, we can make a modest contribution towards filling those gaps in existing literature. Obviously, a single empirical research cannot come up with firm conclusions about what factors influence innovative capacity of all countries. However, it can shed some new light on national economic policy issues.

The paper is structured as follows. The following section sets out a literature review of different types of determinants of innovative capacities for economies. Section 2 outlines the method, which is followed by a section that presents the empirical results. The paper terminates with the conclusion.

1. THEORETICAL FRAMEWORK

The importance of technological progress in economic growth has been well identified but questions about the role of innovation have been a central feature of this debate. A number of distinct research traditions have emerged around these issues, each of which conceive of incorporate technology in a different way. On the one hand, most formal models of economic growth conceive of technology as a key input (along with labor and capital) in determining economic output and long-run growth. Such modeling efforts often require simplifying assumptions about the nature of technology. On the other hand, models in descriptive traditions reject strict simplifying assumptions about technology and focuses on the factors that affect the rate and direction of technical change. Our framework builds on the national innovative capacity as the result of three building blocks. The national innovative capacity framework draws on three distinct areas of prior research: ideas-driven endogenous growth theory (Romer, 1990), the cluster-based theory of national industrial competitive advantage (Porter, 1990), and research on national innovation systems (Nelson, 1993). These theories share several common analytical elements but differ with respect to the factors they emphasize.

Romer's (1990) idea-based growth model points out that the growth of a country's knowledge stock and its innovation dynamics depends on a few key factors such as the size of the research sector as well as the productivity of this sector. Romer's (1990) model has been highly influential and has inspired the development of an entire class of idea-based new growth models. Nevertheless, empirical analyses of this type of model have mostly focused on the relationship between the size of the research sector and the country's economic performance and have neglected the investigation of the determinants of a country's innovation dynamics and its transformations in the long-run (Castellacci, 2007).

As emphasized by Porter (1990), whether firms invest onto the basis of new-to-the-world innovation depends on the microeconomic environment in which they compete, which will vary in different fields. Therefore, innovative dynamics depend on the strength of the linkages between the common innovation infrastructure and specific clusters. For example, a given common innovation infrastructure results in a more productive flow of innovative output when there are mechanisms or institutions, such as a vibrant domestic university system or established funding sources for new ventures, which encourage the commercialization of new technologies in particular clusters.

The final element of our approach to understand the drivers of innovative output comes from the national innovation system (NIS) as in the seminal paper of

Nelson (1993), which emphasizes the array of national policies, institutions, and relationships that drive the nature and extent of country-specific innovative output.

As underlined before, we follow the leads of Furman et al. (2002) to construct the conceptual framework of national innovative capacity. Furman et al. (2002) defines the concept of innovative capability as "the ability of a country to produce and commercialize a flow of innovative technology over the long term". National innovative capacity is a country's ability —as both a political and economic entity— to produce and commercialize a flow of new-to-the world technologies over the long term. Thus, the capacity to innovate is not concerned with any single aspect of innovation performance, but with the sources of its sustainability. Furman et al. (2002) traces three main sets of ideas that converge on national innovation capacity. The first is endogenous growth theory and specifically the idea of the "knowledge production function" (Romer, 1990). Second is Porter's (1990) national competitiveness, especially the interaction between several factors, such as the rivalry between national firms, the level of demand of local industries, the clustering of local and supporting industries and factor conditions (Porter, 1990, 1998). Third, there is the NIS, and the linked idea of a technological system, where the key idea is the interaction of disparate elements to build innovative capacity over time.

One of the clearest indications of innovation performance is the number of patents. Patents are widely recognized as providing a reliable and unbiased indication of innovation efforts and as being extremely important aspects, they are signals of the health of innovation process (Griliches, 1990; Trajtenberg, 1990; Maskus, 2000; Hu and Matthews, 2008). Undoubtedly, patent applications are an imperfect proxy of the innovative capacity of an economy, yet they represent the only directly observable and comparative measure of innovative output over time, which are suitable for the analysis conducted. Eaton and Kortum (1996), Kortum and Lerner (1999) and Furman et al. (2002) recognize a number of difficulties in relation to use patent applications as a measure of innovation at national level, such as not all inventions are patentable, not all inventions of economic value are patented, not all patented innovations have the same quality or value to an economy, and there are varying degrees of willingness to patent across countries and sectors. However, there are also major benefits from assessing innovative capacity through patent applications (Soete and Wyatt, 1983; Griliches, 1990; Trajtenberg, 1990; Dosi et al., 1990; Eaton and Kortum, 1996, 1999; Kortum, 1997; Kanwar and Evenson, 2001; Jones, 2002; Furman et al., 2002; Hagedoorn and Cloodt, 2003). With all their deficiencies, patenting rates represent a uniform and time-robust measure of innovative output with an immediate economic significance. We acknowledge, however, that we must still interpret our

findings carefully, noting that our dependent variable is an imperfect proxy relating to innovations that are economically viable applications and cognizant that the 'true' rate of innovation is unobservable.

As indicated by Fung and Lau (2013), countries with strong commitment on innovation and significant investment on R&D can achieve relatively higher level of innovative capacity. Measuring R&D performance has always posed many problems, which can be related to the nature of the R&D activity. It appears that there is a positive relationship between the amount of resources allocated to R&D and R&D output and, therefore the higher R&D expense, the higher the output (Chiesa, Masella, 1996). The traditional direction of causality in the R&D and patents relationship assumes that patents are the natural output of the R&D activity in the sense that more investment in R&D will result in more innovations and more patenting. The empirical literature confirmed this positive relationship (Pakes and Griliches, 1980; Jaffe, 1986; Hall et al., 1986; Griliches, 1988; Griliches, 1990; Bottazzi and Peri, 2003; Beneito, 2006; de Rassenfosse and van Pottelsberghe, 2009; Baraldi, Cantabene, and Perani, 2013).

Economy with a high degree of innovation becomes stronger and is more capable of connecting because of its successfulness. It is more attractive to foreign investments (Celan, 2002). The location of innovative activity is clearly not random. From what we observe in practice, it is clear that, some countries have a tendency to generate more ideas, knowledge, and new technology than others do. Foreign Direct Investment (FDI) has been well recognized as an important factor in national innovation capacity to promote innovative activities through spill-over effect (Baskaran, 2008). Foreign firms transfer technology to subsidiaries and local firms in host country benefit FDI from a number of ways (Cheung & Lin, 2004). First of all, local firms can imitate the designs of the new developed product of foreign companies by reverse engineering and build up new innovative product. Secondly, employment and training supplied by foreign firms can enhance the quality of human resources, and those skilled labors will move to other factories in host countries, and therefore knowledge is transferred to other domestic companies. Thirdly, FDI can produce "demonstration effect". The foreign products in market can stimulate domestic competitor's innovation to generate ideas for innovative product. Lastly, FDI can promote technological know-how transfer vertically from foreign investing firms to local suppliers through knowledge exchange and training. Then local suppliers can develop innovative products based on vertically spillover knowledge. Besides advantages mentioned above, FDI also creates more jobs and supplies higher wages to workers, therefore many countries develop policy to encourage FDI. However, the effect

of FDI on innovation is not conclusive. The wide technology gaps between developed and developing countries make the spillover effect subtle (Blomström & Sjöholm, 1999). There have been a number of recent studies of FDI spillovers to host countries. For example, Baldwin, Braconier, and Forslid (1999) studied R&D spillovers through FDI for some OECD countries, while Aitken and Harrison (1999) examined the effect of FDI on productivity in Venezuela. Blomstrom and Kokko (1999) provides a review of empirical evidence of FDI spillover effects. Smarzynska (2002) has found that inward FDI leads to productivity improvement of local suppliers in emerging countries.

Faehn (2008) discussed how national policy can enhance the exploitation of the international knowledge stock and finds that subsidizing R&D is important for domestic innovation as it is effective in generating these knowledge spillovers from abroad. Faehn (2008) has emphasized the involvement in global production networks as an important source of knowledge for outstanding export performance in late industrializing countries, several studies have also explored the relationship and importance of differences in technology interaction with international trade performance (e.g. Dosi et al., 1990). Besides FDI, trade is also an important factor, which influences innovative activities. Trade facilitates the flow of professional knowledge and diffusion of technology (Grossman & Helpman, 1991). It expends the communication on networks of technical knowledge, fosters the collaboration among international partners, and reduces duplication of research. Besides, trade can enhance competition both in domestic and international market, which leads to better product and service, and expands the market size of exporting firms. However, trade also has been shown to increase competition faced by local firm, which produce similar products. The effect of positive externality from trade could outweigh the competition domestic firms' face with. Because of fierce competition from foreign firms, domestic firms may adopt cost minimizing approach, rather than spending money on innovation, especially for emerging economy, where majority of firms focus on labor-intensive type of job and does not have incentive to develop innovative product. Therefore, trade may decrease the level of innovative activities. Cheung and Lin (2004) stress that firms with larger export–output shares cannot significantly benefit from international trade because foreign firms coming to China only want to utilize China's cheap labor and hence the technologies, they bring in are mostly labor intensive and the spillover effects on domestic innovation is not strong.

Education plays a critical role in developing innovative capability of a country. Furman et al. (2002) demonstrated difference in education resources could explain the cross-country variation of innovation ability. Varsakelis (2006) shows the quality

of education can explain the cross-country variation of innovation productivity. Formal education can improve student's ability to learn and move the society into a learning economy. The learning capacity of individuals, firms and countries are most important elements in national innovation systems (Lundvall et al., 2002). Quick learner can adapt to the changes of environment and technology and create new innovative product based on the evolving knowledge. Quick learner can easily understand explicit knowledge, which is codified, and more importantly, they can learn tacit knowledge from other professionals, organizations and institutions. Managers captured domain expertise through formal education and educated manger can make decision to sustain the development of company and promote innovative activities (Holcomb and Connelly, 2009). Education of staffs in a company influences the absorptive ability of firms and further affects firm's innovative performance (Vinding, 2006). Therefore, positive relationship is expected between education expenditure and innovation performance of the countries.

2. MODEL AND METHODOLOGY

Our study is focused on the Transition Economies categorized by United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD-STAT). Analyzed period is between 2001 and 2017 for 18 countries (Albania, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Bosnia and Herzegovina, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Montenegro, Republic of Moldova, Russian Federation, Serbia, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Tajikistan, TFYR of Macedonia, Turkmenistan, Ukraine, and Uzbekistan).

The following dynamic panel equation is performed in the empirical analysis:

$$\log[PAT_{i,t}] = \beta_0 \log[PAT_{i,t-1}] + \beta_1[R\&D_{i,t}] + \beta_2[SCIE_{i,t}] + \beta_3[EDU_{i,t}] + \beta_4[FDI_{i,t}] - \beta_5[TRD_{i,t}] + \eta_i + \varphi_t + v_{it}$$

The [PAT] denotes the number of patent applications[1] and used as a measure of innovative activity. These transition countries have encountered series of transition and transformation process from late 2000s. Since then, inventive activity has shown an increasing trend and this trend has been maintained up to the most recent years. Especially, Russian Federation shows great performance on the number of patent application in this period. The PAT_{t-1} is the lagged value of dependent variable and β_0 is the coefficient of this lagged variable.

[1] Patent applications are worldwide patent applications filed through the Patent Cooperation Treaty procedure or with a national patent office for exclusive rights for an invention--a product or process. Source: World Intellectual Property Organization (WIPO), WIPO Patent Report: Statistics on Worldwide Patent Activity.

The [R&D][2] indicates the total research and development expenditure of GDP and measures the R&D intensity, it proxies not only the quantity of resources devoted into the R&D activities but also the quality of capital into R&D processes. Following Cheung and Ping (2004) we use the amount of expenditures spend on R&D sectors to proxy the resources, such as technicians, equipment and scientists that used to create new knowledge. The positive relation is expected between this variable and number of patents.

The [SCIE] is the number of R&D researchers per million people[3] measure the number of personnel (experts) in the R&D sector, it proxies the labor input to the R&D activity. We expect positive association between this variable and the number of patents.

Since general education is the foundation of any innovation activities, therefore we use expenditures on education[4] [EDU] of GDP, which was generally ignored in the literature to proxy the positive externality effect of general education as public goods. We expect positive relationship between this variable and the innovation outcome.

The [TRD][5] indicates the summation of imports and exports as a ratio of GDP. This variable can also be defined as "Openness" and was included into the model to test if domestic firms can benefit in domestic innovation from participating in the overseas market. However, on the line of research, we expect this effect is week and even negative. Because Cheung and Ping (2004) finds that FDI firms with larger export–output shares cannot significantly benefit from international trade because the FDI firms come into the emerging countries only to utilize its cheap labor, and hence the technologies they bring in are mostly labor intensive and the spillover effects on domestic innovation is not strong. Therefore, we expect even a negative effect associated with innovation and openness.

[2] Expenditures for research and development are capital expenditures (both public and private) on creative work undertaken systematically to increase knowledge, and the use of knowledge for new applications. Source: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) Institute for Statistics.

[3] Researchers in R&D are professionals engaged in the conception or creation of new knowledge, products, processes, methods, or systems and in the management of the projects concerned. Source: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) Institute for Statistics.

[4] General government expenditure on education is expressed as a percentage of GDP. It includes expenditure funded by transfers from international sources to government. Source: United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO) Institute for Statistics.

[5] Trade is the sum of exports and imports of goods and services measured as a share of gross domestic product. Source: World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.

The [FDI][6] denotes the total value of foreign direct investment of GDP. As discussed extensively, effect of FDI may have positive influence on the number of domestic patent application. However, the uncertainty of this hypothesis comes from the form of ownership structure of the enterprises. Obviously, foreign joint ventures and cooperative businesses are able to generate positive spillover effect than exclusively foreign-owned enterprises for instance. η_i *and* φ_t stand for fixed country specific effects and fixed time effects, respectively v_{it} is an error term with zero mean.

Generalized Method of Moment (GMM) proposed by Arellano and Bond (1991) is widely used estimation procedure to estimate the parameters in a linear dynamic panel data model. In the dynamic panel data framework lagged dependent variable is highly correlated with panel level effects therefore, it makes standard errors estimation highly inconsistent and hence OLS method of estimation cannot be used. Therefore, Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998) proposed a systems-based approach to overcome these limitations in the dynamic panel data models.

Arellano and Bond estimator is used which first difference the equation to remove the fixed effects and then use instruments to form moment conditions. System GMM is the augmented version of GMM. According to Blundell & Bond (1998) lagged levels are often poor instruments for first differences, especially for variables that are close to a random walk. The original equations in levels can be added to the system, and so the additional moment conditions could increase efficiency. In these equations, predetermined and endogenous variables in levels are instrumented with suitable lags of their own first differences. The system GMM estimator improves precision and also reduces the finite sample bias problem.[7] Furthermore, restriction of the number of instruments used in the system GMM estimation by using only two lags in the first-differenced equations can improve the efficiency of system GMM estimation (Roodman; 2009b). To test the validity of the instruments in the system GMM estimation, specification tests proposed by Arellano and Bover (1995) are executed onto models. First, the Arellano–Bond test for the serial correlation is adapted to test whether there is a second-order serial correlation in the first-differenced residuals. The null hypothesis is that the residuals are serially uncorrelated. If the null

[6] Foreign direct investment are the net inflows of investment to acquire a lasting management interest (10 percent or more of voting stock) in an enterprise operating in an economy other than that of the investor. Source: International Monetary Fund, International Financial Statistics and Balance of Payments Databases.

[7] See Arellano and Bover (1995) and Blundell and Bond (1998) for more detailed explanation of the dynamic panel system GMM and for further details on the advantages of SGMM Arellano, Bond and Temple (2002), Rao, Tamazian and Singh (2009) and Rao, Tamazian and Kumar (2009).

hypothesis cannot be rejected, it provides the evidence that there is no second-order serial correlation and the GMM estimator is consistent. Second, the Hansen *J*-test is applied to test the null hypothesis of instrument validity and the validity of the additional moment restriction necessary for system GMM, respectively. Failure to reject this null hypothesis means that the instruments are valid.

3. EMPIRICAL RESULTS

In the Table1, one-step system GMM results are reported for the sample of 18 transition countries in the sample period 2001-2017. The results could be analyzed on the base of two different models. Because of the calculation methodology, there is a multicollinearity problem between R&D and SCIE variables. The payments paid to R&D researchers are included in the R&D expenditure, so if the number of the researchers increases, R&D expenditure, also, increases. To avoid from multicollinearity, we prefer to run two separate model.

The lagged value of the patent applications has significant effect on the new patent applications and the coefficients of this variable are 0.36 and 0.35 in model I and model II, respectively. The direction of these relations is consistent with expectations. It proves that the previous experience on the patent applications can support the ability of doing new patent applications.

The R&D variable is added into the model I, and this variable is insignificant. It is not a surprising result because recent theoretical and empirical papers underlined some drawbacks in the R&D-patents traditional relationship. Shapiro (2001), Hunt (2006) and Bessen and Hunt (2007) showed that, even if in the late 1990s there was an increase in patent's applications, the tendency to extend patent protections may be counterproductive in terms of R&D investments. From an empirical point of view, when time-series and/or within industry dimensions are included in the empirical analysis, the positive correlation between R&D and patent almost vanishes (Czarnitzki *et al.*, 2009).

Table 1: System GMM Estimates

	Model I	Model II
PAT_{t-1}	**0.356 (0.17)	**0.354 (0.17)
R&D	0.473 (0.27)	---------
SCIE	----------	**0.277 (0.13)
EDU	**0.265 (0.11)	***0.347 (0.03)
FDI	-0.028 (0.08)	-0.03 (0.14)
TRD	-0.002 (0.32)	-0.001 (0.64)
AR(2)	0.143	0.150
Hansen-J	0.996	0.986

Notes: Windmeijer (2005) finite sample correction for standard errors is employed. The superscripts ***, ** and * denote the significance at 1%, 5% and 10% level, respectively. Heteroscedasticity-consistent standard errors are in parentheses. The p-values are reported for Hansen-J tests. The values reported for AR(2) are the p-values for the null hypothesis of no second-order serial correlation the first-differenced residuals.

The SCIE variable, on the model II, is significant and direction of the relationship between number of R&D personnel and patent applications is consistent with expectations. And the variable of EDU is, in both models, significant. The positive relation between education spending and patent application seeks out within the line of the expectations. Other two variables, FDI and TRD, are insignificant in both models. FDI in new facilities is the primary target of a host nation because they create new production capacity and jobs, transfer technology and know-how, and can lead to linkages to the global marketplace. However, it often does this by crowding out local industry, as multinationals are able to produce goods more cheaply and uses up scarce resources. Because of that, insignificant relation between FDI and patent applications is not an unexpected result.

The following two tests are performed in order to detect the robustness of System GMM estimations. The first is Hansen-J test of over-identifying restrictions that reports the p-values for the null hypothesis of the validity of the instrument set used by the estimator. The null hypothesis is not rejected for any of the models. The second is Arellano-Bond test for serial correlations. The p-values given by AR(2) test

of serial correlations indicate that there is no evidence for significant second-order serial correlation the first-differenced residuals. To sum up, the overall performances are robust and consistent in terms of validity of instruments and the coefficients on variables.

4. CONCLUSION

The primary aim of this study was to make clear the economic determinants of innovation for transition economies. In other words, the idea was to offer an empirical examination of the determinants of a nation's innovative capacity to produce commercially viable innovations. In accordance to this, the results show that the total education expenditure and number of R&D researchers per million people have significant positive relation with the number of patent applications in transition economies. Policy makers of transition economies should encourage all parties of economic actors to employ more R&D researchers and both public and private sector. Education being an important component of human capital has positive affect on patent applications. On the other hand, more investment in education is crucial not only for patent applications but also to have skilled workforce and this will attract foreign direct investments.

The main conclusion of this study is pretty straightforward: R&D expenditure, FDI and Openness are insignificant with the patent numbers in transition economies. As mentioned before the tendency to extend patent protections may be counterproductive in terms of R&D investments. Therefore, policy makers of transition countries should determine priority sectors in terms of development and try to create support mechanisms to enhance R&D investments in these sectors. This may lead to more patent applications. Another point is entrepreneurs should be sure that the patents protect themselves and their companies' benefits. This is somehow about reflecting laws and regulations on real life in a proper way.

FDI may contribute to economic growth and even development of a transition economy but its impact on the innovation especially in terms of patent applications is not that clear. In our study the relation between FDI and patent applications was not significant. It can be said all FDI forms doesn't create spill-over effect. Policy makers should target to have FDI not only for solving their unemployment problems but also to promote technological know-how transfer. According to the mainstream literature trade is an important factor, which influences innovative activities. But like China in other transition economies trade may not have any positive impact in innovative capacity of a nation. Especially in foreign trade, countries shouldn't focus on

labor intensive (cheap labor) and cost cutting production types but should try to have more skilled workforce and create high added value products. Otherwise openness will not guarantee to have more innovative economies for the transition countries.

REFERENCES

Aitken, B.J. and Harrison, A.E. (1999). *Do Domestic Firms Benefit from Direct Foreign Investment? Evidence from Venezuela*. American Economic Review, 89, No. 3.

Arellano, M. and Bond, S. (1991*). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations*, Rev. Econ. Stud. 58(2), 277-297.

Arellano, M. and Bover, O. (1995). *Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Model*. J. Econ. 68(1), 29-51.

Baldwin R., Braconier H. and. Forslid R. (1999). *Multinationals, Endogenous Growth and Technological Spillovers: Theory and Evidence*, CEPR Discussion Paper, No. 2155

Baraldi, A.L., Cantabene, C. and Perani, G. (2013). *Reverse Causality in the R&D and Patents Relationship: An Interpretation of the Innovation Persistence*. MPRA Paper, No: 47684

Baskaran, A. and Mammo, M. (2008). *The Impact of the National Innovation Systems on the Flow and Benefits of Foreign Direct Investment to National Economics*. Working Paper. *DIIPER & Department of History, International and Social Studies*.

Bessen, J. (2004). *Patent Thickets: Strategic Patenting of Complex Technologies*. SSRN Electronic Journal, /ssrn.327760.

Bessen, J. and Hunt, R. (2007). *An Empirical Look at Software Patents*. Journal of Economics & Management Strategy, 16, 157-189.

Blomström, M. and Sjöholm, F. (1999). *Technology Transfer and Spillovers: Does Local Participation with Multinationals Matter?* European Economic Review, *43*(4–6), 915-923.

Blomström, M., Globerman, S. and Kokko, A. (1999*). The Determinants of Host Country Spillovers from Foreign Direct Investment: Review and Synthesis of the Literature.* SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance from Stockholm School of Economics, No 339.

Blundell, R. and Bond, S. (1998). *Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models.* J. Econ. 87(1), 115-143.

Bottazzi, L. and Peri, G. (2002). *Innovation and Spillovers in Regions: Evidence from European Patent Data*. SSRN Electronic Journal. No: 318920.

Castellacci, F. (2007). *Evolutionary and New Growth Theories. Are They Converging?* Journal of Economic Surveys, 21, 585-627.

Cheung, K.Y. and Lin, P. (2004). *Spillover Effects of FDI on Innovation in China: Evidence from the Provincial Data.* China Economic Review, 15(1), 25-44.

Czarnitzki, D., Hanel, P. and Julio, M.R. (2009). *Evaluating the Impact of R&D Tax Credits on Innovation: A Microeconometric Study on Canadian Firms*. SSRN Electronic Journal, ssrn.651341.

Dosi, G., Pavitt, K., Soete, L. (1990). *The Economics of Technical Change and International Trade*. Columbia University Press, New York.

Doylea, E. and O'Connor, F. (2013). *Innovation Capacities in Advanced Economies: Relative Performance of Small Open Economies.* Research in International Business and Finance, 27, 106– 123.

Eaton, J. and Kortum, S. (1999). *International Technology Diffusion: Theory and Measurement*. International Economic Review 40 (3), 537–570.

Fan, P. (2008*). Innovation Capacity and Economic Development: China and India.* UNI-Wider, Research Paper No. 2008/31.

Fung, K.W. T. and Lau, C.K. M. (2013). *Financial Development, Economic Growth and R&D Cyclical Movements.* Journal of Applied Economics and Business Research, 3(3), 133-145.

Furman, J. L., Porter, M. E., & Stern, S. (2002). The Determinants of National Innovative *Capacity*. *Research Policy, 31*(6), 899-933.

Griliches, Z. (1990). *Patent Statistics as Economic Indicators: A Survey*. Journal of Economic Literature 92, 630–653.

Grossman, G. and Helpman, E. (1991). *Innovation and Growth in the World Economy*. MIT Press, Cambridge, MA.

Hagedoorn, J., and Cloodt, M. (2003). *Measuring Innovative Performance: Is There An Advantage In Using Multiple Indicators?* Research Policy, 32, 1365–1379.

Holcomb, T. R., Holmes Jr, R. M., and Connelly, B. L. (2009). *Making the Most of What You Have: Managerial Ability as a Source of Resource Value Creation.* Strategic Management Journal, 30(5), 457-485.

Hu, M.C. and Mathews, J.A. (2008). *China's National Innovative Capacity*. Research Policy, 37, 1465-1479.

Hunt, R. (2001). *You Can Patent That? Are Patents on Computer Programs and Business Methods Good for the New Economy?* Business Review, 5-15.

Jones, C. (2002). *Sources of U.S. Economic Growth in A world Of Ideas*. American Economic Review, 92 (1), 220–239.

Kanwar, S. and Evenson, R. (2001). *Does Intellectual Property Protection Spur Technological Change*? Center Discussion Papers, no: 831, Economic Growth Center, Yale University.

Kortum, S. (1996). *Trade in Ideas: Patenting and Productivity in the OECD*. Journal of International Economics, 40 (3/4), 251–278.

Kortum, S. (1997). *Research, Patenting, And Technological Change*. Econometrica, 65 (6), 1389–1419.

Kortum, S. and Lerner, J. (1999). *What is Behind the Recent Surge in Patenting*? Research Policy, 28, 1-22.

Lundvall, B.Å., Johnson, B., Andersen, E. S. and Dalum, B. (2002). *National Systems of Production, Innovation and Competence Building*. Research Policy, 31(2), 213-231.

Maskus, K.E. (2000). *Lessons from Studying the International Economics of Intellectual Property Rights*. Caslon Analytics Intellectual Property Guide.

Neely, A., and Hii, J. (1998). *Innovation and Business Performance: A Literature Review*. The Judge Institute of Management Studies, University of Cambridge

Nelson, R.R. (Ed.) (1993). *National Innovation Systems: A Comparative Analysis*. Oxford University Press, New York.

Pilar, B. (2006). *The Innovative Performance of In-House and Contracted R&D In Terms Of Patents and Utility Models* Research Policy, 35 (4), 502-517.

Porter, M.E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York.

Prodan, I. (2005*). Influence of Research and Development Expenditures on Number of Patent Applications: Selected Case Studies in OECD Countries and Central Europe*.

de Rassenfosse, G. and Pottelsberghe, B. (2009) *A Policy Insight into the R&D-Patent Relationship.* Research Policy, 38(5).

Romer, P. (1990). *Endogenous Technological Change*. Journal of Political Economy, 98, 71–102.

Roodman, D. (2009). *How to Do Xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in Stata.* Stata Journal, 9(1), 86-136.

Schumpeter, A.J. (1950). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper Publishers

Smarzynska, B.K. (2002). *Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firms: In Search Of Spillovers Through Backward Linkages*? The World Bank Policy Research Working Paper Series 2923.

Solow, R.M. (1956). *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. Quarterly Journal of Economics, 70, 65–94.

Soete, L. and Wyatt, S. (1983). *The Use of Foreign Patenting as an Internationally Comparable Science and Technology Output Indicator*. Scientometrics. 5. 31-54.

Trajtenberg, M. (1990). *Patents as Indicators of Innovation, Economic Analysis of Product Innovation*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Varsakelis, N. C. (2006). *Education, Political Institutions and Innovative Activity: A Cross-Country Empirical Investigation.* Research Policy, 35(7), 1083-1090.

Vinding, A.L. (2006). *Absorptive Capacity and Innovative Performance: A Human Capital Approach.* Economics of Innovation and New Technology, 15:4-5, 507-517.

BİNALARDA OPTİMUM YALITIM KALINLIĞININ BELİRLENMESİ VE GERİ ÖDEME SÜRELERİ: MARMARA BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Öğr. Gör. Dr. Hande UFAT
Bursa Uludağ Üniversitesi

Özet: Günümüzde kullanılan enerjinin büyük bir kısmını karşılayan fosil yakıtların tükenebilir enerji kaynakları olması nedeniyle, enerji tasarrufu konusu oldukça önemlidir. Enerji kaynaklarının pahalılaşması, rezervlerin her geçen gün azalmasıyla birlikte ülkemizde doğacak bir enerji dar boğazından minimum düzeyde etkilenmek için ısı enerjisi tasarrufu yapılması zorunlu olmaktadır. Bina dış duvarlarında yapılacak ısı yalıtım uygulamaları, yakıt tüketimini düşürerek enerji tasarrufu sağlamaktadır. Bu çalışmada, Marmara Bölgesinde yer alan en soğuk ve en sıcak illerde (Balıkesir, Bilecik) ömür maliyet analizi yöntemi kullanılarak, farklı yalıtım malzemeleri (polistren, taş yünü) için optimum yalıtım kalınlığı ve geri ödeme süreleri hesaplanmıştır. Sonuç olarak optimum yalıtım kalınlığı Balıkesir ve Bilecik için sırasıyla taş yünü için 3.88 cm-4.64 cm, Polistren için 6.73 cm-7.75 cm olarak hesaplanmıştır. Geri ödeme süresinin iller arasında yalitim malzemesine göre 6.74 - 11.54 yıl arasında değiştiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Optimum yalıtım kalınlığı, Termoekonomik analiz, taş yünü, polistren

Determination of Optimum Insulation Thickness in Buildings and Payback Periods: Marmara Region Example

Abstract: Energy savings is very important due to fact that fossil fuels, which meet most energy used today, are exhaustible resource. As energy resources become more expensive and reserves are decreasing day by day, it is necessary to save heat energy in order to be affected at a minimum level by an energy bottleneck in our country. Applying heat insulation to external walls of buildings reduce energy consumption and provide energy savings. In this study, optimum insulation thickness and payback periods for different insulation materials (polystyrene, rock wool) were calculated by using life-cycle cost analysis method in the coldest and hottest cities in Marmara Region (Balıkesir, Bilecik). The results show that the optimum thermal insulation thicknesses vary between 3.88 cm – 7.75 cm for total annual (heating + cooling) energy

depending on the city. The payback periods in these cities vary between 6.74 - 11.54 years when considering the total annual energy requirements.

Keywords: Optimum insulation thickness, Thermoeconomic analysis, Stonewood, Polystrene

GİRİŞ

Nüfusun artması, kentleşme, büyük şehirlere göç ve yaşam standartlarının iyileşmesiyle dünya genelinde enerji tüketimi oldukça artmıştır. Özellikle endüstri, ulaşım, inşaat ve ziraat alanlarında enerji tüketimi oldukça fazladır (Pargana vd., 2014; Kayfeci vd., 2013). Enerji tüketimi kaçınılmaz olmakla birlikte bu enerji daha verimli bir şekilde kullanılabilir veya yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelinebilir.

Türkiye'nin enerji ihtiyacı her yıl giderek artmaktadır ve bu enerji ihtiyacının çoğu ithal edilmektedir. Bu sebepten dolayı enerjiyi tasarruflu kullanmak oldukça önem taşımaktadır (Uçar ve Balo 2010; Kaynaklı 2012). Dünya çapında ve ülkemizde de tüketilen enerjinin %50 civarı binalarda kullanılmaktadır. Bu enerjinin büyük kısmı ısıtma ve soğutmada tüketilmektedir (Pargana vd., 2014; Kaya vd., 2016; Uçar, 2010). Binaların bulunduğu iklim zonunun ve kullanılan yalıtım malzemesiyle kalınlığına bağlı olmakla birlikte, binalarda yalıtım uygulamasının %40'lara varan enerji tasarrufu sağladığı çalışmalarda görülmektedir (Kaya vd. 2016).

Bu verilere baktığımızda termal korumanın, enerji tasarrufundaki rolü oldukça açıktır. Binalar yalıtılırken dış ortam şartlarına ve iç ortamın termal özelliklerine dikkat edilmelidir. Yalıtım kalınlığı arttıkça yalıtım maliyeti artar ve buna bağlı olarak soğutma maliyetleri düşer. Benzer şekilde optimum yalıtım kalınlığında yakıt maliyetleri de minimum olacaktır. Bu sebepten dolayı optimum yalıtım kalınlığından daha fazla kalınlıkta yalıtım yapmak sadece yalıtım giderini arttıracak, ek bir enerji tasarrufu sağlamayacaktır (Kayfeci vd. 2013).

1. ISI YALITIMININ ÖNEMİ VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALARI

1.1. Türkiye'de Yalıtım Uygulamaları

Türkiye'de yalıtım ile ilgili resmi olarak ilk kez 1970 yılında "TS 825 Binalarda Isı Yalıtım Kuralları"nın hazırlanmış olduğu görülmektedir. Ancak yönetmeliğin uygulanması ile ilgili herhangi bir zorunluluk getirilmemiştir. Daha sonra arada çeşitli çalışma ve düzenlemeler yapılmış ve ancak 14.06.2000 tarihinden itibaren TS 825 standardı zorunlu standart olarak, yeni yapılacak binalarda uygulanmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren mevcut binalarda herhangi bir yasal uygulamaya

gidilmemiş, ancak uygulanan tüm yapıların ısı yalıtım proje hesaplarında bu standarttaki kurallara uyulması zorunlu hale getirilmiştir. (Sezer, 2005; Bektaş, vd. 2017). 2011 yılından itibaren yeni yapılan binalarda "Enerji Kimlik Belgesi" çıkarılması zorunlu hale getirilmiştir.

1.2. Isı Yalıtımının Faydaları

Isı yalıtımına sadece bireysel anlamda bir enerji tasarrufu olarak bakmamak gerekir. Ülke ekonomisine direk katkı sağlayan bir uygulamadır. Enerji olarak çok fazla dışa bağımlı olan bir ülke olarak ne kadar enerji tasarrufu sağlarsak ülke ekonomisine de o kadar katkı sağlarız.

Isı yalıtımının başlıca faydaları; (Bektaş vd., 2017)

- Yapılarda ısı yalıtımı uygulamaları ile binalarda kullanılan enerji miktarları azaltılabilir, dolayısıyla enerji tasarruflu binalar üretilebilir.
- Doğru ısı yalıtım uygulamaları ile harcadığımız enerji miktarı her yıl azalır.
- Isı yalıtımı, binalarda meydana gelen ısı köprülerinin oluşmasını engeller.
- Isı yalıtımı yapılmış evlerde, ısı dengeli şekilde yayıldığından yoğuşma ve hava akımı gibi istenmeyen durumlar meydana gelmez ve konforlu ortamlar oluşur.
- Küf ve nem oluşumunun önüne geçerek sağlıklı ve iç hava kalitesi yüksek ortamlar meydana gelmesine yardımcı olur.
- Bina cephesi dış etkenlere karşı korunur ve korozyonun önüne geçilmiş olur.
- Yakıt tüketiminin azalmasıyla çevreye salınan zararlı gazlar azalır.

1.3. Konutlarda Uygulanan Dış Duvar Isı Yalıtım Sistemleri

Konutlarda ısı kayıpları en çok dış duvarlar, pencereler, çatı ve zeminde meydana gelmektedir. Isı kayıplarının oranları binaların mimarisi, bulunduğu bölgesi, konumu, ısı yalıtım durumu ve ısı yalıtımında kullanılan malzemeye göre değişiklik göstermektedir.

Gelişen teknoloji ile birlikte günümüzde duvarlar, tek bir katmandan oluşabilir veya içerisinde yalıtım malzemesi barındıran, birden fazla katmandan oluşan bir yapı elemanı olarak da ele alınabilmektedirler. Yalıtım malzemeleri; su, ısı ve yangına karşı korunum sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Yalıtım malzemesi seçerken kullanılacak yerin özelliklerine bakılması gerekir.

Ülkemizde sıklıkla lifli ve köpük malzemeler tercih edilmektedir. Lifli malzemeler; taş yünü ve cam yünü gibi mineral yünler ve ahşap yünü, köpük malzemeler ise; genleştirilmiş polistren köpük (EPS) ve haddeden çekilmiş polistren köpük

(XPS) gibi polistren köpükler ve poliüretan köpükler olmaktadır. Dış duvarlarda kullanılacak yalıtım malzemelerini nemle temas ettiğinde mahalin yapısını olumsuz yönde etkilemeyen ve yalıtım özelliğinde bir değişiklik olmayan malzemelerden seçmek gerekmektedir.

Günümüzde Türkiye'de dış duvarlardaki yalıtım, ısı yalıtım malzemesinin konumuna göre 4 farklı sistemde uygulanmaktadır: (Sezer, 2005).

- Duvarların Dış Yüzeyine Yapılan Isı Yalıtım Uygulamaları (Mantolama)
- Duvarların İç Yüzeyine Yapılan Isı Yalıtım Uygulamaları
- Çift Duvar Arası Isı Yalıtım Uygulamaları (Sandviç Duvar)
- Havalandırmalı Dış Duvar Yalıtım Uygulamaları (Giydirme Cephe Sistemi)

2. SEÇİLEN DIŞ DUVAR TİPİNİN YAPISI VE HESAPLAMALARDA KULLANILAN PARAMETRELER

Yapılan çalışmada sandviç duvar uygulaması ele alınmış ve yalıtım malzemesi olarak da sıkça kullanılan edilen polistren ve taşyünü seçilmiştir.

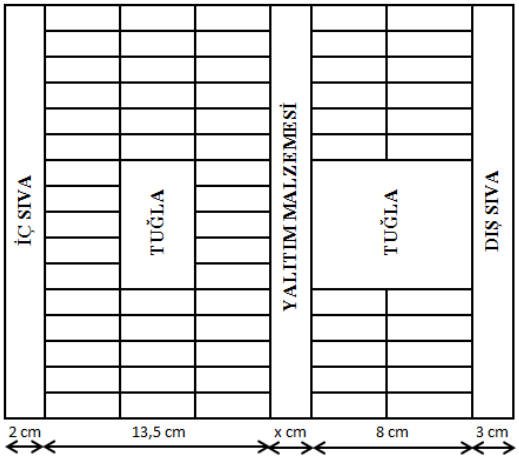

Şekil 1 Seçilen Duvar Yapısı

Şekil 1'de yapılan çalışma için seçilen duvar yapısının şekli görülmektedir. Duvar yapısı 2 cm iç sıva, 13.5 cm tuğla, yalıtım malzemesi, 8 cm tuğla, 3 cm dış sıvadan oluşmaktadır.

Çalışmamızda optimum yalıtım kalınlığı hesaplamalarında taş yünü, polistiren malzemeleri kullanılacak olup bu yalıtım malzemelerinin Marmara Bölgesi için optimum yalıtım kalınlığı ve yaşam döngüsü maliyet analizine göre geri ödeme süreleri hesaplanmıştır.

Seçtiğimiz duvar tipinin yapısındaki malzemeler ile hesaplamalarda kullanılan farklı yalıtım malzemelerine ait değerler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1 Seçilen Duvara Ait Hesaplamalarda Kullanılan Parametreler

Parametreler		**Değer**
Duvar Yapısı		
2 cm	İç Sıva	k = 0.87 W/mK
13.5 cm	Tuğla	k = 0.45 W/mK
x cm	Yalıtım Malzemesi	k = 0.035 W/mK (Polistren)
		k = 0.040 W/mK (Taşyünü)
8 cm	Tuğla	k = 0.45 W/mK
3 cm	Dış Sıva	k = 0.87 W/mK
	İç Isı Taşının Katsayısı	h_i = 8.29 W/m^{2}K
	Dış Isı Taşınım Katsayısı	h_d = 34 W/m^{2}K
Yalıtım (Polistiren) (Al-Sanea vd,2005;Bollatturk,2008;Daouas,2011)		
Yalıtım (Taş Yünü) (Kürekçi vd, 2012)		
Polistren (EPS)		
İletkenlik		k= 0.035 W/mK (Kaynakli, 2013)
Malzeme Maliyeti		142 USD/m^3
Kurulum Maliyeti		4.7339 USD/m^2
Taş Yünü		
İletkenlik		k = 0.040 W/mK (Kürekçi vd, 2012)
Malzeme Maliyeti		307.71 USD/m^3

Kurulum Maliyeti	4.7339 USD/m²
Yakıt (Doğal Gaz) (http://www.bursagaz.com)	
Fiyat Cf	0.263 USD/m³
Alt Isıl Değer	34.526 x 10^6 J/m^3
Verim, η	0.93
Elektrik	
Fiyat Cf	0.08695 USD/ kWh (https://gazelektrik.com/s-s-s/epdk-elektrik-tarifeleri-2018)
Soğutma Sistemi Performans Katsayısı ,COP	2.5 (Bollatturk, 2008;Soylemez ve Unsal, (1999)
Finansal Parametreler (TCMB 2018; TUIK 2018)	
Faiz Oranı ,i	24%
Enflasyon Oranı ,g	21.62%
Ömür , LT	20
Mevcut Değer, PV	24.66

USD = 5.2810 TL

Tablo 2'de ise Marmara bölgesinin hesaplamalarda ihtiyaç olacak değerleri verilmiştir. Tabloda enlem, boylam, rakım değerleri, yıllık ortalama en yüksek ve en

düşük sıcaklıkları ile birlikte ısıtma derece-gün (HDD) ile soğutma derece-gün (CDD) değerleri görülmektedir.

Tablo 2 Marmara Bölgesi'ndeki illere ait değerler

Şehir	Enlem	Boylam	Rakım (m)	HDD	CDD	Yıllık Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	Yıllık Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)
Sakarya	30,25	40,47	30	1833	10	19,9	10
Yalova	29,16	40,39	2	1843	4	19	10,3
Tekirdağ	27,29	40,59	4	2032	3	17,8	10,3
Kocaeli	29,54	40,46	76	1786	18	19,7	10,7
Çanakkale	26,24	40,08	3	1789	25	19,6	10,7
İstanbul	29,05	40,58	39	1865	6	17,5	10,8
Bilecik	29,58	40,09	526	2397	7	17,6	8
Edirne	26,34	41,4	48	2224	16	19,6	8,3
Kırklareli	27,13	41,44	232	2274	20	18,8	8,7
Balıkesir	27,52	39,39	147	1914	20	20,4	9
Bursa	29,04	40,11	100	1920	12	20,3	9

Şekil 2'de ise Marmara bölgesindeki illerin yıllık en düşük ve en yüksek sıcaklıklarını gösteren grafik görülmektedir.

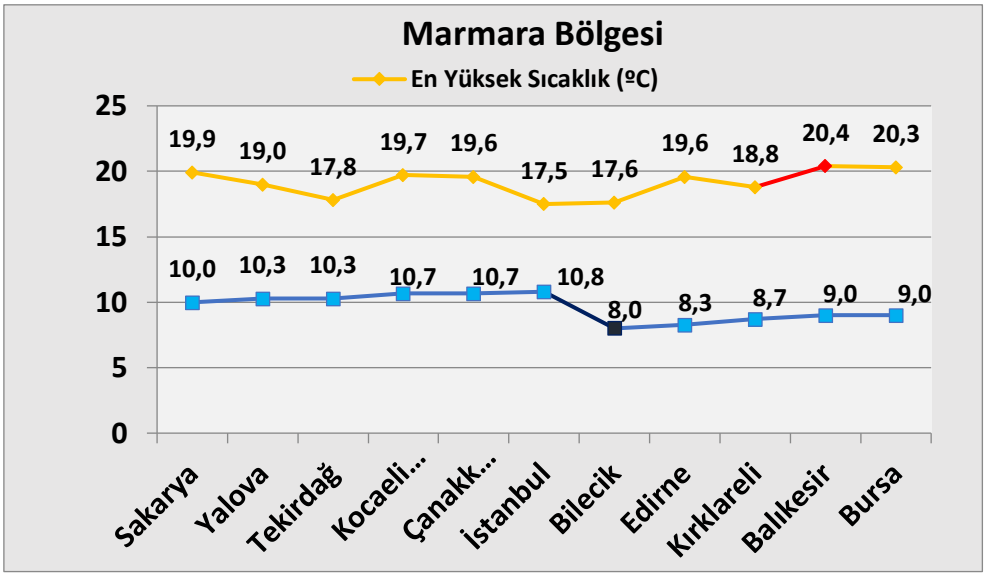

Şekil 2 Marmara Bölgesi Yıllık En Düşük ve En Yüksek Sıcaklıklar

3.MATEMATİKSEL YÖNTEM

3.1 Isı Kayıpları ve Enerji Gereksinimi

Yapının dış duvarının birim yüzeyinden olan ısı kaybı,

$$q = U\,(T_b - T_0) \tag{1}$$

denklemiyle hesaplanabilir. Burada U seçtiğimiz duvarın toplam ısı transfer katsayısını ifade etmektedir.

Birim yüzey alanı için yıllık ısı kaybını bölgelere göre Tablo 2‘de bulunan ısıtma ve soğutma derece-gün (HDD, CDD) değerlerinden yararlanılarak eşitlik (2) ile hesaplanabilir.

$$Q = 86400.\ DG.\ U \tag{2}$$

Seçtiğimiz dış duvarın birim yüzeyinden oluşan ısı kaybı nedeni ile ısıtma için gereken yıllık enerji miktarı E_h, yıllık ısı kaybının seçilen yakıta göre (doğalgaz) yakma sisteminin verimine bölünmesiyle hesaplanabilir. Burada η, ısıtma sisteminin verimini ifade etmektedir.

$$E_h = 86400.HDD.U / \eta \tag{3}$$

Soğutma için gereken yıllık enerji miktarı eşitlik (4) ten faydalanılarak hesaplanabilir. COP, soğutma sisteminin performans katsayısını ifade etmektedir.

$$E_c = 86400.CDD.U / COP \tag{4}$$

Seçtiğimiz duvar için yalıtım olması durumunda toplam ısı iletimi,

$$U = \frac{1}{\frac{1}{h_i} + R_W + \frac{x}{k} + \frac{1}{h_0}} \tag{5}$$

şeklindedir. Burada h_i ve h_0 sırasıyla duvarın iç ve dış tarafındaki ısı taşınım katsayıları, R_W yalıtımsız duvarın ısıl direnci, x ve k sırasıyla yalıtım malzemesinin kalınlığı ve ısı iletim katsayısını ifade etmektedir. Binanın iç ve dış tarafındaki ısı taşınım katsayıları için h_i = 8,29 W/m^2K ve h_0 = 34,0 W/m^2K değerleri kullanılmıştır (Çengel,1998) .

Seçtiğimiz duvarda yalıtım olmadığı durumda toplam ısıl direnci $R_{t,w}$ olmak üzere toplam ısı iletimi formülünü tekrar düzenlersek,

$$U = \frac{1}{R_{t,w} + \frac{x}{k}} \tag{6}$$

elde edilir.

Isıtma için gereken yıllık enerji ihtiyacı eşitlik (7) kullanılarak hesaplanabilir.

$$E_h = \frac{86400\ HDD}{(R_{t,w} + \frac{x}{k})\eta} \tag{7}$$

H_u, seçtiğimiz yakıt tipi olan doğalgazın alt ısıl değeri olmak üzere, ısıtma için yıllık yakıt tüketimi eşitlik (8) deki denklem kullanılarak hesaplanabilir.

$$m_f = \frac{86400\ HDD}{(R_{t,w} + \frac{x}{k}).H_U.\eta} \tag{8}$$

Soğutma için gereken yıllık elektrik enerjisi gereksinimini eşitlik (9) kullanılarak hesaplanabilir.

$$E_c = \frac{86400\ CDD}{(R_{t,w} + \frac{x}{k})\mathrm{COP}} \tag{9}$$

3.2 Maliyetler ve Optimum Yalıtım Kalınlığı

Toplam maliyet (C_t), seçilen yalıtım malzemelerinin birim maliyeti (C_{ins}), yalıtımın kurulum maliyeti (C_{ad}) ve ısıtma maliyetinin (C_h) toplamından oluşmaktadır.

$$C_t = C_{ins}\mathrm{x} + C_{ad} + C_h\mathrm{PV} \tag{10}$$

Bu çalışmada, seçtiğimiz duvar için kullanım ömrü süresince enerji maliyetinin hesaplanmasında ömür maliyet analizi kullanılmıştır. Toplam ısıtma maliyeti hesaplanırken ömür süresi (LT) ve bugünkü değerin (PV) birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. PV değeri, zamana ve gerçek faiz oranına bağlıdır. Gerçek faiz oranı, enflasyon (g) ve faiz oranı (i) değerlerine bağlı olarak aşağıdaki denklemle hesaplanabilir.

$$\mathrm{PV} = \frac{1+i}{g-i}\left[1 - \left(\frac{1+i}{1+g}\right)^{LT}\right] \qquad g \neq i \tag{11}$$

$$\mathrm{PV} = \frac{LT}{1+g} \qquad g = i \tag{12}$$

Yıllık yakıt miktarı hesaplandıktan sonra seçtiğimiz yakıtın (doğalgaz) birim fiyatı (C_f) ile çarpılması sonucunda yıllık yakıt maliyeti hesaplanabilir. Birim yüzey alanı için ısıtmanın yıllık maliyeti eşitlik (10) kullanılarak hesaplanabilir.

$$C_h = \frac{86400.HDD.C_f}{(R_{t,w} + \frac{x}{k}).H_U.\eta} \tag{13}$$

Bu durumda toplam ısıtma maliyeti ($C_{t,h}$) eşitlik (14) yardımı ile hesaplanabilir.

$$C_{t,h} = C_{ins}\mathrm{x} + C_{ad} + \frac{86400.HDD.C_f}{(R_{t,w}+\frac{x}{k}).H_U.\eta}\mathrm{PV} \tag{14}$$

.

$$x_{opt,h} = \left(\frac{86400\ HDD\ C_f\ PV\ k}{\eta\ \mathrm{LHV}\ C_{ins}}\right)^{1/2} - R_{t,w}\ k \tag{15}$$

Aynı işlemler soğutma durumu ele alınarak tekrarlandığında toplam maliyet ve optimum yalıtım kalınlığı sırası ile eşitlik (16) ve eşitlik (17) den yararlanılarak hesaplanabilir.

$$C_{t,c} = C_{ins}x + C_{ad} + \left(\frac{86400\ CDD\ C_e\ PV}{(R_{t,w}+x/k)\ COP}\right) \quad (16)$$

$$x_{opt,c} = \left(\frac{86400\ CDD\ C_e\ PV\ k}{COP\ C_{ins}}\right)^{1/2} - R_{t,w}\ k \quad (17)$$

Maliyetler göz önüne alındığında yıl içerisinde hem ısıtma hem soğutma durumu gerçekleştiğinden, optimum yalıtım kalınlığı ve maliyet hesaplarında bu iki durum birlikte değerlendirilmelidir. Toplam maliyet aşağıdaki denklemden kullanılarak hesaplanabilir.

$$C_{t,a} = C_{ins}x + C_{ad} + \left(\frac{86400\ HDD\ C_f\ PV}{(R_{t,w}+x/k)\ H_U\eta}\right) + \left(\frac{86400\ CDD\ C_e\ PV}{(R_{t,w}+x/k)COP}\right) \quad (18)$$

Bu durumda optimum yalıtım kalınlığı eşitlik (19) dan yararlanılarak hesaplanabilir.

$$x_{opt,a} = 293.94\left(\frac{PV}{C_{ins}}\right)^{1/2}\left(\frac{k\left(\frac{C_f\ HDD}{H_u\eta}+\frac{C_e\ CDD}{COP}\right)}{C_{ins}}\right)^{1/2} - R_{t,w}\ k \quad (19)$$

Yalıtım yapılması ve yapılmaması durumlarındaki toplam maliyetlerin farkından, yalıtım sonucundaki toplam kazanç (ECS) eşitlik (20) kullanılarak elde edilir.

$$ECS = [C_{h,pv} + C_{c,pv}](x=0) - [C_{h,pv} + C_{c,pv}](x_{opt,a}=0) \quad (20)$$

Geri ödeme süresi, yalıtım malzemesinin maliyeti, kurulum maliyeti, yalıtım sonucundaki toplam kazanç ve ömür parametrelerine bağlı olup aşağıdaki denklem kullanılarak hesaplanabilir.

$$\text{Geri Ödeme} = \frac{C_{ins}\ x_{opt,a} + C_{ad}}{ECS/LT} \quad (21)$$

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmada Marmara Bölgesi için ısıtma ve soğutma durumu ile yıllık optimum yalıtım kalınlığı değerleri hesaplanmıştır. Tablo 3'te polistren, Tablo 4'te ise taşyünü için elde edilen sonuçlar görülmektedir.

Tablo 3 Polistren için optimum yalıtım kalınlıkları ve geri ödeme süreleri

Şehir	Isıtma için optimum yalıtım kalınlığı $x_{opt,h}$ [cm]	Soğutma için optimum yalıtım kalınlığı $x_{opt,c}$ [cm]	Yıllık optimum yalıtım kalınlığı $x_{opt,c}$ [cm]	Geri ödeme süresi [yıl]
Sakarya	6,22	0	6,25	7.9818
Yalova	6,24	0	6,25	7.9733
Tekirdağ	6,66	0	6,67	7.4313
Kocaeli	6,11	0	6,16	8.1024
Çanakkale	6,11	0	6,19	8.0650
İstanbul	6,29	0	6,31	7.8969
Bilecik	7,43	0	7,44	6.600
Edirne	7,07	0	7,11	6.9329
Kırklareli	7,18	0	7,23	6.8155
Balıkesir	6,4	0	6,46	7.699
Bursa	6,42	0	6,45	7.710

Tablo 4 Taşyünü için optimum yalıtım kalınlıkları ve geri ödeme süreleri

Şehir	Isıtma için optimum yalıtım kalınlığı $x_{opt,h}$ [cm]	Soğutma için optimum yalıtım kalınlığı $x_{opt,c}$ [cm]	Yıllık optimum yalıtım kalınlığı $x_{opt,c}$ [cm]	Geri ödeme süresi [yıl]
Sakarya	3,6	0	3,62	11.6767
Yalova	3,61	0	3,62	11.6639
Tekirdağ	3,92	0	3,93	10.8573
Kocaeli	3,52	0	3,56	11.8576
Çanakkale	3,52	0	3,56	11.800
İstanbul	3,65	0	3,66	11.5496
Bilecik	4,47	0	4,49	9.6380
Edirne	4,22	0	4,25	10.1232
Kırklareli	4,29	0	4,33	9.9513
Balıkesir	3,73	0	3,77	11.2552
Bursa	3,74	0	3,75	11.2714

Elde edilen sonuçlara bakıldığında sandviç duvar uygulamasında polistren yalıtım malzemesi için Marmara Bölgesi'de optimum yalıtım kalınlığı ısıtma durumu için 6,11 ile 7,43 cm, yıllık ortalama kalınlık ise 6,16-7,44 cm arası bulunmuştur. Taşyünü yalıtım malzemesi için ise optimum yalıtım kalınlığı ısıtma durumu için 3,52 ile 4,47 cm, yıllık ortalama değerleri ise 3,56 ile 4,49 cm olarak bulunmuştur. Geri ödeme süresi ise yalıtım kalınlıklarına bağlı olarak polistren için 6,6 ile 8,1024 yıl, taşyünü için ise 9,638 ile 11,8576 yıl arası olarak bulunmuştur. Değerlere bakıldığında Marmara Bölgesi için ısıtma durumu ve yıllık ortalama değerler arasında çok büyük farklılıklar görülmemektedir. Taşyününün ısı iletim katsayısı daha düşük olduğundan optimum yalıtım kalınlıkları polistrene göre daha düşük değerlerdedir. Geri ödeme sürelerinde bakıldığında taşyününün birim fiyatı daha yüksek olduğundan geri ödeme süresinin de daha fazla olması beklenen bir sonuçtur.

Optimum yalıtım kalınlıkları arasında şehirlere göre çok fark olmamasına rağmen büyük yüzey alanlarına uygulamalar yapıldığından dolayı yatırım maliyetlerinde yüksek fiyat farklılıkları çıkabilir. Bu sebepten dolayı yalıtım kalınlığını seçerken şehirlere göre değerlendirmek faydalı olacaktır. Polistrenin maliyeti düşük olmakla birlikte ısı iletim katsayısına bağlı olarak taşyününe göre daha kalın malzeme kullanmak gerekecektir. İnce yalıtım malzemesi kullanılmak istenen yerlerde ısı iletim katsayısı düşük olan malzemeler tercih edilebilir.

KAYNAKLAR

Pargana, N., Pinheiro, M.D., Silvestre, J.D. ve de Brito, J. (2014). "Comparative environmental life cycle assessment of thermal insulation materials of buildings", Energy and Buildings, 82, 466-481.

Kayfeci, M., Keçebaş, A. ve Gedik, E. (2013). "Determination of optimum insulation thickness of external walls with two different methods in cooling applications", Applied thermal engineering, 50(1), 217-224.

Ucar, A. ve Balo, F. (2010). "Determination of the energy savings and the optimum insulation thickness in the four different insulated exterior walls", Renewable Energy, 35(1), 88-94.

Kaynakli, O. (2012). "A review of the economical and optimum thermal insulation thickness for building applications", Renewable and Sustainable Energy Reviews, 16(1), 415-425.

Kaya, M., Fırat, İ., ve Çomaklı, Ö. (2016). "Erzincan ilindeki binalarda ısı yalıtımının enerji tasarrufuna etkisinin ekonomik analizi", Isı Bilimi ve Teknigi Dergisi, 36(1). 47-55.

Ucar, A. (2010). "Thermoeconomic analysis method for optimization of insulation thickness for the four different climatic regions of Turkey", Energy, 35(4), 1854-1864.

Sezer, F.Ş. (2005). "Türkiye'de ısı yalıtımının gelişimi ve konutlarda uygulanan dış duvar ısı yalıtım sistemleri", Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi, 10(2), 79-85.

Bektaş, V., Çerçevik, A. E. ve Kandemir, S. Y. (2017)." Binalarda Isı Yalıtımının Önemi ve Isı Yalıtım Malzemesi Kalınlığının Yalıtıma Etkisi", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 4(1), 36-42.

Al-Sanea, S.A., Zedan, M.F. ve Al-Ajlan, S.A. (2005). "Effect of electricity tariff on the optimum insulation thickness in building walls as determined by a dynamic heat-transfer model", Applied Energy, 82, 313-330.

Bolatturk, A. (2008). "Optimum insulation thicknesses for building walls with respect to cooling and heating degree-hours in the warmest zone of Turkey", Building and Environment, 43(6), 1055-1064.

Daouas, N. (2011). "A study on optimum insulation thickness in walls and energy savings in Tunisian buildings based on analytical calculation of cooling and heating transmission loads", Applied Energy, 88, 156-64.

Kürekçi, A., Bardakçı, A. T., Çubuk, H. ve Emanet, Ö. (2012), "Türkiye'nin tüm illeri için optimum yalıtım kalınlığının belirlenmesi", Tesisat Mühendisliği, 131, 5-21.

Kaynakli, Ö. (2013). "Optimum Thermal Insulation Thicknesses and Payback Periods for Building Walls in Turkey", Isi Bilimi Ve Teknigi Dergisi-Journal of Thermal Science and Technology, 33(2), 45-55.

Soylemez, M.S. ve Unsal, M. (1999). "Optimum insulation thickness for refrigeration applications", Energy Conversion and Management, 40, 13-21.

TCMB, (2018) Central Bank of the Republic of Turkey (Erişim Adresi = http:// www. tcmb. gov .tr).

TUIK, (2018) Turkish Statistical Institute. Prime Ministry Republic of Turkey (Erişim Adresi = www.turkstat.gov.tr).

https://gazelektrik.com/s-s-s/epdk-elektrik-tarifeleri-2018 Erişim Tarihi=08.11.2018